

B/1976

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

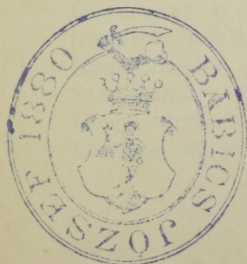
RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD-SZÁZADOS, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1890. HARMADIK ÉVFOLYAM.

(III. KÖTET.)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

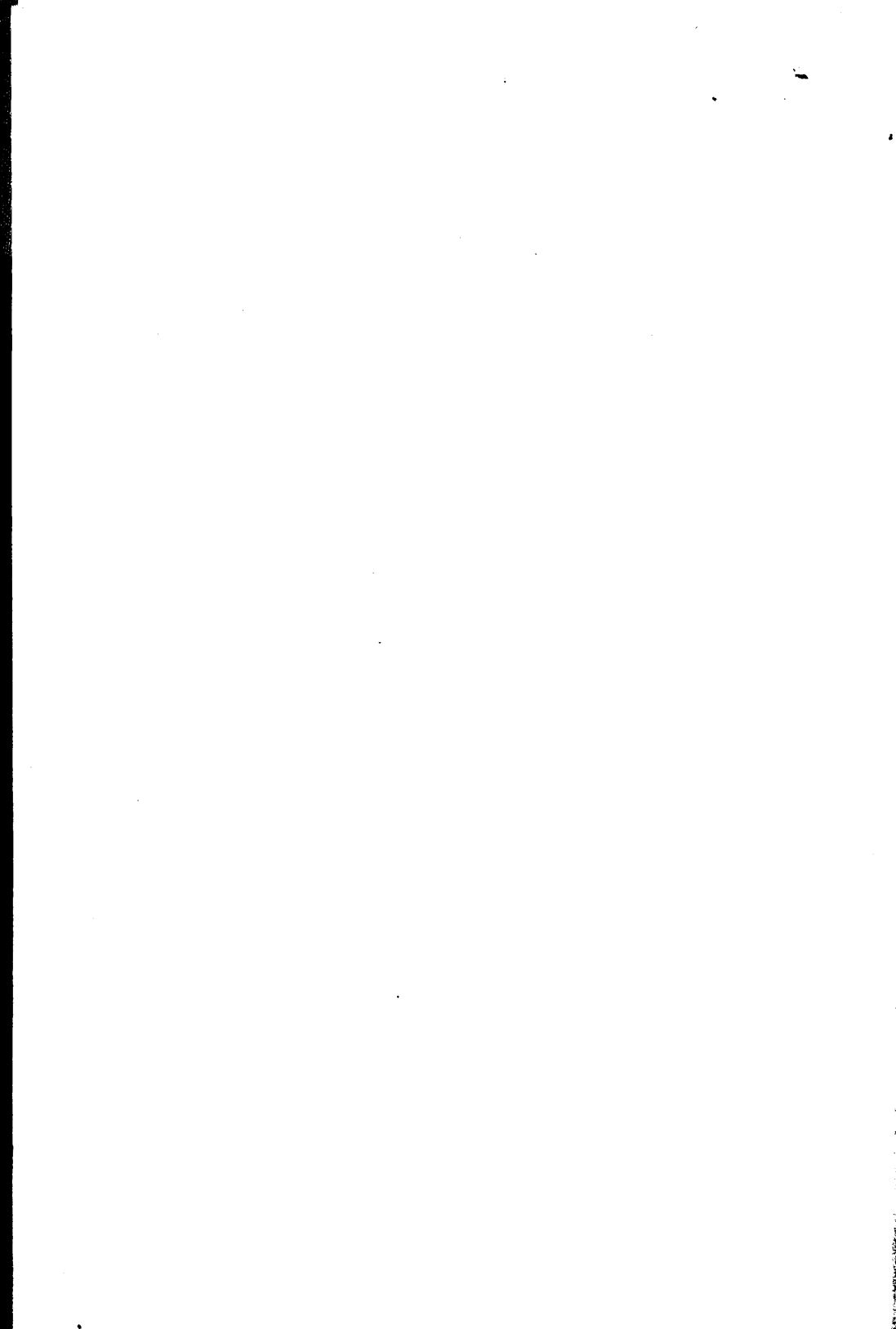
BUDAPEST.

1890.

Gravé par J. Duvet graveur du Roy.

LOTHRINGENI KÁROLY SÁNDOR HERCZEG.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

	Lap
BARABÁS SAMU. Báthory István lengyel király hadi rendtartása a magyar huszárók számára (1576—1586)...	667
CSONTOSI JÁNOS. Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában...	199
FRAKNÓI VILMOS. Mátyás királylyá választása...	139
GÖMÖRY GUSZTÁV. Pétervárad ostroma 1694-ben...	20
— A bécsi császári udvari hadi tanács viszonya a hadvezérekhez...	286
— Eger ostroma 1552-ben...	613
HAZAY SAMU. Védő alkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt	210
HORVÁTH, RÓNAI, JENŐ. Lothringeni Károly herceg sziléziai hadjárata 1757-ben...	82, 675
— Mátyás király...	137
— Mátyás király hadjáratai...	159
HUSZÁR IMRE. Mátyás király fekete serege...	229
KOMÁROMY ANDRÁS, dr. A füleki zendülés...	59
— Thököly erdélyi vállalata 1686-ban...	636
KORDA DEZSŐ. Mátyás király pajzsa Párisban...	235
KOZICS LÁSZLÓ. Nagy-Lajos nápolyi hadjárata...	383
MÁRKI SÁNDOR, dr. Arad középkori hadtörténete...	297, 478, 589
OLCHVÁRY ÖDÖN. Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen...	333, 528
PAULER GYULA, dr. II. Géza orosz-görög háborúi...	1, 263
SOÓS ELEMÉR. Az 1278-ik évi morvamezei (dürnkruti) csata...	459
SZENDREI JÁNOS, dr. Az ecsedi vár 1619-ben...	76
THALY KÁLMÁN. Egykorú jelentések a koronczai csatáról...	445
THURY JÓZSEF. Zrínyi Miklós hadtudományi elveinek forrása...	36
— Az 1663—64-ik évi hadjárat...	361, 499

II. Hadtörténelmi apróságok.

Bercsényi László gróf ifjúkori magyar leveleiből. THALY KÁLMÁN...	408
Bercsényi László gróf magyar levele 1740-ből. THALY KÁLMÁN...	413
Hadi kiáltvány az 1789-ik évi török háború idejéből. K. L. ...	570
Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből. H. J. ...	115
Hadi utasítás II. Rákóczi Ferencztől 1706. THALY KÁLMÁN...	109
Huszárezred, 16., történetéből...	712
Huszárók diadalmas utóvéd-harcza...	118
Hősies kitartás...	251
Katonatartás a XVII. században. KONCZ JÓZSEF...	711
Lengyel örökösödési háborúból egykorú levél 1734. THALY KÁLMÁN...	709
Lövegmentés...	576

	Lap
Magyar huszárok az orosz udvarnál	576
Magyar nemzet katonai tulajdonságairól. Gömörý	568
Mátyás király személyes bátorságának példái	245
" " 1477-ik évi ausztriai hadjáratához adalék. ÓVÁRY LIPÓR	244
" " nézete az ó-kor hadvezéreiről	247
" " csapatái által egy szállítmány törbe ejtése	250
Megalázott török követ... ..	248
Mollináry ezred utolsó ütközete Boszniában... ..	713
Nádasdy Ferencz gróf kegyvesztéséhez... ..	117
Nádasdy Ferencz gróf Piseknél... ..	423
Nemesi fölkeléshez 1797-ben, adatok. KIRÁLY PÁL	572
Nemesi fölkelők, Ung megyében. DOBOS KÁLMÁN... ..	421
Pecsevi életrajzához, adatok. G—y	417
Székelyhid lerombolása 1665-ben	564
Székelyhídi vár felszerelés elszállítása (1667). K. J.	709
Székelyhídon katonalázadás	566
Trebitsch ostroma 1468-ban... ..	248
Tudományos hadász története. dr. VÁLI BÉLA	419
Victorin cseh herczeg elfogatása	249
Zászlómentés... ..	118
Zistersdorf bevétele kurucz hadak által. GÖMÖRY	111
Zrínyi Miklós haláláról egykorú tudósítások. KONCZ JÓZSEF	707

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságából 107, 243, 405, 563, 705
Hadtörténeti irodalom:

I. Ismertetések	119, 577, 716
II. Irodalmi szemle... ..	426, 719
III. A hadtörténeti irodalom repertoriuma	123, 432, 578, 726
— Mátyás király hadtörténeti bibliográfiája. dr. Mangold Lajos	252
— Hadtörténelmi pályakérdések	424
Hadtörténelmi okmánytár... ..	125, 266, 434, 582, 586, 728

Mellékletek.

Arczképek: Lothringeni Károly Sándor herczeg. Mátyás király, II. Ferdinánd,
 Bethlen Gábor, Habsburgi Rudolf, Nádasdy Ferencz. Összesen: 6 darab.

Térképek és rajzok: Pétervárad 1, Schweidnitz 2, Bethlen Gábor bitorzászlója 1,
 Székelyhid 1, Habsburgi Rudolf és IV. László találkozója 1, Morvamező 2,
 Boroszló 1. Összesen: 9 darab. A szövegbeli rajzok száma: 3.

II. GÉZA OROSZ-GÖRÖG HÁBORÚI.

(1148—1156.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

II. Géza alig volt több tiz évesnél, mikor a magyar trónra lépett (1141 febr. 13.). Atyja, II. Béla, vak volt; nagybátyja, Kálmán, még gyermekkorában kiszúratta szemeit. Vaksága akadályozá, hogy a királyi tulajdonokat, melyek benne laktak, teljesen kifejthesse. Ez ellentét szellemi ereje és testi tehetetlensége közt kepezte élte tragikumát, és lehetett az oka, hogy végső éveiben a borivásra adta magát. Mind a mellett, hogy krónikánk szavait idézzem: «megerősödött az ország az ő kezében és ellenségeit az Úr csúffá tette».

Borics, Kálmán király nejének törvénytelen fia — törvénytelennek tartá legalább maga Kálmán és fia, II. István — hiába próbált ellene szerencsét lengyel segítséggel, és mikor meghalt, fiára nyugodt, tekintélyes, szomszédjaival békében élő országot hagyott. Az ország erejét, tekintélyét II. Géza kiskorúsága alatt is megőrzé nagybátyjának, II. Béla sógorának, Belos bánnak erős keze. Belos rácz ember, a ráczországi nagyzsupán, Urosnak fia volt. Magyarországra jött, meghonosodott, magyarrá lön, elanynyira, hogy mikor évek multán alkalma nyílt atyja fejedelmi székét elfoglalni, csak rövid ideig maradt meg régi hazájában, a fejedelemséget odahagyva, visszatért a magyar földre, ott fejezte be életét, s ivadékai, mint tősgyökeres magyar nemzetség, Bél bán nemzetsége, még századok mulva is éltek a Dráván túl és Eger vidékén. Belos már II. Béla alatt drávántúli bán, azután majd nádorispán, majd bán, majd mind a kettő együtt, katona és állam-

férfiú volt; ép oly okos, mint képes merész, új vállalatokra. Az ő nevéhez fűződik ama szép győzelem emléke, melyet a magyarok 1146 szept. 11-én a Lajtha mellett Henrik osztrák markgróf és bajor herczegen, az utókor Jasomirgott Henrikjén, nyertek, ki Boricsnak egy orv, de meghiusult támadását az ország ellen támogatta. A csatában részt vett már maga II. Géza is; közvetlen az ütközet előtt öveztek fel karddal, vallásos szertartás közt, «papok és leviták a 16 éves ifjút, és az Úr dicsősége tündöklék fölötte», mondja a krónika, «és szíve isteni ihlettől azonnal megbátorodék, s maga is erősebb lön, mint azelőtt, és kiderült ábrázata, s nagy vidoran megy vala az ütközetbe». A németek a Lajthától a Fischeig szaladtak; Henrik herczeg Bécsbe menekült, «s annyira össze lön ott törve a németek ereje, hogy még a határszéleken lakó magyar parasztokon sem mertek semmi sérelmet vagy bármiféle bántást elkövetni». ¹⁾

Kerek számmal száz év múlt el a «szent király» halála óta — mint a magyarok I. István királyt már ekkor általában minden más jelző nélkül nevezték — II. Géza trónralépteig, s e század óta műve fejlődött, erősödött, Magyarország civilisatióban, erőben nagyot haladt. Miután negyven évig függetlenségeért, önálló állami lételeért kellett küzdenie, a világ uralmára vágyó német császárok ellen: László és Kálmán királyok erős kormányzata alatt a belső consolidatio terére lépett s ebben annyira haladt, hogy Jasomirgott Henrik testvérének, Ottó freisingi püspöknek, a híres történetírónak, ki a németországi sokféle egyházi, világi, herczegi, mark-grófi, grófi, hűbéryszerű kormányzathoz, a felségjogoknak — a mint most neveznök — elforgácsolásához volt szokva, feltűnt «hogy minden bírságból két harmadrész a királyt és csak egy harmadrész illeti a grófokat» vagyis ispáno-

¹⁾ Képes Krónika C. 69. 70. (Florianus Fontes Domestici II. 213—218. II.), melyből az idézeteket Szabó Károly jeles fordítása szerint adtam. Belost kortársa Ragewin, Gesta Friderici I. III. 12. (MG. SS. XX.) «virum valde prudentem ac ad innovandas res valde idoneum»-nak mondja. Róla beszél Kinnamos III. 7. (bonni kiad. 104. l.), bár részben Vak Bélával összezavarja. Utódjairól a Regestrum de Varad N. 231. Hivatalaira Fejér, Cod. Dipl. II. 129. 144.; Knauz, Mon. Strig. I. 108. 110. Wenzel Cod. nov. (I. 57. 58. 60. 62.) Kukuljević Codex Dalm. Cr. Sl. II. 36. vetnek fényt.

kat. «Hogy oly nagy országban csak a királynak, és senki másnak nem, szabad pénzt verni, vagy vámot szedni; s ha valaki az ispánok közül» — az ő nyelvén: «a grófi rendből» — «a királyt bármi csekélységgel megbántja, vagy csak ilyesminek gyanújába keveredik: azt akármiféle alacsony rendű szolga, ha a király küldi, egymaga, népe közt elfogja, vasra veri, a büntetések mindenféle nemére viszi. Nem szükséges, hogy a király, mint nálunk, a hasonrangúak» — a hűbéresség paresseinek — «ítéletét kikérje; a vádlott nem is védelmezheti magát. Mindenki szemében elég ok mindenre: hogy a király akarja.»¹⁾

Az a nagy fegyelem, melyről Ottó püspök itt megemlékezik, talán csak a nyugoti hűbéri szervezet lazaságával szemben tünt föl oly nagynak, s a mennyiben létezett, bizonyára jó részt Belos bán vaskezének volt tulajdonítható; de kétségtelen az is, hogy a magyar institutiók is adtak a magyar királynak oly erőt, melyet a nyugot hűbéres fejedelmei nélkülöztek. Különösen, ha hadba akart menni: nem kellett várnia, vajjon tetszik-e a hercegeknek, grófoknak, egyház-főrendeknek fegyverkezni? a bátor, harczias és harczra kész nemességen kívül, mely ugyan csak a hazát volt köteles védelmezni, de melynek soraiból mindig akadtak vitézek, kik a királyi zászló alatt külföldi hadjáratokra is vállalkoztak: közvetlenül a király rendelkezésére állott a vármegyei hűbéres had, hetvenkét zászlóalj — mert ennyi volt már a vármegyék száma II. Géza korában. A vármegyei ispán, mondhatjuk főispán, vezérlete alatt kiállottak a király parancsára a várjobbágyok: a várnépek előbbkelőbbjei, vezérlő, intéző eleme, mintegy tisztí kara, fejenként; azután a várbeli szolgáló népből minden tizedik, nyolczadik, vagy még több ember is, a szükséglethez képest; mihez még más szabad és kevésbé szabad elemek járultak, kik a királytól, a váraktól némi földeket bírtak, előnyöket élveztek. Mindezek vármegyénként — mondhatjuk kerek számmal — valami 300—400 főnyi lovas csapatot és így összesen körülbelül valami 25,000 főnyi lovas sereget képeztek.²⁾

¹⁾ Otto, Gesta Friderici I. MG. SS. XX. 368. 369. II.

²⁾ V. ö. szerző czikkét: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században, Hadtörténelmi Közlemények 1888. 519. kk. II., a hol ez állításokat megokolni törekszem.

A rendezett Magyarország ereje befolyást gyakorolt volna gyöngébb, rendezetlenebb szomszédjaira, ha az ország élén időnként nem is állanak oly kiváló emberek, minők Szent László vagy Kálmán királyaink voltak. E gyöngébb szomszédok *délnyugaton* és északkeletre feküdtek. Mert nyugaton a német birodalom, ám-bár IV. Henrik nagy harcza a pápasággal erősen megtépte, még mindig a nyugoti keresztény világ leghatalmasabb, legnagyobb országa volt, melynek hatalomkörébe tartozott még Cseh- és Lengyelország. Ennek rovására tehát Magyarország nem terjeszkedett. Délen pedig a Dunán túl, Belgrádtól kezdve, a régi római birodalom maradványa, Byzancz, hivatalos nyelven még mindig «római» birodalom, terült el, melybe a XI. század végén Komnenosz Elek mintegy új életet öntött és fia, János (1118—1143) ez életet fentartotta, sőt erősítette. Kálmán király barátságot tartott Byzanczczal. Unokahúgát, Szent László leányát, Piroskát, Elek császár fiának, majd utódjának, adta nőül; Byzancz viszont nem akadályozta abban, hogy terjeszkedjék a régi Dalmáciában, hol a «római» birodalom hatalmát már úgy sem tarthatta fenn. Itt — Magyarországtól délnyugotra, a Kapellán túl, a *Dinari* Alpések nyugoti lejtőjén, az Adriai-tenger mentében a Quarneroi öböltől

A 72 magyarországi vármegye ekkor — a mint vagy egyenes adatok, vagy következtetés útján megállapíthatjuk, de e megállapítást részletesen itt nem indokolhatjuk — a következő volt:

Dunán túl: Mosony, Soprony, Loesmánd (Sopronyban), Vas, Zala Somogy, Baranya, Tolna, Fehér, Veszprém, Bakony, Karakó (Vas és Veszprém közt), Győr, Esztergom, Pilis.

Dunán innen: Komárom, Pozsony, Trencsény, Bolondos, Bánya, Galgóc vagy Szolgagyőr, Sempte, Nyitra, Bars, Zólyom, Hont, Nógrád, Pest, Bodrogh, Bács.

Tiszán innen: Csongrád, Ujvár (a mai Heves és Abauj együtt), Gömör, Szepes, Borsod, Zemplén, Ung, Borsva (részben a mai Beregh).

Tiszán túl: Ugocsa, Szathmár, Szabolcs, Kraszna, Szolnok, Bihar, Békés, Zaránd, Arad, Csanád, Keve, Temes, Krassó.

Erdélyben: az erdélyi (belső) Szolnok, Doboka, Kolos, Torda, Küküllő és az erdélyi: Fehér.

Drávn túl: Szerém, Valkó, Pozsoga, Gerzencze, Riuche (Röcze?), Körös, Varasd, Marócza, Zágráb, Podgoria, Goricza, Gora, Dubicza, Szana, Orbász (a két utóbbi már a mai Boszniában).

valamivel a Cettinán túlig, feküdt a kis horvát királyság, melynek meghódítását már Szent László megkezdette, Kálmán befejezte, sőt hatalmát még e tengerpart régi latin nyelvű telepeire, Zára, Traù, Spalato városokra és Arbe, Veglia, Cherso szigetekre is kiterjeszté, melyekre az Adria túlsópartján fölvirágzó Velence is igényt tartott. Kálmán halála után ki is tört a háború a köztársaság és Magyarország közt; Velence hatalmába ejté és megtartá Zárát és a quarneroi szigeteket; Spalato azonban és a szárazföld a magyarok birtokában maradt.

Horvátországtól délre és keletre: az Adriai tengerparton le Alessioig, a Drin torkolatáig, keletre Nis szomszédságáig, majdnem a bolgár Moraváig, északra a Kolubara, Jeszenicza, Lepenicza forrás vidékeig s a Drinától nyugotra a Boszna völgyében le majdnem a Száva vidékéig, többféle törzsekre oszolva, a szerbek laktak; még a XII. század derekán is — bár a keresztény *nevet* már a magyarok bejövetele előtt felvették — vad, harczias, nyughatatlan, rabló nép, mely földet még alig mívelt, úgyszólván kizárólag a legeltetéssel és marhatenyestéssel foglalkozott. A természet a szerbek földjét három részre osztotta. A mint a Dinari Alpok főgerince és a hozzájuk csatlakozó hegységek az Adriai-tenger partjától befelé húzódnak, vízválasztót képeznek az Adriai-tenger és a Feketetenger vagy is a Duna folyamvidéke közt. Az Adriai-tenger felé feküdt a Primorje vagy is tenger mellék: a mai Dalmácia déli része, Hercegovina, Montenegro legnagyobb része, Skutari vidékével. A rómaiság néhány megmaradt gyarmata a tengerparton, mint Ragusa, Olaszország szomszédsága, ide némi nyugoti, katolikus befolyásnak nyitott utat. A vízválasztón túl, északkeletre feküdt Zagoria, a mai Szerbia délnyugoti része és a mitroviczi (Lim) kerület, melynek központja a Raska mente, Rácország, fővárosa Rasa, a mai Novi-Bazár volt. Ettől északnyugotra, a Drinán túl feküdt Boszna, melynek magvát e nevű folyam forrásvidéke képezte, de észak felé terjedve, az Ozora és Spreca mellékvölgyeit is magába foglalta, a Száváig azonban nem terjedt, mert az, valaminek a rómaiak idejében is nem Dalmáciához, hanem Pannoniához tartozott, már magyar föld volt, a melyen épen a XII. század elején magyar vármegyék — Dubicza, Szana, Orbász — alakultak. A XI. század végén Vodin — keresztény nevén Mihály, primorjei

király, egyesítette a szerb területeket, de halála után birodalma megbomlott. Ráczország külön vált. Bosznia, melynek egyes részei talán időnként a horvátokat uralták, most, mikor László, Kálmán Horvátországot elfoglalták, önként meghódolt Magyarországnak, s míg a szerb föld déli részeire közvetlenül, közvetve Byzancz tette rá kezét: Primorje egy kis északnyugoti csücsát, mely a keresztül folyó Rámától vette nevét, Boszniából elfoglalták a magyarok, vagy legalább magyar alattvalók, és vak Béla király fölvette Ráma királya címét (1138.), melyet azóta a magyar királyok mind e napig viselnek.¹⁾ Magyarország így Ráczország szomszédjává lön, s Belos a barátságot, mely hazája és Magyarország közt fennállott, még szorosabbra törekedett fűzni, hogy a byzanczi fennhatóság mind gyöngébbé, mind illusoriusabbá legyen, s helyébe, tovább terjeszkedve az eddigi nyomon, Magyarország befolyása, főhatalma lépjen.²⁾

¹⁾ A szerbeket jellemzi: Tyrusi Vilmos, *Gesta Dei, Bongarsiusnál* I. 660. 661. «Bestiis agrestiores» mondja Arnoldus Lubecens. *MG. SS. XXI.* 118. 172. Diocleas, C. 38. Schwandtnernél (III. 503. kk. II.) Rámát a C. 24. (u. o. 490. Crncić újabb kiadásában 39. l.) említi, Freisingi Ottó is már ismeri a XII. század derekán (i. h.). Mikép került Bosznia magyar kézre? nem tudjuk bizonyosan, mert hiteles egyenes adatok arról nem szólnak. De a körülményekből következtethetjük a meghódolás idejét és természetét. Már 1137-ben (CD. II. 88.) II. Béla «communi regni consilio ducatum Bosnensem» 5—6 éves László fiának adja. Ez tehát — véleményem szerint — föltételezi, hogy a magyar uralkodás itt már némileg megszilárdult, és így már bizonyos ideig fennállott; valószínűleg tehát II. István idejében (1115—1131 közt) keletkezett, még pedig önkéntes meghódolás útján, mert csak ez magyarázza meg Bosznia nagy autonómiáját. Abból, hogy a magyar királyok, kik pedig nagyon kaptak a címeken, boszniai királyoknak soha sem neveztek magokat, hanem az csak bánság lett, mint Macsó, Szörény, Tótország, hol előbb önálló állami lét nem volt: talán lehet következtetni, hogy itt sem volt valami állandó országos szervezet; Bosznia inkább csak geographia fogalom volt, és egyes szerb törzsek lakták; de ennek bővebb fejtegetése nem ide tartozik.

Az 1103-diki oklevelet, melyben Kálmán már a «rex Ramæ» címmel él, hamisnak kell tartanunk. (Századok, 1888. 324. l. Szerző cikke Horvát-Dalmátország elfoglalásáról.) Az okmány, melyben II. Béla először nevezi magát Rex Ramænek, Kuk. CD. Dalm. Cr. Sl. II. 31. l. jelent meg.

²⁾ A szerb geographiai viszonyokra nézve: I. Novaković szerb író művét,

Északkeletre Oroszország volt az, a hol még a magyar hatalom terjeszkedésének, bár kisebb mértékben, mint a horvátok és szerbek közt, tér nyílt. Az orosz birodalom valami harmincz évvel alakult meg a mai Magyarország előtt. Nagy Vladimir tíz évvel Szent István trónra lépte előtt vette fel a kereszténységet; de a társadalom körülbelül 50—60 esztendővel volt hátrább a magyarnál. A XI. század közepe, Nagy Vladimir fia, Jaroszlávnak halála óta pedig az ország több fejedelemségre oszlott s mindig volt 10—12 fejedelem, kik egymásra agyarkodtak, egymással versenyeztek s egymás ellen külső segélyhez folyamodtak, a lengyeleket, magyarokat, kunokat az országba hívták. Az ország fővárosa, a nagyfejedelem székhelye Kiev volt; a Dnieper és mellékfolyói körül feküdt az ország magva, az, a mit akkor szorosán véve Oroszországnak neveztek.

Észak felé Polotzk, Novgorod és Susdal, melynek területén épült ép a XII. század közepén Moszkva, voltak a legszélsőbb tartományok. Délre, már kevéssel Kiev alatt, kisebb török-tatár törzsek: torkok, berendiek, karakalpakok — cserniklobukok vagyis fekete kalpakok — és a szilaj, harcziás kúnok, oroszul: palóczok laktak. Nyugotra Volhynia még orosz tartomány volt. Az egész azonban csak a mai európai Oroszország közepének nyugoti részét foglalta magában, csak hogy még a mai keleti Galiczia is hozzátartozott, a hol Jaroszlav egyik fiának, Rosztiszlavnak ivadekai — a Rosztiszlavicsok — a przemisli, és ettől keletre fekvő terembowlai és zvinogorodi herczegségeket bírták. E kárpátaljai síkföld legközelebb esett minden orosz tartomány közül Magyarországhoz, leginkább érdekelhette a magyarokat. A przemisli herczeg, Volodár, Kálmánnal háborút viselt; II. Istvánnak szövetségese volt. Halála után (1124.) fia, Volodimér, kit rendesen Volodimérkonak hívtak, jóval-rosszal egyesíté a Rosztiszlavicsok egész tartományát, s központtá, fővárosává Halicsot tette a Dniester mellett, mely azután az egész tartománynak nevet adott. Volodimérko merész, bátor, eszes, sőt furfangos, igazi róka természetű ember volt, ki a hol erővel nem győzte, ravaszsághoz fordult; kard helyett nyelvét, pén-

melyet olasz fordításban ismerek: «Il campo d'azione di Nemagna 1878.» Külön lenyomat, a spalatoí Bolletino Archeologicóból.

zét használta; a «fecsegő Volodimérko» gúnynevét nyerte, de azzal nem sokat törődött, és rókafogásait bizonyos gonosz humorral szerette fűszerezni. Volodimérkonak Magyarországgal sokféle összeköttetése, baráti viszonya volt. Mikor III. Boleszlo lengyel herceg Boricsot Vak Béla ellen támogatta: ő megtámadta a lengyeleket (1135.), kik több mint egy évtized előtt atyját cselled elfogták és oly roppant váltságdíjt csikartak ki tőle, hogy a przemisli hercegséget majdnem koldussá tették. Mikor pedig néhány évvel később a kievi nagyfejedelemnek, Olgovics Vszevolodnak nem akart hódolni, s a nagyfejedelem, majdnem valamennyi orosz herceg és a lengyelek is, III. Boleszlo fia alatt, ellene jöttek: Magyarországból a «bán», kétségkívül Belos, segítségére sietett. A szerencse azonban nem kedvezett Volodimérkonak. Ellenségei megkerülték; saját alattvalói megdöbbsentek, s ő a kelepczéből csak úgy tudott kibontakozni, hogy megnyerte a nagyfejedelem testvérét, ellenfeleit. «Sokat fecsegett, azután sokat fizetett», mondák ellenfelei, de lényegileg az eredmény neki használt, mert a győztes ellenfél békét kötött, és Volodimérko minden birtokát megtartotta.¹⁾

Mikor a magyar hatalom Volodimérkot, vagy is azt a szomszéd orosz fejedelmet segítette, ki meg akarta bontani a köteléket vagy legalább tágitani akart azon, mely az oroszok közös fejéhez, a kievi nagyfejedelemhez fűzte: politikai, önző szempontból helyesen cselekedett, mert előkészítette az utat arra, hogy a független, de elszigetelt Halics előbb-utóbb Magyarország hatalma alá kerül-

¹⁾ Oroszország általános viszonyaira nézve: Bestusev Rjumin: Geschichte Russlands I. 108—201. ll. A mi itt e cikkben az orosz eseményekről mondatik, az majdnem kizárólag az úgynevezett Nestor-féle Krónika kievi folytatásán, melyet ipatioszi évkönyveknek neveznek, alapszik. Elöttem ez évkönyvek 1871-diki kiadása fekszik: Lyetopisz po Ipatzkomu szpizsku, melyek magyar vonatkozásait Hodinka Antal úr lefordította és rendelkezésemre bocsátotta, a miért fogadja e helytt is legőszintébb köszönetemet. Hogy 1144-ben a «bán» segíti Volodimérkot, az nem itt, hanem a Lavrenszkaja-féle évkönyvekben olvasható (a sz.-pétervári archaographiai társulati kiadásban I. 335. l.). Az orosz évkönyveknél megjegyzendő, hogy az évet nem január, hanem márczius 1-vel kezdik. A galicziai és volhyniai helyneveket p. o. Przemysl nem a régi orosz, hanem az újabb lengyel helyesírás szerint használom.

jön. Olgovics Wszevolod, kievi nagyfejedelem halála után azonban (1146. aug. 1.) ezt a tudatos vagy öntudatlan, de minden esetre reális eredményeket ígérő politikát a családi érzelmek politikája váltotta fel. A nagyfejedelmi széket a vitéz, vállalkozó Izjaszláv, a volhyniai Vladimir — magyarosan Ladomér — fejedelem, egy korábbi nagyfejedelemnek, Monomachovics Msztiszlávnak (1125—1132) fia foglalta el, kinek férfias szellemű nővérét, Eufrosinát¹⁾ ép ez időben vette nőül a 16—17 éves Géza. Izjaszlav vétett az orosz törvényes szokás ellen, mikor a nagyfejedelemséget magához ragadta, mert voltak a Rurik-családból még idősebbek, kiket az inkább megilletett volna. Jelesen élt még két nagybátyja, kik közül az idősebb a gyenge, békeszerető Vjacseszláv csendesen tűrte mellőztetését, de az ifjabb, György, a «hosszúkezű» (dolgorukij), mint nevezték, Susdal fejedelem nem tudott megnyugodni, s éveken keresztül szívósan bár, de nem mindig kellő erélylyel és változó szerencsével törekedett, hogy Izjaszlávot Kievből elűzze, és ő legyen az oroszok nagyfejedelem. A sógorság belevonta II. Gézát, Magyarországot e villongásokba; ellenségeskedésbe hozta sok orosz fejedelemmel, különösen pedig a halicsi Volodimérkóval, ki Izjaszláv-tól, mint a szomszéd Ladomér fejedelmétől, leginkább tartott; de annak rovására is leginkább terjeszkedhetett és később, mikor fia, Jaroszláv susdali György leányát nőül vette, e köteléknél fogva is Izjaszláv vetélytársához vonzódott. Már 1148-ban, mikor Izjaszláv a Dnieperen túlra, Csernigov ellen ment, seregében magyarok is voltak, kik közül sokan, mikor Lyubecsnél a befagyott, de repedező Dnieperen vi-szavonúltak, beszakadtak és ott veszttek. 1149-ben a hosszú kezű György támadott; aug. 23-dikán megverte Izjaszlávot, Kievet elfoglalta és Izjaszláv Ladomérba volt kénytelen menekülni. Innen küldött követeket, a cseh, lengyel hercegekhez és II. Gézához: «Üljenek lóra, jőjjenek Kiev alá! ha pedig nem jöhetnek magok, küldjenek más valaki alatt sereget!» II. Géza felelt: «Háborúm van a császárral! ha azonban szabad leszek, magam is elmegyek; különben elküldöm seregemet». A császár, ki őt tartóztatta, a kelet-római birodalom feje, Komnenosz Manuel volt, ki

¹⁾ Nevét a Fejéernél CD. II. 230, IV/2., 125., 176. V/1. 212 = XI. 67, alatt levő okmányokból ismerjük.

1149 őszén a rácországi szerbeket, a magyarok barátjait megtámadta.¹⁾

Kommenosz János császár, László királyunk veje, 1143-ban meghalt. Halála előtt utódjává nem idősebb fiát, Izsákot, hanem az ifjabbik — akkor 25 éves — Manuelt nevezte. E választásban a gondos fejedelmet nem valami szeszély, hanem a meggyőződés, a tudat vezette, hogy ama nagy tervek kivitelére, melyek a byzanci baszileuszra vártak, egyedül az ifjabb fiú képes. Mert nem kisebb dologról volt megint szó, minthogy újra megvalósítsanak a régi római birodalom igényei, melyeknek, századok óta, már alig élt halvány emléke. Újra a világ törvényes urának kezdé magát tekinteni a konstantinápolyi császár — a «baszileusz» — és újra lehetett hallani a görög tyrannis szót alkalmazva azokra az uralkodókra, kik nem törvényes úton, vagy is: nem a baszileusztól nyerték hatalmukat. János császár 25 évi uralkodása alatt sokat tőn az eszme fejlesztésére. Manuel teljes tűzzel fogott megvalósításához. Mikor ismét a nyugot urává akart lenni, oly népekre törekedett hatalmát kiterjeszteni, melyektől épenséggel nem idegenkedett, melyeknek harczias természete teljesen megfelelt az ő természetének. A szép, magas, barna ember, kitűnő lovas, vívó, mint öreg atyja, László király, a francia lovagiasság ideálját kereste, és el is érte mind a tornában, mind a harczmezőn. A chevalerie fegyvereit, a francziák taktikáját, a nyugoti vitéz szellemet törekedett meghonosítani a «római» hadseregben. Hogy a görög civilisációnak gyermeke, arra csak szelleme emlékeztetett, mely

¹⁾ Manuel magyar hadjáratairól két görög történetírója közül: Kinnamos részletesebb, közvetlenebb, de rhapsodikusabb is. Úgy látszik, munkáján soha sem simított, mert gyakran bézagos, ellentmondó, úgy hogy van vélemény, a mely szerint nem is teljes munkája, hanem csak egy kivonat feküdnék előttünk. (Neumann, Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen, 80. l.) Hiányosságának egyik főoka egyébiránt, hogy valódi bulletin stílusban ír Manuel tetteiről, csak azt, és mindenütt azt emeli ki, mi hősére fényt áraszt, a kedvezőtlen dolgokat pedig elhallgatja, vagy enyhébb színben tünteti fel, úgy hogy az általa elbeszélt események valódi lefolyását ki kell találni. Ebben gyakran hasznos útmutatást nyújt Nicetas Choniata, ki pragmatikus történetíró, jót is, rosszat is elmond Manuelról, de sokkal rövidebb Kinnamosnál. Mindkét író a bonni kiadás szerint idézem.

egy régi, furfangos diplomatiának minden fegyverét ép oly könnyűséggel kezelte, mint a francia vitézek lándzsáját vagy súlyos pajzsát; mely szerette a tudományokat, és törekedett ismeretekre. Hajlott a bölcselkedésre, és örömet bibelődött theologiai kérdésekkel. S a ki első volt vívott várak fokán, rohanó lovasok élén: nemcsak elnökölt egyházi gyülekezetekben, hanem dogmatikai kérdésekben is annyira imponálni tudott, hogy az igazi «orthodox» görög papok félték vele egyedül lenni, nehogy ékesszólásával hitők anti-latin tisztaságát megingassa. Mert Manuel, hogy a régi római birodalmat visszaállíthassa, nem idegenkedett a római katolika egyháztól, s nem rajta múlt, hogy vallási unióval nem kezdték meg vagy tetőzték be a kapcsolatot, melylyel a keletet és nyugotot ismét együvé foglalni igyekezett.¹⁾

Mint öreg atyjának, Elek császárnak, neki is az olasz normannokkal gyúlt meg a baja. II. Roger, Kálmán királyunk sógora, megalapítja a sicíliai királyságot, az olasz szárazföld déli részén, Sziciliában. Hatalma áterjedt az afrikai Tuniszra, s mint hajdan nagybátyja, Guiscard Róbert, az Adriai-tenger túlsó, keleti partját is fenyegette. Vele kellett megküzdeni Manuelnek, őt kellett legyőznie, hogy Olaszországban megvethesse lábát a keleti Róma. Corcyrat — a mai Korfut — melyet már a normannok megszállottak, hosszas ostrom után, 1149 aug. havában megvette; azután Olaszországba akarta átvinni a háborút. De tengeri viharok, az æquinoctium szelei, megghusiták az átkelést, és Manuel Aulonából, a mai Voloból, Apulia helyett a szomszéd raskai szerbek ellen fordította fegyverét, kik — fölhasználva Manuel elfoglaltságát — a birodalom széleit pusztították, mi a «junaci»-knak akkor is, mint most a csernagoriaknak, kedves foglalkozásuk lehetett. Manuel válogatott, könnyű sereggel, minél kevesebb podgyászszal hirtelen az országra vetette magát, azt délről északra menve és megint visszafordulva, a Rigómezőtől a szerb Moraváig, tűzzel-vassal elpusztította,

¹⁾ Manuel jellemére vonatkozólag Kap-Herr, Die Abendländische Politik Kaiser Manuels 10. kk. II.; 129. l. Neumann i. h. 89. kk. II. s itt eszembe jut, mit Gibbon mond ch. 48. felemlítvén a görög írók túlzásait Manuel vitézségéről: «Én nem fogom, hogy a görög írók hitelességét védjem, a magamét kockára tenni, meg kell azonban jegyezni, hogy a császárok hosszú sorában az egy Manuel képezte az efféle túlzások tárgyát.»

a szerbeket, a hol találkozott velök, «mint az oroszlán a legelésző nyájakat», szétszórta, eltiporta, számos foglyot ejtett, de azután, mikor a zord idő beállott, kénytelen volt hazafordulni, a nélkül, hogy a szerbeket voltaképen legyőzte volna, mert azok nagya, mint afféle pásztornép, a nagyzsupánnal — Belos testvérével — együtt erdőkre, hegyekre menekült, a hová Manuel és serege nem követhette őket.¹⁾ A háború tehát nem terjedett át Magyarországra. A magyaroknak nem kellett még Byzancz ellen fegyvert ragadni, és így II. Géza, ki ámbár még fiatal, külsőleg legalább teljes önállósággal lépett fel, s mindig hajlandó volt szíve nagylelkű sugallatát követni, Izjaszlávnak, ki újra, ajándékokkal, segítséget kért és üzentette csehnek, lengyelnek, magyarnak: «Isten áldjon meg benneteket, hogy készek vagytok engem segíteni! most tehát arra kérek benneteket: karácsony körül üljetek lóra!» — 1149 karácsonyra, legalább az orosz *tűz* szerint, tízezer lovast küldött, maga pedig — üzentette Izjaszlávnak — a halicsi fejedelem hegyei, a Kárpátok alá száll, hogy féken tartsa, míg Izjaszláv a maga ellenfeleivel végez. «Ha nem elég a sereg — tevé hozzá — újat, erősebbet küldök, sőt talán magam is eljövök».

Izjaszláv karácsonyra, télre kérte a segítséget, mert Oroszország délnyugoti részében, a Dnieper jobb partja erdős, mocsaras, folyamok szegte vidékén a tél, mely a természeti akadályokat fagyával áthidalta, alkalmasabb volt a hadviselésre, mint a melegebb évszak, mikor a sár, a vizek majdnem minden mozgást lehetlenné tettek. De a szerencse nem kedvezett neki. Lengyeljei, magyarjai ellen György herczeg és Vjacseszláv kúnokat, orosz fejedelmeket, köztük a halicsi Volodimérkot, hozták. Izjaszláv a

¹⁾ A görög-szerb-magyar háborúkról Vaszilyevszki orosz író is írt a sz.-pétervári Szlavjanszkij Szbornik II. kötetében, s azt Hodinka Antal ismertette a Tört. Tárbán 1889. 212. kk. II., Szrecskovics Pánta szerb történetíró cikkével az 1149—1150-diki szerb hadjáratokról (u. o. 143. kk. II.). Mindketten csak az ismert forrásokból dolgoznak, de egyik-másik, főleg geographiai tekintetben, hasznos megjegyzéseket tartalmaznak. Szrecskovics egyébiránt téved, mikor az 1149-diki hadjáratot a Vardar melléki szerbek ellen intézettnek tartja, mert Nicetasból világos (i. h. 121.), hogy az 1150—51. hadjárat, mely kétségen kívül a ráczországi szerbek ellen folyt, ugyanazok ellen irányult, mint az 1149-diki.

volhyniai Lucktól délkeletre Csemerinnél állott; de mikor ellenfelei közeledtek: a lengyel herczegek: IV. Boleszlo és Henrik, kiknek hírül hozták, hogy a poroszok fenyegetik országukat, és a magyar vezérek egyszerre azt találták s Györgynek, Vjacseszlávnak meg is üzenték, «hogy mindnyájan keresztények, testvérek, minek verekedjenek. Béküljenek ki az orosz fejedelmek. Izjaszláv tartsa meg Ladomért és egyéb tartományait; a felett pedig, kié legyen Kiev, egyezkedjenek ki maguk közt!» György és Vjacseszláv örömmel fogadták az üzenetet. «Készek — mondák — egyezkedni, de ha a lengyelek, magyarok békét akarnak, ne tartsák elfoglalva, ne pusztítsák országukat, hanem menjenek haza! Izjaszláv pedig térjen vissza Ladomérjába, s akkor majd megegyeznek, rendbe jönnek egymással!» Erre a magyarok és lengyelek (1150 január havában) hazamentek s Izjaszláv, ki szövetségesei pressiójának engedve, Ladomérba visszavonúlt, mind rosszabb-rosszabb helyzetbe jutott. Átengedte a nagyfejedelemséget öregebb nagybátyja, Vjacseszlávnak, de azt susdali György csakhamar félretolta és maga foglalta el a kievi trónt, s Izjaszláv még azt sem tudta mind megnyerni, háborítlanul megtartani, mit ellenfelei megegyezés szerint neki ígértek. Így tehát újra a kardnak kellett döntenet. A szerencse a nyár folyamán eleinte Izjaszlávnak kedvezett, de akkor közbelépett halicsi Volodimérko, megverte Izjaszlávot, és kezdte foglalgatni birtokait. Izjaszláv tehát, bár a minapi tapasztalásnál fogva el volt kedvetlenedve a magyarok és lengyelek iránt, öcsését, a 18 éves Msztiszlávic Volodimert, II. Gézához küldte és segítséget kért tőle. «Ígérted — üzentette — hogy halicsi Volodimérko moczczanni sem fog. Én tehát megtámadtam susdali Györgyöt, kiűztem Kievből, de Volodimérko eljött és szövetségeseivel kivert Kievből. Most tehát, öcsém, ülj lóra, mint ígérted!» II. Géza nem volt az az ember, kit lovagias ígéretekre hiában emlékeztettek volna. Összegyűjté ország-szerte csapatait, — «druzináját és polkjait» (testőrséget és ezredeit), mint az oroszok mondták, — maga állott a sereg élére, és ámbár már októberre járt az idő (1150.), megindult. «Megindúltam! — üzentette Izjaszlávnak; — jöjj te is seregeddel. Most majd meglátja Volodimérko, hogy kivel mert kikötni!» Azonban Volodimérkonak, ki ekkor Izjaszláv ellen Belznél állott, nem messze Ladomértől, barátjai is voltak a magyarok között. Tőlük hírt vón, hogy

a király ellene készül, hogy átlépi a Kárpátokat. Rögtön ott hagyta tehát Volhyniát, s a mire a magyar sereg a halicsi síkságra lebecsátkozott, már honn volt, és Przemyslbe vette magát. II. Géza, ki kétségtől a vereczkei szoroson át tört be, a Szán balpartján nyomult előre. Bevette Szánokot és pusztította Przemysl környékét. A ravasz Volodimérko látta, hogy itt erővel nem boldogul; szóval, pénzzel kezdett tehát dolgozni II. Géza egyházi, világi tanácsosai közt. Sikerült is megnyernie az esztergomi érseket, Kökényest, két püspököt és több világi urat, kik fölhasználták, hogy az idő már október vége, Demeter napja körül járt és hazatérést javasoltak. Okaik meggyőzték Gézát, ki maga is mondogatta: «ez már nem alkalmas idő: a folyók már fagynak! tehát hazatérünk!» És a magyar sereg, miután mindenféle nagy kárt tett Halicsban, hazatért. A magyarokkal visszament az ifjú Msztyiszlávics Volodimer is, ki ez időben, miután Izjaszláv a dolgot II. Gézával, Eufrosina királynéval meghányta-vetette, a «bán» — Belos — leányát eljegyezte és így Izjaszláv és a magyar királyi család között újabb kapocs keletkezett.¹⁾

¹⁾ Az Ipatyevszkaja *Kuknis* érsekét írónk — a mennyiben nem ignorálták — Mikó bácsi vagy Macarius esztergomi érseknek vették; de e nevekről nehéz a Kuknis-sal való azonosságot feltételezni. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy II. Géza oldalán, uralkodása elején egy *Quuchinus* nevű préposttal találkozunk (Fejér II. 88.); a Fejér II. 120. kk. II. megjelent oklevél eredetijében (Orsz. Ltár Dt. 14. sz.) a záradékban, mint már Knauz is (Mon. Strig. I. 103.) kiemelte, Quinquenus arch. Strig. van, el kell fogadnunk egy ily nevű esztergomi érsek létezését, kinek neve magyarosan, mint a Képes Krónika 24. c. említett advena nemzetség neve (Kukenes Radnold p. o. Anj. Okm. I. 270.) mai nyelvünkön: Kökényesnek hangozhatott, miből könnyen magyarázható meg az orosz varians. Igaz, hogy a Fejérnél II. 120. kk. II. megjelent oklevél, melyet csak 1443-diki országbírói átiratban bírnunk, tartalmát, formáját tekintve, több mint gyanus. Az 1145-diki kelet sem lehet való, hanem 1146 után kellett kiállítatnia, mert 1146-ban még Macarius volt esztergomi érsek: de azért a Quinquenus vagy talán Quiquenus névnek valami authenticus oklevél szolgálhatott alapúl, mert a hamisító csak nem akarhatta azonnal elárulni magát, egy soha nem létezett esztergomi érsek idézésével? az évszám pedig tévedés, tollhiba, minek akárhány példája van okleveleinkben. Ha tehát Kökényest az esztergomi érsek névsorába fölveszszük, 1146 — mikor Macarius még élt és 1151. közé, mikor Martyrius lett érsekké — kell helyezni, mely idő teljesen összevág az orosz évkönyv adatával.

A magyar barátság e megerősödéséből Izjaszláv újabb ösztönt merített, hogy a harcztot az orosz nagyfejedelmi trónért újra fölvegye. II. Géza hajlandó is volt sógorát támogatni, csak hogy — mint meg is üzente neki — a télen, tavasszal megint nem mehetett személyesen Oroszországba, a szerb ügyek miatt. Manuel császár 1450 ősz felé újra a szerbek ellen indult, bár tudta, hogy a magyarok segítik őket. Szándékosan választá az őszt a hadjáratra, mert akkorra a fák levelei lehullottak, s nem szolgáltak többé oly akadályúl a byzanci hadseregnek, oly biztos búvóhelyül a szerbeknek, mint az enyhébb évszakban. Seregét először Nisre vezette, a honnan északra a magyarok, nyugotra a szerbek ellen fordulhatott. — Úgy tőn, mintha a Dunához akarna leereszkedni, majd azonban nyugotra fordult, s mint a múlt évben délről északra, úgy most keletről nyugotra tört át Szerbián és a Drina felé vette útját, s e mozdulatában jobb szárnya már a magyarokkal találkozott, és csapott össze, kik a daliás termetű, vitéz Bagin — mostani kiejtésünk szerint Bágyon — ispán vezérlete alatt, Bosznián keresztül jöttek a szerbek segítségére. A szerbek is, Manuel előtt hátrálva, nyugotra, Bosznia felé, a Tara mögé húzódtak, mely *most* a Lim területet választja el Montenegrótól, és Herczegovina északkeleti csúcsán a Pivalal egyesülve, a Drina egyik forrását képezi — s itt a magyarokkal egyesültek. Manuel, ki sehol szerb sereggel nem találkozott, s ellenségei mozdulatairól csak hézagosan értesült: egyszerre a Taránál szemben találta magát az egyesült szerb-magyar sereggel. Már sötét volt, s azért másnap reggelre halasztá a támadást, melylyel a szövetségeseket meg akarta lepni: de terve meghiusult. Reggel a Tarán túl, — mint Manuelnek visszavágtató előörsei lelkendezve, sápadtan beszéltek — «megszámálhatatlan sereg», magyar es szerb, csatarendben készen várta. Köztük látták a byzancziak a magyarok rendes előcsapatait, a bessenyőket és székelyeket, mely utóbbiakat, mint-hogy «izmaeliták», azaz mohamedánok voltak — majd török, majd zsidó vallásúaknak — tartottak.¹⁾ Azonban a szerbek időt engedtek Manuelnek, hogy, zászlót ragadva, csapatait összeszedje, a

¹⁾ E székelyekről, kiket Cinnamus chaliziaknak nevez, l. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 511. l. már idéztem értekezésemben.

támadást ő kezdje, a folyót átlépje s a már hóval borított területen előre nyomúljon. Általános lovas-csata kezdődött, melyben a byzanciak csak heves küzdelemmel tudtak előre nyomúlni. Manuel, csillogó, aranyos fegyverzetben, heve messze előre vitte a magyarok és szerbek közé. A merre járt, út nyílt előtte; mindenki, ha tehette, félreállt, s lándzsája vagy negyven szerbet döfött, terített le egymás után. De társai lassan elmaradtak tőle; utoljára már csak rokona, Dukasz János és Kantakuzenosz János, Andronikosz testvérének veje, voltak mellette; ő azonban egyre előre tört, mert a nagyzsupant vagy a magyar vezért kereste, hogy elfogja. Kantakuzenosz akadt először a magyar vezérre, és hátba szúrta, de a fegyverzetten nem hatott át a dárda, Bágyon visszafordult és néhány emberével a görögre rohant, ki a harcban két ujját vesztté. Manuel látta öcsce veszedelmét és segítségére sietett. A császár és magyar vezér tehát találkoztak. A többiek önkénytelenül félreálltak. A baszileusz eldobta lándzsáját és karddal támadott. Bágyon vitézül ellentállott. Kard kardra csattant; sokáig ütötték, vágták egymást, míg Bágyon egy irtóztató csapással arczon találta Manuelt, úgy hogy életét csak a szemet védő arczvért mentette meg, melyet a csapás nem tudott keresztül vágni, bár súlya alatt egészen behorpadt Manuel arczába; de azért a császár még csak el sem kábúlt, hirtelen kikapta a kardot Bágyon kezéből és elfogta a magyar vezért. Azután tovább akart rohanni, de a fogoly Bágyon intett neki, és fejére mutatott, hogy annyi még az ellenség, mint hajaszála. Az üldözés abba is maradt: de azért Manuel győzelme teljes volt. A nagyzsupán követeket küldött, maga is eljött, a baszileusz lába elé borúlt, meghódolt és kötelezte magát, hogy Európában 2000, Ázsiában pedig, nemcsak mint eddig kellett volna 300, hanem 500 vitézzel fogja segíteni a rómaiakat — s így a császár visszamehetett Konstantinápolyba (1151 elején)¹.)

¹) Vaszilyevszki érdeme (Szlavjanszkij Szbornik II. 247, Hodinkánál Tört. Tár i. h. 219. l.), hogy a görögök Bakhinos archizupanjában — ki nem lehetett azonos a szerb nagyzsupannal — a magyar vezért felismerte, bár helytelenül keresi a Bahaan vagy Vahan (D. II. 93.) névben, mely utóbbi az eredeti oklevél szerint Walkan, vagyis Balkany. A név Bágyon. Bagyn, Bagun többször előfordul okleveleinkben (W. I. 263. VII. 126. XII. 472. Knauz I. 95.), s ma is van még Nógrádban, Torda-Aranyosban *Bágyon* nevű magyar falu.

A harc még folyt Szerbiában, mikor Izjaszlav öcsését, Volodimért, most már Belos bán vejét, ki «a magyarok minden gondolatát és tervét ismeré» újra Gézához küldé, hogy ha nem jöhet maga, küldjön segítséget, mint ígérte, hadd állhasson bosszút Györgyön, halicsi Volodomérkon: «mert a te sérelmed nem a tied, hanem az enyim is, valamint az enyém a tied is!» Géza csakugyan megindított, mint Volodimér bátyjának üzentette, tíz ezer jó vitézt: «boszulja meg sérelmeit, de azután maradjon veszteg». Volodimér a magyarokkal talán 1151 február végén érkezett Izjaszlavhoz, ki velük azonnal megindult Kiev felé, hová a mellőzött Vjacseszlav pártja, maguk a kieviek, és a Kievhez közel lakó török berendiek hívták. Utját Ladomértól északkeleti irányban vette Pereszopnicza felé, a Goryn mellett, hol György vitéz fia, András, a később oly híressé vált Bogolubszkij András állott; de itt a hírt vette, hogy halicsi Volodimérko, ki azonnal talpon volt, mikor Izjaszlav mozogni kezd, délfelől közeledik. Oroszai aggódni kezdtek, hogy két tűz közé szorúlnak, mert mögöttük András és Volodimérko egyesülnek, szemben pedig Kievben György nagyfejedelemmel találkoznak. De Izjaszlav számot vetett magával, a körülményekkel. «A ki élém jő, és megtámad, monda, azzal megverekszem, elbánok; a másikkal szemben Istenre bízom magamat» s azzal Ladomér védelmére Szvjatopolk testvérét hátra hagyván, Volodimér testvérével, Msztiszlav fiával és a magyarokkal egyenesen Kiev felé indult. Dorogobusban a lakosság üdvözölte, de a magyaroktól félt, hogy valami kárt tesznek városukban. «A magyarokat — nyugtatá meg őket Izjaszlav — ellenségeim, nem barátaim ellen vezérlem» s azzal tovább nyargalt át a Szlucson, át az Usján, mert értesült, hogy Volodimérko Andrással egyesült, s nyomában van. Utócsapata össze is ütközött a halicsiakkal. Volodimérko már-már utolérte: de Izjaszlav övéi tanácsára égve hagyva tábortüzeit, az éjjel elosont, és folytatta útját Kiev felé. A Teterev körül sokan csatlakoztak hozzá: «Te vagy a mi fejedelmünk!» A Tetereven túl már lassabban haladott, hogy a lovak megpihenjenek. Vozdviszeniján, nem messze Bilgorodtól, mely Kievtől nyugatra az Irpen folyó mellett feküdt, s mintegy a fejedelmi város kulcsát képezte, az egész délutánra magállapodott. Este hadi tanácsot tartott testvé-

rével, fiával, a magyar vezérekkel. «Barátaim! mondá, Volodimérko nyomunkban van! Ha itt maradunk utólér. György kijő Kievből, s akkor nagy bajba keveredhetünk. De ha nem sajnáljuk a fáradtságot és még az éjjel tovább nyargalunk, még elérhetjük Bilgorodot, mielőtt Volodimérko utólérhetne. Ha ott sikerül átkelnünk: Kiev a mienk, mert a lakosok hozzánk csatlakoznak, és György nem képes ellentállni. Ha azonban Bilgorodnál nem kelhetünk át, akkor levonulunk délre a karakalpakok török népéhez, megnyerjük őket, s akkor sem Györgytől, sem Volodimérkótól nem félünk.» «Mi csak vendégeid, idegenek vagyunk» mondák a magyarok. «Bízatsz-e a kievekben? nem tudjuk! azt kérdezd meg a magad embereitől. Mi készen vagyunk. Ha az a másik meg talál érkezni, itt vagyunk. Ha az éjjel tovább megy, — bár mit ad az Isten! veled megyünk!» Megindultak tehát. Msztiszlavics Volodimér, Belos bán veje, vezette az előcsapatot. Mikor Bilgorod alá ért, megfuvatta a kürtöket. Borisz, György nagyfejedelem fia, ki ép embereivel és a bilgorodi papokkal lakmározott, alig tudott hirtelenében elszaladni, hogy meg ne fogják. A város népe Volodimer elé özönlött. Izjaszláv serege akadálytalanul átkelt a bilgorodi hídon s míg Msztiszlavics Volodimér a városban maradt, hogy a halicsiakat feltartóztassa: Izjaszláv csatarendbe állítá seregét, a magyarokat és Kiev ellen nyargalt. György, mikor Borisz fiától meghallá, hogy mi történt, csónakba ült és átmene-kült a Dnieperen. A kievek ujjongva, tárt karokkal fogadták Izjaszlávot, ki ellentállás nélkül bevonult a városba, György számos párthívét elfogatta, a nagyfejedelemi palotát, a nagyfejedelemi trónt elfoglalta. A diadal öröme a kievi nagy téren, hol Szent Zsófia temploma, Oroszország legnagyobb szentélye, állott, melyet I. Jaroszlav nagyfejedelem épített a helyen, hol a bessenyőket 1036-ban véres csatában legyőzte, s Oroszországot becsapásaiktól minden időre felmentette — nagy lakomát adott, melyen maga is a magyarokkal és kievekkel mulatott. Azután a magyarok a téren lóra kaptak, versenyt futottak, versenyt ugrattak, s a kievek nem győzték eléggé bámulni, az ügyes lovasokat, szolgálóikat és paripáikat. ¹⁾

¹⁾ A kievi verseny önkénytelenül Anonymus c. 46. juttatja az ember

Volodimérko ezalatt, mit sem tudva Izjaszláv mozdulatairól, még a Teterev táján táborozott; egyszerre kémlő csapatai meghozák a meglepő hírt, hogy Izjaszlav Kievben van. György pedig a Dnieperen túlra futott. «Hogy uralkodik az én sógorom!» pattant fel Jurjevics András előtt. «Egyik fia Pereszopniczában van, a másik Bilgorodban. Megtámadják Lodomér felől, és egyikök sem veszi észre. Ha atyáttal így uralkodtok, boldoguljatok, a mint tudtok, én magam nem mehetek Izjaszláv ellen!» s ezzel visszafordult Halicsba. Hazamenet, mindjárt közel a Micseszk lakosainak üzené: adjatok aranyat, különben erővel veszek és a megrémült lakosság, mert kész pénze nem volt, minden arany ékszert, fülbevalót, nyaklánczot, mit csak találhatott a városban, összeszedett és átadta Volodimérkonak, ki minden várost, mely útjába esett, ekkép megsarczolt.

Izjaszláv győzelme daczára sem érzé magát egészen biztosnak. Tudta, hogy még sokat kell harczolnia, s azért hogy eleget tegyen a szokásnak, közvéleménynek, mely a nagyfejedelmi széken a Rurik-család legidősebb tagját szerette látni, elővette a jámbor Vjacseszlávot, beiktatta a kievi nagyfejedelmi székbe, az pedig őt társul vevé maga mellé. Mindketten elhalmozták a magyarokat kitüntetésekkel, ajándékokkal: drága edényekkel, ruhákkal, selyemszövetekkel, lovakkal, és nagy hálálkodással haza küldék őket (1151 ápril elején) azzal az üzenettel, mondják meg királyuknak: «Isten áldja meg a segítségért, mit nekik nyújtott. Csak a testvér testvéreért, az atya fiáért teheti azt, mit értök tett.» Ugyanezt mondá valamivel később Izjaszláv fia Msztiszláv, ki követjük gyanánt Magyarországra jött. Igérte Gézának atyja, öreg nagybátyja nevében, hogy hű szövetségesei lesznek ők is bárki ellen, de fejezze be jótéteményét. Azt nem kívánják, hogy maga jöjjön, mert háborúja van a görög császárral: de küldjön még a tavaszon Msztiszlávval annyi vagy még nagyobb segítséget, mint eddig küldött, «mert György erős, és a vad palóczok pénzért segítik».

PAULER GYULA.

eszébe, melyben az Árpád által Budán rendezett ünnepélyeket írja le. A Zsófia egyházzól az u. n. Nestor, Leger fordításában 127. 128.

PÉTERVÁRAD OSTROMA 1694-BEN.

Ozmán kútfőből.

Egy rajzmelléklettel.

A Badeni Lajos szalánkeméni és savoyai Jenő herceg zentai diadalai közt fekvő időszak alatt, tehát 1691—1697-ig, a császári hadsereg kevés sikerrel működött a törökök ellen.

Két nagyobb vállalat kelt a hadjárat eseményei közül különösebb érdeket; az egyik a Croy által vezetett császári hadsereg támadása Nándorfehérvár ellen, a második Ali pasa, az 1694 tavaszán kinevezett nagyvezír támadása, Pétervárad ellen. Mindkettő sikertelen volt ugyan, de ennek daczára hadtörténeti szempontból figyelemre méltó, s ép ezért katonai tanulmányozásnak mindkettő ismételten tárgyát képezte.

De míg az első eseménynél — az ostromló fél a császári sereg lévén — a körülmények eléggé földerítették, a másodikra nevezve, hol az ostromló fél a török volt, adataink időre s helyre nézve egyaránt hiányosak és hézagosak.

E hézagok kitöltésére nagy fontosságú az alább következő, egykorú s szemtanú által írt török napló, melynek Berlinben levő eredeti s egyetlen kézírata¹⁾ számos eddig teljesen ismeretlen körülményre ad felvilágosítást.

Mielőtt a napló szövegét ismertetnénk, néhány szóval megemlítjük az eseményeket, melyekre az vonatkozik.

Anglia és Hollandia nagy buzgón fáradoztak ugyan azon, hogy Leopold császár s a porta közt béke köttessék, de e szándé-

¹⁾ A berlini nemzeti könyvtár Diep-féle kézíratai közt LXXV—4 szám alatt.

kot a francia udvar meghiúsítá s így a háború 1694-ben tovább folyt. Mellözve a kisebb vállalatokat, melyek 1694 május havában Titel ellen irányítottak, mindjárt a főeseményhez fordulunk.

Ali pasa egy nagyobb hadsereg élén június 28-án indult el Drinápolyból, s útját a török kézben levő Nándorfehérvárnak vette, honnét hadműveleteit Szalánkemén és Pétervárad felé szándékozott folytatni.

A császári hadsereg ugyanis Péterváradnál foglalt állást, honnét a töröknek Titel ellen netán megújuló mozdulatait figyelemmel kísérni szándékozott. A sereg parancsnoka, Croy leköszönése folytán, Caprara tábornagy volt. A sereg számereje mintegy 20,000 főre ment s amaz erősített táborban állott, melyet még 1692-ben Badeni Lajos őrgróf emeltetett.

A nagyvezír szeptember 9-én ért Pétervárad elé, melynek védőművei ellen rendszeres ostromot kezdett. A császári sereg tábornokai ismételten kérték Caprarát, hogy a török hadat támadja meg s magát a táborban körülzárnai ne engedje. De Caprara erre semmikép sem volt rábírható, s mindaddig míg a brandenburgi segélyhad és Veterani lovassága be nem érkezik, csatát koczkáztatni vonakodott.

Az ostrom ez alatt tovább folyt s a császári sereg már-már válságba jutott, midőn szeptember 24-én a várt segély megérkezett. De Caprara akkor sem támadt. Október 2-án végre a török általános ágyúzást kezdett s a császáriak már a roham visszaverésére készültek, midőn az ágyúzás végeztével kitűnt — hogy a török sereg, mivel vívóárcái a nagy esőzésben vízzel megteltek, az ostrommal föl hagyott s Nándorfehérvár felé visszavonult.

Bár a törökök a legnagyobb sietséggel s rendetlenül vonultak vissza, Caprara még sem üldözte őket s csak néhány magyar huszár-század csapott a török utóvédre, számos foglyot ejtven.

Ezek az események, melyekről az alább következő napló részletes adatokat tartalmaz.

* * *

Csőtörtökön, Moharem 19-én, a Hedsíra 1106-ik esztendejében (1694 szeptember 9-én) a tábort Isten kegyelméből Vardin (Pétervárad) előtt ütöttük föl; ezen a Duna partján fekvő város,

mely az átkozott tévelygőknek régtől fogva egyik főhelye volt, öt év óta rendkívül megerősített; az erődítések a Duna mentén másfél óra hosszúságban és egy negyed óra szélességben terjedtek ki, mély árkokkal, erős bástyákkal és egyéb erődítményekkel bírtak; e mellett hadi szerekkel és készletekkel voltak megtöltve s 14,000 főnyi gyalogsággal védelmezettek.

A Dunán vert két híd tömve volt muskétásokkal, velök szemben pedig számos nagy hajó állott, 25 és több ágyúval födélzetén. A Duna mindkét partján sánczozatok voltak, melyek mindegyike nyolcz nagy ágyúval volt felszerelve s a közben vert sátrakban 19 magyar és német lovasezred tanyázott.

A győzedelmes (ozmán) hadsereg ágyúlövésnyire közeledett, táborba szállott s azt árkokkal vonta körül.

A szerdár parancsára a futóárkok még az órában kitűzettek, a megnyitásukra szükséges legénység és tisztok kirendeltettek s az éjjelen át, a következő reggelig általános örködés parancsolta meg.

Reggel a nagyvezír (Ali pasa) a janicsár agának a futóárkok előtt fölütött sátorába ment s a legénységnek hízelegni kezdte, mondván: «Fölséges urunk, a padisah kenyere és sava derekasan meg van érdemelve». Ezek után 1000 aranyat adott nekik kávépénz fejében.

Ez után a munkálatok a jobb és balszárnyon is — a ruméliai és anatóliai csapatok által — megkezdettek s egyszersmind elhatározott, hogy az ellenséges táborral szemben egy magaslaton táborozó egynémely főtiszt és a tatárkán a számukra a futóárkok körül már kijelölt helyekre menjenek. Megparancsolta tovább, hogy a gyalogság még az éj folyamán a futóárkokba vonúljon, míg mögöttük a lovasság örködjék.

Szombaton (szeptember 11-én) elhatározott, hogy a janicsárok, Rumélia, Anatólia, Haleb, Sivasz és Adana helytartói saját csapataikkal, továbbá a boszniai, albániai és selefkei levendek (állított csapatok), végre a hajós legénység, összesen 20 futóárkok nyitására fogjanak s hogy az ostrom-munkálatok három részre osztassanak. A jobb szárny parancsnoka, *Misirlizádé Ibrahim* pasa, a bal szárnyé a vezír-pasa, a három lófarkos *Dseffer* pasa, halebi helytartó, végre a középé a *janicsár aga* legyen. A janicsár-

rok mögé állítottott a Kanun¹⁾ szerint a sipahik és silihdarék rendes lovas zászló-őrsége.

Esti ima után mindenki a számára meghatározott helyre tartozott menni.

Mivel azonban néhány renegatus muskátéját kilötte, a többiek pedig ennek folytán azt hitték, hogy a hitetlenek kitérésintézkedést tettek, a futóárkokat mindenki odahagyta s Allah! Allah! kiáltással a táborba tért vissza. A dolog mibenléte kitudatván, a janicsárok és a többi csapatok tisztjei szigorú parancsot kaptak, hogy a futóárkokba azonnal visszatérjenek, mert különben rögtöni és szigorú büntetést várhatnak. Ez meg is történt s bár a hitetlenek muskátékból és ágyúkból folyton tüzeltek, erre többé senki sem ügyelt s reggelre a futóárkok Isten segítségével ismét mind meg voltak szállva.

Különös, hogy a renegatusok lövései az ellenséges táborban is ijedelmet okoztak, s azon hiszemből, hogy a hit harczosai mindjárt megérkezésük után rohamot fognak intézni, csapataikat gyorsan gyülekeztették s mint azt a hadi foglyoktól megtudtuk, reggelig fegyverben tartották.

E napokban a futóárkok megerősítették, ellenvédek készítettek s miután a hitetlenek sátraikat fölszedték és csapataikat csatarendbe állították, megparancsoltatott, hogy a futóárkok mögött levő sátrak a tatárok által földöntessenek, nehogy az ellenség benünket megleljen. Így maradt a dolog estig, de apró csatározáson kívül ütközet nem esett.

Vasárnap (szeptember 12-én) a jobb szárnyon sánckosarak állították föl, s három nagy és tíz kis löveg számára gátonyok készítettek. A dunai hajóhad kapitánya, Ali pasa, egy kijelölt szigeten mellvédet s négy löveg számára gátonyot készítettett, s a Duna két partján álló bástya megkezdte a harczot a császári török hajóhad ellen. Miután azonban a gallioták ágyúlövései az ellenség hajóknak s a hídaknak kárt okoztak, az ellenség hajóit az erőd ágyúi alá vonta vissza.

Délután az Isten boszuló akarata következtében az egyik bástya lőpor- és bomba-kamarájában tűz támadt s számos hitelent küldött az örökös tűzre.

¹⁾ Kanun = hadi szokásokat szabályozó arab törvény.

Hétfőn (szeptember 13-án) az ágyúzás a bal szárnyon három nagy és néhány kis ágyúból megkezdett¹⁾ s a hitetlenek még meglevő sátraikat mind fölszedték. A nagyvezír e napon megjelent a janicsárok futóárkaiban, bátorította őket s nekik kitüntetésüket, a sebesülteknek pénzt osztogatott.

Kedd (szeptember 14.) éjjelen úgy a középben a janicsároknál, mint a szárnyakon a futóárkokkal való közeledés előbbre haladt és számos löveg vontattatott az állásokba. Ez által az átkozott tévelygők táborában ijedelem és futás támadt, lovasságuk és gyalog csapataik a várba vonultak, mi a tatár kánt azon véleményre hozta, hogy a hitetlenek mozdulatai egy közeli támadásra mutatnak.

A nagyvezír különben maga is fölkészült s egy a vívóárkok mögött fölütött sátorban mindaddig időzött, míg az izlám hadserege teljesen készen és rendben volt.

E napon 5 asper ellátási díjjal s 20 piaster kézi pénzzel talkilidsék (önkéntesek) toborzása történt; igen sok ember jelentkezett.

A futóárkok a völgy oldala felől kezdettek, mivel azonban a távolság nagy volt s a munka egynehány nap alatt alig lett volna befejezhető, 20 fregatte a Dunától elkülönítve álló tóba hajózott s lövegeit a völgy felé irányította; a hajós legénység készenlétbe helyeztetett, hogy a hitetlenek által a völgy felé netán megkísérlett kitörést visszaverje.

Del felé volt az idő, midőn a poklokra szánt gonoszok gyűlött csoportjai mutatkozni kezdettek; ²⁾ minden ezredből válogatott pánczélosok, vörös és sárga zászlókkal s fehér ruhában törtettek elő s csatarendbe állottak. A csatarendet, melyet elfoglaltak, az ő nyelvükön «ökörszarv»-nak hívják és abból áll, hogy két oldalt, előre-tolva lovasság tör elő, míg a középben gyalogság menetel. A völgy oldala felé nyomultak elő, s legelőször is a nagyvezír zászlóaljait támadták meg; itt volt az ellenséges sorok közt a második vezér, Heiser (Heister) generalis. A mozlímek azonban nem sokba vették

¹⁾ A tüzelés e napon való megkezdését Szentkláray «A dunai hajóhadak történeté»-ben szintén igazolja.

²⁾ A török napló-író úgy látszik szerette az erős kifejezéseket.

a hitetlenek jól fölszerelt katonáit, s mihelyt látták, hogy azok az első támadásra visszafordúlnak, üldözni kezdték őket s egész a várkapuig jutottak.

A balszárnyon a magasabb zsold mellett fölfogadott legénység szintén jól tartotta magát s az ellenségnek nem hagyott időt arra, hogy szemeit fölnyissa; a zászlók az árkok külső szegélyére tűzettek ki.

A középen a vívóárkokra támadó hitetlenek szintén nem találtak kegyelemre a hit harczosainál s egész a táborukat környező árkokig nyomattak vissza; az ég kupoláját az Allah! Allah! csatakiáltással megtöltvén, bátran és elszántan támadtak e megsemmisítésre való disznókra, mint Rusztemek harczoltak s oly vitézséggel vágtak kardjaikkal közéjük, hogy a hitetlenek az isteni boszú villámaint vélvén maguk közt, eszöket vesztek s a vár árkaiba menekültek. E pillanatban érték el őket a mozlimek s a hitetlenek számos lovasa és gyalogosa lett az öldöklő aczél áldozata. E kétségtelen győzelem Isten kegyelméből még nagyobb öröm előhírnöke volt. A nagyvezír azoknak, kik fejeket vagy nyelveket hoztak, aranyat és ezüstöt osztott ki.

E napon kapott a török tábor hírt, hogy az ellenséges táborba 4000 erdélyi gyalogos és 2000 lovas, továbbá a szegedi várból némely fölkelő csapat s néhány löveg érkezett.

Szerda (szeptember 15.). Az ellenség nem bocsátkozott harczba s csupán a lörésekből tüzelt puskákkal a vívóárkokra s a bástyákból ágyúkkal a hajóhadra; a vívóárkok mélyítés és mellvédék által megerősítették, mivel cseltől lehetett tartani.

Az ellenség, mely a mozlím hadsereg vitézsége által, melyet az első csatanapon úgy a vívóárkokban, mint a nyílt téren tanúsított, zavarba ejtetett s nem tudta mitevő legyen, a Dunától a Dunáig második vonalban egy új árkot húzott, hogy az első árok elfoglalása esetén a visszavetettek menedéket találjanak. E napon az ellenség egy hajója, mely a császári (ozmán) hajóhad ágyúi által találtatott, a Dunába süllyedt; ágyúit azonban az ágyakból kivéve megmentették.

A hitetlenek, kik az éjjel a ruméliai szárny ellen gonosz módon kirohanást terveztek, megverve tértek táborukba vissza.

Csötörtök (szeptember 16.). A nagyvezír a csausbasi által a

janicsároknak és a dsebedsiknek ajándékokat küldött, mi alkalmat adott arra, hogy a császári fegyverek szerencséjére jámbor imák mondassanak. Az éjen át a dsebedsik szárnyán a vívóárkok megújítottak.

E napon Kurd bég és Musztafa bég huszár (Katona, kit a törökök huszárnak vagy Musztafa bégnek neveztek) a kuruczkirály (Thököly) embereivel kémszemlére küldettek Karutpalánka (Karakukava?) felé, mely hely az ellenséges élelemhajókat védelmezi; ugyanoda küldettek a szeremségi és a titeli bégek 40 csetekaiklari-val (kisebb naszádokkal), melyek kocsikon szállítottak.

Péntek (szeptember 17.). Ez éjen az ellenséges táborban egy új erőd építtetett és 7 db 3¹/₂ fontos ágyúval szereltetett föl, melyek dörrenései az igazhivók füleihez jutottak. Az ellenség ezenfelül még a többi ágyúk kilövése által is harcra csábított. Az Ibrahim és Dseffer pasák által vetett bombák (kézi gránátok) beröpültek a hitetlenek közé s mindkét szárnyon kigyúlt a harc tüze, mely az éj beálltaig tartott.

*Szombat*¹⁾ (szeptember 17.). Az éj folyamán a futóárkok lépésről-lépésre előrevitettek s a hátvédők sánckosarak által erősítették meg. Az elátkozottak, a mozlimek félelmet nem ismerő bátorsága által lesújtva, cselhez folyamodtak s a vívóárkokra bombákkal s más lövedékekkel kezdenek lödözni. 3000 lovas mutatkozott a túlsó oldalon s majd támadást, majd cseleket színlelve töltötte az időt. Ágyúlövéseink számos hitetlent küldtek a poklokra.

E napon találkoztak naszádjaink a Duna felső részében a hitetlenek eleséghajóival, melyek Futakra menekültek, hol néhány elsülyesztetett, két kenyérrel megrakott talp pedig az igazhivók kezeibe került. Ez éjjel Eszék felől 2000 hitetlen kutya érkezett hajókon a táborban levő sereg erősítésére.²⁾

Vasárnap (szeptember 18.) délelőtt ágyú- és puskatüz folyt; délután a hitetlenek minden különös ok nélkül erős puskatüzet nyitottak meg s miután puskaikat az igazhivók is kilőtték, egy fél órán át szakadatlan tüzelés volt. A hit harcosai, az örök egység elismerői, folszerelve és harcra készen állottak a vívóárkok mögött,

¹⁾ E naptól kezdve a keltezés, kideríthetetlen okból, téves s egy nappal hátra van.

²⁾ Szentkláray szerint 16-dikán és csak 600 fő, mi helyesebb.

s a lovasok csapatosan indultak a harcza, Isten tetszésére, ki minden hatalomnak ura; még olyanok is, kik máskor a hívó szónak sem engednek, most örömmel mentek harcza és az öregek, kik ily buzgalmat évek óta nem látának, csodálkoztak és dicsérték az Istent.

Egy Budák (Batthyány) nevű elátkozott, 4000 gyalogossal és 2000 lovassal jött a pokolra szántak segítségére.

Hétfő (szeptember 19.). Az éjen át a futóárkok kiszélesítették, a gátonyok fölemeltettek; majd kilövettek az ágyúk és a bombát vető mozsarak és a harc tüze újból fölgyújtatott. Az átkozott cselszövők harcot kívántak s midőn hallották, hogy a mozlimék mellvédeket emeltek, ők is sánczkosarakat s ezek közé ágyúkat állítottak föl.

A mozlim hitvédők buzgalma nem csökkent; előnyomultak s állásaikat megerősítették; a mozlim ijászok nyilai biztos halált osztottak és a vétkes hitetlenekből sokakat küldtek a semmi birodalmába.

E napon még több harc volt mint a többieken, s az izlam hadserege, mely álmat és nyugalmat nem ismert, szívós kitartással dicsőítette nevét. Az általuk néhány nap óta kilőtt ágyúgolyóktól számos állat és naponta 70—80 hitetlen esett el.

E napon a nagyvezír végig haladt a völgyön és több helyütt megállapodott; ez alkalommal a megvetett szolga (a napló-író) is szolgálatában, kengyele mellett állott. Az ellenséges tábor oly közel volt, hogy kicsi és nagy jól meg volt különböztethető s én azt hittem, hogy ha az ellenség rövid kezét kinyújtaná, nyakon ragadhatna engem. De Istennek hála, fénytelen szemei vaksággal voltak borítva, s nem mert löni.

Kedd (szeptember 20.). Miután a futóárkokat nehéz volt a völgy mentén oly messze a Dunához vezetni s mert az esetben, ha az ellenség kitör, lovassága számára ez volt a legalkalmasabb terep, ennél fogva átkozott csapatai közül mindig számos gyalogos és lovas állott e helyen a mozlim hadsereggel szemben. Miután tehát e hely különös figyelmet igényelt, a hajós legénységből 1000 fő kiválasztatott a futóárkok tovább vitelére, mi reggelig — de csak nagy erőmegfeszítések mellett — sikerült.

Midőn a hitetlenek reggel látták, hogy a vívóárkok a Duná-

tól a Dunáig terjednek, nagy félelem és rettegés szállta meg őket, csapatokat állítottak föl, sátrakat bontottak le s minden pillanatban mást cselekedtek; számtalan cselled igyekezték a hit harcosait elámítani. Szerencsétlen táborukban egy hátulso gátonyban három nagy ágyút állítottak föl, melyek estig a császári tábor felé lőttek.

Mindkét fél részéről az ágyútűz naplementétől napfölkeltéig szünetelt; de ez éjen az említett gátonyban hat löveg állítottatott föl, melyek a tüzet éjfélkor megkezdték s egy óra folytáig tüzeltek, a nélkül, hogy e gonosz eljárás czelja kideríthető lett volna. Később hallottuk, hogy ezek eszéki ágyúk voltak.

E napon érkezett meg a magas porta főkamarása, Hassan aga, ki a nagyvezír és a kán számára egy dicsőséges császári kéziratot, egy ellenséget pusztító kardot és egy nyuszt-mentét hozott.

A sereg nagyjai mindannyian a nagyvezír gátonyába hívatlak, hol nekik a császári kézirat fölolvastatván, mindnyájan azon őszinte szándékkal távoztak a vívóárkokba, hogy az ellenség ellenállását megtörjék.

A vezírek számára kibocsátott kéziratok (hattiserif) a császári titkár által tisztába iratnak s a szultánok és korabai (arab) királyok számára érvényes kánun szerint a szultán csodákat művelő tollával csupán e szavakat írja hozzá: «Ezek szerint kell cselekedni». ¹⁾

Ez alkalommal azonban Ő Felsége, a legkegyelmesebb padisah, rabszolgái iránti könyörületből, azon fáradságnak vetette magát alá, hogy az egész dicsőséges kéziratot saját bővös pennájával leírja s az iratot édes szavakkal vegyítse. Erre kicsiny és nagy egyaránt forró kívánságát fejezte ki, hogy Isten árnyékának élete és uralma minél tovább fennmaradjon. Ezután Hassan aga egy egészen kivarrott nyusztprémmel, kísérete pedig kaftánokkal ékesítették.

¹⁾ «Mudsebindse namel olna». Csak e három szó, a szultán saját kezével írva, ruházza föl a kabinet-iratot a «hattiserif» jelleggel, a «tugra» (kézjegy) ellenben, mely minden «fermán»-t ékesít, nem. A hattiserifek tehát kétfélék: a kánun szerinti közönséges hattiserifek, melyekre a szultán csak ama három szót írja, s a kiváltságosak, melyek egészen sajátkezüleg állíttatnak ki.

Miután a sereg most táborban, ellenség előtt volt, a császári kézirat elé csupán a nagyvezír melletti kiuja és a csausbasi mentek, néhány agával, a sipahik és silihdarék ellenben felállításaikban maradtak.

Szerda (szeptember 21.). E napon a háború vásárán számos élet adatott el s a hit ellenségei ágyúkkal és puskákkal pusztítottak. A futóárkokban a munka megújított s az erők fölváltattak. A hitetlenek ama kilencz, a császári (ozmán) tábor ellen irányított ágyúból egész estig szakadatlanúl lőttek. De Istennek hála a golyók csak egy tatárt találtak mint vértanút s három máhás állatot.

A Duna másik partján a hitetlenek az éjjel egy új gátonyt emeltek s abba nyolcz nagy löveget állítottak. A hajók folyton harcban állottak egymással.

Csötörtök (szeptember 22.). A Duna és a völgyoldal közti szigeteken három tábori ágyút állítottunk föl, hogy a hitetlenek gyülekező helyeit hatásosan löhessük. A mellett, hogy a hitetleneket ez megalázta, észrevettük, hogy egy átkozott vezetőnek sátra teljesen szétromboltatott.

E napon az Illok körül összegyülekezett gazok és rablók ellen ismét a huszár, Musztafa bég, küldetett ki. Sokakat megölt a kard, sokat körülfogott a láncz. A kán ma, kiadásai fedezésére a nagyvezirtől 1000 aranyat kapott. Isten parancsára ez éjjel heves szél kerekedett és eső esett, úgy hogy ember és állat megzavarodott.

Péntek (szeptember 23.). A legkönyörületesebb Isten rendelkezéséből a futóárkok és egyéb mélyedések vízzel teltek meg; a harcosokat ez nagyon aggasztotta, de azért mindenki kijelölt helyén maradt; lábaival a sárban, de szívében épen és erősen mint egy gát.

A hitetlenek nagy bátorsággal harcra indultak, de egyik részről sem lehetett egy lépést sem közeledni. Puska- és ágyútűz folyt s a bombák úgy hullottak mint a jégeső. A hit harcosai váltakozva nyugodtak sátraikban; a sánckosarak megújítottak, a futóárkok pedig, a mennyire lehet, kitisztítottak.

A felső Duna-ág fő gázlójánál, mely sáncknak hívatik, a hitetlenek valami újat építettek és a szigeten valami új csejt rendez-

tek. Miután ez tudomásunkra jutott, valamint az is, hogy a hitetlenek a szigetet elszáncolták s oda ágyúkat vittek, a szerémségi és titeli bégek a naszádokkal, valamint a szárazföldről Serkanlü Ibrahim pasa oda küldettek. Alkonyatkor mindkét rész támadt s a harc három óráig tartott; számos hitelent elpusztított a kard s ott két ágyú, továbbá Karutpalánkában két naszád és három ágyú sok löporral és ólommal elfoglaltatott és 15 fogoly vitetett a nagyvezir elé.

Szombat (szeptember 24.). Az eső által megrontott futóárkok kijavítása tovább folyt. Bizonyos meghatározott pontokon őrségek állítottak föl s hogy az Izlam harczosai megmutassák, hogy ismét a vívóárkokban vannak, a muskéták és ágyúk kilövettek, az ellenség felé golyókat küldvén.

Délután az ellenség minden oldalról kijött táborából, üres kevelységében azt hívén, hogy az igazhívők a futóárkokban levő vizek miatt azokat meg nem tarthatják. Üreseknek vélték azokat s így annál több reménnyel voltak a támadó művek elfoglalására. A midőn így gondatlanul előnyomultak, a hit derék harczosainak őrségen levő része, mely kardját a harcra készen tartotta, a vívóárkokat megszállta. Az ellenség ekkor, merészségét megbánva, a legnagyobb sietséggel a táborba visszatakarodott. Sokan elestek az igazhívők kardcsapásai alatt s a kik a mocsarokból menekültek, megesküdtek, hogy többé ily veszélybe nem rohannak.

Vasárnap (szeptember 25.). E napon oly nagy eső esett, hogy az ellenséges felek egymáshoz sem a táborban, sem a szabad mezőn nem közeledhettek. A mennyire lehetett, mindenki a futóárkokban s egyéb helyén maradt.

Hétfő (szeptember 26.). Az eső az isteni hatalom csatornáiból éjjel-nappal szakadt; az ellenséges tábor, ez ördögök búvóhelye, egy rőfnyire iszappal volt borítva; a hitetlenek, mint a zsidók kutyái, képtelenek valának mozogni s még a tiszték is sárban állottak. Nagy volt a szükség; az ellenség most deszkákat hozatott elő, melyek már évek óta elő voltak készítve s bár félelemmel, de folytatta a harcot.

E napon czélszerűnek találtatott, hogy egy bizonyos számú tatár Szalánkeménél nyílt csónakokon a Duna túlsó partjára küldessék, hogy a hitetlenek rettegésbe ejtessenek.

Kedd (szeptember 27.). A levegő kitisztúlt s a mozlím hadseregbe új élet szállott; a futóárkok megújították s a korábbi napokban kiásatlanul maradt részek kiegészítették.

E napon az átkelt tatárok, a Kalgh (a kán trónörököse), a ghasigirai és seadergirai szultánok, 5000 válogatott tatárral megfutamították a Kubila kolostorban őrségen levő 30 huszárt; ezután a hitetlenek futaki tábora is megtámadtatott s közülök a tatárok kardjai által első rohammal 2000 levágtván, további 2000 fogolylyá tétetett s nagy mennyiségű zsákmány, közte 6000 juh és szarvasmarha, ejtetett.

A midőn ezt a főtáborban levő kutyák meghallották, 10,000 német és magyar lovas lóra ült a tatárok üldözésére s útját egyenesen a zsákmánynyal visszatérő szultánoknak vette. A tatárok tanácskoztak. Ha mindnyájan harezba indulunk is — mondák — mégis kevesebben vagyunk, semhogy a nagy túlerőnek ellentálljunk. Azok tehát, kik zsákmányt visznek, induljanak a legrövidebb úton a gázló felé, a midőn pedig a hitetlenek a zsákmány és a foglyok megszabadítását megkísérik, mi hátúlról, ti pedig előlről, megtámadjuk őket; ha ők azután ellenünk fordulnak, ti elmenekülhettek s mi is időt nyerünk a cselekvésre.

Az ellenség nem üldözte a zsákmánynyal távozókat, hanem egész erővel a tatárok főcsapata ellen fordult; a tatárok a nyilazásban, a hitetlenek a tüzelésben gyakorolták magukat; három óráig tartott a harcz; 2000 igazhívőt úgy elnyelt a hitetlenek tömege, mintha a tengerbe egy kanna vizet öntenek; a tatárok menekültek, a merre lehetett; átkeltek gyalog (?) a Tiszán, majd csónakokon Pancsovánál a Dunán s 3—4 nap múlva a zsákmányt-hozókkal együtt értek a császári (ozmán) táborba.

E napon 150 tatár nyerte el a vértanúság dicsőségét, míg a hitetlenek közül a 2000 foglyon kívül 4000 jutott a megsemmisülés porába, mi minden értelmes ember előtt a próféta nyilvánvaló csodája.

Szerda (szeptember 28.). Az eső nagyobb mennyiségben esett, mint a megelőző napokon, s a futóárkok megújítása, valamint a muskétákból és ágyúkból való tüzelés lehetetlenné vált. Két — a hitetlenektől elvett — naszád és talp, legénységgel ellátva, egy százados parancsnoksága alatt Karutpalánka őrzésére küldetett.

Miután a hitetlenek megtudták, hogy naszádjaink a Duna felső részén többféle előkészületeket tettek, nagy tömegekben vonultak ki a táborból s hajókat küldtek a Duna e részére; majd löport gyűjtöttek meg, majd tüzet vetettek táborukból az izlám táborába; nagy tömegekben kalandoztak a mérhetetlen síkon, majd ismét trombitaszóval összehívták őket, úgy hogy nem lehetett kitudni, vajjon miféle szándékkal lehetnek. Hogy ez kitudassék, nagy örködés és kémlelődés parancsoltatott meg. Megtudatott, hogy a hitetlenek a tatároknak a Dunán való átkelésétől félnek; továbbá, hogy barmaik s lovaik nagy része takarmány hiányában elpusztulván, a lapályba takarmány-keresés végett mentek.

Delután Karutpalánka parancsnokától, Serkanlí Ibrahim pasától, hírnök érkezett azon tudósítással, hogy miután a naszádok a hitetlenek eleséghajói előtt az utat elzárták s mivel az igazhívók Karutban a hitetlenek összeköttetéseit megszakították, több mint 3000 hitetlen hajókon közeledik, s így e támadás ellen segítség és támogatás kéretik. Azonnal 500 sipahi és magasabb zsoldilletekű silihdare, 500 tatár, továbbá a zászlóórség négy szakaszával a nikápolyi béglerbég, Ali pasa, a szerémségi és titeli bégekkel, a szárnyon álló naszádokkal segítségére a leggyorsabban elküldettek.

Mielőtt azonban e segítség megérkezett volna, a hitetlenek alkonyatkor partra szálltak és a hívőket megtámadták; négy óra hosszáig tartott a harc és küzdelem, de midőn a segítség híre érkezett, a hitetlenek megfutottak; 200 hitetlen haladt át a pokol kapuján és 20 fogoly vezetett a nagyvezír elé.

Ugyane napon Veterani, ama hitetlen kutya, 8000 Erdélyben összeszedett német és magyar gonoszsal Szeged tájékára érkezett; Zrínyi pedig (?) és Batthyány birtokaikról, három évi adómentesség föltétele mellett, 15,000 főt szedtek össze. A császár (Lipót) részéről számos irat intéztetett mindenfelé, hogy az izlám hadserege sarokba szoríttassék. E szedett-vedett nép Karutpalánka közelében hídveréshez fogott, mit a foglyoktól és az önként átszökött francziáktól tudtunk meg.

Csötörtök (szeptember 29.) Naszádjaink éjjel rajtaütöttek a hitetlenek hajóin; a Dunát megfestette a hitetlenek vére; a sze-

rémiségi és a titeli bég a naszádok legénységével számos foglyot ejtettek s elfoglaltak két eleséggel megrakott talpot.

A folyton tartó esőzés a vívóárkokat vízzel töltötte meg s a harczosok éjjel-nappal iszapban állottak. Mindenki tisztában volt azzal, hogy az itt időzés lehetetlen, mert több kárt mint hasznot eredményez, s a visszatérés a legelőnyösebb. A panaszok gyakoriak voltak, de senki se merete azokat a nagyvezír elé vinni. A tatár kán így szólt: «Negyven év óta csak a táborban élek s minden nyugalomról lemondtam, a háború ezerféle változatait megértem s a küzdelem vásárterén mindenütt megjelentem, de még soha se láttam, hogy német tábor 23 napig körülzárva volt. Hála Istennek, a tatár sereg oly engedelmességet tanúsítoti, s a harez tüzét oly módon elesztette, mint másutt sehol.» Így beszélt a kán a nagyvezír előtt; s valóban a tatár csapatok félelmet nem ismerő módon állták meg helyeiket s a háború fáradalmait a többi izlám csapatokkal lelkiismeretesen megosztották; bárhogy esett az eső, sátrakra soha se vonúltak, s mindig készen voltak arra, hogy a nagyvezírt az ellenség leküzdésében segítsék.

Midőn a tatár kán a nagyvezírral tudatta, hogy a vívóárkokban csak kevés legénység van, a nagyvezír szigorú parancsot adott ki, hogy mindazok, kik helyeiket az eső miatt elhagyják, megöllessenek.

A nagyvezír maga megvizsgálta a vívóárkokat, délután pedig a janicsár aga erődjébe ment, kivel a háború állapotát és az ellenség helyzetét megbeszélte. A janicsár aga véleménye az volt, hogy miután a vívóárkokban a szolgálat már napok óta alig teljesíthető, a Korán ezen szavaihoz képest: «ügyeidben tanácskozzál» jó volna az igazhívő tanácsosok véleményét meghallgatni s azután Istennek tetsző módon cselekedni.

Ezek után a tiszteletre méltó vezírek, a tisztos béglerbégek s a kipróbált tisztak a vívóárkok, erődök s egyéb ostromművek állapotának megbeszélésére meghívattak. Ezek először is kijelentették, hogy élelem, lőpor s legénység a szolgálat ellátására Istennek hála elég van; de azután, a mint hogy egy szó a másikat adja, véleményöket a következőkbe foglalták egybe: «Mi Nándorfehérvárról, a heves harc házától, a hit ellenségei ellen megindultunk, s azután Isten dicsőségét hirdetendő, Zimonynál átkeltünk. A né-

met hitetlenek hadseregünket, szokásuk szerint, egész Péterváradig csábitották, a nélkül hogy harcza bocsátkoztak volna, s mi éjjelenként örködve odáig jutottunk, hogy a bennünket tíz év óta kihívó ellenséget végre megállítottuk és saját táborában 23 nap óta körülzárva tartjuk s Isten, az emberek teremője segítségével szünet nélkül félelemben tartjuk. A világon leghatalmasabb padisah áldása, a trónját környező szerencse, azon reményt nyújtják nekünk, hogy a vérig megalázott ellenség a hit harczosai részéről a boszú arczúlsapásával végleg megszegyeníthető volna, s Isten valóságos segítségével a győzelem keletről fuvó szele a diadalt nekünk minden ütközetben megadná; mindazonáltal, miután a nyolcz nap és ugyanannyi éjjel szakadatlanul tartó eső embert és állatot elcsigázott, továbbá hogy a vett hírek szerint Eszéknel Zrinyi és Batthyány, Erdélyből pedig Veterani a hitetlenek segítségére készen állanak, miután továbbá Karutnál híd veretik, melynek világos czélja az, hogy a hitetlen sereg az ostrom alól fölmentessék, végre pedig, hogy az izlám végvárakból, Gyuláról és Temesvárról élelemkészletek és segítség csak 30—40 nap múlva jöhet, a hadi dolgokban tapasztalt főtisztek úgy vélik, hogy a munkák a vívóárkokban beszüntetendők s azok folytatása nagy veszteségek kikerülése végett abbaahagyandó volna.»

E nyilatkozat aláíratott, megpecsételtetett s mint *kérvény* a császári kengyeltartó elébe terjesztetett.

Még az éjjel szükségessé vált, hogy több ágyú eddigi helyéről visszavitessék; a többivel s a muskétákkal az ellenség még a következő délig folyton lövettetett.

Ezután a többi ágyú is a gátonyokból kivétettek s a császári hajóhadra rakva a kocsikkal és egyéb hadiszerekkel egyetemben Nándorfehérvárra szállítottak. Elhatározott továbbá, hogy 25 tábori ágyú a sereget kísérje s a gyalogság a hitetlenekhez legközelebb eső állásokat elfoglalván, alkonyatig kitartson s csak azután vonuljon el.

Ha az ellenség az állásokban levő gyalogságot megtámadni merészelné, az szívós védelmet fejtse ki.

A próféta zászlaja a győzedelmes hadsereggel egyetemben éjfélkor, a tavaszi — keleti — szél érkezéttel indult meg.

Bár a lövegek 4—5 pár ló által vonattak, mégis a nagy sár-

ban, még az ellenség lövegtüze körletében elakadtak. Midőn ezt a lovasság észrevette, saját lovait hozta segítségül. Az emírek, vezírek és más főtisztek, a bajról értesülve, saját aranyozott kantárokkal, nyergekkel és kengyelekkel fölszerelt tartaléklovaikat fogatták a lövegek elé, azokat a sárból hallatlan fáradsággal kivontatták; az ágyúk azután Karlóczán hajókra rakattak.

Reggeli ima után a sereg tovább indult.

Így történt, hogy a sereg Isten kegyelmével három napi menet után az 1106-dik év Száfer 14-én (1694 október 4-én) málháiban vagy sátrakban szenvedett legkisebb veszteség nélkül a zimonyi mezőkön táborozott.

Ez volt az ostrom vége.

Bárha e török napló az események felsorolását és leírását illetőleg a modern vezérkari osztályok rendszeres hadművelet naplóit meg nem közelíti, s virágos szólásmódja az áttekintést néha megnehezíti, mégis kétségtelen, hogy Pétervárad 1694-diki ostromára nézve fontos kútfő s számos oly adatot tartalmaz, melyek a Pétervárad ostromát tárgyaló művekben teljesen hiányzanak.

Fontossága annál nagyobb, mivel a törökökkel folytatott százas harcokban — Hammer munkáját kivéve — török források rendelkezésünkre nem állanak s leírásaink nagyobbára csak saját kútfőinken alapúlnak. A török nyelv ismerete e bajon sokat segítene s történeti, de különösen hadtörténeti leírásaink ez által sokat nyernének; sajnos, hogy e nyelv megtanulására manapság vajmi kevés gond fordítottatik s a török nyelvet ismerők száma elenyészőleg csekély.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

ZRÍNYI MIKLÓS HADTUDOMÁNYI ELVEINEK FORRÁSA.

Midőn e folyóirat t. szerkesztőjének «Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei» című nagyérdekű akadémiai értekezését a múlt évi I. füzetben olvastam, csodálkozással vettem észre, hogy Zrínyi hadtudományi elvei ugyanazok, melyeket a legrégebb török nyelvemlék, az 1069. évből való *Kudatku Bilik* hírdet. Ez egyezés kétszeresen meglepő azon körülménynél fogva, hogy — mint az említett értekezésből látjuk — Zrínyi álláspontja tökéletesen ellentéte volt az Európában akkor divatozott hadviselési módnak, az ú. n. methodismusnak; hogy hadtudományi elvei homlokegyenest ellenkeztek a korabeli hadtudományi írók által hírdetett elvekkel, — s épen ez az ellenkező álláspont az, melyet a *Kudatku Bilik* is elfoglal, épen ezen elvek azok, melyekkel abban is találkozunk. Nyolcz század, roppant földrajzi távolság s egy — mondhatni — ismeretlen nyelv korlátá választja el az első magyar hadtudományi írot a tudunkkal legelső török könyv szerzőjétől: honnan van mégis az az egyezés, mely méltán meglepi az embert? miért nem egyeznek inkább az először följegyzett magyar hadtudományi elvek a térben és időben közelebb eső, Európaszerte divatos elvekkel? Talán Zrínyinek kezében lett volna a *Kudatku Bilik*, melynek egyetlen ismeretes példányához Hammer-Purgstall is véletlenül jutott? Talán értette volna Zrínyi az ujjur-török nyelvet, melynek ismerete a nyelvtudományban csak a jelen századdal és épen a *Kudatku Bilik* szövegével kezdődik? Ez hihetetlen dolog; — de mégis kell Zrínyi hadtudományi elveinek valami közének lenni a *Kudatku Bilik*hez s célom épen

ez egyezés okát kideríteni és ennek segítségével Zrínyi hadtudományi elveinek forrását meghatározni ez igénytelen tanulmányomban.

Első teendő természetesen az, hogy összehasonlítsuk a Kudatku Biliknek és Zrínyi hadtudományi munkáinak megfelelő helyeit, előbb azonban a Kudatku Bilik körülményeiről kell néhány szót szólnom.

A török-tatár népcsalád zöméből legerősebb az ú. n. *ujgurok* váltak ki s alapítottak maguknak állandó hazát a chinai birodalomtól nyugatra, a Thien-San hegység környékén, keleti Turkesztánban. Náluk lehetett föltalálni az első, igazi török színezetű állami és társadalmi intézményeket. Már a keresztény időszámítás kezdetén voltak egyes apróbb ujur államok a chinai Kanszu tartománytól kezdve Khokand határáig, de egy nagyobb ujur birodalom létrejötte csak a X. század végére, vagy a XI-diknek elejére esik. Vámbéry «Bokhara történeté»-ben azt gyanítja, hogy Ilik khán volt az, a ki az egyesítés művét végrehajtotta. Utána Kara Bogra khán volt a legnevezetesebb ujur fejedelem, kinek utódai már Khokand, Szamarkand és Bokhara fölé is kiterjesztették hatalmukat. Az ujur birodalom épen hatalmának tetőpontján állott, mikor területén a buddhizmus és a nestorianus kereszténység versengzett egymással. A nestorianusok vittek be a kereszténység tanaival együtt, a syr abéczésből csinált írást, mely ujur írás néven ismeretes és melyet a mongolok ma is használnak. Az ujur irodalom első terméke volt, állítólag, a *Kudatku Bilik* (azaz: boldogító tudomány) című könyv, melyet Bogra khán uralkodása idejében, 1069-ben egy *Juszuf* nevű ember írt, azon állítással, hogy: Arabcse, tadsikese kitablar ögüs, bizning tilimizde bu borunki okus, azaz: arabúl és persául már sok könyv van, de a mi nyelvünkön ez az első irat. Ennek egyik, 1439-ből való, Heratban készült másolata az a példány, mely jelenleg a bécsi császári könyvtárban van s melynek egy részét Vámbéry 1870-ben kiadta.¹⁾ A könyv, illetőleg a másolat Heratból először Tokatba (Kis-Ázsia) s onnan Konstantinápolyba került, hol Hammer-Purgstall meg-

¹⁾ Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik, von Herman Vámbéry. Innsbruck, 1870.

szerezvén, Európába hozta. Szerzője első irodalmi terméknek állítja e művet, de helyesen mondja Vámbéry: «Dass eine Sprache, in der ein Buch, wie das Kudatku Bilik verfasst wurde, noch vor dieser Epoche keine anderen geschriebene Monumente aufzuweisen gehabt haben sollte, besonders da die Nestorianer mit der Einführung der Schrift die Verbreitung der christlichen Dogmen bezwecken wollten: wäre schwer zu glauben.» (Kud. Bil. 28.) Az egész munka 73 fejezetben hirdeti azon erkölcsi, vallási, kormányzati és társadalmi elveket, melyeknek minden jó államban uralkodniok kell. E fejezetek egyikének (Vámbéry kiadásában XVII. fejezet) czíme: «Öktülmis Illike szu baslar bek szipeszalar negütek kerekin ajor» (Öktülmis elmondja a fejedelemnek, hogy milyennek kell lenni a hadsereg fővezérének) s leginkább ebben találjuk meg azon hadtudományi elveket, melyekkel Zrínyiéi azonosak.

Ezek előrebocsátása után áttérhetünk már az egyezés kimutatására, Zrínyinek egyes hadtudományi elveivel szembeállítva a Kudatku Biliket.¹⁾

* * *

Zrínyi mindenek előtt egy *állandó hadseregben* látja biztosítékát az ország megmaradásának. «Szükséges, hogy a magyar nemzet, ha magának, posteritásának megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében, de nem úgy, mint eddig. Mert nem elég az, hogy minden particularis embernek legyen fegyver házánál, hanem hogy az ország tartson egy *armadát lábon készen*, a ki mindenfelé, minden órában, télen, nyáron oda mehessen, a hova szükség kívánja. *Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak.*» (380—381.) — Ugyancsak az állandó hadsereg az ország fundamentuma a Kudatku Bilik szerint is, mely egy helyen így nyilatkozik: «Az ország fentartására hadsereg, katonaság kell» (119),

¹⁾ Mint tudva van, Zrínyi prózai munkái eddig csak az *Újabb Nemzeti Könyvtár* harmadik folyamának 2. és 3. füzetében jelentek meg; a Zrínyi szavainak idézése után álló szám tehát ennek lapszámait jelenti. A Kudatku Bilikből vett idézetek után álló számok alatt Vámbéry kiadásának lapszámait kell érteni.

más helyen pedig: «Hadsereggel, katonasággal éri el célját az ember» (117).

Egy ilyen hadsereg fölállításának aztán természetes következménye Zrínyi szerint, hogy az minden tekintetben kielégítő ellátásban részesüljön. «Ez az armada szükséges, hogy *elegendő fizetéssel és minden provisioval* adminisztráltassék; oly fizetése legyen pedig a vitéznek, hogy azzal becsületesen beérje, *magát ruházhassa*, fegyverezhesse és *eledelére elég legyen neki*» (381—382). Ezzel egyértelműleg a Kudatku Bilik is ezt szabja a hadvezér elé: «Adjon elég enni és inni valót és ruházatot, hogy a lovasság és gyalogság fennállhasson. Mert ilyen emberhez sereglenek a legjobbak, életüket örömet feláldozva.» Más helyen pedig azt mondja: «hogy hadsereget lehessen tartani, sok költséget kell rá fordítani» (119).

Az állandó hadsereggel természetesen együtt járnak a jó *fegyverek* és erős *várak*. Midőn Zrínyi előadja, hogy egy európai nemzetre sem támaszkodhatunk, hanem csak a magunk erejében kell bízunk, ezt írja: «Itt talán valaki engemet megszólít s kérdi tőlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácslassz? könnyű akárkinek is deklamálni, predikálni, de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra rövideden felelek, meg is duplázom kiáltásomat, *fegyver, fegyver, fegyver kívántatik* és jó vitézi resolutio, ezen kívül én semmit sem tudok, sem mondok» (375). Más helyen dicséri Mátyás királyt, a ki «semmit el nem múlata, a ki országának megmaradására való lett volna» s különös érdemei közé sorozza, egyebek közt, a városoknak megerősítését (358—359). — Ehhez képest a Kudatku Bilik is ezt mondja: «Ha a népet meg akarod tartani, oh fejedelem... *várak, táborok és jó fegyverek* szükségesek» (119).

Ennél az állandó vagy országos hadseregnél pedig nem az a fő, hogy minél számosabb legyen, hanem jól tanított, fegyelmezett, vagy mint Zrínyi mondja: «Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi pedig azokat nevetjük: *minekünk elég, ha sok és számos a hadunk*» (244), már pedig «ha nem tudom mennyi hadaink lesznek is és micsodás bátor szívűek, de *ha nem tanított nép, nem tudós: csak semmi haszna leszen*» (387). — Ilyen nézetben van a Kudatku Bilik is, szerinte sem a szám határoz; mert

így nyilatkozik: «Nem *sok* katona szükséges, hanem *válogatott* nép» (125).

S vajjon mi a fő dolog egy hadseregben? Zrínyi erre így felel: «Mivel minden dolognak lelke a *rend*, a hadban is — kiben egész haza java, sok ezer lélek megmaradása áll — ez legszükségesebb» (398). Mind a mellett minálunk «senki nem néz rendtartást, senki sem kívánja, sőt gyűlöli; rendetlenek vagyunk mindenben» (244). «Nincs nemzetség, a ki jobban csúfkodjék a rendtartással, az ordinantiával, mint a magyar; maga nincsen ismét nemzetség, a kinek nagyobb szüksége volna reá a magyarnál» (309). — A Kudatku Bilik ugyancsak a rendet mondja a hadsereg lelkének: «a hol számos sereg gyűl össze, ott rendtelenség uralkodik, pedig a ki rendetlen hadat vezérel, eredmény nélkül marad» (125).

«Ezt a rendet teszik pedig — Zrínyi szerint — jó hadi tiszték és *törvények*» (398). A jó törvényekért Mátyás királyt is magasztalja, mondván: «csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi sokaságot, hanem keveset, jót, azokat erősen maga is megtartá s másokkal is megtartatá» (360). — Nagy súlyt fektet a jó törvényekre a Kudatku Bilik is, fontosságukat már azzal is kiemelve, hogy igen gyakran emlegeti őket. Így pl. egy helyen ezt mondja: «Két dolog fontos a fejedelemre: egyik az igazság, másik a törvény, az ország alapköve. A mely fejedelem jó törvényeket hoz, országát föntartja» (115). Más helyen pedig: «Ha a fejedelem törvényeket szerez, uralkodása nem pusztul el, fönnáll késő idő-kig» (117). Továbbá: «a hogyan megtartják a fejedelmek a törvényeket, a szerint fogja viselni magát a nép is» (121). S végül Bogra khán uralkodását így magasztalja: «Nyugalomhoz jutott a világ, mert törvény szereztetett; nevét törvények hozásával halhatatlanná tette» (73).

Ha immár van az országnak egy állandó hadserege, Zrínyi szerint «mindenek előtt szükséges egy jó fő, a *fő generál*» (398). — A Kudatku Bilik szintén ezt látja első és legfőbb szükségletnek, a mennyiben ezt mondja: «Szüntelenül szüksége van a fejedelemnek egy hadvezérre» (113).

Zrínyi az összes hadtudományi elvek között legrészletesebben foglalkozik azzal a themával, hogy milyennek kell lennie a jó hadvezérnek, hogyan kell eljárnia a sereggel szemben és az adott

körülmények között; felsorolja azon egyes tulajdonokat, melyekkel a hadvezérnek birnia kell. S e tekintetben nagyon figyelemre-méltó, hogy a vezértől épen úgy *erkölcsi* tulajdonokat követel, mint a Kudatku Bilik — szemben a korabeli hadtudományi írók követelményeivel. A Kudatku Bilik írója, a mennyiben nem rendszeres hadtudományi munkát írt s a hadtudománnyal csak alkalmilag, egy fejezet keretében foglalkozik, szintén a vezérben megkívántató tulajdonokra helyezi a fősúlyt s a mi meglepő, épen azon erkölcsi tulajdonokat követeli tőle, melyeket Zrínyi. Lássuk tehát részletesen e követelményeket.

Zrínyi olyan emberben látja a hadvezérnek valódi mintaképét, a ki «*sokat látott, hallott, próbált*, mind jó s gonosz szerencsében forgott; mindezekből aztán oly bátorságot és praxist vett, hogy *akármely szerencse is véletlen nem találta*» (230). — Kudatku Bilik szerint is ilyen ember kell a hadvezérségre. «E dologra erős, szilárd ember kell, a ki sokat próbált s a kinek kemény szive van. Mert nagy dolog egy hadat vezetni, sereget rendezni és az ellenséget meggyőzni. E feladatra tehát éber, óvatos ember szükséges, a kit semmi szerencsétlenség nem talál véletlenül» (113).

«Mindenféle tisztviseléshez *nagy ész*, nagy szorgalmatosság kell, de leginkább ez egy kapitányban kívántatik» (313), — mondja Zrínyi. Más helyen ismét: «Az *okosság, hadi értelem* — a kiből a győzelem származik — hadnagyoknak és vezéreknek szükséges attributumok» (214). Továbbá: «Inkább szükséges egy hadi generalisnak a tiszta értelmű elme és *okos fej*, hogysem kéz avagy vakmerőség» (215). — A Kudatku Bilik is úgy nyilatkozik egy helyen, hogy a vezérnek «artuk öklük kerek», azaz nagyon értelmesnek, okosnak kell lennie (113), máskor pedig nem győzi eléggé magasztalni az *értelmet*, mint a melylyel kell végrehajtani minden dolgainkat s melyből származik minden hasznunk.

Zrínyi a Vitézség Circumstantiajáról való második discursusban arról értekezik, hogy «mily szükséges egy hadviselő emberben a *szorgalmatosság, fáradság és vigyázás*» (205) s Hunyadi Jánost főleg épen szorgalmaért és serénységeért magasztalja (208). Más helyen ismét így ír: «Messze légyen az ellenség, bár gondatlan, bár rossz: azért te el ne aludjál, hanem úgy vigyázz, mintha legjobb, legvitézebb és leggondosabb ellenséged volna. Az vigyá-

zás, szorgalmatosság a vitézségnek elementumja» (223). «A vitézség óráinak kerekei ezek: józanság, vigyázás, szorgalmatosság, fáradság, állandóság, bátorság, értelem, gyorsaság és száz más, kit meg nem számlálhatunk» (306). — A Kudatku Bilik e tulajdonok-ról így szól: «Az ellenség meggyőzésére két fegyver szükséges . . . második fegyver a *serénység és éberség*; mert a ki serény, az szá-zakkal fölér (125). A serénység és éberség szükséges, az ellenséget csak az éber, vigyázó győzi meg (125). Ha a hadvezér az ellenségre megy, ébernek kell lennie, *álmot éjjel-nappal kerülnie*. Mint a bagoly-nak, egész éjjel virrasztania kell (123). *Állhatatosság és tevékenység* szükséges a had fentartásához» (125).

Miután Zrínyi Hunyadi Jánost szorgalmáért, serénységeért magasztalta, II. Lajost szorgalmatlansága és gondatlansága miatt rója meg. «Nézzük meg, a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hova tette, hogy egy hináros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszen esztelenség, gondatlanság volt sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni, több segítségeit meg nem várni» (208). — «Tevékenység épít, tétlenség rombol — mondja a Kudatku Bilik. — Ne légy tétlen, mert ki fogja az ellenséget megverni? Tevékenységgel, szorgalommal győzi meg a fejedelem az ellenséget, tétlenséggel elpusztítja az uralkodás kertjét. Ha gondatlan a fejedelem, munkája nem sikerül. Ha a fejedelem éber, tevékeny, országát idegen kéz nem érinti» (115).

A szorgalom és éberség tehát egyik fő-fő kellék a hadvezérben úgy Zrínyi, mint a Kudatku Bilik szerint. Hogy azonban a vezér ilyen lehessen, egy más föltételtől függ. «A mely hadnagy szorgalmatos akar lenni, szükséges, hogy az ő lelke, szíve és kedve szabados légyen mindenféle passiótul; mert ha az egész erőnk alig lehet elegendő a szorgalmatosságra, miképpen leszen tehát, ha más akadékokra leszen osztva. És az is nem elég, ha minden erőnkkel munkálkodunk, ha más is van, kiről gondot viselünk. *Egy hadnagynak sem feleségére, sem hazájára* (t. i. otthonára), *sem más dolgokra nem kell gondot viselni*, hanem szüntelen az ellenség veszedelmiről, a maga megmaradásáról gondolkodni. még álmodni is ha lehetne, mint a jó agárnak a vaddal» (209). — Ugyan-ezt követeli a Kudatku Bilik írója is a vezértől. «Fiára, leányára

nem kell gondolnia, földjével, kertjével, aranyaival nem szabad törődnie: kardjával kell minden vágyát elérnie» (113).

Ámde még mind nem elég a «hadi értelem», a «szorgalmatosság», hanem szükséges, hogy az ilyen, minden szenvedélytől ment vezér vitéz, bátor legyen. «Ha a kapitányokban *vitézség és bátor szű* nem volna, bár minden hadi tudomány fejökben volna: de mégis semmirekellők volnának (322). Mert a *bátorság* igen nagy erőt ad a véghezvitelhez, úgy annyira, hogy azzal meggyőztetnek minden akadályok. Holott azok, kik kételkednek magok erejében és félnék kézzel nyúlnak . . . szerencsétlenül végzik dolgaikat» (318). — «Bátor szívűnek és nagyon értelmesnek kell lennie a hadvezérnek — így oktat a Kudatku Bilik; — a bátortalan ember tönkre teszi a sereget. A háborúban szükségtelen a gyáva ember, mert a gyáva az asszonyok közé való (113). Bátor szívű és vitéz legyen a vezér, bátor szívvel teszi tönkre az ellenséget» (117). S hogy milyen azután a valódi hős, így írja le: «Míg a leány gyönyörűsége csak a szép ruha, addig a hős egyetlen öröme a csata napja. A hős keresztültör az ellenség sorain, mint a sólyom, midőn a hollót elfogja. Ha a hős hadsereget lát, olyanná lesz, mint az oroszlán: rohan, öldököl, vagy küzdve elesik. Ha a hős ellenséget lát, arcza kigyúllad; ha becsap az ellenség soraiba, a föld vérrrel vegyül össze» (127).

Sőt a közvitézek bátorságának is a vezéréből kell származnia mind Zrínyi, mind a Kudatku Bilik véleménye szerint. «Jóllehet a kapitány személyének nem kell minden veszedelemnek eleibe vettetni — mondja Zrínyi — de mikor látja, hogy mindent cselekedett, a mi egy generalist illet, akkor *magá személyével a hadának bátorságot adjon* (242). Szükséges, hogy a sereg, mikor ellenségre megyen, igen állhatatosan elhigye, hogy meggyőzi az ellenséget. Hogy pedig ez a magahitel benne találtassék, a kapitány mestersége az; az ő vig személye nem legkevesebbet tészen; mert a had, mikor látja, azt tudja, hogy készen vagyon valami jó szerencséje annak, a ki vígad (303). Ha a te vitézid rettegnek és használhatsz vele, elől kell menni és nemcsak szóval parancsolni, hanem kézzel és exemplummal biztatni» (292). S végre, «ha félsz is, nem kell mutatni, hogy félsz, hanem bátorságot és fiducia-t. A mely kapitány úgy dispositus, mindenre, a mire akarja, ráveheti

és minden órában vitézzé csinálhatja hadát» (240). — Ezzel összhangzólag a Kudatku Bilik így szól: «A hadvezérnek bátor szív szükséges, hogy bátortalan sereg tőle kapjon szívet. Ha a bátor a félénknek vezetője lesz, ennek dolga is bátorságos lesz. Mert lásd, ha oroszlán vezeti a lovakat, azok a lovak is mind oroszlánokká lesznek; de ha az oroszlánokat ló vezeti, az oroszlánok mind olyanokká lesznek, mint a ló» (117).

A vezérnek természetesen nem szabad rettegnie a haláltól, mely a gyávákat hamarabb utoléri. «Mikor legelőször kardot köt az ember oldalára — mondja Zrínyi — el kell átallani magában, hogy a hol szükség leszen, kész lesz meghalni és meg nem ijed a halál emlékezetétül, ha nem tudom mely rettenetes formában tünneti magát be ember elméjében a halál... A dicsőségnek törvénye az, hogy kívánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet. Azért ne irtózzunk se a haláltól, se annak formájától» (325). — A Kudatku Bilik egy valódi bölcs higgadtságával mondja, hogy: «a halál ugyan bizonyos dolog, de míg el nem jön az idő, nem hal meg az ember fia. A ki megfélemedezik a halálról, az veri meg az ellenséget. Anyától született ember nem hal meg időnap előtt: miért félnél hát, ha az ellenséget látod?» (115).

Az eddig előszámlált tulajdonok azonban nagyon fogyatékosak volnának a *ravaszág* nélkül, melyel Zrínyi is, de főleg a Kudatku Bilik nagyon szükséges kelléknek tart a vezérben. Amaz ugyanis így nyilatkozik: «Nemesak abban áll a tudomány és hadi mesterség, hogy a vitéz vitézkedjék akármiképen, hanem okossággal. A medve erősebb az embernél, a párducz gyorsabb, az oroszlán serényebb, mégis az ember mindeniket meggyőzi okossággal. Hát mennyivel inkább kívántatik embernek ember ellen az okosság, főképen minekünk olyan ember ellen, mint a török, a ki nem erővel, nem vitézséggel győzött eddig bennünket, hanem ravasz-sággal. Ha azért azé a hadi győzelem, a kié nagyobb a hadi mesterség: nem kell kételkednünk, hogy mienk nem leszen, ha derekasan magunkat hozzá applicáljuk» (387). Itt már maga Zrínyi is kiemeli a törökök egyik hadművészeti elvét, a ravasz-ságot, de azért nem lesz fölösleges idézni a Kudatku Biliknek erre vonatkozó helyét. «Az ellenség meggyőzésére két fegyver szükséges: mindenekelőtt ravaszság és csel szükséges az ellenséggel

szemben, ravaszsággal szegyenítsd meg az ellenséget... Negyedik kellék, hogy a csejt és ravaszságot ismerje (t. i. a vezér), mert a ravasz ember az oroszlánt is törbe ejti» (125).

Zrínyi ezután három állatnak természetét követeli a hadvezértől. «Három állatnak természetét kell a vitéz embernek hordozni. Ezek: a róka, oroszlán és erdei kan. Miként a róka a prédát tudja megkerülni, minden környül való kelepczéket és hálókat eltávoztatni: úgy a vitéznek az ellenség állapotját kell szemlélni és megtanulni előbb, hogysesem reá megyen. Melyserénységgel megyen az oroszlán az ellenségre: úgy kell a vitéznek is ellenségre menni. És miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, úgy kell a vitéz embernek is cselekedni» (321). — Ugyanezen állatok nevezett tulajdonságait követeli a Kudatku Bilik is. «A had vezérében néhány tulajdonságnak kell meglenni: olyan ravasznak kell lennie, mint a rókának; serénynek kell lennie, mint az oroszlánnak és falánkknak, mint a disznónak» (123).

«Az ilyen hadnagyban bízhatik egy had — mondja Zrínyi — a kinek *hitele, jó híre neve* vagon (304). Szükséges azért egy hadviselő embernek elsöben is jó hirt nyerni, azután minden erővel megtartani. Hirrel viseltetnek a hadakozások» (222). — A Kudatku Bilik szintén megköveteli a vezértől, hogy jó híre legyen, hogy nevét a világon megalapítsa (113). A megbízhatóság — így folytatja — az emberben a főfö kellék (117). Tehát a vezér szava-hihető legyen, mert ha a nagyok hazudnak, senki sem hisz (123).

Zrínyi óva inti a hadvezért, hogy ne bízsa el magát szerencsében, mert kárát vallja. «A mely kapitánynak ugyanazon ellenséggel vagon dolga, a kit egyszer meggyözött, jól gondot viseljen magára, hogy az a magaelhittség ne ártson meg neki és avval a praesumptióval, kit hordoz magával, meg ne rontsa magát (324). A hadi dolgokban minden órában új történetek támadnak és számlálhatatlan változások: azért nem kell igen elbiznunk magunkat a szerencsés történetekben (312). Hidd el magad, ha szegyent akarsz vallani» (234). A Szigeti Veszedelem II. énekének 49. versszakában így dicséri Szolimánt:

«Ha szerencse néki valami jót adott,
Nem bizta el magát, föl nem fuvalkodott.»

A Kudatku Bilik is úgy nyilatkozik, hogy «Habár a fejedelmet mindig szerencse környékezte is, alázatosnak kell lennie, hogy eredményhez jusson» (123).

De nemcsak az elbizakodás ártalmas, hanem a harag is. «Semmi sincs oly ártalmas a hadviselőben, mint a harag; a harag megvakítja az embert, befedi homálylyal az okoskodást, és semmi okot nyitva nem hagy (266). Tehát nem haraggal, nem bosszúsággal, hanem észszel, emberséggel kell hadakozni» (267). — «A fejedelemnek öt dologtól kell távol tartania magát — mondja a Kudatku Bilik — harmadik dolog a harag» (119).

Természetesen nagyon elítéli Zrínyi a részegséget is. Szerinte a vitézség órájának kerekai között első helyen áll a józan-ság s a vitézség rozsdái között a részegség (306—307). «Mikor meghallottuk, hogy a török készül reánk... sereget kezdtünk gyűjteni... Ki volt ennek hadnagya? A ki még jobban megelőzte a többi részegséggel, garázdasággal» (377). A Szigeti Veszedelem II. énekének 24. versszakában pedig így int:

«Az jó hadviselő bor nélkül ellégyen,
Részegítő eszközt most hozzá se végyen,
Ha a karja jó hírén csorbát ne tégyen,
És hogy ú hada is kárt tüle ne végyen.»

A borivást a Kudatku Bilik szintén nagyon tiltja a fejedelemtől s vezértől. «Bort nem kell inni a fejedelemnek... Ne igyál bort, te részeges, ki torkod rabja vagy! A ki bort iszik, az a szegénység útjára lépett. Ha a fejedelem bort iszik, milyen lesz akkor az állapot? A bor: ellenség; ne hidd ám, hogy drága kincs. Ha az ember megrészegszik, bolond és dühöngő lesz; az ilyen bolond ember hogyan jöhet rendbe? Hány megtenni való dolog marad el a részegség miatt s hány olyan dolgot tesz az ember részegségében, mit nem kellett volna!» (121).

Keményen megrója Zrínyi a kevélységet is, szemére lobbantva a magyarnak. «Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulussával, mint a magyar» (378). — A Kudatku Bilik szerint is: «A kevélység és felfuvalkodottság nem szükséges. A kevélységgel nem emelkedik az égbe az ember; a kevélység homálylyal fedi be a szívet» (123).

Zrínyi arra nézve is ad tanácsokat, hogy miként viselje magát közvételei irányában. Így például ajánlja ugyan a szigorúságot, de kárhoztatja a kegyetlenséget. «Más a keménység, más a kegyetlenség; valamint ez utolsót el kell kerülni a hadnagnak, úgy a második nélkül el nem lehet» (314). Ehhez képest Szolimánról is így nyilatkozik a Szigeti Veszedelem II. ének 46. versszakában :

«Ha kegyetlenség szüvében jelt nem tenne,
Talán keresztyén közt is legnagyobb lenne.»

A Kudatku Bilikben ezt olvashatjuk erre vonatkozólag: «A kegyetlen ember nem élvezheti az uralmat... Égő tűz a kegyetlenség; a ki hozzá közelít, megégeti... Kegyetlenség által fogy a nép, elpusztúl minden» (117).

Zrínyi egy külön fejezetben értekezik a beszéd hatalmáról, melylyel a vezér katonáira hathat. «Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratját nem forgathatja, mint a kapitánynak okos, biztató szava; az uralkodik az emberek elméjén, az csinál utat magának mások elrejtekezett szívébe. Ez által a győzelmek vitettek véghez, az adott szívet a vitézeknek, melyek nyúlak voltak... Istennek nagy ajándéka az, hogy mi a mi kívánságunkat és akaratunkat nemcsak közölhetjük másokkal, hanem arra is erőltethetjük másokat és kényszeríthetjük» (239). — A Kudatku Bilik is egy külön fejezetet szentel a nyelv, a beszéd értékének magasztalására s többek között így nyilatkozik: «Tudd meg, hogy ez (t. i. a beszéd) az értelemnek és tudománynak tolmácsa... Az ember a beszéd által emelkedett magasra és lett fejedelmmé... A beszédnek haszna igen sok, de kára is ugyanannyi... tehát meggondolva mondd ki a szót, hogy beszéded a világtalanoknak szeme legyen» (81).

Más helyen arra int, hogy a vezér jutalmazza meg az érdemet. «Megérdemli a vitéz a böcsületet, de leginkább a győzelem után; akkor mutassa meg a hadnagy, hogy nem háládatlan, hogy nem felejt el az érdemét kinek-kinek; mert azután is eszébe jutván a vitézeknek, jobban viseli magát» (236). — A Kudatku Bilik szintén méltányosnak és szükségesnek itéli ezen eljárást. «A ki a háborúban elesik, tartsd tiszteletben: ha gyermekei vannak, adj

nekik jutalmat. Mert ha ezt látja a sereg, nagyon örvend és más alkalommal is örömet meg a háborúba» (129).

Több tanácsot ad Zrínyi a vezérnek arra nézve is, hogy a hadvezetésben hogyan kell eljárnia. Így különösen hangsúlyozza azt, hogy a vezér ne kösse magát merev szabályokhoz, hanem alkalmazkodjék a körülményekhez. A harmadik discursus címében ezt mondja: «A hadakozás mesterségének nem szabadtni úgy regulákat, mint más dolgoknak és az okos vitézség leginkább abból áll, hogy a hadnagy tudja változtatni a dolgokat, a mint az idő és alkalmatosság kívánja (209). Egy hadviselő hadnagy ne kötelezze magát egy dologhoz, szükséges ő neki változtatni a hadi dolgokat; a mint az alkalmatosság engedi és sokféle mesterséget tudni az ő szándékának véghezviteléhez és a győzedelemnek megnyeréséhez» (211). — A Kudatku Bilik írója sem engedi, hogy a hadvezér szigorú szabályokba szorítsa eljárását, hanem azt tanácsolja, hogy a különféle körülmények szerint más és más módon járjon el. «Ha az ellenséges had számos, a tied pedig kevés, ne siess megütközni, előbb készítsd el jól magadat. Ha van alkalom a kiegyezésre, egyezkedj; ha pedig nincs, küzdj meg. Ha hadad mozgására nincs alkalmas tered, küldj egy követet s az alatt tégy egy kanyarulatot. Fékezd szóval emberidet, ne készülj az ütközetre, légy csendes. Ha pedig ez nem lehet s az ellenség közeledik és meg akar ütközni: akkor már tovább ne vonakodjál, fogadd el az ütközetet és harcolj vitézül. Mert ha vonakodol, az ellenség okúl ezen s ha sokat lát, kevés dolgod kerüli el figyelmét» (125—127).

Nagyon szükséges az is, hogy a vezér az ellenség minden mozdulatát figyelemmel kísérje. «Mihánt az ellenség táborából megmozdúl — így ír Zrínyi — legkisebbik dologig imaginálnunk kell magunkban mindent, a mit cselekedhetik, a mit a ratio mutathat. Semmit sem kell elmulatnunk. Semmi ne történjék oly kicsiny az ellenség táborában, a kit gondatlansággal elmulasztunk» (308). — Ugyanezt a Kudatku Bilik is megköveteli a hadvezértől, mondván: «Ha az ellenség megmozdúl, te is mozogj, indúlj meg, ne állj nyugodtan, hanem járj» (127).

Azonban az okos hadvezértől meg lehet kívánni, hogy megvárja mindennek a maga alkalmas idejét. «Azt mondom, hogy az üdöt megválasztani talán a hadakozóknak legnagyobb titkaiból

való dolog (218). Mert «a vitéz hadnagyok szándékjai avagy cselekedetei, a kik időtlenek, igen nehezek a véghezvitelre, azért nem kell idő előtt próbálni» (313). — Tökéletesen így nyilatkozik a Kudatku Bilik is: «Ne siess, minden dolog időhez van kötve; ha eljön az idő, megnyílik a bezárt kapú. Az elhamarkodva csinált dologra megbánás következik. Idejére kell bevárni a dolgot s nem elsietni; minden dolog meglesz a maga idejében, oh fejedelem!» (101).

Nem szabad tehát a vezérnek elhamarkodással kockára tenni a sereget, vagyis mint Zrínyi mondja: a kapitánynak «az időkhöz, az occasiókhoz kell magát alkalmaztatni, és mikor harczolni kell, mikor nincs ideje, elkerüljed. Mikor nincs erőd elegendő, mikor másképen harcz nélkül meggyőzheted az ellenséget, miért kell kockára vetni a hadakat?» (257—258). — A Kudatku Bilik szintén nem engedi meg a sereg kockára tételét. «Ha az ellenséges had számos, a tied pedig kevés: ne siess megütközni. Ha van alkalom a kiegyezésre, egyezkedj. Fékezd szóval embereidet, ne készülj az ütközetre, légy csendesen» (125).

Tehát csak a legvégső esetben bocsátkozzék a vezér ütközetbe, «azaz mikor immár mindent megpróbált és már kénytelen vele» — mondja Zrínyi (271). — A Kudatku Biliknek ezen hadtudományi elvét már láttuk föntebb s tudjuk, hogy ez is csak különféle próbák megtétele után, a legvégső esetben tanácsolja az ütközet elfogadását.

Ha aztán a vezér ütközetbe bocsátkozik, a sereg állja meg helyét, ne fusson meg; mert az — mint Zrínyi mondja — «gyalázatjára van az embernek» (266). — «Ne fordíts hátat az ellenségnek — mondja a Kudatku Bilik is — hanem szedd össze magadat; vagy verd meg az ellenséget, vagy küzdve halj meg» (127).

A győztes sereg pedig jól vigyázzon magára a győzelem hevében. «Fogd meg előbb a madarat, azután melleszd, vidd végbe a harczot, azután a prédát helyén találod. De tudjátok, mitől történik ez a prédára esés és micsoda az orvossága? Attúl esik, hogy a nyereséget egyiránt nem osztjátok, hanem a ki mit kaphat, övé. Ha látják a te vitézid, hogy hijában kapdoznak, elő kell adni és egyiránt oszlik: utána megy az ellenségnek és nem a

prédának (321). Prédálni azért ne hagyj vitézeidnek, míg az ellenséget végig nem verted» (258). — Ezen elvet hirdeti a Kudatku Bilik is. «Ha az ellenség megfut előtted: jól szedd össze erődöt, hogy semmi zavar ne támadjon. Ekkor vigyázz jól magadra, óvakodj! . . . Vidám arczzal, nyájas szóval oszd meg a zsákmányt» (129).

* * *

Összehasonlítottuk a Zrínyi prózai munkáiban elszórt hadtudományi elveket a legkorábban följegyzett török hadtudományi elvekkel, — a mennyiben a Kudatku Biliknek e dologra vonatkozó, de szűk körű adatai engedték s látjuk, hogy Zrínyi ugyanazon elveket hirdeti, melyeket a Kudatku Bilik, sőt azokat mind felsorolja, melyek emebben föltalálhatók. Azt a körülményt, hogy Zrínyi ugyanazt mondja s egyszersmind mind azt elmondja, a mit a legrégibb török nyelvemlék e tárgyról: nem lehet puszta véletlenségnek, két író egymástól független észjárási találkozásának tartani. Csupán az egyezés tényét tekintve, természetesen azt lehetne mondani, hogy Zrínyi olvasta a Kudatku Biliket s átvette belőle az ítélete szerint is helyes hadtudományi elveket. S ezt még azzal is lehetne támogatni, hogy némely helyen Zrínyinek még kifejezései s hasonlatai is egyeznek a Kudatku Bilikkel. De ennek mint közvetlen forrásnak használata két okból nem hihető. Az ugyan tény, hogy Zrínyi tudott törökül, azaz ismerte és beszélte az *ozmán-török* nyelvet, melyet már gyermekkorában elég alkalma lehetett megtanúlni atyjának török foglyaitól; de a Kudatku Bilik nyelvét, az *ujgurt*, mely — legalább abban az alakjában — már akkor holt nyelv volt, nem ismerhette s ismeretéhez csak török tudós segítségével és tüzetes nyelvészeti, még pedig összehasonlító nyelvészeti tanulmány útján juthatott volna, már pedig ilyen, theoreticus nyelvbuvárlatot bajos volna föltenni és elhinni Zrínyiről. Másrészt nem hihető, hogy Zrínyi ne említette volna, legalább csak egyszer is, e könyvet, ha forrásként használja s hogy ne tudnánk valamit róla bármi úton-módon, ha Zrínyi az ujjur nyelvnek s a Kudatku Biliknek birtokában lett volna. — Volt, vagy inkább voltak azonban a Kudatku Biliknek átdolgozásai és fordításai, me-

lyek által hozzáférhetővé vált az a nyugoti (ozmán) törököknek is (a mint ezt bizonyos ozmán-török írók műveinek a Kudatku Bilik egyik vagy másik helyével való egyezése bizonyítja). Önként kínálkozhat tehát az alkalom annak föltevésére, hogy Zrínyi egy ilyen oszmán-török átdolgozást vagy fordítást ismerhetett és használhatott. De mivel Zrínyi semmiféle török munkáról sem emlékezik meg, részemről ezt sem vagyok hajlandó hinni, még pedig annál kevésbé, mert az is nagyon kétséges, hogy ő — ha bármilyen jól *beszélt* is törökül, ismerte volna az arab-török *írást*.

De ha nem közvetlenül a Kudatku Bilikből, vagy ennek valamely fordításából vette is Zrínyi hadtudományi elveit: ezek még sem teljesen függetlenek egymástól. S csak az a kérdés, hogy mi az oka egyezésöknek. Ezt akarom ezúttal tisztába hozni.

Már itt, előre kijelentem azon meggyőződésemet, hogy Zrínyi hadtudományi elveinek kettős forrása van; mert a dolog természeténél fogva is annak kellett lennie, t. i. magyar és török eredetű forrása, a mennyiben részint a magyar, részint a török hadviselésben rejlő vezéreelveket vonta el és formulázta.

Igaz, hogy a mohácsi vészszel megszűnt a *magyar nemzeti hadsereg* s az ezután következő időkben Magyarország háborúit idegenek vitték — idegen hadművészeti elvek szerint, vagyis ez időszakban a *hadseregben* már nem a *magyar hadviselés* módja divatozott. Zrínyi Miklós hadtudományi elveinek tehát természetesen nem lehetett forrása ez a hadművészet, a mint hogy nem is volt az, mivel az ő álláspontja épen ellentéte volt a methodismusnak. És elveinek egyik forrása mégis a magyar hadviselés volt.

Mert hiszen világos dolog, hogy az az idegen hadművészet csak az országos, vagy inkább császári hadseregnél divatozott, míg az egyes magyar főurak váraiban, a megyék fölkelő nemességénél, szóval a kényszerűségből kifejlett guerilla-harczokban továbbra is a *régi magyar hadviselés módja* maradt fenn és érvényesült a török hadak ellen folytatott kisebb-nagyobb védelmi harcokban. Azon mozgalmas időkben minden magyar főúr született hadvezér, minden tisztartó egyszersmind katonatiszt s a várbeli cselédség egyúttal katona is volt. A hadviselés módja, fogásai és elvei apáról fiúra szálltak örökségképen s a gyermek úgy szólván a hadművé-

szet ismeretében növekedett föl. A nemes ifjak egyik legkitünőbb katonai iskolája mindenesetre épen a Zrínyiek udvara lehetett s első hadtudományi írónk is úgyszólván már gyermek korában eltanúlhatta a hadviselés csínját-bínját. Hiszen tudjuk, hogy már öt vagy hét éves korában jelen volt a kanizsai törökök megfutamításánál és a mit akkor látott, abból későbbben, mint erett férfi és hadtudományi író, egy hadművészeti elvet vont el (243. l.). A mint tehát egyik hadtudományi elvét abból vonta el és formulázta, a mit gyermek korában látott: ugyanez áll *több* hadtudományi elvére is, többnek forrása is az a hadviselés, melyet apja és környezete, vagy egy másik magyar főúr — kinek udvarába került későbbben — folytatott s melyet ő gyermek- és ifjú korában eltanult. Később, mikor a hadtudomány művelésére adta magát, áttanulmányozta a magyar nemzet történetét, illetve a régi hadviseléseket, főleg Hunyadi János és I. Mátyás háborúinak lefolyását s elvonta belőlük a bennök nyilvánuló hadművészeti elveket. Mind az, a mit gyermek- és ifjú korában közvetlenül tapasztalt s a mit a régibb magyar hadviselések módjából tanult: nemzeti, magyar eredetű volt, egyenes folytatása annak a hadművészetnek, melyet a magyar nép Ázsiából, déli Oroszországon keresztül, Pannoniába hozott magával s melynek a török-tatár népek hadviselésével való tökéletes azonosságát e folyóirat múlt évi IV. számában már kimutattam. Világos tehát, hogy sem közvetlen tapasztalatból, sem olvasásból nem tanulhatott és így nem is hirdethetett másféle hadtudományi elveket, mint a milyenek a török-tatár népek-nél divatoztak s ebből érthető a Kudatku Bilik hadtudományi elveivel való összetalálkozása.

Hogy pedig Zrínyi hadtudományi elveinek egy részét valóban a gyermek- és ifjú korában tanultakból, vagyis a magyar főurak váraiban s a megyék nemességénél gyakorlatban volt hadviselési módból vonta el, s hogy ez a hadművészet csakugyan a réginek folytatása volt és ezt Zrínyi maga is ilyennek tudta és ilyennek hirdette: mindez kiviláglik «A török áfium ellen való orvosság»-ból, melynek lényege az, hogy Magyarországot csak is magával, a magyarral s magyar hadművészettel lehet és kell megmenteni a töröktől. Halljuk tehát Zrínyi okoskodását.

Sorba vevén a lengyelek, németek, olaszok, spanyolok, fran-

cziák, oroszok és angolok esetleges segedelmét, azt mondja, hogy a muszka segedelmét nem kívánhatjuk egyéb okok miatt azért sem, mert «az ő *hadakozásuk semmirekellő*. Anglia csaknem más világ, *más természet, más hadakozás*, nincs olyanra szükségünk s nem kívánhatjuk» (373). «De engedjük meg — folytatja — sok idegen népek jöjjenek segítségünkre, de *ha idegenen fog állani a hadakozásnak administratiója, bizonyára semmit nem bizakodhatunk*. Mert forgassuk fel a historiákat és megtaláljuk, hogy jóllehet a magyar is sok helyen botlott vitézségben és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal *a derekas veszedelmek az idegenektől estek*. A magyar nemzet Magyarországgal egyenlő természetet visel; *valaki idegen jön belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz*» (373). Erre aztán fölsorolja, hogy mennyi károkat okozott az idegen vezérlés Magyarországon — a helytelen hadműveletek miatt s olyanformán nyilatkozik, hogy tisztelet, becsület minden nemzetnek és hadviselési módjának, ő azonban jobban szereti látni mindegyiket a maga hazájában, de a magyar nemzet számára egyiket sem óhajtja. «Ne adja Isten azt, hogy az én pennám az idegen nemzeteknek akármelyikéről is igyekezzék gyalázatokat írni: nem czélok az, mert tudom minden nemzetnek maga dicsőségét elegendőképen historiákkal is bizonyítani; *de azt concludálni kívánom, hogy mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségében*, hanem míg Isten ép kezét, lábat adott kinek-kinek, azon erőlködjék, *hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter*, hanem accessorie, segítségképen» (374). Mert hiszen, hogy Magyarországot felszabadítsuk és megtartsuk, nem szorulunk idegen népek hadviselési módjára, alkalmazzuk a régi magyar hadművészetet, többet ér az mindennél. «*Míg az mi militaris disciplinánk in flore volt, Corvinusok és más vitéz királyok alatt, nem igaz, hogy markunkban szakadt volna soha is szándékunk*. Teliek a historiák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetével és Európának egy szegelete sincs, a ki a mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt... De meg kell vallanunk pironkodva, olyan messze estünk a régiektől, hogy ha eljönnének mostan másvilágról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének. Vox quidem

vox Jacob, manus autem Esau. Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig prédájává. Miért? A vitézségnek disciplinája meg nem tartásaért» (376—377).

Világos ezekből, hogy miként vélekedett és ítelt Zrínyi a magyar vitézségről, magyar hadművészetről s miért jutott ezen eredményre: «*Magyart kívánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyolt. Csak jobbit-suk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára militarem disciplinam: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók* és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartott minket» (380).

Tudjuk másrészt, hogy a török uralom korában a magyarság föladata a töröktől való *önvédelem* volt, nem pedig a támadás, a mely nem is lehetett. «Míg a töröknél minden a támadásra és terjeszkedésre volt számítva — mondja Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában, 135. l. — nálunk minden intézmény a meglevő megtartására és védelmére szorítkozott. Buda elveszte után a viszonyok a politikában conserválást, a harcztéren védelmi állást követeltek... A magyar nemzeti hadsereg hátránya abban állott, hogy támadó harcokra nem volt alkalmas. Csak önvédelemre volt használható s e föladatát teljesítette is. Dicsősége azon kisebb, csupán védelmi harcokban áll, melyekkel a török lassankénti terjeszkedését meggátolta» (169). — Ha tehát ez volt a föladat, a magyarságnak okvetetlenül ki kellett tanulnia és elsajátítania a törökök hadviselési eljárását, fogásait, szóval hadművészetöket s ugyanazt alkalmazni ellenök, ha sikeresen akarták magokat védelmezni. Egyébiránt a törökökéhez hasonló eljárásra, akaratok ellenére is, kényszerítve voltak épen magok, a rabló-török hadak által. Kétszeresen érdekében állott pedig Zrínyinek, hogy a törökök hadviselésének módját ellesse, eltanulja, elveit fölismerje, elsajátítsa és alkalmazza; mert az ő célja már nemcsak az önvédelem volt, hanem a török kiűzése, tehát támadás is. És ez, a töröktől való tanulás, a másik forrása Zrínyi hadtudományi elvei nagy, talán nagyobb részének.

Azt, hogy Zrínyi hadtudományi elveinek másik forrása csakugyan a törökök hadviselési módja volt — a mennyiben a tények-

ből s eljárásokból elvonta az elveket — magából, Zrínyi munkáiból be lehet bizonyítani, mert az általa hírdetett elvek közül hétnek forrására ő maga utal. Ismeretes dolog, hogy Zrínyi 1623-ban még mint hét éves gyermek ott volt apjának azon légrádi vitézei között, kik a Kanizsából Muraközbe beütött török csapatot visszaverték, mely félelmében nem találta meg a Mura gázlóját, s beleveszett a folyóba. Hogy mit tanult ebből Zrínyi, megtudhatjuk hadtudományi elveinek egyikéből. «A kétségbeesés ad az embernek néha szívet, de néha a szívével együtt eszét és erejét is elveszi. Láttam 500 törököt belehalni a Mura vizébe, csak azért, hogy elveszett ijedtekben az eszök és egy hajtásnyival alább levén a kelő, vagy gázoló hely, nem találták meg» (243). — A törökök eljárásából tanulta, hogy a hadvezérnek a ravaszságot, hadi mesterséget ismernie kell, s ez elvet ajánlja is. «Mennyivel inkább kívántatik embernek ember ellen az okosság, főképpen minékünk olyan ember ellen, mint a török, a ki nem erővel, nem vitézséggel győzött eddig bennünket, hanem ravaszsággal. Ha azért azé a hadi győzelem, a kié nagyobb a hadi mesterség, nem kell kételkednünk, hogy miénk nem lészen, ha derekasan magunkat hozzá applicáljuk» (387). — Egy helyen így ír Zrínyi: «Szultán Szulimán, mikor Magyarországra indúlt, meghagyá a kadileskernek, hogy ezer juhót vágasson Isten nevében sasoknak és más madaraknak; és mikor így cselekedett volna a kadilesker, és sok holló, varjú kezde szállani a juhokra, akkor eljőve egy saskeselyű és mind elűzé a több madarat és maga sem evék benne, hanem eltűnék egy setét felhőben. Ezen a rossz jelen mindnyájan megijedének, de az okos császár azt mondotta: azért nem esznek a juhokban, hogy keresztény húst akarnak enni. Azért, kapitányok, kövessétek Szultán Szulimánt és jőra forgassátok a bolond vitézeknek gondolatjokat, arval bátorsága és confidentiája nő a hadának» (274). — Ismét más helyen ezt írja: «Kétség, jobb-e a harczon állva várni az ellenséget, vagy gyorsasággal reá menni. . . Látjuk, hogy a török, tatár gyakorta azért romlik, hogy futást mégyen az ellenségre, a mely veszteg várja» (241). — Továbbá ezt olvashatjuk nála: «Hidd el magad, ha szégyent akarsz vallani; de bolond az, ki az ellenséget semminek gondolja, ha nyomorúlt is. Azt mondja a török: ha a te ellenséged olyan is, mint az elefánt, annyinak tartsad, mint a

legyet: ne félj tőle; ha olyan is, mint a légy, úgy se vesd meg, hanem oltalmazd tőle magadat, mint az elefánttól. *Pogánytól szép tanulság.* Az ember, a ki kevésnek tartja és semminek gondolja ellenségét, mindenkor kárt vall» (234). — Egy másik török közmondásra is hivatkozik Zrínyi. «Azt mondja a török: Ja devlet basuma, ja giizgin desima,¹⁾ azaz: avagy holló hasamra, avagy tisztesség fejemre. Azért ne irtózzunk se a haláltól, se annak formájától. Sok vitéz embernek holló gyomra volt koporsója» (325). — Végre a részegségtől Arslán bég példáján okúlva inti a vezéreket, ki Palotánál «kárt és szégyent valla józan kapitántúl» (Szigeti Veszedelem, II. ének 23—26. versszak).

A mely hadtudományi elveket tehát Zrínyi a törökök hadviselési módjából tanúlt, illetőleg megfigyelés útján abstrahált: azok természetesen nem lehettek mások, mint a miket a Kudatku Bilik hírdetett és így e részről is összetalálkozik Zrínyi a legrégebb török nyelvemlékkel. A Kudatku Bilik tartalmát természetesen nem Juszuf gondolta ki, ő csak egybegyűjtötte, tisztázta és formulázta azon erkölcsi, vallási, kormányzati, társadalmi és hadtudományi elveket, melyek a török népnél használatban voltak és irányadókul tekintettek, a több százados gyakorlat szentesítése folytán. Nem Juszuf fejéből, nem Bogra khán idejében születtek meg azon hadtudományi elvek, melyeket a Kudatku Bilikben találunk; éltek azok már a gyakorlatban a keresztény időszámítás első századaiban is, mikor az első, apróbb ujjur államok keletkeztek s Ilik khán is bizonyosan azon hadtudományi elvek alkalmazásával egyesítette azokat egy nagy ujjur birodalommá a IX. század végén, vagy a X-diknek elején. S ezen, több százados gyakorlat által kipróbált, jól kiforrott hadművészeti elveket hozták magukkal nyugotra a szeldsukok és oguzok is, kiknél ha nem találkozott is egy Juszuf, a ki rendszerbe foglalja az elveket, de éltek azok a gyakorlatban, köztudatban, közmondások alakjában, — a mint-hogy valóban több olyan török közmondást lehet fölmutatni, melyek ugyanazon hadtudományi elveket fejezik ki, a mik a Kudatku Bilikben vannak följegyezve s melyeket Zrínyi a törökökkel való érintkezésében tanúlt el. Ilyenek, hogy csak néhányat említsek:

¹⁾ Helyesen: Ja devlet basima, ja kuzgun lesima.

Csellet oroszlánt is, erővel tücsköt sem lehet fogni. A mit az okos hat nap alatt végez el, azt a *ravasz* öt nap alatt elvégzi. Náladnál *erősebbel* ne civakodjál. A *vitéztől* a szerencse nincs távol. A dolognak ne az elejét nézd, a *végét nézd*. Az ellenségnek ne nyújs *alkalmat*. A mint a *harag* jön, elmegy az ész. *Ellenséged ha hangya* is, tartsd magad emberül. A bemenetel előtt gondolkozzál a *kijövetelről* (l. Zrínyinél 225. l.). Az idő nem hajlik meg előtted, *te hajolj meg az idő előtt*. *Jó reménység*: fel győzelem. A ki az *ellenségtől nem óvakodik*, kárát vallja.

Mint Zrínyi maga mondja, historiák olvasására adta magát s a *magyarokénak olvasása után* rátért a rómaiakéra. De ha egyáltalában vannak olyan hadtudományi elvei, melyeket római íróból tanult, az mindössze is igen kevés lehet. Igaz, hogy tanulmányozta és idézi is Tacitust, de ettől nem vehetett át *kész hadtudományi elveket*, mert ilyenek nincsenek nála. Ő csak a római háborúk elbeszélését, lefolyását olvasta s az eseményekhez hozzáfűzte a maga gondolatait, eszméit. Azonban igen kevés lehet azon esetek száma, midőn Tacitus elbeszélése és az ő hadtudományi elvei oki és okozati viszonyban állnak egymással, vagyis midőn Zrínyi a Tacitusnál elbeszéltekből vonta el az illető hadtudományi elvet. Midőn ő a római írók tanulmányozásához fogott, már tisztában volt a helyes hadművészeti elvekkel, melyek a régi és korabeli *magyar* hadviselésen és az ellenfélnek, a *töröknek* hadviselési módján alapultak; a római háborúk olvasása alkalmával csak eszébe jutott ez, vagy az a hadtudományi elv, melyet az illető eseményben fölismert. Az általa hirdetett elvek közül *csak egy* tűnik föl olyannak, mintha készen vette volna Vegetiustól, t. i. az, hogy a hadseregben nem a szám és nyers erő a fő, hanem a gyakorlottság, fegyelem és a «hadi értelem». De éppen magának, Zrínyinek szavaiból az ellenkezője tűnik ki ennek; mert ha a «disciplina militaris» követelése alkalmából így nyilatkozik az ember: «Szükséges, hogy régiek auctoritásával *támogassam* discursusomat», máskor pedig: «*megbizonyítom* Cornelius Tacitusból fenn írt propositiómat» stb. stb., az ilyen nyilatkozat nem azt teszi, hogy a mit mond az ember, azt attól vette, vagy tanulta, kire hivatkozni akar, hanem azt, hogy ő már azelőtt is így gondolkozott, s most

csak bizonyítani akarja véleménye helyességét azzal, hogy tőle függetlenül mások is így vélekedtek.

Azt hiszem tehát, sikerült bebizonyítanom, hogy Zrínyi olyan hadtudományi elveket hirdetett, melyeknek azon hadművészetben nyilvánultak, melyet ő gyermek- és ifjú korában látásból és gyakorlathól, férfi korában a magyar historiából és a törökökkel folytatott csatározásaiból ismert; mind a két forrás pedig lényegében azonos és innen van az, hogy az első magyar hadtudományi író összetalálkozik a török hadtudományi elvek legelső összegyűjtőjével, mind a kettő a gyakorlatban élő elveket formulázván.

THÚRY JÓZSEF.

A FÜLEKI ZENDÜLÉS.

Haditörvénytörvénykezési tárgyalás 1602-ben.

Fülek a török időkben a legfontosabb erősségek egyike volt hazánkban. A XVI. század folyamán mint magánbirtok a Ráskay-nemzetség, majd leányágon a Bebekék kezére jutott, a mikor is védelmére nem fordítottak annyi gondot, mint a mennyit fontosságához képest megérdemelt volna. Így történt, hogy Hamzsa bég, Szécsény parancsnoka, egy füleki szerencseny rab segítségével 1553-ban éjnek idején Jánossi Pál kapitány és az őrség gondatlansága következtében titkon meglopta a várat s tizenöt napi heves ostrom után bevették azt a törökök. Ettől fogva negyven esztendőn keresztül a füleki szandzsákok nem csak a vár körül fekvő tartományt, de a szomszédos vármegyéket is egész a bányavárosokig, másfelől pedig a kassai kapuig örökös rettegésben tartották, sőt nagy részben be is hódoltatták.

A füleki bégeket a leghíresebb török vitézek közül válogatták mindig, s a XVI. század végeig ez volt a legnevezetesebb parancsnokság a Dunán innen; a rendes őrség száma — lovas és gyalog hadi nép — csaknem 3000 főre rúgott 1593-ban is, midőn a hős Pálffy Miklós és Teuffenbach kassai kapitány, Forgách Simon, Drugeth István, Rákóczy Zsigmond és Báthory István országbíró dandárai-val egyesülve, a törökök tagadhatatlanul hősiességével védelme daczára, visszafoglalták a várat, mely alkalommal a török által 40 év alatt összeharcsolt roppant kincs és gazdagság a győzők kezébe jutott.¹⁾

¹⁾ Istvánffy Lib. XXVII. Báthory István is emlékezik végrendeletében a füleki «nyereségről», egy nagy kupát készítettván emlékezetre az ezüst tallérokból. *Századok* 1890. 2. füzet.

Diadalútját folytatván Pálffy, mialatt vezértársaival egyik erősség után a másikat szabadította föl, *Serényi Mihály* Fülek, parancsnoka, mindent elkövetett, hogy az ostrom következtében meggyöngyült várat jó karba helyezze s annak a természettől fogva védelemre különben is alkalmas voltát fokozza. Az országrendeknek is különös gondjuk volt erre, s a kapitányoknak nem lehetett okuk veszélytől tartani, mert a várat csak egyetlen oldalról, Fülek város felől támadhatta meg az ellenség; maga az erősség csaknem hozzáférhetetlen sziklákon emelkedett. Nagyobb baj volt ennél, hogy az őrség hadi fenytéket nem ismerő, rakoncátlan, rabláshoz szokott szabad hajdúkból állott, kik bár tagadhatatlanul jó vitézek voltak a harcmezőn s nem igen állott meg előttük az ellenség, de a végvárookban örökös zenebonát csináltak, s a kapitányok tilalma daczára rabló kalandok után járván, gyakran védelem nélkül hagyták az erősséget.

A XVI. század végével már országszerte tűrhetetlenekké váltak a hajdúk garázdálkodásai, kik mint a sáskák szaporodtak s ha ellenségre nem vezették őket, kiélték, kifosztották a föld népét, és az uralkodó háznak ama különben is lázadó szellemű időkben, midőn az erdélyi dolgok Báthory Zsigmond lemondása után gonosz fordulatot vettek, igazán volt oka tartani ez örökösen forrongó elemtől. Az 1598-ik országgyűlésen a királyi előterjesztésekbe is fölvetették a hajdúság megfékezése s Rudolf felszólította a rendeket, törekedjenek oda, hogy *«végre valahára kiirtathassék e veszedelmes fajja az embereknek, s az állam e pestistől megszabadúl-hasson»*.¹⁾

Ámde ez nem volt oly könnyű dolog, mert a hajdúk már úgyszólván külön társadalmat képeztek a társadalomban s számuk napról-napra növekedett a török hódítás vagy földesúri önkény következtében földönfutóvá lett szegény legényekkel. A kapitányok s a várparancsnokok is kedvelték őket, mert kitűnő harcosok voltak, s legtöbb esetben nem zsoldon, de *«szabad nyereségen»* éltek, a mi megbecsülhetetlen dolog volt előttük, mikor a legény-ség hópénzt néha esztendőkön keresztül sem látott.

Fülek kapitánya, Rhédey Ferencz sem idegenkedett a szabad

¹⁾ Fraknói Vilmos és dr. Károlyi Á. Magyar országgyűl. Eml. IX. 16. l.

hajdúktól, és az 1598-ik országgyűlés határozott tilalma ellenére a királyi őrség mellett ezeket is megtűrte a várban. A hajdúk pedig alkalom adtán szokásuk szerint dúltak, fosztogattak, hatalmaskodtak nemesen és paraszton egyaránt; de maga a kapitány is erőszakoskodott úgy, hogy az 1599-ik országgyűlés különösen *Balogh Gaspár* panaszára, kit nemes ember letére házából kiüldözött, szigorú megbüntetését törvénybe iktatta.¹⁾

Rhédey Ferencz ekkor, büntetésből-e vagy saját jó szántából nem tudjuk — elég az, hogy oda hagyá a kapitányságot s mint vitéz katona, jeles hadvezér Bocskai, különösen pedig Bethlen Gábor harczaiban magasra emelkedett; de távozásával a régi szellem nem költözött ki Fülek várából. Az őrség ezután is rakoncátlanokodott, megsarcolta a városi polgárt, elhajtotta a szegénység barmait, hatalmaskodott a nemességen, szerte kóborolta, rablotta a környéket, engedetlenkedett előjáróival szemben, szóval a vitézlő rend egy csöppet sem tagadta meg hajdú természetét.

E közben a dunáninnen hadak főkapitányságát *Thurzó Györgyre* ruházta a király, kiről ugyan nem mondhatjuk, hogy méltó utódja lett volna Pálffynak, de mint ambitiosus és minden áron kitűnni vágyó ember, a mint régi óhaját teljesíteni látta, vas kezekkel ragadta meg a hatalmat s nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy azt alárendeltjeivel éreztesse s magának az udvarnál érdemeket gyűjtsön. Néha a kegyetlenségig menő szigorúsága azonban, itt-ott tagadhatatlanul üdvös eredményeket hozott létre.

Fülek főparancsnoka ebben az időben a német származású, de előkelő magyar családokkal sógorosodott *Tanhauser Honorius* volt, ki a török ellen hadakozván, a várban lévő német őrség *Arnaut Ferencz*, a «vitézlő rend» pedig *Nagy Egyed* vicekapitánysága alatt állott. Ez utóbbi hadakban jártas, tapasztalt vitéz katona, ki Pálffy Miklós és Teuffenbach zászlója alatt szerezte érdemeit s már 1593-ban az Ipoly melletti *Palánk* kapitányságát viselte; de mint látszik túlságosan jó ember volt, s egyáltalában nem alkalmas arra, hogy a fenyítékhez nem szokott, parancsot nem tűrő «vitézlő rendet» megzabolazza s a közöttük lábra kapott fejtelenséget megszüntesse.

¹⁾ 1599-iki pozsonyi országgyűlés XXXVII. t. cz.

Volt Füleken egy *Balogh Mihály* nevű lovas hadnagy, ki Eger várának 1596-ki ostromakor a kapitányok ellen fellázadó őrség élére állván, áruló módon alkudozni kezdett a törökkel s a vár feladása után, a helyett, hogy érdemlett büntetését elvette volna, Fülekre jött zenebonát csinálni, s bizonyos *András deák* nevű katona, továbbá testvéröccse *Gáspár* és többek társaságában a vicekapitány tekintélyét nemcsak egészen aláásta, de példája, szavai és cselekedetei által a különben is engedetlen őrséget tökéletesen demoralizálta, úgy hogy az 1602-ik év folyamán Füleken minden rend fenekestül felfordult; a vitézek kiszökdöstek a várból, loptak, raboltak, erőszakoskodtak, a két Balogh által vezetve, kik a jámbor *Nagy Egyedet* lenézték, kisebbítették, szidalmazták, a ki végre is minthogy egy alkalommal formális lázadás tört ki ellene, s élete sem volt többé biztonságban azoktól az emberektől, kik szükség esetén még gyilkosságtól sem rettentek vissza: panaszt emelt az országrész főkapitánya előtt, ki méltó haragra lobbánván, hadi törvényszéket hívott össze s hogy a bajt gyökeresen orvosolja, példásan kívánta megbüntetni a gonosztévőket, nehogy a fontos erősség e lázadó szellem tovább terjedésével végveszedelemre jusson.

E hadi törvényszéknek, melynek elnöke maga a főkapitány, Thurzó György kir. tanácsos, Árva vármegye főispánja, s kir. főpohárnokmester volt, a következő tagokból állott: *Pográny Benedek* az országrész alkapitánya, *Morgenthaler Fülöp gyarmati*, *Kováchy Boldizsár dévényi kapitányok*; Bornemissza Ádám, Guttray István, Horváth László bizonyos számú érsekujvári lovas vitézek kapitányai; Arnaut Ferencz a füleki német gyalogság vicekapitánya; Solty Mihály, Ujváry Miklós, Horváth Mihály szécsényi, Csókási Orbán és Tiba Péter gyarmati vajdák, Pásztóy András füleki provisor. Ezekon kívül valószínűleg mint a korona, a nemesség, és a városi elem képviselői, tagjai voltak még a bíróságnak:

Bakos János és Hidvéghy Mihály rimaszombati harminczadosok; Arany János Nógrád vármegye szolgabírája, Nándori Bene Ferencz, Nagy al. Haray Miklós, Jánossi Pál, Bartha Pál, Ujszászi János, továbbá Trehy János és Pilini Benedek.

A hadi törvényszék 1602 december 11-én ült össze, s az

elnök nevében történt előterjesztés után, *Nagy Egyed* vicekapitány állott föl, mint a vád képviselője. Vádoltak személyesen védelmezték magukat, s az egész tárgyalás magyar nyelven folyt, és úgy általánosságban mint részleteit tekintve, magunk részéről valóban hadtörténelmi fontossággal bírónak tartjuk e jegyzőkönyvet, mely megérdemli, hogy egész terjedelmében közöljük.¹⁾

* * *

«Uram ő nsga mint császár urunk ő felségétől rendelt Dunán innen való végházaknak Generalis Capitannya az múlt tegnapi napon ő nsga ő maga is bőségesen megmondotta, halván és értvén az minémü *visszavonyások, veszekedések, kardvonyások, vagdalkozások, föltámadások* történtenek az ő felsége, ő nsgára bízott, végházában, hogy az fileki végházának veszedelme ne történnyék, az jó rendtartás megtartassék, az vitézljő rendek között igyenetlenség, eszeveszések és vicekapitányokra való föltámadások ne talál-tassanak, tisztí és hivatallya szerint ő nsga azok ellen az kik itt e hellen egymás ellen föltámadtanak, éjel korban mezételen karddal egymásra mentenek, embereket vagdaltanak, az ő felsége végházának szabadsága ellen. Azonképen az kik viczehadnagyát vagy kapitányát ő felségének szidalmazták, rutították, szállásáru elkergették, és sem ő felségét az a ki *Nagy Egyedet* erre a tisztre választotta, sem kedig az tisztet az melyben Nagy Egyed vagyon meg nem becsölték; azonképen azokra az kik az ő fölsége vicekapitányát megölni, levágni és reá támadni akartanak, az ki az ő felsége végházában *Csorba Gáspárt* magához híván, itt ez hellen, ez helnek és ő felsége végházának szabadsága ellen kardot rántván, igen vagdalta és vérét kiontotta. Azokra is kik tanquam turbatores regionum proventuum et prædones az szegény sósokat reájok ütvén, megtolvajlották savokat erővel elvevén; item az kik meg nem gondolván ő felségéhez és ez helhez való hivségeket és itt ez helben való köteleességeket és fizetéseket, kapitányok és hadnagyk akarattya ellen el hagyván ezt az helt, zászlójokat és hivatallyokat, nemcsak Erdélyre, hanem az ő felsége birodalmában

¹⁾ Országos Levéltár. Act. Thurz. fasc. 34. m. 38.

dúlni és fosztani mentenek volt: mind ezekre igaz törvént és törvény szerint igaz büntetést is, mind az kik itt az hellen jelen vadnad, mind az kik nem kéredzván az vicekapitányoktul innét az helből elmentenek, és most nem comparealtanak, kíván ő nsga kegyelmetöktől. Kik legyenek kedig ez felől megmondott sok gonoszságoknak patratori, *Nagy Egyed* uram az ő felsége ez helben való vicekapitánnya megnevezni és reájok is bizonyítani tartozik.»

Erre előállott Nagy Egyed vicekapitány és vádját következőleg terjesztette a hadbírótság elé: ¹⁾

«Azt mondom *András deák* ellen, hívatam hozzám, valami szegény emberek jötenek volt panaszozni hozzám reá, hogy ő maga is azon panaszt az emberektől megércse; eskütt vásárbíró házához kültem és általa hívatván egynehánszor, mivel hogy el nem jött, harmadszor magam mellé vevén azon vásárbíró, és egyéb jámbor nemes embert is, házában be menvén és kérdvén tőlle, miért kgylmed ilyen engedetlen az én hivatalomnak, hogy hozzám nem jössz, im én ide jöttem kgylmedhez. *Ő kártyát jádztván mingyarást azt mondá*: ez után sem megyek, mert ebnek, bestye kurva fiának parancsolj, nem hogy te, de még nálladnál különb ember is. *Én mondám neki*, miért cseleköződ ezt, hiszem én töllem kérted az istrázsa mesterséget, tisztviselő ember vagy, melyet én az én kgylmes uram után adtam neked. *Mindgyarást mondá*: menj el, majd oly esik rajtad, az ki sohasem volt. *Mondám nékie*: mondassz é többet, nem azért jöttem házadhoz, hogy kgylmed haragudgyék, hívattalak s nem jöttél, azért én ezzel el megyök, ha többet nem mondassz, elég énnekem. Így jöttem ki az ő házábul.»

Annak utánna egynehánszor izentem nekie mind szolgálím által s mind más barátím által, hogy a czirkálásnak viselje gondját, az mint tőlem kérte tisztúl, de ő abban is el nem járt, mással sem czirkáltatott. Ez napokban Buda alól hozák Thurzó György uram ő nsga levelét, Rákóczi uramnak szöllót, hogy egy bizonyos embertül el külgyem Rákóczi Zsigmond uramnak. Küldém András

¹⁾ Csupán a bíróság által a tárgyalás folyamára vonatkozó megjegyzések vannak latinúl feltéve.

deáknak azon levelet, hogy maga szolgájától avagy valami bizonyos embertül el külgye Rákóczinak. — Nekem azt üzené: Lám megmondottam ő kgylmének, hogy énnekem ne parancsoljon, noha ez levél kinek szölljon tudom és látom, ha ő felsége személye szerint adná kezembe ugy megcseleködném, de lám megmondottam, hogy énnekem ne parancsoljon.

Ez becsületes uraim az én mondássom.

András deák erre így felele: «Én mivel nem tuttam hogy ilyen querelat instituálljon én ellenem, mert ha tudtam volna, hozzá készültem volna, hanem kérem kgyelmeteket hadgyon órát s üdöt kgylmetek; én az menyibül vétkes nem leszek mentem magamot, ha vétkes leszek kgylmetek kezében adom fejemet, mert erről bizonyoságot is kölletik szedeznöm.»

Deliberatum est. Mivel hogy hírével volt András deáknak, hogy az ur ő nsga ide az helben jövetelekor ez dolgot megláttatja törvennyel, sőt az ur ő nsgtul is bővségesen mondva és írva és nekie, azért avagy negállja avagy affirmálja, és ad rem feleljen.

András deák: «Még is azon kérem kegyelmeteket, adgyon ktek üdöt hozzá, hogy az feleletemet írva adhassam be kteknek.»

Deliberatum est: rövid üdönék voltáért ez az dolog semmi morát és prolongálást nem patiál, és nem is engedhettyük juxta priorem deliberationem, hanem feleljen ad rem.

András deák így szölla: «Énnekem azt mondották, hogy az ur ő nsga jövetele együtt léven Tonhauzer uraméval, ugy vevénk udvarbiró uram engedelmeböl közönségesen valami bort, hogy rovásra ki adgyuk, mint hogy ő nsgokkal sok ember lészen. Német kapitány uram meg izené, hogy ő ezt ennek utánna nem engedi cseleködni, hogy az ő felsége koresmája meg ne fogyatkozzék miatta. Nagy Egyed uramval edgyütt jöttem be az kapun, mondá Egyed uram énnekem: tudom én mi következik ebbül. Mondám, mi következhetnék? — Mondá Nagy Egyed uram: igen fel viszik az leveleket ő felségéhez. Ő felsége irt az német kapitánnak egy levelet, melyben azt írja, hogy az Nagy Egyednek valami háborúsága ne történnyék, légy mellette; azt is mondá Nagy Egyed, én ilyen tizet avagy tizenkettőt mint te s Vámosi Bálint vattok, nyakon kötök és felküldlek fogva az fejedelemnek. Felelék arra Nagy Egyednek: informatióra bocsátják először. Annak utánna ő kglme

akarattýából mentem volt ki az lovaimhoz az főre, ott az polgároktul vettem pénzen deszkát Tonhauzer uram számára. Az deszkáknek megattam az árát, de ók föl nem adták az deszkákat, ugy panaszkodtam Nagy Egyed uramnak felölle. Azonban ó kgylmé-től kérttem egy pecsétet, ugy küldé ó kgylme az polgárokért, az polgár ugy jött be. És úgú izeném ó kgylmének az ó kgylme hivatallyára, ha elmulható dolog, tehát nem megyek. Másodszer is üzene ó kgylme, akkor azt üzentem, hogy részeg vagyok, hadgya ó kgylme holnapra. És ó kgylme mikor házamhoz elindult volna, az uton is kérték, hogy ne jött volna hozzám, mert most bort isznak, mondván. Ó kgylme akkor szánszándékkal jött házamra, mivel hogy annak előtte is azzal fenyegetett hogy nyakon kötve Pográný uramnak avagy az fejedelemnek fel küld. Ha én akkor az ó kgylme hivatalljára, ó kgylméhez nem mentem, hiszem más nap törvént tétethetett volna reám, és nem kellett volna ó klmének én részeg lévén házamban jönni.

Mikor osztán ó kgylme házamra jött volna, mondám, uram fő ember vagy, mivel hogy kgylm *egy rossz polgár panaszára* jött, kgdhez nem illendő dolog, bizony soha hadnagyságod alatt nem lakom. Annak előtte is kedig, ó kglme jobbágyomat vereséggel fenyegette, hogy magam előtt addig elveri, mig meghal bele.

A mi az istrázsamesterség dolgát illeti, holott ó kgylme azt mondgya, hogy ó kgytől kérttem volna, én soha sem kértem, hanem mikor ó kgylme be jött akkor mondám, mivel hogy most jött be kglmed, én az uraim között addig el igazétom az czirkálás dolgát, az mig kgd az dologban eligazodik. Istvánffy Miklós uram itt létében lórugás miá megbetegedvén, nem viselhettem gondgyát az czirkálásnak de egészségem lévén és hozzá érkezvén, az czirkálásnak gongyát viseltem.

A mi az levél dolgát illeti, ló esésnek miatta és szolgálaim otthon nem lévén, el nem köldhettem az levelet, mondván egyéb-képen el nem vihetöm, hanem ha az ur ó nsga énnemek küldi az levelet és az lovakat kocsiba fogatváu ugy viszem el.»

Nagy Egyed felelé: «Énnemek senki borára nem volt gondom, hanem volt az helre vigyázásom, hogyha valahonnan panasz avagy hir érkeznék, tudgyak uram előtt számot adni. Az házában penig ugy mentem, mint barátom házához, de ó engem nem ugy

fogadott. A mi az főre kimenetelét illeti, úgy vagyon én adtam pecsétet neki, hogy az szegény embereket be hijja hozzám. Az birák úgy küldötték egy esküttöket hozzám, hogy az minémü panasz András uramra volt töllök, avagy András uramnak is reájok, hogy én azt eligazitsam közöttök. A mi az czirkálás dolgát illeti, nem tudom én, hogy czirkált volna, ha én itthon nem voltam, képembeli embert hadtam, ő tudgya ha akkor czirkált avagy nem.

Azért azt mondom, valami óta András deák uram ez hellen velem megharagutt, azóta mások is ő kgylméről gonosz példát vettenek, ki miá az helben sok háboruk következtenek, ki kgylmetek előtt megbizonyosodik, hogy annak előtte mikor én bejöttem az helben, szép *csilapodban* voltunk, de mihelyön ez lön közöttünk, azóta meghallya és megérti kgtek bizónyságokbul, menyi sok zene bona volt közöttünk. Azért törvényét várom kegyelmetektül.»

Deliberatum est, mivel hogy mind az két fél eleget proponált, szükség hogy Nagy Egyed uram legelsőben, annak utánna András deák uram is producállyák az bizónyságot.

Nagy Egyed így szöll: Mivel hogy egy bizónyságom vagyon kgtek közt az székbén, kívánom hogy kgylmetek kiadgya, ad validationem propositionis meæ.

Deliberatum est: mivel hogy még in primordio causae versetur negotium, és nulla determinata sententia még ex litigantium partibus, per dominos Judices est prolata, ki mehet és bizonyíthat.

*Első bizónyság Trssy János.*¹⁾ «Ül vala Nagy Egyed uram az Kys Benedek háza megett, ő kgylmét látván hozzá is menvén, leültette, azonban egy szegény ember panaszolkodik vala neki s mondá az paraszt embernek, talánd azt akarnád atyámfia, hogy semmivel nem lennél az főven való katonáknak, András deák az ur ő nsga szolgájának is. Én bocsáttam oda, hogy szolgájának és lovainak gondgyát viselje. Abban egyéb nem lehet, azoknak segítségül kell lennetek. Az előtt immár elküldötte volt az vásárbirót András deákot hivattni. Azonban meg jöve, értém tölle hogy mondá, el jö avagy nem? monda az vásárbíró bizony nem jön. Másszor is el köldé, jöjjön el ő kgylme, beszéljünk az dologrul,

¹⁾ A bevezetésben Trchy.

mert az paraszt ember itt vagyon. Meg jöven az vásárbíró azt mondá, hogy nem jön, mondá: jövel János uram oda hozzá, ha ő ide jönni nem akar im én oda megyek hozzá. Kérdem az vásárbíró, részegek-e? bizony borosak. Mondám Nagy Egyed uramnak, ne menjünk oda uram, én bizony nem megyek, ki tudja most bort ittanak! — Mondá semmi gonosz végre nem megyek oda uram oda, kgd jöjjön el velem. Ugyan bizony nagy gondolkodva menék el, megbecsülvén ő kgylme emberségét. Mentünkben mondtam az vásárbírónak, bizony nem örömet megyek oda, monda az vásárbíró, de még ha azt mind megmondanám azt mit beszélnék. Be menénk ajtóján, föl állának az asztalnál, mondának ő nekie, üljön le kgyd; mondá, nem ülök, hanem csak azért jövék ktekhez, hivatván kgydet, de kglde nem jött s monda András deák nem menek. Miért nem jövel? Monda András deák, ezután is beste kurvafi menyen, bestye kurva fiának légy vice kapitánya, vagyok én olyan ember mint te, eredgyél dolgodra, mert majd ezennel, etc.

Mondá Nagy Egyed, megszolgálom kdnek mondassz é többet valamit. Interim kétszer is protestalt Nagy Egyed uram. Az asszony András deákné ezeket hallván, eléggé csendesítette az urát: Ne az Istenért uram! Az ajtaján is Nagy Egyed után menvén, igen követte ő kegyelmét. Mentünkben bosszankodék Nagy Egyed uram, mondván: Im látod János uram mint járánk. Mondám: lám mondtam, hogy ne menjünk oda; mondá: én semmi gonosz szándékból nem mentem oda.»

Második bizonyág Gyórfy Benedek vásárbíró. Vallomása megegyezik az előbbi tanú vallomásával, hogy András deák részeg fővel kiszidta házából a vicekapitányt, hozzáadván még a következőket:

«Uram ő nsga levelét Rákóczynak szállót Nagy Egyednek Buda alól meghozván, és Nagy Egyed uram én általam András deáknak, egyebb az a ki elvinnéje nem lévén, küldé, melyet megadván András deáknak . . . mondá: hogy eb s bestye kurvafi vigye, avagy elkölgye, mert senki szolgája nem vagyok, s nem is fizet senki énnekem, de ha az ur ő nsga irta volna és nekem adná, nem lehetne egyebb az dologban, el kölletnék vinnöm. Azt is tudom, hogy az istrázsa mesterséget viselte.»

Harmadik bizonyság Hubay Dömötör, ki András deákkal együtt borozott, az előbbihez hasonlóképen vall, hozzáadván még, hogy András deáktól hallotta «hogy ő szavát nem fogadgya, mert ő nem látta az ő felsége levelét és parantyolattyát, mellyel őtet az vice kapitánysága behozták volna».

Deliberatum est, minthogy az bizonyságokból bővségesen ki tecezik, hogy Nagy Egyed semmi háboruságra semminémü okot nem adott András deáknak, hanem ő per omnia vétkes mindenben, mert nem csak részegségében az Nagy Egyed egynehány hivataljára nem ment, de sőt Nagy Egyed házába menvén illetlen szókkal felelt nekie, és józankorában is engedetlenségét az levél elvitelében annak utánna is megmutatta, mondván ezt, hogy eb s bestye kurvafi fogadgya szavát: azért és az több okokbul is az ország generállya kegyelmének subjacebit poenája.

Ennek utánna a bíróság a vicekapitány vádjai alapján, Balogh Mihály és társai ellen látott törvényt, következőképen.¹⁾

«Én Nagy Egyed Balogh Mihály ellen azt mondom, azonképen Balogh Gáspár és Balogh Mihály szolgálja ellen is: mikor engem ő felsége és Tonhauzer uram ő nsga bebocsátottak az helben, ottan hamar egynehány nap mulva Balogh Mihály uram üzene nékem egy estve, kérvén, hogy az mikor immár az ő felsége kapuját betétettem volna, rendelt vártások is heleben lettek volna, az kapu kulcsát kiadgyam nekie avagy az kaput föl nyitassam, hogy az ő tehenét behozhassa, kire azt izeném nekie, hogy egy tehénnek immár nem méltó kaput nyitnia, mert az várta immár helyén vagyon, az német vitézek sem vennék töllem jó néven, hogy egy tehénnek kaput nyitattok, hanem mivel hogy az kapu előtt vadnak az fűvön az lovai, melyeknél két szolgálja is vagyon, az tehénnek viselhetik gondgyát, kiáltassa meg az vártással az szolgálinak.

Ő felkelvén nagy nehéz névvel vette, undok szitkokkal az utczán járván, szitkozódott. Egren is ugymond megnyitatta volna Bartsa János az én tehenemnek az kaput, de ennek utánna nem kérem az kapu kucsát tölle, hanem ki hágatom az szolgálmat az palánkon az hol akarom, avagy az lakatot veröm le az kapuról.

¹⁾ E közbevetés latinul van.

Arra én mondtam, hogy ha megcselekedí ő maga avagy szolgálja, büntetése vagon arrul ő felségének.

Annak utánna kértem és intettem mind magam s mind barátim által, hogy ilyen hadi félő üdőben ő kgylme czirkáltasson az külső városban, mint hogy ő volt ő felségének edgyik lovas hadnagya, tartozott volna vele, hogy az alatta valókat sőt másokat is intett volna az vigyázásra, de ő azt nem cselekette, kit most sem cselekedik, hanem valami külső paraszt emberekkel őrizteti most is az külső várost, az czirkálás egyszer sem volt meg.»

«Továbbá egy üdőközben Bakos János uramval lovam hátán mentem volt ki ő kgylmét késérni, onnan meg térvén és az udvaromban menvén, előmben álla egy szolgám, mondván, de mit vétett kgd Balogh Mihálynak, mert ma kétszer is ide jött kgdhez egynehányszor le ült az Kis Benedek háza előtt. Én kimenék ugymond az piacra, mind kgdet s mind engem is jámbor nemes ember gyermekét undokul az kufár asszonyok között szidalmazta. Mondám az szolgámnak: ugy vagon é szolga? Ugy vagon uram, mondá. Kérdém, ki hallotta volna? Mondá, Batýk Péter. No hát elhiszem annak az jámbornak az szavát, de az tiedet nem, mondám. Indulék az kapura, hogy én Batýk Péterrel beszéljek, ha ugy vagon é az dolog. Azonban az ő felsége dobját megüték, az kapun érkezének, az kik az kaput bethették. Balogh Mihály uram veszteg ült az kapuban az tűz helnél. Kit hogy meglátám hozzája menék, kérdvén tőlle, Mihály uram miért hogy engemet szidalmaztál és az én szolgámat, nemes ember gyermekét, szégyenli az szolgám azt, magam is az szerint. Azonba Jézust kiáltának, az kaput betevék. Monda Mihály uram énnekem, nemde a te szolgád cselekette é azt? — Mondám neki, hogy ha az én szolgám azt cseleködté volna, megbünttettem volna érette, csak egy inasodtul izented volna meg, avagy hadnagy lévén magad büntetted volna meg az én szolgámat, én nem bántam volna, hogy ha kgd ellen vétett. De bánom hogy azt cseleketted, mert én kgdnek sohasem vétettem, hanem én jóra intettem kgdet, és most is ha fogadta volna. Kgdnek is tisztességbül ő felsége után parancsolnék, ha kgd megfogadnája nem lenne ártására kgdnek.

Ő nékem azt mondá: parancsolhatsz é, lássuk ki fogadgya? Mondám nékie, megfogadhatnája kgd, én az kgd jámbor fejének

tisztességből parancsolok, mint vice kapitányod! mondá: ebnek s bestye kurvafiának parancsolj!

Azonban az mentéjet kiveté az nyakábul, bottal rajtam lön. *Balogh Gáspár*, kitől én nem tudtam félni, puskájával az követ az aczélra rántá, az ő felsége kapuján mondá: meghalsz Nagy Egyed az bátyámért, miért veröd föl az állát! Az puskát az eskütt vásárbíró, és más barátom ragadták meg kezében. Engem szán-szándékkal meg akart ölni és löni. Mondám, az ki az ő felsége szolgája, fogják meg Balogh Gáspárt, a ki pedig én szolgám, az várban tegyen hirt az német kapitánnak. Magam is megindulék elöttök, mivel hogy ha meg nem indultam volna, elindétott akarattyoknak megköltett volna rajtam tellyesedni.

Az német kapitánt kérem oltalomért mellém, hogy én Balogh Gáspárt megfogassam, az végháznak szabadságáért s reám támadásaért. Nem találhattuk, mint bünös ember megfutamkozott és el bujt, hanem magam mentem föl az várban az ő felsége házába, azon éjjel ott köllött hálnom, mert gondoltam, hogyha puskával az kapun reám jött, házamra is eljön. Balogh Mihály uram szolgája Mihály álla előmben egy csákánnyal mondá: Nagy Egyed, miért hogy az én uramot háborgatod, bizony majd meghalsz bestye lélek kurva! Az csákányt szintén az hasamban akarja vala vágni, hogy megragadák az kezében, és én magam eltaszítám töllem: *menny el hitvány ember, lám én nem véték senkinek!*

Annak előtte Balogh Mihály uram azt is cselekette egynehányszor, hogy az szegény embernek ökrét megölette, melyet az házánál meg is találtak. Mostanában is az szerint öletett, kinek az bőre az vásárbírónál vagyon most is, azonképen két verő marhát is és több aprólékot számlálhatatlant. Az edgyik marhának az bőrét, kit sirva hozott az szegény ember előmbe, mingyárást az vásárbírótul tisztességesen az házához küldöttem, hogy ott föl teritse, ha az husát megette, ha az szegény embernek panasza előmben jön ez után, elégétse meg kárarul.

Ez féle dolgok többek is következtenek, kiről ő kgylmét intettem, hogy ne hagyja az szegénységet dulti és fosztani az vitézlő népnek, mert mink vagyunk pásztorok, kiért az ur Isten számot veszen töllünk. Lám az szegénység az mint töllük lehet, életet ad valaki ki megyen közikben, csak ne vegyék el erővel.

Egykor herczeg urunk ő felsége ira levelet minékünk, melyről ő kgylme hivata engemet az ő házához. Az ő felsége levelét sereg előtt megolvasták, ki fizetésünk felől volt. Mihály uram mondá, el veszem az beste lélek kurvának az disznáját, ugy vonyom az disznó ólbul ki, ugyan riv, az malaczát kedig az szablya tarsolban rakom. Kiről én akkor is intettem, hogy az ne legyen, ő abban semmit sem fogadott. *Morgentaller* irt volt egy levelet nekie, kiben intette, hogy az félek ne legyenek. Én magam is sokszor kértem, de ő kgylme nem fogadta, hanem az minap is hadnagy lévén egy Asszony állatot addig elvert, hogy most is azon asszony állat testében megsérült ember. Az kit pedig sereg eleiben adta, hogy mihez tartsák magokat, azt is kegyelmetek kezében adom. In summa az bizonságokbul minden dolgok kitetcsenek, azért ez három személyről törvént várok kgtektől.»

Balogh Mihály ezekre így felele: «Az mi az öcsém dolgát illeti, én abban nem ártom magamat, hanem napot hagyván nékie és ő megjövén, oly ember hogy megfelel.

Az mi penig én ellenem való első dolgot illeti, nem tagadom én izentem, kértem ő kgylmét azon, biznája ő kgylme az külső kapunak az kulcsát én reám, hogy az minémü marhám rekett volt ott kinn, az farkasok meg ne egyék. Ő kgylme nem adta az kulcsot, kiért magamban haraguttam, semmi gonoszt nem szóllván noha megtehettem volna. Holott azt mongya ő kgylme hogy az lakatot leveretni, és az palánkon kihágnatni akartam volna, én azt nem cselekettem. Az botot fogván, mivel hogy szolgájával össze veszttem volt, azt szidám meg, az mint hogy ő is váltig engem szidott, az botot nem ő kgylméhez fogtam, hanem szóval váltig mindaketten ellenkeztünk, szitok nekül.

Az mi az ökör ölést illeti, nem tagadom sokan voltunk az társaságban, de kicsin volt, nem is láttam hogy az vitézek megölék, de megalkuttunk az paraszt emberrel annak utánna felőle.

A mi az verő morhát illeti, az vad morha volt és nem házi, pusztá helen öltük.

Annak kivüle, ha valami kárt tettem kinek, bizonyécsesa reám és én bünhödgyem érette, ha mondottam volna is.

Az mi az szolgám dolgát illeti, tagadom hogy az csákánt ő kgylméhez fogta volna.

Az asszony állapotát pedig, mivel hogy rutul szidalmazott, csak egyszer ütöttem meg.

Az istrázsa mesterség felől azt mondom, hogy noha az külső városban csak hat fizetett legény lévén, és mindenkor paraszt ember is őrzi, mindazonáltal magam oltalmáért magam is czirkáltam »

Deliberatum est, mivel hogy az Balogh Mihály az bizonysgot producáltatni kívánnyja, az Nagy Egyed pedig örömet is bizonyítani akar, annak utánna justum et aequum ad rei comprobationem hogy producállják.

Első bizonysg Pászthóy András. «Azt mondom, hogy az mi az Balogh Mihály és Nagy Egyed közt való controversiát illeti, abban én semmit sem tudok, hanem Balogh Gáspár felől azt mondom, hogy én előttem néminémü levelet kezében tartván azt mondotta, hogy ő lovára fel ülven, párducz bőrét magára, kopjáját kezében vevén, ki hja Nagy Egyedet. András deák pedig hogy előmbe szolgálival részegen puskájával találkozott volna házám előtt jönni, melyet az szolgálammal el vétettem tőlle.

Nagy Egyed idejének előtte kedig történt dolgokat ilyeneket beszélhetek Balogh Mihály ellen. Az szolgálai loptanak volt két végosztót egy embertül, melynek hogy az árát egy kalamár asszony akarta volna megadni, szintén reá találkoztam jönni és elakartam venni tőlle. Azonban Balogh Mihály el vonyá töllem szidalmazván rutul, mondván meg látom ki veszi el tőlem. Azt is tudom, hogy ő felsége jobbágytul vettek el az szolgálai egy tinót, melyet megnyuzván és elkötvén, annak utánna az paraszt emberrel megalkudott volt.

Második bizonysg Batyk Péter, hasonlóképpen vall «csak hogy azt is addalom, hogy lélek bestye kurva fiának szidalmazta az Nagy Egyedet Balogh Mihály és az Nagy Egyed szolgáljának azt mondotta, *az uradat szintén úgy tartom, mint az alfeletem.* És nemcsak az osztót, de az tinót is, és disznót loptanak volt az szolgálai, és az asszony állapotát is megverte volt ő maga.

Harmadik bizonysg Szecsöy Orbán, megerősíti az előbbi tanu vallomását, hozzá tevén, hogy «Balogh Mihály, Balogh Gáspár, Vámosy Bálint és András deák ennek az háborunak főképen voltak okai és indítói».

Negyedik bizonyság Barbély János Füleken lakozó vallom, hogy Balogh Mihály Nagy Egyedet, ednehány izben az ő műhelyben szidalmazta volna: *Bécsben járó bestye lélek kurva fiának, Nagy ivogató bestye lélek kurva fiának, zsidó szakállu ki pellengérezett lélektelen bestye lélek kurva fiának.* És hogy az Balogh Gáspár látta volna az kapuban, mikor az Nagy Egyed az Balogh Mihályra kezet tevén és mondván neki, miért Mihály uram ily rutul szidalmaztál engem, el hidd hogy meg büntetethnélek, ha akarnám. Monda Balogh Gáspár oda érkezvén, kicsoda az a lélek hitetlen bestye kurvafi, az ki az én atyámfiára támadt, meghalok az én bátyám mellett. És mikor látta volna az vásárbíró, hogy az gémet az puskára reá vonta volna, akarván Nagy Egyedet által löni kivonta kezéből. Annak utánna az szablyát rántotta volt reá. Azt is mondom, hogy Balogh Gáspár az *Csorba Gáspárt* megvágta, kit ugyan én kötöztem. Gyakran fegyveres kézzel más emberek házaira is ment. Annak felette itt az hellen, egy szegény legényt ölt meg. Az Balogh Mihály istállójában lopot tehenet is találtak.

A többi beidézett tanúk: *Gávay Farkas, Csóré Mihály, Győrffy Benedek* vásárbíró, *Kis Benedek, Kalmár Lukács, Eöveges Balázs, Kálnóy János, Répás Péter* és *Hollóssy Márton*, mindnyájan megerősítették a borbély vallomását, a zendülésre, emberölésre s a szegénység sanyargatására vonatkozólag, s kihallgatásuk után a hadi törvényszék a következő íteletet hozta:

«*Deliberatum est*, mivel hogy Nagy Egyed az ő actióját és propositióját sok és bizonyos bizonyságokkal validálta és megbizonyította, azért *Balogh Mihály*, mivel hogy ő felsége zászlóját és néha néha ezen végházának kulcsát is reá bizta, sem maga tisztit sem ennek az végháznak szabadságát meg nem gondolván, ilyen gonoszságokat és föl támadást cselekedte, az ő felsége itt való vice hadnagyát meg nem becsüllette, és barom lopásokat szegényeknek nyomorgatásával cselekedett, *megérdemlenéje, hogy lófarkon hordoztatván, négygé vágják, de az törvény kegyelméből elég lessz ha fejét veszik.*»

«*Balogh Gáspár* kedig, mivel ez dolgokban mindenképen igen is részes volt és absentálta is magát a judicio sedis hujus, proscribálja az Sedes ista sub poena, hogy *quam primum fueri*

poterit megfogattassék és cadem poëna (t. i. a fővetel) *pronunciál-tassék*».

«*András deák kedig*, mivel hogy in *patrato crimine* jelen nem volt, noha ő is *conspirator* volt, az mint az bizonyásból kitecczik: az *Sedes deliberatiója* szerint, az *Generalis kapitány* kegyelmében legyen büntetése».

«Az *Balogh Mihály* szolgája *kedig*, az mely a csákánt *Nagy Egyedhez* fogta, noha *unus testis nullus quasi*, de mivel hogy jelen volt az *insurrectióban*, *pellengér alatt három pálczával veressék*».

Itt megszakad a jegyzőkönyv, jöllehet a bevezetésből föltehetjük, hogy több vádlottat is állítottak a hadbírótság elé s a várból kiszökdöső, Erdély és Magyarországbán dülő, sőt lopó stb. katonákra csak ezután került még sor, valaminthogy a zendülés többi indítóit és részeseit ezután hallgatta ki és ítélte vagy mentette föl a hadi törvényszék.

Mert hogy a füleki lázongás sokkal nagyobb mérvű lehetett, mint a mennyire ezt az előttünk fekvő jegyzőkönyv töredékből megítélhetjük, onnan is gondolható, hogy amaz időszak hírneves történetírója, *Istvánffy Miklós* is megemlékezik felőle *Eger ostrománál*; mondván, hogy *Balogh Mihályt* utólérte az Isten büntetése, mert *Thurzó György* a füleki zendülés indításáért fejét vétette.¹⁾ Hogy *András deákkal* és *Balogh Gáspárral* mi történt, nem tudjuk, hihető, hogy az előbbinek megkegyelmezett a főkapitány, az utóbbinak pedig volt jó dolga legalább pár évig nem mutatni magát *Füleken* s talán épen azon szabad hajdúk közé állott, kikkel *Rhédey Ferencz*, az egykori kapitány, 1605-ben ostrom alá vette és *Bocskay István* részére elfoglalta *Fülek várát*.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ *Istvánffy* i. m. Lib. XXVII.

AZ ECSEDI VÁR 1619-BEN.

Az ecsedi várat, hajdan a soha be nem fagyó ecsedi láp, melynek közepén épült, tette bevehetetlenné.¹⁾ E láp a Kraszna-folyó szétterült vizéből származott s Szatmármegye területéből mintegy 280 kilométert foglalt el, mélysége 1—3 méter között változik. Kiszáritása már Mária Terézia alatt megkezdett s jelenleg már csaknem teljesen be van fejezve.

Maga Ecsed ma mezőváros 2312 lakossal. Hajdanta a város is, mely szintén a lápra hordott földre van építve — kőfallal volt kerítve. A falakat széles vízárók vette körül, kívül rajta pedig több előre tolt erősség és vigyázó dombok voltak. Maga a vár beljebb szigeten állott, alaprajza négyszögletű volt, sánczai termés-kövek és téglákkal voltak megerősítve. Ecsed felé való oldalán s főkapuja előtt egy nagy, magas ördomb volt, mely ma is fenn áll. A falakat itt is széles vízfolyás vette körül, melyen át csapóhíd vezetett.

Béla király névtelen jegyzője emlékezik róla, hogy e helyt már a magyarok bejövetelekor vár állott volna, mely *Saruvárnak* neveztetett. Építésének biztos ideje mégis Róbert Károly korára esik. 1325-ben ugyan is Károly király, Jánosnak, Andrásnak, Lőrincznek, Miklósnak és Lewkesnek, Bátor Berecz, Guthkeled nemből származott András fiainak, Eched helységét királyi adománnyal ajándékozta és megengedte ezen Guthkeled nemzetségieknek, azaz a sokáig virágzó Báthory nemzetségnek, hogy az ecsedi tavak közt várat építhessenek, mely Hívség várának neveztesék, de ezen nevezete később Ecseddé változott által. 1561-ben a vár örökösét,

¹⁾ *Istvánffy* 22. könyv. 443. lap.

Báthory Miklóst, bátyja Bonaventura, Zápolyától Ferdinánd részére téríté, s ezért már 1564-ben Zápolya János 16 ezer emberrel ostromlá, de Báthory Miklós a vár erősségében bízván, erőlködéseit annyira megvetette, hogy még az ostrom alatt lakodalmi mulatságot tartott. 1621-ben Bethlen Gábor a királyi koronát itt őriztette. 1622-ben a nikolsburgi békekötés értelmében Bethlen Gábor tulajdonává lett, ki abba királyi adomány képen a hozzá tartozó roppant uradalmakkal együtt be is igtattott. Itt halt meg 1648-ban január 4-én Bethlen István. Utóbb a linczi békekötés értelmében I. Rákóczy György fejedelem, majd miután II. Rákóczy György özvegyében, Zsófia fejedelem asszonyban a Báthory ház kihalt, erről egyetlen fia I. Rákóczy Ferencz választott erdélyi fejedelem s ezután II. Rákóczy Ferenczre szállott.

A mi a vár átépítéseit illeti, tudjuk, hogy a Róbert Károly idejebeli építés után, 1492-ben Báthory András sok költséggel újra építteté, a Rákóczyiak, köztük I. Rákóczy György szintén tetemesen megerősítették a várat. 1700—1701-ben a németek e vár erődítéseit lerombolták s a tömör faltömböket lóporral a tóba hanyatták, de II. Rákóczy Ferencz 1703-tól 1715-ig francia hadmérnökök terve szerint, újra építteté s még hatalmasabb erődé tevé. Véglegesen a szathmári békekötés után hagyták pusztán s rontották le a császáriak, mikor már a különben igen előnyös fekvésű várnak, a hadviselés újabb vívmányai következtében minden nagyobb hadászati jelentősége megszűnt.¹⁾

Hogy mily kiterjedésű s mily fejedelmi pompával rendezett vár volt, kitént 1669-ben készült ingósági leltárából, melyet mint nagybecsű művelődéstörténeti adalekot *Thaly Kálmán* tett közzé.²⁾

Ebben, a leltározott belső vár mintegy tizenöt termében 120 nagybecsű régi falszőnyeget, kárpítot és gobelint találunk leírva. Volt itt ezenkívül egy kamarában 59 régi hadizászló, a vár régi birtokosainak csaknem mindegyikétől, melyeket a leltár mind részletesen leír.

¹⁾ *Fényes Elek*. Magyarország geographiai szótára. I. k. 289. l.

²⁾ *Archaeologiai Értesítő*. 1886. 134. l.

Inventáltatik itt ezenfelül akkor «a falon levő hat puska-tartó paraszt rámán függő 18 stucz, mindannyi csonttal, ezüsttel és rézzel czifrán rakott agyú; továbbá tíz pár lovas katonáknak való közönséges karabély, pisztoly harmadfél pár, ezüsttel borított nyelű alabárd egy. Hively nélkül való hegyes tör, kápája ezüst, hajtott keresztí és ezüsttel burított egy, karabély-szijra való vashorog 12, darabos zabola négy, szám-szer ij kettő. Egyiknek ive s idege nincs, másiknak csak idege nincs no. 2.»

Látni való, hogy ezen fegyverek inkább a várúr, magán fegyverei s nem tartoztak a hadi fölszereléshez s azért is voltak a szobákban, a palotában. Ezért is intézkednek azután róla, mint a jegyzet mondja, hogy «ezen apró lövő szerszámok (halászó taraczkok is), az számszerijjakkal együtt, mostan czajbert (hadszertárnok) Posgai gondviselése alá adattak, præfectus uram ő Kegyelme parancsolatjából». A hadszertár (Zeughaus) és a bástyákon álló ágyuk, szóval a hadifölszereléshez tartozó készletek és eszközök, e tisztán csak a polgári tisztviselők ügykörét érintő lajstromban, mint *Thaly* is mondja nem soroltattak elő.

Örülünk tehát, hogy most az ecsedi vár ezen eddigelé nélkülözött hadi leltárát is sikerült az országos levéltárban feltalálnunk; így legalább ma e várról a lehető legtisztább kép állhat előttünk, hogy miképen nézett ki, hogy volt bebutorozva s mily védő fegyverekkel ellátva egy XVII. századbéli magyar fejedelmi vár, mely pedig nem pusztán mulatóház, hanem azon korban fontos erősség is vala.

Most bemutatott hadi leltárunk ötven évvel előzi meg a fentebb tárgyalt ingósági leltárát; 1619-ben készült, akkor, a midőn Bethlen Gábor és I. Rákóczy György küzdelmei Ferdinánd ellen a legnagyobb hullámokat veték. Tudjuk, hogy a mint Bethlen szeptember 10-én Debreczennél tábort ütött, az egész felvidéki protestáns nép teljes lázadásban volt, hogy hozzá csatlakozzék. Egyik vár a másik után hódolt meg. Ekkor a többek között *Pernyeszy Gábor*, hogy vejének, Lónyaynak kegyelmet szerezzen, *Ecsedet* adta fel. Ezután a várnak Bethlen Gábor kezébe való átadásakor, október 30-án készült az itt közlött leltár.

Úgy hadtörténelmi, mint fegyvertani szempontból rendkívül sok érdekeset találunk ebben. Az ágyuknak akkor divatos elneve-

zései: «Vad ember», «Pálcza», «Baba» stb. az akkori ostrom tűzszerszámok különfélesége és nagy mennyisége, továbbá, hogy az akkor már legmodernebb tűzfegyverek mellett még a számszerijákat s a katonáknak való, valamint a vadászó apró dárdákat is nagy mennyiségben találjuk, bizonyára mindannyian érdekes adatok.

Meglep továbbá, mint említém is, a hadifölszerelés gazdagsága, amidőn a bástyákon 30 nagyobb löveget, vagyis ágyut, tarackot, seregbontót és mozsarat találunk több mint hétezer golyóval, továbbá szakálos várpuskát 318-at 35 ezer golyóval, mikhez 158 tonnában 223 mázsa lőpor van készletben. Végül bizonyára megérdemli figyelmünket a szigorú rend és katonai pontosság, a mellyel minden legkisebb dolog leltárba igtatott és leíratott. A lövő eszközökhöz való minden legkisebb szerszám, minden darab kötél, minden szeg. De szóljon mindezekről maga a leltár:

Inventarium az ecsedi, ő felsége várában való lövészszámokról, die 30. Octobris Anno 1619. íratott. Inventatorok Némethy János és Csanády Gergely.

Az főbástyán ágyú vagyon «Vad ember», ennek golyóbisa vet negyven fontot, hosszasa ennek az ágyúnak tíz lábnyomnyi, minden szerszámával készön. Idest No. 1

Vagyon golyóbis hozzá No. 776.

Azon bástyán vagyon öreg faltörő ágyú, kinek golyóbisa vet húsz fontot, hosszassága ennek kilencz lábnyomni, minden szerszámával készön No. 1

Vagyon golyóbis hozzá No. 479.

Azon bástyán vagyon három «Pálcza» nevű ágyú, kinek golyóbisa vet tizenkét fontot, hosszasa ennek tizenkét lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 1

Vagyon golyóbis hozzá No. 495.

Azon bástyán vagyon egy új ágyú, kinek golyóbisa vet tizenkét fontot, hosszasa tizenhárom lábnyomnyi, minden szerszámával készön. No. 1

Ennek golyóbisa az felső ágyúnál együtt vagyon.

Azon bástyán vadnak három közágyú, kiknek golyóbisa

- vet tizenegy fontot, hosszasaága mindeniknek tíz lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 3
 Vagyon golyóbis hozzájuk No. 1488.
- Vagyon item azon bástyán és az földbástyán két falkony, kiknek golyóbisa vet hat fontot, hosszasaága ezeknek tizenegyedfél lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. ... 2
 Vagyon golyóbis hozzá No. 588.
- Azon földbástyán vagyon egy öreg ágyú, golyóbisa vet húsz fontot, hosszasaága tíz lábnyomnyi, minden szerszámával készön 1
 Ennek golyóbisa az főbástyán való öreg faltörő ágyúnál vagyon.
- Az hosszú kőkapu fele vadnak két kurta ágyú, kiknek golyóbisa vet huszonöt fontot, hosszasaága ezeknek hetedfél lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 2
 Vagyon golyóbis ezekhez No. 853.
- Az kasamátában vagyon egy öreg «Baba» nevű ágyú, kinek golyóbisa vet hatvanöt fontot, hosszasaága hetedfél lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 1
 Vagyon kőgolyóbis No. 6.
- Vagyon item öt duffla taraczk, kiknek ketteji az sorampó kapuban, az hárma az fő bástyán, golyóbisa vet három fontot, hosszasaága nyolcz lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 5
 Vagyon ezekhez golyóbis No. 865.
- Vagyon item négy forgó taraczk, kiknek hárma az főbástyán, egyik az toronyban vagyon, kiknek golyóbisa vet három fontot, hosszasaága hetedfél lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 4
 Vagyon golyóbis hozzájuk No. 640.
- Vagyon item az főbástyán két seregbontó, minden szerszámával készön.
- Vagyon item három taraczk, kiknek ketteji az új kapuban, az hármadik az kerek bástyán vagyon. Golyóbisa vet másfél fontot, hosszasaága hét lábnyomnyi, minden szerszámával készön No. 3
 Vagyon golyóbis ezekhez No. 791.

Az új kapuban vagyon egy mozsár-ágyú, kinek golyó-
bisa vet hat fontot, hosszasa ennek ötödfél lábnyomnyi,
minden szerszámával készön No. --- --- --- --- --- 1

Kögolyóbisa vagyon.

Az toronyban az nagy palota felett vagyon két falkony,
egyiknek golyóbisa vet négy fontot, hosszasa tizedfél láb-
nyomnyi, minden szerszámával készön No. --- --- --- --- 2

Vagyon golyóbisa ezeknek No. 1009.

Item szakálosok vadnak az kopjás bástyában, felső to-
ronyban, főbástyán az új kapuban és sorampó kapuban annak
felette, az Czaybort uram bástyájában egy summában No. --- 318

Vagyon golyóbis ezekhez No. 35045.

Az egyik vízen való porházban ágyú szakálos és puska-
por vagyon tonnával No. --- --- --- --- --- 51

Másik vízen való porházban ágyú szakálos és puskapor
vagyon tonna... --- --- --- --- --- 61

Az kerek bástyában vagyon ágyú és szakálos por tonna
No. --- --- --- --- --- 32

Az földbástyán való porházban vagyon ágyú szakálos és
puskapor tonna No. --- --- --- --- --- 14

Summa facit tonna 158.

Ezekben az mint Czaybort uram hit szerint referálja va-
gyon por mázsa 223. librum 52.

Ön az belső várban és széles kapuban vagyon hét darab,
mázsa 75, font 15. stb.

Actum in arce Ecsed dic 30. Octobris Anno 1619. Joannes
Némethy m. p. p. h. Zacharias Hoffstesser m. p. P. h. Gregorius
Csanády m. p. p. h.) Ezen felül még száz tizenöt tételt tartalmaz
a leltár, melyben mint fentebb is említők a legaprólékosabb rész-
letességgel soroltnak fel a várhoz és fegyverekhez, ágyúkhöz való
szerszámok, lakatos és kovács szerszámok stb. Említettnek na-
gyobb mennyiségben puska palaczkok, ágyúkanócok, tüzes koszo-
rúk, 1200 tüzes csupor, kopják, lámpások, golyó-öntők stb.

Részünkről, váraink ösmerete szempontjából óhajtjuk, vajha
minél több várunkról bírnánk ily teljes képet nyújtó jegyzéket.

Dr. SZENDREI JÁNOS.

¹⁾ Országos Levéltár. Limbus.

LOTHRINGENI KÁROLY HERCZEG SZILÉZIAI HADJÁRATA 1757-BEN.

Adalékok a sziléziai háborúk történetéhez, a gróf Nádasdy-család nádasd-
ladányi levéltárának eredeti, kiadatlan okiratai alapján.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Két rajz melléklettel.

A magán levéltárakból aránylag ritkán kerülnek hadtörténelmi jelentőséggel bíró okiratok napvilágra. Ennek okai: hogy a kutatók a hadi eseményekkel foglalkozó okiratokra kevés súlyt fektetnek, hogy a kezeikbe kerülő iratoknak a hadi történetírásra való jelentőségét csak ritkán ismerik, végre pedig, hogy a magánlevéltárakban fölötté ritkán találjuk egy-egy hadjáratnak, csatának, ostromnak stb. összes íratait, melyekből az esemény egész lefolyása kivehető volna, hanem inkább csak töredékeket, részleteket, melyek csak más a kutató által már ismert adatokkal kapcsolatban, vagy a létező leírásokkal való összehasonlítás mellett válnak a hadi történetírásra valóban hasznosakká.

De még ama kevés okirat is, mely néha-néha kiadatik, elvész a hadi történetírás számára, mert oly gyűjteményekben közlőttik, melyek a hadi történetírásra első sorban hivatott katonák számára alig hozzáférhetők, továbbá mert az okiratok ott is elszórva, tehát a hadi történetírásra kívánatos csoportosítás nélkül, s leggyakrabban eredeti (latin) nyelven, hiteles fordítás és magyarázat nélkül adatnak.

A történeti kútfők kutatói a magyar hadi történetírásnak igen nagy szolgálatot tennének, ha a hadügyekre vonatkozó okira-

tokat nem száz más oklevél közt elszórva, hanem külön csoportosítva, esetleg külön kötetekben közölnék, mint ezt már többen, így különösen Thaly Kálmán jeles tudósunk a Rákóczy-korra nézve, meg is cselekedték. Ily módon a magyar hadi történelem régebbi időszakai is lassankint meg lennének világíthatók, s a jövő nemzedék magyar katonái okulást, buzdítást meríthetnének ősünk dicsőséges hadi tetteiből, tanúlnának győzelmeikből, ép úgy mint vereségeikből, s nem volna a magyar katona arra utalva, hogy a pályáján nélkülözhetetlen hadi tudományokat mindig csak idegen megvilágítás mellett, idegen hadtörténelmi példák segítségével, tehát idegen szellemben sajátítsa el.

A közvetlen kutatás katonák által csak az újabkori eseményekre nézve lehetséges, miután ezek anyaga ha nem is magyarul, de legalább modern nyelveken van írva s így hozzáférhetőbb. Sajnos azonban, hogy ily kutatásokra a hivatása által teljes mértékben lekötött katonának ideje nem igen marad s csak ritkán, mintegy véletlenül juthat ily régi, értékes okiratokhoz; de még ha hozzájutott is, évek kellene néha hozzá, míg azok bár csak futólagos földolgozásához hozzáfoghat.

Mert a katona, ha már hadtörténelmi tárgyú okiratokhoz jutott, nézetünk szerint helytelenül cselekednék, ha azokat egyszerűen lemásolva vagy lefordítva közrebocsátaná. Az iratok nagy tömegében gyakran igen kevés a valóban értékes adat vagy részlet s így czélszerűbb, ha a tömeg közlése helyett ez értékesebb adatokat szakértelemmel kiválogatja s megfelelő keretbe foglalva részben vagy egészben földolgozva bocsátja azokat közhasználatra.

Így jutott e sorok írója is, mintegy véletlenül, a gróf Nádasdy levéltár hadtörténelmi tárgyú okiratainak megtekintéséhez s így adja azok egy becses részét megfelelő keretben a jövő hadi történetírás rendelkezésére.

A gróf Nádasdy-család nádasdladányi levéltárában létező hadtörténelmi tárgyú okiratok felől ezelőtt két évvel a Magyar Történelmi Társulatnak jelentést tettünk¹⁾ s már akkor kiemeltük,

¹⁾ «Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár.» Századok, 1888. 412—425. lap.

hogy a levéltár hadtörténelmileg aránylag legbecsesebb részét Lothringeni Károly hercegnek, részben már megrothadt, de még mindig olvasható, 100 levele, továbbá Jahnus, Pálffy, Rhédey, Kálnoky, Krottendorf és mások ugyanez eseményekre vonatkozó jelentései képezik. A herceg leveleinek száma tulajdonképp 104, azonban az első 1754 október 28-dikáról s a három utolsó 1758 június 23-dikáról, 1760 és 1761-ből, mint egyszerű ajánló levelek, értéktelenek. Hogy a levelek mind német nyelven vannak írva, azt tán mondanunk is fölösleges.

Az értékes levelek elseje 1757 augusztus 19-én, utolsója 1758 január 1-dikén kelt; a levélgyűjtemény tehát Lothringeni Károly herceg sziléziai hadjáratát, vagyis azon időszakot foglalja magában, mely az osztrák seregnek a kolini csata után történt egyesülésétől kezdve egész a hadjárat befejezteig letelt. Az ez időszakba eső nevezetesebb események a következők: Nádasdy győzelme Winterfeld fölött Moysnál, Lothringeni Károly herceg és Bevern menete Sziléziába, Schweidnitz ostroma és bevétele Nádasdy által, a boroszlói csata, a leutheni csata s végre az osztrák sereg visszavonulása Csehországba.

Kiválóan értékesek e levelek azért, mivel az osztrák források ép ez időszakról hallgatnak, s a bécsi hadi levéltár, mely a hadjárat bevezetését, a prágai és kolini csatákat, Prága fölmentését és Hadik berlini menetét igen alaposan kidolgoztatta, az általunk jelzett időszakról mit se közölt; midőn tehát az 1757-ik év augusztus-decemberi időszakába eső eseményeket Lothringeni Károly herceg levelei, az érintett tábornokok jelentései és más levéltári adatok alapján megvilágítjuk, úgy hisszük, nemcsak a magyar, de az általános hadi történetírásnak is szolgálatot teszünk.

Igaz, hogy a levelekből kivehető adatok már csak azért is hézagosak, mert bírjuk ugyan a fővezér leveleit, de nem bírjuk Nádasdynak a fővezérhez intézett jelentését, melyek pedig egymást ki kell hogy egészítsék; de Nádasdy jelentései a bécsi hadi levéltárban valószínűleg megvannak s a hadi levéltár föladata, hogy a hézagokat kitöltse s netaláni tévedéseinket helyreigazítsa.

I.

ESEMÉNYEK SCHWEIDNITZ OSTROMÁIG.

Frigyes a kolini vereség után seregével Leitmeritzre vonult, míg Henrik herceget Böhmisch-Leipára küldötte; Daun osztrák serege Prága felé menetelt s miután a poroszok a város alól június 20-án elvonultak, az összes osztrák hadak Lothringeni Károly herceg parancsnoksága alatt Prága előtt egyesültek.

Frigyes 70,000 főnyi serege ellenében most egy 110,000 főnyi osztrák sereg állott; de bár ugyanakkor Keleti-Poroszországba 80,000 orosz, Pomerániába 17,000 svéd vonult be, míg a 100,000 főre menő francia és német birodalmi sereg, Westfáliát elfoglalva, már Szászország ellen nyomult elő, az osztrák győzedelmes sereg még sem mozdult meg s csak a biztos távolból kémlelte a legyőzött, de még mindig rettenetes ellenség cselekedeteit.

Végre, miután a legyőzött porosz sereg már három hét óta a legnagyobb nyugalomban élt a győzelmes ellenség költségén Csehországban, az osztrák sereg hadművelati tervével tisztába jött.

Nádasdy egy hadtest élén Frigyes ellenében kikülönítettén, az osztrák főszereg Henrik porosz herceg balszárnyát megkerülve, Zittaunak tartott, hogy ez által a herceget állásának elhagyására és visszavonulásra bírja.

Arra, hogy a rendelkezésre álló többszörös túlerővel a poroszok ez elkülönített csoportja megtámadtassék s míg Nádasdy a királyt távol tartja, megsemmisíttessék, arra az osztrák főhadiszálláson senki sem gondolt s igen nagy hadászati eredménynek tekintetett, hogy a Zittauba *előbb* beérkezett Henrik az ott levő porosz készleteknek csak egy részét vihette el, míg a többi zsákmányul esett. Az osztrák sereg Szászországba való benyomulásának és Zittau elestének hírére Frigyes is elhagyta Csehországot s Bautzenra menetelt, hol seregét — egy Drezda védelmére Móricz porosz herceg parancsnoksága alatt visszahagyott hadosztály kivételével — ismét egyesítette. Az osztrák seregek időközben Zittaunál erős állást foglaltak, melyből Frigyes őket kimanővrozni

nem volt képes, s a porosz sereg végre julius végén Bernstadt-mellett állapotodott meg.

Itt érte Frigyes a francziák által a Cumberlandi herczeg fölött julius 26-dikán *Hastenbeknél* kivivott győzelemnek híre, mely a porosz királyt egyetlen szövetségesétől megfosztotta.

Frigyes helyzete most valóban kétségbeejtő volt; *Soubise* herczeg Szászországba valóban benyomúlt és augusztus 21-dikén Erfurtnál a birodalmi sereggel egyesülvén, 57,000 fő fölött rendelkezett, melylyel Lipese ellen szándékozott vonulni; a *Richelieu* herczeg alatt álló s 70,000 főnyi számerővel bíró második francia sereg előcsapatai Magdeburg körül portyáztak; az orosz hadsereg a Prégel folyóig nyomúlt elő; végre Bécsben már egy birodalmi gyűlés egybehívásán fáradoztak, melyen Poroszország jövődjő sorsa eldöntessék.

A helyzet kétségbeejtő volta daczára Frigyes egy pillanatig sem csüggedt; azon meggyőződésben, hogy az osztrák sereg Sziléziában semmi nevezetesebb dolgot művelni nem fog, s túlerejét legföljebb arra használja föl, hogy azt valamely vár ostromlásában elfecsérelje, Frigyes arra határozá el magát, hogy ereje nagyobb részét az osztrák sereggel szemben visszahagyván, a kisebb részzel a most legveszedelmesebb ellenfél, *Soubise* herczeg ellen vonuljon s azt manővrozás, vagy ha kell, nyílt támadás útján is, visszavonulásra bírja s a Richelieuvel való egyesülésben megakadályozza.

E terv oly módon került végrehajtásra, hogy a király ötvenhat gyalog zászlóalj és száz lovas századot, összesen mintegy 44,000 főnyi számerőben, *Braunschweig-Bevern* herczeg alatt Bernstadt-nál visszahagyván, maga 16 zászlóaljjal és 23 lovas századdal, tehát mintegy 12,000 fővel, *augusztus 15-én* Dresdába menetelt, hol Móríc herczeg 10,000 főnyi hadosztályával egyesülvén, e csekély, alig 22,000 főnyi sereggel Döbeln, Grimma és Pegauon át a Saale folyóhoz indúlt, melyen szeptember 11-dikén Kösennél átkelt és Erfurt ellen nyomúlt.

A francziák már Frigyes közeledése hírére visszavonúltak s így Erfurt könnyen hatalmába esett; ekkor a király 20 lovas századból álló elővédét Seidlitz alatt Gothába, Braunschweig Ferdin-

dinand herceget 3000 fővel Magdeburg felé, Móricz herceget pedig 6000 fővel Lipcsébe küldvén, a sereg többi részével az Eisenachra visszahúzódott francia és német birodalmi sereggel szemben Erfurtnál figyelő állást foglalt.

Míg Frigyes a Soubise hadserege ellen végrehajtott szászországi hadjáratban távol volt, ez idő alatt folytak le az események, melyeket tárgyalni szándékozunk, s melyekről leveleink szólnak.

A Bernstadtnál visszamaradt Bevern herceg feladata az volt, hogy a Lothringeni Károly osztrák seregét megfigyelje s azt Szilézia visszahódításában megakadályozza. E czélnak a bernstadti állás nem igen felelt meg, minélfogva Bevern seregével *Görlitzbe* vonúlt s az e várostól délnyugatra lévő *Landskrone* nevű hegyen megerősített táborba szállott. A Neisse folyón való átkelés és általában a Neisse és Queiss folyók közti terület megfigyelésére Bevern *Winterfeld* tábornok alatt egy 10 gyalog zászlóaljából álló hadosztályt különített ki, mely a Neisse jobb partján *Moys* közelében foglalt állást. Egy másik különítményt Brunswick herceg alatt *Bautzenbe* küldött, azon czélből, hogy általa a király hadseregével az összeköttetést fentartsa.

E helyzetben vélt Bevern mindaddig megmaradhatni, míg a király a szászországi hadjáratból visszatér.

Lothringeni Károly hadserege, mint már említettük, közel 100,000 főből állott. Midőn Frigyes augusztus 10-ike körül Bernstadtra vonúlt vissza, az osztrák sereg is kimozdult zittai állásáról, s a Zittau, Löbau és Bernstadt közti területen táborozott.

A hadsereg hadműveleti terve még megállapítva nem volt s erre nézve a következők tartandók szem előtt.

Mi, kik a napoleoni nagy hadjáratok tanulságait bírjuk, s az erélyes, határozott, düntő eredményekre törekvő hadműveletek rendkívüli sikereit ismerjük, az osztrák sereg hadműveleteit, illetőleg bátran csatlakozhatunk Jomini véleményéhez,¹⁾ mely szerint az osztrák sereg működésének a következőkből kellett volna állani: A

¹⁾ Jomini: «Traité des grandes operations militaires. Tome I. Páris, 1811.

király távozása után a Bevern alatt visszamaradt sereg, miután egy 4000 főnyi különítménye Bautzenban állott, alig volt több 40,000 főnél. Az osztrák sereg tehát kétszeres túlerővel birt. E túlerő legjobb fölhasználása az lett volna, ha az osztrák sereg a poroszokat a görlitz-i állásban haladéktalanul megtámadja, megveri s akár Berlin akár Szilézia felé visszaveti. Ennek megtörténte után Bevern egy 25—30,000 főnyi hadtest által megfigyeltetvén, a sereg zöme Drezdának és Lipcsének fordul s Frigyes seregét a francia és birodalmi hadsereggel egyetemben megtámadja. E 130,000 főnyi sereg ellen Frigyes csak 25,000 főt állíthatván, serege könnyen lett volna megsemmisíthető, mely művelet után az egyesült seregek Bevernnel is könnyen végezhetnek vala. Ha mindez megtörténik, akkor azután a bécsi birodalmi gyűlés valóban dönthet Frigyes királysága fölött.

De ne feledjük azt, hogy az ily módon való cselekvés rendkívüli önállóságot föltételez, melylyel a bécsi haditanács korlátozó befolyása alatt álló osztrák fővezér nem bírhatott, továbbá nagy fokú önbizalmat, melyet a prágai veszedelmes helyzetből a kolini csata által nagy nehezen kiségitett herczegnél szintén alig kereshetünk. Végre pedig vegyük számításba Mária Terézia ama forró ohaját, hogy a tőle erőhatalommal elvett Szilézia minél előbb birtokába ismét visszakerüljön, s akkor nehezen csodálkozhatunk azon, hogy az osztrák fővezér Szilézia visszahódítását mindenkifölött valónak tartotta s minden igyekezete csak ezen főczél felé irányult.

A hadműveleti terv, melyet Lothringeni Károly megállapított, a következő volt:

Mindenekelőtt Bevern seregének a Szászországgal s így a királylyal való összeköttetése szakítandó meg; ezután visszavetendő a Winterfeld alatt Moysnál álló hadtest. Bevern ily módon úgy a szászországi, mint a sziléziai összeköttetésektől el levén vágva, görlitz-i állását el kell hogy hagyja.

A főszereg ezután Sziléziába vonúl s ha erre alkalom kínálkozik a porosz sereget megtámadja.

Ennek megfelelőleg egy 15—16,000 főnyi hadtest Marschall altábornagy parancsnoksága alatt Bautzén elfoglalására küldetett ki, míg Nádasdy egy hasonló erejű, de nagyobbára lovasságtól és

bánális csapatokból álló hadtesttel Seidenbergbe küldetett, hol Winterfeld hadtestét és általában a porosz sereget megfigyelendő volt.

Nádasdy, Lothringeni Károly herczeg levelei szerint már augusztus 19-én Seidenbergben volt, s huszárjai körülportyázták az ellenséges sereget. De lovasságát Bevern is jól fölhasználta; erre mutat a herczeg első levele, mely tudatja, hogy porosz lovasság Marienthálnál mutatkozott, ¹⁾ s fölhívja Nádasdyt, hogy ezekre nézve felvilágosítást szerezzen. ²⁾

Augusztus 22-én, közli a herczeg Nádasdyval, hogy az ellenséges Winterfeld-hadtest a vett értesülések szerint gyöngé, s így jó volna ellene valamit tenni; kéri Nádasdy véleményét, melyet — mert a tartalekhoz megy — Königshaynba vár. ³⁾

Ugyanez nap este 9^{1/2} órakor sürgősen tudatja a fővezér, hogy a vett hírek szerint Nádasdy hadteste ellen az ellenség részéről rajtaütés terveztetik; figyelmezteti tehát, de megbizik ügyességében és óvatosságában. ⁴⁾

Miután a naponkinti levelezésben nyoma nincs, úgy látszik, hogy a Winterfeld elleni vállalat elhalasztatott, a rajtaütésről való hír pedig vak lárma volt.

Augusztus 24-én, a herczeg tudatja ⁵⁾, hogy ellenséges csa-

¹⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, VIII/19. — Die mir einlangenden Nachrichten geben, dass der Feind verschiedene Detachements von Huszaren und deutscher Kavallerie gegen Marienthal und weiter aufwärts schicke stb. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ A herczeg legközelebbi levele aug. 21-dikéről egy magántügyre vonatkozik. Nádasdy magánpodgyásza ugyanis valahogy az ellenség kezeibe került s Nádasdy annak visszaszerzésére, úgy látszik, lépéseket tett. A herczeg azt feleli, hogy ez ügyben majd Daun fog válaszolni, kit megbizott, mert ő maga az ellenséggel még soha se levelezett. Kl.-Schönau, VIII/21. U. o.

Daun csakugyan megküld neki több íratot, melyeket Bevern a király parancsára kiadott s egy számadási könyvet. Eckarsberg, VIII/23. Nád. lvt. B. 227. Később pedig még egy kis pecsétnyomót (kleines Insiegel) küld meg, melyet a zsákmányoló porosz huszár már egy tallér és 12 garasért egy lakatosnak eladott volt. Stabelvitz, X/7. U. o.

³⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, VIII/22. Nád. lvt. B. 440.

⁴⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, VIII/22. este 9^{1/2} óra. U. o.

⁵⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, VIII/24. U. o.

patok Laubauba és Greiffenbergbe érkeztek; megparancsolja, hogy azoknak Sziléziába való elvonulását akadályozza meg. Nádasdy ennek folytán előnyomúl, az ellenséges csapatok elvonulását valóban meggátolja s 26-án hadtestével Kippernél ¹⁾ foglal állást.

Augusztus 27-én, a fővezér ama nagy fontosságú hírt közli, Nádasdyval, hogy a porosz király tegnap (aug. 26-án) még Bautzennél táborozott, de biztos, hogy a szászok ellen indult s így tőle egyelőre tartani nem kell. ²⁾

Ez alkalommal a Winterfeld elleni vállalat ismét szóba kerül, de még mindig elhalasztatik. De végre a támadás *szeptember 7-én* bekövetkezett.

Ez a *Moys* melletti ütközet.

Winterfeld a Moystól délre fekvő *Holzberg* nevű magaslatot két zászlóaljjal tartotta megszállva, míg a 10,000 főre fölszaporított hadtest innét mintegy 1^{1/2} órányira táborozott.

Nádasdy ez állást reggel 6-kor támadta meg s arra igyekezett, hogy a magaslatot a porosz hadtest zömének beérkezése előtt hatalmába ejtse. De a porosz zászlóaljok rendkívüli szívóssággal védtek az állást, Nádasdy pedig a döntő rohamot nem eszközölhette, mivel a gyalogság nagyobb része Ahrenberg herczeg alatt még távol volt.

Ez Winterfeldnek időt adott, hogy a Holzbergen egész hadtestét fölvonúltassa. Déltájban megérkezett Ahrenberg s Nádasdy ekkor általános rohamot rendelt, mely a poroszok baloldalát érte. Nádasdy gyalogsága és Ahrenberg gránátosai az ellenséget végre az első magaslatról leszorították, mire a poroszok a bátrabb fekvő állást foglalták el; de csak rövid időre, mert csakhamar ez állásból is kivették.

Az ütközetben a poroszok közel 4000 embert, 3 ágyút, és 7 zászlót vesztek. A császáriak vesztesége 2000 fő volt.

Nagy veszteség volt azonban Winterfeld tábornoknak, II. Friegyes barátjának és legkedvesebb hívének halála, ki ez ütközetben elesett.

¹⁾ A térképen nem található, de valószínű, hogy Seidenbergtől északra van.

²⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, VIII/27. Nád. lvt. B. 440.

De nemcsak a porosz fővezér volt a golyózápokban, ott volt Nádasdy is, ki azonban szerencsésebben menekült, csupán vállán kapván sebet. ¹⁾

Nádasdy megsebesülése, bár nem volt súlyos, nagy részvételt keltett. A herceg meleg szavakban mond neki köszönetet, s megbízza, hogy halálját és elismerését a tisztikaral és a csapatokkal még ma közölje. ²⁾

Daun tábornagy szintén üdvözli a győzelemért s részvétellel kérdezősködik hogylétéről, sajátkezűleg írt levélben. ³⁾

A Nádasdy által Moys mellett kivívott győzelem mindazonáltal nem hozta meg azt a fordulatot, melyet hinni hajlandók volnánk.

A fővezér már a szeptember 7-iki levélben ⁴⁾ tudatja, miszerint az esetben, ha Nádasdy magát a Holzbergen tarthatni nem véli, ott csak egy kisebb különítményt hagyjon, maga pedig a hadtest zömével előbbi állásába visszatérjen.

Nádasdy Kálnoky altábornagy és Draskovics tábornok csapatait hagyta a Holzbergen, ellenben Sprecher tábornokot a gránátosokkal a Neisse jobb partján előretolta. A herceg ezt tudomásul veszi s egyszersmind utasítja, hogy az ellenségnek ma reggel (8-dikán) tapasztalt mozdulatok czélja felől felvilágosítást szerezzen. ⁵⁾

E mozgás pedig nem egyéb volt, mint az ellenséges sereg elvonulása Görlitzből.

¹⁾ Az ütközet leírását Lothringeni Károlynak a királynőhöz intézett két jelentése tartalmazza; Nádasdy sebesüléséről az első azt mondja: «Dahingegen hat auch der Gen. d. Cav. Graf Nádasdy auf dem Schulterplatt eine Contusion durch eine Kugel erhalten; ich hoffe aber, weil sie leicht ist, solche ihn nicht verhindern werde, den Dienst fortzusetzen». A második: «Es ist hiebei zu bemerken, dass gleichwie der Gen. Graf Nádasdy seine Erfahrung, Klugheit und Tapferkeit, also auch der Herzog von Ahrenberg nebst der übrigen Generalität, Stabs- und Oberoffizieren ihren Eifer und Muth bestättiget». Cs. és kir. udvari házi és állami levéltár. Kriegsakten, Deutschland. Nro. 177.

²⁾ Loth. lev. Schönau, IX/7. Nád. lvt. B. 440.

³⁾ Daun levele. Schönau, IX/9. Nád. lvt. B. 227.

⁴⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, IX/7. Nád. lvt. B. 440.

⁵⁾ Loth. lev. Kl.-Schönau, IX/8. U. o.

Bevern ugyanis szeptember 7-én a Moys melletti vereségről szóló hírrel egyidejűleg jelentést kapott arról, hogy Bautzent egy osztrák hadtest elfoglalta. Miután pedig Görlitznél élelmezés dolgában szűken volt s attól tartott, hogy az osztrák sereg Sziléziától elvágja, elhatározá, hogy ezt megelőzendő Sziléziába vonúl.

Ehhez képest elővédével még *szeptember 8-án*, a zömmel pedig a következő napon megindult s a Neisse folyón Penzignél átkelve, Naumburgon, Buntzlauon és Haynauon át Liegnitzre menetelt, hol szeptember 19-én érkezett meg.

Az osztrák sereg e mozdulatot *szeptember 11-én* követte, amely napon Nádasdy Laubaura, a főszereg pedig Schönbergre menetelt. ¹⁾

Szeptember 12-én a főszereg is Laubaura ért, hol pihenőt tartott. Nádasdy, mondja a herczeg, menjen oda, hova jönak látja, de tudatja hogy a gránátosokat Löwenbergre előre toltta. Nádasdy járőreit ne csak előre és az ellenség felé, de Landshut irányában is küldje, hol Jahnus tábornok különítménye áll. ²⁾

Szeptember 14-én az osztrák sereg Löwenbergre ér s megtudván, hogy a poroszok Bunzlauban vannak, Lothringeni Károly meg akarja őket támadni. ³⁾ De bár a sereg itt egy napig időz, a támadás elmarad, és a herczeg *szeptember 16-án* Jauer felé ismét megindul, s estig Pilgramsdorfba ér. ⁴⁾ Itt a herczeg ismét megállapodik s Nádasdytól híreket kér, hogy az ellenség még mindig Bunzlauban van-e.

A hírek úgy látszik kedvezőek, mert a sereg a jaueri fővonaltól eltérve *szeptember 18-án* Bunzlauhoz közeledik és Hohendorfra ér. De már itt tudomására jut, hogy az ellenség Bunzlauból Haynau felé elvonúlt. Nádasdyt a herczeg most arra utasítja, hogy Liegnitz felé hírszerző járőröket küldjön. ⁵⁾ A sereg az északi irányt föladvá, ismét Jauernek tart, hova *szeptember 22-dikén* beérkezik.

¹⁾ Loth. lev. Schönau, IX/10. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Laubau, IX/12. U. o.

³⁾ Loth. lev. Löwenberg, IX/14. U. o.

⁴⁾ Loth. lev. Pilgramsdorf, IX/16. U. o.

⁵⁾ Loth. lev. Pilgramsdorf, IX/17. és Hohendorf, IX/18. U. o.

Jauerban Lothringeni Károly, ki a poroszoknak Liegnitzben való megállapadásáról vesz hírt, hadi tanácsot hív egybe, mely a sereg további hadműveleteiről tanácskozzék.

A hadi tanácskozás részleteit, mivel azok leginkább Schweidnitz ostromára vonatkoznak, a következő fejezetben részletesen ismertetjük. A herczeg Schweidnitznek Nádasdy hadteste által való megostromlását határozza el; a főseregre nézve a hadi tanács tartózkodást ajánl ugyan, de Lothringeni Károly ennek daczára kísérletet szándékozik tenni az ellenségnek ha nem is megtámadására, de legalább nyugtalanítására.

E végből, míg Nádasdy Schweidnitz felé távozik, a fősereg a következő napokban ismét északi irányt vesz és *szeptember 26-án* Greibnigre ér. ¹⁾ E mozdulat által a herczeg a porosz sereget nemcsak Boroszlótól, de Schweidnitztől és Felső-Sziléziától is elvágta.

Szeptember 27-én az osztrák sereg valóban megtámadja a poroszokat; de ez inkább csak ágyúval való ijesztgetés, mintsem komoly támadás. ²⁾ Ütközetre a dolog egyáltalán nem kerül; a herczeg beéri *Barsdorf* lövetésével, mely lángba borulván, az itt levő porosz gyalogság a fősereghez hátrált. A poroszok e harcban 2 tábornokot és 4—500 főt veszítettek. ³⁾

A porosz sereg különben még ugyanaz napon Glogau irányában elvonult.

A herczeg csak lovassággal üldöztette, mert nem tartotta czélszerűnek, hogy a poroszokat a Glogau erős vár ágyúi alá kövesse. Bevern ennek folytán — látva hogy az osztrák sereg nem követi — irányát megváltoztatta, Parswitznél a Katzbachon, Lamperdsorfnál — illetőleg a herczeg levele szerint Steinaunál ⁴⁾ — az Oderán is átkelt, s azután az Odera jobb partján egyenesen Boroszlónak tartott.

A herczeg tudta ezt, ⁵⁾ de úgy vélekedett, hogy a poroszokat Boroszlónál még megelőzheti.

E számításában azonban a herczeg csalódott, mert midőn

¹⁾ Loth. lev. Jauer, IX/22., 23. Niedestadt, IX/24. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Jauer, IX/22. Később részletesebben idézve. U. o.

³⁾ Loth. lev. Kameise, IX/29. U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

október 1-én Lissánál a Schweidnitzer-Wasserhoz ért, Boroszló már a poroszok kezében volt, s Bevern serege ismét az Odera bal partján, e folyó és a Lohe közt, Cosel és Popelwitz falvaknál állott, hol állását megerősíté.¹⁾

Lothringeni Károly október 1-én kelt leveléből világosan kitűnik, hogy a poroszokat itt a következő napon meg akarta támadni.²⁾ De e támadás is, mint már sok más előre tervezett, elmaradt s míg a poroszok állásukat Boroszló előtt minden módon megerősíteni igyekeztek, az osztrák sereg Schweidnitz bevételeig tehát november közepéig teljes tétlenségben maradt s nem szolgált egyébre, mint hogy Schweidnitz ostromát fedezze.

E tétlenség oka, úgy véljük, ama hadi tanácskozás, melyről a következőkben még bővebben megemlékezünk.

II.

SCHWEIDNITZ OSTROMA ÉS BEVÉTELE.

Már a megelőzőkben fölemlítettük, hogy Lothringeni Károly herceg Schweidnitz ostromát elhatározta; e végből gróf Nádasdy Ferenc lovassági tábornokot mintegy 20,000 főnyi sereggel, melyhez azonban még további csapatok voltak csatlakozandók, Schweidnitz körülfoglalására útnak indította.

A sziléziai háborúkról szóló művekben közönségesen az áll, hogy e kikülönítés az osztrák seregnek a Weistritznél (a lissai táborban) történt megérkezése után eszközöltetett. Ez azonban tévedés, mert Nádasdy hadteste a herceg levelei³⁾ szerint már

¹⁾ Loth. lev. Lissa, X/1. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o. «Morgen wird die gesammte Armee das Schweidnitzer Wasser passieren, und weilen auch der Feind, wo nicht völlig, doch grossentheils bereits die Oder passiret, und zwischen Cosel und Popelwitz sich gelagert haben solle, demselben nach Möglichkeit beyzukommen suchen» stb.

³⁾ Loth. lev. Jauer, IX/22. «Ich bin von E. E. zu vernehmen gewärtig, ob Sie schon morgen den Marche nacher Strigau anzutreten sich

szeptember 22-én, a Jauerban ugyanaz nap történt megegyezés alapján parancsot kapott az elindulásra, melyet 23-án volt megkezdendő.

A megegyezés alapját egy Jauerban szeptember 22-én megtartott hadi tanács képezte, melyben a további hadműveletekre vonatkozó nézetek kifejezésre jutottak. Miután e nézetek oly rendkívüli módon jellemzők a kor hadviselési módjára, szükségesnek tartjuk azokat bővebben megismertetni.

Hangsúlyozandónak tartjuk azonban, hogy e nézetek még szeptember 22-én, tehát amikor Bevern még Liegnitznél, Lothringen pedig Jauernál állott, tehát ahol a porosz sereg boroszlói erődített állásának nehézségei még számításba nem jöttek, fejeztettek ki.

A főszereg működésére a hadi tanács megmaradt ama nézet mellett, melyet más helyen már megemlítettünk s mely szerint annak Bevern seregét követni kell, hogy a poroszok Csehországba vagy Morvába való betörése megakadályoztassék. E mellett az osztrák sereg Sziléziába jut, s azt esetleg visszahódítja.

Az évszak előhaladása azonban az osztrák hadi tanácsot arra is kényszeríti, hogy a *téli szállások* kérdésével foglalkozzék, mert a tél közeledése a hadműveleteknek rövid idő alatt véget fog vetni. Ámde téli szállásokba szállani addig, míg az ellenségnek itt egy hadserege áll s míg a várak az ellenség kezében vannak, lehetetlen. Másrészről szégyenletes volna az, hogy a sereg, melynek számereje sokkal nagyobb mint az ellensége, s mely még bajor és württembergi segédhadakat is vár, valamely nevezetesebb vállalat nélkül Csehországba visszavonuljon, s így az eddigi műveletek eredményét is elveszítse.

Ez okok folytán szükséges, hogy a hadsereg egy része valamely várat ostrom alá fogjon (!?), hogy az ellenséges területen biztos támpontot nyerjen, mi által egyrészt a sereg telelése megkönnyíttetik, s a következő évben a hadműveletek megkezdése elő-

im Stande befinden, um sodann näher gegen Schweidnitz anzurücken, und diesen Platz soviel wie möglich einzuschliessen» stb.

Később: «Sonsten verspreche mir, dass E. E. vor dero Aufbruch von hier, nach unserer *heutigen Verabredung* die nöthigen Dispositionen eingetheilt haben». Nád. lvt. B. 440.

segíttetik, másrészt pedig a sereg a várban raktárt rendezhet be, melyből szükségleteit fedezheti.

Valóban sajtáságos okoskodás! Az ellenségnek serege van ott, s várai; az ellenséges sereg most már alig több 30,000 főnél, az osztrák még mindig legalább 85,000, melyhez még erősítéseket is vár. E kedvező helyzet daczára a hadi tanács nem azt mérlegeli, *hogy az ellenséges sereg mikép volna a leggyorsabban és legbiztosabban megsemmisíthető*, nehogy a Szászországból visszatérő király a sziléziai sereggel egyesülve, az osztrákokat a hadjárat minden eddigi eredményétől megfossza, hanem tanácskozik a teli szállások biztosításáról s *csupán azért* akar valamire vállalkozni, mert e nélkül Csehországba visszavonulni szégyen volna.

Ez okoskodás után természetesen azon sem csodálkozhatunk, hogy a tanácskozás végeredménye az, miszerint legfőbb dolog, hogy az ellenség várainak egyike ostrom alá vétessék s így a hadsereg egy biztos pontot s raktárt nyerjen.

Tehát hosszas ostrom után egy várat elfoglalni; ez már maga elég, hogy a zászlók becsülete meg legyen óva! A kolini győzelmes csata után, a porosz seregnek Csehországból való diadalmas kifizése után elég eredmény az, hogy a visszahódítani szándékoltt Sziléziából egy hitvány vár jut az osztrák sereg birtokába.

Pedig most még volt elég idő; a porosz királyról még semmi hír sem érkezett, a rossbachi csata még nem volt megvíva. Ha az osztrák főszereg 85,000 emberével az elkülönített porosz hadseregre támad, egy csapással visszanyerheti egész Sziléziát a benne levő összes várakkal egyetemben, s mehet a sereg egy részével Frigyes ellen, hogy őt a többi szövetséges seregekkel egyetemben megverje.

Miután a hadi tanács arra nézve megállapodott, hogy első dolog egy vár ostromlása, nyomban következett a második kérdés: hogy melyik legyen a vár, mely ostrom alá vonassék?

A sziléziai várak közül három jöhetett leginkább tekintetbe: Neisse, Boroszló és Schweidnitz.

Neisse, közel levén a morva határhoz, minden sziléziai vár között legkönnyebben volt ostromolható, mert az ostromszereket Olmützből legkönnyebben lehet vala oda szállítani; a vár birtoka útát nyithatott Felső-Sziléziába és a glatzi grófságba. De Neisse

igen messze van s mire a sereg oda ér. az évszak annyira előhalad, hogy az ostrom a tél beállta előtt alig fejezhető be; e mellett Bevern herczeg Neissét még az osztrákok előtt elérheti és oly állást foglalhat, mely a várat fedezi; végre Neisse elfoglalása csak egy igen csekély terület birtokát biztosítja, s csak Morvaországot fedezi, míg Csehország a porosz betörésekre nyitva marad.

Boroszló sokkal közelebb van, erődtéményei gyöngébbek, helyőrsége csekély. Ámde semmi kétség sem lehet abban, hogy a porosz sereg Szilézia legnépesebb és legfontosabb városát és várát, melyhez ép oly közel áll, mint az osztrákok, csata nélkül át nem engedi; «és mi történik akkor, mondák a hadi tanácsban, ha a vállalat nem sikerül? a visszavonulás Csehországba a hegyi úton nehéz és a sereg mögött van Schweidnitz vára, közel 6000 főnyi helyőrséggel!»

Nehéz helyzet, csakugyan! melynél csak ez okoskodás még nehézkesebb. A 85,000 főből álló hadsereg nem meri megtámadni a 30,000 főből álló ellenséget, mert fél, hogy vereséget szenved és akkor nem fog tudni Csehországba visszavonulni, mert ezt egy 6000 főnyi várőrség megakadályozza!

Valóban Frigyes igen jól ismerte ellenfeleit, s midőn Bevern sereget a kétszerte erősebb ellenféllel szemben megnyugvással hagyta vissza, meggyőződésből cselekedett, ép úgy mint Napoleon 1805-ben, midőn az olasz hadszínhelyen az osztrák 150,000 főnyi sereg ellenébe Masséna 35,000 főnyi seregét állította.

Hátra volt még a harmadik vár, *Schweidnitz*, melynek elfoglalása az osztrák hadseregnek a következő előnyököt biztosította:

A vár fedezi a Csehországba vezető szorosokat; Sziléziából elég nagy terület birtokát biztosítja; a sereg nagy része téli szállásokon Sziléziában maradhat; végre ha Schweidnitz idejekorán elfoglaltatik, az osztrák sereg még időt nyer Bevern megtámadására, mit ezután megnyugvással cselekedhet, mert visszavonulását a vár eléggé biztosítja.

Ha mind ez elmékedések Savoyai Jenő és Frigyes föllépése előtt, tehát a methodismus fénykorában történnek, nem volna mit csodálkoznunk, mert e fontolgatás a Montecuccoli iskolájából származó hadvezéreknek valóban díszére válandott. De Savoyai Jenő nem ily örökséget hagyott az osztrák hadseregre s Frigyes

nem ily példákat mutatott már eddig is ellenfeleinek, s így méltán csodálkozhatunk azon, hogy a methodismus szelleme még mindig ki nem halt s követői még mindig elég nagy számban maradtak.

A hadi tanács megállapodásaihoz a fővezér, Lothringeni Károly herczeg is hozzájárult s így Schweidnitz ostroma határozatba ment.

Az ostrommal mint említettük Nádasdy biztatott meg, ki lovas hadtestének egy részét a főseregnél Hadik és mások alatt visszahagyva, helyette több gyalog csapatot nyert.

Nevezetesen hozzá utaltattak Jahnus, Krottendorf, Kálnoky, Pálffy s Rédey csapatai, továbbá hozzáutaltattak még az útban levő bajor és württembergi csapatok is. Nádasdy még az Ahrenberg herczeg alatt levő hadsereg-tartalékot is kívánta, de ezt a fővezér, mivel a következő napokban a Liegnitznél álló Bevern ellen kém-szemleszerű támadást tervezett, egyelőre még át nem engedte.¹⁾

Nádasdy hadteste szeptember 23-án estig Strigauba ért; a fő-sereg Jauerből, mint említettük, csak 24-én indult meg Greibnig felé.²⁾ Strigautól Nádasdy még két napig a Schweidnitz felé vezető főútat követte, de azután keletnek tartott és a Schweidnitzer-Wasser balpartján fekvő *Schönfeld* mellett szeptember 30-án táborba szállott.

Ez idő alatt a fővezérlettől a következő értesítéseket kapta:

Szeptember 29-én értesíti a herczeg, hogy a bécsi udvari hadi tanács a Schweidnitz ostromára vonatkozó terveket helybenhagyta és az ostromtüzérség elküldésére nézve intézkedett; továbbá hogy Olmützből 5, Bécsből szintén 5 és Égerből 2 hadmérnöki tisztet az ostromló hadtesthez küldött. Végre tudatja Nádasdyval a főseregnél lefolyt eseményeket.³⁾

Szeptember 30-án, tudtván hogy a főserég Boroszlóra megy, értesíti, miszerint Bohn altábornagy, mérnök-kari igazgatót Schweid-

¹⁾ Loth. lev. Jauer IX/22. Das Corps de Reserve kann ich dermalen umsoweniger noch entbehren, als ich mich vielleicht noch entschließen könnte eine Bewegung vorwärts zu machen, um des Feindes Contenance zu prüfen. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Jauer, IX/23. U. o.

³⁾ Loth. lev. Kameise, IX/29. Nád. lvt. B. 440. A tisztek név szerint föl vannak sorolva; magyar nevű köztük nincs.

nitz vidékére küldte, hogy az terepszemlét tartson s az ostromra nézve Nádasdynak szóbeli, a fővezérletnek pedig írásbeli javaslatot tegyen. Fölbívjá Nádasdyt, hogy e tisztet mindenben támogassa s vele egyetértésbe helyezkedjék.¹⁾

A menet alatt, szeptember 16-án csatlakozott a hadtesthez a *Seissel* tábornok parancsnoksága alatt álló és 10 zászlóalj erejű *bajor segélyhad*.²⁾

A többi, a hadtesthez beosztott csapatok azonban csak lassan gyülekeztek. Az utolsó volt a Spitznapf báró altábornagy alatt álló württembergi, 10 gyalog zászlóaljból álló segélyhad, mely csak október 13-án vonult be.³⁾

Úgy látszik Nádasdy csak e csapatokra várt még, mivel a schönfeldi tábornok *október 13-án* hagyta el és hozzáfogott Schweidnitz körülfzárolásához.

Nádasdynak a főseregtől való eltávoztása napjától, tehát szeptember 23-ától kezdve egész a körülfzárás befejeztéig, tehát október 15-éig, Lothringeni Károly herczeg 22 levelet ír Nádasdynak, melyek a helyzet megvilágítására teljesen elégségesek. A már megemlítettéken kívül⁴⁾ a fontosabb levelek még a következők:

Október 1-én tudatja a herczeg a főserég fölállítását, melyre majd később még visszatérünk, és figyelmébe ajánlja Nádasdynak a Schweidnitzer-Wasser vonalát s a Boroszló felé vezető útvonalakat. Ugyan-e levélben tudomásul veszi a herczeg, hogy Nádasdy Schönfeldnél vett állást és értesíti, hogy a württembergi csapatok hozzá fognak csatlakozni. A bajorok számára szükséges lőszer kiszállításáról Feuerstein báró tábornoszernagy, tüzérségi igazgató fog gondoskodni.⁵⁾

Október 2-án a herczeg tudomásul veszi Nádasdy azon jelentését, hogy Fouquet tábornok alatt porosz csapatok Glatzra indul-

¹⁾ Loth. lev. Kameise, IX/30. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Seissel jelentései Landshut, IX/24. és Hohenfriedberg, IX/25. Nád. lvt. B. 856.

³⁾ Spitznapf (Lothringeni Károly október 12-iki levelében Spitznasnak nevezi) jelentése Strigau, X/12. Nád. lvt. B. 856.

⁴⁾ Lásd a korábbi jegyzeteket.

⁵⁾ Loth. lev. Lissa, X/1. Nád. lvt. B. 440.

tak; ő azonban nincs oly helyzetben, hogy e porosz csapatok ellenében megfelelő erőt küldhessen, már csak a távolságnál fogva sem; az útban levő württembergi csapatok egy része meg volna ugyan Glatz tájékán állítható, de e hadosztályt szétszakítani nem akarja.

Legzélszerűbbnek vélné tehát, ha Nádasdy maga küldene oda egy különítményt, még pedig Jahnus tábornoknak Reichenbach körül álló csapataiból; a nála ily módon keletkezett hiányt a herceg azután a főseregtől pótolni fogja. Egyébiránt nem hiszi, hogy Fouquet csapatai Csehországba szándékoznának betörni s inkább azt véli, hogy azok Glatz és Neisse helyőrségének megerősítésére vannak szánva.

Végül közli a főserég és az ellenség helyzetét s tudatja, hogy Nádasdlynak Boroszló felől semmitől sem kell tartania.¹⁾

A poroszok mozdulataira vonatkozó híreket Nádasdy Jahnus tábornoktól kapta, ki előbb a Schweidnitzer-Wasser mentén, majd a schweidnitz-boroszlói útvonalon egész a Zobten-Bergig volt előretolva s csak szeptember 30-án ment Reichenbachba. Jahnus e jelentése még szeptember 26-áról a pischenbergi táborból szól s közli, hogy Fouquet porosz tábornok 25-én reggel 4 órakor két gyalog ezreddel és 400 huszárral Zobten mellett Reichenbach felé vonúlt.²⁾

Jahnus ugyan e napról egy második jelentésben azt is közli, hogy Schweidnitzbe mintegy 800 főnyi porosz vonúlt be 60 tüzérral és 4 ágyúval.³⁾

Jahnus 29-én már útban van Reichenbach felé s e napon

¹⁾ Loth. lev. Lissa, X/2. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Jahnus jelentése Pitschenbergi tábor, IX/26. Ugyan e jelentésben tudatja, hogy Boroszlóba öt gránátos és egy füsilier-zászlóalj és két dragonyos ezred érkezett s a külvárosokban laktáborozik. Szóbeszéd, bár nem bizonyos, hogy a király is Gr.-Glogaun át Boroszlóba jött. Tegnap d. u. 4 órakor erős ágyúzás hallatszott Boroszló felől. Friedrich Nádasdy ezredbeli hadnagy két foglyot hozott be, melyek a Werner porosz ezredből valók. Jahnus következteti, hogy a Werner huszár-ezred is Boroszlóban van. Nád. lvt. Lev. B. 367.

³⁾ Jahnus jel. Pitschenberg IX/26. Nád. lvt. B. 367.

Kaltenbrunnál foglalt állást, melyet részletesen leír; tudatja egyzsersmind, hogy a boroszlói út szabad.¹⁾

A poroszoknak Glatz felé való menetéről különben Krottendorf tábornok is jelent s Fouquet csapatait szeptember 29-én Warthán vagy Glatzon tudja, tehát Jahnus jelentését megerősíti.²⁾

Krottendorftól Nádasdy azonban azt is megtudja, hogy az ostrom-tüzérség Königrätzből már Trautenaug jutott, s így közeledik Schweidnitz felé. Krottendorf e tüzérség fedezésére 2 zászlóaljat Trautenaunál visszahagyott.³⁾

Nádasdy elfogadta a herczeg ajánlatát és a Glatz felé való működésére Jahnus tábornokot rendelte ki, meghagyván mindazonáltal, hogy eddigi felállításában egy erős különítményt hagyjon vissza.

Jahnus e parancsot október 4-én kapja meg és jelenti, hogy Reichenbachban gróf Rhédey ezredest 2 zászlóaljjal hagyja vissza, mi elég lesz, mivel Baranyai tábornok különítménye is ide fog bevonúlni.⁴⁾

Egy korábbi jelentéséből Jahnusnak különben megtudja Nádasdy, hogy Fouquet előbb Warthán állapodott meg, de október 1-én már Glatzon volt; nála vannak a Fouquet, Markgraf Heinrich és a Quad gyalog és a Werner huszár ezred.⁵⁾

Október 4-én a herczeg tudomásul veszi Jahnus kiküldetését s reményli, hogy ez által a Csehországba való portyázások meg

¹⁾ Jahnus jel. Kaltenbrunn, IX/29. — Ausser «peltz-kittelichten» Bauernwachen ist keine Soldaten-Seele zu sehen. U. o.

²⁾ Krottendorf jel. Waldenburg, IX/30. «Nach den eingegangenen Nachrichten sollen feindliche Truppen durch das Frankensteinische über Wartha gegen Glatz marschiret sein, und solle dem Vernehmen nach der General Fouquet sich daselbst befinden.» Nád. lvt. B. 434. Krottendorf ugyan e jelentésben javasolja, hogy Kálnoky Leitmannsdorfra, Pálffy Kunzendorfra, ő pedig Bögendorfra tolassék előre, mi által Schweidnitz elzárása tökéletesebb lenne.

Érdekes és jellemző e jelentésének a vége is, melyben jelenti, hogy pénz hiányában a zsoldot öt napra ő *előlegezte* sajátjából, de mivel több pénze nincs, kéri, hogy a zsoldot Nádasdy küldesse meg.

³⁾ Krottendorf jel. Landshut, IX/26. U. o.

⁴⁾ Jahnus jel. Reichenbach, X/4. Nád. lvt. B. 367.

⁵⁾ Jahnus jel. Reichenbach, X/3. U. o.

fognak gátoltatni. Igéri, hogy majd küld Nádasdynak erősbitést, de most még nem lehet, mert még mindig *készül* az ellenséget megtámadni.¹⁾

Október 6-án Lothringeni Károly aggodalmát fejezi ki az útban levő ostrom-tüzérség biztossága fölött s megbízza Nádasdyt, hogy megfelelő intézkedéseket tegyen.

A herceg e levelével egyszersmind Bohn altábornagyot a főhadiszállásra rendeli és az ostrommunkálat előkészületeit ez időtől fogva — úgy látszik a bécsi hadi tanács parancsából — *Riverson* francia műszaki dandár-tábornok veszi át.²⁾

Október 7-én a herceg megelégedését fejezi ki, hogy a Schweidnitzből kirohant ellenséget 24 szerezsán oly nagy bátorsággal visszaverte. Utasítja Nádasdyt, hogy nekik 12 aranyat kifizessen, a parancsnokot pedig egy fokozattal előléptesse, s hogy ha az tiszt, erről jelentést tegyen, hogy kinevezési okmányát Bécsből neki megszerezze.

Ez iratból kitűnik egyszersmind, hogy a fővezérnél a hadserg vezérkari főnöki tisztét *Netolitzky* báró altábornagy látta el.³⁾

Október 8-án megköszöni a fővezér a jelentést, melyet Bethlen ezredes a Lohe-átkelések kémszemléje tárgyában tett s melyek — úgy hiszi — igen hasznosak lesznek.

Ellenben boszankodik azon, hogy Jahnus különítményéből egy huszárszázados és egy hadnagy az ellenség kezeibe került. Ez a kapitány Baranyay százados, kit Jahnus október 4-én Nádasdy parancsa folytán az ohloui kerületbe küldött.⁴⁾ Reméli, hogy az ily különítmények jövőben több óvatossággal járnak el.⁵⁾

¹⁾ Loth. lev. Lissa, X/4. «Derzeit kann von der Armee noch nicht wohl etwas entbehren, allemassen Man noch immer suchet dem Feinde beizukommen und demselben einen Streich beizubringen.» Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X/6. U. o.

³⁾ Loth. lev. Lissa, X/7. U. o.

⁴⁾ Jahnus jel. Reichenbach, X/4. Nád. lvt. B. 367.

⁵⁾ Rhédey ezredes jelentése szerint Baranyay százados Prosoritzban 225 porosz huszár által akkor fogatott el, midőn *őrség kiállítására nélkül* abrakolatott. Baranyay 57 emberéből kettő elesett, kettő megsebesült; a százados, a hadnagy, három altiszt és 24 közember, végre 42 ló elfogatott; a többi elmenekült. Vegyes különítmény volt s az emberek a császár, Baranyay,

Ugyan e levelében csodálkozik a herczeg a fölött, hogy Fouquet porosz tábornok Jahnus jelentése szerint útban volna Boroszló felé, holott neki biztos tudomása van, hogy Fouquet az útban levő ostrom-tüzérség megtámadására küldetett ki.¹⁾ Nádasdy intse tehát Jahnust, hogy óvatos legyen s a tüzérségi és lőszer-szállítmányok biztosságáról gondoskodjék. Jahnus — úgy véli a fővezér — nemcsak a portyázásokat akadályoztatja meg, de talán még Glatztot is hatalmába ejthetné, mi nagy előny volna.²⁾

Október 9-én siettetti a herczeg az ostromhoz szükséges fa megszerzését s ehhez a lakosságot is igénybe venni rendeli. Miután pedig a württembergi csapatok nemsokára megérkeznek, kívánatos, hogy ezek megérkeztével a vár szorosabban körülzáróltassék.

A tüzérség egy része, mely Trautenaunál megállapodott, már útban van; a másik rész (az olmützi) Königgrätzről már szintén elindult. A Kolowrath gróf felügyelete alatt gyűjtött fa számára biztos rakóhely határozandó meg.³⁾

Október 12-én meglelégedéssel veszi tudomásul a fővezér, hogy Nádasdy a körülzárólast már a legközelebbi napokban végrehajtja. Tudatja, hogy a württembergi csapatoknak már talán holnap Schweidnitz alá kell érkezni s csak a körülzárólast megtörténtét várja, hogy Riverson tábornokot és még más két francia hadmérnököt Schweidnitz alá küldje.

Tudatja, hogy a 6-án kitűnt szerezsánok parancsnokának *Agbaba Tivadar* tizedesnek zászlótartóvá történt előléptetését tudomásul veszi s decretumát kiállíttatja.

Nádasdy, Eszterházy, Mórotz, Hadik, Kálnoky, Jász-kún és bánusi ezredek-ből voltak. Nád. lvt. B. 625.

¹⁾ A herczeg ezt azon jelentésből tudja, melyet a magyar huszárok elfogtak, s melyet már 1888-ban egész terjedelmében közöltem. Hadtörténelmi Közlemények I. 1888. 656. lap.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X/8. Jahnus könnte vielleicht die nur mit gezwungener Mannschaft versehene Festung Glatz hinlänglich bloquieren, oder wohl gar solches durch eine Coup de maine, oder durch andere Mittel sich bemeistern könnte; es würde andurch dem höchsten Dienst ein besonderer Vortheil erwachsen stb. Nád. lvt. B. 440.

³⁾ Loth. lev. Lissa, X/9. U. o.

Az útban levő tüzérséget a rossz utak miatt Netolitzky által Landshut és Freiburgon át irányítottatta.¹⁾

Október 13-án tudomásul veszi a herceg, hogy Schweidnitz körülzárolása már végbe ment, s hogy az ostrom-anyag már össze van gyűjtve. Nádasdy e tekintetben tett minden intézkedését jóváhagyja. Tudatja, hogy a Prágából küldött ostrom-tüzérség már Neu-Reichenaunál (Freiburg mellett) megérkezett s holnap Schweidnitz alatt lehet; a többit sürgetni fogja.²⁾

Mielőtt a körülzárolás előzményeit, magát a körülzárolást és az ostromot részletesebben követnők, szükséges lesz, hogy Schweidnitz váráról, környékéről, erődítéseiről és helyőrségéről közelebről megemlékezzünk.

Schweidnitz Boroszlótól, a mai Porosz-Szilézia főhelyétől, 50 kilométerre dél-nyugatra fekszik a Zobtenberg és a glatzi medencét elzáró Eulenberg közt; a széles, de kisebb-nagyobb dombok által megszakított völgyet a Weisstritz, vagy a városon alúl Schweidnitzer-Wassernek nevezett folyó szeli át. A hely központi fekvése Csehország, Morvaország és Szilézia közt, de különösen azon körülmény, hogy egy itt álló erőd a Csehországba vezető hegyszorosok fölött uralkodik, II. Frigyes Szilézia elfoglalásakor arra indították, hogy az erődítéseket eddig nélkülözött várost várrá alakítsa át, mely egyrészt a birtokba vett Sziléziát fődözi, másrészt a Csehországba való betörést megkönnyíti.

Az építés Seers hadmérnöki ezredes³⁾ tervei szerint 1747-ben kezdetett meg és 1753-ban fejeztetett be.

Mindenekelőtt a várost eddig körülvevő körfal mellvéddé alakíttatott át, az árkok kiásattak s eléjük sikkam építtetett. De mivel a szép és virágzó, külvárosokat s az azok körül elterülő pompás kerteket Frigyes elromboltatni nem akarta, az új védőművek a külvárosokon kívül emeltettek.

¹⁾ Loth. lev. Lissa, X/12. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X/13. U. o.

³⁾ Ugyanaz, ki (most már tábornok), a leírandó ostrom alatt mint a vár parancsnoka működik.

Ez új védő művek ¹⁾ négy csillagsánczból állottak :

I. A Galgenberg-erőd.

II. A jauernigi vagy strigai erőd.

III. A kerti erőd.

IV. A bögeni erőd.

A csillagsánczok mindegyike egy 12 láb magas falburkolattal és e fölött 24—30 láb magas mellvédekkel bírt. Ezután a falazott árok, a contrescarpot képező envelope, a földött út s végre a sikam következett. A torkolatok alatt voltak a casematták, melyek lőpor-raktárul szolgáltak. Mindegyikben 100 mázsa lőpor állott.

A csillagsánczok térközein lünettek voltak, kis önálló bástyák falazott árkokkal, földött úttal és síkammal.

A patak felőli oldalon állott az V. számú vízi erőd, egy szarúmú, vízzel telített árokkal, mely a folyóval és a bögendorfi patakkaal zsilipek és csatornák segítségével közlekedett.

E főművekhez több kisebb földmű (VI—IX) csatlakozott.

A vár főgyöngéje azonban az volt, hogy az erődök egymással összekapcsolva nem voltak ²⁾ s így az erődök között közlekedés nem létezett, továbbá hogy a körülfekvő magaslatok a vár fölött uralkodtak, míg a ki nem töltött mélyedések az ellenségnek az előrehatolást, a gyülekezést szerfölött megkönnyítették.

A *helyőrség*, mely a várban az ostrom tartama alatt szolgálatot tett, mintegy 6000 fő lehetett, de ezek nagyobb része porosz szolgálatra erőszakkal kényszerített szászokból és császári szökevényekből állott s így megbízhatósága csekély volt.

A vár parancsnoka, *Seers* tábornok, a vár építője volt; kí-

¹⁾ Mellékleteink közül a második (Schweidnitz I.) a vár környezetét és a védőműveket általánosságban tünteti elő; a harmadik melléklet (Schweidnitz II.) egy vonal által kétfelé van osztva s jobb oldalában Nádasdy ostrommunkálatait s a vár 1757-iki állapotát, baloldalában az osztrákok által már teljesen kiépített várat mutatja, úgy, a mint az az 1758-ik évi porosz ostrom idején, melynek munkálatait is tartalmazza, fönnállott. Az első rajz e mellett a körülfárolás, a másik az ostrommunkálatok magyarázatára is szolgál.

²⁾ A harmadik melléklet baloldala mutatja, hogy e hiányon később miképp segítettek.

vüle a várban voltak még Rebentisch, Grumbkow és Mützschephal tábornokok.

A gyalog zászlóaljok száma 10 volt; és pedig: 2 zászlóalj Hautscharmoy, 2 Kreutzen, 1 Kursel, 1 Jung-Bevern, 3 Mützschephal és a Diezelsky gránátos zászlóalj. A lovasságot a várban bensorult Waner huszárezred képezte.

A vár tűzérési anyaggal, lőszerrel és élelmi szerrel bőven el volt látva; hiányt szenvedett azonban tűzerekben, kiket részint gyalog katonákból részint polgári mesteremberekből kellett pótolni.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság évváró ülését december 12-én tartotta meg.

Az ülés tárgyaiból kiemelendők a következők:

A bizottság a jövő évben megindítandó «Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár» című gyűjtemény számára az 1866-ik évi osztrák-porosz és osztrák-olasz hadjáratok megírására nézve a múlt évfolyam IV-ik füzetében közölt fölhívást bocsátotta ki. E fölhívásra 5 ajánlat érkezett be, melyek az ülésen bírálat alá vétetvén, a bizottság *Balás György* honvéd százados Ludovika Akadémiai tanár, a «Ludovika Akadémia Közlönye» szerkesztője és *Szécsi Mór*, a honvédelmi ministerium I. Ügycsoportjába beosztott honvéd százados ajánlatát fogadta el, előbbi az osztrák-porosz, utóbbit az osztrák-olasz hadjárat megírásával bízván meg.

A hadjáratok leírásai a folyó év november 1-éig készülnek el és az Akadémia által fognak kiadatni.

Az előadó előterjesztette ezután a bizottság évi jelentését annak működéséről, az 1889-ik évi dotatió fölhasználásáról, a jövő évi munkásság tervrajzával és a jövő évi költségvetéssel együtt.

A jelentésben foglalt adatok a korábbi füzetekben tett közléseinkből ugyan nagyobbára ismeretesek, a nyilvánosság érdekében mégis szükségesnek tartjuk a következők fölemlítését:

A bizottság folyóirata, a «*Hadtörténelmi Közlemények*», a második évben is hasonló, sőt nagyobb pártolásban részesült, mint megjelenése évében. Előfizetőinek száma 500 volt. Első helyen áll a *honvédelmi minister úr Ó Nagyméltósága*, ki mint a magyar katonai irodalom hiva-

tott és nagylelkű pártfogója, a folyóiratból, mint a múlt évben, ezúttal is 100 példányt rendelt meg, melyek a honvéd csapatparancsnokságoknak és csapatkönyvtáraknak küldettek meg; a polgári történetkedvelők és előfizető iskolák száma 80 volt, míg a többi 320 a magyar honvédség hazafias tisztikarára esik.

Az Akadémia a folyóirat kiadási költségeihez 1500 forinttal járult, mely összegből 1300 forint írói tiszteletdíjak fejében fizettetett ki. A nyomtatási költségek az előfizetési díjakból fedeztettek, valamint a hadtörténelmi pályakérdés 20 arany pályadíja is.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak kiadása, a megbízott előadó túlságos elfoglaltsága miatt, az 1890-ik év őszére kellett hogy halasztassék.

A *«Hadtörténelmi Múzeum»* ügye a megvalósuláshoz közeledik, a mennyiben az eszmét úgy a vallás- és közoktatásügyi minister úr ó Nagyméltósága, mint az állandó múzeumi bizottság is elfogadta, sőt a kezdeményezésre a közoktatásügyi költségvetésbe már egy bizonyos összeg föl is vétetett.

Az előadó végre jelentést tett a folyóirat ügyeiről, melylyel kapcsolatban az elnök bemutatta néhány *bécsi, berlini és párisi* folyóiratnak a *«Hadtörténelmi Közlemények»*-ről hozott kedvező bírálatát.

Vége elhatározottatott, hogy a folyóirat áprilisban megjelenő II-ik füzeté *Mátyás király* halálának négy százados évfordulóját megünneplendő, a király halála napján, ápril 6-án jelenjen meg s megfelelő alkalmi közleményeket tartalmazzon.

Értesítés.

A *«Hadtörténelmi Közlemények» 1889-ik évi második évfolyamából az I. és II. füzet teljesen kifogyott* s a kiadóhivatal a hozzá beérkezett számos utólagos megrendelésnek, sajnálatára, eleget nem tehet; a megrendeléseket azonban előjegyzésbe vette s a mennyiben a könyvvárusi forgalomból még példányok visszaérkeznek, a megrendeléseknek később a lehetőséghez képest megfelel.

Az *1888-ik évi első évfolyamból* még elegendő számú teljes példánnyal szolgálhatunk.

A *«Hadtörténelmi Közlemények» kiadóhivatala.*
(Budapest IV. Egyetem-útca 4, szám. Franklin-Társulat.)

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

*II. Rákóczi Ferencz hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára.*¹⁾ 1706. «Order Méltóságos Gróff Forgács Simon Úrnak. — Méltóságos Gróff Ghymessi Forgács Simon Mezei Generális-Mareschallusunk, kedves Úri Atyánkfjának ezen orderünk által intimáltatik. Hadakozásinknak eleitől fogvást legnagyobb hasznát tapasztalván az ellenség ellen gyakorlott és formális corpusok által folytatott operációknak, melyekre mostani alkalmatossággal is Esztergom várának az ellenségtől való megszállása (ostroma) annál nagyobb ösztönt adván: az reguláris corpusunk között Kglmednek commendója alá újonnan is maga, (Győri-) Nagy János, Saszán (Chassant), Roth (György) és Fodor László (3 dragonyos és 2 gyalog) ezerei a végre rendeltetnek, Ocskay (László), Bezzegh (Imre), Balogh István, Petrőczy (István), Thúrőczy (Gáspár), Sennyey Pongrácz (e két utóbbi gyalog) lovas és gyalog mezei hadainkkal együtt, — hogy az ittlévőkkel (közülök) útját egyenesen Szered felé vevén, prævie oly dispositiókat tegyen, hogy magát az feljebbnevezett ezerekkel, — azokon kívül tudniillik, az kik addig is morvai vigyázásra szükségesnek találatnak lenni, — Bazínnál conjungálván, (Érsek-) Újvárban is általmeneteli alkalmatosságával az otlévő artilleriánk Vice-Colonellusa (De Rivière) által oly dispositiót tegyen, hogy az pozsonyi operációkra rendeltetett hat darab ágyú és három (bombavető-) mozsár ugyanazon üdöre minden munitiókkal együtt az feljebbemlített helyre érkezhessenek, az morvai operatiók színe és prætextusa alatt. Mellyeknek odaérkezése után hadaival és artilleriával jó dispositiókkal megindulván Kglmed, maga hírével (= meglepőleg) útját Pozsony felé úgy vegye, hogy azon éjtszaka az hostátot (külvárost) megostromoltatván, az várost is megbombardírozassa; és mivel az feljebbemlített artilleriánk Vice-Colonellusának azon város és vár csínyjáról teljes informatiója vagyon: ezen operatiót is bizvást opiniója szerint folytathatja Kglmed, kiváltképpen való reflexiót tévén az vár ellen tehető irruptióra is, mellyet ugyanazon ingenieur, rabsága alkalmatosságával observált, és practicabilisnek lenni állítja, — melléje rendelvén annyiszámú válogatott hadat, az mennyit szükségesnek ítélni.

¹⁾ Ez azon még mind a mai napig közzé nem tett nevezetes hadi rendelet, melynek Esztergom vára bukását maga után vont meg nem tartása miatt a fejedelem Forgáchot *négy évi várfogsággal* sújtotta. (L. *Rákóczi Emlékiratai*, V-dik kiadás, 190—191. és 196—197. ll.)

Hogyha pedig ezen operatió által az várost kezünkben ejthetné és hadainknak az vár ágyúitól securitása lehetne: az hídat ugyanazon alkalmatossággal magáévá tévén, azon legyen Kglmed, hogy az várost is manuteneálhassa és az Dunán túl való földdel bátorságos communicatiót szerezhessen.

Az hadakozásnak szokott változása által mindazonáltal, hogyha ezen operatióknak kívánt successusa nem lehetne: az bombardírozás után útját hadaival és operatióit oly erővel folytassa Austria ellen, hogy ha lehetséges léssen, az bécsi hidakig penetráljon, és bent subsistáljon is, az ellenség faluiból magának sustentatiót szerezvén, és oly helyeket praesideáltasson, az melynek malmai által maga hadainak Kglmed prófontházat erigálhasson; és hajókat nyervén, az Duna túlsó részére is — ámbár apró porták (portyázó csapatok) által is — Bécs elein lármáztathasson.

Hogyha mindazáltal ezen dispositiók véghez nem mehetvén, az hadakkal arról az részről nem subsistálhatna Kglmed: operatióit jobbkézre, az Táya vize felé fordítsa, és ha csak lehetséges, mentül mélyebben Morvában bemenvén, arra czélozzon, hogy visszajövele az száraz Morván lehessen; az hol is Trencsín várossa ellen hasonló operatiót, mint Pozsony ellen, tehet.

De mindezen projectumokból semmi oly bizonyos effectusokat nem ígérhetvén magunknak: Kglmed operatióit legfőképpen az üdökhöz és alkalmatossághoz szabván, s Kglmed hadi experientiáitól ezekhez hasonlókat remélnvén, — mindeneket leginkább arra és Hazájához való kötelességére és szeretetire bízunk.

Ezen operatiókra menendő hadaknak az nyugodalom felettébb is szükséges lévén pedig, mivel úgy is azokat erős marschokkal erőltetni nem fogja: maga Kglmed előremenvén Újvárbán és Senthére (Sempte), Balogh István által az csalóközi és Dunán által való correspondentiákat Kglmed oly móddal állítsa helyben, hogy, ha másként nem lehet, az leszedett malmok hajóin is Somogyi Ferencz hadát (csallóközi huszárezred) általköltöztettesse, — Kglmed aztat mindaddig Csalóközben hagyván, az meddig notabilis szüksége reá nem léssen.

Mindezek felett mindazáltal legszükségesebb lévén az földnépének országunkban való conservatiója: mind marschaiban, mind az Hegyen (a Kis-Kárpátokon) túl való subsistentiája alkalmatosságával mentül jobb disciplinát tartván, aztat ügyünktől el ne idegenítse, hanem inkább az tiszteken teendő példáival úgy protegálja, hogy az sok panaszok által Magunknak is sok kedvetlenségekre ösztönt ne adjon.

Úgy minden operatióknak csaknem lelke lévén az szüntelen correspondentia: aztat Kglmed mind Esztergam felé (Esterházy) Antal

úrral oly rendbe hozza, mind Velünk postai alkalmatossággal úgy folytassa, hogy az következő operatiókról szükséges dispositióinkat, ha szintén innen eltávoznánk is, vehesse. — Datum in castris nostris ad Párkány positis, die 30. 7-bris 1706.»

(Egykorú másolata Rákóczi udv. cancelláriájának a b. Jeszenák-féle gyűjteményben őrzött, még kiadatlan, 1706-ik évi protocollumában.)

Közli: *Thaly Kálmán.*

Zistersdorf bevétele a kurucz hadak által 1706 október 17-én. A lefolyt év nyarán a Morva mellékén, Ebenthal, Dürnkrot és Zistersdorf tájékán időzvé, bár elmém inkább az e vidéken lefolyt világtörténelmi jelentőségű kún harcokkal foglalkozott, mint a kurucz hadak betöréseivel, még is — egész véletlenül — egy a kurucz betörések idejére vonatkozó egykorú följegyzésre akadtam, melyben egy uradalmi tisztviselő, mint egykorú s szemtanú a Zistersdorf bevételeire vonatkozó körülményeket meglepő közvetlenséggel adja elő.

Reményem miszerint Thaly Kálmán tisztelt barátom nem veszi rossz néven, ha az általa oly kitűnő sikerrel mívelt történelmi térre lépek s rövid néhány sorban az itt akkor élt lakosság nézeteit, érzelmeit híven tolmácsoló írat kivonatát közlöm. A háború minden vidékre nehéz napokat hoz, s hogy a nép a csapásokat panasz és jajszó nélkül viselje, majd elképzelhetetlen.

Zistersdorf város még a középkorban alapított s okiratokból 1160 óta ismeretes. Lakosai nagyobbára szőlőműveléssel és marhatenyésszéssel foglalkoznak. 1683-ban a város fölégettetett, de a jómódban élő polgárság e vésznapokról már rég megfeledkezett, midőn a mult század elején ismét harcok színhelyévé vált.

A lakosság biztosságérzetét növelte a bár csekély helyőrséggel ellátott, de jól felszerelt Althan-féle grófi kastély, mely a város végén állt s ez az oka, hogy a város félig megtelt árkokkal környezett falainak romladozó állapotán senki sem aggódott. Pedig a város ugyancsak veszélyes szomszédságban volt a Morvához és a magyar határhoz, honnét a fölkelők csapatai gyakran átcaptak Ausztriába; e mellett közelében volt még ama sánczvonala, mely Morvaországból egész Styriáig húzódtott, de oltalmat nem nyújtott s az Idunsbeugen (most Jedenspeugen) váracsa, mely a kurucz háború idején gyakran volt küzdelem tárgya.

A város egyébiránt maga is 200 fegyveres polgárt állíthatott harcba s számított azonkívül a szomszédság osztrák fölkelő csapataira is, mi annál inkább elégségesnek látszott, mivel a kuruczok csak csekély erővel s rövid időre szoktak átcsapni.

1706 október 15-én Malaczkán egy 12,000 főnyi kurucz sereg gyülekezett; parancsnoka a híres gróf Forgách Simon volt. A sereg mintegy 6000 fő gyalogságból s ugyanannyi lovasságból állott, 10 nehéz löveggel s néhány mozsárral.¹⁾ A sereg kíséretében 500 paraszt is volt, kik hátukon 2—2, kötelekkel összefűzött, rőzseköteget vittek.

A sereg október 16-án indult meg s a Morva folyón Dürnkrot és Jedenspeugen közt átgázolt; csak két paraszt és egy kocsiló fulladt a vízbe; egyéb baj nem történt. Midőn az átkelés megtörtént, 3 huszárszázad a sánctvonalknak tartott s az árokhoz érve, pisztolyát mindegyik kilötte s a háta mögött levő rőzseköteget az árokba lökte. Ily módon az árok két helyen is elegendőleg kitöltetvén, a huszárok a sáncon áthatoltak s a csekély számú védőt elűzték. Erre a többi csapatok is átkeltek.

Miután a sáncon az egész sereg áthatott, két hadra oszlott. Az egyik Jedenspeugennek tartott s Sirndorfban 60 akó mustot elfogyasztván, 8 fualt, s az osztrák fölkelő had sátrait fölgújtotta, a parasztokat pedig, kik mutatkoztak, lekaszabolta; szóval gyilkos módon garázdálkodott.

A sereg zöme, Forgách és Ocskay alatt — mintegy 8000 fő — Zistersdorfnak tartott, hova este megérkezven, egy német trombitás által a város föladását követelte. De a polgárok, egy Bartel ezredbeli százados által vezetve, a kapukat ganéjjal hirtelenében eltorlaszolták, a falakat megszállták s azokra néhány szakálás-puskát is állítottak; így a védelemre előkészülvén, a trombitást agyonlövessel fenyegetve elutasították.

Október 16-án, vasárnap, reggel a városka szorult helyzetbe jött, különösen mivel a 6 mozsár bombákat és tüzes golyókat röpített a városba és igen sok kárt okozott, továbbá mivel a «talpas»-ok²⁾ sátraik elé kivonúlva már nyugtalanul várták a rohamra szóló jeladást.

Legelőször az iskolaház fogott tüzet, mely a szalmatetőkön terjedve, csakhamar egy egész ház-sort lángba borított. Erre az ellenfél a szőlőkől nagy kiabálással a falaknak rontván, egy részök az árkokba ugrott s a lőréséken lőtt be, más részök az árok széléről tűzharcot kezdett a védőkkel. De a polgárok vitézül tartották magukat s bár némelyiknek már a ruhája is égett, egynek pedig öve szétlövetett, a falakról, hova a löszert az asszonyok hordták, nem tágtítottak.

De ez alatt a talpasok a falban rést törtek s a ganéjt a kapuktól eltávolították, mire az ellenfél három helyen is betörve, rettentő dühösen a dragonyosokra és a polgárokra támadt s rövid idő alatt a város ura lón. Erre a dragonyosok és a fegyveres parasztok a kastélyba menekül-

¹⁾ A föntebbi, Thaly által közölt, okmány szerint 6 ágyú és 3 mozsár.

²⁾ Talpasok = gyalogság; kuruczvilágbeli gúnynév.

Szerk.

tek, míg a polgárok az asszonyokkal és gyermekekkel az égő házakat elhagyva, a piacon gyülekeztek.

Miután a huszárok, de még inkább a talpasok eddig mindenkit fölkoncizoltak, a francziskánus barátok zászlókkal és kereszttel a kolostor bejárata előtt állottak föl s a legelőször betört Ocskay előtt kegyelemért esdekelték; ekkor a tüzelés kissé megszűnt s a barátok életének kímélése megígértetett, ha pénzt teremtenek elő.

Ámde az összeg, melyet a barátok összehoztak igen kevésnek találtatott s így a zárdát a huszárok megszállották, a misemondó ruhákat és zászlókat széttépték, a kelyheket és ezüstneműeket elrabolták, a szent ostyákat szétszórták; valóban barbár módon dúltak, sőt egy öreg embert a guárdián lábai előtt lelőttek, kifosztottak s meztelen testét ott hagyták.

A dúlás az egész városban, hova csak a tűz miatt hozzáférni lehetett, mindenütt folyt; az emberek agyonverettek, ajtók és ablakok betörttek, az ágyak szétszaggattak, hogy az ágytollak a levegőben röpködtek; a pinczékben a bort, ha meg nem itták kifolyatták s a dúlás után két talpas a borba fulladva a pinczékben találtatott.

Ez idő alatt Ocskay erős csapattal a kastély elé ment; néhány talpas a hídra lépett s a felvonóig jutott, de a karabély és puskatűz őket háromszor is visszaűzte, míg végre egyikök a felvonó híd köteleit elvágta; ekkor a huszárok a hídon át a kastélyba vágattak.

Egy huszár-százados «Béke! Béke!» kiáltással a tüzelést megszüntette.

Ocskay bevonult a kastélyba s írószereket s bort kérve, a grófi lakosztályba ment. A helyőrség kedvező megadási föltételeket remélt; de egyszerre Ocskay meggondolván magát kijelenté, hogy «itt már az alku-dozás ideje elmúlt», s a várőrséget lefegyvereztetvén, valamennyit hadifoglykép Forgách táborába kísértette.

Az emberek, férfiak nők és gyermekek, kik még a kastély udvarán és a piacon maradtak, Forgách egy jelére mindannyian fölkoncizoltattak.¹⁾

A kuruczok ezután kivonultak a városból, s a kastély jól fölszerelt szakálas-puskáit — csodálkozásra — visszahagyták. Mivel azonban a szállókön levő táborban még több száz fogoly őriztetett, a guárdián bátor elhatározással összes papjaival Forgách elé járult s azok életéért könyörgött; Forgách erre intett a «buzogánnyal» s a kérelem teljesítve lón.

Midőn a guárdián a megszorodott népeknek szabadulásukat kihirdette, Forgách — ki időközben több főtiszttel beszélt — visszainté őt, mondván: «Mi pater, false intellexisti; viri mei, foeminæ et liberi

¹⁾ Ez egy kissé valószínűtlen; de ha megtörtént, oka bizonyosan az volt, hogy a parasztek a csapatra lőttek.

tui.»¹⁾ A guárdián hiába könyörgött újra s végre 400 nővel és gyermekkel a városba visszatért.

Ezek után a kuruczok sátraikat fölszedték, az ágyúkat és kocsikat befogták s a foglyokat a kocsikhoz és lovakhoz kötvén, az egész tábor Dürnkrot felé vonúlt. A menet alatt a foglyok kifosztattak s egy helyen leölettek (?)

Szörnyű dolgokat míveltek a kuruczok a városban, különösen a talpasok; a huszárok, kik nagyobbára magyarok, kíméletesebbek voltak. A talpasok és hajdúk kis gyermekeket összetiportak, a falhoz vertek, vagy a lángokba vetettek; 10—12 éves leányokat megbecstelenítettek, terhes asszonyokat szétvagdaltak; legkegyetlenebbek voltak azonban azon férfiak ellen, kiknél fegyver volt. A borbély jelentése szerint 14 olyan volt, kik összesen 122 sebből vérzetek. A mezítelen hullák csoportosan egy gödörbe temetettek; a város csupa vér, nincs ház, melyet a tűz meg ne fogott volna.

A megölt dragonyosok, polgárok és parasztok száma 600-ra mehetett. A polgárság majd kivezett; csak a polgármester, a kórház-atyja és a gondnok járnak az utcán, kik egy földüregbe bújva menték meg életüket. A zárdában szintén minden össze volt zúzva s alig maradt egy kép, egy oltár egész, mely előtt imádkozhattak volna.

Október 18-án a sereg gazdag zsákmánnyal visszatért s a marhák és disznók azon részét mely vízbe menni nem akart, levágva vitte el.

Az uradalom parasztjai közül csak egy sebesült meg, a többi egy ép házban meghúzódva megmenekült. Irnokunk szintén sebet kapott a térde alatt.

Ha még több szakálás-puskát és ólmot kapunk, hiszem, hogy kastélyunkért a jövőben nem kell félnünk; a dragonyos zászlótartó, ki most itt van, azt állítja, hogy 50 lovasával 1000 kuruczról sem fél (!)

Én még 1000 vagy 2000 czölöpöt tétettem az árkokba s egy paraszt-járórt küldtem Zistersdorf felé, a dolgok kikémlelése végett... E szavakkal a följegyzés katonailag érdekesrésze véget ér.²⁾ *Gömöry.*

¹⁾ «Atyám, rosszul értettél meg; a férfiak az anyémekek, a nők és a gyermekek a tieid.»

²⁾ Az előadott esemény némely részét már Thaly előbbi okmánya helyreigazítja. A többiekre — különösen a kegyetlenségekre — Forgách Simonnak gr. Széhenyi Pál érsekhez intézett, kétségtelenül a Zistersdorfi eseményekre vonatkozó és Sassyn 1706 október 23-dikán kelt levele felel meg, melyben Forgách összehasonlítja ez eseményt Stahrenberg, Rabutin s más császári vezérek cselekedeteivel, Miskolcz, Szikszó stb. földulásával s levonja a következtetéseket. Lásd Miller F. Epistotarium stb. 205-dik levél.

Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből. ¹⁾ »Statut. et ordin. Regni Hungariae Militibus et Exercitibus, data et instituta disciplina Cassoriensis Anno Domini 1606. Mivel hogy ez ideig, mióta az Isten az hadakozást az ő nevének tisztességére és szegény hazánknak szabadságának helyében s zokására támasztotta, az hadaknak sok külömb külső forgandó állapottya miatt semmi jó rend az hadakozó népek között nem lehetett, kihez képest sem Ő Felségének, sem utánna való Generálisoknak és kapitányoknak módgyok és authoritások nem lehetett, sem a vitézlő népek rendtartásában, sem az dolgoknak lecsendesítésében, kik miatt az sok halhatatlan panaszok mind Ő Felségét szüntelen érték, mind pedig az kapitányokat immár mostan látva hagyván és semmivé tevén minden ez előtt tett végzéseket és mód nélkül való rendtartásokat, hogy ennek utánna mindenek jól módgyával és rendtartással legyenek, tetszett Ő Felségének és az országnak, és az vitézeknek közönségesképen, hogy ezután az hadakozó vitézek között, ilyen rendtartás legyen mint az rendszerint következik:

I. Először legelsőben, hogy az Isten szerencsénket hadainkban megadgya és az kapitányok mindenképen azon legyenek, hogy Istennek dicsősége naponként közöttünk nevedkedgyék, minden seregekben prädicatiot tartsanak és az kapitányok az undok szitkokat és káromkodásokat az vitézek között megtiltsanak és ha valamelyik az tilalom ellen vétkezik és cselekedik az kapitány megbüntesse és jó példát adgyon nekik.

II. Hogy az lovas hadnak az ő regulája rendtartása ez, hogy az lovas kapitány legfellyeb ött száz lóval lehessen, és a kapitány fellyebb való hadnagyot száz lovasnál ne tartson alatta és mind az kapitánynak, mind pedig az hadnagyoknak az alatta való vitézeknek számok és nevek rendszerint felírva legyen.

III. Az kapitánynak gongya legyen reá, hogy sok számú lovon való vitézeket maga számára ne tartson és magának fellyebb való szeri 16 lovasnak ne legyen, az hadnagyoknak szerekben, 6 lovas vitéz legyen, az fő-fő legények két vagy három lóval legyenek rendszerint jó szerrel.

IV. Kapitányt az fejedelem válaszon, és az hites legyen eő Felségének és az országnak, zászlótt az fejedelem adgyon; az alatta való hadnagyokat az fejedelem confirmálja és ő Felségének azok is hittel kötelesek legyenek, mind pedig az országnak, zászlótt pedig nekik ő Felsége rendelleyen és adgyon.

¹⁾ Négyesi Szepesi Pál erdélyi fejedelmi tábornok másolatai. A Széchenyi országos könyvtárnak szentelék Mártonffy Károly és Lajos, 1855 február 17-én. Nemzeti Muzeum, kéziratok. 411. Quart. hung.

V. A zászlóhoz és kapitányhoz az hadnagy és vitézlő rend hittell legyen köteles és valaki kapitánnya híre nélkül zászlóját elhadgya, tisztességét, fejét vetesse el érette és vagy hadnagy vagy főlegény ne menjen messze az maga szükségében, csak még házához is, kapitánnya híre nélkül.

VI. Egyik kapitány és hadnagy, az másik kapitányság és hadnagyság alatt lévő vitézt az előtte járó híre nélkül és akarattya nélkül alája ne fogadgya ; ha pedig ezt az kapitány akar hadnagy az más zászló alatt lévő vitézt befogadná seregében mód nélkül, az féle kapitány vagy hadnagy tisztét elveszeje és becsületi ne legyen.

Az ki magát zászlója híre nélkül kapitánnyá vagy hadnagygyá teszi, eő Felsége akarattya, hogy az Generális olly kapitányt vagy hadnagyot felakasztassa ; az városoknak, faluknak szabadon lehessen és megbüntessék.

Aki vagy kapitánnyát, vagy hadnagyát szidalommal vagy illetlen szóval illeti, affélét három pálczával megverik. Valaki kapitányához vagy hadnagyához fegyvert vont vagy megsebesíti vagy megöli, fejével éri meg.¹⁾

Item az kapitányoknak gonyok legyen arra, hogy helyben törvénnel, mezőben pedig bottal bírjanak az alattok valókkal. Urnak nemes embernek, papoknak, scholáknak házokra ne szállyanak az ki megpróbálja, a fejével éri meg. Az Magyarországnak törvénye szerint az, ki az malmot elvagdálná, az kezét vágják érette, mivel hogy közönséges jóra való. Az malomban valókat is, ha ki megbántaná, megbüntettessék érette.

Az jobbágyoknak lovát, barmát akármí ingó-bingó jószágát akár mi legyen az, senki el ne vegye, valaki pedig ezt által hágja, tartozzék az kapitánnya visszaadni, az marhát és ő magát afféle cselekedetért erősen megvasalni ; ha pedig az kapitány meg nem míveli, elveszeje tisztességét, ha pedig az marhát eladta volna, elégicse meg az szegény embert.

Élés fellyét annak azt kit maga és lova megeszi eladni vagy házához hordani, vagy maga hasznára fordítani az árát, ne merészellye senki ; valaki szentegyházat tör, vagy sírokat, az fejével éri meg. Item az kik az szegény embert sarczoltatják, égetik, sütik és kínozzák, pénzt kérnek, rajtok vesznek, afféléket megveresse, vagy törvény szerint megbüntesse és az hadbúl kiűzesse az kapitány.

VII. Az kik erővel szűzeket törnek, asszonyi állatokat erővel aka-

¹⁾ T. i. fővesztéssel büntetendő. Nyelvtörténeti szótár. 658.

rattyok ellen rontnak, fejekkek érik meg. Item az kik megtolvajolnak valakit, úton vagy házában, az kapitány tiszti vesztése alatt, mint afféle tolvajt megölesse; ha nem mívelné ő Felsége büntesse az kapitányt törvény szerint.

VIII. Akik felvernek afféle élést vagy egyéb marhát, a mellyet vagy fejedelmnek, vagy urakk, vagy kapitányokk vagy országgyűlésére, vagy táborba vagy egyebűvé kimennek, fejekkek érik meg.

IX. Valaki bányákat, utakat, élés hordókat, harminczadosokat és országnak egyéb jövedelmit, kibűl az vitézlő népek fizetése járna, megháborítana, fejével érje meg.

X. Ha valaki a póstákat kik eő Felségétűl vagy országtul közönséges jókban, dolgokban jönnek s mennek, megháborítana, minden kegyelem nélkül megölettesék, mert azok közönséges ország dolgában járnak, sőt inkább azoknak minden rendbeliek segítséggel legyenek, hogy hamarabb járhasanak.

XI. Ezen kívűl is ha valami mód nélkűl való dolgok esnek az vitézek között, az kapitányok az ő magok becsületiért el ne szenvedgyék.

Datum in libera nostra civitate Cassoviensi die 7-gesima mensis aprilis 1606. — Stephanus Illésházi, Thomas Nádasi, Valentinus Druget de Homonna, Georgius Szélcsi, Paulus Nyári, Georgius Várkonyi, Michael Csáki, Ludovicus Rákóczi, Sebastianus Thökölyi, Franciscus Rédei, Georgius Druget de Homonna, Johannes Desőphi, Michael Czobor, Michael Dengelegi, Sigismundus Balassa, Georgius Somodi, Christophorus Thurzo.

E szabályzat egyike a legrégibb s legérdekesebb katonai okíratoknak, melynek értékét növeli azon körülmény, hogy a kor legkiválóbb magyar főurai s hadvezérei által aláíratván, az *egész magyar had számára* általánosan kötelező erejűnek kell tartanunk.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy kegyvesztéséhez.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy a leutheni csata elvesztése után a hadsereg-parancsnokkal, Lothringeni Károly herczeggel együtt kegyvesztett lőn s bár az osztrák-magyar hadtörténelemnek Nádasdy, mint lovas vezér, a legkitűnőbb alakja, a háború folyamán alkalmazást többé nem nyert. Hogy Nádasdy a mellőztetést, az ellenkezőt tanúsító külső magatartás daczára, nehezen viselte, erről a következő levél¹⁾ tanúskodik:

Varasd, 1759 julius 13-án. Méltóságghos gróff és Titok Tanács kedves Urambátyám! Pestrűl hozzám bocsáítani méltóztatott Attyafiságghos levelét Méltóságghos Uram Bátyámnak tellyes tisztelettel vévén, meg köll engednem keservesen esik kinek-kinek, aki magát minden alkalmas-

¹⁾ Eredetije a gróf Nádasdy-levéltárban. Levelezések B. 100.

ságokban érdemesíteni igyekezik és érdemeit nyilván mutatva, ezeknek nemcsak jutalmát nem nyerheti, de még másoktól magát megelőztetni, nekie köll tapasztalni. De illetén volt mind régenten, mind most is világ folyamattya. Meg (ne) ütközzön azért ezen Méltóságos Uram Bátyám akinek azon kívül is illetén fordulások jól tudva vannak. Azokat az üdöket érzük, mellyekben ha valaha most valóban stoikusok példáját követnünk kölletik és illetén udvari epét inkább elménkből kivetni, hogy sem azért magunkat epeszteti. Jön ismét ollyas üdö, hogy az érdemesekre is léssen reflexio. (Következik értesítés, hogy az ajánlott egységet egyelőre, a szükséges praecautio miatt s mig jobban nem informáltatik, el nem fogadhatja). Befejezés: Igaz szívvel való Eötcse, gróf Nádasdy Ferencz.

Huszárok diadalmus utóvédharcza. Az olaszorsági osztrák hadsereg visszavonulását a Tagliamento vonalától 1805 november 13-án Gonarzo, Palmanova és Cormons felé folytatta. *Kákonyi* százados az 5-ik (akkor Ott) huszár-ezred egy századával Gonarzonál visszamaradva az utóvédet képezte, s az ellenség közeledési vonalán *Borhy* tizedessel egy járórt állított fel.

Egyszerre megjelent az ellenség, még pedig egy 800 lovasból álló dandár Merlin tábornok által vezetve. A francia elővéd *Borhy* járórét megpillantva, feléje tartott: de *Borhy* huszárai gyorsabbak voltak s a legközelebbi pillanatban az elővédet vezető százados holtan bukott le lováról; a huszárok nehezen tarthatták már magukat, midőn végre *Kákonyi* is megjelent, összesen már csak 65 lovast számláló századával. A francia elővéd ugyan visszafordult, de a következő perczben már az egész dandár föltűnt az országúton.

Kákonyi most 4 szakaszát sakk alakban fölállítva, az elsővel azonnal rohamra indult; e rohamot a második, majd a többiek rohama követte, s a huszár-század a tizenötszörte erősebb ellenségre *tizenegy rohamot* intézett. Az utolsó rohamnál *Püspöky* második százados a francia lovas tömeg oldalába került s ott oly zavart idézett elő, hogy a francziák közül számosan a lóról leugorva, az árokban kerestek menedéket. Sebesültek és halottak födték ezután az utat, s a huszárok, miután 9 tisztet, 53 legényt és 300 lovat elfogtak, alig üldözve vonultak hátra s november 14-én Romansnál az ezredhez bevonultak.

Zúszlómentés. Az 1809-ik év april 22-én Miklós Ferencz 3-ik huszár-ezredbeli tizedes három huszárral kiküldetett, hogy az Eggmühl melletti erdőknél tartózkodó ellenséget figyelje meg. Ütközben Miklós, az erdő egy tisztásán, 15 francia vadász által kísért fogoly-szállítmányt pillantott meg, melynél azonkívül még egy elfoglalt zászló is volt.

Amit a derék huszár a fogoly grancsárokért megtenni tán egy perczig habozott volna, azt rögtön elhatározta, midőn a zászlót megpillantotta. A négy huszár villámsebesen a szállítmány kíséretére rontott s a francia vadászokat rövid harc után megfutamítván, a zászlót s vele együtt a grancsárokat is megmentette.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns Militärischer Führer auf den Kriegschauplätzen der Monarchie. III. Theil. Der Südöstliche Kriegschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, in Dalmatien und Bosnien. Fortsetzung.

Ezen munka a Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs 1889-ik évi kötetéhez van mellékelve, s magában foglalja: *az Erdélyben lefolyt harczokat 1658-tól 1663-ig; I. Leopoldnak első háborúját a török ellen, (1661) 1663—1664; a főurak összeesküvését, 1670.* (Zrinyi-Frangepán fölkelése); *a kurucz háborút, 1672—1682; végül I. Leopoldnak a török ellen viselt második háborúját, 1683—1699.*

A krónika írója a többé-kevésbé ösmert régi s újabb köz-kézen forgó munkákon felül felhasználta a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár, valamint a cs. és kir. hadi levéltár adatait, minek folytán kritika nélkül írt munkája behatóbb részletességgel tárgyalja a hadműveleteket, mint nem különben a főbb harc- és ostrom-műveleteket.

Szerző a hadviselés methodismusából eredő hibákat — úgy véljük a hadvezérlés nimbusára való tekintettel — több esetben az élelem hiányának, az évszak előre haladott voltának, majd a hadi készületlenségnek, s egyéb más körülményeknek tulajdonítja. Ezen törekvése azonban, nézetünk szerint kevésbé sikerült, mert az előadott hadi események folyama a megokolásnak sok esetben ellent mond, s a gyakori mentegés szinte vádlója lesz a vezérlésnek.

Igy — hogy csupán két példát említsünk — 1661-ben Kemény Jánost az erdélyi fejedelmi trón elnyerésében Montecuccoli támogatta; kettőjük hadereje, melylyel *szeptember havában* Kolozsvárig nyomultak, 15000 emberből állott. A krónika írója szerint *a vezérek harczba elegendő nem merészelték az érszak előrehaladottsága, az élelmi szerek hiánya s*

vége azon ok miatt, hogy a szászok városai nagyobb részt meghódítottak a töröknek.

Montecuccoli tehát a császári hadakat kivezette Erdélyből s Szatmár, N.-Károly, Kálló városokban és másutt elhelyezte. Ennek következtében Erdély meghódított Apafynak.

E hadművelet s megokolása kapcsában önkénytelenül azon kérdés támad bennünk, hogy hát minek is ment akkor Erdélybe Montecuccoli ?

Kemény magára hagyatva, október havában s utóbb a reá következő év január havában nem habozott csupán 6000 emberével a harczot újból fölvenni, bár az előbb említett nehézségek s kedvezőtlen viszonyok fennállottak, s október, de még inkább január hava, szeptembernél bizonyára előrehaladottabb évszakba esik.

Ugyancsak 1664 május 26-án a nagyvezír 40,000 emberrel s 100 ágyúval Szigetvárhoz szállott s utóbb Zrinyivár alá vezette táborát.

Ennek ellenében Montecuccoli M.-Óvártól a Murához irányítá folyton szaporodó seregét, s a mennyiben a nagyvezír túlnyomó ereje ellen csatába bocsátkozni nem akart, a Mura torkolatától Kottoriig védőállást foglalt.

Zrinyivárat a török június 30-án elfoglalta. Montecuccoli ez alatt a francziák kivételével az összes segélyhadakat magához vonta. A hadműveletekkel elégedetlen Zrínyi Miklós ellenben saját hadi népét kivonta a császári seregből.

Időközben a török Z.-Egerszeg felé indult, hogy a Rábán átkelve, Bécs-Újhelyen át Bécsig nyomúljon.

Montecuccoli az élelem és lőtáp hiánya miatt akadályozva volt abban, hogy az ellent nyomon kövesse, tehát egy párhuzamos vonalon haladva, Stájert fődözte. Ezen czélból átkelt a Murán és a felső Rábán s a töröknek utóbbi folyón való átkelését megakadályozni iparkodott, mialatt serege 60,000 főre szaporodott.

Vége némi manővrozás s húza-vona után létrejött — bizonynyal Montecuccoli szándéka ellenére — ama nevezetes sz.-gotthardi csata, melyben az említett hadvezér 60,000 emberrel a Rába mögött állást foglalt s védő harczot vívott 40,000 török ellenében.

Midőn a török már visszanyomatott, Montecuccoli — kinek a válságos pillanatban mindég hiányzott valami a hadi szükségletből, hogy elhatározólag közbelépjen, — *a lőszer hiánya, a csapatok kimerültsége s a Rába folytonos áradása miatt a török üldözésében akadályozva volt.*

Így Küprili nagyvezír augusztus 2-től 5-ig a Rába túlsó partján korábbi állásában háborítlanul kipihenhetette a harcz fáradalmait.

Hogy a keresztyén hadseregnek nem volt elegendő lőszer, abban nem akarunk kételkedni, bár az üldözést a lovasság szállfegyverrel kezében tehette volna. Hogy a csapatok ki voltak merülve, az szintén természetes lehet.

Azonban a Rába áradása nézetünk szerint mentségül nem fogadható el; mert a hol a török sereg nagyobb része visszavonulás közben az áradás daczára átkelhetett, ott a győztes keresztyén hadsereg sem lehetett akadályozva abban, miszerint a futamlókat ugyanazon úton, vagy ha nem ott valamivel feljebb nyomban kövesse s a kivívott diadalt teljesen kizsákmányolja; mert hiszen a Rába Szt.-Gotthardnál — a krónika szerint — mindössze 12 lépés széles vala.

Az 1663—64-ik évi hadjárat Montecuccoli hadvezérkedésének azon ciklusát képezi, mely összeesik Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadműveleteivel.

Ebben a szerző — bár röviden ír — csupán a hadi események elbeszélése által világos képet nyújt a stratagemák theoretikus mesteréről, Montecuccoliról, ki a maga gondos methodismusában aggodalmasan számít, kitér és kerülget s irtózik az elhatározó kezdeményezéstől, melylyel az alkalmas pillanat gyöngéjét megragadva, döntőleg közbelepne.

Ezzel szemben Zrínyi Miklós vállalatainak egész láncolatában a pezsgő vérű, harczias, vállalkozó szellemű, gyakorlatias érzékkel megáldott vezért állítja szemünk elé . . .

Az 1687-ik hadjáratból kiemeljük az augusztus 12-én a harsányi hegynél vívott csatát, mely a krónika írója szerint némelyek által hibásan a második mohácsi csatának nevezetik.

Mint hogy az ellenséges felek — az ütközetet megkísértve, majd elkerülve — Eszék alól Baranyavárhoz, utóbb pedig N.-Harsányhoz vonultak, s a szövetséges keresztyén hadsereg — a Baranyavár felől érkező török ellenében a mohács siklói úttal párhuzamosan — harczfelállításának jobb szárnyát a harsányi hegy, balszárnyát pedig a mocsaras partok közt folyó Karasiczára támasztotta, s utóbb a csata ugyanezen harczállásban a harsányi hegy lábánál dőlt el, — véleményben csatlakozunk a krónika írójához, s helyesnek tartjuk a «harsányi» nem pedig a «mohácsi csata» elnevezést, — a mennyiben Mohács a csata színhelyéhez légvonalban körülbelől 25 kilométerre, ellenben Harsány tőszomszédságba esett.

A sors e véletlen játéka tehát csak annyiban mondható a mohácsi csata 161 év múltán bekövetkezett bosszuló nemezisének, hogy az utóbbi győzelem — mely azonban minden kiválósága daczára sem állott arány-

ban a magyar nemzet korábbi veszteségével — a mohácsi gyászos tér közelében folyt le.

I. Leopoldnak a török ellen viselt második háborúja — Lothringeni Károly herceg, a jeles hadvezér, s utóbb Badeni Lajos őrgróf alatt — a szebbnél-szebb diadalok egész láncolatát mutatja; ezekben az egykor hatalmas török hadsereg physikai és morális süllyedése, s viszont a keresztény hadak és hadvezérek magas értéke tárul elénk.

Ezúttal nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy némely harcsművellet kapcsolatában az ellenfelek veszteségének kimutatása szinte hihetetlen arányban van föltüntetve. Így például a krónika szerint 1689-ben Nisnél több mint 10,000 török hulla földte a csatatért, míg az elesett és megsebesült császáriak száma mindössze 300 főből állott.

Ezen arány — melynek kétes voltát a krónika írója nem érinti — szinte arra vezeti az olvasót, hogy a törökök se vágni, se lőni nem tudhattak; már pedig azt még is csak bajos volna elhinni.

Egyébként a krónika szerzője a török uralom alóli szabadulásunk hadi eseményeinek hadtörténelmi alapon történt megírásával figyelemre méltó munkát végzett. A hadvezérlét gyöngéi irányában kifejtett jóakaratától eltekintve, tárgyilagos modora, tömör és világos előadása, de mindenek fölött a hadi eseményeknek könnyű, áttekintést nyújtó, rendszeres csoportosítása által szintén elismerést érdemel.

A mű három külön részbe osztott melléklete a délkeleti háború színhelyét tünteti föl, és pedig a magyar korona tartományait, Dalmáciát és Boszniát, — 1 : 90,000 arányban.

Olchváry.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

POLYTATÁS ÉS PÓTLÉK.

Vémetország ellen indított kalandok. (Pótlék.)

Kápolnai Istr., A 907-iki pozsonyi csata. (Katonai Közlöny. 1870. 27. és 28. sz.) *Ugyanaz, A 907. évi pozsonyi csatatér meghatározásáról.* (Századok. 1870. 18. old.)

Kurz Fr., Merkwürdige Schicksale der Stadt Lorch und der ungarischen Grenzfestung Ennsburg. (1808. 1de szól a 3. fej. «Die Ungarn».)

Koch-Sternfeld, Über die Kriegsgeschichte der Baiern (2. kiad. 1817.

- I. fej. 911-ig. «A magyarok első betörései.» II. fej. 912-től [Arnulf-tól] 1600-ig).
- Der Sieg der Ungarn über Ludwig das Kind bei Theben an der March.* (Schels: Österr. Milit. Zeitg. 1822. 1. füz.) — Ide vonatkozik még egy cikk *Dévény várának* régi fekvéséről a Pester Lloyd 1885. október 24. számában.
- A merseburgi csata emléke.* (Századok. 1887. évf. 95. l.) — *Fouqué, Über den Sieg Heinrichs des Voglers über die Ungarn, erfochten bei Merseburg.* (Zeitschrift für Kriegskunde. 1835. 33. köt. 1. l.) — Egy a Drömling ingoványba esalt magyar csapat sorsáról l. *Kirchhoff* cikkét (a Literarisches Centralblatt-ban 1884. a 49. lapon).
- Die Schlacht auf dem Lechfeld.* (*Kausler*: Schlachten-Atlas. 1831. 2. füz.) — *Maurer*: *Marksteine der Gesch.* című művében is szentel a lechmezei csatának külön fejezetet.
- Rödel, Bischof Udalrich von Augsburg und die Hunnenschlacht auf dem Lechfeld.* (München, 1886.)
- Hoffmann, Die Thore und Befestigungen Augsburgs vom X. Jahrdt. an.* (Zeitschrift des histor. Vereins für Schwaben. XIII. 1887.) V. ehhez össze: *Göttinger: Reallexikon des deutschen Alterthums.* 2. kiad. 930. old.)
- Holéczy Mihály, A magyarok Karinthiában* (Althofen- és Bleiburg-nál. Tud. Gyűjtem. 1837. V. 89.)
- Általános mű* (folytatólag): *Stenzel, Gesch. d. Kriegsverfassung und des Kriegswesens in Deutschland.* (2. köt. 1855.) *Meynert, Kriegswesen d. Ung.* 15. l. — *Huber, Gesch. Österreichs,* I. (Riade: 15. l., Augsburg 17. l.)
- A Franciaország (és Lotharingia) ellen intézett támadások.*
- Dussieux* eml. műve (1888. 163. old.) megjelent először a Memoire de la société bibliophile historique, 1839. évfolyamában.
- Szechy Mór, A magyarok első hadjáratai Európában és különösen Franciaországban* cím alatt a fenti munkát kivonatossan ismerteti. (Lud. Akad. Közl. 1888. 6. füz. 460—473. l.)
- Reimand, Les invasions de Sarrazins en France.* (Paris 1836. — A 169. s köv. oldalon «sarrazins» alatt mindenütt magyarokat kell érteni.
- Roesler* eml. műve. (1888. 667. l.)
- Benoit, Histoire politique de la ville de Toul.* (1707. 301. s köv. l.)

Histoire eccles. et civile de Verdun. (Paris. 1745. 150. l.)
Digot, Histoire de Lorraine. I. (1856.)

Olaszország ellen irányzott kalandok.

Külön munka ezekről nem létezik. A nagyobb olasz történeti kézi könyvek egyébiránt valamennyien megemlékeznek röviden a magyarok támadásairól. A Velence elleni támadásról l. Dandolo, *Chronicon Venetum* cz. művét. (Muratori-nál. XII. 197.) A Róma elleni kalandról l. *Gregorovius* művét. *Gesch. der Stadt Rom im Mittelalter.* (II. köt.) Legtöbb hírt tartalmaznak a friauli és lombardiai kútfők. (Muratori-nál.) — Egy 900 v. 901-ben történt kalandra vonatkozik egy, a *Történelmi Tárbán* (1888. évf. 451. lapján) közölt oklevél. A Berengar elleni híres csatáról a Brenta mellékén l. *Salamon*: «A magyarok hadi története a vezérek korában» (a 131. lapon). Továbbá l. *Richter* Ferencz értekezését:
 Über die Einfälle der Ungarn in Italien und Carantianen. (*Hormayr*, *Archiv für Geogr., Gesch. und Kriegskunst.* 1825. XVI. köt. 1. l.)
Helfy Ignác, Magyar mező Olaszországban (Vasárnapi Ujság. 1860. 2. és 3. szám).

Schrajcz elleni kalandok.

Rövid híreket közölnek a történeti kézikönyvek. — Legfontosabb a szt.-galleni kaland, melyről érdekes jelentés maradt reánk.
 L. még: *Knauz* Nándor, A magyarok San Gallen-ban. (*Magyar Sion.* II. 1864. 442. l.) — *Svajczi magyarok.* (Egyetértés 1884. jan. 21., a napi hírek között).
 L. még *Fabre* értekezését a *Jahrbücher der Geschichtswissenschaft.* 1883. évi VI. kötetében. (III. szakasz. 205. oldal.)

A görög-keleti birodalom elleni támadások.

Hopf, Gfrörer, Hertzberg, Rambaud művei csak röviden emlékeznek meg e támadásokról. L. még: *Schels*, *Gesch. des südöstl. Europas unter der Herrschaft der Griechen und Römer.* 1827. (II. köt. I. rész, 5. fej.).

A magyar hadtörténeti repertoriumot összeállította :

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

9-ik szám.

Montecuccoli Raymond császári vezér és Zrínyi Miklós horvát bán között az 1661-iki erdélyi hadjárat tárgyában folyt vita iratai.

I.

SCRIPTUM MONTECUCCOLIANUM CONTRA ZRINIANUM.

Respondetur Calumniantibus, quibus, quod Arma Caesaria Anno retro-acto parum, aut nihil boni praestiterint, disseminare placet.

Plurimum studii acquiri credebat Exercitus Germanicus in exquirendo Verba, quibus Encomia, honoresque publicos, sibi ab Hungaris deferendos potuisset reponere, quando Laudes cum Opprobriis, ac Gratias sentit compensari cum Maledictionibus, est hæc Gratitude, sit Hungarica, pro eo, quod quinquaginta Turcarum millia, trans Tibiscum omnia Ferro, Flammaque devastantium Conatus averterit, et ultra quinquaginta milliana repulerit, quod Principem Kemény in Transylvaniam reducerit, eundemque per Immissionem Præsidiolorum, ad Despectum Turcæ Principatui restituerit, quod media eorundem Præsidiolorum Hungariam superiorem vastissimo Propugnaculo obduxerit, quod tum Inimicos, cum amicos Enses extra Regnum in Partes Transylvaniæ tulerit; quod denique hæc omnia, et tamen juxta opinionem, horum ingratorum Hominum nihil effecerit; Quod posuerit Præsidia, dico quæ Inimicus, licet ex propinquo sæpe sæpius minatus, nunquam quid ausus aggredi, donec ab hoc Exercitu fuerunt protecta; Præsidia, quæ Do. Kemény Possessionem totius Transylvaniæ tradidissent, si ille rebus et tempore scivisset uti, Præsidia, quæ contra omnes Hostiles Insultus in hanc horam fortiter tenent, non obstante miserrima clade Keményiana, non obstante Transylvaniorum ferme omnium Rebellionem et non obstante longissima Distantia, qua vix potuisset Succursus ferri, juxta illud, quod Actio non

detur in distans. Enim vero superior Hungaria omni benevolentia spreta et posthabitis quibuscunque admonitionibus, ac Mandatis Suae Mttis, nunquam voluit hospitari, aut recipere Exercitum. Quibus accedit, quod exercitus sub Initium Mensis Augusti primum moverit, quod minima necessariorum Provisio antecederet facta non fuerit, quod dimidia Exercitus Pars infirmabatur, nec locus deponendis ægrotis, qui in impedimento inexplicabili debuerunt trahi, designatus fuerit, quod Hungari trucidaverint, quotquot milites parumper a Corpore Exercitus Separatos deprehenderunt; Quod Aequites Hungari dum iretur ad Confinia Transylvaniae, non tantum nostris se non conjunxerint, verum etiam Ducenti illi, et quinquaginta eatenus conscripti fuerint revocati, quod Copiae Keményianae fuerint male ordinatae et timore ob passas recenter Clades perfusae nostris, (Sicut ipse Kemény fassus est, et postmodum ipsa experientia docuit) nihil fiderint; quod Status Transylvaniae nulla promiserint Auxilia, quin potius unitis viribus postularunt, ut ne contra propriam eam Voluntatem suppeditatae fuissent.

Fructus jam dictarum Operationum mentibus ab omni Passione alienis videbitur magnus, et respectu Circumstantiarum maximus, verum tamen ars perfecta ab Artifice dignosci, sed Colores a Cæco discerni non debent; Quis quæso horum Dominorum (paucos excipio) intelligit rem militarem, paucos dico excipio, quia Ecclesiasticos non offendo, si dixerò illos non intelligere, id quod eorum Professionis non est. Nec junioribus Dominis est ignominiosum ignorare, quæ nunquam didicerunt; Aliqui qui antehac in Bello serviverint, vix duos, aut tres Campiductus (per brevem Terminum, pro arte tam longa) egerunt; multi etiam levis Armaturæ militi, aut Croatis, qui ordinarie a Corpore exercitus disserere, et solummodo in Excursionibus adhiberi consueverunt, saltem præfuerunt; et quia talium militum Duces ad Sanctiora Belli Consilia non vocantur, ideo penetrare non possunt, cur unum fiat, alterum omitatur, et cur potius hoc, quam alio modo Bellum geratur.

Transylvania tam magnos, et continuos perpressa est Belli Motus, ut merito in ea Capitanæi expertissimi esse deberent, sed ubi consideraverimus eorum Arma ducta, primum a Rákoczio in Poloniam, inde prope Claudionopolim, postea Barczaio superato a Kemény, denique ab ipso Kemény prope Segesvár, vedere erit utrum arte, aut casu sciverint bellare, juxta illud Romani: Qui secundos optat exitus, dimicat arte, non casu. Bonus Princeps Kemény profligaverat Abaffium ad quinquaginta milliaria, ex loco, in quo eum deprehenderat, omnia Fortalicia ille, e contra Abaffius nec unicum tenebat, universi Status et Ordines ex voluntate naturali rediere ad se, quin imo ipsam Civitatem Segesvariensem,

in quam Abaffius confugerat, ante adventum Auxilii Turcici poterat expugnare, sed neglexit, poterat post Inimici Conjuratorem factam, bonis, modis retrogredi, sed non fecit, poterat Acie bene composita Pugnam attendere, sed ad Proditorum Suggestionem emisit Copias pabulatum et commoratus in Pago, ubi deinde invasus, mactatus et derisus fuit. Quale per Amorem Dei ex omnibus hisce actis apparet Vestigium militaris Prudentiæ? Ergo ii Transylvaniani, qui in continuo fuerunt et sunt Annorum motu, adeo parum intelligant, quid, de remotioribus a Bello, qui nihilominus toti volunt esse Critici et vilipendere id, quod cæteroquin aliasque ad astra extollerent, erit sentiendum.

Dicunt Domini Hungari, quod Bellum ex alia parte moveri, quod Pugna institui et Turca profligari debuisset, quod extra superioris Hungariæ Confinia non fuisset eundem, et quod Regnum Hungariæ multas Extorsiones, Violentias et Damna plurima perpessum sit.

Respondetur primo ad Damna illata: Exercitum nec in Aère stare, nec vento pasci, nec Regioni ubi commoratur ulli Commodo esse posse, hæc enim sunt Accidentia a Bello inseparabilia, præsertim ubi Domus annonariæ non sunt, ubi Necessitas pabulari cogit, ubi nulla præcessit requisitorum Dispositio facta, ubi Incolæ omnes profugi, Domus eorum inanes reliquerunt; ubi insuper Tubæ, Tympanorumque sono sub Pœna Capitis vetitum fuit, nulla Animalia aut Victualia vi ex Campo diripiendi, quod idem Regno, Civitatibus et Transitibus omnibus intimatum et omnes in solidum scriptotenus commune facti fuerunt, quatenus ipsimet hujus Decreti vellent esse Executores, et non tantum, quod abductum foret, pro se accipere, sed ex Contraventores ad Manus Justitiæ militaris sistere vellent. Docebunt prothocola Auditoratus Generalis, unumquemque qualiter per severissima reiterata Edicta semper prohibita, antequam patrata fuerint mala, et quod Contraventores semper rigosissimas commissi Criminis Pœnas luerint, sed et contrario etiam docebunt, quod ex Centum Lamentationibus per Hungaros factis, vix una verificata est. Et quod ipsimet Hungari mille Homicidia, Martyria, et Crudelitates contra milites Germanos patrarint.

Quoad 2-do videlicet quod Bellum ex alia parte moveri debuisset, Semoveamus hanc Quæstionem, cum enim noster Discursus satis fundetur super præteritorum Certitudine operæ pretium non est futura Contingentia trutinare et super iis sermocinari, quin potius certo supponamus, quod ille qui habuit Potestatem sic demandandi etiam cognoverit rationes ob quas sic jusserit, Sicuti autem Homines in Desideriis eorum insatiabiles, solent contemnere id quod factum fuit, et velle quod non factum fuit, ita etiamsi Bellum ex alia parte gestum fuisset, vellent ut non fuisset.

set ita actum ; E contra quod fieri necessum fuerit, ut non fuisset factum desiderant ; Arma fuerunt mota ad requisitionem Transilvanorum et Hungarorum, ut Transylvaniae Suppetiæ ferri possent, Succursus autem mediatus fuit, ut Exercitus recto in Transylvaniam tenderet, Frontemque Fronti Turcarum opponeret ; Successit porro juxta Vota (dummodo Vota rationabiliter concepta sint) fuit enim Turca repulsus, Kemény Principatui restitutus, Hungaria superior et Ditiones Suæ Majestatis patefactæ, denique pes adeo firme in Transylvania positus, ut hucusque nec Cubitus Terræ amissus sit.

Quoad Conflictum, res est facillima dictu, sed ut bene discurremus oportet Vires et Circumstantias æquiponderare, difficile enim vincitur, qui vere potest de suis et de Adversarii Copiis judicare, ideoque talis, qui sine Locorum, Situum, Temporum, Circumstantiarumque Consideratione ad Certamen voluisset procedere, nimium foret præsumptuosus, ubi affectum Gloriæ, quem singuli nutriunt non continuavisset, omnis quidem Belli Dux dissolutis Habenis in Aciem curreret, non considerando utrum Victor, an Victus foret, nam sortis qualitercunque jactæ fama aut bona, aut minus bona semper manet immortalis, sed qui publicum privato bono ante ponit et qui totus ab Ordinantiis majorum dependet, nihil incipit absque jam dicta Directione. Domini Generales Harezfeldt et Götz duplicata habuerunt mandata cum Sveco penes Tanko(w) configendi priusquam fortunam tentassent.

Non est hæc Actio vilis, quædam Velitatio, ut quis proprio Instinctu sine Mandato Pugnâ ineat, si usquam valet in hoc Genere maxime valet : Non licet bis peccare et maxima est inveterata, quod boni Duces publico Certamine nunquam nisi ex Occasione, aut nimia Necessitate configant ; Ast quæ bona erat Occasio in nostro Casu ? pauci contra multos, fatigati et infirmi contra restauratos et sanos extenuati et exhausti contra rigorosos et fortes, pertæsi et Regno exosi contra amatos et fomentatos, nunquid sufficiebat brevissimo temporis Spacio Centum quinquaginta Milliarum confecisse et Inimicus usque ad quinque aut sex miliaria aproximasse ; Numquid Hostis ex Officiositate per 5 aut 6 miliaria debuisset obviam venire illi, qui totus sui Causa venerat, forsân debuissimus Inimicum in Proprio et commodiori situ aggredi, forsân debuissimus per octo, per unum diem nec dico per horam processisse sine Victualibus et Municionibus, quibus Inimicus abundabat et pridem considerabilem massam aggregaverat, forsân debuissimus absque ulla Linea Cohærentiæ, absque Infirmorum receptaculo deportato, absque omni Provisione et quasi summa Necessitate adacti in Hostium Cuspides

currere et nos præcipitare? Ubi nec tantum Loci, temporisve supererat, ut Situm et Conditionem Castrorum Inimici potuissemus scrutari, forsân per medium Campi inter Claudiopolim et Vásárhely Intervallo dissiti, ubi inimicus degebat debuissimus transire, vel sistere ad Claudiopolim, ubi sistendo consumpsissemus nos ipsi ea Victualia quæ postea per novem menses illud præsidium intertenuerunt; Et per consequens nos met ipsos hac Occasione tam insignem Arcem Barbarorum Inundationi parendi privassemus, progrediendo vero ulterius, numquid ex proposito et propria sponte in miseriarum, Penuriæque Pelagum præcipientes ivissemus? Qui enim Frumentum, necessariumque Comeatum non præparat, vincitur sine Ferro. Ad hæc posito, quod ulterius fuisset progrediendum, vel Claudiopolim debebat relinqui Præsidium, vel non relinqui? Si relinqui, adminus 1500 Pedites erant necessarii et quo jure diminuendæ vires, quando est configendum; si non relinqui, quæ post terga fuisset securitas, qui tumultuantibus Rusticis et ipsi civitati Claudiopolitanæ jamjam Turcis dedendæ fiendum fuisset, ubi ægroti quorum tanta erat Copia, ut Exercitus Xenodochio potius, quam Exercitui comparandus videretur, deponendi; Eratre fortassis in Transilvanis, quod nec unicus ad nos excipiendum comparuit, aut in Hungaris, qui retro manserant, Spes ponenda, si Confinia superioris Hungariæ non erant excedenda, unde Exercitus integro Trimestri, quo stetit in Transylvania sumpsisset media vivendi, quomodo Regnum congregasset messim et vindemiam, quomodo Turca a Confiniis avelli, quomodo Kemény stabiliri et quomodo Præsidia Transilvanica, velut superioris Hungariæ Antemurale potuissent constitui.

Hisce itaque sic stantibus, resolvant Dni Hungari 1-o Pro Exercitu Germanico Stationes fixas, ut vires quæ agere aut succurrere deberent, sint unitæ et in promptu. 2-o. Considerabilem Numerum levis Armaturæ et bene disciplinati militis. 3-o. Domus tam annonarias, quam Armamentarias et Hospitales, quorum Victualia et Municiones pro temporis exigentia et inutile infirmorum Pondus reponi possit. 4-o. Principales Civitates et Loca Præsidiiis muniant, quo Linea Communicationis fieri, Temporis opportunitati serviri et occasio in fronte, ac ut ita dicam Capillis apprehendi, ut nunc cum parte Exercitus, nunc recta nunc per diversionem, nunc clam, nunc palam, nunc furtim per Stratagemata, nunc per Excursiones, et semper cum Harmonia possit agi; et insuper res ita constituent, ut ne opus sit contra propriam Occasionem et contra propriam Voluntatem, sed libere et juxta beneplacitum cum inimico quando debilis et confusus esset dimicare sic proinde fient Acies et Pugnæ, sic

formabuntur Obsidiones, et sic Progressus Belli tentabuntur per omnes Vias et Modos, quos Occasio et Artis Regulæ demonstrabunt.

Hæc ut putant opere Gralis Montecuccoli conscripta sunt.

Sub Diæta Posenien. et Loco Pasquilli divulgata. A-o 1662.

Magyar fordításban :

MONTECUCCOLI RÖPÍRATA ZRÍNYI ELLEN.

Felelet azon rágalmazóknak, kiknek a császári hadseregről tetszik elterjesztetni, hogy az elmúlt évben vagy semmit, vagy csak nagyon csekélyt tett.

Nem csekély fáradtsággal vélte a német hadsereg kikereshetni ama kifejezéseket, melyekkel a magyarok részéről irántuk tanúsítandó dicséretet és nyilvános tiszteletet viszonzozhatná, midőn azt kell tapasztalnia, hogy a dicséret gyalázással, a hála átkokkal helyettesítették. És ez a magyar hála azért, hogy az a Tiszántúl mindent tűzzel vassal pusztító ötvenezer török akaratának féket vet, s hogy ugyancsak több mint ötvenezeret elűzött, hogy Kemény fejedelmet Erdélybe visszavitte, s ugyancsak őt a beküldött hadsereg által a török uralom gyalázatára visszahelyezte, s hogy ugyanazon hadi segély által Magyarország felső részét hatalmas védbástyával látta el, s hogy úgy a barátok, mint az ellenség fegyvereit is a hon határain túl az erdélyi részekbe vitte át? S a ki mindezt tette, e háladatlan emberek szerint semmit sem tett, a ki oly segélyt nyújtott, hogy — mondom — a közvetlen közletről nagyon is gyakran fenyegető ellenség meg nem merte soha támadni addig, míg e hadsegély által támogatott; oly segélyt, mely Kemény uramnak egész Erdély uralmát kezébe adja, ha ő az idővel és annak eszközeivel élni tudott volna; oly segélyt, mely minden ellenséges támadás ellen ez óráig erősen áll, daczára Kemény szerencsétlen csatájának, daczára majdnem egész Erdély lázadásának, s daczára az óriás távolságnak, melyből alig volt segély nyújtható azon elv szerint, hogy távolból ténykedés nem fejthető ki.

Valóban Felső-Magyarország minden jó akaratot megvetve, Ő felségének összes intelmeit és parancsait tekintetbe sem véve, szállást adni a hadsereg befogadására nem akart; ehhez járul, hogy csapatait csak augusztus hóban indítja el, nem különben az, hogy szükségesekről való gondoskodás előzetesen semmi sem történt; hogy a hadsereg fele beteg volt, s hogy a betegek elhelyezésére, kiket kimagyarázhatatlan nehézsé-

gekkel kellett tova szállítani, semmi kijelölt hely nem volt; s hogy a magyarok, mihelyest a hadtesttől elszakadva katonákra akadtak, azokat leölték. A magyar lovasság pedig, midőn Erdély felé közeledénk, a miénkhez nem csak hogy nem csatlakozott, hanem közülök mintegy kétszázötven válogatva amiatt hívatott vissza, hogy Kemény hadseregei rendezetlenek s a legújabbán szenvedett vereségtől megfélemlítve voltak; (mint Kemény maga megvallotta, s később a tapasztalat is bizonyította) a mieinkben semmit sem bíztak; Erdély rendei semmi segílyt nem ígértek, sőt egyesülten szorgalmazták, hogy saját akaratak ellenére erre ne kényszeríttessenek.

Ez elmondott eljárásnak következménye, mindenkinek — a ki elfogulatlan — nagynak, sőt a körülményeket tekintetbe véve a legnagyobbnak fog látszani; de valamint a kész művet a művésznek kell megbírálnia, úgy nem a vakot illeti, hogy a színeket megkülönböztesse. Azt kérdezem ezen jó urak közül — kevesek kivételével melyik ért a hadművészethez? Egy néhányat kiveszek — mint mondom —, mert az egyháziakat nem sértem meg, ha azt állítom, hogy nem értik azt, a mi nem az ő mesterségük, sem az ifjabb uraknak nem válik gyalázatukra, ha nem tudják azt, a mit sohasem tanultak. Néhányan, kik az előtt háborúban voltak, alig vettek részt két-három hadjáratban (rövid időn keresztül ily hosszan tanulható művészetért) többen voltak a könnyű fegyverzetű csapatok és horvátok élén, kik rendszerint a hadseregtől elszakadva csak portyázásra használtattak, s mivel az ily katonaság vezérei a fontosabb hadi tanácsokra nem hívatlak: fel nem foghatták, hogy miért történjék ez és hagyassék el amaz, a miért így és nem máskép viseltessék a háború.

Erdély oly sok és állandó hadviselés színhelye volt, hogy méltán ott keresnök a legjobb kapitányokat; de midőn láttuk az erdélyi csapatokat Rákóczi által Legyelországba, majd Kolozsvár közelébe, majd utóbb miután Kemény Barcsait legyőzte, maga Kemény által vezényeltetve Segesvár közelébe vonulni, látható volt, valjon csak esély, vagy tudomány szerint tudtak-e harcolni, ama római közmondás szerint, hogy a ki jó végzetet akar, az ne esély, hanem észszel harcoljon. A jó Kemény fejedelem Abaffit ötezer lépésnyire futamította a helytől, hol őt meglepte, az összes erődök az ő kezében voltak, Abaffy hatalmában egyetlenegy sem; az összes karok és rendek Erdélyből mintegy ösztönszerűleg ő hozzá mentek, sőt magát Segesvárt, a hova Abaffy menekült, a török segíly megérkezése előtt megostromolhatta volna, de elmulasztotta; az ellenség szövetkezése után jó módjával visszavonulhatott volna és nem tette; jól szervezett hadseregével megkísérelhette volna az

összeütközést, de ő az árulók sugalmazására seregét élelmezésre küldi, ő maga a faluban marad, megtámadják, legyőzik és kinevetik. Mindezekben — az Isten szerelmére! — a hadtudománynak mily nyoma látszik? Tehát ha azon erdélyiek, kik folyton benne voltak (a harcban) s kik már idősebbek, ily keveset értenek, mit véljünk még csak azokról, kik a háborútól már távolabb állnak, s kik mindazonáltal valóságos bírálók akarnak lenni, a kik gyalázzák azt, a mit máskülönben az egekig magasztalnának.

Azt mondják a magyar urak, hogy a hadjáratot más irányban kellett volna megindítani, hogy harcolni kellett volna s megszasztani a törököt, Magyarország felső határait pedig átlépni nem kellett volna, s hogy Magyarország igen sok zsarolást, erőszakoskodást és kárt szenvedett.

Mindenekelőtt az okozott kárra nézve felelünk.

A hadsereg sem a levegőben nem állhat, sem széllel nem táplálkozhatik, sem azon tartománynak, a hol tartózkodik, előnyére nincsen: ezek a háborúnak elkerülhetetlen járulécai, főleg ott, a hol élelmiszerárak nincsenek, a hol a szükség harácsolni kényszerít, a hol a szükségességekre nézve előzetesen semmi intézkedés nem történt, a hol az elmenekült lakosok házaikat üresen hagyták, s főleg a hol kürt és dobbal fejvesztés alatt tiltatott bármely állatot vagy élelmet a mezőkről erővel elragadni, a mi az egész országnak, minden városnak sőt átjárónak is kihirdettetett, s mindannyian együttesen írásban is figyelmeztetve lettek, hogy ők maguk legyenek a rendeletnek végrehajtói, a mennyiben nemcsak, hogy a lopott jószágot maguknak elvegyék, hanem az ellentállókát a katonai igazságszolgáltatás elé állítsák. Megmutatják a hadseregparancsnokság jegyzőkönyvei, hogy a legszigorúbban ismételt parancsokkal tiltattak a kihágások, — még mielőtt elkövetettek volna, s a mégis elkövetők a legkegyetlenebb büntetésben részesültek, — de ellenkezőleg bebizonyítják azt is, hogy ők (t. i. a magyarok) a német katonaság között ezernyi gyilkosságot, martyrságot és kegyetlenséget követtek el.

A második kérdést a mi illeti, hogy t. i. más oldalról kellett volna a támadást intézni: e kérdést félre tehetjük, mert a mit mi állítunk az a történetek bizonyos alapján nyugszik, s fáradságra nem méltó a jövő esetleges dolgok felett tanakodni és azokról beszélni, hanem inkább vegyük egész bizonyosra, hogy a kinek így parancsolni volt hatalma, kétségkívül tudta az okot is, hogy miért parancsolt így. Valamint az emberek vágyaikban kielégíthetetlenek, megvetik azt a mi történt és szeretnék ha nem történt volna, épen úgy, ha a hadjárat más oldalról intéztetik, szeretnék, hogy ne úgy lett volna. Ellenkezőleg, a minék szük-

ségkép meg kellett történnie, óhajtanák, hogy ne történt volna. Megindított a hadjárat Erdély- és a magyar részek visszafoglalására, hogy Erdélynek segínyt lehessen nyújtani. Oly segínyt nyújtott, hogy a hadsereg egyenesen Erdélynek tarthatott s a török hadsereggel szembe szállhatott. Ez sikerült tehát a terv szerint (ha ugyan e terv helyes volt); a török visszaűzetett, Kemény fejedelemségébe visszahelyeztetett, Felső-Magyarország, s Ó felsége birtokai szabadakká vannak téve, s Erdélyben oly erősen megvetettük lábunkat, hogy mai napig egy talpalatnyi nem esett el belőle.

A mi az összeütközést illeti, a dolog a legvilágosabb, de hogy helyesen részletezzük: az erőket és körülményeket igazságosan kell elbírálnunk, mert nehezen győzetik az le, a ki helyesen ítél saját és ellenségének hadseregéről, s azért rendkívül merész volna az olyan, ki a hely, helyzet, idő és körülmények tekintetbe vétele nélkül akarna hadba indulni. Ha a dicsőség érzetét, melyet mindenki táplál, maga is nem érlelné, — minden hadvezér rendetlenül rohanna akkor a hadba, nem törődve azzal, hogy győző, vagy győzött lesz-e, mert bárminő alapokra vetett sorsnak akár jó, akár rossz híre mindig halhatatlan marad; hanem a ki a nyilvános jót saját javának eléje teszi és a ki mindenben felelősségének rendeleitől függ, az semmihez sem fog e rendelet nélkül. Haczfeld és Götz tábornokok kettős parancscsal bírtak előbb Tanko(w) mellett a svédekkel megütközni, mielőtt a szerencsét megkísérelték volna.

Nem csekélység ez, talán valami kis csatározás, hogy valaki saját akaratából parancs nélkül megütközzen s ha valaha igaz, úgy e tekintetben leginkább igaz, hogy nem szabad kétszer vétkezni, s hogy legnagyobb bűn, a mely megöröködött, s hogy a jó hadvezér a nyílt harcban, csak az arra való alkalommal, vagy rendkívüli szükség esetén megy bele. De hol volt a jó alkalom a mi esetünkben? Kevesen — sokak, fáradtak és betegek — épek, egészségesek ellenében; lefogyottak és kimerültek — erősek és bátrak ellenében, unottak és az országban gyűlöltek — szeretettek és lelkesítettekkel szemben; valjon elégséges volt-e a rövid idő százötven mérföldnek megtevése, hogy az ellenséget öt-hat mérföldnyire megközelíthessük? Vagy tán az ellenség tartozott öt-hat mérföldet eléje jönni annak, a ki önkényt jött? Talán az ellenséget közről és kényelmesebb helyről kellene megtámadni; talán nyolcz nap, vagy csak egy nap'is, — nem akarom mondani, — hogy csak egy óráig is éllemisszerek és ellátás nélkül kellett volna mennünk? A miben az ellenség bővelkedett, s már jó eleve tekintélyes mennyiséget összegyűjtött. Vagy talán rendetlenségben, ellátás nélkül vagy a bétégek befogadására szük-

séges hely nélkül? Vagy talán a legnagyobb veszélyben futva kellett volna az ellenség fegyverei közé rohannunk? A hol még annyi idő vagy hely nem lett volna, hogy az ellenség táborának fekvését és helyzetét megnézhattuk volna; vagy talán a Kolozsvár és Vásárhely közt fekvő völgygyel hasított mezőn, a hol az ellenség táborozott, ott kellett volna átmennünk? vagy Kolozsvárnál megállapodni és e veszteglésben elfogyasztani azt az élelmet, a mi aztán kilencz hónapon át eltartott; s következőkép ez alkalommal ily kitűnő várat a pogányság beözönlésének átengedve, — önmagunkat fosztottuk volna meg, tovább haladva pedig nemde szándékosan és önkényt a nyomor és szükség tengerébe rohantunk volna. A ki ugyanis elegendő élelmet és takarmányt nem készít: az fegyver nélkül győzetik le. Hozzá adva ehhez, hogy tovább kellett volna haladni: Kolozsvárt a hadsereg egy részét vagy el kellett volna hagyni, vagy nem? Ha hátra hagyjuk, akkor legalább is 1500 gyalogosra volt szükség, már pedig, mely alapon csökkenthetők az erők éppen akkor, mikor meg kell ütközni? Ha pedig nem hagyjuk hátra, akkor hátulról mily biztonságban lettünk volna? Mi történt volna a lázongó pórsággal? S mi magával Kolozsvárral, melyet már-már a töröknek fel kellett volna adnunk? Hova tettük volna az oly nagy számban levő betegeket, hogy a hadsereg inkább egy kórházhoz hasonlított? Talán az erdélyiekben bízunk volna, kik közül élénk senki nem jött, vagy talán a magyarokban, a kik hátra maradtak? Ha Felső-Magyarország határait nem szabad átlépnünk, valjon a hadsereg teljes három hónapon át, míg Erdélyben időz, honnan vett volna élelmet? Valjon az országban az aratás és szüret elvégezhető lett volna? A határszélekről a törököt hogyan távolítjuk el? Keményt mikép helyezzük vissza s Erdélyt mikép lehetett volna Felső-Magyarország védbástyájává tenni?

Ezek így állván, gondoskodjanak a magyarok a német hadsereg részére: 1-ször. Rendes állomásokról, hogyha az erőket érvényesíteni és segítségre kell lenni, azok együtt és készen legyenek. 2-ször. Egy tekintélyes számú könnyű fegyverzetű és jól fegyvelmezett katonaságról. 3-ször. Magtárak, fegyvertárak és kórházakról, hogy az élelmet és felszereléseket, nemkülönbén a betegeket, e kelleetlen terhet, el lehessen helyezni. 4-szer. A főbb városokat és helyeket lássák el katonasággal, hogy az összeköttetés létrejöhessen s az idő alkalmatlósága felhasználható legyen, hogy az alkalom homlokon, vagy — hogy úgy mondjam — üstökénél megragadható legyen; hogy majd az egész hadsereggel, majd csak egyes részével, majd egyenesen, majd kerülő úton, most titkon, majd nyíltan, most lopva hadi csellel, majd egy kirohanással, de mindig rendszeresen lehessen működni; főleg pedig úgy intézzék dolgaikat,

hogy ne kényteleníttessenek az arra adott alkalom hiányában, vagy saját akaratuk ellenére az ellenséggel harczolni, hanem szabadon és tetszésük szerint, mikor az gyenge és rendezetlen s akkor a háború és küzdelem. a megszállás és előrenyomulás kíséreltessék minden úton és módon meg, a mit csak az alkalom nyújt s a hadiszabályok tanácsolnak.

Ez, a közvélemény szerint, Montecuccoli tábornok áltól íratott a pozsonyi országgyűlés alatt, s ugyancsak ott helyben, mint röpirat elterjesztetett. 1662.

Jegyzet. Az 1661-dik év nehéz időket hozott Erdélyre. A szerdár, Ali pasa, által vezérelt török főszereg június közepén megindult Temesvárról, hogy Erdélybe benyomulván, ennek ügyeit a porta érdekeinek megfelelő módon rendezze. Erdély fejedelme, Kemény János, kinek személye a török előtt gyűlölt volt, a fenyegető veszély ellenében Lipótnál keresett védelmet, s követleinek végre is sikerült a császár segédelmét kinyerni.

A *Montecuccoli Rajmund* tábornagy által vezetett császári sereg csakugyan megindult Erdély fölmentésére. De ezalatt a török sereg már bevonult Erdélybe s azt hadaival előzönlötte. Kemény serege Erdélyből kiszorítottat s a fejedelem előbb Máramarosba, majd a Tisza vidékére húzódott vissza, mígnem szeptember első napjaiban Poroszlónál (mások szerint Majténynál) a császári sereggel egyesült.

E sereg Nagyszombatnál még 17,000 fő volt, de később 15,000-re apadt; ellenben Kemény 3000 lovassal csatlakozván, létszáma az Erdélybe való bevonulásnál 18,000 fő volt. Az egyesült német-magyar sereg akadálytalanul megszállotta Kolozsvárt, míg a török a Maros völgyét pusztította. Bár a török sereg ereje 60,000-re tétetett, Kemény és a magyar urak, kik a török sereg viszonyait ismerték, a császári sereget a mérkőzésre elégségesnek találták és a fővezért a Maros felé való indulásra sürgették.

Montecuccoli azonban erre semmikép sem volt rábírható s azon ürügy alatt, hogy a sereg élelemben hiányt szenved, s hogy a táborban betegségek dühöngenek, a további előnyomulást megtagadta. Hiába biztatta Kemény, hogy a vett hírek szerint számos magyar főúr szándékozik útközben a sereghez csatlakozni. Montecuccoli megelégedett azzal, hogy Kolozsvárba, Bethlenbe, Kővárba és Szamosujvárra német őrséget rakott, s azután szeptember 17-én Zsibó felé Erdélyből visszavonult, a szerencsétlen országot a törököknek martalékkül hagyván.

Ily körülmények között Kemény sem maradhatott Erdélyben és a császári sereggel kivonulván, a fejedelem Erdőszádánál, a császáriak Aranyos-Medgyesnél állapodtak meg. A császári sereg ezután Tokaj, Szatmár, Kálló, Nagy-Károly stb. helyekre téli szállásokra oszlott.

A török ezalatt Keményt a fejedelemségből kitette s helyébe Apaffy Mihályt választotta.

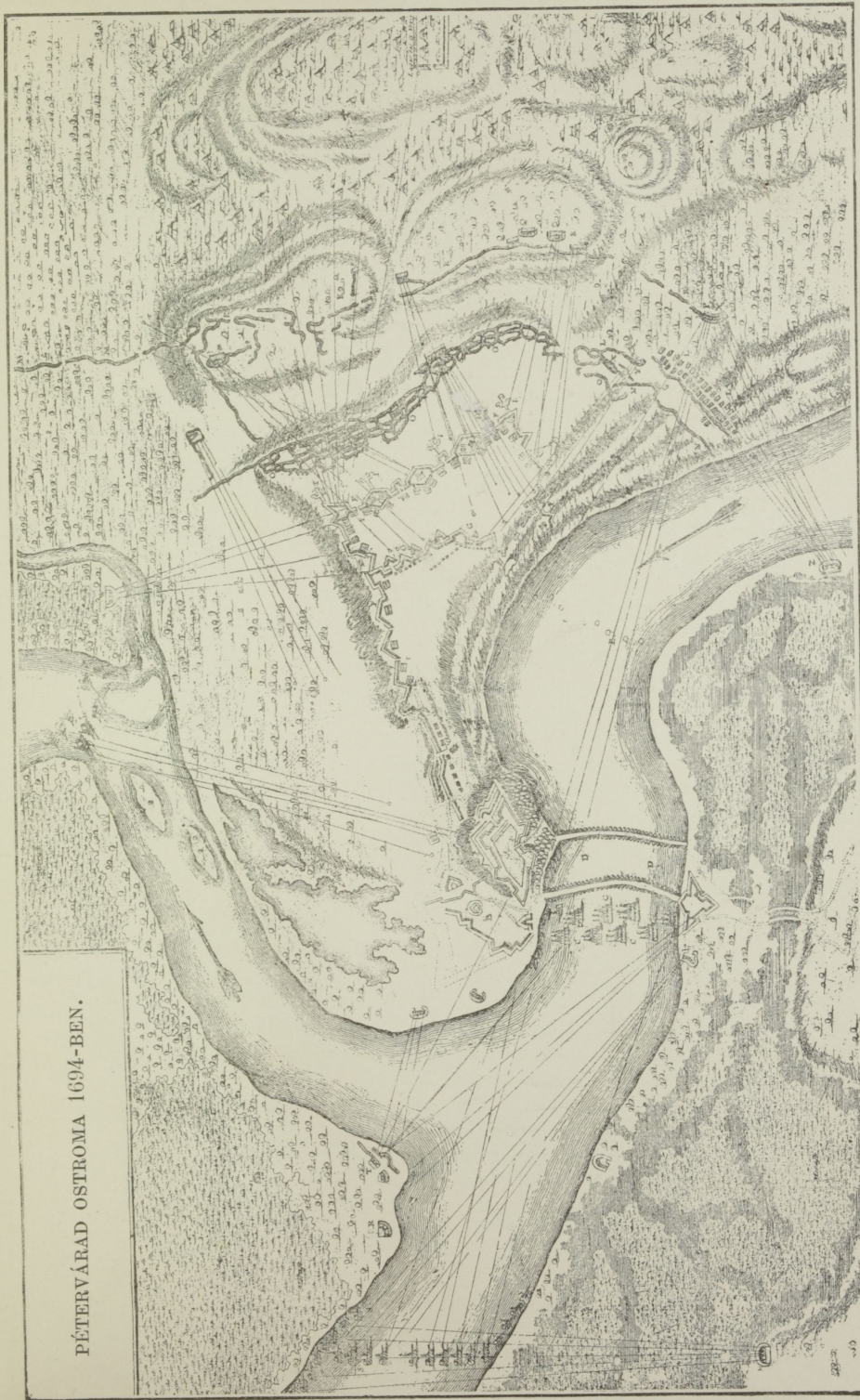
A hadjárat ez eredménytelensége miatt az 1662-diki országgyűlésen kemény vádak hangzottak Montecuccoli ellen, mert az országgyűlés Kemény bukását s vele Erdély török kézre jutását és borzasztó élipusztítását a tábornagy erélytelenségének tulajdonította, ki nem az ellenség megverését, hanem csak a sereg megtartását tekintette a háború legfőbb céljának.

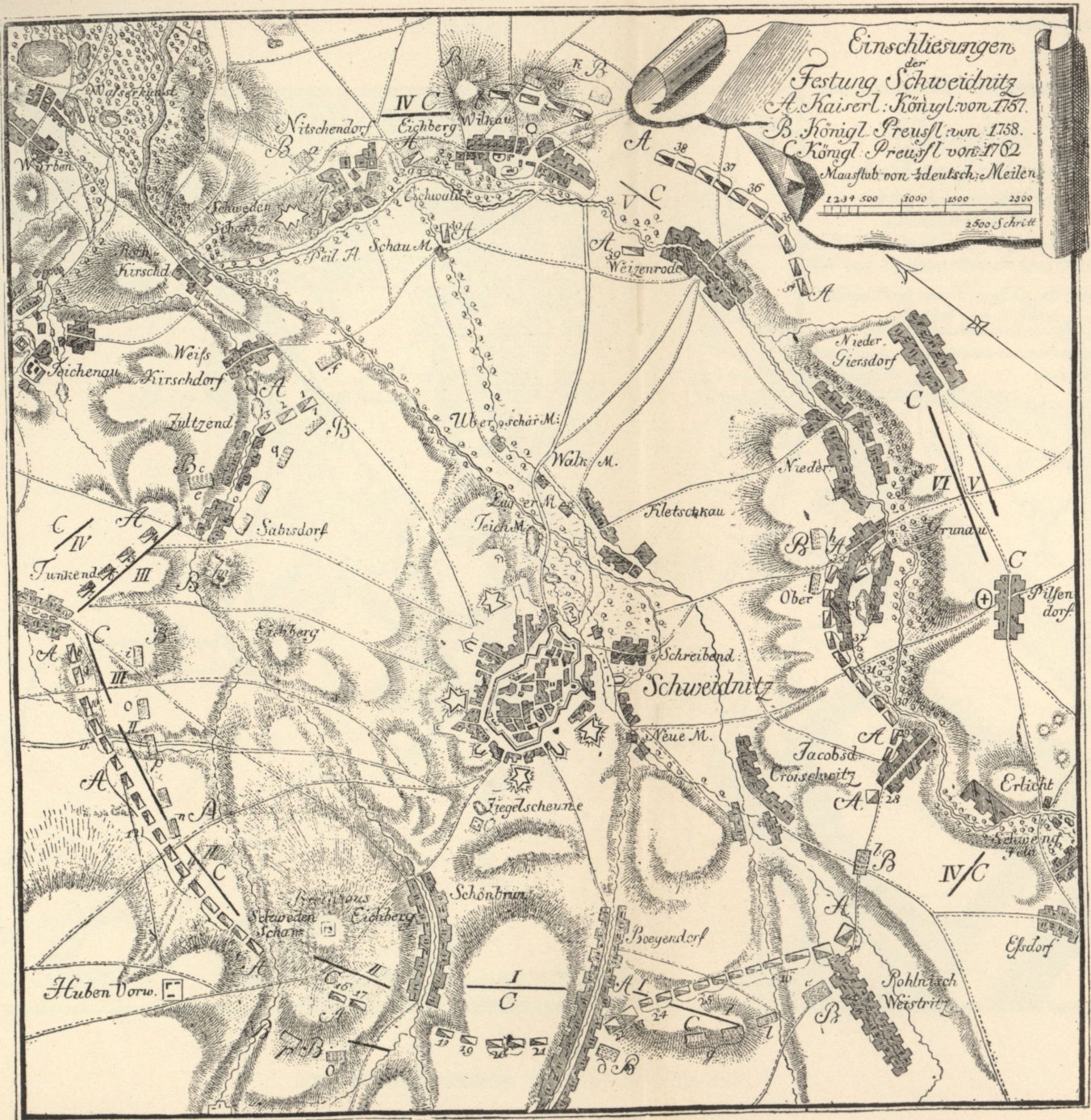
E vádak ellen védekezik Montecuccoli a főntebbi röpiratban, mely az 1662-diki országgyűlésen számos példányban terjesztetett, de a melynek teljes szövege az utókor előtt ismeretlen maradt s eddig meg sehol közöltetett, ép úgy nem, mint *Zrínyi Miklós válasza*, melyet legközelebb hozni fogunk.

A latin szöveget a Nemzeti Múzeum kézírattárában levő másolat után adjuk, mely 991 Qu. h. sz. alatt van s a két röpiraton kívül a «Siralmas panasz»-t és az «Áfium»-ot is tartalmazza.

A magyar fordítást *Köszeghy Sándor* eszközölte.

PÉTERVÁRAD OSTROMA 1694-BEN.

SCHWEIDNITZ KÖRÜLZÁROLÁSA 1757-BEN.

MÁTYÁS KIRÁLY.

MÁTYÁS KIRÁLY.

† 1490 április 6-án.

Ma négyszáz éve, hogy a bécsi Szent-István templom hangja Hunyadi Mátyás, Magyarország legnagyobb s legnemzetiebb királyának halálát kihirdette.

A seb, melyet a nagy király halála a nemzet szívéen ütött oly sajtó és gyógyíthatatlan, a gyász, mely a nemzet lelkére borult oly mély és elosztatathatlan, a veszteség melyet a magyar nemzet szenvedett, oly nagy és mérhetetlen volt, hogy hatása a késő nemzedékekre csonkítatlanul átszállott, s midőn ma, négy század múltán, a magyar nemzet e nagy halottjáról megemlékezünk, szívünk összeszorúl s szemeinkbe a fájdalom könnyei tolnak.

Mint négyszáz évvel ezelőtt, midőn a nagy király halálának híre az országban elterjedt, ma is gyász költözik a magyar nemzet szívébe; s a nemzet fájdalma nem kisebb, de sőt nagyobb és nemesebb. Nagyobb, mert Magyarország négyszáz éves, szenvedésekkel teljes története megtanított bennünket a magyar nemzeti eszmét legfenségesebben képviselő király halála által szenvedett veszteség valódi, a kortársak által alig megértett nagyságára, nemesebb, mert fájdalmunkba nem vegyül semmiféle önző érdek, s szívünket egyedül s kizárólag csupán a magyar nemzeti dicsőségnek Mátyás halála által letűnt emléke tölti be.

Négy század hosszú idő, s ha nem volnának az írott emlékek ezrei, melyek Mátyás életéről, cselekedeteiről, hiteles és kétségbe-

vonhatlan bizonyosságot tesznek, majdnem hajlandók volnánk hinni hogy e nagy király csak a nemzeti mythos alakja, mely csak az ősök képzeletében élt, hogy a nemzeti becsvágnak alakot kölcsönözzön.

Mintha a regék homályos, fátyolos világából csillámlanék át hősies, nagy és magasztos alakja, oly távol van tőlünk az idő, mely őt sajátjának nevezte s mégis oly közel, hogy érezni véljük a hatást, melyet nemzetére gyakorolt, s szívünket áthatja a szeretet melege, melylyel őt népe körülölelte.

Nagynak kellett lenni e szeretetnek, hogy gyökerei négy évszázad után is kihajtanak s a magyar nép, mely Mátyás dicsőségének emlékeit nem látja — hisz rég porba omlottak azok — nagy királyát ma is szívében hordozza, emlékének ugyanoly kegyelettel adózik, mintha sírja csak a legközelebbi múltban zárúlt volna be.

A magyar nemzet büszke Mátyásra, a királyra, ki Magyarországot a jólét, hatalom és dicsőség legmagasabb fokára emelte, s szeretettel övezi a nemzet saját fiát, ki a trónra a nemzet kebeléből emelkedett föl, s osztva annak érzelmeit, vágyait és törekvéseit, vele egy testet, egy lelket képezett.

E kitörölhetetlen szeretet az, mely a magyar nemzetet ma kegyeletes ünneplésre készíti; s teszi ezt annál inkább, mert a mai nemzedék a szeretet és kegyelet érzelmeire fogékonyabb, mint előbb bármikor. Fogékonyabb a kegyeletre, mert abban jelenleg dicsőségesen uralkodó királyunk adta meg a legszebb és legmagasztosabb példát, midőn nagy előde szülőházát fölkereste s azt díszesen megjelöltetni rendelte; fogékonyabb a szeretetre, mert Mátyás óta nem volt Magyarországnak királya, ki a nép szívéhez oly közel állott volna, kit oly tisztelettel és szeretettel körüvezt volna, mint ugyan-e fejedelmet.

Királyt és nemzetet ma ugyanazon szent érzelmek fűzik egybe, mint Hunyadi nagy fia alatt, s e szent érzelmekből fakad a bizalom, mely Magyarország boldog jövőjét biztosítja.

MÁTYÁS KIRÁLYLYÁ VÁLASZTÁSA.¹⁾

A népek lelkében forrongó új eszmék és vágyak, mikor a fejlődés természetes folyamatában megérelődtek, ellenállhatatlan hatalommal érvényesítik létjogukat; az erőszakos kezek, melyek útjukba akadályokat gördítenek, diadalukat siettetik. .

Így a budai vértanú, mely arra volt hivatva, hogy a Hunyadi-ház és a hozzá csatlakozó nemzeti aspiratiók ravatalát képezze: a visszaállított nemzeti királyságnak talapzatává lett.

Másfél század múlt el azóta, hogy a magyar uralkodóház utolsó koronás sarja sírba szállott.

Ettől kezdve idegen dynasztiák tagjai foglalták el Szent-István trónját. Kettőnek emlékezetét áldás környezte. Lajost nagy-nak nevezte el nemzetének hálája. De utódai nem voltak képesek az országot sem belviszályok zaklatásaitól, sem külső ellenség támadásaitól megóvni.

V. László Magyarországon kívül Csehország és Ausztria fölött is uralkodott, a német császárnak öcsese volt, a lengyel királylyal sógorsági viszonyban állott. És mindezen nagy összeköttetésekből a magyar nemzetre nem háramlott haszon; ellenkezőleg az idegen gyámság következményei és a közös jogar alatt találkozó népek torzsalkodásai komoly veszélyeket támasztottak.

Ugyanazon időben egy hazafi, úgyszólván a maga erejével, megvédelmezi az országot, visszaveri ellenségeit, dicsőséget áraszt a magyar névre.

¹⁾ Felolvasatott a *Magyar Történelmi Társulat* f. évi január 26-án tartott ünnepélyes közgyűlésén s részletét képezi a fentebbi társulat «*Magyar Történelmi Életrajzok*» című gyűjteményében, ugyancsak a mai napon megjelenő Mátyás-életrajz első kötetének.

Szerk.

Ilyen helyzet természet szerű fejleménye gyanánt, gyökeret ver a nemzet minden rétegében azon felfogás, hogy a haza csak úgy várhat sorsában szerencsés fordulatot, ha ismét magyar fejedelmet fog uralni; sarjadzani kezd azon elhatározás, hogy V. László magtalan halála esetére, utódját a nemzet saját kebeléből fogja megválasztani.

A köznemesség tömege a nemzeti királyság eszményét Hunyadi Jánosban megtestesítve látta. Őt és fiait régtől fogva trónjelöltekül tekintette tisztelőinek rokonszenve és ellenségeinek gyűlölete.

A Cilleiek és Garaiak azért sugdoshatták a király fülébe, és iktathatták okiratba is, hogy a Hunyadiak a trónra vágnak; a rágalom nem nélkülözötte a valószínűség látszatát.

És így érthető, hogy Capistránói János látnoki szemei a rajta áhitattal csüggő ifjú Mátyás fején látták ragyogni a koronát. Nehány évtized múltával az udvarnál szájról-szájra járt azon elbeszélés — mely a mese hüvelyében a valóság magvait rejti — hogy János atya, a Hunyadi-család körében időzvé, mindannyiszor mikor a két testvérrel együtt jelent meg, következetesen az ifjabbat tüntette ki azzal, hogy jobbára vette; és atyjoknak, ki e fölött meglepetését fejezé ki, azt a magyarázatot adta, hogy László rövid pályafutás után le fog tűnni, Mátyásra a királyi trónon dicsőséges uralkodás várakozik.¹⁾

Carvajal bíbornok is, Rómába küldött jelentéseiben, gyakorta szólott mind a nemzet körében észlelhető áramlatokról, mind pedig azon reményekről, melyeket ő maga is Mátyás egyéniségéhez csatol.²⁾ Mindezekből III. Calixtus pápa, mikor a Hunyadiak elleni merényletről tudomást nyert, éles látásával felismerte a jövődő alakulások körvonalait. És az 1457-ik év folyamán ismételt hallottak

¹⁾ Bonfin elbeszélése. A ragúzai emlékbeszéd szerzője is megemlíti Capistránói János jóslatát.

²⁾ III. Calixtus 1458 február 10-ikén (tehát mielőtt Mátyás megválasztásának híre hozzá eljutott) írja, hogy gyakorta hallotta, hogy Mátyás jeles tulajdonságokkal ékeskedik és atyja nyomdokaiba készül lépni. (Theiner II. 308.) Ezen információkat bizonyára Carvajaltól kapta, ki utóbb gyakran mondogatta, hogy már a gyermek Mátyásban felismerte a fejedelemi lélek tulajdonságait. (Galeotti feljegyzése. XXIII. fejezet.)

ajkairól jóslatszerű nyilatkozatokat. «Mikor — írja ő maga — érte-
eültünk azon szerencsétlenségekről, melyeket az irígyek és vetély-
társak idéztek elő Krisztus harczoza dicsó házának megsemmisíté-
sére és meggyalázására . . . nemcsak magán társalgásban, hanem
ünnepélyes alkalmakkor is gyakorta megjósoltuk, hogy a csodákat
művelő, igazságos Isten kegyelméből, Krisztus dicsó hősének mélt-
atlanul üldözött háza meg fogja érni a felmagasztalás óráját, Hu-
nyadi Jánosnak érdemeiért el fogja venni a megillető jutalmat!»¹⁾

És valóban az idegen uralom meggyűlöltetésére nem lehet-
ett volna hatásosabb eljárást kigondolni, mint az volt, melyet a
nemzeti irány vezérferfiainak megbuktatása végett, a királyljal
követettek tanácsosai. Valamint a Hunyadiak népszerűségének
élesztésére mi sem lehetett alkalmasabb, mint a részvét fuvallata.

Hunyadi János dicsó alakja még ragyogóbb fényben állott a
nemzet szemei előtt, mióta egyik fia, idegen zsarnok halálának
megboszulásáért, gyalázatos véget ért, a másik ártatlanul börtönbe
került, özvegye pedig az anyát és hitvest érhető legkegyetlenebb
fájdalmakat szenvedte.

A háladatlanlás ilyenét példátlanul álló nyilatkozatai köz-
méltatlankodást idéztek föl. A Hunyadi-ház barátai érezték, hogy
a nemzet kötelessége: elégtételt szolgáltatni a holtak emlékének,
kárpótlást az élőknek. És a mikor V. László kimúltával a helyzet-
ben váratlan fordulat állott be: nyílt határozottsággal hirdették
trónjelöltnek Hunyadi Mátyást.

Szilágyi Erzsébet az anyai szív büszkeségével és rajongó sze-
retetével karolta föl a tervet. Áldozatkészségét, melyet ekkorig a
boszú műve igényelt, fokozott lelkesedéssel szentelte azon váll-
latnak, mely fia fölmagasztalásával, elhúnyt szerettei emlékezeté-
nek a legfényesebb elégtételt volt megszerzendő.²⁾

A párt szervezésében és a támogatására szükséges fegyveres
erő gyarapításában, a vezérlő szerepet Szilágyi Mihály tartotta

¹⁾ Ezen jóslatairól szól a pápa 1458 ápril 14-ikén Carvajalhoz és Szécsi Déneshez, május 16-ikán Mátyáshoz és anyjához intézett leveleiben. Theiner. II. 309—17.

²⁾ Ullissis, a milánói hercegnek a császári udvarnál tartózkodó kö-
vete jelentésében említi, hogy Erzsébet nagy összegeket költött. Bonfin
is szól erről.

meg, ki erőszakos természete egész szenvedélyességével és kiolthatatlan boszúvágy által is ösztönöztetve, lépett öcsse érdekeinek szolgálatába.

Mint mérséklő elem állott oldala mellett Vitéz János, váradi püspök, ki az államférfiú higgadt fölfogását és a diplomata eszélyes taktikáját hozta segítségül.

A szeretet, erő és ész ezen frigye a nemzeti közszellem áramlatainak irányozásában biztos sikert ígért. Hathatós támogatásra számíthattak az egyház feje és magyarországi követe részéről, kiket a Hunyadiak iránt táplált személyes rokonszenv sugallatai mellett a szent szék nagy érdekeinek helyes felfogása is késztetett, hogy Magyarország függetlenségének és hatalmának szilárdításában közreműködjenek.

Ezalatt a magyar főpapok és főurak, kik V. László távolléte alatt az ország kormányát vezették, a királyválasztó országgyűlés kihirdetése ügyében tanácskozmányra gyűltek. Megjelentek: az esztergomi érsek, az egri, győri és boszniai püspökök; Garai László nádor, Újlaki Miklós és Rozgonyi János erdélyi vajdák, Perényi János tárnok, és mások; legnagyobb részök a Hunyadiak ellenségei. Abban állapodtak meg, hogy a trónüresedésnek hova hamarabb véget kell vetni. És deczember elsején szétküldötték a meghívó levelet, melyben az országgyűlést már a következő év első napjára hívták egybe.¹⁾

A sietést főleg azon számítás tette előttök ajánlatossá, hogy a Hunyadiaknak a további erőgyűjtésre sok idejük ne maradjon; és hogy a téli évszakban az utazás kényelmetlensége és költséges volta a Hunyadi-házhoz szító köznemesség nagy részét otthon fogja marasztalni.

Egyúttal ki akarták zárni az idegen trónkövetelők versenyét.

Erre nézve a körülmények azért is kedvezők valának, mert a külhatalmak között egy sem találkozott, ki igényeinek érvényesítésére elegendő erővel rendelkezett.

Ugyanis Frigyes császár, az elhunyt királynak fiágon legközelebbi vérrokona, habár az ország koronáját és több városát

¹⁾ Kaprinai. II. 113.

birta, teljesen el volt foglalva azon törekvése által, hogy az V. László által bírt osztrák hercegséget, Bécs városával, és Cillei Ulrik stiriai birtokait megszerezze.¹⁾

Kázmér lengyel királynak, ki mint Nagy Lajos unokája, I. Ulászló testvéröccse és V. László nővérének férje, tartott igényt a magyar trónra, — az ország rendei körében nem voltak összeköttetései és barátai.

V. László másik nővérének, Anna szász hercegnének föllépését, ki öccse halála után «Magyarország született királynője» címét vette föl,²⁾ — egyáltalán senki sem vette komolyan.

Mert abban, hogy a nemzet most a maga kebeléből válaszsza meg uralkodóját, a Hunyadi-ház barátaival egyetértenek ellenségei, kiknek körében Garai László és Újlaki Miklós kecsegtették magokat azon reménnyel, hogy sikerülni fog nekik saját személyök körül csoportosítani a választók többségét.

Garai László arra támaszkodhatott, hogy az ország első méltóságát foglalja el, melyet atyja és nagyatyja is viselt. E mellett előkelő családi összeköttetésekkel is dicsekedhetett. Anyja Cillei Anna volt; így Zsigmond királyt nagybátyjának, V. Lászlót unokaöccsének nevezhette. Neje pedig, Alexandra, a sziléziai hercegek családjából származott.

Újlaki Miklós nagy vagyonának és őseinek érdemein felül azon szolgálatokra hivatkozhatott, melyeket egy negyedszázadon át a törökök ellen viselt háborúban tett. Minélfogva Hunyadi János halála után egy ideig missiójának örökösét látták benne. Ő kétségkívül abban is reménykedett, hogy Podjebrád Györggyel sógorságban áll. És valóban a csehországi kormányzó lényeges

¹⁾ Frigyes 1457 december 22-ikén Soprony városához intézett levelében azon kérdésre, hogy a város követei a királyválasztó országgyűlésen mily állást foglaljanak el, kitérő választ ad. (Hazai Okmánytár. IV. 387.) De bár igényeivel a magyar trónra most nem lépett föl, ezeknek érvényesítését későbbre hagyta. Kiténik ez az udvaránál levő milánói követ 1458 február 18-ikán kelt jelentéséből, melyben (Mátyás megválasztatása után!) írja, hogy a császár minden áron Bécsset akarja megszerezni «perché spera, havendo Vienna, consequirá lo dominio de Ungaria et de Boemia». (A párisi nemzeti könyvtárban.)

²⁾ 1458 február 17-ikén kelt oklevele Palackynál. Fontes. XX. 126.

szolgálatokat tehetett neki, úgy befolyásával, melyet a Magyarországnak hatalmas cseh kapitányokra gyakorolt, mint az által, hogy Hunyadi Mátyást kezei között bírta.

Azonban Podjebrád szemei előtt első sorban a saját érdeke lebegett. El volt tökévelve, hogy magát Csehország királyává fogja megválasztatni. Az éles látású politikus fölismerte, hogy céljának elérése lehetetlenné válik, ha a külföldi praetendensek egyike lép a magyar trónra, mert ekkor képtessé lesz Csehországra is érvényesíteni ugyanazon alpra támaszkodó jogigényeit. Ellenben kiválóan előnyösnek mutatkozott azon alakulás, ha nemzeti király nyeri el a magyar koronát; a mely példa mérvadó lesz a csehországi rendekre is.

Egyszersmind régtől fogva be volt avatva a magyarországi közszellem titkaiba. És habár a legnagyobb ellentét választotta el őt, a hussziták vezérét, a kath. egyházhoz hően ragaszkodó Hunyadi Jánostól: ezzel — mint láttuk — benső viszonyt ápolt, mivel hatalmi állásuk közös alapon, a nemzet tömegeinek rokonszenven emelkedett. És Hunyadi László kivégeztetése után az udvari párt nyíltan emelhetette azt a vádat, hogy a király élete ellen szőtt állítólagos összeesküvésnek részese Podjebrád is, kinek a prágai országgyűlésen igazolnia kellett magát.¹⁾

Nem volt előtte titok, hogy a magyar trónjelöltek sorában a királyválasztásnál többségre csakis Hunyadi Mátyás számíthat, és egyúttal az is, hogy ennek pártjától ő a legőszintébb támogatást várhatja.

Ennek következtében a szerencse legkivételesebb kedvezésének tekinthette azt a véletlent, mely a magyar trónjelöltet, épen az eldöntő pillanatban, kezeibe szolgáltatta. Nem is késett értékesíteni a jó alkalmat. Mátyásnak kijelentette, hogy kész őt a trón elnyerésében támogatni, vele szoros szövetségre lépni, melynek megszilárdítására leánya, Katalin grófnő, kezét ajánlotta föl neki.

Mátyás, a mint az ő trónra emelése szóba hozatott, legkevesebbé sem volt meglepetve. Azon jóslatot, hogy egykor Magyarország uralkodója lesz, nem egyszer hallotta őszinte jóakarók, s még gyakrabban közönséges hízelgők ajkairól. Most tehát a sors-

¹⁾ Palackyi. v. A. 414.

nak páratlanúl álló fordulata, mely őt a börtönből a trónra készült emelni, nem zavarta meg lelke egyensúlyát. Az ifjúkor könnyű felfogásához a hivatottság érzése csatlakozott. A trón csillogó fénye és nagy missiója egyaránt megragadta. Király akart lenni.

Ezen czél elérésére minden eszközt felhasznált. Az ég hatalmaihoz fordúlt imáival. És megemlékezvén a rokonszenvről, melyet Capisztrán János részéről tapasztalt, most az ő halála után fogadalmakat tett — bizonyosan a Szent-Ferencz-rend javára — azon esetre, ha az ő közbenjárása a trónra segíti.¹⁾

Együttal, fölismervén Podjebrád szövetségének, mind most a királyválasztásnál, mind később a német császárral előreláthatólag keletkező összeütközések esetén, nagy értékét: hálásan fogadta az általa nyújtott baráti jobbot, és ígéretet tett, hogy nőül veszi leányát, kit azonnal el is jegyzett.

Be nem várva anyjának és nagybátyjának, jóakaróinak és híveinek hozzájárulását, függetlenül és önállóan határozta el magát ezen fontos lépésre, mely önérzetének és érettségének első nagy nyilatkozása volt.²⁾

Néhány nappal ez után érkezett Prágába Vitéz János váradi püspök, Hunyadi Jánosné és Szilágyi Mihály megbízásából, hogy Mátyás szabadon bocsátását kieszközölje. Kétségkívül a legszivezebb fogadtatásban részesült. — De Mátyás kiadatását nem érte el. Podjebrád tetemes váltságdíjat is igényelt, és súlyt helyezett rá, hogy Mátyás az ő megváltatásáig nála maradjon.

Vitéz a váltságdíj összegére nézve nem tett nehézséget, megajánlotta az 50,000 arany forintot. És tapasztalván az érdekek solidaritásán alapuló őszinte jóakaratot, melyet Mátyás iránt

¹⁾ Ujlaki Miklós fentebb idézett levele.

²⁾ Hogy ezen elhatározása mindjárt V. László halála után történt, kitünik abból a körülményből, hogy december elején már Bécsben is köztudomásra jutott Mátyás eljegyzése. Leubing prépost 1457 december 17-ikén Vilmos szász hercegnek írja: «Es ist eine gemeine Rede hie, dass der Huniad Mattisz, der gefangen gelegen hat zu Wienne, den andern Tag, als der Kunig verschiden ist, von dem Jörzig (Podjebrad) zu Prag zirlich ingefurt werden sei und Ime seine Tochter zu der Eee gegeben habe». Palacky. Geschichte IV. B. 21. — Hogy Mátyás anyja és nagybátyja más házasságot terveztek számára, alább fogjuk látni.

Podjebrád tanúsít, — úgy látszik — jobbnak látta a hradsini udvarnál hagyni a trónjelöltet, mint a választási mozgalmak idején hozni őt Magyarországra, hol útközben vetélytársainak hatalmába kerülhetett.

Ellenben ígéretet vett Podjebrádtól, hogy befolyását sógoránál, Újlaki Miklósnál, Mátyás javára fogja érvényesíteni.¹⁾

Igy tehát a Hunyadi-párttal most csak Garai László állott szemben. A nádornak jól szervezett pártja volt, melynek élén Miklós pécsi püspök és Lindvai Bánfi Pál, királyi főudvarmester állottak. Számos előkelő főúr, mint a Gersei Pethők, Szamszédvári Henning, Thuróczy Benedek, Buzlai László, Saskői Korlát Péter csoportosultak körüle.²⁾

Azonban ennek daczára, meg kellett győződnie arról, hogy a Mátyás érdekében megindult nagy mozgalommal szemben győzelemre nem számíthat. Az lett tehát óhajta, hogy ha már el nem foglalhatja a trónt, legalább leánya oszsa meg azt a leendő királylyal. Hajlandóságot mutatott a Hunyadiakhoz való csatlakozásra. Közbenjárók mentek az özvegyhez, a ki elnémította szívének felgerjedését, és életben maradt fia javára kész volt elhúnyt fia halálának főokozójával kiengesztelődni, sőt a rokonság szoros viszonyát létesíteni vele.

Miután a nehézségek elhárítottak és az egyezés föltételei

¹⁾ Vitéz küldetéséről Prágába Bonfin röviden tesz említést. A pápa (elkésve) 1458 febrár 9-ikén meghagyja Carvajalnak, hogy Mátyás kiszabadítása érdekében működjék, és vegye igénybe a váradi és váci püspököket «qui sua sponte ad hoc satis, ut intelleximus, animati sunt». (Theiner. II. 308.) — Palacky elmondja, hogy Vitéz december 13-ikán érkezett Prágába; de nem jelezi a forrást, melyből az adatot merítette. — A váltásdíj összege iránt eltérők az adatok; leghitelesebb Aeneas Sylvius egykorú feljegyzése. (Epistola 323.) Hogy Podjebrád befolyását Ujlakira és Giskrára érvényesítette, későbbi, alább idézendő okiratokból tudjuk. Mátyás 1458 február 8-iki alább idézendő oklevelében halálan emeli ki Podjebrád jó szolgálatait. És Vilmos szász herczeg 1458 ápril 11-ikén a pápának panaszolja, hogy Podjebrád volt, a ki Mátyást «in Regem Hungariæ de facto duntaxat erigi fecit et procuravit».

²⁾ Ezek az alább idézendő 1458 január 12-iki okiratban fordulnak elő. Itt ilyen kifejezések használtak: «cumtisque alios partem Palatini tenentes» — «de adherentibus et partem Palatini tenentibus».

tisztába hozattak, személyes összejövetel határozottatott el. Szeged jelöltetett ki találkozási helyül. Hunyadi János özvegye és Szilágyi Mihály Temesvárról, Garai László és neje, Alexandra hercegnő, Budáról jöttek ide. Január 12-ikén kötötték meg az egyezséget.

A nádor és neje ígéri, hogy hathatósan közre fognak működni Hunyadi Mátyás kiszabadításában és királylyá megválasztásában; mindazok ellen, kik mást akarnának megválasztani, legyenek hazafiak vagy idegenek, egész erejükkel es minden hatalmukkal fognak föllépni.

Viszont Hunyadi Jánosné és Szilágyi Mihály kinyilatkoztatják, hogy a nádorral, nejével és párthíveivel örök békét, felbont-hatatlan szövetséget kötnek; a tőlök bármily időben, különösen Hunyadi László halálával szenvedett sérelmekre és bántalmakra a feledés fátyolát borítják. Egyszersmind «keresztény hitökre, becületökre» ígéri, hogy Mátyás hitves társul veszi a nádor leányát, Annát; a nádort és nejét szülei gyanánt fogja tisztelni; a nádort összes hivatalainak, várainak és uradalmainak birtokában meg fogja tartani és oltalmazni. Kötelezik magokat, hogy Mátyást csak akkor fogják Magyarország kormányára és örökségének birtokolására bocsátani, ha előbb a nádor leányával tényleg házasságra lépett.

A négy szerződő az evangéliumra tett esküvel erősítette meg az egyezséget; és megállapította, hogy mihelyt alkalom nyílik, a szent szék legatusa és az ország primása előtt az esküt meg fogja újítani.¹⁾

És ezzel a Hunyadiak elnyerték azon megnyugtató biztosságot, hogy a királyválasztó országgyűlésen céljukat fogják érni.

A január első napjára egybehívott országgyűlés csak három héttel később kezdette meg tárgyalásait.

A régi udvari párt fejei: Szécsi Dénes primás, Garai László nádor, Újlaki Miklós erdélyi vajda, és barátaik idejekorán megjelentek Budavárában. De miután Garai a Hunyadiak által meg volt nyerve, és a főrendek között mind többeket magával vont; miután

¹⁾ Az egyezségről 1458 január 12-ikén kelt oklevelet, melybe az eskü egész szövege föl van véve, közli Teleki X. 565—9.

továbbá mind a fővárosban mind az ország számos vidékén a Hunyadi-ház javára megindult mozgalom napról-napra nagyobb mérvet öltött: senki sem gondolhatott arra, hogy Szilágyi Mihály és barátai megjelenése előtt napirendre tűzessék a királyválasztás ügye. Türelmesen várokztak érkezésére.¹⁾

Ezalatt a köznemesség, a pártvezérek sürgtetése és a választás korszakalkotó jelentőségének sejtelve által késztetve, tömegesen gyűlt a Rákosra, hol máglyák körül tanyázva, nem csekély önmegtagadással viselte a téli évszakkal járó kényelmetlenséget.

Végre január 20-án megjött Szilágyi Mihály, tizenötezer jól felszerelt fegyveressel. Kíséretében voltak: Székely Tamás vránai perjel, Rozgonyi Sebestyén, Kanizsai László, Szentmiklósi Pongrácz; valamint az erdélyi nemesség tömegei.²⁾

Szilágyi értesülvén, hogy azon hír kezd elterjedni, mintha önmagát akarná megválasztatni, és a rendelkezésére álló sereggel erőszakos államcsinyt tervezne: sietett megnyugtani az ország rendeit.

Mind az urak, mind a nemesség körébe küldötteket bocsátott. «Nem azért jött fegyveres erő kíséretében — üzené általok — hogy zavart támaszson, hanem az ország becsületének megóvása és saját személyének biztonsága végett. Senki se higgye el, hogy ő saját magát akarja királylyá megválasztatni. Erre nem tartja magát méltónak. *De igenis óhajtja a magyar faj becsülete érdekében, hogy magyar ember emeltessék a trónra.* Ha ez megtörténik, ígéri, hogy addig fel nem oszlatja haderejét, míg a szent koronát visszaszerzi és az ország elvesztett melléktartományait visszacsatolja.»³⁾

¹⁾ Ezt említi Thomasi január 23-iki jelentésében.

²⁾ Thomasi január 23-iki jelentése és Turóczy elbeszélése. (Téved tehát Bonfin, és megbízhatatlanságát elárulja, mikor Szilágyi megérkezését és Mátyás megválasztatását február 10-re teszi). Aeneas Sylvius 1458-ban írt Európa című munkájában Szilágyi seregének számát húsz ezerre, későbbi Commentárjaiban tizennégy ezerre becsüli. Bonfin 2000-ről, Dlugoss 5000-ről szól. Thomasi jelentését tekinthetjük a leghitelesebbnek.

³⁾ Ezen nagy jelentőségű nyilatkozatot fölveszi a velencei követ, 1458 január 23-iki jelentésébe. «Mando immediate el prefato Signor Silag-miál alla congregatione de baroni et gentilhomini a dirli: Come l'era venuto non per far alcuna novità, ma per honor del regno de Hungaria et

Ezen nyilatkozat a köznemesség soraiban hatalmas vizsgálóra talált. És a velencei köztársaság budai követének figyelmét el nem kerülte, hogy ettől fogva az igénytelen köznemesek «emelt fővel» büszke önértet kifejezésével jártak-keltek, Mátyás éltetve,¹⁾ kinek jelöltségében az idegen uralom régi korszakának megszüntét, egy új korszak megnyíltát üdvözölték.

És a lengyel követ, ki azon megbizással jött, hogy uralkodójának igényeit előterjeszse és érvényesíteni törekedjék; lemondván a siker minden reményéről, kísérletet sem tett, hogy megbízásában eljárjon.²⁾

Azonban a főrendek között találkoztak többen, kik haboztak meghajolni a nemzeti közvélemény hatalmas elött; főleg azok, kik Hunyadi László kivégeztetésére befolyást gyakoroltak, és Mátyás boszújától félték; nem bízván a nevében tett ígéretek erejében.

Szilágyi Mihály mindent megtett, hogy aggodalmaikat megszüntesse.

Január 22-ikén megjelent a főrendek gyűlekezetében, és így szólott:

«Nem azért jelent meg fegyveres had kíséretében, hogy erőszakot gyakoroljon, hanem azért, hogy másokat akadályozzon meg a szabad választás korlátozásában. Mindazáltal, mint az ország rendének egyike, figyelmeztetni kívánja honfitársait: emlékezzenek meg Hunyadi János érdemeiről, ki egyedül maga háritotta el Magyarországtól a törökök támadásait, a nemzetre dicsőséget árasztó fényes győzelmeket vívott ki, és mindezekért háladatlan-ságot aratott. Most az ő emlékezetének megdicsőítésére alkalom nyílik, ha az általa megmentett ország trónjára fiát emelik. Ne en-

per segurtá de la testa sua; et che alcuno non se credesse che el volesse farse Re, perche'l non se reputava degno; ma bene diceva che per honor de la lengva hungara facendosse Re hungaro lofferiva mai non lassar dicte gente se prima non hará la corona ne le mano et etiam se offeriva redintegrar i membri perduti di questo regno». A kiadatlan jelentés egykorú másolata a milánói állami levéltárban.

¹⁾ Az idézett jelentésben emeli ki ezt.

²⁾ Dlugoss említi a követ Budára érkezését, meg is nevezi őt. De a velencei követ jelentéseiben nem vett tudomást róla, mi kétségtelessé teszi azt, hogy az actiót meg sem indította.

gedjék, hogy idegen viselje ezentúl a koronát. Mindenkit biztosít a felől, hogy azoknak, kik Hunyadi László ellen ármánykodtak, őszintén megbocsát. Mert ő csak az ország javát tartja szem előtt. Es ezért, ha az urak ismernek valakit, a kinek megválasztása nagyobb előnyöket ígér az országnak, ám nevezzék meg, és mi sem gátolja megválasztatását!»¹⁾

Szilágyi egyúttal minden egyesnek, a ki óhajtotta, biztosító okiratokat állított ki, a maga, nővére és öcsese nevében; esküvel erősített ígéretek telt, hogy Mátyás nem csak boszút állani nem fog házának ellenségein, hanem a királyi kegyelmesség tényeivel fogja azoknak a jövőben hűséges ragaszkodását jutalmazni.²⁾

Ezalatt Carvajal bíbornok is buzgón működött közre a megnyugtató és kiengesztelő művében. Legjelentékenyebb vívmánya az volt, hogy Szécsi Dénest, ki állásánál és családi összeköttetéseinél fogva egyaránt nagy tekintélyben állott, a Hunyadi-ház ügyének megnyerte.³⁾ És január 23-án azon örömben részesült, hogy a főurak, kik ekkorig mint balálos ellenségek állottak egymással szemben, az ő miséjén megjelentek, és ennek végeztével ünnepélyes kézzorítással nyilvánították előtte kiengesztelődsüket, mire szíve mélyéből adta rájuk áldását.

Ezen szertartás után, ősi szokás szerint, áldomás következett. Ennek vígságai közepett eltűntek a válaszfalak, melyek éveken át két ellenséges táborra osztották az ország legelőkelőbb férfait.⁴⁾

¹⁾ Ezen beszédet, ilyen kivonatban, Aeneas Sylvius közli «De Europa» I. fejezetében. És mivel az egykorú följegyzés alapjául bizonyára Carvajal jelentése szolgált, hitelesnek fogadhatjuk el azt. Ellenben a Bonfin és Ranzan által Szilágyi Mihály ajkaira adott ékes beszédek a nevezett történetírók compositiói.

²⁾ Egy ilyen, 1458 január 23-ikán kelt biztosító irat Kaprinainál. II. 118.

³⁾ A pápa Szécsibez 1458 márczius 14-dikén intézett iratában elismerését fejezi ki azon buzgalomért, melyet a választásnál, az egyetértés helyreállítása ügyében kifejtett. Theiner II. 311.

⁴⁾ Thomasi 1458 január 23-ikán jelenti: «Heri el prefato Silagini al se reconcilió cum quelli Signorie baroni che se attrovarono al caso del Conte Ladislao. Et hoi dicta una solemne messa hanno mangiato insieme». — A pápa 1458 márczius 14-én Carvajalhoz írt levelében említi:

A főrendek lakomáján, a Rákos mezején és Pest utczáin felhangzó üdvkiáltások egyértelműsége Mátyás megválasztatását bevégezett tény gyanánt tüntették föl.

Csak a formyszerű kihirdetés volt hátra.

A főpapok és főrendek Budavárában jöttek össze. Megállapodásukat, a Rákoson egybegyűlt köznemességhez, tárgyalás és hozzájárulás végett, küldöttség volt megviendő.

De a köznemesség lázas izgatottságában nem bírta a távolban bevárni az üzenetet. Kora reggeltől fogva betöltötte Pest utczáit. Fölkereste a templomokat, melyeknek egy részében még hő imákat küldöttek az éghez, a választás szerencsés kimenetelért; másik részében már hálát adtak Istennek azért, hogy meghallgatta a nemzet óhajtásait. Majd a keményen befagyott Duna jégpáncélján foglaltak állást. Türelmetlenül várták, hogy a várból lehangozzék a név, melynek minden remény teljesülését biztosító varázshatalmat tulajdonítottak.

Főnt ezalatt hosszúra nyúltak a tanácskozások; mert a királyi szék betöltésével kapcsolatos több fontos kérdést kellett elintézni. A köznemesség félreértette a késedelmet. Aggodalom szállhatta meg, hogy a megválasztandó személy iránt mutatkozik nézeteltérés. A türelmetlenség és izgalom nőttön-nőtt. Mind sűrűbben és erőteljesebben emelkedtek a különböző csoportokból a kiáltások, melyek a királyt éltették.

«Intelleximus reconciliatos inter se esse Primates istius Regni . . . impensa opera et singulari industria . . . Cardinalis Strigoniensis et Tua . . . Te itaque . . . plurimum in Domino commendamus, qui pacem Primatum premissorum benedicere, eamque per dexterarum conjunctionem, adhibitis solemnitatibus divinorum, stabilire ac sancire studuisti». (Theiner II. 309.)

Ezek után állíthatjuk, hogy Thuróczi és Bonfin nem adják elő híven a választást megelőző eseményeket. Azt írják, hogy több napon át eredménytelenül folytak a tanácskozások; hogy a nádor késleltette a választást, az idegen trónkövetelők követeknek meghallgatását sürgetvén. Aeneas Sylvius, Bonfin, Dlugoss és Ebendorfer azon elbeszélése, a mely szerint Szilágyi Mihály akasztófákat, vérpadokat állított föl, fenyegető rendeleteket bocsátott ki, szintén ellentétben áll egyéb teljes hitelt érdemlő adatokkal, melyekhez csatolhatjuk Carvajalnak 1459 tavaszán Frigyes császár előtt tett (alább említendő) nyilatkozatát. Azt, hogy ilyeneket Bonfin irt, csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy ezen részeket később, Ulászló udvaránál írta, mikor Mátyás fényes emlékéét elhomályosítani iparkodtak.

A főrendek sietve befejezték tárgyalásaikat. Kihirdették egyhangú megállapodásukat, hogy Hunyadi János fiát, Mátyást, kívánják és ajánlják királyul.

Negyvenezer ajakról felhangzó «Éljen Mátyás király!» a nemzeti akarat által szentesített törvény erejét kölcsönözte az indítványnak.¹⁾

Miként néha hirtelen lecsillapodik a dühöngő zivatar, a tornyosuló hullámhegyek helyét enyhén fodrozott vízlepel foglalja el, és a sötét fellegek közül derülten bocsátja le sugarait a nap: színűgy történt Magyarországon. A legnemesebbek életére törő párt-szenvedély nyomaiba testvéri egyetértés látszott lépni.²⁾

A választás híret az ország minden részébe sebes futárok vitték meg. Mindenütt a lekesedés nyilatkozatait idézték föl;

Nem egy párt győzött, nem egy család magasztaltatott föl; a magyar nemzet ülte diadalát. És ez annál jelentőségteljesebb vala, mert a megelőző küzdelem heve a magyar állameszme és törzséből friss hajtást fakasztott: a *magyar faj*, a *magyar nemzeti-ség*, a *magyar nyelv* eszméiben, melyek ötödfél század után legelőször most találnak nyílt kifejezést egy zord harczosnak, Szilágyi Mihálynak, ajkain, mikor nemzete képviselőihez szól; és azon levelek lapjain, melyeket az ő nevével a legműveltebb magyar főpap, Vitéz János püspök, a győzelem mámorában intéz az ország rendeihez és a külső hatalmasságokhoz:

«Nem kételkedünk — így szól az erdélyiekhez — itt levő

¹⁾ A fennmaradt egykorú történeti emlékek összevetése alapján készült a fentebbi elbeszélés. — 40,000 ember jelenlétéről szól Thomasi még aznap írt tudósításában, (Diplom. Emlékek. 1. 3.) és Aeneas Sylvius néhány hónappal utóbb írt művében. Ez utóbbi kiemeli, hogy a köznemesség a Duna jegén gyűlt egybe. Egy századdal később Oláh Miklós írja, hogy Mátyás a Duna jegén választatott meg.

Régi Magyar Költők Tára. I. 23 és 283.

²⁾ Hogy egyhangulag és minden nehézség nélkül történt Mátyás megválasztatása, az egykorú emlékek hosszú sorozata hangsúlyozva emeli ki. Így Thomasi január 24-ikén, Szilágyi Mihály ugyanezen napon és január 30-ikán, egy zarai és egy spalatói levél február 22-én, Mátyás király ápril 14-ikén. — És Dlugoss is, bár tollát gyűlölet vezérlé: «Pronis atque concordibus votis» történt a választás — úgy mond — «quod raro apud illum gentem contigisse quis meminereit».

követeitek csakhamar értesíteni fognak a felől, hogy az egész magyar nemzetnek (*gentis hungare*), melynek ti is a vér erejénél fogva tagjai vagytok, legnagyobb előnyére és örök dicsőségére, Magyarország összes főpapjai, zászlósbai, főrendei és nemesei, a Ti követeiteknek is lelkes hozzájárulásával, ... az isteni kegyelmesség sugallatára, tekintetes és nagyságos Mátyás urat, néhai Hunyadi János kormányzó és beszterczei gróf úr fiát, a mi szeretett öcsénket, egyértelmű akarattal megválasztották. Mivel pedig követeiteket az ország fontos ügyeinek tárgyalása itt visszatartja, nehogy ezen nagy öröm és közvégség hírére elkésve kapjátok, jelen levelünk előmutatóját, nemes Sárkány Mihályt, küldjük, ki a legnagyobb sebességgel megy hozzátok és mindent bőségesen elő fog adni. Ti a fenséges Mátyás urat a Ti körötökben születni, házi isteneitek között nevelkedni és felserdülni láttátok, így tehát inkább mint mások örömujjongva a magatokénak nevezhetitek. Nyissátok meg most a közvégség forrásait, örvendjete, vígadjatok, újjongjatok, és adjatok hálát a jóságos nagy Istennek a Ti országrezetek illetén felmagasztalásáért, valamint azon diszért és üdvösségért, melyben *a magyar nemzet* (*gentis hungare*) részesült! »¹⁾

És a Milánó fejedelméhez intézett levélben hangsúlyozza, hogy «Isten csodás kegyelmességével, a különféle viszontagságok által megzavart Magyarországra vetvén irgalmas tekintetét, legújabbban úgy ezen országnak, mint egyszersmind a *mi magyar nemzetünknek* (*Regni hujus pariterque gentis nostre Hungarice*) rég letűnt boldogságát visszaállította». Azon biztos reményét fejezi ki, hogy a fejedelem, ki «*ezen ország és nemzetünk iránt*» (*huic Regno nationisque nostre*) nagy rokonszenvet és jóakaratot tanúsított, osztozni fog örömükben.²⁾

Így, mint a magyar fajnak az idegen befolyással szemben kivívott győzelmet értelmezték Németországban a királyválasztás tényét, melynek horderejét leghívebben tüntetik föl az alaptalan, de jellemző hírek, melyek a félelem és gyűlölet hatása alatt megszülettek. A németújhelyi császári udvarnál azon nyilatkozatot adták Mátyás anyjának ajkaira, hogy «egy esztendő eltelte előtt,

¹⁾ Az 1458 január 24-ikén kelt írat Telekinél. X. 572.

²⁾ Az 1458 január 30-ikán kelt írat Diplomatiái Emlékek. I. 4.

annyi németnek vérét fogja ontani, hogy térdig gázolhatnak benne a lovak». Mátyást ugyanott valóságos szörnyeteg gyanánt állították elő; és azt jóstolták, hogy ha életben marad, a legrosszabb ember, a legkegyetlenebb uralkodó válik belőle.¹⁾

Ellenben a magas világnézet, a rokonszenv és kegyelet álláspontjáról ítélték meg Rómában Mátyás megválasztását. Ennek hírért elragadtatással fogadták, melynek ékesszóló tolmácsait bírjuk III. Calixtus pápa leveleinek egész sorozatában. Legfellengzőbb és egyúttal valóban történeti értékű a Mátyáshoz intézett íratnak tartalma, mely a látnoki clairvoyance meglepő nyilatkozatait tünteti föl.

«Midőn épen — írja a pápa egyebek között — a török zsarnok fenyegető készülétei és a keresztény fejedelmek vésteljes hanyagsága a legnagyobb aggodalommal töltötte el lelkünket; feltűnt azon szerencsés nap, melyen magyar királylány megválasztásáról tudósítatánk. Hogy ez be fog következni, előre megjósoltuk, erősen hittük. Mert nem lehetett föltennünk, hogy az igazságos Isten, a kiért és a kinek híveiért boldog emlékezetű atyád dicsőben és vitézül harczolt, ennek házáat a viszontagságok súlya alatt elmerülni engedje.

«Megválasztatásod hírére szívünket oly vígság és meglegedés szállotta meg, hogy soká haboztunk, mily szavakkal fejezzük ki méltó módon érzelmeinket, melyeknek tolmácsolására a nyelv elégtelen . . . Mert a mi örömünk annál inkább fölülmúlja a másokét, mennél fájdalmasabbak voltak aggodalmaink fulánkjai, és mennél inkább bízunk Istenben, hogy lelkünk titkos sejtelmét valószínű fogja . . . Fenséged felmagasztaltatásában imádságaink és könynyeink gyümölcsét látjuk.²⁾ Fenséged személyében pedig Isten emberét ismerjük föl, kit nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztény világnak küldött, és azért emelt virágzó korában trónra,

¹⁾ Milánó németújhelyi követe 1458 február 18-ikán írja: «Dicese qua che la matre . . . menaza forte ad Tedeschi, dicendo che non sará uno anno chel fará correre tanto sangve de Tedeschi per terra, che li cavalli li anderanno dentro a meza gamba». És Mátyásról így szól: «Dicono . . . chel ha una brutta cera de homo et chel ha uno male sangve et chel sel vive el saria el pégiore — homo et piú crudele che havesse mai queste parte» (Eredetije a párisi nemzeti könyvtárban.)

hogy a belső viszályok leküzdése után a mohamedán felekezet kiirtására czélzó dicsteljes küzdelemnek szentelhesse erejét.

«Mivel pedig ezen vállalat létesítéseért lelkünk kimondhatatlanul hevül, . . . mindenki elgondolhatja, milyen nagy örömről mikor Téged, annyi jeles tulajdonság birtokosát, oly szép remények zálogát, a legalkalmasabb időpontban küld az ég, a kereszténység javára.

«Felidézve atyádnak, Krisztus győzhetetlen atlétájának, örök dicsőséggel környezett emlékezetét, azon meggyőződést tápláljuk, hogy az ő gyászos halála után Magyarország Benned újabb támaszpontot nyert, melynek szilárdságát növeli az, hogy előtted áll atyád dicsőségének példája. Ezt biztos hitünk szerint Te nemcsak el fogod érni, hanem minden igyekezettel meg fogod haladni . . .

«Mindezeknél fogva Fenségednek, saját magunknak és az egész kereszténységnek szerencsét kívánunk. Egyúttal buzdítunk, hogy az igaz hit védelmét és a hitetlenek kiirtásának vállalatát azon buzgalommal karold föl, melyet Tőled meg lehet várni, mint a kit Istennek mintegy különös rendelkezése úgy teremtett, hogy az egész kereszténység Beléd helyezhesse bizodalját.

«Erős meggyőződésünk az, hogy Fenséged a halhatatlan Isten kegyelme által vezérelve, a mily szerencsével emelkedett ifjú korában azon hatalmas ország trónjára, oly sikerrel fog a hit ellenségeinek megsemmisítésére és az örök dicsőség elnyerésére működni!»¹⁾

Még ugyanazon napon, melyen Mátyás királylyá kikiáltatott, Szilágyi Mihály az ország kormányzójává választatott meg, oly módon, hogy öt esztendeig viselje e tisztet.²⁾

¹⁾ Az 1458 márczius 14-ikén kelt bréve Theinernél II. 312. Ugyanazon napon ír gratuláló leveleket Carvajalnak, Szécsi Dénesnek, Szilágyi Mihálynak és Magyarország főrendeinek. 309—317.

²⁾ A király és a kormányzó megválasztásáról alkotott törvény szövegét nem ismerjük. A fenmaradt országgyűlési törvénykönyv erről említést sem tesz. Thomasi január 24-ikén jelenti, hogy a királyválasztás után «per la gioventú del qual, per esser ancor in Boemia e non in libertá, hanno eletto el Governator». — Ugyanezen napon Szilágyi Mihály «nomine et in persona . . . electi regis Gubernator in Regno Hungarie constitutus» czímet veszi föl. (Teleki X. 571.) Hogy öt esztendőre választatott

Határoztatott, hogy országos követségek fognak menni Podjebrád Györgyhez a király szabadonbocsátásának és Fridrik császárhoz a szent korona visszaadásának kieszközlése végett; és erre a mennyiben békés úton nem lehetne őket rávenni, fegyver hatalmával fognak kényszeríttetni.¹⁾

Podjebrád irányában erőszakos eszközök alkalmazása nem volt szükséges. A cseh kormányzó üzenetet küldött, hogy Mátyást ünnepélyes módon maga fogja az ország határaihoz kísélni; február 5-ikét tűzte ki az országos küldöttségnek a találkozásra, melynek a Morva folyó partján, Strasznicz határvárosban kellett megtörténni.²⁾

Szilágyi Mihály vezette a küldöttséget. Vitéz János váradi, Szilassi Vincze váci püspök, Rozgonyi János erdélyi vajda, Rozgonyi Sebestyén főlovaszmester, Ország Mihály főajtónálló, Batori István főasztalnok voltak legelőkelőbb tagjai. Hunyadi Jánosné is hozzájuk csatlakozott, türelmetlenül várván a pillanatot, mikor keblére ölelheti gyermekét. Fényesen fölszerelt fegyveresek csapatai kísérték őket.³⁾

Podjebrád György, előkelő cseh urak és díszes dandár kíséretében, a kitzüött napon a straszniczi várba hozta Mátyást.⁴⁾

Amint az első találkozáskor az ő daliás alakja feltűnt, a magyarok zajos örömkialtásai fogadták. Vitéz János tartotta az üdvözlő beszédet. Az ifjú király latin nyelven válaszolt. De ékes szavainál mélyebb lehetett hatása a zokogásnak, mely beszédét félbeszakítá, mikor a megindulás erőt vett rajta.⁵⁾

A viszontlátás ünnepélyes óráját komoly tanácskozások követték, melyek több napot vettek igénybe.

meg, Bonfin nyomán tudjuk. Ilyen fontos tényről bizonyosan jól volt informálva.

¹⁾ Thomasi január 24-iki jelentése.

²⁾ Kaprinai. I. 426.

³⁾ A megnevezetteknek jelenlétéről Straszniczban, tanúskodik az ott február 9-ikén kelt oklevél. Teleki X. 575.

⁴⁾ Bonfin téved, mikor azt írja, hogy Mátyást Straszniczba Podjebrád fia hozta. Egy másik, szintén február 9-ikén ott kelt oklevél kétségtelenné teszi Podjebrád jelenlétét és felsorolja a többi cseh urakat is. Teleki. X. 576.

⁵⁾ Bonfin elbeszélése. De a beszéd, melyet Vitéz János ajkaira ad, bizonyosan a történetíró műve.

Ugyanis Podjebrád azt kívánta, hogy leányának eljegyzése Mátyással, anyja, nagybátyja és a magyar főrendek által jóváhagyassék.

Ez nagy nehézségekbe ütközött. Kínos konfliktust idézett föl.

Hunyadi Jánosné és Szilágyi Mihály alig négy hét előtt a legünnepélyesebb esküvel vállalták magokra azon kötelezettséget, hogy Mátyással, a mint az ország területére lép, házastársul vétetik el Garai László leányát; ezzel nyerték meg a hatalmas nádort; ezzel háritották el a választás egyik nagy akadályát.

Az esküszentsége és a loyaltás sugallata mellett fontos érdek is kívánta ezen kötelezettség érvényesítését. Előre lehetett látni, hogy Garai László, ha magát kijátszva, ambitiosus terveinek végső maradványait is megsemmisítve látja: az alig elnémított gyűlölet megújuló ösztöne által indítva, a király ellen fog fordulni.

Hunyadi Jánosné bizonyára mindent megtett, hogy terveinek megnyerje fiát. Ez pedig hön óhajtotta elhárítani mindazt, a mi a viziontlátás örömét megzavarhatta, teljesíteni anyja kívánatait, megkímélni őt a fájdalomtól és megaláztatástól, melyet cézszatai meghiusulása volt okozandó.

Azonban hatalmasabb tekintetek elnémították a gyermeki kegyelet szavát.

Mátyás fiatal szive még szabad volt. Podjebrád Katalin, a fejletlen gyermek, nem volt képes azt meghódítani. De hogy abban helyet adjon Garai Annának, ezen gondolatot fölháborodással utasította vissza.

Trónja és országa érdekében ám követeljük tőle, hogy ellenségeit és vetélytársait királyi kegyelmével áraszsa el. De hogy bátyja egyik gyilkosa leányának szentelje legnemesebb érzéseit, hogy az élet legmagasztosabb perceinek derűjét a kivégezett testvér véres árnyékával hagyja elsötétíteni: arra nem volt rábírható.

És azt, hogy atya ellenségének kedvéért atya szövetségesnek irányában a háládatlanság bűnét kövesse el; hogy uralkodásának pályáját a szószegés tényével nyissa meg: még anyja sem követelhetette tőle.

Mivel pedig Podjebrád barátsága és szövetsége nagyobb értékű, ellenséges indulata és boszúja még veszélyesebb lehetett mint a nádoré: a politikai érdekek is az ő részén állottak.

Szilárdul ragaszkodott elhatározásához. És ezt érvényre tudta emelni. Anyjának, nagybátyjának, a főrendeknek meg kellett hajolni akarata előtt. Az eljegyzést és szövetséget szentesítő okirat alá pecséteiket függesztették!¹⁾

Ezek után Mátyás mint igazi férfiú és valódi király léphette át országa határait.

• Szent István koronájának gyöngyei még nem ragyogtak homlokán. A jellemzilárdság gyémántfénye már körülsugározta nemes alakját!

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Az 1458 február 9-ikén Straszniczon, Mátyás és Podjebrád által kiadott, a magyar és cseh főrendek által megerősített okleveleket közli Teleki X. 573. 576. Hogy Mátyásnak erős küzdelmet kellett anyjával és nagybátyjával folytatni, ezt az általak Garaiékkal kötött egyezség szövege valószínűvé, Szilágyi Mihálynak későbbi magatartása kétségtelenné teszi.

MÁTYÁS KIRÁLY HADJÁRATAI.

Hadtörténelmi vázlat.

Mátyás király uralkodása a magyar történelem legfényesebb lapjait tölti be.

Nehéz viszonyok közt ellenséges indulatú fejedelmekkel környezve vette át az ország kormányát, s helyzetét még súlyosbította hogy a királyválasztó országgyűlés, bár a haza egén tornyosuló fellegeket jól látta, a nemzet ügyét sajátrendi érdekeinek szükkeblűen alárendelve, az általános lelkesedés közt megválasztott ifjú királytól a hatalom, a cselekvés föltételeit és eszközeit megtagadta. Az országot a király saját zsoldosaival védelmezze, mondja a hozott törvény, a főurak és főpapok bandériumait csak akkor veheti igénybe, ha saját erejéből az országot megvédelmezni nem képes, míg a nemesség fölkeléséhez csak a legnagyobb szükség esetén folyamodhatik.¹⁾ Ámde ugyanakkor kimondja, hogy a nemesek és jobbágyaik adó alá semmi szín és ürügy alatt sem vethetők,²⁾ s hogy a király kezei még jobban lekötessenek, melléje öt évi időtartamra kormányzót nevez.

Mátyás hatalmas szelleme azonban mindezen, valamint a később még a főurak összeesküvése s más események által támadt akadályok fölött diadalmaskodott. Mindenekelőtt lerázta nagybátyja Szilágyi Mihály gyámságát, majd, midőn eszélyessége, nagylelkű-

¹⁾ Quod Dominus Rex contra omnes et quoslibet inimicos et hujus Regni devastatores, hoc Regnum Hungariae de proventibus suis Regalibus protegere et defensare teneatur stb. *Kaprinai*, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae etc. Pars I. 325. Bécs, 1763.

²⁾ Ugyanott; a törvény ötödik czikke, mely az adótílalmat még a kormányzóra is kiterjeszti.

sége s uralkodói fényes tulajdonai által a főnemességet és az országot a maga részére teljesen megnyerte, módot talált arra is, hogy az országgyűlést hozott határozatainak megváltoztatására bírja s így magának a hadviselés eszközeit megszerezze.

Most már bátran állhatott a veszélyek elébe melyek leküzdésében fényes hadvezéri tehetsége által hatalmasan támogatott. Hogy magát a nemességtől, mely a királyi hadak támogatásában igen gyakran lanyhának mutatkozott, minél inkább függetlenítse, a nemzeti véderő mellett hatalmas királyi zsoldos sereget szervezett, mely egyedül tőle függött s kitűnő fegyelme, jó szervezete, az akkori időkben példátlan hadi képzettsége és harczedettsége által nagy terveinek mindenkor kész s mindenkor kitűnően alkalmazható eszköze lett.

Azt hihetnők, hogy Mátyás ez eljárása a magyar nemességet a hadviseléstől, melyben az utóbbi időszakokban már úgysis csak kelleetlenül vett részt, még inkább elidegeníti. De Mátyás, ki a magyar nemzetet s annak történelmét igen jól ismerte, ettől korántsem tartott; s valóban ennek ellenkezője következett be. Midőn a nemesség látta, hogy a király *nélküle* is tud boldogulni, sőt diadalokat arat, fölébredt benne a magyar faj harciassága; nem nézhetette, hogy magyar hadak diadalokat vívjanak ki, melyekben neki része nincs, s a mire őt kényszeríteni oly nehéz volt, azt megcselekedte önkéntesen. Tömegesen sorakozott a király zászlói alá, hogy vele küzdjön s részese legyen a dicsőségnek, melyet a király győzedelmes hadjáratai Magyarországnak, a magyar nemzetnek szereztek.

Mátyást e hadserege ennélfogva, daczára a számos idegen elemnek, mindvégig megtartotta nemzeti jellegét s a nagy király győzelmei nem idegen zsoldos kapitányok, vagy külföldről bevándorolt vezérek, hanem kizárólag magyar vitézek neveihez fűzvék. Báthory István, Kinizsy Pál, Magyar Balázs, Szapolyai István, Bánffy Miklós, a Rozgonyi, Ujlaki, Geréb, Csupor, Dóczy, Both, Szokolyi s még számos magyar család tagjai nemes versenyben igyekeztek arra, hogy a magyar névnek dicsőséget szerezzenek.

Szereztek is. A magyarok hírneve, mely Nagy Lajos óta a külföld előtt már elhomályosodni kezdett, Hunyadi Jánosnak a törökökön vett győzelmei, méginkább pedig Mátyás fényes hadjá-

ratai által ismét közismertté lett. A király neve egymaga elég volt arra, hogy II. Mohammedet, Konstantinápoly elfoglalóját, midőn 1464-ben Jaicza fölmentésére sietett, löszereinek, ágyúinak s málhájának visszahagyásával megfutamodásra bírja; ¹⁾ ép úgy elégségesnek ítélt Ferdinánd nápolyi király 1300 embert a calabriai lázadás elfojtására, mert — úgymond a király — e csekély számú hadi erő csakis a lázadók elrettentésére szolgál, Mátyás király neve, mint 1480-ban Otrantónál, most is elégséges lesz arra, hogy az egész mozgalom csírájában elfojtassék. ²⁾

A magyar sereg e hírnévre méltó is volt; vitézsége páratlan, bátorsága közmondásos, fegyelme, hűsége és önfeláldozása az akkori időben példátlan volt. Ehhez járult, hogy cselekedetei nem szorítottak többé csupán az ország határainak megvédelmezésére, hanem fegyvereivel, melyeket a külföldön is meghordozott, közre működött Európa ügyeinek elintézésében. Mert Mátyás hadjáratai világtörténelmi jelentőségűek; az ozmán félelmesen emelkedő hatalom megfékezése által megóvta Mátyás — legalább egy időre — Magyarországot s vele egész Európát, melynek a törökök ellen, mint hajdan a mongolok ellen, védő pajzsát képezé; Lengyel- és Csehország lesujtásával s ez utóbbinak meghódításával, megakadályozá úgy a német császárság, mint a lengyel királyság hatalmi túlsúlyra jutását, végre a német császári hatalom leküzdésével megfosztotta e birodalmat a Magyarországra eddig gyakorolt káros befolyástól; a meghódított Ausztria, az elfoglalt Bécs nem fenyegette többé — sajnos csak rövid időre — a magyar királyság önállóságát, függetlenségét.

A pápa Mátyásban látta a kereszténységnek ez idő szerint legfőbb oltalmazóját; a szultán a törökverő nagy Hunyadi János szellemét látva Mátyásban föléledni, kerüli a magyar határt, hol reá csak vereség váraozik; a német császár, kénytelen lévén Mátyás fölenyét beismerni, s vele hadban nem mérközhetvén, alát-

¹⁾ *Increbescitibus deinde rumoribus de Corvini Regis adventu, quum dudum adfore nunciaretur, præ nimia trepidatione, relictis munitionibus, machinis et impedimentis in Macedoniam se recepit. Bonfinius* Decad. III. Lib. IX. 387.

²⁾ Ferdinánd utasítása követe Franca számára. 1486. július 4. Nápolyi levéltár. Óváry Tört. Biz. Más. Gyűjt. — Most áll kiadás alatt.

tomos fondorlatokkal küzd a legigazságosabb, legegyszerűsebb s legnagyobb király ellen; a kisebb államok végre, elkápráztatva Mátyás győzelmei s különösen a császári hatalom diadalmas leverése által, alázatosan hajolnak meg a magyarok nagy királya előtt, s őt «a kereszténység leghatalmasabb királya» s száz más hasonló czímmel ruházva föl, neki írásban és küldötteik által szövetségeket ajánlják.

Mindezek után azt hihetnők, hogy Mátyás uralkodása, de különösen hadjáratai, a fejlődő magyar történetírásnak egyik legkedvesebb tárgyát képezik s hogy a munkák százai foglalkoznak a magyar dicsőség e legfényesebb időszakával.

Sajnos, nem úgy van. Telekynek a «Hunyadiak kora» című műve az egyetlen a magyar történeti irodalomban, mely Mátyás uralkodásával, hadjárataival foglalkozik. A mi ezen kívül van, az elenyészőleg csekély; apró munkák, cikkek folyóiratokban, újságok tárczáiban; egyéb semmi.

Ha a Mátyás-irodalmat áttekintjük, szomorúság fog el bennünket, s szégyenkezve kell látnunk, hogy a külföld irodalma többet foglalkozik Mátyással, mint mi magyarok. Hol vannak Mátyás török, cseh és osztrák nagy háborúinak leírásai? hol vannak csatáinak, ostromainak s egyéb vállalatainak ismertetései, rajzai? hol van Mátyás honvédelmi szervezetének, e bámulatos és egész Európának mintául szolgáló óriási mű méltatása? hol van Mátyás hadművészetének, melyből a nyugoti hadművészet fejlődött, kidolgozása? hol van a fegyverűgy Mátyás alatti állapotának leírása? hol vannak Mátyás vezéreinek életrajzai? Nincsenek sehol.

Nem hasonlítjuk össze helyzetünket a külfölddel, hol kétes nagyságú uralkodók és vezérek ezerte jelentéktelenebb dolgai számos nagy és terjedelmes munkában vannak megörökítve s most is állandó és folytonos munkálkodás tárgyát képezik, csak arra utalunk, hogy vannak a magyar történelemnek is sokkal kisebb alakjai mint Mátyás király s viselt dolgaik ennek daczára találtak jeles és hivatott hutatókat s feldolgozókat, míg Mátyás dicső időszakáig eddig csak kutatókat talált, de földolgozókat nem.

A kutatások eredményeinek egy része a különböző oklevél-tárakban már — bár nehezen, mert azok nem magyarul, hanem latin s más idegen nyelveken közöltetnek — hozzáférhető, nagy

része azonban még ki sincs adva, s így a földolgozásra, ha ugyan reá erők találkoznak majd csak évtizedek múlva számíthatunk.

E viszonyoknak különös s a magyar nemzeti ügyre hátrányos következménye az, hogy ifjúságunk s hadseregünk, mely az osztrák német, francia stb. hadjáratokat, e nemzetek hadügyét, vezéreit stb. egész az aprólékos részletekig ismeri, Mátyásnak, Nagy Lajosnak s általában a magyarok nagyjainak hadjáratairól, hadügyéről s a magyar nemzet kebelébe tartozó, annak dicsőséget szerzett s az idegeneknél nem kisebb, de sokszor aránytalanul nagyobb vezérekről, mit sem tud. Ama fogyatékos adatok után, melyek kézikönyveinkben foglaltatnak, a magyar hadtörténelem, a magyar hadügy, a magyar vezérek és hősök életének, tetteinek ismerete nem terjedhet; vajha eljönne az idő és pedig mihamarabb, melyben a magyar nemzet saját eléggé fényes hadtörténetére több gondot fordít. Egy önérettel bíró, önállóságra törekvő s jövőre számító nemzetnek kötelessége az, hogy saját dicsőségét, nagyjait, megismerje, ez ismeretet fiaival közölje s népe kebelében a nemzeti önérettet ápolni, fokozni, minden módon törekedjék.

Ezek a gondolatok, melyek Mátyás halálának négyszázados évfordulója alkalmából bennünk támadtak, s melyek bennünket arra ösztönöztek, hogy a «Hadtörténelmi Közlemények» ezen, a nagy király emlékének szentelt füzetében, Mátyás király hadjáratairól megemlékezzünk.

Nem lehetett szándékunk, hogy e hadjáratok *történetét* megírjuk. Ily munkára egy ember ereje kevés, s a történeti anyagnak, mielőtt valaki Mátyás hadjáratainak leírásába kezdene, sokkal jobban kellene előkészítve lenni mint jelenleg van. Jobban az által, hogy az oklevéltáraknak a magyar hadügyekre vonatkozó részei magyar fordítás, vagy legalább a fontosabb részeknek magyarul való kivonatolása, s külön gyűjteményekbe való sorolása által hozzáférhetőbbé tétessenek, továbbá az által, hogy a kútfők téves, ellentmondó, vagy egyáltalán nem eléggé megállapított adatai, folyóiratokban vagy kisebb munkákban közzétett hadtörténelmi értekezések által kellően tisztáztassanak, végre pedig az által, hogy a történeti személyek életrajzai, melyek nélkül azok cselekményei sokszor meg nem érthetők, megirassanak.

Majd ha ezt a történettudósok, kiknek ez hivatása, megtették, majd akkor azután hozzáfoghatnak a katonák a történelmi anyag földolgozásához, a magyar hadjáratok megírásához.

Egyelőre tehát csak *vázlatról* lehet szó, még pedig tekintve, hogy ez alkalmi füzetben a rendelkezésünkre álló tér csekély, ez-uttal csak *rövid* vázlatát adhatjuk Mátyás király hadjáratainak, s bár a kútfők előttünk fekszenek, a kézikönyvek s különösen Teleky adatainak bírálatára, helyreigazítására, valamint a hadjáratok kritikai megvilágítására ezúttal nem vállalkozhatunk.

Honvéd bajtársainknak azonban még talán így is szolgálatot teszünk, mert a magyarok e nagy királyának hadjáratai eddig még vázlatosan, még a kézikönyvek alapján se írtak le, s így együtt föl nem lelhetők.

* * *

Alig vette át Mátyás király az ország kormányát, már is kardhoz kellett nyúlnia, hogy országát a külső és belső ellenségek ellen megvédelmezze.

Nyugaton III. Frigyes császár, nem elégedett meg a magyar szent korona kiadásának megtagadásával, de sőt az elégedetlen magyar urakkal szövetségben, Mátyást háborúval fenyegette. *Délen* a török, fölhasználva a szerb fejedelmi családban Brankovics György halála által zavart, elfoglalta Szerbiát, s beütött a temesi kapitányságba is. *Éjszakon* a hatalmas rablófőnök, a cseh Giskra csapatai dúlták a Felvidéket, míg a főnök maga Lengyelországban járt, hogy Kázmér lengyel királyt, a mellözött trónkövetelőt, Magyarország elleni hadjáratra ösztönözze.

Mátyás szívesen fordult volna legelőször is a török ellen, mely háborúra nemcsak atyja példája készteté, de a melyre a pápa is ugyancsak dicsőséges atyjára hivatkozva, őt ösztönözni meg nem szűnt. ¹⁾ Ámde az ország, valamint saját érdeke is azt kívánták, hogy mindenekelőtt a belbékét állítsa helyre és az országnak az olyannyira szükséges nyugalmat szerezze meg.

¹⁾ Equidem cum patris tui, inviectissimi militis, et athletæ Christi stb., sőt még többet vár tőle, mert atyja csak az ország hivatalnoka volt, míg ő király «quam non dubitamus serenitatem tuam esse non adæquaturam solum, sed omni conatu superaturam, quod es facilius erit, quo major est tua, quam illius fuerit felicitas, et tu Rex, ille minister regni fuit.» Kaprinai id. m. I. 414.

E tekintetek arra indíták a királyt, hogy mindenekelőtt az ország belsejében dülő *cseh rablókat* fékezze meg, azután fegyvereit — ha szükséges — a fondorkodó német császár ellen fordítsa, míg a török háborút, mely különben még veszélyes jelleget nem öltött, későbbre halassza.

Jól ismerve a rómaiak ama nagy fontosságú elvét, hogy az állam, ha csak elkerülhető, *több háborút egyidejűleg soha se viseljen*, Mátyás király Frigyes alkudozásokkal igyekezett a háborútól visszatartani, míg a déli részekre a hadviselésben jártas nagybátyját, Szilágyi Mihály kormányzót,¹⁾ azon utasítással küldé, hogy a töröknek az országba való becsapásait ugyan megakadályozni igyekezzék, de egyébként minden komolyabb, az országnak amúgyis föltte csekély haderejét veszélyeztető vállalattól tartózkodjék. Ez utóbbi rendszabály által megszabadult egyszersmind nagybátyja gyámkodásától, melyet már úgyis nehezen tűrt.

Mátyás király hadjáratait tehát a cseh rablók elleni harcokkal kezdjük meg; e hadjáratok (1458—1465) megszakítottak ugyan a Frigyes elleni, sőt a török háborúval is, de tekintve, hogy jelentőségük aránylag kisebb, czélszerűbbnek tartjuk azokat egybefoglalva leírni.

A CSEH RABLÓK ELLENI HADJÁRATOK.

Az első hadjárat 1458-ban. Giskra hatalmas úr volt Felső-Magyarországon; Árva, Liptó, Szepes, Zólyom, Trencsén, Turóc, Zemplén és Gömörmegye nagy része, Sóvár, Szécs, Kassa, Zólyom, Besztercebánya s még számos hely őt uralta²⁾ s nagy vidékre terjedtek pusztításai.

Mivel pedig Mátyást királynak elismerni s a királynak Podjebrád György cseh királylyal kötött egyezményt elfogadni vonako-

¹⁾ Habemus autem avunculum nostrum, Michælem Szilágyi gubernatorem dicti Regni nostri, tanti belli gerendi ducem et certe in re militari non ignarum stb. Mátyás király levele Frigyes császárhoz, Buda 1458 ápril 14. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. 1. köt. 10. sz. 14. l.

²⁾ Kaprinai id. m. II. 161. 3-ik jegyzet.

dott, Mátyás kénytelen volt ellene hadjáratot indítani. E célra felhívta ipát, Podjebrádot, hogy számára 500 cseh zsoldos lovagot fogadjon.

Midőn azonban Mátyás megtudta, hogy Giskra Lengyelországban jár, távollétét fölhasználni igyekezett, s a cseh zsoldosok megérkeztét meg nem várva, *Rozgonyi Sebestyén* parancsnoksága alatt egy kis sereget gyűjtött s azt a cseh rablók (Slavice brati, Brüderrotten, fratres) ellen ápril 11-én elindítá; támogatására a felföldi városokat is fölhíván. ¹⁾

Rozgonyi egyesülve Egerben *Héderváry László* egri püspök bandériumával, legelőször is Giskra új várát, *Vadnát* fogta ostrom alá. A várat Héderváry körülzárolta, míg Rozgonyi a csehek *Valgata* nevű vezérének erős csapatát támadta meg. Valgata előbb a várba menekült, de átlátva, hogy itt magát — az erőd még teljesen kiépítve nem volt — nem tarthatja, újból kitört s Galgóczra (Gömörben) futott, hol *Komorovszki* cseh vezérrel egyesült. A várat ekkor Héderváry egy kisebb csapattal megszállta s a serega csehek után *Galgócz* felé ment. De ezek nem várták őket be s a Rima völgyén Szécs felé vonultak. Héderváry az elővéddel őket elérvén harcra kényszerítette, míg ez alatt Rozgonyi több oszlopban oldalukba támadt.

A siker teljes volt. A csehek nagy része fölkonzultatott; 250 cseh, köztük Valgata, fogságba került, míg a többit a vidék fölkelői verték agyon. Komorovszki néhány hívével elmenekült.

A királyi sereg most, miután még *Magyar Balázs* csapatával és 5000 fölkelővel erősödött, Kassa felé tartott s a csehek egy csapatát *Mizslyénél*, az ott épített erődben körülfogván, fölkonzolta; a helyet 400 cseh rabló holtteste fődte. Ezután, megvéve *Gálszécset*, a királyi sereg *Sárospatakra* ment, hol *Telefuz* és *Axamit* cseh vezérek alatt 2000 gyalogos és 500 lovas volt a várbán. A királyi sereg itt is diadalt aratott; a csehek közül 600, köztük Axamit elesett, 200 fogságba került; a többi elszéledt ugyan, de a fölkelők által nagyrészt leveretvén, csak *Telefuz* menekült el 200 gyalogossal és 14 lovassal. A sereg elfoglalta ezután még *Jászót* és *Berzeviczét*, mire a hadjárat augusztus közepe táján véget ért.

¹⁾ Mátyás király levele Bártfa városhoz. Buda 1458 ápril 16-án Kaprinai i. m. II. 160. A király a rablókat «latrones»-eknek nevezi.

A királyi sereg e győzelmei a csehek uralmát ugyan meg nem semmisítették, de azért hatásuk nagy volt, mert általuk a király tekintélye megerősödött. A Felvidék még ingadozó nemessége, látva, hogy Mátyás király a belbékét helyreállítani nemcsak akarja, de tudja is, szívesen csatlakozott a királyhoz. E mellett Mátyás, miután Giskra fegyverszünetet kért, ez oldalról egy időre békét nyervén, nagyobb gondot fordíthatott a második vállalatra, a Frigyes elleni trónbiztosító hadjáratra.

A második hadjárat 1459-ben. Mátyás király a Frigyes elleni hadjáratot ápril havában befejezván, azonnal ismét a csehek ellen fordult, kik újra nyugtalankodni kezdettek.

Márczius elején már intézkedett ez ügyben Mátyás, fővezérül *Palóczy László* országbíró-t és *Czudar Simont* rendelve ki, őket egyszersmind a Felvidék főkapitányaiul nevezvén.

Ezek működése azonban nem nagy sikerrel járt, minek folytán Mátyás a múlt évi cseh hadjárat győzedelmes vezéré-t, *Rozgonyi Sebestyént* küldé segítségökre.

Rozgonyi a Mátra aljában fekvő s a csehek által palánkokkal megerősített *Patát* körülzárta s ostromolni kezdé. De a csehek nagy kitartással védelmezék magokat s Rozgonyi több napi véres harc után visszavonulván, seregét egy erődített táborban helyezte el, míg maga a Várkonyban időző királynak a dolgok rossz folyamatáról jelentést tett.

Erre *Mátyás király személyesen megjelent* a seregnél; a szeretett ifjú király jelenléte s bátorító szavai oly rendkívül feltűzeltek a sereget, hogy a csehek már az első heves roham után fegyverszünetet kértek s a várat négy nap múlva feladták.

A hadjáratot most a király maga folytatta, s rövid idő alatt a csehek gömöri várainak legnagyobb része elfoglaltatott. Az ősz beálltával a hadműveletek folytatását Mátyás Palóczira bízta, ki is a cseheket részint erővel, részint egyességekkel végkép lecsendesíté.

A harmadik hadjárat 1461—1462-ben. Az 1461-ik év tavaszán a császár és az osztrák Albert közt fennálló viszály nyílt háborúban tört ki. A császárnak sikerült Giskrát ígéretekkel s ajándékokkal lekötelezni, míg Albert Mátyás királyal szövetekezett. Mátyás annál szívesebben egyezett e szövetségbe, mert neki e

hadjárathoz csak egy 4000 főből álló lovas csapatot kelle adnia, s így erejét a cseh rablók ellen fordíthatá, kiket most, midőn Giskra a császár zsoldjában Albert ellen harezolt, leküzdeni a legjobb alkalom kínálkozott.

A csehek elleni harezot ugyanis *Szapolyai Imre* vezérlete alatt *Szapolyai István*, *Báthory István* és *Upor László* alkapitányok már 1460 ősz óta megkezdették, de Richno és Sáros várak megvételeben hiába fáradoztak, sőt ez utóbbinál Szapolyai István (K.-Szeben mellett) vereséget is szenvedett. A helyzet mig rosszabbá vált az által, hogy a csehek Lengyelországból segítséget s ellátást nyertek, melyek ellenében Mátyás a bártfai fölkelőket rendelte,¹⁾ Kassa városától pedig az Újvár elleni ostromhoz egy faltörő ágyút kölcsönzött ki.²⁾

De mindez sikerre nem vezetett, s a háború csak akkor fordult jobbra, midőn Mátyás király a főurak és főpapok bandériumai-val maga jelent meg a hadszínhelyen.

Mátyás július 4-én Hatvanba, július 20-án Szikszóra ment; de Sáros még mielőtt a király serege oda ért volna, magát éhség által kényszerítve Szapolyai Istvánnak megadta, ép úgy Újvár is. A király ennélfogva, miután időközben Podjebrád fondorlatairól értesült, visszatért Budára, a cseh háborút a Szapolyaikra bízván.

Ezek a cseheket lassankint Richnoból, Szepesből és Késmárkról is kiszorítván, Giskra, ki Mátyásnak Frigyes császárral kiegészése folytán magára maradt, hajlandó volt a békére, s ezt Mátyás királynak írásban is bejelenté.³⁾

Az ajánlatot Mátyás a vácsi országtanácsban elfogadván, Giskrát magához hivatá, az átadott várakért neki 25,000 aranyat fizettetett s öt Lippa és Solymos várakkal megajándékozván, összes

¹⁾ Verum nunc intelligimus, quod quidam alii novi malefactores de regno Polonie ad illas partes regni nostri venire stb. Kaprinai II. 492.

²⁾ Telekynél «faltörő erőművet»; — a király azt mondja «singularem bambardam, que Pethornel (nem Pethoreas, mint Teleki nevezi) vocatur, pro frangendo castro Wyvár stb. Kaprinai II. 495. Ez tehát nem faltörő kos volt, melyeket névvel nevezni sohasem volt szokásban, hanem nehéz ágyú kellett hogy legyen.

³⁾ E levél Bonfin Dec. III. Lib. IX. 383 l.

legénységével egyetemben szolgálatába fogadta, hogy az ő és társai vitézségét a törökök ellen érvényesítse.

Giskra megadásával a cseh rablók elleni hadjáratok tulajdonkép be voltak fejezve, mert Giskra a Felvidékre többé vissza nem tért s a királyhoz ismeretlen időben bekövetkezett haláláig hű maradt.

A negyedik hadjárat 1465-ben. A zsebrákok kiirtása.

A Giskrával együtt magyar szolgálatba állott csehek közt volt egy *Szvehla* (Dzvela) nevű kapitány, ki Mátyás előtt, vitézségénél fogva, kedvelt ember vala, de valami csekélység miatt magát megsértve érezvén, csapataival Mátyás király seregét ép akkor hagyá el, midőn az a török ellen a Drávához indult.

Szvehla a Felvidékre távozott s összeszedve az ott és Ausztriában lézengő, azelőtt Albert herczeg szolgálatában volt, de most foglalkozás nélküli hussita cseh rablókat, az úgynevezett «zsebrákokat» (koldusokat), velök úgy Ausztriában, mint Magyarországon rabolni kezdé. E közel 7000 főből álló rablóereg főhelye kezdetben Zwethlo morva vár volt, de azután hatalmukba keríték a Nyitra megyében fekvő *Kosztolány* várat s rablásaikat ezentúl kiválón Magyarországon folytatták.

A siker által fölbátorítva, most Nagyszombatot szándékozták megtámadni, de itt *Podmaniczky Balázs*, ki addig míg Ausztriában raboltak, társuk volt, de Magyarországon tőlök elvált, útjokat állotta s Nagyszombatot — a polgárok élére állván — megvédelmezé.

Végre maga a király indult e rablóereg ellen, melyről azt hitte, hogy Podjebrád által támogatatik, s így egy cseh háború eshetőségével is számolnia kelle.

A király, *Kosztolány* alá érve, Szvehlának, korábbi érdemeire való tekintettel kegyelmet ajánlott; de a makacs rablóvezér daczolt. Mátyás ekkor az erődöt körülzárolá, jól tudván, hogy a vár élelemmel ellátva nincs s így rövid időn magát megadni kénytelen. Szvehla ekkor, míg a déli kapunál tüntető kirohanást rendezett, az ejszaki oldalon serege nagyobb részével magát átvágni szándékozott.

De a király ezt észre véve, lovasságát *Magyar Balázs* alatt utánna küldé, ki a cseheket a vidék fölkelőivel együtt körülfogta. Több mint 2000 esett el, míg Szvehla maga, teljesen kimerülve

250 hívével fogságba került, s a várral szemben fekvő dombon társaival együtt felakasztatott. Erre a vár is megadta magát.¹⁾

A foglyok, számszerint 300, a budai csonka toronyba vitettek, hol azonban Czobor Mihály várnagy a terhére levő foglyokat csapatonkint a Dunába fojtatta.²⁾

Kosztolány megadásával a cseh rablók elleni háborúk véget értek. Felső-Magyarország e csapástól végkép megszabadult.

A FRIGYES ELLENI TRÓNBIZTOSÍTÓ HADJÁRAT 1458-BAN.

A *Garay László* és *Ujlaky Miklós* által vezetett pártütő főurak az 1459. év elején Németújváron összegyűlvén, a magyar trónt V. László halála óta megürültnek nyilváníták, III. Frigyes német császárt február 17-én magyar királylyá választák s márczius 4-én ugyanott megis koronázták.

Mátyás nem nézhette e dolgokat tétlenül; a február 10-iki budai gyűlésen a főurak és főpapok nagy többségének hűségéről és bizodalmaról meggyőződván, elhatározá, hogy az ellenkirály s a pártütő főurak ellen fegyveres erővel lép föl.

Mátyás gyorsan kívánt cselekedni s miután az ellenfél csapatai már Vas és Zala megyékbe betörték, a betörők visszaveretésére az ép kéznél levő, bár kisebb hadat *Nagy Simon* macsói bán parancsnoksága alatt a határra küldé.

Mihelyt a császár és a pártütők a királyi sereg közeledéséről hírt nyertek, csapataikat *Körmendnél* levő erődített táborukban összpontosíták.

Itt ment végbe *ápril 7-én*, a csata, melynek részleteiről a következőket említjük föl:

A császári sereg középhadát Frigyes 5000 lovasa képezte *Grafeneck Ulrik* alatt; a jobb szárnyon *Ujlaky*, a balszárnyon

¹⁾ Eschenloer szerint 400 igen szép rablott asszony is volt a várban, kiket a király a Szerémségbe küldött, hol ráczok nejei lettek. Eschenloer I. 348—349. Heltai is megemlékszik erről, de csak 200 nőt mond. II. 77.

²⁾ «Az udvarbíró, Tzobor Mihály, nem győzé őket tartani: ez okáért nyolczankint éjjel kihozatá őket és köveket köttete nyakokra és mind a Dunába vetteté őket. Így veszének mind el a kóborló latrok.» Heltai. II. 77.

Szentgyörgyi Zsigmond vezényelt; ezek összes ereje szintén vagy 5000 főre, s így az egész ellenséges sereg létszáma mintegy 10,000 főre mehetett. ¹⁾

Hogy a királyi sereg létszáma mily nagy volt, meg nem állapítható, ²⁾ de valószínű, hogy az az ellenségével számerőre meglehetősen egyenlő vala.

Nagy Simon elmulasztá az ellenség állása, ereje stb. felől magának meggyőződést szerezni, s a helyett, hogy a császáriak támadását vasvári kedvező állásában bevárná, maga indult támadásra; a királyi sereg a bevezető harcok által csakhamar oly kedvezőtlen helyzetbe jutott, hogy a csatát elfogadni kényszerült, visszavonulását veszély nélkül többé végre nem hajthatván.

A küzdelmet a királyi seregnek *Rozgonyi Miklós* által vezérelt s kissé előretolt jobb szárnya kezdé meg, s *Szentgyörgyi* csapatait az első rohamnál vissza is vetette; a császáriak e szárnya már komoly veszélyben forgott, midőn megjelent a kevésbé foglalkoztatott *Ujlaky* nehéz lovassága s a királyi had felállítását áttörvén, *Rozgonyi* szárnyát a középhadtól elkülöníté. A harc most újult erővel folytatott s míg *Grafeneck* a magyar középhadat visszaveté, *Ujlaky* és *Szentgyörgyi* az elkülönített magyar jobbszárny-hadat teljesen szétverték.

Nagy Simon ekkor elrendelte a hátrálást, mely a könnyű lovasság fedezete alatt hajtott végre. Tiszteletre méltó dolog volt *Ujlaky* és *Szentgyörgyi* azon elhatározása, hogy a *honfivér ontását kimérendő*, maguk az üldözésre már megindult *csapataikat visszarendelték* s az üldözést a német lovasságra bízták, mely nehézségénél fogva a magyarokban csak kevés kárt teheté.

A reggeltől este 6 óráig tartó küzdelem a királyi seregnek mégis tetemes veszteséget okozott. Nagy Simon megszorodva

¹⁾ Bonfin azt mondja, hogy a császár 5000 lovassal tört be, s hogy *Ujlaky* 3000 lovason kívül 4 zászlóalj (nála cohors) gyalogsággal is bírt, míg a többi urak csapatainak ereje megjelölve nincs. Alig lehet benne kétségünk, hogy ez erő a csatára nagyobb részét egyesítettet. Bonfin. Dec. III. lib. X. 376.

²⁾ Bonfin azt állítja, hogy Nagy Simon magát gyöngébbnek érzi «se numero ac viribus illis inferiore esse sensit». Bonfin u. o. A többi kútfők adatai pedig ellentmondók s hiányosak.

tért vissza a királyhoz, s alvezéreivel egyetemben *seregének megtizedeltetését kérte.*

De Mátyás kegyelmesen fogadá a vezéreket, büntetés helyett vigasztalá őket, arra utalván, hogy az elkövetett hibát nagyobb vitézséggel tegyék jóvá; s hogy ehhez alkalmat nyújtson, az időközben egybegyűlt tartalék sereget is Nagy Simon rendelkezésére adván, azt új támadásra utasítá.

A második összeütközés ereje és helye a kútfőkből biztosan meg nem állapítható; némelyek a csata idejét ápril 12-ére teszik s színhelyéül ismét Körmend vidékét említik; mások szerint a csata az osztrák határon, Pinkafőnél s csak június hóban történt volna.

A csata részleteit Bonfin ekkép adja elő.¹⁾ Nagy Simon és vitézei a boszú által hevitve elhatározzák, hogy a császári sereget szekérvárában támadják meg. De a németek elbizakodásukban a szekérvárat elhagyva, a magyarokkal a sík mezőn szálltak szembe. A magyar sereg heves rohama által visszavetve azonban csakhamar a szekérvárba kelle menekülniök; Nagy Simon ekkor egy osztályt a szekérvár hátába küldé s míg azok a császáriakat hátulról megtámadták, ő a fősereggel előlről intézett rohamot.

A kettős támadásnak a császári had ellent nem állhata s a német csapatok rövid harcz után fegyvereiket elhányva futásban kerestek menedéket, mi közben nagy részök levágatott. A tábor minden málhával együtt a magyarok kezébe került.

A magyar sereg követte a császári vert hadat Ausztriába s Mátyás azt csak a pápai követ közbenjárására vonta ismét vissza.

E győzelem jelentősége az ifjú király ügyére igen nagy volt; a hatalmas német császáron vett győzelem tekintélyét, hírnevét emelte s csakhamar mutatkoztak annak eredményei is, a mennyiben Garay, Ujlaky, a Kanizsaiak, Szentgyörgyiek s még sokan mások a király hűségére tértek, Frigyes császár pedig minden további erőszakos lépésről lemondott.

¹⁾ Bonfin Dec. III. Lib. IX. 378.

AZ ELSŐ TÖRÖK HADJÁRAT 1463-BAN.

A török háború veszedelme az országot Mátyás trónralépte óta állandóan fenyegette, szerencsére azonban nem öltött oly jelleget, hogy Mátyást ez irányban lekötötte volna. A királynak tehát ideje maradt arra, hogy helyzetét Frigyes ellenkirály leküzdése és a szent korona visszaszerzése, továbbá a főurak kiengesztelése és megnyerése által megszilárdítsa, a belbékét pedig a cseh rablók megfékezése által helyreállítsa.

A török elleni harcz azonban ez idő alatt sem szünetelt. Az alvidéknek a török betörő s portyázva szerte kalandozó csapatai ellen való megvédésével Mátyás kezdetben nagybátyját, Szilágyi Mihályt, bízta meg; ez állásában Szilágyi fogsága után is megmaradt. De a vitéz katona 1460 őszén egy ily betörő török had által törbe csalatván, *Lábatlani Gergelyvel* együtt elfogatott. Lábatlani megszabadult ugyan, de *Szilágyi Mihály* a szultán parancsára Konstantinápolyban lefejeztetett.

Később az Alföld védelmét a cseh zsoldosokból alakított fekete sereggel *Pongrácz János* vette át, míg a Száva vidékén a *Szokoly* testvérek örködték, kik 1462 őszén egy *Ali* bég alatt betört török sereget majd teljesen megsemmisítvén, táborát, foglyait és zsákmányát elfoglalták.

E betörés azonban csak előjele volt egy nagyobb vállalatnak, melyet Mohammed szultán a következő évre tervezett, s melynek célja a magyar fenhatóság alatt álló Bosznia meghódítása volt.

De Mátyás király sem késett, s míg egyrészt a pápától és Velenczétől segélyt sürgetett, másrészt az ország haderejét készülségbe helyezte. A pápától azonban segélyt csak akkor nyert, midőn követét vissza hívta s a pápával tudatta, hogy ezentúl a török ügyet nem a szentszék kívánságai, hanem saját belátása szerint fogja elintézni; bőkezűbb volt Velence, mely a készülétekre 20,000 aranyat küldött.

A török készülődések célja iránt még tisztában nem lévén, a fölkelés még el nem rendeltetett, de gondoskodás történt arra, hogy az esetleg Boszniába indítandó királyi sereg létszáma föl-

emeltessék, a hadi szükségletekkel elláttassék, s általában hadkész állapotba helyeztessék.

Mohammed szultán ez alatt egy 150,000 főnyi óriási hadsereggel nagy gyorsasággal Boszniába tört be, míg egy kisebb sereget *Ali* bég alatt Magyarországra küldött, hogy a magyarok figyelmét lekösse.

Ali a Dunán átkelve, Temesvár felé nyomult elő, míg a magyar sereg vezére, *Pongrácz János* előtte lassan hátrált. *Temesvárnál* azonban Pongrácz megállapodott s a török sereget egy reá kedvezőtlen terepen csatára kényszerítvén megverte s nagy veszteséggel a Dunán át ismét visszaützte.

A szultán június közepén tört be Boszniába. Tomassevics István, bosnya király, elvetve Szokoly Péter azon tanácsát, hogy a magyar királyi sereg megérkeztéig a hegyekbe vonúljon, fiával és kincseivel Kljucs várába zárkózott. De a várat már negyednapra feladni kényszerült. Mohammed előbb még az összes erődök, szám szerint 70, átadását csikarván ki tőle, a királyt szerződés és eskü ellenére lefejeztette.

A magyar királyi sereg ezalatt folyton gyarapodott s Mátyás, bár időközben a szent koronát Frigyestől megszerezte, ennek megérkeztét nem várta be, hanem a török háborút elsőb dolognak ítélvén, a táborba sietett, hogy a sereg parancsnokságát személyesen átvegye.

Akadat dolga nemsokára. A szultán, miután Boszniát elfoglalá, seregének zömével Hercegovina ellen ment, míg egyes hadosztályok Styriába és a Szerémségbe törtek be. A Szerémségbe betört első kisebb osztályt már a király egyik alvezére, *Márk László* visszaverte, míg a második *Ali* bég által vezetett nagyobb sereg részt maga Mátyás király támadta meg s őt megfutamtítván, Szerbián át, melyet feldúlt, egész Szendrőig üldözé, miközben 15,000 keresztény foglyot szabadított meg.

Mátyás diadalmasan tért Nándorfehérvárra. De itt és Pétervárott csak rövid ideig időzött, mert megkötvén Velenczével a török elleni szövetséget, Mátyás 25,000 főre szaporodott seregével Boszniába indult, hogy azt a töröktől ismét visszafoglalja.

A királyi sereg október első napjaiban megindulván, két oszlopban nyomult elő: az egyik oszlop Szapolyai Imre alatt a

Verbász völgyében, míg maga Mátyás király a fősereggel a Szana mentén, útközben Sztari-Majdan, Kamengrad és Kljucs várakat is elfoglalván.

A két oszlop *Jaicza* előtt egyesült, mely az idő szerint Bosznia legfontosabb erőssége volt; ugyanitt csatlakozott seregéhez Ulászló, a lefejezett bosnyák király fia is.

Jaicza a Pliva és Verbász összefolyásánál egy meredek sziklahegyen épült erős vár volt, s *Harambég* vitéz török vezér alatt 7000 főnyi török csapat által védelmeztetett.

A város ugyan már az első rohamnál Mátyás kezeibe jutott, de a vár ostroma annál nehezebb feladat volt, mert az ostrommunkálatokat a zord tél fölötte megnehezítette. De Mátyás királyt semmi akadály vissza nem rettentette s mindenütt személyesen jelen levén, bár több ízben életveszélyben forgott, az ostromot egy pillanatig sem szüneteltette.

Három hónapi ostrom után végre a várfalak annyira meg voltak rongálva, hogy Harambég, miután a védő őrség ezenfelül még vízben és élelmi szerekben is szükségét szenvedett, a várat feladni kényszerült. *Karácsony napján* vonult ki Harambég 400 főre apadt csapatával a várból s tapasztalva a király nagylelkűségét, csapatával nem vonult vissza, hanem a király szolgálatába állott. A király a várba őrséget helyezett s kapitányává *Székely Jánost* nevezte ki.

Az ostromban különösen kitűntek *Gerendi István* és *Geréb Mátyás* alvezérek; az utóbbi párviadalban megölte Musztafa béget, ki a magyar vitézeket kérkedő szavakkal gúnyolá.

Mátyás király ezután még számos erősséget foglalt el s Bosznia legnagyobb részét visszahódítván, annak kormányát *Szapolyai Imrére* bízta, maga pedig 1464 január közepén Boszniát elhagyva, februárban diadalmenetben tért vissza Budára.

Márczius 29-én az agg Széchy Dénes, esztergomi érsek, Székesfehérvárott fejére tette Szent István koronáját.

A MÁSODIK TÖRÖK HADJÁRAT 1464-BEN.

Mátyás király nem kételkedett azon, hogy Mohammed szultán, ha Bosznia visszafoglalásáról hírt vesz, új hadjáratot fog in-

dítani. Ismételve fölszólította tehát a pápát, hogy a régota ígért keresztes hadjáratot valahára indítsa meg, egyidejűleg Velenczét is közreműködésre híván föl.

A készülétek azonban fölötte lassan folytak, midőn pedig II. Pius pápa augusztus 29-én meghalt, az egész készülődés ismét semmivé vált s Mátyás, mint eddig, magára maradt.

De Mátyást mindez nem bátortalanította el s augusztus közepén már ismét Futaknál találjuk, hol serege gyülekezésére és a háború előkészületeire ügyelt föl.

Ide érkezett ama 20,000 arany, melyet Velenceze küldött s ama 40,000 arany, melyet a szentszék neki a haldokló pápa végrendekezése folytán küldött meg, s mely a hadi készüléteket tetemesen megkönnyítette.

A szultán ezalatt egy roppant sereggel valóban Boszniába tört s több kisebb vár mellett *Jaiczát* is ostrom alá vette.

Mátyás a sereg elővédét, *Rozgonyi János* és *Thusz János* alatt előre küldötte ugyan, de a zöm megindításával még mindig késedelmeskedett, mivel a külföldi segélyhadak megérkezésére várt. Midőn azonban híret vette, hogy Jaicza a szultán serege által már nagy mértékben szorongattatik, a legnagyobb gyorsasággal Boszniába indúlt.

Jaiczának nehéz napjai voltak e vívás alatt, mert a szultán nagy faltörő ágyúi és egyéb gépei a falakat naponta tetemesen megrongálták, s a rohamokat a csekély őrség már csak nehezen bírta visszaverni. Az utolsó rohamnál — napja, sajnos, nem ismeretes — a törökök a várba már be is hatoltak; de ez egyszer még a törököt kivetni sikerült.

Ekkor érkezett Mátyás király serege Jaicza alá.

Már a király *közeledtének híre* elég volt arra, hogy Mohammed az ostromot azonnal megszüntesse. A török sereg málhájának, lövegeinek es löszerének visszahagyásával rohamos sietséggel tárodott el Jaicza alól, üldözve Mátyás király lovassága által.

Mátyás király a török fősereget nyomban nem követhette, mert az a vidéket, melyen elvonúlt, teljesen elpusztította. A király tehát a kalocsai érseket a sereg összeköttetéseinek fődözésére a Szávához küldvén, maga keletnek tartott s míg Szapolyai Imre *Srebrniket*, maga *Zvorníkot* fogta ostrom alá, hogy a

Szerbia ellen indítandó hadjáratra a Drina-vonalon hadászati támpontot szerezzen.

Az erős sziklavár őrsege azonban keményen tartotta magát, s az ostromló sereg a két hónap óta tartó ostrom sikertelenségén annyira elcsüggedt, hogy már hangosan az ostrom félbeszakítását követelte. Mátyás király azonban állhatatosan megmaradt szándéka mellett s már a döntő főrohamra készült, midőn a táborba annak híre érkezett, hogy *Mahmud* pasa nagyvezír 40,000 fővel a vár fölmentésére közeledik. E hír a fegyelem utolsó kötelékeit is fölbontotta s midőn Ali bég portyázó lovasai a vár alá értek, a sereg nagyobb része az engedelmisséget megtagadva, futásnak eredt.

A király ennek folytán az ostromot félbenhagyni kényszerült s megapadt seregével a legnagyobb sietséggel visszavonult, üldöztetve a török lovasság által. Bácsra érve a király, a vetkések fölött hadi törvényszéket tartott s azokat szigorúan megbüntette.

A zvorniki szerencsétlenség azonban következmények nélkül maradt, még pedig az által, hogy Mátyás király a következő évben már ismét egy erős, jól fegyelmezett sereget gyűjtött a határon össze s a török támadás visszautasítására készen állott. Mohammed szultán erősen készült ugyan a jaiczai szégyen megboszúlására, de támadást Mátyás ellen mindennek daczára nem indított.

Magyarország a török támadások ellen egyideig általában ment maradt.

AZ ERDÉLY-MOLDVAI HADJÁRAT 1467-BEN.

A török háború után Mátyás király idejét Podjebrádnak a pápával való viszálya, melybe Mátyás is bele vonatott, vette igénybe; mielőtt azonban ez ügy komolyabb fordulatot vett volna, egy belső villongás lecsillapítása, illetőleg elfojtása vált szükségessé.

Az erdélyi nemesség ugyanis az 1467-iki budai országgyűlésen meghatározott adók miatt nyíltan föllázadt s *Szentgyörgyi János* erdélyi vajdát független fejedelemmé kiáltotta ki.

Alig vett Mátyás király e mozgalmakról tudomást, midőn 8000 lovasból s 4000 gyalogosból álló seregével megindult, a pártó-

soknak a szorosoknál álló csapatait visszanyomta s *Kolozsváron* termett. A pártütők serege azonban még a király megérkezése előtt elszéledt, a megmaradtak pedig, élőkön a vajdával kegyelmet esdekelve járultak a király elé.

Mátyás király a megtérőket kegyébe fogadta, a megszökött főbűnösök ellen pedig szigorú, majd kegyetlen rendszabályokat alkalmazott, hogy jövődre hasonló zendüléseknek elejét vegye. A büntetések azonban csak a pártütésre csábítókon hajtattak végre, a megtérők még utólag is kegyelemben részesültek.

A király Erdélyből azonnal tovább ment Moldvába, hogy *Istrán* moldvai vajdát, ki a pártütőket alattomban izgatta s a magyar fenhatóságot elismerni vonakodott, megfenyítse.

Mátyás király október végén a határt, a fatorlaszokat fölgújtatván, átlepte. A vajda előbb hátrált a magyar sereg előtt, de azután Moldva-Bányánál¹⁾ megállapodott, s míg a királynak békét kínált, rajtaütést tervezett. A király azonban erről tudomást nyert s megfelelő védő intézkedéseket tett.

December 15-én a nagobbára faházakból álló várost az oláhok fölgújtották, s minden oldalról a királyi seregre rontottak. De a magyarok készen várták őket s az *égő város által szolgáltatott világításnál* véres tusa fejlődött, mely reggelig tartott. A harcban maga a király is megsebesült s vele a főurak nagyobb része, de az oláhok végre kiszorítottak.

A hadjárat azonban itt véget ért s a király visszatért Erdélybe. A testébe furódott dárda hegyét csak négy év múlva lehetett eltávolítani.

Mátyás király a hadjáratot tavasszal folytatni szándékozott, de a vajda azt hódolatával megelőzte.

A CSEH HÁBORÚ 1468—1470.

Podjebrád, cseh király, hussita törekvései miatt a szentszékkel viszályba keveredvén, a pápa Mátyás királyt hívta föl arra,

¹⁾ Az adatok nem elég világosak; lehet, hogy e hely Bákó volt, a Szereth mellett; mások szerint Baja nevű kisebb város.

hogy a cseh királyt, ha szükséges a fegyver hatalmával is, engedelmességre s a tévtanok elhagyására kényszerítse.

E viszályok bennünket csak keveset érdekelvén, elég lesz megállapítanunk: hogy Mátyás királynak sok, igen sok oka volt Podjebrádra neheztelni s bár veje volt, a szenvedett sérelmek megtorlására az alkalmat annál szívesebben ragadta meg, mert a cseh háború saját dicsőségének és hatalmának tetemes gyarapodását helyezte kilátásba.

A pápa Podjebrádot 1466 végén egyházi átokkal sújtván, alattvalóit a hűség alól föloldotta s a császárt, Kázmér lengyel királyt s Mátyást az ítélet végrehajtására fölhevítá. Mátyás előbb a pápai rendszabály hatását kívánta bevárni, s magát, a háború sikeres befejezése esetén, a cseh korona megszerzésére nézve biztosítani óhajtotta.

Midőn Mátyás király a moldvai hadjárat után Erdélyből visszatért, a cseh ügy már döntő fordulatot vett.

Az 1468-ik év márczius havában Egerben megtartott országgyűlésen megjelentek a pápa, a császár és a Podjebrád ellen Boroszlóban szövethetzett kath. cseh rendek követei, Mátyást és a főurakat a Csehország elleni hadjáratra ösztönzendők. A pápa tetemes pénzbeli segélyt, a cseh rendek és a császár a cseh koronát ajánlották Mátyásnak; miután pedig ugyanakkor Mohammed szultán is békeajánlatot tett s így török háborútól tartani nem lehetett, a *cseh háború az országgyűlés beiegyezésével elhatározottat.*

Mátyás király, miután szándékát, hogy az egyház védelmére a cseh király ellen fegyvert ragad, egy az európai hatalmakhoz intézett körlevélben tudatta, s a háborút úgy *Podjebrádnak*, mint *Victorin* fiának megizente, Budára sietett, hogy seregeit hadkész állapotba helyezze.

Az 1468-ik évi hadjárat. A királyi sereg hadi készülődése oly hamar befejeztetett, hogy Mátyás király már ápril első napjaiban 16,000 főnyi válogatott és harczedzett seregével útnak indulhatott. Alvezérei Szapolyai Imre és István, Csopor Miklós, Ország Mihály, Báthory István, Bánffy Miklós, Magyar Balázs, Kinizsi Pál és Brankovics szerb fejedelem voltak.

A királyi sereg ápril közepén a morva határon fekvő *Laa*

városnál, a Thaya jobb partján, táborba szállott.¹⁾ Ide csatlakozott Stockerauból a már előreküldött rész és *Pottendorf* osztrák segélyhada, mint nemkülönben *Sternberg*, a boroszlói szövetség csapatainak vezére.

Nemsokára odajött a Victorin hadaival már egyesült Podjebrád is, és a Thaya balpartján erős szekérvárba vonúlt.

A két jeles vezér, mindegyik egy kitűnő s körülbelül egyenlő sereg élén²⁾ hosszú ideig farkasszemet néz vala egymással s egymás erejét, ügyességét, vitézségét ismerve, alkalomra vár, hogy ellenfelét kedvezőbb viszonyok beálltával megtámadja.

Végre egy hónapi tartózkodás után, mialatt a magyarok számos kisebb vállalatokba bocsátkoztak, Podjebrád alkudozni kezdett. De az alkudozások a pápai követ közbevetése folytán sikerre nem vezettek.

Podjebrád ezután visszavonúlt, mire Mátyás serege Znaimot elfoglalta, majd pedig a Podjebrád által visszahagyott *Victorin* seregét követve, azt egy ügyes mozdulattal úgy testvére Henrik, mint atyja seregétől elkülönítve, az Iglava folyó mellett fekvő Trebics várába szorította, s itt ostrom alá fogta. Tizenhat napig tartott már az ostrom, a város java része a tűz által el volt pusztítva, 1500 Victorin csapatából már hadi fogságba került, sok elesett, s így Victorin menekülni kényszerült. Előbb egy szomszédos erődített kolostorba, majd innét, 600 lovaggal magát átvágván, testvére Henrik táborába menekült.

Mátyás király ekkor *Brünn* felé nyomult; a város magát azonnal megadta, de a város melletti *Spielberg* erőd hussita kapitánya, *Kragircz*, az erőd átadását megtagadta. Mátyás ennelfogva

¹⁾ Eschenloer azon állítását, hogy Mátyás 4000 lovassal és 5000 gyalogossal Victorint Stockeraunál ostromolta, Teleky nem fogadja el. Mi úgy véljük, hogy ez ostromot Mátyás nem *személyesen* eszközölte, hanem az előre küldött 5000 főnyi sereggel; e föltevés mellett Eschenloer előadása jó és helyes. Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau*, Kunisch kiadása, 1828. II. 114. l. ezenkívül még Teleky IV. 30.

²⁾ Eschenloer Podjebrád seregét 10,000 gyalogosra s 13,000 lovasra teszi; de mivel biztos, hogy a cseh seregben a *gyalogság* volt számosabb, az egész erő inkább 15—18,000 fő lehetett s ennyi volt Mátyás serege is.

a várat *junius 23-án* körülzárolta. Ekkor megjelent Podjebrád is a vár fölmentésére.

A cseh király az alkudozásokat ismét fölvette, de siker nélkül. Miután azonban a vár vívása hosszúra nyúlt, Mátyás király azt *Magyar Balázsra* és *Kinizsi Pálra* bízván, *július* havában Olmützbe ment, majd *Hradistye* (most Hradisch) várat körülzárolta, végre pedig mivel ez is hosszúra nyúlt, *Sternberg Zdenkót* Morvaország helytartójává nevezvén, maga Pozsonyba ment, hova szeptember 8-ára országgyűlést hirdetett, hogy a csehországi hadjáratra újabb segílyt kérjen.

Távolléte alatt Magyar Balázs és a többi vezérek Victorin seregét ismételten megverték s miután október 10-én az Olmütz melletti Hradistye monostor s több más megszállt erőd elesett, Morvaország legnagyobb része Mátyás király kezeiben volt.

Az 1469-ik évi hadjárat. Mátyás király már az év első napjaiban újból a hadszínhelyre indult s első föladatává *Spielberg* elfoglalását tűzte ki. Ez most, részint az erőteljesebb támadó intézkedések, részint a várban beállott szükség miatt, gyorsabban ment, mint Mátyás remélte, s február 12-én már a magyar lobogó lengett a sziklaerőd bástyáin.

Most már a király, miután egész Morvát hatalmába ejtette, Csehország ellen fordult; 5000 gyalogossal és 4000 lovassal indult ki Mátyás Brünnből,¹⁾ mások szerint pedig 6000 gyalogossal s 10,000 lovassal, s a helységeket útjában feldúlva, *Chrudim* elé ért, melynek megvétele azonban nem sikerült, sőt maga is csaknem fogságba került. Mátyás király ekkor Chrudimnél egy kis csapatot visszahagyva, útját folytatta.

De csakhamar tudomására jutott, hogy Podjebrád egy erős sereggel jön elébe, míg Szilézia felől Henrik közeledik. Mátyás e kedvezőtlen hadászati helyzetből magát kivonni akarván, délfelé kitért. De Podjebrád kerülő úton ismét elébe jutott, míg a hegyi utakat *Semtischnél* fatorlaszokkal záratta el.²⁾ A magyar sereget

¹⁾ Eschenloer II. 147.

²⁾ A kútfők adatai Mátyás útjára s az érintett helyekre rendkívül ingadozók, úgy hogy azt térképen követni lehetetlen. Semtisch állítólag Willimow közelében, Chrudimtól délnyugotra van.

azonban annak kedvezőtlen helyzete daczára sem merte megtámadni s kapva-kapott a fegyverszüneti ajánlaton, melyet Mátyás, szorult helyzetét ügyesen elpalástolva, tett.

Ezután mindkét sereg Morvaországba vonúlt, s az alkudozások Olmützben ápril elején folytattatván, Mátyás a pápa kiengesztelését vállalta magára, míg Podjebrád őt Csehországban örökösének ismerte el. A békét azonban a pápai követek ismét meghiúsítván, csak egy évi fegyverszünet köttetett.

Podjebrád azonban ekkor Kázmér lengyel királyljal kezdé alkudozni, mit Mátyás azzal viszonzott, hogy a cseh és morva rendek által neki — most már másodízben — felajánlott *cseh koronát* május 3-án elfogadta, s magát *május 13-án Brünben cseh királylyá koronáztatta.*

Podjebrád bosszúra gyúlva, a fegyverszünet megtörésével fiát Victorint sereggel küldé Morvaországba. De Mátyást ez sem hozta zavarba és hadait a legnagyobb gyorsasággal összevonván, Victorinnak útját állotta, *Hulinnál* (Kremsier mellett) egy véres csatában megverte s *Hradistye* várába szorította. Ennek ostroma sikertelen maradt ugyan, de midőn Victorin az éhség által kényszerítve Hradistyt elhagyta és *Veszele* felé vonúlt, Mátyás hirtelen rajtaütött s *julius 27-én* egy rövid de véres tusa után 200 lovagjával együtt fogságba ejtette. A király ezután a fogoly herceget Visegrádra küldötte.

De a szerencse nem volt állandó és Mátyás király Henrik hercegnek október havában betörő serege által Hradistye mellett megtámadtatván, egész *Magyar-Bródig* hátrálni kényszerült; itt az ütközetet *november 2-án* elfogadta, de ez a magyar fegyverekre nem volt szerencsés. Mátyás király egész a Kárpátokig, hátrált s itt is csak nehezen, saját élete veszélyeztetésével, törhetett magának útát.

Miután azonban Magyarországból seregéhez erősítéseket vont, seregét újból előre vezeté s Henrik megfogyott hada visszavonulni kényszerülvén, Mátyás Hradistyt újból ostrom alá fogta.

Henrik Sziléziába vonúlt hátra, Mátyás király pedig, miután Hradistye további ostromát *Csupor Miklós* erdélyi vajdára bízta, ismét Magyarországra tért vissza.

A következő 1470-ik év eseményei aránylag jelentéktelenek. Podjebrád megszállta *Iglót*, de Mátyás hirtelen megjelenő serege

azt fölmentette. E nagyobb vállalaton kívül csak apróbb ütközések történtek; a két főserég egymást menetekkel fárasztotta, a döntő ütközetet pedig annál is inkább kerülte, mivel Podjebrád az alkudozásokat újból fölvette. Ezek már a legjobb sikerrel kecsgettettek, midőn Podjebrádnak *1471 márczius 22-én* bekövetkezett halála a tárgyalásoknak véget vetett.

A CSEH-LENGYEL HÁBORÚ. 1471—1474.

Podjebrád halála után a cseh rendek nem Mátyást, hanem Ulászlót, Kázmér lengyel király fiát, választák cseh királylyá. E választás mélyen sértette Mátyást, annál is inkább, mert benne Vitéz János érseknek és az elégületlen magyar uraknak is tetemes részők volt.

Mátyás király tüzzel-vassal pusztítva vonúlt Prágába, de mielőtt még a cseh királyság ügye elintéztetett volna, visszatérni kényszerült, hogy a magyarországi főurak összeesküvését, kik a trónra *Kázmér* herceget, a lengyel király második fiát, hívták meg, elfojtsa.

Rendkívüli ügyességgel, eszélylyel és tapintattal sikerült Mátyás királynak az elégedetlenség lecsillapítása, s az egész ügy békés elintézése. Így történt, hogy midőn Kázmér a magyar trón elfoglalására az országba tört, itt nem a főurak hódoló küldöttsége, hanem Mátyás király harczedzett serege várta.

Az 1471-ik évi hadjárat. A király helyzete a lázadás lecsillapítása után lényegesen megjavult. Bár Ulászló cseh király Morvaországban 13,000 emberrel állott a magyar haddal szemben s Kázmér herceg egy 12,000 főnyi sereg élén már át is lépte Magyarország határát, de mellette volt ismét a magyar nemzet s ez elég biztos támasz volt arra, hogy bármely ellenséggel szembeszálljon.

Mátyás király *Csupor Miklós* erdélyi vajdát Felső-Magyarország oltalmára és hűségének biztosítására előre küldvén, serege egybegyűjtéséhez fogott. A megtért nemesek oly nagy számban csatlakoztak ehhez, hogy midőn *Kázmér* 12,000 főnyi lengyel hada a Csupor és Szapolyai által megszállt Kassát elkerülve Eger és

Hatvan irányában Pesthez közeledett, már 16,000 főnyi királyi hadsereg állott fogadására készen.

November 8-án ért Kázmér *Hatvanba* s itt tudta meg a dolgok nem várt fordulatát. Kázmér támadásra nem is gondolhatván, Vácznak, majd megtudva hogy Esztergomban is királyi csapatok állanak és nem Vitéz János serege, *Nyitrának* fordúlt, melyet az érsek előtte megnyitattott.

Midőn Mátyás, a lengyel sereget követve, Nyitrához közeledett, a Kázmérnél levő néhány főúr is a királyhoz csatlakozott, míg Kázmért német zsoldosai is elhagyták. Kázmér csekély hadával a várba zárkózott. Mátyás király vért haszontalanul ontani nem akarván, Nyitrát körülzároltatta, maga pedig Esztergomba ment, hol Vitéz János is hűségére tért.

Ennek hírére Kázmér visszatért Lengyelországba, néhány hét múlva pedig Nyitra is, egyezség útján, átadatott.

Az első lengyel háború evvel véget ért.

Az 1474-ik évi hadjárat. A hosszas alkudozások, melyek 1471-től 1474-ig terjedtek s melyek alatt a kétszínű s mindig fondorkodó Frigyes császár hol Mátyás, hol Ulászló illetőleg a lengyel király Kázmér mellett foglalt állást, Mátyás királyt, Csehország birtokáért, a háború folytatására bírták, annál is inkább, mivel Frigyes az augsburgi birodalmi gyűlésen végre is nem Mátyást, hanem Ulászlót ismerte cseh királynak el.

Kisebb vállalatok után, Morvaországban s némely még Felső-Magyarországon maradt lengyel hadak ellen, a háború végre 1474-ben újult erővel tört ki.

Mátyás *augusztus* havában ment Morvaországba, innét pedig Sziléziába, s itt vette annak hírét, hogy Kázmér egy 60,000 főnyi, kétharmadrészben gyalogságból, egy harmadrészben lovasságból álló erős sereggel közeledik Szilézia felé. E hadat Ulászló Csehországból még 20,000 fővel volt szaporítandó. Mátyás király e nagy erő ellenében alig 10—12,000 főt állíthatott s mivel ily módon a lengyelekkel csatába nem bocsátkozhatott, egy remek hadműveleti tervet állapított meg, mely egymaga elégséges volna arra, hogy *Mátyás királyt a világtörténelem legkitünőbb vezérei közé emelje.*

Maga seregével ugyanis *Boroszlóba* vonúlt, s annak külvárosában egy hatalmas, árkokkal, mellvédekkel és bástyákkal

ellátott erődített tábornak emelt, melynek valamint a városnak, élelemmel, lőszerrel s minden egyéb szükséglettel való ellátásáról a legbősegesebben gondoskodott.

Ez alatt portyázó csapatokat küldött Szilézia mindazon városaiba és helyeibe, melyek a működési körletbe estek s megparancsolá, hogy a lakosság kivétel nélkül a városokba vonuljon s marháit, élelemkészleteit, szóval a mi elvihető, magával vigye, a mi pedig el nem vihető, semmisítse meg. E rendszabály végrehajtását gondosan felügyeltetvén, a lengyelek útja pusztasággá vált, hol még csak egy maroknyi élelemre se tehettek szert.

Kázmér ezalatt *Oppeln* erődöt ostromolta, hova Mátyás 600 főnyi segélyhadat küldött; ép úgy segítséget adott még Brieg, Ohlau, Schweidnitz, Jauer, Neumarkt s más városoknak is, míg *Szapolyai István* és *Kinizsi Pál* a lengyel sereg háta mögött pusztítottak s Lengyelországba is betörték, egész *Krakóig* nyomulván elő.

Kázmér siker nélkül ostromolta *Oppelnt* és *Brieget*, de veszteségei daczára — miután Briegnél Ulászlóval egyesült — még mindig 70,000 fővel ért október 25-ike körül *Boroszló* alá, hol Mátyás hada a kikülönítések után alig 5—6000 fővel rendelkezett, mely csak az ostrom folyamán emelkedett némely visszatérő csapatok által 10,000 főre.

A boroszlóiak megrettentek ugyan a tengernyi ellenséges had láttára, de midőn Mátyás a fensőbbség merész önbizalmával kijelenté, hogy még «*egy verébfészeknek sem fog bántódása esni*», ők is bizalommal voltak a király iránt.

A magyar had fensőbbsege már az *október 27-én* intézett első rohamnál kitűnt, midőn a 15,000 főnyi támadó oszlop, 40 ágyú s több ezer puskából lövetve, szégyenletes futásnak eredt. Ugyanez történt az október 30-án intézett második rohamnál is. E mellett apróbb csapatok kitérése nem engedé a lengyel sereget nyugalomhoz jutni, mely pedig már az éhség miatt is szenvedni kezdte. Mert a környéken élelmet nem szerezhettek, a szállítmányokat pedig Szapolyai és Kinizsi a lengyel határnál, más portyázó csapatok pedig a cseh határnál mind elfogdosták, s míg Mátyás a lengyel tábor szemeláttára dús lakomákat és táncmultságokat rendeztetett, ezek éhség, hideg és betegségek által gyötörve nyomorogtak.

Végre megtörtént azon, *a világtörténelemben hallatlan eset, hogy a tízzerte erősebb ostromló sereg békét könyörgött az ostromlottaktól*, hogy a végpusztulástól megmeneküljön.

Kázmér és Ulászló, mélyen megalázva, *személyesen kértek a dicső magyar királytól maguknak békét, hadaiknak pedig kenyeret.*

Mátyás mindkettőt megadta s miután a lengyel hadak a fegyverszünet megkötésével *november 19-én* elvonultak, a béketárgyalások megkezdettek s végre 1475 február havában megkötetett a prágai illetőleg boroszlói béke, mely Mátyás királynak Morvaország és Szilézia birtokát biztosította.

A HARMADIK TÖRÖK HÁBORÚ. 1474—1476.

Magyar Balázs 1474—75-ik évi moldvai hadjárata. Míg Mátyás király Sziléziában a lengyelek és csehek ellen harczolt, a török ismét megmozdult.

A hadjáratot a szultán nem Magyarország ellen indítá ugyan, hanem Moldva ellen, de *István* moldvai vajda magyar főnhatóság alatt állván, a *Chadim Szulejmán* által vezérelt s 120,000 főnyi támadó hadsereg visszaűzésére *Magyar Balázs* erdélyi vajda segítségét kérte ki.

Magyar Balázs a király meghagyásából 1474 december havában egy 21,000 főnyi sereget, melynek soraiban 5000 székely volt, vezetett *István* segítségére, ki a török had elől a *Berlat* folyó melletti erdőségbe hátrált s itt fogadta el 1475 *január 17-én* a csatát, melyben a nagy de nehézkes török sereg a magyar hadak oldaltámadása által meglepve, súlyos vereséget szenvedett.

Magyar Balázs seregét ezután Erdélybe vezette vissza s a királynak a győzelem hírével Boroszlóban jelentést tett.

Az 1475—76-ik évi hadjárat. Mátyás király nagy örömmel vette ugyan a fényes győzelemről szóló hírt, de másrészt aggodott, biztosra vevén, hogy a szultán e vereséget megboszúlni nem fog késedelmeskedni.

Ezért Szilézia kormányzatát Szapolyai Istvánra bizván, visszatért az országba, hogy a török háborúra előkészületeket tegyen.

A király figyelme most *Szabács* várra irányult, melyet a törökök a Száva jobb partján emeltek, s mely nekik az országba való betörésre kitünő hadászati pontot szolgáltatott.

A király október közepén arra határozá el magát, hogy a törököt a támadásban megelőzi s mintegy 10,000 főnyi sereggel megindult Szabács elfoglalására. A királyi sereg december végével ért Szabács alá.

Közel 6 hétig tartott a vár ostroma, melyről jeles és kimerítő tanulmányt e folyóirat első évfolyama közölt,¹⁾ miért is a részletek mellőzésével röviden megemlítjük, hogy a vár Mátyás ügyes és nagy gonddal vezetett támadásának végre is engedni kényszerült s 1476 február 15-én a király kezeibe került.

A szultán a hadjáratot ezúttal nem Magyarország, hanem Moldva ellen intézte s a vajdát még a Báthory István által vezetett magyar segélyhad megérkezete előtt csatára kényszerítvén, megverte. Báthory már csak a szultán utóvédét támadhatta meg, melyet meg is vert.

Ugyanez idő alatt a temesi és nándorfehérvári kapitányok visszavertek két török csapatot, melyek az országba betörték.

Mátyás király ezalatt nagy előkészületeket tett Szendrő visszavételére, mely végeredményében esetleg Bosznia és Szerbia teljes fölszabadtására is vezethet vala.

A háború megkezdése azonban Mátyásnak Beatrix-szal való házassága miatt, a jövő évre halasztatott; nagy kárára a magyar nemzeti ügynek, mert e hadjárat, ha végrehajtatik, a török veszedelmet talán beláthatlan időkig eltávolítja vala, míg így az eszme az osztrák háborúnak áldozatul esett.

AZ ELSŐ OSZTRÁK HÁBORÚ 1477-BEN.

A viszony Mátyás király és III. Frigyes német császár között a cseh királyság ügye miatt mindinkább tűrhetetlenné vált. Daczára annak, hogy Mátyás midőn Podjebrád ellen háborút indított,

¹⁾ Csánki Dezső: Szabács megvétele. Hadtörténelmi Közlemények 1888. I. évfoly. 355—388. lap.

ezt nem csupán az egyház, de a Podjebrád által már erősen szorongatott Frigyes segítésére is, vele szövetségbe, cselekedte, Frigyes rút hálátlanságból s csupán ravasz, írgy és kapzsi hajlamait követve, a háború szerencsés befejezése után nem Mátyás, hanem a tunya és gyámoltalan Ulászló pártjára állott s a cseh királysággal, ismételt szerződések daczára, Ulászlót ruházta föl.

Bár Mátyás ez ocsmányságot megboszúlni hajlandó volt, a háború még tán elmarad egy ideig, ha erre Beckensloer János esztergomi érsek rablással párosult szokése alkalmat nem nyújt. Frigyes e jellemtelen főpapot pártfogásába vette, s őt Mátyásnak kiadni vonakodott. Midőn pedig Mátyás a lengyelek ellen magát biztosítandó, a német lovagrenddel szövetséget kötött, Frigyes Ulászlót ünnepélyesen a cseh királyság hűbérével és a választó fejedelemséggel ruházta föl.

Erre a háború kitört s Mátyás, miután erre az országgyűlés megegyezését kinyerte, a háborút 1477 június 12-én megizente.

A királyi sereg július közepén Győrnél összegyűlvén, Mátyás megindult Ausztria ellen. A sereg 10,000 kipróbált gyalogosból és 7000 lovasból állott, Báthory István, Szapolyai István, Kinizsi Pál, a Dócziak, Drágfy és Ujlaki Lőrincz alvezérek parancsnoksága alatt.

Mátyás csak lassan nyomult elő, bevárando míg Ulászló selege költség hiányában eloszlik, mi csakhamar be is következett.

Hadműveleteinek első tárgya *Hainburg* volt, mely három rohamot sikeresen kiállván, ellenszegült; de a többi osztrák helyek magukat kevésbé védték, s rövid idő alatt a Bécs és Bécsujhely közti vidék teljesen a király hatalmában volt.

Ekkor Mátyás a császár székvárosa, *Bécs*, ellen nyomult, honnét Frigyes előbb Kremsbe, majd Linzbe menekült. Mátyás átlátván, hogy a jól megerősített s polgárai által jól védett főváros ellen rohammal nem fog boldogulni, Bécsset augusztus közepén *Klosterneuburg*, továbbá a Duna és a dunai híd elfoglalásával szorosan körülfogta. E közben az összes alsó-ausztriai városok, *Bécsujhely*, *Krems* és *Stein* kivételével, Mátyás kezeibe kerültek; az utóbbi két várost *Kinizsi Pál* tartotta ostrom alatt.

Végre a helyzet úgy Bécsben mint Kremsben és Steinban tartatlanná vált, s *Frigyes kénytelen volt békét kérni.*

Mátyás király, ki főczélját, a német császár megalázását, elérte, nem idegenkedett ettől; november 10-én egy 15 napi fegyverszünet kötött, melyet december 1-én a *gmundeni béke* követett, melyben Frigyes Csehországot Mátyásra ruházta, 100,000 arany hadi kárpótlást fizet s az eddig használt magyar királyi czimről lemond.

Ezt a következő év december 7-én az Ulászlóval kötött külön béke követte, mely szerint a cseh királyi czímet mindketten viselik, Csehország Ulászló, Morvaország, Szilézia és a Lausitz pedig Mátyás birtokában marad.

Végre 1479 ápril havában Kázmér lengyel királylyal is béke kötött, Mátyás figyelmét ismét a török háborúra fordíthatá.

A NEGYEDIK TÖRÖK HÁBORÚ 1479-BEN.

A török háborút Mátyás király, mint már megemlítettük, Beatrix-szali násza miatt elhalasztotta, s az — bár a törökök *Szendrőből* még a menyegzői ünnepélyességek alatt *Erdélybe* betörték s onnét tetemes zsákmány mellett több ezer foglyot hurczoltak ki — egész 1479-ig maradt el, midőn a törökök, Velenczével békét kötve, ismét Magyarország ellen fordultak. A békét Velence kétségtelesen azon okból kötötte meg, mert az osztrák és cseh ügyekkel mind jobban elfoglalt Mátyástól hathatós segedelmet többé nem remélt. Ugyanez okból a pápa is megvonta az eddigi segélypénzeket.

E tények Mátyás király figyelmét ismét a török ügyre fordíták s bár a török háborúra a német rendektől segélyt nem nyert, azt a maga erejéből is elhatározá.

Mátyás király boszniai hadjárata.

Augusztus 2-án tért vissza Mátyás király az Ulászlóval tartott olmützi találkozásról s ugyanekkor vette hírét, hogy egy nagyobb török sereg a Dráván átkelve, egy részével Styriába, más részével Magyarországon Vas és Zala megyékbe tört be s gazdag zsákmányon kívül 30,000 keresztény foglyot vitt magával.

A királynak egy *Szapolyai István* és *Geréb Péter* alatti serege ez időtájban az osztrák határon állott, hogy a béke föltételeit nem teljesítő s alattomban mindig fondorkodó Frigyes ellen induljon.

Mátyás a török kiverését sürgősebbnek tartván, e sereggel s még Budáról hozott más csapatokkal a már visszatérőben levő török had ellen indult. De ennek már csak 3000 főből álló utóvédjét érték el a magyar hadak a Szávánál s azt körülfogva, annyira megsemmisíték, hogy alig 200 menekült köztlök el.

A király ezután a Száván átkelve, Boszniába tört be és egész *Jaiczáig* hatolt előre; míg azután a sereg a *gerebeni mezőkön*¹⁾ táborzott, egy 10,000 főnyi hadtest *Verbász*²⁾ ellen nyomult s azt kifosztva, az utánuk induló pasán is fényes győzelmet vett.

A király serege ezután még feldúlta Boszniának a török által bírt részeit, Hercegovinát, majd a keleti részeket is egész Szerbiáig. De ezután Mátyás király, ki vállalatához semmiféle külső segélyt nem nyert, az ősz beálltával visszatérni kényszerült.

Az erdélyi hadjárat. Mig Mátyás király serege Boszniában verte a törököt, a szultán egy hatalmas, az írók nagyobb része szerint 60,000 főnyi erejű sereget, melyben a hűtlen oláh vajda csapatai is foglalvák, küldött *Ali* bég s más tíz jeles pasa vezetése alatt Erdélybe.

Báthory István erdélyi vajda csapatainak száma sokkal csekélyebb volt, semhogy a betörést meggátolhatta volna s így a török egész Erdélyt szabadon dúlta. A vajda úgy a királyt mint *Kinizsi Pál* temesi kapitányt értesítette a veszedelemről; ez utóbbi jövetelét meg is ígérte.

Báthory István kis serege *Szászvárosnál* állott, midőn a török meglepte; a vajda ugyanis nem itt, hanem a Vöröstorony szorosánál akarta a harczot elfogadni s itt csak Kinizsi bejárása végett állapodott meg. Midőn azonban október 12-én a török közeledését megtudta, bizván abban, hogy Kinizsi másnap idejekorán megérkezhetik, a csatát a *Kenyérmezőn*³⁾ elfogadni határozta.

¹⁾ A hely-meghatározások a kútfőkben, mint mindig, itt is gyalgók; a gerebeni mezők alatt valószínűleg a mai Čemernica Planinát kell érteni, melynek aljában régente egy Gereben nevű hely állott, körülbelül ott, hol ma Surján fekszik. De ez nem Jaiczán túl van, mint Teleky s mások Bonfin után írják, hanem Banyaluka és Jaicza közt.

²⁾ Hogy Verbász alatt miféle hely értendő, nem bizonyos. Bonfin «ad amplissimum tamen illyrici oppidum, quod *Verbos* nominant» nem elég meghatározás. Bonfin dec. IX. lib. V. 442.

³⁾ Szászvárostól északkeletre, Romoz és Felkenyér közt.

Október 13-án a vajda serege, melynek számerejét sajnos nem tudjuk, csatarendbe állott. A jobb szárnyat a székelyek foglalták el, *Kendi Antal* alatt, a középben a vajda és *Geréb László* erdélyi püspök nehéz lovasai, a balszárnyon a *Hecht György* szombeni gróf által vezetett szászok, mögöttük az oláhok állottak; két lovas csapat tartalékban maradt.

A törökök a támadást a vajda balszárnya ellen indították meg; a szászok vitézül visszaverték az első rohamot, de a másodiknál a törökök benyomultak a sorok közé, majd átkarolták a védtelen szárnyat s a szászok és oláhok nagy részét a Marosba szorították. Ép ily kedvezőtlen volt a harc folyama a jobb szárnyon; a székelyek visszavettedvén, a közép nehéz lovassága mögött kerestek menedéket.

Ekkor a vajda a középpel előrontott s a törököt visszavetette; ámde a szárnyak visszanyomása folytán oldalai fedezetlenek maradtak s *Báthory* hős csapata rövid harc után teljesen körül volt fogva; a vajda maga 6 sebből vérezve lova alá esett.

E végzetes pillanatban jelent meg *Kinizsi Pál* s a győzelmes török hadat oldalba fogva, a csatát helyreállította, *Báthoryt* pedig — hozzá útát törve — megszabadította. Most új erő szállt a magyar seregbe s a török sereg rövid pillanatok múlva futásnak eredt, üldözve *Kinizsi* lovassága által.

Este 30,000 török és 8000 magyar hős holtteste fődte a győzelmes csata terét, hol a magyarok vig lakomát csaptak.

Bár e fényes győzelmet egész Európa megünnepelte, *Mátyás*-nak a külsegélyre való kívánságai még sem teljesültek. A pápa, *Velence*, a német birodalom elégnek tartották a hálaadó misét, de segítséget egyik sem küldött. Így volt ez azelőtt is, *Hunyadi János* korában, s így maradt azután is egész *Mohácsig*.

AZ ÖTÖDIK TÖRÖK HÁBORÚ 1480—81-BEN.

Hogy a következőkben tárgyalandó második osztrák háború előadását meg ne szakítsuk, a közbe eső ötödik török háborút célszerűbbnek véljük e helyen külön fölemlíteni.

Az otrantoi hadjárat 1480—81-ben.

Az osztrák háború első évében, míg Mátyás király csapatai Frigyes ellen állottak harcban, a törökök egy 20,000 főnyi sereggel törtek be Apuliába s *Otrantót* augusztus 11-én rövid küzdelem után elfoglalták.

A pápa és Ferdinánd nápolyi és szicíliai király, Mátyás ipa, szüntelen sürgették Mátyás királyt, hogy segítséget adjon, s hogy ezt megtehesse, Frigyesel fegyverszünetet is eszközöltek ki.

Mátyás király hajlott a kérelemre s *Magyar Balázs* parancsnoksága alatt egyelőre egy 100 nehéz, 200 könnyű lovasból s 400 gyalogból álló kis hadat küldött el, mit később még más csapatok követtek. Hosszabb ostrom után a vitéz magyar hadak *Otrantót* 1481 augusztus 10-én, illetőleg szeptember elején fölszabadították s azután hazájukba visszatértek.¹⁾

Kinizsi Pál aldunai hadjárata 1481-ben.

Mátyás király az osztrák háborúban beállott szünetet annál szívesebben fölhasználta volna a török háborúra, mert erre a II. Mohammed szultán halála után fiai, Bajazit és Dzsem, között kitört viszály a legkedvezőbb alkalmat szolgáltatta.

Ámde a külsegély egyre késett s a pápának a Frigyesel kötendő békére irányzott törekvései is sikertelenek maradtak. E közben a kedvező alkalom elmúlt, mert Bajazit, öcsését 1481 június 20-án Nisszánál megvervén, a trónon megerősödött.

Ennek első jele volt, hogy ősei hagyományaihoz híven egy nagyobb betörést készített elő Magyarországra.

Mátyás király ennek meggátlására *Kinizsi Pál* alatt egy 32,000 főből álló sereget küldött Temesvárról az Aldunához, s vállalatának támogatására a nándorfehérvári kapitányt, *Rozgonyi Lászlót*, és a szerb despotát is fölhívta.

Kinizsi csapatai már a Dunán való átkelés előtt több kisebb győzelmes ütközetet nyertek; így a *Tököly* testvérek *Haramvárnál*, *Rozgonyi* és a despota *Iszkender pasa* fölött *Szendrőnél*.

Kinizsi ezután átkelt a Dunán s miután *Galambócz* mellett

¹⁾ Ez eseményről Ovári Lipót közölt érdekes leírást, s ez okból a hadjáratot csak röviden érintettük, az érdeklődőket e czikkre utalván. Lásd *Századok*, 1881. évf. 493—498. lap.

a szárazon s a Dunán is több apróbb győzelmet nyert, benyomúlt Szerbiába s a Morava völgyében egész *Kruseváczig* hatolt előre. Miután azonban török had sehol sem mutatkozott, 50,000 hozzá csatlakozott szerbvel és 1000 fogolylyal visszatért.

A következő évben Kinizsi még egyszer átkelt a Dunán és *Dóczi Péterrel* a szendrői pasát megvervén, 3000 törököt vagdalt össze.

Ez volt Mátyás király hadainak utolsó nagyobb vállalata a török ellen. Elkedvetlenül a pápa, a német rendek s a többi keresztény államok részvétlenségén, a török háború eszméjével fölhagyott s Bajazit szultánnal 1483-ban 5 évi békét kötött, mely később még 3 évre meghosszabbíttatván, a béke a király halálán túl tartott.

A MÁSODIK OSZTRÁK HÁBORÚ. 1480—1488.

Az 1480-ik évi hadjárat. Frigyes császár az 1477-ik évi gmundeni béke föltételeit szokása szerint teljesíteni elmulasztotta, s nevezetesen a 100,000 arany volt az, melyet határtalan fősvény-sége kiszolgáltatni állandóan vonakodott. E mellett a fondorlatokat is folytatta s Beckensloer megszökött esztergomi érseket is, mintegy Mátyás boszantására, pártolni meg nem szűnt. Midőn pedig Mátyás a Frigyes által Beckensloer javára kijátszott salzburgi érsek osztrák váraiba az érsek kérelmére magyar őrséget tett, Frigyes a tettegességre lépve, egy kisebb, 500 lovagból álló hadával, Mátyásnak Boszniában időzése alatt, Magyarországra tört s egész Győrig pusztított.

Mátyás király ezt tovább nem tűrhelvén, 1480 február havában, tehát nyomban a beütés után, *Szapolyai István, Tettauer Vilmos* és *Székely Jakab* alvezéreit az alattok álló hadakkal Stájerországba küldé be, hol azok *Radkersburg, Pettau és Fürstenfeld* s több más várost megszálltak s hatalmukba ejtettek; Radkersburgot Szapolyai csak hosszasabb ostrom után s ekkor is esel útján foglalta el.

A pápai követ ekkor, miután Mátyás már Alsó-Ausztriát is pusztította, hosszas alkudozások után fegyverszünetet eszközölt ki, mely a következő év márczius végéig volt kiterjedendő.

Ez időszakba esik Magyar Balázsnak otrantói hadjárata, melyről már említést tettünk.

Az 1482-ik évi hadjárat. A fegyverszünet alatt az alkudozások tovább folytak; de bár a békét Mátyás, ki mint említettük, ez időpontot egy nagy török hadjáratra legalkalmasabbnak vélte, őszintén óhajtotta s a maga részéről mindent elkövetett, követeit még a nürnbergi német birodalmi gyűlésre is elküldvén, az alkudozások sikertelenek maradtak, mert Frigyes fondorkodásai minden kísérletet meghiusítottak; de sőt a német birodalmi gyűlés, melytől Mátyás a török háborúra segélyt sürgetett, a segélyt nem neki s a török ellen, hanem a császárnak Mátyás ellen szavazta meg.

A háború tehát tovább folyt. Az 1481-ik évben mindazonáltal csak kevés erővel, mert Frigyesnek nem volt sem hada sem pénze, Mátyás királyt pedig az aldunai török hadjárat foglalta el. Mindamellet a király hadai Styriában és Krajnában előnyöket nyertek, Ausztriában pedig, a passauai püspökkel kötött egyezség útján, *St.-Pölten* és *Mautern* fontos városok kerültek Mátyás király hatalmába.

A következő évben azonban a háború nagyobb erővel folyt. Míg Frigyes a német rendektől nyert segélyvel Magyarországba készült betörni, Mátyás király, főhadiszállását Pozsonyban véve, *Hainburgot* fogta ostrom alá.

A császár ekkor Hainburg fölmentésére *Reichenberg Ruprecht* alatt egy 4000 főnyi sereget küldött, melynek magyar részről *Szapolyai István* és *Tettauer Vilmos* mintegy 3000 emberrel állták útját, de megveretvén, Hainburg felé hátráltak s még a megszálló sereget is zavarba ejtették.

E baleset a királyt az ostrom megszüntetésére bírta s a magyar sereg Pozsonyba vonult vissza. De csak rövid időre, mert Magyarországból újabb segélyt nyervén, Hainburgot ismét ostrom alá vette, s azt most számos ágyúval, melyek közül a 80 ló által vont «Varga-mozsár» vált híressé, sikeresebben löveté.

Frigyes Bruckból ugyan egy 10,000 főnyi sereggel jött a vár fölmentésére, de támadni nem mervén, ismét visszavonult. Végre Hainburg *szeptember 30-án* capitulálni volt kénytelen.

Hainburg, Bruck és Bécsujhely után, Ausztria legerősebb vára

volt s így az elért siker nagy vala, mely még több vár elfoglalásával s *Köszeg* visszavételével növeltetett. Mátyás király egész *Badenig* nyomult elő, de azután téli szállásokra Sopron vidékére tért vissza.

Az 1484—85-iki hadjárat. Az 1483-ik év békealkudozások közt telt el, anélkül azonban hogy a háború szünetelt volna. *Geréb Péter* foglalásokat tett Krajnában és Karinthiában, *Dávidházy István Bruckot* fogta ostrom alá, Ausztriában pedig több város Bécs körül került a magyarok hatalmába.

1484 elején Mátyás király a háborút nagyobb erővel szándékozván folytatni, *Dávidházy* seregét megerősítette, mire az *Bruckot február 24-én* rohammal bevette, két hét múlva pedig a belső várat is hatalmába ejtette.

Dávidházy ezután elfoglalta *Klosterneuburgot*, megszállta *Korneuburgot*, s az utóbbinak fölmentésére siető *Wolfersdorfer* császári vezért *Leitzersdorfnál* május 11-én egy véres ütközetben megverte; *Korneuburgot* a magyar csapatok, *Dávidházy* egy ki-rohanás alkalmával elesvén, most hosszasabban ostromolták s az csak december 1-én került Mátyás hatalmába.

Mátyás király ezután minden igyekezetét a birodalmi főváros, *Bécs* megvételeére fordította, s míg a tehetetlen császár miséket és processiókat tartatott, Mátyás személyesen intézte a körülzárolás és az ostrom műveleteit.

Miután a híd védelmére szolgáló erődök elfoglaltattak s a Duna egy a bécsi fegyvertárban még maig is őrzött hatalmas lánczczal elzáratott, Mátyás király Bécsset teljesen elzáratá, ellene erődöket építtetett s január 29-ikétől fogva lövetni kezdé.

Sajnálatuskra nem követhetjük e kiváló és Mátyás király hadvezéri képességeit oly fényesen kitüntető ostrom részleteit, melyeket egy külön tanulmányban megörökíteni a leghálásabb feladatok közé tartoznék. Mi itt Mátyás király összes hadjáratainak rövid vázlatát adhatjuk csak, melyben részletekre hely nincs.

Bécs ostroma majd teljes 5 hónapot vett igénybe, s mivel a város *Frigyes* által, némi csekély élelemszállításokat leszámítva, semmikép nem segélyeztetett, Bécs a mindinkább növekvő éhség

által kényszerítve, május végével alkudozásba bocsátkozott s a várost 1485 június 1-én föladta. ¹⁾

Mátyás király ugyan e napon déltájban, 800 főből álló kísérettel, *ünnepélyesen bevonult a német császári birodalom meghódított székvárosába.*

Bécs bevételével a hadjárat főcélja ugyan el volt érve s a megalázott császár előbb Linzbe, majd Innsbruckba bujdosott, de mivel béke még csak kilátásban sem volt, Mátyás király Ausztriának teljes meghódítására hadait több irányban szétküldé, a még meg nem szállott városokat alávetette, *Bécsujhelyet* pedig, a császár még meglevő utolsó várát s közönséges lakóhelyét, *Szapolyai Istrán* által ostrom alá vétette. Egyes csapatai más részekbe is betörték; így *Tettauer* Felső-Ausztriába ¹⁾, *Geréb Mátyás* Triest felé stb.

Ausztria teljes meghódítása azonban csak 1487-ben fejeztett teljesen be Bécsujhelynek augusztus 17-én történt meghódolásával s az Albert herczeggel kötött st.-pölteni egyezséggel.

Még egy rövid hadjáratot kell csak még fölemlitenünk, melyet Mátyás király hadai az oppelni hercegek ellen 1488-ban Sziléziában viseltek, s evvel a futólagos vázlatot befejeztük.

Mátyás király az *1490-ik év ápril hó 6-án*, a meghódított Bécsben a hatalom és dicsőség tetőpontján meghalt, azon kinzó tudattal, hogy az általa egy egész életen át folytatott harcokban kivívott eredmények rövid idő alatt elvesznek s a magyar királyság fénye, hatalma a semmiségbe vész.

* * *

Mátyás király hadjáratainak már e rövid vázlata is fogalmat nyújthat a rendkívüli tevékenységről, melyet kifejtett s melyben nemzetét önmagával együtt oly nagyra emelé; s ha valamit sajnálnunk kell, ez az, hogy erejének javát, tehetségeinek legjobb

¹⁾ A megadási szerződést e folyóirat I. évfolyamában közöltük. Lásd «Hadtörténelmi Közlemények» 1888. évfolyam 475—480. lap.

²⁾ Lásd erre vonatkozólag Kápolnai érdekes cikkét a «Hadtörténelmi Közlemények» 1888. évfolyam 24—30. lapján.

részét oly háborúkra pazarlá, melyek Magyarországnak *csak* dicsőséget hoztak, de e mellett a nemzetjövőjére inkább károsak voltak, semmint hasznosak.

A történelem ítélete egybehangzó arra nézve, hogy Mátyás király nemzetének hasonlíthatlanul nagyobb szolgálatot tesz vala, ha nemes atyja példáját követve, minden igyekezetét a török fejlődő nagyhatalom megtörésére fordítja, ha Magyarország déli tartományait megtartva, az országot a vasallus államok egész sorával veszi körül, melyek a törököt távol tartják s míg magukat a török hódítás ellen Magyarország segítségével oltalmazzák, Magyarországot is megvédelmezik, s a magyar királyság hatalmát a jövőre is biztosítják.

A Csehország és Ausztria elleni háborúk csak múlt dicsőséget hoztak, melynek még emléke is elenyészett, s az e háborúkra pazarolt erő az elért eredményekkel arányban nem állott. Sem Csehország, sem Ausztria nem volt érdemes arra, hogy érte annyi magyar vér folyjon s Ulászló, Kázmér valamint Frigyes sokkal jelentéktelenebb egyének voltak, semhogy Mátyás királynak méltó ellenfelei legyenek. Ausztria és Németország szégyenli ez időszakot s történetírása igyekszik Mátyás dicsőségét agyonhallgatni; a többi államok e háborúkat kisebb torzsalkodásnak véve, szintén alig foglalkoznak történetírásukban Mátyás hadjárataival.

Ha ellenben Mátyás mind ama fényes hadvezéri tulajdonokat, melyekkel bírt, a török elleni háborúra fordítja, az elért eredmények jelentékenyebbek, nagyszerűbbek s állandóbbak lesznek vala; Mátyás a Keleten egy világbirodalmat alapíthat, hírneve az egész világban elterjed, s mint a történelem legnagyobb hadvezéreinek egyike, ma az egész művelt világ bámulatának tárgya.

Mert a hadvezéri képesség, melyet Mátyás király a cseh, lengyel, osztrák és török háborúkban kifejtett s bemutatott, oly nagy volt, hadműveletei oly mesteriek, oly tökéletesek valának, hogy a középkorban hozzáfogható hadvezért hiába keresünk, s az újkori nagy hadvezérek közt is nem egy van, ki a halhatatlanság koszorújához kevesebb fáradsággal jutott s azt kevésbé érdemli meg, mint Mátyás király.

A mód, melylyel Mátyás király magának egy mindenkor kész, jeles, fegyelmezett s valódi harcziás szellemtől áthatott hadsereget

szervezett; a mint ő a magyar nemzet véderejét az állandó zsoldos hadsereg támogatására fölhasználta; a mint a fejlődő tehetségeknek tért nyitva a kiváló alvezérek hosszú sorát megteremtette; a hogy a bátorságban és vitézségben személyesen példát adva katonáit lelkesítette s nagylelkű, nemes, igazságos, figyelmes bánásmóddal, mindenek szívét, hűségét és ragaszkodását megnyerte; a szellemi fensőbbség, melylyel a hadművészetet kezelte, s azt oly módon fejlesztette, hogy a később következő kornak mintául szolgált, végre pedig a mód mely szerint hadjáratait vezette, melyekben majd támadólag majd védőleg, de mindig egy előre megfontolt terv szerint s mindenkor a hadművészet örök törvényei szerint jár el, s azok ellen hibát soha el nem követ, mindezek bizonyosságot tesznek hadvezéri nagyságáról s méltóvá teszik arra, hogy neve egy Nagy Sándor, Hannibal, Cäsar, Gusztáv Adolf, Savoyai Jenő, Frigyes és Napoleon neve mellett ragyogjon.

Hogy a világirodalom Mátyás királyt mint hadvezért nem eléggé ismeri s egyáltalán nem méltányolja, annak mi magunk vagyunk okai. Minden nemzet arra törekszik, hogy történelmi alakjainak, hőseinek és hadvezéreinek jelentőségét az irodalom útján kiemelje, cselekményeivel a világot megismertesse, hírét-nevét terjessze.

Nálunk — sajnos — e tekintetben még a semminél is kevesebb történt s Mátyás királyt mint hadvezért nemcsak hogy a külfölddel meg nem ismertettük, de ebbeli nagyságát még mi magyarok sem ismerjük s gazdag történeti irodalmunkban, mint már említettük, nincs egyetlen munka sem, mely a magyar nemzet e büszkeségének hadvezéri jelentőségét a nemzettel megismertesse, s a nagy király számára a hadvezér babérkoszorúját követelje.

De miután nemcsak Mátyás királylyal, hanem nemzeti történelmünk többi nagyjaival s hőseivel is hasonlóképp vagyunk, s mert hiszszük, hogy a mostani s a jövő nemzedék a múlt e nagy mulasztását pótolni fogja, bízunk abban, hogy eljő még az idő, midőn Mátyás király mint hadvezér, úgy saját nemzetünknel, mint a külföldön kellő méltatásra talál s babérkoszorúzott szobra a világ legnagyobb hadvezéreinek Pantheonjában méltó helyét elfoglalja.

HADTUDOMÁNYI KÖNYVEK MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRÁBAN.

A XV. század a renaissance, a könyvtárak alapítási százada. A XIV. század alkonyán a flórenczi tanács Boccaccio indítványára a görög philológiának tanszéket állít egyetemén, s a Leontinussal tett eredménytelen kísérlet után, tanárul *Emanuel Chrysolorast*,¹⁾ Palaeológ János görög császár követét, hívja meg,²⁾ kivel Hellasz classicus nyelve és szelleme, hét száz évi³⁾ szünetelés után első bevonulását tartja Olaszországba. Flórencz, Róma, Velence, Pávia és Milano vetélkedve versenyeznek a mester bírásáért, előadásaira Olaszország minden részéből özönlenek a tanítványok s Homérről tartott magyarázatait az ország legelkelőbb tudósai hallgatják. Tanítványaiból csak Leonardo és Carlo Aretinot, Guarinot, Ambrogio Traversarit, Poggiot, Francesco Barbarot és Filelfot, Paolo Sforzát, Paolo Vergeriot, Giacomo Angelit és Nicolo Nicolit⁴⁾ emeljük ki, kik a XV. században mint kitünő humanisták, Flórencz, Róma, Nápoly, Ferrara, Velence, Mantua és Bologna főiskoláiban mesterök szellemében folytatják a classikai tudományok terjesztését, s megkedveltetik ezeket a fejedelmekkel és népekkel. Minél jobban terjedt azonban ezen tudományok ismerete, annál élénkebben nyilvánult a vágy, magukat a classikai munkákat is bírhatni, s ez adta az első *impulsust a görög és latin kéziratok rendszeres gyűjtésére*. Előkelő tudósok és tudós előkelők vetélkedve ke-

¹⁾ Tiraboschi G. Storia della letteratura Italiana T. VII. p. 113.

²⁾ Hodijs: De græcæ lingue instauratoribus pag. 13,

³⁾ Leon. Aretini epistolæ apud Hodium p. 28.

⁴⁾ Jac. Phil. Bergomensis apud Hodium p. 27.

resik a classikai kéziratokat mindenfelé s a mit a könyvpiaczkok készletéből megszerezni nem képesek, azt az ügyes leírók többszörösítő tolla szolgáltatja.

A talaj már ennyire elő volt készítve, mikor Görögország tudósai eleinte egyenkint s Byzancz eleste után tömegesen keresik fel Olaszországot, s míg ők maguk a classikai tudományok meghonosításának legfőbb tényezői lesznek, addig a velök hozott kéziratok nagy mennyisége jelentékeny lendületet ad a kéziratforgalomnak.

A jövevényeket mindenütt a classicismus apostolai gyanánt üdvözlik, pápák, fejedelmek és államok barátságukkal tisztelik meg, s ők viszont Hellasz szellemi kincseit tárják fel a közönségnek s mint humanisták, Aristoteles és Plato magyarázói, szerzők, fordítók, leírók és könyvfestők érvényesítik életrevalóságukat. Az ismeretek köre tágul, az újabb tanok szépségei még inkább sarkalják a tudomány-barátokat a görög kéziratoknak megszerzésére, a görög irodalom művelése föléleszti a latin classicusok szeretetét, s kedvező körülmények között lázas szenvedélyvel kezdődik a nagyobb arányokban való gyűjtés. Az egyetemek, egyházak, és kolostorok szerény könyvtárai mellett, nagyszerű magán s nyilvános könyvtárak keletkeznek, melyeknek birtokosaik kölcsönöznek jelentőséget. Flórenczben a Mediciek, különösen Medici Cosimo és Lőrincz, Rómában V. Miklós és IV. Sixtus pápa, Ferrarában és Modenában az Esteiek, Milanoban a Viscontiak és Sforzák, Nápolyban Arragoniai Alfons, Mantuában a Gonzagák és az urbanói herczegek, Cesenában a Malatesták nagy szenvedélyvel kezdik meg a kéziratgyűjtést, s nevezetes könyvtáraknak vetik meg alapját. Megbízásukból első rendű tudósok járják be Európa és Kis-Ázsia kiválóbb helyeit, hogy a zárdákban és könyvpiaczkokon megszerezhető kéziratokat gyűjteményeik számára vásárolják össze.¹⁾

Mindent azonban ez úton beszerezni nem lehetett, s a meglevő kéziratkészlet többszörösítéséről kellett gondoskodni. Anyomda csak e század hatvanas éveiben hozatott be Olaszországba, sokáig

¹⁾ A. H. L. Heeren: Geschichte der Künste und Wissenschaften seit der Wiederherstellung derselben bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Göttingen 1801. II. köt. 13—15. l. és 40, 55—58. l.

a kezdet nehézségeivel küzdött s a gyors többszörösítést, úgy a mint ezt a gyűjtésben nyilatkozó közszellem megkívánta, nem eszközölhette. A leírás általi többszörösítéshez kellett tehát folyamodni, mely e században oly óriási dimenziókat vett, hogy a nyomdászat csak kifejlettebb s virágzóbb korában haladta azt túl. E többszörösítés a kézirat-kereskedést a virágzás tetőpontjára emelte, nagy lendületet adott a hártyaafinomító iparnak, a könyvkötésnek s az írás technikájának, s a könyvfestészetet kitünő műremekekkel gazdagította. Előkelő tudósok könyvkereskedőkké, leírókká és miniatorokká lettek; s hogy a leírók mily nagy technikai apparatussal és gyorsasággal dolgoztak, ennek megvilágítására elég felhoznom V. Miklós pápát, ki nyolcz évi (1447—1455) uralkodása alatt — mint Vespasiano Bisticci ¹⁾ írja — 5000 kéziratot vetette meg a vatikáni könyvtár alapját; továbbá Medici Cosimot, kinek az említett Vespasianus 22 hónap alatt, 200 codexet 45 leíróval lemásolva, kifestve és bekötve szolgáltatott.²⁾ Így vált divattá, finom hártján szépen írott és ékesen kifestett kéziratokat hozni forgalomba, melyek a fejedelmi gyűjteményeknek főalkatrészeit képezték.

Bármily gazdagok voltak azonban ezen könyvtárak, csak magán jelleggel bírtak, s a nagy közönség igényeit nem érintették. A nyilvános könyvtár első dicsősége egy szerény flórenczi tudóst, Niccolo Niccolit ³⁾ illeti meg, ki a XV. század első felében, 400 görög és latin codexből álló gyűjteményét azon kikötéssel hagyta végrendeletében Flórencz városa tanácsának, hogy az egy nyilvános könyvtárnak képezze alapját. A könyvtárt a Sz.-Márk nevű kolostor egyik termében, melyet Medici Cosimo a saját költségén bútoroztatott be, állították fel, s 1444-ben nagy ünnepélyességgel adták át a nyilvánosságnak. Első könyvtárnoka Thomasso di Sar-

¹⁾ Muratori: *Rerum Italicarum Scriptores etc. Mediolani 1751.* fol. Tom. XXV. pag. 282.

²⁾ A. Kirchoff: *Die Handschriftenhändler des Mittelalters.* II. kiadás. Lipese, 1853. 36. l. és *Weitere Beiträge zur Geschichte des Handschriftenhandels im Mittelalter.* Halle. 1855. 6—8. l.

³⁾ A. H. L. Heeren: *Geschichte der Künste und Wissenschaften stb.* II. köt. 13. lap.

zано lett, ugyanaz, ki később mint V. Miklós pápa a vatikáni könyvtár első megalapítója lön.

A római birodalom elpusztulása óta, ez volt az első nyilvános könyvtár Olaszországban, s idő folytán a Laurenciánába olvadt be.

A második nyilvános könyvtár 1448-ban szintén Flórenczben keletkezett, s a «S. Maria del fiore»-ről nevezett káptalani egyházban volt elhelyezve.¹⁾

A harmadik nyilvános könyvtárnak Bessarion bibornok vetette meg alapját, midőn 1468-ban, 800 kéziratból álló könyvtárát a velencei köztársaságnak ajándékozta, s első tényezője lett a Marciana létrejöttének.²⁾

A negyedik IV. Sixtus pápának (1471—1484) köszöni létét, ki a könyvgyűjtést V. Miklós pápához hasonló buzgalommal folytatta, de ennél egy lépéssel tovább ment s a szentszék használatára berendezett Vaticanát a nagy közönségnek nyitotta meg.

Ő lett ezen könyvtárnak nemcsak második megalapítója, de föntartója is, mert a meglevő kéziratkészlet kezelésére, lajstromozására, kellő örökről gondoskodott, állásukat megfelelő alapítványok által biztosította, s a könyvtár igazgatásával Bartholomeo Platinát, a kitünő történettudóst bízta meg.³⁾

Így keletkezett alig 40 év alatt négy nyilvános könyvtár Olaszországban, s közrehatásuk a tudományos szellem emelésére európaszerte igen nagy volt. S hogy mi, kik ezen classicus ország szomszédságában élünk, s érdekeink által körébe oly sokszor vonatva tudományos haladásának szemtanúi valánk, ezen regeneráló szellem behatása alúl magunkat ki nem vonhattuk, az igen természetes. De bizonyos az is, hogy e században aránylag kedvezőtlen viszonyok mellett, sokkal több érzéket tanúsítottunk a renaissance befogadására, mint nálunknál előrehaladottabb más nemzetek sokkal kedvezőbb körülmények között.⁴⁾

Már Zsigmond uralkodása alatt hatott el hozzánk a classi-

¹⁾ Blume: *Iter Italicum*. Halle. 1827. 8-r. II. köt. 68. l.

²⁾ Blume Fridrich: *Iter Italicum*. Berlin u. Stettin 1834. 8-r. I köt. 214. lap.

³⁾ Bart Platina *De Vitis pontificum Coloniae* 1626. 4-r. 331—332. lap.

⁴⁾ Buđik P. A. *Leben und Wirken der vorzüglichsten lateinischen Dichter des XV—XVIII. Jahrhunderts*. Wien. 1828. 8-r. I. köt. LXXXI, l.

cismus nemesítő fuvallata; több előkelő olasz tudós, köztük Ambrogio Traversari, Francesco Filelfo, Paolo Vergerio és mások fordultak meg Magyarországon, s fönmaradt levelezéseikben hazánk akkori tudományos viszonyairól elismeréssel emlékeznek meg.¹⁾

Hunyady Jánost Poggio keresi fel leveleivel s könyvekkel kedveskedik neki,²⁾ zrednai Vitéz János már mint nagyváradi püspök jelentékeny könyvtárt alapított székhelyén³⁾ s összeköttetésben volt az olaszországi humanistákkal; Janus Pannoniust pedig az egykorú írók mint kitünő költőt és humanistát magasztalják.⁴⁾

Ily viszonyok előzték meg a kort, midőn Hunyadi Mátyás a trónra lépett, s fiatal nemes lelke egész erejével felkarolva a humanistikai irányt, melybe nagy nevű mestere, a csak most említett Vitéz János még zsenge korában beavatta, a legkedvezőtlenebb viszonyok között, mintegy czáfolatául az ismert «inter arma silent musæ» közmondásnak, Budán egy nagyszerű könyvtárnak, a Corvinának vetette meg alapját, mely kéziratának fényes voltára, belértékére, sokaságára, szóval egész szervezetére nézve, az ez időben létezett könyvtárakat mind túlszárnyalta.⁵⁾ S hogy e könyvtár nem egyedül állt az országban, hanem mellette az akkori főpapok és országnagyok könyvtárai is virágoztak, sokkal inkább ismeretesebb, hogysem ezt ez alkalommal ismételnem kellene.⁶⁾ De a mi kiváló világtörténeti fontosságot kölesönöz a könyvtárnak úgy ez azon körülmény, hogy nyilvános könyvtár volt, mely rendes könyvtárnokokkal s a tudósok számára berendezett dolgozó teremmel birt,⁷⁾ kiválóbb becsű kézíratait ismerte az akkori tuda-

¹⁾ Mehus: Ambrosii Camaldulensis latinæ epistolæ.

²⁾ Fraknoi Vilmos: Vitéz János könyvtára, a «Magyar Könyv-Szemle» III. évfolyam I. füzet 5. l.

³⁾ Jani Pannonii Poemata Trajecti ad Renum 1784. 8-r. I. köt. 645. l.

⁴⁾ Testimonia et iudicia selecta de Jano Pannonio. Jani Pannonii Poemata. II. köt. 320—328. l.

⁵⁾ Naldus Naldius: Epistola de laudibus augustæ Bibliothecæ, Bél Mátyásnál: Notitia Hungariæ Novæ, Viennæ 1737. fol. 599. lap.

⁶⁾ P. Wallaszky: Tentamen Historiæ Litterarum sub rege gloriosissimo Mathia Corvino de Hunyad in Hungaria. Lipcse, 1769. 4-r. 78—98. l.

⁷⁾ Nicol. Oláh: Hungaria, Bél Mátyásnál Adparat. ad Hist. Hung. Pozsony 1735. ívrét 9. l. — Naldus Naldius Bélnél, Lib. II. v. I. p. 611. — Bonfin Ant. Hist. Pannon. Dec. IV. Lib. VII. p. 459. edit. Colon. 1690. —

mányos világ, s a Mediciek ¹⁾ és Sforzák ²⁾ egyesekről másolatokat készítették saját könyvtáraik számára.

De országos ³⁾ színezete is volt a könyvtárnak s a nemzet teljes értéke szerint méltányolta azt. Erről tanúskodik azon szerződés, melyet az országnagyok Corvin Jánossal 1490 jun. 17-én kötöttek, hol a többi közt különösen figyelmeztették, *hogy az ország díszére alapított könyvtárt kiürítetteti ne engedje, hanem az összes könyveket ott őriztesse, szabadjon neki azonban, a praelatusok és zászlós urak tanácsával és felülvizsgálásával, némelyeket a maga használatára kivenni.*

Az ötödik közkönyvtár tehát e században a budai volt, mely Mátyás király jelentékeny magángyűjteményéből nőtte ki magát azzá, s alapítási idejét 1468—1478 közötti időszakra, vagyis a Marciana és a Vaticana nyilvánossá tételével egy időre teszszük.

Hogy ezen könyvtárban, melynek *kötetszámát a legújabb kutatások körülbelül 10,000-re teszik*, a tudományos irodalom minden ága volt képviselve, ismeretes, de ismeretes az is, hogy Mátyás király a könyveket nemcsak mint tudománykedvelő fejedelem nemes fényűzésből gyűjtötte, hanem olvasta is, mire őt széleskörű műveltsége és gazdag nyelvismerte egyaránt képesítették.

A dolog természetében fekszik, hogy könyvtárában *a latin nyelvű könyvek száma volt a legnagyobb*, melyeket Mátyás király mint klasszikai műveltséggel bíró férfit eredetiben olvasott.

Egykorú forrásokból tudjuk, hogy Mátyás király különösen a római remekírókat kedvelte, s ezekből Liviust, Tacitust, Curtiust, Suetoniust, Curtiust, Julius Cæsart, Salustiust, Silius Italicust és Cornelius Nepost előszeretettel tanulmányozta. Leginkább a rómaiak hadjáratai és ezeknek viselt dolgai érdekelték, melyekben nagy jártassággal bírt.

Alex. Brassicanus in epistola ad Christophorum a Stadion, Madernél De bibliothecis. Helmstadt. 1702. 4-r. 145—153. l. — Petr. Jænichii Dissertatio de meritis Mathiæ Corvini in Rem Litterariam Thorun. 1717. 4-r. p. 211.

¹⁾ Bandini A. M. Catalogus codd. latinor. bibliothecæ Medicæ Laurentianæ Florentiæ 1764. fol. Tom. I. Col. 695—696. lap.

²⁾ Pray Georgii: Epistolae Procerum. R. H. I. 378. ll.

³⁾ U. o.

De nem volt járatlan a görög remekírók irodalmában sem, melyeket latin fordításban olvasott, sőt jártassággal birt az egyházi irodalomban is, a mint erről Gattival, az előkelő olasz theologussal, folyt ismeretes hittudományi vitája, Bonfinnak «Trimerion» című, Beatrix királynénak ajánlott munkája és más egykorú adatok tanúskodnak.

De a humanistikai és theologiai tanulmányok mellett *legnagyobb jártassággal birt a hadtudományi irodalomban*, melyet kiváló előszeretettel művelt.

Ezt beismeri ő maga Gattival fönt említett polemiájában, melyet Galeotti tartott fönn számunkra, midőn kiemeli, hogy ifju korában korán trónra jutva, nem volt alkalma theologiai tanulmányokkal tüzetesen foglalkozni, s a gyakori hadjáratok, melyekből uralkodásának bőven kijutott, arra utalták, hogy a hadtudományban magának alapos tájékozást szerezzen, s ezért csak ezen irodalomban bír rendszeres ismeretekkel.

Minden kétségen kívül tehát állithatjuk, hogy Mátyás király egyike volt kora legképzettebb hadvezereinek, kiben az elméleti hadtudományi ismeretek a hadviselés gyakorlati tapasztalataival ritka összhangzásban egyesültek.

Ezen körülményből következtethetjük, hogy hírneves könyvtárában a hadtudományi munkák nagy számmal voltak képviselve.

Mivel azonban Mátyás király udvartartásának könyvei, és a könyvtár egykori jegyzéke nem jutottak ránk, azt hogy ezen könyveknek a száma mily nagy volt, nem tudjuk pontosan meghatározni.

S ezért csak arra szorítkozhatunk, hogy a Corvina ekkorig felkutatott maradványaiból, *melyeknek száma ez idő szerint 130-ra megy*, kiemeljük azon hadtudományi munkákat, melyeket eddigi kutatásaimban mai napig földerítenem sikerült.

Ezeket óhajtom rövid vonásokban itt ismertetni.

Mielőtt azonban ezt tenném, legyen szabad a Corvina maradványainak rövid statisztikáját, mint adalékot a Corvina-kérdés fejlődéséhez, előrebocsátanom.

Mátyás király könyvtárából ekkorig 130 kétségtelen Corvin-jellemű kéziratot ismerünk, melyek vagy a címlapon vagy az eredeti könyvtáblán Mátyás király címerével vannak díszítve, s 42 európai könyvtárnak első rendű bibliographiai ritkaságaihoz tartoznak.

Ezek közt túlnyomó számban vannak a világi, és jelentékeny kisebb számban az egyházi irodalom termékei képviselve.

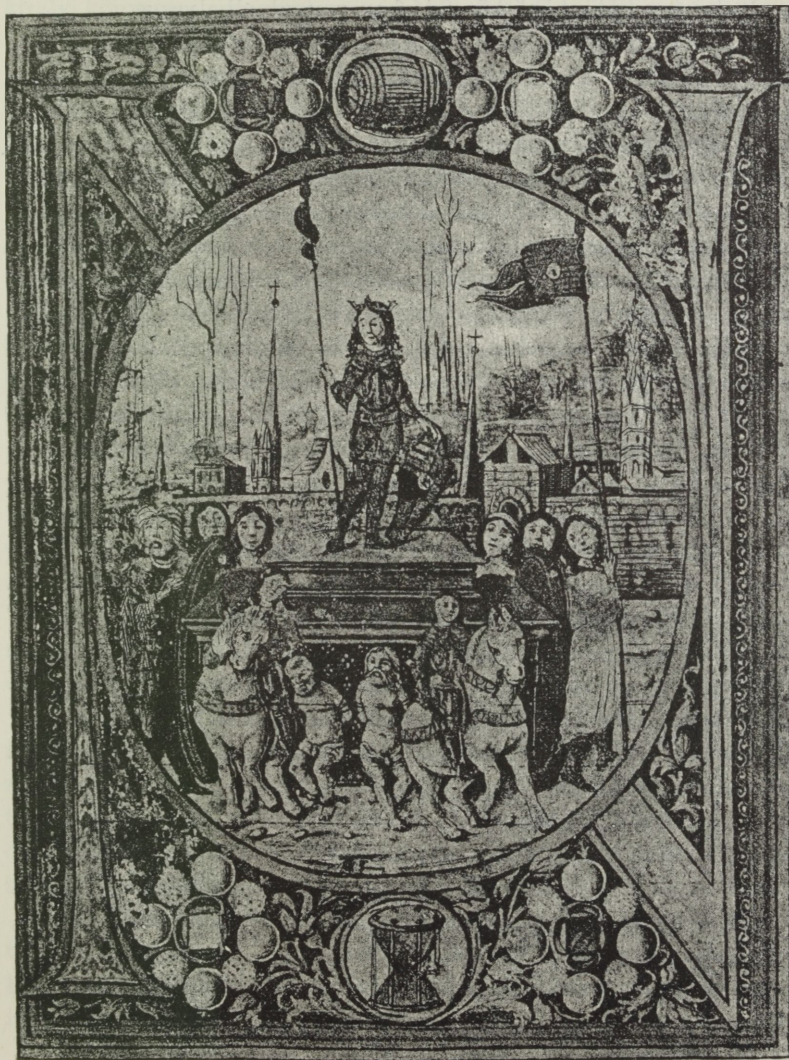
Legtöbb Corvin-codex van Bécsben a császári udvari könyvtárban, és pedig számszerint 32, ezután következik a modenai királyi estei könyvtár 15, a budapesti egyetemi könyvtár 12, a Nemzeti Múzeum könyvtára 9, a wolfenbütteli hercegi könyvtár 8, a müncheni kir. állami könyvtár 6, a párisi nemzeti könyvtár 4, a velencei szent Márk könyvtár 3, Drezdában a királyi, Londonban a British-Muzeum, Veronában a káptalani, Milanóban a marchese Trivulzio-féle, Cheltenhamban a Sir Thomas Philips-féle és Rómában az egykori Collegio al Gesù-féle könyvtár 2—2 és a budapesti m. t. Akadémia, Emich Gusztáv úr, a marosvásárhelyi gróf Teleki, az esztergomi főegyházi, a győri papnöveldei, a pozsonyi ferenczrendi a zágrábi egyetemi, a paduai egyetemi, a florenczi Laurenciana, a florenczi állami levéltár, a pármai királyi, a római vatikáni, a turini királyi, a volterrai Museo Guarnacci, a bécsi cs. kir. hitbizományi, a bécsi jezsuiták, a göthweigi beneczrend, a prágai, a lipcei, göttingai, jenai és erlangeni egyetemi, a thorni gymnasiumi, a stuttgarti királyi, a pétervári császári és a besançonai városi könyvtárak 1—1, végül három magán könyvtár összesen 4 Corvin-codexszel.

Ezen Corvin-codexek, két görög kézirat kivételével, mind latin nyelvűek s három nyomtatványt kivéve, mind hártya kéziratok és pedig egynek kivételével valamennyi a XV. századból.

Több kézirat czímlapján rajta van Mátyás király és Beatrix királyné egykorú arczképe, melyek ezeknek iconographiájához nagybecsű adalékokat szolgáltatnak. A szövegben itt ott-rajta van Mátyás király sajátkezű lapszéli jegyzete, s több kéziratban fönnmaradt a másolók, könyvfestők és szövegjavítók névbejegyzése, melyekből ezeknek nemzetiségére következtethetünk. A mi a kéziratok díszítési characterét illeti, ez a legszebb olasz renaissance, az egyes könyvfestő iskolák különböző nuanceival.

Azon időtől fogva azonban, midőn Mátyás király Bécs városát és az osztrák tartományokat meghódítja vagyis 1485—1490-ig, a könyvornamentikában túlsúlyra vergődnek a hadi motívumok, melyek az ezen időszakban készült kéziratokban kizárólag dominálnak. Így a bécsi Philostratusban és az itteni egyik Hieronymus-

ban, a velencei Averulinusban és Marcianus Capellában, a wolfenbutteli Cortesiusban a címlapok díszítései hadi jelvényekből, fegyverekből, csataképekből vannak összeállítva s Philostratusban és Averulinusban Mátyás király mint triumphator diadalkocsin,

MÁTYÁS KIRÁLY A PHILOSTRATUS-CODEX CZÍMLAPJÁN.

Cortesiusban pedig lóháton, a csapatok élén, mint hadvezér van ábrázolva.

Sajnálunk csak azt lehet, hogy a felkutatott Corvin-codexek közt a hadtudományi kéziratok száma mindössze négy kötetből áll, melyek négy különböző könyvtárban vannak elhelyezve.

Ezek a következők:

1. *Valturius: de Re Militari*. Ívrétű hártya kézirat, igen fényes kiállításban, 325 levél, művészi kivitelű címlappal, 100-nál több lapnagyságú hadászati, színes illusztrációval, melyek a régi hadviseléshez szükséges ostromló gépeket és fegyvereket ábrázolnak, és 491 arany initialéval. A kézirat címlapja díszkeretből áll, mely a felső lapszélben Galiczia és Dalmácia címérét, a jobbikban Magyarország kettős keresztjét, a balban a kétfarkú cseh oroszlánt és az alsóban a magyar pólyákat és a Mátyás-féle gyűrűs hollót mutatja. A felső lapszél közepén van a Corvin-codexben oly sokszor előforduló arany sárkány, mely gyűrű alakot képez, s farkát nyaka körül fonja. Alul Mátyás király koronás címere a magyar cseh és dalmáciai jelvényekkel és a szív pajzsban a gyűrűs hollóval.

Az iniátleban zöld guirlandban foglalva, egy nagy érem látható, mely lóháton egy római lovagot ábrázol. Körirata: *M. Tullius Cicero Consul Romanus*. A munka Malatesta Zsigmondnak van ajánlva s végén a következő jegyzet olvasható: *Joannes Marcus Cynicus fieri curavit*, a mi azt jelenti, hogy a kéziratot Joannes Marcus Cynicus csináltatta, ugyanaz ki 1476-ban Beatrix számára a Diomedes Caraffa által szerkesztett utasításokat másolta. A kézirat eredeti kötése elveszett, mostani kötése disznóbőr s a XVII. századból származik.

A munka Valturius XV. századbeli olasz írónak a katonai tudományokról írt munkáját tartalmazza. A munka számos kiadást ért, melyekből egy 1472-ik évi ősnymtatvány, valószínűleg Mátyás király könyvtárából, a konstantinápolyi császári kincstár gyűjteményében megvan.

Ezen ősnymtatvány, az első ilyenmű kiadás (editio princeps), melynek záradékában *Veronai János* van mint nyomdász megnevezve.

A munkában van száznál több hadművészeti fametszet s a vé-

gén a következő colophon : Johannes ex Verona oriundus : Nicolai cyrurgie medici filius : Artis impressorie magister : hunc de re militari librum elegantissimum : litteris et figuratis signis sua in patria primus impressit. An. MCCCCLXXII. A kézirat most a drezdai királyi könyvtaré, s nevezetes, mert ezen első kiadásból van másolva.

2. Ugyanezen munka megvan egy második egykorú példányban a modenai királyi esztei könyvtárban is, hol az ottani fényes kiállítású Corvin-codexek közt, mint egyszerű kiállítású hártyakézirat, mely Vespasiano Bisticci iskolájából származik, foglal helyet. Czíme : *Valturius de Re Militari Libri XII.*

XV. századbeli hártyakézirat ívrétben, IV + 226 beírt levéllel, egyszerűbb kiállítású, arabeszk díszkeretű címlappal, 13 arabeszkbe foglalt arany initialéval és 100-nál több lapnagyságú tollrajzzal, melyek a XV. századbeli hadviselés fegyverzetéhez, ostromló gépeihez és egyéb hadi eszközeihez érdekes adalékot nyújtanak s a kézirat becsét emelik. A címlap alsó lapszélén van Mátyás király hollós czímere M. A. betűkkel (Mathias Augustus).

Érdekesnek tartom kiemelni, hogy ezen kézirat is, mint az előbbi, Malatesta Zsigmond hercegnek van ajánlva, a mi onnan megmagyarázható, hogy a herceg ariminiai fejedelem, Valturius pedig ariminiai származású levén, a munka ajánlására legtöbb jog-czímmel birt.

A kézirat eredeti kötése hiányzik, mostani kötése XVIII. századbeli barna bagaria-bőr, a modenai fejedelem czímerével és eredeti arany vágással.

Azon körülmény, hogy ezen munkából három példány maradt ránk a Corvina emlekeiből és pedig kettő Mátyás király czímerével, Mátyás királynak a hadtudományok iránti érdeklődéséről tanúskodik, ki azért tartott belőle több példányt, hogy kedvencz olvasmányát mindenhova magával vihesse, de azért budai könyvtárában is elegendő példány legyen belőle.

3. A harmadik hadtudományi munka, melyet Mátyás könyvtárából ismerünk : *Paulus Santinus de Re Militari.* XV. századbeli, ívrétű hártyakézirat fényes kiállításban, művészi kivitelű címlappal és számos hadművészeti illusztrációval.

E kézitratról ki kell emelnem, hogy Mátyás király czímere felül van benne festve II. Ulászló czímerével, a mint ezt a Corvina

azon maradványaiban tapasztaljuk, melyek Mátyás király életének utolsó szakában készültek, de csak ennek halála után lettek befejezve.

A kézirat most a párisi nemzeti könyvtár tulajdona, mely azt Girardin francia követ közvetítésével 1687-ben a konstantinápolyi Eszki Szerailből szerezte. Kötése újabkori.

4. Nem szigorúan vett hadtudományi munka, de Mátyás király hadi tetteit tárgyalja :

Alexandri Cortesii Laudes bellicae Mathiae Regis című kézirat, mely a wolfenbütteli hercegi könyvtárnak egyik dísze.

Ezen hártýakézirat kis ívrétben 32 beirt levélből áll, nagy fénynyel és műízléssel van kiállítva, s kitűnő miniatűrök és három fényes címwap díszíti.

A címwapok ornamentikájának motívumai kizárólag hadi jelvényekből vannak választva, s igen ízlésesen összeállítva.

A főcímlapon nagy bronzszínű medaillonban van Mátyás kevésbbé jól talált arcsképe a következő köríráttal: *Mathias Rex Hungariae Bohemiae*, az alsó lapszélien pedig a Corvin-czímer mellett miniatüre-ben egy jelenet, mely Mátyás királyt lóháton a magyarok élén, a Fides istenasszonylyal a háttérben ábrázolja, a mint csatába a törökök ellen vonúl.

A munka Alexander Cortesius olasz humanistának Mátyás király hadi tetteiről írt epopéáját tartalmazza, s Mátyásnak van ajánlva. A költemény irodalmunkban ismeretes.

Egykorú kötése vörös bársony, arany vágással.

* * *

Ezek azon hadtudományi munkák, melyek Mátyás király könyvtárából ránk maradtak. Midőn ezeket itt a t. szerkesztő úr szives fölshóllítására ismerttettem, felhasználtam az alkalmat arra, hogy Mátyás király könyvtáráról e folyóírat t. olvasóinak olyanokat előrebocsássak a milyeneknek elmondásához, a folyóírat természeténél fogva, máskor nem igen volna alkalmam.

Végül megjegyzem, hogy a Mátyás király által előszeretettel tanulmányozott hadtudományi írók közt Galeotti még: *S. Julii Frontini Strategemata* és *Flairi Vegetii Renati Epítome Rei Militaris* című munkákat említi, de ezek fájdalom a Corvina maradványaival nem jutottak reánk.

CSONTOSI JÁNOS.

VÉDŐALKOTMÁNY, HADERŐ ÉS HARCÁSZAT MÁTYÁS KIRÁLY ALATT.

Hadtörténelmi tanulmány.

A Szent István király által meghonosított, az Anjou-k és Zsigmond király alatt lényegesen módosított magyar védőalkotmányon Mátyás királyunk, kit lángeszű embernek, lángeszű katonának ismerünk, elvi horderővel bíró változtatásokat nem eszközölt.

Miért nem?

Ő, ki magyarjait jobban ösmerte mint bárki más, tudta jól, hogy minden kísérlete, a mely a nemesség alkotmányos jogainak megváltoztatását a királyi hatalom — avagy elvontan véve, a nemzet, a társadalmi egyensúly előnyére — tűzte volna ki czélül, meghiúsul és a polgárháború fáklyáját az amúgy is pártoskodó frakciók között nemzet-emésztő lángra gyújtaná.

Csak el kell képzelni, hogy mily forradalmat támasztott volna a felső rétegekben, sőt a középnemességnél is az, ha a földbirtokkal, tekintélyvel és egyéni szabadsággal egybeforrt nemesi (hűbéres) vagy másként bandériális védő szervezet helyett olyan lépésbe, a melynél az ország minden lakosa nemcsak védőköteles, mert hiszen ez amúgy is volt, de védő joggal bíró is.

A védő jog felfogatta volna a társadalmi rendet, és az 1514-ik évi mozgalom, felülről támogatva, más alakban és talán más végkifejlődéssel is hamarabb bekövetkezett volna.

A honvédelmi rendszernek illetően erőszakos átalakítására az akkori viszonyok semmiképpen nem voltak kedvezők.

Az ősi védőalkotmányt tehát megváltoztatni nem lehetett.

Ámde azt, hogy a védő szervezet keretén belül, törvényes alakban és törvényes módon javítás eszközöltessék, mi sem gátolta. — Es tényleg, szépen, csendesen, minden alkotmányos vihar nélkül jöttek létre ama módosítások, a melyeknek révén gyorsan és mindenkor elegendő számú harczképes katonát kapott Mátyás, a katona király.

A körütekintő fejedelem kezdeményezése folytán javított honvédelmi törvények főpontjai a következők:

1. A nemesség *védő joggal* bir.
2. Az ország *minden fegyverfogható lakosa védköteles.*
3. Hadak kiállítására köteleztetnek:

a) a király,	}	jövendelműkhöz képest.
b) a főpapság,		
c) a főnemesség,		
d) a vármegyék,		
e) a városok,	}	a népesség számaránya szerint.

f) a kiváltságosak, jelesen a jász kunok, székelyek és szászok.

4. A bandériumok részint toborzás-, részint a telkes hadkötelesek (minden húsztel után egy jobbágy) besorozása — részint pedig toborzás és besorozás által egészítendők ki.

5. A hadak számát a veszély nagysága határozza meg: 1-ső sorban a bandériumok állítandók ki.

Ha a kiállított bandériumok a háború viselésére nem lenének elégségesek, akkor az összes nemesség is személyenként, — s ha ez sem elég, az ország minden férfi lakosa fejenként tartozik fölkelni.

6. A királyi fölhívás keltétől számítandó 25 nap alatt a bandériumoknak a gyülekező helyen kell lenniök.

7. A személyesen fölkelte nemesség az ország határán belül, a telekkatonaság pedig az ország határán túl is 3 hónapig tartozik hadban lenni; ámde veszély esetén mindenki a háború befejeztéig köteles fegyveres szolgálatot teljesíteni.

8. Hadi szolgálmány: a) a nemesség személyes fölkelési kötelezettségének ideiglenes feloldása fejében a hadi adó; b) hadi anyag és c) közmunka.

9. A király és főnemesség részéről békében toborzott hadak, vagyis állandó seregek tartandók fenn.¹⁾

E törvények tüzetesebb méltatás nélkül is bizonyítják, hogy Magyarországnak ősi védőalkotmánya, nemcsak hogy rossznak nem, sőt viszonyítva Európa más államainak (Ausztriának, Németországnak) akkori védő intézményeihez, alapjában jónak, életképesnek volt mondható.

A királynak, a kinek a haza védelme főkötelességévé tétetett, a védtörvények ehhez, — a mint láttuk, — módot és eszközt nyújtottak az által, hogy szolgáltatattak neki katonát, korlátlan számban, s pénzt a mennyit csak lehetett.

Az országgyűlések tehát megtették a magukét, a többi a király dolga volt.

Szervezett is ő oly hadsereget, mely számra nézve jelentékenyen felülmúlta a többi keresztény államokét, harczképesség és fegyelem tekintetében pedig már éppen összehasonlítást nem tűrt.

Mátyás király hadszervezeti elve volt: *teremteni egy állandó, a háború viselhetésére minden attributummal bíró szerves testet, mint erős alapot, a melyet, ha esetleg szükség forog fenn, a védőalkotmány által nyújtott eszközökkel a végsőkig könnyen szélesbíthet.*

Állandó hadseregének fejlesztésére, — fejlesztésére mondom, mert a mint reámutattam, — állandó bandériumokat a magyar királyok és magyar urak előtte is kötelesek voltak fentartani — csak egy alkotmányos eszköz állott rendelkezésére, — t. i. jövedelmét szaporítani és ezt zsoldos katonák fogadására fordítani.

A király értett a pénzszerzéshez; jó szóval és — sajnos — védkötelezettségi engedmények fejében, kapott pénzt magyarjaitól, diplomatikai úton külhatalmasságoktól és hadvezéri fölénye folytán megvert ellenségeitől.

Pénze ekként, — bár elkelt volna neki több is — léven, katona-mesterségű egyéneket, főleg cseh-morva hussitákat, azonkívül az országban uralkodó merev czéhrendszer — és más belső

¹⁾ Hogy úgy a király mint a főnemesekek nem csak háborúban, de békében is kötelezve voltak bandériumokat tartani, Zsigmond királynak 1435-ben kelt decretuma tanúskodik. Sigism. Decr. V. 1435 pref. és Decr. art. 1.—

okok folytán keresetnélküli vagy polgári sorsukkal meg nem elégedett magyarokat mindenkor kapott.

E gyülevész hadból, mely mások kezében istencsapást¹⁾ képezett volna úgy az országra nézve, mint magára a zsoldfizető gazdára nézve, a király erélye és tapintatos bánásmódja fegyelmezett sereget alkotott.

Zsoldos seregének erejét nem lehet állandó számmal meghatározni, változó volt az, a szerint a mint Mátyásnak több vagy kevesebb pénz állott rendelkezésére, s a szerint, a mint ő kisebb vagy nagyobb hadi vállalatot tervezett a külföld ellen.

Mindamellett hiteles írók adatai nyomán lehet állítani, hogy az állandó hadsereg legkisebb állománya 10,000 főt, a legnagyobb 35,000-et tehetett ki.

Tagozódott pedig e hadsereg:

a) *Fegyvernem szerint*: lovasságra, gyalogságra, tüzérségre és mérnökkarra.²⁾

b) *Csapatnem szerint*: nehéz lovasságra, könnyű lovasságra, paizsos gyalogságra, könnyű gyalogságra, puskás gyalogságra, tüzérségre, mesteremberekre.

c) *Közigazgatási és magasabb harcászati beosztás szerint*:

1. a cseh-morva hadtestre, másként «fekete seregre»;
2. a magyar hadtestre;
3. a rác hadtestre.³⁾

A hadseregnek nemzetiség szerinti beosztása önként keletkezett.

Jelesen a cseh-morva hadtest vagyis a fekete sereg katonasága, a «bratrikok», nem egyenként állottak hadi szolgálatba, hanem

¹⁾ Kiténik ez az 1474-ik évi 15-ik, az 1478. évi 6. és az 1486. évi 62. czikkekből, melyek rendelik, hogy a katonák saját költségeiken *s ne mint eddig, mások fosztogatásából éljenek, és az ország lakóit elnyomni ne mereszkedjenek.*

²⁾ A muszka fejedelem tőle a várívásban jártas mérnököket kért. — (Lásd Teleki Hunyadiak kora.)

³⁾ *Triplex illi in eo bello fuit exercitus veluti ubique in gravissima quaque expeditione mos fuit; primus Ungarorum; Boemorum alter, tertius Racionorum, qui totus in vexilationes et velites digestus erat. Bonf. Dec. 4. Liber 7mo.*

ők egymás között erejük, hatalmuk, tekintélyük megőrzése végett szoros szövetséget kötven, csakis tömegesen és azon föltétel alatt szerződtek, hogy együttesen és egy szerves kötelékben alkalmaztassanak.

Mátyásnak ez ellen már csak azért sem lehetett kifogása, mivel a «cseh testvérek» mint a hadi mesterségben jártas katonák csakis együttesen képezhettek erőtenyezőt.

Hogy azonban az idegen, hontalan és csak a pénzt imádó cseh zsoldosokból praetoriánusok ne válhassanak, Mátyás magyar vezérek alá helyezte őket.

A ráczok speciális jártassága a portyázó hadviselésben szintén azt kívánta, hogy elkülönítve alkalmaztassanak.

A hadtestek nemzeti jellegének megóvása katonailag is indokoltnak volt mondható, mert eltekintve attól, hogy így a parancsadás könnyítve lőn, a nemes versengésnek is tápot adott és én ennek részt tulajdonítok abban, hogy mind három hadtestről egyaránt vitéz tetteket sorol föl a történelem.

Számra nézve legerősebb volt a magyar hadtest, de nem csak azért, mert *illett* és *kellott*, hogy a magyar hadseregnek legnagyobb része magyarokból álljon, hanem azért is, mert a magyarság a királynak legbiztosabb s legtovább szolgáló — következésképen nagyon is értékes — katonasága volt.

Ugyanis abban a véleményben vagyok, hogy az állandó seregnek magyar hadteste nemcsak toborzott de besorozott telkes hadkötelesekből is állott, a kik a királylyal szemben, — ha zsoldot húztak is — nem mint szabadon szerződő felek, de mint törvényesen kényszerített katonakötelesek szerepeltek. — Hogy a királynak módjában volt az uralkodása alatt majdnem szünetnélküli háborús időkben a telkeseket szolgálatra szorítani, az az akkori törvényekből kétségtelenül kiolvasható.

Az állandó hadsereg belsőszervezetéről, nevezetesen pedig alsóbbrendű harcászati tagozatáról, tiszti karáról, a légénység ruházatáról, ¹⁾ fegyvergyakorlatairól stb. eddig igaz még keveset tudunk,

¹⁾ Hogy az állandó hadsereg nagy része egyenruhával bírt, erről nem csak a fekete sereg elnevezése tanúskodik, hanem a magyar királyságnak 1494 és 1495-ben történt bevételeiről és kiadásairól szóló jegyzéke

azonban jogosult a remény, hogy a közel jövőben ez irányban is földerítőleg működhetünk.

Feje a hadseregnek természetesen a király volt, a kinek az összes hadügy igazgatására, jelesen pedig az elhelyezés, kiegészítés, továbbá zsoldfizetés, fõlszerelés, kiképzés stb.-re vonatkozó ügyek nyilvántartására egy — és ezt következtetés¹⁾ alapján állítom — szakemberekből álló katonai iroda állott rendelkezésére.

Ez az állandó zsoldos hadsereg, bár önmagában is szerves egész, természetesen nem képezte az összes magyar haderőt, hanem nagyobbítható volt az urak, papok, vármegyék és kiváltságosok bandériumaival, valamint a hűbéres államok seregeivel.

E tekintetben igen érdekes adatokat tartalmaz a velencei követnek valószínűleg 1479-ről kelt és Óváry Lipót florenzi buvárkodása alkalmával 1884-ben felfedezett tudósítása.

Ez iratot, mely a «Századok» 1884. évi folyamában is megjelent, egész terjedelmében közöljük, hogy ekként hozzá reflexionkat is fűzhessük.

A tudósítás így hangzik:

«A fõlséges magyar király szárazföldi és vízi hadereje a törökök ellen.

I. Szárazföldi hadereje.

Mindenekelőtt van ö Fõlségének 3000 táborigi szekere, melyek a táborfõlszereléshez szükséges tárgyakat tartalmazzák. 30 bombardája, melyek 50 magyar vagyis 100 olasz fontnyi köveket vetnek, a nélkül, hogy a kerekekről leszednének vagyis lemozdonyoztatnának; 30 nagy és hosszú ágyúja — cerbottana dette-pissime grandis; 24 kétkerekű szekere, melyek mindegyike 44 ágyú vagyis cerbottana kölöveget (talán lövedéket) tartalmaz. 12 nagy bombarda-szekere, melyek mindegyikén 6 bombarda 50 olasz

is. — Ebből kiténik, hogy minden katona egy *egyszerű szövétű ruházattal* volt ellátva. (Lásd Piringer: Ungarns Banderien. 2-ter Theil 49. oldal.) Ha Ulászló alatt egyenruházva voltak a katonák, úgy Mátyás alatt bizonyosan.

¹⁾ Mátyásnak számos levelei és kiadott írásbeli rendeletei a honvédelem érdekében nem-e azt tanúsítják, hogy szakszerűleg képzett segédközvegekkel kellett bírnia.

fontnyi köveket vet; 8 falbontó bombarda, 8 falbontó gép, 10 tüzes köveket vető nagy bombarda, s még több más gyújtó és tűzhányó gép.

A hadsereg létszámát illetőleg az olasz ismertető a következőket mondja :

cseh-morva sziléziai nehéz lovas	6000
gyalogos	10,000
magyar nehéz lovas	10,000
pajzsossal, balistákkal fölfegyverzett gyalogos	4000
lándzsával, pajzsossal és kézi íjjal fölfegyverzett székely lovas, kik a Keleten legjobb íjjászokul vannak elismerve és igen sebes lovakkal bírnak	16,000
ugyanily fegyverzetű székely gyalog	16,000
lövész vagyis puskás	400
pattantyúsmester	80
erdélyi urak s nemesek serege	10,000
erdélyi oláh, kik atyja oldala mellett harczoltak	2000
havasalföldi vajdától van a királyi seregben lovas	12,000
gyalogos és nagyszámú pattantyús	20,000
oláh vajdától van lovas	8000
gyalog vitéz	30,000
								148,000

II. *Vízi haderő.*

A király hajóhada összesen 330 hajóból áll, melyeken a matrózokon kívül 10,000 harczos van elhelyezve azaz 1700 lándzsás, 1200 vértés, a többi balistárius és íjjas.

E hajók közt van 16 igen nagy gálya, mindegyike 44 evezőre 300 fegyveressel, 100 fontos lövedéket vető 4 bombardával, 100 cerbottana s 200 kézi ágyúval, pisside manali vagyis puska. Mindegyik bombardánál 3 pattantyús teljesíti a szolgálatot.

E 330 hajón kívül van még Nándorfejérvárott 34 hajó, melyeket nyelvökön naszádoknak neveznek; mindegyik 18 evezőssel, 18 puskás katonával s két pattantyús mesterrel.

Mindegyik naszád orrán, mely igen hosszú, egy cerbottana, vagyis pisside van elhelyezve, melyet nyelvökön *esfivizének* neveznek. Ez ágyú 40 fontos löveget vet.

Midőn e hajóhad parthoz közeledik, módjában áll az e célra

hozott póznákkal, rudakkal s lánczokkal 2 óra alatt oly várat állítani össze, mely 7—8000 harczost foglalhat magába s a szárazföld felől az egész hajóhadat fedezi.

E vár 40 bombardával, taraczkokkal és serpentinokkal szerelhető fel. — A víz felől erősen felszerelt 16 hajó fedezi a hajóhadat. A hajóhad matrózainak összes száma 2600.

A Duna hosszában követi a királyt 5000 válogatott szerb lovas, kik mint martalóczok az ellenséges földön roppant károkat okozhatnak.»

Ezen irat, melynek adatait a velencei követ valószínűleg Mátyás királytól magától, vagy annak katonai irodájából nyert személyes információ alapján szerkesztette, egy cseppet sem túloz és nagyon is megegyez a történeti adatokkal.

Belőle azt olvasom ki:

1-ször az állandó hadsereg ez időtájt mintegy 35,000 emberből állott.

2-szor Mátyás a törökök ellen a Zsigmond király által megállapított területi védő rendszerhez képest a leginkább veszélyeztetett vidékek népeit veszi igénybe és így következtetésképen például a csehek és osztrákok ellen erdélyieket elvileg nem alkalmaz.

3-szor. Mátyás hadseregében a *lovasság túlsúlyban* van.

4-szer. A magyar nemesség katonatestületileg immár nem szerepel.

5-ször. A seregeknek sok és különféle fegyverzete van és a csapatok ezeknek megfelelőleg külön kiképzetésben és külön alkalmazásban részesülnek.

6-szor. A technika főleg a várívásban igen fejlődött és végül:

7-szer, idézve Csánky Dezsőnek «Szabács megvétele» című munkájában nagy katonai érzékkel vont kitünő következtetését, hogy: «Mátyás hadserege, mint *egy hatalmas, rendszeres és beféjezett egész* alkotó középkori hadsereg tűnik föl. Immár gyalogságnak, lovasságnak, tüzérségnek (technikusoknak) és hajóhadnak, *emez a tüzérséggel szorosabb kapcsolatban* egyformán meg van a kerete, magva, mely bekében is katonai szolgálatot teljesít és zsoldot húz, a mely köré csoportosúlnak háború idején a törvény szerint fölkelő vagy zsoldos csapatok.»

Bizony Mátyás serege — a kellő föntartás mellett — beillett volna még az újkori hadseregek közé is és fényes bizonytságot tön a király szervező lángesze felől.

Mátyás királyunkra mi azért is nagyon büszkék vagyunk, mert ő volt az első, a ki Európában az «állandó hadsereget» meghonosította.

Az a kézzel fogható előny, a mi egy mindenkor kész és ki-kepezett és nem csak a háború kitörésekor hevenyészve összeállított sereggel jár, sokakat arra vitt, hogy fölcserelve az állandó sereget a zsoldos sereggel — a mi semmiképen sem synonym és csak esetlegesen fedi egymást¹⁾ — az utóbbit szemben az eredeti magyar bandérialis rendszerrel — mely egyrészt a híbéres, másrészt a védkötelezettségen alapuló védőalkotmány combinatiója volt, — az egekig magasztalják és Mátyás diadalait kizárólag annak tulajdonítsák.

Én nem tartozom azok közé, kik azt hiszik, hogy a «zsoldos katonaság» és főleg a «fekete sereg» egyedül kölcsönözte a királynak ama hatalmat, melylyel urává lett ellenségeinek.

Igaz, hogy állandó serege nagyban hozzájárult kivívott győzelmeihez, de avval egyedül s az ősi honvédelmi alkotmány által nyújtott anyagi és erkölcsi segédforrások kiaknázása nélkül tartós sikert nem arathatott volna.

Nem azért, mert a zsoldos sereg — ember-anyag és pénz hiányában — sohasem lehetett oly nagy, a melyet Mátyás hadakban erős ellensége, a török megkívánt.

De nem, már azért sem, — és ezt első sorban kellett volna főlemlítenem — mert nagy része idegen népből alakult, a melynek nem volt erkölcsi alapja és e szerint nem is nyújtott biztosítékot, hogy rossz napokban is, huzamosabb ideig tartó balsorsvagy rendetlen zsoldfizetés esetén nem hagyja cserben gazdáját, mint azt másoknál annyiszor tevé.²⁾

¹⁾ Az «állandó hadsereg» védköteles egyénekből ép úgy alakítható, mint zsoldért szerződő harcosokból.

²⁾ Bécs és Neustadt ostrománál Mátyás fizetetlen zsoldos katonasága széttoszlással fenyegetődött. (Lásd Teleki: Hunyadiak kora. 5. kötet 312. és 409. oldal.)

Bizonyosra vehető, hogy a fekete sereg, mely bár vitéz és ügyes katonákból állott, nem volt oly emelkedett lelkületű, mint Nagy Simonnak Körmendnél megvert magyar hada, mely az elvesztett csata büntetéseül önmagát megtizedeltetni akará.

Nem a fekete hadtestnek, de még az egész állandó seregek sem köszönheti Mátyás győzelmeit, hanem az általa *fegyelmezett* (engedelmességre, kötelesség-tudásra, vitézségre szoktatott és nevelt) *magyar összhadának*.¹⁾

A magyar nép volt — mint Fejérvári László «Első Mátyás magyar királynak fekete serege»²⁾ című munkájában jól mondja — lelke, veleje, dereka Mátyás táborának.

És e dicső kor története be is bizonyítja ezen állítást.

A legrettegettebb ellenség, a török ellen a magyar hadak és pedig legnagyobb részt nem az állandó sereghez tartozók, diadal-maskodtak Kenyérmezőnél, Jajczánál, Szabácsnál, Temesvárnál, és általában a török háború összes harczaiban, mint nemkülönben a cseh és osztrák hadjáratok legtöbb csatájában és ostromaikban.

E történeti tények tehát váltig igazolják, hogy a zsoldosok harcászati értéke — *az összeredményt véve* — ha kisebb nem, de nagyobb sem volt a hadköteles- és fölkelő hadakénál.

Csak örülhetünk, hogy a tiszta zsoldos rendszer erős gyökeret nem fogott nálunk soha!

Mert ha a zsoldos intézményt magasabb állami és katonapolitikai szempontokból vesszük bírálat alá, akkor ki kell jelentenünk, hogy az, bizonyos feltételek között, egyenesen közveszélyessé válhatott.

A zsoldos sereg, mely — való igaz — Franciaországban az olygarchákat megtörve az egységet teremtette, minálunk Magyarországon nem magyar születésű és egyidejűleg több koronát viselő királyok alatt, ha ezek tetterősek és zsarnokok, a *nemzeti önállóságot feltétlenül tönkre teszi*, gyöngye királyok alatt pedig, támadó vagy hódító, következképpen nagy és nemzeti hadsereggel föllépő

¹⁾ Összhad = állandó hadsereg és a mozgósításkor felállítandó csapatok.

²⁾ Lásd «Tudományos Gyűjtemény» 1823. III. kötet.

ellenség ellenében, a már kimutatott okoknál fogva, csak gyászos eredményt érhet vala el.

Mátyás király állandó sereget teremtett:

1-ször, mert erős, fegyelmezett haddal minden pillanatban megfékezhetette a netán pártütő olygarchákat;

2-szor, mert a folytonos majdnem szünetnélküli hadakozás legalább is a haderő egyrészének tartós együttlétét kívánta és

3-szor, — a mely szám nem az utolsó helyet jelenti — mert a hadnak fokozott testi ügyességét valamint a vezetők előzetes kiképzését igényelte azon harcászattal, melyet Mátyás lángesze egyrészt a lőpor, puska és ágyú hatásának — másrészt a törökök óriási számának és harci tulajdonságainak *kellő figyelembevételével kieszelt*.

Hasonló, de korántsem ily szellemes — harcászattal állott elő 100 évvel később Orániai Vilmos, majd utánna Gusztáv Adolf is.

Őket ezért a külföldi katonai írók a harcászattal fejlődése történetében az egekig magasztalják, holott Mátyásunkról még említést sem tesznek.

Ezt az utóbbit természetesen nem szemrehányásképpen mondom, mert bizony a magyar történetirodalom föllendüléseig magunk is csak keveset tudtunk e dicső nagyunk epochalis katonai alkotásairól.

Most azonban a nemzeti élet újravirágzásának korszakában, a midőn lassanként a magyar katonai génuszunk hódolni kezdünk, itt az idő, hogy a magyar hősöket érdemes tetteik és alkotásaiknak napszínre hozatalával, ama pantheonba juttassuk, a melyet a hadtörténelem minden nagy észnek, és jellemnek nemzetiségre való tekintet nélkül fölépített.

Mátyás e pantheonban a legelőkelőbbek közt érdemel helyet, akár sereg-szervező akár hadvezéri minőségében, de nem különben mint taktikus is.

Harcászati alkotásáról, az ő legsajátosabb constructiójáról csak töredékekkel bírunk, melyeket azonban egy kis módszer segítségével összeilleszteni, és a hiányzó részeket pótolni lehet úgy, hogy az eredeti egésznek valódi alakjában láthatjuk.

Előbb a töredékeket, majd azután a fölépített egészet mutatjuk be.

Mátyás király azon alkalomból, hogy apósának Ferdinánd sicíliai királynak, egy 700 főből álló segélyhadat küldött, annak összeállítását és alkalmazásának módját így írja le:¹⁾

«A gyalogok közt vannak: — 1-ször: Nehéz pajzsosok (clipeati), mindegyik mellett egy apród vagy fegyverhordó áll, ezek viszik nehéz pajzsaikat és fegyvereiket. Ezen pajzsosok fogják körül a gyalogságot nagy pajzsaikkal, mintegy erős várral, úgy hogy ezek mögött az egész sereg bátorságban várhatja az alkalmat, midőn szerencsével az ellenségre üthet. 2-szor: Könnyű gyalogok (gregarii pedites), kik szabályosan az előbbieik mögött foglalnak helyet és a sereg főerejét képezik. — 3-szor: Nehéz gyalogság (armati), mely a keményebb elhatározó harcokban használtatik; ezek is nehezebb fegyverek vitelére egy-egy apródot kénytelenek magok mellett tartani, mint a pajzsos gyalogok, kikkel az ütközet kezdetével a föllállított sereget fal gyanánt fogják körül, nehéz vas vértelkek földvén magokat. — 4-szer: Puskások (magistri pixidarii), kik kemény vállaikra támasztott puskákból lövöldözik az ellenséget és mindig a sereg derekánál foglalnak helyet. Ezek a várak megtámadására vagy oltalmára, a csata megnyitására igen alkalmasok, de az ütközet hevében kevésbé használhatók. A király seregeinél, akár mely légyen is annak száma, a gyalogság ötöd részének mindig ilyen puskásokból kell állani. A lovasság állott. — 1-ször: Száz nehéz lovasból (armigeri). Ezek vas páncélba burkolva, eleven fal gyanánt fogják fel az ellenség rohanatait. Ezek készebbek magukat agyonveretni engedni, mintsem az ellenségnek engedjenek. — 2-szor: Kétszáz könnyű lovasból vagy huszárból (huszarones), kik az ellenséget legelőször szokták megtámadni, azt mindig nyugtalanítják, de a nagyobb erőnek mindjárt is engednek, magokat a nehéz lovak mögé vonják és midőn a pillanat a megtámadásra megint kedvező, újra előrobognak és véletlenül ütnek az azt nem is gyanító ellenségre.»

¹⁾ Teleky: Hunyadiak kora, 5. kötet, 175—176. oldal.

Lásd ez okmányt egész terjedelmében szó szerinti hű fordításban e füzet végén. Szerk.

Bonfin ezen adalékot bővíti, illetőleg megerősíti a híres neustadti sereg-szemle leírásával, mondván ezeket:¹⁾

« . . . A katonai gyakorlatok berekesztésével az egész sereg felállított hadi rendben. — Közül volt a gyalogság 3 sorban,²⁾ elől a pajzsosok, ezek mögött a kopjások, leghátul az íjászok és könnyű puskások. — A gyalogság két oldalát foglalták el a nehéz vasas lovasok és ezek mellett legszélül állottak a könnyű lovasok serény mozdulatú paripákon.

Az egész együtt skorpió alakját ábrázolta és így tette magát mozgásba.»

A két kútfő szerint bizonyos tehát hogy:

a) az összes gyalogság (6—10,000 ember) 3 harczzonalat képezett;

b) az első vonalban a pajzsosok és nehéz gyalogosok, vagyis a tisztán vagy leginkább *védelemre* rendelt csapatok voltak;

a másodikban a kopjások, lándzsások vagyis azok foglaltak helyet, a kiknek a harc második és utolsó mozzanatában a *döntés-nél* jut szerepük;

a harmadikban a puskások és íjászok állottak, a kik voltaképen csak a *harcz bevezetésére*, a döntés előkészítésére használtattak.

A csapatok tehát *éppen az ellenkező sorrendben állottak, mint a hogy azt a harcban nekik kijutó feladat megkívánta.*

Vajjon miért?

Mátyás főleg a törökök óriási haderejét és heves támadó harczmódját tartva szem előtt, csekélyebb számú hadait ezen harc-felállítás által *úgy a szívós védelemre mint a támadásra is egyaránt akarta képesíteni.*

Csapataink említett módon történt elrendezése tényleg mindket harczmód követelményeinek megfelelt.

Erős ellentállásra talált a támadó ellenség, kinek, hogy győzön, a gyalog csapatok $\frac{1}{5}$ -ét vagyis a pajzsosok és az ezekhez fel-

¹⁾ Lásd Teleky: Hunyadiak kora, 5. kötet, 419. oldal.

²⁾ A gyalogság nem 3 sort, de 3 vonalat képezett; Bonfini azt mondja: «in primo horum ordine» stb. s ezt Teleky mint a dologhoz nem értő fordította *sornak*; minden vonalon több sorban állott fel, a mint azt későbbben bebizonyítom.

zárkozott kopjások egyesült védő tömegét kellett bezúznia; holott azon esetben, ha megfordítva a puskások elől (a 2. vonalban), a lándzsások hátul (a 3. vonalban) foglalnak helyet, a támadó ellenség munkája már könnyebb mert egyesült erővel egyenkint támadhatta meg a pajzsosokat és a kopjásokat, kiket a közbeékeltség és a közel-harczra nem képes puskások egymástól elszigeteltek volna. Azon esetleges észrevételre, hogy megtámadtatás esetén a puskások a kopjásokkal helyet cserélhettek, az a felelet, hogy védelemnél a nyugodtság és rend megőrzése alapföltételt képez, melyet az ellenség közvetlen színe előtt véghez viendő nehézkes evolúciók által veszélyeztetni, sarkalatos hiba.

A támadó föllépés az alapfelállításból sem lehetett nehéz; mivel az egyes csapatnemek előnyomulása, esetleges helycseréje (rokirozása), messzebb az ellenségtől annak zavaró és gátló hatáskörén kívül történhetett meg.

A csapatnemek elrendezésének okszerű nyitját bemutatva, megfejtésre várnak a következő kérdések:

1-ször: mily nagyok voltak és mily alosztályokból állottak a gyalog-sereg harczászati alapegységei?

2-ször: a csapattestek illetőleg alosztályaik mily alakzatban foglaltak helyet a harczállásban?

3-ször: a második és harmadik harczvonal csapatai egymás mögött vagy pedig sakktáblaszerűen állottak e föl?

4-ször: a harcvezetésnél mily szerepkör jutott a hadtest- és a csapattest-parancsnokoknak?

1-hez; A gyalog hadsereg 3 hadtestre, ezek mindegyike 2—3, jelesen pedig a pajzsosok — (nehéz fegyverzetűek) — kopjások — (könnyű gyalogok) — és a puskásokból (íjászokból) alakított alosztályt magában foglaló 8—10 zászlóaljra osztott.

Bizonyítás: a magyar, cseh és rác hadtest létezése történelmi tény, további bizonyítéokra tehát nem szorul.

Azt pedig, hogy a hadtestek zászlóaljakra, ezek pedig az említett alosztályokra osztottak, bizonyítják a következők:

a) a csoportoknak említett sajtászerű elrendezése a harczvonalokban a mely szerint támadásnál a legutolsóknak először és így tovább kellett a harcban működniök. — Gyors és fokozatos helycserére nagy testek éppen nem, csak kis testek és ezek is csak akkor

képesek, ha elegendő út vagyis a csapattestek között térközök állanak rendelkezésére.

b) Ha Mátyás gyalogserege nem kis, könnyen mozgó és megfelelő tér és távkozok által egymástól elválasztott csapattestekből, hanem kevés, talán 2 vagy 3 nagy és phalanxszerű harczegységből alakíttatik, *Bonfin teljességgel nincsen abban a helyzetben, hogy a harcrendben három, más-más csapatnemből álló vonalat különböztessen meg.*

Mert mi a phalanx?

Egy sok katonából álló, a harc legfontosabb mozzanatait önállóan végig küzdeni képesített oly tömör seregtest, melyben a harcosok egymás mellett és mögött csak annyi tér és távközökkel bírnak, a mennyi az egyesek szabad mozgására szükséges.

A phalanx rendszer lényege kizárja azt, hogy minden egyes csapatnemből, tehát a fenforgó esetben pajzsosokról, nehéz gyalogságból, lándzsásokból, puskásokból, külön-külön, nagy és tömör testek alakíttassanak, a mennyiben ezek önmagukban csonkák és önálló működésre képtelenek lettek volna.

Föltéve tehát hogy Mátyás gyalogsága, csakis hadtestekből állott, melyeknek nem voltak több harczegységei, és e mellett elfogadjuk azt, hogy Mátyás hadrendében három harcvonal volt, akkor az első két harcvonalban pajzsosokból és kopjásokból formált testeknek míg a harmadik vonalban íjjászok és puskásoknak vagy pedig mind a három harcvonalban egyformán *minden csapatnemből összeállított nagy kötelékeknek kellett volna lenniök.*

Ámde Mátyás és Bonfin megegyezőleg mondják, hogy a harcrend minden egyes vonala más-más csapatnemből állott.

Ha ez igaz — és igaz — *akkor phalanx-rendszere Mátyásnak nem volt, más alapon pedig hadtest-kötéléket további harcászati tagozat nélkül alkalmazni absolute nem lehet.*

c) Hogy kisebb csapattestek képezték a harczegységet a logikai úton vont következtetésen kívül bizonyítékot találunk az akkori német «landsknechtek» és Miksa alatt szolgáló «bratrikok» szervezetében.

Ezek 400 főből álló zászlóaljkat alakítottak, s a harcrendben egymástól elkülönítve állottak; közülök 100 hosszú lándzsá-

val, 200 buzogánnyal, 50 nehéz fegyverzettel és 50 puskával szereltetett föl.

2-höz. Lássuk most hogy a csapattestek — a melyeket mi egészen jogosan zászlóaljoknak nevezhetünk, — s ezeknek alosztályai mily alakzattal bírtak a harcállásban.

Mátyás iratában azt mondja, hogy a könnyű gyalogság seregenek főerejét a puskások annak egy ötödét illetőleg ¹ 4-ét¹) a pajzsosok és nehéz fegyverzetűek a többi részét tették ki.

Egy gyalog zászlóalj ha ezt 400 illetőleg 500²) főre becsüljük, Mátyás kulcsa szerint állott: 50 pajzsosból, 50 nehéz fegyverzetűből, az ezekhez tartozó 100 fegyverhordozóból 200 könnyű gyalogusból, 100 puskásból.

A dolog természetéből folyik, hogy a *pajzsosok és nehéz fegyverzetűek*, kiknek fő feladatuk az volt, hogy a csapatot «*mintegy erős várral vegyék körül*» egyetlen egy sorban nem állhattak fel, mert így az «*élő fal*» egy kicsit gyöngye lett volna és legalább is (a fegyverhordozók beszámításával) 12—14 sort kellett képezniök, már csak azért is, hogy megtámadtatás esetén az egyes zászlóaljak között lévő térközöket teljesen elzárhassák.

100 illetőleg a fegyverhordozókkal 200 főre téve ezeknek csapatát, az eredeti fölállásban körülbelül 16 embernyi arczszélesség mellett 12 sorban állhattak fel; az arczszélesség megkét-szereződött, a mélység pedig felére apadt, — illetőleg apadnia kellett, — akkor a midőn védő állásban a térközöket elzárták.

A *lándzsások* harci föladata, nevezetesen: az ellenséges sorok betörése, *tömör testet* kívánt, melynek szélessége, hogy minél több lándzsa jöjjön működésbe mélységénél nagyobb lehetett.

A *puskásoknak* is *több soros* (10 emberszélesség mellett, 10 sor = 100 puskás) *felállítást* kellett venniök, úgy a harcalakzat belsejében, mint a harcalakzat előtt.

Indokolom ezt a következőkkel:

A puskások az arczvonal előtt szétszórtan, de még egy- vagy két sorban sem állhattak föl, mert ekként a gyalogság arczvonalá-

¹) A velencei követnek Mátyás király hadseregéről szóló tudósítása szerint a puskások száma a gyalog csapatoknak majdnem ¹ s-át teszi ki.

²) A fegyverhordozók beszámításával.

nak egész szélességét tartják elfoglalva, sőt azt jóval túl is szárnyalják. — Az ilyen felállítás pedig nagyon hátrányos, mert az ellenség véletlen támadása esetén a puskások az arcvonalból nem tudnak elég gyorsan elvonulni, mert a széthúzódtott puskásvonal esetleg a saját lovasság működését gátolja; mert továbbá a puskások tökéletlen puskáikból tartósan és folytonosan nem tüzelhetek volna. Ellenben ha a puskások az arcvonal előtt több soros felállításban maradnak, nemcsak hogy a többi csapatok működését nem gátolják és zavart nem idéznek elő de majdnem állandó lassú sortüzelést folytathatnak, a mennyiben az egyes sorok emberei, ha fegyvereiket kilőtték és az utolsó sor mögé kanyarodnak, a következő sornak tüzelésre tért nyitnak, maguk pedig fegyvereiket újra megtölthetik.

3-hoz. *A második és harmadik harcvezetési levő csapatok saktáblaszerűen az előttes harcvezetési térközeire fődözhetnek.*

És pedig azért, mert így függőlegesen és gyorsan indulhattak támadáskor az arcvonal elé vagy hátrálás esetén az arcvonal mögé.

Szól ezen fölfogás mellett Mátyásnak azon kijelentése hogy *a könnyű gyalogság «szabályosan» az előbbieket mögött foglal helyet.*

Ezen kitétel «szabályosan» csak azt jelentheti, hogy a csapatok bizonyos meghatározott szabály szerint *és nem az* előttes csapatra fődözve állítottak fel.

A térközök a csapatok között vagy az első harcvezetési levő alosztályok arczszélességével bírhattak, vagy pedig ha ezen alosztályok szélessége kisebb volt, a hátsó alosztályok arcvonalánál, akkor a térközök nagysága ez utóbbiakhoz lehetett szabva. A térközök minimális szélességét kellett az imént jelzett mértékek szerint meghatározni, megkívánván azt az egyszerűség és a fenntartandó rend elve. Ugyanis a hátsó harcvezetési levő csapatoknak hogy a térközökön át az arcvonal elé kijuthassanak, csak egyszerű oldal és arczmeneteket volt szabad tenniök és kerülni kellett a keskeny alakzatba való szakadozást, valamint a későbbi följejlődést mint időtrabló mozdulatokat.

4-hez. A parancsadást illetőleg azt hiszem, hogy a zászlóalj és az alosztály-parancsnokok a harcvezetési felállításban és a harcban csakis a mozdulatok végrehajtására vonatkozó jeleket vagy vezény-

szavakat adták, míg a magasabb parancsnokok, jelesen pedig a hadtest-parancsnokok az időpontot jelezték, hogy az egyik vagy másik csapatnem mikor lépjen működésbe.

Mátyás gyalogsági harczrendje, e fejtegetések szerint, *hasonlít* ugyan a római legióhoz, de csakis *általános körvonalaiban*; a csapatok elrendezése *Mátyás originális eszméje volt, melyet előtte sem a rómaiaknál sem a görögöknél alkalmazva nem látunk.*

« Az újítóknak nem marad más hátra — mondta Mátyás egy alkalommal ¹⁾ — mint a régiek fontos találmányát előkeresni és a jelenkorra czélszerűen alkalmazni »

A mint mondta, úgy is tett:

A római légio hadrendkeretében különféle fegyverzetű gyalog csapatait úgy rendezte el, hogy harczrendjével a törökök ellen, de keresztény hadak ellen is fölléphetett, s így harczrendje támadásra es védelemre egyaránt kitűnő volt.

HAZAY SAMU.

¹⁾ Galeotus Martius: De dictis et factis Mathiae.

MÁTYÁS KIRÁLY FEKETE SEREGE.

Közel 70 éve annak, hogy a «Tudományos Gyűjtemény», az akkor majd egyetlen magyar tudományos folyóirat, Fejérvövi Lászlótól egy igen érdekes dolgozatot hozott Mátyás király fekete seregéről,¹⁾ mely még az akkor ritka kitüntetésben is részesült, hogy azonnal átvétetett, bár csak kivonatban, egy tekintélyes német történelmi folyóiratba is.²⁾

Azóta Mátyás király e nevezetes alkotásáról két dolgozat jelent meg; az egyik Gyárfás Istvántól «A fekete sereg»³⁾ címet viseli ugyan, de inkább Mátyás király hadjárataiból beszél el részleteket, s hozzá azon tévhitben van, mintha a fekete sereg lett volna Mátyás győzelmeinek kizárólagos eszköze, s Mátyás király hadseregét a fekete sereggel azonosítván, minden hőstettet neki tulajdonít; egyebekben pedig Fejérvövi dolgozatánál jóval alább áll, s azt csupán a fekete sereg némely részeinek Kinizsi által történt megsemmisítésével, mit különben Bonfin és Istvánfy alapján Fejérvövi is megemlíti, egészíti ki. A másik dolgozat Buzna Alajos egy cikke,⁴⁾ mely azonban újat szintén nem tartalmaz, s a Fejérvövi által már megvont határok közt mozog.

Mind e dolgozatok alapját legnagyobb részben Bonfin képezi,

1) Fejérvövi László, Első Mátyás magyar királynak fekete serege. Tudományos Gyűjtemény; 1823. évfolyam, III. kötet 1—27. lap.

2) Hormayr's Archiv; Jahrgang 1824, 717—732. lap.

3) Gyárfás István, A fekete sereg; Századok, 1877. évfolyam 500—509, 617—629. lapok.

4) Buzna Alajos, Hunyadi Mátyás hadseregének vázlatos ismertetése; Ludovika Akadémia Közölnye, 1878-ik évfoiyam III. és IV. füzet.

mely Meynert ismeretes munkájához ¹⁾ szintén a legtöbb adatot szolgáltatta.

Midőn mi a magunk részéről a fekete sereg kérdését újból fölvetjük, s a nagy király halálának négyszázados évfordulója alkalmából kiadott jelen ünnepi füzetben, Mátyás király e jeles alkotásáról újból megemlékezünk, sajnos, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a fekete seregről birt eddigi tudásunkat kiegészíthetnők, előbbre vihetnők; egyszerűen azon okból, mert 1878 óta nem publikáltatott semmiféle okirat, mely a kérdésre új világot vethetne.

Hogy azonban mégis írunk a fekete seregről, ezt azért tesszük, hogy a Gyárfás dolgozata óta lassankint gyökeret verni kezdő ama tévhitet, mintha Mátyás dicsőségének eszköze egyedül és kizárólag a fekete sereg lett volna, melyhez azután közel áll azon felfogás is, hogy Mátyás király győzelmeit nem is magyarok, hanem a csehek vívták volna ki, visszautasítani, kiítani segítsünk.

A fekete sereg fölállításának időpontjául 1463-at vehetjük, a mikor is a király Giskra meghódolása után cseh rabló-csapatának nagyobb részét királyi zsoldba fogadta, s azt új szervezettel látva el, s szigorúan fegyelmezve, belőlök hasznavehető csapatot teremtett. Az első cseh zsoldos dandár, tehát a fekete seregnek első és törzssztaga az lehetett, melyet Mátyás király 1463 nyarán dengelegi Pongrácz János vezérlete alatt a török betörések által folyton fenyegetett magyar alföldre küldött le.

Ámde sem Bonfin, sem más kútfő a fekete sereg első fölállítása alkalmával birt számerejéről, sem pedig annak későbbi szaporodásáról, s az egész intézmény további fejlődéséről *biztos* adatokat nem közöl.

Annyi azonban meglehetősen valószínűséggel állítható, hogy a fekete sereg első szervezése alkalmával 6—8000 főnél több nem volt, valamint az is, hogy a fekete sereg e létszáma Mátyás uralkodásának további folyama alatt is csak keveset szaporodhatott, s hogy az 10—12,000 főt, nézetünk szerint, soha meg nem haladott.

Ez állítások támogatására a következők szolgáljanak: Mátyás hadseregében nem a gyalogság, hanem a lovasság volt mindenkor

¹⁾ Meynert, Das Kriegswesen der Ungarn, Wien, 1876.

túlsúlyban; kivéve természetesen a cseh zsoldosokat, melyeknél a lovasság, mint fölötte drága fegyvernem, a fekete seregnek alig számbavehető töredékét képezte; mivel pedig Mátyás hadserege közönséges viszonyok közt 25,000 főt meg nem haladott, s 35,000 főre csak olyankor emelkedett, midőn osztrák, morva, sziléziai vagy cseh segélyhadakat nyert hadműveletei támogatására; mivel továbbá az arány a gyalogság és lovasság közt leggyakrabban 1:2 volt s csak ritkán 2:3, s ez utóbbi csak akkor, ha a királyi sereghez szövetséges, illetőleg a cseh-morva rendek által állított gyalogság is csatlakozott, végre mivel a gyalogságot még a királyi seregben is nem egyedül és kizárólag a fekete sereg képezte, hanem ott rác, de sőt magyar gyalogság is volt, kétségtelen, hogy a fekete sereg, mint állandó kir. gyalog hadosztály, 10—12,000 főnél nagyobb létszámra nem emelkedett.

E 10—12,000 főben alig számítottunk többet, mint legfeljebb 1000 nehéz cseh lovas; a hadosztály túlnyomó nagy része kizárólag páncélos, paizsos, lándzsás és muskétás gyalog volt. Lovasságot, még pedig a legkitünőbb lovasságot, eleget szolgáltatott a nemzeti véderő, lovasokat zsoldba fogadni Mátyásnak szükséges nem volt.

A fekete sereg említett létszáma mellett szól a hadi költség is, mely szerint a fekete sereg tartása évnegyedenkint 100,000 arany forintba került; mivel pedig a zsoldos harcosok negyedévi illetékét a meglevő hiteles adatok szerint átlagban 10 arany forintra tehetjük, a költség is 10,000 főnyi átlagos létszám mellett tanúskodik.

A cseh zsoldosok, kiket Mátyás seregébe évenként befogadott, csak a fekete sereg — néha elég nagy — fogyatékainak pótlására szolgálhattak, de nem létszámának fölemelésére.

Megállapítván tehát azt, hogy Mátyás király hadseregének a fekete sereg, vagyis inkább *fekete hadosztály* csak egy részét, még pedig *kisebb részét* képezte, nem lehet kétségünk abban sem, hogy Gyárfás téved, még pedig a magyar nemzeti dicsőség rovására téved, midőn azt állítja, hogy: «a fekete sereg vívta ki úg a nagy király, mint országa részére a vitézség és harci dicsőség Európa-szerte fényes hírnevét». ¹⁾

¹⁾ Gyárfás i. m. 617. lap

Készséggel elismerjük azt, hogy «Mátyás nagy hadjáratainak biztos alapja»¹⁾ a fekete sereg volt. Mátyás királynak, mint nagy hadvezérnek, ki hadműveletei gyorsaságával hatott s az ellenséget hadaival elárasztotta, mielőtt az a háborúra még csak előkészületeket is tett volna, a magyar nemesi fölkelés, s általában a bandériális véd-szervezet nem felelt meg. Neki egy harczedzett, kitünően fegyelmezett s a harczra *mindenkor kész*, állandó seregetest kellett, mely a hadjáratot kedvezően megnyitotta, s melyet a főpapok és főurak bandériumai és esetleg a magyar nemesség fölkelő csapatai később követvén, a nyert előnyöket kiegészíteni, kiaknázni, s végre biztosítani segítettek.

E fontos célra a fekete sereg kétségtelenül kitünő eszköz volt a király, mint a sereget fölhasználni tudó jeles hadvezér kezében; de a hadjáratok folytatására, a dicsőség kivívására, a fekete sereg soha és semmi szín alatt elegendő nem lett volna.

Fényesen bizonyítják ezt az 1469-ik és 1482-ik évi hadjáratok. Az elsőben Mátyás király a főnemeselek bandériumait, a kötött fegyverszünetre támaszkodva, pihenés végett hazabocsátja, s csak a zsoldos hadosztályt, a fekete sereget tartja magánál. S mi történik? A váratlan megjelenő Victorint még megveri ugyan és elfogja, de Henrik által megveretik, a Kárpátokig visszavetetik, s Hradistyéhez csak akkor térhet ismét vissza, midőn a fekete sereg támogatására siető nemzeti véderő megjelenik. A második hadjáratban a király körül fogja Hainburgot, s több kisebb császári hadat visszaver; de azután a császár seregétől az egyedül álló fekete sereg vereséget szenved, a király Pozsonyig kénytelen visszavonulni, s Hainburg ostromát csak akkor folytathatja, midőn a fekete sereg a nemzeti véderő által is támogatatik.

Fejérvövi ellentete Gyárfásnak, s midőn azt mondja: «De én ezt (a fekete sereget) ezen király legjobb és legvitézebb seregének nem állítom», az igazsághoz közelebb jár. A fekete sereg bátor, vitéz, harczedzett volt, de nem volt sem bátrabb, sem vitézebb, sem harczedzettebb, mint Mátyás király magyar csapatai, kiknek a kivívott győzelmekben legalább is annyi részök volt, mint a csehekből álló fekete seregnek.

¹⁾ Gyárfás, u. o.

A nagy király bölcsességéről és hadvezéri fényes tulajdonságairól tanúskodik, hogy a zászlója alatt küzdő, különféle nemzetekhez tartozó hadi népek faji és nemzeti tulajdonait észszerűen fölhasználni, kiaknázni tudta. A heves vérű magyar csapat volt az, mely mindent letipró rohamával az ellenség sorait megbontotta; de ha rohamát rögtön siker nem követte, gyorsan meghátrált; a harcban állhatatossága, kitartása nem volt. E tulajdonokat a fekete sereg bírta, mely «elő fal»-ként állott meg, szilárdan és rendületlenül, feltartóztatva az ellenséget mindaddig, míg a magyar csapat gyülekezett s új rohamot intézett. A portyázásokra, lesállításokra a ráczokat alkalmazta, kik e szolgálatra kiválóan alkalmasok valának, s vállalataik természetéhez képest vagy csehek, vagy magyarok által támogattattak.

Midőn tehát a fekete sereg vitézségének teljes igazságot szolgáltatunk, nem tehetjük azt, mint Gyárfás tette, a magyar nemzet dicsőségének rovására, s nézeteinkkel inkább Fejérvölgyihez csatlakozunk, s óhajtanók, hogy minden magyar író, midőn nemzete múltjáról ír, szem előtt tartaná, hogy a historia nemes hivatása az, hogy a nemzetet nevelje, erkölcsét, szellemét fejleszse s az ősök dicsőségét nemhogy kisebbítené, de azt megerősíteni, terjeszteni igyekezzék.

«Erősebb talpkövön áll — azt mondja Fejérvölgyi¹⁾ — a magyaroknak századoktól fogva világszerte tettekkel bebizonyított hadi dicsősége, mintsem hogy az a fekete seregtől kölcsönzött híresedés nélkül szűkölködne. Mátyás király idejében is a magyar nép volt lelke, veleje s dereka az ő táborának; akkor is a magyarok által mentek véghez a legnevezetesebb esetek. A magyaroké volt a kenyérmezei híres diadal; ők voltak, kik Jaiczát és Szabácsot kemény télben megvették, magyar seregek voltak, kik a hazánkba becsapó, rabló és pusztító török hadakat Temesvárnál Pongrácz János vajda alatt, Kövinél, Haramnál, Posszasinnál Kinizsi Pál, Vuk despota és Haraszi Ferencz alatt, a Dráva és Száva köziben Szokoli Mihály és Péter alatt ezrenként leverték; magyar seregek voltak, kik Brünnt és Spielberget Magyar Balázs alatt, Olmützot a király vezérlése alatt meghódították, Boroszlót és a magyar

¹⁾ Fejérvölgyi i. m. 24—25. l.

tábort a mellett, három-négyszer annyi cseh, lengyel és tatár hadak ellen megoltalmazták, s az ellenséget végtére is hátrálni kénytelenítették; magyar nemes vitézek voltak, kik Veszelnél Victorin herceget a harcban elfogták; magyar seregek voltak, kik az ausztriai hadjáratokban minden csatában, várak és erősségek megvívásában jeleskedtek.»

A fekete sereg közreműködött tehát a magyarok dicső királyának fényes győzelmeiben, de nem volt azoknak főtényezője. A magyar hadi dicsőség kivívásában az elsők mindenkor a magyar vezérek, a magyar nemesség, a magyar hadak voltak.

HUSZÁR IMRE.

MÁTYÁS PAJZSA PÁRISBAN.

(Két képpel.)

A párisi «Musée d'Artillerie» egyike az egész világ legteljesebb fegyvergyűjteményeinek. A kőkorszak legkezdetlegesebb kovácszeitől a mai hatalmas ágyúk mintájáig majdnem mindenféle támadó és védő fegyvert felmutathat. A XIV. Lajos által alapított «palais des Invalides» óriás épületének jobb szárnyát foglalja el, a hová még I. Napoleon helyeztette.¹⁾

Napoleon igen szívén hordta ennek a Bastille ostroma alkalmával szétdőlt múzeumnak újjáalakítását, melynek tőzsomszéd-

¹⁾ A «Musée d'Artillerie» 1684-ben alapítottott, XIV. Lajos uralkodásának idején d'Humières herceg, marsall, a tüzérség nagymestere által, a ki engedélyt kapott a királytól a Bastille fegyvertárának termeiben elhelyezni az összes akkor használatban volt ágyúk mintáit, hogy a fiatal tüzértisztek azokat ott tanulmányozhassák. A mily serényen fogtak e gyűjtemény felállításához, épúgy elhanyagolták azt d'Humières utódai du Maine herceg és fia Eu gróf hivataloskodása alatt, sőt nemsokára teljesen feledésbe ment, mire Gribeauval, a tüzérség vezérfelügyelője és újjáalkotója, a kinek magas értelmisége belátta az ilyen múzeum nagy fontosságát, az ügyet 1788-ban újra kezébe vette és a tüzérségi múzeum új magalapítójává lön.

A forradalmak idején e múzeum sok viszontagságon ment keresztül. A Bastille ostroma alkalmával (1789 jul. 14) majdnem egészen elpusztult és csak hat évvel később állítottott ismét helyre Petiet hadügyminiszter által, a ki azt az ujonnan alakított «Comité d'Artillerie» felügyelete alá helyezte. A juliusi forradalom napján (1830 jul. 28) is sokat szenvedett a muzeum. A nép felbőszülve a schweizi gárda ellenállásán, betörte a kapukat feldúlta a termeket és elhordta a régi fegyvereket, melyeknek legnagyobb része azonban másnap visszakerült.

ságában, az Invalidusok kápolnájában, aluszsza most örök álmát. Különös módot talált azonban gyarapodásának előmozdítására. Nem elégedett meg azzal, hogy a Franciaországban található régi fegyvereket összegyűjtette, hogy teszem a sedani kastélyból a Bouillon hercegi család múzeumának páratlan kincseit vagy a chantilly-i kastélyból a Condé-féle nagybecsű gyűjteményt elkoboztatta, hanem hadjáratai folyamán valahányszor valamely nagyobb külföldi városba érkezett, az ott létező műkincseket is, ha csak rájuk lehetett fogni, hogy francia eredetűek, mint Franciaországot megillető birtokot, onnan elvitette. Így került 1806-ban, határozottan a békefeltételek ellenére, a bécsi gyűjteményeknek kilencz szép fegyverzete, köztük I. Ferdinánd és II. Miksának egy-egy páncélja a párisi tűzérési múzeumba.¹⁾ A drezdai fegyvermúzeum pedig csak azért maradt Európának legfényesebb gyűjteménye, mert Napoleon mindenkor megkímélte a vele rokonszenvező szász várost.

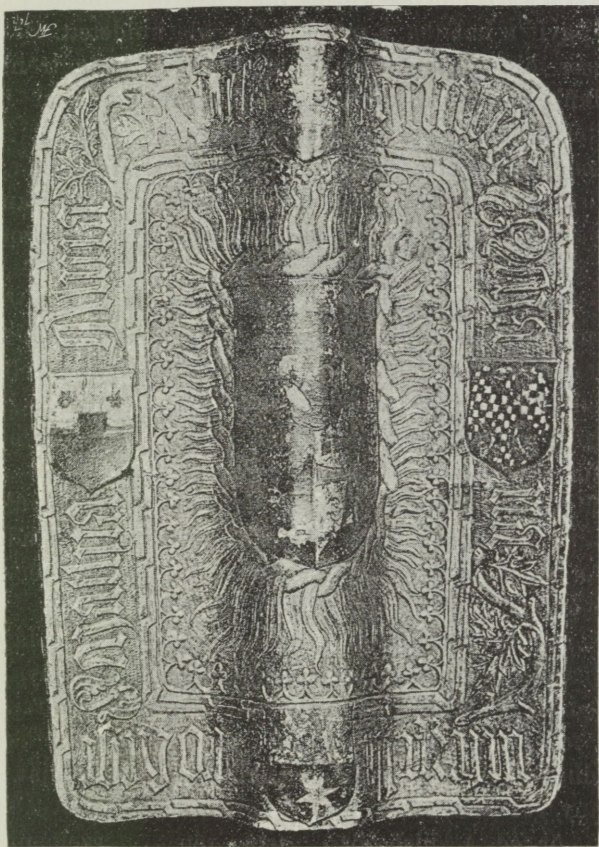
Ezen világhírű párisi múzeumnak gondosan őrzött elsőrendű műkincsei között rejtőzik, távol a magyar földtől, honfitársaktól alig ismerve Hollós Mátyásnak ritka szépségű pajzsa, melynek félremagyarázhatatlan sebhelyei krónikánál ékebben hirdetik «a nagy vezér magzatának» vitéz jellemét.

E pajzs korábbi történetét teljes homály fedi. Csak annyit tudunk róla, hogy vétel útján került mostani helyére az *isztriai* herceg²⁾ fegyvergyűjteményéből, midőn azt elárverezték, meg hogy előzőleg a Durand-féle kollekczióhoz tartozott. A múzeum vezető körei idejében fölismerték műbecsét és a megillető figyelemmel helyezték üvegszekrény alá, Mátyás kortársa, a híres richemondi és későbbi VII. Henrik angol király pajzsának közelébe, a középi és újkori fegyverzetek egyik nagy termének közepén, úgy hogy a figyelmes látogatónak rögtön a szemébe ötlük.

¹⁾ Érdekes, hogy IX. Károly francia király lófelszerelése, mivel felirata azt hibásan tyroli Ferdinánd főhercegnek, az ambrasi gyűjtemény alapítójának tulajdonította, valamint hasonló okból I. Ferencz francia király lábszárhüvelye is kikerülte a francziák figyelmét. L. szerzőtől: «A bécsi cs. es kir. fegyvergyűjtemény magyar vonatkozású tárgyai». Ludovika Akadémiai Közlöny. XIII. köt. 330. lapon (1888 májusi füzet).

²⁾ Bélière János; Napoleon egyik legjelesebb lovas vezére.

Érdekes egyszersmind, miként emlékezik meg a múzeumi katalógus e szép pajzsnek, «*ce beau bouclier*», «*cette pièce capitale*» egykori tulajdonosáról: ¹⁾

MÁTYÁS KIRÁLY PAJZSA PÁRISBAN.

«*Korvin Mátyás* fia *Hunyadi János*nak (Jean Hunyade), a kit az akkori krónikákban *Oláhország fehér lovagjának* (le Cheva-

¹⁾ Catalogue des Collections composant le Musée d'Artillerie par O. Fenquilly L. Haridon. 1862. 315. l. A pajzs I. 3. szám alatt van fölvéve.

lier Blanc de Valachie) neveznek és a ki tehetséggel kormányozta e királyságot V. László kiskorúságának idején. Hunyadi halálakor az ifjú király, gyanakodással nézvén az ő nevének népszerűségét és a *kincseket*, melyeket maga után hagyott, elfogatta két fiát, kik közül egyik a halálba, a másik a fogságba küldetett. De miután Lászlót szeretője megmérgezte és így Magyarország trónja örökösök nélkül maradt, a királyság zászlós urai (les hauts barons) összegyűltek Budára, hogy országuk törvényei szerint új királyt válaszszanak. Egyszerre megjelent e városban Mátyás anyja hatalmas kísérettel és tekintélyes pénzüsszeggel. A főuraknak egy része elmenekült, másika pedig fiát, az ifjú Mátyást, kiáltotta ki a trónra.»

«Uralkodása szerencsés és fényes volt. Mátyás több nagy csatában megverte a törököket, elfoglalta Oláhországot és Szlavóniát; sikeresen harczolt Frigyes német császár ellen és elfoglalta Bécsét, hol 1392-ben (az alább következő mondatból ítélve, föltételezhető, hogy ezen évszám tollhiba gyanánt csúszott be 1490 helyett) huszonnyolcz éves (?) korában meghalt.»

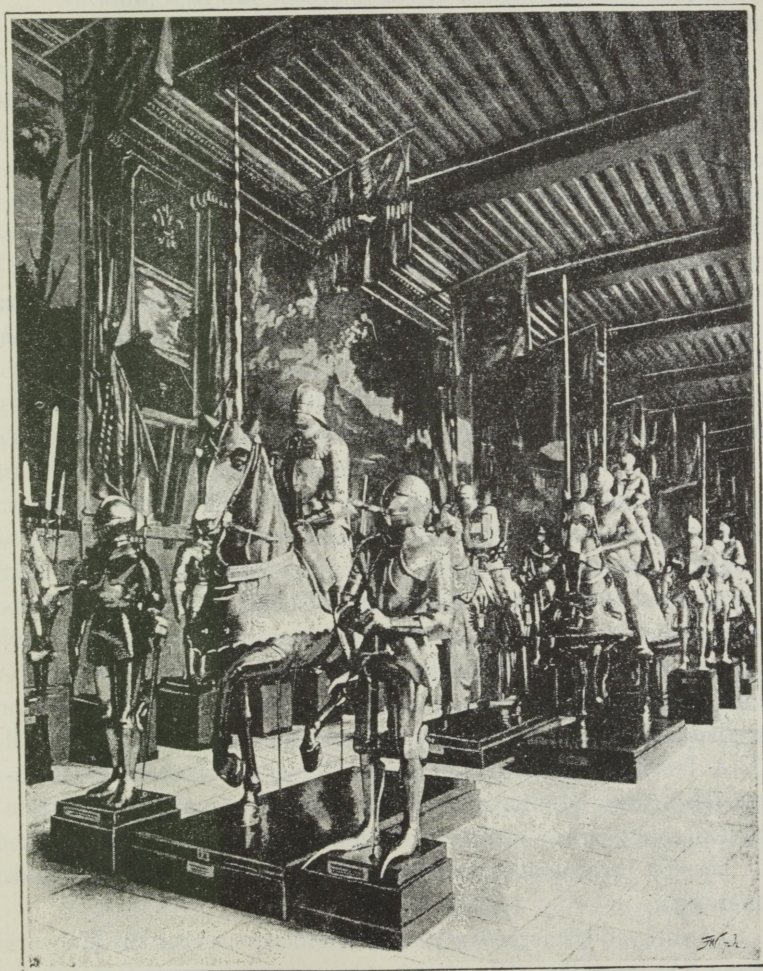
«Mátyás királyban megvolt, a művészetek, a fényűzés és a pompa iránt való érzék. Számos olasz művészt hívott udvarába. Uralkodása tündöklő fényt vet Németország (?) történetére a XV. század végén.»

Műtörténeti szempontból kétszeres érdeket nyújt Mátyásnak e reánk maradt pajzsa, mert nemcsak gyönyörű példánya a XV. század végéből reánk maradt pajzsoknak, de egyúttal a rajta ütött sérülések folytán lehetővé teszi, hogy szerkezetébe bepillantsunk és megítélhessük e fegyvernemnek akkori készítési módját.

Főanyagát könnyű és tömött hársfa képezi, melyet kívül és belül erős bőr fed. A külső bőrre vastag rétegben cément színű, kemény fedőanyag alkalmaztatott és pedig a keveréknek, melyből az készült, gipsz és enyv voltak főalkatrészei. Ezen anyag, mihelyt megszáradt, rendkívül kemény és ellenálló réteget képezett, úgy hogy minden nehézség nélkül lehetett rajta festeni és aranyozni vagy ezüstözni a különféle diszítéseket, melyeket az anyagba annak még puha állapotában könnyűséggel véstek.

A középnyagságú, csak épen a mellet, és főt eltakaró pajzs alakja, mint a középkor végén divatban volt pajzsoké általában,

hosszúkas négyszög, melynek középrésze az egész hosszban eső-alakúlag kidomborodik, miáltal belül az alkar befogadá-

A PÁRISI MUSÉE D'ARTILLERIE-NEK MÁTYÁS PAJZSÁT TARTALMAZÓ TERME.

sára öblös csatorna keletkezik. A karhoz fent és lent egy-egy szíj csatolja.

A kidomborodó középrészen van a főcímer, a pajzs szegélyén

pedig, arany szalagoktól és lombdíszítményektől környezve, XV-ik századbeli góth arany betűkkel írt invokáció:

«Alma Dei genitrix Ma-ria interpelle pro rege Mathia»

vagyis

«Mária, isten fenséges anyja, járj közbe Mátyás királyért!»

E jelmondatba, mely a pajzs bal szegélyének közepén kezdődik és a kerületet köröskörül elfoglalja, a felső baloldali és az alsó jobboldali sarokban közbeszúrva egy-egy kifelé görbült és két levéllel bíró faág, a négy oldal mindegyikének közepén pedig egy-egy kisebb címér foglal helyet. Ezek közül a jobboldalon levőnek magyarázata nem jár nehézséggel. Kissé elmosódott, de azért jól ki-vehető ezüst sast ábrázol fekete mezőben, fedve sakktáblához hasonló, piros és ezüst színben váltakozó mezőkkel, mi által benne Morvaország címérére ismerhetünk. Hasonlókép megállapítható a felső is, melyen azúr mezőben türkízekkel kirakott öt ágú korona van, melynek közepéből egy ma már világosan ki nem vehető alak emelkedik ki. Ebben Bosznia régi címérére találunk.

Igen különös a baloldali, két mezőre elválasztott címér. Túlságosan egyszerű. Az alsó, fekete mezőn semmiféle jel sincs, a felső ezüst mezőben pedig csakis egy-egy feketén árnyékolt kicsiny ezüst csillag látható jobb és baloldalt. A két mezőt elválasztó vonal nem folytonos irányú, hanem megtört egyenes, úgy hogy az alsó fekete mezőnek közepén belenyúlik a felső mezőnek két csillaga közé. Ez a belenyúló rész négyzet alakú. Végre az alsó szegélyben foglalt, negyedik címér szintén két mezőből áll. A felsőben arany alapon egyszerű farkú, ágaskodó oroszánának felső része látható, az alsó azúr mező közepén pedig fekete árnyékú, nagy arany csillag tűnik föl. Az oroszán alakja ezüsből készült, piros árnyékvonalakkal. E két utóbbi címér előttünk ismeretlen.

Annál jobb ismerősökre akadunk a főcímerben, mely Magyarország XV. századbeli állami címere, a pajzs közepét foglalja el, s aranyozott lángsugaraktól körülvéve négy mezőre oszlik. A felső baloldali a négy főfolyót ábrázolja ezüst szalagokban, melyeket fekete rovásokból képezett dülények és ezeknek közepére alkalmazott fekete pettyek élénkítének. A folyók között levő szalagok karminpirosak, amazokéhoz teljesen hasonló elrendezésű, de nem fekete,

hanem aranszínű rovásokkal és pettyekkel. A piros szín erősen lekopott. Alóla aranyozás tűnik elő.

Az alsó jobboldali, tehát az előbbivel átlóban szemközt fekvő mező a három hegyet és az apostoli kettős keresztet mutatja. A kereszt arany alapon ezüstműl készült. Szeleit fekete vonások árnyékolják. A hegyeknek alja aranyozott, csúcsa pedig sötét. Valaha szép lombdíszítés töltötte ki e mezőt, valamint a fölötte levőt is, csakhogy e dísz ma már nagyon kopott.

A jobboldali felső mezőben Csehország czimere, ezüst mezőben a kettős farkú oroslán, fején arany koronával, foglal helyet. E jelvényt, mely eredetileg a luxemburgi családé volt, tudvalevőleg luxemburgi János tette Csehország czímerévé, midőn cseh királylyá választatott.

Rézsüt szemközt vele, a baloldali alsó mezőre Dalmácia jutott. Koronás három párduczfő aranyból; a sötét azúr alappal élénk ellentétet képez kiöltött kárminpiros nyelvük. A háromágú arany koronák árnyékvonalai feketék.

Ott pedig, a hol a négy mező összeér, a pajzs szívében büszkélkedik a fekete holló, a Hunyadiaknak jól ismert családi czimere. Azur alapból emelkedik ki, melyben még a holló háta fölött, a holdnak aranyozott sarlója is tündöklik.

Ha végre megemlítjük, hogy a pajzs kerülete élénk pirosra van festve, mely azonban már nagyon kopott, úgy elmondottuk mindazt, a mi fogalmat képes nyújtani a művészi munkáról, melyet ez emléktárgyra fordítottak és a mely bizonyosságot tesz arról, mire voltak képesek Mátyás korában a magyar ötvösök.

Figyelmünket azonban a pajzs sérülései nem kisebb mértékben érdeklik meg. Azokból lehet következtetni arra, hogy mily heves küzdelmekben szolgált az védelműl gazdájának.

A pajzs kellő közepén, a holló mellénél szilvanagyságú lyuk tátong, mely alól a repedezett bőr kilátszik. Folytatása gyanánt hosszú sérülés fut le a szomszéd mezőbe, végig karczolván a kettős keresztet. Valószínűleg ugyanaz a dárda, mely a lyukat ütötte, okozta visszaesésében e karczolást is.

Az alsó párduczfő mellett szintén sérülés tűnik fel, de a hátsóból ítélve, ez már nyíllövéstől származhatott, mely babnagyságú darabon, jó mélyen levitte a sötét azúrlapnak egy részét.

Szemben vele, a hegyek szomszédságában, lándzsadőfés repesztette meg a felső réteget. Jól kivehető a lándzsa hegyének nyoma, melyből sugár irányban ágaznak el a repedések.

Mindnyájánál érdekesebb azonban az a huszas nagyságú lyuk, mely a pajzsnak jobb felső részén a főczímert körülölelő arany sugarak közé esett és a mely, áthaladva az összes rétegeken, talán ép ama nevezetes szúrás helye, melyet Mátyás király a moldvai hadjáratban kapott s mely közel 4 évig kínozta. Ez a sérülés valaha kijavított, de csak a díszes külső részen, mert hátul még eredeti állapotában látszik, elől pedig figyelmes megtekintésnél tisztán felismerhető az egykori lyuk kerülete. A betömés munkája ügyes művészi kézre vall. A múzeumi katalógus, mely még 1862-ből származik, nem tesz róla említést. Nem lehet eldönteni, vajjon még Mátyás végeztette-e a javítást, avagy későbbi beavatkozás műve-e az.

KORDA DEZSŐ.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a f. év márczius 12-én tartott ülést.

Az előadó bemutatta a honvédelmi miniszter úr Ó Nagyméltósága leíratát, mely szerint a «Hadtörténelmi Közlemények» 1890-ik évi III-ik évfolyamára, mint eddig is, 100 példányra előfizetett; a bizottság ezt örömmel vette tudomásúl.

Ezután a f. évi költségvetés és a múlt évi számadások mutattattak be, végül pedig *Thaly Kálmán*, mint az állandó múzeumi bizottság tagja jelentést tett a «Hadtörténelmi Múzeum» ügyéről.

Az állandó bizottság a Magyar Nemzeti Múzeumra nézve abban állapodott meg, hogy a jelenlegi épület úgy amint van megmaradjon és sem kibővítés, sem átalakítás által jellegéből ki ne vetköztetessék. Miután azonban a hely már a mostani gyűjtemények számára is kevés, abból legelőször is a természettani s néprajzi gyűjtemények, később pedig — a képzőművészeti múzeum létesülésével — a képtár is kihelelyeztessék, s abban csupán a magyar s Magyarországra vonatkozó nyomtatványok gyűjtésére rendelt «Széchenyi országos könyvtár», a régiségtár s a majdan fölállítandó «*Hadtörténelmi Múzeum*» hagyassék meg, mi által a múzeum *nemzeti jellege* leginkább megóva leend.

Az állandó bizottság tehát e tekintetben a hadtudományi bizottság álláspontját fogadta el, mely a múzeum nemzeti jellegének megóvását leginkább s legelőször hangsúlyozta s a Hadtörténelmi Múzeumban a nemzet múltjának kívánt maradandó emléket állítani.

Miután azonban a képzőművészeti múzeum még csak terv, melynek kivitele esetleg évekre kerül, a Nemzeti Múzeum a képtárt egyelőre

megtartja, mely a Történelmi Arczképcsarnokkal, a régiségtárral, s a Hadtörténelmi Múzeum első alapját képező fegyvertárral az épület második emeletét foglalandja el, míg az első emelet a mindinkább gyarapodó könyvtár és levéltár elhelyezésére fog szolgálni.

Ha a képtár az épületből kitelepítettett, a második emelet összes termei a régiségtár és a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményei számára tartatnak fenn.

Figyelmeztetés.

Figyelmeztetjük az érdeklődőket, hogy a múlt év december havában kihirdetett pályakérdésünk benyújtási határideje az *1890-ik év május hó 1-én jár le*. A pályadij egy, a magyar hadtörténelemből vett, nevezetesebb esemény önálló leírására tűzetett ki; a munka jutalma *20 darab arany*, de azonkívül a folyóiratban való közlés után a rendes díjazásban is részesül.

Egyébb részletek folyóiratunk múlt évi IV. füzetében (681—682-ik lap) foglaltatnak.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Adalék Mátyás király 1477-ki ausztriai hadjáratához. E nevezetes hadjáratról egy terjedelmére nézve csekély ugyan, de tartalmát és eredetét tekintve nagybecsű írott emlék áll rendelkezésünkre. Ezen a modenai levéltárból származó s másolatban a M. T. A. történelmi bizottsága gyűjteményében őrizett emlék az olasz Bresciai Gábor (Fra Gabriele da Brescia) egri püspöknek, és sz. széki legatusnak a Mátyás király által béketárgyalások megindítása céljából Fridrik császárhoz menesztett biztosok egyikének, St. Pöltenben 1477 október 7-én, tehát mintegy két hónappal a békekötés előtt, kelt levelének kivonata Herkules ferrarai herceghez, mely mint a hadjáratban, s az utóbbi békekötésben közvetlenül szerepelt egyén levele, megérdemli, hogy rendelkezésünkre álló kivonatát magyar fordításban közöljük:

« . . . Tudván, hogy Fenségednek örömet okozok, elmondom röviden Ő Felségének (Mátyás királynak) Ausztriában eddig kivívtott hadi sikereit. Felséges Uram Ausztriának már jó nagy részét hatalmába kerítette, azaz 100 várnál többet s mintegy 30 helységet s várost, s naponta

többen hódolnak meg Ő Felségének, nem remélvén már semmi segílyt a császártól.

Mátyás király hadserege két részre van osztva, az egyik rész a Dunán innen, a másik a Dunán túl működvén. Az összes haderő mintegy 20,000 lovasból s 10,000 gyalogosból áll, mind válogatott vitézek. És bár az Isten s a jó szerencse annyira kedveznek Ő Felségének, hogy rövid idő alatt egész Ausztriát meghódíthatja, inkább szeretné Ő Felsege, ha fegyvereit a törökök ellen fordíthatná, daczára annak, hogy a császár volt az, ki sértő és kihívó magaviseletével és túrhetetlen garázdálkodásai-val idézte elő e háborút. Ennélfogva Ő Felsege az utóbbi napokban azon működött, hogy becsületes útat módot találjon a béke lehetővé tételére. Most pedig engem, a váradi püspököt, a szepesi comest s Bánffy Miklóst küldi a császárhoz békeajánlatokkal . . . «A levél eredeti kelte és aláírása a következő: «Ex Sancto Ypolito VII-o Octobris 1477. Illustrissime Dominationis Vestre Servitur G. Episcopus Agriensis Apostolice sedis legatos.»

Ovári Lipót.

Mátyás király személyes bátorságának példái. Heltai Gáspár Krónikájából¹⁾ vesszük az alábbi kis történetet, mely habár okmányok által nincs is támogatva, mégis érdekes bizonytságot tesz a *közhitről*, mely Mátyás királyt nemcsak személyes bátorsággal, de sőt merészséggel és semmi veszélytől sem rettegő vakmerőséggel ruházta föl. — A török háborúk idejében, midőn Mátyás Jaiczát fölmentendő, a II. Mohammed seregével szemben táborozott, Mátyás a török tábor kikémlelésére alkalmas embert nem találván, ő maga török ruhát öltött, s a táborba élelmet szállítók közé keveredvén, sikerült neki egész a szultán sátráig hatolnia, hol leülve, egy török kalmár egykedvűségével egész nap árpát árult. Ilyenformán a török szultán táborát és a kihallgatott beszédekből szándékait is megismerte és este ugyan olyan módon távozott, az árusok közé elegyedve.

Másnap levelet küldött a szultánnak, melyben egész táborát leírván neki, tudósítá őt, hogy ő maga kémlelte ki őket, megjegyezvén, hogy igen rosszul van a tábor őrizve, miután akadálytalanul ülhetett egész nap a szultán sátra előtt. Szavainak bizonytságuál megírta, hogy hány tálban s miféle ételt vittek fel a szultán sátorába, mit ott léte alatt alkalma volt megfigyelnie. — A szultán ekképen meggyőződve arról, hogy egész táborának és állásának körülményeiről az ellenség biztos tudomást nyert, megremülve másnap korán reggel elvonult, Mátyásnak ez által könnyű győzelmet szerezve.

¹⁾ Heltai Gáspár, Magyar Krónika, II, 265. lap.

Nem kevésbé érdekes a másik eset, melyet Eschenloer¹⁾ beszél el, s tőle mint hiteles adatot Teleky s mások is átvettek. A sziléziai hadjárat folyamán, midőn Mátyás király 1474 október vége felé, csekély számú seregével Boroszlóba vonúlt, mindent megtett, hogy a roppant túlerővel bíró ellenség hadműveleteit és ostromát hatálytalaná tegye. Megparancsolta, hogy a környék összes parasztjai, minden hozzátartozóikkal, eleséggel, barmaikkal együtt Boroszlóhoz jöjjenek, mintegy 1000 szekér szénát, gabonát és eleséget hozata a városba, s azt a legteljesebb védelmi állapotba helyezvén, nyugodtan várta a történendőket.

Kázmér király és Ulászló seregeinek egyesülését Mátyás nem volt képes megakadályozni, s a máris megfélemlített boroszlói lakosság a roppant tábor láttára kétségbe esve, a végpusztulástól tartott.

Ehhez még ragályos betegség is ütött ki a városban, mely különösen a parasztok között dühöngve, azokat megtizedelte.

De Mátyás nagy szelleme nem csüggedt. A lengyelek Szt. Katharina falvától egész az Olau folyóig ütöttek táborn. Igen fontos dolog volt azok erejét s állását kikémleni. Mátyás maga vállalkozott e veszélyes szerepre. Rác parasztnak öltözve könnyű lóra kapott, s a lengyel táboron végig vágatva saját szemével győződött meg annak kiterjedéséről és a csapatok számerejéről, állásáról. A városba visszatérve, a városi tanácsosokat nagy rémületben találta, kik Mátyásnak még a külső városrész elégetését is tanácsolták. De a király biztosította őket, hogy nem lesz semmi bántódásuk a lengyelektől, s szavai oly varázserővel bírtak, hogy a megfélemlített kedélyek ismét lecsillapultak. S a nagy királynak igaza volt. A csekély számú őrség a túlnyomó erővel szemben hőiesen tartotta magát, s a lengyelek éhség, betegség, hideg és más körülmények által kényszerítve, a békét maguk voltak kénytelenek kérelmezni.

Hasonló vakmerőséget tanúsított Mátyás király, midőn 1485-ben Bécs ostroma alkalmával az ostromlott városba két ízben is bement, hogy a város állapotáról magának meggyőződést szerezzen. Egy ízben így írja Heltai,²⁾ «ő maga vett vajat és kosár tikmonyat a hátára és úgy árulta ezeket a bécsi vásáron idegen rossz ruházatokban, és úgy hallotta ott benn Bécsben, mit szólnak az emberek és mire igyekeznek és mindenképen meglátta az hadakozóknak az ő tartásokat és minémű renddel őriznének.» Más alkalommal, úgy beszéli Hormayer bécsi Krónikája³⁾ a király kerékgyártónak öltözködött s maga előtt kereket hajtva ment be

1) Eschenloer, korábban már i. m. 310. lap.

2) Heltai i. m. 265. lap.

3) Hormayer, Wien IV. 1 füz. 50. lap.

a városba, s azt megszemlélvén, még bentlevő párthíveivel is érintkezett. Ez alkalommal a «Három Holló» fogadónál hosszasabban időzött, s már majdnem fölismertetett, midőn barátai — ezt észrevéve — nagy zajt csaptak s ez által a nép figyelmét lekötvén, Mátyás királynak alkalmat nyújtának, hogy kerekével a városból a Stubenthornál ép oly észrevétel nélkül kiosonjon mint bejött.

Még egy példát mond Heltai Mátyás király személyes bátorságáról Szabács ostrománál, melynek hitelessége azonban kétségbe vonatik. Erre nézve Csánki Dezsőnek e folyóirat I. évfolyamában közölt «Szabács megvétele» című közleményére utalunk.

Mátyás király nézete az ó-kor hadvezéreiről. — Galeotti ismert munkájában ¹⁾ írja, hogy midőn egykor Mátyás udvarában több előkelő úr vitatkozott a király jelenlétében a fölött, vajjon a régi avagy az újabb hadművészet érdemli az elsőséget, Mátyás így nyilatkozott: «Ha a mi korunk a hadművészetben csak század részben volna annyira jártas, mint az ó-világ, s hadi képzettségünk az ó-korhoz csak hasonlítható is lenne: a török birodalma valóban nem lett volna oly roppant kiterjedésű. Mert ó-kornak nem az öt vagy hatszáz év előtti kort nevezem én, hanem visszatérek azon hadművészethez, mely a rómaiak korában virágzott. A hadművészet, a hadseregek hadi képzettsége, a hadi gépek és hatalmas ostromművek ismerete akkor magas fokon állt, miként Frontinus, Vegetius s számos más íróból kétségtelenül látható. Mit mondjak azon idők vezérei és fejedelmeiről? Nincs oly eszeveszett, híresztelenség bármi bajnoknak, a ki magát akár Hannibál, akár Nagy Sándor, akár Marcellus, akár Scipio vagy Julius Cæsar fölébe merészelje emelni, sőt csak hasonlítani is. De ha az ó-kort öt hatszáz év közé szorítanók, én is kezét fogok veletek; mert ez időszak alatt kevés vagy talán senki sem hasonlítható korunkbeli hadvezérekhez. Mivel fölébresztetvén általunk ama dicső és nagytapasztalású hajdan: sokkal jobban és ahhozértöbben kezeltük a hadügyet, mint az a bárdolatlan kor, mely hat századon túl nem megy.» Hogy Mátyás király a «korunkbeli» hadvezérek alatt kiket ért, kétséges; bár a burgundi Károly, a hussita Ziska, Podjebrád, mindenekfölött pedig saját atyja Hunyadi János és nagy ellenfelei, II. Murad és II. Mohammed, nagy vezéri hírnévnek örvendettek, ép úgy Castriota György, s Olaszországban is több jeles vezér.

¹⁾ Galeotti Marzio, De Matthiae Corvini egregie, sapienter et jocose dictis ac factis. Galeotti Corvin János nevelője s tanára volt s e munkájában számos érdekes és jellemző cselekedetet, vagy nyilatkozatot őrzött meg Mátyás királyról.

*A megaldzott török követ.*¹⁾ — Bécs-Újhely ostroma alkalmával, 1487-ben Mátyás maga a várostól nem messze ütött táborban volt. Akkor küldött hozzá Bajazet török szultán egy előtte nagy tekintélyben álló követet, ki máskor az egyiptomi királynál s egyéb keleti uralkodóknál fontos megbízásokban működött, s akként nyilatkozott, hogy azon fejedelmeket, kikhez küldve volt, ékesszólása és tekintélye által mindenre, amit csak uralkodója kívánt, rábírní képes vala; amit hogy Mátyás királynál is kiviend, kérkedett. Ezt, mielőtt a követ megérkezett, bemondák Mátyásnak, ki fölteve magában, hogy e hetyke embert le fogja alázni. Kitűzetvén tehát a követ számára a kihallgatás órája, vele együtt a megszállt város bástyái alá ment, egyszersmind parancsot adva, hogy rohamot intézzenek az ellen. Amint ott az ágyúk közt és az ellenséges golyók záporában forogtak, parancsolá a követnek, hogy adja elé megbízását; ami, úgy a hogy megtörténvén, Mátyás rögtön tételről tételre megválaszolt reá, s a követet elbocsátá. Hanem ez a nyilak és golyók közt adott válaszról megfélelkezve, elutazni s fejedelméhez visszatérni nem merészelvén, esdekelve kérte a királyt, ismételné válaszá; ezt azonban semmi áron el nem érhetette. Bajazetnek pedig megizente Mátyás király, hogy máskor eszesebb követeket küldjön hozzá, kik a választ amit kapnak, megvinni képesek.

Trebitsch ostroma 1468-ban. — Midőn Mátyás király a cseh háború első időszakában Podjebrád ellen harczolt, annak fia, *Victorin*, Mátyás király által a cseh főseregtől elváगतott s rövid ütközet után *Trebitsch* várába szorítottatott. A király ez alkalommal gyalogságát jó kocsi- (igás) lovakra ültette,²⁾ hogy gyorsabban jussanak Trebitsch alá s Victorint itt ostrom alá fogta.

A város a harmadik napon, május 26-án, minekután védő őrségéből 1500 elesett s az egész város lángokban állott, a magyarok kezébe került, Victorin pedig a város egyik mellékkapuján át a közeli dombon levő erősített kolostorba vonúlt, melyet Mátyás király most körülzáróztatott, a vidéket pedig elpusztította.

Közel 4000 ember volt ez aránylag kis helyen összezsúfolva s a csehek az éhség fokoztával már lovaik nagy részét megették; de bár

¹⁾ Bél Mátyás, *Adparatus ad historiam Hungariae*. Dec. II. 114. lap.

²⁾ Eschenloer azt mondja: Der König von Hungern war mit allem seinen Reisigen Zeug uf, und setzte vil Trabanten uf gute Wagenpferde, dass er bei Zehen tausend Pferde eilendes bei dise Stat brachte. A hadtörténelemben ez első példája annak, hogy *gyalogság* gyors megjelenés érdekében *lovakon ritetik a harcz színhelyére*. Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau*, II. 128. lap.

az ostrom már egy hónapig tartott, az erőd rohammal bevehető nem volt.

E közben Henrik herczeg, Victorin fivére, alatt fölmentő sereg érkezett meg, melyhez kevés idő múlva Podjebrád főserege is csatlakozott; de Mátyás király csapatai, különösen a ráczok, kiknek a király minden cseh főért egy aranyat fizetett, ezt állandóan távol tartották s az erődbeliekkel való érintkezésben megakadályozták.

A két sereg 16 napig állott egymással szemben, de mindkettő egyenlő erős levén, a döntő küzdelmet egyik sem kísértette meg. Podjebrád gyalogságban, Mátyás lovasságban volt erősebb.

Az éhség ezalatt hallatlan mérveket öltött s Victorin végre is kénytelen volt valamit tenni. Junius 4-én, miután öcscsét Henriket nyilakra kötött levelekkel szándékáról értesítette, kitorést határozott, míg öcsce ugyanez időben a magyarokra támadást intézett. Ez sikerült. Victorin magát 400 legvitézebb lovagjával a magyar táboron átvágva, bár majd kivétel nélkül sebekkel voltak terhelve, szerencsésen Henrik táborába jutott.

A cseh hadak ezután az erődöt sorsára hagyva elvonultak; ennek folytán az a következő napon a magyar csapatok előtt capitulált.

Mátyás király ezután Podjebrád seregét követve és üldözve, Brünn ellen nyomult.

Victorin cseh herczeg elfogatása. — Mátyás cseh királylyá történt megkoronázása után a békét, legalább rövid időre, biztosítottak vélvén, csapatai nagyobb részét téli szállásaikra bocsátá. De a cseh eretnekek (hussiták) részéről az ellenségeskedések újból megkezdettek, mire Mátyás alig egy hónap alatt ismét hatalmas sereget gyűjtött össze, s Victorint *Hulinnál* döntő csatában megvervén, azt *Hradistye* (most Hradisch) várába visszavonulni kényszeríté. A várat Mátyás ostrom alá vette, de daczára a legnagyobb erőmegfeszítésnek azt elfoglalni nem bírta. Végre is elvonult s Krem-siennél táborba szállván, onnan figyelte meg ellenségét. Victorin mintegy 600 emberével éhínség miatt a várat, mint a megelőző évben a trebitschi erődöt elhagyni kényszerült, s *Wesselébe* vonult, hol magát az apjától, Podjebrádtól kért sürgős segély megerkezétségig, biztonságban vélte. Mátyás azonban a várost rögtön körülfogta; égő zsarátnokokat vetve annak több pontjára, a város csakhamar tüzet fogott s Victorin csapatainak egy részével az átvágást megkísérlendő, kirohanást intézett, s bár nagy hősiességgel harezoltak, mind fogságba jutottak. Victorint két magyar ember, *Madáci László* és *Jánosi Gáspár* fogták el s vitték a király elé, ki is őket ezen vitéz tettökért nagy birtokok adományozásával

jutalmazta meg.¹⁾ Mátyás szívélyesen üdvözlé Victorint, Eschenloer szerint, mint «kedves sógorát és legnagyobb halálos ellenségét».

Időközben mintegy 3000 ember a város felső végére is támadást intézett, s a még benn lévők részben megölettek, részben elfogattak. Összesen 200 ember hurczoltatott fogságba, nagyobbbrészt Brünnbe; a magyarok vesztesége jelentéktelen volt.²⁾

Nagy öröm uralkodott Mátyás táborában e győzelem fölött, annál is inkább, mivel Victorin elfogatása Podjebrádot, ki benne nemcsak legkedvesebb fiát, hanem egyszersmind legvitézebb vezérét is bírta, a legérzékenyebben sújtotta; a lengyelek pedig, kik Victorinhoz akartak csatlakozni, ez esemény által megfélemlítve, egyelőre várakozó állást foglaltak el. Mátyás Victorint pár napig táborában tartotta, aztán Visegrádra küldte fogságba, hol mindaddig ült, míg magyarul ép oly jól megtanúlt beszélni, mint csehül.³⁾

Egy szállítmány törbe ejtése Mátyás király csapatai által. — Boroszló megszállása idején történt az alábbi esemény, mely Mátyás harczosainak ügyességét és vitézségét fényesen tanúsítja.

Míg az ostrom alatt magában Boroszlóban az állapot Mátyás előre látó intézkedései folytán, daczára annak, hogy az őrség s evvel a fogyasztók száma naponkint növekedett, s a védők ereje november elején már 6000 gyalogosra és 4000 lovasra⁴⁾ rúgott, minden tekintetben kielégítő volt, az egyesült cseh-lengyel táborban nem így álltak a dolgok. Az elpusztított környék nem nyújthatott elegendő eleséget oly roppant tömegnek, melyet Kázmér és Ulászló Boroszló alatt egyesítettek, a magtárt pedig, melyben a lengyelek gabonája állott, Mátyás egy kirohanás alkalmával lerombolta. A királyok, nem mervén a város közelében maradni, jónak látták a tábort a várostól távolabbra vinni. De ez sem sokat használt; Mátyás emberei itt is találtak módot az egyesült sereg zaklatására. Egy ízben Jaromir és Königrätz felől 200 élelmiszerekkel terhelt kocsis volt érkezendő, melyhez még számos kereskedő árúkkal megrakott kocsija csatlakozott. Védelmükre jelentékeny kíséret volt már megindulásukkor kirendelve, Nagy-Wilkaunál pedig 2000 lengyel állott, azoknak biztos átvétele és a táborig kísérése végett. A cseh-lengyel táborban a szállítmány közeledésének hírére nagy öröm uralkodott, senki sem kételkedett

¹⁾ Teleki Oklevéltár XI. kötet 426. lap.

²⁾ Teleki Oklevéltár XI. kötet 388. lap. Mátyás tudósítása Kassa városához.

³⁾ Eschenloer 179. lap.

⁴⁾ Eschenloer 314. lap.

annak biztos megérkezése fölött. De ez öröm csakhamar szomorúsággá vált, mert a szállítmány a nagy gonddal és előrelátással tett készületek daczára nem érkezett a lengyel táborba.

Mátyás király egyik alvezére, *Hág Ferencz*, ugyanis 600 lovassal az előre küldött lengyel csapat állásától csak fél mérföldnyire, Nimptsch-hez közel, a szállítmányt meglepően megtámadta, s a kíséretet szétvervén elfogván, az egész szállítmányt letartóztatta. A becses zsákmánynak egy részét Hág a magával hozott könnyű szekerekre rakva rögtön elvitette, a már el nem szállítható boros hordók fekekeit kiüttette, a többi készleteket pedig helyben elégettette. Midőn a wilkai csapat a szerencsétlen esetről értesült, Hág Ferencz már Schweidnitz falai között biztosságban volt zsákmányával és számos foglyával, kiknek váltságdíj fejében a lengyelek 10,000 arany forintot voltak kénytelenek fizetni. Ez esemény nagyban elősegítette a megszálló tábor inségét, mely fokonkint növekedvén, a cseh-lengyel vezéreket végre is békekötésre kényszeríté.

Hág Ferencz vitéz pályafutását Mátyás oldalánál, Szabács ostrománál végezte be.

Hősies kitartás. — Mátyás király a sziléziai hadjáratban, midőn Boroszlót megszállotta, a lengyel és cseh sereg egyesülését minden erőmegfeszítése daczára sem volt képes meggátolni, s így arra kelle szorítkoznia, hogy az ellenség roppant seregét folyton nyugtalanítsa. Így többek között a briegi, oppelni és olai őrserég fáradhatatlanul zaklatta a cseh-lengyel tábor elszakadozott csapatait. Ez utóbbi védő őrségéhez tartozott egy ötven emberből álló különítmény, mely a rosenheimi mal-moknál magát megfészkelvén, a lengyelek összeköttetéseit folyton háborgatta. Ennek véget vetendő, az egyesült táborból 1000 válogatott ember indult ellenök; de a bátor kis csapat a harcot ez egyenetlen ellenséggel is fölvette s állásában vitézül kitartva, oly jelesen harczolt, hogy a lengyelek közül a sikertelen küzdelemben 200 életét vesztté, a többinek pedig szégyen szemmel vissza kellett vonúlni. A maroknyi csapat e hősies küzdelem után diadalmasan vonúlt be Olauba.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

HUNYADI MÁTYÁS KIRÁLY HADTÖRTÉNETÉNEK
BIBLIOGRAFIÁJA.

A) BELFÖLDI KÚTFŐK ÉS ÁLTALÁNOS MŰVEK.

Kútfők: *Thuróczi*: Chronic. Hungar. (apud Schwandtner). — *Bonfini* Rer. hungar. Decades. — 1496-ig. Méltatását l. *Helmár* Ágost könyvében (1876. Akadémia) és *Zsilinszky M.* értekezésében (Századok 1877). — *Ranzanus*: Comm. de reb. hungaricis. Előbb Schwandtnernél I. most jobban a Mátyás Flórián által kiadott: Fontes Domest. Hist. Hung. IV. kötetében. — *Galeoto Marzio*: de dict. ac fact. Matthiæ reg. Hung. (Schwandtnernél. I. 534). — *Chronicon Dubnicense*. (Mátyás Flórián: Font. Dom. H. H. III. köt.). — *Cortesi*us, De virtutibus Matth. Corv. Hung. Regis. (1531.) — Egy *Mayer* által kiadott, hazánkra vonatkozó kútfő-töredéket l. alább. Szintúgy az *Unrest* által írt magyar krónikát. — Magyarország leírása a XV. és XVI. században olasz követek nyomán. (Budap. Szemle 1882. 61. sz. 154. l.)

Oklevélggyűjtemények. *Kaprinay*: Hungaria diplomatica temporibus Matthiæ Corvinæ. (2. köt. 1767 és 1771). — *Stephanus Vida*: Epistolæ Matth. Corv. Reg. Hung. (1744. Kassa). Egy évvel utóbb kelt a *Kelcz* által rendezett kiadás (Kolozsvárott.) *Teleki Józ. gr.*, A Hunyadiak kora. Oklevéltár. (Ideszól a X és XI. kötet.) — *Theiner*: Vet. Monum. Hist. Hung. illustr. (Ide szól a II. k.). *U. az*: Mon. Slavorum meridionalium. (Ide szól az I. köt. 1198—1549.) — *Codex Diplom. Patrius*. Ide szól a 4. és 5. köt.) — Különösen pedig: *Magyar diplom.-emlékek* Mátyás kir. korából. (Szerk. Nagy I. és Nyáry Alb.) 4. köt. — Továbbá: *Marczali*: Regesták külföldi levéltárakból. (Tört. Tár. Új folyam, külön is megjelent.) A horvát és török viszonyokra l. általában: *Ljubic*, Cod. dipl. Slavor. Merid. Pars II. — Acta Croatiae 1599-ig. (1863.) — *Makuscer*: Mon. hist. Slav. Merid. (II. köt. terjed 1531-ig). — *Tkalčić*: Mon. hist. episcop. Zagrab. (2 köt.). A többi ideszóló gyűjteményt l. alább a török rovatban. — Végül említendők: *Kovachich*: Vestigia Comitior. apud Hungaros. — Az újabban megjelent családi oklevéltárak (Zichy és Károlyi család) az országos történetre vonatkozólag csak keveset tartalmaznak.

Kézíkönyvek. Mátyás király történetének megírásával csak későn kezdtek nálunk foglalkozni; a mult század végéig alig találunk

nehány rímkrónikát és följegyzést. Ilyenek a Görcsönyi-féle rímkrónika, melynek befejezését Bogáthi Farkas vállalta aztán magára. Megjelent előbb a Heltai-féle Canzionálejében. (1574. Kolozsvár.) — Nyéki Vörös Mátyás följegyzéseit Mátyás királyról kiadta Toldy Fer. (Új Magy. Muzeum 1860. 401. l.) Említendő még Gercsei Ambrus historiás éneke Mátyás királyról. (Kolozsvár 1577.) — Áttérve az újabb kézi és segédkönyvekre, időrendi sorban így következnek: *Pray*: Annales regum Hungariæ. — *Katona*, Hist. crit. regn. Hung. (Ide szól a 14—17. köt.) — *Fessler-Klein*: Gesch. d. Ungern. (III. köt. 1—221. l.) *Fessler*: Matth. Corvinus. (2 köt. 1793—94.) — *U. az.* A három nagy magy. kir. viselt dolgaiknak rajzolatja. (Magyarul és németül. 1815.) — *Schmidt*: Ad Hungaros. (1798. Bécs. Tartalma: Bella Matth. Corv. et decreta sub M. Corv. circa insurrectionem.) — *Gf. Majláth*, Gesch. d. Magyaren. (2. kiad. II. és III. kötet.) — *Engel*: G. d. ung. Reichs. (III. köt. 1. rész.) Engel többi műveit l. a török rovatban. — *Hunyadi Mátyás*, Magyarország királya. (Minerva 1831. 733 old.) — *Matth. Corvinus*, Ungarns grosser Herrscher. (Megjel. a Hormayr-féle Taschenbuch 1824. évfolyamában, 244. l.) — Továbbá: *Teleky József*: A Hunyadiak kora. (Ide szól a 2—5 köt.) — *Szalay László*, Magyarország történ. (2. kiad. Ide szól a III. köt. (186 s. k. lap.) — *Horváth Mihály*: A magyarok történ. (3. kiad. III. köt. 77—234 l.) *Kerekgyártó Arpád*: A magy. történ. kézikönyve. (II. köt. 141. l.) — *Sayous-Molnár*, A magy. egyet. történ. (I. köt. 278. old.) — *Szalay József*. A magy. nemzet történ. (I. köt. 65 l.) — *Obelecz*, I. Mátyás király. (Nagybeeskereki gymnas. progr. értekez. 1878.) — *Ottó József*, Mátyás kir. diplomáciája. Tudori érték. 1884. — *Jósika Miklós*, Mátyás király. (4. kiad. 1886.) — *Szilágyi F. I.* Mátyás kir. (Történ. zsebkönyv.) — *Zerffi G.*: Hungary under King Matthias. (Transactions of the Roy. Historical Society. New Series 1884.) — *Márki Sándor*: Hunyadi Mátyás története. («Magyar Helicon» 1885.) — *R. Horváth Jenő*: Mátyás király. (Hadtört. Közl. 1888. évf. 3. füz.) — *Fraknói Vilmos*, Mátyás király élete. (Meg fog jelenni a Történ. Életrajzokban. 1890.) — Kisebb értekezéseket l. *Szinnyei* Repertoriumában. (I. 40 s. k. l.) — *Jakab Elek*, Mátyás király mint szónok és hadvezér. (P. Napló. 1889. 242. sz.)

- *Krones*: Handbuch der Gesch. Oesterreichs. (Ide szól a II. köt. 397 l.) — *U. az.*, Grundriss der österr. Gesch. (401. l.) — *Huber*, Gesch. Oesterreichs. (III. köt. 130 s. k. l.)

Egyéb általános művek: *Fraknói Vilmos*, Zrednai Vitéz János élete. (1879.) *U. az.* Váradai Péter érsek élete. (Századok 1883 és külön lenyomatban). — Váradai leveleit kiadta *Wagner* 1776. — *Horváth Mihály*: Corvin János élete. (Kisebb művei I. 29.) — *Csánki Dezső*:

Mátyás kir. udvara. (Századok 1883 és külön.) — *U. az*: Rajzok Mátyás király korából. (1886.) — *Kerékgyártó Elek*: A magyar kir. udvar a királyság fénykorában. (1881.) — *Salamon Fer.*, Budapest történ. (II. köt.) és «Török hódítás Magyarországon» (2. kiad. 41 s k. l.). — Erdély története *Szilágyi S., Kőváry* és *Teutsch*-tól. — Kuriosum gyanánt l. *Ferrara Torquatus* csillagásznak Prognosticon-ját. (Kertbeny: Ungarns Erstlingsdrucke 10 l.)

V. ö. *Nyáry Alb.*, A modenai levéltár magyar történ. szempontból. (Történ. Tár. Új foly. 1879.) — *U. az*, A modenai Hyppolit-Codex. (Századok 1870. és 72.) — *Fraknoi*: A vatikáni magyarországi oklevéltár. (Magyar Sion 1882 és külön.)

B) VISZONY III. FRIGYES NÉMET CSÁSZÁR ÉS AUSZTRIA URÁHOZ.
A CSEH HÁBORÚ KITÖRÉSÉIG.

Általános kútfők: *Aeneas Sylvius*: Historia Friderici imperatoris. (Kollár Analecta II. köt.) E művet Hinderbach János püspök 1462-ig folytatta.) *Aen. Sylv.*, Europa (Freher-Struve. II.). *U. az*: Epistolæ. (Ezekre vonatkozóan l. *Voigt* értekezését az Archiv für österr. Gesch. XVI. köt.) *Aen. Sylvius*: Commentarii rerum memorabilium. (1463-ig.) — Továbbá: Rolevinck, Vergen (Nauclerus), *Schedel* és *Trithemius* ismeretes kortörténeti művei.

Osztrák kútfők: Több rendbeli zárda-krónika (Mon. Germ. XI. köt.), első sorban az Annales Mellicenses (1564-ig) és Anonymi Mellic. breve Chronicon Austriæ és a Continuatio Claustroneoburgensis; továbbá a «Chronicon Salisburg.» 1404—1493-ig. — A «Chronicon Austriæ» (egy névtelentől: Senckenbergnél V. (1467-ig). — *Behaim* két műve csak Bécs beltörténetét érdeklik. — Valamivel általánosabb fontosságú: *Copeibuch der Stadt Wien. 1454—64.* (Font. rer. Austr., II. Abth. 7.) — *Ebendorfer de Haselbach*: Chronicon Austriacum. (1463-ig. Peznél. II.) Ebendorfer másik műve a Vita Friderici még nincsen kiadva. — *Arenpeckh* Chronicon Austriacum: 1488-ig. (Peznél I.)... *Unrest Jakob*. Oesterr. Chronik 1434—1499-ig. Kiadta *Krones*. — *Unrest*: Bruchstück einer ungar. Chronik. (Mittheilg. d. Instituts für österr. Geschichtsforschung I. 1880. 3.). *Krones*: Die Cillier Chronik (Arch. f. Öst. Gesch. 48 köt.). *Grünbeck*: Historia Friderici. III. et Max. I. (—1508-ig. Kiadta Chmel: Österr. Geschichtsforscher I. köt.)

Későbbi írók: *Fugger*, Spiegel der Ehren des Hauses Habsburg. (Kiadva 1668.) *Gerhard van Roo*: Annales rerum ab Austriacis

Habsburg gentis principibus gestarum. (1592.) Továbbá: *Lazius* és mások ismeretes művei. — *Spieshamer*: De Cæsaribus et imperat. Romanis — 1521-ig. (1601).

Oklevélgyűjtemények: *Müller J.* Reichstagstheatrum 1440—93. (1713, II. köt.) *Chmel*, Regesten zur Gesch. K. Friedrichs III. (1840). *U. az*, Materialien zur österr. Gesch. (II. köt.). — *U. az*: Der österr. Geschichtsforscher (2 köt.). — *Birk*, Urkunden und Analecten zur Gesch. K. Friedrichs. (II. rész 1452—67. Arch. f. öst. Gesch. X.) — *Bachmann*: Briefe u. Akten zur österr. Gesch. 1448—78. («Font. rer. Austr. II. Abth. 44. Bd. 545 levél.) — *Firnhaber*, Urkdl. Beiträge zur Gesch. Ungarns. (Arch. f. öst. Gesch. III. 375.) — *Das kaiserliche Buch des Markgf. Albrecht Achilles*. (2 köt. Kiadták Minutoli, Burckhardt és legujabban *Wagner* 1881.) — *Lichnowsky*, Gesch. des Hauses Habsburg. VII—VIII. (Regesten). *Höfler*, Urkundl. Beiträge zur. Gesch. der Häuser Brandenburg und Österreich, Ungarn u. Polen. 1464—97. (Arch. f. öst. Gesch. VII. köt.) *Rösler*, Auszüge aus den Repertorien des sächs. Staatsarchivs (I. Századok 1870, 315 l.). — *Raynaldi Annales Ecelesiae* (XIX. köt. 1458—1503.)

Ujabb kézikönyvek és értekezések. Kronos és Huber könyvein kívül I. *Bachmann*. Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrichs III. und Max. I. mit bes. Berücksichtigung der österr. Staaten-gruppe. (I. köt. 1884. Tartalmazza az 1461—68. éveket.) Ide szólnak még: *Kluckhohn*: Ludwig der Reiche, Herzog von Bayern. 1863. — *Hefele*: Conciliengesch. 8. köt. 1887. (Kidolgozta *Hergenröther*. (Ide szól a kötet első fele, az 50. könyv.) — *Voigt*: Enea Silvio, Papst Pius II. (3 köt. 2. kiad.) — *Pór Antal*, II. Pius pápa. (Szt István társulat kiadásában 1879.) Részlet e műből: Pius pápa és Hunyadi Mátyás. (Budapesti Szemle. 1879. 40. sz. 259. l.) és: Enea Silvio viszonya Magyarországhoz. (U. ott. 1878. 31. sz.). *Pastor* műve a római pápákról csak a 2. kötetben fog e korszakkal foglalkozni. *Fraknoi*: Carvajal pápai legatus követésegei. 1448—1461. (Tört. érték. XIV. köt. 4. sz. 1889.) — *Zeissberg*: Der österr. Erbfolgestreit nach dem Tode Ladislaus Posthumus. 1457—1458. — *Knauz Nánd.*, Mátyás kir. és Frigyes császár. (Magy Sion. 1864, 57.) — *Birk*, Der Vertrag der Wittwe des Gubernators Hunyadi und M. Szilágyi mit Palatin L. Gara. (1852. Bécs «Sylvesterspende».) — *Firnhaber*, Die Verschwörung der Siebenbürger gegen Matth. Corvinus im J. 1467. (Notizblatt der kais. Akad. zu Wien. 1852. II. 193. L. Századok 1870. 321. lap. — Továbbá Hunfalvy Pál cikkét (u. ott. 1880. évf. a 881. lapon.) — A régibb művek közül csak *Kurz* használható: Österreich unter Friedrich IV. (III) (1812—15. 2 köt.) — V. ö. *Czeles*

Márton kéziratait az egyetemi könyvtárban, nevezet. a 4. 7. és 8. kötetet.

C) A CSEH HÁBORÚ.

Források. A főbb források ezek: A cseh évkönyvirók («Stari letopisi». Kiadta Palacky a Ss. rer. Bohem. kötetekben). Német kivonatot készített *Junghmann* (Höfler: Ss. rer. hussit. Font. rer. Austr. III. 227). Az egyik író magát Benés folytatójának mondja, a miért is Palacky e névvel jelöli. *Dobner* ellenben «Pulkava folytatójának» nevezte el. (Mon. Hist. Boh. IV. köt.) Toldalékul Palacky egy cseh rímkrónikát csatolt az évkönyvirókhöz, mely a magyar-cseh háborút tárgyalja (1464—74-ig). A többi cseh író, mint *Dubrarius* és *Hayek*, több évtizeddel később írt csak. — *Pessina* kanonok (a «Mars Moraviæ» és «Posphorus septicornis» szerzője) szintén csak 50 évvel utóbb írta meg a háborút. — Fontosságáról l. Palacky: *Gesch. v. Böhmen. IV. 2, 611. jegyzet.* — Sokkal fontosabbak a *lengyel és sziléziai kútfők.* — Először is *Dlugos* (a XIII. könyvtől kezdve) és folytatója *Kromer*, ki 1480-ig belőle merített. (Ezekről l. *Zeissberg*: *Die poln. Geschichtschreibung des Mittelalters 1873.* és *Finkel* értekezését a *Mon. Polon. Hist. 16. kötetében 1883.*) — Másodszor pedig *Eschenlœr* boroszlói városi jegyzőnek műve: *Historia Wratislawiensis. 1440—79.* (Kiadta *Kunisch* «Denkwürdigkeiten. 2. köt.). Uj, és a hazai történetírók által idáig még fel nem használt kútfő: *Chronik des Benedict Johnsdorf*, melyről már Palacky is kedvezően nyilatkozott. E munka nemrég a «Geschichtschreiber Schlesiens» cz. vállalatban napvilágot látott. (1883. XII. köt.) Sok tekintetben megbízhatóbb mint *Dlugos* és *Eschenlœr.* — V. kül. össze: Palacky értekezését: *Über Eschenloers Gesch. von Breslau.* «Monatsschriften des Böhm. Museums. II. 1. 225 és II, 253; továbbá *Kunisch* cikkét: *Eschenlœr u. seine Denkwürdigkeiten a Petz-féle: Archiv-ben. V.; 1824; Markgraf: Die Entwicklung der schles. Geschichtschreibung (Zeitschr. d. Ver. für Gesch. u. Alterth. Schles. 22. köt. 1888.)* és *Grünhagen: Wegweiser durch die schles. Gesch. Quellen bis 1550. (1889.)* — Még említendők: *Dačiky* Miklós feljegyzései, ki az egykor *Bartós*-ból merített. (Časopis česki Museum. IV. 1827. 77, mely feljegyzések különösen Mátyásnak 1470-iki, Kutenbergig történt előnyomulásáról szólnak; ujabban *Rezek* adta ki e kortörténetet. (1878.) — *Brczan: Kronika Rosenberska. (Časopis česki Mus. (1828.)* — *Olmützer Sammel-Chronik, 1432—1656, kiadta Dudik (1858.)* — Végül l. *Hand-schriftliche Mittheilungen aus einer Chronik Bresslaus. (A polgárok felkeléséről Podiebrad ellen.) Megjelent Hermayr Archiv-jában, 1820.*

18—22. számában. — *Scultetus*: Annales Gorlicenses. — *Cureus* glogaui orvos: Annales Silesiæ (1571). — *Sommersberg*: Siles. scr. rer. diplomatarium. — V. ö. a Stenzel-féle: Scriptorum rer. Silesiarum. III. kötetét. (1458—1526.)

Oklevélgyűjtemények. *Palacky*: Urkundliche Beiträge stb. (Font. rer. Austr. XX. köt.) és az általa közlött oklevelek a régi Archiv Český IV—V. kötetében. — *Kalousek* pedig az Archiv Český új folyamában közlött okleveleket, kivált a VII. kötetben. — *Bachmann* és *Markgraf*: Politische Gesch. der Stadt Bresslau. 1463—1469. (Ss. rer. Siles. IX. 1874.) — *Bachmann*: Urkunden u. Aktenstücke zur österr. Gesch. unter Friedrich III. (Font. rer. Austr. II. Abth. II. 52. Bd. 1879). Régi: *Dobner*: Mon. Bohem. II. köt. 1199—1611. — *U. az*: Spec. cod. diplom. Morav. 879—1500. — *Boczek*: Cod. diplom. Morav. Ide szól a 8. és 9. köt. — *Wattenbach-Grünhagen*: Cod. Registr. Wenceslai. — *Chmel és Lanz*: Mon. Habsburgica. (I. rész. 3 köt. 1471—86. Kiadta Chmel.) — Továbbá: Birk, Bachmann és Höfler eml. gyűjtem. művei. — Lehns- und Beitzurkunden Schlesiens. (I. köt.) — *Riedel*: Cod. Dipl. Brandenburg. — *Dojiel*, Codex Diplomat. regni Poloniae. (I, IV, V. köt.) *Sokolowski és Szuiski*: Mon. mediæ ævi hist. res gest. Poloniae illustrantia. (II. köt. Codex epistolaris. 1384—1492. — (1882. Krakkó). — *Schmidt Film.*, Az olmüzi városi levéltár magyar vonatkozású okiratai. (Századok 1889. 207 l.)

Külön irodalom és kézikönyvek. Feltűnő, hogy e hozszadalmas és véres háborúnak hadi eseményeiről külön irodalom jóformán nem létezik. Ennek okát, legalább részben, a kútfők ellenmondásában találjuk, melyek még a csatározások színhelyére vonatkozólag sem értenek egyet. Csak a sziléziai hadi eseményekre vonatkozóan rendelkezünk tekintélyes helyi irodalommal. — *Palacky*: Geschichte Böhmens. (Ide szól a IV. köt. 2. része. 500—664. lap, és az V. köt. 1. fele 1—267. l.) — *Schlesinger*, Gesch. Böhmens. (2. kiad.) — *Das streitbare Böhmen*. Darstellung der vorzüglichsten Kriege dieser Nation (1814). — *Tomek*: Gesch. der Stadt Prag. (Ide szól a VI. köt. 1436—60, kiegészíti Palackyt.) — *Dudik*: Gesch. Mährens (IV. és V. köt.). — *Pilarz*: Historia Moraviae. — *Fischer*, Gesch. der Stadt Olmütz és *Janisevsky*: Chronik von Olmütz. — *Kloss*: Gesch. der hussit. Kriege in der Lausitz. — *Scheltz*: Urkundl. Gesch. der Lausitz. (1847. II. köt.). — *Ermisch*, Zur Gesch. der sächs.-böhm. Beziehungen. 1641—71. — *Köhler*: Gesch. der Oberlausitz bis 1815. Preisgekrönt. (2. kiad. 1867). — *Grünhagen*: Gesch. Schlesiens. (I. köt.) *Kürschner*: Nachrichten über die Vorgänge in Schlesien unter G. Podiebrad u. Matthias. (Aus dem Archiv der Stadt Eger. Megjelent a Zeitschr.

für Gesch. und Alterth. Schlesiens. VIII. köt.) — A Boroszlóról szóló művek között: *Klose*, Document. Gesch. der Stadt Breslau. Új kiad. (III. köt.) — *Pol*: Jahrbücher der Stadt Breslau (*Büsching*: Zeitbücher der Schlesier, 4. köt. 1813—23). — *Kürschner*: Nachrichten über die Vorg. in Schles. unt. d. Königen Georg u. Mathias aus dem Archiv d. Stadt Eger. (Zeitschrift d. Ver. f. Gesch. u. Alterth. Schlesiens, 8. köt.) — *Weiss*, Chronik d. St. Br. 1888. — *Markgraf*: Gesch. Bresslaus. 1888. — *Menzel*: Gesch. d. St. Br. 1824. — Bresslaus Thürme und Befestigungen. (Schles. Provinzial-Blätter 1819. és 1840.) — *Heyne*: Gesch. des Bisthumus Bresslau. (3. köt.) — *Biermann*: Gesch. der Herzogthümer Troppau u. Jägerndorf. — *Caro*: Gesch. von Polen. (Ide szól az V. köt. 1. fele.) — Továbbá: *Droysen*: Gesch. der preuss. Politik. (II. 1.). — *Langen*: Herz. Albrecht der Beherrzte v. Sachsen. 1838. — *Bachmann*: Die ungar. Krone und Kön. Georg v. Böhmen. (Zeitschr. f. österr. Gymnas. 1877.) — *Markgraf*: Über Podiebrads Verhältn. zu P. Pius II. (Forschg. zur deutsch. Gesch. IX. 1869.) — *U. az*, Über Podiebrads Project eines allgem. christl. Bundes zur Vertreibg. d. Türken. (Sybel, Hist. Zeitschrift. 21, 245.). — *U. az*: Bildung der kath. Liga gegen Podiebrad. (U. ott 38. köt.) — *Pazol*: Podiebrad u. das Concil 1467. (Arch. f. öst. Gesch. 46, 1868.) — *Voigt*, *Jordan*, *Losserth*, *Richter* és *Bachmann* értekezései Podiebradról nem igen érintik a hazai történetet; ez okból itt mellőzöm azokat. — V. ö. *Koner*, Repertor. I, 107. — *Jähns* 887. 1.

Podhraczky: Kereste-e Hunyadi Mátyás a cseh koronát? (Tudom. Gyűjtemény. IV. 1830, 1.) — *Wurscher A.*, Beziehungen des Kön. Matthias zu Georg u. Wladislaus von Böhmen. (A bécsi II. kerül. reáliskola programjában. 1885.) — *Óváry L.*, Mátyás találkozása Ulászló cseh királyal Iglóban, 1486. (Századok. 1889. 393. l.) — *Lovcsányi*: Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez. (Századok 1886. 8. füz. 708—714. l.) — *Markgraf*, Heinz Dompnig, der Bresslauer Hauptmann. (Zeitschr. d. Ver. für Gesch. u. Alt. Schles. XX. 1886). Ezen Dompnig és Stein György valának Mátyás főbb hívei Boroszlóban; nekik köszönhette a város átadását is. Mátyás halála után az ellenpárt kerekedett felül és Dompnig lefejeztetett. — Saint René. *Teillandier*: Tcheques et Magyars. 1869. V. ö. Ungar. Revue 1881. 131—2. l.)

A boroszlói békéről l. *Palacky*. V, 1. *Grünhagen*, I. 326. *Caro* V, 1, 357. — V. ö. a *Sasinek könyvéről* szóló cikket a Századokban 1873, 342. l.

A cseh háborúval némi kapcsolatban áll a *Vitéz-fele összeesküvés* és *Kázmér lengyel herceg betörése*. Erre vonatkozólag l. *Fraknoi* monographiáját Vitézről, továbbá az említett kézikönyveket, többi között: *Caro*, Gesch. Polens. V, 1, 350. és *Huber*. III. 227—8. l.

A cseh rablóhadak és leveretésök. Krones értekezése a gráci gymnas. programjában. (1862.) — *Mayer G.*, Giskra von Brandeis und seine Hussiten in Oberungarn. 1886. — *Kwiatkowsky S.*, Joh. Giskra von Brandeis. (A leMBERGI FERENCZ JÓZSEF GYMN. 1886. ÉVI PROGRAMMJÁBAN.) Régibb munkák: *Bartholomeides Ladislaus*: Descriptio Comitatus Gömöriensis. — Memorabiliaprovinc. Csetnek. (1740.) — Notitia comitatus Gömöriensis 1805. — De Bohemis Kishontensibus. (1796.) — Axamit zsebrák levele Bártfa városához. (Történ. Tár. 1881.) — Axamit csapatjairól: *Jähns*, 895. l.

D) TÖRÖK HÁBORÚK.

Kútfők. A hazai kútfőket l. fentebb. — Továbbá: *Dlugoss.* — Byzantinus írók: *Chalcocondylas* történeti műve 1462-ig. — (Ed. Bekker, «Corp. Ss. hist. Byzant.» XLIV. köt. 1). — *Dukas.* — 1463-ig. (U. ott.) — *Phrantzes.* — 1477-ig. (a Corp. Ss. hist. Byz. Venet. XXIII. kötetében). — *Kritobulos*, Mohammed életrajza. 1467. Kiadta *Dethier*.

Török kútfők: Seadeddin krónikája, olaszra ford. Bratutti: 2 köt. (1649—1652). — Több más kútfőről. Hammer művét. — *Velencei és olasz írók*, mint Marino Sanuto. — Az egykorú német Flugschriften-irodalomból Aventinus dolgozata említendő: Über die Ursachen des Türkenkrieges. (Aventinus új kiad. Kiadja a bajor akad. I. köt. 1881.) — V. ö. *Konstantin Mihály* török krónikáját. (Századok. 1876. 416—425. l. Közli: *Drakulics Pál*.)

Kézírók és oklevéltárak. *Leunclavius*: Annales Sultanorum Othmanidarum etc. (2. kiad. 1596). — *Barletius-Lonicerus*: Chronica Turcica. (3 köt. 1578.) — *Du Cange*: Hist. Byzantina. (1688. 2 köt.) — *Dequignes*: Hist. générale des Huns, Turcs etc. (5. köt. 1578.) — *Kantemir-Schmidt*: Gesch. des osman. Reichs. (1748. 5. köt.) — *D'Ohsson*, Tableau général de l'empire ottoman. (1788.) — *Váli I.*, Római imperatorok tükre. 1778. — *Schmitth*, Imperatores Ottomanici. 2 köt. 1760. — *Zinkeisen*: Gesch. des osman. Reichs in Europa. (7. köt. Ideszól I—II.) — *Hammer-Purgstall*: Gesch. d. osm. Reichs (4. köt. 2. kiad. I—II.) — *Hopf*: Gesch. Griechenlands im Mittelalter. (Ersch. — Gruber, Encycl. I. 85—86. köt.) — *Schmeidler*, Gesch. d. osm. Reichs. 1878. — *Lázár Gy.* Az ozmánok története. (2. köt.) — *Hertzberg*, Gesch. d. Byzantiner u. Osmanen. (1883. a 612, 621, és követk. lapon.) *Makusew*: Monum. Turcica. 1430—1589. — *Pray*, Comment. histor. Bosniae etc. (Ed. *Fessler*. 1837). *Klaič-Bojničić*: Gesch. Bosniens. (1885.) — *Engel*, Gesch. der Nebenländer

d. ungar. Reichs. (II. köt.) — *U. az, Gesch. von Serbien.* — *U. az, Gesch. der Walachei u. Moldau.* — *Schimék, Gesch. von Bosnien u. Rama.* 1787. — *Engel* Gesch. des Freistaates Ragusa. — *Gelcich-Thallóczy*: Ragusa összeköttetéseinek oklevéltára. (1888.) — *Asbóth*: Bosznia és Herczegovina. (I. 1 és 5. fejt.) — *Strauss*: Bosznia. Föld és nép. (2. köt. 1883.) — Mátyás k. Boszniában: (Hazánk. I. 1884. 228.) — *Türr L.* A magyarok és ozmánok harczai. (Székesfeh. reáliskolai progr. — érték. 1883.) — Ének Szabács megvételéről. (Egykorú.) Közli Thaly K. (Századok. 1872. és Sziládinál: Régi magyar költők tára. I.) — Szabács viadaláról. (Századok 1872. 119. l.) V. továbbá össze: Századok 1878. évf. 772—23. l. és 1877. évf. 619—620. lap. — *Csánki Dezső*: Szabács megvétele. (Hadtört. Közl. 1888. 3. füz.). — *Temesváry* rímkrónikája a kenyérmezei diadalról. (Heltai: Canzonale és 1569. Debreczen.) — *Udvarfi Mór*: A kenyérmezei diadal. (Emich-naptár. II. 1861.) — *Benigni*, Paul Kinizsy (in: Charakter-Schilderungen aus der Gesch. der österr. Staaten. 1809. I.). — Kinizsi P. 3 rövid életrajzát l. Szinnyeinél, Rep. II, 238. — Mátyás király hadjáratáról Oláhország ellen (1467): Hunfalvy Pál (a Századokban. 1888. a 765. lapon). — Új oklevél Nagybánya számára a moldva támadás ügyében (1469. Századok 1889. 8. füz. 129. l.) — Új kereszties hadjárat terve: *Mircse János*, Mátyás kir. utolsó éveiből. (Század. 1882., 81. l.) — *Óváry Lipót*: Otranto felszabadításának 400-ik évfordulója. 1481. (Század. 1881. 497. l. Lazzetto nápolyi krónikája után.) Végül az eml. egyháztörténeti művek és *Gottlieb*: Der *Legat R.* Perraudi. (Histor. Jahrbuch der Görres Ges. VI. 1885. kivált 443. l., hol a pápai segédpénzek fel vannak sorolva.) Ide szólnak továbbá *Mone*: Rathschläge zum Türkenkrieg. 1477. (Anzeig. für Kunde des deutsch. Mittelalters. 1839. 290 és 460). — Több egykorú «Anschlag des gemeinem Zugs gegen die Türken». 1474. — (Kertbeny, Ungarns Erstlingsdrucke. a 6—7. és a 500. old.). — *Janssen*; Frankfurter Reichstags-Korrespondenzen. (Oklevelek.) — *Haselbach*; Die Türkennoth im XV. Jahrhdt. besonders mit Bezug auf Österreich. 1864. — *Iluof*: Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark (Mitthg. d. Ver. für steir. Landkunde. 1884. 32. sz.). — *Dimitz*, Gesch. Krains. I. — A Horvátország ellen intézett támadásokról l. *Unrest* plébános eml. krónikáját és az egykori «Annalen von St. Paul in Kärnten» jelentését, (Arch. f. öst. Gesch. 48. köt.). — Továbbá a következő *hadttörténeti művek*: Gallitzin II, 2, 736. — *Brandt*: Gesch. des Kriegswesens. (II. köt. 2. fejt. «Ungarn u. Osmanen»). — *Martens*: Gesch. der Türkenkriege in Europa seit 1356. (2 köt. Ide szól az I.) — *Menadier*, Gesch. der Türken bis 1566. (1829.) — *Truckenbrod*: Gesch. aller Türkenkriege bis 1788. — A régibb hadttörténeti műveket

(Sansovino, Curio, Königshofus, Bernino stb.) I. *Pohler* művében : Bibliotheca histor.-militaris (I. köt. 10—11. l.) és *Jähns*-nél, 714—723. l.

E) A III. FRIGYES ELLENI HÁRMAS HÁBORÚ.

Kútfők. Ezeknek egy részét már felsoroltuk (a 254. lapon) kivált a zárda-krónikákat, melyekhez hozzájárul a Wattenbach által kiadott Ann. Austriae. (Mon. Germ. XI.). — Továbbá : Anonymus apud *Lincks* : Annales Claravallenses. (=Zwettl. 1723. Bécs.) — *Tichtl* bécsi orvos naplója : Diarium 1477—95. Kiadta — hézagosan — Rauch (Ss. rer. Austr. II. 533) és teljesen : *Karajan*. (Font. rer. Austr. I. 1855. 1—66. l.) Tichtlről l. egyébiránt : Aschbach, Gesch. der Wiener Universität I. 329. — Acta urbium Cremsensis et Steinensis (Rauch. Sss. rer. Austr. III. 257). — *Thein* önéletrajza. (Arch. f. öst. Gesch. 1876.) — *Unrest*, Chron. Austr. (l. f.). — «Wie K. Matthias die Neustadt belagert.» (Egykorú jelentés Bécs-Ujhely ostromáról. Kaltenbäck : Österr. Zeitschft. f. Gesch. 1835.) — Egy a magyar hadban szolgáló német zsoldos katona elbeszélését kiadta *Tettau*. (Mitthg. des. Ver. für Gesch. u. Alterth. — Kunde von Erfurt. 1869. 4. füz. 12. l.) — A bécsi egyetem egykorú irományai. («Austria. 1842. évf.) — Apróbb kútfőket l. Kronesnél. (Grundriss. 407. l.). — Egy magyar krónika töredékét (1477—91.) kiadta *Mayer F.* (Annal. z. österr. Gesch. im XV. Jhd.).

Oklevéltár. L. a már eml. gyűjteményeket. (a 255. lapon.) Továbbá Miksa főherczeg levelezését. (Kiadta Kraus. 1875.) — *Chmel*, Zur Gesch. d. Königs Matth. Corvinus 1486—89. (A bécsi akad. értekezés. közt.) — *Chmel* említ. műve : Materialien és : Regesta 1452—1493. (II. köt.) — *Chmel* és *Lanz* : Mon. Habsb. I. rész. 3. köt. Chmeltől. — *Höjler* és *Bachmann* eml. műve. — *Bachmann* : Aus den letzten Tagen K. Friedrichs. (Mitthg. d. Inst. f. österr. G.-Forschg. VII, 1886, 471.) — *Mayer K.*, Über Verpfändung der Städte St. Pölten und Mantern durch Corvinus (13 oklevél. Arch. f. öst. G. 1850. 405. l.). — Zur Gesch. d. Königs. Matth. Corvinus. (Arch. f. ö. G. I. 1848.)

Kézikönyvek és értekezések. Az eml. kézikönyvektől eltekintve : *Schober*, Die Eroberung Niederösterreichs durch Matth. Corvinus. 1879. — *Mayer F. M.*, Über die Abdankung des Erzbisch. Bernhard von Salzburg u. der Ausbruch des 3. Krieges zwischen Friedrich u. Matthias Corvinus. 1477—81. (Arch. z. Öst. Gesch. 55 és 56. köt. ; külön is megjelent 1877.) — *Wiedemann* : Die Reichspolitik des Grafen. Haug von Werdenberg in den J. 1466—86. (1884). — *Stroewer* : Herzog

Albrecht von Sachsen als Reichsfeldherr gegen die Ungarn. 1487. (Greifswald. 1882.) — Das Schreiben des Herz. Albrecht v. Sachsen an Markgraf Friedr. von Brandenburg vom 26. Feber 1488. über den Kriegszug wider die Ungarn in Steiermark. (Forschung, zur deutsch. Gesch. 24. köt. 524. l.). *Geusau Ant.*: Gesch. der Belagerung Wiens durch K. Matth. Corv. von Ungarn. (Bécs. 1805.)

A többi irodalom kizárólag helytörténeti jelleggel bír.

L. Bécs város történetét Hormayr, Weiss és Blümel-től (Gesch. d. Wiener Vorstädte. 1884—85.) — *Schlager*: Wiener Skizzen aus dem Mittelalter. (N. Folge. III. 241.) — *Gesch. Übersicht der Wiener Feldzüge*, etc. (oklevelek alapján). — Továbbá: *Herrmann A.*, Zur Gesch. der Stadt St. Pölten im XV. Jhd. (Gymnas. progr.-érték. 1887.) — *Hübner*, Denkwürdigkeiten der Stadt Znaim 1869. — Die Feste Pottenburg in Nieder-Österreich. (Blätter des Ver. für Landeskund. von Nied. Österreich. 1885. 167.) Ezen folyóirat egyáltalában számos történeti cikket tartalmaz. — *Kinzl*, Gesch. der Städte Krems, Stein u. Umgebung. 1870. — *Kerschbaumer*, Gesch. der Stadt Tulln. 1874. — *U. az.* Gesch. d. Stadt Krems. 1885. — *Laschka*, Gesch. von Perchtoldsdorf. (1884.) — *Schalk*: Gesch. der Einnahme von Perchtoldsdorf im J. 1465. (Blätter f. L.-k. 1884.) — *Gleich*, Gesch. von Wiener-Neustadt. (1808.) — *Böheim*: Chronik von Wiener-Neustadt. (2. köt. 1863.) — *Kaltenböck*: Über die Schlacht von Korneuburg. (16. Juni 1484. Österr. Zeitschft für Gesch. 1836. 4. l.) — V. ö. *Hanthaler*: Fasti Campil. (1818. Kiadta Pyrker.)

Stájerországrol: *Muchar*. VIII. köt. — *Wastler*: Befestigungen des Grazer Schlossberges 1543—1722. (Mitthg. d. hist. Ver. für Steiermark. 36. füz. 1887—88.) — *Gehler*, Gesch. d. Steierm. 1862. — *Kärntenről*: *Dimitz*, Gesch. Ks. 1886. — Ankershofen-Tangl 4 kötetnyi műve és *Aelschker* műve (1885.) és a régibb: *Megiser*, Annales Carinthiæ. Ide szól a 9—10. könyv. — *Schum*, Beitr. z. Gesch. d. Türk. Einfalls (Arch. f. Heim. Kunde von Krain. 1889). — *Felső-Ausztriáról*: *Pritz*, Gesch. des Landes ober der Enns. (1847. II. köt.)

Hazai irodalom. Ez csekély. Bécs város megadásának föltételei 1485-ben. (Hadtört. Közlem. 1888. 3. füz.) — Mátyás kir. bevonulása Bécsben. (Budap. Hirl. 1885. jun. 13.) — Mátyás kir. Ausztriában. (M. Házi Barát. VII. 1840. 25.) — *Kápolnai*, Magyar sánczok Felső-Ausztriában. 1485. (Hadtört. Közl. 1888. 1. füz.)

Szövetkezés a svájczakkal. *Sejesser*, Über die Beziehungen Kön. Matthias Corv. zu der Schweiz. (Luzern. 1860.) — *Szabó Károly*, Egy svájci követ Mátyás kir. udvarában. (Budapesti Szemle, 1862.)

143.) *Dändliker*, *Gesch. d. Schweiz*, és: Ursachen u. Vorspiel der Burgunderkriege. (1875).

F) A HONVÉDELEM SZERVEZÉSE.

Az említett kézikönyvek különböző helyeken; kivált *Fessler-Klein*, III. köt. 172—220. l. — *Horváth Mih.*, A honvédelem történ. vázlata. (Kis Művei. I. 186. l.) — *Ipolyi Arn.* beszéde a magy. hadi történetről. (Századok 1879. Függelék 49. l.) és Bunyitai V. által sajtó alá rendezett «Kisebb művei»-ben. *Meynert*, *Das Kriegswesen der Ungarn*. (1876. a 77—96 lapon). *U. ez*: *Gesch. des Kriegswesens und der Heeresverfassung in Ungarn* (3. köt.). *Gallitzin*, *Allgem. Kriegsgeschichte*. (Német ford. Ide szól a II. köt. 2. része.) — *Anger*, *Illustr. Gesch. der österr. Armee 1888*. (Ide szól az I. kötet két fejezete: «Magyarország hadügye 1526-ig» és a Hunyadi Mátyásról szóló fejez.)

Mátyás k. fekete seregének emléke. (Hadi és más nev. Történ. II, 1790. 477). *Sipos S.*: A fekete sereg. (Hazánk és a Külf. 1869. 42. sz.) *Gyárfás Istr.*, A fekete sereg. (Századok 1877, 500 és 617. l.) *Fejérváry*: A fekete sereg. (Tudom. Gyűjtemény III. (1823., 1—27). *I. Miksa levele* a fekete seregről (u. ott 1824. évf. 727. l.). *Piringer*: Ungarns Banderien stb. (1810). *Buzna Alajos*, Hunyadi Mátyás állandó hadsereg szervezetének vázlatos ismertetése. (Ludovica Akad. Közl. V. 1878. Czikksorozat). *Melichar*, A magy. hadügy történeti fejlődése. — Zsigmondtól a mohácsi vészig. U. ott. X. 1883., 247. l.) *Pacor*, A magyarok harcsmódja a II. korszakban, (u. ott VI. 1879, 1. füz.). — *Remellay Gusztáv*, Mátyás kir. hadserege (Emich-naptár. II. 1861. 173. l.). — *Kazinczy Gábor*: Gf. Zrínyi Miklós elmékedései Mátyás király életéből. (Új Magy. Muz. I. 1853., 1.) — A hadsereg zsoldjáról szóló fontos oklevelek: Diplomáciai emlékek. II. 232. 1464 (és nem 1471-ből). V. ö. Huber III. 211 és Horváth M. II. 229 lapján a jegyzeteket). A hadsereg 1479-iki létszámáról *Óvári Lipót* új adatokat közölt a florenzi állami levéltárból: Mátyás kir. szárazföldi és vízi haderejének leírása. (Történ. Tár. 1885. 762. l.) Ugyancsak *Óvári* ezt magyar fordításban is közzétette. (Századok 1884. 509.) *Tergina Gy.*, Magy. pénzügyi sat. vázlata 1458—1526-ig (1880).

Egyéb ide vonatkozó cikkek. *Korda D.*: Mátyáskori fegyverek a a bécsi arzenálban. (Ludov. Akad. Közl. 1886. ápril. füz.) — *Arányi L.*, Vajda-Hunyadvára 1452-ben sat. (1867). *Szendrei János*: Brinye vár

javainak és hadi szereinek jegyzéke. (Hadtörténelmi Közlemények 1888. 3 I. füz.)

A III. Frigyes elleni háború keretébe esnek végül: *Militärische Ordres des Königs Matthias Corvinus*. (Vonatkoznak Klosteineuburg ostromára 1484-ben, és megjelentek a Schedius-féle «Zeitschrift von und über Ungarn III. kötetében. (1803. 170. l.)

G) EGYEBEK.

Géresi Kálmán, Mátyás kir. összeköttetéseinek történetéhez Ivan Wasiljevicscsel. 1488—89. Karamsin után. (Századok. 1879. 239. l.). — *Vámbéry Ármán*: Egy magyar perzsa követségről. 1479. Magy. akad. Értesítő I. 1867, 57) és *Simonyi Ernő* közleménye a Történ. Tárbán (régii foly. XIII. 1867. 215.) — A XI. Lajos francia király és Mátyás közti viszonyról t. között Macusew. I. — Az olasz államokhoz való viszonyra nézve I. első sorban a «Diplomacz. Emlékek»-et, *Chmel* oklevéltárát és *Óvári*-nak eml. cikkeit.

H) KULTURTÖRTÉNELMI IRODALOM.

L. Mangold, A magyarok oknyomozó története. 2. kiad. 104. old. Azonfelül I. még *Praknói* és *Csontos*i értekezéseit Hunyadi Mátyás képeiről, nevezetesen a Müntz által talált új lovas képről, (az Archæolog. Ért 1877, 1883 és 1888. évfolyamában).

Összeállította: *Mangold Lajos*.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

10-ik szám.

Mátyás királynak hadművészeti szempontból legérdekesebb levele, melyet az otrantói vállalat alkalmából nápolyi követéhez, az egri bíbornok-érsekhez írt.

Miután Leontius János Nápolyból visszatért, megtudtunk mindent a mi Atyaságodnak jelenlétében Atyánkkal, felséges Ferdinánd királylal történt; Ő felségének feleleteit jól megértettük, a mikből, a tények által bebizonyítva, meggyőződünk arról, a mit mindig gondoltunk, s Atyaságodnak előre megjósoltunk, t. i. a mi a hadi segílyt illeti, bármennyire bízunk is a szavakban, vagy semmi, vagy igen csekély az eredmény és ha történik is valami, az a legnagyobb késedelmezéssel lesz meg. Nagyon jól tudja ugyanis Atyaságod, hogy mely és mily nagy ígéretek kaptunk a nyújtandó segílyre nézve és hogy mit meg nem tettünk Szentséges Urunknak, és magának Atyánknak is buzdítására, a mely nagy munkában, hogy mily elviselhetetlen költségeink voltak, nem kell nekem elmondanom, mivel Atyaságod ezt saját tapasztalatából legjobban tudhatja. És bár igen nehéz és elviselhetetlen, mások buzdítására, a közös védelemért mások segítsége nélkül, csupán saját erőnket kockára tenni, még is sokkal nehezebb és bajosabb az, hogy ha az alatt míg mások a közös szükségnek orvoslására sietni vonakodnak, minket is saját dolgainknak előrelátással való rendezésében akadályoznak, a mi által összekuszáltakatnak ügyeink, mikor már azt véltük, hogy a törökkel bizonyos békepontokhoz jutottunk, s erre a török maga biztatott fel bennünket.

Addig kellett azonban e dolgot halasztgatnunk, s mások kedvére függőben tartanunk, mígnem minden oldalról a szárazon maradtunk; vagyis míg egyrészt reményünkben csalódtunk, más részről ez annyira elnapolt dolgokkal azt sem tudjuk hogy állunk, annál is inkább, mert a

törököt régen és szilárdúl tartja szava, s a mai napig sem tudja biztosan, mi szándékunk van a békére nézve, jóllehet már többször és többek által fordúlt hozzánk kérelmével. Miért is, ha bármilyen békeföltételekre akarunk vele jutni (amint hogy erre kénytelenek is leszünk,) ügyeinket előlről kell tárgyalnunk, sőt kell hogy tegyünk valamit, mert ha tetteink szavainknak meg nem felelnek, elveszítjük hitelünket. Ezt azért óhajtjuk Atyaságoddal közölni, hogy: ha a törökkel megkötnők a békepontokat, a legvégső kényszerűségnek engedve, -- akkor ki tudjon Atyaságod bennünket menteni, ott ahol kell, mert mint azt előre becsátottuk, ezt meg nem tennénk, csakis a végső szükség által kényszerítve.

Mindazonáltal, valamint máskor is készek voltunk Atyánknak sereget küldeni, ha azt láttuk, hogy nagy szükségben van, úgy (most is) oda rendeltük a sereget melyet kért, jóllehet nem csekély nehézséggel, mert senki sem akar azon vidékre szívesen menni. Most azonban 400 gyalogot és 150 lovast Magyar Balázs vezérünk alatt előre küldünk, a többi huszárság, t. i. még 150, rövid idő alatt követni fogják őket, úgy hogy a lovasság kitegye a háromszázat, kik közül 100 nehéz lovas, 200 pedig huszár lesz. Mint előre elhatároztuk, mindannyit együtt küldtük, de nem volt elég hajónk, hogy átszállították volna őket, soha sem találunk ugyanis még a legnagyobb igyekezettel sem elegendő hajót birodalmainkban, hogy az egyszerre való átszállításra képesek lettek volna. Miért is a hajók hiánya miatt többeknek vissza kellett maradniok, de rövid idő alatt útnak fognak bocsájtatni azok is. Atyaságodat csupán felséges Ferdinánd királynak, Atyánknak, figyelmeztetésére kérjük, hogy Zengig küldjön hajókat eléjük, hogy a jelen körülmény miatt minél gyorsabban és alkalmasabban vitessenek át, mert különben soká kell várakozniok. Intézkedjék tovább Atyánknál, hogy elégséges nehéz szekér küldessék eléjük, melyek a hadi fegyvereket, pajzsokat, pánczélokot és ágyúkat, továbbá erőműveket, nyilakat és golyókat, amiket mindeneiket készen küldtünk, a csapatokkal együtt tovaszállítsák, mert ezen eszközök nélkül a csapatok mit sem érnek. Mindezeket mi fogjuk a túlsó partra küldeni, csak arra legyen gond, hogy onnét tovább t. i. alkalmas helyre szállíttassanak. Mi ugyanis Atyánkért mindent szívesen megteszünk, a mit tehetünk, a mint azt a kölcsönös szükség és szövetség meg is kívánja; — jóllehet az ő feleletéből, melyet Leontius hozott, semmit sem vettünk ki, mi vagy a Nekünk adott ígéreteknek, vagy várakozásunknak, vagy az ország jólétének kellőkép megfelelné. A többek között így hangzik a felelet: „Így állván a dolgok, míg Otrantoból a törökök el nem üzetnek, Ő felsége mit sem tehet a segítséget illetőleg, de ha Otranto elfoglaltatik, mintán kiüzetnek azon tartományból a törökök, kész az utolsó ingéig mindent

koczkára tenni». Hogy e szavakban mennyire bízunk, vagy mit vegyünk ki belőlök, — nem tudjuk. Mert ha akkor, mikor a legközelebbi szükség szorongatja Ő felségét, a mi őtet magát is legjobban érdekli nem teszi meg szövetségeseinek, annál kevésbbé tenné meg azt, ha az ily nehézségektől ment volna.

Azt írja Szentséges Atyánk, miszerint elhatározta, hogy 200,000 arany forintnyi segílyt nyújt nekünk a török ellen. Ezt az összeget pedig Itália hatalmasságainak kell összeadni, az ő kivetése szerint, melyhez maga Ő szentsége évenként 50,000 arany forinttal fog járulni a hit védelmére. Jóllehet, mi sokkal többet koczkáztatunk, de még is, ha ezt a segílyt megkapnók, ez roskadozó ügyeinknek lendületet adna. Azonban, a mint az apostoli brevéből kiveszszük, e határozatra sem fektethetünk valami nagy súlyt, mert úgy értjük, hogy ezen összeg megadása Ő szentsége által föltételesen határozottatott el, t. i. Ő szentsége csak abban az esetben adná meg, ha a többi hatalmasságok, határozata értelmében, saját részöket megfizetik; de mivel még senki sem felelt arra, hogy a mit kivetettek rá, meg fogja adni: — attól félünk, hogy ha egy vonakodik, mindannyian megtagadják azt. Nekünk azonban nem lesz nehéz, akár hosszadalmasabban is várákozunk, csak azok, kiket a szomszéd tüze legjobban érint, — bírják elviselni. Meg fognak győződni arról, hogy mi szívrünkön hordjuk ügyeinket, s hogy Isten segítségével ezentúl is lesz gondunk rá: és ha meg kell halni, mi nem leszünk az elsők.

Hogy azonban Atyaságod katonaságunk viszonyait felséges Urunkkal, királyunk — és Atyánk, — Ferdinanddal megismertethesse, tetszett nekünk, hogy a katonaság különféle rendeit leírjuk, hogy megismerve Ő felsége mindent, tudhassa, hogy mennyit és mely rendből kíván magához küldetni. Tudhatja azt Atyaságod, a mit gyakrabban saját szemével is látott, hogy a katonaság nálunk három rendre osztatik: Ezek közül az első rendet a nehéz lovasok képezik; ezek minden negyed évre 15 aranyat kívánnak minden ló után és máskép nem jönnek ide. A másik rend a könnyű lovasság, kiket huszároknak nevezünk; ezek negyedévenként 10 forintot akarnak minden ló után és máskép nem jönnek ide. A harmadik rendet a gyalogság képezi, és pedig különféle osztályokban megkülönböztetve: Ezek közül ugyanis némelyek könnyű gyalogosok, mások nehéz fegyverzetűek és ismét mások nehéz pajzsosok. A könnyű gyalogság évnegyedenként egy személyre 8 aranyat kíván, a nehéz fegyverzetűek és pajzsosok, mivel apródok és szolgák nélkül a fegyvereket és pajzsokat nem hordozhatják és mivel e gyermekeket használati szükségből meg kell tartaniok, a fegyverekhez és pajzsokhoz mindegyik két személy zsoldjával akarja (megtartani őket). Vannak ezeken kívül puskások, kik

tudnak a fegyverekkel és pisztolyokkal bánni, de sem nem oly serények, sem nem oly használhatók a lövöldözésre, mint a gyalogság, hanem azért a pajzsosok után az összecsapás elején t. i. mielőtt birokra kelnének, nem különben a várak ostromára és védelmére legjobbak. Így tehát ezek is annyit akarnak, mint a gyalogok. Mi pedig megtartjuk azon szokást, hogy bármily számban legyen is a gyalogság, annak ötödrésze mindig a puskásokból állíttatik össze. Mindezeket jól megértve, Ő felsége válaszon, hogy mennyit és mely rendekből kíván. Mi ugyanis, miután megismertük Ő felsége akaratát, mindezekből szívesen küldünk, de azon föltétellel, hogy O felsége vagy ide küldje a zsoldra való összeget, vagy pedig, ha úgy tetszik, hogy mi saját pénzünkből osszszuk ki azt, küldjön ide valakit övéi közül, vagy bízza meg a zengi tisztelendő atyát (püspököt), hogy vessen számot a katonaság fölött és amennyiben mi magunkat azoknak küldésében kiteszszük, levélben tudósítson bennünket, hogy hol és mikor kapjuk meg az azokra kiadott összeget. Hogy azonban Ő felsége a katonaság szokásait és erkölceit ismerje: A nehéz fegyverzetűeket mi fal gyanánt tekintjük, kik helyökből ki nem mozdulnak, ha egy helyen kell mindannyinak meghalni is. A könnyű fegyverzetűek pedig alkalmoszerűen csapnak ki, s ha kifáradtak, vagy nagy veszélyt sejteneek, a nehéz fegyverzetűek mögé vonóulnak, s ott veszteglenek meg-újult erővel s visszanyert bátorsággal, mígnem megragadva az alkalmat, újból harcra törnek elő. Végül az egész lovasságot és a puskásokat a nehéz fegyverzetűek és pajzsosok veszik közbe: épen úgy, mint mikor erődítményben vannak; mert a nagyobb pajzsok egymásra téve körben mintegy várat képeznek, s helyettesítik a falakat; ezzel védve a gyalogság és mindannyian kik közben vannak, miként ha sánczból, vagy erődítményből harcolnak, s kedvező alkalom adtával kirohannak, miként azt Atyaságod, ki több hadjáratainkban részt vett, saját szemével gyakrabban láthatta. Mindezeket azért akarjuk Atyaságodnak leírni, hogy Ő felségének feltárhassa; Ő felsége pedig aztán választhasson, hogy mennyit óhajt mindezekből magának küldetni.

Mi pedig oly kapitányokat küldtünk, kik mindeneket föl tudnak deríteni, miként Ő felsége, ha akarja, látni fogja a tapasztalatból, s nem volna rossz, ha Ő felsége ezen Magyar Balázs kapitányunktól, mindezt kísérletképen saját szemével látná végrehajtatni. Látva ugyanis, hogy a csatározásnál mi milyen módot és rendet tartunk, s ha Ő felségének az a rend tetszenék, úgy tartatnék meg; ha pedig másképp állna a dolog, akkor minden Ő felségének tetszése és kívánsága szerint történjék. De azt jól jegyezze meg, hogy ezen Magyar Balázs jól ismeri a törökök szokásait, ki sokszor ott volt Velünk és Nélkülünk is a törökök csatái-

ban és küzdelmeiben: ezért ő legjobban tudja, mikép kell a törökkel harcolni.

Ezenkívül tudomására hozzuk Atyaságodnak, hogy mi rövid napok alatt Vitéz János követünket Rómába küldjük; mit is Atyaságodnak sok és gyakori rábeszélése és serkentése által indítatva teszünk. E követünk azon parancsolatot fogja tőlünk kapni, hogy mindent Atyaságod tanácsa szerint tegyen, kit is kérünk, hogy vigyázzon rá és úgy kormányozza, a mint véli, hogy nekünk nagyobb tisztességünkre esik, nehogy az ő jelenléte által valami illetlenség történjék.

A mi pedig Atyaságodnak Angelo Benigno öcsésére vonatkozó levelét illeti, a következőket válaszolom: A mi őt illeti, Atyaságod kedveltetéséért szeretjük őt is, kétségkívül azt akartuk, hogy maradjon a királyné mellett mindaddig, míg ő nem szolgáltatott okot (az elbocsátásra). Mert midőn mi Esztergomból ide útra keltünk, akkor ő (mivel néha szabadsága van) Egerbe ment: ezután a királynéhez ment, s az ő társaságában jött ide. Ne is gondolja azt Atyaságod, hogy a királyné készíti őt a nősülésre, hanem ő a milyen könnyelmű fiatal koránál fogva, önkényt akart a királyné szolgálói közül nőt venni magának, a mi miatt mi megdorgáltuk őt. Mi bizonyval jól akarunk vele, csak ő magát vissza ne tartsa. Most is gondoskodtunk róla, hogy pénzt kapjon és ha szolgálni akarna és a mi szolgálatunkban megmaradni, (mert módjában áll) mi azonnal megtartjuk őt Magunknál, s jól teszünk vele, miként ezt Atyaságoddal megbeszéltük.

Értésünkre esett az is, hogy Ő felsége a király s a mi Atyánk segítségére mindenünnen összesietett hadsereg élelmi szerekben nagy hiányt szenved, miért is azt óhajtanánk, hogy Atyaságod Ő felségének elmondaná a mi szokásainkat, melyeket hadjáratban megszoktunk tartani; vagyis azt, hogy bárhol táborozik a sereg, ott vásár tartassék; és jó volna, ha ebben Ő felsége bizonyos rendet tartana, vagyis, hogy minden szomszéd városban és a legközelebbi falukban bizonyos számú teher-kocsit helyezze el, a hely milyensége szerint, a melyek azután eladó dolgukat a táborba, vagy a katonaság állomásaira szállítanák, — mivel így sem a hadsereg nem nélkülözné a szükségeseket, sem a haszon nem esne másra, mint Ő felségének és alattvalóinak előnyére és hasznára.

Ha pedig Ő felsége Otrantót akarja bevenni, a mi véleményünk szerint jól tenné, ha ennek bevételéhez Magyar Balázs kapitányunknak tanácsával élne, s őt rendelné az ostrom élére. Minden szükségeseket, t. i. a vesszőket a sövényhez, s más az ostromhoz szükséges fákat, az ő szándéka és tanácsa szerint szereztetne be: mert hiszszük, hogy mindez

kevesebb embervesztéssel, s Ő felségének nagyobb kényelmével gyorsabban eszközölhető így. Ha elfoglalták a töröktől az így megerősített Otrantót, hogy az ágyúk és eróművek a sánczok és erődítményekről kevésbé árthatnak, — a mi tanácsunk az volna, hogy vitessenek oda nagyobb parittyá-eróművek, hogy azokban bezárva, — innét intéznék az ostromot. Nékünk ugyanis nyolcz ilyen (t. i. parittyamű) van, melyeket, ha úgy tetszenének, szívesen oda küldenénk, mihelyest erre nézve Ő felségétől megkerestetnénk. Küldünk még a kötelekkel és parittyákkal más hasonló műeszközöket és szerszámokat. Ezek ugyanis, a mi véleményünk szerint, amaz ostromhoz alkalmasabbak lesznek mint bármilyen ágyúk; főleg, ha az a város köves; mert az ott leeső kövek többet temetnének el, mintha ágyúból lövetnének; és a lőpor miatt, mely sokba kerül, ez olcsóbb is. A parittyákhoz nem kell más mint kő, s egy azokból, szórva a köveket, három ágyút is felülmúlna. Beszélük ezenkívül, hogy Ő felségének nincsenek tűzérei, tehát a legjobbakat nélkülözi, a kik tudnak az ágyúkkal bánni: nem különben azt is (beszélük), hogy nincsenek ácsai és bognárjai. Ha ez így van, kérjük Ő felségét, az ily nélkülözéseket ne titkolja előttünk, melyeknek kárát vallhatja, mivel mi mindent, a mi csak szükséges, nagy mennyiségben küldünk, hogy ezekben szükségét ne szenvedjen.

Zágráb, 1481. márcz. 10.

Jegyzet. Mátyás királynak e nagyfontosságú levele eredetiben az országos levéltárban őriztetik. Kiadatott először az «Epistolæ Mathiæ Corvini regis Hungariæ ad pontifices imperatores, reges, principes, aliosque viros illustres data» című gyűjteményben, s közöltelett Katona István, «Historia critica regum Hungariæ» című művének IX. kötetében. Magyarul Teleky közölt belőle kivonatot, a «Hunyadiak kora» V. kötetében, de nem a szöveget követve, hanem a dolgokat saját szája íze szerint csoportosítva.

Jelentősége e levélnek az, hogy Mátyás király az otrantói vállalat alkalmából, midőn ipának, Ferdinánd nápolyi és sicíliai királynak, Otranto visszafoglalására és a törökök kiűzésére segédhadat küldött, követének hadserege belső állapota, csapatainak harcmódja feől, fölötte érdekes közléseket tesz. E közlések kétszeresen becsesek; először, mert azok a legilletékesebb forrásból, magától a királytól, erednek, — továbbá pedig azért, mert kiegészítik és némileg megerősítik Bonfint, ki Mátyás király hadművészetére az egyedüli kútfő, valamint az ide vonatkozó egyéb kútforrások adatait.

Fejérvői László egy a «Tudományos Gyűjtemény» 1823-iki évfolyamában, Mátyás király fekete seregéről írt igen becses értekezésében meg-

emlékezik ugyan még egy levélről, melyet Mátyás király állítólag Alfons calabriai herceghez intézett, s mely Mátyás király hadművészetéről még tüzetesebb adatokat tartalmaz; de mi e levélnek, bár a legilletékesebb egyéneknél tettünk kérdést, s a gyűjteményeket magunk is átnéztük, nem tudunk nyomára akadni, s ebbeli szíves útbaigazítást nagy hálával fogadjunk. Egyelőre azt kell hinnünk, hogy Fejérvári ugyancsak e levelet értette s csak tévedésből tulajdonította az otrantói olasz sereg parancsnokához, Alfons herceghez intézettnek.

Az okmányt közli:

KÖSZEGHY SÁNDOR.

*Iuppiter in terris quod erat mortalibus olim,
 Hoc Caesar populo te decet esse tuo.
 Is iuvat miseris, miseris succurre benignus
 Cum Iove sic regnum par tibi Caesar erit.
 Robur et arma placent multis, sed robore et armis
 Tuor et melior PAX mihi vis a fuit.*

II. GÉZA OROSZ-GÖRÖG HÁBORÚI.

(1148—1156.)

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Géza mindjárt kész volt a segélyadásra. Nagyobb sereget küldött Msztiszláv alatt Oroszországba, mint az előtt bármikor. Maga azonban nem ment el, bár Manuelt sem támadta meg, jól-lehet nagyban készült rá. A magyar püspökök, mikor tanácsukat kikérte, «ámbár az ország» — mint e kor szigorú erkölcsbírása, a bajor Gerhoh reichersbergi prépost megjegyzi — «barbar, és oly fejedelmek alatt van, kik még csak névleg is alig tartoznak a kereszténységhez», «mint tanult emberek» tüzetes vizsgálat alá vették a háború okát, s a mikor azt találták, hogy a magyarok (vagyis talán szövetségeseik a szerbek) kezdték meg a dolgot, szegték meg a békességet, nyíltan megmondák a királynak, hogy nincs igaza; ha az igazságtalan háborút folytatja, nem fog győzni, Isten nem fogja segíteni; hisz Ezechiél próféta által mondá (XVII. 15.): «A ki felbontotta a szövetséget, vajjon megmenekszik-e?» És szavuk oly benyomást tett Gézára, «bár — Gerhoh nem épen találó szavaival élve — «kegyetlen, barbár» ember volt, hogy felhagyott minden háborús szándékkal Manuel ellen.¹⁾

¹⁾ Gerhoh a munkát, melyben ezt a «justum et honestum anno plus quam præterito» történt eseményt említi, III. Jenő pápának (meghalt 1153 jul. 8.) ajánlotta, ki azt Sutriban 17. Kalendis Julii (jun. 15.) kelt levelében (Migne 193., 567. l.) fogadta el, mely levél — tekintve a körülményeket — 1153-ra teendő. Az eseménynek tehát legkorábban 1151-ben kellett történni s már Katona (III. 634.) a második szerb háború utáni időre, melyet egyébiránt tévesen 1152-re tesz, értette; s hogy csakugyan

Míg a magyar sereg útban volt Volhyniába, Kiev körül már megindult a harc. György a palóczokkal átkelt a Dnieperen és igyekezett Volodimerkoval egyesülni. Izjaszláv és a kieviek utána mentek, s Kievtől délnyugatra, a Rut folyó mellett a hadak összecsaptak. Izjaszláv, ki előljárt, maga is megsebesült. Kopjája eltört; vágást kapott kezére, szúrást czombjába. Lováról leesett, de serege győzött és György ismét visszafutott a Dnieperen. Msztiszlav azonban a magyarokkal pórul járt. A rendes úton akart Kievbe menni, felkerülve Lucknak Volhyniába, nem tudva, hogy Volodimerko értesült útjáról, és utána iramodott. Megállapodott tehát egy Szapoginya nevű helynél, a hová nagybátyja, Belos bán veje, Volodimer, bort küldött a seregnek, de azt is üzentette, hogy halicsi Volodimerko utánok jó. Msztiszlav és a magyarok jól hozzáláttak az iváshoz, s mikor már ittasak voltak, mondá meg Msztiszlav, hogy jó Volodimerko. «Csak jöjjön! támadjon! majd megverekszünk!» mondák hetykén a magyarok s azután részeg fővel álomra dültek. Éjfeltájban rohantak az örök: «jó Volodimerko!» Msztiszláv, ki elég józan maradt, az övéivel lóra pattant, költögette a holtrészeg magyarokat, de hiában. Mikor szürkületkor a halicsiak megrohanták a tábornok: úgyszólván ellentállás nélkül mészároltak, semmisítették meg a magyar hadat. Msztiszláv azonban kíséretével Luckba menekült. (1151 jul. derekán.)¹⁾

Volodimerko e győzelme nagyon bántotta mind Izjaszlávot, mind a magyarokat. Elhatározták, hogy ezt nem hagyják magukon száradni, hanem bosszút fognak állani. Előbb azonban Izjaszláv otthon rendezte dolgát. Györgyöt kényszeríté, hogy a nagyfejedelemségről lemondjon és Susdalba visszatérjen. Azután Msztiszlav fiát Magyarországra küldé, hogy hívja és vezesse II. Gézáat Volodimerko ellen. Lehet mondani, hogy Magyarország összes hadereje sikra szállt, és jött azon az úton mint 1150-ben, a Szán balpart-

megettörténhetett, és ekkor történt meg, azt indirecte az orosz évkönyvek is bizonyítják, melyek többször czéloznak Gézának háborújára, készületére ez időben a görög császár ellen, de magáról a háborúról azután semmit sem hallunk többé.

¹⁾ A magyarok e vereségét az orosz évkönyveken kívül, melyek azt Szt.-Borics és Glyeb napja (jul. 24.) körül történt eseményekkel helyezik egy időbe, említi röviden a «Képes Kronika» is C. 72. (Flor. i. h. II. 220.)

ján. Izjaszláv is összegyűjté a déloroszországiakat majd mind, a karakalpakokkal, és Lodomérből a Szánhoz tartott. Egy napi járó földre Jaroszláv alatt átkelt a folyó balpartjára s Jaroszláv mellett találkozott a magyarokkal. Izjaszláv csatarendbe állítá hadát, s maga a magyar táborba indult. Géza kíséretével eléje lovagolt, megölelte, megcsókolta; azután együtt a királyi sátorba mentek, és hadi tanácsot tartottak. Más nap reggel megütötték a magyar táborban a dobot. A sereg hadi rendbe állott és megindult. A magyaroknak hetvenhárom csapatjuk volt; kétségkívül a 72 megyei zászlóalj és a királyi dandár. Az oroszok, kikkel Géza megegyezett, hogy közelében maradnak, s a hol ő megáll, ők is megállnak, követték. Leghátul a podgyász, hátas és ígás lovak jöttek. Így lépték át a halicsi határt, és valamivel Przemysl alatt a Szán partján megállapodtak. Szemközt, a jobbparton, Volodimerko állott seregével.

Mínthogy vasárnap volt: Géza király semmibe sem akart fogni. Volodimerko azonban az élésszerző magyar portyázókat megtámadta és fogdosta. Másnap kiállott a magyar-orosz sereg és megkezdé réven, gázlón az átkelést a Szánon. Jobbról-balról a magyarok, közepen az oroszok, karakalpakok vetélkedve rohantak a folyóba, a túlpartra, hol Volodimerko hiában próbált ellentállni. Seregét eltaposták, lekaszabolták, s a ki el nem esett vagy fogolylyá nem lön: mindenfelé menekült. Volodimerko másod magával a magyar és karakalpak lovasok tömegén keresztül Przemyslbe szaladt, melyben semmi őrség sem volt; mind kivonult a csatatérre. Ha nyomban követik a magyarok, ellentállás nélkül beveszik a várost: de Volodimerko szerencséjére az üldözők a Szán partján fekvő fejedelmi *udvarra* vetették magukat, kirabolták, gazdag zsákmányt ejtettek: de az alatt a menekülő halicsiak közül is sokan a városba jutottak s a kapukat bezárták. A győzelmes magyar-orosz sereg most, a Viagra mentében, a város előtt tábort ütött. Ekkor látta Volodimerko, hogy csatában, harc czal nem boldogul többé, és még az éjjel kiküldött az — új esztergomi? Martyrius? — érsekhez, a magyar vezérekhez, és hazudozva esdekelt: «Súlyosan meg vagyok sebesülve, könyörögjetek értem a királynál! Bocsásson meg, hogy megharagítottam és ellensége voltam! Hisz Isten is megbocsát a bűnösnek, ki bűnét megbánja! Ne ad-

jon Izjaszláv kezébe! Nagyon el vagyok gyengülve! Ha Isten magához szólít, vegye oltalmába fiamat. Említsétek neki, hogy világtalan atyját támogattam, érette a lengyelekkel harczoltam. Jussion az most eszébe, és bocsásson meg nekem!» Izjaszlávnak is üzent: «Testvér! hibáztam! Szánom bánom bűnömet! Bocsásson meg, és szólj a királyljal, hadd legyen veled és vele békességben! «Izjaszlávnak, ki már jól ismerte, hiában beszélt; de a magyarokra szavai, ajándékai, arany, ezüst, drága edények, ruhák, melyeket nem kimélt, az érseknek s a vezéreknek küldött: ismét megtették hatásukat. Könyörögtek érte a királynál, és Géza, mikor másnap Izjaszlávval találkozott, elmondá a Volodimerko üzenetét. «Sulyosan meg van sebesülve! tev é hozzá, talán meg is hal. Mit mondasz rá, atyám!» «Ha meghal! felelt Izjaszláv, az csak az Isten büntetése. Emlékezzél rá, mikép viselte magát mindig velünk szemben. Most Isten kezünkbe adta. Ki ne szalaszszuk, fogjuk el és vegyük el országát!»

Izjaszlávot fia Msztiszlav is támogatta és felsorolta Volodimerko bűneit: de a jószívü Gézát emberei, az érsek már megdolgozták. «Nagyon kér! nagyon bánja bűnét! — mondá — nem tehetem, hogy megsemmisítem, ha hittel barátságot fogad, és vissza adja mind azt — öt várost Halicstól északra — mit a ladoméri fejedelemségből elfoglalt. «De a keresztre kell meg esküdnie, «mely Krisztus urunk keresztfájából készült, és Isten kedvező jó voltából Szent-István tulajdonává lett». — «Ha azután ezt az esküjét is megszegi, akkor atyám, itt a fejem, hogy ha még él» — mert a ki erre hamisan esküdött, volt a magyarok hite, meghal — «Halicsban megtámadom!»

Izjaszláv még vonakodott, de elvégre is engednie kellett a magyaroknak. Magyar-orosz követek Volodimerkohoz indultak a békefeltételekkel, és a kereszttel. Izjaszláv fia, Msztiszláv, azonban meg nem állhatta, hogy Gézának s atyjának ne mondja: «Jól van tehát! hozzátok illet, hogy ily keresztény módon bántok vele: bíztok a keresztben, és megbocsátjátok Volodimerko bűneit. De én itt szintén e keresztre mondom, hogy a mint megesküszik, úgy meg is szegi esküjét. De akkor, király! emlékezzél meg, hogy mit ígértél és eljőjj majd megint Halicsországba!» «Eddig — felelt Géza, — akkor jöttem, mikor atyád hívott, ha azonban Volodimerko

megszegi esküjét, nem engem kell majd hívni, hanem én fogom hívni atyádat!» Przemyslbe érve, a magyar követek elmondák Volodimerkonak Géza üzenetét: «Te hozzánk küldöttél, mert Isten bűneidért országgoddal kezünkbe adott. Mi azonban megbocsátunk neked, de esküdjél meg e keresztre», — és megmondák ennek rettentő csodás hatását, «hogy a mit az orosz földből elvetél, visszaadod, és mindenkor Izjaszláv barátja leszel». Volodimerko habozás nélkül megesküdt, és Izjaszláv, Géza seregökkel hazamentek.¹⁾

Magyarországon nagy szükség volt a seregre. Manuel világra szóló terveiben Oroszországról sem feledkezett meg. Szövetségben volt Volodimerkossal, kinek testvére egyik nagybátyjának neje volt, s a míg Géza Volodimerkót támadta, ő «még úgy szólván le se rázva a szerb hadjárat porát», Magyarországra, a szerbek szövetségésére, vetette magát. Mielőtt támadott, *egészen* mint a *lovagok* szokták, levelet írt, melyben sérelmeit elmondá és megüzente, hogy seregével jön. Vele volt Borics is, II. Géza régi vetélytársa, ki a görög császári házból bírt nőt, és mint praetendens Görögországban tartózkodott. A görög sereg útja a régi római hadi út volt, mely Nistől északra a Dunáig, Branicsevoig — a magyar Boroncsig, a mai Kosztoláczig ment — azután nyugatra fordúlva, a Duna mentében Belgrádra tartott; Belgrádnál, Zimonymál átment a Száván, a Szerémségbe s ott a fővonal a Fruska Gorától délre, nyugatra, Szent-Demeterre, a régi Syrmiumra, mai Mitro-

¹⁾ E hadjáratot pár szóval említi a «Képes Kronika» is (C. 72. i. h.) s itt megszakadt, és Müglen kronikája (Kovachich, Sammlung kleiner ungedruckter Stücke 76. l.), mely itt kezd önállóvá lenni. Az orosz évkönyvek e hadjáratot 6660, vagyis Kr. születése utáni 1152-ik évre teszik, de elbeszélésükből is kitűnik, hogy kevéssel utóbb — nem egy félév múlva — történt az 1151-iki események után. Úgy látszik a compilerok rossz évszám alá sorolták ezt a külön epizódot, melyet Vaszilyevszki is (i. h. 290, illetve 635. l.) 1151-re tesz. Ez év mellett szólnak a görög írók is, kik Manuel magyar hadjáratát, mely e halicsi hadjáratmal egy időre esett, úgy adják elő, mint a mily gyorsan követte a második 1150/51-iki szerb háborút, s ugyanezt bizonyítja a Con. M. Zwetlens (tg. SS. IX. 538.), mikor Manuel hadjáratát 1152-re teszi, mert mindig egy évvel előbbre jár, a lajtjai csatát 1146 helyett 1147-re, a II. kereszties hadjáratot 1147 helyett 1148-ra említi.

viczra ment, s onnét fordúlt északnyugatra, Vinkovczére, Eszékre, s a Dráván túl tovább északra, Magyarország belsejébe.

Mikor Manuel Belgrádra ért, még nem voltak ott a hajók, melyeket Byzanczban felszereltek. A sereg tehat, hogy időt ne veszítsen, csónakon, lélekvesztőn, a lovakat kötőféken usztatva, kelt át a Száván a Szerémségbe. Zimony, a szerémi vár, melyet 29 éve II. István a belgrádi vár köveiből épített fel, elég erős volt és ellentállott. Minthogy az őrség az első rohamot visszaverte, Manuel Vatatzes Tivadar sógorát a vár előtt hagyva, a sereg nagyjával tovább ment.

Egy kis magyar csapat összeverődött, szembe szállt. Egy rendkívül nagy és bátor magyar vitéz, a többi közül kiválva a császárra rohant; de Manuel fejbe vágta, leterítette, s a magyar sereg látva, hogy gyöngé, felhagyott az ellenállással, meghódolt, s a görög sereg most már akadálytalanul lepte el, rabolta, pusztította a Szerémségét a Szávától a Dunáig; bizonyos királyi udvart is — mit különösen megjegyeztek — feldúlt, és a lakosságnak apraját, nagyját, férfit nőt, a kit csak megkaphatott, összefogdosta, hogy magával vigye a görög birodalomba, gyarmatosoknak. Azután a császár visszafordult Zimonyra. A védők még daczoltak, mert reménylék, hogy Géza király fölmentésükre jő. Mikor azonban az ostrom mind hevesebbé lőn, és reményük nem valósúlt: megadást ajánlottak, ha szabadon távozhatnak. De Manuel föltétlen megadást követelt, s a vitéz férfiak elvégre erre is kénytelenek voltak ráállani.

Hajadon fő, nyakukban kötél, jelentek meg — az akkori szokás szerint — a császár előtt, ki nem engedte meg, hogy valakit közülök katonái megöljenek: de a várat prédára bocsátá.

Manuel most vissza akart menni a Száván zsákmányával, foglyaival, melyeknek száma — ha a görögöknek hihetünk — meghaladta serege számát: mikor egyszerre hirtelen támadt, hogy jön Géza király, jönnek a magyarok! Halicsban diadalmasan jártak, Volodimerko meghódolt! Manuel megállott. Podgyászát, a foglyokat, a sereg egy részével átküldi a Száván; maga azonban vitézei javával innen, a Szerémségben maradt, sőt mikor meghallotta, hogy még csak Belos jő, eléje sietett, hogy megütközék vele.

De Belos kitért előle, s a Duna mentében, Boroncs felé vult, hogy oldalvást fenyegetse és visszavonulását elvágja, mire Manuel kénytelen volt a magyar földet odahagyni, a Duna jobb partján Boroncsra sietni, és e fontos helynél ütni táborát, hogy megtámadja. Innét átküldé Boricsot Temesbe, ki köröskörül a nagy, népes, gazdag falvakat pusztította. Három magyar zászlóalj megtámadta, de ő győzött és gazdag zsákmánnyal tért vissza táborába. Akkor azonban már Géza is a harcztérre érkezett, és nyomban Borics ellen indult, hogy vele megütközzen. Borics menekült, Géza nyomában volt, és sokat levágott a görögök közül: de a csapat nagya szerencsésen átjutott a Dunán, melyet az éjjeli futásban Manuel táborából eléje küldött fáklyákkal megvilágítottak. A két sereg közt megint a Duna volt. Magyar és görög farkaszemet nézett egymással, mialatt Manuel dunamelléki városait erősítgette, s megint támadásra gondolt, de azért készséggel elfogadta a békét, vagyis inkább fegyverszünetet, melyet — a görögök büszkeségére — Géza ajánlott; azután visszament Konstantinápolyba, s ott régi római módra diadalmenetet tartott, melynél a magyar és szerb foglyokat, szebben felöltöztetve, mint őket rangjuknál fogva megillette volna, egyes külön csapatokban vezették, hogy minél különb embereknek, minél számosabbnak tartsa őket a byzanci bámez sokaág.¹⁾

II. Géza még a byzanci hadjárat alatt értesült, hogy Izjaszlávnak igaza volt. Volodimerko megszegte esküjét, az elfoglalta városokat vissza nem adta. «Ezért ugyan — üzentette Izjaszláv már Kievből — nem kell visszatérned Halics alá, magam sem teszem; de jelentem, hegy el ne feledd ígéretedet!» Azonban később sem vált szükségessé, hogy Géza újra a Kárpátokon túl vigye fegyvereit. A tél folyamán, már 1152-ben — februárban — Izjaszláv még egyszer elküldött Volodimerkhoz. Követe Boriszovics Péter volt, ki a magyar követekkel Géza keresztjét Przemysibe vitte, Volodimerko esküjénél jelen volt, és most, hitlevelét felmutatva, esküjének, ígéretének beváltását még egyszer követelte. Volodimerkonak esze

¹⁾ Manuel e hadjáratáról Kinnamos III. 10., 11. (113. kk. ll.), Nike-tas, Manuel II. 7. (121. l.), és magyar részről Müglen sovány, német kivonata, i. h.

ágában sem volt, hogy ígéretét teljesítse. «Kilestétek az alkalmas időt!» mondá; «rám jöttetek a magyar királyljal! de csak adjon Isten egészséget, majd megboszulom még magamat!» «Hát meg akarod szegni, fejedelem, esküdet, melyet a keresztre tettél?» Kérdé Péter. «Arra a kicsi keresztre?» veté közbe Volodimerko. «Kicsiny a kereszt! igaz!» válaszolt Péter, «de nagy az ereje, mind az égben mind a földön. Hallottad, mit mondott róla a király követe?» Az unalomig beszéltetek erről!» utasítá el durván Volodimerko!» Új lovadra, és menj vissza uradhoz!» A követ távozott, és Volodimerko — még az éjjel meghalt.

Volodimerko halálával Izjaszláv egyik legtevékenyebb, legveszedelmesebb ellenfelétől szabadult meg, s a harmadfél év alatt, melyet még élt, maga tudott elbánni ellenségeivel. Halála után (1154 nov. 13.) folytak a zavarok Oroszországban; de magyar sereg nem lépte többé át a Kárpátokat. A magyar politika most egész erejével délre fordult, Manuel ellen, ki annyi kárt tett vala az országnak. Manuel ellenségeskedéséből önként következett, hogy Magyarország sicíliai Rogerhez, a baszileus ez állandó és veszélyes ellenségéhez, közeledett.¹⁾ 1154 elején februárban ugyan Roger meghalt, de azért a háború Manuel és utódja, I. Vilmos közt nem szűnt meg, hanem újabb, erősebb lobbót vetett. Géza is eljöttnek látta az időt, hogy bosszút álljon Manuelen, rabló hadjárataért. De Manuel hírt vón a magyarok készülleteiről, és mielőtt még a byzanczi birodalom ba becsaphattak volna, a Dunánál termett.

Szemben vele Géza és a magyar sereg állott. Géza nem mehetett át a jobb partra; Manuel nem kelhetett át a balra. Hajói még nem érkeztek meg. Egy ideig egyik fél sem akart kezdeni. Végre Manuel kezdett átkelésre gondolni, rögtönzött hajókon, de ő is azonnal kész volt békét kötni, mikor a magyarok erre hajlandóknak mutatkoztak. A múlt háborúban elhurczolt rabok sorsa bántá leginkább a magyarokat. Most tehát megegyeztek, hogy Manuel tízezeret a foglyok közül megtartson, vagyis ennyiért vált-ságdíjat kell fizetni; a többit azonban ingyen visszaadja.²⁾

¹⁾ Egy Adalbert nevű magyar követről olvasunk, ki Rogerhez küldett Wenzel, Cod. Dipl. Arpad. I. 63.

²⁾ Kinnamos, III. 12. (i. h. 119.) Vaszilyevszki (Tört. T. i. h. 223.)

A külháborút azonnai belvillongás követte. Géza király három öccse közül Álmos ifjan elhalt. László és István, mikor 1151-ben valami 19—20 évesek lehettek, hercegi jövedelmeket nyertek, de egy külön ország rész birtokáról vagy trónörökösödésről nem volt szó. Sőt II. Géza, kétségkívül, hogy fiának Istvánnak biztosítsa a trónt, a gyermeket már akkor, mikor alig volt még 5—6 éves, mintegy uralkodó társának kívánta tekintetni.¹⁾ A hercegek közül az idősebb, László, a mennyire hét század homályán keresztül kivehetjük, bátyjához hasonlított. Királyi vérnek érezte magát; szerette a fényt, a hatalmat, de valami nagyobb ambíció nem emésztette. Más ember volt öccse, István, most 1154-ben, valami 21—22 éves, szép ifjú, kiből szépatyja Álmos nyugtalan természetével Kálmán király törhetetlen erélye és nagyravágyása egyesült, s ha nem is volt meg benne e nagy király lángelméje, tehetségei mégis olyanok voltak, hogy megtarták számára Belos bán hajlandóságát s oly befolyást szereztek neki a királyra, hogy az szinte megosztotta vele a kormányzatot, és csak névre nézve volt első az országban. Egyet azonban István nem tudott: megnyerni azokat, kik felett uralkodott, vagy uralkodni akart, s a párt mely körülötte csoportosult, nagyon elárulta a terveket vagy reményeket, melyeket a jövő iránt táplált. Géza gyanakodni kezdett; gyanúja első sorban öccse barátait, meghitt embereit érte, kiket sújtani készült, mikor még öccsét nem akarta, vagy nem bírta sújtani. A szilaj, felizgatott István azonban ezt nem tűrhette. A görög háború után fegyvert ragadott, de hamar legyőzték. Ő maga bocsánatot nyert és az országban maradt, alkalmasint Belos befolyása folytán: de hívei Görögországba menekültek.²⁾

egy évvel előbbre jár, mert Manuel, alább érintendő 1154-iki pelagoniai tartozását 1153-ra teszi, Manuel egy levele után, mely 1153 nov. 22. Pelagoniában kelt. De Manuel nem csak egyszer fordult meg Pelagoniában; különben a szövegbeli chronologia tüzetes megokolása itt, túlmenni e czikk feladatán, s azért csak röviden Kap-Herr. i. h. 107. n. 4. hivatkozom, hol a főokok röviden megvannak.

¹⁾ «Rex Geicha dedit ducales expensas fratribus» mondja a kk. c. 71. a halicsi hadjárat előtt (Flor. i. h. II. 220.). 1152-ben olvasom: Regnante Geysa una cum filio suo Stephano duce W. I. 62. és VI. 101. l.

²⁾ Géza és István herceg viszonyát a köztük Barbarossa Frigyes előtt folyt versenygésből ismerjük. (Ragewin III. 12. Mg. SS. XX. 423. l.)

Hogy magyar «árulók» befogadásra találtak a «római» birodalomban, nem tette Gézáat barátságosabbá Manuel iránt. Maga Manuel sem bízott a magyarokban, s egyszerre csak jött a hír, hogy a baszileusz — őszszel — sereget gyűjtött, Sofiánál áll, és készül a magyarok ellen. Géza követeket küldött, hogy nem akar háborút. Manuel meg is nyugodott, el is állott a magyar hadjáratától, de kész seregét még felhasználta, hogy a szerbek ellen forduljon és a nagy zsupánt megijesztve kényszerítse, hogy szövetségét a magyarokkal, melyet még mindig fentartott, megszakítsa, s egyedül a baszileusztól függjön, s a «rómaiakkal» tartson barátságot. (1154.) Ez sem volt oly dolog, mi a magyaroknak tetszhetett volna; a gyúanyag tehát egyre gyűlt, és a háború kitört, mikor Géza görög részről vett felhívást, ígéreteket, hogy csak támadjon Manuelre.

Volt Manuelnek egy unokatestvére, Komnenosz Andronikosz, atyja testvérének Izsák szebasztokratornak, és halicsi Volodimerko nővérének fia. Már maga Izsák is bajt okozott Mánuel atyjának, János császárnak. Legidősebb fia János pedig, mikor ugyancsak János császárra megharagudott, elhagyta hazáját, Ikoniumban mohamedánná lett, és Masud szultány leányát vette feleségül. A kisebbik fiú, Andronikosz, még veszedelmesebb ember volt. Nyolcz évvel idősebb, mint Manuel, szintoly szép, daliás és eszes ember volt, mint a császár; csakhogy a byzanci romlottság, melynek egyes tünetei néha-néha Manuelben is felszínre kerültek, Andronikoszt mérgével teljesen áthatotta. A nagyravágyás mellett az élvezetek, a kéjek embere volt, s fényes tulajdonságai mind csak arra szolgáltak, hogy ezt a két vágyát, bármi úton, bármi módon kielégíthesse. Finomabb természete megvetette a barbarok egyik legfőbb gyönyörűségét, a nagy evést, nagy ivást; fogékony volt az az élvezet, az az értelmi gyönyör iránt, melyet a tudományok, az irodalom nyujtanak. Mindenek fölött azonban egy szenvedély uralkodott fölötte késő aggkoráig: a nemi gyönyörök szenvedélye;

Ebből világos, hogy István 1157 előtt még nem menekült Manuelhez, mert azt Géza követei felhozták volna ellene. Kinnamos kitételéből (III. 15. i. h. 132. l.) «Οἱ περὶ Στεφάνου Οὐγγῶν μὲν τῶν σὺν τῷ Στεφάνῳ» nem következik *szükségképen*, hogy István is már ekkor, 1155-ben, a byzanci seregben harczolt, hanem az jelentheti csak István híveit is.

s a míg Szent Pálért és műveiért lelkesedett, s az egyház kenetével és ragyogó nyelvén beszélt: a legbujább satyr szerepét tudta és szerette játszani, a legocsmányabb orgiákban. Valódi Don Juan volt, bálványa a nőknek, míg férfias tulajdonságai még Manuelnek is imponáltak, Manuel is megnyerték. A császár szerette rokonát, ifjúkori, hozzá sokban hasonló, bajtársát: bár néha önkénytelenül is be kellett magának vallania, hogy ez ember gyűlöli, és — ha teheti — vesztére tör. Ily eset merült fel 1154 végén, mikor Andronikosz, ki Ázsiában a ciliciai örményekkel gondatlansága következtében szerencsétlenül harczolt, a helyett, hogy a császár kegyét elvesztette volna, a makedoniai Kastoriat és Boroncs és Nis kormányzatát nyerte. Ez állást, melyben a «római» birodalom örének kellett volna lennie, arra használta fel, hogy Gézának írt, szövetségét kereste, neki Boroncsot és Nist ígérte, ha Manuel ellenében a byzanci trónra segíti. A magyarok hajlottak a tervre; elfogadták ajánlatát, melyet Andronikosz azzal vélt legjobban elpalástolhatni Manuel előtt, hogy maga tett jelentést összeköttetéséről a magyarokkal, melybe — mondá — csak cselből bocsátkozik, hogy némely főbb emberüket magához csalhassa, és törbe ejthesse. Manuel azonban már másfelől is értesült Andronikosz valódi terveiről, de azért hagyta tovább folyni mesterkedését, és csak akkor tette rá kezét, fogatta el (1155 elején), mikor nem csak e dolog iránt jött teljesen tisztába, hanem Andronikosz még a császár élete után is kezdett leskelődni. Géza király nem tudta még Andronikosz sorsát, mikor tavaszra készen volt, és seregével, melyet cseh, szász zsoldosok, Borics boszniai bán csapatai is gyarapítottak, pusztítva a byzanci birodalomra tört. Tárt kar helyett azonban Boroncsban ellentállásra talált. Ostromolnia kellett a várat, mi alatt Manuel eléje sietett; de a hirtelen támadás folytán nem tudott mindjárt nagyobb sereget összehozni, nem mert Gézával megütközni, hanem Boroncsból nem messze délre, a mai Szmilajnacznál, a Morava és Mlava közt, elsáncolta magát, és onnan csipkedte a magyar sereget. Hadában voltak a magyarok is, kik István herceg miatt Görögországba menekültek, de nem volt már Borics, Gézának ez állandó ellensége, ki nem valami rég a görög birodalomba tört kúnok ellen csatát vesztett és elesett. Géza, miután egy ideig sikertelenül vívta Boroncsot, felhagyott a

vállalattal és ostromszereit fölégetvén, mert a hirtelen megáradt Dunán vissza nem mehetett, gazdag zsákmánnyal nyugatra, Belgrád felé indult haza. Manuel lassan követte, s a serege javát Tzintzilukész Vazul vezérlete alatt kiküldötte, hogy a hazatérő bosnyák hadat, Borics bánt, támadja meg. Tzintzilukész azonban merészebb akart lenni uránál. A magyar seregre vetette magát. Eleve némi sikert aratott. Az utócsapatot megverte. De azután Géza — mondják — lesbe csalta és véres csatában úgy megverte, hogy «alig maradt hírmondó seregéből», s a menekült magyarok, István herczeg hívei is — kik a byzancziak szerint először fordítottak hátat — majdnem egy szálig elvesztek. A csapás még Manuelt is megrendíté. Csak azon igyekezett, hogy legalább Belgrádot megtartsa, melynek lakói a magyarokhoz hajlottak. Kantakuzenosz Jánosnak ez sikerült is, ki egyúttal Tzintzilukész halottjait is eltemette, és a szétszórót sereg romjait összeszedte, és ezzel a császár, miután a magyarok is győzelmük után hazamentek, visszavonúlt, és Berrhoeben, a Balkán aljában — a mai Eski Zagrán — tölté a telet. A jövő évben (1156.) kora tavasszal már megint a Dunánál volt mindkét sereg. Manuel nagy hadi készületeket tett. Készen volt a hajóhad, hogy a Dunán át, az ellenséges országba vigye: de azért mégis elfogadott oly békét, melyet «a körülmények tanácsoltak!» A magyarok visszaadták a hadi zsákmányt, a foglyokat, fegyvereket, lovakat s az elhullottakat magyar lovakkal pótolák; mind a mellett Manuel, bár Olaszországban is el volt foglalva, szívesen megszegte volna a békét. Követei, kiket valamikor tavasszal küldött, julius havában megjelentek Nürnbergben, Frigyes német császár előtt, ki szerette volna Magyarországra is kiterjeszteni hatalmát, és fölkérték, hogy kössön velük szövetséget, és indítsanak szeptemberben közösen hadat Magyarország ellen; de a németek az felelték, hogy akkorra készen nem lehetnek. Így tehát a hadjárat abba maradt, s Manuel felhagyott a szándékkal, hogy továbbra is folytassa a harcot a magyarokkal, sőt időjártával barátságukat kereste Frigyes császár ellen, ki minél hatalmasabbá lön, annál kevésbé volt hajlandó a byzanczi «római» császárság kedvéért saját igényeiről, saját hatalmáról lemondani. Csak Géza halála után (1161 máj. 31.) próbálta meg ismét Manuel, István herczeg segítségével, Magyar-

országára is kiterjeszteni hatalmát, de minden belvillongás daczára tíz évi harc után sem tudott mást elnyerni, mint Spalatot, Dalmácia déli részeivel. Manuel halála után (1180 szept. 24.) ezt is visszafoglalták a magyarok, és II. Géza fia, III. Béla, unokái, Imre és II. András királyaink újra érvényesíteni kezdték a magyar befolyást Halicsra, Ladamérre és Szerbiára.¹⁾

PAULER GYULA.

¹⁾ Kinnamos III. 14. 17—19. (i. h. 121., 126. kk. II.) Ugyanő V. 10. (i. h. 232. l.) az 1165-iki hadjárat előtt említi, hogy Andronikosz kilencz évig volt fogva. Niketas a két utolsó hadjáratot összefoglalja, Manuel III. 1. (i. h. 133. kk. II.). Műglen i. h. Otto Gesta i. h. Andronikosz jelleméről, a görög írók nyomán Gibbon ch. 46.; a Komnenok genealogiájában nem találom Andronikosz anyját; de ha tekintetbe vesszük, hogy az ú. n. Nestor szerint 1104-ben Volodar leánya, Volodimerko nővére, Elek császár fiához ment nőül, és Andronikosz mindig Halicstól remélt, élete több phasisában, segélyt, alig kételkedhetünk, hogy Volodar leánya Izsák szebasztokrator nejévé lett. Scherer Nestor fordításában Leonak nevezi a byzancezi császár fiát, de Elek császárnak ily nevű fia nem volt, s e név a Lavrenszkaja és Ipatyevszkaja orosz szövegében nem is fordul elő.

A BÉCSI CSÁSZÁRI UDVARI HADI TANÁCS VISZONYA A HADVEZÉREKHEZ.

A hadi levéltár adatai alapján.

A császári udvari hadi tanács viszonya a hadseregek időszereinti vezéreikhez, a katonai írók által mindég a legkülönbözőbb módon ítéltetett meg.

E megítélés a haditanácsra ritkán volt kedvező; de mivel az ítélet leggyakrabban csak a rideg tényekre alapított, a nélkül hogy az indító okok — melyeket az írók a legtöbbször nem is ismertek — figyelembe vétettek volna, a vont következtetések gyakran tévesek s nem ritkán igazságtalanok voltak.

Kétségtelen dolog, hogy az udvari hadi tanácsnak a hadvezérekre gyakorolt befolyása, a folytonos beavatkozás a hadműveletek vezetésébe, a részletek megállapítása a helyi viszonyok s az általános helyzet ismerete nélkül, a hadműveletek lefolyására gyakran káros volt, s a vezért az oly annyira szükséges önállóságban korlátolta; de másrészt az is igaz, hogy e befolyásra gyakran szükség is volt. Hogy a hadi tanács, vezéreit az önállóságtól elszoktatván, befolyását még olyankor is érvényesíteni igyekezett, midőn az — pl. Lothringeni Károly herczegnél — inkább káros volt mint hasznos, a föntebbi viszonyok természetes következménye.

A következő adatok, melyeket a cs. és kir. hadi levéltár okleveleiről följegyeztünk, míg egyrészt az I. Lipót alatt folyt nagy török háború történetéhez adalékul szolgálnak, másrészt az udvari hadi tanács és a hadsereg vezérei közt időnkint fennállott viszony megítélésére is jobb alapot képezhetnek, mint a hadjáratok eseményeinek egyszerű előadása.

Kivonatos följegyzései ezek a parancsoknak és intézkedéseknek, melyeket a hadi tanács a működő hadsereg vezéreihöz intézett, s a jelentéseknek, javaslatoknak stb. melyeket ez utóbbiak az udvari hadi tanácshoz, mint a legfőbb katonai hatósághoz fölterjesztettek.

A háború lefolyásának általános ismeretét természetesen föl-tételeznünk kell, mert ha ezeket is kis dolgozatunk keretébe bevonnunk akarnánk, kitűzött célunktól messze eltérnénk. Rövid szavakkal utalunk tehát csak helylyel-közzel az események folyamára, s ezt is csak akkor tesszük, ha ez a közlendő följegyzések megérthetésére nélkülözhetlen.

* * *

A háború török részről már 1682 őszén elhatározott, s a hadsereg Drinápoly környékén összpontosított. A hadműveletek azonban csak 1683-ban kezdtek meg, s a török 250,000 főnyi sereg május havában már Nándorfehérvárnál állott; a menet ezután *Kara-Musztafa* nagyvezír parancsnoksága alatt Eszék felé folytattatott.

Lipót császár a hadsereget 1683 tavaszán tetemesen megerősített, annak parancsnokságát *Lothringeni Károly* herczegre bízta. A hadsereg zöme, mintegy 42,000 fő, Köpcsénynél gyűjtetett össze s *május 4-én* a császár által megszemléltetvén, az ugyanott tartott hadi tanácsban a követendő eljárásra nézve is megállapodás jött létre.

A további rendelkezés azután a bécsi udvari hadi tanácsra bízott, melynek elnöke ekkor *Baden-Baden* Ármin örgróf tábornagy volt.

A bécsi udvari hadi tanács által tett rendelkezések a következők :

Május 8. Lothringeni Károly megkapta a köpcsényi tanácskozásban előlegesen megbeszélte és ő Felsege által jóváhagyott utasításokat, melyek nyolcz pontban az általános és egy utolsó pontban a különleges rendelkezéseket tartalmazták azon esetre, ha a törökök a harctérről netán korábban visszavonulnának.

Ez utasítások szerint a hadsereg Komárom felé támadólag

előnyomúl s azután a körülményekhez képest Érsekújvár vagy Esztergom ellen indul.

Május 9. A hadi tanács elrendeli, hogy a menet Komárom felé folytatandó és két ezred fizetés mellett Komárom és Győr erődítési munkálataihoz küldendő.

A törökök nagy erővel mutatkozván, a sereg június folyamán visszavonúl, miről a fővezér jun. 23-án jelentést tesz.

Június 28. Lothringeni Károly főttebbi jelentésére a válasz megérkezik. Két ezred a Schulz alatt Thököly ellen működő hadtesthez, a morva-sziléziai határokra rendelőndő; Léva, Lipótvár, Tata, Pápa és Veszprém elhagyandók; az útegek gondosan megóvandók. A hadsereg Győr körül foglaljon állást. Részletes rendelkezések egyes sereg- és csapattestekre nézve.

A török főszereg irányát Szekesfehérvárról Bécs felé veszi, hogy a birodalmi fővárost megtámadja; az osztrák sereg még tovább kénytelen hátrálni.

Július 2. A törökök a Rábán átkelnek; Lothringeni Károly megbíztatik, hogy a Kis-Csallóközt megtartsa, a hadsereget a Lajtha melletti Bruckhoz vezesse, hátával Pozsonyra és Bécsre támaszkodva, Újhelyt megszállja, a komáromi hidat pedig fölszedesse, és annak anyagával Pozsonyban hidat verjen.

Július 4. Hasonló utasítások a hadsereget osztrák területre rendelik.

Július 5. Közöltetik, hogy az udvari hadi tanács elnöke személyesen fog a hadszínhelyre menni.

Július 12. Lothringeni Károly július 10-én küldött ama tudósítására, hogy a törökök egyenesen Bécsnek tartanak, utasítások érkeznek, melyek értelmében a hadsereg, mely már a Duna balpartján állott, a lengyel és német segélyhadak bevárása céljából a Morva mellékére rendeltetik.

Július 13. A bécsi védelmi bizottság szerveztetik.

Július 18. A törökök Bécsset megrohanják.

Július 24. Utasítások Lothringeni Károly számára, hogy a Duna balpartján előnyomuló s Pozsony ellen működő Thökölynek útját állja. Badeni Lajos hatalmába ejti Pozsonyt, Lothringen pedig jul. 30-án visszaveti Pozsony és Cseklész közt Thököly hadait.

Bécs fölmentése után a hadműveletek nagyjából Lothringeni Károly és a lengyel király belátására bízottak, de e mellett az udvari hadi tanács azon fáradozott, hogy a lengyel király Felső-Magyarországon és Erdélyen át *mielőbb hazájába visszatérjen*.

A Párkány melletti ütközet után azonban az udvari hadi tanács a további műveleteket illetően ismét részletesen nyilatkozik, és mindenekelőtt Esztergom bevételét kívánja.

1684. Az udvari hadi tanács elnöke *Baden-Baden* örgróf, hadsereg-parancsnok *Lothringeni Károly* herceg.

Május 24. Lothringennek a hadműveletekre nézve a szükséges utasítások megküldetnek; a hadműveleti terv már Buda visszavételét veszi számításba; a hadművelet a Duna jobb partján Visegrád irányában intéztetnék.

Junius 10. A hadműveleti terv, Lothringennek erre nézve tett megjegyzései, s az ennek folytán létrejött elhatározások; ezek lényege az, hogy ha a császári sereg a jobb parton sikeresen nem működhetnék, térjen a balpartra vissza s igyekezzék Pestet hatalmába ejteni. Ez a *junius 27-én* vívott *váczi* csata után meg is történt. A sereg ez után Szent-Endrénél a Dunán átkelvén, Buda alá megy.

Julius 25. A fővezér előterjeszti Buda ostromára vonatkozó terveit.

Augusztus 1. A hadi tanács e terveket jóváhagyja s közli nézeteit a hadműveleteknek Buda bevétele után való folytatására nézve.

Október 2. Lothringen kérdésére, vajjon Buda ostroma a beállott kedvezőtlen viszonyok daczára folytattassék vagy beszüntessék-e, a hadi tanács közli, hogy az ügyek állásáról meggyőződést szerzendő a hadi tanács teljhatalommal fölruházott elnöke személyesen meg fog a táborban jelenni.

Október 22. Hasonló felelet a Haslinger ezredes által 18-án hozott kérdezősködéésre.

Október 31. Az ostrom fölhogytatik. A sereg Komáromba vonul s föloszlik.

1685. A hadi tanács elnöke és a fővezér ugyanazok, mint az előbbi évben; Horvátországban *Leslie* tábornok, Felső-Magyarországban Thököly ellen *Schulz* tábornok viszi a fővezérltetet.

Augusztus 1. Leslie tábornok Eszék felé szándékolt menetét az udvari hadi tanács jóváhagyja. Utasítás Lothringennek arra az esetre, ha az ellenség Székesfehérvár, illetőleg Leslie ellen fordúlna.

Augusztus 4. Lothringeni Károly terve az Esztergom elleni műveleteket illetőleg; a haditanács mindent Lothringenre bíz, de egyszersmind aggályoknak ad kifejezést, melyek folytán a hadműveletek néhány napi késedelmet szenvednek.

Augusztus 21. Esztergom sikeres fölmentése alkalmából az udvari hadi tanács a fővezérekhez köszönő iratot intéz, s a további hadműveletekre nézve véleményt kér.

Augusztus 22. A hadi tanács közli azon nézetét, hogy a hadjárat befejezte előtt még Kassa, Eperjes és Tokaj lenne elfoglalandó és e végett egy alkalmas tábornok 10,000 emberrel és tüzérséggel kiküldendő. Erre nézve Lothringen véleménye is kéretik.

Augusztus 23. Eszék város elfoglalásáért és a Dráva-híd fölégetéséért köszönő irat Leslienek, kitől a további hadműveleteket illetőleg, vélemény váratik.

Augusztus 26. és 27. Lothringen indítványa, hogy a hadsereg Érsekújvártól Vác felé támadólag előnyomúljon, elfogadtatik; de a hadi tanács véleménye az, hogy jobb volna a hadsereget két hadtestbe osztani. A hadsereg együtt maradt ugyan és Váczig elő is nyomult, de összeütközés még sem következett be.

Szeptember 2. és 11. A hadi tanács rendelkezései a főszereg fölmozdatása, az Eger és Tokaj elleni, továbbá a szlavoniai hadműveletek tárgyában.

1686. Az udvari hadi tanács elnöke *Baden-Baden* örgróf, vezénylő tábornokok *Miksa Emanuel* bajor választó fejedelem és *Lothringeni Károly* herczeg. A háború viszonyai az által, hogy a császár Németországból tetemes segítséget nyert, kedvezőbbekre fordultak.

Május 18. A hadműveleteket császári kézirat rendeli el, és pedig következőleg: a bajor segédszeregek Székesfehérvárt támadják meg, a főszereg a támadást fedezze. Mindkét hadsereg oly közel maradjon egymáshoz, hogy azok bármikor egy-két óra alatt egyesülhessenek. Székesfehérvár bevétel után Buda ostroma folytatóandó, vagy ha ez nem lehetséges, úgy a császár Lothringen belá-

tására bizza annak meghatározását, hogy mely hadművelet viendő keresztül.

Junius 12. A Székesfehérvár elleni hadművelet elejtetik s a hadseregek Buda ostromára indulnak. A bajor választó junius 17-én elfoglalja Pestet; Lothringen Budát az északi, Miksa Emanuel a déli oldalról zárja körül. A hadi tanács a budai víziváros megrohánásának hírére, bár veszély egyelőre nem fenyegetett, contra- és circumvallatio-vonalak építését ajánlja.

Augusztus 23. Az udvari haditanács elrendeli, miszerint tekintve, hogy az idén Buda előtt már annyi lőpor elfogyott, amennyi több hasonló vállalatra elegendő lenne, *a további tüzelés beszüntetendő. (!)*

Szeptember 13., 14. és 17. Buda bevétele után a császár, a hadi tanács ajánlatára, a hadseregnek két részre osztását határozza el, melyek Eszék és Szeged felé működjenek. A csapatok elosztása e célra Bécsből intéztetik. A birodalmi csapatok fölhasználását illetőleg az intézkedés későbbre helyeztetik kilátásba.

Szeptember 23. A hadi tanács nem tetszését nyilvánítja a fölött, hogy a fentebb jelzett hadműveletek még meg nem kezdettek, egyszersmind esetleg követendő utasítások adatnak.

Badeni Lajos ennek folytán még ugyane nap megindul a sereg egy részével a Dráva felé; a Szeged ellen működő hadtest ide csak október 2-án indult el. A sereg többi része Budára tért vissza s innét széteszlott.

1687. Viszonyok mint a megelőző évben.

A hadműveletek iránt a nézetek eltérők; a hadi tanács Nándorfehérvárát, Lothringen Egert, Badeni Lajos Szigetvárt kívánja előbb visszavenni. Ennélfogva egyelőre semmi sem történt.

Május 29. Lothringen parancsot kap Palota elfoglalására, mi előkészületül tekintetik, Székesfehérvár visszavételére.

Julius 16. Badeni Lajos ismételten Sziget ostromát ajánlja.

Lothringeni Károly a bajor választóval egyesülve Eszék ellen vonúlt, de annak bevétele nem sikerült; midőn azonban a török sereg őt Mohács felé követte, a nagyvezír seregét *Harsánynál* megverte.

Augusztus 23. A Harsány melletti győzelem hírére a hadi tanács elrendeli, hogy az évszak előhaladottsága miatt Székes-

fehérvár ostroma többé nem foganatosítandó, ellenben a Dráva szemmel tartandó és egy különítménnyel megfigyeltetendő. A sereg zöme a Tisza felé menetelve, igyekezzék Titelt vagy Temesvárt elfoglalni és a téli szállásokat a Maros mentén és Erdélyben biztosítani.

1688. Viszonyok mint az előző évben.

Julius 20. Az udvari hadi tanács utasításokat ad Caprara grófnak és elrendeli, miszerint azon esetben, ha a Belgrád elleni hadművelet átkelési eszközök hiányában, melyek Bécsben meg nem szerezhetők, kivihetetlen lenne, a Száva egy hadtest által fedezendő és az egész tevékenység Temesvár elfoglalására fordítandó.

Augusztus 11. Miksa bajor választóhoz ismételt parancs: Titelt elfoglalni, Zalankeménél erődítéseket építeni, Ilokot és Péterváradot megszállni, hogy a hadműveletek esetleges balsikerénél a Duna-vonal Belgrád felé szabadon maradjon s a műveletek Temesvár ellen legyenek intézhetők.

Augusztus 17. Utasítás úgy Miksa bajor, mint Lajos badeni herceghez. Belgrád eleste után a hadműveletek Temesvár és a Száván túl fekvő kisebb helységek ellen intézendők. Ha mindkettő egyszerre kivihetetlen, úgy a Temesvár elleni művelet beszüntetendő és mindenekelőtt a Boszniában elfoglalt pontok biztosítandók. Badeni Lajos herceg már eddig a Száván átkelt, most foglalja el Gradiskát, azután pedig Bródba menve, a bajor herceg parancsait várja.

Augusztus 24. Hogy ama kellemetlenségeknek, melyek a Lothringeni hercegnek a Belgrád előtti táborba érkezésével az által támadnának, hogy ott már a bajor herceg a fővezér, eleje vétessék, Lothringen fölkéretik, hogy az ostrom tartama alatt néhány lovas ezreddel a Badeni herceghez csatlakozva, a fővezérletet a Szávánál vegye át. Belgrád ostromának befejezte után a bajor választó átadja neki a főparancsnokságot és külön hadtesttel fog működni. Belgrádot illetőleg még ez van mondva: bevétele után a földműves nép által «némi csekély jutalomért» («gegen Raichung einiger Ergötzlichkeiten») megerősítendő, minek szomorú következménye volt, hogy Belgrád csak silányul erősített meg s a következő évben elesett.

Szeptember 7. A fővezérlet által indítványozott hadműveletek közül a Bosznia és a Száva elleni tartatik a legjobbnak, hogy Bosznia teljesen elfoglaltassék és Magyarország fölszabadíttassék (?).

Szeptember 17. Caprara gróf a bajor választó adlatusává neveztetik ki. A belgrádi védőrség meghatározása. A hadi tanács kívánatosnak tartana egy Szofia elleni hadműveletet; erre nézve Lothringen véleményét kéri.

1693. Az udvari haditanács elnökévé már a megelőző (1692-ik) évben Stahrenberg Rüdiger gróf neveztetett ki; Magyarországból a fővezér Croy herczeg.

Croy mindjárt kezdetben pontos utasításokkal láttatott el, úgy általában, mint különös esetekre; még a módra nézve is, hogy a Duna a hajóhaddal mikép zárandó el, külön részletes utasításokat kapott.

Belgrád elleni működési terve elfogadtatott ugyan, de a hadi tanács kijelentette, miszerint jobban szerette volna, ha Croy e fölött előbb hadi tanácsot tartva, a szavazást jóváhagyás végett Bécsbe fölterjeszti. De miután már a Száván átkelt és erköcsi hátrány nélkül vissza nem térhetne, az ostromot Isten nevében megkezdheti.

Augusztus 25. Részletes utasítások az ütegek használatára nézve Belgrádnál. Az udvari hadi tanács elveti Croy azon ajánlatát, hogy a sereg Belgrád ostromával fölhagyjon; a fölhozott ok, hogy az ellenség erős és lövegekkel jól el van látva, erre még nem elég, mert a császári sereg is erős és lövegekkel szintén jól el van látva. E határozathoz még bővebb és részletesebb indokolások következnek, melyek igen helyesek.

Szeptember 4. Kimerítő részletes utasítások, melyekre Croy-nak nagy szüksége van. A hadi tanács tudomásul veszi, hogy az ellenségnél a vár védelmét Cornaro vezeti s elhiszi, hogy a török helyőrség erőteljes és vitéz ellenállást gyakorol. Méltatlankodik a renegat Cornaro fölött.

* * *

A fentebbi adatok elegendők lesznek arra, hogy azok nyomán a következő végeredményt összegezzük:

Az udvari hadi tanács a fölsorolt hadjáratok alatt a hadműveletek stratégiai vezetését magának tartotta fenn, habár e vezetést a körülmények gyakran, több vagy kevesebb határozottsággal, kezeiből kiragadták.

E mellett ama rendszer uralkodott, hogy tavasszal egy bizonyos számú tábornok, kik közül a háborúban sok részt sem vett, hadi terv készítésével és benyújtásával bízott meg s a végleges hadműveleti terv ezekből állapítottatott meg.

E terv azonban sokszor nem egyezett meg a fővezér nézetével — így például 1686-ban, midőn az udvari hadi tanács a fontos Budát fölhagyni és Székesfehérvárt megtámadni akarta — sem pedig a tényleges viszonyokkal, melyeket a működő vezérnek jobban kellett ismernie, mint a távol lévő hadi tanácsosoknak. E mellett a haditervek csak ritkán terjedtek egész a hadjárat befejeztéig, vagy igen sokszor teljesen elérhetetlen célokat tűztek ki, úgy hogy leggyakrabban már az első hadműveletek után a hadi terv semmis lett. Ennek folytán a fővezér végre is a körülmények nyomása alatt és saját belátása szerint volt kénytelen cselekedni; hadműveleti terveit azonban jóváhagyás végett előbb az udvari hadi tanács elé kellett terjesztenie, s azok onnan gyakran megnyirbálva, s a távolság folytán oly annyira megkésve érkeztek vissza, hogy mire azokat a fővezér ismét kézhez vette, a kivitelökre alkalmas időpont elmúlt. Ily módon aztán esetről-esetre folyton új tervek váltak szükségessé.

Addig míg a hadi szerencse a császári seregnek kedvezett, mint Lothringeni Károly és Miksa bajor herceg alatt, a vezérek fölött gyakorolt gyámkodás okozta kellemetlenségek és surlódások könnyebben voltak kikerülhetők. De midőn a francia háború is kitört és a császár ereje két felé oszlott, a viszonyok is kedvezőtlenebbekké váltak; az 1689—1690-iki és 1693-iki háborúkban az udvari hadi tanács beavatkozása könnyen végzetessé válhatott volna, ha Lajos badeni herceg erélye és hadvezéri képességei azt nem ellensúlyozták.

Mivel a hadi terv soha sem volt egészen a hadjárat végéig kidolgozva, és a hadi tanács mindent Bécsből intézett, még a téli szállásokat is onnan jelölve ki, melyeket sokszor még előbb el kellett foglalni, gyakran megesett, hogy alig fejeztettek be a tanács-

kozások az első hadműveletek fölött, máris azonnal a téli szállásokra vonatkozóak kezdődtek.

Ennek következménye volt aztán, hogy az udvari hadi tanács áltai téli szállásra kijelölt, legtöbbször csak hallásból, avagy igen kezdetleges térképek után ismert vidékek és helységek a csapatok befogadására részben, vagy néha teljesen alkalmatlanok voltak.

Az udvari hadi tanács igen sokat rendelkezett még az egyes ezredekkel és zászlóaljakkal is, úgy hogy a vezér nemcsak nem számíthatott soha egy bizonyos létszámra, hanem még fontosabb vállalatoknál sem szemelhetette ki valamely nagyobb cél elérésére az arra szükségesnek tartott csapatokat, mivel azok mind Bécsből, többször személyes és a hadi célt szem előtt nem tartó tekintetből rendeltettek ki. A helyett tehát, hogy a vezér egész figyelmét a hadműveletekre fordíthatta volna, kénytelen volt minden csekélység miatt hosszás írásbeli úton jóváhagyást és utasítást kérni.

A téli szállásokra vonatkozó tanácskozmányok is, bár a futárok a hosszú útát Belgrádtól Bécsig hihetetlen rövid idő, (6—8 nap) alatt tették meg, oly sok időt vettek igénybe, hogy a csapatok rendszeren csak a szigorú tél kezdetén vonúlhattak be azokba, hol azután gyakran többet szenvedtek, mint az egész hosszú hadjárat alatt.

Mindezekből kétségtelen, hogy az udvari hadi tanács nem volt a háború vezetésére alkalmas közeg, s az események ezt valóban igazolták is, a mennyiben a császári és királyi hadsereg nagy és fényes sikereket leginkább akkor vívott ki, midőn a fővezér magát a hadi tanács korlátozó gyámködése alól kivonva önállóan cselekedett.

Ama hagyomány, hogy Savoyai Jenő herceg a zentai csata előtt a hadi tanácsnak a csatát eltiltó rendeletét zsebre dugta s csak a győzelmes csata után bontotta föl, történelmileg be ugyan nem bizonyítható, de már e hagyomány keletkezése visszatükrözi az általános véleményt, mely a hadi tanács felől elterjedve volt.

Hogy a hadi tanács igen jeles, képzett és tapasztalt vezérekből állott, az tagadhatatlan, valamint az is, hogy *gyakran* kitűnő terveket bocsátott a fővezérlet rendelkezésére; ámde e terveket

más hajtotta végre, ez pedig a legkitünőbb terv értékéből is sokat levon, lévén igen fontos hadművészeti elv, hogy a hadművelet tervezőjének és végrehajtójának, ha sikert akarunk elérni, egynek és ugyanazon személynek kell lenni.

Az idő ez utóbbi elvnek szolgáltatott igazságot s a hadi tanács elavult intézményét eltörölte; lehet, sőt bizonyos, hogy a hadi tanács a monarchiának hasznos szolgálatokat tett, de valószínű, hogy ugyanannyit ártott is, megakadályozva a fővezér önállóságának csorbitása által számos jeles hadműveletet, melyek még talán nagyobb dicsőséget hoznak vala.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

ARAD KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNETE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A HONFOGLALÁS ARADMEGYÉBEN.

I. A honfoglalás történetének részleteit csak homályos tudósításokból ismerjük. A Névtelen Jegyző bő leírása a legjobb esetben is kétszáz év előtti eseményeket beszél el s aligha más, mint a hegedősök és igriczek verseinek, a parasztok csalfa meséinek leírása.

Igriczek, hegedősök laktak a mai Aradvármegye éjszaki részén, a Fekete-Körösbe ömlő Töz vidékén is. *Igriczverse* (Igrechwerse) nevű földet hallunk említeni még 1429-ben is ama tájon¹⁾, merre felé *Öcsőb* és *Velek* hadai végső küzdelemre készültek *Mén Marót* ellen, s a hol azután, Zaránd vidékén, a hódító Velek telepedett le. Az igriczek a már keresztény korban a közel zarándi vár udvarnokai lehettek, nem messzire Maróttól (a mai Morodától) s Elektől sem távol. Valószínűtlen-e hogy a *Névtelen Jegyző* korában, ha a legkésőbbi időre, a XIII. század második felére teszszük is azt, a környék hatalmas urai előtt el-elénekelték régi dalaikat régi diadalokról? S ha az ősnévű helységekhez ott, a maguk körében kerestek heros eponymost?

Kazár népek lakoznak vala a Maros folyótól a Szamos folyóig; legalább így tudja a hagyomány.²⁾ Ezen Kazárország éjszaki részét, körülbelül az éjsz. szélesség 47° 30'-éig (a Berettyó jobb-oldalán) már az első támadással elfoglalta volt *Szabolcs*, *Tas* és

¹⁾ Orsz. levéltár, Dl. 12086. (NRA. fasc. 1521. nov. 24.).

²⁾ Béla névt. jegyz. 11. fej.

Töhötöm. Érdekes, hogy foglalásuk legdélekeletibb határa körülbelül azon hely, hol az Almás vize a Nagy-Szamosba torkol¹⁾, vagyis a hol dél felé Kis-Sebesig a Szamos és a Sebes-Körös völgye közt a limes dacicus kezdődik. Ezt a limest további hódításaikban is feltűnő figyelemben részesítik a magyarok.

A második hadjárat (903 táján) nem a tiszamelléki Szabolcsról, mint a korábbi hadműködés alapjáról, hanem magáról a Csepel-szigetről indult ki.

Körülbelül a soroksár-kecskemét-csongrádi út irányában haladtak Szentés felé a böldi révig; onnan hatalmas és szinte érthetetlen kerülővel éjszakkéletnek (egy darabon a Kórógy vize mellett) Szarvasig, hol a Hármaskörösön átköltözvén, a Sebes-Körös egyik mellékvizénél, a Tekerőérenél, ott szálltak táborba, hol az Ördögárkának nyomai maig is láthatók. Valószínűleg ez árok mentét követve, jutottak el a Józás (Jouxas) patakig, hol táborba szállottak.

S itt fogas kérdés előtt állunk.

Ha valóban a mai Aradmegyében volt e Józás folyó²⁾ s egy-e azzal, a melyik Gurahonez átellenében ömlik a Fehér-Körösbe? Oly jó geographus, mint a Névtelen Jegyző, hogyan nem említi a Sebes- és Fekete-Köröst, a melyen át s a Fehér-Köröst, a meddig el kell vala jutniok a hódítóknak? S ha Kórógy, Tekerőér, Józás féle ereket és patakokat felsorol, miért nem emlékeznek a Körösök rendszeréhez tartozó s útjukba eső Kölesér, Gyepes és Töz folyókról, melyek még nagyobbak is amazoknál?

E fontos helynevek elhallgatását bajosabb megérteni, mint belenyugodni abba, hogy a Bihar, vagy Bellarad várig még útban levő egyetlen folyó, a Jouxás, vagy talán Józás, inkább a Nagyváradnál kiszakadó s a Berettyó-Ujfalu átellenében a Berettyóba ömlő Kis-Körösnek feledésbe ment régi neve. Onnan, két napi pihenés után, harmadnap csakugyan vígan kezdhették ostromolni a közel Bihar várát.³⁾ A Tekerő-ér, majd a Sebes-Körös mellett egyenesen ide vezetett útjuk.

¹⁾ Torma meghatározása szerint. L. «A limes dacicus felső része» cz. értekezéséhez (Budapest, 1880.) adott térképét.

²⁾ Szabó K. Béla kir. névt. jegyz. 74. l. és Magyar vezérek kora, 100. l.

³⁾ Utal erre *Podhradczky* is: Béla király névt. jegyzőjének idejekora és hitelessége, 362. l.

Azonban tegyük fel, hogy a honfoglalók Szeghalom-Csökmő tájától Gesztig az Ördögárkát, Szalonta vidékétől pedig a limes dacicust követve, annak Kislakon, Árkoson és Boros-Sebesen át maig is látható vonala mentén¹⁾ valóban eljutottak oda, hol e limes végződni látszik, t. i. a Jószás-patak torkolatáig, a mai Aradmegyébe. Onnan valjon csakugyan vígan lovagolhattak-e Bihar vára felé, mint a krónikás mondja?²⁾ Hiszen a Jószáson fölfelé nem is vezet út Biharba.³⁾ Arad és Bihar közt az egyetlen járható út e szakaszon az, mely Jószástól kissé odább keleten a Fehér Körösbe Csúcs vidékén ömlő Strumtura-patakon fölfelé Kristyóron át Kerpenyénél ér a Fekete-Körös völgyébe s elválasztja a Moma-Kodrut a Bihar-hegységtől. Kerpenyénél leereszkedve azután elég könnyen elérhették Bélavárát, melyet a Névtelen Jegyző Bellarad vagy Bihar várával szokás egynek venni.

Ez a vár nem is a Fekete-Körösön, hanem annak csak egyik jelentéktelen mellékvölgyén, a Kodruból jövő fenesi patakon uralkodott s úgy el van dugva, hogy valóban bámulhatunk őseink gyorsaságán és tájékozottságán, ha egy nap alatt (harmadnap) már reáakadtak. S még jobban bámulhatunk azon, hogy mellé vígan tették meg ez útát, mely egy Hannibálnak is becsületére vált volna; mert hiszen az aradmegyei Jószás és a biharmegyei Bélavár közt levő hegység a szó legszorosabb értelmében vett Karsztvidék, melyen igen tanulságos kirándulást tehet egy turista, vagy egy szaktudós,

¹⁾ Szabó szerint (Vezérek kora, 100. l.) «a bihari s aradi erdős vidéken, az úgynevezett Erdőháton». Előadását követi *Kápolnai* István is (Honvéd, 1868. 163. l.).

²⁾ Névt. Jegyző, 51. fejt.

³⁾ *Kápolnai* (id. h.) feltűnő ügyes fogásnak tartja, hogy a magyar sereg Mén Marót egész országát a Körös balpartján megkerülte s ez által — a védelem több vonalának megvívását kikerülve — egyszerre a védelem szívébe tört. Azonban csak a Jouxás név említése jogosít azon föltevésre, hogy a magyarok átkeltek a Körös balpartjára; Jószást pedig — legrégibb okleveles említésekor, 1553-ban, 1561-ben és 1574-ben is — Jószásnak és nem Jouxásnak találjuk írva, Bihart ellenben csak a XIII. századbeli s így jegyzőnkkel közel egykorú Várad Regestrum is 81-szer írja így és csak egyszer Bellaradnak; ez tehát oly ősmert hely volt akkor is, hogy nem lehet kétség, mit értett alatta a jegyző.

de szinte legyőzhetetlen akadály lovas-csapat számára. Nem is szerepel ez a hadtörténelem egyetlen más korszakában sem.

Az sem utolsó bökkenő, hogy a Bélavár nevet csak az 1548. évi 12. törvénycikk használja először s hogy odáig következetesen Fenesnek nevezték.¹⁾ Castrum Fenes a neve már 1290-ben is; honnan mondhatta volna tehát Bellaradnak vagy Bélavárnak a legkésőbb a XIII. század végén élt Névtelen Jegyző? Azt, hogy Bélavár a váradi püspökök középkori kövéra, inkább vadászkastélya volt,²⁾ csak mellesleg említem. E 450 lépés kerületű kis várbán bizony sohasem lakott Mén Marót és 300 felesége; és sohasem volt ez egy külön (talán kazár) fejedelemség székhelye.

S talán maga Bihar sem volt az. Idők folytán a morvaországi Wellehraddal tévesztették össze a krónikások.³⁾ Ott uralkodott Marót, majd Szvatopluk a cseheken, morvákon és tótokon s az ő Wellehradját nevezték azután Belaradnak, Belaridnak, vagy Biharnak. Mennyire hibásan, az is bizonyítja, hogy hradnak a várat csak a felvidéki tótok nevezik; a várnak alföldi ős szlovén neve grad.⁴⁾ Ez érv lehet arra nézve is, hogy Bell-Aradot (Bjela hrad), ha első pillantásra oly meglepő is a hasonlat, ne azonosítsuk a mai Araddal,⁵⁾ melyet a középkorban egyébként mindig Orodnak írtak s melynek helyrajzi viszonyai semmiképen sem illenek a honfoglalás e részletéről adott leírásra.⁶⁾

¹⁾ *Bunyitay*: A váradi püspökség története I. 105. és III. 454.

²⁾ Tervrajza, képe s leírása u. o. II. 310. 314. és K. Nagy Sándor, Biharország, I. 246–254.

³⁾ *Pauler*: Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok, 1883. 110. l.

⁴⁾ *Földes János, Lakatos Ottó* Arad története cz. művében. I. 12.

⁵⁾ Mint ezt *Knauz Nándor* tette volt (Magy. Encyclopædia. III. 657. h.) Pár hasábbal alább — u. o. 675. — már *Wenzel* figyelmeztetett ennek helytelenségére. —

⁶⁾ *Nagy Sámuel* szerint (Észrevételek a magyaroknak táborozásáról, bihari vezér Mén Maróth ellen. 1824. Nemz. múz. MS. 241. Oct. Hung. 10—12. l.) a vezérek a bódi révnél keltek át s a Csongrád megyében Szegvártól délre a szentgyörgyi pusztán a Kurcza vizébe szakadó Kórógy érnél szálltak meg először. «Itt a székelyekkel egyesülve jöttek a Maros és Fehér-Körös közt, míg a mai Aradvármegyében a borosjenői hegyek körül Csermő (Cerumó) nevű cameralis helység eránt a Fehér-Körösön általúsztattak; onnét ellovagolván, a Tekerő vize mellett táborba szállottak. Ez a

Nem egy példa mutatja, hogy a helytörténetek elcserélődnek; ez eset maga azonban még legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy zavar van a honfoglalás eme részének elbeszélésében; s nem azt, hogy a hely- és személynéven kívül a többi teljesen eldobni való.

Őseink valóban nem kerültek harcz nélkül a Körösvidék birtokába; s az is valószínű, hogy a döntő harcz valahol a mostani bihari földvár közelében ment végbe.

Nem lehetetlen, hogy úgy, a mint a Névtelen Jegyző említi, kazarokkal kellett küzdeniök s hogy Mén Marót nem egy szláv pásztornép fejedelme volt.¹⁾ E kazarok az avar birodalom gyengülése idejében nyomúlhattak Dél-Oroszországból Magyarországra, hol egyezkedés vagy harcz következtében átvették a vezérserepet azon avar töredékek fölött, melyek a Meszestől a Sebes-Körös jobb oldalán Biharig és Bihar-Zsadánytól s a Sebes-Köröstől délre le Aradig, az Ördögárkától keletre Erdély felé bizonytalan határokig, tömegesebben éltek. Hogy a Tisza baloldalán, le a Marosig az így nagyjából vázolt határokon kívül csak elszórva lakhattak, bizonyítja, hogy Szabolcs várától be Erdő-Szádáig, és ismét Szabolcstól délkeleten Zilahig, majd onnan ki Székelyhídig, a Berettyó jobb partján a Sárrétig s éjszakra a Tisza dorogmai (borsodi) révig az első hadjáratban ellenállásra sehol sem találtak s Marót csak a Sebes-Körös balpartjának védelmére szorítkozott. A második hadjáratban is csupán a limes dacicus legbelsőbb vonalán túl említnek csatát.

Kazarokra utaló helynevek manap is vannak a Körös-Tisza-Maros közében s ha magyarországi kazarokról nem emlékeznek a

Tekerő vize a Fekete-Körös, úgy, hogy a béli hegyeket jobbra hagyván, legtermészetesebb újak Tenkének vezetett; a Tekerő nevet Tenke nevében-e, vagy a Fekete-Körösben találod meg, mindegy (?)» A Jóúszás folyót (12. l.) a Sebes-Körössel azonosítja. Bihar várát a mai Biharnak veszi s alaprajzát is mellékli. Azt hiszi azonban, hogy innen Belevár felé, az Igfon erdejéhez fordultak s hogy voltaképp csakugyan a mai Bélavárat ostromolták meg. (13—14. l.)

¹⁾ *Pauler* (A magyarok megtelepedéséről. Századok, 1877. 390. l.) annak tartja. Szláv alattvalói mindenestre voltak; a szlávokra emlékeztető nevek azonban épen a mai Aradmegye (a régi Zaránd) éjszaki részén a legkritikábbak. Biharban és Szatmárban oklevelek szerint is laktak kazarok. (A magyar faj és művelődés eredete. I. 101. stb.)

byzanci írók, ez még épen nem mutatja, hogy ittenlakásukban kételkedjünk. Mert Dél-Oroszország vezető népei közé tartoztak a kazarak s mégis jobbadán csak arab és perzsa földleírók és utazók tudósításaiból értesülünk viszonyaikról. «Különféle nemzetekből összegyülekezett» vitézek harczoltak, a Névtelen szerint, a szláv nevű, de kazár földön levő Bellarad vagy Bihar várában a magyarok ellen. Voltakép tehát kimondja, hogy sok nyelvű nép fölött vittek vezérszerepet a kazarak. Fejedelmök többnejűsége azt mutatja, hogy mohamedánok voltak. A kazarak tényleg meghallgatták mindhárom monotheistavallást. Déloroszországi hazájokban a többség a zsidó hitet követte ugyan, nagyobb városaikban azonban a mohamedánoknak is voltak mecseteik. De ha még oly híresek is vallástürelmükről a kazarak, könnyen megtörténhetett, hogy a mohamedánok egy része mindamellet is odahagyta a törzshazát s kisebb tömegben mai honunk földén keresett új szállást.

Ide magával hozta már a városépítés ösmeretét is; úgy, hogy Bihar várát csak kemény ostrom után vehették be a magyarok. Feltűnő, hogy valamint útrakelésök idején a kazár király javasolja volt szövetségeseinek, a magyaroknak, hogy fejedelmet válasszanak, — úgy e haza földén is a kazár népség meseszerű vezérének leányát fogadja el fia nejeül Árpád. Ez ha költemény, nagyon is logikus költemény. Azt a körülményt szintén érdemes volna megfontolni, hogy kazarakat ugyan egyedül a Névtelen említ hazánkban, de a középeurópai szerzetes és más írók, kiknek előadásai nyomán egyben-másban indúlt, egész Európában nem ösmerik az ural-altájiaknak «politikai tekintetben legfontosabb» eme népet. Másrészt bajos volna azt állítani, hogy egy magyar király jegyzője épen a királyok nemzedékrendében követne el oly durva botlást, hogy — ha már bizonyosat mondani nem tud — nem külföldi hatalmas, hanem egy belföldi kisebb nép legyőzött fejedelmének leányát írja Zsolt nejeül.

«Öcsöb és Velek, valamint az egész sereg, uruk parancsának engedve, Mén Marót leányát — lakodalmat tartva — átvevék s a lakosok túsokúl vett fiait magukkal vivék és magát Mén Marótot Bihar várában hagyák.» . . . «Akkor a vezér Veszprém várát Öcsöbnek, Szalók atyjának adá nagy hű szolgálataiért minden tartozandóságaival, — Veleknek pedig a zarándi ispánságot adá

s így a többi nemeseknek is tisztségeket és helységeket ajándékozza.»¹⁾

A krónika szerint tehát a bihari vezér országa az Árpáddal való szerződés után csak a Berettyó, az Ördögárka, Fekete-Körös és a későbbi erdélyi határ közt levő területre, más szóval a Sebes- és Fekete-Körös felső- és középfolyásának vidékére szorítkozott. Legkésőbb vesztette el a Fekete-Körös és a Maros közt levő szept vidéket, a mai Aradmegyét. Ennek éjszaki részét, vagyis a Fehér-Körös mindkét partvidékét csaknem a torkolatig, tehát a későbbi Zarándmegyét nem kapta ugyan adományúl Velek, mert ez csak a krónikaíró anachronismusa²⁾; hanem megszállotta azt, mint első fogláló, a maga és nemzetsége számára. Benne volt-e ez az Árpád és Marót közt kötött egyességben, vagy talán külön hadi kalandon szerzett rá jogot Velek, adatok híjján meddő feladat volna feszegetni. Annyi áll, hogy Bátorban született Konstantin császár szerint is³⁾ magyarok szállották meg a IX. század végén a Tisza, Körös, Maros, Temes és Tutez (Töz ?) vidékét⁴⁾; s a Körös, Töz és Maros vidékén Elek, (Kis- és Boros) Jenő, a két Bököny, Otlaka (Otról), Zaránd, Simánd, Gyorok, Nyék, Megyer, Bulcs, Arad, Karancs, Kaza, Lökösháza (Lökösről), Gyarmat stb. igen régi helységek, melyek mint nemzetség- és személynevek is szerepelnek a krónikákban és az oklevelekben.

Jobbadán oly helyek, melyek az úgynevezett római sánczok irányában esnek. Így különösen maga Zaránd is, melynek földvára a Csigernek a Fehér-Körösbe való ömlésénél feküldhetett. Az

¹⁾ Névt. jegyző, 52. fej.

²⁾ A Névtelen csak Borsod (31. fej.) és Zarándmegye vagy ispánság elajándékozásáról szól s Árpád idejéből más comitatust nem említ. De ő maga sem mondja, hogy ezt a megyét Árpád készen találta, vagy maga állította volna föl. S helyesen veti föl *Torma József* (A zónuki grófságról. Történelmi Tár, 1887. 348. l.) azt a kérdést, hogy Árpád csak Borsod- és Zarándmegyét találta volna készen, vagy csak ezeket szervezte volna? Bizonyos, hogy Velek azon részen telepedett le, hol a Névtelen Jegyző idejében Zarándmegye feküdt és hogy a Névtelen csak a maga korabeli beosztás szerint beszélt.

³⁾ De administrando imperio, 40. fej.

⁴⁾ Pauler (Századok, 1877. 383. l.) a rejtélyes Thutez alatt a Marossal egyesült Tiszát érti, melyet így a császár másképp is nevezne.

öt metsző római sáncz némi kanyarúlattal Kubint, Dentát, Temesvárt, Világost, Ágyát s a Töz torkolatát kötötte össze s nyomait helyenkint most is láthatni.¹⁾ Tőle keletre és nyugatra 15—20 km. távolságban megy a másik két sánczolat, melyek délen a Marosra, éjszakon a Fekete-Körösre támaszkodva, egy körülbelül 1800 □ km.-nyi síkságot védelemre teljesen alkalmassá tettek; s annyival inkább, mert ennek éjszaki részét számos folyó öntözte. Valóban kedvező hely egy egész nemzetség letelepedésére. Vizenyős síkság, hol méneseit, gulyáit nyugodtan legeltethette és kedve szerint halászgathatott a magyarság; védelmezhetette magát a nélkül, hogy falak mögé kellett volna szorítkoznia. Öserdők váltakoztak a gazdag legelőkkal; a két Körös közép, valamint a megye délnyugati részén csak néhol nyíltak tisztások, hol az egyes ágak sátorfalvai megalakúlhattak. Ez erdős vidékeken a halmok uralkodtak. A vezérek korára emlékeztet a Csörsz-, Kádár- és Lehelhalom neve.²⁾ A halmok egész tömege emelkedik Sikló és Szent-Márton vidékén s az egész mai Aradmegyében 110-re teszik a számukat. E nagy tömeg jobbadán a most említett 1800 □ kilométernyi területen van összezsúfolva. Lehetetlen, hogy ne számolt volna velök a honvédelem.

A nemzetségek és ágak fegyverfogható férfiai személyesen teljesítették a honvédelem kötelességét³⁾ s egészen Szent-István koráig a vár körül levő szállások széleskörű önkormányzati joggal voltak a magyar nemzeti conföderatio tagjai. A bentalált lakosokat vagy a földvárak szolgálatára s a körülöttük levő földek művelésére kényszerítették, vagy szabad tanyázást engedtek nekik a hegyek közt, hová a lovas nép nem igen kíváncszott.

A behódolt nép egy része csakhamar beolvadt a magyarságba; s magának Marótnak férfirokonai még századok múlva is nagybirtokosok voltak Bihar vára közelében.⁴⁾

¹⁾ E sánczokról Aradmegye monographiájának a római és avar kort tárgyaló szakaszában bővebben szólok.

²⁾ *Jerney*: Keleti utazás, II. 91.

³⁾ *Botka* a Századokban, 1870. 501.

⁴⁾ Nagy Gábor (Tud. Gyűjt. 1836. V. 25—31. l.) azt bizonyítgatja, hogy Biharvármegyében — 1261 óta oklevelek szerint is — még pedig Bihar városához közel, sok századig fennállott a Marót-nemzetség; a mi a

II. Akkor már, midőn a zarándi részek a magyarok kezére kerültek, két év óta bírták a Maros baloldalán a Tiszáig, Dunáig s Erdélyig terjedő tartományt. A középkorban a mai Krassó-Szörény- és Temesvármegye éjszaki része, tehát közvetlenül a Maros balpartján elterjedő vidék Aradvármegyéhez tartozott; és pedig körülbelül a mostani újaradi, vingai és lippai járás. «Azon földet pedig, mely a Maros vizétől Orsova váráig vagy on, bizonyos Glád vezér foglalta el, ki Viddin várából a kúnok segélyével kijött.»¹⁾ Bolgárok és kúnok barangoltak tehát e tájon. Ha nem szabad is szó szerint vennünk a krónikás tudósítását s a bolgárok és kúnok alatt, kik az ő korában csakugyan éltek ottan, egyszerűen uraltájakat kell értenünk, lehetetlen, hogy azonnal az avarokra ne gondoljunk.²⁾ Az avarok sánczyúrúi itt, a Maros jobb és balpartján csaknem egyenlő, 22—23 kilométernyi távolságban, Aradban Szent-Anna, Temesben Zsadány határában, a legnyugatibb két római sáncz közt elég épen fenmaradtak. Nincs róla írásba foglalt emlékezés, de több, mint valószínű, hogy mindkét sáncz szerepet játszott a honfoglalás történetében. A magyar középkorban Zarándmegye délfelé nem terjedt a szentannai s Aradmegye szintén délen, a zsadányi földváron túl.

S a Glád ellen intézett első támadás csakugyan e tájt érte. Szoárd, Kadocsa és Vajta (vajda?), Árpád által küldetve, Magyar-Kanizsánál kelt át a Tiszán, azután a Csesztőreg, vagyis a Marosból Arad táján kiszakadó Aranka mellett ütött tábor,³⁾ onnan pedig (körülbelül a szabadka-temesvári útirányt követve) a begái

Névtelen Jegyző hitelességének bizonyossága. S ezt az is mutatja, hogy e nemzetségben kedvelt név az Álmos és Marót. Zsigmond híres hadvezére, Maróthy János, nem a Marót- és Almosdi—Csire—nemzetségből származott. (29. lap.)

¹⁾ Névtelen Jegyző, 11. fejt.

²⁾ A szentannai avargyúruról l. cikkemet, Archæol. Értesítő, 1882. s a Kölcsey-egyesület évkönyve, I. 185—194. l. A zsadányi avartelepről Péch József, Tört. és Rég. Értesítő, 1877. 49—59. l. V. ö. ugyanott (1875.) Miletz cikkét, a 12—13. l. s *Fontellyét* (Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos műsáncz vonalak?) u. o. 1886. 181—209. l.

³⁾ Az Aranka régi neve Harangod; ebből lett az Aranka név. Csak hozzávetve mondhatjuk, hogy valaha Csesztőregnek is hívták.

részekre szállt. «És ott — úgymond a krónikás¹⁾ — két hétig maradának, míg azon haza minden lakosait a Marostól a Temes vizéig meg nem hódították és azok fiait túszokul nem vették.» Valószínű, hogy az egyik csapat a Csesztöreg (Aranka) mentén, Arad tájékán érte el a Marost, mely mellett a rómaiak útját még elég ép állapotban találhatták; s ez úton Bulcsig nyomúlhattak, hol a rómaiak idejében is castrum állott. Ettől keletre már szűk a Maros völgye, tovább tehát alig érdekelte őket a táj. Bulcs — talán a rómaiak Ziridavája — még a honfoglalás idejében nyerve magyar nevét; annyi bizonyos, hogy Szent-Mártonról címzett apátságának korát egészen Szent-Istvánig viszik vissza.²⁾ Az a körülmény, hogy a rómaiak castrumát a középkorban épen egy magyar vezérről nevezték el, valószínűvé teszi, hogy foglalásaikban, mint rendesen, most is a folyók völgyén fölfelé haladva hódítottak.

A Béga mellől — talán egy másik csapat — éjszakfelé haladva, első sorban a zsadányi avarsánczot vívta meg, melyet egy ismertetője³⁾ Európa legnagyobbszerű középkori erődművének nevez. Annyi bizonyos, hogy hasonló nagy arányú földvárakra sehol sem akadunk a Béga és Maros közt; s mivel a krónikairó hódításról beszél, kétségtelenül épen itt kellett folyonia valamilyes küzdelemnek.

Maga *Glád* «nagy lovas és gyalog sereggel, a kúnok, bolgárok és oláhok (szlávok) segítségével» a Temes mögött szolgáltatott csatát, melyet azonban tökéletesen elvesztett.⁴⁾ E döntő csata s néhány kisebb helyvédelem után az egész tartomány a magyarok birtokába esett. Glád hűséget fogadott s mint alárendelt főnök működött azontúl a Maros, Tisza, Duna közében. Csupán a mai Torontálmegye nyugati részén, Tarasnál telepedtek le tömegebben a Vajta által vezetett magyarok. Gládot nem fogadták volna el alattvalóul a honfoglalók, ha nem rokon törzsből száрма-

¹⁾ Név. Jegyző, 44. fej. Horváth szerint (Magyarok története I. 54.) a Temesig nem találtak ellenállásra; de a Névtelen *hódítást* említ.

²⁾ Monographiája a Tört. Adattárban (1872. 339. és 371. l.)

³⁾ *Pontelly*, Tört. Értesítő, 1886. 197. l.

⁴⁾ Név. Jegyző, 44. fej.

zik; mert hiszen minden ponton diadalt arattak, a másik két vezér (Szoárd és Kadocsa) még a Balkán-félszigetre is benyomult; — Glád erejétől tehát nem tarthattak többé. Csak úgy érthetjük a dolgot, hogy az avar és más rokon népek töredékeivel állama erejét, vitézei számát akarta növelni Árpád; azért kimélte Glád népének önkormányzatát.

A források nem szólnak róla, de nem valószínűtlen az a föltevés, hogy Gláddal olyanforma szerződést kötöttek a magyarok, mint kevéssel utóbb Maróttal; t. i. hogy csak életének tartamára maradt meg a temesi részek birtokában. Egy rokontörzs sarjával szemben elég nagy, de érthető engedmény. A magyarságnak szervezett hadereje sem lehetett arra elég, hogy Európa felét kétségbe ejtse hadi sikereivel, midőn itthon szabadúlni vágyik tőle a meghódított nép. Ezzel csínyján kellett bánni; s bevárni az időt, míg önként beolvad a hódító népségbe, a mire rokon fajnál számítani lehetett. Mert hiszen azok a bolgárok, kik Glád előtt és alatt az avar és más népek fölött a Tisza, Duna, Maros közében vezérszerpet vittek, épen a szláv befolyás elől vonúlhattak ide a tulajdonképeni Bolgárországból; s annyira pogányok maradtak új hazájokban, hogy e részeken csak Szent-István király uralkodásának második felében kezdett terjedni a kereszténység.

Glád és Árpád halála után a Duna lett a magyar és bolgár uralom határvonala. A temesi részek uralaltáji és szláv származású lakosai — miként, nem tudjuk, de tényleg — közvetlen tagjai lettek a magyar államnak. Glád halála után nem tekinthetni többé tartományúl a temesi részt. Ezt talán már eleve Vajta vezér ivadékaiknak szánta Árpád s őt úgy szólván Glád hűségének ellenőrzése végett telepítette le a Tisza balpartján. A történelmi nyomozás jelen állásában alig kételkedhetünk azon, hogy már a vezérek korában valamely magyar nemzetség szállta meg a Délvidéket; és pedig azon nemzetség, melyből Ahtony (Ochtum) származott. A Névtelen Jegyzőnek azt az állítását, hogy ő Gládnak ivadéka volt, nyugodt lelkiösmerettel elvethetjük ¹⁾; mert az ada-

¹⁾ *Florianus*, Hist. Hung. Fontes Dom. II. 258—302. l. Mivel azonban utóbb Ahtony is a görögöktől kért segítséget s ott meg is keresztelkedett, legalább megmagyarázhatjuk a Névtelen tévedését.

tok — igaz, igen gyér adatok — összevetéséből kiviláglik, hogy ő magyar nemzetségfő volt.¹⁾ Nem foghatjuk reá, hogy épen Vajta családjából származott volna; pedig az volt mindenesetre a legtermészetesebb, ha a bolgár önkormányzat megszűntével épen a bolgárok megverője, vagy annak valamely utóda vette át a kormányt, annyival inkább, mert szűkre szabott szállását különben is azon területen kapta.

Egyébiránt van is annak nyoma, hogy a Délvidéket már a királyság megalapítása előtt magyar lakosság szállta meg.

Egy irodalmi hagyomány szerint a Temes és Maros közt levő területet, tehát a régi Aradmegye déli részét is, a hét vezér egyike, *Kund* kapta volna, kit elegendő sereggel láttak el a rend fentartására. Az így leigázott földet Kund-kapitányságnak nevezték, mely nevezet azonban csakhamar elenyészett.²⁾ Középkori írónál semmi nyoma sincs e kapitányságnak s az egész logikátlan tudósítás, körülbelül száz év előtt, megfoghatatlan módon csúszott be irodalmunkba, honnan alapos vizsgálódások most már érdeme szerint kiküszöbölték.³⁾ Az egész csak azért említettem föl, mert oly általánosan elterjedt vélemény az, hogy a róla való hallgatást sokan a történelmi előadás hézaga gyanánt vehetnék.

Ennél azonban hasonlíthatatlanul fontosabb a bíborban született Konstantin császárnak azon már említett adata, hogy a magyarság zöme a Temes, Thutez, Maros, Körös és Tisza közt lakik.⁴⁾ S ezt ő a X. század közepén, a honfoglalás után mintegy ötven évvel írja. Ez ötven évnek első felében kellett tehát végbemennie a megszállásnak, ha már a század közepén Görögországban is magyarnak ösmerték azon területet. Ez az értesítés, oly tekintélyes kortárstól, egymaga is megdöntheti azt a hitet, hogy Glád ivadékai bolgár, avar, kún és szláv alattvalókkal külön tartományon uralkodtak ottan.

Ez a megszállás éjszakfelé egészen a Zaránd-nemzetség föld-

¹⁾ *Karácsonyi*, Szt. Gellért élete. 83—86.

²⁾ Az erre vonatkozó irodalmat összeállította *Ortway* a Történelmi Értesítőben (1875. 157—162. l.)

³⁾ *Ortway*: A Kund-kapitányság. Tört. Értesítő, 1875. 157—171. l.

⁴⁾ Id. h.

jéig terjeszkedett s így a középkorbeli értelemben vett Aradmegye teljesen csak Glád halála után került a magyar vezérek hatalma alá. Képzeltetetlen is, hogy az Erdélylyel való hadi és kereskedelmi érintkezés egyik legfontosabb útvonalát, a Marost, őrizet nélkül hagyták volna. A sót Erdélyből ez úton kapta az alföldi magyarság, melyet ettől minden pillanatban meglehetett volna fosztani, ha «a Maros termő partinál» megbízhatatlan népség tanyáz. De magyarok tanyáztak ott. Még a XIV. században is oklevelek tanúskodnak arról, hogy a Maros jobb partján is, a mostani Arad- és Csanádmegyék határán, Pécska és Nagy-Lak közt a Glád örökségébe lépő Ahtony (Ohtun vagy Achton) nemzetségnek voltak jószágai.¹⁾ Ahtony (Achton) ugyanakkor mint helynév is szerepel.²⁾ A Pécska vidékén, közvetlenül a Maros partján levő hatalmas sánczok egy része, mely határozottan a földvárak közé tartozik, még a vezérek korából való lehet.³⁾

A Maros aradmegyei szakaszának jobb és balpartján, főkép a síkon, de még a völgy egy-egy kitágulásánál is egymást érik a legmagyarabb hangzású helynevek, melyek még a XVI. század előtt s részben Árpádkori oklevelekben fordulnak elő, de egészen a honfoglaló, még pogány magyarokra emlékeztetnek.

Törzs- és személynevek rejlenek pl. ezekben: Kupa, Szemlak, Bod (Bodpéterföldre), Benkefalva, Buda, Budafalva, Csála, Csenkeverme, Csenkörvénye, Itelaka, Gyelíd (Galád, Glád?), Arad, Zádorlaka, Kaza, Gyerk, Gyorok vagy Gyarak, Mácsa, Mácsalaka, Csaba, Cserne, Simánd (a Maros balpartján négy is), Zábrány (vagy Ábrány, törzsnév a székelyeknél), Bulcs, Gyulató, Gyulakápolnás. A pogány vallásra utal Ósvilághalma-teleke, Bálványos, Iltyó.⁴⁾ Az őseredeti halászatra Keczefalva; a földerősítésre Árok, Földvár stb. S ha részletesen ismernők Aradmegye megszállásá-

¹⁾ 1318-ból Anjoukori okmánytár, II. 418.; 1352-ből u. o. V. 594. 1. és orsz. levéltár, Dl. 4289.

²⁾ Dl. 4289. 1437-ben Aton, Marján közelében (Orodiban) feküdt. Fejér (Cod. Dipl. X. köt., VII. füz. 893—5. l.) Abonnak olvasta.

³⁾ Pogánykorbelinek mondja *Rómer* is. Múzeumi jkönyv, XXV., 151., 674. sz. *Házy* Sándor pécskai urad. mérnök által készített térképe u. o.

⁴⁾ L. erre nézve *Ipolyi*, Magyar Mythologia 90.

nak történetét, bizonyosan megtalálnók a személy- és helynevek egy részének egymásra való vonatkozását.

A Vajta-¹⁾ vagy Atony-nemzetségnek s ágainak birtokai Csánádban és Aradban egyaránt a Maros mindkét partján terjedtek el; amannak éjszaki, emennek déli határa csupán a törökök kiűzése után lett e folyó. Már csak ezért is el kell vetnünk a csiki székely krónikának azt a meséjét, hogy Szent-István király «megígérttven Gyulának leveretése után Apor rabonbánnal a keresztiség fölvetelét s a király iránt való hűséget, egyik fiát, Sándort, törzsével (?) Araddal együtt «áthelyezte a Szállás nevű patakhoz mely nem messze volt a Zarán-törzs földéhez, csaknem Magyarország határán, az oláhok hegyénél.»

Ez az Arad, ugyanazon krónika szerint Köröncsnek fia, Becsenek unokája volt, ki híve lévén a királynak, «Pannoniában» igen bő ajándékokat kapott; de mégis megúnta Magyarországot s visszament Erdélybe.

A csiki krónika úgy képzeli a dolgot, hogy onnan, Zám vidékétől, honnan a Maros Magyarországra jön, egészen odáig, hol a Tiszába ömlik, 1002-ben Arad vezetése alatt székely határőrket telepített le Szent-István, s hogy Arad vezér építette volna a róla nevezett várost.

E krónikáról azt mondja egy ismertetője²⁾, hogy alig van sora, mely erősen arczul ne csapná a kritikát. Az Aradra vonatkozó is azok közé tartozik. Miért nem ír Maros folyót, vagy legalább Száraz-eret a nem is létező Szállás-patak helyett? Miért telepítne ki Szent-István epen akkor székelyeket, midőn leginkább lett volna szüksége rájuk Keán besenyői ellen? Egyáltalán miért változtatnának hazát 2—3 év alatt háromszor is Arad székelyei? S hol van ma, akár csak helynevekben is, nyomuk a régi és az új Aradmegyében? Mert Szék és Székudvar csak nem szolgálhat bizonyítékul a székelyek ittléte mellett, akár a nyelvben való jelenségeket, akár — Zarándban lévén — földrajzi fekvésüket vesszük. De ha — mint hiszik — a XVIII. század elején gyártott dolog a

¹⁾ Woyla nevű helynév Aradban is, 1230-ban. Fejér, Cod. Dipl. III. 2., 204. és Hazai Okmánytár, VI. 24—25.

²⁾ *Marczali*: A magyar történet kútfői. 133. l.

csiki krónika, akkor értjük, mire gondolt; arra a marosmenti határőrségre, melyet csak Mária Terézia szüntetett meg.

Szent-István uralkodásának első felében Arad még mint vármegye sem alakulhatott meg, mert Ahtony uralkodott a Maros mindkét partján; éjszakon a Fehér-Körösig, illetőleg annak egyik mellekvizéig, a Csigerig, tehát egészen a Velek-nemzetség zarándi területéig. Az ő lovai és barmai legeltek a folyó áradásai által termékenyített síkságon, az ő vámosai és őrei szedtek vámot a Maroson sőt szállító királyi hajóktól.

Kupának, majd Gyulának leveretése után az ő nemzetségének területére menekültek a legyőzött főbbek, kik nem tudtak megnyugodni a magyar állami, vallási és társadalmi élet átalakításában. S Ahtony, a büszke nemzetségfő, mai nyelven szólva, a magyar konzervatív politika vezére lett a reform-párt élén merészen haladó király ellenében. A Duna, Tisza, a Körösök és a Maros választotta el birtokát Esztergomtól és Székesfehérvártól, hol a hivatalos Magyarország ügyei összefolytak; meglepetéstől már a természet akadályai következtében sem tarthatott; de különben is volt annyi, ha nem több katonája, mint magának a királynak is így bátran daczolhatott vele. Talán nem is annyira az ősi intézmények fentartásáért lelkesedett, hanem inkább csak azon mesterkedett, hogy ne kelljen lemondania azon nagy hatalomról, melylyel — mint nemzetségfő — a hétvezérség, heptarchia, korának intézményei szerint élvezett.

Magyarországban a vallásért való küzdelem csak úgy számíthatott diadalra, ha a szabadságot is zászlajára írta. Ahtony azonban 1019 táján fölvette a kereszténységet Viddinben s így — mint görögkeleti vallású — nem is küzdhetett a kereszténység ellen. Igaz, hogy szívében ép úgy pogány maradt, mint előtte egy emberöltővel maga Géza vezér,¹⁾ s hogy nemzetsége területén alig bírt terjeszkedni a görög vallás; de nyíltan mégis ezt vallotta, hogy segedelmet nyerjen Vazul görög császártól, védturától, ki a mily

¹⁾ Az, hogy Ahtony hét feleséget tartott, nem bizonyít magyar származása ellen. Bolgárországban vette föl a kereszténységet, az orthodox bolgár egyház pedig megengedte a többnejűséget. (*Roessler, Rumänische Studien.* 240.)

erősnek mutatkozott Bolgárország meghódításában, ép oly jó segítség lehetett István egyedül való uralkodása ellen. Az egységes, római katolika vallású és nyugathoz simuló magyar állam ellenében ő a görögkeleti vallású, görög fenhatóságnak hódoló s a bizantinismusban megmerevedő heptarchiát állította oda eszményül. S Ahtony egyéni nagyravágásának könnyen az lehetett volna a vége, hogy Magyarország, vagy legalább annak a Duna, Tisza, Maros és Körös közt levő része, ép úgy elveszti függetlenségét, mint 1014 július 29-dike után Bolgárország; és Sámuel bolgár czár bukása után a Szent-Istváné következhetett volna.

De nem következett.

Ha *Ahtony*, ki már 1015 táján gyanússá lett István előtt, Bolgárország teljes meghódolása után 1019 táján maga is hűséget fogadott a «bolgárölő» Vazul iránt, büntetése késhetett, de nem maradhatott el. Öregedésének napjaiban Szent-István legkevésbé sem tűrhette, hogy szétmáljék egész életének nagyszerű alkotása, az egységes magyar állam. 1029-ben rokonát, Csanád urat, korábban épen Ahtonymnak egyik vezérét, küldte a túlhatalmas nemzetségfő ellen, ki a nagyözi téren szolgáltatott csatát. Magyar módon harczolt ép úgy, mint támadója, Csanád, ki azonban egy éjjeli rohamban végkép legyőzte őt. Ahtony a csatával együtt életét is vesztette.

A következő napok a tartomány behódoltatásával teltek el. Maga Csanád az utóbb róla nevezett városig, Ahtony székhelyéig hatolt s azt kardcsapás nélkül elfoglalta. Az eddigi küzdelmek általán a Tisza, Maros és Harangod (Aranka) vizének közében folytak. Ő maga visszasietett a királyhoz, hogy jelentést tegyen és jutalmát vegye.¹⁾ Természetes azonban, hogy a csak imént elfoglalt területet nem hagyhatta magára, s hogy nem érhetette be a nemzetségek és ágak urainak egyszerű hódolatával. Alvezérei gondoskodtak, hogy távollétének ideje alatt teljesen visszatérjen a csend és a rend az engedelmességre szorított vidéken.

¹⁾ Legjobban összeállítja e hadjárat történetét *Karácsonyi*, Sz. Gellért életének «Marosvár meghódítása» cz. fejezetében. (82—101.) *Jireček*, (Geschichte der Bulgaren. Prága 1876.) nem szól sem Gládról, sem Ahtonyról. A Csanád-nemzetségnek 80 birtoka közül a XIV. században 8 vagy 10 fektűt Orodvármegyében. L. *Karácsonyi*, *Történ. Ért.* 1884. 3—24. l.)

Alvezérei közt egy *Orod*, vagy *Arad* nevű is lehetett, ki az Ahtony-nemzetség legéjszakkeletibb részének biztosítását vállalta magára; s kit Csanádvármegye megalakítása után az attól keletre, Zarándtól délre be egészen Erdélyig, a Maros mindkét oldalán, délfelé a zsadányi avargyűrű vidékéig terjedő ispánság élére állított a szent király. Ezt egy forrás sem mondja; az azonban már az eddigiekből is bizonyos, hogy 1029 előtt meg nem alakúlhatott Aradvármegye, s hogy sorsa idáig egy volt a délvidék sorsával.

Nem kételkedhetünk azon, hogy Arad, vagy régiesen írva, Orod csakugyan élőemberről vette nevét ¹⁾ s nem a hrad szláv szótól, a mi várat jelent. Ily helynevet az országnak több részében s oly helyeken is találunk, hol szlávok tömegesebben nem éltek. Már 1297-ben említik Ungban ²⁾ 1369-ben Somogyban ³⁾, 1433-ban Biharban, ⁴⁾ s van ilyen nevű hely Esztergom-, Torda-Aranyos- és Zemplénmegyékben is. Tényleg a XVI. században már elterjedt azon hit, hogy Arad- vagy Orodvármegyét Szent-Istvánnak egyik

¹⁾ Az Esterházy-család leszármazásáról szólva, a Trophæum (Geneal. authen. MSS. Mus. 207. I. köt. Herenessi, MSS. GG. XXVIII.) azt állítja, hogy Jónak a fia lett volna Aradi Zsigmond, 1030-ban szent István hadvezére; ennek fia Péter, 1095-ben szintén hadvezér, unokája István 1156-ban udv. kapitány stb. E családból való — ugyane forrás szerint — Ugolin kalocsai érsek, ki 1240-ben a tatárok ellen küzdve esett el, több hadvezér, tárnokmester, országbíró, stb. A család a Vezekénynél 1652-ben elesett Arady Bálinttal halt ki. Nagy Iván (Magyarorsz. családai, I. 63.) bizonyítékok hiányában nem tulajdonít hitelt e leszármazásnak, de megjegyzi, hogy az «Arady oly név, melyet történetünkben nem ismerünk, pedig nemzedék-tana nagy embereket mutat fel». Minden esetre feltűnő, hogy Arad vezért már Sz.-István korában szerepelteti a Trophæum, mely év kétségtelenül helyesebb, mint a csíki székely krónika Apor-Aradja megjelenésének esztendeje (1002); s hogy az Arad-család történelmileg is már korán és előkelően szerepel, mi maga is figyelmeztet, hogy Arad elnevezését csakugyan egy személyre kell visszavinnünk. Orod mint személynév 1214-ben (Fejér, Cod. Dipl. III. I. 153., 471., 478.); Arad 1273-ban (Tud. Gyűjt. 1836. II. 122. és Hazai Okmánytár, VII. 143.); 1369-ben (u. o. V. 150.) stb.

²⁾ Hazai Okm. VII. 262.; 1477-ből Orsz. levélt. NRA. fasc. 1533. nro. 18.; 1658-ból u. o. fasc. 911. nov. 33., 34.

³⁾ Hazai Okm. V. 150.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 12523.; 1436-ból u. o. Dl. 12850. sz.

vezéréről nevezték el,¹⁾ úgy mint Szabolcsot, Borsodot, Csanádot, Soltot stb. a hasonlónevű vezérekről.

Arad, mint vármegye, oklevelekben csak 1214 óta szerepel, midőn comeséül épen a Csanád-nemzetség egyik tagját, Kelement említik,²⁾ de ugyanazon időtájban már szó van az orodi várnépekről a váradi regestrumban, tehát egy szintén hiteles okiratban. Míg ezek a vármegyei élet bizonyosságai, a XII. század közepéről is van már egy — csak töredékben maradt — okiratunk az orodi prépostságról,³⁾ a krónikák pedig kivétel nélkül megemlékeznek egy Aradon 1136-ban tartott országgyűlésről. Ekkor már mintegy száz év óta állott az aradi vár, Szent-Gellért ideje óta, a csanádi egyházmegye egyik főesperességének is székhelye.⁴⁾ A szent püspökről nevezték el az Arad közelében feküdt Giroltfalva és Geroldháza falvakat is.

Az aradi főesperesség valóban Szent-István és Szent-Gellért korából való; már pedig az első alapítású vármegyék területe összeesett a főesperességek területével s még nevök is egyezni szokott.⁵⁾ Akármily ködben borong tehát a meseszerű Arad vezér személye, történelmi tény, hogy Arad az országnak először alapított vármegyei közé tartozik⁶⁾, s hogy heros eponymosa Szent-Istvánnak egyik híve, valamely Arad nevű vitéz.

¹⁾ L. a csiki krónikán s a Throphæumon kívül *Szamosközy* István Tört. Maradványait. (Magy. Tört. Eml. II. oszt. Írók, 28. kötet, 161. l.) Így *Bél* M. is Aradmegye leírásában. (Kézirat az esztergomi primási levéltárban. B. Nro 17. X. d. 6. Pars specialis §. 1.)

²⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. III. I. 153. Fábián, Ara.lm. leírása, I. 210—213. stb.

³⁾ Zsigmond királynak egy 1399-ben kelt ítélet-levelében átírva. Közli a Tört. Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához, II. 256.

⁴⁾ *Karácsonyi*, Sz.-Gellért, 115. *Schem.*, Cleri dioc. Csanadiensis, 1880. 39—60. l.

⁵⁾ *Balásy*: A pankotai főesperesség. (Egri Egyházm. Közlöny. 1875. 15. sz.) és *Karácsonyi*: Az orodi főesperesség. Tört. és Rég. Értesítő, 1882. 149. lap.

⁶⁾ *Pesty*: Az eltűnt régi vármegyék, I. 40. *Katona* (Hist. Crit. I. 87—88.) ellenben nem számlálja a legrégebb 24 vármegye közé.

II.

A VÁRMEGYEI ÉLET KEZDETE.

II. vagy vak Béla nyitja meg azon királyok sorát, kik az aradi vár jószágait, a honvédelem rovására, elajándékoztatták. Ő alapította az aradi prépostságot és káptalant 1135 táján.¹⁾ Könyvalakban kiadott kiváltságlevele felsorolta azon szállásokat, melyeket a káptalannak az aradi várban adott (mansiones in castro Orodienzi), valamint a falvakat, melyek közül azonban csak Novák és Gyarak neve maradt reánk.²⁾ Egy kétes hitelű adat szerent Zengőt, Csumát, Csilát és Tamási pusztát is a káptalannak adta.³⁾ Bizonyosabb, hogy ő adta Mikelakát és Vonuczot,⁴⁾ hol a királyi ijázmesterek laktak.

A várban eredetileg csak a templom és a káptalanház részére ajándékozott telket a király. S talán épen ezen templom alapítása ügyében járt Aradon II. Béla, midőn 1136-ban azt az emlékezetes véres országgyűlést tartotta. Művét azonban csak II. Endre felesége, Jolánta királyné, fejezte be 1224-ben. E templom a várban feküdt, s mivel romjai maig is állnak, nagyjából a vár helyét is megjelölhetjük. Állott ez a mai Glogovácz falu délnyugati részén egy, a Marosba ömlő ér baloldalán. A Maros hajdan a mai Mon-

¹⁾ Zsigmond királynak egy 1399-ben közölt itéletlevelében csak néhány pont van fölvéve II. Béla privil. leveléből s abból is épen az évszám hiányzik. Először közölte Tört. Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához. II. 256. Ez oklevelet már ifj. Vásárhelyi János is ösmerte és kivonatot készített belőle. (Kézírások féliven. V. 65. Az aradi lyceum Vásárhelyi-könyvtárában, 2373. sz. a.)

²⁾ Novák helység Ség és Mácsa közt, Aradtól éjszaknyugatra, feküdt; Gyarak, (ma Gyorok) a Hegyalján ma is élénk helység. A Tört. Adattár szerint (II. 256.) Novák a Maros balpartján, Hodony körül volt.

³⁾ P. Nagy L. A régi Orod dolgai, 20. l. és Parecz, Aradm. ismert. 9. l. Idézi Gottfried Archæologia cosmologicáját (1638.), lapszám nélkül. E könyvet nem sikerült előkerítnem. Ily helynevek nincsenek is a régi Orodban.

⁴⁾ Rupp, Magyarorsz. helyr. tört. III. 61.

dorlak déli részétől egyenesen nyugatnak tartott s közvetlenül Glogovác deli részét mosva, az említett éren át tért vissza mostani medrébe. Innen van, hogy a sószállító hajók, melyekről II. Endre 1233-ban emlékeznek,¹⁾ épen Arad alatt köthettek ki. A várhely egy kis fensík, s ma is rajta van a régi prépostsági templom romja, a csinos új róm. kath. templom, iskola, ispánlak s a piac. Az egészet nyugatról keletre egyenes utca metszi keresztül; a külső utcasorok ellenben a domb kanyarulataihoz alkalmazkodnak.

A vár fő tömege, a csekély törmelékekből ítélve, a régi templomtól délre, az ispánlak táján, a falu délnyugati részén emelkedett; s valószínű, hogy II. Béla idejében, a prépostsági templommal együtt, kőépületekkel bővült;²⁾ a tér azonban a múlt század első felében annyira beépült új házakkal, hogy alakját meghatározni többé nem lehet. A falu éjszakkeleti részén az országút mellett délről éjszakfelé szabályosan emelkedő öt dombot, mind egy korábbi időnek alkotását, külművek gyanánt használhatták. Az 1136-ból emlékezetes országgyűlést e körül s nem a szük várban tartották.

A vár, a prépostságnak és káptalannak adott néhány belső telek kivételével, a XIII. század derekáig, királyi jószág volt. Határozottan azonban, mint királyi várat, az oklevelek csak 1217-ben, tehát akkor emlegetik először, midőn a prépostság is virágozni kezdett. 1217-ben ugyanis az aradi várnépek (castrenses) közül Mátyás és Sarlód (Sorlout) a király által kiküldött bíró, Dezső csanádi püspök előtt arról vádolták Miklós aradi főesperest és csanádi kanonokot, hogy Basarág (Bursorog) nevű földüket sérelmesen elfoglalta; a főesperes azzal védekezett, hogy ő pénzen vette azt a földet, még pedig egy szabad ember, Ug fia, Kelemen adta el neki. Ez érdekes adat arra nézve, hogy a várnépek már elidegenítik a számukra csak élethosszig átengedett földeket. A bíróság

¹⁾ *Wenzel*: Árpádkori új okm. VI. 183., 349., 520. l.

²⁾ 1807-ben ez ispánlak építése alkalmával a munkások Béla király idejéből egy jó marék ezüstpénzt találtak. (*Fábián*: Aradvárm. leírása. II. rész. Kézirat, birtokomban. 39. l.) Az emlékek különben jóformán csak a templomra magára szorítkoznak. E templommal utóbb összekapcsolták a megerősített káptalanházat. A kővár teljeseen csak IV. Béla idejében épülhetett ki.

előtt Kelemen nem is tagadta az eladást, de azzal védekezett, hogy azon föld öröklött birtoka volt. Akkor pedig a várnépeknek semmi szavuk hozzá. A püspök tehát Váradra küldte őt, hol meg nem égetvén magát, fölmentették.¹⁾

Azonban II. Endre király könnyelmű ajándékai következtében is fogytak a vár jószágai. Különösen a Csák-nemzetség egyik tagja, Miklós comes, Ugrin esztergomi érsek öccse, a Kisfaludyak őse, szerzett nagy birtokokat az aradi és zarándi várak rovására. A király, valamiért megharagudván *Gottfried* orodi prépostra, 1220-ban megfosztotta őt méltóságától s meghagyta *Miklós*, valamint *Othes* (Tötös?) comeseknek, hogy az izmaeliták (bolgárok) segítségével pusztítsák a káptalan s a prépost jószágait. E pusztításban résztvett Kalád fia, György úr is, kit e miatt már 1221-ben egyházi átok ért, melytől csak jelentékeny pénzüsszeg lefizetése után bírt szabadulni.²⁾ A rablásban az egyház szereinek egy része is áldozatul esett,³⁾ a mit csak úgy érthetünk meg, ha fölteszszük, hogy Aradvár jobbágysai és népei akadálytalanul bebocsátották erődítéseik közé a két comest, kik csak így férhettek a vár közepén levő templomhoz. A birtokok nagy részét azután a foglalóknak adta a haragos király. Azonban Honorius pápának 1225 jul. 15. kelt levele által is sürgettetve, végre teljes hatalmat adott IV. Béla ifjabb királynak a helytelenül elajándékozott királyi javak visszavételére. Már 1230-ban jóváhagyta fiának, Bélának, öccse, Kálmán herczeg meghallgatásával tett azon intézkedését, hogy Miklóstól visszavette az ordmegyei Anha, Zehund és Hudi falvakat.⁴⁾ S tette ezt, mint mondja, azért, mert jogtalan adakozás és mérhetetlen bőkezűsége által, saját értesülése szerint, a vármegyék

¹⁾ *Bél*, *Adparatus ad historiam Hungariæ*, 245. l. (Ritus expl. veritatis, §. 249.) Egészen hasonló ügyben ítélt ugyanez évben az orodi prépost, midőn a békési várkatonaság járult hozzá panaszszal Kechen föld elvétele miatt. Ő is az istenítéletet alkalmazta. (U. o. 347. §. 263. l.)

²⁾ *Theiner*: *Monum. Hung. sacram illustrantia*, I. 37. l. Fejér, *Cod. Dipl. III.* 1. 406. és *Kaprinay-kéziratok a budapesti egyet. könyvtárban* 4-r. C. 5. köt. Nro 75. (1222. jan. 17. III. Honorius levele.)

³⁾ *Balics*: *A róm. kath. egyh. tört. Magyarországbán*, II. 1. 246.

⁴⁾ *Fejér*: *Cod. Dipl. III.* 2. 204.; *Fábián*, *Aradm.* I. 6. Leghelyesebben *Hazai Okmánytár*, VI. 24—25.

jogai jobbadán megromolván, jobb tanácsra hallgatva, azokat a korábbi állapotba akarta visszahelyezni.¹⁾

Az öreg király azonban csakhamar ismét Dénes nádor befolyása alá került s már 1232-ben ismét eszébe jutottak Miklós comes hű szolgálatai, melyeket az országban és országon kívül hűségesen és fáradhatatlanul tanúsított. Nem akarván úgymond, hogy ne tapasztalja jótéteményeit, visszaadta elkobzott jószágait. Így Anazehundot, mely határos az orodi vár jobbágysái által birt és szintén Anazehundnak nevezett földdel.²⁾ Innen Péternek Babos nevű földje felé fordult a határ,³⁾ majd nyugat felé is mindenütt Babos mellett terjedt; akkor éjszakkak folytatódva Basarágig ért,⁴⁾ honnan keletnek kanyarodott s ott Oshyz földével, melyet Szornak neveznek, jutott szomszédságba, honnan egy Csiszár nevű várjobbágnak Szor nevű földje felé tartott.⁵⁾ Az egész terület 50—60 □ kilométer lehetett; mai napig is színe, java a földnek, az akkori Aradtól (Glogovácztól) 20—25 km. távolságban.⁶⁾

A Csákyakon kívül a hatalmas Csanád-nemzetség is csorbította az aradi vár jogait. Így 1235-ben Miklós nádor és a Hodos (Hudus) nemzetségből való Gongga nevű pristaldus előtt az aradi vár jobbágysága nevében Basu hadnagy, Nuhu, Bayr, Belche és Kelenin százados (centurio), a Csanád-nemzetségből való Gerváz ellen panaszt emelt Besenyő föld miatt. Az egyik kemény markú várjobbágy Váradon szent László templomában alávetette magát az istenitéletnek is; hordozta a tüzes vasat s baja nem esvén, megnyerte maga és társai részére a pert.⁷⁾ Ellenben összeégette

¹⁾ Haz. Okm. VI. 24.

²⁾ Szionda pusztá, Torna és Batonya közt.

³⁾ Bodpéter-földe 1320-ban falu Pereg mellett, Basarágtól és Sziondától nyugatra. Szionda, Varjasháza és Babos puszták közt még 1759-ben is határjárást eszközölt Aradvármegye.

⁴⁾ Arad egyik legrégebb helye. Hovátartozósága miatt még 1881-ben is vitatkozott Csanád- és Aradvármegye, mely, a történelmi jog daczára, azzal végződött, hogy 1884 május 20. Basarágot és Sziondát Csanádmege kapta.

⁵⁾ Basarág és Szent-Tamás közt lehetett. Most ismeretlen.

⁶⁾ Ez oklevél Codex Patrius, I. 10—14. Haan, Dipl. Békésiense, 5—7.

⁷⁾ Várad Regestrum *Bélnél*, 229. l., 158. czikk. Besenyő falu Pálélése (a mai Paulis) és Bak szomszédságában, ott fekiült, hol a Maros folyó tel-

magát az Aradhoz közel Szent-Pál egyházának szolgálja, ki Váradon, az aradi prépost által küldve, épen a miatt keresett igazságot, hogy Kátai Mihály fia, *Bodó* várszolga (serviens) megölte a Szent-Pál egyház szolgáját, Hejkát.¹⁾

Aradon kívül még csak egy királyi vár volt a Maros-Körös közében. *Zaránd*, a hasonlónevű vármegye középpontja. Igen sok várjóság tartozott hozzá s az utolsó falvak csaknem egészen Békés-vár szomszédságában feküdtek. Ezek közül Szerhetet (a békésgyulai határban az Aranyág és Itczefok közt ma is Szeregyháznak nevezett területet), Albát (Fehéregyházát) és Krakkót²⁾ II. Endre elvette, majd 1232-ben ismét visszaadta *Csáky* Miklós comesnek.³⁾ E területen 6 halásztanyája volt a várnak. Ugyanígy tett Krakkóval is, mely egyebek közt a királyi kovácsok Kesej nevű földével volt határos.⁴⁾ Magának a várnak területén a Csiger folyón külön molnárok öröltek a vár számára⁵⁾; még a XIV. század elején is van szó a vár rabszolgáiról, kiket Károly-Róbert király Zarándvármegye főispánságával együtt ad ajándékba⁶⁾; sőt külön regemondók, igriczek is tartoztak ehhez a várhoz.⁷⁾ Ide számították Varsánd (Gyula-Varsánd) falvat is, melynek lakosai királyi szeke-részek és favágók voltak.⁸⁾ Várinak, Várajtnak puszta neve is mutatja, hogy lakosai a vár népei (castrenses) voltak. A fekete-gyarmatiaknak, mint alább lesz róla szó, 1241-ben külön vajdájuk volt, tehát bizonyos katonai szolgálatra voltak rendelve. Szóval e néhány adatból is kitűnik, hogy terjedelmes várjóságai voltak hajdan Zaránd várának, csakhogy a védelem gyöngült már, mert itt is egyre több föld és nép jutott magánosok kezére.

jesen a síkságra ér; körülbelül 15 km. távol esett a régi Orodtól. A XV. századtól kezdve gyakran szerepel Aradban is a Bessenyei-család.

¹⁾ Várad Reg. *Bélnél*, 235. l., 203. §.

²⁾ *Karácsonyi* a Békésm. tört. társ. évk. X. 18.

³⁾ Codex Patrius, I. 13.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Codex Patrius, III. 110—1.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ Orsz. levélt. Dl. 12086.

⁸⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 3., 215. — *Szabó*: Kun László, 103. (1280-ról); és orsz. levéltár, Dl. 1179. (1284-ról.)

III.

A TATÁRJÁRÁS.

1241 kora tavaszán IV. Béla király Aradvármegyében is meghordoztatta a véres kardot, hogy a minden oldalról betört tatárok ellen fegyverre szólítsa híveit. *Saul* aradi főispán¹⁾ a megye zászlóalját valószínűleg az erdélyi és délvidéki dandárokkal együtt vezette a király táborába s mivel a tatárok ekkor még — márczius második felében — a felvidéken portyáztak, akadálytalanul egyesülhetett azzal. Ezt annak köszönhette, hogy a Maros völgyét követve, nagyobb kerülőt kellett tennie, míg pl. a rövidebb úton, a Körös völgyén haladó váradi püspök egyenesen a tatárok elé került. A csanádi püspök, ki — úgy látszik — későbbben indult, csak alig menekülhetett a kúnok elől, kik királyuk, Kuthen megöletéséről, zajongva tértek vissza s ellenségnek tekintettek minden szembejövő magyart.²⁾

Albert aradi prépost már márcziusban parancsot kapott Béla királytól, hogy Vancsa váci püspökkel és a csanádi préposttal együtt Ausztriába, Babenbergi Frigyes országába kísérjék Mária királynét s gyermekét, István hercezet; és ott várják be a hadi szerencse eldőlését.³⁾ Albert prépost udvari ember maradt azontúl is, hogy kancellári méltóságától megvált; küldetését is annak köszönhette, hogy mint régi bizalmas ember, most is kéznél volt.⁴⁾

¹⁾ 1240-ben mint ilyet említik. (Fejér, Cod. Dipl. VI. 3., 552.) Fel-tűnő, hogy ez évtől kezdve az egész Árpádkorszakból nem ismerünk több aradi főispánt.

²⁾ *Rogierius* siralmas éneke (ford. Szabó K.), 23—24. l. V. ö. *Ballagi* czikkével (Századok, 1877. 253. l.)

³⁾ *Rogierius*, 15—16. l.

⁴⁾ *Karácsonyi* (Az aradi prépostság. L. a budapesti növendék-papság emlékkönyvét, 112. lap.) azt hiszi, csak úgy maradhattak meg az aradi prépostság legfontosabb oklevelei, hogy azokat is magával vitte a prépost. Nem hiszem, hogy rendes körülmények közt a káptalan kiadta volna még saját prépostja számára is e fontos okiratokat, — Budáról pedig, a dolog

Lehet, hogy a csanádi püspök tanácsára, mivel maga Arad vármegye jobbadán ennek egyházi hatósága alá tartozott, a nép itt is megkezdte a hegyek közé, erdők mélyébe való menekülést; ¹⁾ a bátrabb rész azonban sánczok és falak mögött foglalt állást és a legtöbb esetben elősmerésre méltóan védelmezte életét, családját és vagyonát. Erélyesen készültek a helyvédelemre; sánczokkal, árkokkal erősítettek meg a fontosabb helyeket, mi mellett nagy munkát kellett végezniök, mert az eféle sánczok 50—70 falu népének befogadására voltak szánva, a nagy kiterjedesű védőművek őrzése s egyúttal az egybeözönlött nép élelmezése pedig nagy gondot okozhatott. Az első rémhírek éjszokról érkeztek.

1241 májusa végén a tatárok, Kádán vezetése alatt, Nagyváradot feldúlták, mire a nép egy része az erdők és lápok közt Tamáshida felé menekült. Menekvésök irányát körülbelöl a nagyvárad-szalonta-aradi országút jelzi.

Tamáshida (ma Tamásda) a Fekete-Körös jobbpartján, a Töz folyó torkolatánál, éjszakfelől a Gyepesfolyó által is védve, még Biharmegyében feküdt. A túlsó part már Zarándmegyéhez tartozott. A városnak, melyet 1169 óta emlegetnek az okiratok, ²⁾ német lakosai nem engedték meg, hogy a Fekete-Körösön át Zaránd — (a mai Arad-) vármegyébe vezető hídon átkeljenek a futók, hanem jól megerősített városuk védelmére akarták őket kényszeríteni.

Rogierius váradi kanonok azonban társaival együtt mégis átkelt a Körösön ³⁾ és pedig, mivel az erősen őrzött hídon ezt alig tehették, alkalmasint csolnakon, ott, hol a Töz folyó Tamásda délkeleti részén a Fehér-Körösbe ömlik. E vonalat azért választ-

sürgösségéhez képest, a nélkül kellett elutaznia Albertnek, hogy Aradra lemelve, ez iratokat magához vehette volna. Különben, mint az alábbiakból kitűnik, egy adat sem bizonyítja, hogy Aradvára és a prépostság székhelye a tatárjárásban elesett volna s így az oklevelek eredeti helyökön, a káptalan levéltárában is fenmaradhattak. *Rogierius*, a mostani Aradmegyében lefolyt küzdelmek szemtanúja, semmit sem szól Arad pusztulásáról, de megemlíti, hogy vitézei többször sikeresen kitortek a tatárokra.

¹⁾ *Rogierius*, 23. l.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. 1. 162.

³⁾ Így kell érteni *Rogierius* (Siralmas ének, ford. Szabó Károly, 37. l.) azon kifejezését, hogy bár «a németek bennünket a hídon átkelni semmi-kép nem engedének, . . . *mindamellett* egy szigetre letérénk.»

hatták, mert épen a Töz torkolatánál kezdődik az Ördögárka, vagy — mint a nép nevezi — Traján útja, mely sok helyütt az erdőkben ma is teljesen ép s akkor még épebb volt. Sűrű erdőkon keresztül vezetvén, kitünő kalauzul szolgálhatott a bujdosóknak. Helység közelébe csak Ágyánál ért s egészben véve délfele tartva, egyenesen egy, a Körös által képezett szigetre vezette őket.

Ezen sziget a Csigernek a Körösbe ömlésénél kezdődött, Zarándtól éjszaknyugatra s Nadabtól éjszakeletre végződött.¹⁾ Ma is erdőség borítja, a somosi erdő és a csintyei írtás. A Holt-Körösnek déli részét századunkban szabályozták s abban, ha többé nem is az eredeti mederben, víz folyik; a Körösnek éjszaki ága azonban most már holt meder és csak nagy áradások, vagy nagy esőzések idején telik meg vízzel, mint azok az erek és laposak is, melyek maig bizonyítják, hajdan mily vizenyős volt e sziget.

Köröskörül rengeteg erdőség vonúlt, az úgynevezett Erdőhát, melynek tisztásain elég nagy számmal voltak a falvak. E terület éjszaki és déli természetes határát a Fekete- és a Fehér-Körös képezte, s ezeknek és a beléjük szakadó Töz, Korhány, Hosszúrét, Horgosrét, Ered, Pogányér, Sásér, Szivárgó, Leveles, Szartos, Bondos stb. vizeinek kiöntései lápossá és vizenyössé tették a tájéket.²⁾ Ant és Tamász, Bél-Zerind és a sziget közt, párhuzamos

¹⁾ «Közönséges vélemény és pedig igen alapos vélemény — úgymond a helymeghatározásokban sok szerencsével működő dr. *Karácsonyi* János (Békésm. tört. társulat évkönyve. VIII. 130.), — hogy ez a sziget a mai Gyula, mely akkoriban a sarkadi tó és a Körös kiöntése közt valóságos szigeten feküdt.» *Rómer* Flóris, a helyet megsejmelve, már 1878. kimondotta, hogy a leírandó véres esemény színhelye Nadab várhelye (Alföld, 1878., 222. sz.). *Bunyitay* Vincze pedig (A váradi püspökség története, III. 458.) nyíltan kijelentette, hogy semmikép sem lehet e sziget alatt Gyulát érteni. «Minden e magyarázat ellen szól; a sziget névtelensége, holott Gyulának már akkor neve volt, még pedig olyan, mely papi ember előtt, mint Rogerius, nem lehetett ismeretlen és ha szegény falvakat megnevez, hogyan hagyott volna névtelenül monostoros helyet? Továbbá Rogerius útjának iránya egészen másfelé tart és nem Gyulának; ha ide igyekezett volna, már fentebb Szalonta táján arra tér vala.»

²⁾ *Zachar*: A kisjenői uradalom térképe. (Jószágismertetés III. füzet. Pest, 1864., a kötet végén.) A második térképen Kisjenő, Dohányos, Horgostó és Somhíd kerületei.

római sánczok vonúltak, melyeket a két Körös közének védelmében előnyösen föl lehetett használni. A mellett a sziget délkeleti csúcsával átellenben, a Csiger torkolatának védelmére a zarándi vár szolgált, míg északnyugaton a nadabi várhely nevezete figyelmeztet, hogy a sziget túlsó része sem maradt védelem nélkül. Különben pedig az ágyai nép és a geróti vajda¹⁾ más szomszéd helységek népével együtt jól megerősítette a szigetet.

A szigetbe csak egy igen keskeny és szoros úton — alkalmasint a Trajánon — lehetett bemenni.²⁾ Az úton egy mértföldön három tornyos kapu épült, s ezeken kívül egy mértföldre köröskörül igen erős sánczok. Az egy mértföldnyi (hét és fél kilométernyi) távolság épen megfelel az Ágya és a sziget közt való útnak, míg az igen erős sánczok alatt részben a római sánczot érthetjük, mely az ágyai erdő felől szintén egyenesen nekivág a sziget keleti részének. Valószínű, hogy ez éjszokról délre vonuló párhuzamos sánczokat más, északnyugatról délkelet felé haladó párhuzamosakkal kötötték össze a környék lakosai.

A szigetbe menekült nép kérésére, de meg a hely erőssége által is bátorítva, Rogerius egyelőre cselédeivel együtt ott maradt. A kémek azonban csakhamar hírül hozták, hogy a tatárok közelednek. Titkon kiment a szigetből s egy szolgája és egy vezető kíséretében, összesen kilencz lóval délnyugatfelé menekült tovább, Csanád város irányában, mely oda nyolcz mfdre van.³⁾ Egész éjszakai erős lovaglás után hajnalban ért oda. A tatárok azonban épen előtte való nap foglalták el s dúlták fel Csanádot s az egész vidéket elárasztották. Fáradt lovaival vissza nem fordulhatván, a napot vermekben és kunyhókban lappangva töltötte. Éjjel pedig rendkívül óvatosan keresztül lopózott a tatárok között. Szégyenszemre vissza kellett térnie a szigetre, hol sok rossz hír várt reá. Az egyik, hogy a sziget bejárása előtt visszahagyott cselédei a

¹⁾ Wayda de Geróth. (Rogeriusnál, 37. l.) Szabó Károly szerint alatta csak Fekete-Gyarmatot értjük. Nem lehetetlen azonban, hogy valamely Gerót, vagy Gerold (Gellért) nevű helység lappang e név alatt.

²⁾ Ez, mint magam is láttam, még meglehetősen ép állapotban van a horgostói erdőben, honnan egyenesen a sziget északnyugati részébe vezet.

³⁾ Légirányban 9, a nadab-csanádi országút, a kanyarulatokkal együtt is, csak 10^{1/2} mfd.

lovakkal megszöktek, azok pedig, kik a szigetben vele voltak, pénzével és ruháival együtt elillantak. Ezeket azonban csakhamar utolérte sorsuk, mert a tatárok rájuk akadván, kard élére hányták őket. A másik, hogy megbízható hírek szerint a tatárok már is bevették a csak 15 kilométernyire levő Tamáshidát; a lakosok egy részét rabságba vitték, a többit pedig lemészárolták.

«Minek hallatára — úgymond Rogerius — fölborzadának hajam szálai, testem remegni és alélni, nyelvem nyomorúltan hebegni kezdett, átlátván, hogy közel van az iszonyú halál pillanata, melytől többé menekülni nem lehet.» A mai Dohányos-szigetet, mely csak 1100 méterre van Nadab falutól, s mely a Fehér-Körös és a Pogányér által berekesztve, legerősebb helye volt a nagy szigetnek, különösen megerősítette a nép. A sziget keleti részén, jól meggyúrt sárból, erősen kiégetett téglákat s szloptalpakat találtak újabban, melyek egészen úgy vannak idomítva, mint az árpádkorbeli tamáshidai templomnál alkalmazottak.¹⁾ Itt tehát vagy a Rogeriusnál említett egyik kaputorony, vagy már némi téglauerősség állott. Valószínű, hogy az utolsó kaputorony, mely a mintegy 150 hektárnyi kisebb szigeten uralkodott. Rogerius, a többi előljárával együtt, meg volt győződve, hogy e szigetet megvédelmezni nem lehet, s rávette a nép egy részét, hogy inkább a szomszéd nagyobb szigeten, a somosi erdőben, a lápok közt kereszen menedéket. Magával vitte a sziget előljárójának két fiát is, tudván, hogy azok kedvéért az apa majd csak küld élelmet utánuk. Az első nap hajnalán már meg is kapta az élelmet, egyúttal azonban arról értesült, hogy a tatárok az egész szigetet körülvették. Intézkedéseikből azt lehetett gyanítani, hogy a Körösnek meg nem erősített oldalán fognak támadni. A kardforgató nép tehát a nagyobb sziget védelmére sietett. A tatárok azonban hirtelen egyenesen az őrizet nélkül maradt kapukra rohantak, azokat bevették, «s a szigetbe bemenvén, nem találának a mieink közül senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton, vagy gyalog velök szembeszállt volna. Mi s milyen, mennyi s mily nagy gonoszságokat és kegyetlenségeket követtek ott el, nemcsak látni volna rettenetes, hanem hallani is irtóznának az emberek. S miután onnan a zsákmányt elhordták, a

¹⁾ Alföld, 1878. 222. sz.

nők és férfiak részint darabokra vágott, részint ép holttestei meztelen maradának.»¹⁾ A szerencsétlen áldozatok csontvázai csak 1878-ban kerültek ismét napvilágra. Mintegy 1000 □ méter területen több mint egy méter magas csonttelepre bukkantak épen azon tájon, hol a Körös-csatorna derékban metszi ketté a nadabi várhelyet. Úgy voltak egymás fölé helyezve, mint az ölberakott hasábfák.²⁾

Három egész napig pihent a szigeten Kádán tábora s a negyedikén is, zsákmánnyal megrakodva³⁾ a seregnek csak egy része ment tovább, a többi elbújva leelkedett a visszaszállingó magyarokra. Éhségtől kényszerítve a falvak népei valóban fölkeresték a nadabi várhelyet, remélve, hogy éléstáiraikban még találnak valamit; az elrejtőzött tatárok azonban rajtok ütöttek s nagy részöket levágták. Maga Rogerius tized vagy huszadnapra ment be a szigetre, hogy a holt testeket felforgatva kutasson valami maradék étel után. «Mily nagy lehetett ott — úgymond — a búz, mily nagy a gyász, mily nagy a félelem, gondoljátok meg.»⁴⁾

Az Erdőhátat, mely a Fekete- és Fehér-Körös közt levő egész vidéket magában foglalta s általán a zarándi erdőségeket, «a sűrű bozótokat, a homályos berkeket, a vizek mélységeit, a puszták sivatagjait» egy hónapnál tovább hajszolták a tatárok, mi azt mutatja, hogy a zarándi várkatonaság vagy szétzüllött már, vagy maga is áldozatul esett a tatárok vérszomjának, mivel egyszerű földvár

¹⁾ Rogerius, id. h. 40. l.

²⁾ Alföld, 1878. 222. sz. Mivel e tájon egy oly csatát sem ösmerünk, mely hasonló vérontással járhatott volna s mivel Rogerius útiránya habozás nélkül e szigetre vezet bennünket, semmi kétség sem férhet hozzá, hogy a Rogerius által leírt méiszárlás a nadabi várhelyen történt.

³⁾ A nadabi várhelyen igen sok vas és cserép régiséget találtak, melyből József főhg 1880 jun. 25. sokat ajándékozott a nemz. múzeumnak, különösen vas lándzsacsúcsokat, sarkantyút, kengyelvasat, patkókat, vaslemezeket és kapesokat, valamint lófogakat (l. a nemz. múzeum 1880. évi jegyzőkönyve, 93. sz. s *József főhg* eredeti levele «325. 1880. ügyv. N.» jegy alatt), becsebb tárgy azonban nem került felszínre, mi a rablás teljes voltát bizonyítná. Valószínű azonban, hogy később ép ezen helyen állott a Nadabyak és Dóczyak kastélya, mint ezt az ott talált domborműves kályharészletek mutatják.

⁴⁾ Rogerius, 40. l.

lévén, a kővárak ostromához különben nem igen értő ellenséggel alig szállhatott szembe. Hiszen csak néhány év előtt is bizonytalan volt a sorsa s földeinek egy része Csáky Miklós comes kezeire kezeire kerülvén, várkatonái is megfogyatkoztak.

Kővár az egész mai Arad-, a hajdani Zarándmegye éjszakai sík részén nem állta útját a dúló seregnek, hacsak egyes megerősített monostorok, vagy földsánczok nem mentették meg az üldözött nép egy-egy csapatát. Csak az élelmezés okozott fejtörést a tatárok-nak. A gabona — mert hiszen az események júniusban történtek — még lábán állott, a gazdák azonban az erdőekben, ott is a gödrökben, vermekben, odvasfákban meglapúlva, rejtőzködtek. A tatárok most néhány elfogott bujdosót azon biztatással bocsátottak el, hogy mindenki bántatlanul hazatérhet falujába, ki nekik bizonyos határidőig meghódol. Az éhségtől elcsigázott nép hitelt adott az ígéretnak s tömegesen tért haza házaiba, melyeknek felgyújtásától a tatárok óvakodtak. Három napi járó földön egészen új élet kezdődött.

A hódolt lakosok bizonyos katonai igazgatás alá jutottak s minden falu egy-egy tatár előljárónak¹⁾ engedelmeskedett. Sőt az igazság kiszolgáltatásáról is gondoskodtak a balivok, vagy kenézek, kivált ha lovakat, barmokat, fegyvereket s más ajándékokat vittek nekik. Ők kapták a legszebb leányokat, kikért különben juhokat vagy ökröket, lovakat adtak cserében.²⁾ Egyébiránt «kinek-kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala» s még a vásárok megtartásáról is gondoskodtak.

E közben az egész nyáron serényen folyt az aratás, nyomtatás; betakarították már a gabonát, csűrökbe hordták a szalmát és szénát, sőt még a szürettel is elkészültek. A békességes egyetértés csak akkor bomladozott a hódítók és hódoltak közt, ha az apák leányaikat, a férjek feleségeiket s a testvérek szép húgaikat megtagadták a tatár uraktól.

¹⁾ *Rogerus* (41. l.) királynak nevezi.

²⁾ *Rogerus* (u. o.) száz kenéztől tud és szerinte csak az ő gazdája is majdnem ezer falut kormányzott. A szám maga, ha falvak alatt voltaképp csak tanyákat kell is értenünk, bizonyosan túlzott; a kanonok azonban mint szemtanú írt, ki «hogy életöket lássa», az előkelő tatár urakkal megismerkedett és gyakran járt köztük.

A kenézek rendszeresen hetenkint összegyűltek a parancsok átvételére s a tennivalók megbeszélésére. Egy ily gyűlés után, október közepe táján valamennyi kenéztől parancsolat érkezett, hogy a megjelölt falvakból férfiak, nők és gyermekek ajándékokkal járuljanak eléjük. A nép nem értette ugyan a parancs okát, de nem mert ellenszegülni. A kenézek azonban, alig vették át az ajándékot, egy völgybe vezették, mindenből kifosztották és irgalom nélkül legyilkoltatták őket.

Egy éjjel azután közösen a még megmaradt falvakra rohantak s vérszomjuk elől csak igen kevesen menekülhettek az erdőkbe és a barlangokba.²⁾ A többiek csupán úgy maradhattak meg, ha valamely tatár szolgálatba állt magyar úr cselédeiül szegődtek el. Így tett maga *Rogerus* is. Hajadon fővel és mezitláb menekült azon rettenetes napon a maga balivjától a szekerek őrizetére rendelt s «tetteikben» már tatár magyarok sátrai közé, hol egy úr nagy kegygyanánt fogadta őt szolgájává.³⁾

¹⁾ Arad-Hegyalja éjszaki részén, Galsán, Egregyen (Agris) s a Makra alján is már 1214-ben (*Fehér*: Cod. Dipl. III. 1., 153.) fejlett szőlőművelés volt. Mi természetesebb, mint hogy a tatárok Nadab alól, honnan e helyek csak félnapi járóföldre vannak, ide is elkalandoztak. S mert síksági (kerti) borokra nem gondolhatunk, bizonyos, hogy ezeket a kényszerült szüreteket a boráról ma is híres Aradhegyalján és Makraalján tartották. — Annak azonban, hogy a bizonyosan megerősített somboly-pankotai és világosi apátságok monostorait megostromolták volna, nincs nyoma.

²⁾ Azon — mint láttuk, tarthatatlan — esetben is, ha Gyula környékén kellene keresnünk a *Rogerus* által említett szigetet, az emlékirónak ezen (a 43. lapon följegyzett) adatából kitűnik, hogy a dűlås kiterjedt az egész Erdőhátra vagy Lunkaságra, azaz a mai Aradmegye éjszaki részére, körülbelül Boros-Sebes, Dézna és Biharban Rézbánya vidékéig, hol a mészkőhegységben valóban vannak barlangok, az őserdők pedig most sem hiányzanak. Altalán a szenvedéseknek ezen megható leírása különösen Aradvármegyére vonatkozik ugyan, de bizonyosan így történt ez azon a szomorú nyáron Magyarország más vidékein is.

³⁾ Később a nemzeti visszahatás tatároknak nevezte magukat e magyarságukról megfélekedett embereket. Így említ az aradi káptalannak egy 1332. évi oklevele is bizonyos *Tatár* Miklóst, ki Varsányi Márk szolgája volt. (Zichy-okm. I. 387.); s 1438. Zsigmondé egy *Tatár* Mátyást, ki jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határjárásánál. (Orsz. levélt. Dl. 13244.)

Az ellenség azonban nem semmisítette meg az emberek és az állatok számára fölhalmozott élelmet s most sem gyűjtötte fel a házakat. Az ősz már beköszöntött¹⁾ s a minden ponton győztes tá-
 tárok vagy azt remélték, hogy a télen itt pihenhetik ki a nyár fára-
 dalmaid, vagy legalább hogy — kellő őrizet alatt — családjaikat
 megkímélhetik egy téli hadjárat viszontagságaitól.

Azonban csakhamar odahagyták a Körösök vidékét. Egy za-
 varos néphagyomány szerint²⁾ azért, mert a neki búsult lakosok³⁾
 végre összeszedelőzködve, a Bihar havasaira szorították föl a mon-
 golokat, kikre másoldalt az erdélyiek rontottak, úgy hogy egy szá-
 lig levágták a gyűlölt ellenséget. A nagy esemény emlékére Szent
 Péter és Pál napján ezentúl évről évre összejöttek a Gajna csúcsán
 (hol most Arad-, Alsó-Fehér- és Hunyadmegyék határa összesző-
 gellik) s leányvásár néven ott tartják maig is a rögtönzött lakodal-
 makat. A tatárok azonban más okból hagyták oda a Körös mellékét.

A Maros vonalát akarták kezeik közé keríteni s mivel a Ma-
 roson való átkelést, a folyó elég széles levén nyáron, csekélyebb
 számú sereg is megakadályozhatta, úgy látszik, be akarták várni
 azt az időt, míg a folyó beáll, hogy azután a jégen őrizetlenebb
 helyeken keljenek át a balpartra. Ezen a télen a Dunántúlt is így
 hódították meg.

Arad és Csanád vára felé vonultak, melyeket a közelökben

¹⁾ Arad-Hegyalja magyarádi részén s a Makraalján a szüret régtől fogva október 10-e táján szokott lenni.

²⁾ *Schmidl*: Das Bihar-Gebirge. 145. l. Öt írta át *Jung*: Rømer und Romanen in den Donau-Ländern, a IX. szakaszban.

³⁾ Az idézett szerzők szerint magyar és erdélyi oláhok, 1242-ben vagy 1246-ban. Hunfalvy, Jungot bírálva (Századok, 1877. 437. l.) épen Rogeriusra utal, hogy ott szó van Tamáshida német községről, de nincs szó oláh lakosokról, annál kevésbbé oláh győzelemről; mert — ú. m. — itt is, mint másutt, nem első, de utolsó megszállók az oláhok. Tény azonban, hogy Rogerius száz kenézt említ ezen a vidéken s másrészt, hogy már 1318-ban Károly-Róbert király épen az e vidéken (Borosjenő mellett) levő Dienesmonostorához tartozó oláh falvokról beszél, még pedig *régibb oklevelek* alapján. (Zichy-okmánytár, II. 131. 2.) Ezt nem a gajnai állított győzelem védelmére, hanem csak — alkalmilag — annak jelzésére idézem, hogy a tatárjárás idejében, a Fehér- és Fekete-Körös középfolyása mellett már igen is lakhattak románok.

eső Pereggel és Egressel együtt csak akkor akartak megtámadni, ha környéküket már egészen elpusztították. Ebből is látszik, hogy az erősített helyeket, hol nagyobb volt a katonaság, de több a gazdag zsákmánnyal kecsegtető gazdag, nemes menekvő, különösen úri asszony, — elég következetességgel kerültek és csupán akkor rohantak rájuk, ha a környéket feldúlva, kiéheztetésökre számítottak. Csak hebe-hóba, kisebb csoportok száguldoztak a várak alá, mikor azután az aradi és csanádi őrség nagy tüzzel ütött rájuk s jó darabon kergette az ellenséget. A mostani Aradvárosnak Csanádmegye felé eső határán a Scherz-féle tanyán 1850-ben másfél-száz lapos és vastag csontú, rendkívül széles állú mongol jellegű koponyát találtak, melyeken jobbra fegyvervágások nyomai látszottak.¹⁾ Alkalmassint az akkor még folyó Szárazéren való átkelést erőszakoló mongolok ösmerték ott meg az aradi vitézek kardjának, bárdjának erejét. S a tatárjárás idejére utal az Orod mezővároshoz tartozó *Tatárfürmező*,²⁾ az Orod városhoz tartozó rengeteg erdő tisztásának neve is.³⁾ Ekkor pusztúlhatott el a város határában épült Szent-Péter egyház⁴⁾ és ezen időre emlékeztet a Tatárhalom elnevezés.⁵⁾

A Szárazér mellékén, Aradvármegye éjszaknyugati részén

¹⁾ Ez eredményt akkor külön szakértő bizottság állapította meg. *Török* Gábor jegyzetei *Farec*nél. (Aradvárm. ismertetése 11. l.)

²⁾ Így van írva az orsz. levéltárban levő eredetiben (Dl. 29728.) *Fábián* [Aradm. leír. I. 237—8. l.] ezt Tatár-Fischnek olvassa, mint a hogy Anthokpatakának nézte ugyanazon oklevélben a «Kuchokpathakát.) *Rácz* Károly azután (Alföld, 1883. 125. sz.) Tatár-Fusznak magyarázza *Fábián* Tatár-Fischét. A mellett azonban, hogy a parancsoló módban alkotott helynevek igen is ritkák, a szabály az, hogy a helynevet úgy kell olvasnunk, a hogy hiteles alakban írva találjuk. E névnek pedig — akár értjük, akár nem második részét — ez oklevélnél nincs több nyoma; s meddő dolog azon vitatkozni, ne olvassunk-e inkább Tatár-füzet, a minek mindenesetre volna értelme; akkor azonban egyúttal azt is be kellene bizonyítani, hogy az oklevél kiállítója *Jakab esztergom-szentgyörgyi* prépost nem ösmerte a helynevet, holott *Bethphyzet* már helyesen írta ki.

³⁾ 1388-ban egy bizottság széltében és hosszában három nap alatt járta be. (*Fábián*, id. h.)

⁴⁾ Emberemlékezetet haladó idők óta elhagyottnak mondja azt 1384 jan. 27. *Mihály* orodi prépost. (Orsz. levélt. Dl. 7064.)

⁵⁾ *Jerney*, keleti utazás, II. 91.

egy *Ferg* (ma Pereg) nevű körülsánczolt «új falu»-ban¹⁾ verődött össze a közelben levő, mintegy hetven falu népe.²⁾ A szegény nép esténként remegve találgatta, melyik menekvő csoport falujának tüze festi pirosra az égboltot. Mert Aradmegyében már semmit sem kímélt az ellenség, hanem féktelenül dúlt és pusztított.

Mikor azután sivataggá tette a vidéket, teljesen bekerítette Pereget. Jellemző, hogy a csapat nagyobb részét kúnok, bolgárok, ruthének és magyar foglyok tették; a tatárok kevesen, talán csak annyian voltak, a mennyi a sereg együvétartására föltétlenül szükségesnek mutatkozott. Első rohamra magyar rabjaikat küldték s nagyon örvendeztek, mikor azokat peregi testvéreik egy szálíg agyonnyilaszták, vagy levágták. Azután a ruthéneket, majd a bolgárokat s végül a kúnokat küldték. Nevetve szemlélték, mint gyilkolják egymást az európaiak; s ha a támadókat, kik különben sem mehettek valami lelkesülten a rohamra, a peregiek visszaverték, a megfutamadók egyenesen tatár uraik kardjába szaladtak.

Éjjel-nappal egy hétig harczoltak már s végre is kimerítették a védők erejét. Betöltötték az árkokat s a falut bevették. A peregi sánczokban még mostan is gyakran találunk fegyverdarabokat és embercsontokat.³⁾ Elpusztult, néphagyomány szerint⁴⁾ a templom is, mely körül e sánczokat építették.

S most szörnyű jelenet következett.

¹⁾ «Ujfalu, melynek neve Perg volt» (*Rogierius*, 43. l.); 1298-ban és 1320-ban okleveleken is Pereknek írva. (Orsz. levélt. Dl. 1596. és 2019. sz.)

²⁾ Ez mindamelllett sem hihetetlen, hogy Orodvára nem egészen 38, Csanád 34 s Egres, hova szintén sokan menekültek, de mely már a Maros túlsópartján volt, csupán 23 km.-re feküdt Peregtől. Kétségkívül mindegyik erősített helyen sok falu népe vonult meg; de a falvak száma az akkori Aradvármegyében jóval többre is rúgott, mint manap. Hogy nem lehet, mint *Fessler* tette (*Geschichte der Ungarn*, II. 532.) Pereget a *magna villa* jelzés alapján Nagylaknak mondani (mikor *Rogierius* nyíltan írja, hogy ez új [nagy] falu neve Perg volt), már *Szabó K.* bebizonyította. (*Rogierius*, 44. l.) Határában most is láthatni egy erősség sánczainak nyomát. *Szondy Imre*: Az Egyekből lett Kis-Pereg története, 22. l. (Névtelenül jelent meg.)

³⁾ *Szondy*, id. h. 22. l. és *Bedrich Lajos* peregi jegyző úr tudósítása.

⁴⁾ *Siralmas éneke* 44. lapján. «A város — ú. m. *Hammer-Purgstall* (*Geschichte der goldenen Horde*, 123. l.) — vérmező lett, melyen a vér vétele burjánzott.»

A tatárok kinn a mezőn sorba állították egyoldalt az elfogott vitézeket s úriasszonyokat, másoldalt pedig a parasztokat s mihelyt elszedték pénzüket, fegyvereiket, ruháikat s más értékes tárgyaikat, a szerencsétleneket karddal és fejszével vagdosták agyon. Csak azok maradtak meg, kik az általános mészárlásban észrevétlenül ledobbantak a halottak közé, hogy azoknak vére rájuk frecseszenvén, a barbárok őket is holtaknak higgyék. «A ki ennyi nép elvesztét — úgymond a szemtanú Rogerius — józan észszel elgondolja, ezen helyet vérmezőnek méltán nevezhetné.»¹⁾ Még rosszabb lett azon nők sorsa, kiknek szépsége lebilincselte a tatár urak szívét; életben hagyták, de magukkal hurczolták őket.

Pereg alól kissé délnyugatnak menve, az arad-csanádi határ közelében átkeltek a Maroson s a már Csanádvármegyében (most Torontálban) fekvő Egrest vették ostrom alá. A ciszterciták monostora meg volt erősítve s valószínűleg egészen újonnan, mert hiszen csak hat évvel előbb helyezték ott örök nyugalomra II. Endre királyt, neje, az aradi templom építője, Jolánta királyné mellé. A tatárok hajító és faltörő gépeket alkalmaztak a falak ellen, mire az ostromlott barátok önként feladták az erősséget. Magukat a cisztercitákat nem bántották, sőt eleresztették őket, néhány úriasszonyt és igen szép leányt azonban innen is magukkal hurczoltak, míg a többieket kard élére hányták. Magát a monostort nem dúlták fel teljesen.²⁾

Egyébiránt Aradvármegyének a hegyek közt, a Maros mentén eső része, úgy látszik, elkerülte a végromlást, mert a Maros mentén működő tatár sereg október végén a Fel-Duna felé tartott. Az volt a cél, hogy a Duna és Dráva közének elfoglalása után közvetlenül Németországra támadjanak.³⁾ Kádán, kit egyébiránt a

¹⁾ Ezt nemsokára, midőn a történeti helynevek följújtására kerül a sor, valószínűleg meg is teszi Aradvármegye.

²⁾ *Henszlmann és Rómer szemléje* alapján *Rupp*, Magyarorsz. helyr. tört. III. 70. 1280-ban Egresmonostora már kibírta a kúnok támadását. (*Fejér*, Cod. Dipl. V. 3. 207.)

³⁾ Egres ostromának elmondása után *Rogerius*, mintegy belefáradva a történetek elbeszélésébe, némi phrasis után a tatároknak a Dunán való átkelésre kigondolt ravaszágáról és Esztergom ostromáról kezd szólni (45. l.) s ennek kapcsán említi, mily rosszul esett neki az a hír, hogy «a

többinél «jólelkűségben, derekabbnak mondanak vala» Batuval egyesült,¹⁾ és egészen a Dunán túlra, majd Dalmáciáig hatolt, hogy, ha lehet, magát a királyt is elfogja.²⁾ Foglyait, zsákmányait mindenüvé magával czipelte, mégis nagy gyorsaságot tanúsított mozdulataiban. Dalmátországból Bosznián, Szerbián, délkeleti Magyarországon és Erdélyen át³⁾ kezdték meg a visszavonulást 1242-ben.⁴⁾ «Az elpusztított földön, zsákmányokkal és butorokkal terbelt szekerekkel, baromsordákkal és juhnyájakkal» lépésről lépésre haladtak, kutatták a barlangokat és a berkek sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megleljék.» Ettől a nyomorúságtól Aradvármegye mostan ment maradt s valószínű, hogy a Pálülésétől (Paulistól) körülbelül Dévágig terjedő Marosvölgy, Aradvármegyének e szép része, tatárt sem látott.

MÁRKI SÁNDOR.

tatárok felhagynak vala Németország megvívásával, mivel azt gondolom vala, hogy ott gyilkosaim kezéből menekülhetek.» (U. o. 48. l.)

¹⁾ *Bretschneider*: Notices of the mediæval geography. (Sámi fordításában, Vasárn. Ujság, 1876. 42. sz.) ezt az évkönyvek hallgatása mellett is igazolhatóan gyanítja.

²⁾ *Hammer-Purgstall* szerint (id. h. 124. l.) Egres alól a tatár seregnek csak egy része ment a Dunántúlra, majd Dalmáciába, hol sokan le is telepedtek. Ezeknek utódai volnának a morlások. (126. l.)

³⁾ V. ö. Tamás spalatói főesperes tudósítását (Rogeriusnál 82—83. l.) és Rogerius elbeszélését u. o. 48—51. l. Erdélybe valószínűleg a biztrahátszegi völgyön nyomultak be s a Sztrigy torkolatától fölfelé a Marost követték.

⁴⁾ *Bretschneider* (id. h.) adatai szerint 1243-ban; s az egri püspökség szabadalmait 1271-ben megerősítő levél szerint is három évig rejtőzködött Béla király a tengerparton. (*Fábián*, id. h. I. 260.) *Hammer* azonban (id. h. 126. l.) kimutatja, hogy 1242-ben tértek vissza, noha *Kujukot* csak 1246. választották khánnak. (132. l.)

BETHLEN GÁBOR ELSŐ TÁMADÁSA II. FERDINÁND ELLEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Két rajzmelléklettel.

A reformáció kérdése egész Nyugot-Európát lázas forrongásban tartotta, midőn a katolikus érzelmű, szívós és erélyes II. Ferdinánd a magyar királyi s római császári trónra lépett.

Ezen körülmény a politikai s felekezeti pártokra szakadozott birodalomban egyrészt aggodalommal, más résztől kecsegtető reménnyel fogadtatott.

Csehország fegyverben állott, Szilézia és Lausitz a csehekkel véd- és dacszövetségben, Morvaország csatlakozóban vala, a forrongó osztrákok hasonlóan követelésekkel állottak elő.

Hazánkban a politikai s vallási szabadságukban sértett elégedetlenek száma nőttön-nőtt. Az 1619 márczius 29-ére Pozsonyba hívott országrendek közt hevesen folytak a vallási viták. A katolikusok II. Ferdinánd hívei valának, a protestansok Bethlen Gábor, a török védnöksége alatt uralkodó, protestans erdélyi fejedelemben veték reményöket s hozzá fordultak segélyért.

Az osztrák, cseh és morva küldöttek fegyverszövetségre szólíták a magyarokat és segedelmet kértek Bethlen Gábortól II. Ferdinánd ellen, kit a csehek 1619 augusztus 17-én a cseh koronától megfosztottnak nyilvánítván, helyébe Frigyes pfalzi grófit választották királyúl.

Gr. Thurn Mátyás, a cseh hadak vezére, Bécs ellen nyomúlt. II. Ferdinánd hadai Buquoi és Dampierre vezérlete alatt Cseh- és Morvaországban harczoltak a fölkelők ellen. Bethlen Gábor — kit a bécsi kormány Erdély fejedelmévé történt megválasztatása óta nem szívelt s nyíltan és titokban ellene működött, s ezúttal is a

katholikus Homonnay György országbíró gyámolítá az erdélyi fejedelmi trón megszerzésében — hogy készülétei s hadi szándéka iránt Ferdinándot és pártfeleit megnyugtassa s nekik ellen-hadi készületekre okot ne szolgáltatasson, ebbeli munkálatait a török kétes magatartásával indokolta s egyszersmind szolgálatát felajánlotta Ferdinánd királynak a protestansok ellen.

Bécsben volt rá ok a fejedelem őszinteségében kételkedni, s ajánlatát nem fogadták el; azonban hadi készülétek sem történtek ellene, mit a helyzet bizonytalanságának, a német hadaknak a cseh-morva hadszíntéren volt elfoglaltságának s főleg a pénz hiányának tulajdoníthatunk.

Ferdinánd a spanyol udvar, a pápa, de főleg a liga által támogatva, minden erejét a fellázadt csehek, morvák ellen küldötte, s ugyancsak sógorát, Zsigmond lengyel királyt is, segélyadásra szólította.

Bethlen Gábornak legfőbb támasza volt a hatalmas porta, miért is törekvése oda irányult, hogy annak beleegyezését, támogatását megnyerje; ez úton főleg oda hatott, hogy a vállalatára nézve aggasztó lengyel szomszédság a török által sakkban tartassék.

A külviszonyok ez állapota mellett, nem kevésbé fontos szerepet vittek Magyarországon a felekezeti pártok élén álló főurak, kik a bekövetkezendő háborúban pártállásuk szerint több-kevesebbé hadkész csoportokat képeztek. II. Ferdinánd pártfelei közül kiemeljük Homonnay György országbíró, Bethlen vetélytársát és Eszterházy Miklóst, a király meghitt tanácsosát, ki államférfíúi bölcsesége, hadi jártassága s hazafias érzületénél fogva, korának legkiválóbb alakjai közé tartozott.

Bethlen Gábor pártfelei, az elégedetlen protestansok, nagyobb számmal voltak; ezek az erdélyi fejedelmet nemcsak haddal és hadi szükséglettel támogatták; de utóbb a hadműveletekben is kiváló szerepet játszottak. Ezekből főlemlítjük Szécsi Györgyöt, Thurzó Szaniszlót, a még csak 22 éves Rákóczy Györgyöt, a jeles előképzettségű Thurzó Imrét, ki nem régen tért haza a wittenbergi egyetemről, s Batthyány Ferenczet, a dunántúli hatalmas olygarchát.

Magyarországon az egyes várakat magyar, részint magyar-német, s csekély részben német helyőrségek tartották megszállva,

jobbára királypárti vezérek parancsnoksága alatt. Más, önálló hadműveletre képesített, hadsereg az ország területén nem volt, sőt a helyőrségek jelentékeny részét is a cseh-morva hadszínhelyen alkalmazták.

Bethlen Gábor a nyár vége felé többé nem titkolta szándékát; mire a pozsonyi országgyűlés augusztus 13-án feloszlott, ő is befejezte hadi készülleteit, s augusztus 18-án Gyulafehérvárról értesíté a cseh rendeket, hogy szeptember hónapban az erdélyi hadakkal a morva határon leend s inté őket, hogy hadműveleteiket véle összhangzásba hozván, megérkeztéig minden komolyabb vállalattól tartózkodjanak.

* * *

Mielőtt a hadi események tárgyalásába bocsátkoznánk, vessünk egy pillantást a kérdésben forgó háború színhelyére.

II. Ferdinánd trónra léptekor a török hódoltságot körülbelül N.-Várad, Debreczen, Eger, Vác, Esztergom, Székes-Fehérvár, Nagy-Kanizsa félkör alá eső terület által jelölhetjük. Ezen félkörtől éjszak és nyugotra fekvő részek Ferdinánd királynak hódoltak.¹⁾ Nagy-Várad, fontos hadászati hely, Bethlen Gábort uralta.

A II. Mátyás király és Bethlen Gábor közt 1615-ben folyt nagyszombati békealku szerint Huszt, Kővár erősségek egész Máramaros megyével Erdélyhez valának csatolandók; Nagy-Bányára azonban a király fentartá jogait.²⁾

E szerint a tulajdonképeni hadműveleti területhez számíthatjuk Felső-Magyarországot, — a Dunántúl Komárom, Veszprém — Kanizsától nyugotra a Dráváig lenyúló részeket, az ország nyugoti határán túl pedig Alsó-Ausztria, Stájer- és Morvaország szomszédos területeit.

Korunk hadászati elvei szerint Bethlen Gábor legrövidebb hadműveleti vonala: Kolozsvár, Nagy-Várad, Szolnok, Budapest, Bécs, s ugyancsak fő hadműveleti tárgya Bécs lett volna.

¹⁾ Majláth: *Gesch. der Magyaren* 4. k. Karte von Ungarn, zur Zeit Bethlen Gábor's — általános áttekintést nyújt.

²⁾ Horváth M. *Magyarország történelme*. 5. k. 139. l.

Ezen irányt azonban az erdélyi fejedelem nem követhette, mert: 1. a megjelölt hadműveleti vonal részben a török hódoltságba esett;

2. föltétlen követelmény volt reá nézve, hogy a hozzá szító országrész meghódítása által hadműveleti alapját előbbre vigye, s hosszúra nyúló hadműveleti vonalát biztosítsa;

3. mivel a vele szövetséghezett magyarok politikai és vallás-szabadsága érdekében indította meg a háborút, szükséges volt, hogy pártfeleit elegendő erővel gyámolítsa (mire az erdélyi hadsereg épen, hogy megfelelt), fölkelésre ösztönözze, a fölkelő hadakkal seregét szaporítsa, s útközben magát a neki hódoló területről minden szükségletekkel ellássa;

4. mindezt idegen területen — ha védnöke, a török abba belé is egyezik — legjobb akarata szerint sem tehette volna, s hozzá oldalát és hátát a kétes, vagy ellenséges magatartású királypártiak veszélyeztethetik vala.

Neki oly területre volt szüksége, melyen át elő- és visszavonulása, mint nemkülönb az utánpótlás biztos és akadálytalan lehetett.

Ezen körülményeket szem előtt tartva, az említett vonalon kívül Bethlen Gábornak még két más hadműveleti vonal állott rendelkezésére, és pedig: Kolozsvár-Nagy-Bánya-Munkács-Kassa, vagy Kolozsvár-Nagy-Várad-Tokaj, a két végpontról pedig a Hernád-Vág, illetőleg a Sajó-Ipoly-Garam völgyén és a magyar Duna felső medenczéjén át Bécs, vagy más hadműveleti tárgy ellen.

Bethlen Gábor a II. Ferdinánd ellen intézett hadjárataiban mindenkor a nagyvárad-tokaji rövidebb vonalat használta azért is, hogy a hajdúság területét érintve, seregét a csatlakozó hajdúkkal fölszaporítsa.

Ezen a természet által jelölt két főirányt számos haránt vonal köti össze, s több párhuzamos többé-kevésbé mellékjelentőségű vonal kíséri, melyekkel itt foglalalkozni fölöslegesnek tartjuk.

A Dunántúl a Rába és a Lajta, Alsó-Ansztriában és Morvaországban a Duna és Morva folyamok völgyein oszlott meg a portyázó hadműveletek iránya.

Ama korban a várak általában csekély védőrség fölvételére

szolgálván, változó területi és hadászati jelentőséggel bírtak. Minden várnak megvolt a maga vidéke, melynek védbástyául szolgált.

Nemcsak fő-, de mellékvölgyön épült várnak is jelentékeny szerep jutott, ha a hódítónak útjába esett, vagy ha általa a vidéket hatalmába ejteni és fölötte uralkodni akart. Ellenben bizonyos határon kívül — mai fogalmak szerint közel — eső várak, a helyőrség csekély létszámánál fogva, a hadműveletek folyamára nem voltak veszélyesek, vagy csak kis mérvben zavarók.

A hódító, midőn hadsereg nem állott útjában, annál is inkább várak foglalásához látott, mert ezeknek birtokba vétele területi uralmat és hadászati előnyöket biztosított számára.

Bethlen Gábor hadjárataiban a következő várak, illetőleg erődített városok vittek kiválóbb szerepet: *Nagy-Várad*, a fejedelem hadműveleteinek kiindulási pontja (hadműveleti alap), az Erdélybe vezető Körösvölgy zárója. Erődítésére Bethlen kiváló gondot fordított. *Ecsed* a Kraszna mellett, lápos, mocsáros területénél fogva igen erős vár hírében állott.

Tokaj a tiszai átkelő zárataul tekinthető. Midőn Bethlen e várat hatalmába ejtette, hadai a rövidebb útát választva, Keneszlőnél, majd Tisza-Löknél keltek át.

Munkács — jelentékeny erősség, de a Tiszától éjszakra esvén, az erdélyi hadak támadó hadműveleteit épen nem zavarta — azon időben a Ferdinánd-párti Eszterházy Miklós tulajdona volt; a várat a fejedelem annak idején alkudozás útján akarta megnyerni, s utóbb a hadjárat folyama alatt csapatokat is küldött ellene; azonban komolyabb ostrom alá nem vétette.

Kassa, erődített város, kulturális fejlődöttsége s központi fekvésénél fogva első sorban politikai jelentőséggel bírt, s ugyancsak a Felső-Magyarországon lefolyt háborúk hadműveleti irányába esvén, mindenkor fontos hadműveleti tárgyat képezett s Felső-Magyarország meghódításának alapkövéül tekintetett.

Fülek az Ipoly völgyébe vezető fő hadműveleti vonalon — utak keresztező pontja — Kékkő és Léva várakkal együtt déli irányból a török hódoltság felé a bányavárosok öre volt.

A Nyitra völgyében *Érsek-Újvár* — szintén útsomó — fontos véghelyül szolgált a törökök ellen, kik Esztergomot és Párkányt bírták.

A Vág völgyében *Trencsén* és *Nagy-Szombat*; a Duna mellett *Komárom*, a Rába torkolatánál *Győr*; utóbbi két erősség állandóan Ferdinánd birtokában maradt, s míg egyrésztől a vert német hadak partváltását igen elősegítette, Bethlen Gábor hadműveleteit jelentékenyen akadályozta. Érsek-Újvár, Komárom és Győr egyébként a duna-menti utak zárói valának s Bécs oltalmára szolgáltak a török ellen.

Pozsony erődített határváros, — mindkét fel részéről a hadműveletek támpontjául tekintetett Alsó-Ausztria, illetőleg Magyarország ellen.

Bécs a magyar sereg egyik legfontosabb hadműveleti tárgya, melynek birtoka ama korban, ha nem is döntő, de válságos hatást gyakorolt volna a hadjárat folyamára.

A Dunántúlra áttett hadműveletek majdnem kizárólag a hódoltatás jellegével bírtak; a hadműveleti tárgyakból kiemeljük a bécs-kanizsai vonalon Sopront, Köszeget, a bécs-győri vonalon Hainburgot, Magyar-Óvárt, a kanizsa-győr-komáromi vonalon Pápát és Veszprémet.

Az említett helyeken kívül a háború-színhely egész területén több más kisebb vár és erődített város ellen intéztettek portyázó jellegű vállalatok, ezek azonban csekély jelentőséggel bírván, ezúttal külön említés tárgyát nem képezik.

* * *

Mint fentebb említők, Bethlen Gábor hadi készülékeit augusztus második tizedében befejezte, s 18,000 emberből álló gyalog és lovas sereget s 18 löveget összpontosított Kolozsvárnál.¹⁾

A sereg fegyvernembeli és harcászati benső tagozatát nem ismerjük, csupán az kétségtelen, hogy a lovasság túlnyomó számban volt.

A fejedelem — miután a porta engedélyét a hadviseléshez megnyerte — augusztus végén megindult Nagy-Várad felé. Serege

¹⁾ Bethlen Gábor augusztus 26-án indult el Fejérvárról. (Szilágyi S. Erdélyi Országgyűlési emlékek 1614—1621. 7. k. 114. l.) azonban a hadsereg természetes gyülekező helye Kolozsvár volt.

lassan nyomúlt elő, mert a csapatok — mint azt Bethlen Rákóczy Györgynek írja — Moldva s Havasalföld határáról jöven, igen kimerültek s azonfelül sok ló és szekér, tehát nagy vonat követte.

A fejedelem — hogy a hadműveleteket előkészítse, hadi szándékát lehető gyorsan keresztül vigye, a kétéves magatartásúakat s általában a közvéleményt megnyerje — nagy tevékenységet fejtett ki.

Ugyanis a menet alatt folytonos levelezésben állott felső-magyarországi pártfeleivel, kiket a teendő hadfogadásra és hadműveletekre nézve utasításokkal látott el; debreczeni táborából átirat a megyékhez és a főurakhoz, melyben támadása okát és célját adja elő; Nagy-Kállót, Szatmárt, Ecsedet, Tokajt és Munkácsot küldöttek által megadásra szólította; ugyancsak 3—4000 embert előre küldött s erről Szécsi Györgyöt értesítette, majd Rhédey Ferencz alvezérének meghagyta, hogy 500 lovassal Rákóczy Györgyhez csatlakozzék, ki a felső megyékben hadakat toborzott Bethlen számára.

Ezalatt a derékhad szeptember 2-án Bánffi-Hunyadra, 5-én Barátkára, 7-én Nagy-Váradra, 12-én Debreczenbe, 15-én Fehértóra érkezett.

Nagy-Váradon a fejedelem három napot töltött. Debreczenből írja Thurzó Imrének, hogy 15,000 embere van táborban s ő kegyelmők (Rákóczy és Szécsi) 7000-en vannak.

Időközben meghódolt Nagy-Kálló, Szatmár, Ecsed, Tokaj; ¹⁾ Munkács azonban, Bethlen fölhívására nem adta meg magát; de mert az erdélyi sereg menetvonalától távolabb esett semhogy a hadműveleteket zavarhatta volna, ezúttal a vár ostroma szándékba sem vétetett.

Felső-Magyarországon Szécsi György és Rákóczy György saját csapatai, a fejedelem számára fogadott, mint nemkülönb az időközben érkezett hadakkal gyarapodva, Bethlen Gábor utasítása szerint, nagy erélyvel láttak a hadműveletekhez. Rákóczy a

¹⁾ Nagy-Kállóban Lónyay Endrét maga az őrség kényszeríté a vár feladására. Pernyesz Gábor, hogy vejének Lónyaynak, kegyelmet szerezzen, Ecsedet adta fel. Abafy Miklós tokaji kapitány, a fejedelemnek önként ígért engedelmességet. (Horváth M. Magyarország történelme. 5. k. 197. l.)

királpárti Homonnay Györgyöt — ki Terebesnél körülbelül 8000 embert gyűjtött Ferdinánd számára — megtámadta s Lengyelországba szalasztotta; szeptember 3-án pedig 5000 lovassal Kassához érkezvén, a várost feladásra szólította. A város ugyan hadi felszereléssel, nevezetesen lövegekkel és löszerrel bőven el volt látva, de a helyőrség gyöngé vala, minek folytán a fölkelőkkel egyetértő lakosság éjjel kaput nyitott, s Dóczy András kapitányt Rákóczynak kiszolgáltatta; utóbbi szeptember 5-én vonult a városba.¹⁾

Rákóczynak a Bethlen által Barátkáról írt levél szerint Kassa megvétele céljából Szécsivel kellett volna egyesülni; azonban a levél keltezése napján Rákóczy már Kassa birtokában vala, mi alatt Szécsi György és Bakos János egy lovas dandárral Jásztót dúlták föl.

E közben a fejedelem által vezetett derékhad a csatlakozó hajdúság által tetemesen fölszaporodott, miáltal azon helyzetbe jutott, hogy a hadműveleteket nagyobb erélylyel és bizottsággal folytathatta. Bethlen Gábor szeptember 17-dikén Keneszlőnél kelt át a Tiszán s még az nap Rákóczy Györgynél szállott meg Patakon. Szeptember 20-dikán pedig ünnepélyesen vonult be Kassára. Minthogy a hadsereg tetemesen fölszaporodott, valószínű, hogy a menet két oszlopban történt; ez esetben a bal oszlop Tokajnál átkelve, Abaúj-Szántón át a Hernád völgyében rövidebb és kényelmesebb úton mehetett, a jobb oszlop pedig a fejedelem kíséretében S.-A.-Újhely-Komlós, vagy S.-A.-Újhely-Nagy-Szalánczon át vonult Kassára.

Az itt egybegyűlt rendek Bethlen Gábort fejökké választák s egyszersmind Rákóczy Györgyöt a Felvidék kapitányává nevezték ki, kitől a fejedelem után minden rendek függének.

Ezen határozat nem csak politikai, de mindenek fölött katonai szempontból fontos vala.

Bethlen hadműveleteit Lengyelország felől Zsigmond lengyel király kétes magatartása ugyan kevésbé, de az oda menekült Homonnay György utóbb komolyan fenyegette, a mennyiben ennek

¹⁾ Pethő G. Magyar krónika 184. l. Gindely, Gesch. des 30jäh. Krieges, 2. k. 265. és 288. l.

betörése Eperjes-Kassa, vagy Homonna-Gálszécs felől remélhető volt, a politikai és katonai hatalmat egy kézben kellett egyesíteni.

Az ifjú Rákóczy György ezen megbízatás alapján a vezéri tisztelet is átvette s a fő hadművelet fődözése, valamint a Felvidék biztonsága érdekében némi haderővel — mely a megyei fölkelő hadakkal fölszaporítandó vala — Kassán maradt. Bethlen Gábor a további hadműveleteket két irányban folytatta.

Még mielőtt Kassára bevonult volna, hadainak egy részét, mintegy 8000 embert, Szécsi György és Rhédei Ferencz alatt Tornán és Gömörön át a Sajó és Ipoly völgyében a magyar Duna felső medencéjébe irányította. Ezek a menetvonalat közvevő Szendrőt, Murányt, Szádvárt, Füleket, Szécsényt, Divényt, Palánkot s végül pedig a kiválóan fontos Érsek-Újvárt meghódították, s a bányavárosokba, majd a Csallóközre is elkalandoztak.¹⁾

A hódoltatás általában gyorsan haladt, a mennyiben a várakban visszamaradó csekély őrség, a zsold rendetlen fizetése miatt, részint elszéledt, részint a protestans lakosság érzületéhez csatlakozva, az erdélyi fejedelemhez hajlott.

Így Érsek-Újvár őrsége négy főből álló követség által értesítette Szécsi Györgyöt meghódolási szándékáról s neki utóbb a vár parancsnokát, Koháry Péter vicekapitányt, kiszolgáltatta.²⁾ Maga a fejedelem, miután a közügyeket rendezte, a derékhaddal szeptember végén indult el Kassáról, a Hernád-Vág és Nyitra völgyén át Pozsony felé.

Bethlen hadserege létszámát 35,000 főre s 20 lövegre teszi,³⁾ melybe a Szécsi-Rhédei alatt álló 8000 embert be kell számítaniunk. E szerint a derékhad 27,000 ember s 20 lövegből állott s szeptember 30-án Poprád alatt táborozott.

Ha Kassától Poprádig az utat négy menetbe számítjuk, a derékhad szeptember 26—27-én indult Kassáról; október 3-án Liptó-Sz.-Miklóson, 5-én Tót-Pronán, 6-án Bajmóczon vala s Veszteniczen át haladva, 8-án este Mányához érkezett. Következő napon

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 1613—1629. 136. l. Horváth M. Magyarorsz. tört. 5. k. 197. l.

²⁾ Pethő G. Magyar kronika. 185. l.

³⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 1613—1629. 140—142. l.

a csapatok jó rendben s kifogástalan állapotban folytatták a menetet; minthogy az elterülő mezőkön akadályozva nem valának, a menet könnyítése és gyorsítása céljából több menet-oszlopra bontakozva nyomultak elő s még az nap este, vagyis október 9-én a nagyszombati halastó mellett szállottak táborba.¹⁾

Még október 2-án történt, hogy Bethlen Gábor Petneházy István jenői kapitányt s alvezérét 1000 lovassal Zsolnán át Bitsére, Thurzó Imréhez irányította; október 4-én csatlakoztak Thurzó lovas és gyalog csapatai négy zászló alatt a különítményhez, melynek egyéb célja nem lévén, Zsolnán — és bizonyynyal Rajeczen — át Galgócz felé vette irányát, hogy a derékhadhoz csatlakozhassék.

Bethlen Gábor ezen menetét szívós kitartással és gyorsan hajtotta végre; 13—14 nap alatt körülbelől 50 mértföldnyi útat tett meg, s csapatai a legjobb állapotban érkeztek Nagy-Szombatba.

Hogy ezt tehesse, lövegeit és podgyász-szekereit egynehány száz gyalog fődözete alatt visszahagyta, «kik a mint jöhetnek, jöjjenek utánunk» — írja Thurzó Imrének, egyszersmind kérve őt, hogy szereztessen a fárasztó hegy alá bár csak 300 hámvonó lovat, melyekkel lövő szerszámait s egynehány szekeret segítsen átvonatni. Írja továbbá ugyanannak Sz.-Miklósról, hogy éjjel-nappal siet Nagy-Szombathoz, mert Rhédei, valamint Szécsi Érsek-Újvártól Nagy-Szombathoz tartanak 5000 emberrel, seregök többi részét a Csallóközre bocsáták, a német gyalog csapatok ellen, kik egy révet őriznek a Duna partján; ezeket és Pozsonyt is féltette Dampierretől, ki vett hírek szerint hidat vert a Morva vizén s Pozsony felé tart.

Fölkéri továbbá Thurzó Imrét, hogy egyesüljön Rhédeivel, de ne próbáljanak addig szerencsét, míg ő (Bethlen) oda nem érkezik. Ha azonban Dampierre még mindig Morvában volna, akkor Thurzó a morvák segélyére menjen s értesítse erről Beth-

¹⁾ A menetállomások meghatározására Szilágyi S., Bethlen G. polit. levelének keltezési helyét — 138—143. l. és Katona Hist. Crit. Reg. Hung. XXX. 227—230. l. — vettem alapúl. Az előbbi forrást illetőleg meg kell említenem, hogy a Sz.-Miklóson írt levél okt. 13-áról van keltezve. De miután Bethlen e napon hadaival Szemptsz alatt táborozott, s ugyancsak e napon intézkedett a pozsonyi rajtaütés végrehajtása iránt, — a 13-át toll- vagy nyomtatás-hibának tartván, 3-kát kellett vennem.

lent, hogy a derékhaddal ő is arra vegye irányát, el lévén határozva rájuk menni s nyílt mezőn eldönteni a csatát.

Bethlen Gábornak ez utóbbi nyilatkozata egyúttal világot vet hadműveleti szándékára s indokoltá teszi azon körülményt, hogy a derékhaddal a Kárpátok mentében a Hernád-Vág vonalon nyomult Morvaország felé, azon szándékkal, hogy ott a szövetségeseikkel egyesül s módot keres a döntő csatára.

Főntebb említettük, hogy Buquoi Cseh-, Dampierre pedig Morvaországban harczolt a fölkelők ellen; utóbb, midőn Bethlen támadása s a csehekkel való szövetsége köztudomásúvá lett, Buquoi Dampierrehez közeledvén, véle egyesült, hogy Bécsset oltalmazza. Bethlen Gábor időközben Nagy-Szombatot jelölte ki hadainak egyesülési pontjául, honnan Morvaországba, vagy Pozsony-Bécs felé irányíthatta hadműveleteit. Előbbi esetben az ellenséges hadsereg, utóbbiban pedig Bécs képezvén a hadműveleti tárgyat.

Azon esetben, ha sikerül Bethlennek — a szövetséges hadakkal egyesülve — az ellenséges haderőt megsemmisíteni, döntő csapást mér ellenfelére, s idegen területen foly a küzdelem; mint főntebb láttuk, ez volt a fejedelem föltételes szándéka. Ha Dampierre ellen nyomúl, kedvezőtlen viszonyba jut; kétségtelen, hogy Dampierre az ütközet elől kitér, mert gyöngébb volt; s a császári hadak mögött — melyek ezalatt egyesülhetnek — megmérhetlen visszavonulási terület állott, esetleg valamely erős védőállásba is vonúlhattak; már pedig Bethlennek az ingadozó politikai viszonyok közt egy hosszúra nyúlt hadműveleti vonalon távol menni Magyarországtól, hol az ügyek még rendezetlenek valának, kevésbé volt tanácsos. A fejedelem még nem volt ura Magyarországnak; jóformán a Dunán innen sem fészkelte be magát, a Dunántúl magatartása pedig azon időben még kétes vala; a királypárti Eszterházy Miklós esetleges közbelépése annál veszélyesebb lehetett volna rá nézve, mert Győr és Komárom Ferdinánd királyt uralta. Végre Bethlen Gábor egy nagy hadsereg föntartásához hosszabb időn át megkívántató pénzüsszeggel sem rendelkezett. A hadműveleti tervnek tehát inkább Pozsonyt és Bécsset kelle szem előtt tartani. Pozsony birtoka fontos vég-helyet biztosított számára; Bécs elfoglalása katonailag olyan

eredmény, mely a királyt szigorú föltételek elfogadására kényszerítheti.

E hadművelet könnyebb, ajánlatosabb s részben biztosabb is vala s azon felül, hogy a politikai helyzet követelményeinek megfelelt, alapos kilátást nyújtott arra, hogy a császári sereg Bécs oltalmára, illetőleg fölmentésére jöven, a döntő csatát elfogadja. Valószínűleg ez volt oka, hogy a fejedelem előbbi szándékáról lemondva Pozsonynak és Bécsnek tartott.

Bethlen három napot töltött Nagy-Szombat alatt. Itt fogadta a cseh-morva küldötteket; sürgető kérelmükre Rhédei Ferencz által vezérelt 10,000¹⁾ lovas küldött segélyükre s elhatározta, hogy a többi haderővel Pozsony felé nyomúl. Az ellenséges hadak állása lehetővé tette, hogy csapatait kipihentesse s elmaradt lövegeit és podgyászát bevérdje.

Október 13-án indult el a sereg Nagy-Szombat alól s az nap este Szemptzen túl szállott táborba. Itt tudta meg a fejedelem pozsonyi polgároktól, hogy Leopold főherczeg — ki a távollevő Ferdinánd királyt helyettesítette — Bécsből csapatokat és lövegeket küldött a Dunán Pozsony védelmére.

Az 1500 főnyi német gyalogság és 500 lovas (a lövegek számát nem tudjuk) Tiefenbach Rudolf parancsnoksága alatt alkonyatkor érkezett Pozsony alá.

Minthogy a pozsonyi polgárok a német csapatokat a városba be nem bocsátották, Révai Péter koronaőr pedig nem volt hajlandó nekik a vár kapuit megnyitni, hol a korona őriztetett, — kint szállásolták el magokat a külvárosban.

Jóllehet Tiefenbachnak tudnia kellett, hogy Bethlen hadai alig fél mértföldnyire vannak Pozsonytól, — s ha nem tudta, a hírszerző szolgálat elhanyagolása miatt terheli a vád, — csapatainak kellő biztonságáról nem gondoskodott. A legénység nyugalomra tért, a vezér pedig a várban időzött Forgács nádornál és Révai koronaőrnél.

Bethlen Gábor a hír vétele után rajtaütésre határozta el magát, melynek végrehajtására gyalog hajdúkat és lovas csapatokat rendelt ki.

¹⁾ M. Tört. tár. 1857. 4. k. 198. l. — Katona i. m. 229. lap. szerint 800. Gindely i. m. 2. k. 280. l. szerint 12,000.

A sötét, hűvös éj kedvezett a vállalatnak. A különítmény 4—5 óra tájban érkezett Pozsony külvárosához s egy házat lángba borítva, fényénél megrohanta a nyugvó csapatokat; ezek a nagy zavarban részint felkoncizoltattak, részint fogságba estek; Tiefenbach alig tudott 800 emberrel menekülni a Duna jobb partjára; három nagyobb löveget a magyarok zsákmányául hagyott, a többi a Dunába sülyesztette s Bruck felé futott.¹⁾ Kétségtelen, hogy a császáriak azon hitben voltak, miszerint Bethlen a morva sereggel fog egyesülni s Dampierre-re veti magát, mert Pozsony védelméről már előbb — s nem az utolsó pillanatban s akkor is az ott tartózkodó Forgács nádor sürgetésére — gondoskodtak volna.

Október 14-én vonúlt be az erdélyi fejedelem 15,000 emberrel Pozsonyba s csapatai Hainburgig és Petronellig portyáztak.

A vár október 16-án nyitott kaput, miáltal Bethlen a koronát is hatalmába ejtette.

Pozsony eleste nagy rémülést okozott Bécsben, s a ki tehette, menekült. Maga Ferdinánd sem érezte magát biztonságban s Grácza vonúlt vissza.

Pozsonynyal egész Felső-Magyarország Bethlen Gábor hatalma alá jutott, csak Munkács, Nyitra — s hogy kiemeljük — a Duna mentén Komárom és Győr valának királyi csapatok által megszállva.

Bethlen Gábor a szerencsés politikai viszonyokat ügyesen tudta felhasználni hadműveletei számára, s Felső-Magyarországot egy rövid hónap alatt, több észszel mint erővel, hódoltatta meg.

Fellépése a katonai erély korlátai közt maradt s a hatalmaskodás és erőszak jellegét nem viselte magán; eljárása hasonló volt Gusztáv Adolf svéd király magatartásához, midőn e nagy hadvezér 11 évvel később 15,000 emberrel Stettinben partra szállott s a német hitsorsosokat bölcs politikája által nagyszabású vállalatának megnyerte.

Bethlen, hogy a maga részére hajlított közérzületet biztossítsa, hadainak fegyelmet parancsolt s a zsoldot pontosan fizette, mi azon időben nagy ritkaság vala.

¹⁾ Pethő G. Magyar kronika 185. l. Katona i. m. 229. l. Gindely i. m. 2. k. 269. l.

Természetes, hogy a katolikus és protestáns felek gyűlölködéséből itt-ott fölmerült visszaéléseket meg nem akadályozhatta, bár saját részéről a vallástürelem fenkölt szellemének legnemesebb vonásai közé tartozott.

A hadműveletek gyors és erélyes kivitelében alvezéreinek jelentékeny érdemök volt; ezek a fejedelem által kiadott intézkedéseket ügyesen, buzgón s öntudatos önállósággal hajtották végre.

Az erők elosztását az események igazolták. Bethlennek azon elhatározása, hogy Szécsit és Rhédeit kikülönítette, indokolt vala, a mennyiben az előre irányított csapatok gyors megjelenése a politikailag előkészített talajon meglepő sikert aratott a nélkül, hogy a hadseregnek ekként történt elosztása által a kisebb erő a megtámadás és vereség esélyének lett volna kitéve, mert a császári hadak vezérei számba vehető haderővel Cseh- és Morvaországban voltak elfoglalva, s azon esetben, ha talán Dampierre nagyobb erővel nyomúl Szécsi s Rhédei ellen, utóbbiak visszavonulása a derékhadhoz semmi akadályba sem ütközik, minthogy a két hadműveleti vonalat több harántút fűzi össze.

Ugyancsak Nagy-Szombatnak a hadsereg egyesülési pontjával történt kijelölése ellen, habár közel esik a morva határhoz s Dampierre Nagy-Szombathoz légvonalban körülbelöl 12 mértföldnyire, Nikolsburgnál állott, komoly ellenvetést nem tehetünk, ha tekintetbe vesszük az akkori hadviselést, a Dampierre-rel szemben álló morva sereget s végül a magyar lovas hadak mozgékonyágát.

* * *

Minthogy a cseh-morva hadszínhely eseményei kapcsolatban állanak a magyarországi hadműveletekkel, szükséges, hogy azokat vázlatosan ismertetve, előadásunk keretébe foglaljuk.

1619 junius havában a csehek egy 8000 főből álló serege gr. Thurn Mátyás vezérlete alatt Bécsot ostromolta; a másik szintén 8000 főnyi sereg Hohenlohe parancsnoksága alatt Csehország déli részében Rudolfstadtnál állott Buquoi hadai ellen; végre egy harmadik 3000 főből álló sereg Mansfeld által vezérelve, Pilsenből délnek nyomúlt, hogy Hohenloheval egyesüljön.

Buquoi, miután Flandriából, Elzászból és Magyarországról

érkezett csapatok által erősödött, Budweisból Prága felé haladt; útközben értesült Mansfeld szándékáról s ennek hadát cselvetés által Zablatinál megtámadta s megsemmisítette.

A zablati vereség nagy rémülésbe ejtő a cseheket s Hohenlohe, hogy Prágát fődözze, rosszul fizetett s demoralizált seregével június 15-én megkezdé visszavonulását; ugyancsak Thurn is felhagyott Bécs hiában való ostromával s hadait visszavezette Csehországba, hol június 30-án egyesült Hohenloheval.

Az egyesülés daczára a csehek nem merészelték Buquoi ellen döntő csapásra vállalkozni; de Buquoi sem támadta meg az egyesült hadsereget, hanem csekély értékű erődített helyek hódításával foglalkozott s manővrozással kényszeríté az ellágyult cseheket visszavonulásra.

A hadműveletek tartós szünetelése után Dampierre a Buquoi parancsnoksága alatt volt hadseregből 8000-nél erősebb haddal kikülönítetvén, Morvaországba nyomult s a Tiefenbach Frigyes által vezérelt, alig 4000 főnyi morva sereget Wisternitznél megtámadta, azonban vereséget szenvedett.

Buquoi is döntő csatára készült a tehetetlen Thurn és Hohenlohe ellen, midőn hírül vette, hogy Bethlen Gábor Pozsony felé nyomul;¹⁾ ennek folytán — minthogy Dampierre a morvakkal egyesülendő magyaroknak még kevésbé tudott volna ellentállni — fölhagyott előbbi szándékával s elhatározta, hogy Dampierre-rel — ki Lundenburgnál állott — egyesül s az összhaderőt Bécs oltalmára vezeti.

Buquoi szeptember 19-én indult el mirowitzi táborából s Csehország déli határáig kerülve, több napi időzéssel, osztrák területen érinté Hornt, majd Znaim felé kanyarodott s Taswitzon és Laa-n át Dampierre-hez közeledett.

Buquoinak ezen visszavonulását a csehek alig zavarták. Thurn még szeptember 18-án Morvaországba utazott s Neumühl-nél átvette a morva hadak vezetését; október 5-én vette a hírt, hogy Bethlen Gábor segélyhadakat küld a morváknak; azonban

¹⁾ Midőn e hír szárnyra kelt, Bethlen Gábor derékhada Nagyváradon lehetett, a Szécsi-Rhédei seregrész pedig a Dunán inneni várak hódoltatásához látott; mire Buquoi megtudta, Bethlen derékhada — úgy lehet — két-három menetre volt Kassához.

bele telt egy hét, mire Rhédei 10,000 lovassal Neumühlhez érkezvén, csatlakozott.

Dampierre előbb Neumühl ellen támadást akart intézni, de a magyarok érkezése folytán szándékával felhagyott s Nikolsburg irányában visszavonult. Rhédei lovas csapatai Dampierre utóvédjét Nikolsburgnál érve, megverték, azonban a császári hadsereg egyesülését nem akadályozhatták, mi által az 20,000 főre emelkedett s Mistelbach irányában vonult Bécs felé.

Ennek következtében a Hohenlohe által vezérelt cseh hadsereg, mely Buquoi nyomában haladt, október 23-án Wülfersdorf közelében csatlakozott a morva-magyar csapatokhoz, s a szövetségesek egyesült hadereje körülbelül 35,000 főre rúgott.

Thurn Bethlent szorgalmazta, hogy Pozsonyból Marchegg felé nyomuljon s az ellent oldalban támadja meg.

A mennyiben Bethlen Gábornak tudomása lehetett a két ellenséges hadsereg helyzetéről, bizonyára jól teszi, ha Thurn ezen fölhívását be sem várva, Buquoi jobb oldalára veti magát. De mint tudjuk, a szövetséges hadak október 23-án egyesültek, miről a fejedelem valószínűleg csak 24-én értesült, s hogy közbelépjen, ahhoz két napi menetre vala szüksége s mindössze 15,000 emberrel állott Pozsonynál; ennyi haderővel — ha kétes viszonyok közt önállóan támadni kevésbé tanácsos — az ellenség oldalát fenyegetni s mindenek fölött a derékhaddal egyesülve teljes erővel megrohanni az ellenséget, mielőtt az sánczba veti magát, nagy eredményt szülhetett volna.

Thurn azonban — valószínűleg azért, hogy a kedvező alkalmat el ne szalaszssa — nem várta be a fejedelem elhatározását. Október 24-én az ellenséges hadseregek Ulrichskirchennél lőtávra állottak egymáshoz.

Ezt megelőzőleg Dampierre három század lovasságot kémsemlére küldött, mely azonban Rhédei lovas csapatai által egy szálig lekaszabolatott.¹⁾

Az ütközet elkerülhetetlennek látszék; mindazáltal Thurn hosszas habozás után csak délutáni 3 órakor határozta el magát a

¹⁾ Theatrum Europ. Tom. I. 236. l. Khewenbiller Ann. Ferd. IX. Th. 692. lap.

támadásra, de ebből se lett egyéb erős lövegparcznál, mely az éj beálltáig tartott.

Az időközben Bécsből odaérkezett Leopold főherczeg, a határozatlan Thurnnal szemben hajlandó lett volna komoly ütközetbe bocsátkozni. Azonban Bethlen hadainak közelléte elég okúl szolgált arra, hogy Buquoi — Leopold főherczeggel történt megbeszélés után — következő nap, vagyis október 25-én egy frissen fölhányt híd fövédelme alatt megkezdé átkelését a Duna jobb partjára. A csapatok és tömérdek podgyász a hajóhídon kívül teherhajókon szállítottak át.

Az átkelés két napot vett igénybe. Ennél természetesen előbb a podgyászt kellett átszállítani, mialatt a csapatok a híd fövédelmére szállottak.

A csehek már eleve a Bisamberghez tartozó magaslatokat s erdőséget szállották meg s így Rhédei lovassága a balszárnyat képezhette.

Október 25-én sűrű köd borítá a mezőket s a szövetséges hadak támadásának egyelőre korlátot vetett. Buquoi — miután ellenséges részről Fischament irányában is történt kísérlet — az ottani átkelés védelmére a hídon át néhány ezredet irányított a Duna jobb partjára.

A köd fölszállta után a szövetséges hadak erélyes támadást indítottak a híd fövédelmére; mindkét részről erős lövegparcz fejlődött, mely még éjjel is tartott. Időközben a sánczban elhelyezett löpor fölrobbant s nagy veszteséget okozott a császáriaknak.

Október 26-án érkezett meg Bethlen Gábor, csapatai élén.¹⁾

¹⁾ 1619 okt. 30-án Pozsonyból írja Rákóczy Györgynek: «... múlt csötörtökön (okt. 24.) hajnalban kezdték az harcot hadaink az bécsi hidak előtt való mezőben velök, és szombaton tíz óráig éjjel nappal tartá az harcz, magunk is szombaton (okt. 26.) odaérkeztünk volt... oly sánczot készítetett volt nekik Leopoldus mint egy Érsek-Ujvár, az mezőn, csötörtökön napestig tartott az mezőn való viadal, pénteken az sánczot vitták az mieink, melyet bizony nagy vitézséggel vőnek meg, az por is az sánczban sokat felhányván benne, felette nagy rémüléssel menének által... magok közzül egynéhány százat toltanak a rettenetes toljongásban a Dunába.»

Ugyancsak nov. 6-án Pozsonyból írja Rákóczynak: «... az másik héten három nap három étzaka éjjel nappal minden seregeink fennültenek

A támadás a hídfő ellen oly hatalmasan folyt, hogy Buquois s a császári ezredek a legnagyobb erélyt valának kénytelenek kifejtteni, hogy a nagy veszteséget ellensúlyozván, az átkelést biztosítsák. Végre, miután az átkelés megtörtént, Leopold főherczeg parancsára a még visszamaradt csapatok a hídfőből kivonattak, s a híd balparti része megszakított.

Az átkelt hadsereg Bécs környékén szállott táborba. A szövetséges hadak a hídfő elfoglalása után nem erőszakolták az átkelést.

A lefolyt harcokban a császáriak vesztesége 3500—4500 főre, a szövetséges hadaké pedig körülbelől 1000 főre tétetik.¹⁾

Ezúttal meg kell jegyeznünk, hogy a morva hadszínhelyen lefolyt események kezdő szakában Bethlen Gábor — miután Pozsonyt hatalmába ejtette — 1000 főnyi helyőrséget kikülönítve, még 14,000 embert vezérelhetett volna a harc színhelyére, mely haderő, ha csupán a morva-magyar csapatokkal egyesül, úgy véljük, 24,000 embert állíthat szembe a császári hadaknak, s azok egyesülését megakadályozza, vagy talán Béctől elnyomhatta volna.

Hogy miért mulasztotta el a fejedelem ezen alkalmat megragadni, azt megmondani nem tudjuk; azonban kétségtelen, hogy alapos körülmények működtek közre abban, hogy 15,000 emberével Pozsonynál maradt.

Valószínű, hogy Buquois és Dampierre egyesülése azon időben már kétségen kívül állott, s Bethlen Gábor jobbnak vélte a Csehországból Hohenlohe alatt érkező hadaknak a morva-magyar sereggel történendő egyesülését bevárni s a győzelem biztos reményében a félig bizonytalan eredményt meg nem kockáztatni.

A hídfő birtokáért lefolyt küzdelem után Thurn és Hohenlohe politikai kérdések megbeszélése, mint nemkülönben a további hadműveletek megállapítása céljából, a fejedelem meghívása folytán Pozsonyba rándultak.

és az ellenséggel kemény viadalokat töttenek . . . » Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 147. és 155. l.

¹⁾ U. o. Gindely id. m. 2. k. Theatr. Europ. Khewenhiller i. h. Ortellius Continuatus 2. Th. 67. l.

Előbbiek úgy vélekedtek, hogy a cseh hadsereg Béccsel szemben marad s Buquoi átkelesét — kitől Prágát féltették — akadályozza; ellenben a magyar és morva seregek Pozsonynál átkelvé, a császári hadakat Bécs alatt támadják meg. Bethlen Gábor azonban — kétség kívül azon helyes nézetből kiindulva, hogy Buquoi a veszélyben forgó Bécsset földadni semmi esetre nem fogja, s ugyancsak az erők megosztása a szövetségesekre nézve hátrányos lehetne — azt indítványozta, hogy az összhaderő Pozsonynál keljen át s egyesült erővel támadja meg Buquoit.

A fejedelem ezen ajánlata elfogadtatván, a szövetséges hadsereg Pozsonynál összpontosult.

Október 30-án Pozsonyból írja Bethlen Rákóczy Györgynek: «Most immár az Dunán akarunk által reájuk költözni. — Az cseh- és morvaországi hadak mellettünk vadnak — — velek együtt vagyunk 32 ezeren.»

Első sorban Rhédei kelt át a Dunán 8000 emberrel ¹⁾ s Bruck felé nyomult, hogy a jobb partot eleve biztosítsa a szövetséges hadak számára.

Buquoi — kinek csapatai Hainburg-Köpcsényig hatoltak — az átkelest akadályozni elmulasztotta; november 9-én azonban nagyobb erővel nyomult elő s Rhédeinek laktáborokban volt csapatai ellen meglepő támadást intézett. A császáriak elsöben is Török István hadára találván, ezt vették üzöbe. Török harczolva húzódott vissza Köpcsényig, ezalatt a falvakban elszállásolt csapatok gyülekezének s csakhamar megfordíták a hadi szerencsét.

Bethlen Gábor előadása szerint, eleinte két kopjás sereg-nél (6—800 lovas) több elő nem érkezett; ezek kétszer is visszavetették az elővéd-csapatokat s csakis a derékhad által üzetek vissza, miközben a magyarok újabb segélycsapatok által gyarapodván, az ellenséges felek este 9 óráig állottak egymással szemben.

«Látván az német, hogy nem megyen előtte senki» — mint a fejedelem kedélyesen írja — «visszafordította seregét és visszamene igen nagy kárvallással.» ²⁾

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 155. l.

²⁾ U. o. 156. l. Gindely szerint a magyarok támadásba menvén át,

Az ütközetet kizárólag Rhédei kopjás lovassága vívta. Bethlen szerint a császári seregből sok fő nép veszett e harczon, ezek közt Don Balthazár is, a spanyol király kedves hadi tanácsosa.

A küzdelemnek tehát a beállott éj vetett véget, s valószínűleg ez óvta meg Ferdinánd király seregét a teljes vereségtől. Ez alatt a szövetséges hadaknak a Dunán való átszállítása hajókon csak lassan haladt; november 12-ig Rhédei 8000 lovasán felül ugyanannyi «német» (igy nevezi Bethlen Gábor) kelt át a jobb partra; utóbb, midőn a hajóhíd elkészült, Hohenlohe a cseh hadakkal Pozsonyhoz érkező, november 21 én s a következő napok alatt szintén átkelt a Duna jobb partjára.

Mint fentebb említém, Bethlen a szövetséges hadak összes erejét 32,000 főre teszi («velök együtt vagyunk 32 ezeren»), ezek alatt bizonyára a támadólagos hadműveletre szánt haderőt értvén. Ebben a cseh, morva, sziléziai csapatok 18,000 embert képeztek.

A számadatokból kitetszik, hogy a szövetséges hadak létszáma nagyon lepadt. A pusztítással járó hadviselés alatt az

nagy kárt okoztak a császári hadaknak, s csak is a magyarok fegyverhiánya óvta Ferdinánd seregét a teljes vereségtől. (Gesch. des 30jäh. Krieges 2. k. 284. l.)

Az oly sokszor hangoztatott fegyverhiányra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a tudós szerző ezuttal ha nem elfogúltan, de mindenesetre laikusán ítél. A fegyver azon időbeli zsoldos seregeknél általában — tehát nem csupán a magyaroknál — oly rossz volt, hogy a bírálatot ki nem állja. De nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a mai fegyvermezett hadseregek csapatai is mindig büszkék lehetnek reá, ha egy ütközetre készen előnyomuló sereg által laktáboraikban váratlanul megtámadtatván, nemcsak hogy kellő időben rendezik magokat, de hozzá az ellenfélnek oly veszteséget okoznak, hogy azt csupán a gondviselés óvja meg a teljes vereségtől.

A tudós szerző méltányosabban járt volna el, ha bíráló véleményét Buquoirra vonatkozólag is tartózkodás nélkül kimondja.

Részünkről nem kívánjuk az említett hadvezér érdemeit kisebbíteni, azonban az események megvilágítása érdekében ki kell emelnünk, hogy Bethlen Gábor szerint (főntebb id. h.) a két generalisnak (Buquoi és Dampierre) 18,000 embere volt jelen. Föltéve, hogy ezen haderőnek csak fele vett részt az ütközetben, Rhédei kopjás lovassága oly jelesen viselte magát, hogy minden részrehajlatlan szakértő csak nagyrabecsüléssel emlékezhetik meg ezen kiváló hadi tényről, s a nagyobb siker elmaradását nem a fegyverhiányában, de más körülményben fogja keresni.

életmi szerekben nagy hiány állott be, s az időjárás kedvezőtlen volta még súlyosabbá tette a hadjáratot, minek folytán a megbetegedések és elhalálozások nem csak a császári, de a szövetséges hadakat is megtizedelték.

Miután az átkelés megtörtént, november 26-án a szövetséges hadak a Lajta melletti Bruck ellen nyomultak, s az ottan állást foglalt császári sereget még az nap este megtámadák. Buquoi döntő ütközetbe bocsátkozni nem mervén, Bécs felé vonult vissza.

November 27-én a magyar csapatok Ebersdorft — miután a 400 főnyi őrség a várat feladni nem akarta — megrohanás által elfoglalták. Minek folytán Bethlen még az nap oda helyezte át főhadiszállását, s a csapatok Bécs külvárosához értek. Utóbb a szövetséges hadsereg Schönbrunnál szállott táborba.

A fejedelem Szatmármegyéhez intézett levelében írja: «Ez mai napon 27 Novembris itt az bécsi hostat előtt hadaink az Ferdinánd király hadaival szintén ellenkezésben levén . . . Ferdinánd király hadaival Bécsbe szorult.»¹⁾

A jól erősített város fekvése és terjedelme, valamint a császári hadak jelentékeny számereje Bécs teljes körülzárolását akadályozták. Minthogy pedig a szövetséges hadak ostromágúkkal nem rendelkeztek, előkészített rendszeres támadásról — legalább egyelőre — szó sem lehetett.

Ugyan így a rajtaütés a megszállás első időszakában — a különben is éber és óvatos Buquoival szemben — vagy az erőszakos támadás, biztos és nagy veszteséget okozott volna az ostromló seregeknek.

Ezekből kifolyólag — miután a császári sereg nyílt ütközetbe bocsátkozni nem volt hajlandó — a szövetséges hadak Bécsset kiéheztetéssel akarták megadásra kényszeríteni.

A magyar lovasság a külvárosban és a város környékén portyászva, habár a közlekedést teljesen el nem zárhatta, az életmi szerek nagyobb mennyiségű beszállítását megakadályozta.

A derékhad bizonyára akként szállott táborba, hogy a netán

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 157. l. Magy. Tört. tár. 1857. 4. k. 199. l. Horváth M. Magyarország. tört. 5. k. 204. l.

kirohanó császári sereggel bármely pillanatban megütközni képes legyen.

Ferdinánd király menekülni akart Bécsből, azonban a magyar lovasság szüntelen kalandozása miatt lemondott a veszélyes útról.

Minthogy a város tartósabb ostromhoz nem volt felkészülve, s a korán beállott élelemhiány miatt az élelmi czikkek ára nagyban felszökött, a szövetséges hadak, ha kitartanak, mint az bizonyonnyal szándékukban állott, talán reményük fölött rövidebb idő múltán célzt érnek vala.

Azonban Felső-Magyarországon ezen időben fontos esemény következett be. Homonnay toborzott lengyel csapatokkal az országba ütött, Rákóczy csapatait szétverte s ekként Bethlen Gábor visszavonulását s Erdélylyel való összeköttetését komolyan fenyegette. Homonnay ezen betörése annál veszélyesebb volt Bethlen Gáborra nézve, minthogy Gratiano Gáspár moldvai vajda Homonnayval egyetértett.

Ennek következtében a fejedelem három napi megszállás után hadait a szövetséges hadseregből kivonta s Bécs-Újhelyen át Sopronhoz vonult, hol már november 30-án megérkezett. Mi sem könnyebb, mint bevégzett tények sikere vagy sikertelen volta fölött ítéletet mondani.

A hadművészet szabályai szerint a hadvezér a döntő ponton egyesíti túlnyomó erejét s ott erőszakolja ki a győzelmet még az esetben is, ha más alárendelt jelentőségű helyen vereség érhetné bár.

A sereg hátrálási vonalának biztonsága alárendelt jelentőségűnek ugyan nem mondható, mindazáltal Bethlen Gábort ezen sarkalatos elv figyelmen kívül hagyása, mint nemkülönben a hátrálási vonal biztonsága érdekében tett intézkedések miatt vád nem érheti.

Ha Bethlen Gábor Rákóczy Györgyre, a megyei fölkelő hadakra, a Felvidék hűsége, áldozatkészsége s kötelesség érzetere biztosan számíthat s Homonnay zsoldos csapatainak létszámát megbízható adatok alapján ismeri, nincs benne kétség, hogy Bécs alól nem vonul vissza.

Október 18-án írja Pozsonyból az aggodalmaskodó Rákóczy

Györgynek: «Mirajtunk fordul minden dolog meg, ha mi rajtunk rossz esik, kegyelmetek is oda fel nem jól jár.»¹⁾

Ezen level még azon időben kelt, midőn Homonnay betörési szándékának túlzott híre Rákóczy Györgyöt s véle a Felvidéket elrémítette. Valószínű, hogy ezen körülménynek is része volt abban, hogy Bethlen Pozsonynál vesztegelt.

Homonnay készülődése tehát nem volt titok a fejedelem előtt s annak aggodalmas voltát eleintén maga sem akarta hinni; de lett légyen az rá nézve többé-kevésbbé aggodalmas, az ifjú tapasztalatlan Rákóczy Györgyöt biztatni, neki tanácsosal szolgálni, a megyéket fölkelésre sarkalni, el nem mulasztotta. Mint látni fogjuk — hiába.

Homonnay betörését, Rákóczy György vereségét, az ellenes hadak nagy számát, a Felvidék gyámoltalan tehetetlenségét s kétségbeesését az érkezett hírek és jelentések oly sötét színben ecsetelték, hogy a fejedelem végre is kénytelen volt Bécs alól elvonulni.

Bethlen Gábor 1620 február 22-én tudósítja a portán levő követét az esetről, mondván, hogy a hír ezerszerre rettenetesebben érkezett s Bécs alól el kellett vonulnia, félvén hátul nagyobb veszedelemtől, mert 32,000-nek hirdették a lengyel hadat, de több 8000-nél nem volt.²⁾

Ugyancsak — a kassai kamarás uraktól vett értesítés alapján — 1610 november 27-én, tehát még ebersdorfi főhadiszállásáról írja Szatmármegyének, hogy tudomására esett, miszerint a kozákok Lengyelországból beütvén, Homonna alá szállottak. A magyar hadak pedig, melyek vigyázásra voltak kirendelve, miután semmi vigyázás és gondviselés (megfelelő vezérlés) alatt nem állottak, a kozákok elől mód nélkül házaikhoz elszéledtek; azért megparancsolja, — *sub amissione capitum et omnium bonorum*, — hogy ő kegyelmök fejenkint fölkelvén, késedelem nélkül a generális (Rákóczy György) úr mellé siessenek.

November 30-án pedig Sopronból írja a szatmáriaknak, hogy nem annyira a generális úr gondatlansága, mint ő kegyel-

¹⁾ Szilágyi S. id. m. 144. l.

²⁾ Magy. Tört. tár. 1857. 4. k. 199. l.

mőknek a haza iránti kötelességök elmulasztása miatt pusztít az ellenség Felső-Magyarországon, s egyszersmind tudatja, hogy 9000 németet és 3000 fegyverest (?) s azon kívül 12,000 magyar lovast és gyalogost szándékozik még az nap a felvidékre útba indítani.¹⁾

Ezekből kifolyólag Bethlen már Ebersdorfnál sejtette, hogy Bécs alatt soká nem maradhat. De a megkezdett vállalatot minden eredmény nélkül abban nem hagyhatta, s három napig ott időzván, remélte, hogy Buquoi ellen döntő csatát fog vívni s talán — a viszonyok jobbra fordulván — Bécsset is hatalmába ejtheti.

Ezt a fejedelem annál inkább remélhette, mert Bécs készületlensége s az élelmi szerekben beállott nagy hiány nem volt titok előtte.²⁾

Az idézett adatokból kitetszik, hogy Bethlen Gábor november 30-án szándékozott csapatokat küldeni a Felvidékre s úgy vélik, hogy az oda irányítandó hadakat, vagy legalább azok egy részét — tekintettel a dunai átkelés nehézségeire — Petronellen át a rövidebb úton meneszté Pozsony felé, mialatt a derékhaddal Sopron alá érkezett, hihetőleg úgy számítván, hogy az előre küldött hadak átkelésének időtartama alatt Sopront meghódoltatja.

A város az elővédbe küldött Szécsi György előtt megnyitá kapuit s Bethlen Gábornak hűséget esküdött; ugyancsak a Dunán túl — némely királypárti főúr s azon erődítmények kivételével, melyekben német őrség vala — meghódolt az erdélyi fejedelemnek. Bethlen a soproniak kérelmére Búcsi Benedek alatt 1200 hajdút hagyott vissza a város védelmére; ezek a külvárosban lettek elszállásolva.³⁾

Sopron alól a magyar hadak a Fertő partján Pozsony felé vonultak; december 2-án érkezett a derékhad a Dunához.

Azonban a roppant szélvihar a kiáradt folyamon oly hullámokat vert, hogy a hajóhidat elsodorta s a hajókon való átkelést két napon át akadályozta; rendkívüli nehézséggel küzdve sikerült

¹⁾ Szilágyi S. id. m. 156—158. l.

²⁾ Magy. Tört. tár. id. h.

³⁾ Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora 1. k. XVII.

a gyalogságot átszállítani, míg a lovasság egyelőre a jobb parton maradt.¹⁾

Deczember 3-án Bethlen már Pozsonyban volt s onnan értesíti Rákóczyt, hogy Szécsi Györgyöt 12,000 lovas-gyalog haddal elindította a Felvidékre.

* * *

Homonnay a Terebesnél szenvedett vereség után Lengyelországban a Ferdinánd által odaküldött gróf Althan közreműködése mellett lovas kozák hadakat toborzott; ezeket még saját jobbágyaival gyarapítva, november 21-én körülbelől 11,000 emberrel lépte át a Kárpátokat.²⁾

Bethlen Homonnay szándékáról értesülve, akként vélekedék, hogy a fogadandó had létszáma csekélyebb lesz, semhogy azzal országot foglalhatna s legfőlebb rabol véle, miért is Rákóczynak javasolta, hogy ellenfelét a havasból ki se bocsássa.

Rákóczy azonban a hírszerző szolgálatot gyöngén kezelte s Bethlen a még tapasztalatlan és aggodalmaskodó generálisnak egyik levelében írja: «Mikor én Kassán volnék, annak is végére mennék, mely nap hány tál étket visznek asztalára» (Homonnaynak) — «bizonyos jelei vadnak annak, ha 30 ezer ember akar kijönni Magyarországbán.»³⁾

Ugyancsak a fejedelem előre megmondta, hogy Homonnayt hamar cserben hagyják csapatai ha látják, hogy nem reményök szerint szolgál a szerencse, a mint az utóbb valóban megtörtént;

¹⁾ Katona id. m. 254. l. Gindely id. m. 3. k. 76. l.

²⁾ A sereg létszámára vonatkozólag az adatok eltérők. Bethlen G. szerint 8000-nél nem volt több. Magy. Tört. Tár 1857. 4. k. 199. l. — Horváth M. Magyarország történelme 5. k. 265. l. adatai szerint a lengyel király 15,000-re; ennek ellenében Homonnay maga — bizonyára kicsinyítve — 2500 főre teszi.

Lőcse hatósága 1619 decz. 10. Pozsonyban levő követeihez írja a városi gyalogság tudósítása alapján, hogy 5000. Századok 1881. «Adatok az 1619—20-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez.» Irta Demko Kálmán. — Én a sereg létszámát Gindely után vettem át — id. m. 2. k. 289. l. mely túlzás nélkül leginkább megfelel a tervezett hadművelet követelményeinek.

³⁾ Szilágyi S. id. m. 146. l.

ennek daczára az ismétlődve érkezett aggasztó jelentések véle is elhittették a veszély nagyobb voltát.

Rákóczy György Bethlen utasításához képest el volt határozva, hogy Homonnay elé megy s a szorosból ki nem bocsátja; azonban az ütközet előtt alig 5—6 órával értesült Homonnay betöréséről, s így ellenfelét nem hogy megelőzte volna, de általa meglepetett.

A fejedelemnek november 27-én Ebersdorfban írt leveléből tudjuk, hogy vigyázat czéljából magyar csapatok valának kirendelve: hová? arról említés nem tételik; Bártfától Homonnáig — a Toplya, Ondava, Laborcz mentén — bejáró utak s vonalak szolgálnak a betörő hadaknak.

Mint hogy Homonnay birtokai Homonna környékén terültek el s hadait szaporítani ott remélte, s utóbb az ütközet is ott folyt le, valószínű, hogy az ellenség Sztropko s még inkább Mező-Laborcznál tört be, s az órallási szolgálatra kirendelt hadaknak is ezen útvonalokon kellett elhelyezve lenniök.

Ezen hadak Homonnay jöttének hírére, ütközet nélkül meghátráltak s «házokhoz oszlottanak». Hihetőleg ezektől tudta meg Rákóczy is az ellenség betörését.

Az ütköző magyar hadak létszámát Bethlen Gábor 3200 főre teszi; hol állottak e hadak a hír vételének időszakában, s hol szándékozott a vezér az ellenségnek útját állni, azt nem tudjuk. De miután az adatokból az tűnik ki, hogy Rákóczy Homonnay ellen nyomult s az ütközet Homonna alatt történt, valószínű, hogy a magyar sereg Varanónál hátrább nem állhatott, mely központról Eperjes, Bártfa, Sztropko, Homonna, vereség esetén pedig Kassa vagy S.-A.-Újhely felé vonúlhatott.

Az ellenséges felek november 22-én találkoztak a homonnai mezőkön. Rákóczy ezúttal tájékozhatta volna magát s minthogy az ellenség hadereje aránytalanul nagyobb volt, az ütközetet kerülve, a jól erődített Kassa felé vonulni s hadait — a mennyiben arra számítania lehetett — a megyei fölkelő csapatokkal szaporítani kellett volna.

Az ifjú vezér elfogadta az ütközetet, s az adatok szerint nem csak egész éjszakán át következő napig hősileg kitartott, de az ellenség támadását két ízben is megheiusította; a kozákok azon-

ban futást színelve, meghátráltak, mire a gyalog hajdúság a győzelem tudatában zsákmányolni kezdett, azonban vesztére, mert a kozákok négy osztályba alakulva tértek vissza, s a minden oldalról megrohant gyalogságot egy szálíg levagdalták, mialatt a magyar lovasság minden irányban szétfutott. Maga Rákóczy öt szolgája kíséretében futással menté meg életét. Bethlen Gábor szerint a magyarok hatodfélszáz embert, a kozákok annál többet vesztek; mások szerint mindkét részen 3000 ember esett el.¹⁾

A győzedelmes Homonnay Gálszécset fölégette s Szalánczon át — Nagy-Idát, Szinat érintve — Szerencsig lehatolt s a Hernád mellékét, majd Szendrő táját s a Cserhátat pusztítva, Kassa felé vonúlt vissza. November 30-án széplaki táborából megadásra szólította fel a várost, ez azonban tagadólag válaszolt.

Homonnay ágyúk és gyalogság hiányában Kassát nem ostromolhatta, miért is Kellemes és Sebes felé vette útját, hol december 2-án szállott táborba. Ez alkalommal fölkérte Eperjest, de ott is visszautasították. Ekkor Finta felé indúlt, majd nyugotnak fordulva Kis-Szebent akarta meglepni, azonban Abaffy Miklós a sárosszegri hadakkal s az előbb odaérkezett eperjesi polgárok és drabantokkal Homonnayt megelőzte s ennek a város ellen intézett támadását reggeli 8 órától delutáni 2 óráig tartó küzdelemben visszaverte. Ennek folytán a kozákok — megelégtelve a külváros fölégetését — Héthárs-Musina felé elvonultak; de minthogy itt útjuk elzárattott, Bártfának fordulva, december közepén kitakarodtak az országból.²⁾ Homonnay ezen vállalata gyors lefolyású volt; déli irányban történt kalandozása alatt naponta 4—5 mértföldet kellett megtennie.

A Fölvidéken — leszámítva a pusztítást — komolyabb eredményt nem ért el. Azonban a legfőbb cél, t. i. Bécs fölmentése, teljesen sikerült.

Bethlen Gábor a Fölvidék oltalmára irányított Szécsi Györgyöt fölhatalmazta, hogy minden hadak tőle függjenek. Azon

¹⁾ Magy. Tört. tár. id. h. — Katona id. m. 251. l. Khewenhiller id. m. 696. l. Ortelius Continuatus 2. Th. 69 l.

²⁾ Századok 1881. id. m. Horváth M. id. m.

főül meghagyta Rákóczynak, ki pataki várába menekült, hogy a megyei hadak fölkelését szorgalmazza, s ugyancsak erre utasította a megyéket is.

Szécsi Füleken át vonúlva, december 20-án érkezett Szepsibe, hol őt a lengyelek és magyarok közt eddig fennállott béke megerősítése céljából több lengyel úr meglátogatta.

Mint hogy Homonnay már előbb kitakarodott az országból, Szécsi rendeltetése ezzel véget ért.

OLCHVÁRY ÖDÖN.

AZ 1663—64-IK ÉVI HADJÁRAT.

Rasid efendi, török historikus, művéből.

Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat május havi ülésén.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Magyarország területe több századon át volt színhelye azon változatos kimenetelű háborúknak, melyekben magyar s más keresztény seregek és török hadak állottak szemben és mérköztek meg egymással. Ezen, magyar földön lefolyt háborúknak történetét mindeddig inkább csak az egyik mérköző fél, a magyar, vagy keresztény fél följegyzései alapján ismerjük; míg azon adatok és felvilágosítások, melyek az ellenfél, a török, részén találhatók, csaknem teljesen ismeretlenek előttünk. Már pedig világos dolog, hogy ama hosszú korszakra vonatkozó hadtörténeti ismereteink részint egyoldalúak, részint nagyon hiányosak lesznek mindaddig, a míg azok egyedül saját kútfőinken alapszanak, a másik részen levő forrásokat pedig mellőzzük. Hogy a magyar, vagy keresztény seregek egyik vagy másik hadi tényét értéke szerint kellőleg méltányolhassuk, nem elég csupán ezeknek körülményeit ismernünk, hanem az ellenfél részén is figyelmünkre kell méltatnunk minden mozzanatot; e tekintetben pedig a saját kútfőink nem adnak, mert nem is adhatnak, kellő felvilágosítást igen sok dologra nézve. Egy szóval: a magyar nemzetnek a törökkel való érintkezését nem lehet ismernünk a maga valóságában — a török történeti irodalom felhasználása és értékesítése nélkül s erről, úgy hiszem, mindenki meg van győződve annyira, hogy az előleges bizonyítás alól fölmentettnek érezhetem magamat.

A nagyon gazdagnak mondható török történeti irodalom igen sok becses anyagot tud szolgáltatni hadtörténelmünk részle-

tesebb és teljesebb ismeretéhez; mert nemcsak egy-egy korszak eseményeit tárgyaló művekben találunk hazánk történetére vonatkozó részeket, hanem vannak olyan historiai munkák is, melyek kizárólag egy-egy hadjáratról, vagy egy-egy vár ostromáról szólnak. Így pl. csak magát, a mohácsi ütközetet két külön, specialis munka tárgyalja; Szigetvár elfoglalását szintén két külön munka adja elő, s ezek mellé sorakoznak a Kanizsa, Eger, Szeged, Temesvár stb. ostromáról írott naplók.

Mindezen historiai műveknek pedig — mint ezt már Vámbéry is kiemelte «A török történeti irodalomról» szóló értekezésében ¹⁾ — kiváló és dícséretes tulajdonságuk a *hitelesség* és *részletesség*, mit azon körülményből érthetünk meg, hogy legtöbbjük vagy hivatalos naplóíróktól (rúznámedsi), vagy más szemtanúktól, vagy az országos, hivatalos historikusoktól ered. Hogy pedig a hivatalos naplővezetők milyen buzgalommal és lelkiismeretesen teljesítették feladatukat, mutatja az, hogy egy ilyen rúznámedsi Esztergom, egy másik pedig Eger ostroma alkalmával a csatában vesztette el életét.

A magy. tud. akadémia történelmi osztálya ugyan már néhány évtizeddel ezelőtt elismerte a török historiai irodalomnak fontosságát hazai történelmünkre s el is határozta néhány török történeti munkának lefordíttatását: de azért a török történeti irodalom még ma is terra incognita történetírásunkra nézve; tudtommal legalább mindössze kilencz czikkből áll az, a mi a török forrásokból, magyarra van fordítva s magyar folyóiratokban megjelent, ú. m. Repiczky Jánostól: 1. *Mohácsi* ütközet, török forrásokból (Magy. Történelmi Tár, I. 1855), 2. *Zentai* ütközet, tör. írókból (Új Magy. Muzeum, I. 1851/2), 3. Rasid története *Budának* 1684-ki ostromáról (Család Könyve, 1855, I.), 4. *Győr* elfoglalása, Naima szerint (u. o. 1857. III.); Vámbérytól: 5. A *mohácsi* ütközet, Pecseviből (Új Magy. Muzeum, 1860, I.), 6. *Belgrádi* és más magyarországi győzelmek, Pecseviből (u. o. II.), 7. *Szolimán* harmadik és negyedik hadjárata, Pecseviből (u. o. 1860. I.), 8. Hunyadi hat legnagyobb csatája, Szead-ed-din-ből (Magy. Tört. Tár, XI. 1862); Gömörly Gusztávtól: 9. *Pétervárad* ostroma 1694-ben, oszmán kútfőből (Hadtört. Közl. 1890. I.).

¹⁾ Magy. Akad. Értesítő, szerk. Toldy F. 1861–62. évf.

Azonban azt mondhatná valaki, hogy a török történelmi munkák hozzáférhetőek és rendelkezésünkre állanak Hammer «Geschichte des osmanischen Reiches» (4. Band, Pesth) című művében, tehát ennek közvetítésével értékesíthetjük a török irodalomból nyerhető ismereteket is. Erre mi ezt feleljük: Először is Hammer nem használt fel, mert nem ismert, minden olyan török történelmi munkát, mely hazánk történetére vonatkozik. Másodsor: a tényleg meglevő adatoknak csak kis részét ismerhetjük meg munkájából, mert ő a maga céljához képest használta fel a török írókat. Harmadsor: nem mindegy az, hogy közvetlenül az eredeti forrásból veszszük-e az adatokat, vagy pedig már másodkézből. Negyedsor — s ez a legfontosabb ok — Hammer nem mindig és nem mindenben megbízható; mert akárhányszor mást mond, mint az a török író, a kit művének lapszáma szerint idéz s e hibát nemcsak botlásból és gondatlanságból követi el, hanem sokszor szándékosan is. Ez ítélet szigorúnak látszik, de igazságáról mindenki meggyőződhetik, a ki utána jár a dolognak s arra nézve, hogy nemcsak én mondom ilyen ítéletet, hanem előttem már más is mondott, idézem Vámbéry nyilatkozatát, ki «A török történelmi irodalomról» szóló akadémiai székfoglalójában ezeket mondja Hammerről: ¹⁾

«Az ozmán írókat vezérfonalul használván, többek adatait sokszor szó szerinti fordításban is vette át. E körülmény . . . azon tévútra vezethetne, hogy a nevezett tudós adatait hiteleseknek tarthatván a keleti írók anyanyelvükre lefordítását, mint szükségtelet, mellőzhetőnek tekintsük. Fájdalom, a dolog nem így van. Hammer századunk legnagyobb orientalistáinak egyike de kár, hogy ritka tulajdonait, kivált nagy történelmi műve összeállításában, *lelkiismeretlen részrehajlásának* fölládozta és vas szorgalma daczára olyan *hibákat követ el*, melyek kezdőnek is nagy nehezen bocsáthatók meg. Hammer történelmének *szellemi iránya*, nem különben az ebbeli vétkei a T. Akadémia előtt, valamint az öszves tudós világ előtt eléggé ismeretesek. Sajnos, de magában véve még nem annyira feltűnő, mint azon *nyelvbéli hibák*, melyeket mindannyiszor elárul, valahányszor az olvasó meggyőzésére

¹⁾ Magy. Akad. Értesítő, szerk. Toldy F. 1861—62., II. 104. l.

a török írók előadását az eredeti szöveg lefordításával idézi Ismétlem, bizalmatlanságot költhet bennünk *gondatlanság és részrehajlásból* elkövetett hibái által.»

Azon két körülményből, hogy a mit eddigelé hozzáférhetővé tettünk a török történeti irodalomból, még nagyon kevés, s hogy az ezt közvetítő forrás sokban nem kielégítő és nem mindenben hiteles: önként következik, hogy magukhoz, az eredeti kútfőkhöz kell fordulnunk s értékesítenünk kell őket; mert hiszen *a török historiai irodalom a törökök után mindjárt első sorban minket, magyarokat érdekel*. Kinek a hibája, ha nem a mienk, az, hogy míg pl. *Szead-ed-din* olaszra, *Naima* angolra, a *Mohácsnéme* pedig francziára le van fordítva, addig mi csak néhány töredéket tudunk felmutatni nyelvünkön azon irodalomból, mely bennünket közelebről érdekel, mint az olaszokat, angolokat és francziákat. Nem visszás állapot-e az, hogy a magyar történetíró, ha a *mohácsi* ütközet részletes leírását akarja ismerni, *franczia* fordítást kell használnia? A mulasztást mindenestre pótolnunk kell s bizonyára jobb későn is, mint soha!

A török történeti irodalomról tudnunk kell, hogy az kétféle, t. i. hivatalos és nemhivatalos jellegű. Már az első szultánok idejében voltak egyes emberek, kik az átélt korszak eseményeit, a fennmaradt szájhagyományokkal együtt, följegyezték, s mint ilyenek a török történetírás alapköveit lerakták. De II. Murád (1421—1451) óta minden szultán udvarában megtaláljuk a hivatalos historikusokat, az ú. n. *vakánúvisz*-okat, kik eleinte kezdettől fogva korukig írták meg az ország történetét, későbbben pedig, 1591-től kezdve (*Naima* historikus óta) csak egy-egy korszakot, a közelmúltnak eseményeit tárgyalták, mindegyik ott vevén fel az események fonalát, hol hivatalbeli előde hagyta. E hivatalos historikusok fő forrásai voltak az okmányok és naplók. Az *okmányok* őrzésével a *nisandsi* (a szultáni aláírást képviselő jegyrajzoló) volt megbízva, ki minden, hivatala idejében kelt országos iratnak egy-egy másolatát tette le az állami levéltárba. A naplóvezetőknek (rúznamedsi) mindig a szultán, vagy vezérek közelében kellett lenniök, hogy a történeteket pontosan és részletesen följegyezzék s hazatérésük után naplóikat (rúzname) a hivatalos történetírónak átadják. Ha még ehhez hozzáveszszük azt a körülményt, hogy a

hivatalos, vagy állami historikusok 1591-től kezdve, vagyis Naimától fogva minden idejüket a történetírásnak szentelték, kizárólag műveik szerkesztésével foglalkozván, s hogy — a mennyiben minden ilyen historikus csak már megholt, vagy többé nem szereplő szultánok és más intéző egyének tetteit írta meg — az igazságot bátran s egészen őszintén kimondhatta: könnyen meggyőződhetünk a török történelmi munkák egyik kiváló tulajdonságáról, a *hitelességről*. A másik, dicséretes tulajdona úgy a hivatalos, mint a nemhivatalos történelmi műveknek, valamint a naplókknak, monographiáknak és helyrajzoknak is a *részletesség*, a miben néha annyira mennek, hogy pedans szórszálhasogatással nyomozzák az egyes adatokat és szinte kifárasztó hosszadalmassággal tárgyalják az eseményeket, — a mi azonban mindenesetre nagyobb hasznára van hazai történetünk ismeretének, mint ha helyette történet-philosophiai elmékedéseket találánk.

A hivatalos történetírók sorában a kilencedik helyet foglalja el *Rasid efendi*, kinek 1740-ben (hidsre szerint 1153) Konstantinápolyban megjelent, három kötetes munkája az 1661. (1071) évtől 1722-ig (1133) terjedő korszak eseményeit tárgyalja s kinek művéből ez alkalommal az 1663—64. évi hadjárat leírását szándékozom megismertetni.

Műve ugyan — mivel összesen 61 év eseményeit öleli fel — nem lehet olyan részletes, mint a csak egy-két év eseményeire terjedő, vagy egy-egy vár ostromát tárgyaló egyéb historiai munkák és naplók: de ez a körülmény semmit sem von le azon érdeméből, melylyel a magyar történetírás hasznára válhatik.

Ezek előrebocsátása után immár áttérhetünk tárgyunkra, az 1663—64-iki hadjáratnak ismertetésére, a mint ennek lefolyása az ellenfélnek, a töröknek, hivatalos történetírásában van megörökítve.

Ismertetésemben folytonosan figyelemmel leszek Hammer munkájára, feltüntetve, hogy mit és mennyit ismerhetünk utána Rasid művéből s helyreigazítva egy két hibáját.

* * *

Az 1663—64-ki hadjáratra — a török felfogása és ítélete szerint — a bécsi udvar, illetve I. Leopold kényszerítette rá a por-

tát, mely pedig — mint a nagyvezír szóban és írásban is szüntelenül hangoztatta — minden áron a béke fentartása mellett volt. Hogy a töröknek álláspontjára helyezkedhessünk, rövid visszapillantást kell vetnünk az előző évek eseményeire.

II. Rákóczy György, mint tudjuk, igényt tartván a lengyel trónra, 1657 elején haddal indult Lengyelországba, — a porta beleegyezése nélkül és a bécsi udvar intései daczára. A szultán nem csak a tatár khánt küldte kiűzésére és megbüntetésére, hanem azt is követelte Erdély rendeitől, hogy helyette más fejedelmet válaszszanak; később a nagyvezír, Köprülü Mohammed, kiadatását is követelte. I. Lipót azonban több ízben közbe vetette magát érte a portánál; segélyt ugyan nem adott neki, hanem azt tanácsolta, hogy bocsásson német őrséget Szathmárba, Ecsedbe és más, magyarországi váraiba. 1659-ben a nagyvezír megintette a császárt, hogy ne segítse Rákóczyt, ha a békét fenn akarja tartani. De a császár mindennek daczára mindinkább beleelegyedett Erdélynek s az erdélyi fejedelmeknek ügyeibe. 1660-ban a Rákóczy hívei által fejedelemmé választott Kemény Jánosnak ígerte meg támogatását, sőt 1661-ben német őrséget is adott neki Székelyhídba, Kővárba és Kolozsvárba s 15,000 embert küldött segélyére. 1662-ben pedig Kemény fiának, Simonnak, segélyére küldte Erdély határához Schneidau tábornokot. A nagyvezír 1661-ben újra kinyilatkoztatta a császárnak Konstantinápolyban székelő követe, Renninger Simon előtt, hogy Lipótnak Erdély ügyeibe avatkozását nem tűri. Renninger minden lehetőt elkövetett a béke fnetartására, sőt 1662 közepén Bécsből egy békeokmányt is kapott, melyet a nagyvezír, Köprülizade Ahmed, elé terjesztett megújítás végett, de sikertelenül.

És már most, az események tovább fejlődésében kövessük a török historikust, Rasid efendit, ki az események fonalát itt véve fel, így ír munkája 7. levelén :

Midőn a hitetlen németek a padisah birodalmához tartozó Erdélynek némely várait és erődeit ¹⁾ egymásután megszállották,

¹⁾ Rasid szövegében: *palanka*, a mi Ahmed Vefik pasa szótára szerint «földből és fából csinált kisebb vár, czölöpzettel körülvelt ágyútelep, sáncczal kerített helység». Magyarúl *palánk*, a hogyan a czölöpzettel körülvelt földvárakat nevezték.

többször figyelmeztetének, hogy e szenvedélyökkel hagyjanak föl és a békével ellenkező eljárástól szűnjenek meg. De mivel nem csak hogy makacsul megmaradtak a nevezett országnak megszállva tartásánál és megkárosításánál, hanem a moszlim határok felé is kezdték kinyújtani kezökét: a szultán parancsa következtében a nagyvezír gyűlést hívott össze, hogy az állam nagyjaival tanácskozzék a németek békeszegése és az ellenök indítandó hadjárat fölött. «A németeknek a moszlim területre való átlépése és ottani hódítása ismeretes dolog lévén, a Velence elleni hadjárat nem időszerű; mert Velence nem képes félelmet gerjesztő szárazföldi sereget kiállítani és a moszlim tartományoknak kárt és romlást okozni. Ellenben a német erős ellenség, most tehát legsürgősebb teendőnk a németet visszaszorítani.» Midőn a nagyvezír e véleményével egyezően beszélték a többiek is, a hadjárat határozattá lőn s e határozat és a dolog mibenléte a trón elé terjesztetett. Az uralkodó ő felsége is elfogadván e véleményt, Köprülizáde Ahmed ¹⁾ nagyvezírt nevezte ki *szerdár-i-ekrem*-mé (fővezér, generalissimus), a ki 1073 Ramazán 5-ikén (1663 márczius 21) indult el a török hadsereggel Drinápolyból Belgrád felé.

* * *

Ennyit ír Rasid a hadjárat kezdetéről s erre következnek, mint látni fogjuk, a szüntelenül megújuló alkudozások a német követekkel s a levélváltások a nagyvezír és Lobkovicz herczeg között. Ezek olvasása közben különösen két dolog ragadja meg figyelmünket. Érdekes lesz látni ugyanis, hogy minden egyes alkalommal mind a két fél a béke fentartását, illetőleg megújítását vallja céljának s mindamellet két évig folytonosan tart a háború. E törekvés a bécsi udvar részéről komoly szándék is, de a töröknek — a ki pedig legjobban hangoztatja és követeli a békét — eszeágában sincs komolyan békére gondolni s ezért folytonosan a bécsi kormányt vádolja, hogy legjobb akarata mellett sem érheti

¹⁾ Helytelen az a szokás, hogy a keresztyén írók csak *Köprüli* Ahmed-nek nevezik. Apja *Köprüli* (Mohammed) volt, ő tehát Köprüli *záde* (Köprüli fia), a mint nevezik is magok a törökök.

el a béke fentartását. A másik érdekes körülmény az alkudozások és levelek hangja. A török, hatalma és fensőbbsege érzetében, egészen más hangon ír és beszél, mint a császár megbizottja, Lobkovicz herczeg; s e hang csak közvetlenül a szentgothárdi csata előtt változik meg egy kissé, midőn is a nagyvezír valamivel szelidebb hangon beszél a német követtel és Lobkoviczczal.

A nagyvezír hadseregével, mely Hammer szerint (III. 537), 121,600 emberből állott s kíséretében 123 ágyú, 12 ostromlöveg, 60,000 teve és 10,000 öszvér volt, június 8-án érkezett Belgrádba s két nap múlva kihallgatáson fogadja a császár követeit: Renninger Simont, kit magával hozott Konstantinápolyból, Beris kamarai tanácsost és báró Goest. Erre, a Belgrádban történt békealkura vonatkozólag, a következőket találjuk török historikusunknál:

Midőn a nagyvezír a hadsereggel, több állomás után, Belgrádba érkezett, a magas porta engedélyével ugyanide jött a három német követ is, ú. m. a Konstantinápolyban székelő követ,¹⁾ ki a hadsereg elindulása előtt, felhatalmaztatása következtében, látszólag hajlamot mutatott a béke megújítására, de az ügy elodázása levén célja, a tárgyalás alkalmával csak hiabavalóságokat beszélt; továbbá a békekötés ügyében Konstantinápolyba indúlt, de a hadsereg elindulása miatt Temesvárra, Ali pasa szerdárhoz utasított követ;²⁾ végre az a követ, a ki — midőn a németek a moszlim hadseregnek ellenök indulásáról értesültek — küldetett Belgrádba békealku céljából.³⁾ E három követ a nagyvezírral egyszerre akarván értekezni, e kedvezmény megadatott nekik. A Belgrádba küldött követ, az Ali pasához utasított követ és a Konstantinápolyban székelő, de most a hadsereggel együtt jött követ tehát a vezéri sátorba jöven, a szokás szerint számukra előre elkészített székekre ültek le.

Mikor a nagyvezír tolmácscsal kérdezte tőlük: «miért jöttetek?» — ezt felelték: «császáruunktól azért jöttünk, hogy a békét a magas portával megújítsuk s az őszinte barátság oszlopait helyreállítsuk».

¹⁾ T. i. Renninger.

²⁾ Beris kam. tanácsos.

³⁾ Báró Goes.

— Hogyha császártok a béke és jóegyesség fenmaradását és megerősítését óhajtja: két évvel ezelőtt a szerződés ellenére miért építtetett új várat¹⁾ szultánunk területén? miért vitt Erdély váraiba német és magyar katonaságot önkényűleg és a jóbarátság megzavarásával? Miért dúlt föl és égetett el két év alatt annyi erődünket²⁾ és hurezolt rabszolgaságba annyi mohamedánt? Már nehányszor, midőn a Velence ellen indítandó hadjárat el volt határozva, sőt az óriási hadi készülétek is befejeztettek, útunkról visszatértettedek. Ennyi ármánykodástokat látván láttuk s mégis — midőn Konstantinápolyból elindulásunk előtt az itt jelenlevő követhet a *bas-vekil*-től³⁾ az egyezkedésre vonatkozó levél érkezett: az alattvalók érdekében a magas porta részéről hajlandóság mutatkozott a béke megújítására. De az ezen ügyben folytatott tárgyalás csak üres beszéd levén, magának a követnek habozó és halogató eljárásából egész mezítelenségében azonnal nyilvánvalóvá lett a valódi cél, t. i. a fényes portát készleltetni és a tervezett velencei hadjárattól elvonni. Miután kitudódott, hogy szándékotok csak ravaszság és fortély, azonnal megindult a hadsereg és e helyig jött. De még mindig nem késő. Ha csakugyan van császártokban hajlandóság a békére, kezetekben pedig felhatalmazás: a Konstantinápolyban történt megbeszélés szerint rontsátok le a Kanizsával szemközt, a béke föltételei ellenére épített új várat és vezessétek ki Erdélyből a német katonaságot, hogy a kiegyezés ügyét befejezhessük.

A mint a nagyvezír ilyenképen elvégezte beszédét, a konstantinápolyi követ így válaszolt:

— Császáruk azzal bízott meg bennünket, hogy az Erdélyben levő Székelyhídnak és néhány más várnak átadásával ne kösünk békét az oszmán dinasztiával.

Ezzel a tárgyalás véget ért s mivel a Belgrádba küldött követ⁴⁾ kérte, hogy levéllel térhessen vissza, a *bas-vekil*nek szóló, ismeretes tartalmú levél adatott át neki (Rasid I, 8.).

* * *
¹⁾ T. i. Zrinivár.

²⁾ Rasidnál: *palanka*. Lásd föntebb.

³⁾ *Bas-vekil* = első miniszter, miniszterelnök — Európában, nagyvezír — Törökországban.

⁴⁾ Itt *Lobkovicz* herceg van így nevezve.

Ez volt a belgrádi békealku lefolyása, melyről Hammer csak röviden szól, megemlítve a törökök követeléseit (III. köt. 537), s mely eredményre nem vezetvén, a török hadsereg — mivel, mint a későbbi békealkudozásokból is kitűnt, a portának nem is volt komoly szándéka a béke megújítása — folytatta útját a Száván keresztül Eszék felé, miről Rasid ezt írja (I. 8.):

I.

AZ ISZLAM HADSEREGÉNEK ÁTKELÉSE A SZÁVA HÍDJÁN.

A Konstantinápolyból Dunán Belgrádba küldött ágyúkon, fegyvereken és élelmiszeren kívül Belgrádban még szükséges mennyiségű ágyú, fegyver és egyéb hadi készlet rakatott 200 hajóra és küldetett a Dunán (Tuna) Buda (Budun) felé. Azután a nagyvezír, az egész győzhetetlen hadsereggel, a Száva folyón vert hídon, átkelt a szemközt levő zimonyi partra, honnan két napi pihenés után folytatta útját. Midőn a sereg az eszéki (Öszek) síkra érkezett és tábort ütött, a hajókról elegendő mennyiségű élelem hozatott és osztatott ki, azután pedig az élelmiszereket szállító hajók tovább küldettek Buda felé. A minden hajón levő 20—30 fegyveresen kívül, Juszuf pasa indíttatott Buda felé a Duna partján nagy janicsár-csapattal, hogy őrizze a hajókat az ellenség cselétől és támadásától.

Hammer ez intézkedésekről semmit sem szól, csak annyit említ meg (III. 537), hogy a nagyvezír három hét alatt (tehát június végén) érkezett Eszékre. Itt báró Goes egy Lobkovicz hercegtől küldött levelet adott át neki.

* * *

Az Eszéken történetekről így szól Rasid (I. 8. levél):

A nagyvezírtől a Belgrádba jött követtel a bas-vekilnek küldött szemrehányó s a béke és egyezés tárgyalására vonatkozó levélre válaszul a bas-vekiltől egy levél érkezett, melyben ezt írja:

Méltóztatott írni az Erdélyben kezünkben levő várak kiüri-

tésére és a Kanizsa mellett épített új vár lerontására vonatkozólag. Uram! mi nagyon csodálkozunk, hogy mindkét részről történt megállapodás nélkül azon dolgokat hogyan lehetne teljesíteni, s hogy — az általatok tanúsított mentegetőzésnek és halogatásnak reánk háritása után — mivel nincsen bizalmatok bennünk, mintegy azon gondolatban vagytok, hogy nem szándékunk a megbeszélrt és megállapított föltételeket teljesíteni. Boldogságos uram! Legyen magas tudomásodra hozva, hogy a mi nemzetünknek igazságossága ismeretes dolog és nincs rá eset, hogy ez igazságosságtól és őszinteségtől eltérve, ravaszsgot és csalást kövessünk el. Csak ti is olyan fokú igazságszeretetet tanúsítsatok és nincs legkisebb okunk sem a kifogásra és halogatásra. Ez okból most is a magasságotól érkezett beceses levél tartalmát azonnal tudattam császárom ő felségével és a béke s egyetértés érdekében, a barátságos szomszédságnak megfelelően, arra törekedtem, hogy császárom az ott levő Goes tanácsosnak és Renninger ¹⁾ nevű követnek teljes hatalmat adjon arra, hogy önhatalmúlag tárgyaljanak és a mindkét részről eddigelé említett föltételeket és egyéb körülményeket megállapítsák és engedélyt arra, hogy a tárgyalás eredményére írásbeli kötelezettséget adjanak. Ezen kívül becsületemmel kezeskedem azért, hogy császárom részéről a megbeszélrt és megállapított ügyek szívvel-lélekkel elfogadtatnak és azonnal, minden halogatás nélkül teljesítettnek, valamint azért is, hogy az általa néhány év óta őrzött békét és jó szomszédságot fentartani határozott szándéka van. Ennélfogva nem kételkedünk, hogy Magasságod is, a nevezett Dsuvan és Renninger (Zengin) nevű követek szavainak teljes hitelt adva, felhatalmaztatása szerint és a tisztességnek s méltányosságnak megfelelőleg a béke megerősítésére és fentartására törekszik. Ha azonban a két állam között az óhajtott béke és barátság méltányosság szerint Magasságod által el nem fogadtatnak: az egész világ legyen a tanúja annak, hogy a netalán majd bekövetkezendő rossz állapotoknak okai mi nem vagyunk.

Midőn a Dsuvan²⁾ nevű követ és a konstantinápolyi követ az

¹⁾ Rasid szövegében hibás átirással, vagy sajtóhibából *Zengin* van.

²⁾ Rasid ezentúl *Dsuvan*-nak nevezi báró *Goes*-t, sőt így is: *Dsuvan Gosz*.

eszéki állomáson tárgyalás végett a nagyvezír sátorába mentek és az említett levelet átadták, de benne épen semmi határozott dolog nem találtatott: a nagyvezír a követeket a ketkhuda bej¹⁾ sátorába küldte tárgyalás végett. A tárgyalás kezdetén a ketkhuda bej, a nagyvezír meghagyása értelmében, ezt mondá:

— Erdély várairól vegyétek le kezeteket, a Kanizsával szemközt épített várat rontsátok le és adjátok meg szultánunknak a boldogult Szulejmán szultán idejében kelt szerződésben ígért évi 30,000 arany adót.

A követek ellenben így nyilatkoztak:

— Kötelezzük magunkat, hogy Erdélyről végképen lemondunk, a Kanizsa közelében épült várat leromboljuk; de az évenként fizetendő 30,000 arany megadására császáruk semmi szín alatt sem hajlandó. A követeléseket annál jobban szaporítjátok, minél közelebb jöttök országunkhoz.

Mint hogy a követek a harmadik föltételt nem fogadták el, Buda felé küldettek.

Hammer (III. 537) csak megemlíti a levelet s az eszéki békealkut, de szerinte maga a nagyvezír személyesen tárgyalt és alkudozott a császár követeivel, pedig Rasidból — kit első sorban idéz — mint látjuk, más tűnik ki.

* * *

Budára érkezve, a nagyvezír hadi tanácsot tartott, melyet Rasid így ad elő (I. 9.):

II.

Miután a nagyvezír a moszlim hadsereggel tábort ütött a budai mezőn, Zil-hidse 10. napján (julus 16.) a fő vezíreket, emíreket, a janicsárok agáit és más tapasztalt vitézeket sátorába híván, gyűlést tartott. «Íme, közelében vagyunk az`ellenség országának: melyik

¹⁾ *Ketkhuda* eredeti jelentése: házi gazda, paterfamilias; azután: Haushofmeister, Intendant, Geschäftsträger, Agent. *Ketkhuda bej* = belügy-miniszter.

részen lesz legalkalmasabb megátadni? Az útunkban eső Janik (Győr), Komaran (Komárom) és Újvár (Érsek-Újvár) nevű várak közül, melyik ellen induljunk?» E kérdést intézte a nagyvezír a gyűléshez, sürgetve a helyes feleletet, mire ezt válaszolták: «a parancs Urunk dolga; mi a padisah szolgálai vagyunk, bármerre utasít bennünket, szívvel — lélekkel engedelmeskedünk.» A nagyvezír pedig így folytatta beszédét:

«Ha Győr vára ellen indulnánk, ennek útjai szűkek és kövek; környékén a moszlim harcosoknak nem nagy reményök lehet zsákmányra; számtalan katona van benne és elfoglalása nagy nehézséggel és sok vesződséggel jár s föltéve, hogy elfoglaljuk, akkor is csak egy magányos várat nyertünk, de tartományt nem nyertünk. — Ha Komárom ellen indulnánk, mivel e vár mind a négy oldalról vízzel körülvett szigeten van, nemcsak nagy hidakat kellene építenünk, hanem annak a veszélynek is nagyon könnyen ki lehetünk téve, hogy azon a szigeten bekerítenek bennünket. — Ellenben Újvár meghódításra méltó, erős vár s nemcsak a császár második vezérének lakóhelye, hanem minden felől gazdag várak és városok tartoznak hozzá s nagy arany- és ezüstmányái híresek és így olyan vár, mely azon ejaletben (tartomány, helytartóság) levő várai, városai és népei miatt úgy a padisaht, mint a moszlim hadsereget gazdag zsákmány reményével kecsegteti.»

Miután a nagyvezír az Újvár ellen indulás javaslatát a gyűlés elé így beterjesztette, mindenki helyesnek találta e véleményt.

Hammer csak röviden említi e hadi tanácsot (III. 538.) A «Dsevahir-et-tevarikh» e gyűlés napját nem 10-re, hanem 17-ére, míg Ortelius két hadi tanácsról szól, 10-én és 20-án. Hammer a gyűlés napját július 23-ikára teszi.

* * *

E hadi tanácsra újabb békealku következett, melyet török historikusunk így ad elő (I. 9. lev.):

Miután az Érsek-Újvár elleni hadjárat elhatározott és a háborúra való készülődés befejeztetett, a béke megújítását óhajtó és a szerződészegés bélyegét viselő német követekkel az előbbi módon ismételtén folyván a béke föltételeinek megbeszélése, ezek

a magas porta részéről követelt föltételek elfogadásában most is ellenkezést és makacsságot tanúsítottak. Most, midőn már a háborúra szükséges dolgok készen voltak és az Érsek-Újvár ellen indulás elhatározott, a nagyvezír — tekintve, hogy országuknak a moszlim hadsereg által történendő elpusztítása mindenesetre tudomásukra jutott s azt gondolva, hogy ha még egyszer határozott válasz kívántatik tőlük, talán, mielőtt országukat eltiporná a moszlim hadsereg, megmentési óhajuk ok lesz a békekötésre, meg azért is, hogy a hitetlen azt ne mondhassa, hogy mikor a békére hajlandó volt, nem fogadták el — miután a táborban levő főbb tiszteket a maga sátorába összehívta, megparancsolta, hogy a követeket Buda várából hívják meg a tanácskozásra, azon czélból, hogy az átkozottaknak ellenkezését és makacsságát a nyilvánosságnak bemutassa és azt mondhassa: íme a szemrehányást tevők meg vannak bélyegezve. De mivel, a követeknek már tapasztalt ellenkezése és makacssága miatt, az ülés hosszadalmassága bizonyosnak látszott, maga a nagyvezír nem ment a sátorba, hanem az említett tisztek Ali pasa szerdárt utasították az értekezleten követelendő föltételekre nézve. Miután a megérkezett követek a számukra szokás szerint készített székekre leültek és a jelen levő tisztek előtt kifejezték hódolatukat, Ali pasa szerdár így kezdte beszédét:

— Tudva vannak elöttetek a béke megújításának ügyében Konstantinápolytól e helyig folytatott tárgyalások, melyekben a békére vezető egyetlen szavatok sem volt. Most, miután már az Újvár ellen indulás elhatározott, országotokhoz érésünkig csak néhány állomásnyi köz van hátra és az egész moszlim hadsereg kezébe vette a bosszúállás kardját: most mit szóltok, van-e a béke érdekében elfogadható szavatok, vagy állhatatosan megmaradtok előbbi makacsságotoknál?

A követek így válaszoltak:

— Hiszen mi épen azért jöttünk. Miért nem egyezhetünk meg?

Ali pasa pedig folytatta:

— A Szulejmán szultánnal történt egyezséget, vagy pedig az Ali pasától ajánlott egyezséget akarjátok-e? Ha Erdélyből a német katonaságot ki nem viszitek, a Kanizsa közelében épített várat le nem rontjátok és az említett egyezségekben levő szerződés követelménye szerint a magas porta részére fizetendő pénz megadá-

sára nem kötelezitek magatokat: a béke megújítása nem fogadható el.

A követek ezt felelték:

— A pénzfizetés föltételét nem fogadhatjuk el, hanem engedjetez nekünk 15 napi időt — ti a sereggel itt, Buda mellett maradván — hogy a német katonaságot Erdélyből kivezethessük és a Kanizsa közelében levő új várat lerombolhassuk.

Mire a pasa:

— Eddig mit csináltatok? Ily óriási hadseregnek ennyire jötte után még néhány napnyi halasztás kérésével csak azt akarjátok, hogy a moszlim harcosokat a czélba vett vár¹⁾ elfoglalásától elvonjátok.

Ilyenféle szóváltás és hiába való czivakodás közben az elrejtőzködött nagyvezír, ki a sátor mögül hallgatta a benn folyó haszontalan beszédet, mivel a szóváltás hosszúra nyúlta miatt már nyughatatlan volt, a sátorba lépett és így szólt a követekhez:

— Mi a béke megújítása végett vagyunk itt s mégis mind- eddig hiábavaló beszéddel töltöttétek az időt. Ha valóban szándé- kotok a béke megújítása: Erdélyből a német katonaságot kivezetitek, a Kanizsa közelében levő várat lerontjátok és írásban kötelezitek magatokat, hogy vagy a Szulejmán szultánnal történt egyezségben megígért 30,000 aranyat, vagy a khodsa Murad pasával való egyez- ségben kikötött 200,000 piasztert megfizetitek a magas portának. Ha azt mondjátok, hogy a Konstantinápolyban történt tárgyalás- kor még csak két föltételünk volt és penzkövetelésről szó sem volt: csak üres kifogást tesztek. Mert mikor a magas porta hadserege még otthon és nyugalomban volt, a Konstantinápolyban tett köve- telések is elegendőknek látszottak, de jelenleg, midőn annyi temér- dek készlet kárba veszne s ekkora győzelmes hadsereg összegyűj- tése és a legvégső határokig vezetése után olyan egyezséget fogad- junk el? Ha így elfogadjátok, adjatok határozott választ, hogy mi is ahhoz képest cselekedjünk.

A követek így válaszoltak:

— Uram! ha bizonyos összeget követelnél ajándék czímén, talán teljesítené császárunk, de a készpénzfizetésbe semmi esetre sem egyezik bele.

¹⁾ T. i. Érsekujvár.

A nagyvezír ezután nem mutatván kedvet további tanácskozásra, e szavakkal: «menjetez, mi is folytatjuk útunkat, a merre megindultunk; történjék az, a mit a sors határozott», — a követeket Buda várába visszaküldte.

A sikertelen béketárgyalások után Hammer szerint (III. 538) hét nap múlva, Rasid szerint pedig 14 nap múlva, megindult a nagyvezír Esztergom felé. De hadd beszéljen maga Rasid (I. 10.):

III.

A nagyvezír, a határozathoz képest, a célba vett Újvár elfoglalása végett Zilhidse 24. napján (július 30.) megindult Budáról és az Esztergomnál építtetni kezdett híd elkészüléséig, négy napig táborozott a nevezett helyen. Az elkészült hídon először Ali pasa, szerdár, Gurdsi Mohammed és néhány *oda*¹⁾ janicsár menvén át, az előbb a túlsó oldalra őrizetül átküldött Kazizáde Ibrahim pasa és Kaplan pasa csapatával egyesültek. — E közben a török táborból két szolga Újvárba futott, hol Újvár kapitánya, Forgács nevű átkozott és gögös ember, a moszlim sereg állapotáról tudakozódott tőlük, mire ezek ezt mondták: «A szultáni táborban levő hadsereg határtalan számú és kész veletek élet-halál harcra. Csak-hogy, mivel *még a híd nem kész,*²⁾ ennek őrzése végett 3000-nyi ember jött át az innenső oldalra. Ha a híd elkészülte előtt oda siettek és a hídőröket megveritek: az egész oszmán hadsereget megrettentitek és nagy eredményt értek el.» Ennek hallatára Forgács 7—8000 átkozottal sietve megindult azon szándékkal, hogy a hídon átkelt őrsereget megtámadja. Azon éjjel Kazizáde Ibrahim pasa és Kaplan pasa épen az előőrsnél volt, Gurdsi Mohammed pasa pedig 500 *otlukcsi*³⁾ küldvén takarmányért, szintén fenn virrasztott.

¹⁾ *Oda* tulajdonképen: lakás, ház, szoba; azután: egy osztály katona, század.

²⁾ Hammer és Horváth Mihály szerint azzal szedték rá Forgácsot, hogy a híd *élszakadt*.

³⁾ *Otluk* = Fourage, takarmány; *otlukcsi* = fourrageur, takarmányoló.

Az alávaló hitetlenek Gurdsi Mohammed pasa sátoráig érve, mivel épen a tevékre bukkantak, ezek megriadtak s mint erre nagy kiabálás támadt, a többi katonák is fölébredtek s észrevevén, hogy az ellenség meglepte őket, az ott levő 10,000 katona mind ütközetbe bocsátkozott a hitetlenekkel. Az egetrázó Allah! Allah! kiáltásról és az Esztergomban elsütött ágyúkról az innenső oldalon levő hadi nép is értesült a túlsó részen folyó heves harcokról és mindenki lóra ült. A nagyvezír, mivel nem lehetett átmenni a túlsó partra, bevárta az ütközet végét. A túlsó részen, Ali pasa, szerdár, Gurdsi Mohammed pasa, Ibrahim pasa és Kaplan pasa vezérlete alatt levő sereg puskához nem is nyúlva, egyszerre karddal és legnagyobb hévvel rohant a hitetlenekre és úgy kardra hányta őket, hogy a 8000-nyi hitetlen seregből 5000 ember a kard martaléka lett, 1000 a moszlim harcosok kezébe kerülvén rab-szijra fűzetett, a gonosz Forgács pedig 1500 sebesült átkozottal nagy nehezen visszamenekült Újvárba.

* * *

A török hadsereg Esztergomhoz július 31-kén, tehát két nap alatt érkezett s az előhad 1074 Moharrem 1-én, azaz augusztus 5-én kelt át a hídon és a rá következő éjjel történt az ütközet. Ha a hid őrzésére előre átküldött csapat 3000 ember volt, Ali és Gurdsi pasák seregének 7000 emberből kellett állnia (Hammer szerint körülbelül 8000); mert Rasid szerint összesen 10,000 török ütközött meg Forgácsal. — De kövessük tovább Rasidot (I. 11.):

IV.

A nagyvezír ezután, 1074. év Moharrem 5. napján (1663. aug. 9.) átkelvén az esztergomi hídon, *Dsigerdilen*¹⁾ mellett ütött

¹⁾ A *Dsigerdilen* alatt bizonyára *Párkányt* kell értenünk, mely azonban Szulejmán naplójában, melyben a Bécs ellen 1529-ben indított hadjáratát írta le, *Porokan*-nak van nevezve. Épen így nevezték a törökök *Adonyt*: *Dsankurtaran*-nak (lélekszabadító), miről a lórói szerbek *Adonyt* még ma is *Dsonkutaran*-nak hívják.

tábort s innen előre küldte Ali pasa szerdárt, Kaplan Musztafa pasát és Huszejn pasát, a budai *válit*,¹⁾ hogy az útban levő Zsidava (*Zsitva*) és Nitra (Nyitra) folyókon hidat verjenek. Másnap a nagyvezír is követte őket és a Zsitva partján ütött tábort s éjjelnappal személyesen ügyelt fel, hogy az ezen és a Nyitrán építendő híd minél előbb elkészüljön. A hidak elkészülte után parancsot adott, hogy 20 *oda* janicsár és 500 budai *gönüllü*²⁾ menjen át a túlsó partra a hidakat őrizni az ellenség cselétől.

* * *

Mielőtt a nagyvezír Érsek-Újvár ostromlásához fogott volna, egy levélben felszólította kapitányát, Forgách Ádámot a vár megadására. Hammer közli e levelet fordításban (III. 539.) a «Dsevahir-et-tevarikh» után. Rasid így adja elő Érsek-Újvár ostromát (I. 11—13.):

V.

ÚJVÁR OSTROMA ÉS ELFOGLALÁSA.

Miután a vár elfoglalására minden előkészület megtéetett, Moharrem 13-án (aug. 17.) pénteken éjjel megkezdődött a vár ostromlása. Egyik szárnyon maga, a nagyvezír, a ruméliai sereggel, másik szárnyon Ali pasa szerdár, harmadik szárnyon a janicsár aga, az összes janicsársággal, negyedik szárnyon Juszuf pasa, az anatóliai sereggel, ötödik szárnyon Kaplan pasa fogott hozzá, napnyugta után, a vívó árkok nyitásához. Az első éjszaka szép holdvilágos volt s a várban levő sereg sem háborgatta a mieinket az

¹⁾ *Váli* = al-király, helytartó, egy tartomány főkormányzója, a *vilajet* feje.

²⁾ A török hadsereg törzsét egyrészt a napi zsoldon levő *szipáhik* és *janicsárok*, másrészt a *hübéres szipáhik* képezték. A főbb hivatalnokok jövedelmeik arányában tartoztak lovasokat kiállítani, kiket *delik*nek neveztek. Ezekon kívül voltak a nagy számú *önkéntesek*, ú. m. a gyalog *akindsik* és *azábok* s a lovas *gönüllük* és *beslik*, kiket az állam csak háború idején tartott s látott el zsolddal és élelemmel.

árkok nyitásában; mivel pedig a második éjszaka még tiszerte világosabb volt s e világosság négy óráig tartott: minden részen tetszés szerint megnyithatták a kitűzött futóárkokat. Ezután mindkét részről megkezdődött a tüzelés, ágyúval és puskával s különösen a vár-árók szelén levő tüztelepből 400—500 hitetlen éjjel-nappal úgy szórta a golyót a moszlim harcosokra, mintha eső esett volna. Az ostrom 15-ik napján pedig, napkelte után, azon tüztelepből rendkívül sok hitetlen tört elő, hogy rohamot intézzen s a futóárkokban levő janicsárok legnagyobb része már hátrálni akart, midőn a janicsár aga őket az ellenség felé visszafordította s a várból eső módjára hulló golyózápor mellett úgy rohant rájuk, mint egy oroszlán. Ali pasa *szezbán*-jaiból¹⁾ hat zászlóalj horvát és néhány zászlóalj janicsár a futóárokból segítségére ment és kivont karddal igyekezett visszaűzni a hitetleneket. Isten segélyével nemcsak egy perc alatt visszaszorították a kijött átkozottakat az erődbe, hanem minden erejüket összeszedve, a két kaput is betörték és igen sok bátor szívű be is hatolt. Mivel az alávaló hitetlenek, nem maradhatván az erődben, egymást nyomva a hátsó kapun visszafutottak a várba, ez erődöt a moszlim sereg elfoglalta. E siker a vár elfoglalásának vérmes reményével is kecsegtetett; mert ez erőd a vár belső kapuja előtt levén, míg az átkozottak benne voltak, a várat nem lehetett tetszés szerint lövetni és szorongatni. Ezután az erődbe igen sok ágyút vittek be s innen a várat éjjel-nappal szüntelenül lövették és a benn levő hitetleneket egymás után terítették le.

Az ellenség, még az ostrom kezdete előtt, a vár egyik oldalán folyó Nyitra vizéből, széles vízvezető árok segélyével, vizet bocsátott a vár árkába. Kaplan pasa — a nagyvezír tanácsa és parancsa szerint — a *lagimdsik*-kal²⁾ a vízvezető árkot eltöltette, azután a vár árkán innen, alkalmas helyen, a vár árkánál 5—10 rőffel mélyebb gödröt ásatott s a vizet amabból ebbe vezette le.

Az alávaló császártól Újvár segélyére küldött *Montekuzuli*

¹⁾ *Szezbán* a janicsárok egyik ezredének neve volt. E szó igazi jelentése: «Hundewärter», azután «Jäger» (t. i. katona). *Szezbán basi*: egy janicsár-ezred parancsnoka.

²⁾ *Lagim* = Mine, akna. *Lagimdsi* = Minengräber, Mineur, aknász.

(Montecuccoli) nevű hitetlen számtalan katonasággal megérkezvén, midőn értesült arról, hogy a szultáni hadsereg már előbb megérkezett és ostromolja a várat, a Nyitra folyó túlsó partján telepedett le, várva az alkalmat, hogy a várba bejuthasson. Mivel pedig ezek úgy a moszlim hadsereg élelem- és takarmány-szállítóit, mint magát a hadsereget minden lehető módon háborgatták és nyugtalanították, táboruknak rohammal való megtámadása és szétszórása szükségesnek és fontosnak látszván, Kara Musztafa pasa a tatár sereggel¹⁾ ellenök küldetett. A táborukból az átkelő hely őrizetére kirendelt 400—500 hitelent a vitéz tatárok egy perc alatt szétverték és leölték. Mihelyt a táborban levő hitetlenek tudomást vettek e dolgról, az istentől beléjük oltott félnék természetökből kifolyólag, futottak vissza országuk felé. A futásban hátramaradt néhány ezerátkozottat menekülni hagyva a kard éle elől, a táborban maradt határtalan zsákmánynak részesei lettek. E fényes győzelem után az ellenségnek semmiféle ármányától és cselvetésétől többé nem tarthatván, a moszlim sereg teljes biztosságban folytathatta a várnak megkezdett ostromlását.

Mivel nyilvánvalóvá lett, hogy ha ágyúval és puskával működnek, az ostromlás igen sok ideig tart: hadi tanács tartatott, melyben belátták, hogy a várnak mielőbbi elfoglalása czéljából helyesebb lesz földből töltéseket csinálni, mert hiszen — hála istennek — van elég ember a táborban. A nagyvezír tehát a hadosztályait négy csapatra osztotta, hogy azok felváltva ügyeljenek fel a föld hordására. Az első csapatban volt a nagyvezír, a *ketkhudával*²⁾ és a környezetéhez tartozó emberekkel, a másodikban Ahmed pasa, defterdár, a maga környezetével, harmadikban a *muteferrikák*³⁾ és *csausok*,⁴⁾ negyedikben a lovasság és *szilahdarok*⁵⁾. Hu-

¹⁾ A krími khán fia, Ahmed giraj szultán, ugyanis az ostrom 11-ik napján érkezett a nagyvezír táborába 100,000-et meghaladó tatárral s követte ezt öccse, Mohammed giraj, 15—20,000 kozákkal.

²⁾ Jelentését lásd előbb, 372. l. jegyzetében.

³⁾ A szultán környezetéhez tartozó és kíséretében levő főbb tisztek.

⁴⁾ *Csaus* = altiszt, őrmester.

⁵⁾ *Szilahdar*, vagy *szilihdar* tulajdonképen: Waffenträger; údvári tisztek. Ahmed Vefik pasa szótára szerint az első rendes lovas század.

szejn pasa, budai várparancsnok — néhány kerületi kormányzóval együtt — bízott meg minden csoport örökösének és változásának fő felügyeletével s ő a hadi nép buzdítása és serkentése végett éjjel-nappal verette a dobokat és fuvatta a trombitákat. A nagyvezír pedig minden nap és minden éjjel megkerülvén a futóárkokat, serkentette a katonaságot.

A *lagimdsik*, a magas parancs értelmében már előbb megkezdett aknákat átvezették a várárkon s midőn az ellenség a vár falához közeledésüket észrevette, éjjel-nappal szakadatlanul szórta az ágyú- és puskagolyót; de a *lagimdsik*, valódi halálmegvetéssel, az aknákat egészen a vár faláig vitték. Azonban a hitetlenek is félvén az aknától, a föld alatt lesben álltak s végső intézkedésre lévén szükség, azon tanakodtak, hogy mitévők legyenek. A jobb szárny *alajbégje*¹⁾ — ki néhány nappal előbb neveztetett ki, két lófarkkal, ruméliai válinak — azt tanácsolta, hogy a váron rést törvén, alája gerendákat kell helyezni s mikor tűz vettetik bele, a falat összerombolja. Az említett pasa, ki már sok ostromot látott, a *lagimdsik*at erre megtanította s a próbatételre parancs adatott. Valóban 20 rőf hosszú és 1½ rőf mély gödröt ástak a várfal alá s gerendákat helyeztek; azután tüzet vetettek bele s a falnak e fölött levő részét 3—4 faltörő ágyúval döngölték és a fal, a rajta levő, harcoló hitetlenekkel a vár árkába omlott le. De mivel a fal 10 rőfnél szélesebb volt, nem lehetett rajta tetszés szerint rést ütni, ezért a *lagimdsik* az állva maradt rész alá is ástak aknát s még mielőtt ez kész lett volna, a bátorszívű harcosok a résről a vár ormára intéztek rohamot. Midőn az ellenség látta, hogy az essőként hulló ágyú- és puskagolyók daczára is, félelem nélkül, mily serényen rohanják meg a várat, belátta, hogy ha a megkezdett aknák még egy rést ütnek, a vár el van veszve és ők mindnyájan a boszszuálló kard áldozataivá lesznek; ezért — gonosz lelkeiket megmentendők — elhatározták, hogy a várat feladják.

1074 Száfár hó 21. napján a vár ormára fehér zászlót tűzvéni és két hitelent küldvén ki, néhány föltétel mellett a vár átadását nyilvánították ki. E föltételek következők: 1. személyük és vagyonuk legkisebb sérelme nélkül szabadon elmehessenek; 2. ne legye-

¹⁾ *Alaj bég* = lovas százados.

nek kényszerítve a török táboron, vagy a tatár sereg mellett elvonulni; 3. málháik elszállítása végett 1000 szekér adassék nekik; 4. adassék nekik egy levél, mely bizonyítsa a császár előtt, hogy a vár megvédésére minden lehető megtettek; 5. míg a hitetlenek serege ki nem vonúl a várból, a moszlim sereg ne menjen be; 6. adassék nekik elegendő élelmi szer; 7. sebesülteik felgyógyulásukig Újvárbán maradjanak s az után bocsáttassanak el; 8. Elvonulásuk alkalmával dobszó és kibontott zászlók mellett mehesse nek el. Midőn e nyolcz föltétel a diván tolmácsa közvetítésével a nagyvezírnek értésére adatott, ez így válaszolt:

— Vagyonotokat és személyeteket nem bántjuk, nem kívánjuk, hogy a táboron keresztül vonúljatok el s a többi kérelmeteket is megadjuk, csak hogy egy napi eleséget és csak 400 szekeret adunk s Komáromig szállítunk benneteket. Ha nem szégyenlitek, ám menjetek dobszóval és zászlókkal. Azonban a réseket és a vár ormaid még ma elfoglaljuk és őriztetjük.

A két ember visszament a várba s ismét jöven, hírül hozta, hogy a föltételeket ilyen módon elfogadták. Ekkor Komáromból két embert hoztak és mikor a vár védésében tanúsított buzgalmuk bizonyítása végett kezeseket kértek, a nagyvezír a maga agái közül két agát adott át s a hitetlenek is két embert hoztak a magok részéről. Miután az említett föltételek végrehajtottak és e szép vár minden készletével átadatott a moszlim hadseregnek, a nagyvezír az uralkodó ő felségét részletesen értesítette a történt győzelemről.

Miután az elfoglalt Újvár várának megrongált helyei kijavítottak, a vár árcai az oláh- és moldvaországi sereggel kitisztítottak és hat ágyú, meg egyéb hadi készlet vitetett a várba: elhatározottat a téli szállásra való visszatérés.

THÚRY JÓZSEF.

NAGY LAJOS NÁPOLYI HADJÁRATA.

Nemzetünk történelmében két hadjárattal találkozunk, melyek, habár indító okaik a nemzeti érdek keretén kívül esnek, kalandszerűségek és távolfekvő céljok által érdekfeszítők és a hazánk múltjával foglalkozók figyelmére kiválóan méltók; ezen kívül nem egy babérlevéllel gyarapíták a koszorút, mely a magyar nemzet vitézeinek homlokát századok óta övezi. Ezek pedig II. Endre kereszties hadjárata a szent földre, azután I. Lajos király hadjárata a nápolyi királyságba.

Ez igénytelen sorokban az utóbbival kívánunk foglalkozni és a rendelkezésünkre álló történelmi adatok segítségével lehető hű képet törekszünk nyújtani ama nagyérdékű vállalatról, melynek részletei bizonyára érdekel birnak mindazokra nézve, kik a nemzet múltja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

I.

Egy az éj homályában elkövetett sötét tett volt indító oka ama nagyszerű hadjáratnak, melyet évkönyveink a hazai történelem számára megőriztek.

Lajos király orozva meggyilkolt fivérét és benne a családján, valamint személyén ejtett sértést kívánván megtorolni, az akkori kor szellemének megfelelően elhatározza, hogy a hely színére siet és az elégtételt, melyet a pápa minden módon halogatni igyekezett, ki fogja erőszakolni. Boszú-hadjáratot szervezett tehát a nápolyi udvar ellen és ehhez költséget és sereget gyűjtött.

Érdekes kérdés, mennyiben és mily alakban vesz részt a

nemzet e vállalatban, s lehet-e azt tulajdonképen a nemzet hadjáratának nevezni vagy sem?

Lajos királyt elhatározásában személyes érdek, a lélek egy hatalmas szenvedélye — a boszúállás — vezérelte; a nemzet érdeke a vállalatba egyelőre nem játszott bele; mindamellett azt látjuk, hogy a nemzet abban tömegesen vesz részt, «az országgyűlés hazafias lélekkel költséget és hadi erőt ajánl föl», s a király körül gyülekező «derék sereg nagy részét az őt önként és saját költségükön követő magyar főurak fegyveres csapatai» képezik; — daczára hogy az arany bullának VII. pontja teljes érvényben volt, s daczára hogy «a lovagkor eszméi nemzetünkben mély gyökeret nem vertek, s ennek folytán a középkor kalandor vállalataiban különben nem szívesen vett részt». — Mindezen jelenségek arra vallanak, hogy ez esetben a nemzet, jogaitól eltekintve, királya személyes ügyét, mely a legszentebb érzelmek megsértésében állott, magáévá tette, s a hadjárat ennek folytán nem egyedül a király, hanem a nemzet hadjárata is volt.

De nemcsak a nemzet összesége karolta föl a király ügyét, hanem nagy volt ama nemesek száma is, kik — hadi szolgálatra kötelezve nem lévén — a király zászlóit önkéntesen követték;¹⁾ végre még számos idegen is csatlakozott a sereghöz, részint lovagias kalandok iránti hajlamból, még inkább pedig hírvágyból; a messze földre menő hadjárat mindkettőre bő alkalmat nyújtott.

A királyi sereg zömét tehát a nemzet tagjai képezték, részben önkéntesen szolgálatra ajánlkozva, részben a hűbéri jellegű dandárok zászlói alá sorakozva; ezekhez járultak még az idegen lovagok és azok kísérete, végre a királyi zsoldosok, melyek számos csapata állandóan a király szolgálatában állott.²⁾

A sereg alkotó részeit katonai szempontból vizsgálva, — látni fogjuk, hogy az, az akkori idők viszonyainak megfelelőleg, nagyobb részében lovasságból, kisebb részében gyalogságból állott; az elsőt a nemesség és kísérete valamint a főurak és főpapok dan-

¹⁾ Lásd Szalay III. köt. és Hajnik: «Az ősiség behozatala hazánkban», 103. lap.

²⁾ Bartal, 48. §.

dáraiban harczoló szolgák és módosabb jobbágyok,¹⁾ — az utóbbit a pórok és az idegen zsoldosok képezték. Ez utóbbiak feladata a társzekerek őrzése, a hadi gépek kezelése, valamint a várívás és erődítés körüli szolgálat teljesítése volt.

A két fegyvernem számarányát illetőleg biztos adataink ugyan nincsenek, de föltehetjük, hogy Lajos király seregének összeállítása más európai seregektől ez időben alig különbözött; ezekben pedig a lovasság volt túlsúlyban és a hadseregnek néha két-harmadát, de gyakran három-negyedét is képezé. Oka ennek — eltekintve a lovagkor szelleméből folyó azon felfogástól, mikép valódi harczosnak csak az tekintendő, ki lóháton küzd, — a gyalogság kevésbé hatásos fegyverzetében keresendő, mely azt apróbb csatározásra szorította vagy másképp helyhez kötötte; a döntő roham a lovasság feladata volt.

A nápolyi hadjáratba vonuló hadsereg létszámára nézve ép oly kevéssé rendelkezünk biztos adatokkal, minek folytán csak hozzávetőleges számításokra vagyunk utalva. A Lajos király seregeiről szóló és néhol fölталálható számadatokból,²⁾ valamint azon körülményből, hogy a király másodszeri megjelenése után Nápoly földjén, a magyar vitézek száma 15,000-re és az összes királyi seregé 27—28,000-re szaporodott, azon következtetést vonjuk, hogy a hazánkból Nápoly ellen indított hadsereg mintegy 30.000-nyi lehetett, mely a külföldön hozzá csatlakozott önkéntesek és idegen zsoldosokkal 40—45,000-re növekedett; — a seregben levő lovasság számát 20—25,000-re becsüljük.

A magyar sereg *fegyverzetében* is a nyugati hadseregekhez volt hasonló. A *gyalog* harczosok fő fegyvere az ij és a nyilpuska (Arm-

¹⁾ «Anjoukori okmánytár», V. köt., 143. és 196. sz., hol Kont Miklósról mondatik: «qui magna et honesta familiarium cum comitiva etc.»

²⁾ Horváth M. szerint a király 1345-ben 20,000-nyi sereget vitt Horvátországba a lázongó urak megfékezésére; 1346 tavaszán Lajos állítólag százezernyi sereggel indul Zára alá, míg Daru «Velence történelme» című művében csak 80,000-ról szól, liv. VIII. p. 536.; ellenben a királynak Velence ellen viselt háborújáról szólva azt mondja: hogy Lajos seregében 50,000 lovas lett volna, liv. IX. p. 576, mely a trevisoi tartományt előzönlötte: ez azonban alkalmasint túlzás. — Thuróczy kifejezése «congregato valido exercitu» sokkal általánosabb semhogy tájékozást nyújtson.

brust) valának, és e két fegyver szerint íjászokra (archers) és nyíl-puskásokra (arbalétriers) osztattak; oldalukon rövid pallost, a főb-
bek ezenkívül csatabárdot vagy buzogányt viseltek. A gyalogság
jelentékeny része azonban csak lándsával volt fölfegyverezve, mely-
hez még a rövid pallos — vagy néha tör — járult. Az öltözet rend-
szerint hosszú sodrony-ingből állott; a főt lapos sapka, később
sisak fődte. A szegényebbek csak mellvértet, vagy vaslemez-dara-
bokkal borított mellényt viseltek. A *locasság* fegyverzete csak az
idegen származású lovagoknál állott a teljes vértetből, míg a
magyar nemesek és hozzátartozóik támadó fegyverül a kopját, az
egyenes és görbe kardot és a buzogányt, — védő fegyverül a sisa-
kot és könnyű paizsot használták.

A hadsereg élelmezése az akkori viszonyoknak megfelelőleg
részben a király, részben a bandériális urak föladata volt. Míg a
csapatok belföldön mozogtak, az élelmezés nehézségekre alig ütkö-
zött, — de a határokon túl a csapatok természetbeni élelmezése
megszűnt s arra minden harczos megfelelő — havonkint előre kifí-
zetendő — összeget kapott, mely azonban a zsoldba be nem szá-
mított. Hogy az élelem bevásárlása igen gyakran surlódásokra,
fegyelmetlenségre és erőszakoskodásokra vezetett, természetes do-
log,¹⁾ valamint az is, hogy a katonák ellátása csak ritkán volt ki-
elégítő. Az élelmezés különben néha szerződésileg biztosított,²⁾
s ily esetben jobb ellátás mellett kevesebb gondot okozott.

A királyi fogadott csapatok *zsoldilletékére* följegyzéseink
ugyan nincsenek, de tudjuk, hogy Velence ez időtájt a zsoldosok
kapitányait havonkint 20—25, hadnagyait vagy zászlósaikat havon-
kint 10—15 arannyal fizette; a közharcosok zsoldja közönsége-
sen csak tömegesen van fölsorolva. Valószínű, hogy a király, kinek
szolgálatában számos olasz zsoldos állott, zsoldos tisztjeit szintén

¹⁾ Horváth M. felemlíti, miszerint az 1346-ik évben Zára lakói és az
élelmet vásárló harczosok közt surlódások támadtak a túlzott árak miatt.
Ugyanaz mondja, hogy a királyt a nápolyi hadjáratba a magyar urak és
csapataik az előbbieket költségén követték; tehát az élelmezésről is maguk
gondoskodtak.

²⁾ Lajos király Velence ellen indított hadjáratában Padua urával
egyezséget köt, seregének élelmezése végett, mire ez magát, különbeni sem-
legességének fentartása mellett, kötelezte is.

ily módon fizette. — Támponatot nyújthat különben még, hogy István vajda német zsoldosai — kiknek számát 5000-re tehetjük — három havi zsoldhátralék fejében 150,000 aranyat követeltek; ebből átlagos számítással egy-egy zsoldosra havonként 10 arany esnék; ámde a hátralékos 150 ezer aranyban a főnökök része is befoglaltatott, s bárha akkor a közvitéz és a tiszt között azon éles rangfokozati különbség, mint az újkor hadszervezetében nem létezett, a tisztek zsoldját mégis 10—15, a legénységét pedig öt arannyal vehetjük föl.¹⁾ Egyébiránt a zsoldosok tisztjeinek ismert kapzsisága folytán a közharczosok még e csekélyebb illetéket is ritkán kapták pontosan ki, minek folytán akárhányszor erőszakhoz voltak kénytelenek folyamodni. Másrészt azonban fölemlítendő, hogy a zsoldosoknak a zsákmányból is rész járt ki, mi a csekélyebbre mért, vagy hátralékban levő zsoldot esetenként bőven pótolta.

II.

Mielőtt a magyar sereget nápolyi útján követnénk, nem melőzhetjük, hogy a királyról és kísérőiről, ha csak néhány szóval is, meg ne emlékezzünk.

Az akkor viruló korban álló király nemcsak saját kronikásaink és történetíróink által magasztaltatik, de a külföldi írók által is, mint «Európa akkoriban leghatalmasabb államai egyikének fenkölt szellemű, fényes és lovagias jellemű királya ecseteltetik, kit nagyszámú, vitéz és gazdag nemesség környez, mely fejedelmét számos hadakkal támogatja.»²⁾

A király környezetében ott találjuk az ország zászlóseit és főurait, miként ezt nemzeti hadszervezetünk magával hozta; ezt más nemzeteknél is láthatjuk, de nem találkozunk másutt példával arra, hogy főpapok hadvezéri szerepet viseltek és maguknak a harcz mezéjén hervadhatlan dicsőséget szereztek. Ennek oka azt hisszük általánosan ismert; mindenki tudja, hogy a magyar püs-

¹⁾ A régi velencei *ducato corrente* = 1 frt 61 kr. váltó pénz.

²⁾ Daru, liv. IX.

pökök dús javadalmakkal bírtak s ennek fejében, mint az ország főnemesei, nemcsak a jövedelemből föntartott hadakkal, de személyesen is a hon védelmére kelni kötelesek voltak. A Lajos király seregében levő főpapok közül ki kel emelnünk *Miklós* nyitrai püspököt, a főurak közül *Kont Miklós* nádort, *Apor-Laczfy István* vajdát, *Csuzy János* bánt, stb. — Mind ezek oly férfiak valának, kik úgy koruk mint tapasztalataik folytán a királyt vállalataiban hathatósan támogathatták s kik bármely nemzet hadvezetői közt méltó helyet foglalhatnak vala; csakis ezek tanácsaival és fáradozásával sikerülhetett királyunknak, oly messze hazánktól, idegen földön és idegen néptől körülvéve, fényes sikert elérni, s így méltó dolog, hogy őket, mint a hadjárat dicsőségének részeseit, fölemeljük.

Történetíróink szerint Lajos király, rég táplált szándékát megvalósítandó, — még az 1347-ik évi márczius hóban János veszprémi, Miklós nyitrai püspököket, Kont Miklóst, Csuzy Jánost más urakkal Ferrarába küldé előre, hogy az olasz urakkal a sereg átvonulása ügyében egyezsége lépjenek és a király számára egyidejűleg zsoldosokat is gyűjtsenek; e kiküldetés mindkét irányban teljesen sikerülvén — a később induló derékseregnek útja nagyban egyengetve volt, a miből két, katonai szempontból nem eléggé méltányolható előny származott; egyrészt hogy az előhad a nemzeti erő kihasználása nélkül meg volt teremtvé, másrészt pedig, hogy az már a hadszínhely közelében, attól alig 20 mértföldre állott, midőn a király még Budán tartózkodott, s már egyes erőseket foglalt el, mielőtt a hadsereg útnak indult volna. Ez csak október hó vége felé következett be; a király maga, jeles vitézei kíséretében, előre küldött híveit november hó 11-én követte.¹⁾

A király hajók hiányában a szárazföldi útra levén szorítva, útját Stirián keresztül Friaulnak vette, hogy a hozzá csatlakozni kívánkozó osztrák urakat magához vegye, de még inkább azért, hogy Velenceze földjét kikerülje; a király ugyanis a velencei tanácscsal csak nemrég kötött több évi békét s azt az átvonulásnál bekövetkezhető surlódások által kockáztatni nem akarta, annál

¹⁾ Kont Miklós nádort és népeit a velencei tanács átbocsátja területén 1347 nov. 15. Diplomaciai emlékek, II. köt. 228. szám.

kevésbé, mivel Velenceze hosszúra nyúló hadműveleti vonalát könnyen veszélyeztethette volna; a signoria által följánlott szabad átvonulást tehát el nem fogadta.¹⁾

A király *menetiránya*, illetve hadműködési vonala s a sereg által meghaladott távolságok, földrajzi mértföldekben a következők:

Budától Pettauig (11/XI. 1347.)	---	---	---	44 ² / ₄ mértföld
Pettautól Laibachig	---	---	---	19 ² / ₄ „
Laibachtól Udineig (26 vagy 27 XI. 1347.)	---	---	---	21 ² / ₄ „
Udinetől Paduáig	---	---	---	25— „
Paduától Veronáig (5—8 XII. 1347.)	---	---	---	11— „
Veronától Bolognáig	---	---	---	23 ² / ₄ „
Bolognától Forliig (13 XII. 1347.)	---	---	---	7 ² / ₄ „
Forlitól Riminiig	---	---	---	6— „
Riminitől Folignoig (20/XII. 1347.)	---	---	---	20— „
Folignótól Aquiláig (23 XII. 1347.)	---	---	---	15— „
Aquilától Capuaig (Benevento) (11/I. 1348.)	---	---	---	20— „
Beneventotól Aversáig (17/I. 1348.)	---	---	---	6 ² / ₄ „
Aversától Nápolyig (24/I. 1348.)	---	---	---	21 ² / ₄ „

Az út hossza összesen 222 mértföld.²⁾

Mielőtt a hadműveletek részletezésébe fognánk, elmélkedjünk egy kissé katonailag a megjárt út, valamint annak választása fölött és vonjuk le a következtetéseket, melyek az akkori hadviselés módjára, valamint a király intézkedéseire némi világot vetnek.

A királynak Budáról kiindulása és Nápolyba bevonulása közt 74 nap folyt le; a fentebb kimutatott valószínű menet vonal hossza 222 mértföld, és így egy napra kereken 3 mértföldnyi menet esnék; de le kell számítanunk azon napokat, melyeken a király

¹⁾ Feltűnő, hogy e körülményről, valamint a király nápolyi hadjáratának részleteiről egyáltalában Daru alapos történelmi művében említés nem történik; hasonlóképp röviden bánik el e hadjárattal Zini «Storia popolare d' Italia» című munkájában, csak annyit mondván: «Ma Ludovico ré d' Ungheria, fratello dell' ucciso Andrea, scese in Italia a vendicarsi di Giovanna, che accusava rea dell' assassinio, invase e prese Napoli.»

²⁾ A menetrend állomásainak távolsága a legjobb térképek és adatuok után; a naptári idő megjelölése hazai történelmi kútforrások nyomán van feltüntetve. — A velencei tanács a királyt, Friaul területén 1347 nov. 26. vagy 27-ére várta. («Diplomacziiai emlékek», II. köt. 231. szám.)

egy helyen maradt. A rendelkezésre álló adatok szerint két napot időzött Veronában, egyet valószínűleg Forliban, (hol az Ordelafokat lovaggá üti); — Aquilában a körülmények egybevetése szerint 10—12 napot tölthetett; Beneventnél — tudjuk — hat napig táborozott a sereg. A nyugvó napok száma tehát 20, minek folytán a menetire fordított napok száma 54-re csökken, egy-egy napra pedig átlag négy mértföld esik; ami minden tekintetben igen szép eredmény. — Még egy adatunk volna, melyből a sereg derekas menetképességére következtethetnénk: Vicenzától Veronáig, a hat mértföldet meghaladó utat egy nap alatt tette meg a király, mi, ha serege vele haladt, megerőltetésnek tekintendő; — azonban valószínűbb, hogy ez utat, a király lovagokból álló kíséretével és megfelelő lovas-csapattal maga végezte oly gyorsan, hogy Veronában — mint a Scalák székhelyén — bizonyos alkudozásokra időt nyerjen, míg a sereg őt lassabban követte. — Bármint álljon is a dolog, kétségtelen, hogy a sereg igen szépen haladt; de tekintve, hogy az jórészt lovasságból állván, nagyobb menetképességgel bírt, továbbá, hogy aránylag kevés málha terhelte, az adatok elfogadhatók.

Hogy miért választá Lajos a hosszabb szárazföldi utat, annak oka az volt, hogy hajókkal, melyekkel seregét Italiába szállíthatná, nem rendelkezett. Hogy mennyire szíven feketett ez ügy, mutatja azon körülmény, hogy hajlandó volt Dalmáciát hűbérül adni Velenczének, ha seregét átszállítja az Ádrián;¹⁾ ép úgy, mint annak idején II. Endre király, hogy seregét Velencez gályáin a szent földre szállíthassa, lemondott Zárára való jogairól.²⁾ De erre célzó törekvései sem Velenczénél sem Genuánál sikerre nem vezettek. Hogy pedig szárazföldi útjában is kerülőt tett, azt a már említett politikai okok javasolják neki.

Hogy mily hajóhadra lett volna szüksége Lajosnak, arról a következő adatok adhatnak fogalmat: a velenczeiek 1098-ban, első keresztes hadjáratukhoz, 200 hadi és szállító hajót indítanak útra; hasonló célra 1122-ben 200 hajóval jelentek meg a szent földön. 1202-ik évben a 94 éves Dandolo vezérlete alatt körülbelül 40,000 ember és 4—5000 lóból álló hadsereg szállott hajóra egyelőre

¹⁾ Daru, liv. IX.

²⁾ Lucius, IV. 4.

Zára, utóbb a pogányok ellen; ez alkalommal a hajóhad 50 nehéz gályából és 240 hajóból, mely a vitézeket vitte, továbbá 70 élés- és hadszert szállító, végre 120 teherhordó hajóból állott, melyen a lovak voltak.¹⁾ Sz. Lajos francia király 1248-ik évben a szent földre indulván, 40,000 főnyi seregét 120 nehéz és több mint 1500 könnyebb hajóra rakta.²⁾ Végre a velenceiek 1345-ben Zára ostromára 16,000 emberrel, 30 gályával és számos apróbb hajókkal jelentek meg.³⁾ Ezen támpontok felhasználásával azon eredményt hozzuk ki, hogy egy-egy hajóra átlag 160—170 harczos, egy teherszállítóra 40—45 ló volna számításba vehető, — minek alapján az Apuliába szállítandó magyar sereg részére 60—70 galya és 450—500 teherhajó lett volna szükséges; e számot talán a felére szállíthatnók le, ha föl vesszük — hogy a tengeri út rövidege miatt — a hadak két utazásban lettek volna átszállíthatók. De bármennyire csökkentünk is a hajók számát, a szükséglet oly tekintélyes hajórajt mutat ki, minővel a magyar király korántsem rendelkezvén — kényszerült a hosszabb, fáradalmasb és veszélyesebb szárazföldi utat választani.

Ha a király utazására a tengert felhasználhatja, útja következőkép alakul:

Budától Zágrábig	--- --- --- --- --- --- ---	46 mértföld
Zágrábtól Zaráig	--- --- --- --- --- --- ---	45 "
Zárától Spalatóig	--- --- --- --- --- --- ---	19 "
		összesen 110 mértföld.

Ehez járul a tengeri út hossza, légvonal-távolságokat véve alapúl, és pedig:

Zárától Ortonáig	--- --- --- --- --- --- ---	30 mértföld, vagy
Zárától Manfredoniáig	--- --- --- --- --- --- ---	38 " esetleg
Spalatótól Ortonáig	--- --- --- --- --- --- ---	28 " vagy
Spalatótól Manfredoniáig	--- --- --- --- --- --- ---	28 "

Zárát véve a tengeri út kiinduló pontjának és a tágasb kikötővel bíró Manfredoniát a partra szállónak, továbbá számításba

¹⁾ Daru, liv. IV. Sanuto azonban csak 300 hajót említ.

²⁾ Anquetil.

³⁾ Horváth M.

véve az ellenkező szeleket és egyéb viasz körülményeket, az utazás két nap alatt mégis megtörténhet vala — mihez az utazást Budától Zaráig 30—32 nappal még hozzá számítván, az út egész hossza az olasz partig 34 napot tenne, s így Budától a szárazföldi úttal szemben 20 napi időnyereség mutatkoznék. Ámde ehhez hozzáadandó még az út Manfredoniától Nápolyig, mi hat napot tesz. A számítás végeredménye tehát az, hogy a király a tengeri út használatával két héttel előbb ért volna czéljához.

A király valóságban követett útjának meghatározásánál első nehézség annak megállapítása, hogy a sereg Stiriából a Dráva völgyén Villachig haladva, a karni alpokat átlépve Malborghettonál jutott-e, vagy pedig a Száva völgyét elhagyva Laibachon és a Karst-hegységen át lépett-e olasz földre? Első megnevezett állomás Udine levén, mindkét eshetőséget számba kell venni. Azonban minden valószínűség az utóbb megnevezett vonal mellett szól, mivel rövidebb és járhatóbb mint a meredek sziklák közt vezető északi vonal, melyen a seregnek több napi, akkor lakatlan vidéken át vezető kerület kellett volna tenni; e mellett figyelembe veendő, hogy Lajos az aquilėjai patriárkával szövetséges viszonyban állott és így a velenzei terület kikerülése a déli vonal használata mellett is lehető volt. Egy másik kétely arra nézve merül föl, vajjon a király kitért-e egyenes útjából Paduába? A történetirók erre nézve nem elég világosak: egyik Paduáról, másik Padua földéről szól; azonban ha kitért is, az egész úteszteség 6—7 mértföldnél nem tevéen többet, azt hisszük, hogy a király Carrara Jakabot székvárosában megtisztelni kívánván, útját Paduának vette. A legközelebbi kérdés most: hol kelt át a király a Pó vizén, az olasz föld e legtekintélyesb folyamán? Véleményünk az, hogy az átkelés Ostiglia és Revere közt, mint a Modenához legközelebbi átkelő ponton történt; a két hely Modenától öt mértföldre egymással szemben fekszik és ősidőbeli révhelynek ismertetik; kétségtelenül meg van pedig állapítva, hogy a tisztelgők Modenától öt mértföldig mentek a király elé. — E ponttól Bolognán keresztül Aversáig az útvonal, melyen a király seregével haladt, meglehetősen pontossággal kijelölhető. — A király ugyanis most a híres Via-Aemilián és Via-Flaminián haladhatott és alkalmasint Fanóig jutott rajta.¹⁾ De végre is el kelle

¹⁾ Horváth M. határozottan állítja, hogy a király Riminiből Urbinón.

hagynia a kényelmes útat, hogy seregét az Appenin-Abruzzok gerinczén át Folignóba és onnét Ternin és Rietin keresztül, a fenti hegláncz egy hatalmas ágának megmászása után a 3250 lábnyi magasságban fekvő Aquilába vezesse; Aquilánál igen fontos útvonalak egyesülnek s a 9000 lábat meghaladó Gran Sasso d' Italia lábainál fekvő város, a Nápolyba vezető útat zárja. A király Folignótól Aquiláig három nap volt útban, ami, tekintve a 15 mért földnyi távolságot — öt-öt mértföldnyi napi menetet tesz, mi egyrészt az út kitünő voltára, másrészt a sereg jó menetképességére vall.

III.

A király 1348 január 18-án Aversába érkezvén, a bosszúállás tragédiájának első felvonása hamar lejátászódott; Durazzoi Károly, a gyilkosság egyik főtényezője, ugyan azon helyen halt meg, hol Endre életét veszíté. Ez eléggé ismert epizód részletezését mellőzve, forduljunk a nápolyi földön végbement hadműveletekhez. Mielőtt azonban azokat követnénk, meg kell említenünk, hogy a középkorban hadászatot és azon alapuló hadműveletek rendszeres keresztülvitelét hasztalan keresnénk; hasonlókép zsengejében szunnyadt a harcászat is, mely csak a fegyverzettel szorosan összefüggő személyes bátorság és nyers erő pillanatnyi elhatározásait követte. A csaták inkább egyesek, vagy kisebb-nagyobb csapatok elkülönített harczává váltak, mivel a harczosok tömege és a fővezérlés közt az összefűző kapocs vajmi laza volt. A vezérlést — legtöbb esetben — maguk a fejedelmek vagy a fő hűbérurak vitték, de az egyes csapatok a zászlós urak alá tartozván, csak ezektől vettek parancsait, ezek pedig többnyire saját kényök-kedvök szerint cselekedtek és csak arra ügyeltek, hogy népeik vitézül harczoljanak és zászlóik becsületén csorba ne támadjon. A gyalogság

át érkezett Folignóba; mi azt hisszük, hogy a sereg a főúton maradt és a király csak személyére nézve (természetesen kíséretével) és csak érdeklődésből tért ki Urbinóba, hogy a magas hegyen fekvő és hatalmas falakkal kerített várost szemügyre vegye.

többnyire mély tömegekben volt felállítva, hogy a nekirontó lovaságnak könnyebben ellenálhasson és az általa hordott hosszú nyársak segítségével a lovakban lehető nagy kárt tegyen; előtte az íjászok képeztek esetenként egy harczzonalat, hogy a közeledő ellenségben már előzetesen is zavart okozzanak és később a hátsó harczzonalba térjenek. A lovasság önállóan működött, legtöbb esetben a szárnyakon, ritkábban a gyalog csapatok tömegei közt nyervén helyét; de bárhol volt is beosztva, csakis saját szakállára működött, nem ismervén a mai harczzászat egyik alapelvét, a fegyvernemek összhangzatos közreműködését.

A hadműveletekre Ferrara, Aquila és több más város elfoglalása s az olasz urak nagy részének megnyerése, mi részben még a király megérkezése előtt Miklós püspök és Kont nádor által hajtattott végre, igen kedvező volt s e körülményeknek köszönhető, hogy a magyar főereg előnyomulása Nápoly felé, majd minden ellenállás nélkül ment végbe. Volt ugyan egy kisebb ütközet a Volturno átkelő pontján Capuánál, melyet Tarantói Lajos, Johanna második férje, védelmezett; de zsoldosait Cajetani Miklós, fondii gróf, szétverte és a várost elfoglalta s így a magyar harczzosoknak a küzdelemre tér nem nyílt. Azután a beneventói táborból együttesen folytatá útját a hadsereg, élén lovagias királyával, ki előtt mindenki hódolt s ki ily módon Nápolyba minden nehézség nélkül vonúlt be.

A nápolyi bevonulás után a királyt inkább politikai ügyek, a férjével Avignonba szökött Johanna megbüntetésének folytonos szorgalmazása és ez ügyben a pápával folytatott alkudozások foglalták el. A király katonai intézkedéseiről keveset tudunk; — Wernert és zsoldosait, kik nagy költségbe kerültek és amellet zabolátlankodtak, a király elbocsátja, azután pedig az országban körutat tesz, magának mindegyre több hívet szerzendő. Ez idő alatt a magyar sereg zöme Nápoly és környékén tanyázott; miután a katonai működés egyelőre szünetelt, csakis kisebb vállalatok, a fontosabb helységek vagy várak megszállása voltak napirenden.

A király a diplomáciai tárgyalásokból látván, hogy óhaja — Johanna megbüntetése — nem egy könnyen sikerül, miután azt a pápa mindenféle ürügy alatt egyre halogatá, sőt Nápoly

elhagyására unszolá: azon meggyőződésre jutott, hogy követelésének csakis fegyveres erővel szerezhet sulyt, mi okból a nápolyi tartományok további megszállására határozta el magát. Mivel azonban ennek sikeres keresztülviteléhez nagyobb hadi erő szükségeltetett, — a német zsoldosok nagyobb része elbocsátva volt — a csekély számú magyar seregben pedig a mirigyhalál erősen pusztított, — a király új erők gyűjtése végett hazasietett és május hó végén Barlettában hajóra szállva, csakhamar Vránába és onnét Budára érkezett; Nápoly kormányát és az ott maradt sereg fővezérletét távozása idejére István vajdára, a város őrségét Wolfhard Ulrikra bízta.

Így végződött az első hadjárat nápolyi földön, mely az előadottak szerint inkább egy diadalmenetnek mondható, mintsem hadjáratnak, mert a király egyénisége elég volt az ellen megfélemlítésére s így ütközetekre, vagy csak nagyobb fegyvertényekre is alkalom nem nyílt.

A király távoztával a helyzet hamar megváltozott; ha eddig ritkán villogott a magyar szablya Nápoly földjén, most annál többször repült ki hüvelyéből a biztosságért, a pusztaság letérő küzdelemben.

A király elutazásának hírére Johanna nemsokára megjelent Nápolyban és pártja, valamint a magyar zsoldból elbocsátott Werner által, rokonszenvesen fogadtatott; a főváros lakossága, miként ez előrelátható volt, az aránylag csekély számú idegenek ellen fordult és István vajdát Aquila felé hátrálni kényszeríté, habár ez a túlsúlyban levő olasz hadakat Nápoly falai alatt megverte és a városba nyomta; Wolfhard Ulrik a castelnuovoi erődből hosszabb ellenállás után éhség által szorítottatott ki. — A főváros példájára a vidék is a magyarok ellen foglalt állást, s az év végével már csak egynéhány apuliai város, Ortone, Trivento, Manfredonia s nehány kisebb erő maradt magyar kézen.

Ily súlyos helyzetbe jutott a magyar sereg, midőn királya távoztával a nép hangulata megváltozott; a megszökött, de ismét visszatért nápolyi udvar új erőket gyűjtött, s még a magyarokkal egykor bajtársi viszonyban álló német zsoldosokat is ellenök fordította; ugyanekkor a döghalál ritkította a magyarok sorait az

erősített helyekre szorított csapatok pedig az éhséggel küzdöttek. De mindez nem törte meg a magyarok vitézségét, elszántságát és mindenütt makacs védelmet fejtettek ki. A hazájától harmadfel-száz mértföldnyi távolban küzdő és egyelőre támogatásra nem számítható István vajda legkevésebbé sem csüggedt; — megtizedelt seregével az erősségekbe vette magát és oly szívós ellenállást fejtett ki, hogy azon Johanna hadnagyainak erőlködései megtörték.

Azonban a helyzet egyre válságosabb lett; István vajda belátta, hogy az országot ily csekély erővel, a napról-napra szaporodó olasz hadak ellenében, huzamosb időre nem tarthatja, márcsak azért sem, mivel egyes pontokra szorított csapatai, a különben bő vidékben, folyton eleség hiányával küzdöttek. Ez okoknál fogva rendkívüli tette határozá magát: derék hadnagyaira bízta seregét és az elfoglalt őrhelyeket, maga pedig hazasiét segélyt kérni, szorongatott hívei részére. — Kétségtelen, hogy István vajdának ez elhatározás nehéz küzdelmébe kerülhetett, s igen fontos okának kellett lenni, hogy csapatait idegen földön, a legsúlyosabb körülmények közt hagyja el; de végre is, még pedig tetemes segélyvel visszatért, s így az elkövetett hiba következmények nélkül maradt.

A következő 1349-ik évben a viszonyok kedvezőbbre fordultak; — Lucerát Tarentói Lajos féleven át nagy erővel ostromolta, de végre is odahagyni kényszerült; — Manfredoniát őrsége, dacolva a támadásokkal és eleség hiánnyal, nemcsak megvédte, de Johanna csapatait a vár alól elűzte; — a vitéz Wolfhard Konrád Guillimisiből, hová zárkózott, kirohauva, bevette Foggiát és az időközben Magyarhonból visszatért vajdával egyesült, minek folytán a magyar sereg létszáma, az olasz önkéntesek újbóli átpartolása folytán, közel tízezerre növekedett.

István vajda és Wolfhard együttes működésének első tárgya Cerneto volt, melyet Werner német zsoldosfőnök és népei védelmeztek; ez első vállalat mindjárt sikerrel végződött; Wernert 500 emberrel elfogták, a többit pedig levágták, mely tényben talán az árulókká vált egykori bajtársak elleni bosszúnak is volt része.

A két vezér egyesülésének hírére Tarentói Lajos fenyegetett fővárosa, Nápoly alá sietett; a vajda a herczeg után nyomult és az

olasz sereget a város előtt csatarendben találván, — ámbár számra sokkal gyöngébb volt, — bátor elszántsággal és «inkább halála után a dicsőség hírében élni, mint az ellenségnek hátat fordítani kívánván»,¹⁾ oly erélyvel támadta meg, hogy a herczeg, népeiből ezer embert vesztvén, a falak közé menekülni kényszerült, számos foglyot — köztük négy hadnagyot — hagyván a magyarok kezei közt.

A Nápoly előtt kivított győzelemnek most kellett volna megteremnie gyümölcseit és István vajdát, a helyzet urává tennie, midőn egy váratlan körülmény mindezt tönkre tette, sőt a magyar sereg biztonságát, és a vajda életét is veszélybe sodorta. A német zsoldosok ugyanis három havi hátralékos illetmények fejében százötvenezer aranyt követeltek, mely összeget a vajda nekik rögtön lefizetni képtelen levén, türelemre inté őket; azonban főnökeik, pénzsomjukat kielégítendő, most a Nápoly előtt elfogott olasz hadnagyokat, kegyetlen kínzás által magas váltságdíj fizetésére akarták szorítani; az emberiesen érző vajda azonban ezt meg nem engedé s a szerencsétleneket szabad lábra helyezte; ekkor a zsoldosok dühe István ellen fordúlt, s készek voltak őt jó áron Tarentói Lajosnak kiszolgáltatni. — E szándék szerencsére kitudódott, s István vajda nem esett áldozatul; de a tőle elpártolt Werner és a többi német zsoldos csapatok számával gyöngyülvén, a vajda nem gondolhatott arra, hogy magát a harcmezőn tarthassa; ennek folytán a körülményekkel bölcsen megalkudván, Tarentói Lajossal fegyverszünetet kötött, azután pedig hadait a biztos Manfredonia környékére vezette vissza, a német zsoldosokat egyelőre sorsukra bízván.

A vajda a baj orvoslására kellő költséggel nem bírva, seregét újból oda hagyni kényszerült, hogy a királyt az ügyek állásába beavatva, tőle segílyt kérjen.

Ha helyes volt a vajda azon intézkedése, hogy népeit akkor, midőn Lajos király távoztával a fővárosban az ármány és árulás ütötték föl fejöket, annak falai közül ki a síkra vezette, hol alattomos támadásoknak kevésbé voltak kitéve, még helyesebbnek kell itélnünk e második elhatározását, hogy meggyöngyült hadával természetes támpontjaira, az apuliai kikötőkre huzódik vissza.

¹⁾ Küküllői főesperes, XI. fejt.

Ellenben csodálkozunk kell azon, hogy a költségek beszerzéséről való gondoskodást elmulasztotta. E mulasztás megfosztá öt leg-szebb fegyvertényének gyümölcseitől; az egész évi hadjárat fáradalmi kárba veszték, és a magyar sereget az 1349-ik év végével ismét ott találjuk az Adria partjain, honnét a hazából érkezett erősítésekkel győzelmes útjokra kiindultak. — Nem valószínűlen egyébiránt a föltevés, hogy a vajda pénzsegélyt sürgetett ugyan, de az ország a már két éven át húzódó hadjáratra költséget nem szavazott meg, a király maga pedig nem bírt kincsekkel, miből e családi ügyre bővebben költekezhetett volna.¹⁾

IV.

A király látván, hogy a vajda, daczára a többszöri — de elégtelen — segélyezésnek, számára a nápolyi tartományt megvédeni nem képes, személyes megjelenésre határozá el magát; kétségtelenül számított a király arra, hogy ekkor az ország főemberei és nagyjai, kik bő adományozások folytán személyéhez voltak fűzve, mindannyian és pedig saját költségeiken fognak csapataikkal a hadjáratban résztvenni; — ez által nemcsak a működő sereg szaporítása, de a kincstár kimélése is el leendő.

1350-ik ápril hó első felében indult el a király Budáról, Gilet nádor, a Szécsiek, Laczfiak, Bebekek, Drugetek, Kontok és Kanisaiak, valamint több főpap kíséretében; köztük a vitéz Miklós püspök és az auraniai perjel. Miután István vajdát némi hadakkal előre küldé, Horvátországon át a tengerpartra érve, a Johanniták hajóin május hó 2-án Manfredoniába hajózott. Hogy e hajók azonban korántsem voltak elégségesek a sereg tömeges és biztos átszállítására, kitűnik Lucius egy megjegyzéséből, mely szerint «a királyt a magyarok sokasága követé és különféle hajókon és *sajkákon* oly rendetlenül hajózott át a tengeren, mikép ha Johanna nehéz gályái idején jelennek meg az Adriában, a magyarok átkelését megakadályozhatták volna.»²⁾

¹⁾ Daru, liv. IX.

²⁾ Lucius, c. XVI.

A király partra szálltával, az áruulás és erők hiánya folytán hanyatló ügy új lendületet vett; a sereg száma szépen emelkedett, és történetíróink 15,000 magyar mellett 4—5000 olaszról és 800 német zsoldosról tesznek említést; ez utóbbiakról különösen megjegyzendő, hogy kipróbált hűségű emberekből álltak, mivel a megbizhatlan elemek részben felkonczoltattak, részben elbocsátva lettek.¹⁾ — Az így újra szervezett és fegyelmezett tekintélyes haderővel a király működését megkezdvén, annak sikerét majdhamar látta is: Bari rövid vívás után, Trani, Polignano valamint más erősségek minden időhalasztás nélkül megadták magukat; azután Barlettát vette be és ezáltal Apulia partvidékét uralma alá hódítván, megteremté magának az alapot a Nápoly ellen irányuló előnyomuláshoz.

Első működése az Ofanto mentén fekvő Canosa ellen volt intézve, melyet derék várnagya, Baux Raimond, makacsul védelmezett és ez által az ostromlást késlelteté. Itt Lajos személyes bátorságának is kiváló jelét adta, midőn egy roham alkalmával fegyveresei élén a falrészre feljutni iparkodott, de egy vetőgép köve által az árokba lökötven vissza, súlyosan megsebesült. Míg a király nehéz sebéből felépült, a várat egyre vívták, — mire a segélyt most már nem reménylő várnagy azt átadta.²⁾

E fegyvertényhez sorakozik egy másik, melynek hősei Laczfi Miklós és Pál voltak, a kik ötven magyar harczossal, midőn a király a lerombolt Lucerába bevonult, az őrséget képező német zsoldosok közül, százhuszat elfogtak és hátrakötözött kézzel a király elé hurczolták, a ki fegyvereiket elszedetvén, útnak ereszté őket.

Canosa bevétele után a király, miután számos város önként meghódolt, — seregét három részre osztá; Tamás úr Otranto ostromára, Gilet Miklós nádor és Wolfhard Konrád Aversa alá

¹⁾ Szalay Barlettát említi a megfenyítés helyének; Turóczyban Barit kell annak olvasnunk, hol 4000 zsoldosnak bőségesen fizetteti ki díját a király.

²⁾ Turóczy szerint a király hágcson törekedett a falakra jutni, miből, valamint a hosszabbban tartó ostromlásból azt lehet következtetni, hogy a király seregének faltörő gépei nem voltak.

küldetének; maga a király Melfi alá ment, hol őt Tarentói Lajos kihívása érte. Innét a király hadait Conzán át Contarso felé vezeté, mely utóbbira — mivel ellenállott — nehéz sarczot vetett. Úgylátszik, hogy a király — útját rövidítendő — a meddig lehetett az Ofanto völgyében, nem a legjártabb úton, nyomult előre; legalább Conza az említett folyó eredeténél, hegyes vidéken fekszik; — itt térhetett át egy magas gerincz megmászása után a Sele völgyébe (Silaro), honnét jobb út vezetett Salerno felé. — E vidéken történt, hogy Lajos serege részére e folyón alkalmas gázlót keresvén, az ifjú Szeredait lovastúl abba küldé, s midőn a fiatal vitézt az áramlat elsodorná, a király őt saját élete kockázatával kimenté.

Salerno környékére érve a király, hírtül vette, hogy e város polgársága pártokra szakadt, melyek egyike hozzá ragaszkodik, míg a másik Johanna ügyét támogatja, s hogyha gyors segély nem érkezik a város reá nézve elvész. Ekkor a király gyors elhatározással, száz válogatott vitéz élén lóhalálban Salerno felé száguldott, míg a sereg zöme őt nyomon követte, s valóban már ideje volt, hogy embereivel mutatkozzék, mivel éppen akkor evezett a revbe egy Johanna fegyvereseivel megrakott gálya, hogy a várost elfoglalja; — látván azonban a kikötőben a magyar király zászlóit, azonnal visszafordult és kísérletével felhagyott. — A királynak ez erélyes föllépése a polgárságot egészen részére hódítá; a várost védő erősséget parancsnokától, nehogy alatta időt vesztegetni kénytelenüljön, — ezer forinton vásárolta meg.

Miután Salerno megvétele által a Közép-tenger partján is egy biztos kikötőt és erődített pontot szerzett magának, honnét szükség esetén Szicziáliával — esetleg Genuával is könnyen közlekedhetett, a király folytatá útját Nápoly felé, hová őt az avversai ostrommal foglalkozó Gilet nádor és Wolfhard Konrád sürgős segélykérései siettették. — Hogy ismét gyorsan jelenjék meg a szorongatottak közt, háromszáz lovassal Aversa alá igyekszik, István vajdát a sereg egy részével maga után rendelvén, míg a több ízben fellázadt Sorrento megbüntetését egy kisebb osztályra bízta. — Scafatinál a város ura a hidat leszedetvén, a magyarok lovaikon úsztatnak át a túlpartra és késedelem nélkül folytatják útjokat. E sietős útban történt, hogy István vajda hadával Summa

városka mellett — a Vesuv keleti aljában — elhaladva, a városbeliek által megtámadtatott; ezt megtorlatlan hagyni nem akarván, nehogy ezáltal az olaszok vérszemet kapjanak, — a várost megrohantatja, ami koczkázott vállalat volt, mert ostromszerek, de még hácsók is hiányoztak; daczára ennek az elszánt bátorság és vakmerőség teljes sikerre vezettek. A magyar harcosok körülzárják a falakat, még a lovasok is leszállnak és a vajda fia Dénes, halhatlanságot szerez magának hőstette által: egy izmos, Hebinger nevű német zsoldos vállán állva, a falból kiálló gerendába kapaszkodik és annak segítségével magát a fal párkányán átvetvén, daczára hogy «száz summai rohant reá lándzsával vagy szekerczével», mondja a szemtanú Gravina, nem tágít, míg bajtársai melléje juthatnak, s egvelőre kardcsapásaival riasztja vissza a városbelieket. — A város azután feldúlott.

A király június hó 30-án érkezett Aversa alá, melynek vívása már javában folyt, melyet azonban vitéz várnagya — Pignatelli Jakab — nemcsak makacsúl, de katonailag is méltánylandó eszélylyel védelmezett, amidőn gyakori kirohanásaival az ostromot zavarás és a vívók sorait is ritkítá. Az elhuzódó ostromlás alatt történt, hogy Lajos egy nyilvessző áttal nehéz sebet kapott lábán, mire a király halálának híre kezdett szárnyalni; ezt mihamarább megezőfolni óhajtván, alig hogy a nyíl a sebből eltávolítva lett, lóra ült és tábortát körüllovagolá, mely alkalommal harcosai örömrivalgással fogadták, miből a városbeliek megérthettek, hogy életben van. E meggyőződés valamint azon körülmény, hogy a gyakori kirohanások által az őrség száma egyre fogyott, az eleség pedig már így sem volt elégséges, a derék parancsnokot arra bírták, hogy a várost három havi dicséretes védelem után, szabad eltávozás föltétele mellett Lajosnak átadja.

Feltűnő, hogy Aversa, melynek falai a megszállás (körfelzárás) alkalmával még nem voltak befejezve,¹⁾ oly hosszú ideig volt képes ellentállani. Ennek oka részint az, hogy seregeink inkább a sík harcmezőkön küzdeni és lovas rohamaik által győzni voltak megszokva, a várívásban ellenben gyakorlottságuk nem volt, részint pedig azon szintén fontos körülmény, hogy a sereg az

¹⁾ Turóczy, c. XXI.

ostromokhoz szükséges eszközökkel és gépekkel fölszerelve nem volt. Megerősíti e nézetet Lucius, midőn Lajos királyról szólva, megjegyzi: «hogy a városok ostromlásában járatlan és semminemű gépeket magával nem hordozó sereget vezérelt Zára alatt»; ¹⁾ — továbbá «hogy Aversa vívásánál a városok megostromlásábani járatlanság, melyről a Zára előtti bastida (erőd) megrohanásánál szó volt, ismét tapasztalható volt.» ²⁾ Az ostrom hosszú időtartamának más okait Lucius következőszavai adják: «Mivel azonban Aversa vívása hosszúra húzódnék és a harcosok életemhiánynyal küdenének, a nápolyiak minden félelmet félretéve, a magyarokat fitymálni kezdék, és habár Lajos király, ki e körülmény által sok nehézséggel küzdeni kénytelenült — az ostrommal fölhagyni nem akarván — a várost végre megadásra bírta, serege erőkbén annyira elkényszeredve volt, hogy béketárgyalásokba bocsátkozott stb.» ³⁾ A vár vívása alkalmával egyébbiránt bizonyos irányban hibák is követték el; tanúsítja ezt ama körülmény, hogy Lajos a hadak fővezérletét — vívás közben — István vajda kezeiből kivette és Kont Miklóstra bízta; e rendszabály közelebbi okai azonban ismeretlenek.

Aversa megvételével a hadműveletek meglehetően végöket érték; a főváros — értesülvén a király sikereiről — követséget menesztett hozzá, melyet ő ridegen fogadott s így Nápoly ellenállásra készült; de miután Johanna férjével Gaetába menekült s így a pártjabeliek reményei csökkentek, Kont Miklós hamar értett Nápoly lakóinak lázongásán és a várost elfoglalván, a magyar őrseget a város négy erődjeibe helyezé el, — miáltal azt könnyen féken tarthatá.

Nápoly bevétele után ismét szőnyegre kerültek az ország uralma és Johanna megbüntetése iránti tárgyalások, melyek szövetségbe beletekinteni azonban nem feladatunk. Csak annyit említünk röviden fel, hogy maga Lajos is reményt vesztvén annak, hogy a pápától teljes elégtételt nyerjen, inkább maga mondott le arról, elengedvén még a hosszas huza-vona után a szent-

¹⁾ Lucius, lib. IV.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

szék által kárpótlás czímén megítélt 300 ezer darab aranyat is, nehogy az vérdíj-fizetésnek tekintessék.

A király ezután hazafelé készült és seregét a főbb helyek- és erősségekbe helyezte el, az országot mindaddig — míg a diplomáciai tárgyalások folynak — megszállva tartani kívánván; a tartomány és főváros kormányzóságát Laczfí Endrére, — Salernót Drugeth Miklóstra, végre Aversát, Moralis auránai perjelre — ki utóbb árulóvá lett — bizva; maga Capuán át Rómába indúlt, hová október hó folyamában ezer sisakos vitéz kíséretében érkezett; innét, — az apostolok sírjánál végzett ájtatossága után — Verona felé folytatá útját, ahol a vele volt német zsoldosokat, a Wolfhard testvérek kivételével, elbocsátván, kisebb kíséret mellett hazája felé tartott és november hó kezdetén Budára érkezett.

A király meggyőződén arról, hogy egy állandó, erős hadsereg tartása nélkül Nápolyban, a mi aránytalan áldozatokba kerülne, valamint megfelelő hajóhad hiányában, ez ország birtokát magának biztosítani egyáltalában lehetetlen, Laczfí Endrét és Drugeth Miklóst, a sereggel, miután az elfoglalt országrészt a pápának, mint fő hűbérúrnak átadták, haza rendelte. — Így végződik e hadi vállalat, mely fényes tettekben és dicsőségben gazdagabb, mint eredményben, s melyet egyik történetírónk «regényes kalandnak» nevez ugyan, de annak hatását a nemzet közművelődésére készségesen elismeri.

Katonai szempontból tanulságos annak beigazolása, hogy a hadjárat csekély erővel indított meg, s annak folytatására csapatok és pénz minduntalan hiányoztak; hogy a hiányos élelmezés nagy visszasságokat idézett elő s nem egy erős pont odahagyására kényszeríté a vezéreket; hogy az idegen népekbe és zsoldosokba vetett bizodalom mily gyöngé nádszál, mely akkor törik — mikor leginkább utalva vagyunk arra támaszkodni; — végre hogy az ostromszerekbeni hiány mennyire zsibbasztólag hatott a sereg működésére.

Ellenben az önérzet emeli lelkünket, midőn látjuk, hogy királyunk és seregeink a hadjárat minden nehézségeivel derekasan megküzdöttek. Küzdöttek az idegen és ingatag, árulásra és orozva támadásra mindig kész lakossággal, a rakonczátlan és megbízhat-

lan, sőt a legváltóságosb perczen áruhá vált zsoldos csapatokkal; pusztítá őket a gđóhalál és éhség, de helyüket mégis mindenütt megállották. A hadjárat a fegyelem, a vitézség, a személyes bátorság és önfeláldozás ritka példáit mutatja, a királytól kezdve a legutolsó nemesig, s bár az anyagi siker, az eredmény, a reá fordított fáradsággal és áldozatokkal arányban nem állott, annál nagyobb volt az erkölcsi siker, mert kétségtelen, hogy a hadjárat által a nemzet tekintélye a külföld előtt emelkedett, műveltsége pedig sok irányban gyarapodott.

Kozics László.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága szünet előtti ülését május hó 31-én tartotta meg. Az ülésen részt vettek: Hollán Ernő nyug. altábornagy elnök, Szveticz József tábornok, Zsoldos Ferencz ezredes, Majláth Béla, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Szendrei János és Rónai Horváth Jenő százados előadó.

Az előadó mindenekelőtt jelentést tett a *hadtörténelmi pályázat* eredményéről. A kitűzött határidőig két pályamű érkezett be:

Az I. számú czíme: «*Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen*»; jeligéje: «*Több ész, mint erő*».

A II. számú czíme: *A magyar határszélen folytatott hadjárat 1788—89-ben*; jeligéje: «*Forsan et haec olim meminisse iubavit*».

A pályaművek elnöki intézkedéssel beérkezésök után azonnal bírálatra adattak s a bíráló bizottság, mely a hadtudományi bizottság történész és katonai tagjaiból alakult, jelentését már be is mutatta.

E jelentés eredménye az, hogy az I. számú pályamű dícséretet érdemel ugyan s bizonyos változtatások után közölhető is, de jutalomra *nem ajánltatik*; a II. számú nemcsak hogy a jutalom odaítélésénél számba nem jöhetett, de mint irodalmi színvonalon nem álló munka *közlésre sem ajánltatik*.

Az indokolásból szükségesnek tartjuk kiemelni a következőket:

«Az I. számú pályamű, «Nemzeti függetlenségünk megvédelmezése III. Henrik ellen», szerzője teljesen ismeri tárgya kútforrásait s a munkát dícséretreméltó szorgalommal és belátással dolgozta ki; ámde míg egyrészt a források közt különbséget nem tesz s azok mindegyikére, akár közvetlen akár közvetett kútfók azok, egyenlő súlyt fektet, másrészt

belőlük igen sok olyat következtet, mit következtetni nem lehet. Ennek folytán élénk képzelő tehetséggel a tárgyalt időszak legfontosabb eseményei felől legnagyobbbrészt csak kigondolt képet nyújt, s oly részletekben bővelkedik, melyeket a kútfőkből kiolvasni semmikép sem lehet.

Mindezek folytán, ha csak képzetre alapított történetírást támogatni, a közönség körében pedig szándékosan, be nem bizonyított, sőt be nem bizonyítható, állításokat történeti igazság gyanánt terjeszteni nem akarunk, a máskülönbén érdemes és irodalmi színvonalon álló munkát jutalomra ajánlanunk nem lehet.

A II. számú pályamunka «A magyar határszélen folytatott hadjárat 1788—89-ben», katonai földolgozás, minélfogva megítélése e szempontból kellett hogy történjék.

Legelőször is föl kell említenünk, hogy a mű szerzője nem ismerte föl a pályázat célját, hogy t. i. a magyar hadtörténeti irodalom folyóirata számára jeles, de *kisebb terjedelmű* dolgozatok nyeressenek, melyek arra szolgáljanak, hogy általuk a magyar hadtörténelem egyes eseményei közelebbről megvilágítassanak, nagyobb hadjáratok egyes mozzanatai, vagy kisebb hadjáratok, folyóiratban való közlésre alkalmas terjedelemben katonailag leírassanak. A pályamű egy nagy hadjáratot egész részletességgel tárgyal, a meghatározott legnagyobb terjedelmet kétszer is fölülmúlja s így folyóiratban való közlésre nem alkalmas.

A bíráló bizottság ajánlatát tehát már maga azon körülmény, hogy a pályamű a pályázat céljának és föltételeinek meg nem felel, indokolja.

Mindazonáltal tekintettel arra, hogy a munkálkodás a magyar hadtörténeti irodalom terén fölötte csekély s hogy különösen a katonai munkálatok igen gyérek, a bíráló bizottság, ismerve az Akadémia hadtudományi bizottságának a magyar katonai irodalom előmozdítására irányzott törekvéseit, hajlandó lett volna e munkát a hadtudományi bizottságnak *külön kiadásra* ajánlani, ha ugyan a mű az ilyenekhez kötött föltételeknek megfelel vala.

Sajnos azonban, hogy a mű e föltételeknek sem felel meg. A szerző elég ügyes ugyan az előzmények előadásában, melyeket megfelelő beosztással s elég világosan tár élénk, de annál kevésbé járatos az események czélszerű csoportosításában, azoknak rövid és világos leírásában. A hadtestek működésének elkülönített tárgyalása megnehezíti az áttekintést, az események egymásra gyakorolt hatásának megértését; az előadás szárazsága, a fölvilágosító és tájékoztató adatok hiányával szemben, a fölösleges részleteknek nagy tömege kifárasztja az olvasót a nélkül, hogy kárpótláskép a háború lefolyásáról helyes képet nyerne, az eseményekből tanúságot vonhatna. Végre hátrányos oldala még a műnek a szerző kri-

tikája; oly fegyver ez, melylyel a szerző bánni nyilván nem tud s melylyel inkább magát sebzí meg, mint azokat, kik fölött mindig elítélő, de soha kellőleg nem indokolt s nem bizonyított, véleményt mond.

Ha még hozzáadjuk, hogy a mű irálya és nyelvezete gyarló, magyarsága a német források, főleg az «*Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Oesterreich und der Türkei*» czímű, névtelen szerzőtől eredő mű adatainak szószerinti lefordítása következtében fölötte hiányos, — úgy azt hisszük, eleget mondtunk arra, hogy elutasító ajánlatunkat igazoljuk.»

A bíráló bizottság e jelentése alapján a hadtudományi bizottság elhatározta, miszerint *a jutalmat egyik pályamunkának sem adja ki*; ehhez képest a jelíges levélkéket fölbontatlanul bizottságilag elégettettek, a kéziratok pedig az Akadémia hadtudományi bizottságának levéltárába helyeztettek.

Az I. számú pályamű, a mennyiben szerzője jelentkezik s a munkát a bírálat értelmében módosítja, a Hadtörténelmi Közleményekbe fölvehető.

Az elnök tudatta ezután a bizottsággal, miszerint a Nemzeti Múzeum és az Országos Képtár ügyében kiküldött ideiglenes bizottság Berzeviczy Albert államtitkár elnöke alatt f. hó 20-án ülést tartott, melynek egyedüli tárgya az volt, hogy az Akadémia hadtudományi bizottsága által kezdeményezett s a közoktatásügyi miniszter úr Ö Nagyméltósága által fölkarolt «*Magyar Hadtörténelmi Múzeum*» czéljaira már fölvelt dotatio miképen használtassék föl.

Az említett bizottság e tárgyban tartott hosszas tanácskozás után elhatározta, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter úr elé terjesztendő jelentésében hangsúlyozni fogja, hogy a miniszter úr már most jelöljön ki egy alkalmas egyént, ki meg volna bízva, hogy a Nemzeti Múzeum régiségtárának és könyvtárának őrével egyetértésben a vonatkozó hadtörténelmi irodalom jegyzékét összeállítsa, majd az országot beutazza, s a meglevő hadtörténelmi emlékeket összeírja; ugyanez azután külföldi tanulmányútra is ki volna küldendő.

A munkálatokra vonatkozólag a múzeumi bizottság egyelőre csak annyit említett meg, hogy a gyűjtemények összeállítása időszakonkénti sorrendben, a honfoglalástól a XVII. század kezdetéig, volna eszközendő, továbbá, hogy a gyűjtés hazai és külföldi domborművek, frescok s meg nem szereshető emlékek utánzása, csataterek fényképezése stb. által az előkészítő intézkedések megtétele után azonnal megkezdendő volna.

Végül kéri a bizottság a miniszteriumot, hogy már a jövő évi költségvetésben ne csak a dologi kiadásokra vétessék föl több javadalom,

hanem egy külön állás is szerveztessék, melyre az előkészítő teendőket végző egyén minél előbb kineveztetvén, egész erejét a Hadtörténelmi Múzeum ügyeinek szentelhesse.

A hadtudományi bizottság fölkérte ezután az elnököt és Thaly Kálmánt, mint a múzeumi orsz. bizottság tagjait, hogy a «Had-történelmi Múzeum» további fejlődésére vonatkozólag a bizottság nézeteit, melyek őszszel esetleg emlékiratba foglaltnak, továbbra is képviseljék s azok érvényre juttatására a szükséges lépéseket megtegyék.

Az előadó ajánlatára elhatározta ezután a bizottság, hogy a *had-történelmi pályázatot* a jövő évre is megújítja s a jutalmat 500 frankra (aranyban) emeli föl, remélvén, hogy a jövő pályázat nagyobb sikert ér el.

Végül bemutatattak *külföldi folyóiratok* ismertetései a «Had-történelmi Közlemények»-ről; a múlt alkalommal párisi és berlini, ezúttal a darmstadti «Allgemeine Milit. Zeitung», a bécsi «Organ der Milit. Wiss. Vereine» és a «Reichswehr» számai, melyek a folyóiratról nagy elismeréssel emlékeznek meg, s közleményeit — így Hollán Ernőnek Károly főhercegről írt munkáját, s a legutóbb kiadott Mátyás-füzetet — önálló dolgozatokra is fölhasználták.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Gr. Bercsényi László, francia maréchal, ifjúkori magyar leveleiből. Székesi Gróf Bercsényi László, a híres francia maréchal, — kinek dicskoszorúzott arczképe ott díszlik most is Franciaország legnagyobb hadvezéreinek pantheonában, a versaillesi kir. palota «marsalok termében», egy Turenne, egy Vendôme, egy Villars, egy Condé, Catinat, Berwick, Belleisle, Saxe, s annyi katonai elsőrangú kitűnőség sorában, — 1689 aug. 3-án Eperjessz született, a Homonnai gr. Drugeth palotában. Atyja, ifjabb gr. Bercsényi Miklós, Ungh vármegye főispánja, Szeged várának főkapitánya, érsek-újvári helyettes tábornok, majd utóbb II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelem magyarországi helytartója és összes hadainak főtábornagya; édes anyja pedig az ősrégi, fényes gr. Drugeth-ház egyik utolsó tagja: Homonnai Drugeth Krisztina grófnő volt. A nagynevű maréchalnak, kit a francziák «*Bercheny, Bercheni, Berchini*» néven ismernek, s a ki magát, magyar származására mindig büszkén, ekképen írta: «Ladislas Comte de Berchény, *Magnat de Hongrie, Maréchal de France,*» — életrajza, nevezetesen második hazájának hadseregében végbevitt dicsőséges tetteinek vázlata, minden

francia katonai lexiconban, úgy általános biographicus gyűjteményekben is feltalálható lévén, arról nem szólunk; ellenben megemlítjük, mint kevésbé ismert tény, hogy gr. Bercsényi Lászlót, miután a gymnasiumot Unghvárt s a magasabb tanulmányokat a kassai egyetemen végezte, a hol már a francia nyelvet is elsajátította: Rákóczi fejedelem vevé maga mellé, idegen nemzetek előkelő fiaitól, különösen francia fő hadi tisztektől is sűrűn látogatott udvarába, s mint legbensőbb barátjának s legfőbb hívének egyetlen fiát, valódi atyai gondoskodással, saját szemei előtt képezteté tovább, a magasabb katonai, diplomatai és társadalmi ismeretekben.

Bercsényi László még nem volt 19 éves, midőn 1708 június 3-án Egerben, a fejedelem, a legelső úri családok ifjaiból alakított udvari nemes testőrségébe, az ú. n. «*Nemesi Társaság*»-ba fölvetette őt, főhadnagyi, majd nemsokára századosi ranggal. Ezen nemes testőri minőségében, és itt, a saját hazájában kezdé meg később oly nagyfényűvé vált katonai pályáját; itt vívta első ütközeteit: *három hadjáratot*, az 1708, 1709 és 1710-ikét végigharczolván, mint 19—22 éves, daliás, délceleg kurucz testőrtiszt, Franciaország híres maréchalja, nevezetes lovassági vezére. Az ifjú Bercsényi jelen volt és bravourral küzdött a Morvában Strázsuczánál (1708 júl. 28.), majd (aug. 3.) a Trencsény alatt (Turnánál), úgy szintén a Romhánynál (1710 jan. 22.) vívott véres csatákban, és részt vón 1709 s 10-ben számos apróbb hadi vállalatban, portyázásban. Trencsénynél — a csata épen az ő 19-ik születésnapján vívatott, — különösen kitűnt a fiatal Bercsényi, akadályokat nem ismerő rettenthetlen bátorságával és az ezúttal komoly veszedelemben forgott fejedelem személye iránt tanúsított, halálmegvető, önfeláldozó ragaszkodásával. Romhánynál is úgy berohant a harcba, hogy egy Bagothay István nevű testőr-társát mellette lötték keresztül és vágták össze, öt sebbel.

Az 1710-ik évet épen újév napjától fogva egész késő őszig a táborban töltötte, a fejedelem oldalánál, a ki ekkor a betegeskedő fővezér — az idősb Bercsényi — helyett személyesen vezette a hadjáratot, Károlyi és Eszterházy tábornokokkal. Az ifjú Bercsényi e táborozás alatt sűrű levelezésben állt Kassán, Homonnán, Unghvárott tartózkodó s a diplomata, továbbá a hadszervezés és várfölszerelések ügyeit intéző atyjával; mely leveleiből egynehány fönmaradt. Mint történelmi adalékokat a nevezetes francia maréchal ifjúkori életéhez és mint különben is érdekes hadi eseményeket tartalmazókat, íme itt közöljük e levelek ketjét:

I.

Az első levél a jászberényi főhadi-szállásról, 1710 márczius 14-én kelt, s a Csallóközben történt érdekes huszárkalandot ír meg benne újságúl édes atyjának László úrfi, ekképen

Jászberény, 14. Martij 1710.

Méltóságos Uram-Atyám!

Kívántam ez alázatos, udvarló levelem által Ngodnak alázatosan tudtára adnom, hogy az mely lovat Csery Imre ¹⁾ uram Újvárból (Érsek-Újvár) hozott, lévén bizonyos alkalmatosság, felküldöttem, (Kassára vagy Unghvárra).

Nem kétlem azomban, hogy hallhatta Ngod Dunántúl való Pető György ²⁾ szerencsés actussát; az ki is Csalóközben menvén, insperate (váratlanúl) négy némettel öszveakadván, elfogta; az mely közt szerdahelyi (Duna-Szerdahely, akkor erődített cs. hadállomás) Commendant volt. Kezekből valamiformán kiszabadulván, revancsot akart tenni, mert kilenczvenhat némettel rajta kijött s étszaka megütötte, (megtámadta, t. i. Pethőéket.) De Isten úgy adta, hogy confundálván az ellenséget, egy lábíg levágta, magát pedig az commendánst fogva huszonharmad magával Újvárban vitte. Tovább is, ha valamely occurrentiák lesznek, tartozó alázatos fiúi kötelességem szerént fogom megírnia Ngodnak.

Ezzel az Ngod tapasztalt atyai kegyelmességiben alázatosan ajánlván magamot, maradok

Ngodnak

alázatos szolgálja
s érdemetlen fia
B. László m. k.

Külczim : Méltóságos Fő-Generális és Locumentons Székési Gróff Bercsény Miklós Uram-Atyámnak ó Ngának, alázatos fiúi engedelmességgel.

Kassa.

P. H.

¹⁾ Gr. Bercsényi Miklós egyik hadsegéde.

²⁾ A győr-sopronyi (Thelekessi Török István-féle) huszárezred alezredese.

(Eredeti, sajátkezű levél, finom levélpapíron, negyedréttben. Piros spanyolviaszba nyomott, ép, kis gyűrűpecsétén igen szép vésetű gr. Bercsényi családi czímer, a korona mellett C. L. B. betűkkel.)

II.

Rákóczi Emlékirataiban, az 1710-ik év elején Érsek-Újvárnak lovas hadak által történt élelmi szállítmánynyal fölszereléséről beszélvén, egyebek közt így ír :

«Károlyi tábornok ismervén (a hevesi és jászsági, úgy Pest vármegyei) vidéket s a falvak gazdasági erejét, csakhamar kivetette és beszédetni javaslá a gabonában fizetendő közadót, melyet kiki a jászberényi nagy templomba tartozik vala beszállítani, azon ürügy alatt, mintha az — noha az érsekújvári helyőrségnek volt szánva, — a tábori hadak élelmezésére fogna fordíttatni. Alig hagyám helyben e tervet, — öröömre már végre is hajtatott az, minden lárma s nehézség nélkül . . . Martius vége felé ez élelmiszerek készen lévén az elszállításra, Károlyit elküldém, hogy lovas-hadaival erőltetett menetekben nyomúljon előre és helyezze el Pest környékén, — hol három-négy napig pihentetvén csapatait, két erős menettel elérheti Érsek-Újvárt. En, a kitűzött napon *megrakattam gabonával az egész velem lévő hadakat egész udvarom népét*, egy szóval mindenkit a ki csak lóra ülhetett. *Még magam is megrakodtam*, (egy-egy kila búza volt a nyeregkápán átvetett zsákban, minden paripán), s azzal vittük (Jász-Berényből) Károlyi után; a ki is, a mint megrakodott, azonnal elindult, — és daczára a Garam és Nyitra vize áradásának, hajókon költözvén át, s daczára az (Ipoly s Garam mentén tanyázó) ellenség vigyázatának, ezt ügyesen kijátszva, az egész szállítmányt (5—6000 kilát) szerencsésen bevitte Újvárba.» (272—273. l.)

Ezen sikerült művelet miként történt végrehajtását világítja meg, s a mellett az indulás napját is pontosan meghatározza, — az expeditióban a fejedelem kíséretében személyes részt vett *gr. Bercsényi Lászlónak* másik, következő levele :

(Jász-) Kisér, 25. Martij 1710.

Méltóságos Uram-Atyám !

Az Ngod nékem irott atyai kegyes levelét vettem alázatos fiúi engedelmességgel; melyre is hogy előbb nem válaszoltam, ne nékem, hanem az szüntelen való járásnak tulajdonítsa Ngod. *Mert 21-dikén megindulván Jászberényből, az honnan is kinek-kinek két kassai rékat, —*

példát mutatván az Felséges Fejedelem, maga alatt is zsák lévén, — kellett vinnünk, egy úttal, Gödöllőig. Ott osztán Károlyi Uram hadaival együtt felrakoskodván, ritte Újvárig. Az honnan is (t. i. Gödöllőről) osztán visszatérvén, egész eddig (Jász-Kísérig) szüntelen való útozásban voltunk, az holott is reménlem egy ideig való mulatását (tartózkodását) ő Felségének.

Az lovat peniglen még az Ngod atyai levelének vétele előtt alázatosan felküldöttem (l. föntebbi levelét) Revír Uram (*Rivière*, Újvárból kijött s Kassára menő franciaia tüzér-ezredes) által; de nem vélem, hogy tessék Ngodnak ménlónak. Itt (a Jászságon) ugyan igen ritka az szép ménylő, mert még jó lovat sem látni.

Folyamodom azomban az Ngod atyai kegyes, tapasztalt kegyelmességéhez: Minthogy már az egész angáriám (negyedévi *cyclus*) kitölt, — egy pénznek ura nem vagyok; mert ha kölcsön nem vettem volna tíz-húsz forintot, egy iteze bort sem lett volna min innom; az ki penig eddig volt az Ngod atyai gratiájából, az magamra s eselédimre (László úrfi számos szolgát, lovászt mit tartott!) úgy lovaimra is elkölt. Ha volna valamely módom az oekonomiában, vagy valahonnan várhatnék: nem búsítanám Nyodat, — de nincs Ngodon kívül senkihez folyamodnom. Kérem azért alázatosan, Ngod mutassa atyai kegyességét hozzám; az kiben is midőn alázatos fiúi engedelmisséggel ajánlom magamot, maradok

Ngodnak

alázatos szolgálja
s érdemetlen fia
B. László m. k.

(Eredeti, sajátkezű levél, félíven, negyedrétben.)

A történelmi érdekű részeken kívül figyelemreméltó, sőt mondhatnók, megragadó az a szelid, szerény, fiúi meleg szeretettől s alázatosságtól át meg áthatott hang, melyet a példás nevelésben részesült ifjú főúr — íme még 21 éves korában s utóbb is — szíve mélyéből tisztelt «Ura-Atyja» irányában használ.

Mint e második levél utórészéből látszik: akkor is megesett már a fiatal tisztéken, hogy ki-kifogytak az «*aprópénzből*». Node Miklós grófnak, — az óriási terjedelmű unghvári, hódmezővásárhelyi, homonnai, kisvárdai, murányi, csejthei uradalmak, továbbá Varannó, Enyiczke, Brunócz, Temetvény stb. urának, — habár eme jószágok egy része ez idő szerint az ellenség hatalmában vala is, volt módjában egyetlen,

reménydús fiát, a kiben minden öröme telt, apró és öreg pénzzel, tábori költséggel bőségesen ellátni; a minthogy bizonyára meg is vígasztalá «*atyai grátiájával*» László úrfiát.

Utolsó katonai működése gr. Bercsényi Lászlónak hazája földén az vala, midőn a fejedelem és atyja megbízásából 1711 január első felében családi várukat, Unghvárt, a bekövetkezhető zárlat és ostrom esetére védelmi állapotba helyezé. Ide vonatkozó jelentéseit, nagyterjedelmű, számos mellékleteivel egyetemben a «*II. Rákóczi Ferencz fejedelem levéltára*» (Archivum Rákóczianum) című nagy gyűjtemény VIII-ik kötetében, 379—441. l. kiadtam. Az ifjú Bercsényi gróf e nagybecsű jelentései s a tartalmazott intézkedések, intézőjüknek nemcsak mindenre kiterjedő, beható figyelméről, katonai kitűnő pontosságáról, sokoldalú jártasságáról a hadi dolgokban: hanem a várvédelem körüli meglepő szakavatottságáról is élenken tanúskodnak.

A fiatal főúr csakhamar ezután követte a Nagy-Péter czár által kilátásba helyezett orosz segély mielőbbi kieszközlése végett Jaroslawba utazott édes atyját és a fejedelmet Lengyelországba. Azonban az időközben kitört török-orosz háború következtében a várt orosz segély elmaradt, s Rákóczi és a Bercsényiek, az általok visszautasított szathmári békekötés után örökre kiszorultak abból az «édes hazából», a melyért mindenöket áldozák.

Thaly Kálmán.

Gr. Bercsényi László, francia maréchal, magyar levele 1740-ből. A föntebbiekben ismertettük a nagynevű francia-magyar hadvezérnek ifjúkori két levelét, melyeket még idehaza, hősi pályája kezdetén, a magyar hadműveletekről írt, s elkísértük őt pályáján egész addig, míg atyjával és fő pártfogójával, Rákóczi fejedelemmel a szathmári békekötést megelőzőleg Lengyelországba menekült. Innen jutott el Franciaországba, a hol őt a nagy király, XIV. Lajos, Rákóczi ajánlatára saját udv. testőr-gránátosai közé nevezé ki, (1712. sept. 1.) századosi ranggal. Négy hó múlva már, miután a király kegyét megnyerte, s kiváló katonai talentomát fölismerik vala, Salamonfai Ráttky György — volt kurucz ezredes — francia-magyar huszárezredének alezredésévé, majd vezénylő-ezredésévé lőn; mígnem atyja 1720-ban Rodostón, magyar menekültekből saját huszárezredet: a nagyhírű *Bercsényi-huszárokat* (hussards de Berchiny) szervezé számára.

Most ugorjunk át két évtizedet. Mikor 1740 october 20-án VI. Károly, az utolsó Habsburg császár- király családja fiúágát a sirba vitte: Bercsényi László már évek óta diadalkoszorúzott francia tábornok, ezredtulajdonos és Szaniszló királynak, Lotharingia s du Bar uralkodójának nagyon kedvelt udvari főembere: főlovászmestere (grand

écuyer) és Commercý várának s tartományának kormányzója volt. De az igaz magyar szív hön dobogott keblében és mindig visszasovárgott elhagyott édes hazája felé. Alighogy Károly császár haláláról értesült: azonnal a következő, megható, szép magyar levéllel fordult 1740 november 1-jén Luneville-ből, Lotharingia fővárosából, a volt szathmári pacificator, ekkor magyarországi nádor, *gr. Pálffy János*hoz:

Méltóságos Gróff!

Nagy jó Uram!

Sohasem merészlettem volna Excellentiádnak udvarlanom alá-
zatos levelemmel, ha ez mostani coniecturák (az öt száműzött ural-
kodó halála) arra nem bátorítottak volna. Jól tudja Exciád, hogy már
régén hazámbúl kirekesztettem, már majd harmincz esztendeje, hogy
bujdosóvá lettem. Hahogy ezen szerencsétlenségben lehetne tanálni va-
lamily vígasztalást: talán az többi között én panaszolkodhatnám keve-
sebbet, Generális lévén Franciaországban s egy magam nemzetem rege-
mentjének főkapitánya; alkalmas pensióm van az ittvaló (lunevillei)
udvartúl, s az Lotharingus tartománynak Fő-Lovászmestere (zászlósúri
méltóság) vagyok.

*De az szívem s vérem magyar, s holtomig vonszon édes hazám
felé, szüntelen azt óhajtom, mindaddig, míg az Isten vissza nem vezérel:
mert haza-fia vagyok. Az Atyámrúl az szerencsétlenség az én fejemre
esett; az mindenható nagy Isten szánja meg két kis fiacskámat!*

Exciádhoz folyamodom azért alázasatosan s bizodalommal: emlé-
kezzék meg rólam ebben az változásban, — hadd légyek Exciádnak
holtig való obligatióval; tegyen jót vélem ha lehet, s ne vesse meg ké-
résemet!

Ezzel maradok

Excellentiádnak

Luneville, 1-a 9-bris 1740.

alázatos kész szolgája

G. Bercsényi László m. k.

Nyughatatlansággal várom Exciád tanácsát s parancsolatját.

Kívül más, egykorú írással: 1740. 1. 9-bris. Missiles Comitum
Ladislai Bercsényi ad Excellimum Dominum Comitem Joannem Pálffy.

(Eredeti, sajátkezűleg írott, negyedréte alakú levél a gr. Pálffy-
senioratus levéltárában Pozsonyban, Arm. I. Lad. 6. Fasc. 9. Nro 120.)

Ugyane levéltárban találtam idevonatkozólag hg. Lotharingi
Ferencznek, Mária-Terézia magyar királynő férjének, Bécsből 1740 de-
cember 10-én gr. Pálffy Jánoshoz intézett ezen levelét:

«Hoch- und wohlgeborner Herr Graff, etc. Eurer Excellenz haben zu deren langwürrige, dem königl. Haus geleistete Treue, ersprisslichen Verdiensten, neuen Probe ein unverbrüchlicher Devotion zugeleget, *da dieselbe des Berezeny Schreiben uneröffneter (!) anhero geschicket*, und woran die Königin sambt mir ein besondern Wohlgefallen tragen, —» etc. etc. (A többi nem ide tartozik.)

Verleibe, etc. Wienn, den 10. X-bris 1740.

Freündwilliger:

Frantz m. p.

Alól: An Feld-Marschallen Graffen von Pálffy.

(Eredeti, s. k. aláírt levél ugyanott, Arm. IX. Lad. I. Fasc. 1.)

Gr. Pálffy János vitéz katona, ügyes hadvezér vala, s a szathmári békekötés ténye körül tagadhatatlan érdemei vannak. Azonban a bécsi udvar iránt határtalan szolgálalkúséget tanusító, önnön nemzetét megvető és pusztító, kevély, rideg, kegyetlen ember volt, a ki máskülönb lovasias jellemét számos szennyfolttal mocskolá be. Mint horvát bán, pl. a legzabolátlanabb rácz és horvát marczona csapatokkal égettette, raboltatta, dulatta hazáját, gyilkolni engedvén ennek lakosságát, még az ártatlan nőket, gyermekeket is; Béri Balogh Ádámot, a hős kurucz dandárnokot, ki nyilt csatában esett hadi fogolylyá, a külhatalmak által is biztosított cartella ellenére — valami magánboszúból — lefejezteté; Rákóczi és Bercsenyi Miklós megöletésére Lengyelországban bérgyilkosbandát fogadott; egy nemes-asszonyt, Garamszeghi Géczy Juliánát — Korponay Jánosné, — bujdosó kuruczoktól érkezett levelek rejtegetése miatt tömlőczre vettetvén, kínpadra vonatott; s 1715-ben Kassán, két volt kurucz főtisztet: a lőcsei védelem hősét Czelder Orbán dandárnokot és Pongrácz János ezredest, a ki 1710-ben Érsek-Újvárból 500 hajdúval az egész császári ostromló seregen keresztül, vitézül kivágta magát, — újabb zendülés szervezésének gyanúja miatt elfogatván, ez utóbbit hóhérokkal — egészen *à la Caraffa!* — a legirtóztatóbban, addig kinezatata, a míg belehalt; Czeldert pedig, szintén kemény kínzatás után, nyolcz társával együtt kivégezteté, és több efféle rémtetteket követett el, elvalkült szolgáltságában s kegyetlen hajlamai szerint.

Ehhez az emberhez, — kit mint nádort a közvetítés a korona és alattvalók között hivatalánál fogva illetett, — fordúlt azzal a föntebbi szivreható levéllel, hazatérhetésének kieszközlése iránt a magyar főúr, gr. Bercsenyi László, — a ki még hozzá, anyjáról, Homonnay-ágon, *Pálffynak rokona is volt*. S valójában, ha a Mária-Teréziánál nagy kedveségű agg nádor — a ki ekkor már 77-ik évében járt — csak egynehány jó szót szól érdekében: a francia-magyar tábornoknak az amnystiát (főké-

pen az akkori körülmények között!) megtagadni lehetetlen volt volna. De Pálffy megkérgesedett szíve és szolgálai jelleme kegyes, emberies érzelmet, úgy látszik, még késő vénségében sem ismert. Zordon, rideg lényéhez híven, a bécsi francia követség útján kezéhez juttatott kéro levelet, vak húsége jeléül — mint Ferencz főherczeg iménti levele tanúsítja — *fölbontatlanul* küldé az udvarhoz, s így a válaszra nem is méltatott bujdosó magyar mágnás hazatérhetésének útját vágta.

Pedig ha Pálffy hazafiasabb, emberiesebb, s ha a bécsi kormány kevéssbé szük látkörű és kevésbbé merev politikát követ; ha Mária-Terézia csak kissé engedékenyebb: akkor az oly melegen haza-sovárgó, fényes tehetségű száműzött magyar főúrnak száz esata borostyánaival koszorúzott nevét *nem Franciaország maréchaljai, hanem az osztrák-magyar monarchia legdicsteljesebb hadrezerei közt olvashatná ma az utókor*. Bizonyára elhibázott, igen káros politika volt, a mit Bercsényi László irányában Pálffy és az udvar követtek.

Ezt a következmények csakhamar igazolták. Ugyanis, a legszenyebb honfiúi törekvésével, legmeghatóbb esedezésével ridegen elutasított, nemhogy kegyelemre, de feleletre sem méltatott Bercsényiben is felforrott azután a kurucz vér, — s midőn a következő 1741-ik évben Franciaország is Ausztria ellenségeihez csatlakozék: gr. Bercsényi László maga kérte ki kormányától, hogy a Mária-Terézia ellen indítandó hadseregbe vezényeltessék, — melylyel aztán nemsokára győzelmesen vonúlt be Linzbe, majd Prágába, s hatalmas kardjával, mint Belleisle maréchalnak legkitünőbb lovastábornoka, sokszorosán állott véres boszút mellőztetéseért. Utóbb pedig a Rajna mellett mérte össze diadalmas fegyvereit számos ütközetben Mária-Terézia csapataival, — melyekből a volt gr. Bercsényi és Homonnay-uradalmakbeli jobbágyfiúk, stb. csapatostól szökdösnek vala át egykori kedves földesurok fiának, a vitéz francia huszártábornoknak zászlai alá; úgy, hogy ez időben (1743) hat francia huszárezredet (Bercsényi, Ráttky, Eszterházy, Pollereczky, Dávid Zsigmond, Dessewffy), alakítottak, csupa magyar hadszökevényekből.

Igy boszúlta meg magát gr. Pálffy János és a bécsi udvar eszélytelen, konok politikája. Bezzeg, Franciaországban jobban meg tudták becsülni Bercsényiben a nemes jellemű embert és nagytehetségű, vitéz katonát. Hadjáratról hadjáratra aratván az érdemeket s babérokat: kitüntetés kitüntetésre érte őt; mikor a raucouxi csatában 48 escadront rohamra egyesítve, az ellenséget derékban átvágta s ezzel a győzelmet eldönté: megkapta a (Bourbon királyok alatt a mi Mária-Terézia rendünknek megfelelő) Szent-Lajos katonai érdemrend *nagykeresztjét*; kastélyokat, jószágokat, méltóságokat nyert királyi adományul, és hadi

pályáján elérte az elérhető legmagasabb fokot: *Franciaország maréchal-jává lón*, (1758.) Tisztelte és nagyrabecsülte őt az egész nagy nemzet; ünnepezték a párisi és luneville-i udvarok; Szaniszló király holtáig tartott bizalmas, benső barátságára méltatá, gyermekeinek keresztapja volt; Mária királynő pedig — XV. Lajos neje — «à mon Cousin le Maréchal Comte de Berczyni» czímmel írja hozzá leveleit. Uralkodók, kir. házbeli hercegek kedves *testvéröknek*, «cousin»-jöknek szólítják — *Rákóczi hadani bujdosó kuruczját*: ekkor Franciaország egyik fődíszét, büszkeségét. Bercsényi, késő aggkorban, mint «*premier maréchal de France*» végezte be dicsőségteljes pályáját, 1778. Luneville-ben. Mind e viszonyokról majd a «*Székesi gr. Bercsényi-család*» munkában lévő III-ik kötetében, Bercsényi László életrajzánál, bővebben szólandunk.

Thaly Kálmán.

*Adalékok Pecsevi életrajzához.*¹⁾ Pecsevi ozmán történetíró műve kútfő gyanánt használtatik; történelme ott kezdődik, ahol elödjének, Szeadeddinnek, munkája végződik; ez utóbbi t. i. Szulejmán uralkodásának kezdetétől a Hedsira 1045-ik éveig, vagyis 1638-ig terjed.

Pecsevi (azaz Pécsi) *magyar születésű* volt; Baranya megyében, Pécsen született, mint azt maga is művében többször említi, és midőn annak a Hedsira 950-ik évében (1543) történt békés átadásáról ír, a helyet mint igen régi, nagy, rózsaligetekkel és kertekkel körülvett várost írja le.

Történelmének első lapján említi, hogy ő Nisandsi Dselalsade (a nagy történetíró) családjából származik, s valószínű, hogy ennek példája vonzotta őt a történetírás mezejére.

Mivel Pecsevi az egyetlen a török történetírók között, ki egy latin történelemből kivonatokat közöl, igen valószínű, hogy vagy ő, vagy az apja renegát volt.

Midőn Pozsega elfoglalását, a Hedsira 943-ik évében (1536) elbeszéli, három jelentéktelen horvát kastélyt, Obrudsát, Budákat és Salakot említi, mint a melyeket személyesen látott, midőn Karka szandzsák-bége volt.

Mint ilyen vett részt III. Murad és III. Mahomed szultán hadjárataiban is, és a többek közt leírja a Hedsira 1007-ik évi (1598) hadjárat fúradalmait. A Hedsira 1013-ik évében (1604), midőn Achmed szultán uralkodásának kezdetén Brüssába vonult, a török sereg az esztergomi hadjáratról visszatért és Belgrádban a rendes lovasság 6 csapattestének félévi zsoldja kifizettetett, Pecsevi, ki azelőtt a lovasság és gyalogság

¹⁾ Hammer József irataiból, 1822.

ellenőrének tisztjét is viselte a kamaránál, e csapat-fizetéseknel buzgón segédkezett, és az egészet a legnagyobb rendben, a különböző csapatoknak, melyek azelőtt egyidejűleg még soha sem elégítették ki, teljes megelégedésére intézte el.

Mint a magyar hadjáratban III. Murad, úgy a persa hadjáratban IV. Murad alatt szintén részt vett.

IV. Murad uralkodásának első évében Pecsevi Mardinban volt, és Hasif Achmed pasa, a vezér által, egy Bégler-Bég méltóságával Kakka helytartójává neveztetett ki. Két év múlva, midőn Hasif Achmed pasa Tokadba vonúlt, Pecsevi kitüntetésekkel elhalmozva szintén eljött Mardinból s a pénzügy felügyeletével bízott meg. A beléje vetett bizalomnak teljesen megfelelt és rövid idő alatt 3 millió új aspert veretett.

Művében utoljára beszél magáról Pecsevi, midőn annak vége felé Hasif Pasa nagyvezír, az ő hatalmas pártfogójának meggyilkolásáról, a Hedsira 1041-ik évében (1631), ír. Panaszkodik a defterdár Musztafa pasa rossz indulatáról, ki őt egy nyilvános látogatás alkalmával megérdemetlenül megalázta, a midőn is a fegyvergyár felügyelőjét rózsacukorral megkínálta, s a helyett, hogy azt szokás szerint tovább kínálni engedje, — a nélkül, hogy Pecsevinek juttatott volna belőle — a szolgák közt szétozttatá. Két hétre rá a defterdár Musztafa pasa a fellázadt csapatok kívánatára kivégeztetett és Pecsevi bízott meg vagyonának elkobzásával. Pecsevi mindent eladott, kivéve 2 kancsó rózsacukrot, melyet emlékül s a vett bántalom kárpótlásul magának visszatartott.

«Azóta (1631) írja Pecsevi, több mint 10 év múlt el, és én még mindig félre tettem ebből a cukorból, és valahányszor ebből eszem, és erre az eseményre emlékszem, mindig köszönöm és hálát adok Istennek, és ha ezer évig élnek, sem tudnám azt kellőleg megköszönni.»

Pecsevi tehát még a XVII-ik század 40-es éveiben is élt. Miután pedig Pecsevi Nisandsi Dselalsade-től származónak vallja magát, ki II. Selim uralkodása alatt 1566—1574-ig vitte a történetírás tisztjét, úgy Pecsevi, midőn az 1594-iki hadjáratban részt vett, körülbelül a 30-as években lehetett és midőn 40 évvel később történelmét írja, a 70 évet jóval túlhaladhatta.

Történelme IV. Murad uralkodásával 1629-ben végződik, s munkáját néhány évvel ezen időszak után írhatta, melyet ő maga sem élhetett már sokkal túl.

Ezek az életrajzi jegyzetek, melyeket Pecsevi, e török-magyar katonai és történetíró, művében maga szolgáltat.

Ausztriában Pecsevi munkájának két igen szép példánya van, az

egyik a cs. és k. udvari könyvtárban, a másik a káptalani könyvtárban Kremsirben. Az előbbi kézirat utolsó része nemcsak az évet és napot határozza meg, melyen befejeztetett, t. i. Dsemasinlachir hónap végén a Hedsira 1079-ik évében (1668), hanem Pécs városának egy eddig ismeretlen elnevezését is fentartotta. A kézirat, utolsó lapjának végén, így szól: «Bevégeztetett ezen kézirat (t. i. másolat) mely az ozman birodalom (Isten tartsa meg az örökkévalóságig) fényes győzelmeit és magasztos foglalásait tartalmazza, a magas porta jóakarató szolgáljának, a megvetettek legmegvetettebbje, a gyöngék leggyöngébbje, a szegények szolgálója: Seih Mohamed Mevlevi kezei által, a Mevlevi kolostorban Pecevi (Pécs) városában, mely Gülsenabad-nak — t. i. rózsáliget városnak — is hivatik (Isten oltalmazza meg minden szerencsétlenség és balsorstól az itéletnapig), Dsemasinlachir hónap végén a mindenható Isten segítségével a Hedsira 1079-ik évében.

Isten nyújtson hasznót belőle minden mozlimnek, és könyörüljön az olvasón és azokon, kik az írónak jót kívánnak. Hála legyen Istennek a befejezésért és üdvözet a mi urunknak Mohamednek, az emberek legjobbjának, Isten legyen kegyelmes családjához és hozzátartozóihoz, a mélyen tiszteltekhez, és azok fiaihoz és azok maradékaihoz a feltámadás napjáig.»

G—y.

A *«Tudományos Hadász» története*. A harminczas évek elején fölötte nagyszámú szakfolyóirat indult meg hazánkban, amelyeknek szerkesztői első sorban nemzetgazdasági, ipari, kereskedelmi avagy szépművészeti érdekek szolgálatában érdemeltek ki több-kevesebb előmerést.

A különböző tárgykörrel foglalkozó szakirodalom egyes válfajainak föllendülése, s a munkásságok nyomán előserkedő kedvező eredmények láttára szinte természetesnek találjuk azt, hogy 1837-ben egy hadászati tudományos magyar folyóirat megindításáról emlékeztek meg lapjaink.

A honi lapok által örvendező megjegyzéssel jelentett hadászati folyóirat terve: Virág József fertőszentmiklósi illetőségű 48-ik számú Gollner ezredbeli strázsamestertől eredt, aki az 1836-ik év vége felé nyílt előfizetési fölhívást bocsátott ki az ország összes vármegyei hatóságaihoz. Virág Józsefről csak igen keveset tartott fenn személyi érdemű vonást az emlékezet. Előfizetési fölhívásából csak annyit tudhatunk meg, miszerint élénken bántotta őt a magyar hadtudományi irodalom csenevészése, midőn a hazai írók által a tudományok többi válfajai kedvező fejlődésnek indulnak. «Vitéz nemzetünk — úgymond előfizetési fölhívásában — nemcsak mint hajdan a vérengző csatákban okosan s rettentően forgatott

karának, hanem a főbb és mai időkorunkhoz illőkép kifejtett taktikai elvek könnyebb s szerencsésebb kifejtésében értelmi súlyának szép előmenetelét nyilvánítja . . . minden tudományi ágokra Honunkban mindeddig több figyelem fordított a «Haditudomány» már századok óta érintetbe nem jött tárgyainál, amit eféle könyveink szűke, vagy nem léte bebizonyít. Jóllehet a magyar testesült nemzet is, de van joga azért anyanyelvéhez, mellynek hős természetű hangja elég alkalmas a hadriadó nyelvében is szólani . . . Az anyanyelv szinte óhajtván vár reá s kívánja, hogy alkalmazhatóságát szebb létre emeljük s a külnemzeti vetélkedés tag mezején utat nyissunk előtte. Főczéлом ez lévén, annak ügyében a N. Magyar ezredeknél (hol főképen hiányt szenved) munkálódni törekvők, hogy eldeletbe jöjjön a már kívánva kívánt és sürgetett anyanyelv is, megmagyarítom a rendszeri használatra fordított «Oktató és Szolgálati» (vagy a katona mind béke mind hadi kötelességeit magokban foglaló) Szabályokat (Reglements). Az elsőnek több dízére a «parancsoló szavakat» is majd ugyanazon pontos hangzattal próbaképp meghonosítám, melyek haszonvehetlenségökről semmi ellenvetés sem támadván, sőt a kedvező elfogadás észrevehetővé lőn a N. Magyar Ezredeknél. Szintén oly tiszta s eltökélttel bizalom éleszt, midőn a N. Haza kebelében is óhajtanám a T. N. Vármegyékhez mély alázattal intézett jelentésemmel e közhasznú tudományi tárgyakat elterjeszteni s névszerint még a fenn érintetteken kívül a «Tábori szolgálatot» a «Gyalog, Lovas, és Ágyúság» mind béke gyakorlati, mind hadi czélirányos munkálatához képest a most megállapított taktikai rendszerként, honi nyelvünk tisztább s valóságosabb kifejezésével létesíteni gondolkozom szorgos iparral a N. Haza egyesült nagylelkű pártolatjába fölveendő czél érhetéssel.

E közhasznú czélzat mennél előbbi elérésére a T. N. Vármegyék minden külön Rendű N. Tagjait oly hízegő reménnyel fölszólítva, megkérni bátorodom, hogy e jeles czélra törekvő vállalatomat mint főképen Szabályati s kézikönyvekül használhatót és vitézi tettekre ébresztőt, azaz a fenn említett «Haditudomány» válogatott cikkei kiadhatását, nemes rokonpártolattal lehetővé tegyék a hozzájuk kívántató rézmetszetű táblákon négy kötetben 5 frt mérsékelt áron bekötötten és vitelmentesen rajzbeli tervekkel és formákkal.

Nemkülömben azt a honi Geniusom sarkalta jeles czélt is, mely a folyó 1837-ik évtől kezdve fertályonként egy minden ágú «Hadművészeti, törvényi s történeti Értekezések» folyóirata, «A Tudományos Hadász» czím alatti s ily köriratú «A hadiember, ki a diadalnak fényesbb és mégis kevésb vérbe kerülő mesterségét találta fel — a nagy mesterséget: inkább ész, mint testi erő által győzni, nemzetére világosodást és

fényt deríte» Kir. szabadalom melletti kiadásában álland, évenkint 4 frt p. p. előfizetéssel, megjegyezvén azt, minthogy a fenn említett «Katonai Szabályatok» legfőképen a T. N. Vármegyék Tiszti-köreihez tartozandóknak lenni látszatnak, azért a «*Tudományos Hadász*» név alatti folyóiratot azoktól különválasztva tetszés szerint egyes felek is megrendelhetik.»

Virág József a folyóiratát érdeklő fölhívást nemcsak hogy szerte küldte felsőbb jóváhagyás nélkül a vármegyékhez, amelyek közül többen, köztük Sopronmegye Tisztikara is a honi irodalom pártolása szempontjából legott előfizetett is a vállalatra, de meg is tudta nyerni Sopronmegye alispánját ahhoz, hogy ez pártolásra buzdító körirattal ajánlotta Virág tervezetét az öszves vármegyéknek, egyszersmind pedig Sopronmegye nagygyűlésén bemutatta Virág előfizetési fölhívását is.

E publicáció folytán értesült a győrkerületi censor Virág tervezetéről s 1837-ik évi február 8-iki kelettel följelentést küldött Virág ellen, bevádolva őt azzal, hogy censurálás nélkül szándékozik hadászati művét kiadni. A helytartótanács a fölterjesztett iratok átvizsgálása után, tekintettel azon *téves adatokra*, amelyek Virág kéziratában foglaltatnak, letiltá annak kiadatását, a katonai hatóság pedig 1837 szept. 3-án, büntetésül az engedély nélkül való laptervezés nyilvánosságra hozataláért, *lefokoztatta közlegénynyé*. A katonai hatóság és a győrkerületi censor mindezek daczára folytatta a vizsgálatot; hogy pedig Virágot súlyosabb büntetés nem érte, annak köszönhető, miszerint nesztét véve a vizsgálatnak, iratait elégeté. Így azután 1838 márcziusban, tényálladék hiányában, a magyar hadászati lap terve által keltett izgalomnak vége szakadt.¹⁾

Hadtudományi irodalmunk nem csekély kárára senki sem emelte fel a Virág kezéből porbahullott eszmét évtizedekig, bárha a vármegyék nem épen megvetendő áldozatkészséget tanúsítának Virág vállalata iránt, melynek minden mozzanatát, nemzeti jelentőségét felösmerve, a hatóságok ép úgy mint a napi sajtó első pillanattól kezdve meleg érdeklődéssel kísérte.

Dr. Váli Béla.

Az Ungtormegyei nemesi fölkelők. A magyar nemesi fölkelőről e folyóirat hasábjain megjelent közlésekhez szolgáljon pótléklul a következő jegyzék, mely az Ungtormegye levéltárában levő okiratokból állítottatott össze.

Az Ungtormegyei fölkelő nemesek az 1809-ik év Pünkösöd hava 10-ik napján Méltóságos *Hertelendy Gábor*, a tiszánineni fölkelő sereg

¹⁾ Orsz. Ltár. Htartó Tanács Gremiále Fons 9. pos. 7. 18. 39. 1838 Fons 9. pos. 3.12 és Sopronvármegyei Ltár Fasc. 1837. alatt.

Dandár Generálisa által, a nemes insurgensek 1742-ből származó gyalog zászlója¹⁾ alatt lustra alá vonatván, létszámuk a következő volt

A gyalog század.

Kapitány: Kürthy József, Kis-Geőcz.

Főhadnagy: Polányi András, Ungvár.

Alhadnagyok: Gálócsy István, Gálszécs; Szatmáry Ádám, Gajdos; Tomesányi László, Zavadka.

Strázsamesterek: Tamaskó József, Gálszécs; Gyöngyössy György, Baranya; Mokcsay Gedeon, Csepely; Gulácsy Gáspár, Vajnatina.

Főorvos: Lőrinczy Ferencz, hadnagyi ranggal, Csepely; alorvos Szkony Antal, Ungvár.

Káplárok 16, szabadosok 18, dobos 2, fourirschütz 1, pakszolga 1, privátdiner 2, közvitéz 202; összesen 255.

Volunusok.

Kapitány: Ricsko István.²⁾ Főhadnagy: Orosz György. Alhadnagy: Lengyel György. Strázsamester: Hermann János.

Trombitás: Tóth Mihály. Káplárok 9, közvitézek 75; privátdiner 3; összesen 92 ember, 89 ló.

Lovas insurgensek.

Kapitány: Mencsel János, Eőr. Főhadnagy: Torday István, Baranya.

Alhadnagy: Beresik Albert, Vajkócz.

Strázsamester: Beszterczey János.

Zászlótartó: Mokcsay László.

Fourir: Baróth József.

Trombitás: Kothlár János. Káplárok 6, közvitézek 62; privátdiner 3; összesen 78 ember és 75 ló.

Dobos Kálmán.

¹⁾ A zászló jelenleg a Nemzeti Muzeumban őriztetik.

²⁾ 1849-ben Bem ezredese, a Kis-Csucsánál elesett Ricsko Károly, nagybátyja.

Gróf Nádasdy Ferencz Piseknél. A boroszlói béke megkötése után az osztrák-magyar sereg, legveszélyesebb ellenétől, II. Frigyes-től, megszabadulván, egész erővel az egyesült bajor-francia sereg ellen fordult.

Az 1742-ik év június havában Broglio 17,000 főnyi serege Piseknél (Csehország) állott, Lothringeni Károly herceg 30,000 főnyi ereje pedig Moldauthéinnél. A herceg *június 8-án* megindulva, a francziákat erős állásukból kizavarandó, a Wattawa folyón Kestránnál szándékozott átkelni, hogy azután jobb oldalukba törhessen. Pisek ellen csupán gróf Nádasdy Ferencz tábornok küldetett saját ezredével és a Trips ezred 2 századával, összesen 600 huszárral.

Pisek erődített város volt, erős körfalakkal és sánczokkal, melyek ágyúkkal voltak megrakva; a város mögötti síkon táborozott a francia sereg.

Midőn azonban Nádasdy a városhoz közeledett, a francia sereg, Lothringen átkeléséről tudomást nyerve, onnét már elvonult, s Piseknél csak mintegy 1000 főnyi gyalogság maradt vissza, mely egyszersmind az elvonuló sereg hátát fődözte. Nádasdy a francia gyalogságnak Neuhof felé előretolt részét huszáraival megrohanván, visszavetette, mire azok részint a városba menekültek, részint elszéledtek s a főszereg után vonultak. A város erődítményeiben mintegy 500 fő maradt vissza.

Az első siker által fölbuzdúlva, Nádasdy a francia helyőrséget megadásra szólítja föl. A francia parancsnok azonban trombitás által azt izentette, hogy *lovasságnak magát soha meg nem adja.*

Derék huszárjaink e válaszon felbőszülve, ajánlkoztak Nádasdynak, hogy beveszik ők gyalogszerrel az erős várost. Egy részök nyomban le is szállott, s vezetve *Skerletz Gábor* ezredes által, a kapunak rohant, azt csakhamar betörte s így utat nyitott a lovon maradtaknak, kik élőkön gróf Nádasdy Ferenczhez, most már a városba berohantak.

A küzdelem rövid volt, mert a huszárok éles kardjai a francia parancsnokot csakhamar más véleményre térítették. A helyőrség kapitulált; 40 törzs- és főtiszt s több mint 300 francia gyalogos esett fogságba; a hiányzók részben levágtak, részben elmenekültek. A győzők kezeibe ezenkívül tömérdek élelem, lőszer és málya jutott, mi kitünő zsákmányt képezett.

A huszárok közül egy sem esett el s a sebesültek száma is csak igen csekély volt.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. HADTÖRTÉNELMI PÁLYAKÉRDÉSEK.

A Magyar Tudományos Akadémia ismételten tanúságát adta ugyan már annak, hogy a magyar katonai irodalmat készséggel s ha szükséges bőkezűséggel is támogatja, mégis örömmel tölthet el bennünket, hogy az Akadémia újabban ismét két nagyobb pályadíjat tűzött ki, melyek szintén a magyar katonai irodalom előmozdítását célozzák.

A magyar katonai irodalom még mindig a kezdet legelején áll, s hogy az nem művelhető minden ágában egyenletesen, annak okai sajátos viszonyainkban rejlenek; de van egy ága, mely eddig valamennyi közt leginkább el volt hanyagolva, bár a katonai irodalom ágai közt az elsőkhöz tartozik, sőt mivel a katonai tudományok legnagyobb része belőle fakad, s általa fejlődik, talán valamennyi közt az első is. Ez a hadtörténelem.

Az Akadémia különösen ezt óhajtja jobban kifejleszteni, s arra törekszik, hogy a magyar hadtörténeti irodalmat magas színvonalra emelve, általa történeti tudásunkat előmozdítsa, s nemzetünk nagy katonai múltját hitelesen s szakszerűen is megvilágítva, a magyar hadi történetírásnak a világirodalomban is helyet biztosítson; mert méltó dolog az, hogy a külföld magyar dolgok felől első sorban magyar forrásokból, magyar szakszerű leírásokból értesüljön.

A két pályázat, melyet alább közlünk, szintén a magyar hadi történetírásra buzdít; az első, mely az Akadémia hadtudományi bizottságától ered, annak folyóirata, a «Hadtörténelmi Közlemények» számára óhajt jeles hadtörténelmi értekezéseket, melyek kisebb terjedelmüknél fogva kevesebb fáradsággal megírhatók, s a magyar hadi történetírást mégis előmozdítyják; az erre kitűzött pályadíj 500 franc aranyban; a munka azonkívül a rendes díjazásban is részesül. A második a magyar huszárok történetét kívánja megvilágíttatni, s e munkára, mely több időt és fáradságot igényel, nagyobb díjat is tűz ki; ennek jutalma 1000 forint. E jutalom az Akadémia II. osztályától ered.

Alkalom, buzdítás tehát nem hiányzik, s hiszszük, hogy munkás kéz is elég akad, mely a feladatok megoldására vállalkozik. A magyar honvédség tisztikara első sorban van hivatva a magyar katonai irodalmat művelni, s illő volna, hogy a pályázók között honvéd bajtársaink munkái legyenek a legszamosabbak.

A kitűzött pályakérdések a következők:

I. A hadtudományi bizottság pályázata egy hadtörténelmi esemény történeti vagy katonai leírására:

Pályázat.

1. Kívántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírása.

A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti vagy utáni időszakból (1815-ig), de az utóbbi esetben föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre.

A földolgozás lehet vagy *történelmi*, amikor is szükséges, hogy ez levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt rekonstruálja, — vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terhedhet.

2. A munka jutalma *500 frank aranyban*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezenfelül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül.

3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva s egy a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő, jelígyével ellátott pecsétetes levélke kíséretében, a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége címére (Budapest, IX. ker. Lónyai-utca 9. sz.) *1891 május hó 1-jéig* küldendők be.

4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki.

5. A jutalomban nem részesült, de megdicsért vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek a folyóiratban a rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jelígyes levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek.

6. A jutalomra a hadtudományi bizottság tagjait kivéve, bárki pályázhat.

7. A pályázat eredménye 1891 július 1-én fog közzététetni.

*II. A Magyar Tudományos Akadémia által kiírt
1000 forintos jutalomtétel.*

1. Kivántatik a magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben.

2. Határnap 1891 szeptember 30.

3. Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 forint.

4. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

5. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A pályamunka a fenti határnapig az Akadémia «főtitkári hivatalához» czímezve küldendő be; a pályamű idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva és kötve legyen; a szerző nevét, polgári állását és lakóhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jellege álljon, mely a mű homlokzatán van. Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond: «Magyar nyelvtörténeti szótár» a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A Magyar Tudom. Akadémia megbízásából készül e nagyérdekű és nagybecsű munka, melynek rendeltetése, hogy nyelvünk régi kincseit az utókor számára megőrizze; élvezettel lapozgat az ember e gyűjteményben, mely a régi nyelv találó, zamatos s mindenkor magyaros kifejezéseinek gazdag tárháza.

Mi katonák, kik eddig műszavainkban a nyakatekert kifejezések és erőltetett szavak, valóságos csodabogarak használata által nyelvünket megrontottuk, legujabban pedig az idegen kifejezések tömeges átültetése által katonai nyelvünket magyarságából kivetkőztetjük, bizony jobban tennénk, ha a kifejezéseket s katonai műszavakat inkább e műből keressük elé, s azok újból való meghonosítása által a katonai műnyelvet élvezhetőbbé s egyszersmind magyarabbá is tennénk.

A műből az I. kötet már egészen megjelent, a II-ik kötetből eddig 4 füzet, melynek utolsója a «lyuk» szóig terjed. Egy-egy füzet ára 1 frt.

Wertheimer, Ausztria-Magyarország története. (Budapest. Ráth Mór. 1890. II-ik köt. Német fordításban megjelent Dunckler-Humboldt-nál.) E 2-ik köt. szól az 1806–1809. évi eseményről, egészen a schön-

brunni békéig. Egészben véve igen becses, levéltári kutatásokon alapuló mű.

Ruisz Gyula: «A mezőhegyesi állami ménés-intézet alapításának története». Kiadja a délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat. Temesvár, 1888. 8-adr, 171 l.

Szabó Károly: «A régi székelység». Székely történelmi és jogi tanulmányok. Kolozsvár, 1889. 8-adr 212 l. Érdekes és tanulságos fejtegetések ezek a székelység múltjából, melyek a rokonszenves székely nép barátjai által bizonyára így egybegyűjtve örömmel fogadtatnak.

Kovács Lajos: «Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848.» Budapest, 1889, két kötet.

Márjássy Béla: «A magyar törvényhozás és Magyarország történelme» I. Ferencz József. VIII—IX. kötet. Győr 1889. E műről már más alkalommal megemlékeztünk.

Wittinger Antal: «Kőszeg városa és környéke» Kőszegen, füzetekben megjelenő mű. Kőszeg, mint határvár, hajdan nagy szerepet játszott s így múltja érdekes; hogy e mű is az lesz-e, majd csak a későbbi füzetekből tudjuk meg.

Helmár Agost: «Iskolai atlasz» a középkori és újkori történelem tanításához. Két füzetben 12 térkép.

Kápolnai (Pauer István): «Az 1526. évi mohácsi hadjárat.» Különlönyomat a «Hadtörténelmi Közlemények»-ből. Budapest, 1889. 54 l.

Szabó Károly: «Székely oklevéltár» III. kötet. 1370—1571. Kolozsvár, 1890. 8-adr., 308 l.

Nagy Imre: «Sopron vármegye története.» Első kötet, 1156—1411. Sopron, 1889. 8-adr., 648 l.

Matunák Mihály: «Nagy-Surány hajdani vára története». Érsekújvár, 1889, 8-adr., 39 l.

Csuday Jenő: «A honfoglalás kezdete és befejezése». Szombathely, 1889. 8-adr. 53. l.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEL.

Századok.

Thaly Kálmán befejezi a VII. füzetben Rodostórról és a bujdosók sírjairól írt nagyszerű munkáját.

Szabó Károly: Báthory István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban. (IX.) Szabó érdekes adalékot ad e kis dolgozatban Má-

tyás király egyik legjelesebb vezérének életéhez, ki jeles hadvezér volt ugyan, de a székely nép egyik legkeményebb zsarnoka.

Thaly Kálmán: Rákóczy-féle unicum a Bosporus partjáról. (IX.) Egy történeti emléknek, melyet Thaly magyar nyelven már kiadott, a britt nagykövet Sir Withe therapiiai nyaralójában foltalált egykorú francia szövege.

A *nagybányai kirándulásról* írt füzet számos értékes adatot tartalmaz az e kirándulás alkalmával átkutatott megyei és városi levéltárakról.

Thaly Kálmán: Újabb konstantinápolyi kutatások a Rákóczy-emigratio korából (I—II.). Thaly beszámol itt a konstantinápolyi utazása alatt gyűjtött adatokról, melyek között legnevezetesebb azon francia szövegű okirat, mely Thököly Imrének a katolikus vallásra való áttérésére vonatkozik, továbbá a szerződés, mely Rákóczy József, (II. Ferencz legidősb fia) viszonyát a portához megvilágítja.

Pál Antal: Lipóczi és nekesei Demeter és Sándor. Érdekes adalék az Anjou-kor hadtörténelméhez is.

Jankó János: A magyarországi tatárjárás leírása a chinai évkönyvekben (I.).

Komáromy András: Báthory István országbíró végrendelete (II.).

Pettko Béla: Olasz emlékirat Bethlen Gábor megbuktatásáról (II.)

Wenzel Gusztáv: A Frangepánok Magyarország történetében az Anjou királyok korában.

Történelmi Tár.

Mintán e folyóiratról eddig még jegyzéket nem adtunk, a következőkben az 1889-ik évi egész évfolyamra kiterjeszkedünk, följegyezve a hadtörténelmi vonatkozással bíró cikkek és közlések czímeit.

Majláth Béla: Regécz vára történetéhez a XVII. század második felében.

Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez.

Barabás Domonkos: Oklevelek Erdély történetéhez Udvarhely-megye levéltárából.

Hodinka Antal: A szerb fejedelemségek állapota és viszonya Magyarországhoz és Byzánczhoz a XII. század közepén. (Kiváltképen az 1149-iki és 1150-ik évi hadjáratokra vonatkozik.)

Thaly Kálmán: A huszti vár leltárai 1704 és 1706-ból.

Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok II. Rákóczy György dipl. összeköttetései történetéhez.

Thaly Kálmán: Kővár vára és tartozandóságainak leltára.

Hodinka Antal: Kálmánfi Boris.

Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott.

Demko Kálmán: Adatok Boeckay István korának történetéhez.

Gergely Samu: I. Rákóczy György összeköttetései Franciaországgal.

Magyar Történelmi Életrajzok.

A Magyar Történelmi Társulat e nagybecsű vállalata a folyó 1890-ik évben két életrajzot szándékozik közölni; az első:

Gindely Antal és *Acsády Ignác*: Bethlen Gábor és udvara, már befejezést is nyert s a gyűjteményt egy ép oly díszes mint értékes kötettel gyarapította.

A második: *Fraknói Vilmostól* Mátyás király életrajza, mely a nagy király halálának 400 éves fordulója alkalmából s ennek megünneplésére íratott. E műből egy részt «Mátyás királylyá választása» czímen folyóiratunk legutóbbi füzeté mutatott be; az Életrajzok által kiadott füzet még Mátyás ifjúságát s uralkodásának első éveit tartalmazza. Fraknói ragyogó tolla ez életrajzban méltó emléket emel nagy királyunknak, kit korunk — sajnos — már feledni látszik.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Rónai Horváth Jenő: Gurko tábornok hadműveletei a Balkánban 1877—78. Befejező közlemény. (XII.)

Cs. J. Néhány szó a csapattörténelmi naplók vezetéséről (XII.)

Szécsi Mór: A szerb-bolgár háború 1885-ben. Igen érdekes és tanulságos dolgozat ez a legutolsó európai háborúról, melylyel Szécsi a magyar katonai olvasó közönséget hálára kötelezte.

(An.) Adatok a magyar kir. honvéd csapatok szervezése történetéhez.

Ligárt János: Katonai dalok.

Ezen kívül igen gazdag a könyvismertetések rovata, mely minden nevezetesebb külföldi hadtörténelmi tárgyú munkáról bőségesen megemlékezik.

C) HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI IRODALOM.

Gorski K., O Korone (= A korona). Varsó, 1888. E munka az 1888. év január 24-én, Byczyna mellett végbement csatáról szól, mely-

ben III. Zsigmond lengyel király versenytársát, Miksa főherczeget, foglyul ejté. Zsigmond hadában erdélyi lovasok harczoltak, Miksa hadseregében pedig Felső-Magyarországban toborzott huszárok. Utóbbiak győztek.

Steinwenter Arthur, Eine Episode aus dem Leben des Grafen Niklas Zrinyi. (Megjel. a marburgi gymnas. programjában. 1889.)

Streffleurs Österr. Milit. Zeitg. 1890. (jan. füzet.) *Die Gefechte von Tobitschau und Blumenau* 1865 (Pozsonynál). Egyúttal megjegyzem, hogy a blumenauai csatában a máj. 22-én Wiesbadenben elhunyt *Fransecky* porosz tábornok vezényelt, még pedig oly ügyesen, hogy Pozsony városa csakis a jul. 22. délutáni órákban kihirdetett fegyverszünetnek köszönhette azt, hogy a poroszok be nem vették. Fransecky ellenfele Mondel osztrák tábornok vala. — A bécsi és pesti hírlapok megemlékeztek ugyan Fransecky érdemeiről, melyeket Gravelotte-nál szerzett, de hazánkban való szerepléséről megfeledkeztek.

Kirchberger, K. Josef II. als Reformator des Militär-Sanitätswesens. (Bécs, Græser. 1890. 2 Mark.)

Teuber Oskar, Kaiser Franz bei Wagram. (Egykoru napló nyomán.) Megjelent a P. Lloyd. 1890. ápril 25-iki számában. Szerző többi közt József nádor szerepléséről és Pozsony ostromáról is szól.

Az 1683—86-iki török háborúról újabb mű jelent meg: *Ruith* M., Kurfürst Max Emmanuel von Bayern und die Donaustädte. (Ingolstadt, 1890.)

A bevándorló magyaroknak Franciaország földjére tett kalandjairól eddig csak ama csekély számú mű volt ismeretes, mely a Hadtörtén. Közl. ez évi 1. füzetének 123. lapján található. Legújabban hozzájárult: *Guillaume*, Recherches historiques sur les Hautes-Alpes. I-re partie: Les maisons religieuses. II-me partie: *Les Sarrasins et les Hongrois*. (Paris. Picard. 1890.)

Krones, Tyrol in d. Jahren 1809—1812. nach den Tagebüchern des Erzherzogs Johann. (Innsbruck, Wagner 1890.) Ez érdekes munkáról a Századok közelebb ismertetést fognak hozni.

Sauerhering *Friedr.*, Die Entstehung des Friedens von Schönbrunn im J. 1809. (1890. Lipcse.)

Spielberg, Der Sieg von Leuthen. 1757. Dezember. (Megjelent a «Daheim» cz. folyóiratban. 1890. 23. sz.)

Tomaschek E., Geschichte des 8. Dragoner-Regiments. (Montecucoli.) 1890. Ez ezred a legrégebb lovasezred Európában. Alapítója Dampierre, alapításának éve és napja: 1617 jun. 24. Az udvar az ezred alapításához 1158 forinttal járult hozzá. Az ezred kitűnt a 30 éves háború-

ban (kivált Lützen-nél), továbbá 1683-ban Bécs előtt, 1687-ben Mohács mezején, továbbá Belgrád, Zalánkemén és Péterváradnál. Részt vett különböző nevek alatt a Mária Terézia korabeli harcokban, 1848—49-ben hazánk ellen harczolt, 1866-ban pedig Königgrätznél a tiszti karból 75%, a legénységből 50%-ot veszített.

Strobl v. Rabensberg, Gesch. des 12. Dragoner-Regiments (1890.) Ez ezred, mely jelenleg Neipperg lovassági tábornok nevét viseli, 1798-ban lett alapítva, «Melas vasas-ezred» neve alatt. Története azonban még régibb időkre visszavezethető, a mennyiben ez ezrednek magvát a XIV. Lajos francia király által német és szavoyai nemes tisztekből alakított lovascsapat, a «Royal Allemand» képezte, mely 1798-ban osztrák szolgálatba átlépett. A «Royal Allemand» ezred részt vett azelőtt kivált a spanyol örökösödési háborúban és később is, a francia forradalom elején, a szövetségesek ellen harczolt, míg nem 1798-ban az egész királyához híű ezred, Bonillé ezredessel az élén, a köztársaság szolgálatából az emigránsok táborába átpártolt. Példáját 1792-ben a Sax és Bercsenyi francia huszárezredek is követték. Mivel azonban a francia emigráns hercegek nem bírták az ezredet fentartani, az ezred 1798-ban Aspachban beleolvadt az osztrák Melas ezredbe. Különböző nevek alatt (Riesch, Kinsky, Fiquelmont, Horváth-Tholdi és Neipperg) részt vett az ezred a Napoleon elleni háborúban, kitűnt nevezetesen Aspern-nél és Wagram-nál, harczolt Oroszországban (1812), jelen volt a lipcei népcsatában; 1848-ban pedig Bécs előtt, 1849-ben hazánk ellen, 1859 és 1866-ban végre Itáliában, illetőleg Csehországban harczolt. Jelenleg a magyar határon, Göding-nél állomásoz. — Ismertetést közölt e műről a P. Lloyd (máj. 13. és 14.)

Jähns Max, Gesch. der Kriegswissenschaften in Deutschland. (I. köt. 1. rész. München, Oldenbourg 1890. 865 l. 12 Mark.) Tartalmazza az Ókort és Középkort.

1890 máj. 21-én halt meg Bécsben *Rodich* báró, tábornoszernagy, ki többi között 1835-ben a rabló törökök ellen, 1848—49-ben pedig hazánkban mint Jellasič szárnysegédje működött; részt vett a Pákozd, Parndorf melletti és több más ütközetben. Harczolt továbbá 1859-ben Lombardiában, 1866-ban pedig Custozza-nál kitűnt. Mint délszláv politikus és dalmátországi helytartó (1870—1880-ig) ellenben sok kifogásra szolgáltatott okot. Hogy a fellázadt Crivoscie vad lakóit 1869-ben oly módon bírta rá a rablás és megszárlás abbahagyására, hogy minden egyes rablónak 25 forintot fizetett («knezlaci béke»), ismeretes. Ideszóló cikket közölt a P. Lloyd-nak május 22. esti lapja. Lásd továbbá a *Danzer* tollából származó érdekes tárczát ugyane lapban, május 23-án.

Marcotti, Die Savoyen-Drägoner. Deutsch von W. Ritter von Hackländer. (Bécs, Seidel. 1890. 336 l. 5 M.) Történeti elbeszélés, hazánk a török iga alól való felszabadulás korából.

Hubert Alfons, Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand (1551) und Bruder Georgs Ende. (Bécs, 1890. Lenyomat az Archiv f. öst. Geschichte 75. kötetéből. — Ismertetését l. a Századok júniusi füzetében.)

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

A SZÉKELY KÉRDÉS.

A székely-hún rokonság mellett szólnak :

«A nemes Székely nemzetnek Constitutiójai, Privilegiumai s a jószág leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei». Kiadta Killyéni *Székely Mihály*. (Pesten, 1818.) Más néven «Csiki székely krónika». Vajjon hitelt érdemel, arról l. *Szabó Károly*, *Kemény József* gr. és *Bartal György* cikkeit az Új M. Múzeumban 1854. és 1859-iki évfolyamaiban, továbbá *Szabó Károly* alább felsorolt több rendbeli értekezéseit, *Marczali* : «A magyar történet kútföit» és *Hunfalvy Pál* : «Magyarország Ethnographiáját».

Szabó Károly, Kisebb történeti művei. 2. köt.

— — A régi székelység. Székely történelmi és jogi tanulmányok. (1890. Kolozsvár.) E műben hét értekezés van egyesítve, mely közül öt előbb a «Századok»-ban jelent meg, mind megannyi polemikus dolgozat Hunfalvy Pál nézete ellen. V. még össze: Székely oklevéltár. I. köt. 1890. Kiadja *Szabó K.*

A székely-hún rokonság ellen írtak :

Hunfalvy Pál, Magyarország Ethnographiája (1876. 276. l.), ki Schlözer, Engel, Timon, Pray, Fejér és mások nyomain e rokonságot tagadta. További cikkei : «A székelyek». Felelet. (1880. és Századok 1881. 99. l.) «A székely kérdéshez» (1881.) — «Die Rumänen und ihre Ansprüche». 1885. — «A magyar nemzeti krónikák». (Századok 1890. 5—6. füz.). — További irodalom :

A székely kérdés. (Havi Szemle 1880.)

Riedl Frigyes : A magyar húnmondák. (Budapesti Szemle 1881. 57. sz.)

Vámbéry A., A magyarok eredete. (178. l.)

Petz Gedeon, A magyar hún monda. (1885.)

Közép állást foglalnak el: *Balassa F.*, A székelyek alapszerződése. (Akad. értek. 1873.)

Galgóczy Károly, A székely kérdés. (Akad. ért. 1874.)

Nagy Sándor, A székelyek hún-scytha eredetisége. (1880.)

— — Adalékok a székely kérdéshez. (1886.)

Imets J., A székely nemzet eredete. («Gyulafehérvári füzetek». I—II)

Pauler Gyula nézetét l. a Hadtörtén. Közl. I. 1888. évfolyamában. 509. l.

Továbbá: Századok 1883. 109. l. (*Pauler* a székelyekben a kabarok utódjait látja).

Végül *Kunics, Benkő* és *Kállay* régibb dolgozatai a székelyekről.

A külföldi irodalmat és a magyar hadtörténeti irodalom repertoriumát összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

11-ik szám.

Montecuccoli Raymond császári vezér és Zrínyi Miklós horvát bán között az 1661-iki erdélyi hadjárat tárgyában folyt vita iratai.

II.

DATUM AD HÆ RESPONSUM PER NICOLAUM ZRINIUM BANUM
CROATIAE.

Optime Dux!

Cum itaque Te, totumque Exercitum Trimpho dignum esse existimas, imo triumphas patiare quæso, ut ego Romanæ Consuetudinis memor et Licentiæ, qua Militibus permittebatur ut triumphanti Duci, ea quæ vellent, objicere possent,¹⁾ Tibi aliqua possim enumerare.

Ergo quinquaginta millia Turcarum repulisti, Principem Kemény restituisti? nova Præsidia posuisti, Transylvaniam conservasti? Pape! magna hæc sunt, imo vero maxima; Sed saltem in ampullatis istis Verbis hæc finitur Gloria; Dic mihi quid utilitatis habet ex Tua Expeditione Hungaria? dic, reddisne Nobis integram Transylvaniam, quam certe integram accepisti? redde Principem Kemény Transylvaniae, cui Fidem et Tutelam promisisti, redde Beatitudinem, Pacem et Abundantiam, quam per tuum Exercitum, et Præsidia intro ducta expulisti et tunc triumphas et usurpa tibi tria illa Verba: Veni, Vidi, Vici. Nos vero ultro Te Martem, Te Herculem, et liberum Patrem, Qualis odoratis Curru descendit ab Indis grato et lubenti Animo compellabimus; Sed eheu! Nos fallimur, Tu philosopharis; atqui Philosophi solo Sermone sunt Sapientes cæterum et rebus agendis Stultissimi; Dicis Actionem

¹⁾ Svetonius in vita Cæsaris.

non dari in distans, utique profecto si Tu instar Solis ex Cœlo Terras calefacere non potes, proprius accedere debes, si jugulare Inimicum vis, non Stadiis ab illo procul esse debes, sed sicut Maurus ille Regulus Barthol. rogat de Bello Maurorum et Hispanorum, cuidam Hispano exprobranti, quod brerem Gladium heberet, respondit: uno saltem passu longiorem istum efficiam, ita Tu accedere parumper ad Inimicum debueras, si Gloriam ab illo reportare desiderasti. Augusto mense Te intrasse affirmas, utinam ex Nomine mensis Omen sumpsisses, sed Tu non solum Augusti Mensis oblitus, imo Augustissimi Tui Domini Ordinem pervertens, solius nominis (Cum nullas Actiones feceris) vana Gloria intumescis: non certe auguste, sed anguste famam Christiani nominis circumtulisti, nam magnanimus quidem Iter arripuisti, sed inglorie redux factus es, nec ire illuc debueras, si cum tanto Dispendio Famæ Christiani Exercitus, nec evaginato Gladio redire debuisti. Turpe enim est Belliduci dicere: non putabam. Quid ergo fecisti? Imposuisti in Fortalitia Germanum Militem, utique, sed si non imposuisses, credisne Turcas illico abalienaturas fuisse, mihi saltem per Exemplum argumentari placebit, quod si alia Fortalicia Turcæ in quibus Præsidia Tua non erant, intacta Transylvanianis reliquerunt, nec quidem illa tria, si non præsidiata fuissent, occupaturos fuisse.

In Militem Keményianum inveheris acerbissime, quod Calamitatibus attriti, timore panico confusi omnes fuerint; Credam hoc Tibi libenter, sed si altius harum Calamitatum Originem deducere voluerimus, non in illos miseros Culpam redundari videbis, sed ab altiori fonte illa decurrunt, quando Deus permittit ut plectantur Achivi. Quæro nunc ex Te Dux inelyte quale pro tali timida Militia remedium adhiberi debeat? Ego saltem sic credo, quod hic nodus, hic saltus sit; Egregii Ducis Vigor debet illis martiales spiritus infundere. Petrus Mathæi in vita Henrici IV. Regis Gallorum: Illios Virtus debet adinstar Facis ardentis esse, quæ centum alios absque sui Defectu illuminare potest, et talem Te ibi requirebam, saltem inin fallor probare illos debueras, antequam tam temerarie de illis judicares sed cum illos nec alicubi in Actione videris, quomodo Tibi credi desideras? dicis illos multo pauciores fuisse, quam Turcas, imo fuerunt, sed video quod Tu ex Arithmethica Bella geras, et pauciorum numerum infallibiliter majori cedere credis: Ast non talis olim fuit Epaminondas, audi quid suo Militi Hostium Multitudinem exaggeranti respondit (Plutarchus in Vita Principium): Ego vero Paucitatem meorum suplebo.

Quia vero per totum Panegyricum tuum celare non potuisti odium, quod contra totam Nationem Hungaricam habes, multam Ignaviam de

illa falsissimè effutiendo. Ades dum Generose, si Cor habes, unum aliquem ex Hungaris, aloquere, ut audiaris, et responsum habeas, relinque Nationem, quæ laudes suas in tutum recipit.

Sed quid immerentes Hospites vexas Canis
 Ignavus, adversum Lupos, quin huc immanis
 Verte minas, et remorsurum pete. (Horatius.)

Dicis non haberi in Hungaria Belliduces, imo nec Capitaneos, qui sanctiora Arcana Belli scient, qui multorum Annorum habeant, Experientiam, qui denique Artem militarem perfecte calleant. Finge hæc tibi omnia concedi; At vero tibi nihil Gloriæ accederet, si alii inertes erunt et tu ignavus sis, certe harum rerum Comparatione, quas Tu præterito Anno fecisti, nec Hungaria ne Hungarus quisquam vilescet; Quod enim Floridissimum Exercitum ad manus acceperis, et illum ad nihilum redigeris, quod plus Amicos quam inimicos vexaveris, quod toti Regno deplorabilem Tui Memoriam reliqueris, quod tot centena millia Animarum in Captivitatem Turcarum abducta siccis Oculis et siccis Gladiis (Qui tamen ad Defensionem nostram ordinati fuerint.) aspexeris, quid minus expectari potuit a Villissimo quodam Carnido? Equidem non inficiabor paucos nunc Hungaros esse, qui illam exactam Belli Scientiam habeant, quæ pro uno magno Belliduce requireretur. Hoc tamen Te assecurare omnino volo, quod nullus Confinarius in Hungaria Generalis sit, imo nec Capitaneus, qui hunc florentem Exercitum, quem Tu habebas tibi commissum, tam ignave perire permisisset, sed si omnino per eundem fuisset, saltem cum duplici ruina Inimici periisset. Non scimus equidem Hungari Artem Bellum procrastinandi, Inimicum impune grassari permittendi, Amicis et Confœderatis non succurrendi, Patriam magis quam Exercitum destruendi, Pecunias in Bello corradendi; Si ista sanctiora arcana Belli esse dicis, profecto nihil scimus. Sed nec hæc olim sciverunt nostri Kinisi, Báthori, Hunyadi, illi tamen pro conservata Patria, pro liberata Christianitate, ejecto Ottomanno divi jacent. Et nos, qui Posteritas illorum sumus, Laudes eorum nihil agendo non macularem, nec Patriam ignave amitteremus, si nobis, vel tantilla Pars agendi concederetur. Dico itaque, quod et si Disciplina militaris (Si quidem nostri culpa) ex Hungaria exularit, tamen restituere illam facillimo Negatio omnino mihi persvadeo, si aliquis Dux magnanimus Hungarico Exercitui præfigatur; Etenim nec Lucullus Romanus alicujus Experientiæ fuit, antequam applicaretur, sed immediate evasit, quam primum ad Exercitum venit, sic unus quisque bonorum Hungarorum, si non in illum præclarissimum Belliducem sicut Alexander magnus fuit, evadere poterit, sal-

tem ad defendendam Patriam suam, quæ ipsi magis cordi est, quam cuiquam extraneo, aptus erit.

Ne divagare quæso multum Errores Belli, qui per Rákoczium, per Keményium commissi sunt, enumerando, certum est enim illos suorum Errorum pœnas luisse; Illi tamen Amorem Patriæ, Zelum Christianum, quem in Corde habebant, sanguinis effusione et morte ipsa luculenter contestati sunt, Tu vero magno Documento nobis ostendisti Frigiditatem tuam et Zelum Christianæ Compassionis eo saltem Tempore non caleferi posse, quando vituli volaturi sunt. Rákoczium non tueor, ille per ambitionis Præcipitia in ultimam Desperationem devenit, ostentans illud Homericum esse verum: Jupiter, quem perdere vult dementat. Si tamen ipse Princeps ut præceps fuerit egregie adjutus fuisset, non illa Desperatione res Hungara imo Christiana nunc jaceret, nec Varadinum tot sanctorum Regum Sepulchrum et tanta Coronæ nostræ Gloria sub Turcico Jugo gerneret, nec manes sanctissimorum Regum nostrorum ignominiosissimam Captivitatem paterentur.

Ad Keményium quod altinet, illum ne adjutum et restitutum esse dicis, cujus nunc Liberi et Uxor miserabilis luget, quem Transylvania simul cum omnibus Bonis Christianis amissum (et quidem per Te amissum) plorat, sane si hæc Restitutio et auxilium est, nullus a Te unquam adjuvari petet; Dedisti ipsi duo millia militum Tuorum sed ad quid Exercitus totus tibi datus est; si opera tam paucorum efficere hoc Te sperabus; Tu tamen tuam Culpam Keményio attribuis, et omnes Hungaros imbelles esse asseveras, sed si quidem ingrato Judice Causa nostra perit, contra tuam Judicium merito excipiemus; Dicat autem Europa, si Ungaria ignava est, quæ nullum Diem unquam videt absque Suorum Sanguinis effusione, nulla Familia est, quæ aliquem ex suis non deploret, denique, quæ a ducentis jam annis toti Potentiæ Ottomanicæ per se sola resistit, et quæ unum Palmum Terræ nunquam sine Sanguine Turcis cessit post nos sicut sub scuto Ajacio Diomedes, tota Christianitas latet et quod secure vivat, nobis imputare debet.

Cæterum omnes Hungaros errare dicis, qui de tuis Actionibus nihil judicare sciunt; Ego autem me recordor aliquando legisse, quod plus sapit interdum Populus, quia tantum, quantum opus est, sapit, saltem hoc certe cognoscere poterunt, quod ad ardentem Hungariam Tu non Aquam, sed Oleum attulisti, pro schola Auditoratus tui certe nihil Te excusabant, si quis spoliata Hungariam Iumentis, et sua Castra repleta fuisse considerabit.

Ab Hungaris objici Tibi dicis, Bellum tibi ex alia parte fuisse gerendum et configendum, ego credo, quod per hoc non peccant, quod

meliora vota tuis Actionibus habeant, Tu quidem illa discutis, per solitam fluxibilitatem Vulgi quæ semper aliud, quam fit, desiderat. Et profecto bene dicis, nam etsi ad aliam partem movisses Bellum, si et illinc taliter administrasses, tunc nec ibi Vota Hungarorum substitissent. Magnifice etiam de Pugna discurras, sed tantas difficultates et Circumpectiones annectis, quos si olim Belliduces et nostri Hungari semper observassent, nec Hungarium unquam obtinuissent, nec eam obtentam tanto tempore defendissent, sed postquam hæc arcana Scientiarum ratio nunquam pugnando intravit, amisimus tam magnam partem Hungariæ.

Te quidem incolumem Generalem ad feliciora tempora reservatu u habemus, proinde et tibi Respublica Gratias agere deberet instar Romanorum, qui Paulo Emilio effugienti congratulati sunt,¹⁾ et tunc quidem ita esse potest, quod Vir fugiens pugnabit iterum. Generalium Hatzfeld et Götz recordaris et²⁾ laudes, quod pluries ipsis erat commissum, et data ordinatio antequam pugnassent; sed ego Tibi Gloriosiora Exempla commemorabor, nec ullum Hungarorum tamen nominare volo: Aspice Gebhardum ab Ausperg qui gloriosissime in Croatiae Confiniis, licet infeliciter cum Turcis confligit, et suam Animam Deo, Famam vero æternæ Memoriam Hungarorum consecravit; respice Mansfeldios, Schwarzenbergios, Tieffenpachios, qui una cum et pro Hungaris pugnaverunt, et si etiam saltem unius Veris Aves fuerint, æternum tamen sui Nominis desiderium duraturum reliquerunt.

Nos quidem nec tuam Celebritatem improbamus etenim Centum quinquaginta Milliarum percursa enarras, cui si bonum exitum adjunxisses et Inimicum debellasses Julio Te certe Cæsari compararem, qui Pharnacem solo Nominis fulgore attrivit;³⁾ Sed heus me! Secus tibi accidit, nam Tu postquam Inimicum attigisti, stas attonitus oblitus Officii tui et Expectationis, quam mundus de te conceperat, en non insulte quispam attribuerit illud, quod de Vitellio olim scriptum erat: Tanta torpedo invaserat Animum, utsi principem eum cæteri non nominassent, ipse oblivisceretur.⁴⁾

Et hæc sunt tua facta Invictissime Heros, sed tamen eventus vestræ fortissimæ pugnae quis fuit? Hector abit violatus vulnere nullo, et propter hæc facta expectas tibi gratias rependi ab Hungaris; Redde, quod ipsis immeritissime detrahis, et ingratos illos nominas Avis Avium

¹⁾ Titus Livius.

²⁾ Ecclesiasticus.

³⁾ Comment. Cæsaris.

⁴⁾ Cornelius Tacitus.

ingratissima.¹⁾ Scias porro, quod et illa omnia haberemus, que Tu ad obtensionem Victoriæ recenses, non tamen a quopiam Tu deliberaveris, dum minimus Colonellus Germanus vel Italus in mundo superesset, namque memoriam, tuam immortalem effecisti. Non erit in memoria stulti similiter insipientis par obitus, memoriæ dispar.²⁾ Sed nec minimus Capitaneus Hungarorum. Tibi cessurus erit, dum non Calamis et in Academia, sed Gladiis et in Campo res geruntur. Denique quid verbis opus est, spectemur agendo. Dixi.

Magyar fordításban :

II.

ZRÍNYI MIKLÓS HORVÁT BÁN FELELETE.

Legjobb Vezér!

Mivel te ezek szerint magadat és hadseregedet egyaránt dicsőítésre méltónak véled s dicsőíted is, engedd meg kérlek, megemlékezvén ama római szokásról és szabadságról, mely szerint a katonák a triumphatornak szemére vethették azt amit akartak,¹⁾ hogy egyet-mást én is elmondhassak neked.

Tehát ötvenezer törököt visszaűztél és Keményt visszahelyezted? új hadi erők által Erdélyt megvédted? Atyánk! nagy dolgok ezek, sőt a legnagyobbak! De legalább e terjengő szavakban végződik is e dicsőség? Mondd meg, mi haszna van Magyarországnak a te hadjáratodból? Mondd, visszaadtad egész Erdélyt, melyet egészben vettél át? Add vissza Erdélynek Keményt, kinek hűséget és védelmet ígértél; add vissza a boldogságot, békét és bőséget, amit a te hadseregéd és behozott segítségéd által kiűztél, akkor diadalmaskodjál s használd e három szót: jöttem, láttam, győztem! Mi pedig tégedet Marsnak, Herkulesnek, nagylelkű Atyának, a ki székéren illatos Indiából száll le közénk, készségesen és örömmel nevezünk.

De sajnos, mi esalatkozunk. Te bölcsekedel; de a bölcsekedők csak beszédben bölcsek, s ha tettre kerül a sor, akkor legeggyűgyűbbek. Azt mondd távolról nem fejthető ki ténykedés; s valóban, ha te messi-

¹⁾ Ex Metamorph. Ovidii.

²⁾ Ecclesiasticus.

³⁾ Svetonius in vita Cæsaris.

ról, miként a nap, nem tudod a földet fölhevíteni, közelebb kell jönnöd. Ha az ellenséget halálra keresed, nem egy futásnyi távolra kell tőle lenned, hanem mint ama Regulus Barthalomei mór beszéli, a mórok és spanyolok háborújában, valakinek, ki kardjának rövidségét becsmérelé, azt felelte: Legalább egy lépéssel hosszabbá teszem ezt! Így neked is közeledned kellett volna az ellenség felé, ha rajta diadalt aratni vágytál. Azt mondod, augusztus hóban jöttél be, — bár e hónap (dicső) neve lett volna dicsőséged előjele, de te nemcsak e hónap nevééről feledkeztél meg, hanem dicsőséges Uralkodó rendeletét felfogatva, magának a névnek (mert ténny föl nem mutathatsz) dicsőségében fuvalkodol föl; kétségkívül nem dicsően, hanem dicstelenül hurczolva meg a keresztény nép hírnevét. Mint nagylelkű léptél fel, de dicstelenül jöttél vissza, s jobb lett volna oda nem menned, ha a keresztény hadsereg hírnevének oly nagy kárával, — kardodat hüvelyében pihentetve, — kellett visszajönnöd. Rút dolog, hogy hadvezér azt mondja: nem gondoltam. Mit tettél tehát? Az erődöket német őrsereggel láttad el — kétségkívül — de ha nem láttad volna el, vajjon azt hiszed, hogy azokat a törökök mindjárt elfoglalták volna; én példával okadatollak.

Ha a többi erődöket, melyekben nem voltak a te őrseregeid, érintetlenül hagyták Erdélynek, azt a hármat sem foglalták volna el, ha mindjárt őrség nélkül maradnak is. Kemény hadserege ellen kelsz ki oly keserűen, hogy a vak bajtól megtörve, mintegy páni félelemben mindannyian meg voltak zavarodva? Elhiszem szívesen ezt neked, hanem, ha a bajok okát távolabbról akarjuk levezetni, azt fogod tapasztalni, hogy nem azon szerencsétlenek a hibásak, hanem azok (a bajok) távolabb forrásból erednek; mert «néha megengedi az Isten, hogy a görögök is megveressenek». Már most azt kérdezem tőled, te kitűnő hadvezér, hogy az ily megfélemlített hadseregnél mi a segítség? Én legalább azt vélem, hogy itt a nehézség; itt hathatós eszközt kell használni: kell hogy a kitűnő hadvezér erélye harci szellemet öntsön beléjük. Mathei Péter IV. Henrik francia császár életéből beszéli, hogy annak erénye lobogó fáklya volt, mely száz mást megvilágít anélkül, hogy saját fényéből veszítene; azt vártam, hogy ilyen légy te is ott s legalább is azt vélem, meg kellett volna próbálnod őket, mielőtt ily vakmerően ítélsz felőlük anélkül, hogy harezban láttad volna őket; mert különben mikép várhatod, hogy higgyenek neked? Azt mondod, hogy sokkal kevesebben voltak, mint a törökök; hanem én úgy látam, hogy a számtanból viselsz háborút, s úgy hiszed, hogy a kisebbség felett a többség csallhatatlanul győz. De nem ilyen volt Epaminondas; halld mit mond az ellenség

száma fölött szörnyüködő katonáinak (Plutarch a királyok életében): «Az enyéimnek kisebb számát pótolni magam fogom!»

Mivel pedig egész dicsénekedben elrejtteni nem tudtad a gyűlöletet, melylyel az egész magyar nemzet iránt viseltetel, sok badarságot bőszerűlten s hamisan mondva róla: fordulj egyhez a nemzetből, ha oly nemes szived van, egyhez szólj, hogy az hallgasson meg és feleljen is neked, de hagyj békén a nemzetet, mely biztosan elnyeri dicséretét.

*Miért a méltatlan jövevényeket ugatod oh te
Vad farkasokra rest kutya?
Mért, ha lehet, rám nem fordítod üres csaholásid
És engemet nem mardosol? ¹⁾*

Azt mondod, hogy nincsenek Magyarországon jó hadvezérek, sőt jó kapitányok sem, kik a háború fontosabb titkaihoz értenének, nincs hosszú évek során szerzett tapasztalatuk, hogy a művészetben teljes jártasak lennének.

Képzeld, hogy mindezt megengedjük neked; de vajjon dicsőség háramlik-e más tudatlanságából te rád, ha te sem vagy különb? Azon dolgok elbírálásából, miket te mult évben végeztél sem Magyarországra, sem egyetlen magyarra gyalázat nem háramlik. Hogy egy viruló hadsereget kaptál kezdedhez, s hogy azt tönkre tetted, hogy többet zaklattad a jó barátokat, mint az ellenséget, hogy az egész országban siralmas hírnevet hagytál magad után, hogy száraz szemekkel és száraz kardokkal (amik pedig a mi védelmünkre voltak rendelve) el tudtad nézni, miként hurczoltatnak százezren török fogságra, — ennél rosszabb egy hitvány hóhértól sem lett volna várható.

Nem tagadom, hogy kevés magyar érti a hadtudományt oly tökéletesen, mint ez egy nagy hadvezértől megkívántatik; de arról az egyről biztosítlak, hogy Magyarországon nincs oly végvárbeli tábornok, sőt kapitány sem, aki azt a derék hadsereget, amit te reád bíztak, oly tudatlanul elhagyta volna veszni, vagy ha már veszni kellett, akkor az ellenség vesztével pusztul el. Mi magyarok, nem értjük azt a művészetet, hogy mikép kell a háborút elnapolni, hogyan kell az ellenség garázdálkodásait megtorlatlanul elnézni, hogyan kell a barátot és szövetségest segély nélkül hagyni, hogyan kell a hont inkább pusztítani, mint az ellenséget, s hogyan kell a háborúban pénzt összeharácsolni: ha ezek a hadi tudomány szentebb titkai, mint te mondod, akkor valóban mi semmit sem tudunk.

¹⁾ Horatius. Epodon. II. 6.

Nem értettek ehhez a haza megvédésében, a kereszténység felszabadításában és a török kiűzésében dicsően elhalt Kinizsiek, Báthoriak, Hunyadiak sem. Mi, az ő utódaik, emléköket semmittevés, vagy a haza gyáva elvesztésével soha nem szennyeznők be, ha bár mily csekély tevékenységi tér adatnék nekünk. Azt mondom tehát, jóllehet a katonai fegyelem nálunk a szokásból kiment (ha ugyan a mi hibánkból?) még is meg vagyok győződve, hogy az a legkönnyebben helyre állítható volna, ha a magyar hadsereg élére valamely derék hadvezér állíthatnék. Hisz a római Lucullus sem bírt tapasztalattal, mielőtt alkalmaztatott volna, s mihelyt a hadsereghez jött, szerzett magának tapasztalatot; így bárki is a jó magyarok közül, ha nem is válnék oly kitűnő hadvezérré, mint Nagy Sándor, de hazájának védelmére, mit jobban szíven visel mint bármely idegen, alkalmas lesz.

Kérlek, ne járj kerülő úton, oly sokszor felsorolva Rákóczy és Keménynek háborúban elkövetett tévedéseit, hisz elég bizonyos az, hogy ők megbűnhődtek tévedéseikért; de ők legalább honszerelmükről és keresztény buzgalmukról vérük ontásával, sőt a halállal magával is fényes tanúságot tettek, te pedig hatalmas bizonyítékot adtál ridegségedről s arról, hogy keresztény érzelmed akkor sem buzdúlna fel, ha a borjúk rő-röpülnének. Rákóczyt nem védelmezem; ő nagyravágyásból eredő bukásával a legnagyobb kétségbeesésre jutott, megmutatva, hogy igaz Homérnak az a mondása: Jupiter, a kinek vesztét akarja, annak esztét veszi el. De mégis ha a fejedelem oly mértékben segített volna, mint amily igyekvő ő volt, akkor a magyarok sőt a keresztények ügye nem volna oly kétségbeesett helyzetben, sem Nagy-Várad, annyi szent királynak sírhelye s koronánk oly dicsősége, nem nyögne török járom alatt, sem e szent királyok hamvai nem szenvednék a gyalázatos fogságot.

Ami Keményt illeti, vajjon ő róla mondd, hogy segítetted és visszahelyezted, kinek gyermekei és szájalomra méltó hitvese gyászba borúltak, kinek elvesztése (még pedig te általad való elvesztése) fölött Erdély minden jó kereszténynyel együtt könyezik? ha ez visszahelyezés és segítség, akkor valóban általad senki sem kíván segítettetni. Kétezet átadtál neki katonáid közül? de minek adatott neked az egész hadsereg, ha azt remélted, hogy e kevéssel is végezhetesz? Hibáidat Keményre háritod, a magyarokat harcziatlanoknak tartod; de ha már hálátlan bíró ítéletén el veszik is ügyünk, a te ítéleted ellen méltán kifogást teszünk. Mondja meg Európa, vajjon Magyarország gyáva-e, mely nem látott napot elvonulni az övéi vérontása nélkül, s nincs egyetlen család, mely övéi közül ne siratna valakit; amely (Magyarország) két század óta egyedül áll ellent az ozmán hatalomnak s egyetlen arasznyi földet nem engedett

a töröknek vér nélkül át. Miként Ajax pajzsa Diomedest, úgy védjük mi a kereszténységet, s hogy biztonságban él, nekünk köszönheti.

Egyébként azt állítod, hogy tévednek az összes magyarok, s nem tudnak a te általad végzettekről helyes ítéletet hozni. Ugy emlékezem mintha valamikor azt olvastam volna, hogy többet tud a nép, mivel épen annyit tud amennyi szükséges; legalább is azt bizonyosan felfogták, hogy te a lángba borúlt Magyarországra nem vizet, hanem olajat hoztál; a hadi tanács előtt bizonyosan nem kellett kimentened azt, ha valaki Magyarországot szarvasmarhából kifosztva, a te táborodat pedig avval megtöltve látja.

Azt állítod, miszerint azt vetik szemedre a magyarok, hogy a háborút más oldalról kellett volna viselni, és hogy össze kellett volna ütközni; azt vélem nem vétenek az által, ha jobbak kívánságaik a te tetteidnél, persze te ezt elütöd a népnek állhatatlanságával, mely mindig másra-másra vágy. És valóban jól mondod, mert ha a harc más oldalról viseltetett volna, s te ott is csak úgy viselkedtél volna mint itt, akkor sem teljesülnek a magyarok vágyai. Nagyszerűen beszélsz a küzdelemről is, de oly sok nehézség és körütekintésről emlékszel meg, amelyeket, ha egykor hadvezéreink s magyarjaink mind szem előtt tartottak volna, Magyarországot soha nem foglalják el, s nem is védelmezik oly soká; de mióta e titkos tudomány: sohasem harcolni, lábra kapott, az óta vesztettük Magyarországot oly nagy részét el.

Te ugyan, sértetlen hadvezér, megmaradtál boldogabb időkre nekünk, s talán azért az országnak hálát is kellene mondania neked, miként a rómaiak a megmenekült Emilius Paulust üdvözölték,¹⁾ s akkor lehetséges, hogy ki elfutott, újra küzdeni fog.²⁾ Hatzfeld és Götz tábornokokról megemlékezvén, dicséred, hogy többször megbízattak és rendeletet kaptak, mielőtt harcoltak volna; de én dicsőbb példákat hozok neked föl, de a magyarok közül senkit említeni nem akarok. Tekintsd auspergi Gebhardot, ki Horvátország határán, jóllehet szerencsétlenül, de dicsőségesen ütközött meg a törökkel, lelkét Istennek, hírnevét pedig Magyarországot örök emlékének szentelve. Nézd Mansfeldet, nézd a Schwarzenbergket és Tieffenbachokat, kik a magyarokkal a magyarokért küzdöttek, s habár fiatalok voltak, még is nevüknek örökké tartó hírnevét hagyták hátra.

Nem helytelenítjük gyorsaságodat; te ugyan is azt beszéled, hogy százötven mérföldet tettetek meg; ha jó vége lett volna, s az ellenséget

¹⁾ Titus Livius.

²⁾ Ecclesiasticus.

legyőzöd, bizonyynyal Julius Cæsarral hasonlítunk össze, ki Pharnaceát nevének villámával lesújtotta.¹⁾ De sajnós! máskép történt teveled, ki miután az ellenséget megközelítetted megrendülve megálltál, megfélekezve kötelességedről, s a várakozásról, melyet a világ beléd helyezett; s vajjon nem szellemesen jegyezte-e meg rólad azt valaki, ami egykor Vitelliusról iratott, hogy oly zsibbadás fogta el lelkét, ha mások fejedelemnek nem nevezik, ő elfelejtette volna.²⁾

Tehát ezt tetted te, győzhetetlen hős! de mégis bátor harczotoknak mi volt az eredménye? Hector sértetlenül távozik s ezért várod a magyaroktól a hálát? Add vissza, amit méltatlanul elvonsz tőlök, ki hálátlanoknak nevezed őket, te minden madarak között a leghálátlanabb.³⁾ Tudd meg továbbá, hogy ha mind avval bírnánk, amit te a győzelem elérésére elszámolsz, te akkor sem jönnél senki előtt számba, míg csak egyetlen bevándorlott német, vagy olasz fenmarad, mert emlékezetedet halhatatlanná tetted. De a bölcs emlékezete csak úgy nem lesz örökké való, mint a bolondé.⁴⁾

De nincs az a kapitány a magyarok között, aki neked engedni fog akkor, mikor nem tollal kell harczolni az akadémián, hanem a harczterén fegyverrel. De minek a sok beszéd, lássunk a tethhez!

Megmondtam.

Jegyzet. A vonatkozó jegyzeteket lásd e folyóirat I. füzetében.

¹⁾ Comment. Cæsaris.

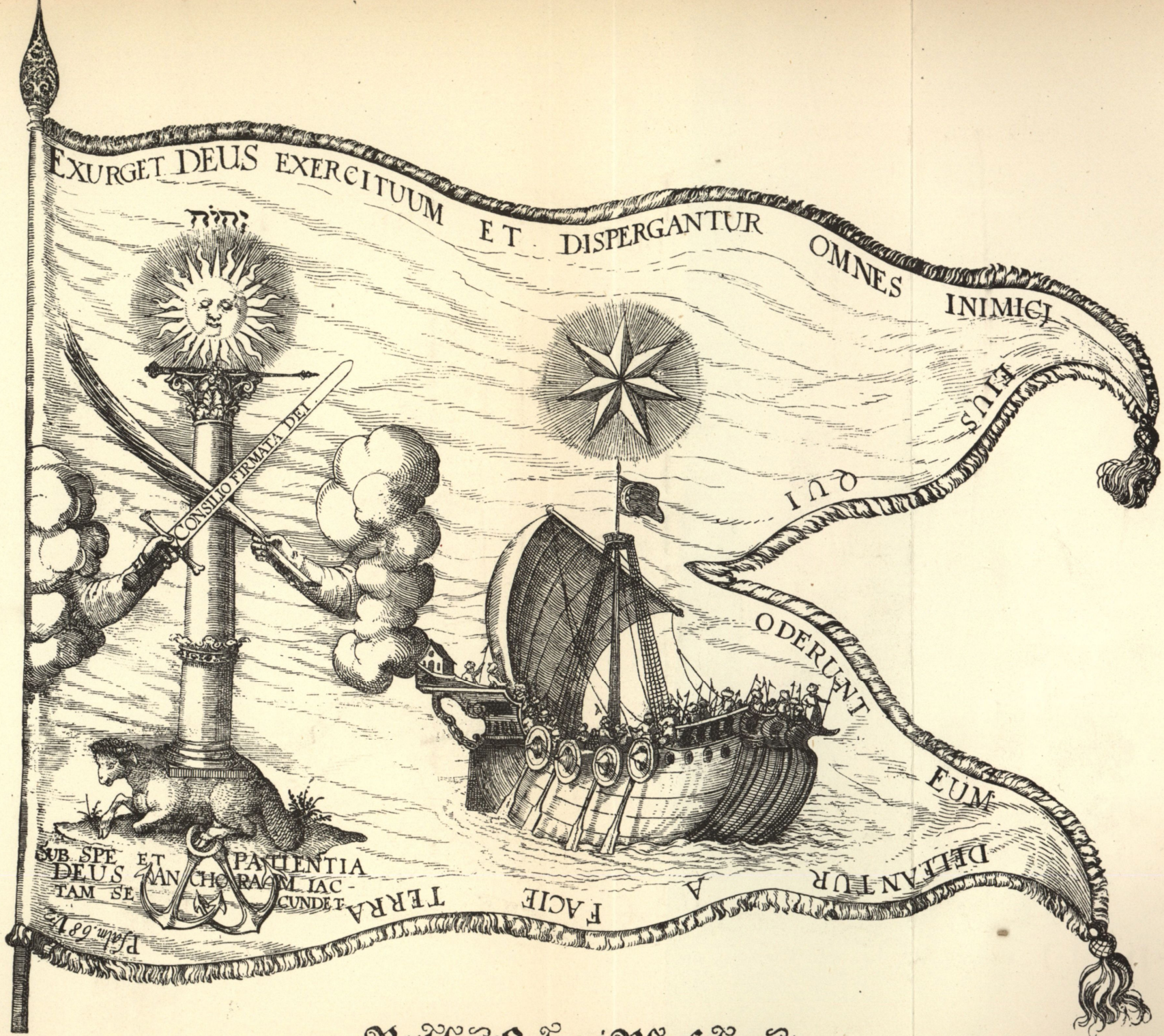
²⁾ Cornelius Tacitus.

³⁾ Ex Metamorph. Ovidii.

⁴⁾ Ecclesiastes II. 16.

GABRIEL BETHLEN D. G. PRINCEPS TRANS.
SYLVANIÆ, PART, REGNI HVNGARIÆ DOMINVS
ET SICVLORVM COMES, ETC.

Bethlen Sabor's Blutfabnen!

Welchen derselbige zu Newsol von rohtem Damaschket machen: mit gegenwertigen Figuren vnd Worten mahlen; vnd dem Emerico Turczo als Landfenderichen Solennicer abertiffen lassen.

HABSBURGI RUDOLF.

EGYKORÚ JELENTÉSEK A KORONCZAI CSATÁRÓL.

1704.

A koronczaai, vagy más néven győr-szemerei csata, egyike a kuruczvilág véresebb ütközeteinek; mondhatnók: az első rendszeres fölállításban vívott nyílt ütközet, melyet az ifjú fölkelő csapatok a császári hadsereggel nagyobb tömegben, a hadművészet elvei szerint kiküzdeni megkísérlének. Mert e csata még a háború elején, 1704. június 13-án ment végbe. Császári részről maga a fővezér gr. Heister Siegbert tábornagy vezényelt, vele lévén gr. Pálffy, Nehm, Viard, Ronow, s még vagy 5 más cs. tábornok. Rákóczi részéről a császáriaktól csak azelőtt három hónappal átpartolt gr. Forgách Simon tábornok vala a főparancsnok, a ki alatt gr. Esterházy Antal, br. Andrassy István és Ebeczky István, ekkor még ugyan csak ezredesek, de utóbb tábornokok, valának a fők. B. Károlyi Sándor tábornok, kinek szintén egyesülni kellett volna a harc elött Forgáchcsal, elkésett, — épen úgy, mint a következő évben Zsibónál.

A császári sereg a győri vár ágyúi alatt táborozék; Forgáchnak főhadiszállása Pápa volt. Innét ez jún. 10-én Szemerére nyomult elő, s a császáriak Koronczóra, hol elsáncolták magokat. Károlyi hátuk mögött a Rába-közben áll vala. Heister haderejét 10,000 reguláris cs. katona s vagy 2000 rác és horvát könnyű lovas képezé, 24 ágyúból álló, kitűnő tábori tüzérséggel. Forgáchnak, ki a dunántúli vármegyék nemességét is insurgáltatván, maga mellé gyűjté, csapatait a császári kútfők 17—18,000 emberre teszik. Mindenesetre jóval számosabb volt serege Heisterénél: azonban vagy 2—3000, azelőtt a végekben szolgált katonaságot leszámítva, csupa alig begyakorlott s gyarlón felszerelt újoncz néphad, és a

már említett nemesi bandériumok. E mellett Forgáchnak, — a ki különben azelőtt cs. tábornok lévén s 17 évig szolgálván a sorhadban, a rendszeres hadvezetést jól érté, — tüzérsége a császáriakénál négyszerte gyöngébb vala, ágyúszám szerint is: mert mindössze is hat táborig ágyúval rendelkezett. Gyalogsága talán még rendezetlenebb s hiányosabb fegyverzetű volt lovasságánál, — mindamellett újoncz csapatai, mint látni fogjuk, a tüzet jól és sokáig állták. Csapatainak minőségét Forgách ismerve: számbeli túlerejében nem igen bizott, és ezért kívánta még Károlyt is, kinek 4—5000 embere vala, magához vonni, hogy így Heister reguláris hadaival kétszeres erőt állíthasson szembe. Ez esetben biztosan remélé a győzelmet. Lássuk, e tekintetben minő rendeleteket küldött Károlynak, s úgy aztán menjünk át magára az időközben a császáriak hirtelen előnyomulása következtében kifejlett ütközet lefolyását ismertető hadi jelentéseknek — mindenekelőtt a vezénylő tábornokéinak — közlésére. A császáriaknak a koronczai csatáról szóló jelentései már ismeretesekek.

I.

FORGÁCH, KÁROLYINAK.

Szemerei mezőről, 11. Junij 1704. «Kglmedet az Istenért is kérem, (kérte csak: de ez a följobbvaló részéről *rendeletet* jelentett), hozzánk való jövetelit siettesse, mivel az német Györhöz szorúlt s igen kell arra vigyáznunk, hogy el ne szöktessük. Bár (Libény)-Szent-Miklóshoz szálljon Kglmed s onnét tudósítson azonnal, — én keresek módot benne, hogy ottan conjungálhatjuk egymással magunkat, és így igyekeznünk kell azon, mikor a vas izzó, akkor üthessük. Maradván, — stb.»

(Eredeti, a gr. Károlyi-levéltárban.)

II.

UGYANAZ, UGYANANNAK.

Szemerei mezőről, 12. Junij 1704. «Kglmed leveleit becsú-llettel vettem, s kérem tovább is a nagy Istenre Kglmedet: hoz-

zánk való jövetelit és conjunctióját *mennél jobban lehet, siettesse.* Én már bizonyosan tudom, hogy a német se a Nyulasnak (Lajta-Bruck felé), se a Vízközre nem megyen, — hanem csak az Úr-Isten hozza el Kglmedet: azonnal megmutatjuk az útját, mely felé menjen! Maradván, — stb.»

Utóirat: Itt várom Kglmedet, lölköm Öcsém.

(Eredeti ugyanott.)

III.

UGYANAZ, UGYANANNAK.

Vath, 13. Junij 1704. «Én valóban szívesen várám vala Kglmedet, hogy Kglmed segítségével ellenségünket megszegényíthettük volna; mindazáltal nem adván üdöt továbbvaló várakozásra ellenségünk, előnkben szállott, és a vitézlő rendnek szüntelen való únszolására vele meg köllött verekednem. *Jóllehet nem sokat veszítettünk,* sőt elsőben dícsíretesen viselte magát vitézlő rendünk, és velek szembenszállván, kemény ellenkezésekkel feles németet csapdoztak le és az álgylövést is derekasan megállották: mindazáltal utoljára ugyan csak hátat adtak és elszaladtak. Kire nézve Kglmedet szeretettel kérem: nyomakodjék Sárvár felé, a hol táboromat fogom gyűjtenem újban, hogy conjunctiónk után ellenségünket visszaverhessük és megszegényíthessük. Reménlem, Isten megáld bennünket!»

(Eredeti ugyanott.)

IV.

GR. FORGÁCH TÁBORNOK, RÁKÓCZI FEJEDELEMNEK.

Sárvár, 14. Junij 1704. «Kegyelmes Uram! Minekutána az nímet armáda előttünk erős helyekre mindenütt vette volna magát: Ebeczky István uram is conjungálván velem magát, — majd megnyúzott az had, hogy mért nem megyek az ellenségre? De for-

télyos táborára csak nem lehetett mennem; hanem tegnap megviradván, rendelt seregekben kigyűtt az nímet az sík mezőre. Én is kirendelvén az hadakat, kérdeztem: ha vagyon-é kedvek rajtok menni? vagy elnyomakodjunk előtte? Egy szóval csak fölkiáltának: hogy csak meg köll verekednünk! . . . És így csak öszvemenénk, úgy annyira, hogy se ágyúlövéstül, se rendelt seregeitül nem tartván az had, — olyan confusióban jutott az nímet, hogy, ha csak nékirugaszkodtunk volna, elveszett volna. De az nímet eleiben egy puskalövésnyire jutván, hogy az nímet nem lútt, csak megdőbbsent az had; három egész óráig való ágyúlövésekben csak ottan forgotunk, — soha rajta az hadat nem vihettem; holott Esterházy Antal uram és én előttök mentünk: de csak nem gyűtt! Látván az nímet, hogy környűlvettük őket és rajta már, vagyis közikben nem megyünk: rajta mene az balszárnyunkon, az ki megfutamodott, — és következésképen az többi. Az szegény hajdút (gyalogságot) ottan hagyánk, és szanaszét csak eloszlott az had; elhagytanak engem és Antal (Esterházy) urat, Andrásy Istvánt. Volt 2300 hajdú, kihez igen bíztam, — de bizony csak egy lövésre sem vehettem őket, noha magam eleikben mentem, — csak állottak, mint az barmok. Én nem akarván ezen országot (országrészt; a Dunántúlt) elhagynom, mentem mintegy húsz lóval Pápa felé, ottan találván Esterházy Antal uramat, — az ki mint az oroszlán, úgy viselte magát, — úgy Andrásy István uramat, az ki is jól megfelelt köteleességének. Onnét Andrásy uramat az Dunántúl (értsd: Duna-balpartról) való hadakhoz küldöttem, hogy gyűjenek vissza. Talám úgy itten sem hagynak. Ennek az földnek újonnan való öszveszerzésire idegyűttem, mindenfelé pátenseimet bocsátottam; 3—4 nap alatt alkalmasint öszvegyűlünk, hiszem Istent.

Óh, Kegyelmes Uram, de sok nagyhírű emberek vannak, de az harczon sohse; nem úgy bíztam hozzájuk! Kárt ugyan nem vallottunk, de azt is elhigyje Ngod: másszor nímet uram is nem oly könnyen fog az magyarokkal harczolni; igen-igen kevés híja volt, hogy föl nem vertük. Bizony, Kegyelmes Uram, az reguláris had sem állhatta volna jobban az ágyút, mint ezek; csak közikben nyargaltunk volna mink, — miénk lőtt vala az victoria! Úgy is, ha elnyomódtunk volna előttök, — csak beért volna és jobban megrontott volna. *Károlyi Sándor uramnak azon itczaka hozzám*

köllött volna gyünni: de nem gyütt, — az én hadam pedig már is úgy eloszlott volt, hogy bizony, az nímetnél nem sokkal erősebb voltam. Csak nehéz evvel az állhatatlan magyarral hadakozni!

Hallom, Haiszter az Duna mellé megyen; csak öszvegyűjthessem az hadaimat, közelítek hozzája, hogy valahogy Bercsényi uramat ne infestálja Csallóközben. Károlyi uram Rábaközt volt; írtam: gyűjjön ide, hogy diversiót tehessünk az nímetnek. De, Kegyelmes Uram, soha bizony batagliát evvel az magyarral ne tegyen az ember. Kérem Ngodat, csak híriért is küldjön lengyelt és más hadat!¹⁾ Lovas nem veszett.

Ezen Ngod meg ne ütközzék: mert bizony generosus actus (vitézi harc) volt, nímet uramnak is csak meg köll engedni; hiszem Istent, más formában megadom az kölcsönt nímet uramnak! Az hadakat is csak most ösmerhettem meg, — már ezután az vészajúk engem is jobban fognak ösmerni, én is ökö! *Bár vesse szememre egyik is, az ki közelebb ment nálam az ellenséghez.*

Csak én öszveszedhessem hamar az hadat és Ngod csak az híriért küldjön is hadat: látom én, máskint köll evvel az magyarral bánni! Ngod azonban az Dunántúl (a balpartról) való itt lévő hadaknak írjon: mert csak prédálni akarnának, — csatára pedig nem akarnak menni. Esterházy Antal csak jó magyar: az feleségét általküldi az Dunán; — holtig vagdalkozunk Ngod mellett! Hat ágyúm volt: azt is elnyerték, — de ugyancsak vitézül vettük el az processust. Hiszem, Isten megvigasztal másszor!»

«P. S. Nekem ismét mindenemet elnyerték.»

(Eredeti a vörösvári Rákóczi-levéltárban.)

V.

GR. FORGÁCH TÁBORNOK, GR. BERCSÉNYI FÖTÁBORNOKNAK.

Sárvár, 14. Junj 1704. «Addig pöké az hadam a markát, addig szólottak engem: mért nem verekeszem az nímettel? hogy

¹⁾ A fejedelem utóbb csakugyan a nagyobb részben idegen, kisebb részben felvidéki városi elemekből alakított «*reguláris hadak*» parancsnokságát bízta Forgáchra, a ki a Bercsényi, Bottyán, Ocskay, Bezerédy, Balogh Ádám, Ebeczky által oly nagy sikerrel űzött «*magyar módra való*»: csipkedő, portyázó hadakozásnak nem volt barátja. T. K.

tegnap rajtam jöve az nímet armáda, — alig rendelhettem ki magamat, és az had csak egyáltaljában meg akarván ütközni, öszvementünk, az nímetet confusióban hoztuk, három egész óráig volt dolgunk. Noha az ágyúktól semmitsem tartott az had: de az puska vígire csak nem ment az hadunk; mert az nímet nem lútt. Egyszer látja az nímet, hogy se katona, se hajdú (se lovas, se gyalog) nem akar rajtamenni, — csak nekünk puskázott, és az balszárnya legelőször, azután mind megszaladott; szegíny 2000 hajdút ottan hagytuk. Az had mind eloszlott, kire nézve idegyüttem, esmég öszveszedem őket; csak Károlyi el ne menne, hogy megegyeznék velem; épen az nap köllött volna néki magát velem conjungálni, — de jobban esett így. (?) Haiszter mely felé megyen? nem tudom; ha Pápának gyün: én az háta mellé megyek, főképen ha Rába közé akar menni; ha Kglmed (tehát a Csallóköz) felé megyen, — úgy is nyomában leszek és hadat küldök Kglmednek.

Nímet uram rajta volt: de csak nincs haszna aperto Marte (nyílt ütközetben) hadakozni evvel az magyarral! Hat ágyúmat nyerték el és kevés bagázsiámat is; de semmi, — mind jól adja Isten! . . . *Lovas száz sem veszett.* Oroszlán módjára viselte magát Antal; mi mindent elkövettünk; bár egy katona mondja, hogy előttem lett volna! Nem mondhatja nímet uram, hogy az ágyúktól fil az magyar. Egy szóval, ha rajta vesztettünk is: ugyan csak megmutattuk, hogy kisébnek vagyunk meghalni, hogysen árnyéktól szaladni. Csak ez az (dunántúli) földnek főrendi el ne pártoljon, — az köznemestül nem filek. Én ugyan csak el nem megyek errül az földrül, ha mind az Bakonban is köll bujdosnom. Tudom, küld az Fejedelem segítséget. Kglmed már által ne gyűljen, hanem vigyázzon az Dunára. Ha erre gyün Haiszter: jó volna esmég Bécs felé küldeni.»

(Eredeti ugyanott.)

VI.

FORGÁCH, RÁKÓCZINAK.

Sárvár, 17. Juny 1704. «Esterházy Antal uram kívánkozván Ngodhoz: jónak láttam ő Kglme által boldogtalan állapotom-

rúl informálnom. Minekutána az harez — az kire üstökfogva az hadak únszoltak — végbenment: mindennemű Dunántúl való (értsd: Duna-balparti) hadaim elhagytanak és Ngod felé mentek; kire nézve ezen ország (tartomány) is úgy megrímült, hogy én csak 100 lovast se vehetek föl, magam személye pedig csak Isten ingyenvaló kegyelme által tartatik meg: mert ha az ellenség rajtamgyűnne erre felé, — nem hiszem, az császárnak ne kedveskednének velem! De akárhogy lígyen már az dolog, bízván Ngodban, hogy el nem hágy és segítséget küld: az mint lehet, szaporítom és ültetem (tudniillik lóra) újonnan ezen országot. Magam addig csak lappangok. Károlyi uramat az maga istentelen (zabolátlan) hadával — kirúl Antal úr által többet üzentem, — Sopron felé expediáltam, hogy ottan Austria felé diversiót tegyen, míg én helyreállhatok. De félek rajta, hogy nyakamban úzik.

Az armistitiumot (mely iránt a császáriak alkudoznak vala ekkor), Ngod meg ne vesse: mert azalatt vagy jó módjával contentáltathatunk (kielégíttethetünk) az nímét által, vagy idegen segítségünk lehet. Mert evvel az magyar nemzettel semmitse vizünk végben; mert, ha nyer: oszol, (hazahordván a hadi zsákmányt), ha veszt, — úgy is. Nincsen súlyosabb dolog, mint evvel az országgal (a Dunán-túllal), mert környül van véve az sok rossz szomszédal. Én ugyan Stýriában, Horvátországban írtam: hogy te se bánts, — én se bántalak! Noha biztatnak az jó szomszédssággal, — kötve köll hinni az komát! És így arra felé is sok had kívántatik. Én ma, ennek az országnak (ország résznek) reménséget kívánván csinálnom, az kalocsai érsekhez (gr. Széchenyi Pál, a bécsi udvar fő békebiztosa, ki ekkor Sümegen időzik vala) megyek, szólok ő Ngával: hogy segélhetnének elő az armistitiumot? Ha ő Nga reá áll, talám nem véték, — mivel úgy sincsen hadam, az egy Károlyin kívül, s ha az is nem megyen által (a Dunán) Bercsényi úrhoz, — hogy Ngod továbbvaló parancsolatjáig mindkét fél részérül pihenne az fegyver, és maradna az nímét Mosony vármegyében, mi e táján.

Kegyelmes Uram, hacsak Ngod idegen hadat nem hoz, ahhoz az magyart nem állítja (reguláris) formalitásban: nagy rossztúl tartok! Ez az (dunántúli) föld már is megúnta az hadakozást és hadaknak való administratiót az élés (élelemszerek) dolgában, — örömet aratna is. Ha vagyon módja benne az érseknek: az én

részemről innen az Dunán az ellenségeskedéstől elállok. Jó volna Bercsényi úrnak is csak túl az Dunán azon országot nézni, és Morvának, Austriának egy időre hagyna békét. Szóval többet üzen-tem Antal úr által. Engem el ne hagyjon Ngod, Kegyelmes Uram, és küldjön hadakat hozzám.»

(Eredeti, ugyanott.)

VII.

FORGÁCH, RÁKÓCZINAK.

Vath, 26. Junij 1704. A fejedelemnek 16-án kelt levelét Ilos-vay Imre ezredes által nagy megvizsgálatódással vette; mert hallá, «hogy nímely gaznép felülem rútúl kezdtek volt szólani . . . Csak Ngod nékem kegyelmes Uram legyen és balvélekedéssel ne legyen felülem, — az többivel egy csöppet sem gondolok! Tudja Isten: emberséges ember vagyok és Ngodnak oly igaz hive, az ki soha bizony Ngodat el nem hagyja. Hogy ezen ütközet nem succedált: az hadverés Istennél áll! De ugyan csak meg köllött egyszer mutatni nímet uramnak, hogy mi is szemben merünk állni ő kegyel-mével! Tudja Isten, elkerültem volna az harczolást: de az hadak mindenképen akarták; hiszen, szégyen volna énnékem nem har-czolnom, midőn az had maga akarja! Nem dicsekedésből irom, de Kegyelmes Uram, csak nem láttam, az ki közelebb lett volna nálam az ellenséghez. Én kívánságuk szerint rajta vittem, előttök mentem, — ha nem akartak az ellenség közé menni: én egy em-ber vagyok, magam ezereket föl nem verhetek. Az mi hadaink res-publica alatt állván, hacsak őnékiek tetszik, — én ezután is meg-verekezem, énrajtam el nem múlik. Hiszen van Ngodnak Cap-rara generálissa (Bercsényi?), — legyen Haiszler is!»

Károlyi ma idejött és Szombathely tájékára fog menni, Vas és Soprony vármegyék fölszedésére; ő a Rábán fölül, én itt a Rá-bán alól fogok vigyázni, s majd csak helyreállítjuk a dolgokat, noha még vagy on itten 3000 had a Dunántúl valókból, — Fehér-vár táján lappanganak széjjel a falukon, onnan kell az ezerekhez hajtatni; kérem, Ngod onnan (Duna)-Földvár tájáról parancsoljon

ez iránt. — Köszöni a Rákóczitól küldött szép nyalka török paripát. Az ő társzekereit a harc után a saját katonáifélék fosztották ki; másként eljöhettek volna. «Kegyelmes Uram, ha *regularis had* e mellett nem lesz: nem igen megyünk evvel elő! Az *regularis hadnak* szerzésében szép módja vagyon most Ngodnak. — Jó Kegyelmes Uram, ne haragudjék Ngod reám az hajdúk elvesztések miatt: *bizony nem vezett ötszáz!* (?) Ez pedig *igazán bataglia volt.*»

(Eredeti, ugyanott.)

VIII.

GR. KÉRY FERENCZ LABANCZ FŐÚR, GR. PÁLFFY MIKLÓSNAK.

Magára a koronczi csata lefolyására nézve sokkal érdekesebb és sokkal több részletet tartalmaz gr. Kéry Ferencz kir. főlovászmesternek, az ütközet szemtanújának, gr. Pálffy Miklós országbíróhoz Bécsbe, a harc után harmadnapon, Lánzsér várából írott tudósítása. Kéry gróf, a ki I. József királynak és hg. Eszterházy Pál nádornak bizalmas embere, Bercsényinek rokona, Forgáchnak pedig régi barátja vala: az udvartól a békealkudozások s az ezeket megelőzendő fegyverszünet ügyében küldetett le a nádortól adott utasítással június elején Bécsből a kuruczok fejeihez, különösen Forgáchhoz, kit 11-én reggel már Győr-Szemerénél talált. Ez szívesen látott vendégeül fogadá őt, s a tőle átvett előterjesztéseket tüstént a fejedelemhez küldvén, addig maga mellett kívánta marasztalni, a míg Rákóczitól a válasz megérkezik. Kéry ott maradt tehát Forgách táborában. Így esett meg aztán, hogy a harmadnapra hirtelenül kifejlett ütközetnek — Forgách által biztos szemlélő helyre állított — szemtanújává lön. Minő hangulat uralkodott Forgách főhadiszállásán s mi folyt le a csatát közvetlenül megelőzőleg, az előtte nem sokat titkolódzó régi pajtás környezetében? továbbá mint fejlődött ki, mint ment végbe a harc? — mindezt Kéry gróf élénken s tüzetesen elbeszéli meglehetősen pártatlannak látszó tudósításában, mely épen ezen okokból kiváló történelmi beccsel bír.

Ennek előrebocsátása után, szólaltassuk meg őt magát.

Lánzsér, 15. Junij 1704. «Nem kétlem, Kegyelmes Uram, Exciád vette leveleimet, melyekben írtam Exciádnak, úgy Méltóságos Herczegnek (Eszterházy Pál nádor), úgy Exciád által az Főlséges Udvarnak, hogy vévén Forgách uram *salvus conductus*át (védő-levelét): azonnal megindultam az táborra ő Kigyelméhez; az hová — noha nagy veszedelemmel (?) — de szerencsésen érkeztem, az elmúlt szerdán (jún. 11.) regvel, Győr-Szemere nevű helységhez. Az hol megbeszélvén instructióm szerint az dolgokat is, — az mint lehetett, intettem is az jó békességre; azt felelte: Igenis, valamint azelőtt, úgy most is tiszta igaz szívvel abban közremunkálódni kész; de minthogy Haiszter úgy bánik ezen nyomorúlt országgal, — az ráczok által tudniailik Győri-Szent-Mártonban (Pannonhalmán) mind levágatta az barátokat; Wesprint (Veszprémet) előbb megsarczoltatván, azután fölégetvén, az népét levágotván, az káptalant elrontatván, úgy az káptalan-személyeket (több kanonokot) levágattatván; az egyik (kanonok) pediglen épen akkor mise fölött lévén: az oltárnál fejét vévén, az oltáron tüzet rakván az pogány ráczok, az asszonyok saját gyermekét az anyjokkal megölettetvén, nyársra vonattatván, megsüttetvén, erővel megétetvén, azután elevenen verembe vettetvén az anyjokat is,¹⁾ — megparancsolta Rákóczi: *semmibe ne ereszkedjék Forgách uram, az ő hire nélkül!* Azért szememláltára írt mindjárt Rákóczinak, tudtára adván ezen (békeajánlati) dolgot; nekem pediglen megparancsolta: míg válasza nem gyün, ott legyek az táboron, hogy megjüvén az válasz, siethessek vissza az Főlséges Udvarhoz. Mely-

¹⁾ Hogy a kegyetlen *Heister* istentelen hadai Veszprémben, a már kiadott védőlevelek megszegésével, 1704. május 10-én mindezen és hasonló iszonyatosságokat, *valósággal elkövették*: azt számos egykorú adat igazolja; többek közt magának a fő békebiztos gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek és veszprémi püspöknek 1704. május 16-án Székes-Fehérvárról ez iránt I. Lipót császárhoz intézett panaszos fölterjesztése, valamint *Heister* vezértársának, gr. Pálffy János horvát bánnak, az érsekhez 1704. június 5-én szintén ezen ügyben írott válasza, melyben Pálffy e dolgok megtörténtét bevallja: de a felelősséget érettek *Heisterre* veti. (L. J. F. *Miller*: *Epistolæ Archiepp. Geor. et Pauli Széchenyi*, etc. I. 245—247. és 315—316. l.) Az egyik kanonoknak a ráczok az oltár előtt löporral tömvén tele a száját, torkát, úgy robbantották széjjel a fejét. És több ily rettenetességek; de azért meg nem büntette őket se *Heister*, se Pálffy, sem az udvar, soha. T. K.

lyet is megcselekedvén, — azonban minémű casus interveniált (esemény jött közbe), alázatosan repraesentálnom (jelentenem) Exciádnak el nem mulaszthattam.

Méltóságos Uram, csötörtökön (jún. 12.) vacsora fölött jün Talián Ádám uram Károlyi uramtúl, mondván Forgách uramnak: «Kegyelmes Uram, Károlyi már elérkezett az népivel és vagyon Rábca és Rába között; hanem tovább Ngod mit parancsol? elvárja.» Melyre felel (Forgách), Rátky Dániel uramnak: «Ezt hallja Kigyelmed, — azért Kigyelmed mindjára menten Károlyi uramhoz¹⁾ és mondja meg neki: *Még ez éjjel általtakarod jék és szálljon Koronczóhoz,²⁾ holnap pediglen igen korán jüjjön az táborra;* már nem késem, — ha ki nem jün az sánczbúl az német: ott is megütöm!» Evvel elment mindjárt Rátky uram; de, mi okra nézve, mire nem? azt nem tudhatom: ugyancsak azon éjjel által nem takarodott az Rábán (Károlyi).

Másnap hajnalban megfúják az *készülöt* az táborban, azután csakhamar az *fölülöt*, mondván: Minthogy Károlyi tábora jün, — rendelt seregekben legyenek! Mind maga pediglen Forgách uram egynehányad magával lóra ült, és megyen elejekbe (a vélt Károlyi-éknak). Már két hold hosszányira nem voltak az seregek az tábor-túl. Kimenvén Forgách uram, — hát Forgách uramat puskázni kezdik az ráczok, (Heister elővédei). Akkor veszi észre magát, hogy nem Károlyi hada³⁾, hanem az egész német tábor.⁴⁾ Nosza, hamar vissza, és rendelni az seregeket. Egy nyommá sem kergeték. Csakhamar (csata)-rendbe vevén, ment *maga Forgách uram, mintegy 6—7000 emberrel* az német tábor felé, *háta megé az németnek;* azonban, minthogy messzi köllött kerülni, mondja Antal (Esterházy) úrnak: «Kigyelmed édes Öcsém-Uram vegye azonbanba (azon

¹⁾ Bizonyára Rátkytól küldé meg II. sz. a. főtebb közlött levélkéjét Forgách Károlyinak, a ki azon fölül még a következő üzenetet is vitte.

²⁾ Rába-Patona vagy Mérges felől; azaz: Heister táborának hátába, oldalába.

³⁾ A ráczok és az e név alatt velök együtt értett horvátok ezen korban *magyar huszárruhát viseltek*; ezért nézhette őket Forgách távolról a várt Károlyi könnyű-lovaságának.

⁴⁾ Június 13-ika ez évben *péntek* volt, a babonás Heisternek szokott *támadó napja*. Ezért indult ki táborából ép ezen a napon. T. K.

közben), míg én odaérek, az hadakat rendbe és menjen arczúl rajtok; az két szárnyát pedig commandérozzon az egyiket (a jobb-szárnyat) Andrássy uram, az másikat (a balt) Ebeczky uram, és mikor én az hátulját megütöm, — akkor egyszersmind (egyszerre) neki! Lehetetlen, ennyi néppel az Isten meg ne segítsen bennünket! . . . Kigyelmed pediglen, édes Sógor Uram, — úgymond nekem, — menjen ki az külső fiók-istrázsára Árpás felé, (tehát a balszárny legszélén kívül), és nézze meg az nyulátszatot. Onnand, — ezt megvervén, — térjen vissza hozzánk, és váraozván az válaszra, menjen föl ismét Bécsbe és fáradozzék az kívánt békességben!»

Avval elmenvén Forgách uram, azonnal úgy lett az dolog. Csakhamar özszvevévén Antal úr az hadakat, megindul. Az német mind csak helyben marad, egy nyommá nem ment, sőt ellenkezni sem engedett a ráczoknak. (Esterházy) igen-igen lassan megyen, az szárnyával együtt; egy ágyúlovésnyire gyüvén az némethez: elkezdette az német az lüvést az ágyúkkal, — de eleintén mind fönt lútt. Közelgetvén pediglen Antal az két szárnyával,¹⁾ míg Forgách uram — minthogy messzi köllött kerülnie, — odaért, noha mind ígetést-nyargalvást ment az ágyúlüvés alatt, akármely könnyen egy félóránál tovább; nehezen állván (Esterházy csapatai az ágyütüzet), és látván, hogy Forgách uram is közelget: megindult (Antal) és rajta az ráczságon, — ki is előtte volt az németnek, — azonnal megtolta és békergette. Onnend tovább az németre; igazsággal írom Exciádnak: három salvét (sortüzet) megállotta, olyanmódon, hogy bár soha az német se állja jobban. De végtére ugyan Antal úr szárnya (Forgách szerint a balszárny) megfutamodott; az német egy kis korig (kis darabig) utána nyomakodott, — megint megállott. Olyan tűz volt is, hogy én már egynihány országos harcokat láttam: de ehhez hasonlót nem; tartott tovább két óránál. Az ágyúkkal (a német), minthogy feles (sok) volt, szintén úgy adott salvét, valamint az apró puskával.

Károlyi hada, az lüvéseket hallván, igen költözködött által az Rábán, az minthogy már innend is lévén: ígetést-nyargalvást gyütt volna segítségke az magyaroknak, — de késő volt, nem érhetett reá. Elég az, hogy teljességgel megverte az német az magyart és elszél-

¹⁾ Esterházy két szárnyával nyilván oldalba akará fogatni Heistert.

jesztette. Bizony veszett, az mint én conjecturáltam, 5—6000 magyar, ha nem több.¹⁾ Avval elszaladott az magyarság Pápa felé, Károlyi pedig Árpás felé (vonult); gondolnám, ismét conjungálni fogják magokat; mit fognak mívelni, mit nem? Isten tudja.

Ezket mind szememmel láttam; de, hogy aztán megszaladt, — bizony én is elgyüttem Rábaközön által Kapuvárig, onnénd Keresztúrig, az honnénd irtam Forgách uramnak: ha mi válasza jün Rákócztúl, adja tudtomra, azonnal akár hozzá s akár innend directe Bécsbe elmegyek. Mi válaszom jün? azonnal Exciádnak, úgy az Fölséges Udvarnak hírévé adnom el nem múlatom. Keresztúrról tegnap érkeztem ide. — Épen most értem, hogy Forgách uram Sárvárott volna, de nem bihetem, úgy szintén Antal úr, melyet meg is engedem, minthogy az felesége ott volt. Az magyarság pediglen zászlóstúl szökik haza; tegnap is Niczky János ezere (Sopron vármegyei lovas had), az mint mondják, jött haza. Jó volna amnyštiát adatni nekik, alkalmasint megszorodnék velek az ő Fölsége armádája. Az nagy irgalmas Istenért, Exciád gondolkodjék errül az (túl a dunai) földrül: mert teljességgel elpusztúl, mind az kurucz miatt s mind az német miatt; mert *kegyetlenségét ismerjük Heisternek és az ebsinálta ráczoknak*; ha ide erre a (sopronyi) földre találunk jünni, *nem nézi: ki jószága? kuruczé, vagy*

¹⁾ Ezt ugyan rosszul «conjecturálta» Kéry, a ki csak a három óra hosszatt tartott tömérdek ágyú- és puskalövésből ítélte s ennek túlzott öldöklő hatást tulajdonít vala; úgy szintén az üldözést is — még a harc befejezte előtt eljövén, — hevesebbnek hihette, mint a minő volt. Mert magok a császáriak — a kik a harctérnek urai maradtak, — hivatalos jelentéseikben, melyek pedig nagyon túlzottak szoktak lenni, *nem egészen 3000-re teszik a kuruczok veszteségét: «Die Rebellen sollen gegen 3000 Mann verloren haben».* (L. «Feldzüge des Prinz Eugen von Savoyen», kiadja a cs. és kir. vezérkar; VI. köt. 162. lap.) Nagyobb részt gyalogság veszett; a könnyű-lovasságban csak az üldöző ráczok tehettek némi kárt. Miután azonban gr. Forgách tábornok szerint mindössze csak 2300 hajdú vett részt a csatában: ez valamennyi csak nem esett el, — el is futott, el is rejtőzött (a Rába berkeiben s mocsaraiban), vagy elfogatott kétségkívül egy részök. És így bőven számíthatunk, ha az elesett lovasokkal együtt a kuruczok összes halottainak számát Koronczónál, kerekszámban 2000-re becsüljük.

*ő F'ölsége hívéé? — mind eléget bennünket, és így leszen jutalma az hűségnek.*¹⁾

Szintén most írt ide Esterházy Dániel uram, hogy az hajdúság ismint rendbe vette volna magát, úgy az (lovas) kuruczság is, úgy az Károlyi is az népivel reáért volna végtére és hogy alkalmazint megverték volna az németet; lehet ugyan: *de én nem láttam, mert mihelyt szaladt az kuruczság, én is eljöttem.* Tudom, odaföl (Bécsben) eddig jobban megértheti Exciád.»²⁾

(Eredeti a gr. Pálffy-seniorátus levéltárában Pozsonyban. Arm. VII. Lad. 4. Fasc. 1. Nro 59.)

E föntebb közlött levelek, különösen gr. Kéry iménti tudósításának adataiból, meglehetősen tiszta képet nyerünk a *koronczai csatáról* s ennek harcászati lefolyását könnyűszerrel rekonstruálhatjuk.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ A viszonyokat találóan jellemző sorok, egy labancz főúr tollából.

²⁾ Azt császári kútfők is említik, hogy Károlynak elkésve odaérkezett hadai a csatatéren a németek zsákmányoló katonáiból levagdalának. (Ugyanott.)

AZ 1278. ÉVI MORVAMEZEI (DÜRNKRUTI) CSATA.

Három rajzmelléklettel.

Az 1278. évi hadjárat, mely a morvamezei másképp dürnkruti csatával Habsburgi Rudolf dynastiájának megalapítására lényeges befolyással volt, reánk magyarokra már csak azért is érdeket keltő, mert Rudolf győzelmét a király segélyére siető magyar sereg megjelenése és hősiesség magatartása idézte elő.

A német krónikások a magyarok harcászokasait gáncsolják, és különösen e csatában szerzett érdemeiket kicsinylik, a német történészek pedig a magyarok döntő közreműködéséről vagy hallgatnak, vagy csak melleleg emlékeznek meg, irigyelvén a babérkoszorút, mely a magyarokat e csatáért méltán megilleti.

A magyar nemzet sorsa mindig az volt, hogy napjait küzdelemben töltse.

Mikor más nemzetek fiait a kard helyett már rég ekét és tollat forgattak, mi még akkor is harcoltunk, hogy élhessünk, hogy a magunk és mások jogait oltalmazzuk; egyetlen elégtételünk ezért az, hogy hazánk mellett az egész művelt világ védői voltunk.

A mi váraink falain dőlt el sokszor a többi népek nyugalma, és a magyar vér árán épült a nyugati műveltsége.

A századokon át elrejtve tartott ősi családi levéltárak az utolsó 25 év alatt közkincsé váltak, s a felhalmozott levéltári adatok, kiadatlan okiratok rendszeres feldolgozása nemzeti dicsőségünk számos részletét csak most tárja elénk. Ezek közé tartozik a magyaroknak a morvamezei csatában viselt szerepe is, melyet általunk fölkarolt nagyfentosságú okiratok s más adatok nyomán a következőkben földeríteni igyekszünk.

A német királyságra emelt Habsburgi Rudolfnak Ottokár, cseh király, hódolását megtagadta; Rudolf uralkodói tekintélyének megóvása, mint nemkülönben birodalmának biztossága érdekében is kénytelen volt kard élére bízni, a mit békés úton el nem intézhetett.

A háborúra a közvetlen okot egyébként azon körülmény adta, hogy Rudolf Styria, Ausztria, Karinthia és Krain tartományokra, mint megüresedett hűbérekre, igényt tartott és ez igényét Ottokár ellenzése daczára is érvényesíteni igyekezett. Az augsburgi gyűlésen azonban a cseh király vonakodott megjelenni, minélfogva ez ügy a gyűlésen elintézhető nem volt. Rudolf ekkor Ottokárt birodalmi átok alá helyezvén, megtámadta és 1276-ban a nevezett tartományokat erőhatalommal elfoglalta.

Ottokár, bár csupán Cseh- és Morvaországok maradtak birto-
kában, magát még mindig elég erősnek tartotta a mérkőzésre s a háborút két év múlva megújította.

A küzdelem, mely jelen földolgozás tárgyát képezi, 1278. évi augusztus 26-án Rudolf király javára dőlt el.

* * *

A morvamezei csatában Rudolf korának legjelentősebb vezére gyanánt tűnik fel; kitünő tulajdonokkal bírván, melyek őt a vezéri szerepre már amúgy is képesítették, ezekhez még bő haditapasztalat is járult és hogy II. Frigyes német császár harcaiban nem hiába vett részt, azt a morvamezei csatának rendezése eléggé mutatja.

Ottokár, Csehország királya és Németország főpohárnoka, a korabeli fejedelmek közt szintén kiemelkedő alak volt.

Vezéri képességeiről kiváló tanúságot tesz az 1273-ik évi magyarországi hadjárat. Ottokár e hadjáratban Laa vára alá parancsolt hadait személyesen indította meg Magyarország ellen; azonban, mielőtt serege még teljesen gyülekezett volna, Német-újvári Henrik bán 30,000 magyar s kun lovassal megtámadta, és egy ütközetben, melyben Ottokár veje Dürnholt Ulrik elesett, megverte. Ottokár Laa váracspan nyert menedéket; de már harmadnap, midőn serege 60,000 főre szaporodott s így a magyarok fölött túl-

erőre jutott, a harcot megújította s a magyar sereg fölött diadalt aratott. Ottokár a visszavonuló magyar sereget nyomban követte, a mi kezére került, részint feldúlta részint zsákmányul ejtette, míg végre Detrekő váránál ereje megtörvén, az országot elhagyta.¹⁾

De ép ezeket tekintve, alig érthető erélytelensége, melyet az 1278-iki hadjáratban látunk. Hogy Rudolf helyzete felől, Dunán való átkeléséről, a magyarok szövetségéről stb. számos összeköttetési folytán, ne értesült volna, mint a hogy meglepetése mutatni látszik, alig föltehető. Inkább képzelhető az, hogy 1260—1273. évi hadjáratainak sikerei túlbizakodottá tették, s a magyar sereg segélyére súlyt nem fektetett.

* * *

Rudolf IV. Lászlót, a magyarok ifjú királyát, megbízható szövetségesének biztosítá, mi a haimburgi találkozás alkalmával még az által is megerősítettett, hogy Rudolf egy leányát László testvérének, Andrásnak, hitveséül felajánlá.

A szövetség Ottokár ellen tervezve, annál tartósabbnak ígérkezett, mert Ottokár és a magyarok közt az előző harczok folytán keletkezett izgatott érzület még folyton tartott.

A Lászlóhoz intézett segély-felhívások Rudolfnak készséggel odaigértettek; a király általános fölkelést rendelt. Eltekintve a kunoktól, a magyar nemzet által kiállított haderőnek fele gyalog harczosból állott, és ezen oknál fogva a morvamezei csata a magyar hadügy kifejlődésében nevezetes tényező; igaz ugyan, hogy a nagy számban jelenlevő gyalogság harczban nem alkalmaztatik, és csak a tábor őrzésére szolgált, de a seregnek már csak azért is előnyére vált, mert képesíté lovasságát teljes számban értékesíteni.²⁾

A harczoló magyar sereg túlszáma tehát magyar és kun lovasságból állott; fegyvere: íj, puzdra, paizs, kard és buzogány;

¹⁾ Percz IX. 705. l. és László király 1288. évi megújított adománylevelét, mely latin szövegben és magyar fordításban jelen füzetben, a «Hadtörténelmi Okmánytár»-ban foglaltatik; az eredeti oklevél a nemzeti múzeumban, a Sóos-család levéltárában.

²⁾ Köhler II. köt. 119. l.

a nemességnél már szórványosan, kiki tehetsége szerint pánczélinget sőt vértet, kikészített állatbőröket (kutzát) viselt, szőrmés könnyű fanyeregben ült; elég általánosságban — de különösen a nemességnél — az aczélsisak volt elterjedve. A magyar könnyen lovasított nemesség szálfegyvereivel a nehéz német lovasság harcát nem állta, ellenben az íjjászok segélyével, kik első vonalban szórták halálhozó nyilaikat, kitünően volt alkalmazható, mi a Morva melléki csatában fényesen be is bizonyult.

Nagyon ismerték a magyarok azon előnyt, mely íjjaikban rejtett; nyilaik sisakot és vértet átverték,¹⁾ s ennek tudatában csak akkor bocsótkoztak kéztusába, midőn a nyilak hatása elégségesnek bizonyult.

A kor lovagszellemétől áthatva, a német krónikák elfogultan emlékeznek meg a magyarokról. Azt regéli például a kolmári krónika: «hogy a Morva mezején nem igen akartak volna a magyarok beleharapni, és a salzburgi annalok felhozzák, hogy elméjük inkább rablásra mint harcra volt lekötve». De valamennyien részrehajlók, mert a magyarok igazi sikereit elhallgatják, különösen pedig azt, hogy tulajdonképen ők valának elsők, kik a cseh-morva sereg első harcvezetését tönkre tették.²⁾

Sőt a verses krónika írója a magyar íjjászokat tökéletesen mellőzi, amennyiben őket mint köznépet föl se veszi, hanem csupán a nemességet két harcvezetésbe alakulva említi.

A német tartományok csapatai német szokás szerint nagyobb részt nehéz lovasságból állottak; a lóanyag ehez alkalmas volt; fegyverzetük pallos, lándzsa; vaspánczélos vértékbe öltöztetve, lovaik nagyrészt szőr- és posztó-takarókkal fedve, a lovak nagy, széles, háromszögű paizzsral védekeztek.

Ottokár lovassága, német módra felszerelve, csupán tömeges lökemre szánt, kevés mozgó képességgel bíró, nehéz lovasságból állott; fegyverzete az előbbiekhez hasonló volt.

¹⁾ Chron. de gestis princip. S. 7. Köhlernél idézve a II. köt. 107. lapján.

²⁾ Chron. Colm. 250. Rudolphus rex libenter vidisset, quod Ungaros cum Cumanis congressi fuissent, sed eos ipsi inoadere minime voluerunt. Ann. S. R. Salisb. 804. istiquidem prelia sustinebat, illi verospolia ponderabant.

A gyalogság mind két részről lándzsa, dárda, bárd és törrel volt ellátva.

A pánczéling a XIII. század nehéz lovasainak és lovagjainak fő védő fegyvere volt. Nadrág, lábbeli és kesztyűk lánczfonásból készültek; térd- és könyök-csuklók még bőrből valának; a lemezes vaskesztyűk csak a század vége felé jöttek alkalmazásba, a lábbeli még nem volt vaslapokból összeállítva.

A csatában résztvett, vagy legalább a harctéren jelen volt erők összege a következő:

Német-osztrákok és magyarok:

német lovas	---	---	---	---	---	---	2,000
kun lovas	---	---	---	---	---	---	16,000
magyar lovas	---	---	---	---	---	---	20,000
magyar gyalog	--	---	---	---	---	---	20,000
összesen	---	---	---	---	---	---	58,000

vagyis 38,000 lovas és 20,000 gyalogos.¹⁾

Csehek:

morva lovas	---	---	---	---	---	---	3,000
német lovas	---	---	---	---	---	---	15,000
lengyel és sziléziai lovas	---	---	---	---	---	---	2,000
cseh gyalogság	---	---	---	---	---	---	24,000
összesen	---	---	---	---	---	---	44,000

vagyis 20,000 lovas és 24,000 gyalogos.²⁾

A rabló mód, melylyel Ottokár e hadjárat megindítását Laa és Drosendorf városok megvívásával bevezette, mind inkább utánzásra talált; a napi szükséglet és lótáp a földnépétől a legiszonytatóbb erőszakoskodásokkal harácsolás útján szereztetett be; ennek hatása alatt a sereg szelleme és fegyelme lazult. A hosszadalmas tétlenség a környéket kimerítette, a takarmányolással elfoglalt harczosok száma naponta növekedett s ezek a tábortól távol csa-

¹⁾ Klingenberg és Thomas Tusscus olasz értesítő szerint a 2000 német egyez. A nehéz lovasok mellékszemélyzete, mint nem harczoló, nincs kimutatva.

²⁾ Köhler II. köt. Auhang 780. 119. lap.

tangoltak; ebből kifolyólag nem lehet csodálkozni a cseh források egyező kimondásán, hogy Rudolf támadólagos föllépése a csehekre meglepőleg hatott.

Az idézett rablásokból sok eshetett a magyar s kun lovasok rovására, mit a német krónikások nagy előszeretettel idéznek, — pedig ott, hol már Ottokár serege legeltetett, alig találhatott valamit a magyar, mi gyors elvonulásukat a csata után némileg meg is magyarázza.

Ottokár seregében még árulásról is beszélnek a kútfők, melyet Rudolf nagylelkűen hű küldönczökkel vele tudatott. A csata előestéjén Ottokár országnagyait sátrába hívatta, és fegyvertelenül körükbe lépve, ezt mondá :

«Itt állok fegyvertelenül köztetek, teljes bizalommal hűségtekben, ha van azonban egy is, ki irántam rossz szándékkal viselkedik, nos jobb ha most egyedül esem el, mintsem a csatában ezerek velem haljanak». ¹⁾

1278 május elején Rudolf ügyei korántsem állottak oly előnyösen, mint az egy kezdeményezésre utalt vezér terveivel összeegyeztethető lett volna.

Mindjárt a vizáلكodások kezdetén a Morva mezején letelepedett hatalmas Chuonringi nemzetség fellázadt; ennek feje, az ifjú Henrik, Ausztria marsallja volt, és Ottokár Ágnes nevű leányát bírta nőül. Chuonring elpártolása következtében, ki az országban nagy népszerűségnek örvendett, sok osztrák lovas az ellenség táborába szegődött. Még a csatát megelőző napon két főúr, egy Passaui és egy Pfanbergi gróf, Rudolf táborát elhagyták. Így cselekedtek a krónikaírók szerint mindazok, kiket Ottokár pénzzel megvesztegetett.

A bajor Henrik herczegnek Ottokárhoz való csatlakozása következtében Rudolf előnytelen helyzete még inkább súlyosbodott, mert ezáltal felső német birtoklásaitól elválasztatott; toborzás céljából kényszerülve volt Albrecht fiát a Felső-Rajna vidékére, — megbízható férfait pedig birodalmába küldeni, hogy szövetségeseit a fölkelésre serkentsék.

Az 1277. évi sarch, mely alól Rudolf alattvalóit nem ment-

¹⁾ Hermanns Altahensis M. G. SS. XVII. 410.

hette föl, a kedélyeket felizgatta, és midőn 1278 tavaszán Ottokár készülődő szándékát elárulta, nyílt ellenségeskedésekre vezetett, mit azonban Rudolf május közepén nagy erélylyel lecsillapított.

Rudolf 1278 július derekán még sereg nélkül Bécsben időzött, és egyező följegyzések szerint, az osztrák tartományok vajmi kevés-
sel járultak az új állam megalakulásához. Bécs, midőn királyát védtelenül látta, engedélyt kért más gazdát kereshetni, ki őket meg-
védeni képes legyen; a város polgármestere, Poldram pedig, még a magyar Kőszeghivel is paktált.¹⁾

Az augsburgi gyűlés előtt (1276) a viszonyok lényegesen má-
sok voltak, akkor mindnyája érdekében volt a hatalmas Przemys-
lydát lefegyverezni, ki valamennyi német herczegnek veszedelmes
vetélytársa volt; most azonban Rudolf lett a hatalmasabb, és még
hatalmasabbá válhatott; senkinek sem állt tehát érdekében, őt
megizmosodva látni.

Rudolf csekely seregének hű része osztrák és német lovagok-
ból állott; összefűzve ügyével, készek valának vele bukni vagy
győzni, — halálmegvetéssel küzdtek utolsó lehelletig. Jellemző, hogy
az elesettek közt 13 Trautmannsdorfi lovag maradt a csatatéren.

Ily viszonyok közt Ottokár június vége felé Prágából nagy
rokonszenv nyilvánítása mellett Brünn felé útnak indúlt, hogy itt
a morva és cseh fölkelőket, valamint lengyel és éjszak-német
zsoldosait maga köré gyűjtse.

Július 16-ig időzött itt, a honnét útját folytatta, a nélkül,
hogy hadat izent, — s anélkül, hogy seregét összegyűjtötte volna.
Ekkor László magyar király már Győr alatt állott, és a gyülekező
magyar sereget Pozsony felé indítá.

Július 20-án Ottokár Drosendorfnál, a Felső-Thaya folyásán
fekvő jelentéktelen erősség előtt, táborba szállt. Ezen hely megvédése
Maisan István ausztriai marschalra bízott, ki aránylag csekély
legénységével a számos ostromgépekkel ellátott Ottokár ellenében
16 napig hősiiesen védekezett.

Augusztus 6-án Ottokár a váracs megvívása után Laa felé for-
dúlt; mielőtt azonban ennek urává lett, azt a hírt vevé, hogy Ru-
dolf a Dunán átkelt, s feléje közeledik. Ugyane napon László

¹⁾ Lásd Codex epistolaris. Rudolf levele a pápához.

serege Pozsonynál táborozott, elébe pedig Taufers gróf küldetett, menetét sürgetendő. Rudolf Drosendorf és Laa várai ostromlásának hírére alig tehetett egyebet, minthogy türelmetlenségében a magyarok elé ment; ezek elővédje Pozsony alatt a Dunán már átkelt.

A Lichtenstein Otto és Saldenhoven vezetése alatt álló osztrák és stíriai fölkelés még alig ért be, Rudolf már *augusztus 13-án* Bécsből Haimburgba sietett; itt hajók segélyével a Dunán átkelt, és kis seregével másnap Marchegget elérte, hova hét nap lefolyása alatt a fölkelő csapatok gyülelekezését rendelé. Marchegnél találkozott Rudolf a magyar sereg elővédjével, mely György mester vezénylete alatt 2000 előre száguldó kun és 6000 magyar lovasból állott.¹⁾

Emmersbergi lovagot György mester mellé adva, ez az elővéd azonnal Laa felé parancsoltatott, hogy az ellenség erejéről, melyről nagyon nyugtalanító hírek keringtek, biztos híreket szerezzen.²⁾ E feladat az ellenség meglepő felriasztása által tökéletesen megoldott, mert eltekintve, hogy az ellenség erejéről meggyőződés szerzhető volt, azonfelül Ottokár gyors eltávozását eredményezte, ki miután 12 napig Laa alatt vesztegelt, annak vívását félbeszakítani kénytelenített.

A cseh sereg táborának fölriasztása a magyar lovasság által *augusztus 17-én* ment végbe.³⁾

Augusztus 18-án Ottokár, György mester újbóli támadását visszavervén, az ostromlással felhagyott, s Prinzenдорfon át, hol meghált, *augusztus 19-én* a Morva folyó közelében fekvő Jedenspeigenre menelt.

A cseh kútforrások azt állítják, hogy Ottokár az ostromlást élelmezés hiánya miatt hagyta félbe.⁴⁾ A salzburgi annalok szerint a magyarok egyedül még nem készthették volna Ottokárt ezen visszavonulásra, de miután még a lengyelektől erős-bitéseket várt, a Lengyelországba és Sziléziába vezető utat biztosí-

¹⁾ Tört. életrajz. II. köt. Kun. László 65. lap.

²⁾ Klosterneuburg. Ann.

³⁾ György mester 1285. évi adom. levele.

⁴⁾ Ann. Ottakariani 192.

tani óhajta, melyet Rudolf most fenyegetett. Ezen két véleménynyel szemben legvalószínűbb, hogy mindkét tényező együttesen hatott Ottokár elhatározására; kétségtelen különben az is, hogy az élelem hiányát a magyarok váratlan megjelenése idézte elő, mi még általában fokozódhatott, hogy Ottokár Stillfrid felé siető szállítmányaiban kárt vallott.

György mester ugyanis, ki Ottokár által visszautasított, szállítmányaiban keresett kárpótlást, várván a viszonzásra kínáló alkalmat; érzést tartva Ottokárnak visszavonuló seregével, közeledett Rudolf hadai felé.

Marchegg, melyre most Rudolf csekély hadával támaszkodott, pillanatnyilag jeles hadászati jelentőséggel bírt, és sziget alakú fekvésénél fogva elegendő erős volt. E pont birtoklása biztosítá a legrövidebb összeköttetést Magyarországgal, melyből főereje még közelgőben volt, biztos átkelő pontot nyújtott a Morván, fenyegette Ottokár összeköttetéseit Morvaországgal míg ez Laa alatt állott, és megvédte a Dunát azon eshetőségre, ha Ottokár Laaról el, ez ellen fordúlna. Rudolfnak itt ki kellett tartania, míg elegendő erőket gyűjtött, hogy a harcot felvehesse.

Ezen nyomasztó helyzetben a svábokról még mit sem tudott, és Kézai szavai szerint «mint Isten segedelmét várta a magyarok seregét!» mit *augusztus 21-ike* neki meghozott.

E napon érkezett be a baseli püspök is a svábokkal és salzburgiakkal, továbbá a Nürenbergi örgróf, az osztrákok tartalékhada, a stiriai fölkelők, a karantánok, krainaiak, a Heunborgi gróf.

A csehek királya ezalatt megfoghatatlan aléltóságban jedenspeigeni táborában tétlenül maradt, és semmit sem tett, hogy seregét az ellenséggel érintkezésbe hozza.

Augusztus 22-én László király a Morva balpartján kéznél volt, s Rudolf nem késlekedett más napra a stillfridi magaslatok elfoglalására (2 $\frac{1}{2}$ mérföld) a parancsot adni.

Kedden, augusztus 23-án a magyar sereg a Morván átkelt; a kunok képezték a menetoszlop élét, ezt követte a magyarok derékhada, míg Rudolf a németekkel hozzá csatlakozott. Dürnkrot alá érkezvén a magyarok, a csehekkal szemben, egy mérföldnyi távolságra, táborba szállottak; ezek mögött Stillfrid közelében a németek.

A Weiden patak áthatolása után kirendelt magyar elővéd (kunok) az előterep átkutatásánál arról győződött meg, hogy a tábor homlokzata előtt elterülő nádas nem ingovány, a lápos tökéletesen száraz, még nehéz lovasok által is áthatolható. Azonban ezzel nem elégedvén meg, a kunok előbbre tolakodtak és a cseh előőrsoket a mai Dürnkrut völgy-szegélyéről elűzték.¹⁾

Az elővéd zöme itt is, mint Laa váracs alatt, óvatosan vissza tartatott, megszállta a Morva völgyének nyugati szélét, és szemmel tartá Jedenspeigent, mely az előcsapatok által tökéletesen meglepetett. Ezek 100-at leöltek, 200-at pedig foglyul ejtettek.²⁾

Azonban a cseh sereg vezérlete intézkedéseket tett tekintélyes erők elvonására, mire a magyarok (kunok) ismét visszahúzódtak.³⁾

Erre Rudolf személyesen akart meggyőződni a terep minősége, az ellenség ereje és magatartása, és szövetségeseinek ügyessége felől, velök egyúttal gyorsabb bajtársi kapcsolatot óhajtván létrehozni.

Augusztus 24-én szerdán az egész tábor készenléte mellett szemrevételezésre indult, melyről nagy meglepéssel tért vissza, azon meggyőződést szerezve — miszerint a csatát megkoczkázathatja.

Augusztus 25-én, csütörtökön, Rudolf egész seregét elővonta a Weiden pataktól délre eső emelkedésekre, csatarendbe állítá, azon elhatározással, hogy a döntő harcokat másnap virradóra megkísérti.⁴⁾

Ottokár Jedenspeigentől keletre állott a síkon; előtte terült el a Kruti föld Dürnkrutig; az ellenség kibontakozását megakadályozni azonban, úgy látszik, szándékában nem állott, mert a magyarok az előőrsoek elűzése után, úgy a megelőző kémszemlénél, mint a csata napján a csehek táboráig jutottak.⁵⁾

Mielőtt e hadjárat döntő harcával megösmernénk, szükség-

¹⁾ Stíriai verses krónika 142—143. szakasz.

²⁾ Rudolf tudósítása III. Miklós pápához, 200 lengyelt és 100 foglyot említ, Fejér V. II. 458. l. A foglyok lengyelek és szászok voltak. A halottaknak szokás szerint a kunok fejeiket leütötték és szákmányútl ejtett sisakjaikban hordták, díjat várván érték — mit busásan megis kaptak.

³⁾ Stíriai verses krónika.

⁴⁾ Lásd a 8-dik sz. mellékletet.

⁵⁾ Stíriai verses krónika.

ségesnek mutatkozik a csata rendezésére befolyással volt tényezőket szemügyre venni.

Rudolf már 19 éves korában II. Frigyes 1237. évi olaszországi hadjáratában részt vett, s később előszeretettel alkalmazza a cortenuovai győzelmes csata rendezését, mi általánosságban a XIII. századbeli csaták jellemvonása lett.¹⁾ E kornak harcászati tagozása kiválóan II. Frigyes harcjelentéseiből vehető ki.²⁾

Kétségtelen, hogy Frigyes harcscsoportjai, mint a hogy ennek előtte, úgy ezután is alkalmazásba jöttek. Ezek az élen egy tompaszögbe végződtek; miután a tompa szög egy négyszögű csoport elébe alkalmaztatott, a «cuneus» kifejezés nem úgy magyarázandó, mintha az egész csoport alapjában egy hegyes háromszöget képezett volna.

Az egyes csoportok fejlődött vonalban 5—10 soros mélységgel alakultak.

Már a XII. században a könnyű lovasok az I-ső harcsvonalban alkalmaztattak — Cortenuovonál pedig egy-egy csoportja a harcsvonalnak 500 (de több is) — a III-dik harcsvonalban 3—400 lovassal alakult.

Ilykép alakult Rudolf serege is, mely a kunok kivételével hét harcscsoportot alakított; a csoportok mindegyikéhez zászlós urak lettek beosztva.

Megkülönböztetésül és hogy a harc leghevesebb zajában is fölismerhetők legyenek, a küzdő felek jelvényekkel látták el magukat, így: Rudolf serege fehér keresztet viselt hátán. Jelszó: Róma! Christus! volt.³⁾

A csehek serege három harcsvonalból állt, két-két összesen hat harcscsoportból. Jelszó: Prága! (vagy Budajovice-Praha), ismertető jel minden ember mellén egy zöld kereszt. Zöld volt a király lobogója is, fehér kereszttel rajta. A verses krónika 152-ik szakasza így örökíti meg:

¹⁾ Köhler I. köt. 216. lap.

²⁾ Köhler I. köt. 217. lap.

³⁾ Lásd II. Frigyes cortenuovai csatáját «Hic Rom!» Köhlernél I. köt. 218. lap és a verses krónika.

darob swebt ein sturm van
 der waz gruen als wie ein graz
 darin ein kreuz gesnitten waz
 dasz waz weiz wie ein snee.

A verses krónika és salzburgi annalok mint leghitelesebb egykorú források után, a morvamezei csata rendezése következő volt.¹⁾

I-ső harcvezonal. A magyarok és kunok három harczcsoportban; utóbbiaknak saját ősi szokás szerint megengedettett, nyíl és dárdával szétszórtan a szárnyak körül rajozni, ismétlődő támadások által a csehek sorait nyugtalanítani. A magyarok, két dandárba osztva, egy-egy harczcsoportot képeztek egymás mögött.

II-dik harcvezonal. Az osztrákok két harczcsoportban egymás mellett. Az egyik csoportnál az ország zászlaja a sassal, a másik csoportnál az osztrák lobogó az agg Hauslauri Konrád zászlós kezében, mint jelvény (signum).

III-dik harcvezonal. A németek (svábok) három harczcsoportban egymás mögött. Ebből alakult még külön egy tartalék. Az öreg Kapell-t (Berthold von Kapellen), az utóvédhez beosztva, oda utasította Rudolf, hogy egyelőre harczba ne egyeledjék, hanem ha majd a kívánt pillanatot elérkezettnek látja, akkor erélylyel rontson az ellenségre.

A verses krónika e körülményről még azt is följegyezte, hogy ezen feladatot Pfanberg gróf, kihez Rudolf eleinte fordult, következő kimondással utasította el magától: «Mit gondolnak majd rólunk, látva hogy a veszélyből menekülni akarunk».

Az öreg Kapell-t csak is azzal lehetett némiképp megnyugtatni, hogy Summerau Konrád adatott melléje, és hogy a király azt komolyan követelte; de mindketten lovagjaikhoz mentek, mentegetődzve a király parancsával.

Az uralkodó lovagi becsület felfogásai szerint, mindenesetre kényes feladat volt, tétlenül nézni a többiek órákig tartó viaskodásait.

Egy ehez hasonló jelenet 100 évvel később, 1364-ben az auray-i csatában is ismétlődött.²⁾

¹⁾ Lásd a 8-dik számú mellékletet.

²⁾ Köhler II. köt. 124. l. 4-dik megjegyzés.

A rohamzászló a Nürnbergi örgrófnak (egy Hohenzollernek) volt átadva, ki azt a stíriaiak élén lobogtatta, mellette segédkezett Fürstenberg gróf.

A történeti nevezetességű terep, melyet Ottokár magának a harc-színhelyévé kiválasztott, már a quadok, markománok, szlávok és avarok küzdőtere volt.

Az itt leírt csata színhelye a Morva vízének jobb partján, 2500 × szélességben és 5000 × mélységben Dürnkruz és Jendenspeigen közt terül el.

Lapos dombok határolták északon és nyugaton, e területet, mely akkor Kruti földnek neveztetett; keleten a Morva folyó, délfelől a kis Weiden patak folyt.

A Morva víze nem csak a folyó nagyságánál, de a partok meredekségénél fogva is jelentékeny volt; ellenben a Dürnkruztól délre folyó Felső-Weidenpatak magában akadályt nem képezett.

A Kruti föld természetes határaival egy bekerített torna-helyhez volt hasonló, és térbeli viszonyainál fogva a középkor seregei csekély arckiterjedésének, az egyes harczcsoportok tömör alakjainak és mély tagozásának megfelelt.

A csata lefolyása.

Augusztus 26-án hajnal hasadtával Rudolf serege a baseli ferenczrendi püspök által megáldva, csatarendben várta megindítását.

Az egymás mögé alakult három harczvonal következőképen indítottatott csatára:

Elöl 10—15 főnyi falkákkal az ügyes kun íjjászok rajozták körül az ellenség tömegét — ezrével röpítvén rá gyilkos nyilaikat; utánok Trencsényi Csák Máthé nádor vezérlete alatt az I-ső dandár az ellenség harczvonalára veté magát; ezt követte a II-dik dandár, gróf Schildberg István parancsa alatt. Végre László király fedezetere Rajnold, a Basteck-ek nemzetségéből származó Rozgonyiak őse, kipróbált kun és magyar harczosokkal néző szerepre kárhoztatva, oldalállásból figyelte meg a csata lezajlását.¹⁾ A könnyű kun lovas

¹⁾ A colmari krónika szerint Rudolf László királyt, tekintve 18 éves

íjjászok rajharcza soká tarthatott, s csak miután fegyverök hatása érvényre jutott, követte ezt a magyar nemesség döntő rohama; ez alatt az íjjászok a szárnyak mögé gyülekeztek, hogy a magyar lovasság szárnyaihoz csatlakozva, újbóli támadással az ellenséget üzőbe vegyék és a zömmel egyetemen a csehek táborára rontsanak.¹⁾

Ottokár, I-ső harczzonalának tönkretételét látva, mellette el a II-dik harczzonalával a Weiden patakon átkelő osztrákokra veté magát. Ezek a Weiden patakhöz közeledvén, a baseli püspök kezdeményezésére, ki az ország zászlósa mellett lovagolt, egy szent enekre zendítettek:

«Sand Marey mutter und Maid
All unsere not sey dir gekleit».

Reggeli 9 óra lehetett midőn a csata egész arczzonalban fellobbant; az osztrák sereg két egymás mellett küzdő harczzo-

korát, megkereste, hogy a harczzban részt ne vegyen; minek emlékét az idézett forrás ekkép örökíti meg:

Es ist der Unger Gewohnheit
Und setzend auch offenbar
Ir Kunig sey zu achpar,
Darzu daz er schul streiten;

Kételyek merültek fel az iránt, vajjon László király részt vett-e az 1278. aug. 26-iki csatában. De részvételét kétségtelenné teszi az Annalium Austriae Contin. Vindob. Percznél IX. 710. l. és György mester adománylevelének szövege, mely így mondja — «azon sereg egy csatasorát a mi gyors megérkezésünk előtt vitézül megtámadta és három jól felfegyverzett cseh katonát hordlegénységével együtt a csatamezőn elfogván, felségünknek ajánlotta, kiket mi Rudolf király úrnak ajándékoztunk».

¹⁾ Kézai Simon, a salzburgi annalok és Rudolf király levele Leo pápához, így mondja:

Az elővéd nyílzápora a csehek első harczzonalát megingatja, és az óvatosan visszatartott magyar nemesség második harczzonala előretörtet, hogy az íjjászok harczzát tökéletesen kihasználja, az ellenség első harczzonalaát üldözőbe veszi.

A késedelmet tehát a colmári krónika tévesen magyarázza, mert ismeretlen volt a magyarok eredeti harczzaszatával.

A salzburgi annalok azt mondják, hogy a magyarok és a németek három harczzoportba alakultak; és ha a krónikák felfogásának hitelt adunk akkor, a magyarokat a csata bevezetésénél, mint előharczzonalat kell képzelnünk.

portja Ottokár II-dik harczzonalával összeütközvvén, ez az osztrákok vereségével végződött; itt hullott el a 100 éves Hauslani Konrád zászlós úr, kinek fáradt karjaiból Lichtenstein Henrik izmos kezéhez jutott a lobogó.

E küzdelem alatt Rudolf III-dik harczzonalával meglehetősen hátra maradt. A harczzsoportok közötti nagy távolság, minek oka egyrészt a magyarok nagy száma, másrészt az augusztus havi nagy por volt, a kölcsönös közreműködést megnehezítette. Az osztrákok visszavonulása már majdnem meneküléssé fajult, midőn az osztrák III-dik harczzonal épen a Felső-Weiden patakon átkelőfélben volt; a menekülők keményen üldözttetve, Rudolf e III-dik harczzonalára vetik magukat és ott leírhatatlan zavart okoznak.

Idáig nyomúlhatott tehát Ottokár II-dik harczzonala, vagyis a hozzá híven maradt németek; mert közel kellett lennie ezen harczzonalnak ha Fullensteinnak sikerült Rudolf királyt megközeleltetni. Ugyanis e német lovag a csehek királyának fogadalmat tett, hogy Rudolfot magát megöli; böszült lovon, előre szegzett lándzsával neki is rontott, — azonban Rudolf, ki a lovagias gyakorlatokban kitünően jártas volt, a roham elől kitért; kísérete ekkor a vakmerő lovagnak esett s azt elűzte, — de a király lova is ingott, végre terhével a Weiden patakban összeroskadt.¹⁾ Reménytelen helyzetéből Ramswag thüringi lovag szabadítá ki a királyt, és saját lovára segíté.

Ezen vésztteljes pillanat délben lehetett;²⁾ Rudolf ismét lovasítva az azalatt előbbre jutott III-dik harczzonal nehéz sváb lovagjai után vágttatott, — kik leghevesebb harczzba keveredtek az ellenséggel, mi Ottokár II-dik harczzonalának megfordulását eredményezte.

De a lengyelek Ottokár futásnak eredt harczzsoportjait fölvtették s Rudolf sváb lovagjainak csak ezután akadt nehéz munkájok. Rudolf ekkor a harczzhelyzetről gyorsan tájékozva, Kapell-t tartalékával balra előre vonta. *Ugyanez időben ért a harczz*

¹⁾ Archiv für Schweiz von Johann Winterthur.

²⁾ Rudolf levele a dogehoz.

*színhelyére a Laa felől gyorsan közeledő György mester, magyar és kun lovasaival s Kapell csapatával együtt a csehek jobb oldalába tört.*¹⁾

A csehek jobb szárnyát átkaroló e hatalmas támadás az elől viaskodókra sem maradhatott hatás nélkül és a teljes eredmény nem ama ravasz hangnak tulajdonítható, «der Feind flieht!»²⁾ hanem valószínűbben a magyar bárdok és kardok halált szóró csapásaiban leli magyarázatát.

Mindjárt délután lehetett³⁾ midőn György mester az ellen jobb szárnyához érkezett; a lökés hatalmával a rendetlenségbe jött ellenség harczcsoportjait a már egyszer adott irányban a Morva vize felé kergette, mire Ottokár serege — kitérni akarván, — nagyobb része a habok közt talált sírjára.

Csak a csehek királyi hőse, egy kis elszánt s válogatott kísérettel harczolt még, mintha maga akarná a csatát megnyerni; azonban csak hamar észre vette elhagyatott helyzetét s Drösing felé magát keresztül vágni iparkodott; de szerencsecsillaga végkép lehanyatlott; Ottokár az utána iramodó győztesek által körülkerítettik, lova elbukik; a futásban való menekvést megveti, fogsága ellen küzd, míg végre 17 sebből vérezve, egy pallosdőfés és egy törszűrás következtében meghal. A verses krónika Emersberg Berchtoldot nevezi megölőjének.

Minden királyi díszől megfosztva, s félig meztelenül maradt

¹⁾ A német krónikák és Köhler is Kapell rohamának tulajdonítják a csatadöntést. Azonban — tekintsünk vissza mily erő állott Kapellnek rendelkezésére; az a 60 lovas nem tehetett volna oly nagy kárt az ellenség sorai-
ban, ha György mester nem érkezik időre erre a szárnyra és Kapell támogatva, tevékeny részt nem vesz e csatában.

És itt szembeötlő László király levelének szövege:

«és a cseh királylyal folytatott nagy csata alkalmával (et in magno conflictu etc., a Laa alatti ütközet kisebb volt a Morva mezei csatánál) ugyan ez a György mester az ellenség sűrű fegyveres csatasorába hirtelen betört, kemény harczolás közben megsebesült és kilencz csehet ejtett foglyúl.»

²⁾ Köhler III. köt. 136. l.

³⁾ Chron. de gest princip. Bohmer. F. I. 7. «Comissum est prelium a mane usque post meridium.»

Ottokár hullája a csatatéren, mignem azt Rudolf király később fejedelmi pompával eltemettette.¹⁾

A közel fekvő falvak lakossága 10 mérföldnyi kiterjedésben napokig a hullák kihalászásával foglalkozott, hogy sisakjaikat leoldozhassa.²⁾

Augusztus 26-tól 27-ére Rudolf a csatatéren ütötte föl táborát; 27-én a magyarokat Laa alá küldte, ő maga Felsbergre menetelt.

A jutalom, melyet diadaláért a magyar sereg és király vett, azon ékszerekből állott, melyeket Ottokár hat évvel azelőtt jogtalanul lefoglalt, s azon zsákmányból, melyet a csehek táborában találtak a kunok. A még 1260-ban ugyancsak a Morva vize mellett vallott vereséget s az azóta szenvedett sérelmeket a magyar sereg véresen megtorolta, s megelégedett a csatatéren szerzett gazdag zsákmánnyal, a rabszíjra fűzött sok hadi fogolylyal, az ellenségtől nyert zászlókkal és címeres paizsokkal, melyeket László, mint a magyar fegyverek dicsőségének örök időkre szánt emlékeit, a székesfehérvári egyház falaira függesztetett.³⁾

Mesének bizonyúl tehát a németek azon gyűlöletes állítása (Ann. S. R. Salisb. 804. l.) mintha a magyaroknak szándékában állt volna Rudolf királyt valamennyi némettel felkonczolni; mert ha ezt csakugyan végre akarták volna hajtani, már csak túlnyomó erejöknel fogva is könnyen megtehették volna.

Négy napi pihenés után a magyarok hazájukba bocsáttattak, miután harczi dicsőségükhöz új babért fűzve a Habsburg-dynastia megalapításához kiválóan hozzájárultak.

A veszteségek német részről igen csekélyeknek, cseh részről jelentékenyeknek mondatnak. Az adatok mindkét félre együttesen 12,000 és 20,000 közt váltakoznak.

Rudolf, miután Morvát nehézség nélkül meghódítá, egész Kolinig hatolt, hol a Brandenburi Ottó örgróf közbenjárásával Ottokár unokaöccsével a béke megkötöttetett.

* * *

¹⁾ Lásd Rudolf találkozása László királylyal a csata után; 6. szám alatt mellékelte kép.

²⁾ Verses krónika.

³⁾ Kézai e. h. 122. l.

Számos e korbeli királyi okirat tanúskodik a magyarok vitézségéről és bátorságáról:

Máthé nádor a csata hevében lóról bukik; Dénes mester, Péter fia az Oslí nemzetségből, vére omlásával kiragadja őt a neki rohanó ellenség elől, s ismét lovasítva a harc zajába hozza, és még a krónika írója is Chákról ekként emlékezik meg:

«Soha cséplő úgy nem csévelt
Mint Trencsényi azt tevé
Róf hosszú karjával.»¹⁾

Omode, a későbbi nádor, jobb keze mutató újját vesztette el e csatában.²⁾

Forgách öse, András, az Ivánka fia; Szegedi Benedek fia Apa s a Guthkelet nemzetség egyik tagja;³⁾ a Bori család öse, Miklós;⁴⁾ a Sztáraiak öse Jákó; Miskolci Péter és Sándor;⁵⁾ mind annyian derekasan harcoltak!

Vid László, az Irinyiek öse, a cseh király törvénytelen fiát, Miklós herceget, foglyúl ejté; minek emlékére a család maiglan lánczra vert királyfit kék mezejű paizsában ábrázolva visel.⁶⁾

Péternek a Dorog fiának s testvéreinek, kik a Morva mezején Ottokár ellen vitézül harcoltak, adta László király néhány nap múlva az említett ütközet után 1278 szeptember 1-én bizonyos ösi birtokukat, melyet a hűtlen Pál és fiai, Miklós vajda, István és a lefejezett Gergő tartottak bitorúl elfoglalva.⁷⁾

¹⁾ László király oklevele Ung. Magaz. IV. köt. Ezen tetteért adományozta Péternek László király 1279-ben az elkobzott Dágót. Magy. tört. életrajzok 1886. II. évf. 5. füz. 66. lap, 4. megjegyz.

²⁾ Endre király 1290. évi adománylevelével ungvármegyei birtokában megerősíti.

³⁾ «in quo Ottocarus . . . se receperat vix fuge medio liberatus.» Magy. tört. életrajzok.

⁴⁾ «Cum Rex Bohemorum ante faciem exercitus nostri fuga denectus se ad castrum Laa recepisset.» Magy. tört. életrajzok.

⁵⁾ Budai II. darab.

⁶⁾ Heraldisch genealogische Zeitschrift «Adler», 2. szám, 17. lap és 6. szám, 64. lap. 1871. évből — továbbá Magy. tört. életrajz. II. köt. Kun László 68. lap.

⁷⁾ Magyar tört. életrajzok. 59. l.

A «zewedi» íjjászokat Baranya megyében az Ottokár ellen tanúsított jó magatartásukért László király 1279-ben nemesíti.¹⁾

Piros Péter és Synka Tamás, György mesternek hű követői,²⁾ s végre György mester maga, László király diadalmas vezére, méltóan sorakozik e hősök mellé, kinek sikerült korának mozgalmas időszakában magának dús érdemek mellett halhatatlanságot szerezni.³⁾

A morvamezei csata a XIII. század legérdekesebb csatáinak egyike. Már maga a módszer, a hogy Rudolf a magyarokat megnyeri, de még inkább a mód, a hogy őket a csatában alkalmazza, nagy vezéri képességet mutat.

A csata vezetését Rudolf az utolsó pillanatig erősen kézben tartja az által, hogy a sváb nehéz lovasokat a végső harcra fenntartja, míg a könnyű magyar csapatokat óvatosan de fokozatosan alkalmazza, míg végre a tartalék alkalmazása, valamint a magyarok átkarolása által a diadalt kivívja.

A magyarok az I-ső harczvonalat képezik s a csehek I-ső harczvonalát visszavetik és üldözőbe veszik, mi által a II-dik harczvonalnak szabad tevékenységet biztosítanak. Ez kevésbé szerencsés és a csehek német zsoldosaiból alakult s Ottokár által személyesen vezetett második harczvonala ellenében vereséget szenved, s a győzelem nagyon is kétséssé válik vala, ha a tartalék ügyes felhasználása és György mester időszerű megjelenése a harcot Rudolf javára végre el nem döntik.

Reánk nézve a dologban a legérdekesebb az, hogy a csatában a főszerepet, mint ezt beigazoltuk, valóban a magyarok vitték s a csata eldöntését is magyar fegyverek idézték elő.

SÓVÁRI SOÓS ELEMÉR.

¹⁾ Kápolnai, Ludovica Académia közl. 1879. év. novemberi füz.

²⁾ György mesternek adott adománylevelek a Nemzeti Muzeumban.

³⁾ László király adománylevelei György mester részére 1285. és 1288. évekről a nemzeti múzeumban, a Sóos-család levéltárában. Az 1285. évi okirat jelen füzetben közölve.

ARAD KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNETE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

IV.

ARADMEGYE VÁRAI.

1242—1526.

Nagy szerencsétlenség érte Arad vármegyét a tatárjárásban s irtózatos nyomorúság és inség uralkodhatott az 1242-ről 1243-ra menő télen. Különösen lakossága fogyott meg nagyon. Valószínű, hogy ekkor kezdtek tömegesebben betelepedni a románok és pedig a hegyvidéken kívül az Erdőháton is, hol oly sokat gyilkoltak a tatárok. Sámolykesziben és a hozzátartozó falvakban külön vajda kormányozta az oláhokat,¹⁾ így Halmágy vidékén is;²⁾ ekkor telepedhettek le a Hegyes-Drócsa-hegységben, melynek gerincze képezte jó darabon az akkori Arad és Zaránd vármegyék határát.

E telepítés különösen érdekes. Épen 200 évvel a tatárjárás után halljuk annak említését,³⁾ hogy Világosvárnak oláh várnemesei vannak a magyarokon kívül. Az oláhoknak a várjószágon való megnevesítése csak a tatárjárás után történhetett. Károly-Róbert 1331-ben nevezi először várnak *Világost*, a mikor egyúttal több

¹⁾ Münchener kir. levéltár, Brandenburgi György féle acták, Fasc. XVI., Nro 104. Aradon ma is köztisztületben áll a Kristyóry-család, melynek alapítója Boár, kinek fia, Boalya, a *zarándi oláhok vajdája*, 1404. Zarándban Krisesórt stb. kapta a királytól.

²⁾ Orsz. levéltár, Dl. 30,188. szám. Azon oklevél 1495-ből, emez 1451-ből való.

³⁾ 1441-ben, Ulászló király oklevelében. Orsz. lev. NRA. fasc. 957. Nro 4. és György rácz despota 1444. évi örökbevallásában, u. o. Dl. 13,786. sz.

faluval egyetemben *Széchy* Dezsőnek és fiának ajándékozta¹⁾ s így királyi vár jellegét egyelőre megszünteti.

Más betelepülők voltak a *kunok*, kiket Bolgárországból visszahívott a király s a Duna és Tisza közt, a Körös folyók mellett s a Körösök és a Maros közt telepített meg,²⁾ Arad-Zaránd vármegyének sík részén is. Sőt a Maros-Temes közében is laktak,³⁾ mint az ország nemesei. IV. *László* király utóbb 1279 aug. 10. elrendelte, hogy a kunok csak a számukra IV. *Béla* által kijelölt helyeken lakjanak és ott szálljanak meg; nekik adta ottan a királynéi udvarnokok s más szolgálattelvők, vagy örökös nélkül elhalt nemesek földeit, s pénzért vagy cserében a nemesek és várjobbágyok azon földeit, melyek a tatárjárás óta az ő szállásaik közt pusztán állanak. A nemesek és várjobbágyok benépesített szállásait és falvait azonban nem szabad bántaniok. Egyebek közt a csanádi püspököt is megbízta, hogy fölkeresve egy zászlós úrral s két nemessel az egyházmegyéjében szállásoló kunokat, a pogányokat megkeresztelje, a belföldi foglyokat szabadon bocsáttassa, a kun szállások közt fekvő pusztá földeket pedig vizsgálta meg.⁴⁾

A kunokat azért telepítette le IV. *Béla*, hogy fölfrissítse velök a várkatonaságot; csakhogy e pusztai nép alkalmasabb volt támadásra, mint helyvédelemre. Nem feladatom annak vázolója, rövid időn a harctéren mint szereztek ismét hírt, nevet maguknak s a magyaroknak a kunok.

Míg azonban a nagy király mindent elkövetett, hogy királyi birtokokon letelepítve, a helyvédelemre is alkalmasakká tegye őket,⁵⁾ ők e vidéken is többször fenyegették a magántulajdont. 1280-ban

¹⁾ Hazai Okmánytár, III. 110—111.

²⁾ *Hornyk*, Kecskemét tört. I. 121. — *Gyárfás*, A jász-kunok tört. II 339. *Szabó*, Kun László, 83—84. l.

³⁾ Torontálban, Mokrin táján feküdt 1244—1450 körül a kunok Szentlészéke. L. Karácsonyi, A kunok Délmagyarországon. (Tört. Értes. 1882. 93—107. l.)

⁴⁾ L. a 2. jegyzetet.

⁵⁾ Sajátságosnak mondhatnók IV. Béla azon adományát, melylyel 1265 ápr. 16. Benedek *aradi* prépost szolgálait, Simout és Sinkót, Fényes, *zalai* várjobbágy földével jutalmazza, (Hazai okmánytár. VI., 130—132.), ha nem tudnók, hogy a prépost maga is zalai családból származott és csaknem folytonosan a király udvaránál tartózkodott, mint alkanczellár.

nyíltan fellázadtak a Tisza és Maros mentén lakók.¹⁾ A határon levő egresi monostort megvédte ugyan ellenük a *Rátold*-nemzetség négy tagja ;²⁾ Pélt azonban, a Fehér-Körös balpartján (akkor Zarándban) egy *Fancsok* nevű kun erőszakosan elfoglalta s bár ő maga csakhamar elesett, vagy meghalt, özvegye mindaddig elfoglalva tartotta, míg 1283 június 23-án IV. *László* vissza nem adta azt *Apa* vagy *Aba* comes fiainak, Gergelynek és Jakabnak, az Apafiak és Bethlenek őseinek.³⁾

Végre haddal nyomúlt ellenök a király. Hód helységnél, a Hód tava mellett, mindenestre az érdekelt Zaránd- és Aradmegyék fölkelt nemesei által is támogatva, verte meg a kunokat. Gergely mester, Miklós fia, a király szemeláttára több kunt megsebesítvén, Erzsébet anyakirályné örömében az ő szekerészeinek és favágóinak Varsánd (Wosyan) nevű földjével jutalmazta meg őt s testvéreit, Dénest, Mikét, és Lászlót.⁴⁾ A futó kunok menekülésének természetes vonala a Maros volt s így átvezetett Arad vármegyén. A megye nemessége azonban, mely kétségkívül örült a rendbontók baján, néhány év múlva eléggé érezhette a megalázottak boszúját.

1285-ben ismét rengeteg erdőkbe, tavak és lápok közé kellett menekülnie, másként alig védhetvén magát a tatárok ellen, kiket a kunok Krimiából behittak s kik óriási hadaikkal megint előzőnlőtték az alföldet. Arad vármegye súlyosan szenvedett a pusztítások következtében ;⁵⁾ e második tatárjárásnak azonban nem akadt Rogeriusa s minden részlete homályban maradt.

A kunok letelepítése tehát nem sikerült⁶⁾ s ha itt, az esemé-

¹⁾ L. az évszámra nézve: *Szabó*, Kun L. 99—100, 1.

²⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. V. 3. 207.

³⁾ *Wenzel*, Árpádk. új okm. XII. 388. És orsz. levéltár, Dl. 1146. az erdélyi káptalan 1353. évi átiratában.

⁴⁾ Orsz. levéltár, Dl. 1179. (1284-ből); és *Fejér*, Cod. Dipl. V., 3., 215. *Haan* L. szerint (Békésvármegye hajdana, I. 315.) Varsándot azért írták eleinte Vosiánnak, mert «lakosai s tulajdonképi alapítói besenyők (Vosani, Bossani, Bissen) voltak». 1269-ben azonban Fehérvár mellett is említnek Wosyant! (Hazai okl. 57.) Varsánd és Varsány neve, *Herman* szerint (A magyar halászat könyve, I. 27.) halászattal való foglalkozásra mutat.

⁵⁾ *Wenzel* a M. Encyclopædiában, III. 678.

⁶⁾ Kunok állítólag tovább is laktak a régi Zarándhoz tartozó egyik faluban, Kenderesen vagyis Kerekegyházán, melyet a Bói nemesektől fog-

nyeknek eléje vágva, már is elmondottam Arad vármegyére vonatkozó szerepök főbb adatait, ez csak azért történt, hogy a várkatonaság ilyenemű felújítását czélozó kísérletek felől azonnal tájékozódjunk. Arad vármegyében a XIII. század végén külön kunságnak semmi nyoma.

IV. *Béla*, a haza újjáalapítója, nemcsak idegen vagy rokon népelemek fölhasználása által akarta növelni a nemzet erejét, hanem a megmaradt nép becsületérzetét s hazafiságát is oly tökének tekintette, melylyel okvetetlenül számolnia kell. A fő- és köznemességet, valamint a főbb papságot itt is, mint mindenütt, kedvezésekben részesítette, hogy a haza iránt nagyobb áldozatok hozatalára buzdítsa.

Aradban az oligarchia élén továbbra is a hatalmas *Csanád-nemzetség* állott, melynek egyik tagja, Kelemenös bán, volt aradi főispán fia, Pongrácz, a tatárjárás után¹⁾ két új falut telepített meg a vármegyében; Pongráczfáját s Pongrácztelkét, szép tölgyerdők és berkek közt, — Pongráczörvénye nevű halastóval is ellátva.²⁾ A Szárazér és a Maros közt feküdvén, a népnek elég jó menedékhelyül szolgálhatott. Az *Ahtony-nemzetség* épen a tatárjárás utolsó véres jeleneteinek, a pereginek és egresinek vidékén birt egyes helyeket, Pécska és Nagy-Lak közt egész összefüggő vidéket. Az *Aba-* vagy *Apa-nemzetség* Székudvar, Varsánd, Árkicsalán s a Fehér-Körös és Maros közt volt nagybirtokos.³⁾ A Makraaljától a biharmegyei Sarkadig, a Fehér- és Fekete-Körös közében, az egész Erdőháton a francia származású⁴⁾ *Becse Gregor-nemzetség* volt az úr s Biharban, Zarándban egy-egy helynév emlékeztet a család

laltak el. V. ö. Békés és Zarándmegyék bizonyságievelét 1397-ből. Orsz. levélt. Dl. 4253., 8265. és 8272. (Kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 15.) s az egri káptalan levelét 1405-ből. Orsz. levéltár, Dl. 9029. Csakhogy e Kenderest Külső-Szolnokban (Dl. 17,062.), Hevesben (Dl. 15,747., 15,429., 4253., 11,091. és 11,169.); sőt Pestmegyében is említik.

¹⁾ Kelemenös 1240 táján halt meg (Tört. Értes. 1884. 7.).

²⁾ A csálai vártól nyugatra, Zádorlakával szemközt feküdt. Később a két helység egyesült s mint ilyen, Pongrácz név alatt 1437-ben Országh Mihály kapta. Orsz. levélt. Dl. 13,093.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 1536. és Dl. 1792.

⁴⁾ *Kézai* S. mester magyar krónikája, (ford. Szabó), 89. 1.

egyik-másik tagjára.¹⁾ Mivel uradalmuk igen sokat szenvedett a tatár-
roktól, néhány évvel azonban azoknak kitakarodása után a közsé-
gek ismét virágoztak, ezt részben az ő erélyes munkásságuknak
kell tulajdonítnunk.

A köznemesek közül az Ajkayak, Csolthyak, Bakyak, a nem-
sokára oly hirtelen fölgazdagodott Becheyek, a Bodók, Csepanag-
házyak, Dósák, Lépesek, a gazdag Márkusyak, Perekiek,²⁾ Sámoly-
keszyek, Samosházyak, Sárok, Udvardyak, Varsányiak neveit
ösmerjük a tatárjárást közvetlenül követő 50—60 évből; a töb-
bit rendszeren csak keresztneveikön nevezik; így a tatárjárás után
12 nemes családot ismerünk az aradmegyei Simándon,³⁾ pedig
köztük egy Szállas nevű comest is találunk.⁴⁾

Mindebből kitűnik, hogy azon a területen, melyen most
Aradmegye fekszik, csak 3—4 hatalmas család tartott nagy uradal-
makat, a többiek már jelentékenyen kisebb birtokosok voltak.
A tatárjáráson okúlva, egyik-másik bizonyosan megerősítette a
maga nemesi kastélyát, vagy a kegyurasága alatt álló monostort,
mint ezt a Bechéknek Dienesmonostora iránt való buzgalma tanu-
sítja; általában véve azonban e vidéken csak két tényező működött
közre, hogy a helyvédelem erősödjék. Az egyik a *szerzetes papság*,
mely nem akarhatta, hogy kelyhei és szent edényei esetleg ismét
Ázsiába kerüljenek; s a másik a *király*, kinek birtokai, egyes csa-
ládok kiirtása következtében, még inkább gyarapodtak Arad-
megyében.

Amaz templomait s rendházait egyre szilárdabb anyagból
építtette s többnyire árkokkal vétette körül; úgy, hogy legalább
az első támadás felfogására alkalmasak legyenek.

¹⁾ *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. II. 412.

²⁾ Pereg a tatárjárás után megint csak összeszedelőzködött. Pereki Péter, Tenkelu fia és neje Izsolt, Pereki Jób leánya, 1298-ban elösmerte, hogy a Perek földéből jegyajándék s hozomány fejében őket illető részt. Pereki János hasonló nevű fiától s Pereki Bálinttól, Márton fiától megkap-
ták. Orsz. levélt. Dl. 1506.

³⁾ A mostani Simánd eredetileg Zarándban, az itt említett Simánd pedig a mai Temes megyében, Bencsek közelében, a Beregszózó-patak mel-
lett feküdt.

⁴⁾ Zichy-Okmánytár, I. 552.

A király maga kővárakat emeltetett.

A XIII. század második felétől a XVI. század elejéig épített várakról és erősségekről együttesen emlékezem meg.

Aradmegyének legkiválóbb hadi vonala a Maros maradt.

1. A Maros balpartján emelt várak.

A Maros Erdélyből *Fülöpkövé*-nél jött Aradmegyébe,¹⁾ gyönyörű vidéken. A folyó szintje már csak 154 méter a tenger fölött. Mellette, aránylag csekély magasságban, meredek falakkal emelkedik egy hatalmas sziklatömb, a tulajdonképeni Fülöpköve. Ma rossz, homokkőből faragott kereszt van a csúcán, telekarmolva mindenféle nevekkal. Fenn a kopasz dombról, melyet oldalt egy-egy vadrózsa élénkít, a legkedvesebb tájon merenghet a szem. A XII. században a Csanád-nemzetségből való Fülöpé volt s ő róla vette nevét a hely. Kőnek rendszeren a megerősített helyet nevezték; s valószínű is, hogy az erdős vidéket, hol a Maros vidéke meglehetősen kiszélesedik s hol uradalmi kezdődtek, a hatalmas nemzettség kellően megerősítette.²⁾

Odább nyugaton *Kaprevár* (ma Kapriora) volt a Csanádok uradalmának másik erősített helye, melynek nevét már 1256-ban említik.³⁾ Nevén kívül semmi sem bizonyítja vár voltát; magát a nevet azonban, annyi példán okúlva, mindig el kell fogadni bizonyosságul.

Tőle nyugatra feküdt *Bulcs*, melynek kora a rómaiak idejéig nyúlik vissza. A XIII. ikerlegió tégláit találták azon a helyen, hol hagyomány szerint, már *Szent-István* alapított volt monostort a benczések részére. 1225-ben oklevelek is szólnak ez apátságról, melynek részére, II. Endre parancsához képest, évenként 5000 darab kősót szállítottak a Maroson. Nincs rá történeti adat, hogy valóban elpusztult volna a tatárjárás idejében. Valószínű azonban, hogy a nagy veszedelem által figyelmeztetve, jobban megerősítet-

¹⁾ Fülöpköve (Piatr'a lui Philippu) most Krassó megyében.

²⁾ *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1885. 69. l.) nevét az itt üzött kőbányászatról magyarázza. Kőfejtésre azonban ez a hely nem alkalmas.

³⁾ U. o. 65—66. és 75. l.

ték. Ekkor emelkedtek faragott kövekkel ékes épületei, melyeknek főiránya éjszokról délre húzódott s közepéhez nyugatról keletnek egy szárny csatlakozott, mely a templomot is magában foglalta.¹⁾ E romok közt megtalálták ama harangot is, 1468-ból, melynek szavát a solymosi erdőkben vadászgató Mátyás király elég gyakran hallá. Hagyomány szerint, kíséretével mindig akkor űlt ebédhez, ha megszólalt a *bulcsi bika*.²⁾ Bulcs a XV. század második felében még elég védelmet nyújthatott a törökök apróbb portyázásai ellen; a reformatio kezdetén s Temesvár elfoglalása után (1552.) azonban a szerzetesek menekültek s a templom a szerzetházzal és védőfalakkal együtt romba dőlt. Hátterében Marzsina és Facset nyert bizonyos fontosságot, honnan a temesvár-szebeni országos és hadi útból Bulcsig egy mellékút vezetett a Maroshoz.

Bulcstól kissé délnyugatra, a Marostól mintegy 10 kilométernyire a mai Bruznikot 1471-ben az egyik okirat aradmegyei mezővárosnak, a másik falunak mondja, de mindakettő *Borzlik*nek írja.⁴⁾ Várnagya, a solymosi várnagygyal együtt a Bánffyak hűségében állva, 1483-ban fegyveresen vett részt Lippa és Töviskvár aradmegyei várak visszafoglalásában.⁵⁾ 1510 márcz. 22. uradalmát, melyhez már 1468—71-ben 28 aradi és temesi falu tartozott, György brandenburgi őrnagy kapta adományúl.⁶⁾

Ez a négy, valamennyire kiépített erőd, hajdan mind Aradmegyében feküdt, míg ma Krassó-Szörényhez tartoznak. Odább nyugatra temesmegyei — azon időkben szintén aradi — terület következik.

Itt először is a *kelmáki* romokat keressük fel. A Maros által rongált síkon levő falmaradványokat ma is várnak (Gurl'a Csetátye) nevezi a nép. Délnek három tömb, balra egy nyugatról keletnek csapó hosszabb fal; környéke letarolva, csak a jobboldali romok közt lézeng néhány kecskerágta cserje. Délnyugaton az erő-

¹⁾ E romokról l. *Márki*, Aradtól Petroszényig, 19. l. Az apátság története: Tört. Adattár, II. 339—351. l.

²⁾ U. o. 343. l.

³⁾ Tört. Adattár, II. 372.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,155. és 17,176.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,784.

⁶⁾ Münchener kir. levélt., Hunyadi-iratok, Fasc. XXXVI. Nro 274.

sen összeragasztott terméskőfalak mintegy 12 méter hosszú kapualjon vezetnek végig, jobbról a már említett három tömbön kívül még egy faltörmeléket mutatva. Balra, az épület végén nyílás van, melyen az omladék belsejébe hatolhatunk. Ott egy délről éjszakrak vonuló fal $4\frac{1}{2}$ méter magas. A délnek eső 20 méternyi darab elég összefüggő; közepe táján másfél méter magasságig nyílás van, talán a pince bejárása. Odább éjszakra három, de már mindinkább ellapuló tömzs tölti ki a Holt-Marosig még hátralevő, szintén 20 méternyi tért s magában a Holt-Marosban is van egy különálló omladék. Mindez tagadhatatlan bizonyosság arra nézve, hogy Kelmákon megerősített monostorféle állott s hogy e falak már a XV. századot is látták; mint erősség azonban csak a XVI. században játszott némi szerepet.

Ismét nyugat felé tartva, Kelmák és Lippa közt, körülbelül középpütt feküdt *Iregd*, vagy mint utóbb nevezték *Eperjes*, melynek várában született 1511-ben Pathócsy Ferencz.¹⁾ E vár volt a caput dominii már 1418-ban.²⁾ 1595-ben hányatták szét; 1602-ben és 1607-ben már csak kastélyhelyét említik. Ötözögü zömtornyának elég jelentős, mintegy 5 méter magas maradványait most is láthatni. Az ötözög 1—1 oldala 8 méter; a fal vastagsága valamivel több 2 méternél.³⁾ Ebből is kitűnik, hogy nem egyszerű mulatóhely volt, hanem oly vár, mely számot tett a Maros mentén.⁴⁾

Pár kilométerrel lejjebb, a Boszporda nevű meredek hegy csúcsán épült a *lippai* fellegvár, melyből immár csak egy faldarab maradt fenn. Vára különböző korokból való. Alapját IV. *Béla* vetette meg, ki a tatárjárás után Mihályd (Mehádia), Karánsebes, Lugos és Lippa várait emeltette a délvidék védelmére.⁵⁾ Nagyobb arányokban Lippaváros csak az Anjouk idején kezdett fejlődni.

¹⁾ *Karácsonyi* (Tört. Értes., 1883. 153—163. és Századok, 1889. 121—130. l.) fényesen bebizonyította, hol feküdt ez a vár. Utóbbi cikkre válasz *Zsilinszky*-nek a Századok 1888. évfolyama 613—614. lapján közölt megjegyzésére.

²⁾ *Haan*, Békésm. hajd. II. 47.

³⁾ *Pontelly* a Tört. Értesítőben, 1883. 162. l. jegyz.

⁴⁾ A XV. században reá vonatkozó adatok csak birtokjogi természetűek.

⁵⁾ *Griselini*, Gesch. des Temesvárer Banats, I. 22.

Károly-Róbert díszes templomot alapított itt nagybátyja, szent Lajos tiszteletére, mellé társházat a minoritáknak ;¹⁾ I. Lajos itt állította fel az ország egyik pénzverő intézetét és kamaráját.²⁾ Itt volt a Maroson behozott só főraktára s a Maros egyik legnevezetesebb réve, vámja.³⁾ Arad vármegye többször tartotta itt gyűléseit; *Károly-Róbert* s neje *Erzsébet*, Nagy Lajos és *Zsigmond* ismételten is tartózkodott itten s első szépülését, épülését, «civitas» rangra való emelkedését,⁴⁾ vele iparának, kereskedelmének fejlődését különösen *Károly-Róbert*nek köszönheti; gyakran mulatoztak itt egyes zászlósurak is és *Zsigmond* híres vezére, *Ozorai Pipo* aradi főispán, 1426-ban Lippán húnyt el. Gazdag róm. kath. plébániáján s minorita s ferenczrendi kolostorán kívül g. n. e. temploma is volt, mivel *Zsigmond* király a várost 1426-ban a bolgár fejedelem fiának, *Sizmán*-nak ajándékozta. Királyi vár jellegét azonban továbbra is megtartotta s úgy látszik, ösmeretlen időkben, valószínűleg az első Anjou kedvezései következtében, átvette Aradvár szerepét, mely királyi vár jellegét egészen elvesztette. Így pl. 1463-ban a lippai kir. várhoz tartozik a ma részben már Csanádmegyében fekvő Dombegyház, Kupa, Batonya, Donáttornya, Kerekegyház és Nagyfalu orodmegyei helység, melyet ekkor adott *Mátyás* király édes anyjának, *Szilágyi Erzsébet*nek.⁵⁾ Ezt megelőzve, már 1459. szept. 9. *Mátyás* király a fogságból kiszabadult *Szilágyi Mihály* volt kormányzónak ajándékozta Lippát és várát.⁶⁾ 1462-ben *Brandisi Giskra János*, a mogorva cseh vezér, a vele kibékülő *Mátyás* királytól pénzen vette meg magát a várost.⁷⁾ A várra azonban *Mátyás* adományára értelmében *Bánffy Miklós* aradi és pozsonyi főispán tartott igényt, különösen midőn *Miklós* úr 1471-ben a solymosi várral együtt az orodi főispánságot is megkapta.⁸⁾ Két év múlva a király a maga

¹⁾ *Márk* krónikája, CXIII. l. *Thuróczy* krón., 85. l.

²⁾ *Rupp*, Magyarország. pénzei, 160—7. l. és *Kathol. Szemle*, 1889. 556. lap.

³⁾ L. már 1389-ből orsz. levélt. Dl. 29,729.

⁴⁾ E czíme 1426-ból. *Fejér*, Cod. Dipl. X. 6. 791.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 15,814. Kiadta *Haan*, Békésm. hajd. II. 71—72.

⁶⁾ Követi jelentés a milanoi fejedelemhez. Dipl. emlékek *Mátyás* korából. I. 65.

⁷⁾ *Bonfini* Hist. III. 10., 542. *Teleki*, Hunyadiak kora, III. 260.

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,154.

és Orodmegeye részéről külön bizottságot rendelt ki a Bánffy Miklós és Lippa kir. város polgársága közt keletkezett egyenetlenségek eligazítására;¹⁾ úgy látszik, nem állott helyre a jó egyetértés, mert 1475-ben Dengeleghi *Pongrácz* János és *Kerew* Főrís lippai várnagyok újabb panaszokkal léptek föl Bánffy Miklós és Jakab ellen.²⁾ Ezen Pongrácz különben zálogban bírta Bánffyéktől Lippa várát és városát, melynek kiváltására a nádor — becsú alapján határozván meg a zálog összegét — 1483. hatalmazta fel *Bánffy* Miklóst.³⁾ 1486-ban még a budai káptalan azt jelentette, hogy a kir. udvar elé idézte *Ujlaky* Lőrincz herczeg feleségét, Katalint, Pongrácz János fiának, Mátyásnak leányát, mivel nem bocsátotta vissza a zálogjogon birt Lippa várost és várat a Bánffyaknak; ⁴⁾ *Bánffy* Miklós azonban önhatalmúlag vett elégtételt s visszafoglalta úgy Solymos, mint Lippa várait; miért is *Mátyás* király már 1487-ben szigorúan meghagyta Aradmegeye nemeseinek, hogy *Dóczy* Péter és *Jaxyth* István kir. biztosokat mindenképen segítsék Solymos és Lippa visszavételében, mert e váraktól bizonyos súlyos okok miatt megfosztotta Bánffy Miklóst.⁵⁾ *Dóczy* valóban ostromolta Lippa várát,⁶⁾ melyet az aradmegeyei fölkelő nemesség segítségével be is vett. Tényleg 1490-ben már *Hunyadi* Mátyás király fia, János herczeg rendelkezik *Haraszthy* Ferenczcel, Solymos és Lippa vár kapitányával.⁷⁾ Érdekes, hogy Lippának mindkét igénylője eleinte II. *Ulászló* ellen foglalt állást. Bánffy Miklós Miksa király híve lett s új urától zsold fejében a maga részére 50, katonái számára pedig 400 frtot kötött ki havonkint s egyúttal váraiban és javaiban való megtartását kérte 1490-ben;⁸⁾ János

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,486.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,660.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,601. és Dl. 19,129. (1486-ból).

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,129.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,303. E visszafoglalást már 1483. említi egy oklevél. Orsz. levélt. Dl. 18,791. Hogy ez 1487-ben történt, nemcsak Mátyás parancsából, hanem II. Ulászlónak 1503. évi ítéletleveléből is (Orsz. levélt. Dl. 21,224.) kiderül, mely szerint a vár elfoglalása 15 évvel azelőtt történt.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,307.

⁷⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,647. és 19,682.

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 33,449.

herczeg pedig nyílt csatát is vívott ellene a Csontmezőn, hol a harcmezőn együtt Munkács, Solymos, Lippa és Medve nevű váraira vonatkozó iratait is elvesztette, úgy, hogy e miatt jogait sem védhette kellőképen a Bánffyak ellen.¹⁾

Az elkeseredett Bánffyak magát Mátyás királyt is jogtalan tulajdonosnak nevezték s azt beszélték, hogy 32,000 forintnál nagyobb kárt okozott nekik.²⁾ *Fongrácz* Mátyás ugyan, kit szintén erősen érdekelt a dolog, magában az országgyűlésben vádolta *Bánffy* Miklóst, hogy Lippa várát sérelmesen foglalta el; de ezt maga II. Ulászló nyilvánította hazugságnak.³⁾ S a király már 1494-ben s 1496-ban ismételve is megparancsolta, hogy Bánffy Miklóst be kell igtatni Solymos és Lippa várak uradalmába, ha szinte ő, a király, időközben *mást* parancsolna is!⁴⁾

Sokáig húzódott még a pör, mely Arad vármegye s az egész magyarországi Marosvidék legfontosabb városát és várát magánosok játéklabdájává tette; *Bánffy* Miklós ép úgy nem érte meg annak végét (+ 1503.), mint *Corvin* János (+ 1506.). *Corvin* János özvegyét, a szép *Frangepán* Beatrixet, *György* brandenburgi örgróf nőül vevén, nagybátyja, II. Ulászló király őt 1510 márcz. 22. a herczeg összes birtokaival megajándékozta.⁵⁾ Míg az adománylevelében a király szabadkozik az ellen, mintha az örgróf oly idegen volna, kinek törvény értelmében örökös jószágot adni nem szabad, — jellemzi a kor frivol felfogását, hogy *Razvajai Horváth* János, Lippa és Solymos várak új kapitánya, már az előbbi évben, 1509 márcz. 5. az örgrófnak és nejeének fogadott hűséget, midőn a két várat átvette.⁶⁾ Három év múlva, 1512 jan. 20. az új várnagy, *Bodó* Miklós ugyanezen esküt ismételte.⁷⁾

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,053. (Kiadva: Hazai Okm. VII., 484—5.)

²⁾ Münchener kir. levéltár, Hunyadi-okl. Fasc. XVII., Nro 102.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,629. Bánffy János pedig a kapornaki konvent előtt 1505. letette a tisztító esküt, hogy atyja ártatlan a vár elfoglalásában. (Dl. 21,502.)

⁴⁾ Orsz. levéltár. Dl. 20,184. és 20,506.

⁵⁾ Münchener bajor kir. levélt., Hunyadi-iratok, fasc. XXXVI., Nro 274.

Lippa ugyan nincs fölemlítve; de ezt is ekkor kapta az örgróf.

⁶⁾ Münchener bajor kir. levélt. Fasc. XXXV. Nro 267.

⁷⁾ U. o. Fasc. XL. Nro 312.

Lippát, melyet falak azelőtt nem körítették, az örgróf e várnagyok idejében látta el falakkal és védőművekkel, — «egész életében ezt az egy emlékezetes tettet vivén véghez». ¹⁾ Az első ostromot ugyan nem állotta ki Lippa, mert Bodó 1514 jún. 7. feladta *Dósa* Györgynek s őt szolgálójával csupán Főris porkolábot hagyván vissza a várban, — «becsületéről s esküjéről megfélemlítve» — 40 katonával kivonult Lippáról. ²⁾ *Dósa* György leveretése után *Szapolyai* János Lippát és Solymost is megszállta s Német- és Lengyelország diplomatiájának kellett közbelépnie, hogy 1516 jún. 6. lemondjon a két várról. ³⁾ A várat különben még aznap *Perényi* Imre nádornak adta el az örgróf, ⁴⁾ melynek igazán országos fontosságú szereplése mindjárt a mohácsi veszedelem után kezdődik.

Azon eseményekre azonban ezúttal nem terjeszkedhetvén ki, folytassuk Arad vármegye marosmenti várainak szemléljét.

A Maros mentén odább nyugatra feküdt *Szödi*, ⁵⁾ akkor Aradmegyének egyik tekintélyes mezővárosa, a Maroson át vezető révvel. ⁶⁾ Kastélyát, melynek sánczait az uraság szőlőskertjénél most is láthatni, 1479 óta emlegetik az oklevelek. Ekkor ugyanis Garay Jób a várkastélyt a hozzátartozó 15 aradmegyei helységgel együtt *Bánffy* Miklósnak adta el, mit Mátyás király, a beigtatás még 1479-ben megtörténvén, 1483-ban hagyott jóvá. ⁷⁾ 1484-ben *Muthnok*y Dénes volt a szödi kastély várnagya, ⁸⁾ kinek ügye Aradmegye elé került, mivel arról vádolták, hogy Nádasi *Ongor* János özve-

¹⁾ *Istvánfy*, Hist. Hung. XVII. könyv.

²⁾ *Márki*: *Dósa* György korából. (Századok, 1887., 197. l., hol a 193—209. lapon a müncheni oklevelek alapján van elmondva Lippa és Solymos 1514. évi ostroma.)

³⁾ Müncheni levéltár, fasc. XLIX. Nro 393. és fasc. XLVIII. Nro 383.

⁴⁾ U. o. a rendezetlen iratok között.

⁵⁾ A mai Schöndorf, Temesben. Neve 1333—1507. közt Sewdy, Zovody, Zeweczy, Zewdj, stb. változatban. A románok Sefdinnek és Zödinnek nevezik ma is. *Verancsics* szerint (Összes Munkái, VII. 166.) Zewdy a Maroson túl mintegy 5000 lépésre van Orodtól. Ez 75 cméterjével 3750 méter volna, míg a távolság (az orodi vártól a szödi sánczig) 5670 méter.

⁶⁾ 1472-ben. Orsz. levélt. Dl. 17,282.

⁷⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,198. és 18,199.

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,001.

gyének, Margitnak némely, a Maros túlszárnyán, Ménes faluban lakó jobbágyát megverte.¹⁾ A várnagy a részére ez ügyben megítélt esküt nem tette le.²⁾ Utóbb is, 1498 decz. 17-én, midőn az aradi káptalan némely jobbágya az Arad mezővárosban Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére akkor épített templomhoz szükséges fák elhozatala végett a kisrékasi erdő felé mentek, *Salathiel* Bertalan sződi várnagy, ura Ongor János nevében, parancsot adott *Nagy* Bálint és *Pethre* Péter nevű alvárnagyoknak a szekerek feltartóztatására; ő maga a káptalan egyik jobbágyát fogva vitette a várba s ott úgy megverte és kínoztatta, hogy még azon éjjel meghalt a jobbágy, mire harmadnap máglyán égettette el őt a kapitány.³⁾ 1500-ban ismét a vár második gazdájának, *Ország* Lőrincznek a várhoz és Aradmegyéhez tartozó 15 faluja népével fogadta el Nagylucsei *Dóczy* Ferencz 3 jobbágyát.⁴⁾ E várkastélyt s uradalmát,⁵⁾ melyet a Pethőkől hatalmaskodva vettek el az Ongorok, 1506 okt. 29. ismét Gersei *Pethő* Jánosnak, Györgynek és Ferencznek adta vissza a király,⁶⁾ ki a következő évben febr. 12. újabban is megerősítette őket ez uradalomban.⁷⁾ Ekkor a Pethők a várat közösen bírták *Pathócsy* Bertalannal, kinek sződi várnagya nemes *Keblés* Albert volt.⁸⁾ Ez időtől kezdve többé sehol sem találok említve a sződi kastélyt.

Kissé odább éjszakra állott a *bizerei* megerősített benczés apátság,⁹⁾ melynek romjai a csicséri Maros-szigeten láthatók.¹⁰⁾ Zöm-

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,078.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,098.

³⁾ Gynulafehérvári káptalan. Közli Tört. Adattár, 1872. 379—381. l.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 26,078. E falvak: Kő, Kovászi, Panád, Gyarak, Ménes, Szent-Pál, Pél (t. i. Jászpél), Árok, Szárcsaháza, Mácsalaka, Tót-Simánd, Fülöptelek, Olyvos.

⁵⁾ Mácsalakát, Zábrányt és Kását.

⁶⁾ Hazai Okm. V. 397—399. és 399—402.

⁷⁾ U. o. V. 397.

⁸⁾ U. o. V. 399—403.

⁹⁾ Alaprajzát s leírását közölte *Rácz* Károly (Történ. Értesítő, 1883. 97—111. l., de a zástyai apátság neve alatt. Válaszolt erre *Pesty* Frigyes, u. o. a 164. lapon és *Kardcsonyi* János 1884. 128—132. l. Magának az apátságnak története *Balássy*-tól Magyar Sion, VI., 336—350. l. s *Rupp*, id. h. III. 66—68.

¹⁰⁾ *Balássy* ezt kétségbe vonja, úgy *Rácz* is. *Földián* és *Kardcsonyi* a

tornya, mintegy 2¹/₂ méternyi magasan most is áll s körülbelül 95 méter hosszan elég jól kivetheti a főépület alapfalait. Történetének egyes részleteit 1322-től ismerjük; hadi tekintetben szerepelt-e valaha, nincs nyoma. A XVI. században pusztult el.

Odább nyugaton *Zádorlakon* volt egy kisebbszerű várkastély. E falut 1470-ben *Dóczy Imre* szerezte meg ¹⁾ s ő kezdte építtetni a várat is. *Kinösy Pál* országbíró s temesi gróf 1494-ben megparancsolta a nemeseknek egyenként és összesen, különösen azonban az aradi káptalannak, hogy míg *Dóczy Imre* özvegye be nem fejezi ezen várat, az ő javaikra átköltözni akaró jobbágyokat szent Mihály napig magukhoz fogadni ne merjék. ²⁾ 1511-ben a *Dóczyak* elzalogosították az egész kastélyt s még 12 falvukat *Tarcsay Miklósnak*, ki az ellenök intézett támadásban Lipcse, Zólyom és Saskó bars megyei várakat megvédelmezte; ³⁾ azonban továbbra is a *Dóczyak* kezében maradt *Zádorlaka*. 1514-ben *Dósa György* a parasztnak egy ismeretlen kapitányával, továbbá *Simándi Hajnal Istvánnal* és *Harmathi Sós Benedekkel* együtt benyomult nagy-lucei *Dóczy Ferencz* ezen kastélyába s a *Dóczyaknak* ott talált okleveleiről a pecséteket letépette, magukat az okleveleket pedig megégettette. ⁴⁾ Az országos történetben egyébként mint vár csak a XVI. század közepén szerepelt.

Közelében, *Mátyás király* idejében feküdt a *bodrogi zárda*, melyet a törökök elől *Jagostin ó-szerbiai városból* menekülő *Jaksics István* és *Markó testvérek* alapítottak. A *Jaksics-torony* déli homlokán ma is láthatni a két testvér czímerét. E toronynak azonban csak alapja új, többi része a XVIII. század elejéről való.

Az övek volt *Fellak* is, melynek határában, a *Maros* közelében még vannak némi kazemáta féle építkezések. Várát a XVI. század elején *Cefresd*-nek nevezték s ezt a *Jaksicsok* osztozásánál *Jaksics Skolasztika* nyerte. ⁵⁾

szigeten keresi az apátságot. *Wit* 1688-iki térképén (*Hungariæ novissima delineatio*) *Bisere Lippától* kissé éjszaknyugatra, a *Maros* balpartján, *Zádorlaka* és *Illiz* (*Pálülése*, vagyis *Paulis*) közt van.

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,076.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,189.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 22,134.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 22,715. (Aradmegye bizonytsága 1515-ből.)

⁵⁾ Magát az aradi főesperességben levő helységet 1330 óta emlegetik

2. A Maros jobb partján emelt várak.

A Maros jobbpartján a hol Csanádhoz, hol Aradhoz tartozó *Felgedus* volt az Arad vármegye védelmére emelt első erősség. 1206 óta van okleveles nyoma.¹⁾ A nép szerint itt a pécskai nagy sáncz átellenében levő Hitlánya-dombon hajdanában vár állott. Körgyűrű alakjában volt körűlsánczolva a gedusi erdő éjszaki oldalán mind maig mutogatott puszta templom is.²⁾ Szomszédsgában kelet felé *Pécska* szintén többszörösen meg volt erősítve s a múlt században a szerb határőrök sok helyütt csak felhasználták a régi sánczokat; történeti szereplésök azonban ismeretlen.

Erdők mélyében állott odább keleten *Csála*, hol az ú. n. törökvarat most is ösmeri a nép.³⁾ Pinczéi még meglehetősen épek, a felépítményt azonban elhordták.⁴⁾ A külső földvár egy 2500□ méternyi térséget vesz körül s ennek egyik részében állott a kővár, melynek szépen faragott kövei szanaszét vannak szórva. A kétszeres sánczok között állott Belső-Csála falu, s odább éjszaknyugatra Külső- vagy Szélső-Csála. Belső-Csálában már 1486-ban *palotája* volt Országh Sebestyénnek, melyet azonban *Országh Lőrincz* s neje foglalt el.⁵⁾ Részbirtokos volt e palotában *Haraszthy* Ferencz

az oklevelek. (Anjoukori okm. II. 480.) Cefresd vár Fellak pusztá határában állt. Orsz. levélt. NRA. fasc. 759. Nro 43. 1530-ban már egyszerűen csak Fellak váráról van szó. (U. o. NRA. fasc. 1536. Nro 92.) Cefresd alkalmasint egy hely Serfestóvel, melyet Aradban Fellakkal és Farkastelekkel együtt 1478-ban kaptak a Jaksicsok. (*Fábián*, Aradm, I. 253—4.)

¹⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. IV., 3., 34—44. l. *Balássy* (M. Sion, IV. 23—30. l.) az aradi káptalan székhelyéről értekezve, azt hiszi, hogy ennek hibásan másolt (Fulgundus) neve Világost (tündöklőt) jelent s Világosvárral azonosítja, a mi egyúttal földrajzi képtelenség.

²⁾ *Szuhánszky* János nagylaki tót ember szerint a gedusi vár romjait a múlt század vége felé nagylaki robotosok két álló hétig hordták a pécskai s apátfalvi magtárakhoz.

³⁾ E várról szól «Csála és vára» című értekezésem. (Arad, 1882. 8-dr. 16. l. és a Kölcsey-egyes. évkönyve, I., 194—205. l.)

⁴⁾ Arad Pernyáva nevű külvárosának több házat részben innen elhordott kövekből építették.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,854.

aradi főispán is, ki mint szörényi bán gyakran harczolt a törökök ellen és számos török rabot záratott a csálai vár tömlöczébe. Ezek közé csukatta *Andorko* András várnagy 1499 decz. 17. az aradi káptalan két jobbágát is.¹⁾ Haraszthy különben a következő évben az aradi káptalan előtt oly egyességre lépett *Ország* Lőrinczcel és *Pathócsy* Bertalannal a csálai várban emelt palotára nézve, hogy Ország és Pathócsy a nevezett palota felét, vagyis a maguk részét Haraszthynak örökösen átengedik ugyan; ez azonban számukra a várnak kijelölendő másik végén új kőházat építsen; különben elveszti az aradi Kő faluban levő részbirtokát.²⁾ A mohácsi veszedelem után *Petrovics* Péter kapta s a török ellen való védőháborúban jó szolgálatoakat tett.

Arad keletre levő váráról hallgat a krónika a vegyes házbeliek uralkodásának egész tartama alatt. A tatárjárás ideje után vára teljesen elhanyaglott. Ezt mutatja, hogy midőn 1439-ben az alföldi népség a törökök beözönlésétől remegett, Aradról a kanonokok Sz.-Ágotha karját — bizonyosan más ereklyékkal és kincsekkel együtt — Váradra, mint biztosabb helyre vitették. Csak a veszély multával hozták vissza.³⁾ S 1514-ben *Dósa* György, ki a Maros mellett Solymost, Lippát és Zádorlakát, a Hegyalján pedig Világosvárat is bevette, nem kímélte meg Aradot sem, mit egyéb alig bizonyít annál, hogy 1514-ben új pecsétet kellett csináltatnia a káptalannak.⁴⁾ Sem sáncz, sem fal nem védelmezte magát a mezővárost,⁵⁾ de lehetetlen, hogy teljesen elhanyagolták volna a

¹⁾ Az oklevél: Tört. Adattár, 1872. 379—381. l.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,907.

³⁾ *Lakatos* szerint (Arad tört. I. 40.) egészen biztosra vehetni, hogy «a mint Zsigmond király alatt a törökök átkeltek határainkon, az orodiak rögtön ott hagyták régi romladozott városukat s a mostaninak vetették meg alapját.» E végből az orsz. levéltárnak egy 1452-ből való s Dl. 14,563. számú oklevelére hivatkozik, mely már «Aradot említ és aradi templomról, aradi polgárról szól». Neki magának is feltűnik e nevezetes körülmény, mert ez a város ez időben a nagyváradai egyházmegyéhez tartozott, — különben ú. m. nem ítéltethet volna a váradi egyház vicariusza az aradi egyház, aradi polgár bűnöse felett». Valóban nem. De ezen Orod (s nem Arad, mint Lakatos írja) Biharmegyében feküdt, Zsáka (Isaka) közelében, mely tájon most is van egy hasonló nevű puszta.

⁴⁾ *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 127. és 150—1. l.

⁵⁾ *Verancsics* Összes Munkái, VII. 168.

vár sekrestyéjében levő országos levéltár védelmét. A szomszéd megyék gyakran tartották itt gyűléseiket. Így 1331-ben Drugeth János nádor jelenlétében Arad,¹⁾ 1370 máj. 20. László nádor vezetése alatt Arad- és Csanádmegye,²⁾ 1405 okt. 4. Arad-, Temes-, Csanád-, Krassó- és Kevemegyék *Ozorai* Pipó temesi gróf elnöklete alatt³⁾ stb.; 1445 jún. 15. maga *Hunyadi* János is tartózkodott e városban,⁴⁾ mely nem vesztette még el jelentőségét. Közvetlenül a mohácsi vészt követő időkben is — 1527. Iván cár, 1550. Kászonbég s Nadum ellen — itt vonnak össze csapatokat s a következő évben még e városban tanácskozik *Aldana* lippai parancsnok az Alföldről összehívott vezérekkel Szeged megmentése ügyében.

Annyi azonban áll, hogy a XIV. és XV. században Aradvára, mint ilyen, nem szerepel.

Keletfelé, szomszédságában állt *Bodorlak*, a mai Mondorlak, melynek csekély váráról különben csak a XVI. században szólnak. Szombathely (ma Szabadhely) és Pálülése (ma Paulis) vára is a török korból való.

Pálülésénél végződik a Maros utolsó szorúlata. Ott, a hol kezdődik, a kladovai patak torkolata táján, mely völgyben feküdt a hat Kalodva. Ezeket együttvéve Kalodva-pataka kerületének nevezték. Itt állott, a Maros szigetén a pálosok egy kolostora, közepében a rév s a patak torkolatának baloldalán, a Várhegyen *Patak* vára. Mint erődöt (fortalitium) e korból csak egyszer, 1475-ben említik, midőn *Bánffy* Miklós és Jakab ostrommal vétették be alsó-kalodvai jobbágyaikkal Dengeleghi *Pongrácz* János lippai várnagy embereitől.⁵⁾

Arrább, a solymosi völgy torkolatánál, hasonlókép a torkolattól balra, a Kapu-Csernova legdélnyugatibb csúcsán, a Cioka Tautzuson, Lippával átellenben épült *Solymos* vára. Kétségtől azok közül való, melyek a tatárjárás után nemsokára épültek; hacsak nem hiszünk a népnek, mely szerint ezt és a világosvárit a tündérek emelték. Első biztos nyoma 1278-ból való, midőn *Pál*

¹⁾ M. Encycl. III. 658.

²⁾ Tört. Tár, 1889. 767. l.

³⁾ Zichy-okmánytár, V. 411—3.

⁴⁾ Pesty, A szörényi bánság, III. 46—7.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,660.

solymosi bán, V. István engedelmével végrendeletében úgy intézkedett, hogy azon javakból, melyeket a királytól az *Ottokár* cseh királyon Mosonynál nyert győzelem jutalmául kapott, az ungi Lipóczot s az aradi Solymos várát s uradalmát Pósa comesnek, testvére, János fiának adhassa.¹⁾ 1335-ben Sinka mester, Solymos várnagya részére, határjárást tartottak a zaránd- és aradmegyei Martontelekén és Bathán.²⁾ Több mint száz év múlva, 1439-ben, a várba s uradalmába, melyet *Albert* királytól zálogjogon nyert, az aradi káptalan Berekszói *Hagymás* Lászlót igtatta be.³⁾ Mivel azonban — V. László pártjára állva — hűtlenséget követett el I. *Ulászló* ellenében, ez már a következő évben megfosztotta tőle és Solymos vár s Lippa uradalmát Guthi *Ország* Mihálynak és Jánosnak ajándékozta.⁴⁾ Utóbb azonban Hagymás László hasonlónevű fia is értékesíteni akarta jogait, mire a perlekedők úgy oldották meg a kérdést, hogy 1446-ban közakarattal lemondtak Solymos váráról és Lippa mezővárosról *Hunyadi* János javára.⁵⁾

A vár, melyet a nagy kormányzó és hadvezér átvett, elég jelentéktelen lehetett. — Solymost egészen újra építtette Hunyadi s az építés költségeinek fedezésére egyebek közt Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kása aradmegyei falvak borkilenczedét is felhasználta.⁶⁾ Szép faragott kövek bizonyítják, hogy itt ugyanazon műértő kéz működött, mely Vajda-Hunyad várát is emelte. Az építésre, úgy látszik *Balázs* deák ügyelt föl, ki huzamos ideig volt várnagy,⁷⁾ s oly bizalmas embere a családnak, hogy 1458 jan. 23. is őt küldte Szilágyi Mihály kormányzó Kassa városához, Mátyás királyllyá választatásának örvendetes hírével.

V. László 1453 decz. 9. és 1456 máj. 4. ismételve *Hunyadi* Jánosnak adta Solymos várát,⁸⁾ mely a királylyal a következő év-

¹⁾ Orsz. levélt. NRA. 1665. Nro 67.

²⁾ Leleszi levélt. Metal. divers. cottuum Zaránd et Arad, 1.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,375.

⁴⁾ Dl. 13,597. (A budai kápt. igtató levele.)

⁵⁾ Dl. 13,927. és 13,974.

⁶⁾ Dl. 19,274. (Aradmegye irata 1483-ból.)

⁷⁾ 1448—1458-ig is van emlékezete. (L. *Kaprinay*-kéziratok, 4-dr. B., 43. kötet, 223. l. az egyet. könyvtárban; továbbá *Fábián*, I. 254—7.; s 1501-ben mint «néhai» u. o. I. 234—5.

⁸⁾ Münchener kir. levélt. Hunyadi-iratok. Fasc. XI. Nro 53.

ben kötött szerződés értelmében is a Hunyadiaké maradna;¹⁾ a bekövetkezett nagy politikai változások azonban Solymost is érintették. 1462-ben Lippával együtt *Giskra* János kapta.²⁾ Két év múlva a király Arad, Zaránd és Békés vármegyék kamarai nyereségéből évenként ezer aranyat utalt ki *Giskra* Jánosnak, hogy Solymosvár megtartásában tanusított hűségét jutalmazza,³⁾ 1471-ben *Mátyás* király Aradmegye főispáni méltóságát s azzal együtt Solymos várát örökösen Alsóindvai *Bánffy* Miklósnak adta,⁴⁾ ki testvérével, *Jakab*bal együtt, 1477-ben olykép szerződött unokatestvérével, *Bánffy* Jánossal, hogy egymás jószágait, magtalan haláluk esetére, kölcsönösen örököljék.⁵⁾

1480-ban *Baky* László — egy ősnemes aradmegyei család tagja — volt a solymosi vár tiszttartója.⁶⁾ Ekkor tájban történt, hogy a két *Bánffy* a maga solymosi és borzliki várnagyai által elfoglalta a *Pongrácz* János özvegyénél zálogban levő Lippa várat és mezővárost, valamint Töviskvár aradmegyei falut.⁷⁾ Említettem már *Mátyás* király rendeletét, melylyel 1487-ben szigorúan meghagyta Aradmegye nemesei egyetemének, hogy biztosait, *Dóczy* Imrét és *Jaxyth* Istvánt segítsék Solymos és Lippa várak visszafoglalásában, mivel bizonyos súlyos okok miatt *Bánffy* Miklóst megfosztotta uradalmaitól.⁸⁾ Még csupán néhány várnagyát említtem föl e korból. 1490-ben a hatalmas *Haraszthy* Ferencz,⁹⁾ 1498-ban *Mercziny* György és *Pethő* László,¹⁰⁾ 1509-ben *Razvajai Horváth* János,¹¹⁾ 1512-ben *Bodó* Miklós,¹²⁾ ki mellett alvárnagyúl a német *Prantner* György működött. *Künisch* káplánnal együtt ez utóbbi védelmezte Solymos várát *Dósa* György ellen, ki azonban,

¹⁾ *Teleki*, Hunyadiak kora, II. 536.

²⁾ *Horváth*, Magyarorsz. tört. III. 101.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 15,999.

⁴⁾ Orsz. levéltár. Dl. 17,154.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,902., 17,904., 17,908. és 27,752.

⁶⁾ Századok, 1870. 468. l.

⁷⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,791. és 18,878.

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,303.

⁹⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,647. és 19,682.

¹⁰⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 30. Nro 36.

¹¹⁾ Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok. Fasc. XXXV., Nro 267.

¹²⁾ U. o. Fasc. XL. Nro 312.

a várbeliek által részletesen leírt ostrom után, Solymost is bevette.¹⁾ Többnyire ugyanaz volt a sorsa, mint az átellenben fekvő Lippaé, melylyel együtt a Marosnak egy nevezetes szorosán uralkodott.

Odább keletre a folyónak tág völgye csak a régi Kapronczánál, a mai Kapruczánál szűkült ismét össze, Solymostól 22—23 km. távolságban. Nem is hanyagolták el e pontot az ősök. A XV. században az Ábrahámffyak régi, törzsökös családja volt itt a birtokos és valószínűleg ez építette a dumbraviczai völgy torkolatánál *Kaproncza* várát is, a hogy ekkor nevezték. 1508 febr. 20. *Ábrahámffy* János egyebek közt Kaproncza várban levő részjórészeit is elzalogosította *Haraszthy* Györgynek és Jánosnak.²⁾ Mint várról többé sehol sincs emlékezet.

A Marosba torkolló Nagypatak (Valea Mare) vidékén, egy a Marosnál meredeken megszakadó bérceztetőn épült *Tótvárad* vára, vagy egyszerűen Váradja. Mátyás király 1483. megerősítette *Garay* Jóbnak azon, még 1479. tett elhatározását, hogy a váradjai kastélyt a hozzátartozó falvakkal együtt *Bánffy* Miklósnak és Jakabnak eladta.³⁾ A várat úgy látszik, a Garayak építették, mert 1427-ben, midőn *Mikolay* Mihály hűtlensége következtében, Váradja királyi falut *Garay* János (a nádor testvére) s neje *Hedvig* massoviai hercegné kapta,⁴⁾ a várat magát nem említette *Zsigmond* király. 1510 márcz. 22. mint Solymoshoz tartozó várat, *Corvin* János többi uradalmával együtt, Váradját is *György*, brandenburgi ögróf kapta.⁵⁾ A várnak, mely 1709-ig szerepelt a hadi történelemben, ma alig van nyoma.⁶⁾ Ez volt egyúttal a Maros jobb partján az Arad vármegye védelmére emelt legkeletibb vár.

Ezen 21, az Arad vármegyét középütt szelő Maros mellett épült vár védelmezte Aradmegyét a vegyes házbéliek korában. De valamivel távolabb is feküdt még néhány erősség. Így a már emlí-

¹⁾ Századok, 1887. 193—209. l.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 11,524. Ennek átíratát kiadta *Haan*, Békésm. hajdana, I. 135—7.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,198. és 18,199.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 11,939.

⁵⁾ Münchener kir. levélt. Hunyadi-iratok, Fasc. XXXVI. Nro 274.

⁶⁾ Az 51. számú vasúti őrház, mely az épen a Maros fölött emelkedő dombon áll, jelzi, hol feküdt hajdan a vár.

tett *Töriskvár*, valahol Solymos és Borzlik közt; alkalmasint olyan földvár, hol túske-borona és veszszőkerítés közé gyömöszölték be a sáncz földét; 1483-ban, midőn a solymosi és borzliki várnagyok elfoglalták, már csak falunak írják.¹⁾ Ily egyszerű földsáncz volt Panádtól éjszakra *Földvár* is, mely 1343-ban még Aradmegyében feküdt,²⁾ 1434-ben azonban már Zarándban³⁾ s 1495-ben újra Aradban.⁴⁾ Hatalmas sánczai, melyek az avar időkig vezetnek vissza, ma is látszanak. Kúvin és Kovaszincz (a régi Kövi és Kovászi) határán is állt egy kis erősség a *Vurru-tornya* nevű meredek csúcson. A köralakú, elég mély árok oldalai kővel voltak kirakva s itt-ott épületek nyomai látszanak. Az oláh nép szerint akkor építették, mikor a görög, meg a török császár egymással hadakozott; a legyőzöttet ebbe a várba zárták.⁵⁾ Lenn a falu közelében is vannak kolostorromok, a miket várnak (csetátye) nevez a nép.

Mindent összevéve, az akkori Aradmegye 27□ myriaméternyi területének majdnem minden négyszög myriaméterére esett egy erősség s így, legalább a várak számát tekintve, alig lehetett panaszkodni a helyvédelem elhanyagolásáról.

MÁRKI SÁNDOR.

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,791.

²⁾ Zichy-okmánytár, II. 54. és 59.

³⁾ A gyulafehérvári káptalanból. Cista Zarándiensis. Fasc. I. Nro 50. Tört. Adattár, II. 280—2.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,343.

⁵⁾ *Földes* János úr szíves tudósítása Aradról.

AZ 1663—64-İK ÉVI HADJÁRAT.

Rasid efendi, török historikus, művéből.

Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat május havi ülésén.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Még Érsek-Újvárnál volt a nagyvezír, midőn a budai helytartó, Huszejn pasa, levele megérkezett hozzá, melyben tudatta, hogy Nyitra vára megadta magát (október 18.). Ezek után Rasid Apafinak a török táborba idéztetését és megérkezését, így adja elő (I. 13. lev.):

A nagyvezír Drinápolyból hadjáratra indulása napja óta nehányszor parancsoló levelet küldött Erdély fejedelmének,¹⁾ Apafi Mihálynak, hogy minél előbb a táborba jöjjön. De a nevezett fejedelem, némely társai tudósítása következtében, attól félvén, hogy a nagyvezír el akarja őt veszteni, azzal mentegetőzött, hogy a szultánnak fizetendő adó még nincsen összegyűjtve s ha útra indul, országát az ellenség el fogja pusztítani; és többszöri levél és parancs küldése után is megmaradt mentegetőzésénél. A nagyvezír — belátván, hogy ez eljárásának oka nem az engedetlenség, hanem csak félnék természeté — Újvár elfoglalása után a fejedelemnek a táborban levő követét maga elé hivatván, kérdezte:

— A fejedelem parancsomnak teljesítésében miért tanúsít közönyösséget és hanyagságot? Tőlünk nem lesz semmi bántódása. Azzal, hogy őt ide kívánjuk, csak az a szándékunk, hogy vele némely dolgokat megbeszéljünk.

Miután megesküdött, hogy nem készül ellene semmi veszély

¹⁾ Rasid *kiral*-nak nevezi Apafit, valamint Tökölit is *kurusz kiral* (kurucz király) néven emlegeti.

és az igazságot előadta, ugyanilyen tartalmú levelet küldött neki Erdélybe.

Most semmit sem késve, (Apa)fi két-háromszáz lovassal gyorsan megindult s midőn a táborhoz közel érkezését tudatta, néhány csaus, a nagyvezír *deli-jei*¹⁾ és önkéntesei (gönüllü), Oláh- és Moldvaország vajdái elébe menvén, nagy pompával fogadták és az egész diván aláírásával ellátott szabad levelet adtak át neki. Miután a nagyvezír sátorába vezették s ott a számára elkészített székre leült, a nagyvezír is belépett és igen nyájasan beszélt és viselkedett a fejedelem irányában. A fejedelem a nagyvezír ruhája szegélyét nehányszor megcsókolván, a parancs teljesítésében tanúsított eddigi mulasztását mentegette. A nagyvezír megbocsátotta hibáját és egy czobolybőr-bundával ajándékozta meg; azután engedélyt adott neki, hogy a számára készített külön sátorba menjen s egyúttal rendeletet adott ki, hogy minden élelmi szerrel és más szükséglettel elláttassék.

* * *

f A nagyvezír október végén indult vissza Érsek-Újvár alól Budára. Újvár elfoglalása után nem sokára *Nógrád* és *Léva* is török kézre kerültek, melyeknek meghódításáról ezt írja Rasid (I. 14):

VI.

Az Újvár alól *Novigrad* ostromára küldött Kaplan Musztafa pasa, a melléje rendelt győzhetetlen sereggel, megkezdvén az ostromot, éjjel-nappal hevesen vívta. Az ostromlott alávaló hitetlenséket, miután belátták, hogy a győzelmes hadseregnek nem bírnak ellenállni s neszét vették annak, hogy a szultáni hadsereg is készül ellenök, felelem és remegés szállotta meg s szabad elmenetelt kér-

¹⁾ A török hadsereg törzsét tudvalevőleg a napi zsoldon levő *janicsárok* (gyalogság) és *szipahi*-k (lovasság), meg a hűbéres *szipahik* képezték. Voltak ezen kívül nagy számú önkénytes csapatok, úgy mint a gyalogos *akindsi*-k és *azáb*-ok s a lovas *gönüllü*-k és *besli*-k. A főbb hivatalnokok is tartoztak, jövedelmeik arányában, lovas katonaságot kiállítani s ezek neve volt *deli*.

tek, a mi megadatván nekik, a nevezett vár minden hadi szereivel együtt, a szultán birtokába ment át, miről az említett vezér a nagyvezírt azonnal értesítette.

* * *

Hammer szerint (III. 545) 27 napig ostromolták a törökök Nógrádot s 800—1000 török esett el. A vár őrizetét Kaszim pasára bízák, 400 várőrséggel.

VII.

Midőn a nagyvezír a szultáni hadsereg útjában levő *Léva* várának népéhez levelet írt, melyben fölszólította őket a vár elhagyására és átadására, a benne levő hitetlenek a meghódolást elutasító ezen választ adták: «minthogy mi császáruunktól a vár őrizetére vagyunk rendelve, életre-halálra fogjuk védelmezni». De midőn a szultáni hadsereg oda ért és a nevezett vár előtt, bosszút szomjazva, tábort ütött, a hitetlenek a győzhetetlen hadsereg kisebb rohamának sem birván ellenállani, életök és vagyonuk megszabadításáért esdekelve, sok kéréssel és könyörgéssel megadták a várat. A benn levő hitetlenek élete és vagyona meghagyatott s a várhoz tartozó 20,000-nyi alattvaló bocsánatot nyert. A vár őrizete, 400 emberből álló őrséggel, Csatrapatrazáde Ali pasára bízott.

* * *

Nógrád és Léva elfoglalása után a nagyvezír visszatért *Budára*, hol a fogva tartott báró Goest szabadon bocsátván, egy levellel küldte vissza Bécsbe. Török írónknál erre vonatkozólag a következőket találjuk (I. 14. lev.):

A német követet — ki a moszlim hadsereg elindulása után a béke, szerződési okmány és jó barátság megújítása és megszilárdítása végett Temesvárról Belgrádba jött és a ki azért, mert a beke föltételeivel ellenkező eljárásuk jóvátételének ajánlásakor, hazugságot és ravaszsgot tartalmazó szavaival a békekötést húzta-

halasztotta, Buda várában fogva tartatott¹⁾ — a nagyvezír maga elé idézte és ezt mondta neki:

— Minthogy a béke és egyezség dolgában különféle ravasz-sághoz folyamodtatok, bosszúállás czéljából országotokba menve, Isten segélyével a szerződés megszegését karddal megbüntetni törekszünk. Most visszaküldelek császárodhoz, a kit tapasztalataid szerint értesíts a körülményekről.

Mivel pedig az említett követ írásbeli választ kért, a nagyvezír a német bas-vekilnek szóló levelet írt és átadta a követnek. E levél tartalma:

Német császár minisztere, Sagan hercege, kedves szeretett barátunk! A szomszédsághoz illő és az ezelőtt köztünk annyi ideig tiszteletben tartott barátságnak megfelelő üdvözetünk és szeretetünk nyilvánítása után barátságos értesítem a következő. Mint-hogy az óriási moszlim hadsereggel Magyarország felé indulásunk alkalmával, sem a követ, sem a többi, idejött embereitek kezéből kapott leveleikben a békére kedvező és mindkét részre hasznos és illendő válasz nem volt, sem a Belgrádra, Eszékre és Budára küldött követeiteknek a többszörös alkudozás alkalmával nem volt a békét és egyezséget elősegítő szavuk és csak időt pazarló minden cselekedetükből és szavukból az ügy halogatásán kívül semmi mást nem lehetett érteni: mi bármennyire mutattunk is hajlandóságot és vágyat az annyi év óta fönnállott béke további tiszteletben tartására, ez még sem történhetett meg. Nem tudom, vajjon követeitek nem látták-e be a békének országotokra s népeitekre üdvös voltát, vagy pedig — mivel országotok nagyjai a magas porta erejét és hatalmát ismerve s látva is, nem adták beleegyezésöket — követeitek kezében valóban nem volt engedély és fölhatalmaztatás; mert akárhányszor folyt tárgyalás a béke megújítása végett, csak húzás-halasztás, mentegetőzés és ürügykeresés volt egész beszédök. Végre azonban ez évben számtalan katonasággal és ellenségvadászó tatár sereggel országotokba megyünk s mivel úgy is jól tudhatjátok, hogy a várak és városok miként fognak meghódítani s országotok népeit a moszlim harcosok lovai miként fogják összetiporni és meggyalázni: részletesen leírni nem szükséges. E télre

¹⁾ T. i. báró Goes.

mi Belgrádba megyünk s felséges uram parancsa szerint az egész győzhetetlen moszlim hadsereg és az ellenségfogó tatárság Magyarország határain fog telelni. Az annyi év óta köztünk fönnálló barátságból kifolyólag most a követet¹⁾ itt tartóztatván, a másikat levéllel hozzád küldöm. Reményilem, hogy ha megérkezésekor a béke megújítására hajlandóságot mutattok, én pedig az ügyek kiegyenlítése végett hatalmas, fölséges és kegyelmes uramnak, hét ország padisahjának és a királyok győzhetetlen királyának szerencsekísérte trónjához előterjesztést teszek és könyörgök, megnyerhetem beleegyezését a béke megújításába. Ha pedig levelünk tartalmának tekintetbe nem vételével ismét az előbbi esztelenséget folytatva, az üdvös dologtól vonakodtok: országotok népét a kikelet beköszöntével érendő csapásnak ti magatok lesztek az okai. Ehhez képest te is, országod nagyjaival és népével tanácskozva, teljesítsed a reátok nézve üdvös dolgot és levelünkre haladéktalanul küldj választ.

* * *

Hammer (III. 545) épen csak említi Goes szabadon bocsáttatását s a tőle küldött levelet.

A tél elközeledtével a nagyvezír Budáról Belgrádba vonúlt vissza, miután a különböző csapatok működését a télre meghatározta. Intézkedéseiről ezeket írja török historikusunk (I. 15):

VIII.

A nagyvezír ezután a szultáni táborral megindult a *belgrádi téli szállásra*. Mivel út közben nagy jégeső volt s a hadi népa hidegtől sokat szenvedett, kénytelenek voltak azt elkövetni, hogy az útban eső palánkok és falvak kertjeinek kerítéseit kiszedjék és sátoraik előtt nagy tüzet rakva, melengessék föl magokat.

Mivel Újvár elfoglalása után a német császárhoz meghívott és 40—50,000 német és magyar katonával Komárom várát védő

¹⁾ T. i. Renningert.

Zrínyinek¹⁾ tartománya védetlen volt, ennek pusztítására a nagyvezír a határvidék szeraszkerjévé kinevezett Kaplan pasát 10,000 határőrrel és a jali agát,²⁾ 50,000 válogatott tatárral küldte, utasítva őket eljárásukra.

A nagyvezír maga Belgrádban telelvén, a hadseregben levő emireket, vezireket és hadi népet különböző helyekre rendelte téli szállásra. A tatár khán fiát, Ahmed giraj szultánt, Bácskába, Kaplan pasát Zrínyi tartományába, Kanizsához, a melléje rendelt jali agát Pécsre s a többi hadi népet a határszélen levő egy-egy palánkhoz³⁾ küldte.

* * *

A nagyvezír Belgrádon kapta 1664 tavaszán a választ a múlt év végén küldött levelére, melyre röviden ő is felelt. De lássuk ismét Rasidot (I. 16.).

A nagyvezírnek a német követtel Budáról küldött levele válaszául (1074) Sában hó 6. napján három ember levelet hozott a német bas-vekiltől, melyben ez volt írva:

Üdvözetünk nyilvánítása után boldogságos barátunknak érté-
sére adom, hogy császáromnak Dsuvan Gosz nevű követével küldött becses leveled megérkezvén, midőn tartalmából megértettük, hogy a béke megszegését, az általatok kezdett háborúnak s az abból eredő romlásnak okát mi reánk hártjátok: nagyon elcsodálkoztunk; mert nem csak mi érezzük magunkat tisztáknak e rágalomtól, hanem az egész világ előtt is tudvalevő, hogy mióta Erdély miatt a perpatvar kezdődött, majd embereket, majd leveleket küldve mindenféleképen arra törekedtünk, hogy a határon folyt tárgyalásokat elfogadva, országunk békéjét és nyugalmit megőrizzük s az ellenkezés megszüntetése végett hány súlyos föltételt is elfogad-

¹⁾ Zrínyi Miklós is a maga hadaival szeptember vége felé a császári sereghez csatlakozott és a Csallóköz védelmét vállalta magára, több ízben szerencsés támadást intézvén a török seregek ellen, míg nem az aleppói pasa visszavonulásra kényszeríté. Rasid itt Zrínyinek e hadműveletét érti.

²⁾ *Jali agaszí*: Krimben egy hivatal és rang neve volt.

³⁾ Rasidnál *palanka*, minek jelentése Ahmed Vefik pasa török szótára szerint: «fából és földből csinált kis vár, cölölpzettel körülvelt erődtmény, sánczczal bekerített falu vagy külváros». Magyarúl *palánk*.

tunk. De ti az imént említett minden igyekezetünket meghiúsítva s a már-már elért kiegyezést megsemmisítve, hadseregetekkel megnyitottatok az ellenségeskedés ösvényét és az egész világ nyilván tudja, hogy reánk törtetek. Bármelyik fél az oka ezen romlásnak, azt az Isten haragja és büntetése minden bizonynyal utol fogja érni. A többi mondani valónkat a nálad levő követünktől részletesen megtudhatod.

E levélben semmi olyan nem foglaltatván, a mi a béke megújítását elősegítette volna s a követ is — kinek erre nem volt teljes fölhatalmaztatása — eredményre nem vezető és hiábavaló előterjesztést tevén: a tárgyalás hamar félbehagyatott. Minthogy levél küldése mindenesetre szükségesnek látszott, a nagyvezír ilyen tartalmú levelet írt a bas-vekilnek:

Leveledet megkaptam és tartalmát tudomásul vettem. Reményem, hogy — ha isten akarja — legközelebb országotokba megyünk s vendégetek leszünk. Azon vagyok, hogy beszélhessünk egymással s követeink vissza nem várása előtt hozzátok érkezzünk.

E levél tartalma előszóval a követnek is tudtára adatott és az említett levélhezök e levéllel együtt visszabocsáttattak.

* * *

Hammer (III. 548) egyszerűen csak annyit említ, hogy a nagyvezír levelet kapott.

A keresztyén hadak, mint tudjuk, a telet is fölhasználták, a mennyiben mindjárt 1664 elején megújították a háborút a Dráva vidékén. Erre vonatkozólag török historikusunknál a következőket találjuk (I. 15):

IX.

Miközben a nagyvezír, Ahmed pasa, a belgrádi téli szálláson tartózkodott, és mindenfelé parancsot adott, hogy a hadi nép a németek ellen a tavasszal ismét megindítandó hadjáratra idejében összegyűljön: addig az alávaló hitetlenek, még a tél elmúltá előtt, idején kívül megújíták a háborút, a mennyiben Zrínyi (Zirin-

oglu = Zrínyi fia), Batthyány (Bagyan-oglu) és a horvát generális (?) mellé harmincz-harmincz ezer német katonát¹⁾ és 30—40 ágyút adván, hadsereget gyűjtöttek. Midőn a pecsevii (pécsi) bég, Murad bég, jelentette, hogy az átkozottak a Szigetvár közelében levő Babocsa és Berzencze nevű palánkokat fölégették és elpusztították: a nagyvezír ilyen, téli időben épen nem várt hír miatt nagyon nyugtalan lett s az eszéki téli szálláson levő Mohammed pasát szeraszkerre nevezvén ki, melléje rendelte az üsztüni-belgrádi (székesfejérvári) és jenői pasákat, Kaplan pasát, a tatár sereget és a zborniki szandsák hűbéreseit s egyszersmind a dolog mibenlétének biztos megtudása végett kémeket küldött az ellenség felé. Midőn ezek visszaérkezve, hírül hozták, hogy az alávaló hitelenek 50,000 átkozottal s jól rendezett sereggel Dsemazi-ül-akhir 26. napján ostrom alá vették Szigetvárt: a nagyvezír a Bácskában állomásozó Ahmed giraj szultánnak s a többi, téli szálláson levő tartományi kormányzóknak és emireknek is rendeletet küldött, hogy minél előbb gyűljenek össze az Eszéken levő Mohammed pasa szerdár mellé s egyszersmind a ruméliai és anatóliai hadakat is oda rendelvén, nagyobb hadi készületet tett, mint a múlt évben.

Ámbár — mivel a téli időszak még nem múlt el — Belgrádban nem volt akkora sereg, mely az ellenség ellen mehetett volna, de minthogy Szigetvár ostromoltatása miatt a nagyvezír nagyon nyugtalan volt, s mivel azt a rendeletet adta ki, hogy a csapatok minél előbb egyesüljenek a szultáni sereggel: Redseb 2-ik napján kitűzette a zászlókat és kihirdettette a hadi népnek, hogy másnap Zimonyba átkelnek, de semmi málhát ne vigyenek magokkal. Másnap azonnal át is kelt a nagyvezír Zimonyba a környezetehez tartozó 1000 emberrel és körülbelől 2000 janicsárral.

* * *

¹⁾ Rasid a német-magyar hadsereg számát illetőleg nagyít s bizonyára a törököknél elterjedt hírt tolmácsolja. Mert e sereg nem múlta fölül a 25,000-et, annál kevésbé lehetett 90,000. E sereg összes számát Hammer 23,000-re, Horváth Mihály 25,000-re, Rónai Horváth Jenő 24—25,000-re, Pauler Gyula pedig csak 18,000-re teszi (Hadtört. Közl. 1888: 633). Egyébiránt Rasid is alább már csak 50,000 emberről beszél.

Még a zimonyi mezőn táborozott a nagyvezír, midőn május első felében második levelet is küldött hozzá Lobkovicz herczeg, melyre — Renninger kérése folytán — ő is küldött választ. Török historikusunknál ezeket találjuk (I. 17. lev.):

Azon levélre, mely — mint föntebb említve volt — a németektől jött, levélhozó emberektől küldetett, a német bas-vekitől válaszul újabb levél érkezett, melynek fordítása a következő:

Boldogságos, fenséges barátunknak, üdvözetünk nyilvánítása és szolgálatunk ajánlása után, barátságosan legyen tudtára adva, hogy a nagyméltóságodtól Belgrádból hírnökünkkel küldött becses levél és felséges császáromnak ott levő Szimon Renninger nevű követétől a béke megújítására vonatkozó megbízatások megérkeztek. Mi a szegény nép nyugalma érdekében a békét mindig többre becsültük a világot megzavaró háborúnál; s ha a moszlim hadsereg, a békét és egyetértést megszegve, ellenségképen reánk nem tör, mi a békét meg nem szegtük volna. De mindamelllett az egyezségre hajlandók vagyunk, a barátságnak nem fordítunk hátat. Ha nagyméltóságod is törekszik a régi barátság megújítására és a jó szomszédság helyreállítására: ezen ügy kiegyenlítése, minden részletében, a követre van bízva, kinek jelentéséből értesülést vehet. Tehát tudomására legyen, hogy Isten segélyével és kegyelmével ez évben mi elkészítettük hadseregünket s reményelem, hogy nem találhatunk úgy, mint a múlt évben. A háborúra teljesen készen vagyunk és ha vendégül jövendő seregetek megérkeznek, nem mulasztunk el semmit, hogy hozzá méltó fogadtatásban részesítsük.

A német követ, ki a zimonyi mezőn levő táborban tartózkodott, ez említett levelet a nagyvezír kezéhez akarván juttatni, Seval hó 3-ikán engedélyvel sátorába lépven és hódolatot tevén, a levelet átadta s egyszersmind nehány, a béke megújítására vonatkozó dolgot terjesztett elő élőszóval. A nagyvezír pedig így szólt a követhoz:

— Azt mondjátok nekünk: «ha ti a szerződés megszegését mi reánk hárítva, hadsereggel nem törtök reánk, a béke soha sem lett volna megszegve». Pedig — a német nemzetnek különben is minden cselekedete ármányosságon és fortélyosságon alapulván — csupán az emberek félrevezetése és annak elhitése végett, hogy a szerződés megszegése mi tőlünk eredt, most is ravaszsgót és

csalást míveltek. Valahányszor a szerződés megszegését czélozzátok, majd az oszmán birodalomhoz tartozó területen építetek várat, majd katonaságot vezettek a határszélre s mégis folytonosan ezt izengetve: «miért bátorkodtok ilyen, a béke föltételeivel ellenkező cselekedetre; az eféle eljárással hagyjatok föl; mert ez harcz és háború szülő oka lesz» — ármányt tartalmazó válaszaikkal az árulásnál megmaradtok, sőt még háborúval is fenyegettök. Mikor aztán haddal jövünk ellenetek, azt hangoztatjátok, hogy békét akartok és a szerződés áthágását a magas portára háritjátok. Ilyen volt a német nemzet eljárása mindig. Most jelenleg is, midőn a régóta fönnálló békét a magas porta megkívánható tiszteletben tartotta, ti pedig a békekötés pontjai daczára a moszlim birodalom területén levő Kanizsával szemközt nem régen várat építtetetek, az oszmán birodalomhoz tartozó Erdelybe német katonaságot vittetek és az országra kárt hozó eljárással az előbbi jó rendet ellenségeskedéssé tettétek: mi többszörösen fölszólítottunk benneteket, hogy a béke megszegésétől álljatok el s a megkezdett csalás és ravaszság sorozatának vessetek véget; de mivel, szavainkra nem hallgatva, ellenséges indulatokat kimutattátok és megátalkodottságtoknál megmaradtatok: a háború fáradalmaira határoztuk el magunkat. Most ismét régi fortélyoskodásokat vesztetek elő, de nem bolond ám az egész világ, az ilyenféle beszédek már idejét múlta, hanem ha van a békét elősegítő szavatok, álljatok elő vele.

A követ, bámultában és zavarában nem tudván felelni a nagyvezír beszédére, csak ennyit mondott:

— Uram! ez alkalommal is örvendeztesd meg szolgálodat a bas-vekil levelére írandó válaszszal.

A sok kérésnek engedve, ilyen tartalmú levél adatott át neki:

Kedves, szeretett barátunk, német császár minisztere. Sagan hercege! A szomszédsághoz illő és a köztünk annyi ideig fönnállott barátságnak megfelelő üdvözetünk nyilvánítása után barátságos értesítem a következő. Leveled megérkezvén, tartalmáról értesültem s egyszersmind itt levő követetek is tudtomra adta, hogy a béke megújítására és az ezelőtt köztünk fönnállott barátság helyreállítására vonatkozólag írtál neki. Mivel ezen ügynek kezdetől a töletek hozzánk jövő embereknek élőszóval, vagy pedig írás-

ban adott válaszaink nem voltak háborúra utalók és az egyezségtől tartózkodók s mivel most is, midőn követetektől az egyezségről való beszélgetés alkalmával kérdeztem, hogy a köztünk létre jövő megegyezés tárgyalására és elintézésére van-e fölhatalmaztatása, azt felelte, hogy ez ügyben hozzád küldjek embert és tőled kérjek határozott választ: ennél fogva újra levelet küldtem. A mi részünkről, a békét és egyezséget illetőleg, a nektek tett kedvezményekben soha sem volt hiány. Ha tehát a barátságának megfelelő magaviseletet tanúsítotok, részünkről is ilyen eljárást tapasztaltok; de ha ellenséges módon cselekesztek, csak azt veszitek észre, hogy az eget és földet semmiből teremtő hatalmas Isten segélyével és kegyelmével nálatok termünk. Követetek is kapott tőlünk megbiztatást, minden körülményt részletesen tudatni fog veled, hogy minél előbb választ küldhess.

E levél a követnek átadatván a bas-vekiltől levelet hozó emberek azonnal visszaküldettek.

* * *

Hammer Lobkovicznak e második levelét nem említi, csak a nagyvezirét (III. 551).

Midőn azonban a nagyvezir Zimonyból tovább ment, folytatja leírását Rasid — sietve, hogy minél előbb Eszékre érkezék — híre jött, hogy az alávaló hitetlenek — minthogy a mindeneket éltető isten gondviseléséből Szigetvárt nem tudták elfoglalni — fölhagytak az ostrommal és seregökkal Pecsevi várát kezdték vívni, de Mohammed pasa, a vele levő győzhetetlen sereggel, azonnal Pécs segélyére sietett — miközben az alávaló hitetlenek, ennek nesztét vevén, menekültek a moszlim sereg támadása elől — s Redseb hó 9. éjjelén a 12 nap óta eredménytelenül ostromolt Pécs alatt állott.

Miután az ellenség visszahúzódott, a nagyvezir Mohammed pasa szerdárt Szigetvár, Kaplan pasát Pozsega¹⁾, Behke kapitá-

¹⁾ Hammer (III. 547), noha épen Rasidot idézi, azt írja, hogy a nagyvezir Mohammed pasán kívül a többieket mind Pécs védelmére rendelte, tehát itt is mást mond, mint forrása.

nyát, a boszniai alaj-béget és a budai műteszellimet¹⁾ Ruman (?), a kolozsvári s temesvári pasákat és néhány *orda* janicsárt Pécs oltalmára rendelte, maga pedig visszafordulván, Redseb 24-én megérkezett a belgrádi téli szállásra.

* * *

Tavaszc felé járván az idő, a nagyvezír is készült a háborúra s annál is inkább, mert egymásután érkeztek hozzá a hírek a keresztény hadsereg mozgalmairól, melyek ellensúlyozása végett azonnal intézkedéseket tett. De engedjük át a szót a török történetírónak (I. 16—17):

X.

A hadjárat idejének elközeledtével, Sában 22-ik napján kitéztek a zászlók a belgrádi mezőn s a hadi készület befejezéseig és a hadsereg különböző osztályainak összegyülekezéseig 25 napot töltvén a belgrádi mezőn, a nagyvezír Ramazán 17-én (1664 mártius 20), jól rendezett hadsereggel, a Száva hídján átkelt a zimonyi oldalra. Mivel pedig ezen évben nagyobb számú katonaságra volt szükség, hogy az összes tartományi kormányzók és hűbéresek s az egyiptomi, bagdadi és diarbekri ejaletok három letett helytartója is vegyen részt e hadjáratban. Minthogy a tél folyamán Szigetvárat ostromlott Zrínyi és Batthyány nevű átkozottak, táborukból egy csapat hitetlen katonát küldtek az észeki híd elégetésére; ennek újra építése megkezdett. Midőn most az ellenségtől hozott *nyelvek-től*²⁾ ismét arról értesült a nagyvezír, hogy az alávaló átkozottak azon tanakodtak s el is határozták, hogy a hídat, a moszlim

¹⁾ *Műteszellim* = város kormányzója.

²⁾ A XVI. és XVII. században gyakran használt kifejezése volt magyar íróinknak (főleg Tinódinak) a *nyelvet hozni*, vagy *nyelvet fogni* vagyis az ellenségből olyan embert elfogni és a táborba hozni, a kitől az ellenség állapotát és szándékát kikérdezhették. Ez a kifejezés kétségtelenül a török *dil getirnek* vagy *til alip kel* (nyelvet hozni) és *dil tutnak*, vagy *dil almak* (nyelvet fogni) kifejezés fordítása.

sereg átkelése előtt elégetik: a nagyvezír parancsot adott az Eszéket védő Kubleli Musztafa pasának, a boszniai beglerbégnek és a *szakszundsi basi*-nak, hogy az eszéki hidat őrizzék az ellenségtől.¹⁾

Újvár parancsnoka, Huszejn pasa vezír, egy levelet küldött a szultáni táborba a nagyvezírhez, melyben tudatta, hogy a magyar *palatinus* 15,000 magyar katonával s a németek részéről egy kapitány²⁾ 15,000 német hitetlennel ostrom alá vette a múlt évben elfoglalt *Nyitrát*,³⁾ és szorongatja a benne levő muzulmánokat. Ennél fogva a nagyvezír leveleket küldött szét, melyekben rendelte, hogy a váradi beglerbég, Kücsük Mohammed pasa, a maga *ejalét*-ének⁴⁾ katonaságával, a jenői beglerbég, Kaszim pasa, a jenői és temesvári katonasággal, az egri beglerbég, Khalil pasa, az egri sereggel, a jali aga, Ahmed aga, a bácskai téli szálláson levő tatár sereggel s Budáról és Esztergomból is egy-egy csapat katona nevezett vezírhez menjen s az e haddal és az újvári őrséggel az említett vár fölmentésére siessen.

Ugyanekkor érkezett levél a kanizsai pasától, Haszántól is, melyben tudatta, hogy a németek egész hadseregökkel ostrom alá vevén *Kanizsát*, éjjel-nappal hevesen vívják s mivel néhány nap alatt élelmi szerekben a legnagyobb szükség lesz, ha minél előbb nem jön segítségre és lehetőleg nem igyekszik a körülzárt muzulmánokat az élelmi szerekben való hiánytól megszabadítani: félni lehet a vár sorsa miatt. Egy nagy seregnek Nyitra segélyére küldése után, még Kanizsa fölszabadítására is küldendő elég katonaság nem levén, a nagyvezír azt írta a nevezett pasának, hogy ő maga fog menni segélyére a szultáni hadsereggel. Mivel ilyenkepen az ellenség több helyen támadta meg a határszéli várakat, a nagyvezír Erdély fejedelmének, Apafi Mihálynak is küldött levelet,

¹⁾ *Szakszundsi*: a janicsárok vadász-csapatának neve.

²⁾ T. i. de Souches.

³⁾ Ez történt áprilisben.

⁴⁾ *Ejället* = tartomány, helytartóság, kormányzóság. A XVII. század elején a török birodalom összesen 44 ejälletre s ezekben 220 *szandsák*-ra (kerület) volt fölosztva. Ebből esett Magyarországra 4 ejället (t. i. budai, temesvári, kanizsai és egri) s 25 szandsák. Rasid — mint látjuk — 1664-ben már *váradi ejället*-ről is beszél; az 1660-ban elfoglalt *Nagy-Várad* tehát az ötödik ejället székhelye volt.

meghagyva neki, hogy a maga erdélyi hadával minél előbb induljon és jöjjön Nyitra vára felé.

* * *

A nagyvezír, mint tudjuk, csak májusban indult el a belgrádi téli szállásról s kezdte meg azon hadműveletet, melynek kiemelkedő mozzanatai Zrinyivár¹⁾ elfoglalása és a szent-gothárdi csata. Lássuk tehát az ezen évi hadjáratot, követve a török historikust (I. 18):

XI.

Mióta a nagyvezír Kanizsa várának ostromoltatásáról értesült, a minél előbb nyújtható segítség miatt nagyon nyughatatlan volt. Pedig nem sokára másik levél is érkezett Haszán pasától, melyben segélyt kért s ezt írta:

A várat ostromló Zrínyi és Batthyány nevű átkozottak a hitetlen magyarokból és németekből vezérletük alatt levő, bálványimádó utálatos csapattal több helyen erődítményeket építettek, azokba ágyúkat helyeztek s éjjel-nappal folytatva a vívást, azon törekesznek, hogy — ne adja az Isten! — a várat minél előbb meggyőzzék.²⁾ Tehát minél előbb hozz segélyt és szabadítsd meg a prófeta híveit az ellenségtől történhető legyőzetés félelmétől.

Ezen kívül a budai válitól, Huszejn pasától, is az a tudósítás érkezett, hogy az előbb ostrom alá fogott *Nyitra vára* is, szabad elmenetel föltétele mellett, a hitetlenek kezébe esett.

Mivel pedig mind e körülmények okúl és ösztönzésül szolgáltak arra, hogy az iszlám hadserege Kanizsához siessen: a nagyvezír a szultáni táborban levő egész moszlim sereggel fölkerekedett a zimonyi mezőről Sevvál hó 11-én (május 7.). A nevezett hó 17-ik napján Eszékre érkezett és az ellenségtől előbb fölégetett hid elkészülteig még egy napig pihent a sereggel. A hídon átkelven

¹⁾ E vár gyakran, de tévesen, Zerinvárnak, Szerinvárnak, Serényvárnak nevezetik; igazi neve *Új-Zrinvár*, vagy — mivel Zríni nevét inkább Zrínyinek szoktuk meg, *Új-Zrínyivár*.

²⁾ Kanizsának ezen ostromára vonatkozólag l. Rónai Horváth J. cikkét, *Hadtört. Közl.* 1888. évf. 633—645.

(május 14.), az ellenségtől fölégetett *Dárda*¹⁾ palánkot fölepíttette és védelmére elegendő várórséget helyezett bele.

*
*
*

A Vág vidékére rendelt északi hadsereg feladata volt, de Souches altábornagy vezérlete alatt, Magyarország felső részének fedezése és az elfoglalt Nyitra, Léva s Nógrád várak visszahódítása. A keresztyén hadsereg e részének működéséről két helyen emlékezik meg Rasid; a 18-ik levélen ezeket írja:

XII.

Midőn a *Nyitra* várának segítségére küldött Huszejn pasa, a melleje rendelt Khalil és Kaszim pasákkal s a *szerhadd-kulikkal*²⁾ és tatárokkal, a vár közelébe érkezett, arról értesült, hogy a vár néhány nappal előbb kapitulált és a hitetlenek kezében van. Mivel pedig hallotta, hogy az ott levő ellenség *Léva* várát szándékozik ostromolni, haditanács tartatván, elhatározottat, hogy az átkozottakat üldözni fogják.

A gonosz hitetlenek szándéka valóban az volt, hogy Léva várát rohammal elfoglalják, de mihelyt megtudták, hogy a moszlim sereg közelökbe érkezett, az ostromlás tervéről lemondva megfutottak. A moszlim harcosok pedig két nap és egy éjjel üldözték őket; a vezér, Huszejn pasa, megírta a nagyvezírnek, hogy 1500 hitetlen lett a kard áldozatává s hogy a környéken levő falvakat fölégették.

*
*
*

A Drávavidéki események elbeszélésére visszatérve így folytatja Rasid (I. 18.):

¹⁾ Rasidnál sajtóhibából *Várda* van.

²⁾ *Szerhadd-kuli* = határőr; azon janicsárok neve, kiket az ellenség földhöz közel levő várak őrzésére rendelték.

XIII.

Midőn a moszlim hadsereg — siettetvén útját, hogy minél előbb segélyére lehessen Kanizsának — a nevezett vártól egy órai távolságban levő *Bogaz köprüsi*¹⁾ nevű helynél megállapodott (május 31.): a várat ostromló ellenség erről értesülvén, azonnal sietve elvonult a vár alól. A nagyvezír másnap a nevezett helyről a vár felé indulván, a várparancsnok, Haszán pasa és a vár előkelői díszmenetben elébe jöttek s miután a nagyvezír — örülve a fényes győzelemnek — Kanizsa előtt tábort ütött, Haszán pasának a vár védelmében tanúsított dicséretes fáradozásaért két czobolybörbundát, egy drága kövekkel kirakott handsárt s néhány *kesze akcsét*,²⁾ a közharczosoknak pedig tíz kesze akcsét ajándékozott.

* * *

Zrínyivár ostromát így írja le török historikusunk (I. 19.):

XIV.

Mihelyt a nagyvezír értesült arról, hogy a moszlim hadsereg közeledtének hírére a Kanizsa várának ostromával felhagyó ellenséges sereg a nevezett vártól két órányira levő új vár felé ment és a *Murava* (Mura) vizének túlsó oldalán foglalt állást: haditanácsban elhatározott, hogy utánuk mennek és reájok támadnak. De mivel a nevezett folyón egyáltalában nem volt átkelő hely, a győzhetetlen hadsereg átszállítására pedig nagyon szükséges volt hídát építeni: 300 janicsár és 300 szegbán bízott meg, hogy átkeljenek a túlsó partra. A janicsárok közül először 50—60 kelt át tutajon a túlsó részre és futóárkot ásott; a többiek pedig kisebb csoportokban folytatták az átkelést. Az ellenség e dolgról értesülvén, éjjel

¹⁾ Hammer (III. 552.) így írja: *Brücke Boghan*.

²⁾ Egy *kesze akce* (erszény pénz) = 500 piaszter, azaz körülbelül 50 forint.

5 óraker (azaz éjfél körül) a futóárok nyitásával foglalkozó 50—60 ember ellen rohamot intézett.¹⁾ Az átkozottak méhrajként rohantak a szerencsétlenekre, tudván, hogy a túlsó partról nem jöhet segítség; ezek pedig a szabadulás reményéről lemondva, vitéz ellentállás után, reggelre mind vértanúkká lettek. Csak kettő menekült meg közülök, kik úszva jutottak a táborba, hol a nagyvezír előtt a dolgot részletesen elbeszéltek és őt azon hírrel örvendeztették meg, hogy ez ütközetben igen sok hitetlen lelte halálát.

Ezután az átkozottak, a győzhetetlen hadsereg átkelését megakadályozandók, a folyó túlsó partján futóárkokba szálltak s eleinte az átkelés lehetetlensége miatt aggodalmat okoztak; de a moszlim hadsereg hatalmasan ellentállt ez akadálnak, megindult az új vár ostromlására és Zil-Kade hó 15. napján megkezdte a futóárkok elfoglalását.

Midőn az alávaló hitetlenek az ostrom második és harmadik napján, reggeli ima idején, a futóárkok ellen rohamot intéztek, a janicsárok legvitézebbjei elébök menvén, olyan vitézül támadták meg őket, hogy az ellenállással felhagyva, nagy ijedelemmel visszafutottak és nagy nehezen tudtak a várba bejutni.

Midőn az ostromolt várban levő hitetlenek előtt világossá lett, hogy a moszlim hadsereg rohamának nem sokáig lesznek képesek ellentállni, a Mura túlsó partján levő táborukból, a folyón levő hídon, folyvást újabb katonaságot vittek be a várba segítséggül s ezért a futóárkokkal a vár sánczai közelébe a 20-ik napon nagy bajjal lehetett jutni. Ez idő alatt az átkozottak kétszer kísérelték meg a futóárkokat megtámadni és tizenötször a futóárkok felé aknákat ásni, de a moszlim harczosoknak régi vitézsége miatt mindannyiszor félelemmel kellett visszatérniök.

A futóárkok végre a vár árkához közel értek s mikor a várárok és a vár közt levő tűztelep alá, az aknákba tűz vettetett: a moszlim harczosok nem fékezhetve magokat, minden áron rohamot akartak intézni. A nagyvezír látván e buzgalmat, rohamot vezényeltetett; a moszlim harczosok pedig az életrabló harc terén az egyedül igaz vallásért áldozva fel magokat, oroslánokként

¹⁾ Hammer szerint (III. 553.) a 600-nak fele kelt át és Strozzi ezeket támadta meg.

rohantak a várra s Isten segélyével egy percz alatt győzelmesen megmázták a vár magas falait. Midőn az ostromlott hitetlenek a moszlimok e rohamát látták, a Mura tulsó partján levő táboruk felé futottak vissza; a táborban levő átkozottak pedig, a hit harczosainak üldözésétől félve, lerontották a hidat s így az innenső várban maradt szerencsétlen hitetlenek egytől-egyig a kard áldozataivá lettek. — Fontolóra veven, hogy e vár az ellenség ármányától és ravaszságától semmi módon nem oltalmazható meg: aknák segélyével felgyújtatott és alapjából leromboltatott.

* * *

Zrinyivár elfoglalása és feldúlása után a nagyvezír meghagyta a szilisztriai válinak, Huszejn pasának és Meras válijának, Musztafa pasának, hogy a Kanizsából hozott hét ágyút ismét vigyék vissza Kanizsára s mivel a sereg Győr felé indul, az Eszéken hagyott 20 ágyút minél előbb hozzák ide a táborba (Rasid I. 19.).

A török sereg ezután folytatja útját észak felé, egymás után foglalva el az útban eső várakat, míg nem a szentgotthárdi ütközet bezárja e két éves hadjáratot. Kövessük ismét Rasidot (I. 20.):

XV.

Ezután a nagyvezír a hadsereg főbbjeivel azon tanácskozott, hogy az ellenség országának melyik része felé volna leghelyesebb menni. Mivel Komaran (*Kis-Komárom*) vára Kanizsa szomszédságában van, ennek meghódítása határozottat el. Zilhidse 18. napján (július 12.) az új vár mellől elindulván, másnap az említett Komaran előtt ütött tábort¹⁾ s annak kapitányához levelet küldött, melyben ezt írta: ha a várat ostromlás nélkül megadjátok, személyeknek és vagyonotoknak nem lesz bántódása, de ha ellentálltok, mindnyájan a bosszúálló kard áldozataivá lesztek. A várban levők megjedvén, kérésük és könyörgésük után, az említett hó 20-ik

¹⁾ Hammer (III. 554.) szerint a nagyvezír Zrinyivártól előbb Kanizsához ment és itt határozta el Kis-Komárom ellen indulását.

napján (július 14.) siettek a várat megadni Kanizsa alaj-bégjének, Omer agának. A benne levő 34 ágyú,¹⁾ 200 mázsa lőpor és bizonyos mennyiségű fegyverek kihozása után, a janicsároknak engedély adatván élelmi szerek és más tárgyak zsákmánylására, ezek gazdag zsákmány részeseivé lettek.

Innen a hadsereg a nevezett hó 22-én (július 16.) elindulván, a Kanizsa folyó partján állapodott meg s itt egy napig tartózkodott, várva Kaplan pasa és a tatár sereg visszaérkezését, kik az innen öt órányira levő *Egerszeg*²⁾ kikémlelésére küldettek. Egy elfogott *nyelvtől* megtudván, hogy a nevezett várban levő hitetlenek a győzelmes hadsereg megérkezése elől megszökni szándékoznak: a boszniai béglerbég, Juszuf pasa, megbízott azzal, hogy hidat építsen, melyen a nevezett várhoz át lehessen menni. Midőn a pasa az átkelő helyhez érve megtudta, hogy az alávaló hitetlenek a várat elhagyták és megszöktek, azonnal értesítette a dologról a nagyvezírt, ki a hadsereggel e vár alá sietett. A benne levő kilencz ágyú elfoglaltatván, a várban talált 10,000-nél több átkozott hitetlen örült, hogy a rabszíjra fűzéstől megmenekült.

E helyről is tovább indulván, azon a környéken levő *Egervár* és *Kemendvár* nevű palánkok ellen mentek. A bennök levő alávaló hitetlenek, nem állhatván ellent a győzelmes sereg rohamának, meghódoltak és így az igazhívő hadsereg a háború fáradalma nélkül jutott e palánkok birtokába.

Moharrem 2-ik napján (1075. = 1664 július 26.) Egervár alól elindulván, mivel a hadsereg a Rába vize felé szándékozott menni, Gurdsi Mohammed pasa, Iszmail pasa és Kaplan pasa az előcsapattal előre küldettek s 400—500 lesben álló átkozott hitetlenre bukkantak, kikkel ütközetbe bocsátkozván, az átkozottak közül 120 ember a kard áldozatává lőn, a többi pedig megfutott.

* * *

Török historikusunk a *szentgotthárdi* csatát és közvetlen előzményeit aránylag igen röviden írja le, — minek oka bizonyára

¹⁾ Hammer (III. 555.) 34 helyett csak 4 ágyút említ.

²⁾ Rasidnál átírási, vagy sajtóhibából *Öszek* van.

az, hogy ebben a török volt a legyőzött fél s a török írók bőbeszédűsége mindig csökken, ha a győzelem nem az ő részükön volt. A szentgotthárdi veszteségért azonban kárpótlást kaptak a vasvári békekötésben, melynek pontjaiból — ha nem ismernők a tényeket — világért sem azt olvashatnánk ki, hogy Montecuccoli verte meg a törököt, hanem ennek éppen az ellenkezőjét.

A theoretikus és methodista hadvezér — a világ csodájára — olyan *győzelmet* aratott, melyben a *megvert* félé lett a diadal! Beh más eredményeket lehetett volna elérni a régi magyar, életrevaló hadművészettel és józan hadtudományi elvekkel! A történeteket azonban ma már nem változtathatjuk meg; tény az, hogy a török Szent-Gotthárdnál legyőzöttnek érezte magát s ez kitűnik hivatalos történetírásából is. De halljuk magát Rasidot (I. 20—21.):

XVI.

Moharrem hó 3. napján a nagyvezír a Rába partján levő *Körmend* és *Csákány* nevű palánkokkal szemben ütött tábornak s mivel e palánkok a nevezett folyónak túlsó oldalán voltak, az átkelhetés céljából a folyón hídát szándékozott csináltatni; azonban a túlsó részen táborozó ellenség az átkelő helyeket futóárkokból védelmezte és a híd építésében a moszlim sereget akadályozta, úgy hogy az innenső parton híd építésére alkalmas helyet kereső moszlim katonasággal szemben az ellenség a túlsó oldalról egyenlő erélyt fejtett ki. Minthogy tehát úgy a Mura vizén,¹⁾ mint itt a Rábán tervezett átkelés megakadályozása nagyon megviselte a moszlim hadsereget s azon kívül a két év óta, télen-nyáron szüntelenül tartó háború nehézségei miatt a hadseregben nagy fáradtság és kimerültség tapasztaltatott: ez okokból a békét kérő követnek²⁾ kedvezmény adatott. De a mint a hadjárat kezdete óta, két éven át mindig a béke megújítása végett folyt a levelezés a két fél között s mégis mindig háború lett az eredmény: úgy most a követtel folytatott békealku alkalmával sem történhetett megegyezés a föltéte-

¹⁾ T. i. Zrinyivár ostroma alkalmával.

²⁾ T. i. Renninger Simon.

lekben. Ezért a nagyvezír azon nézetben volt, hogy ha lehet, az idő és körülmények kívánalma szerint, nem kell lemondani a háborúról s midőn a hadsereg fejeivel azon tanácskozott, hogy mily eljárást kövessenek: abban történt megállapodás, hogy a Rába vizén mindenesetre át kell menni és az ellenség táborát meg kell támadni.

Szent-Gotthárd palánkon felül egy órányira eső helyen nagy nehezen találtak végre átkelő helyet, melynek vize a kengyelen felül ért. A nagyvezír parancsa értelmében tehát a janicsárok, továbbá Iszmail, Mohammed és Kaplan pasák az említett hó 8-án e helyre mentek; itt gyorsan hidat vertek s a folyó túlsó partjának elfoglalása és megtartása végett egy csapat janicsár küldetett át tevékkel azon utasítással, hogy a túlsó részen sánczot ássanak. Midőn az alávaló hitetlenek, értesülvén e dolgról, a janicsárokra rohantak, az átjárónál levő vitéz harczosok a vízbe ugorva segélyre siettek a janicsárokhoz s egy percz alatt néhány ezer hitelent vágtak le. A mint a moszlim harczosok az ellenség vereségét látták, harczvágytól égve, csapatonkint keltek át, ki lovon, ki tevéen. Követték ezek példáját az átkelésben Iszmail pasa, Kaplan pasa, a janicsár aga és a nagyvezír emberei is. Valóban az átkozottak azt hívnék, hogy az egész moszlim hadsereg és az ellenségvadászó tatárság átkelt, félelmükben már-már megfutottak. De midőn észreveték, hogy a moszlim hadsereg törzse a túlsó parton van, a folyón átkelt és velök vitézül harczoló rész pedig csak 10,000 emberből áll s hogy segítségre jövő katonaságnak nyoma sincs: megfordultak és az átkelt seregre rohantak. A harcz reggeltől a délutáni imáig tartván és segélyt nem remélvén, a mieink ellentállása nem volt megfelelő s így, a felséges Isten végzése szerint, az egyedül igaz vallásért való harczban a legnagyobb rész vértanú lett, egy rész pedig, hogy lelkét megmentse, a folyóba ugrott és belehalt.

Ámbár a lélekpusztító harcztéren vértanúságot szenvedettek száma csak 5000—10,000 volt ¹⁾ s a folyó innenső részén levő határtalan moszlim hadsereg, isten segélyével, régi állhatatosságá-

¹⁾ Első pillanatra észrevehető, hogy a török historikus mennyire igyekszik rájuk nézve kedvezően feltüntetni az eseményeket. Más források szerint mintegy 16,000 török esett el.

nak megfelelő készséget mutatott az ellenség megboszulásában, de miután nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenség az átkelést semmi áron sem engedi meg: hogy a folyó partján hiábavaló járás-kelessel ne teljék az idő, a követtel az előző napon megbeszélt egyezség elfogadtatván, a visszavonulás elhatároztatott. A követtel több ízben folytatott tárgyalás alkalmával megállapított 10 föltételen alapuló békekötési okmány aláíratott, mely a régi szerződés érintetlen pontjainak megerősítését, a német császárnak Erdély megszállásában és a Kanizsa melletti új vár építésében mutatott békeszegről való lemondását és egyéb föltételeket tartalmazott. A nagyvezír ezután a béke megkötését tudató, barátságos levelet írt a német bas-vekilhez, mely így hangzik:

Kedves, szeretett barátunk, német császár ministere, Sagan hercege.¹⁾ A szomszédsághoz illő és az előbb köztünk annyi ideig tiszteletben tartott barátságunk megfelelő üdvözetünk nyilvánítása után értesítésünk a következő. Midőn a követtel küldött levél megérkezett és tartalmáról értesültem, a követet előmbe idézván s a német császártól reá bízott kiegyezés ügyében tárgyalást folytatván vele, előmutatta a német császár pecsétjével megpecsételt kötelező iratot, mely a régi barátság megújítását es minden föltételnek a kívánat szerinti elfogadását tartalmazza. Miután értesültem arról, hogy írásbeli kötelezvény adására és vevésére fel van hatalmazva, a mindkét részen levő szegény nép nyugalma érdekében, minden föltételt egyenkint megbeszéltünk és, az eltiport szerencsétlenek nyomorának jóvátétele céljából, elfogadtunk s egyszersmind, régtől fogva fennálló szokás szerint, egy, kötelezvény erejével bíró es pecsétünkkel megpecsételt okmányt küldtünk barátunk számára e levelünk kíséretében.

E levél elküldése után az egész moszlim hadsereg visszaindult a Rába partjáról s út közben élelmi szerekben nagy szükségét látva, érkezett meg Székes-Fehérvárra.

* * *

¹⁾ Hammer a nagyvezír e levelét nem említi.

A vasvári béke megkötése után a nagyvezír a sereggel vissza-
indult a Rába vidékéről s útközben élelmi szerekben nagy szüksé-
get látva, érkezett meg Székes-Fehérvárhoz (Rasid I. 21.).

Hogy Köprüilzáde Ahmednek mennyire nem volt komoly
szándéka a béke megújítása, a mit pedig oly fennen hangoztatott
Lipót követői előtt, hanem inkább minden áron háborút akart:
legjobban bizonyítja az, hogy a vasvári békekötés után is újabb
hadműveleten és támadáson törte a fejét s készséggel fordult most
az északi hadsereg ellen. Lássuk ismét Rasidot (I. 21.):

XVII.

Az Újvárból bizonyos mennyiségű katonasággal *Léva* ostrom-
lására küldött budai váli, Huszejn pasa, a melléje rendelt egri
béglerbéggel, 1000 tatárral s az oláh- és moldvaországi vajdákkal
oda érkezvén, midőn a várat ostromolta, Zsuzse (Souches) nevű
hadvezér 30—40,000 német katonával oda érkezvén, ütközetbe
bocsátkozott, hogy a várat az ostrom alól felszabadítsa. Azonban
az oláh és moldvai sereg, ezt modván: «mi adót fizetünk, tehát
ellenséggel nem harczolunk», odahagyta a csatatér; Huszejn pasa
pedig a megmaradt sereggel nem levén elég erős az ellentállásra,
Újvár felé menekült s ilyen módon a sátorokat, szekereket és élelmi
szereket a hitetlenek pusztításának engedte.¹⁾

Az átkozottak ezután, a győzelemtől feltüzeltetve, Esztergom
felé mentek. Esztergom bégje és a határőrsereg egy ideig tartó
csata után kényszerűségből elvágta a hidat s az esztergomi oldalra
vonúlt.²⁾

Innen a pokolra való hitetlenek Újvár megtámadására indúl-
tak, de mihelyt neszét vették, hogy a szultáni tábor Esztergomhoz
érkezett, felhagytak az ostrommal.

¹⁾ Ez a *Garam-Szent-Benedeknél*, július 23-án történt ütközet volt.
Hammer szerint (III. 556.) Souches-nek csak 12,000 embere volt, a törökök
száma pedig 20—30,000-re rúgott s ebből 6000 esett.

²⁾ Hammer és Horváth Mihály nem Esztergomról, hanem *Párkány-
ról* beszélnek s az utóbbi szerint Souches rombolta el a dunai hidat.

Midőn a nagyvezír Esztergomhoz érkezett, hídát kezdett építeni s az ellenségnek netaláni megtámadása ellen, a túlsó parton erős sánczolatot csináltatott és bele sok janicsárt küldött. Hála Istennek, a híd két nap alatt elkészült s már épen át akart kelni a sereg, hogy Újvárt felszabadítsa az ostrom alól, midőn az a hír érkezett, hogy az ellenség a nevezett vár ostromlásától elállott. Így tehát Esztergomnál 5—10 napig állomásozott a sereg, Szafar hó 18. napján pedig elindulván Dsigerdilen mezején is egy-két napig pihent, azután pedig *Újvár* előtt ütött tábort.

* * *

Miután a nagyvezír *Újvár* előtt táborba szállott, — beszél tovább török historikusunk (I. 22. lev.) — a hadsereg összes főtisztjeit sátorába híván, tanácskozott velük. «Az a hír érkezett, hogy most az ellenség, 100.000 főből álló hitetlennel, a Vág folyó ¹⁾ túlsó részén táborozik. Megtámadjuk-e, vagy Nitra ²⁾ várának ostromára induljunk? Ha Nitra ostromára indulunk, mivel e vár az ellenség táborától 3—4 órányi távolságra van, kétségtelen dolog, hogy az átkozottak — a várat megszabadítandók — megtámadnak bennünket. Mi lesz tehát jelenleg leghelyesebb teendőnk?» E kérdést intézte a nagyvezír a haditanács tagjaihoz, várva a helyes feleletet.

A janicsárok közül némelyek ezt mondták: «támadjuk meg az ellenség táborát».

Mások ellenben így nyilatkoztak: «minthogy már előbb az ellenséggel való kiegyezés megtörtént, leghelyesebb volna még néhány napig várakozni».

S a haditanács ez utóbbi véleményt fogadta el.

Valóban néhány nap múlva Komáromból egy ember jött, aki a komáromi kapitánytól levelet hozott s azt mondta, hogy a császártól követ és levél érkezett, jöjjetek elébe.

Az esztergomiak közül tehát azonnal egy követség küldetett, hogy a császártól jövő embert a táborba vezesse.

Másnap, miután a táborba megérkeztek s a követ ³⁾ hódola-

¹⁾ Rasid szövegében hibás átírással *Dag* van.

²⁾ T. i. *Nyitra*.

³⁾ T. i. *Renninger*.

tát kifejezte, a nagyvezír sátorában összeült a diván. Miután a követ az általa kieszközölt békét megerősítő császári okmányt a nagyvezírnek átadta, a már készen levő szultáni békeokmány is átnyújtatott neki, mi közben a jelen levő fő tisztek, hódolatuk nyilvánításaul, mindnyájan fölkeltek. Ezután a követ czobolybundával és gazdagon feldiszitett lóval ajándékozott meg s a vele jött kíséret is gazdag ajándékokat kapott.

* * *

Hammer e haditanácsot nem említi, a békeokmány átadását is csak röviden (III. 562.). A békekötés végét szakította minden további hadműveletnek s a nagyvezír október vége felé a hadsereggel visszavonult Belgrádra.

A vasvári béke pontjai közé, mint tudjuk, az is belefoglaltott, hogy Lipót a szultánt 200,000 tallér ajándékkal tartozik megtisztelni, a ki ezt a maga részéről egyenlő értékű ajándékkal fogja viszonzni, mind a két fél nagykövet által küldvén meg az ajándékot. Lipót követe gróf Leslie, a szultáné pedig Kara Mohammed aga volt. A szultánnak a császárhoz küldött ajándékait leírja Hammer is (III. 565.), Rasid, a «Tarikh-i Nisandsi Abdurrahman pasa» és a «Szubdet-ul-vekajat» után. A török követ visszatérése után jelentést írt követségéről, melyet Rasid is átvett művébe s mely így hangzik (I. 31—32. lev.):

A mint az iszlam határán levő Buda várába megérkeztünk, megbízatásunk szerint megállapítottuk a Németországba indulást. Az 1075 (= 1665) év Zil-kade havának 12. napján a budai gönüllük kíséretében Budáról elindulván azon nap a négy órányi távolságra levő *Kizil Hisszar* (Vörösvár) nevű helységnél ütöttünk sátert. Másnap a szintén négy órányira fekvő *Esztergomba* érkeztünk s ott egy napi pihenőt tartottunk. Innen Esztergom bégje és Székes-Fehérvár pasája, Hadsi pasa, szárazon, a budai, pesti és esztergomi azá-bok pedig hajókon kísérvén bennünket, a találkozó hely felé folytattuk útunkat, mely a boldogult Szulejmán szultán által határuil kijelölt hely.¹⁾ Miután még fél órányi utat tettünk, kíséretünket rendeztük. Ezután a német császártól jövő követ és a melléje ren-

¹⁾ T. i. Szőny.

delt katonaságnak parancsnokává kinevezett gróf Zsuzse (Souches) nevű komáromi kapitány is megérkezett s mind a két részről, tolmácsok által történt tudakozódás után meghatározottat, hogy a kicserélés del előtt fél órával történjék meg.

A kicserélés helyére három oszlop állított s midőn a megállapított idő elközelített, mind a két fél kísérete megmaradt a maga helyén, a követek pedig csak tíz-tíz emberrel, a moszlim sereg részéről a kicseréléssel megbízott fehérvári pasa, Hadsi pasa, velem, a németek részéről pedig a komáromi kapitány, Zsuzse gróf, a követtel jött a kicserélésre. A határszéli lakóknál régtől fogva az a nézet uralkodván, hogy a ki előbb érkezik az oszlophoz, az a legyőzött, a ki pedig később érkezik, az a győző fél: ennél fogva én alattomosan azon mesterkedtem, hogy a német követ érkezzék előbb az oszlophoz. Az említett követ — ki pontos akart lenni — azon gondolattal közeledett az oszlophoz, hogy én hanyag vagyok s mivel nem állapodhatott meg, akaratlanul is előbb oda érkezett, mint én. Miután összeértünk és egymással kezelt fogtunk, Hadsi pasa engemet a komáromi kapitánynak, a kapitány pedig a német követet a pasának adta át s ez után mind a két fél ment tovább a maga útján.

Ezen helytől fogva az úti költséggel és ételmi szerrel való ellátás végett a császártól küldött biztossal együtt mentünk Bécs felé. Midőn Győr várához közel értünk, a benne levő gyalog és lovas katonaság díszmenetben kijött elénk s mi is kíséretünk díszmenete mellett, kibontott zászlókkal és dobszóval menve, a vár közeleiben telepedtünk le. Azután a hét órányira levő *Vukovárnál*, (?) másnap a szintén hét órai távolságra eső *Hamburg-nál* (Hainburg), harmadik nap pedig a Bécestől három órára fekvő (. nevű¹⁾ külvárosnál szálltunk meg. Kíséretünk rendezése végett két napig ezen állomáson tartózkodtunk, azután Bécs felé indultunk. Zászlóink kibontását s a dobok verését — azon ürügy alatt, hogy a császár nem engedte meg — megakadályozták, mondván: «ilyenre még nem volt példa; egész levéltárunkat felkutattuk, de mivel ez soha sem volt szokás, nektek is le kell mondanotok e kívánságról». Mi pedig ezt válaszoltuk: «mi ide a barátság nyilvánítása végett jöttünk, ezen eljárásokat egyáltalában nem barátságos, hagyjatok

¹⁾ A helynév olvashatlan volt.

fel a civakodással». Midőn kívánságunknál állhatatosan megmaradtunk, engedélyt adtak, hogy akaratumk szerint cselekedjünk.

A vártól két órányira levő helyre az összes gyalog és lovas német katonaság elébünk jött, a császár pedig nagyjai közül egy tekintélyes gróffal a maga lovai közül egy gazdagon feldíszített lovat küldött s így vonultunk a Bécs közepén levő s számunkra elkészített lakhelyre. A császár mindenféle szükségletünkről gondoskodott és intézkedett.

Miután szállásunkon tiz napig pihentünk, meghivattam a császárral való találkozásra. Én tehát felséges padisahunk iratát és ajándékait magamhoz véve, a császártól küldött hintóba (hintov) ültem és a város közepén díszkísérettel a császár palotájába mentem. Midőn a kihallgatási terembe léptünk, a császár, a szultáni kézirat iránti tiszteletből, székéről fölkelve egy-két rőfnyire elébem jött s az iratot állva kezébe vevén, a tiszteletnyilvánítás bevett szokásának megfelelően, fejével egyenlő magasságra emelte föl. Ezután, tolmács segélyével, a jövődöbéli barátság tartósságának és a megkötött béke szilárdságának kívánatos voltát fejezte ki és az egyenkint átadott királyi ajándékokat állva fogadta el, noha ez teljes egy óráig tartott.

A kihallgatás után visszatértünk szállásunkra, hova — kilencz havi ott tartózkodásunk ideje alatt — a császár és a bas vekil hetenkint egyszer juhot és édességeket küldött.

Nemcsak a vár körül fekvő helyeket jártuk be és szemléltük meg, hanem a császár anyjának kertjében ¹⁾ is lakomával tisztelték meg bennünket. Sőt egy napon a Bécshez két órányi távolságban levő, régi Bécs ²⁾ nevű, romba dőlt várat is megnéztük. Midőn kérdeztem, hogy mi volt az oka elpusztulásának, azt beszélték el, hogy az Érsek-Újvár ellen indított hadjárat alkalmával a török és tatár seregek e helyig portyáztak s azok tették rommá és szórták szét lakosait; és nem csak ez az egyedüli hely, mert innen még két napi járásnyira is beljebb menvén, kétszáz ezer foglyot hurcoztak magokkal.³⁾

¹⁾ T. i. Schönbrunnban.

²⁾ Azaz Kahlenberg.

³⁾ Ez nem 1663-ban történt, hanem 1529-ben, Bécs első ostroma alkalmával (l. Hammer III. 580.).

Midőn Bécsbe érkezésünk kilencedik hónapjában híre jött annak, hogy a magas portához küldött követ Budára visszaérkezett, ismét a császári palotába hívtak. Miután az uralkodónak küldendő iratot — székéről ismét egy-két röfnyire előre lépve — kezünkbe adta és kinyilatkoztatta, hogy a békekötés pontjait mindig tiszteletben fogja tartani: ¹⁾ az engedély megadatott visszatérhetésünkre. Harczminkét hajót készítettek és adtak, hogy azokkal a Dunán visszatérjünk. Miután hajós kapitány, tolmács és defterdár neveztetett ki, minden málháinkkal, ingóságainkkal és kíséretünkkel hajókra szálltunk s még azon nap *Viranucs* (?) nevű város közelében, a parton horgonyt vetettünk. Midőn másnap tovább mentünk, út közben nagyon heves szél támadt s mi egy kis erdőnél kikötve két napig vártuk a szél csillapodását.

Azután, mikor *Pozson* nevű várhoz érkeztünk — hol a német császár koronáját őrzik — az összes hitetlen magyarság defterdárja és mint ilyen, egyúttal Pozsony kapitánya, továbbá Forgách nevű magyar, ki előbb Újvár kapitánya volt és más tekintélyes országnagyok elébünk jöttek és barátságukat nyilvánították. Azután egy, hat órányira levő állomáshoz, másnap pedig a nyolcz órányi távolságra levő Komárom szigeteinek egyikéhez érkeztünk. Midőn innen is elindulva Komárom felé folytattuk útunkat, kapitánya, Zsuzse nevű átkozott — kinek álnoksággal teljes természete megváltozott — ketkhudájától 15, szépen felszerelt sajkát küldött elébünk, a várbeli katonasággal pedig egy másik embere jött szárazon és így, ágyúdörgés és puskaropogás közt érkeztünk meg a nevezett vár elé. Egy napig itt pihentünk és másnap folytattuk útunkat. Miután értesültünk, hogy a német követ is a kicserélési helyhez közel, *Adas* (Ács?) nevű falunál van, még egy-egy órai útát tettünk, mindkét fél katonasága szárazon és vizen a kicserélési oszlopok közelébe jöven. Midőn összetalálkoztunk, a vezető, Ali pasa, pécsi pasa, a maga katonaságával, a budai gönüllük s az esztergomi bég, a maga seregével, a német követet a komáromi kapitánynak, a gróf pedig engem, minden kíséretünkkel és hozzánk tartozókkal együtt, Ali pasának adott át.

A míg az ezelőtt Bécsben járt követeknek — a levéltár tanú-

¹⁾ T. i. a császár. Azonban l. Hammer III. 580.

sága szerint — egy arany lánczon kívül semmi mást nem szoktak adni, e szegénynek ¹⁾ az arany lánczon kívül még egy ezüst mosdó-medenczét és vizes ibriket, néhány tálat és serleget s körülbelől 20 oka ezüstöt, embereink közül húsznak egy-egy oka ezüstöt, százhusznak egy-egy ruhára való levantei posztót, a többinek pedig egy-egy ruhára való magyar posztót adtak. És míg az ezelőtt ott járt követeknek nem engedtek 120 embernél többet vinni magokkal s ehhez képest csak 120 embernek való eleséget adtak, a többiek pedig egy szemet sem kaptak: addig e szegény 295 emberrel ²⁾ menván, az élelmi szereket is ehhez képest adták meg, t. i. naponként 15 juhot, 2 bárányt, ³⁾ 70 kile árpát, ⁴⁾ elegendő tüzi fát és szénát és egyéb költségeink fejében 50 piasztert adtak.

Mivel engedélyt kaptunk, a föntebb említett módon, a kívánt helyeket bejártuk és megtekintettük s Bécs várát figyelmes és pontos szemléléssel megvizsgálván, erődítményeit és sánczait alkalmunk volt megmérni. Bécs várának kerülete 2000 arsin, szélessége 1300 arsin, a fal mellett levő kőerődítmények száma 12, a várárkon kívül levő erődítményeké 17, a várárok szélessége 8 arsin, kapuja 2, gyalog-kapu 2, a várnak a várárkon kívül levő föld-erődítményeiig, innen ezek árkaig és innen az ezeken kívül eső czölöp-erődítményig ismét 260 arsin. ⁵⁾

Evvel Rasid tudósítása véget ér.

THURY JÓZSEF.

¹⁾ T. i. e jelentés írójának, a követnek.

²⁾ Hammer szerint (III. 565.) csak 150 ember volt.

³⁾ Hammernél (u. o. 579.): «fünfzehn Hammel, drei Schafe».

⁴⁾ Egy kile = 18—20 oka, azaz 54—66 font.

⁵⁾ Hammer is eléggé részletesen beszél e követségről, I. műve III.

BETHLEN GÁBOR ELSŐ TÁMADÁSA II. FERDINÁND ELLEN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar hadak elvonulása után, a cseh-morva sereg is elhúzódott Bécs alól, december 5-én, s Pozsonnyal szemben a Duna jobb partján táborozott 14 napig, míg a hajóhíd elkészült.

A nagy mérvű megbetegedések folytán a cseh-morva sereg annyira pusztult, hogy annak harezoló állománya 7000 főre lepadt.

Az elpusztított vidéken a császári hadak állapota is nyomorúságos vala, ezért Buquoi sem üldözte ellenfeleit.

Átkelés után a csehek Ulrichskirchen táján szállottak táborba; a morvák Brünn felé, a sziléziai segélycsapatok pedig haza vonultak.

Bethlen Gábor hadseregének visszamaradt része Pozsony táján szállott téli szállásokba, részben pedig a meghódolt dunántúli városokat látta el helyőrséggel.

A hadakozó felek jóformán kimerültek s a háborúskodás folyamában egyelőre némi szünet állott be. Ferdinánd király valamint Bethlen Gábor, egyaránt hajlandók valának a béke-alkudozásra, bár a hadi események bevégezetlensége miatt ezen szándék egyik részről sem volt komolyan vehető.

Ferdinánd Magyarország felől békét óhajtott, hogy teljes erővel a csehek, morvák és osztrákok ellen fordulhasson.

Bethlen Gábor pedig előre látta, hogy szövetségeseinek leveretése után Magyarországra, illetőleg reá kerül a sor; de mert a hadjárat folytatásához szükséges pénze nem volt, s a politikai viszonyok rendezésén felül az országgal egyetértőleg kellett a háború folytatása iránt határozni, — a békére hajlandónak mutatkozott.

Deczember 18-án nyílt meg Pozsonyban az országgyűlés.

Ferdinánd király s Bethlen Gábor tartós egyezkedés után 1620 február 4-én, ugyanazon évi szeptember 29-ig fegyverszünetet kötöttek.

Minthogy Bécs környéke ki volt pusztítva, Ferdinánd még a fegyverszünet előtt elhatározta, hogy seregét egyelőre — annak élelmezése céljából — ellenséges területre küldi; s amennyiben Buquoi és Dampierre egymásközt nem tudtak megegyezni, előbbit Felső-Ausztriába, utóbbit Magyarország határához irányította.

Dampierre Kis-Martonhoz nyomult, honnan deczember 24-ke táján kémszemlét intézett Soprony ellen s újból visszatért lak-tábor körletébe.¹⁾

Buquoi január havában Krems és Mülk táján állomásozott, várakozván a III. Fülöp spanyol királytól s Olaszországból érkezendő hadakra.

Dampierre utóbb vett parancs folytán Bécs felé vonúlt s Buquoival egyesülve, az össz-haderő február 26-ka táján átkelt a Dunán, hogy a csehek ellen vonúljon.

Január havában a csehek Langenlois és Horn közt, az osztrák fölkelő hadak Emersdorf és Woesendorf közt állomásoztak; a morva-sziléziai csapatok, mint említők, haza vonúltak.

A Dunán túl február havában Nádasdy Tamás a szombat-helyi, keszői erősségeket és a gyáki kolostort, melyekben az erdélyi fejedelem őrségeket tartott, elfoglalta; utóbb azonban, hogy a fegyverszünet meg ne sértessék, a királynak február 24-én kelt parancsa folytán a fejedelem csapatainak visszaszolgáltatta.

A Tiszán innen Bethlen alvezérei ugyancsak február hóban

¹⁾ Dampierre, Sopronyt illetőleg deczember 24-én fontoskodva írja Ferdinand királynak: «Ezen hely roppant fontosságú Felsőged szolgálatára nézve . . . 4 ágyú, 2000 gyalog s a vélem levő lovasság elégséges, hogy ároknýtás nélkül is vívásához foghassak; (a belváros egyszerű körfallal volt kerítve) ígérem Felsőgednek, hogy három nap alatt beveszem. Wallenstein ezredes által egy pár ágyút odarendeltem hozatni Németújhelyből; de az utak feneketlen volta miatt az egyelőre lehetetlen.

Ezen hely alkalmas arra, hogy hatalmasan erődítség, belőle az egész környéket lehetne hűségben tartani. — Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora 1. k. XX.

Munkácsot két ízben is körül zárolták, de eredménytelenül vonultak vissza.¹⁾

E jelentéktelen eseményektől eltekintve, Magyarországon a hadműveletekben szünet állott be, s Ferdinánd egész erejét Csehországba helyezhette át.

Minthogy pedig a fegyverszünetet a csehekre nézve, kik február 11-én Langenloisnál újabb vereséget szenvedtek, Bethlen közbenjárására sem volt hajlandó kiterjeszteni, a fejedelem május elején szövetségeseinek támogatására Bornemisza parancsnoksága alatt 1600, s utóbb ismét 800 lovaszt indított útba.

Bethlen a fegyverszünet időszakát a belviszonyok rendezésére s a háború folytatásához szükséges előkészületekre fordítá. Ez alatt, míg egyrészt Ferdinánd királylal alkudozott, összeköttetését a csehekkel is föntartotta s a portán segélyhadakat szorgalmazott.

A május 31-ére hirdetett besztercebányai országgyűlésen Bethlen Gábor királylá választatott. Ferdinánd biztosai, kik ez alkalommal szintén jelen voltak, a béke-alkudozást mind addig húzták-halasztották, míg a mülhausenli liga által ígért segélyhadak kiállítottak.

Ezen idő alatt a csehek több kisebb ütközetben vereséget szenvedtek, s néhány erősített hely a császáriak birtokába jutott.

Július havában a liga-hadsereg 30,000 emberrel lépett a hadszínhelyre. Spanyolország Spinola vezérlete alatt 25,000 embert irányított Németalföldről a Rajna melléki Pfalzba. Spinola rendeltetése első sorban az volt, hogy a cseheknek esetleg Bajorországba, tehát a liga-hadsereg háta mögé teendő diversióját megakadályozza.

Szászországnak, mely szintén Ferdinánd szövetségébe lépett, Lausitz és Szilézia ellen kellett nyomúlnia.

Miksa, bajor herceg, a liga-hadsereg vezére, miután Felső-Ausztriát meghódította, szeptember 8-án Horntól nyugotra Új-Pöllánál egyesült Buquoival, miáltal a két sereg létszáma 40,000 főre rúgott. Ez alkalommal Dampierre 6000 emberrel kikülönített

¹⁾ U. o.

s Bethlen Gábor ellen, Bécs oltalmára vezényeltetett, minthogy ott alig 2000 emberből állott a helyőrség.¹⁾

Anhalti Keresztély a cseh hadsereg zömével — Hornt és Eggenburgot feladva — Znaim felé hátrált.

Miksa bajor herczeg ennek folytán arra határozta magát, hogy Prága ellen nyomúl. Útközben az egyesült hadsereg több erődített várost ejtett hatalmába.

Bethlen Gábor — miután a csehekkal való szövetséget megújította, s a fegyverszünet különben is lejáró félben volt, — szintén elhatározta, hogy a háborút folytatni fogja.

A besztercebányai országgyűlés időszakában az Anhalti herczeg ajánlotta Bethlennek, hogy a Dunán átkelve Stájert és Ausztriát támadja meg, hogy ezáltal Buquoit a cseh hadszínhelyről odakényszerítse. A fejedelem ráhagyólag elfogadni látszott a tervet s azon nézetével egészíté ki, hogy ez esetben a cseh hadsereg Fischamentnél keljen át a Duna jobb partjára, hol Bethlen 40,000 embernek erődített táborát készített; e tábor a szövetséges hadseregnek egy messzeható erős állást fog nyújtani, a Dunán pedig 30 hadi hajóból álló hajóhad fogja az ellenséget törekvéseiben akadályozni. A tervezett állásból nappal a német, éjjel a magyar csapatok szüntelen támadással fogják zaklatni Bécsset, miáltal Ferdinánd előbb-utóbb mindenre kényszeríthető leend.²⁾

E hadi tervből főleg az tűnik ki, hogy a szövetségesek előtt két különböző cél lebegett. Az anhalti herczeg első sorban Prágát akarta biztosítani, Bethlen Gábor pedig Bécsset hatalmába ejteni.

A hadi terv első része még a jobb remények időszakában fogamzott meg a herczeg agyában, s talán nem tévedünk, ha benne föltalálni véljük a herczeg azon óhaját is, hogy hadműveleti önállóságát megóvja s véle a hadvezérlet dicsőségét magának biztosítsa.

Habár valamely hadi terv sikere a kivitel módozataitól, s egyéb viszonyok szerencsés vagy szerencsétlen közrehatásától függ, a két fél külön irányú combinációja nem helyeselhető.

¹⁾ Gindely id. m. 3. k. 259. l.

²⁾ U. o. 158. l.

A hadi tervnek az Anhalti herczeg által combinált része ama kor hadviselési jellegét adja, mely abban nyilvánult, hogy az erők egyesítését s a döntést kerülje, az ellenfélt majd ide csalva, majd oda kényszerítve — a hadművelet főczéljától eltérítse.

Nem mondjuk, hogy Bethlen Gábor teljesen emancipálta volna magát korának ezen gyarló hadviselési módszerétől, de állíthatjuk, hogy a hadműveleteket eszélyességgel, biztossággal s a lehetőség határai közt majdnem mindig helyesen vezette. A hadi tervnek általa történt kiegészítése — amennyiben komolyan vehető — elütött a csehek érdekétől.

Egyébként, ha Bethlen Gábor egy elég erős hadsereg fölött rendelkezik, akkor neki a szövetséges hadakkal egyesülni, s az ellenséggel ott a hol találkozik, megküzdeni kellett volna. Ez azonban nem történt; mert a fejedelemnek nem volt annyi pénze, hogy egy nagyszabású hadművelet végrehajtásához szükséges hadsereget sikra állítson, annak hadi felszereléséről s élelmezéséről gondoskodjék, valamint hogy abban a mind inkább fölényre emelkedő, jól képzett gyalogságot megfelelő számban meghonosítsa.

Mert bár a magyar lovasság első rangú volta köz elismerésben részesült, a csekély számú gyalogság harczképzetség és fölszerelés dolgában nem állotta ki a versenyt a nyugati szomszédok gyalogságával, a különben is védő jellegű hadviselés időszakában.

Végre a szövetségi viszonyokat tekintve, úgy véljük, hogy a csehek örömebb látták az odaküldött segélycsapatokat, mint azon körülményt, hogy Bethlen Gábor vezérlete alatt a magyarokkal egy kalap alá jussanak.

Mint a hadjárat kezdő szakában, úgy ezúttal is remélte Bethlen, hogy a megyei fölkelő hadak seregét tetemesen fölszaporítandják; e csapatokat — ha másként nem — belvédelemre, helyőrségi szolgálatra fordíthatta volna; azonban minden különítményt a főhadműveletre szánt erőből véve, a cseheknek ígert 25,000 ember helyett mindössze 11,000 főre menő sereggel intézte Ferdinánd ellen támadólagos hadműveletét.

Azon időben, midőn az Anhalti herczeg Znaim környékére vonúlt vissza, Bethlen Gábor összes haderejét a csehek segélyére szándékozott küldeni; utóbb, midőn megtudta, hogy ezek Táboron

át Pilsen felé vonultak, megváltoztatta elhatározását, mert a kiélt vidéket nem tartá alkalmasnak arra, hogy azon át nagyobb sereget irányítson, s csak 8000 lovas küldött Tábor felé. Úgy tetszik, hogy ezeket is több csapatba osztva indítá utnak, mert szeptember 11-én Szempten kelt egyik levelében írja Thurzó Imrének, hogy Anhaltinusnak újabban 2000 lovas küld.

Ezekből kitetszik, hogy Bethlen Gábor nem szándékozott cseh földön a hadsereget személyesen vezérelni.

A segélyül küldött 8000 lovas október elején egyesülhetett a szövetséges hadakkal. A fejrhegyi csatát előzőleg újabb 5—6000 lovas irányított a csehek segélyére, de azok a döntő küzdelemben már nem vehettek részt.

A fejedelem — ha már az összhaderőt nem vezérelte a cseh-morva hadszínhelyre — hibásan cselekvé, hogy a segélyhadakat részletekben irányította oda. Ez által a magyar csapatok apránkint véreztek el s a szövetségesek jó formán alig érezték a segélyt; holott ha a 15,000 lovas egyidejűleg vonúl be a csehek táborába, az erkölcsi föllendülés mellett nagyban emeli a cseheknél amúgy is hiányzó támadó szellemet, (mint 1619-ben Nikolsburgtól Bécsig) s valószínűleg más fordulatot ad a hadjáratnak.

Azonban határozott mentségére szolgálnak a fejedelemnek a pénz hiánya s a hadfogadás nehézségei. A hadak gyűjtése már a nyár derekán kezdődött s az őszi hónapokban is folyt s a fejedelem, hogy tett ígéretét beváltsa, a nélkülözhető erőket, mihelyt talpon állottak, útba indította.

Egyébként a hadviselés erőtlen volta főleg abban talál magyarázatot, hogy a szövetségesek hadműveleteiben nem volt meg az annyira szükséges összhang.

Saját részről Bethlen Gábor szeptember elején, tehát a fegyverszünet lejárta előtt, kezdé meg a hadjáratot.

Miután csapatai már előbb megszállották Nyitrát, a fejedelem Besztercebányáról elindúlva, szeptember 9-én Érsek-Ujvárnál táborozott.

Nyitrát az őrség szabad elvonulás föltétele mellett föladta.

Ugyanezen időben történt, hogy Bethlen, Haller György és Fekete Péter hadnagyk vezérlete alatt, Komárom és Győr közt

3000 lovast és gyalogost átszállítottatott a Dunán, kik Sopronnál Sennyei Gáspárral és Huszár Istvánnal egyesültek.

Sennyei időközben a Búcsi Benedek alá helyezett soproni hadak parancsnokságát vette át, Huszár pedig dunántúli alkapitány vala.

Haller és Fekete 3000 emberrel meghódították Pápát, Sümegyet, Kis-Komáromot, Pölöskét, Egerszeget.¹⁾

Szeptember 27-én Huszár István 3000 főre menő lovas hadakkal és a végbeli gyalogsággal, az Eszterházy Miklós tulajdonát képező Lakompakot fogta ostrom alá.²⁾

Maga Bethlen Gábor szeptember 28-án Pozsonynál kelt át a Dunán s 30-án 8000 emberrel Hainburgot megszállotta.

A fejedelem a dunántúli hadakat előbb a Lajtánál, utóbb Kis-Martonnál akarta egyesíteni, s erre vonatkozólag parancsot menesztett Sennyeihez és Huszárhoz. E szándéka utóbb a Lakompaknál közbejött vereség folytán megváltozott.

Hainburgot 400 gyalogos védelmezte. A város meghódolást ígért a fejedelemnek, miért is a magyar csapatok a bástyák előleges megrongálása nélkül, fényes nappal, lajtorják segítségével akarták meghágni a falakat. A lajtorják azonban oly rövidek voltak, hogy két ölnyire sem érték el a várfokot,³⁾ minek folytán a magyar hadak három sikertelen roham után — október 2-án — 1000 ember veszteséggel vonultak el a város alól.

Az ostrom beszüntetésének azonban egyéb oka is volt. Ugyan is Dampierre időközben 8000⁴⁾ főre szaporodott hadával Sopront fenyegette, miért is Bethlen elhatározta, hogy Széleskúton át Dampierre ellen nyomúl.

Dampierre azonban derek hadát Bécsújhely táján hagyva, szeptember 30-án 1000 lovasból (ezek közt volt 400 kozák), 400 muskétásból és 40 kurta lőfegyveresből álló különítménynyel Lakompak fölmentésére sietett; útját erdős hegyek által földött

¹⁾ Katona id. m.

²⁾ Dampierre relatiója az ostromló sereg létszámát — némi túlzással — hatodfél ezerre, — Mr. de Puysieux, francia követ, 4000 lovasra és 800 hajdura teszi. Galantai gr. Eszterházy stb. I. k. XXII.

³⁾ Kemény János önéletírása 9. l.

⁴⁾ Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns. 1887. III. Th. 26. l.

ösvényeken téve, a magyar csapatokat meglepni akarta; azonban ezek szerte portyázó osztagaik által kellő időben értesültek Dampierre közeledéséről, s Huszár István egy cserjés mellett harczrendbe állítá a 7 zászlóaljnyi lovasságot s némi árok mögé a hajdúkat.

Az odaérkezett Dampierre szintén harczra fejlődött, fölhasználva a cserjét és árkot, s előnyös állásában puskalövesnyire bevárta ezek támadását. A magyarok jobbszárnyukról indíták meg a támadást, de a muskétások nagy kárt tettek bennök s zavarba jöttek, — ekkor Aldobrandini lovas ezrede oly hatalmas rohamot intézett ellenök, hogy megfutamodának s lovasságuk másik részét is zavarba hozták; végül a rájuk rohanó kozákok által teljesen szétverettek. Dampierre a megvert magyarokat, kik 1200 (1700) embert hagytak a harcztéren, erőlyesen üldöztette.¹⁾

A fejedelem október 1-én értesülhetett Huszár vereségéről s következő napon — mint tudjuk — Sopron felé vette útját.

Dampierre főhadiszállása október 4-ke táján Német-Újhelyben volt, s csak arra várt, hogy serege fölszaporodik, s akkor azután — mint Eszterházy Miklósnak írja — egy órát sem késve, az ellenség elé megy, s a hol találja, össze meg összeveri.

E vérmes önhittséggel tett nyilatkozat eléggé igazolja, hogy a császáriak a magyarokéhoz hasonló nehézségekkel küzdöttek. Hogy ennek daczára mindkét fél hadműveletekbe bocsátkozott, tette azt azért, hogy a döntésig is eredményt fölmutatni képes legyen. Csakhogy aztán ezen mellék jelentőségű harczokban a haderő többnyire elkallódott.

Bethlen Gábor sem kereste föl Dampierret, hanem Sopronyon át Lakompak ellen fordult s október 7-én bevette.

Dampierre ezen alkalmat fölhasználva, a pozsonyi hídát szándékozott elrombolni, hogy Bethlen összeköttetését ezen fontos helylyel megszakítsa s ekként a várat könnyű szerével hatalmába ejtse.

Ezen czélból gyújtó- és kövel terhelt hajókat bocsátott alá a Dunán, melyek rendeltetése volt a hajóhidat fölgyújtani s szét-

¹⁾ Dampierre és Mr. de Puysieux francia követnek relatiója. Galantai gróf Eszterházy stb. I. k. XXII.

rombolni. E terve azonban nem sikerült; mert Bethlen éber csapatai a szándékot észrevéve, hajósok közreműködése mellett Dévény táján a járműveket elfogták s az evező legénységet fölkonzolva, a hajókat elsüllyeszték s részben fölégették.

Ennek folytán Dampierre elhatározta, hogy Pozsonyt s a várat éjjeli rajta ütés által fogja hatalmába ejteni.

Október 8-án 8000 főből álló seregének egy részét, a lövegeket s az élelmiszert 40 hajón elhelyezve, a Dunán útnak indítá.

Ezen seregrésznek mint baloszlopnak Dévény alatt kell vala partra szállni, s a támadáshoz késedelem nélkül hozzáfogni.

A jobb oszlop Collalto Kamhold parancsnoksága alatt a Duna jobbpartján Hainburgon át a hajóhidhoz vala érkezendő s azon át a városba nyomulandó.

A vállalatot már eleve balszerencse érte, amennyiben három, lövegekkel s ostromszerekkel terhelt hajó Bécs alatt a külső hid közelében, — s egy 200 muskétással megrakott hajó Hainburg alatt elsüllyedt. Collalto oszlopát pedig a magyar csapatok örsei korán észrevették.

Ugyan ezen időben történt, hogy Rákóczy György Felső-Magyarországról jöve, 2500—3000 emberrel a fejedelem seregéhez volt csatlakozandó, — «igen szükséges alkalmatosságban» érkezett Pozsony segélyére.

Október 9-én (d. e. 9—10 óra tájban) már teljesen kinapalodott, mi előtt Dampierre csapatait rendezve, a támadást megkezdte volna.

A dunai oszlop Zuckermandel, Wödrizt külvárosokat s egy közeli sánczban elhelyezett löveget ejtett hatalmába. Midőn azonban a város lövetése eredménytelen maradt, Dampierre 200 muskétás s néhány petárdával fölszerelt tüzmeister élén, a vár ellen erőszakos támadást intézett, rohamát a mai Schlossberg-Gassen át vezetve. Itt egy frissiben emelt félholdony sűrű golyózappal fogadta a rohamoszlopot s annak két támadását visszaverte. Egy harmadik rohammal ugyan sikerült a félholdonyt elfoglalnia, azonban a csapatok földözék nélkül levén, a várból oda-intézett fegyvertűz pusztító hatásának voltak kiteve. Dampierre, hogy a rohamot újult erővel folytathassa, friss csapatokért szándékozott visszafordulni, mi alatt egy golyó által fején találva, halva

rogyott össze; ennek következtében csapatai az ostromot abban hagyták.

Collalto Farkasfalváról érkezve, a hajóhídon át tört be a külvárosba, hol néhány házat sikerült elfoglalnia; azonban a város ellen intézett támadását az őrség hatalmas löveg- és puska-tűzzel fogadta, s csapatait az árokból kiűzve, a Dunáig kergette.

Ez alkalommal az ostromlók közül sokan elesetek, és sokan a nagy zavar és tolongás miatt a vízbe fulladtak.

Collalto bizonyára értesült a másik oszlop szerencsétlen kimenetelű támadásáról, minek következtében saját részéről is megelégtelte az eddigi veszteséget, s a siker kilátásával nem kecsegtető ostromot beszüntetve, csapataival Hainburgon át Bécs felé vonult vissza.

Ugyan ezen időben történt a balparton, hogy Rákóczy György lovassága a város alatt tanyázó kozákokat megrohanta és Stomfa irányában üldözte.

Bethlen Gábor Dampierre vállalatáról, s bizonynyal kudarczáról is értesülve, hadait Pozsony felé irányítá, s Petneházy Istvánt és Török Istvánt a Duna jobb partján visszavonuló csapatok üldözésére küldé. Ezek október 11-én Petronel táján érték el Collaltot, s ennek hadát megtámadván, megverték s neki a pozsonyinnál is súlyosabb veszteséget okoztak.¹⁾

Időközben a fejedelem csapatai Köszeget vettek ostrom alá, de sikertelenül. Utóbb Batthyány Ferenc — ki szintén a fejedelem pártjára állott — november 17-én csellel ejté Köszeget hatalmába.

Bethlen a szerencsés fordulat daczára nem nyomult Bécs ellen, hanem békét óhajtott kötni Ferdinánd királylyal.

Erre a fejedelemnek elég oka volt. Ugyan is a csehek minden vonalon hátráltak. Bornemisza János az ottani magyar hadak parancsnoka, bőséges tudósítást küldhetett Bethlennek a cseh hadsereg demoralizált állapotáról s folytonos vereségeiről, miből a fejedelem a catastropha bekövetkezését jóformán előre láthatta.

A török, kinél Bethlen támogatást kert és remélt, változé-

¹⁾ Katona id. m. 635. l. Gindely id. m. 3. k. 280. l. Kriegs-Chronik id. m. 26. l.

kony, sőt kapzsisága által aggasztó védnöknek bizonyult. Mohamed, budai pasa, a helyett, hogy Bethlen segélyére ment volna, lövegekkel fölszerelt 5000 főből álló sereg élén Vác alatt termelt s három napi megszállás után november 2-án a várost megadásra kényszerítette.

Minthogy a fejedelem hadainak létszáma csekély, hadi pénztárának forrásai pedig apadóban valának, — a szövetségesei által nagyban támogatott Ferdinánd ellen jobb eredmény kilátásával hadjáratot annál kevésbé viselhetett, mert a magyar urak is megunták a háborút, melyben mondhatni csekély részök volt.

Ezen és más — imént tárgyalt körülményeket számba véve, csak elismerőleg nyilatkozhatunk a fejedelem bölcs számítása fölött, hogy Bécs megtámadását ezúttal mellőzte. Egy meggondolatlan támadás, vagy csupán tüntetés is, talán az egész győzelemittas, jól képzett szövetséges hadsereget nyakába zúdíthatta volna, mely végszetszerű csapást mérhet vala reá s az országra.

A fejedelem tehát békealkudozáshoz látott. Az egyezkedés mindkét részről megindult; azonban a november 8-án bekövetkezett fejrhegyi csata, melyben a csehek-morvák teljesen levertek, nagy fordulatot adott a viszonyoknak.

A Bethlen-párti magyar urak megfélemlítve, a békét még inkább sürgették, s hajlandók valának Ferdinándnak meghódolni.

A király azon reményben, hogy a liga-hadsereget most Magyarország ellen indíthatja, Bethlen Gáborral szemben fölötte szigorú feltételeket szabott.

A fejedelem, szorult helyzete daczára, nem veszté el bátorságát és önbizalmát a jövőre nézve. Szívós erélye, diplomatai ügyessége által vezérelve, a pillanat nyomása alatt engedni látszott ugyan, de békét kötni az adott viszonyok közt éppenséggel nem volt hajlandó; s midőn egyrészt megfélemlített pártfeleit a bekövetkezendő súlyos viszonyokra emlékeztetve, nem szünt meg biztatni, kitartásra lelkesíteni, saját részéről, amennyiben az alkudozás kívánt eredményre nem vezetett, a háború folytatására határozta el magát.

Ezen elhatározásában az államférfi nagyságát, a magyar állam alkotmányos és vallási szabadságának hozott, de kortársai

által föl nem ért nagy szolgálatát, a politikai történelem van hivatva méltányolni.

Minket, e közlemény természete szerint, azon eszközök tárgyalása illet, melyeket ezen kiváló fejedelem politikai céljainak elérésére fordított, t. i. a háború további folyamának előadása.

Ferdinánd királyt a liga-hadsereg Magyarország elleni hadműveleteiben nem támogatta. Miután pedig a békealkudozás mindkét részről csak színleg folyt, Buquoi késő ősszel a császári hadsereget az alsó Morva folyó mentében téli szállásokba helyezte.

Bethlen Gábort derék hadával már november elején Pozsonynál találjuk; mert a demoralizált csehek folytonos hátrálása következtében a végeredmény előrelátható vala, s a fejedelem biztosra vette, hogy a császári hadak a csehek leverése után — a mennyiben közte és Ferdinánd között a békekötés létre nem jön — Magyarország ellen fordulnak.

Ez esetben a hadseregnek első sorban Felső-Magyarországot kell vala fedeznie, honnan segélycsapatokat, s mindennemű szükségleteinek pótlását várta, s melyen át egyuttal hátrálási vonala húzódott Erdélybe.

A Dunán túl 1620 végén Collalto — ki időközben ott a császári hadak fölött a parancsnokságot átvette — Cseprepig nyomult; ennek folytán a kevésbé fontos erősségek magyar őrsége azokból önkéntesen kivonult s a fejedelem derék hadához csatlakozott; ellenben Soprony, Kőszeg és Óvár megfelelő őrség és hadi felszereléssel láttattak el, s a dunántúli hadak fölötti parancsnokságot Batthyány Ferencz és Sennyei Gáspár vették át.

Ez utóbbiak hadereje 1621 január havában 8000 magyar s 600 török kopjás lovasból állott.¹⁾

Miután Buquoi az alsó Morvához szállott, Bethlen Pozsonyból N.-Szombathoz vonult s csapatait akként helyezte szállásokba, hogy a derék had N.-Szombatnál s részben Szeniczénél, az előre tolt csapatok pedig Szakolezától déli irányban a Morva folyóhoz párhuzamosan voltak elhelyezve, s utóbb — következő év (1621) márczius hó elején Lévárdig körülbelöl hat mérföldnyi

¹⁾ Szilágyi S. id. m. 233. l.

vonalon — terjeszkedtek ki. A szélső balszárnyat Dévény és Pozsony fődözte.

A főhadiszállás N.-Szombaton volt. A szeniczei s valószínűleg az előre tolt csapatok fölött is a parancsnokságot — mint az Bethlen levelezéseiből kitetszik — körülbelől 1621 február közepéig Thurzó Imre vezette. Az első vonalbeli s egyéb csapatoknál Kornis Zsigmond, Horváth István, Petneházi István, Kocsis Zsigmond, Egri István, Kulcsár István alvezéreket találjuk.

Egy ideig Szécsi György is Bethlen Gábor seregében tartózkodott; utóbb azonban, midőn észrevette, hogy a békealkudozás eredményre nem vezet, s Buquoi támadása előre látható vala, — kevés bizalommal viseltetvén a fejedelem hadi szerencséje iránt, — 1621 január végén eltávozott a táborból.¹⁾

Ezekből kifolyólag következtethető, hogy Buquoi derék hada Lundenburg táján s előretolt csapatai, (ha ugyan mélységben is tagozódtak) hasonló szélességben Gödingtől délnek voltak elhelyezve.

Bethlen, ki az ellenségről mindig jól volt értesülve, Buquoi haderejét körülbelől 10,000 főre teszi. A magyar hadak létszámát egész biztossággal nem állapíthatjuk meg; de a fejedelem egyik levele február elején 14,000 lovasra s 1400 gyalogosra enged következtetni.

Minthogy a békealkudozás eredménytelenül folyt, Bécsben kívánták volna, hogy Buquoi már az év elején támadólag lépjen föl; azonban a császári vezér odanyilatkozott, hogy csapatai nincsenek menetekész állapotban; hogy a feneketlen rossz utak a haderő összpontosítását akadályozzák, végre a hadjáratához szükséges élelmi készlettel sem rendelkezik.

Bethlen Gábor segélyhadakat várt Felső-Magyarországból és Erdélyből, de különösen Morvaországból fogadandó gyalog zsoldosokat. Ezek beérkeztéig elhatározó hadműveletbe bocsátkozni nem szándékozott, s Thurzó Imrének meghagyta, hogy komoly ütközetbe ne elegendjék, de az ellenség támadása esetén Jabloniczához vonuljon, ott három napig is ellentállhat, s Nádasnál tovább ne hátráljon, hol tőle (Bethlentől) várjon segílyt.

¹⁾ Történelmi tár 1879. 202—204. l.

Ebből kitetszik, hogy a laktáborban volt csapatoknak szorultság esetén Jabloniczánál kell vala egyesülniök, a mihez bizonynyal éber hírszerző és biztonsági valamint parancsközvetítő szolgálatra volt szükség, hogy az ellenség előnyomulásáról minden csoportja kellő időben értesüljön.

Egyebként a hadászati áttörés veszélye azon időben ismeretlen volt, s Buquoi kinek csapatai hasonló viszonyok közt lehettek, s ki azok összpontosítását utóbb leplezetlenül hajtotta végre, egy ily *merész* vállalatot meg nem kockáztatott volna.

A laktáborozás időtartama alatt a fürge magyar csapatok számos portyázó vállalatot indítottak a császáriak ellen. Az előőrsőket, egyes őrsállásokat megleptek, helyőrségeken rajtaütöttek, s az ellenség oldalába sőt hátába is elkalandoztak. Ezen vállalataikból többnyire győztesen kerültek vissza. Azonban a határ mentében, illetőleg a hadakozás színhelyén nagyobb számmal volt váracsok, s körfallal övezett városok helyőrségei éppen nem viselkedtek szívesen, amennyiben megtörtént, hogy az ellenség jövetelének biztos híre elvonulásra, s a védelmükre bizott hely kiürítésért bírta őket. De hát — eltekintve a demoralizáló hatástól — nem is volt annak értelme, hogy 1—200 lovas élet-halálra védelmezzen egy körfallal kerített városkát.

Mondhatjuk, hogy a váracsok nagy száma azon időben valószínű hátrány volt a hadakozó felekre nézve. Ezek a hadsereget kikülönítések által fölemésztették, azonban a hadszínhelynek kevés erőt nyújtottak, s ugyancsak a harcztér támpontjául is alig szolgálhattak.

Az előfordult nevezetesebb vállalatok a következők.

1621-ik év elején Thurzó Imre és Horváth István Morvaországba ütöttek s Auspitzig kalandozva, ugyanott a császári csapatokat megverték. Buquoi — az elégedetlen polgárok meghívása folytán — január 25-én elfoglalta Szakolczát, s ugyancsak 28-án csapatai a Duna-vonalra nézve fontos Dévényt, majd Dévény-Újfalut a helyőrség árulása által hatalmokba ejtették.

Bethlen Gábor, január 27-én N.-Szombatban kelt, s nejéhez Károlyi Zsuzsannához, intézett levelében írja, hogy Buquoi minden hadával, tehát lovas, gyalog és lövő szerszámmal együtt korán reggel megtámadta a magyar csapatokat, s nap-estig folyt a

harcz; — hol? azt nem mondja; de miután a vállalat 25-ike táján történt, valószínű, hogy Szakolczánál.

Az ütközet komolyabb eredmény nélkül folyt le. A császáriak veszteségét Bethlen az elfogottakkal együtt 300 főre, míg a saját veszteségét 30 főre becsüli, ezek is csak sebesültek valának.

Vasárnap (úgy tetszik következő napon) Kornis Zsigmond, Egri István és Kún István újból visszafordultak, s a nagy hideg daczára két órán át farkasszemet néztek az ellenséggel, s bevárták míg ez táborba száll, ekkor aztán megrohanták az előőrseket s a táborig vágták, ölték, s elfogtak vagy 300-at.

Február elején Horváth István Ausztriába ütött s 38 falut fölprédált. Egy nap háromszor is összezapott az ellenséggel, «mint a csordát úgy hajtották a szegény lanczokat» (Landsknecht) írja Bethlen Gábor. Ugyan ezen időben Kocsis Zsigmond és Petneházy István 2000 lovassal csaptak át a Morva vizen.

Február 14-ke előtt Buquoi csapatai megtámadták Holicot s a magyar csapatok könnyű szerével átengedték.

Február 25-ke táján Bethlen Gábor, Kornis Zsigmond vezérelte alatt, 5000 lovast és gyalogost indított Strasznitz ellen, melyet Buquoi 3000 német gyalogos és 1000 lovas kozákkal tartott megszállva. A megérkezett csapatok déli 12 órakor kezdték el a támadást. Geréb András 1100 gyaloggal a kapu irányában rohant; 5—600 hajdú más felől, s miután a kaput hatalmokban ejtették, Kornis 600 kopjással (bizonyára a gyalogság nyomában) betört a városba.

A német gyalogság a piacon levő házak mellett foglalt állást; ezek ellen Geréb vezérelte a magyar gyalogságot, s négy óráig tartott erős tűzharcz alatt az egész várost földülték s úgy jöttek ki belőle. Az ellenségből 1000-nél több elesett, 450-nél több megsebesült, és sokan «részezen» oda égtek a felgyújtott házakban. A mieink közül — írja Bethlen — 80 elesett, 140 megsebesült.

Tömérdek zsákmány jutott a magyarok birtokába, ebből 2000-nél több ló.¹⁾

¹⁾ Történelmi Tár. 1879. 202—203. l. Galántai gróf Eszterházy stb 1. k. XXVIII. Szilágyi S., Bethlen G. polit. lev. 261. l.

A fejedelem hadainak létszáma még márczius hóban is aligha változott; 12-én írja Thurzó Imrének: «lovasunk bizonyosan vagy 1400 s több annál is, ha csak 4000 német gyalogom érkeznek,»¹⁾ arra volt nagy szüksége, s úgy tetszik, gyalogság nélkül elhatározó vállalatba bocsátkozni nem szándékozott.

Időközben Buquoihoz segélyhadak érkeztek. Péchy Simon Bethlen Gábor cancellárja, márczius 28-án Hainburgból értesíti Thurzó Imrét, hogy a császárnak külső segítség érkezett, kik Buquoi mellé vannak rendelve s Passauhoz érkeztek, honnan 5—6 nap alatt a Dunán minden lövő szerszámmal és apparátussal beérkezhetnek.²⁾

Úgy véljük, hogy a császári sereg ez alkalommal 20,000 főre szaporodott.³⁾

Buquoi ennek következtében támadó hadműveletre határozta el magát s csapatait már márczius közepén Marchegg felé irányította.

Márczius 18-án írja Bethlen Gábor: «az ellenség minden felől Marchegg felé gyülekezik és Pozsonyt akarja megszállani»; miért is a fejedelem, ha akkorára összes hadereje beérkezik, Stomfa táján nyílt mezőben szándékozott az ellenséggel szembe szállani.⁴⁾

Kétségtől helyesen teszi Bethlen, ha seregét egyesítve, a Marchegg táján összpontosuló ellenséggel szemben állást foglal, s a Marchegg és Dévény-Újfalunál átkelő ellenséget annak idején megtámadja.

Visszavonulása, bár Dévény az ellenség birtokában volt, Pozsony és Sz.-György felé biztosított vala.

¹⁾ U. o. 272. l.

²⁾ Történelmi Tár. 1878. 125. l. Kriegs-Chronik i. m. 28. l.

³⁾ A Kriegs-Chronik i. h. Buquoi seregét már a körletbe érkezéskor 20,000 főre teszi; de ez ellenkezik Bethlen Gábornak alaposan indokolt értesülésével s annál kevésbbé fogadható el, mert ez esetben Buquoi nem mulasztotta volna el a fejrhegyi csata után, még lelkes hangulatban volt seregével, a fejedelem gyöngébb hadát késedelem nélkül megtámadni, esetleg más hadművelati tárgy ellen fordulni.

Ortelius — i. m. 80. l. — szerint Buquoi ezen támadó vállalatában Pozsony ellen 24,000 embert vezérelt.

⁴⁾ Szilágyi S., Bethlen G. polit. lev. 279. l.

De mint ez már egyéb alkalommal is megtörtént, a szándék ezúttal is csak az óhajtnásnál maradt, mert a várt hadak be nem érkeztek; már pedig ezen hadműveletekhez a gyalogság a terep alakulatánál fogva is nélkülözhetlen vala.

Ehhez járult továbbá azon körülmény, hogy a fejedelem eddigi pártfelei közül többen csak arra vártak, hogy Buquoi megmozdúljon; ennek következtében tőle nem csak elpártoltak, de nyíltan föl is léptek ellene.

Szecsi György, miután Bethlen seregéből eltávozott, a füleki, szécsényi és gyarmati kapitányokat elpártolásra bírta, s a murányi várba szállván, február havában már 500 zsoldost gyűjtött Bethlen Gábor ellen.

Bosnyák Tamás, Pálffy István és Miklós, Ferdinánd szolgálatába állottak s magyar és német zsoldos csapatok élén, a bányavárosokat tüzték ki hadműveleti czélul.

Az ellenséges mozgalom azért is veszélyes volt a fejedelemre nézve, mert ezen urak csapataikkal az erdélyi hadsereg csapats egyéb hadi szükségleteinek utánpótlását akadályozhatták, s az ellenáramlat gyarapodása esetén, Bethlen visszavonulását fenyegethették volna.

Nem kevésbé aggasztó volt a fejedelemre nézve az is, hogy csapatai a komolyabb veszély pillanatában, — midőn szemben Buquoi serege, hátuk mögött az elpártolt urak hadai állottak, — bizonyára a szerzett zsákmány miatt is aggódván, kiki megúnta a hosszúra nyúlt háború fáradalmait¹⁾ s haza vágyakozott, hogy zsákmányolt kincsét övéinél biztonságba helyezze. Mert a veszély híre gyorsan szárnyal s a legenység közt is hamar elterjed. Bethlen Gábor ennek folytán a helyőrséget Érsek-Újvárbán 3000, Szemptzen 500, Nyitrán 300, Léván 700, Nógrádban 400 főre egészítette ki, s visszavonulásra határozta el magát.

A derék haddal április 23-án indult el Nyitráról, 24-én Sz.-Benedeket, 25-én Selmecezt, 28-án Divint, 29-én Losonczt, majd Füleket érintve, — Rimaszombat—Gömör—Torna, vagy Putnok—Szendrőn át, — Kassa felé vonult, hová május 8-án megérkezett.²⁾

¹⁾ Történelmi Tár. 1878. 129. l.

²⁾ Szilágyi S. id. m. 322. l.

Május 10-én Kassáról értesíti Thurzó Imrét, hogy leveleit Liptón át bátran küldheti, csak ne a postára, de meghitt embe-
reire bízza; vigyázat céljából a fejedelem Szepes és Liptóban
bizonyos számú vitézlő népet rendelt.

Bethlen Gábor saját elhatározásából, lassan vonúlt vissza, s
Thurzó Imrere várakozva — ki még február havában Lietava
várába húzódott — Besztercebányán és Zólyomban töltött egy-
egy napot.

A fejedelem ezen útját ellenséges csapatok nem zavarták.
Hogy az elpártolt uraknak imént említett hadaik hol állottak, azt
biztosan megállapítani nem tudjuk; azonban Bethlen Gábor sze-
rint Bornemisza János, a fejedelem alvezére 4000 emberrel Mu-
rány táján, Rákóczy György pedig Füleek alatt állott;¹⁾ miből követ-
keztethetjük, hogy előbbi Szécsi Györgyöt, utóbbi a Pálfi-Bosnyák
féle hadakat foglalkoztatta.

A hadszínhely erősített helyeinek őrséggel és hadi fölszere-
léssel történt ellátása — mint ez a dolog természetében rejlik —
oly célzással történt, hogy azok a támadó ellenfélt előnyomulásá-
ban, illetőleg az ország meghódításában akadályozzák, a fejede-
lem visszavonulását fődözzék, s neki — szívós önvédelem által —
erőgyűjtésre, megizmosodásra időt nyerjenek.

Mint a hadműveletek folyamából ki fog tűnni, e feladatnak
csupán Érsek-Újvár felelt meg. A többi említett helyek jóformán
csak arra szolgáltak, hogy Bethlen Gábor haderejét fölemésszék.

Ezen káros helyzet az erősítés gyarlóságán felül — mint
tudjuk — a magyar hadak szervezetének s ezzel kapcsolatban
azon körülménynek róható fel, hogy a csapatok szívós védelmi,
vagy támadó várharczra, kevésbé voltak képezve és szoktatva.

De mint ez a főnforgó viszonyok közt természetes vala,
Bethlen Gábor visszavonulása is demoralizáló hatással volt a
helyben maradt őrségekre.

A tapasztalás igazolja, hogy rendes viszonyok közt a föl-
adott hadszínhely egyes pontjainak szívós védelmét csak fegyel-
mezett csapatok, s önértetes, kötelességtudó parancsnoktól lehet
várni.

¹⁾ U. o. 287. l.

Miután az egyes helyőrségek jobbára mezei hadakból egészítették ki, nem csoda, ha egynémely megbízhatatlan parancsnok alatt ezekben is fölébredt a vágy a tartós háború fáradalmait otthon kipihenni.

Ezuttal azon kérdés merül fel, nem-e jobb lett volna a melleszes jelentőségű erődített helyeket és városokat védőrség nélkül hagyni, s az összhaderőt összpontosítva egy kézben tartani?

Erre vonatkozólag Bethlen Gábor maga is nyilatkozik, midőn Thurzó Imréhez intézett egyik levelében Újvárt az ország főbástyájának nevezi, óhajtván, hogy csak az az egy hely maradjon neki, a többivel nem gondol.¹⁾

Hogy ennek daczára más helyekben is védőrséget hagyott, tette azt részben a lakosság érzületének megnyugtatasára, mely a csapatok teljes kivonulása esetén magát föláldozottnak tekinti vala, — részben pedig azon kilátással, hogy a megszállott ország-rész legalább kardcsapás nélkül, rohamosan nem fog a császári hadaknak meghódolni.

Bethlen Kassára érkezve, a magyarországi csapatoknak három, az erdélyieknek négy heti szabadságot engedélyezett, hogy öveikhez térhessenek;²⁾ mert a magyar katona zsoldos korában sem szünt meg egyszersmind polgár lenni.

Más időben, másféle háború-viszonyok közt e nagymérvű szabadságolás veszélyes lehetett volna; Bethlen Gábor sem tette örömet, de kénytelen volt vele. Ezuttal a támadó hadműveletek kezdetéig, melyek június végén, vagy július elején szándékolttak, az elbocsájtott hadakat nélkülözhetette; mert sem Buquoitól, sem az ellenpárti uraktól nem volt mit tartani, amennyiben előbbi az erődített helyek hódoltatásával foglalkozott, az utóbbiak pedig a bányavárosok területére Bornemisza János parancsnoksága alatt küldött haderő által sakkban tartattak.

Midőn Bethlen újból támadólag lépett föl, az otthon kipihent és megvigasztalt harcosok egész tüzzel s önfeláldozó erélylyel láttak a kenyérkeresetet nyújtó hadi mesterséghez, s a merész vállalatok lánczolata az egész időn át a lehető legjobb hangulatban tartotta a fejedelem csapatait.

¹⁾ U. o. 292. l.

²⁾ U. o. 322. l.

Bethlen Gábor visszavonulása folytán Ferdinánd kettőzött erélylyel látott Magyarország hódoltatásához, s míg egyrésztől a fölkelőknek amnestiát hirdetett, s az erdélyi fejedelem alvezéréivel és a hozzászító főurakkal érintkezésbe lépve, azok megnyerésében fáradozott, más résztől hadseregét a német birodalomban volt spanyol hadakkal fölszaporította, s a hadműveleteket május-június hónapokban a Dunán innen és túl megkezdette.

A főserg a Duna balpartján Buquoi alatt Pozsony-Érsek-Újvárnak nyomult elő.

Hadműveleteinek támogatására, illetőleg a hódításban való közre működésre Bosnyák Tamás, a Pálfi testvérek és Szécsi György voltak hivatva, kiknek első sorban a Garam-Ipoly között kell vala visszahódítani; június havában előbbieket a bányavárosokat, Szécsi pedig Füleket hatalmába ejtette s őrségét fölkoncizolta.

Bethlen Gábor a Pálfiak haderejét 3 zászlóalj (cornette) német gyalogra, 6—700 lovasra, — a Szécsiét 8 zászlóaljnyi — összesen 600 lovasra és 2 zászlóalj gyalogra teszi.¹⁾

A Dunán túl Collalto és Eszterházy Miklós hódoltattak, ugyancsak Bethlen szerint «in universum» 3000 emberrel.

Buquoi haderőben gyarapodva, s Bethlen önkéntes visszavonulása által bátorítva, seregét Forgács nádor kíséretében Pozsony alá vezette, hol április 27-én megérkezett. A város május 3-án könnyű szerével meghódolt, az őrség nagyobb része a várba vonult s abban a védőrség létszámát 500 főre emelte. A várban Zay parancsnokolt.

Miután az alkudozás eredményre nem vezetett, Buquoi az időközben Bécsből leérkezett 4 db gátonylőveget (Carthaunen) az ostromágyúkhöz állítá s a várat bombázni kezdette.

A vár ennek folytán május 6-án kaput nyitott; az őrség magyar legénysége Újvár felé, a német pedig Morvaország felé vonult el. Időközben Collalto a Dunán túl Óvárt meghódoltatta, miáltal Győr és Komárommal helyre állott a közlekedés.

Pozsony után Sz.-György, Modor, N.-Szombat egymás után meghódoltak. «Nyitrat Littasi — bár ellenséget sem látott — Forgács nádor egy izenetére föladta.» Ekként Buquoi akadály-

¹⁾ U. o. 333. l.

talanúl vonúlhatott Érsek-Újvár alá, mely azon időben a korszerűen épült erősebb várak közé tartozott.¹⁾

Az erődítmény oly kiterjedt vala, hogy védelmére körülbelől 3000 harcos szükségeltetett. Ez már magában véve oly szám, melylyel a vár közelében netán elvonuló ellenséges oszlopot eredménnyel lehetett megtámadni.

Bethlen Gábor Újvár körülzárolását illetőleg akként nyilatkozik, hogy az ellenség, ha Újvárat derekasán megszállni akarja, arra 9000 gyalogos kevés; mert ha Újvárnak csupán három bástyáját szándékozik megtámadni, mindegyik ellen legalább három-háromezer emberre van szüksége, s így saját táborának őrizetére mi sem jut, holott erre is legalább 3000 gyalogra van szüksége.

Az ostromló császári sereg létszámára vonatkozólag ugyancsak Bethlen Gábor az újváriaktól vett jelentések alapján Buquoi seregét június közepén a segélycsapatok beérkezése után 9300 gyalogra 3300 lovasra, s «a pártos urak» magyar és horvát gyaloglovas csapatait 8—900 főre, összesen 13.500 harcosra teszi.²⁾

Az említett számadatok, úgy véljük, megközelítik a valóságot, mert Buquoinak Pozsony alatt még 20,000 emberből álló seregéből az időközben meghódított erődített helyekbe őrséget is kell vala rendelnie, s egy részét hadának elbocsátá Bosnyák Tamással és Pálfi Istvánnal a Tátrán túl való vármegyéket hódoltatni;³⁾ végre mert bár időközben erősítést nyert, Érsek-Újvárt hosszabb idei megszállás után sem volt képes teljesen körülzárolni.

A várat Thurzó Szaniszló 3000 emberrel védelmezte. A hely fontosságára való tekintettel, Bethlen Újvárt bőven ellátta élelemmel s hadi fölszereléssel, s a fölmentő seregnek rövid idő múltán leendő megérkezését kilátásba helyezven, a várparancsnokságot szívós kitartásra intette.

Buquoi május 29-én szállott Érsek-Újvár alá; ⁴⁾ megérkezése

¹⁾ Az erődítmény részletes leírását a Hadtörténelmi Közlemények 1888. II. füzeté közölte.

²⁾ Szilágyi S. id. m. 333 és 334. l.

³⁾ Pethő. Magyar Krónika 195. l.

⁴⁾ «Újvár alatt ma 15 napja, hogy az német vagyon» — írja Bethlen G. június 12-én Thurzó Imrének. Szilágyi S., Bethlen G. polit. lev. 329. lap.

után a várat föladásra szólította, miről az őrség mit sem akart hallani.

Az ostrom- és harcsműveletek folyamából kitűnik, de az ellenséges felek viszonya is úgy hozta magával, hogy a császári sereg első sorban a Nyitra folyó balpartja felől zárja el a közlekedést; miért is az ostromló sereg egy részének a balparton kellett táborba szállni, s tényleg a két part közötti kapcsolatot fentartására híd, s ennek védelmére hídfő épült.

Ugyan csak azon czélból, hogy a sereg balsiker esetén akadálytalanul vonúlhasson vissza a Csalóközre, Buquoi június elején Komárom fölött a Vág-Dunán, Guttánál, hidat veretett s hasonlóan hídfővel biztosította. Ezen intézkedés annál inkább szükségesnek mutatkozott, mert a Duna balpartján visszavonuló császári sereget a fürge magyar lovasság teljesen szétszórhatta volna, s hozzá a Jägerndorfi herczeg — kivel Bethlen folyton érintkezésben állott — a magyar sereggel szándékoztán egyesülni, a Vágvonal irányában a császári sereg visszavonulását elvághatta volna.¹⁾

Bele telt több nap, mire az ostromlővegek megérkeztek s a sánczkosarak és löveggátnyok építéséhez hozzá fogtak.

Június 2-án a várőrség kirohanást intézett, s reggeltől déli 11 óráig kemény harcot vívott a császáriakkal; 142 foglyot s 18 szekér élelmet vittek a várba. A kirohanó csapatból 45 ember esett el.²⁾

Mínthogy a császári hadak már eleve kipusztították a környéket, az élelmi szerekben csakhamar érezhető hiány állott be, s a különben is posványos vidéken járványos betegség tizedelte a csapatokat.

Bethlen Gábor június elején Horváth Istvánt, a mezei hadak hírneves kapitányát — kiről Kemény János önéletírásában mondja, hogy részeges, de igen vitéz ember volt, — 2300 lovassal

¹⁾ Tör. Magy. A. Okm. III. 298. l. Bethlen G. levele a budai pasához. — Szilágyi S. id. m. 310., 320., 328. l. — Gindely id. m. 4. k. 254. l. Bethlen G. szerint a hídvérés Komáromnál történt; de a császári hadak tényleg Guttánál keltek át s az utolsó pillanatban egy futó seregnek hidat verni s hídfőt emelni képtelenség. Végre Gutta alkalmasabb is volt arra, hogy ott a sereg átkeljen s a Csalóközbe vonúljon vissza.

²⁾ Szilágyi S. id. m. 329. l.

a várbeliek segedelmére küldötte; ez oly jelesen viselkedett, hogy a folytonos rajtaütések miatt a császáriak még június 14-én is «sánczot nem vethetnek volt».¹⁾

Június 10-én Kassáról értesíti Bethlen Gábor Thurzó Szaniszlót, Érsek-Újvár parancsnokát, hogy Bornemisza Jánost már május 27-én 3200 lovassal, 50 mázsa lőporral s 1200 kopjával indította Újvár segedelmére. Bornemisza azonban Szendrőn és Rimaszombaton hat napon át tétlenül vesztegelt, s midőn a Rima vize mellett gondatlanul táboroznék, a fülekiek rajtaütöttek s 34 emberét levágták, a küldött löport és kopját elragadták; habár a fülekieket utóbb vissza is üzték, az újoncz hadnép egy része elszéledt.

Ennek következtében a fejedelem a segélyhadat újabb kopjás csapatokkal fölszaporította s június 9-én Putnokról útba indította. Ezek Újvár alatt megérkezvén, Horváth István csapataival egyesültek, minek folytán a fölmentő had, mely jóformán Újvár alatt gyülekezék, 5000 főre szaporodott.²⁾

Ezen lovas csapatok harcáról írja Kemény János, hogy Horváth István éjjel nappal nyugtalanítá a német hadakat, míg ezek mit sem árthattak a magyar lovas csapatoknak; mert a midőn a németek harcolni akartak volna, a magyar könnyű és csak lovas, de jól fizetett had olyankor elállott előlük, s azok leszállván, meg rajtok termett a magyarság, míg teljesen elfárasztotta őket.³⁾

A várbeliek kirohanása is oly gyakran s annyi erélylyel történt, hogy már a megszállás első időszakában körülbelől 900 ember veszteséget okoztak a császáriaknak.

A fölmentő csapatoknak Újvár alá történt megérkezése után, minthogy a várbeliekkel az összeköttetés fentartható vala, a bel- és külső hadak egyidejűleg, majd váltakozva rohanták meg az ellenség táborát, az ostrommunkálatokat végző csapatokat, a kiküldött szakmányosokat, s az élelmi szállítmányokat elragadván, a rendszeres élelmezést megakadályozták.

Ezen, hogy ne mondjuk zaklatássá fajult támadások és rajtaütések, nap-nap mellett fogyaszták a császári hadak erejét, s rohamosan előkészíték azok phisikai s erkölcsi kimerülését.

¹⁾ U. o. 337. l.

²⁾ U. o. 322, 334. l.

³⁾ Kemény J. önéletírása 39 l.

Június 26-án, a várbeliek egyik hatalmas kirohanása alkalmával, a császáriakból sokan elesetek.

Június 27-én a fölmentő csapatok hat, élelemmel és borral terhelt, hajót fogtak el, melyek a császári táborba valának szállítandók.¹⁾

Ugyancsak június utolsó tizedében történhetett, hogy a várbeliek kirohanás alkalmával egy halmon a löveggátanyonknál volt legényseget levágták, s az elfoglalt ágyúkat a várba szállították.

Időközben Forgács Miklós 5—600-ad magával a császáriak segélyére érkezett; azonban Erdélyi János, a fejedelem egyik alvezére, Verebélynél megtámadta s igen megverte.²⁾

Július 10-én Bethlen Gábor Szécsény közeléből írja nejének, Károlyi Zsuzsannának, hogy Újvárból az nap reggel kapott levelet, «... tegnap előtt (július 8-án) írta a generális, hogy a német had fogy, éheznek igen, vérhasban hal, a fizetlenség és éhség miatt igen is szökik, a búzafejeket metélik, azt főzik, mind szárazon vízen élést igen megrekesztették a mi hadaink; a táborból mihelyest kijön valamely felé, azontúl ölik, fogják».³⁾

Július 10-én Buquoi —minthogy fűért (a lovaknak szükséges takarmányért) sem vonulhattak ki a táborból erősebb fődözet nélkül — jelentékeny haderőt rendelt ki a takarmányolók védelmére, kik búzáat valának aratni. A várbeliek ezt észrevevén, 1200 lovassal kitörték. Az ellenség harcrendben várta a magyarokat, kik tíz «seregben (egy sereg 120 lovassal) alakúlva, indúltak ellenök.

Horváth István, a vitéz kapitány, 400 lovassal ment «előljáróban», utána a sereg többi része.⁴⁾

¹⁾ Ortelius id. m. 81. l. Napjainkban a Nyitra folyó torkolatától Naszvadig (Érsek-Újvár alatt 7—8 klm.) dereglyéket is elbír.

²⁾ Történelmi Tár 1879. 206. l.

³⁾ U. o. 207. l.

⁴⁾ Előbb említettük, hogy a császári sereg a várat teljesen nem zárta körül s így a várbeliek a külső csapatokkal fentartották az összeköttetést. Ebből kifolyólag úgy tetszik, hogy jelen esetben Horváth István a várbeliekkel jött ki s 400 lovasa benn foglaltatik az 1200 főnyi kirohanó csapatban.

Ugyancsak a magyar lovasság két harcvezetelében nyomult elő, mely-

Az összecsapás szép sík mezőn történt, mely alkalommal a németek megveretvén, az üldöző magyar lovasságot 300 muskétásra vezették. A muskétások golyózáppal fogadták Horváth kopjásait; de ezek oly hatalmas rohammal törtek elő, hogy a puskatüzet föl sem véve, eltiporták «a szép francia, spanyol, német cornettákat, s a tábor szeleig vágták».

Erre Buquoi több főkapitány és hadnagy kíséretében 300 lovas élén övéinek segélyére sietett; azonban vesztére, mert a magyarok ezeket is vitézül megrohanták, s a csapatot a magas állású tisztekkel együtt megfutamtíván, Buquoit foglyúl ejtették.

A harc utolsó mozzanata a tábor közelében történt; minek következtében a fölriasztott császári sereg gyalog- és lovas csapatai rendezkedve, ütközetre készen a magyarok ellen indultak.

Azon két harcos, ki Buquoit fogva tartotta, — a fölötti aggodalmában, hogy a túlnyomó erővel szemben megfordul a hadiszerencse, s a fogoly menekülni fog — Buquoit fölkonczolta. Hasonló sors érte a fogságba került többi tiszteket.

Ezen ritka bravourral végrehajtott lovassági ütközet délelőtt 10 órakor kezdődött s 11 óra után ért véget, s bevezetését képezte ama nagy horderejű catastrophának, mely ennek kapcsában a császári sereget érte.

A németekből 3 főtiszt élve került fogságba s 500 java lovas elesett; a magyarokból 2 elesett, 8 megsebesült. Az ütközetben résztvevő csapatok háborítlanul tértek vissza Újvárbá.¹⁾

Tekintettel arra, hogy ezen lovassági harc lefolyásához nagyobb kiterjedésű száraz és lapályos terület szükségeltetett, s a Nyitra folyó átkelői a császáriak hatalmában levén, azokon a várbeli magyar csapatok átkelése akadályozva lett volna, — biztosra veszszük, hogy a magyar hadak a bécsi kapún törtek ki, s az ütközet a Nyitra folyónak erre alkalmas jobbpartján történt.

Bethlen Gábor még május havában akként számított, hogy

ből az első harcvonalat s egyúttal elővédet 440 fő (3—4 sereg vagy század) a másodikat pedig 800 főnyi lovas képezte.

¹⁾ Történelmi Tár. 1879. 209. l. — Az ezen alkalommal lefolyt ütközet és Buquori eleste a német munkákban többféleképen adatik elő. Részünkről — bár a veszteség kimutatása kevésbé valószínű — a föntebb idézett forrást tartjuk alaposnak és megbízhatónak.

a támadó hadműveletet 20,000-nyi (felében lovas, felében gyalog) magyar, 15,000 török és 15,000 tatár sereggel június végén vagy július elején fogja megkezdeni.

A török-tatár segélyhad elmaradt; a magyar csapatok azonban a hadszínhely több pontján elosztva, a Bethlen vezérlete alatt álló derekhaddal együtt, a főntebb említett létszámot körülbelől megütötték.

Ezen szakadatlan erélylyel gyűjtött haderőből, mint tudjuk, június elején 5000 ember Újvár segélyére küldetett.

Mínt hogy pedig az éjszak-nyugoti megyék főurai Thurzó Imre kivételével, szintén Ferdinánd pártján voltak, s ezek ellenében az erdélyi fejedelemnek magát biztosítania kellett, s ugyancsak Thurzó Imrének saját hadnépével, valamint János György Brandenburg-jägerndorfi örgrófnak Sziléziából 8000 emberrel a jablunkai szoroson át Budatinhoz, onnét a rajeczi hágón és Bajmóczon keresztül Barcs, vagy Lévához kell vala érkezniök, hogy Bethlen Gáborral egyesüljenek, a fejedelem június 12-én Abafi Miklós alvezérét 2000 lovassal Zsolnához irányította, ki oda körülbelől június 20-ka táján megérkezett.¹⁾

Az ekként egyesülendő hadak által Bethlen Gábor összesen 28,000 ember fölött rendelkezett volna, s Újvár alatt szándékozott döntő csapást mérni a császári seregre.

Maga a fejedelem a derekhaddal június 22-én indult el gönczi táborából, Szendrőn át vonulva, június 26-án érkezett Rimaszombat alá. Hadait Putnokon, Rimaszécsezen és Rimaszombaton helyezte el.

Főntebb említettük, hogy a Pálfi testvérek, Bosnyák Tamás és Szecsi György, Buquoitól nyert csapatokkal erősödve, a bányavárosok ellen indultak s június elején ezeket, — Szecsi György maga Füleket, — elfoglalták.

Június közepén a Pálfi testvérek, Bosnyák Tamás és Kohári parancsnoksága alatt Divin táján 1800 lovas gyalog had állott. Ezek utóbb — mint erről Bethlen Gábor június 27-én R.-Szombattól értesíti Thurzó Imrét — körülbelől 3000 főre szaporodának s Fülek alá szállottak.

¹⁾ Szilágyi S. id. m. — Történelmi Tár 1879. 206. 1.

Bethlen Gábor még július 3-án is Rimaszombatnál időzött; mert a még gyülekező erdélyi hadakat odavárta, s Bosnyák Tamástól több levelet kapott, melyekben ez a békekötés véghezvitelére közbenjáróul ajánlkozik.

E czélból Bosnyák június 28-án meg is jelent a fejedeleminél; de miután kitünt, hogy Bethlen Gábort csupán tartóztatni kívánja, követelvén, hogy a magyar sereg Putnoknál tovább ne vonuljon, — mi alatt Pálfi Miklós német segélyhadak után küldett. — Bethlen egykori szövetségését, ki hozzá hűtlenné lett, fogóságba vetette.¹⁾

Ezen körülmény elég okúl szolgált arra, hogy a Füleek táján álló Ferdinánd-párti hadak vezérei a fejedelmet, ki velők tényleg Füleek táján szándékozott megütközni, be nem várták, hanem a derékhad útjából kitérve, Zólyomhoz vonultak, hol Abafi-Thurzó ellenében a bányavárosokat fődözni remélheték, esetleg a két tűz közül kiszorúlva Bajmócz, vagy Oszlányon át a Vág völgyébe Nagyszombathoz vonúlhattak.

Azonban a fejedelem gondoskodott róla, «hogy könnyen el ne mehessenek»; mert Egri István alvezérét 1500 emberrel ellenök küldötte. Egri július 2-án a Pálfi István vezérlete alatt álló hadat Zólyomnál megverte, magát Pálfit elfogta. Ezen diadala után valószínűleg a fejedelem derékhadához csatlakozék, mely június 30 án körülbelől 13,000 emberből állott,²⁾ s július 10-én Szécsény, 11-én Balassa-Gyarmat, 12-én Drégely-Palánk, 14-én Léva, s 16-án Érsek-Újvár alá érkezett.³⁾

A császári hadsereg Buquoi eleste folytán fejét vesztette. A szükség oly nagy volt a táborban, hogy a legénység 5—6 napon át kenyeret nem evett.

A magyar hadak folytonos zaklatása mellett Bethlen Gábor derékhadának közeledése még aggasztóbbá tette a helyzetet.

Ennek folytán Lichtenstein Miksa — ki Buquoi után a parancsnokságot átvette — haditanácsot tartott, melynek határo-

¹⁾ U. o. és Szilágyi S. id. m. 341. l.

²⁾ «Immár legalább lehetünk tízezeren három ezerrel», — írja Bethlen G. nejehez, Károlyi Zsuzsannához. Történelmi Tár 1879. 206. l.

³⁾ U. o. 207. l. és Szilágyi S. id. m.

zata következtében, hogy a sereg Bethlen odaérkezte előtt a catastrophiát elkerülhesse, — a visszavonulás még az nap éjjel 1 óraker megkezdődött.

Ugyancsak, hogy a visszavonulás lehetőleg titokban s gyorsan történjék, s a hátrálási vonal kedvező pontján a visszavonulást fedező állás elfoglalására elég idő legyen, — az ostromágyúk és lőszerkészlet legnagyobb részét a helyszínén hagyták.

Azonban a magyar csapatok vezérei, kik a császári táborban uralkodó hangulat, s az elvonulás lehetősége iránt a foglyoktól értesülve valának, éber figyelemmel kísérték a császári sereg minden mozdulatát, s a Nyitrán átkelő csapatokat megrohanták; ugyancsak rohammal foglaltak el a balparton egy templomot, melyet az átkelés fődőzése céljából a császáriak megszállva tartottak.

Bethlen Gábornak a budai pasához intézett leveléből kitetszik, hogy a fejedelem derékhada még az átkelés tartama közben, a reggeli órákban érkezett a Nyitra folyóhoz.

A harc napfölkeltétől (bizonyára az üldözést is beleszámitva) délutáni öt óráig tartott. Az összekötő hajóhid védelmére épült hídfő ellen (állítólag 12 száz jó puskás gyalog német volt benne) a fejedelem lövegharcot kezdett, s az erős sánctot nagy ostrommal vette meg. A védőrség mind ott veszett s a hídon való átkelés közben a lövegtűz hatása alatt tömérdek ember hullott el.¹⁾

A magyarok a hajóhidat, mely a nagy sietségben csak félig romboltatott el, hatalmokba ejtvén, gyorsan helyreállíták s azon átkeltek, részben pedig a folyón átsztattak, s olyrendkívüli erélylyel nyomúttak utána a tolongva hátráló ellenségnek, hogy csupán az Újvártól Guttára vezető utat környező mocsáros terep oltalmazta meg a császáriakat a teljes feloszlástól.

A németek vesztesége körülbelöl 3000 főre rúgott, s 28—30 ostromágyú, minden lőszerkészlet, s több száz megrakott szekér a győztes fél hatalmába esett.

A visszavonuló sereg létszáma megközelítőleg 8000 főre csökkent.²⁾

¹⁾ T. M. A. Okm. III. k. 296—298. 1.

²⁾ A Kriegs-Chronik — id. m. 28. l. — a 3000 ember elestét s egy-

A visszavonulás a magyarok szakadatlan üldözése alatt, Guttára történt, hol mint már fõntebb említettük Buquoi elõrelátó gondoskodása folytán, június elején hajóbid épült. A császári sereg Guttánál erõs sánczczal vette körül táborát, gróf Schlik pedig a Csalóközbe átkelve, ottan foglalt állást, a sereget egy netán hátulról jövõ támadás ellen biztosítandó.

Bethlen Gábor nyolcz nap és éjjen át, újabb és újabb csapatokkal erélyes támadást intézett az erõdített tábor ellen.

Végre július 25-én a császáriak átkeltek a Vág-Dunán a Csalóközbe. A szakadatlan küzdelem s az átkelés alatt mintegy 2000 emberök odaveszett, s több száz társzekeret, temérdek más portekát — látván, hogy el nem vihetik — a Dunába hánytak, «hogy nagy helyen befogta a Duna vizét a sok portéka».¹⁾

Lichtenstein Guttáról Duna-Szerdahelyen át a Duna mentében Pozsony felé nyomult, hova a várõrség megerõsítése céljából 500 embert elõre küldött.

Bethlen Gábor, miután az ellenség a Vág-Dunán átszorította, seregével július 26-án indult el Újvárból N.-Szombat felé. Ugyanazon napon a Vág mellett Tarnócz nevû helységnél szállott táborba, s nejét Károlyi Zsuzsannát onnan értesíté, hogy 7000 embere van Pozsony alatt a püspöki révben, kik a németek átkelését akadályozzák.

Ezen csapatokkal Horváth István sietett elõre, s Püspökinél átkelvén a Csalóközbe, Olgánál sánczot vetett.

Horváth átkelésének, valamint a futólagos erõdítésnek tehát defensiv célja volt, t. i. a császáriak átkelését és Pozsony megsegélést akadályozni, — a mire ezek valóban törekedtek is.

Miután a magyar csapatok harczmodorát õsmerjük, nincsen benne kétség, miszerint Horváth jobban fogja megoldani hiva-

idejüleg Buquoi hõsies halálát július 10-ére teszi; de mint láttuk, Bethlen G. relatiója ezt megczáfolja; és mert július 10. és 16. közt más nagyobb ütközet nem volt, — az említett veszteségnek annál is inkább a visszavonulás idõszakában kellett bekövetkeznie, mert az ellenséget folyón való átkelésé közben megtámadni s erélyesen üldözni, — minden idõben a támadóra nézve nagy eredménnyel járt.

¹⁾ Bethlen István levele a nagyvezírhez. 1621. aug. 7. T. M. A. Okm. III. k. 302—304. l.

tását, ha a német demoralizált sereget a sziget belsejében fölkeresi s ellene ugyanolyan támadó jellegű harczot vív, mint azt más alkalommal szokta volt tenni; mert mint Pethő krónikája írja, a németek annyira megváltak rémülve, hogy futottak, ha magyar katonát láttak.

Lichtenstein menetközben értesült Horváth kirendeléséről, s gróf Schlik és Lebel ezredes parancsnoksága alatt seregének egy részét előre küldötte.

Ezek augusztus 1-én az olgyai sánczokat megtámadván, elfoglalták, s 300 főnyi őrségét levágták.¹⁾

Mi történt Horváth Istvánval, hogyan osztá el, s hogyan alkalmazta seregét, erről körülményes tudomásunk nincsen. Azonban augusztus 25-én Csötörtök helysénél a Csalóközben még egy jelentékeny összecsapás történt, melyben 1000 császári elesett, s csaknem 1000 (?) élelemmel rakott szekér a győztes fél birtokába jutott.²⁾

A császáriak ennek daczára megtartották állásukat a Csalóközben, s szeptember havában körülbelől 12,000 főre szaporodtak; ellenben a magyar csapatok az időközben megváltozott hadművelési irány következtében a szigetről elvonultak, a derékhadhoz csatlakozván.

Bethlen Gábor az érsekújvári győzelem hatását sietett fölhasználni, s hadaival N.-Szombat ellen folytatta menetét, hol Pálfi Miklós parancsnokolt.

Bornemisza János, a fejedelem alvezére, az elővéddel a várost még jóval előbb megközelítette, s hogy abból az őrséget kicsalja, martalékot küldött alája; ennek folytán 500 lovas s 200 gyalog kitért a városhól, s a cselvető osztagot üldözőbe vette; ez a várbeli őrséget a lesben álló csapatra vezette, mely aztán egy sik területen megrohanta az üldözőket s 250 lovast s az összes gyalogságot fölkonzolta, magát a parancsnokot elfogta.³⁾

¹⁾ Katona id. m. 699. Történelmi Tár 1879. 213. l. Gindely id. m. 4. k. 255. l. Kriegs-Chronik id. m. 29. l.

²⁾ Katona. 700. l.

³⁾ Závodszi szerint (Katona XXX. 698. l.) ez eset már július 25-én, Bethlen István szerint (M. Tört. Tár. 1857. 4. k. 220. l.) 28-án történt. A hadművellet megbírálása szempontjából nem közönyös a hadi tény valódi

Bethlen Gábor július 28-án érkezett a derékhaddal N.-Szombat alá, s a várost lövetni kezdette, mely ennek következtében július 30-án kaput nyitott.

Időközben János György Brandenburg-jägerndorfi őrgróf 8000-nyi gyalogságból és lövegekből álló seregével Magyarország felé vette útját, hogy Bethlen Gáborral egyesüljön.

A sereg július 13-án indult el Sziléziából. Minthogy a császári csapatok a jablunkai szorost eltorlaszolván, megszállották, az őrgróf Morvaországon keresztül tört magának utat, s augusztus 9-én érkezett Nagy-Szombathoz.

A dunántúli eseményeknek, a főhadműveletek folyama mellett jóformán csak annyi jelentőségük vala, hogy a haderők megosztatására szolgáltak; azonban figyelemre méltó eredményt egyik fél sem ért el.

Utóbb Ferdinánd törekvése odairányult, hogy a széjjel szórt s megfogyott erőket szükségképen egyesítse.

Collalto Kőszeg elfoglalása után Rohoncot zárta körül; de gróf Batthyány a vár fölmentésére sietett, s útközben egy — a Ferdinánd szolgálatába lépett s Collaltóval egyesülni szándékozó horvát csapatot megvert. Ennek következtében Collalto fölhagyott Rohonc ostromával s Ausztriába vonult vissza, hol azután a Csalóközben volt Lichtensteinnal lépett érintkezésbe. Batthyány pedig Kőszeget újból visszavette s csapataival Styriában és Ausztriában kalandozott.

Ferdinánd, midőn egyrészt friss csapatok toborzását elrendelte, egyúttal intézkedett az iránt is hogy a Cseh- és Morvaországban nélkülözhető hadak Magyarország ellen vonúljanak.

Bethlen Gábor N.-Szombat elfoglalása után Pozsonyt vette célba, s hadaival Sz.-György alatt szállott táborba; azonban a hosszantartó nagy esőzések s a folyók kiáradása következtében hadműveleti szándékát augusztus közepéig halasztani volt kénytelen. Utóbb portyázó csapatait előre küldte a város alá, maga a derékhaddal augusztus 18-án érkezett oda.

Pozsonyt Schwendi Lázár ezredes 1500 emberrel védelmezte,

napjának megállapítása; de az említett két adat alapján a valóságot kideríteni bajos.

melyből 500 főnyi őrség a várba helyeztetett. A vár és város hadi felszereléssel bőven el volt látva.

Lichtenstein tábora a Csalóközben Pozsony alatt $\frac{1}{4}$ mér-földre a Duna partján feküdt s lövegeit az erdőközén a part menté-ben állította fel, hogy velök a balparti mezőt lövesse.

A magyar hadak létszáma, előbbi számításunk alapján, körül-belől 18,000 lovas és 10,000 gyalogságra tehető, beleértve a Jägern-dorfi herczeg 8000 emberét s lövegeit.¹⁾

A jelentékeny haderő daczára Pozsony nem volt teljesen körülzárható. A védőrség a Duna felől a Csalóközzel, s a jobb-parttal fentartá az összeköttetést s a folyam fölött uralkodott.

Augusztus 18-án Bethlen csapatai a külvárosba törtek s azt el is foglalták; de a Mihály kapu ellen intézett ágyútűz, a lövegek csekély hordtávja miatt, eredménytelen maradt; a löveg harc azonban mindkét részről több nap és éjjel át tartott.

Időközben a Duna felől több száz főnyi segélycsapat s élő vágómarha szállítmány érkezett a várba.

Augusztus 25-én — mint említők — a Csalóközben Csötör-tök helység mellett komolyabb veszteség érte a császáriakat.

Úgy véljük, hogy Lichtenstein seregének raktári készlete Csötörtök helységben volt fölhalmozva, s a rajtaütést Bethlen vagy Battyhány csapatai követték el.

Augusztus 27-én a pozsonyi védőrség erélyes kirohanást intézett, mely alkalommal 250 embert fölkoncizolt s több ágyút beszegezett.

Augusztus 30-án újabb kirohanás történt, s a német őrség több zászlót ejtett hatalmába; azonban az ostromlók ezúttal oly serényen viselkedtek, hogy az ágyúk tüzével és a muskétások lövöldözésével mit sem törődve, a császáriakra rohantak s az el-keseredett harcban sokat leöltek, többeket fogságba ejtettek.

Bethlen, úgy lehet, rövid idő alatt remélte Pozsonyt hatal-mába ejteni; de a császáriak a határ ezen fontos pontjának védel-mében nagy erélyt és szívósságot fejtettek ki, s a fejedelem, mi-után a védőrségnek a Csalóközből élelemmel és friss csapatokkal

¹⁾ «... lovas seregünk 72, — gyalogunk is tízezer» — írja Bethlen Gábor. Történelmi Tár 1879. 214. l.

való ellátását nem akadályozhatta, 13 napi ostrom után megelégtelte az eddigi veszteséget, s 31-én éjjel az ostromlővegeket táborába vonatta, s szeptember 1-én csapatai is a vár alól visszavonultak.¹⁾

Bethlen Gábor intézkedését indokoltnak találjuk ugyan, mindazáltal ezen elhatározásával újból beigazolta azt, hogy várak ostromához nem volt kitarása.

A katonai nevelés eme fogyatkozását megtaláljuk a fejedelem alvezéreiben s csapataiban is, a mi különben természetes. A hadsereg majdnem csupa lovasságból állott, attól pedig a várak védelme és támadásánál megkívántató szívósságot és kitarást megkövetelni képtelenség.

Érsek-Újvár védelme ritkítja párját a hadtörténelemben, azonban ott is a fölmentő hadak erélyes közreműködése, illetőleg a támadó elemek fölényre jutása s helyes alkalmazása győzte le a nehézkes, de szívós, császári sereget.

Horváth István híres lovas vezér volt, de a Csalóköz szűk volt neki, hogy azt megvédelmezni, illetőleg, hogy abban az elleniséget legyőzni tudta volna.

Bethlen Gábort azonban a pozsonyi kudarcz nem hozta zavarba; a fejedelem egyet fordított a hadműveleti irányon, s hadait a morva határra vezette. Szeptember 4-én indult el pozsonyi táborából; szeptember 28-án Szakolczát Rauber kapitány a magyaroknak föladta s Bethlen szolgálatába lépett. Szeptember 30-án Strasznicza elfoglaltatott, majd Wessely, utána Magyar-Bród, hová Bethlen Gábor főhadiszállását tette át.

Kétségtelen, hogy a fejedelem azon esetben, ha a Csalóközre az átkelést kierőszakolja, s ottan Lichtensteinnak 12,000 főre szaporodott seregét megveri, újabb csapást mérhet vala a császári seregre.

De mily áldozatok árán tehetné volna ezt? — s kérdés, hogy a helyi harcban jártas német hadakat sikerült volna-e más harcsmódhoz szoktatott seregével legyőzni?

Különben Lichtenstein veresége még nem egyszersmind a király legyőzetése. Szikla volt Ferdinánd, melyet lehetett ugyan

¹⁾ Katona id. m.

mozgatni, de kidönteni nem. Hatalmas összeköttetéseinél fogva, ha egy seregét leverték, más állott helyébe.

Természetes, hogy Lichtenstein után megint Pozsonyra, azután pedig Bécsre került volna a sor.

Bethlen Gábornak azon elhatározása, hogy seregét Pozsony alatt apránként feláldozni, s a Csalóközben volt császári sereg előrelátható támadásainak kitenni nem akarta, de egy oly hadművelethez látott, mely biztosabb, (részben előnyösebb) eredménnyel kecsegtette, s hadviselési módszerének természetébe vágott, nézetünk szerint helyeselhető, mert a viszonyok s elérni szándékolt cél által indokolt vala.

A hadműveleti irány megváltoztatása újabb kezdeményezés volt a fejedelem részéről, melylyel egy más gondot vetett a császáriaknak, kik viszont nem valának oly vállalkozó szelleműek, hogy a Csalóközben visszahagyva, Bethlen háta mögött veszélyessé válhattak volna.

A fejedelem más irányú támadó vállalata kimozdítja a császári hadakat a Csalóközből.

Ezek ugyanis a Duna mentében Hainburghoz gyülekezvén, Morvaország védelmére siettek; a csapatok egy része azonban Caraccioli ezredes alatt a Stajerben portyázó Batthyány ellen küldetett.

A morvaországi császári hadak Waldstein alatt az ország nyugoti részében voltak elhelyezve s útőbb Magyar-Hradischnál egyesültek a csalóköziekkel; de már akkor Bethlen a főntebb említett városokat elfoglalta, s a magyar hadak Littau, Neustadt, Hochenstادتig kalandoztak s Trübauon rajtaütöttek.¹⁾ Ekként Bethlen Gábor a háborúval elégedetlen magyar urak nyomása alatt elkerülhetetlenné vált békekötésnek oly kedvező viszonyokat teremtett, hogy a háború alatt is folytatott alkudozásokat ezúttal váratlanul ugyan, de előnyösen valósíthatta.

A békealkú október 11-től komolyabb elhatározással folyt s december 31-én a nikolsburgi békekötésre vezetett, melynek alapján Bethlen Gábor lemond a királyi címéről, a koronát visszaszolgáltatja, ezek helyébe kapja a német birodalmi hercegi cí-

¹⁾ Gindely id. m. 4. k.

met, öröklí Oppeln és Ratibor sléziai herczegségeket; Magyarországon megtartja Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Borsod, Abaúj és Beregmegyéket, továbbá Munkács, Ecsed, Tokaj, Tarczal, Keresztur városokat és várakat.

Ezen békepontok alapján Bethlen Gábor a számításba vehető Magyarországnak jelentékeny részét kapcsolta Erdélyhez, s az erődített helyek s földrajzi terület által olyan hadműveleti alapot teremtett magának, melyből jövendő háborúit — mint azt a következmények is beigazolták — sikerre való kilátással indíthatta meg Ferdinánd ellen.

OLCHVÁRY ÖDÖN.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A bizottság az akadémiai szünet alatt — tagjai majd kivétel nélkül távol levén — ülést nem tartott.

Ügyei közül megemlítendőek a következők:

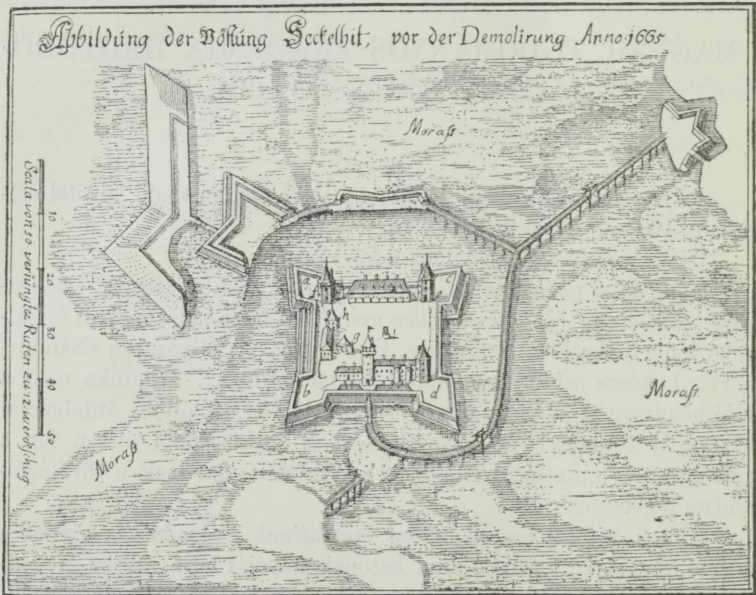
A folyó évi pályázaton dícséretet nyert munka: *Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen szerzőjéül Kiss Lajos szegedi főreáliskolai tanár jelentkezett, ugyanaz, ki a múlt évi pályázaton «Nándorfehérvár bukása» című munkájával pályadíjat nyert. A munka neki a bíráló bizottság határozata szerint visszaadtván, az általa átdolgoztott; az új átdolgozás már szintén kész és legközelebbi ülésen fog a bizottságnak bemutatattatni. Közlése ezek folytán már csak a jövő évfolyamban lehetséges.*

*Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak új kiadása, melyhez a kiadással megbízott előadó Zrínyi katonai pályáját leíró, vezéri és hadtudományi irodalmi működését tárgyaló bevezetést írt, már november elején sajtó alá kerül, hogy a karácsonyi könyvpiaczon megjelenhessen. A bizottság lépéseket tett az iránt, hogy a magyar hadtudományi irodalom e remeke a «Hadtörténelmi Közlemények» előfizetői által igen mérsékelt, legalább is *fele áron* legyen megszerezhető. Részleteket erre nézve a legközelebb kibocsátandó előfizetési fölhívás fog tartalmazni.*

A *Hadtörténelmi Múzeum* tárgyában készülõ emlékirat a november havi ülésen fog a bizottságnak bemutatattatni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Székelyhid lerombolása 1665-ben. A lefolyt gyakorlatok alatt Ő Felsége a király Székelyhidon lakott, mi által e hajdan nevezetes hely kiváló érdeklődés tárgya lett. Ez okból időszerűnek tartjuk Székelyhid várának lerombolás előtt irajzát bemutatni, s akkori állapotáról, valamint lerombolása körülményeiről egykorú tudósítások nyomán megemlékezni.

SZÉKELYHID VÁRA 1664-BEN, A LEROMBOLÁS ELŐTT.

Székelyhid a XVII. században az erdélyi fejedelmek alatt álló erősek közé tartozott ugyan, de közelsége Nagyváradhoz, mint nemkülönbön előnyös fekvése, melynélfogva Nagyvárad védelmére befolyást gyakorolt, e fontos végvárral szorosabb kapcsolatban tartották.

Innét magyarázandó, hogy a török, mihelyt 1660 augusztus 25-én Nagyváradot hatalmába ejtette, kezét azonnal Székelyhid felé is kinyújtotta; míg azonban Papmező, Sólyomkő és Szent-Jobb aránylag könnyen jutottak Ali pasa birtokába, Székelyhid vára, mely időközben császári helyőrséget vett föl, nem jutott a török hatalmába.

A hajlandóság, Székelyhidat megtámadni, Ali pasánál ugyan nem hiányzott, de első kísérlete, melyet fölfegyverzett oláh parasztok s némely török csapatok által tétetett, *Borbély Albert* várnagy éberségén és vitézségén megtört, később pedig, midőn a várban már császári helyőrség volt, Leopolddál a béke még főnnállván, Ali a császári csapatok ellen a harczot fölvenni tanácsosnak nem vélte.

Midőn azonban 1664-ben Montecuccoli híres szent-gotthárdi győzelme után a szerencsétlen emlékű vasvári béke megkötöttet, annak egyik föltételéül a török által Székelyhid lerombolása is kikötöttet. A császári kormány a Magyarországra oly káros többi föltételek közt ezt is elfogadta s evvel Székelyhid sorsa el volt döntve.

Székelyhid vára 1595-ben az Ér által képezett mocsarak közepette épült, melyek mélysége átlag 18 láb volt, de voltak oly helyek is, melyeken a mocsár 24, sőt 30 láb mélységgel is bírt.

Az alapépítmények szélessége 14 láb, a falak vastagsága a mellvédek koronájánál 6 láb volt; a falak kitünő téglából és jó kövekből épültek és a rombolással megbízott hadmérnök, *Szicha Lukács György* véleménye szerint oly erősen tartottak, mintha az egész egy sziklatömeg lett volna. Szicha mérnök, kitől rajzunk is származik, a rombolás művét nagy sajnálattal hajtotta végre.

A vár alakját rajzunk mutatja; a szöglet-bástyák közül az *a* betűvel jelzett *Vezér*-bástyának, a *b* alatti *Kereki*-bástyának (Kereki helység után), a *c*-vel jelzett *Doboló*-bástyának, végre a *d* alatti negyedik *Telegdy*-bástyának neveztetett. A vár belsejében meg van még jelölve *e* a lázadók tornya,¹⁾ a tűzér-szertár *f*, a száraz malom *g*, a sütökemence *h* és a kút *i*.

A vár külső művekkel is bírt; így a *Vezér*-bástya előtt, hol régen te a főbejárat volt, ennek védelmére egy ollómű volt építve, előtte falazott contrescarp és sikam; az északi arcza előtt egy hasonló kisebb mű, végre a *Doboló* bástya előtt egy hídfő. Az erős ezölöpökre vert fahíd a *Doboló*-bástya előtt szétágazva jobbra a külső művekhez, balra, a vár déli arcza elé kerülve, a főkapuhoz vezetett.

Főlszerelése a várnak kitünő volt, mit a hadi szerek nagy mennyisége mutat, melyek a lerombolás előtt, a jelen füzetben közölt leltár szerint,²⁾ Nagy-Károlyba vitettek.

A vár lerombolásának a megállapodások szerint még az 1664-ik év folyamában kellett volna végbemenni s az evvel megbízott gróf Rothal császári biztos meg is jelent Szatmárban, hogy Apaffy Mihály erdélyi feje-

¹⁾ Lásd az alábbi közleményt.

²⁾ Lásd «Hadtörténelmi Okmánytár» a füzet végén.

delem és a nagyváradi pasa követével a végrehajtásra nézve meg-egyezzem.

A helyőrség, mely ez idő szerint (a lázadás folytán, melyet alább közlünk) az erdélyi fejedelem csapataiból állott, bele is nyugodott a lerombolásba, de előbb négy havi hátralék zsoldjának kifizetését követelte, s ama hely megjelölését kívánta, hova Erdélybe vonúlhat, mivel a fejedelem szolgálatában továbbra is megmaradni szándékozott. Miután ez ügyben még Apaffy Mihály fejedelem elhatározását kelle bevárni, a lerombolás a következő évre maradt.

A bontási munkálatokat Szicha Lukács György hadmérnök 1665 január 9-én kezdette meg a Vezér-bástya és az északi arcz előtt levő külső védőművek lerombolásával. A bontáson 24 aknász mellett nagyszámú kézi munkás dolgozott. Összesen 32 akna furatott, melyhez 60 mázsa lőpor használtatott föl; a repesztő aknák közül csak egy sikerült rosszul, de emberéletben kár nem esett.

Február 1-én a nagyváradi pasa egy küldöttsége jelent meg a munkálatok színhelyén, hogy azok előhaladásáról meggyőződést szerezzen. A rombolást vezető Szicha mérnök a küldöttséget megvendégelte, majd őket — mint nézőket — a bejáratnál szemben levő toronyban elhelyezvén, a vár utolsó szögletbástyáját, a Kereki-bástyát, szemök előtt robantotta föl.

A vár összes művei és épületei február 5-ig leromboltatván, a törmelék nagy része elhordatott s végre a hidak folyóújtattak.

Szertelhányt romok jelezték ezután a helyet, hol hajdan Székelyhid erős vára állott.

Katona-lázadás Székelyhidon. A XVII. századbeli császári zsoldos katonák fegyelme fölötté rossz lábon állott és a katona-lázadások napirenden voltak. Egy ily lázadásról, mely Pápát majdnem török kézre adta, már korábban megemlékeztünk;¹⁾ a székelyhidi lázadás e fontos várat a császári kormány kezéből Apaffy Mihály erdélyi fejedelem birtokába juttatta.

A csapatok, melyek 1663-ban Székelyhid helyőrségét képezték, a De Souches, Strozzi és Cobb ezredekhez tartoztak; a vár parancsnoka *Tieffenthal* báró alezredes volt.

November 24-én este Tieffenthal alezredes egy Rivason (River-son?) nevű De Souches ezredbeli századossal és egy jezsuita pappal borozgatott, midőn a De Souches ezred egy őrmestere neki a készülődő zendülésről jelentést tett. A zendülők élén néhány közember és egy

¹⁾ Hadtörténelmi Közlemények 1888. I. évf. 485—489.

dobos állott; szándékuk az volt, hogy a legközelebbi riadó alkalmával — mit Tieffenbach gyakran elrendelt — tisztjeiket leölik és a várat Apaffy Mihály embereinek átadják.

Miután az ezred tisztjei a várparancsnokot biztosították, hogy ez alig lesz komoly dolog, Tieffenbach az egész dolgot másnap szándékozott megvizsgálni.

Ámde éjjel után a Doboló-bástya mögötti toronyból, hol a zendülők összegyűltek s mely később a «lázadók tornyának» nevezetett, puskalövés mellett előtörték a lázadók, a főőrséget megrohanva hatalmukba ejtették (mi közben két ember lelövetett), s az erőd többi őrhelyeire is saját embereiket helyezve, a várat tényleg elfoglalták, a tiszteket pedig fogságba helyezték.

Tieffenbach alezredes már nem juthatott a többi tisztekhez, mert lakásának bejárait a lázadók őrizet alatt tartották. A lázadók ezalatt a piacon összeállottak s midőn Tieffenbach látta, hogy a lázadásban mindhárom ezred összes legénysége részt vesz, a már említett őrmester által alkudozni kezdett velök, kívánságaikat tudakolva.

A lázadók hátralékos tizennégy havi zsoldjukat követelték; Tieffenbach biztatta őket, de a lázadók puskalövésekkel feleltek.

Az alkudozást most a jezsuita pater vette át, de a lázadók kijelentték, hogy pénzt akarnak, mit ha nem kapnak, a tiszteket reggel meztelen kilövik a várból. Később ezt oda módosították, hogy az egész pénz követelésétől elállanak, de a tiszteknek a várból ki kell takarodni.

Eközben hajnalodott s a lázadók most küldöttséget menesztettek a várparancsnokhoz, hogy a kulcsokat elkérjék; e mellett előadták, hogy 14 havi zsoldjuknak az alezredesnél kell lenni s hogy ők az ajánlott 1—2 havi illetékkal meg nem elégedhetnek.

Az alezredes kijelentette, hogy a kulcsokat csak erőszakkal vehetik tőle el s hogy több pénze, mint két havi illeték nincs, de rajta lesz, hogy hátralékukat mihamarabb megkapják s a zendülés következményeit is elengedi nekik.

Ugyanezt ismételte Tieffenbach az egész legénység előtt, de hiába. A zendülők agyonlövésssel fenyegették, majd a kulcsokat tőle elvéve, tisztjeivel együtt a vár kapuján kilökték.

A lázadók ezután elszedték a parancsnok és a tisztek ingóságait s a talált pénzt maguk közt fölosztották; egy-egy legényre 28 firt jutott.

Parancsnokul előbb egy ezreddobost, majd egy Strozzi-ezredbeli számvivőt kiáltottak ki.

Tieffenbach tisztjeivel Szatmárba ment Cobb ezredeshez, ki megkísérelé a zendülők lecsillapítását, de fáradsága kárba veszett. A lázadók

még akkor sem engedtek, midőn a vár előtt egy Bécsből küldött tiszt jelent meg, s nemcsak az egész hátralék-zsoldot, de a császári kegyelmet is följánlotta. A lázadók nem hittek a kegyelemben s a várat nem adták át.

1664 újév napján megjelent végre a várban Apaffy Mihály fejedelem követe, ki a lázadóknak — bár 500-an voltak — fejenként 10 tallért s mindegyiknek új ruhát osztott ki.

A lázadók ekkor a várat fölszerelésével együtt átadták Apaffy tiszteinek s a fejedelemnek hűséget esküdtek.

Így került Székelyhid Apaffy Mihály fejedelem kezeibe; de nem sokára, mert a vaskülső béke, melyet a fejedelem is elfogadott, Székelyhid lerombolását határozta, mi 1665 elején, mint fentebb láttuk, végre is hajtatott.

A magyar nemzet katonai tulajdonságairól. A magyar nemzet jellemzésével foglalkozó iratok száma igen nagy, de oly mű, s hozzá még török mű, mely kiválóan a magyarok harci és katonai tulajdonságait tárgyalja, tudunkkal eddig még nyilvánosságra nem került. Pedig ép a törökök, kikkel százados küzdelmet folytattunk, majd ismét velök szövetségben állottunk, voltak talán leginkább jogosítva e tekintetben véleményeket nyilvánítani. Ezért nem tartjuk érdektelennek egy 300 év előtti török író véleményét a magyarokról röviden megismertetni.

A török munkában, melyről itt szó van,¹⁾ az első hat oldal Magyarország rövid földrajzi áttekintését tartalmazza; a hetedik oldal, azon cím alatt, melyet közleményünk élére tettünk, a magyarok következő jellemzését adja:

A magyar igen harcias nemzet, mely ezelőtt sem királyljal, sem vallással nem bírt, és a tatároktól, kik a Don mellett laknak, származik. Régebben azon szokás uralkodott náluk, hogy az újszülött fiúgyermek állára egy tüzes vassal bélyeget nyomtak, hogy ha a gyermek felnő, szakálla ne lehessen, és így hadi szolgálatra alkalmas legyen.

Többnyire nyers húst és gyökeret esznek; ruházatuk vászonból és birkabőrből áll, fejükön különleges formájú sapkával.²⁾ Ha háborúba

¹⁾ Drezdában a szász királyi könyvtárban 20. szám alatt van egy török földrajz, mely Nagy Szulejmán parancsára Németország és Magyarország bővebb ismertetésére állítottott össze; ebből vesszük a magyarok jellemzésére vonatkozó s alább közölt sorokat.

²⁾ E sapka (kalpag) szintén valamely, valószínűleg nemesebb, állatbőrből készült.

indúlnak, feleségeiket és gyermekeiket magokkal viszik és az ütközetet mindég óriás kiáltással kezdik meg, mint a vakok.¹⁾

A magyar nemzet rendkívül heves természetű és a határoszágokkal folytonos harcban él.

Manapság²⁾ szeretnek nagyon szép czifra ruhákat és fegyvereket viselni és lovaik iránt nagyon odaadók. Ruházatuk szabása olyan mint az ozmán határszéli lakosoké, és csakis a kalpag, melyet másként felhajtva viselnek. különbözteti meg őket egymástól.

Az asszonyok bő, többnyire fehér inget, melynek gallérja fonott arany és ezüsttel, gyöngyökkel és drágakövekkel van kivarrva, és az ing fölött gazdag felső ruhát viselnek.

Télen át kemenczék³⁾ mellett melegednek; ételeik többnyire nagyon fűszerezsek, az eledelben mértékletesek.⁴⁾

A magyar nyelven kívül az országban még a törököt, bosnyákot és németet beszélik;⁵⁾ különösen Budán és annak környékén törökül és magyarul igen sokan, németül csak kevesen beszélnek.⁶⁾

Pénznemük az arany; ennek egy más fajtáját pencenek (péncz) hívják, melyből 100 tesz egy piaszttert. Egy további pénznemet balakának (poltura) hívnak, melyből 200 megy egy piasztterre.

Magyarországnak a németeket illető része évenként vámilletékekben 60,000 aranyat, egyéb adókban pedig 32,000 piaszttert hoz, ezenkívül még 32,000 piaszttert fizet az ország bojárjának.⁷⁾

A magyar hadsereg gyalogságát hajdúknak hívják, kik lőfegyverül a német muskétát használják; a lovasok általában huszároknak neveztetnek. Ezeknek azonban három fajtája van: egy része lándzsát és kardot, másika sisakot és vaspánczélinget, míg a harmadik rész szűk ruhát visel, mely az üldözést szintűgy mint a futást megkönnyíti.

A huszárok úgy magukat mint lovaikat a legkülönbözőbb állat-

¹⁾ A csatakiáltás minden nemzetnél megvan, egyet sem ismerünk, mely szótlanul kezdene harcolni.

²⁾ Tehát Nagy Szulejmán idejében.

³⁾ Az agyagipar nagyon régi időkre visszanyúl és ez időben már magasabb fokon állott.

⁴⁾ Mint minden keleti nemzet.

⁵⁾ A latin nyelv nem említettik; pedig jobban el volt terjedve, mint akár a török, akár a német.

⁶⁾ Természetes, hogy Budán, az ország központján, hol a török és magyar nemzet folytonosan érintkezett, eme két nyelv volt az uralkodó.

⁷⁾ Kit ért ezalatt a török író, a királyt-e vagy mást, nem tudjuk.

bőrökkel díszítik föl, hogy az ellenséget vad kinézésekkel megfélemlítsék; kalpagjaik mellé pedig érdemeik arányában különböző számú kócsagtollakat tűznek.

Ezelőtt 50,000 emberrel is vonultak a harcza, de most 8000-nél többet alig tudnak összehozni, s azt is csak végszükség esetén.

A német császár és király nem tudja őket megfékezni, épen mivel oly harcziás nemzet és nagyon bölcsen nem igyekszik őket a háborúra nevelni és kitaníttatni. Bár a németeknek alá vannak rendelve, nem szeretik azokat legkevesébbé sem, és mint ellenséggel élnek és érintkeznek velök.

Az ütközet első hevében a magyar katona vak bátorsággal támad, de ha az ellenséges sereg az első rohamot nyugodtan és keményen kiállja és néhányat közülök visszaver, akkor megfordúlnak, és többé nem vezethetők előre.¹⁾

A magyar várakban német, míg az izlam területéhez tartozókban török őrségek vannak.

Legjobban vannak megszállva: Buda, Pest, Kanizsa, Pétervárad, Székesfehérvár és Temesvár; vajdáik mindig magyarok, soha sem mások.

A vagyont mindig a fiúk öröklik, és ha nincsenek, úgy a fiscus, a leányok soha sem.

A mi vallásukat illeti, az többféle, úgymint: kálvinista, luteránus, örmény, római katolikus. Az arianusok a többiekkel valamennyivel ellentétben állnak, mivel azt tanítják, hogy Isten három személyben van, míg a többi vallás csak egy Istent ismer. Az anabaptisták azt hiszik, hogy az embernek csak ennie kell, hogy az életet élvezze, nincsenek feleségeik, hanem nők és férfiak elkülönítve élnek és csak templomaikban találkoznak.

Így végződik a Magyarországot tárgyaló fejezet.

Gömöry.

Hadi kiáltvány az 1789-ik évi török háború idejéből. A Tsászári 's Királyi Apostoli Felségnek Részéről, tudtokra adattatik ezzel a' Török Birodalom Határin találkozó, 's Napkeleti Egyháztól függő Keresztényeknek, mind papi, mind világi Renden lévőeknek általjában; különösen pedig Moldva, 's Oláh országban, 's a' környül-fekvő Tartományokban találkozó Metropolitáknak, Ersekeknek, Püspököknek,

¹⁾ Ez az állítás igen merész, mert a hadtörténelemből, a Nagy Szulejmán ideje alatt történt eseményekből is, nem egy példát vehetünk, hol magyar csapatok a törökök által visszavetve, mindannyiszor újult erővel támadtak az ellenségre.

Archimandritáknak, Igumeneknek, a' többi egész Klastromoknak, és világi Papságnak, az ország Bojárjainak, az egész Népnak, 's minden Lakosoknak, akármí Renden, 's Tisztben legyenek :

Hogy, mivel a' Török Birodalom ellenségesen az Orosz Tsászárnéra támadott, 's ő Felsege a' Romai Tsászár, mint Orosz Tsászárnénak hí Frigyesé, Maga Részéről is Fegyverhez kapni, s' Hadi-seregét a' Török ellen Hartzra kiállítani kételenítettik, ő Felségének könyörülő Kegyelmessége a' Hadnak Tüzéből támadó, 's mind a' Jóságokkal-bíró, mind a' szántó vető Embereket el-nyomorító keserves Következéseket előre jól meg-fontolta. Ez okra nézve távol vagyon ő Felségének szándékától, hogy az említett Tartományokban találkozó, 's a' Napkeleti Egyházat követő Keresztényekhez érkező, nékik áltljában valami Kedvetlenséget okozzon, 's őket Házoktól, Marhájoktól, Jóságoktól, saját Vagyonjoktól meg-foszsza, sőt inkább el-tekéllette magában, hogy valaki az ő Házában, Klastromában, Plebániáján tsendesen meg-marad, maga Kereskedését, vagy más Polgári, avagy Egyházi Hivatalját békével tovább folytatja, 's végtére minden Maga-viselésével a' Tsászári 's Királyi Hadi-sereghez barátságos szolgálatra-való Készségét meg-bizonyítja, azt szintén úgy, valamint az ő született Jobbágját, a' maga hathatós általma alá fogadja, melly alatt az után kiki az ő Kereskedését, Dolgát, 's Hivatalját mindenütt békével, 's minden Bontakozás nélkül, mint az előtt, tovább is folytathatja. Kiváltképen akarja pedig ő Felsege, hogy az említett Napkeleti Egyháztól függő Keresztényeket az ő Religiójokra, 's Egyházi szokásokra nézve leg-kisebben is meg-keseríteni, vagy háborgatni senki ne merészelje : hogy azoknak Templomai, klastromjai, 's ezeknek Filiáhsai az hozzájuk tartozandó Fundátziókkal, 's Jövedelmekkel fenn-tartassanak : azoknak főbb, és kisebb Világi Papjai, Szerzetesei, Rendeknek, és Jóságoknak minéműsége szerént, az ő akkori Jussok szerént védelmeztessenek.

Nem különben a' Bojárók, és Fundusokkal-bírók az elébb említett Tartományokban, Moldvában, és Oláh országban azon módon, a' mint hajdan a' Magyar Jurisdiction-alatt valának, minden Prærogatívájokban mint a' Magyar Nemesek meg-tartassanak ; a' Városok az ő saját Jóságaikban, más előbbeni Jussokban, Helybéli szokásokban általmazzassanak. Ezek felett annyira terjed ő Felségének szándéka, hogy minden Lakosnak áltljában megengedi, a' ki az Ország szolgálatjára alkalmatosnak találatik, vagy arra alkalmatossá teszi magát, hogy mind az Hadi, mind a' Civilis Tisztségekre fel-emeltethessék, 's minden egyéb Prærogatívákban, mellyekkel ő Felségének örökös országaiban a' Tsászári Jobbágyok önnön Hasznokra élnek, részt vehessenek. Azok ellenben, a' kik

az ő Vagyonjokat, Házokat, 's lakó helyeket, Kereskedéseket, Mesterségeket el-hagyják, idegen Tartományba szaladnak, 's rövid idő alatt vissza-nem térnek, minden Vagyonjokat, 's Jóságokat el-vesztik, mellyek azok között, kik az ő Házoknál, 's El-éléseknek keresete mellett békével meg-maradtak, de ugyanazon Egyháztól függő Keresztények között azonnal közönségesen fel osztatnak. A' kik pedig minden józan vélekedés ellen, a' Tsászári Hadisereg ellen leg-kissebbet-is ellenséges képen mérészelnének tselekedni, azok ellenségnek ítéltessenek, s' Feleségeikkel, 's Gyermek-eikkel együtt felette keményen büntetődjenek.

Hogy tehát Tudatlansággal senki ne mentegethesse magát, a' fellyebb említett, 's más egyéb Török Birodalmi Tartományoknak Bémenetelén találkozó, 's Napkeleti Egyházat követő Keresztényeknek mind ezek ő Felségének tulajdon Parantsolatjára mi általunk, kiknek fő igazgatására bízta ő Felsege egész Hadi-seregét, nyilván ki-fognak hirdettetni, 's azért kiki Kötelességének tartsa, hogy az erre nyomatott ő Felsege Petsétjének engedelmes legyen. Fő Hadi-vezér Gróf Lacy.

K. L.

Adatok az 1797-dik évi nemesi fölkelés történetéhez. Ismeretes részlet a francia háború történetéből, hogy a magyar rendek 1796-ban roppant segílyt ajánlottak meg Ferencz királynak; sőt, midőn a francziák már magát Bécsset is fenyegették, nemesi fölkelést is rendeltek és szerveztek, noha e fölkelés elébb a leobeni fegyverszünet (1797, ápr.) majd a campoformiói béke (1797, okt.) miatt fölöslegessé vált.

A begyülekezett fölkelő nemesek 1797 tavaszán és nyarán az ország nyugotti megyéiben (Vas, Sopron, Moson, Pozsony) állomásoztak. Ez időből néhány *eredeti* írat van birtokomban, melyeket annyival inkább közlendőknek vélek, mivel némi világot vetnek a fölkelő seregben uralkodott fegyelemre és rendtartásra.

Az iratok száma *nyolcz*, melyek közül *egy* hivatalos levél, *hat* «rapport» és *egy* «Regement Parantsolat». A keltezést tekintve, ez iratok 1797, június 12-dikétől július 18-dikáig terjednek, s közülök egy darab egész íven, hat darab félíven, egy darab pedig negyedíven van kiállítva. Időrendben az iratok szó szerinti másolatban a következők:

1. sz. «Regement Parantsolat». — *Kívül*: «Obester Divisiojának. 1-ő, 2-ik Escadronyoknak.» *Belül*: «Regement Parantsolat.»

Mivel az Regement nem egy seregben, hanem szakaszonként fog utazni, azért szükségesnek találtatott, hogy a Kapitány urak az Svadro-

nyokbeli Legényeknek 16-tól utolsó Juniusig járó hónap pénzeket az Regiment kaszszájától magához vegyék, és a legénységet minden ötödik nap előre fizessék ; ide értvén az mars által elkelendő ló-portiókért való pénzt is.

Ámbár minden századhoz egy Furir, ki a szükséges eleségektől (eleségekről) rendelise(ket) teend, fog idéztetni, mindazonáltal minden Divisionak a magát elő adott szükségekre, úgy mint forspontosoknak kielégítésekre 100 forintok fognak kiadattatni, mellyekről a furir számot adni fog.

Reméllyvén, hogy az sátorok, bográtsok és vasfazikak el fognak készülni, minden Svadronhoz két társzekér készítettett ; de mivel az főlebb nevezett szükséges eszközök még hibáznának, egy egy szekér minden századhoz elegendőnek ítéltetvény, rendöltetik.

Azok, kik terhessebb nyavalákban szenvednek, Posonyból az Irgalmas barátokhoz tétessenek le ; a kiknek pedig betegségek az utat megszenvedhetik, forspontos kotsik által az svadronyok után mozdítassanak.

Az Rabok gyalog fogják útjokat tenni, kivévén ha valamellyiknek az alája rendelendő forspontot meg fizetni szándéka és módja volna.

Minden Divisio egy főtiszt urat és ezzel minden Svadrony egy ösmeretes jó maga viselető káprált négy közemberrel az kvártélok el intézésére előre külgynön, ezen főtiszt úrnak az kapitány urak az Svadronyoknak valósságos Standját általadni fogják, hogy e szerént nem tsak az kvartirok az Legénségnek számáho képest alkalmatossan fölőszattassanak, hanem az eleség és ló portzio eránt-is képes rendelések tétetessenek, főképp vigyázni fog az előre járó főtiszt úr, hogy minden legény részire fél funt hús előre parantsoltassék ; hogy pedig mind az emberek, mind pedig lovakra nézve az Escadron Stand tökéletes legyen, főtiszt urak a lovaiknak számát, kiket magokkal fognak vinni, az kapitány uraknak jókor beadják.

Többnyire Titt. Bozogány és Zolnay urak, hogy a Divisiókat a marsban tartandó regulákra bővesebben oktassák, kérettetnek.

Minden Svadronybul előjáró, az az avandgarda, egy kaprál négy közemberrel rendöltessék, az bagáziás szekerek pedig az Svadronyokat minden hol követni fogják ; ezek után hasonló kép egy kaprál és 4 insurgentusbul (így!) álló ariergarda rendöltessék, kik is köteleességeket Titt. Bozogány és Zolnay uraktul meg fogják érteni.

Kétség kívül úgy fogja magát viselni ezen mars alkalmatossággal az nemes fölkelő sereg, hogy kiki díszes nemes Rangját szeme előtt tartvány, minden alkalmatosságot, mellyben betsülete szeplőzhetik, vigyázva

el fog kerülni; mindazonáltal, hogy az T. N. Vármegye az Insurgens nép magaviseletéről bizonyossá tétethessen, az Kapitány urak minden stationalis helységtől arról, hogy az ott kvarté tartó nemes sereg mindent kifizetett, és senki között semminemű excessust el nem követett, bizosságlevelet kérni fognak minden reménytelen esetre, ha ne talántán vagy a legénség maga közt, vagy pedig Gazdáikkal némünémű viszálkodások magokat előladná, ezeknek tsöndes elintézése az Svadron vezérlő Kapitány urakra bízattatik; az lovaknak tartására s azoknak gondviseléséről, de leginkább a lovak háta föltörésének elkerüléséről való szükséges oktatásokat, hogy az Svadronyoknak értékre adják, Titt. Bozogány és Zolnay urak requiráltatnak is azért.

Az következendő napoktan egyebet nem fognak az Svadronyok gyakorolni, hanem tsak az rendes föl és le nyergelésnek módját.

Az Kapitány urak az Strásamestereknek meg fogják parantsolni, hogy minden kiindulás és berukkolás előtt az Legényeknek neveit felolvassák és őket az imádsághoz intézzék, úgy tovább szalásaikra elrendeljük, vagy utnak indítsák, és ez szerént ha további parantsolatot indítások felől az divisiók, vagy Svadronyok az regementz kommandótól venni nem fognak, az által küldött mars designatio szerént 16-dik Juniusban a kirendölt Statiokat követni fognak (így!).

Azomban szükségesnek láttatik, hogy minden Svadrony indulása előtt az általvett széna és zab iránt a kerületbeli Szolga Bíró urakkal komputusok elvégezvén, ugyanazon Szolga bírók által magokat quietáltassák.

Költ Tallóson 12-dik Juniusban 1797.

Gróf Amadé Ferenc Fő Strása Mester úr távol létele mijatt Olgyai Ignätz s. k. Kapitány.

2. sz. Kívül: «Obrist Első Escadronbéli Commendans Kapitány Urnak. Ex offo.» — Belül: «Mivel már el mult egy hete, hogy a' Cassánál lévő Strázsa szolgál, arra való nézve kérettetik Obrist Első Escadronbéli Kapitány Úr, méltóztassék az eddig szolgált Köz-Embereket felváltatni, és Más 12 Köz Emberből és egy V.-Kaprálból álló Strázsat Simoncsics Kaprál mellé adni, a' kik ismét egy hétig fogják a' Cassa mellett kötelességeket tenni. Költ Fél-Toronyba 23-dik Jun., 1797. Georch Illés s. k. R. Adjutans.»

3. sz. Kívül: «Regveli Rapport. Obrist Első Svadron.» — Belül: «Obrist Első Svadrony. — Regveli Rapport. Alázatosan jelentem, hogy Torner József káprálsága alatt lévő Legénység közt találtatnak úgy mind Csernyánskj, Hrabinskj és Kováts Mihály, kiknek Lovainak hátai el vannak romolva, nem különben Csernyánskj József nyerge igen hibás és úgy

mondván el vagyon törve, Molnár Mátyás Lába dagatt. Az többi káprálság alatt semmi hiba nem találtatik sem Lovakban, sem pedig Legénység közt. Sig. Kelt (helynév hiányzik) die 26-a Juny, 1797. Caspar Szüllő, s. k. Vmgster.»

4. sz. Kívül: «Obrist Első Svadrony. Regveli Rapport.» — Belül: «Obrist Első Svadrony. — Regveli Rapport. Alázatosan jelentem, hogy kivén négy káprálságot többi Rapporttal meg nem jelent. Ami pedig ezeket illeti, semmi újságot nem hoztanak. Azért érdemes volna az káprálságot nagyobb vigyázásra és kegyes parantsolatoknak bétellesítésére Vitéz Kapitány Úr által inteni. Mellyet alázatosan jelentem. Sig. Baunhager (?) Die 26-a Juny, 1797. Caspar Szüllő, s. k. Strása Mester.»

5. sz. Kívül: «Regveli Rapport. Obrist Első Svadron. Die 28-a Juny 1797.» — Belül: «Obrist Első Svadrony. Regveli Rapport. Alázatosan jelentem, hogy Torner József káprálsága alatt lévő Csernyánskj József Legény Lovának háta föl legyen törve. Az többi káprálság alatt semmi Újság nem találtatik. Másodszor jelentem, hogy Kassánál lévő Strását föl váltottam és rendeltem minden káprálságbul egy Legént, úgy mind Káprált Torner József, Reviczky Nánd., Nagy Ferencz, Budaj Ferencz, Paunác József, Miszáros Mihály, Rádj József, Kerekess Mihály, Gáspár János Köz Emberek mellett. Alázatosan jelentem. Sig. Sombathely, 28-a Juny, 1797. Caspar Szüllő, s. k. Strása Mester.»

6. sz. Kívül: «Regveli Rapport. Obrist Első Svadron. ddo 29-a Juny, 1797.» — Belül: «Obrist Első Svadrony. Regveli Rapport. Alázatosan jelentem, hogy Pauli Istvány káprálsága alatt lévő Legénynek, úgy mind Knoll János Lovának háta meg turósodott. Másodszor Simonsits jelenti, hogy az alatta lévő Legénység, úgy mind Gönczöl Károly igen nagy fájdalmat érez az szájában, Toth Ferencz Lovának háta föl dgatt, az többi Legénység igen panaszkodik az széna végett, hogy az Lovaiknak szemei igen follynának, mellyet alázatosan jelentem. Sig. Sombathely, 29-a Juny 1797. Caspar Szüllő, s. k. Strása Mester.»

7. sz. Belül: «Jelentés. Az én káprálságom alatt lévő Vürczler Gottfrid, Szuscsak Mártony, Kollarovics János és Knoll János, az Lovaiknak háta föl törése miatt maj napon ki nem mehettek exercizirozni. Sig. Sombathely, 17-dik Julius 1797. Pauly Istvány, mp. Kaprál.»

8. sz. Kívül: «Regveli Rapport. Obrist Első Svadrony. ddo 18-a July 1797.» — Belül: «Obrist Első Svadrony. Regveli Rapport. Alázatosan jelentem, hogy beadott Kápráloknak Reportjaikból éppenségesen semmi Újság ki nem tetczik, hanem egyedül az panasz az rosz széna végett. Sig. Sombathely, Die 18-a July 1797. Gáspár Szüllő, s. k. Strása Mester.»

Király Pál.

Magyar huszárok az orosz udvarnál. 1833 szeptember 16-án a király Münchengrätzben vendégül fogadta I. Miklós orosz czárt s őt ez alkalommal a 9. huszár ezred tulajdonosává nevezte ki.

A czár az ezred akkori parancsnokát, Wrbna László ezredest, egy magyar huszár ezredesi egyenruha s magyar huszártiszti fölszerelés beszerzésével bízta meg, fölkérvén őt, hogy ezeket neki itt hagyott lovaival együtt megküldje.

Az egyenruhát és a lovakat Farros huszár őrmester és Gábor közhuszár vitték Szt.-Pétervárra. Az őrmester az úton s Szt.-Pétervárott az udvartól való teljes ellátás mellett naponta 20 frtot kapott; elhelyezve a czári palotában volt, hol két küldöncz, egy fölnyergelt ló és egy kocsi állott rendelkezésére. Szt.-Pétervár nevezetességeit egy orosz testőrtiszt mutogatta meg neki, s szabad jegyet kapott az udvari színházakba. Bemutattatott a magyar huszár a czári családnál is.

Elutazásakor Farros őrmester az 5. osztályú Szt.-Anna rendet, egy lapos arany ismétlő órát, és 50 darab aranyat kapott. Lübeckig hajón, innét Prágúig postán utazott, mindenütt a czár költségén.

Lövegmentés. Midőn az 1809-ik év május 8-án az osztrák-magyar csapatok Szt. Dánieltől visszavonultak, egy három ágyúból álló félüteg visszamaradt s az ellenség kezeibe került. Az ellenségnek azonban nem voltak kéznél lovai, s az ágyúk egyelőre egy francia lovas őrizete alatt helyeiken maradtak.

Akkor érkezett oda az Ott magyar huszárezred egy járőre, mely Csontos Imre tizedes vezetése alatt Tóth János, Németh István és Bally Pál huszárokból állott. Csontos tizedes rögtön észrevette, hogy ezek a mi lövegeink, s minden megfontolás nélkül a francia lovasra csapott, ki a meglepetés miatt alig védekezővén, néhány pillanat mulva holtan bukott le lováról.

A négy huszár most leszállott, s Csontos tizedes, ki az ágyúk kezelését már látta, az ágyúkat társai segítségével azonnal megtöltötte s előbb a közeledő lovasokra, majd az ágyúk visszafoglalására siető gyalog osztagokra oly jó eredménnyel tüzelt, hogy az ellenséget mindaddig távol tartotta, míg az ágyúszóra segítség érkezett és az ágyúk elvitethettek.

Csontos tizedes az arany, társai az ezüst vitézségi érmet kapták jutalmul.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Gróf Teleky József «A Hunyadiak kora» című művének VI. kötete. A Magyar tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából írta dr. Csánki Dezső. I. köt. Budapest, 1890. Kiadja a Magy. tud. Akadémia. XII. + 790. lap. Ára 7 frt.

A Magyar Tudományos Akadémia 1886 ápril 19-én Thaly Kálmán indítványára elhatározta, hogy gróf Teleky Józsefnek a Hunyadiak koráról írt nagy művét befejezteti s mindenek előtt a csonkán maradt földrajzi VI. kötetet kiegészíteti. A munkával a bizottság dr. Csánki Dezsőt, az országos levéltár fogalmazóját bízta meg, ki «Mátyás király udvara» című kisebb munkájával már előbb figyelmet gerjesztett, s magát mint a Hunyadi-kor egyik buzgó s avatott kutatóját mutatta be.

Csánki nagy erélyvel fogott a reá bízott munkához; tanúskodik erről az előttünk fekvő kötet, melynél nem tudjuk a szerző óriási erőmegfeszítését, lankadatlan buzgalmát csodáljuk-e inkább, melylyel a töméntelen anyagot összehordta, vagy a mintaszerű földolgozást, mely a száraz adatokból egy szerves egészet alkotott, egy minden tekintetben kitünő kézi könyvet, melynek mindenki, aki történelemmel foglalkozik, nagy hasznát veszi.

A szerző a főfigyelmet ugyan természetszerűleg a Hunyadiak korára fordította, adatai azonban e kort hátra is, előre is meghaladják s így a munkát annál értékesebbé teszik.

Csánki azonban ezúttal még nem az egész művet adja; nem kevesebb mint négy kötetre van tervezve a munka, melynek a most kiadott csak I. kötetét képezi, s csupán a Tiszamenti megyéket foglalja magában.

Huszonhat vármegyét ölel föl e kötet és pedig: Pilis, Pest, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Abauj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar, Békés, Külső-Szolnok, Csongrád, Csanád, Arad. E huszonhat megye mindegyikénél föl vannak sorolva az oklevelekben előforduló összes várak, városok, helységek, birtokos családok és főispánok, melyek főbb története is megemlítettvén s hiteles okiratokra támaszkodván, a mű történeti tudásunkat jelentékeny mértékben kiegészíti, előbbre viszi.

Nem kevesebb mint 197 várra, 253 városra, 6426 helységre és 4370 birtokos családra nézve nyerünk e munkában fölvilágosítást s ez fogalmat adhat arra nézve, hogy mily becses lesz e munka még akkor, ha az egész kezeink között lesz.

Mert a következő II. kötet ugyanily módon fogja tárgyalni a Duna-menti megyéket, a III. Erdélyt, Szlavoniát, Horvátországot és a kapcsolt részeket, míg a IV. kötet a kimerítő tárgymutatót s Magyarországnak Hunyadiak-korabeli térképét fogja tartalmazni.

Nagybecsű e munka nemcsak a történészekre, a kutatókra, de a hadtörténelmet tanulmányozó katonákra is. Részint az által, hogy a várak fekvésére, történelmére, állapotára stb. beható s a mi legfőbb, hiteles adatokat lelünk benne, másrészt az által, hogy a történelemben gyakran fontos szerepet vitt helyek meghatározására s így az események, a hadműveletek megértésére biztos támpontokat, számos hadtörténelmi nevezetességű személyre nézve pedig hiteles felvilágosítást nyerünk.

Megbecsülhetlen adatokat nyújt továbbá e mű arra is, hogy Magyarország egyes vidékeinek jellegét, középkori állapotát megismerhesük, mely ismeret nélkül a hadtörténelmi események gyakran megmagyarázhatlanok maradnak.

A legmelegebben ajánljuk Csánki e szép munkáját mindazok figyelmébe, kik Magyarország történelmének e dicső korszaka iránt érdeklődnek.

—th.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

AZ ÁRPÁDHÁZBÓL SZÁRMAZOTT KIRÁLYOK KORA. 1000—1301.

Szt. István kora.

A *kézikönyvek* közül: Szalay L. I. 69. Horváth M. I. 165. Fessler-Klein I. 101. Sayous I. 89. Kronos I. Huber I. 147. Büdinger, Österr. Gesch. I. Meynert, 28 l.

Fontosabb *monográfiák*: Pray: *Dissertationes histor. criticæ* 1774. I. — *Boross Mihály*, Szt. István (1860.) — *Iórá Antal*: Szt. István élete (1871.)

Irodalom a *vármegyék* honvédelmi rendeltetéséről: *Botka Tiv.*, *Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről.* (Budapesti

Szemle 1865. és külön.) *U. az*: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. (Századok 1870., 1871. és 1872. évf. cikksorozat.) *Balássy*: Viszhang. (Századok 1872.) *Botka*: Tájékoztató stb. (U. o. 1872. 2 cikk). *Balássy* replikája (u. o. 1873. 2 cikk). *Pauler Gyula*: Szent István és alkotmánya. 2 cikk. (Századok 1879. 1. és 101. l.) *U. az*: Megye? Várispánság? (U. o. 1882. 202. l.) *U. az*: Találunk-e egy időben külön «polgári» és «katonai» ispánt? (U. o. 1882. 635 l.) *Pesty Frigyes*, A magyarországi várispánságok története (1882. Akad.) *U. az*: Eltűnt régi vármegyék (2 köt. 1880. Akad.) Végül: Wenczel, Hajnik, Kiss, Korbulyi-Pisztóry és mások jogtörténeti és közjogi művei.

Egyes értekezések. *Szabó K.*, Igaz-e, hogy a Kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szt. István foglalta el? (Századok 1868. 281. és 475. l.)

Hrastilek Konrád, Némely elbeszélés és mese Morvaország történetéből a X. században. (Cseh nyelven írt érték. a Wallachisch-Mezeritschi gymnas. 1885. évi programjában.) Bírálhatja ama kérdést, vajjon Szt. István foglalta-e el a felföldet?

Móricz Gyula, Németország befolyása Magyarországra Szt. Istvántól Szt. Lászlóig. (Sz. Udvarhelyi gymn. progr. 1878.)

Sasinek: «Bretislav I.» cz. cseh nyelven írt értekezésében, mely a Slovansky letopis cz. folyóiratban megjelent (I. köt.), azt vitatja, hogy Boleszláv 1029-ben nem a magyarokat, hanem a lengyeleket támadta meg haddal.

Spitaler Fr., Kaiser Heinrichs des II. Beziehungen zu Rom und den östlichen Nachbarvölkern. (Fiumei gymn. progr. értekezés. 1856 és 1857.)

Vajjon a felvidék Csehországhoz vagy Magyarországhoz tartozott e korban, erről l. még *Loserth* cikkét: Der Umfang des mährischen Reiches unter Boleslaw II. (Mittheilg. des Instituts für österr. Gesch.-Forschg. 1881. II. évf. 1. füz.). *Loserth*nek válaszolt *Kalousek*, «Csehország határai II. Boleszláv korában» (cseh nyelven írt értekezésében, mely a prágai Sbornik Historicky cz. folyóiratnak 1883. évi folyamában jelent meg).

Szt. István kardjáról, melyet a prágai Veit-dómban őriznek, l. *Jähns*, Gesch. des Kriegswesens, (a 696. lapon, a jegyzetben).

Továbbá v. ö. *Ipolyi*, *Kápolnai*, *Melichár* és másoknak már eml., e szakra is szóló értekezéseit. — Apróbb ideszóló hírlapi cikkeket l. *Szimyei* Repertoriumában, az I. köt. 32 l. és II. köt. 16. lapján.

Végül fölemlítem, hogy egy, Szt. István és Basilius görög császár mint

szövetségesek által, a bolgárok ellen indított háborúról új kútfőt fedezett fel *Bresslau Henrik*; ennek czíme: *Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis*. (E kútforrás található a *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde VIII. kötetében*. 1883. az 587. lapon.)

PÉTER, ABA SAMU, PÉTER (másodsor), I. ENDRE, I. BÉLA, SALAMON ÉS I. GÉZA KORA.

Kézükönyvek: *Szalay I. 35., Horváth I. 257., Kerékgyártó I. 68., Fessler-Klein I. 147., Sayous-Molnár I. 108., Kronos (Handbuch) II. 49. és 70. l. Grundriss: II. 70., Huber I. 183., Büdinger I., Ranke: Weltgeschichte (VII. köt.), Steindorff: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich III., Meyer von Kronau: Jahrb. des deutsch. Reichs unt. Heinrich IV. (Új kiad. 1890.) Giesebrecht: Geschichte der deutschen Kaiserzeit II. és III. köt. Jähns: Gesch. des Kriegswesens (585. l.). Ipolyi, Meynert, Kápolnai, Melichár, Nagy Iván, Spítaler és Móríc Gyula említett cikkei (folytatólag).*

Monografiák és értekezések: *Schwarz Godofredus: Samuel rex Ungariæ.*

Szabó Károly: Péter és Aba. (Akadémiai értekezés. II. köt. 1872.)

Márki Sándor: Aba Samu. (Megjelent az aradi Kölcsey-egyesület évkönyvében.)

Mihályi C.: Aba Samu története. (A gyöngyösi kath. gymnas. program-értekezése 1884.)

Németország befolyása Magyarországra Sz. Istvántól Sz. Lászlóig. (A székelyudvarhelyi gymnas. program-értekezése. 1875.)

Strehlke: De Heinrich III. imperatoris bellis ungaricis. I.) De bello de Heinricho III. contra Petrum Ovonemque Ungariæ reges gestis. (Berlin, 1856.)

Meyndt J. G.: Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn. 1058—1065. Berlin, 1870.

Kümmel E. F.: Die zwei letzten Heerzüge Heinrichs III. nach Ungarn. 1051—1052. (A strassnitzi gymnas. program-értekezése. 1877. és 1879.)

Lewinski H.: Ueber die Verhältnisse Deutschlands zu den Nachbarstaaten . . . den Ungarn, im Zeitalter der fränkischen Kaiser. (1861.)

Heinrichs III. Züge nach Ungarn. (Megjelent a Hormayr-Mednyánszky-féle Taschenbuch für vaterländ. Gesch. I. 1830. évi folyamában.)

Rademacher Otto: Ungarn und das deutsche Reich unter Heinrich IV. (A merseburgi gymnas. programm-értekezése. 1885. husvét.)

Rademacher az ideszóló német kútföket és az elveszett magyar őskronikáról való viszonyt is kideríté, kivált az 1040—1046. évekre vonatkozólag. Értekezéseinek czíme: «Zur Kritik ungar. Geschichtsquellen». (Forschungen zur deutschen Geschichte. 25. köt. 1885. 381. l.) és «Aventinus und die Ungarische Chronik». (Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde. 1887. XII. köt. 361 l.)

A II. Konrád és III. Henrikkel folytatott harczokra vonatkozólag l. még a *Sasinek* által szerkesztett «Slovensky letopis» című folyóiratnak 1880. évi kötetét, melyben ideszóló cikkek találhatók.

Die militärische Thätigkeit Heinrichs IV. als Feldherrn. (Czikkorozat, megjelent a «Neue Militärische Blätter» folyóiratban. 1889. évf.)

Kiadás alatt: Kiss Lajos, Nemzeti függetlenségünk megvédelmezése III. Henrik ellen. (Hadtört. Közlem. 1891. IV. évf.)

Pray: De¹ Salamone rege et Emerico duce Hungariae. (1784.)

7 Sanctis

Gyürki Ödön: Salamon magyar király élete. (1886. Budapest.)

Kovách J.: A cserhalmi ütközet. (Erdélyi Múzeum Évkönyv. I. köt.)

Hodor Károly: Doboka vármegye leírása. (1837.)

Pauler Gyula: Néhány szó hadi viszonyainkról stb. (Hadtört. Közlem. I. 1888. 506—7. l.) Szerinte nem a kúnok, hanem a bessenyők törtek be Salamon alatt az országba és bessenyők vívták a cserhalmi ütközetet is.

Széchy Mór: A czinkotai csata. (Ludovica Akadem. Közl. 1877. XIV. köt. 299. l. hibás évszám alatt.) E csatáról l. tov. *Kausler*: Schlachten-Atlas. (I. füz.)

A magyar hadtörténeti irodalom repertoriumát összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

12-ik szám.

IV. László király adománylevele, 1285-ből, György mester részére, melyben neki kiváló hadi szolgálataiért Sóvárt, Sópatakot és Delnét adományozza.

Ladislaus Dei Gratia Hungariæ Dalmatiæ, Croatiaë, Ramæ, Serviæ, Gallitiæ, Lodomeriæ, Cumaniaë, Bulgariæque Rex. Omnibus psens Scriptum inspecturis Salutem in vero Salvatore. Provida Regum Diseretio tam circumspectam erga siti fideliter famulantes, debet habere diligentiam, ut quanto quis sibi fidelius famulatur tanto propius munificentia suæ Domis remunerandus fore censeatur, proinde ad Universorum Notitiam harum serie volumus pervenire: Quod consideratis fidelitatibus et Servitorum meritis, que nobis Magister Georgius Filius Simonis post obitum Carissimi Patris nostri felicis memoria, dum Regni sumus Gubernacula adepti, idem in diversis Regni Nostri expeditionibus fidelitatem, Coronæ regiæ debitam toto olacritate exhibuit, quæ per singulum longum esset recitare et pre-

László Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát- és Horvátország, Ráma, Szerbia, Gácsország és Lodóméria, Cumánia és Bulgária királya stb. stb.

Hogy megtekintvén a hűséget és hűséges szolgálatokat, melyeket nekünk Simon fia György mester a mi boldogemlékezetű kedvesatyánk halála után teljesített és míg az ország kormányzására elfogadtattunk, országunk különböző ügyei-
ben a koronánknak tartozó kellő hűséget teljes buzgalommal mutatta, a melyeket egyenként föl-sorolni hosszadalmas volna, s jelen oklevélbe beírni unalmas, csak némely dolgokat a sok közül gondoltunk jelen levelünkbe föl-
gyezni.

sentibus miseri tædiosum tamen pauca de pluribus dulimus annotanda.

primo videlicet cum Rolandus filius Mark per suam infidelitatem Terram Nostram Scepusiensem una cum Gylnick Bána et terram Nyr, ultra partem Thezael usque ad partem Transylvaniam Contra Nram Regiam Majestatem potentialiter occupare, et detineret dictus Mager: Georgius una cum alys Baronibus Nostris videlicet cum Magistro Finta de precepto Nro dum contra ipsum irruisset, idem Rolandus, in eodem Conflictu expitit interemptus, cujus post mortem cognatus ejusdem Nomine Gregen cum predicta occuparet, idem Magister Georgius cum alys Nostris fidelibus contra ipsum viriliter dimicando captivavit, eundemque adduxit, quem nos propter suam infidelitatem fecimus decollari.

Alterum in expeditione Nra, quam habuimus contra Regem Bohemorum, eundem Mgrum Georgium ad sciendum, et videndum exercitum ejusdem Regis Bohemiæ missisemus, unum cuneum exercitus ejusdem ante accelerationem Nram viriliter debellavit, et tres Milites honeste armatos Bohemos, cum ipsorum dextris in area certaminis captos Nostræ Matti psentavit, quos Domino

Először is tudnillik, midőn Roland, Márk fia, hűtlensége folytán a mi szepesi földünket Gylnich bánával és a Nyr földet a Tiszán túl Erdélyig királyi felségünk ellen elfoglalá és elfoglalva tartá, nevezett György mester a mi más zászlós urainkkal, tudniillik Finta mesterrel a mi parancsunkból, midőn ellene rontott volna,¹⁾ ugyaazon Roland abban az ütközetben elvesztetett; a kinek halála után annak atyjafia Gregen nevű, midőn a fönt említettek újra elfoglalá, ugyanazon György mester más híveivel ellene vitézül harczolván,²⁾ fogságba ejtette és őt hozzánk hozta, a kit mi hűtlenség miatt lefejeztünk.

Egyébként azon hadjáratunkban a melyet a csehok királya ellen viseltünk, midőn azt a György mestert a cseh király seregének kifürkészésére és kikémlelésére küldtük,³⁾ azon sereg egy csatatorát a mi gyors megérkezésünk előtt, vitézül megtámadta, és három jól fölfegyverzett cseh katonát hordlegénységével együtt a csatamezőn elfogván, felségünknek ajánlotta, kiket mi Rudolf király urnak aján-

¹⁾ 1277 végén.

²⁾ 1278 elején.

³⁾ 1278 aug. 17—19-ig.

Rudolfo Regi Romanorum donavimus, et in magno conflictu cum eodem Rege Bohemine, idem Mgr Georgius repente irruit, et orendam inimicorum acem armatam, pluribus adhornata ubi fortiter dimicando expitit vulneratus, et novem Bohemos captivavit. Demum etiam cum Nos in ætate puerili post obitum carissimi Patris Nostri reginare cepissemus, Lithen Vojvoda una cum Fratibus suis per suam infidelitatem aliquam de Regno Nostro ultra Alpes existentem pro se occupavit, et proventus illius partis nobis pertinentes Nullis Amonitionibus reddere curabat, sæpeditum Magrum Georgium contra ipsum missimus qui cum summo fidelitatis opere circum pugnando cum eodem, ipsum interfecit, et fratrem suum Nomine Barbath captivavit et Nobis adduxit super quo nos non modicam quantitatem pecuniæ fecimus extorquere, et sic per ejusdem Mgr Georgii servitium Tributum Nostrum in eisdem partibus nobis fecit restauratum.

Item in expeditione Nostra, quam contra infideles Cumanos Nostros habuimus, idem Magr Georgius ante oculos Nostræ Mattis in ipsos tamquam Leo fortis irruit, ubi æque subsidió destitutus in ipsa ore certaminis acerbissimè prætia-

dékoztunk, és a cseh királylyal folytatott nagy csata alkalmával,¹⁾ ugyanez a György mester az ellenség sűrű fegyveres csatasorába hirtelen betört, kemény harcolás közben megsebesült és 9 csehet ejtett foglyul. Úgyszintén midőn atyánk halála után zsenge korunkban uralkodni kezdtünk, Lythen vajda fivéreivel hűtlensége miatt a havason túli országunkból valami részt magának elfoglalt, és azon résznek nekünk járó jövedelmeit semmi intésre sem akarta visszaadni, a többször nevezett György mestert küldöttük ellene,²⁾ a ki a legnagyobb önfeláldozással ellene harcolván, őt megölte és Barbath nevű atyafia által előnkbe hozatta, mely alkalommal még némi pénzüsszeget is sikerült kiharácsolnunk; és ekként az ott tartott terület minden részeivel együtt ezen György mester által nekünk visszaszerzettett.

Nemkülönben az egynémely hűtlen kún ellen indított hadjáratunkban, ezen György mester felségünk megtámadta,³⁾ ellenök minden segélytől megfosztva, a legelkeseredettebb harcot folytatta,

¹⁾ 1278 aug. 26-án.

²⁾ 1284 kora tavasz.

³⁾ 1280 aug. 24-dike előtt.

vit, et diversa vulnera ibidem recepit sagittorum atqve lanceorum; Alterum cum ad Dormanum ad Colloquium sub spe pacis accessissemus, ubi quosdam Barones nostros captivavit, idem Magr Georgius nobis fidelissimo obsequio ibi exercuit, et impendit, et unum de sociis Dormany ejusdem Captum adducit. Insuper cum Nostros homines fideles Transylvanos una cum Cumanis Nostris contra Dormanum, et Bulgaros mississemus Mgr Georgium, ejusdem Exercitus Capitaneum plicientes, idem Magister Georgius loco in eodem grata obsequio exercuit, et condignam honori Regiæ Mattis, licet majori et potiori mereretur de plenitudine Nræ Gratia ex certa scientia, et mera libertate de Puelator, et Baronum Nostrorum consilio Ipsi Magro Georgio et per eum suis Hæredibus, Hæredumqve suorum successoribus, quasdam Vittas Nostras Regales So-Wár, So-potock et Delne vocatas, in Comitatu de Saxus existentes, simul eum fodina, seu puteo salis ibidem existente, quam libet earum cum suis utilitatibus attinentiis, et pertinentys universis. sub metis antiquis, et prioribus distinctionibus terminorum dedimus, donavimus tradidimus, et contulimus etc. etc.

.....
Anno Domini M.CC octvagesimo

míglén a harczmezőn nyíl és lándzsa által nehéz sebeket kapott. Úgy-szintén midőn Dormánhoz béke-alkudozások reményében mentünk, mely alkalommal néhány zászlós-urainkat elfogta, ugyan ez a György mester nekünk ott a leghűségesebb szolgálatot tette¹⁾ és tanusította és Dormán hívei közül egyet elfogva hozzánk hozta. Ezenfölül midőn hú erdélyieinket a mi kúnjainkkal Dormán és a bolgárok ellen indítottuk, György mester ezek hadaiknak kapitányát keresztül szúrta, és máskülönbén is ugyanezen helyen királyi felségünknek méltánylását kiérdemlő kedves szolgálatokat teljesített. Eltekintve attól, hogy nagyobb és fontosabb jutalomra tart-hatna számot, királyi kegyelmünk teljességénél és jóvoltánál fogva egyháznagyjaink és zászlós-uraink fölterjesztése folytán ezen György mesternek és általa örököseinek és örökösei utódjainak Sáros megyében levő egynémely külbirtokainkat Sóvár, Sópatak és Delne nevűeket, az ott létező sóbányával vagy kúttal minden hasznaikkal, járulékaikkal és összes tartozékukkal a régi határaik és a határjelek régebbi elválasztása szerint adtuk, ajándékoztuk, ráruháztuk és adományoztuk örök joggal és visszavonhatlanul, hogy birhassa stb. stb.

.....
Kelt 1285. évben, uralkodásunk-

¹⁾ 1280 vége felé (novb.).

quinto, Regni autem Nri Anno
quarto decimo, sexto Idus January.
L. S.

nak pedig 14-dik esztendejében,
január 8-án.

Másolta az eredeti hártya ok-
mányról Budapesten 1890. évi már-
cius havában

Eredetije a nemzeti múzeumban,
Soós család levéltára.

Fordította Budapesten 1889, ju-
lius havában

Soós ELEMÉR.

PETKÓ BÉLA
országos levéltárnok.

13-ik szám.

*Székelyhíd várának hadi készleteiről, melyek a vasvári béke
következtében lerombolandó várból Nagy-Károlyba szállít-
tattak, 1665 február 6-án fölvett leltár.*

Anno Dni. 1665 die 6 mensis Februárii.

A Méltóságos gróffal, Rottal János urammal ő Nagyságával úgy
egyeztvén az erdélyi Fejedelem ő Nagysága a Székelyhídi munitiók felől,
hogy ha az útnak alkalmatlan volta miatt mostan Erdélybe be nem vihet-
nék, a Károlyi (Nagy-Károlyi) várba kellene letenni minden munitiókat,
melyeket mi az ő Nagyságok egyezések szerint azon Károlyi várba beszá-
llítottunk és letettünk eszerint :

Öreg síma ágyúkat helyeztettünk egy rendben tízet	... Nro	10
Öreg madaras ágyúkat más rendben tizenkettőt	... "	12
melyek között van egy síma ágyú is, melynek a vé- gében egy darab elszakadt.		
A följobb megírt ágyúk között van egy mozsár-ágyú	... "	1
Ugyan azok között vannak négy taraczkok	... "	4
Mindenik lövő szerszámhoz tisztító, töltő eszközök is vannak külön-külön mellettek.		
Egy ágyúhoz való öreg csiga, jó kötelével együtt.		
Egy kilencz csőjű seregbontó. Más öt csőjű seregbontó.		
Szakállasok vannak omnibus computatis	... "	17 (?)
A szakállasokon kívül vannak Sisak	... "	3
Muskatélyok vannak hetvennyolcz	... "	78
Ágyú agyak tizenhárom	... "	13

Kilencz ágyú ágyainak és kerekeinek minden vasai megvannak.

Ágyú kerekei vannak készen negyvenhét	--- --- --- Nro	47
Terseni puskákhoz, karabélyokhoz való golyóbisok	--- " 7000	
Muskatélyhoz való golyóbisok	--- --- --- --- --- --- " 12,400	
Szakállas golyóbisok vannak	--- --- --- --- --- --- " 3000	
Az öreg lövő szerszámokhoz való golyóbisok	--- --- --- --- --- --- " 2700	
Egy salétrom főző üst		
Salétrom van tizenöt apró hordóban in Vasculis	--- --- --- " 15	
Apró golyóbisok	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 11	
Granátba való csők	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 200	
Egy pár réz dob, egyike borítatlan.		
Tüzes dárdák	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 13	
Mozsár-ágyúhoz való tüzes golyóbis	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 13	
Tüzes koszorúk	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 13	
Tüzes koszorúkhöz való mérő		(?)
Serpenyő	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 1	
Szurkos abroncsos mérő	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 15 (?)	
Kartács	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 31	
Kartácsnak való pléh	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 120	
Egy kis tonna bűdöskő. Fél tonna dreszát szurok. Egy kis fenyő tonnában eresztetlen szurok.		
Vas suljom	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 500	
Ágyúk vonni való öreg kötelek, hármá rossz	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 15	
Egy nagy darab ón négy részre vágva.		
Szélyes kapák	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 80	
Fába csinált vas ásók	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 40	
Lapvágó	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- Nro 2	
Láncsák	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 12	
Gyalog dobok	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 3	
Egy kis harang		
Tizedesnek való dárdák	--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- " 7	
Hetven kötés kanot, mely lehet 20 mázsa.		

Ezekon kívül réz- és vastáblák. Nyerges szekérhez való derék szegek. Ágyúkhöz és taraczkokhoz való vas szerszámok, egy néhányféle vas-karikák, pisztoly-vasak, golyóbis-formák, czigányoknak való fogók és verők, konyhára való vasnyársak, egyes és bokros vas csibokok, furók és holmi efféle egyet-mások voltak, melyek közül némelyek ládácskákbán levén becsinálva, az időnek rövid volta miatt meg nem nézhettünk, föl

sem bonthattunk, melyhez képest nem is specificálhattunk lévén, inventarium róla, mely szerint úgy van, itt nincsenek mindenek, mivel mind elhagyattak Székelyhídán s mind el is vesztenek közülök. Az itt kitétetett munitiók felől adjuk ez kezünk írása és pecsétünk alatt költ levelünket pro futuro testimonio.

Szodoray Mihály, Franciscus Biális. Joannes Brayer.

Kívül rájegyezve: Inventarium munitionum ad arcem Károly invectarum. Ibidem 6. Februar, 1665.

Egyszerű másolatban a Teleki nemzetség közös levéltárában 762. szám alatt.

Közli:

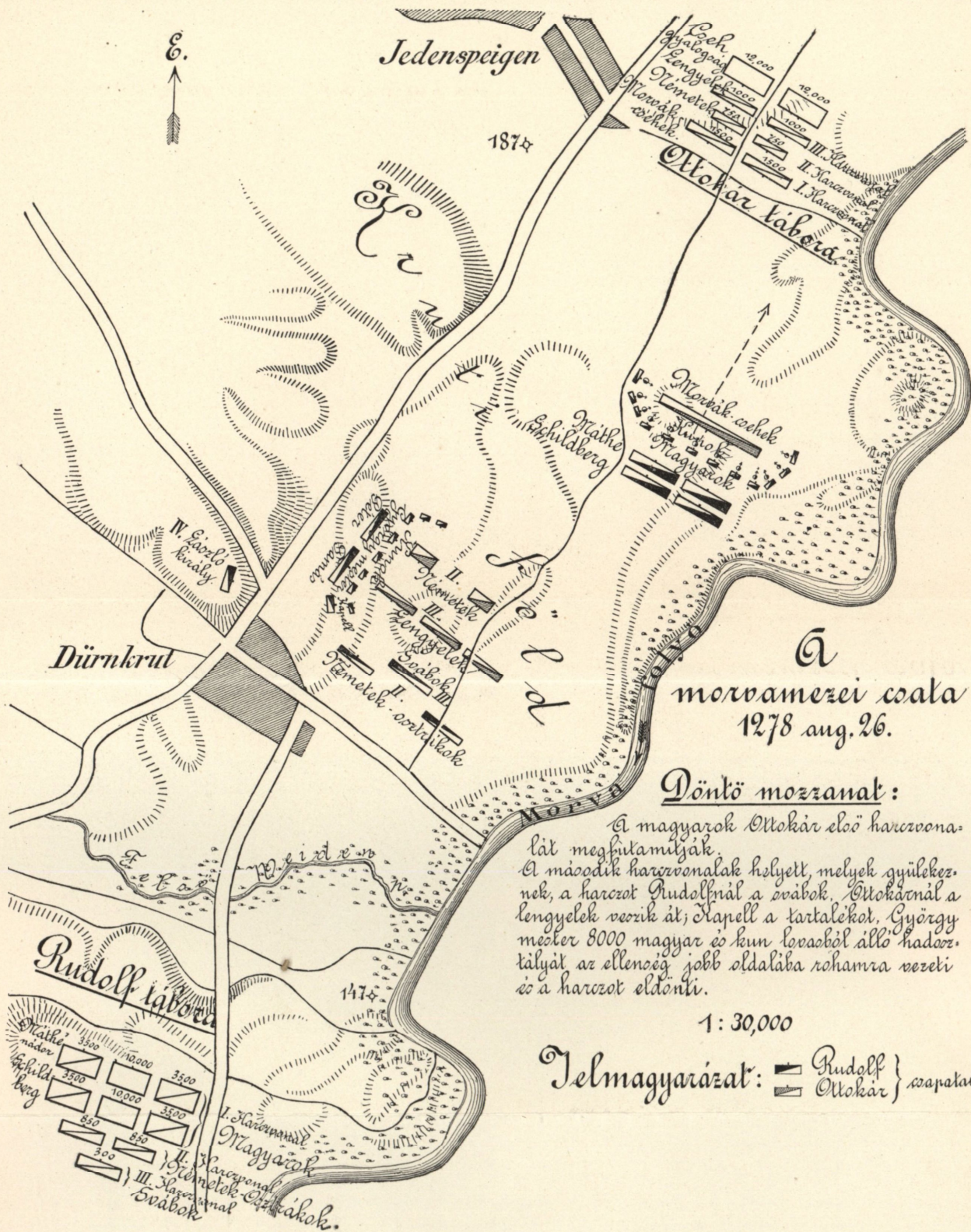
KONCZ JÓZSEF.

HABSBURGI RUDOLF ÉS IV. LÁSZLÓ KIRÁLY TALÁLKOZÁSA A MORVAMEZEI CSATA UTÁN.

A MORVAMEZEI CSATA SZINHELYE.

A morvamerei coala
1278 aug. 26.

Döntő mozzanat:

A magyarok Ottokár elő harczvonalát megfutamítják. A második harczvonalak helyett, melyek gyülekeznek, a harczot Rudolfnál a svábok. Ottokárnál a lengyelek vezrik át; Napell a tartalékot. György mester 8000 magyar és kun lovashal álló hadvezetelyét az ellenség jobb oldalába rohamra vezeti és a harczot eldönti.

1: 30,000

Telmagyarázat: Rudolf } csapatai
Ottokár }

A MORVAMEZEI (DÜRNRKRTI CSATA) 1278 AUGUSZTUS 26-ÁN.

GRÓF NÁDASDY FERENCZ TÁBORNAGY.

ARAD KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNETE.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

3. A zarándi várak.

Zarándmegyének most Aradhoz tartozó részében nem volt oly egységes a védelem vonala, mint a tulajdonképeni Aradban. Egyfelől a Hegyalját, másfelől főkép a Fehér-Körös völgyét erősítették.

A Hegyaljának legnagyobb erőssége *Világos* volt. Egy történetirónk azt hiszi¹⁾, azért nem állhatott már a magyarok bejöttekor, mert különben e fönséges helyről, s nem az alacsony Zarándról neveztek volna el a megyét. Tényleg azonban van emlékezet egy Világosvár-megyéről,²⁾ őszintén szólva azonban nem tudom, erre, vagy a györmegyei Világosra vonatkozik-e ez elnevezés.

Mint várat először 1331 szept. 8-ról említik, midőn Dezső mester, királynői főlovászmester özvegye és fia, Heydruh, Világosvár várát (castrum), a vár alatt levő Siri, továbbá Galsa, Meszt (most Muszka), Füzes és Appadsig faluval együtt Antal comesnek ajándékozták.³⁾ Összefüggőbb a hely története a XV. században. 1404—7. években Wilkasin albániai király fia, Demeter zarándi

¹⁾ *Fábián*, id. m. I. 71.

²⁾ *Botka* a Századokban (1871. 307. l.) a Codex Patrius III. 32. lapjára hivatkozik; ott azonban szó sincs róla. «Mennyi alkalom a tévedésre!» tehetjük hozzá éppen Botkával. Györmegyében már 1318 márcz. 9. van emlékezet egy Világosvárról (Anjoukori okm. I. 412.) noha, *Villányi* szerint (Győrvár és város helyrajza. 54. l.) a ménfői hegyen csak a XV—XVI. században épült Győr egyik elővára, Világosvár.

³⁾ Hazai Okmánytár, III. 110—1.

főispán, volt a világosvári királyi castellanus, ki elfogta és lefejeztette a király ellen fölzendült Seléndi Albertet.¹⁾ — 1410 november 6-án, Zsigmondnak okt. 10. kelt parancsára, az aradi káptalan *Saághy* Lőrinczet, Világos királyi várnagyát, Haraklyán birtokába igtatta, miről a káptalan nov. 15. tett jelentést.²⁾ 1412-ben *Derecskey* Pál világosi várnagy az egri püspököt Nyemegzteleke és Somboly birtokában háborgatta.³⁾ — Úgy látszik, Guthi *Ország* János zarándi főispán volt Világosvár utolsó királyi várnagya; 1431 szept. 20. már castellanus volt, midőn Palóczi Máté országbíró a Báthoryak és Károlyiak birtokvillongásában intézkedett; ⁴⁾ 1434-ben is világosi várnagy volt, midőn Földvár falut kapta; ⁵⁾ s 1436-ban Zsigmond őt bízta meg, mint zarándi főispánt és világosvári várnagyot, hogy Kátai Lászlóval együtt az örökös kun kapitányságok ügyét megvizsgálja.⁶⁾ Csak 1439-ben⁷⁾ került ismét magánkézbe Világosvár, midőn Albert király 110 faluval egyetemben *Brankovics* György szerb despotának s Albánia urának ajándékozta.⁸⁾

A mint politikai oka volt ez adománynak, úgy I. *Ulászló* király szintén politikai okokból, hűtlenség czímén vette vissza Világosvárt s uradalmát Brankovicstól. 1440-ben ugyanis Harapkai *Bothos* András, temesi főispán, a leghatározottabban csatlakozott Erzsébet királyné s illetőleg a csecsemő V. László pártjához; jelen volt a gyermek-király koronáztatásán, föllázította a délvidék egy részét s eyebek közt *Sztepán* vajdát, Brankovics világosi vár-

¹⁾ A galgóczi levéltárra hivatkozva említi *Pesty* Frigyes, Brankovics György birtokviszonyai 15. l.

²⁾ Ifj. *Bölöni* Sándor levéltára Nagyváradon, Nro 5. B.

³⁾ *Wenzel*, Stibor vajda, 35. Századok, 1883. 587. l.

⁴⁾ Károlyi-oklevéltár, II. 135.

⁵⁾ Az oklevelet közli Tört. Adattár, II. 280—2.

⁶⁾ *Pesty*, id. h. 19. l.

⁷⁾ *Thuróczy* szerint már 1425, *Fábián* (I. 71.) szerint, (ki itt *Fejér*, Cod. Dipl. X. 6. 503. lapjára gondolhatott) még 1422. került a despota kezére. Láttuk azonban, hogy ez időkbén Zsigmond király várnak nevezgette Világost.

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,822. Továbbá NRA. fasc. 88. Nro 1. (eredetije nincs helyén) és Dl. 13,433. V. 6. *Pray*-féle kéziratok a budapesti egyet. könyvtárban, XIV., 21. (Töredék) és *Fejér*, Cod. Dipl. XI. 293.

nagyát is fegyveres csatlakozásra bírta. — Bothost azonban Szekszárd és Báttaszék közt megverte Hunyadi János; a lázadó főúr maga is a csatatéren maradt, párthívét pedig, Sztepan vajdát, *Maróthy* László aradi főispán győzte le, ki azután jutalmul 1441 febr. 2. Világosvárt s uradalmát kapta I. *Ulászlótól*, az oláh várnemesekkel együtt.¹⁾ Brankovics mindamelllett is megtartotta Világosvárat, sőt önállóan intézkedett arról; először 1442. *Birini* Pál javára, ki utóbb mint trónkövetelő lépett föl ellene;²⁾ 1444-ben pedig *Hunyadi* Jánosnak adta Világosvárt s uradalmát a magyar és oláh várjobbágyokkal együtt azért, mivel sok ezer forintot fordított arra, hogy Rácországot s Albániát a törökök kezei közül kiszabadítsa.³⁾ Ez ellen *Maróthy* László macsói bán már a következő évben tiltakozott ugyan,⁴⁾ Hunyadit azonban a gyulafehérvári káptalan tényleg beigtatta.⁵⁾ 1448-ban mégis mint Brankovics várnagya szerepel Világosvárrott egy László nevű úr.⁶⁾ Tehát azon évben, midőn a rigómezei csatát részben épen a despota árulása következtében veszttette el *Hunyadi*. A despota el is fogatta a nagy vezért és csak a magyar urak fenyegetésére bocsátotta szabadon, oly föltétel alatt, hogy visszanyerje minden magyarországi jószágát.⁷⁾ A pápa 1450 április 12. fölmentette Hunyadit az elvállalt kötelezettségek alól⁸⁾ s 1451 aug. 7. csak a háború által fenyegetve állt reá Brankovics, hogy Hunyadival méltányosabb egyességet kössön s neki egyebek közt Világosvárt s uradalmát is visszaadja.⁹⁾

¹⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 957. Nro 4., *Fábián*, Aradm. I. 72. és *Pesty*, id. h. 23—27.

²⁾ *Pesty*, id. h. 19. s a chronol. nehézségekre nézve 27—28. l. Azonban két oklevél is van az orsz. levéltárban (Dl. 13,686. és NRA. fasc. 88. Nro 3.), mely szerint veronai *Birini* Pál, Mihály veronai herczeg fia, e várat már 1442. kapta.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,785. és 13,786. Pray-féle kéziratok, XIV., 23.

⁴⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 1066. Nro 2.

⁵⁾ *Téleki*, Hunyadiak kora, X. 159—164. l.

⁶⁾ A galgóczi levéltárból emliti, *Pesty*, id. h. 29—30.

⁷⁾ *Téleki*, id. m. II. 105.

⁸⁾ *Pesty*, id. h. 34.

⁹⁾ A müncheni kir. levéltárból kiadta *Téleki*, id. m. X. 305—312. Orsz. levélt. NRA. fasc. 1524. Nro 6. Kiadta továbbá *Spiesz*, Archivarische Nebenarbeiten, I. 173. és *Fejér*, Genus, incunabula et virtus J. Corvini de Hunyad, 149.

Az uradalom azután Hunyadi sógoráé, *Szilágyi Mihályé*, lett s ösmeretes az az elbeszélés, hogy a kormányzót Mátyás király 1458-ban épen Világosvárbán csukatta el, honnan csak a következő évben, szakácsának sokszor emlegetett cselével, szabadult ki.¹⁾ Ekkor *Lábathlan* Gergely volt a várkapitány, ki mint ilyen, 1460-ban hősileg harczolva esett el Possasinnál.²⁾ 1461-ben Szilágyi Mihály özvegye Világosvárat némely más falvakkal együtt 7000 arany forint fejében elzálogosította a királyi kincstárnak, mely Szilágyi adósságainak törlesztését is magára vállalta.³⁾ Az uradalom véglegesen is visszakerült a koronához, mely azután azt 1464 február 22. *Báthory* Andrásnak, Istvánnak, Lászlónak, Pálnak és Miklósnak ajándékozta.⁴⁾ Ezentúl az egész korszakon keresztül a Báthoryaké volt Világos vára és hatalmas uradalma, melyben 1519 nov. 30. és decz. 13. osztályos atyafiakká fogadták ugyan *Rozgonyi* Istvánt,⁵⁾ osztályra azonban nem került a sor. 1494-ben nemes *Horváth* István és *Verbőczy* János volt a világosi várnagy, *Moga* László pedig a tiszttartó, kik ellen Aradmegye a Haraszthy István lippai és kovászii szőlőhegyeiben tett károk miatt tartott vizsgálatot.⁶⁾ Várát bizonyosan jobb karba helyezték ugyan a Báthoryak; de így sem volt elég erős, hogy ellenálljon *Dósa* György ostromának, 1514-ben.⁷⁾ A vár történetének legérdekesebb korszaka különben a XVI. század.

A most alaktalan romok kétségkívül nagy igényekkel emelt várkastély omladékai. A három oldalról elég meredek hegyen büszkélkedett a Hunyadiak s Báthoryak vára, mely művészi tekintetben nem sokkal állt hátrább Vajda-Hunyadnál és Solymosnál.

¹⁾ *Tcleki*, id. m. III. 165.

²⁾ Századok, 1869., 496.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 15,567. V. ö. *Kaprinay*-kéziratok, II. 181.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,545., 24,837. és 15,915. (Ez utóbbi az aradi káptalan jelentése.) Özv. Szilágyiné másodszer Bánffy Pálhoz ment férjhez s Világos kiváltása végett több falut 2500 arany frton zálogosítottak el a testvérek. (Dl. 15,961.)

⁵⁾ Közlé *Fábián*, id. h. I. 220—1.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,100.

⁷⁾ *Verancsics*, Összes munkái. II. 6.

A szép, faragott köveket azonban rég szertehordták már épületanyagnak.¹⁾

Odább éjszakkeleten, a Hegyes-Drócsa legéjszaknyugatibb dombján, a Kopaszhegyen levő temetőben, a csősz háza mellett, hamu, szén és téglatöredékek gyaníttatják, hol állott hajdan *Pankota vára*. Ez a vár állott már 1318-ban is. Ekkor június 14-én *Ivánka*, Pankota és Dézna (Dezne) várnagya, résztvett a Sár Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határa bejárásában.²⁾ 1387 febr. 27. Zsigmond király Pankota várát Losonczy László és István, szörényi bánoknak adományozta.³⁾ A vár sorsa ez időkben ismeretlen; de említik még 1536-ban⁴⁾ s azután elég gyakran az egész XVI. században. Pankota különben régi nevezetes hely, 1219-ben már egy benedekrendi apátság székvárosa,⁵⁾ hová a XIV. században a sombolyi főesperesség is áttette székhelyét.⁶⁾ Az apátság romjai a Kopaszhegy aljában láthatók s tőle délre egy nagyobb, a XVI. században elpusztult erősség sánczolatait szemlélhetjük.⁷⁾

Pankota csaknem összefüggött *Boros-Megyer*-rel, hol 1469 április 24. saját várkastélyában (castellum) és házában halálos betegen feküdt Ábrahámffy Tamás.⁸⁾

A pankotai erősségek közelében állott *Kerek* és *Zaránd vára*⁹⁾, mely utóbbiban Zaránd- s vele együtt olykor Békésmegye is, többször tartott gyűlést s így fontosságát még nem vesztette el egészen.

¹⁾ A romok leírása a Kárpátgyes. évk. XII. 11—12. l.

²⁾ Anjoukori okmánytár, I. 474.

³⁾ A galgóczi levéltárból említi *Pesty*, A szörényi bánóság, I. 265. Adományát jún. 2. megújította, sőt ki is bővítette, mert a déznai várat is a Losonczyaknak adta. (U. o.).

⁴⁾ Oláh M. geogr. (*Bél*, Adparatus, 30.)

⁵⁾ Ritus expl. veritatis, 43. §. (*Bél*, Adparatus, 204—5.)

⁶⁾ *Baldssy*. A pankotai főesperesség. (Egri egyházm. Közlöny, 1875. 15—19. sz.) 1332. még sombolyi, 1337. már pankotai főespereseket emlegetnek az oklevelek. L. *Kandra* Kabos, Századok, 1883., 590.

⁷⁾ *Márki*, A pankotai ásátások. (Tört. Értes. 1885. 196—202. Tervrajzzal.)

⁸⁾ Orsz. levélt. Dl. 16,843. Közlé *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 82—84.

⁹⁾ *Oláh* geogr. (*Bél*, Adpar. 30.)

Arad-Hegyalja, vagy a hogy a középkor végén a Hegyes-Drócsát s a tövében éjszakra elterülő sikot nevezték, a Nyírköz¹⁾ éjszakknyugati részén csak jelentéktelen erődítések álltak. *Egregygen* (Agris), *Feltóton* (Tauczon) többé-kevésbé tekintélyes romok maradtak; a feltóti erősséget, mely az itt már 1238-ban említett Jánosvitézéké lehetett, három sáncz körítette. A most jelentéktelen falu a középkor végén a mezővárosok közé tartozott.²⁾

A Makraaljának s egyúttal a Fehér-Körösnek védelme főképp *Boros-Jenő* hivatása volt. Az a várszerű kaszárnya, melyben ott, a Körös jobboldalán, most honvédek tanyáznak, a régi, de 1652-ben alaposan megújított vár helyén épült. Állott e vár már a középkorban is, de csak két rá vonatkozó adatot ismerünk. E szerint 1295 jan. 13. III. *Endre* király megparancsolta a budai káptalannak, hogy azon 400 márka fejében, melyet Sédői *Csák* Endre comes a maga rokonától, Sándor comestól, jenői királyi várnagytól, Egyed fiától vett föl, hogy a lázadó István úr rabságából magát kiválthassa, Sándor comest Murul falu birtokába beigtassa.³⁾ A vár alatt folyó Körösben Hunyadi János korából találtak ugyan pénzeket,⁴⁾ s 1472-ből is tudjuk, hogy Losonczy László jenői várának castellanusa és tiszt-

¹⁾ U. o. Nyírségnek írják e tájt már 1319-ben is. (Anjoukori okmánytár, I. 498.)

²⁾ Az omladékok közt a mezőváros latin köriratú pecsétjét is megtalálták. *Oláh* is mezővárosnak írja. (*Bél*, 30.)

³⁾ Az orsz. levéltárból kiadta *Haan*, Békésm. hajd. II. 10—13. *Wenzel* Árpádk. új okm. XII. 574. — A Történelmi Adattár (II. 112—114.) hosszasan bizonyítgatja, hogy az Árpád-korszakban sehol sem említik az aradmegyei Borosjenőt; nem ösmeri azonban a már említett 1295. évi oklevelet, mely nem mondja ugyan, hogy Zarámban van Jenő, de zarándi falut említ, mint a jenei várnagy birtokát, s felhossa, hogy 1296-ban III. Endre Visk falut, melyet a jenei várhoz tartozó egyéb falvakkal együtt a Csernekyek hűtlenül elpusztítottak, Csák Jánosnak ajándékozza. (Fejér, Cod. Dipl. VII., 2., 192—5.) Láttuk ugyan, hogy a jenei várnagy s egy Csák a megelőző évben együtt szerepelnek, tényleg azonban Visk megnevezése nem engedi, hogy e Jenőt egynek vegyük az aradmegyeivel, hacsak a Borosjenőtől kissé nyugatra eső Visnikre nem akarjuk csavarni a Visk nevet, mi azonban nem volna rendén. Viszont azon «villa Borozieneu», melyet Mária királyné 1312-ben említ (Anjoukori okm. I. 281.) az oklevéltár indexe szerint Aradban, tényleg azonban Pestmegyében keresendő.

⁴⁾ *Archaeol. Ért.* 1870. 162. 1.

tartója volt Jenőn¹⁾ (kár, hogy nincs megnevezve); *Oláh* Miklósnak 1536-ban készült földrajza azonban nem említi a várak közt. Ismét említik 1552-ben²⁾ a XVI. század második felében; az egész XVII. században pedig úgy, mint mely az ország legfontosabb végházai közé tartozott. Úgy látszik, 1387-ben ezt is Pankotával és Dézsnával kapta *Losonczy* István, szőrényi bán; legalább e várak igen sokáig a Losonczyak uradalmához tartoztak s 1387 július 18-án — tehát körülbelül a beigtatás idején — Losonczy István Jenőben tartózkodott.³⁾ A Fehér-Körös felső völgyében nem volt egyetlen valamire való erősség sem. A Körösfő vidékén, Halmágyon, Kápolnán és Kisbányán némi katonai szervezet lehetett; Hunyadi János upyanis, tekintetbe véve *Moka* (Moga) halmágyi vajda érdemeit, megerősítette őt Kápolna, Halmágy és Kisbánya (ma Boicza Hunyadmegyében) vajdaságában, melyet fiaival (Alihálylyal és Sandrinusszal) együtt idáig is békésen bírt.⁴⁾ Halmágyon volt különben a Kasza-család ősi kastélya is.⁵⁾ Itt, Csúcs táján, feküdt *Solymos-Csősvár* is, melyet 1510-ben Brandenburgi György kapott⁶⁾ s melyre, nevén kívül, más nem emlékeztet.

A Fehér-Körösbe ömlő Sebes-patak védelmére épült *Deznye* (Dézna) vára, melynek első várnagyát 1318-ból már ismerjük, Ivánka pankotai várnagy személyében.⁷⁾ Őt 1318. a miatt parancsolta be a Becse-Gregor-nemzetségből származó Leel mester, hogy Dienesmonostorát a hozzátartozó oláh és más falvakkal együtt jogtalanul elfoglalta volt *Ivánka*, a király pankotai és deznyei várnagya; Károly-Róbert e foglalásokat május 15. visszaadni rendelte.⁸⁾ Királyi vár jellegét 1387 június 2. vesztette el, midőn Zsigmond *Losonczy* Istvánt, Dalmát-, Horvát- és Tótország főka-

¹⁾ Gr. Teleki-család levélt. Gyömrőn, Elench. XV. fasc. 1. Nro 7.

²⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 566. Nro 38. és Lib. Reg. Ferd. I. 35.

³⁾ Orsz. levélt. Dl. 30,139. közölte már, de hibásan és nem teljesen Fejér, X. I., 747. s *Pray*, Annales, II. 177.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 30,188. Egy név s az oklevél alsó balsarkából egy kis darab leszakadt.

⁵⁾ *Bethlen* F. Historia, VI. 53.

⁶⁾ Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok, fasc. XXXVI. Nro 274.

⁷⁾ Anjoukori okm. I. 474.

⁸⁾ Zichy-okm. II. 131—3.

pitányát, valamint Szörény bánját Deznével jutalmazta. Maga a vár, melynek hadi történetét csak a XVI. századból ismerjük, romjaiban a 389 m. magas Vurvu Ozoin, a Mestés déli nyulványain látható. Boros-Jenőn alúl, a Fehér-Körös mindkét oldalán a sikságon szintén csak csekély erősségek sorakoztak egymás mellé.

Zarándot már említettem. *Nadabon*, melynek közelében folyt le a tatárjárás egyik legvéresebb jelenete, előkelő nemesség lakott és gyakran tartottak itt megyegyűléseket; némi erődítései tehát e korszakban is lehettek. Székudvar, Bököny és Tamász közt szintén több rom van; ezeket azonban maga a nép is csak a török időkből származtatja.

Ott, hol a Fehér-Körös elhagyja Aradmegyét, *Varsádon* tudvalevőleg már 1280-ban kir. szekerészek és favágók laktak; 1341-ben azonban, midőn Károly-Róbert maga is járt e faluban, s midőn Varsándot Berend fiának, Márton békési főispánnak ajándékozta, egy kurián kívül nem volt ott több ház és lakás;¹⁾ csak 1473-ban Brünnben engedte meg Mátyás király a Szakoliaknak, hogy a zarándmegyei Vassan (Varsánd) helységben, vagy más jószágukon várat építhessenek.²⁾ Ez engedélyvel azonban, legalább Varsádon, nem éltek.

A Fekete-Körös csak rövid vonalon képezi Arad határát. Még az irodalomba is átment az a hit, hogy itt az első vár az aradmegyei *Talpason* lett volna; holott ez téves, mert a vár a folyó túlsó partján, a már biharmegyei Fekete-Bátoron állott.³⁾ Ellenben föleleveníthetjük a tőle és Apátitól délnyugatra levő *Váraskeszi* nevét, mert a név maga s az ú. n. oroszkeszi erdőben fenmaradt romok egyaránt igazolják, hogy itt hajdan vár állott.⁴⁾ Tőle kissé keletre, *Sámolykeszi*-ben oláh vajdaság volt. A vajdák közül *Székely*

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 3363. Kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 4—5.

²⁾ A zsélyi levéltárból. Említi Századok, 1869. 594. 1. Ha e vár elkészült volna, nem kell vala attól tartania Mágocsy Gáspárnak, (1558 február 2.), hogy a török, Gyula könnyebb ostroma végett, Varsádon is palánkot építtet. De ez a kastély Varsádon sohasem épült fel. (Békésm. tört. társ. évk. I. 12.)

³⁾ Ezt bebizonyítja *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. I. 416.

⁴⁾ Igy különböztették meg a szomszédos Csanakeszitől, Sámolykeszitől és Kókeszitől.

Pál 1494 május 7. beiratkozott a római Szent-Lélek társulatba;¹⁾ a következő évben Corvin János, ki személyesen is időzött e faluban, az ezen idő közben elhunyt Pál fiát, Sámolykeszi Székely Mátét, tette meg az oláhok vajdájává testvéreivel, Jánossal és Gáspárral együtt. Megkapta az igazságszolgáltatás és jövedelemszedés jogát s feladata a lakosság számának emelése lett.²⁾ Mindez nem katonai szervezet, de van benne ebből is, mert ura iránt bizonyos hű szolgálatokra volt kötelezve a vajda; ily szolgálatok jutalmául kapta Máté vajda 1500-ban Kökeszi falut.³⁾

A három Keszitől éjszaknyugatra, a Köröshöz már közelebb feküdt a pontosan meg nem határozható *Meszlénymező*, melyet már 1429-ben mint kastélyhelyet emleget egy okirat.⁴⁾ E kastélyt a Vadászi *Farkas*-család építhette, mert ez volt a hely legrégebb, ösmert birtokosa.

A vármegye legéjszaknyugatibb része teljesen nyitva állott. — A mostani malom-csatorna s a Traján-út balpartján halmok sorakoztak egymás mellé. Simánd és Sikló közt az oklevelekben 500 év óta emlegetett *Szenteskirály* dombján némi erősítés nyoma látszik; tőle délre 7, éjszakra a Bugyér mentén pedig 8 apró földvárat ismernek a lakosok. Székudvar és Otlaka közt a Kékesben közel 50 kisebb nagyobb halom fekszik s az otlakai főhalmon váromok vannak. Elek határában a Papihalmon, Szent-Anna határában a Papokhalmán s több más helyütt szintén látszanak épületmaradványok és sánczolatok. Mindezekről azonban még az utolsó három század oklevelei sem emlékeznek meg. Csak annyit tudunk, hogy a XIV. és XV. században sok egyház és szerzet s még több jómódú köznemes-család virágzott e tájon s hogy ezek tőlük telhetőleg megerősített helyeken szerettek lakni. Arad ezen zarándi részeit csupán 13 nevezetesebb vár védtes így s itt csak körülbelül minden 9□ myriaméterre jutott egy vár.

¹⁾ *Monum. Vaticana.* I. sor. V. 42.

²⁾ Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok. Fasc. XVI. Nro. 104.

³⁾ U. o. Fasc. XVIII., Nro 144.

⁴⁾ Orsz. levélt. Dl. 12,086.; kiadta *Haan-Zsitinszky*, Békésm. okl.

V.

ARAD MEZEI KATONASÁGA.

Arad vármegyét a vegyes házakból származott királyok idejében feltűnő nagy csapás nem érte, a mi azonban épen nem jelenti azt, hogy külső ellenségek támadásaitól, vagy belső zavaroktól meg lett volna kímélve.

III. Endre halála után a mostani Arad vármegye egyházfőnökei, az egri, váradi és csanádi püspökök egyaránt a nemzeti pártot követték s a pápa jelöltje, Károly-Róbert ellen dolgoztak. János kalocsai érsekkel — a magyar Langtonnal — Antal csanádi püspök Venczel, majd Ottó királynak leghatározottabb hívei közé tartozott.¹⁾ Résztvett azon küldöttségben, mely Venczelt a magyar trónra meghívta, mely meghívás polgári háborúra vezetett.

Azonban, úgy látszik Arad-Zaránd nemessége is Csák Máté pártjához csatlakozott. Ott voltak Budán, Venczel király oldalán, *Bethlen* fiai, midőn Károly-Róbert hívei tüzzel-vassal pusztították a főváros környékét; részt vettek a várból való kirohanásban s Máté úr e közben halálos sebet kapott, Mihályt pedig a fogságban fejezték le.²⁾ *Bethlen* Olivér szintén a vár védői közé tartozott.³⁾

1305 decz. 6. a csanádi és veszprémi püspök koronázta királylyá Ottót⁴⁾ s vele Aradmegye is a szabad választás nagy elvét vallotta. A küzdők azonban lassankint kifáradtak s a nemzeti és pápai párt fusiora lépett. *Miklós* aradi prépost már mint Károly határozott híve vett részt az 1308. tartott híres országgyűlésen, mely az Anjou-herceget királylyá választotta s onnan nov. 18-án Erdélybe indult, hogy a korona visszaadása ügyében a hatalmas László vajdával, Keán ivadékával s a lázadó Gyula szlavoniai bán fiával⁵⁾ értekezzen. Ily fontos dologban azonban mind őt, mint társát, Imre váradi püspököt, kicsinyelte a vajda.⁶⁾

¹⁾ *Pór*, Csák Máté, 43. és *Horváth*, Magy. tört. II. 145.

²⁾ *Pór*, id. h. 51.

³⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. VIII., I. 89., 115.

⁴⁾ *Horváth*, II. 157.

⁵⁾ *Turul*, 1889. 137—9. l.

⁶⁾ *Batthyány*, Leges eccl. III. 92—4. s *Gentilis* követségei (Monum. Vatic. I. 1.) XC—XCIII. és 212—8. l.

A következő évben *Konth* Miklós nádor Zarádon, majd *László* oppelni herceg és nádor Nadabon személyesen tartott gyűlést Zaránd és Békés vármegyék rendjeivel,¹⁾ kik nem is vettek részt azontúl a belvillongásokban. Nemsokára maga a király is a delvidékre költözött, Temesvárra tette át székhelyét, épületekkel díszítette Arad- és Zarándmegyék városait, erősítette várait s tökéletesen részére hódította a nemességet. Egyik leghatározottabb hívét, *Széchenyi* Tamást, Bars- és Szerémmegyék főispánját s a kunok bíráját állította Arad vármegye élére; ezt a híres vitézt, ki a zarándi részekben nagybirtokos *Nekcsey* Sándorral együtt 1312 jún. 15-én a rozgonyi csata sorsát megfordította s Károly-Róbertet győzelemre segítette.²⁾ A királyné tárnokmestere, Hasznos és Solymos várnagya, csongrádi, bácsi és szolnoki főispán, végre erdélyi vajda és a székelyek ispánja lett. Részt vett a Záh Feliczian családjának kiirtását kimondó határozat hozatalában,³⁾ míg az Aradban is földbirtokos *Becsey* Imre, lévai várnagy, Záh leányával szemben, a bakó szerepét vette át.⁴⁾ Hogy azután királya fogatekos népszerűségét ismét emelje, *Szécsy* Dénes szörényi bánnal, Dezső zarándi főispán atyjával együtt ő állott a háború-párt élén, midőn Bazarád havasalföldi vajda megtámadásáról volt szó. Ezen 1330. évi hadjárat elveszett; de örök nevet szerzett magának *Szécsy* Dezső zarándi főispán, ki életével fizette meg azon hősiességét, hogy végveszélyben levő királyával fegyvert s ruházatot cserélt, mert így főképp ellene zúdult az oláhok dühe;⁵⁾ lovagiasan fedezte a király visszavonulását *Berendy* Márton is, Aradmegye egyik legkiválóbb családjának tagja, kit azután a békési főispánsággal, Zarándban pedig jószágokkal s azzal jutalmazott a hálás király,⁶⁾ hogy fiát Jánost aradi préposttá tette.⁷⁾ A környék főispánjai ily előkelő szerepet játszván e hadjáratban, kétségtelen, hogy Arad-, Zaránd- és Békésmegye dandárai erősen részt vettek abban.

¹⁾ Hazai Oklevéltár, 308—9.

²⁾ *Pör*, Csák Máté, 121. A Nekcseyekre nézve ugyanő, Századok, 1890. 20—43. l.

³⁾ Századok, 1874. 243. l.

⁴⁾ U. o. 244. l.

⁵⁾ *Horváth*, id. h. II. 208.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 3363.

⁷⁾ *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 121.

Az Anjoukkal beköszöntött daliás idők legdaliásabb alakjai közé tartoznak a Kerekegyházi *Laczkyak*, kik közül Nagy Lajos királynak több hadvezére került ki. A család a Hermán-nemzetiségből származott,¹⁾ s ősi fészke az aradmegyei Kerekegyháza, egy hét faluból álló uradalom feje. Laczknak, a székelyek ispánjának legidősebb fia, *István* erdélyi vajda volt 1348—49-ben Lajos király nápolyi vezére; testvére s a vajdaságban utóda, *Endre*, a Moldvába tört tatárok ellen harczoló hős, kit a legenda szerint a holt Szent-László segít győzelemre;²⁾ öccsük *Miklós* a beneventi győző, s 1356-ban egy, a pápa segítségére küldött sereg vezére,³⁾ *Mihály*, a nápolyi hadjárat részese; *Pál* pedig 1355 aug. 9. főkép Tullnál tűnt ki, hol 400 magyar íjász élén legyőzte az osztrák hercegek ellen föllázadt svábokat.⁴⁾ A nápolyi hadjáratban részt vett már István két nagyobb fia is, kik közül *Dénes* különösen Somma bevételénél nyert hírnevet.⁵⁾ Utóbb aradi főispán stb., majd erdélyi vajda lett. Azonban a hyperloyalis Laczkyak mellett illoyalisok is szerepelnek. István, erdélyi vajda, majd horvát bán, ki a Carrara Ferencz szövetségében Velence ellen vívott harczokban Trevisonál fogságba esett, utóbb (1386.) Laczky Imrével együtt résztvett a Mária királyné ellen Horváthy által szervezett lázadásban s Körös-Udvarhelytt (1397 február 27.) a bosszús Zsigmond felkonczoltatta.⁶⁾ *György* úr ugyan, a költők által emlegetett Vajdafi, nagy szolgálatot tett a Luxenburg-ház ivadékának az által, hogy Hédervári *Kont* Istvánt elfogta, de már Mihály és István urak nápolyi László pártján állottak s a hol csak lehetett, ártottak Zsigmondnak. A család bukásának épen az öregebb István bán lett az oka. A gyorsan emelkedett Kerekegyházi Laczkyak az ő kivégeztése után gyorsan is hanyatlottak. Ha pörrel, hatalmaskodással a

¹⁾ Ezt bebizonyítja *Kardosonyi* a Turulban, 1886. 167., elvetve az Apor-származás meséjét.

²⁾ 1352-ben. Szent-László gyönyörű legendája Aranytól. Laczky István nápolyi hadjárata: Horváth, II. 255—264. l. Endre 1352. évi hadjárata u. o. 270.

³⁾ Turul, 1886. 168. l.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ *Horváth*, II. 262.

⁶⁾ Turul, 169—170. l.

XIV. században ők elszegényítették az aradi prépostságot, a XV. század közepén túl már nekik is meg kellett válniok Kerek-egyháztól s nem említhetjük többé őket Arad főurai közt.¹⁾

A hanyatlás ez idejében kezd emelkedni *Losonczy* István családja, ki a mai Aradmegyében közel 140 helyséből álló három uradalomra tett szert. (1387.) A vagyonszerző vitéz férfiú volt: Horvát-, Tót- és Dalmátország főkapitánya, Zsigmondnak egyik vezére, midőn Mária királynét a lázadó horvátok kezei közül ki akarta szabadítani;²⁾ a mellett azonban, úgy látszik, itthon is buzgótt Pankota, Boros-Jenő és Deznye várak megerősítésében. A Dán havasalföldi vajda ellen vívott háborúban 1326-ban esett el. «Minekutána ő elesett, nagy zavandás lett a magyarok közt és kevesen szabadúlhattak meg az oláhoktól.»³⁾ E dynastia tagjai már a törökök ellen szereztek babérokat; Dezső vajda 1438-ban az Erdélyben pusztító törököket szerencsésen megverte és zsákmányuktól megfosztotta; Benedek tíz év múlva a rigómezei csatában esett el, stb.; a vitézség koszorúját azonban István, a temesvári hős tette föl igazán a család czímerére.

Hős tett által lép előtérbe a mai Arad területén, a hajdani Zarándban az *Apa-nemzetség* is. A hódtavi harcban Gergely mester IV. László király szemeláttára több kunt megsebesített, miért Izabella királyné Varsánd faluval ajándékozta meg.⁴⁾ Szerencsésebb, mint a szintén aradmegyei *Bő János*, ki halálát lelte e csatában;⁵⁾ családja azonban szintén az egész középkoron keresztül virágzott Aradmegyében. Az *Apa-nemzetségből* vált ki azután az *Apafi- és Bethlen-család*, mely annyi hőst adott a hazának. I. Lajos király idejében, a hagyomány szerint, Bethlen János, a család ez ágának őse, oly ügyes nyilazó volt, hogy egyszer egy lövéssel két hattyú nyakát lőtte keresztül.⁶⁾ A Bethlenek hősiességének emlé-

¹⁾ E nevezetes családról l. Turul, 1884. 21—29., 110—117. l. s *Majláth* Béla és gr. *Lázár* Miklós ezen értekezéseit felülvizsgálva *Karácsonyi* u. o., 1886. 166—173. l.

²⁾ *Márki*, Mária királyné, 105. *Budai*, Polgári Lexikon, II. 589.

³⁾ *Budai*, II. 590.

⁴⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. és Orsz. levélt. Dl. 1179.

⁵⁾ Új Magyar Múzeum, 1851—2. I. 205. és *Szabó*, Kún László, 103.

⁶⁾ *Bőthy* G. De rebus M. Gabr. Bethlen. (*Engel*, Monum. Ungr.)

kezete azonban régibb ennél; mint láttuk egyidős a vegyesházbeli királyok trónraléptével.

A Bethlennel rokon *Neczpáli-családnak* szintén vannak hősei. Ősatyjának, Maczonkának négy fia közül János dicsőséges részt vett a stillfriedi (1278.) és hódtavi csatában, hol igen súlyos sebet kapott, majd az Albert osztrák herceg ellen folytatott küzdelemben s Adorján vára ostromában; az arad-zarándi jószágok megszerzői azonban testvérei, Lőkös és Domokos voltak. — 1421. Zsigmond király Neczpáli Györgyöt és fiát, kik neki — és pedig László Csehországban a wickleffista és tanaiért «méltán megegett» Husz János pártbívei ellen «az igaz hit érdekében» kivált Neuburg város ostromakor tanúsított hősiessége által jó szolgálót tettek, — Zaránd és Békés vármegyében új adománykép Ősi, Bodon, Seprős stb. birtokával jutalmazta meg.¹⁾

Az Apa-nemzetséghez tartoznak a *Lipócziak*, *Keczerek* és *Nekcseyek* is, Aradmegyének szintén nagybirtokosai. Lipóczi *Demeter* már a XIII. század elején kitűnt a II. Endre fia, Kálmán herceg galicziai királysága miatt folytatott harcokban, majd II. Endre szentföldi hadjáratában; fia *Sándor* a sajói ütközet (1241.) egyik hőse, ki a király visszavonulását fedezte, egészen a dalmát partokig; a Lipócziak egy ága már a XIII. század közepén a Nekcsey nevet vette föl s a család tagjai 1299-ben osztozkodtak meg a zarándi ősi jószágon, Székudvaron, Varsándon, Árkicsalánon s a Fehér-Körös és Maros közt levő egyéb jószágokon. Lipóczi és Nekcsey Demeter az első Anjouk védelmében mint valami vitéz «huszár-obester» vett részt, száz jelét adva hősiességének; a rozgonyi csatában Kozma János nyilai ellen öntestével védte a királyt s idős ember létére is résztvett Kopasz nádor bihari lázadása levezésében.²⁾

Ha mindezen s más családok Arad-Zarándban elég hatalma-

240—1.) Szerinte ezért kapta Zsigmondtól János úr a czimert és Bethlen-Ősit. Azonban a Bethlen- és Neczpáli család már 1347. egyezkedett egyebek közt B.-Ősi birtokára nézve is (*Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 22—28. l.) s Bethlenekről korábban is van emlékezet.

¹⁾ *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 36—37. és 46—48. l. Századok, 1875. 233—4. és 237. l. és Békésm. tört. társ. évk. I. 71—3.

²⁾ Századok, 1890. 26—29. l.

sok voltak is arra, hogy az Anjouk által dédelgetett bandériális rendszer értelmében tekintélyes erővel gyarapítsák zászlóaljaikat, s ők maguk elég képzetek és vitézek, hogy e zászlóaljak élére álljanak, maga a megyei banderium gyöngye volt. 1433-ban a honvédelem újjászervezése alkalmával *Maróthy* János bánt, kinek legnagyobb birtokai Arad-Zarándban feküdtek, Ozora felé a török ellen 1000 lovas kiállítására kötelezték; ellenben a Temesköz felé, szintén a török ellen, Zárándmegyének 300, Aradnak pedig csak 100 lovast kell vala fölszerelnie.¹⁾ Feltűnő, hogy pl. a Losonczyak stb. bandériumai itt meg sincsenek említve. A század vége felé, nagyobb terhet is elbirt a vármegye, mert 1498-ban a 16. törvénycikk szerint Arad és Záránd minden porta után egy pajzsos, lándzsás, vértes huszárt adott, míg a megyék nagy része csak minden 36 porta után küldött egyet. Ezt a jóllét jelenek vehetjük.

Arra, hogyan voltak fölszerelve e lovas és gyalog katonák, kielégítő választ nem adhatunk. Lippán, úgy látszik, külön *paizsgyártók* laktak, legalább e mesterség neve mint családnév is használatos, ép úgy, mint a hogy csak ily nevek tartották fenn a *szíjgyártás* emlékezetét.²⁾ Csákányt, csatabárdot, lándzsát, kardot, tollas és lánczos buzogányt, sarkantyút stb. ma is gyakran találunk a megye egyes vidékein, kivált a várak környékén; ezek koráról azonban nem lehet biztosat mondani. A távoli fegyverek közül általánosan használták a nyilat; s 1241 óta, midőn a tatárok ellen azzal kell vala védekezni a nadabi szigeten, az egész koron keresztül emlegetik. *Bethlen* János mint kiválóan biztos kezű nyilas híresedett el; 1485-ben egy liki jobbágy nyíllal lőtte mellbe a szomszéd ménesi uradalom jobbágyát;³⁾ a bekésmegyei Földvárra támadó medgyesi, ottlakai, jánosházi, bánkúti stb. jobbágyok nyíllal lövöldöztek Posgay Gáspár kuriájára.⁴⁾ *Tűzi fegyvert* Aradmegyében 1459-ben Világosvár ostrománál említnek először, midőn Szilágyi Mihály «lövésekkel» hajtotta vissza a törökök kereséséből visszatért királypárti őrseget.⁵⁾ Részletesebb adataink van-

¹⁾ *Horváth*, II. 499—500.

²⁾ 1525-ben. Dr. *Komáromy* András gyűjteményében.

³⁾ Orsz. levéltár, Dl. 26,031.

⁴⁾ Békésm. tört. társ. évk. XII. 98.

⁵⁾ *Heltai* magy. krónikája. (1854.) 393—4.

nak Solymosvár 1514. évi ostromáról, mely szerint Dósa György ágyúkkal lövette az ellenséget s a felek puskákkal harczoltak egymás ellen.¹⁾ Ugyanazon időtájban már Puskás-családot is ösmerünk Aradmegyében.²⁾

Az oklevelekben beigtatások, jószágháborítások stb. alkalmával gyakran emlegetett «fegyveres ellenállás» és «fegyveres hatalmaskodás»³⁾ csak általános kifejezések, melyek a használt fegyvereket nem nevezik meg. A hadi életben azonban nemcsak fegyvere szerint becsülték a jobbágyot. 1476 szept. 16. Mátyás király meghagyta Zarándmegyének, hogy a délvidék oltalma végett október 18-ára haladéktalanul 200 kocsit s ásóval és fejszével ellátott 700 embert küldjön Temesvárra.⁴⁾

Mi részt vett Arad-Zarándmegye a XV. század törökellenes küzdelmeiben, csak abból vethetünk hozzá, mily túlhatalmas családai voltak e korszakban s hogy e családok egyes tagjai igazi babérokat arattak e harczokban.

Így maga *Hunyadi* János, ki már 1434-ben földesúr volt Aradban⁵⁾ s 1444-ben Világosvár 110 faluból álló uradalmát is megszerezte Brankovics szerb despotától és pedig azon érdeménél fogva, hogy Ráczország és Albánia visszafoglalására 95,000 arannyal többet költött s a törököt Erdélyben, Havasalföldén, Bulgáriában és Albániában ismételve megszalasztotta.⁶⁾ Aradba készült már 1445 jan. 25. is, kijelentvén, hogy személyesen megy Lippára, a mint a jég olvadni kezd s a Maroson a sószállítást megkezdik;⁷⁾ s ez évben talán ismételve is járt itt, mert június 15-én Aradon tartózkodott.⁸⁾ Ez útjában alkalmasint Solymosvár megerősítésének ügye

¹⁾ Münchener kir. levélt. Brand. 66. III. Fragm.

²⁾ 1519-ben, Écsfokán. *Bölöni* S. gyűjteményében, Nagyváradon.

³⁾ 1470.: Orsz. levéltár, Dl. 17,093.; 1480.: *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 102—4.; 1507.: Münchener kir. levélt., Brand. fasc. XXXII. Nro 232.; 1516.: u. o., fasc. XLIX. Nro 388.; 1517.: u. o., fasc. LVIII., Nro 345. stb.

⁴⁾ *Pesty a Magy. Tört. Tárbán.* (1863.) XII. 211.

⁵⁾ Orsz. levéltár, Dl. 12,574. V. ö. u. o. Dl. 12,707.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,785.

⁷⁾ A bécsi cs. könyvtár irataiból *M. Tört. Tár.* (1861.), IX. 150.

⁸⁾ *Pesty*, Szörényi bánság, III. 46—7.

foglalkoztatta.¹⁾ A nagy ember elhunytja után sógora, *Szilágyi* Mihály kormányzó, is huzamosabban mulatott Lippán, honnan márczius 19. kérte Carvajal János pápai követet, intézkednék, hogy a török ellen összegyűjtött kereszteshad, mihelyt erre külön levélben felszólítja, vele együtt odamenjen, a hová kívánja.²⁾ Május 14-én ugyanonnan tudósította őt Galambócz ostromáról s a török ellen a Ráczföldön sikerült harczokról; kérte tehát, ne induljon meg addig a kereszties hadakkal, míg újabb levelet nem kap tőle.³⁾ Mikor azonban az agg kormányzó odahagyta állomását s Erdélybe sietett, hogy a nyakas beszterczeieket megostromolja, Mátyás király őt október elején elfogatta⁴⁾ s Világos várába csukatta. A következő év elején a török elfoglalta Szerbországot, mire a nyáron Csanádig és Aradig dúlta és pusztította hazánkat. Ez alkalommal történt, hogy Lábatlan Gergely várnagy távollétében⁵⁾ Szilágyi hú szakácsa három más társával együtt egyszer csak augusztus valamely napján azon hírrel lármázta fel az őrséget, hogy a törökök a vár alatt portyáznak, mi épen nem volt hihetetlen hír. Az őrség nagy része tehát *Dóczy* György vezetése alatt kirohant és csak a kapuk őrzésére maradt vissza néhány ember. Ezeket a szakács a siri és galsai már megnyert jobbágyok segítségével csakhamar lefegyverezte, Szilágyit a börtönből kiszabadította s társaival együtt húséget esküdött neki. Mikor azután a felültetett őrség visszatért, Szilágyi fegyverrel és lövésekkel verte el azt a vár alól s az őrséget párthíveivel megerősítve, az eredményt magával Mátyással is tudatta. A király, ki ezzel egyidőben értesült a törökök becsapásáról, Várkonyba hitta nagybátyját s vele szept. 9. kibékült. Reá bízta Erdély kormányát s a délvidék főkapitányságát.⁶⁾ A következő 1469. évben ismét egészen a Marosig dúltak a törökök, kiket azon-

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,274.

²⁾ Mátyáskori dipl. emlékek, I. 15—16.

³⁾ U. o. 25—26.

⁴⁾ U. o. 39. *Varese* örgróf nov. 28. levele Velenczéből. Mátyás azonban az elfogatást már okt. 8. tudatta a beszterczeiekkal.

⁵⁾ Lábatlan állítólag parancsot vett Mátyástól Szilágyi megöletésére s most e parancs valóságának megtudása végett ment Mátyáshoz.

⁶⁾ *Bonfin*, dec. III. lib. X. 527. — *Heltai*, Magyarok krónikája (1854.) 392—395. — *Engel*, Gesch. von Serbien, 414. — *Horváth*, II. 95.

ban az erdélyi hadak visszavertek. Az öreg Szilágyi Mihály Lábatlan Gergely világosi várnagygyal még azon év őszén újra a török ellen indult; Posasinnál azonban törbe csalta s mindkettőjüket elfogta az ellenség. Szilágyit Konstantinápolyban lefejeztette, Lábatlant ellenben egy előkelő fogolyért szabadon bocsátotta a szultán.¹⁾ Míg a világosi uradalmat Szilágyi özvegye, *Báthory* Margit, majd a *Báthoryak* nyerték a királytól, azalatt a Hunyadiak is nagybirtokosok maradtak Arad-Zarándban s uradalmaikat 1490 óta a hős, de szerencsétlen *Corvin* János kezelte, ki gyakran tartózkodott e vidéken; kivált a Csontmezőn elvesztett csatája után. 1492-ben, mint írja,²⁾ a török jövetelének híre miatt nem mehetett Aradra. Hadi sikereit más csatáitén, mint Dalmát-, Horvát- és Szlavonország bánja, a Száva és Alduna mellékein aratta. Javai azután özvegyének kezével Brandenburi Györgyre szálltak, kinek tisztjei oly erősen zsarolták a népet, hogy ez a legelkeseredettebben vett részt Dósa György 1514. évi fölkelésében.

A Hunyadiak rokonai, a *Báthoryak*, 1464-ben kapták a világosvári uradalmat; ezek között István országbíró, majd erdélyi vajda, igen sok hadjárat részese és az 1479. évi kenyérmezei diadal halhatatlan hőse.³⁾ Velök körülbelől egyidőben lettek aradi földesurak a *Bánffyak*, kik közül viszont Miklós, sok egyéb hivatala mellett aradi főispán, szerzett kiváló hírnevet. Részt vett (1467) az erdélyi lázadás lecsendesítésében s a moldvai hadjáratban, 1468-tól kezdve a cseh és lengyel háborúban, 1477 óta a III. Frigyes császár ellen folytatott küzdelmekben, 1494-ben a lázadó Ujlaky Lőrincz herczeg ellen; s többször küzdött a törökkel.⁴⁾ 1487-ben júl. 12. Schottwien ostromakor a király, ki pedig testvéreként szerette, elfogatta,⁵⁾ sőt aradmegyei javaitól is megfosztotta; Aradmegyének nemességét pedig fegyverre szólította, hogy Dóczy Imre és Jaksics István vezetése alatt tőle Solymos és Lippa várakat visszavegye.⁶⁾ A király ugyan csakhamar megbocsátott

¹⁾ *Bonfin*, id. h. dec. IV., lib. I. 543. stb.

²⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,793.

³⁾ Életrajza: *Kerekgyártó*, Magyarok életrajzai, I. 331—348.

⁴⁾ Életrajza u. o. 236—249.

⁵⁾ *Teleki*, Hunyadiak kora, V. 413.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 19,303. és 19,307.

neki, de ő nem maradt többé híve fiának, Jánosnak; 1490-ben a trónkövetelő Miksához állott,¹⁾ ki neki saját személyére havonkint 50, katonáinak pedig 400 frt zsoldot rendelt s a mellett biztosította, hogy váraiban és javaiban megtartja; a következő évben azonban már nem írta alá a Miksával kötött gyalázatos békét s ettől fogva (1500-ban történt) haláláig II. Ulászló híve volt. Az 1498. évi 22. tvcz. értelmében zászlóaljait a megyétől függetlenül állíthatta ki.

Mátyás királynak köszönhették emelkedésüket a *Dóczyak* is; Dóczy Mihály, ki már 1440. birtokos Aradmegyében,²⁾ 1443 óta a Hunyadiak házi tisztje volt; 1458-ban Dóczy György a világosi egyik várnagy;³⁾ a család arad-zarándi hatalmas uradalmának megszerzője azonban, 1470-től, Dóczy Imre s ennek fia, Ferencz. Imre már 1476-ban vitézül harczolt a török ellen Szendrő és Posasin táján. A következő évben részt vett a III. Frigyes ellen viselt harczokban is;⁴⁾ 1483-ban már harami bán volt⁵⁾ s 1487-ben ő ostromolta Mátyás király megbízásából a Bánffyak aradmegyei két várát, Solymost és Lippát s ő kezdte építtetni a zádorlaki várat. 1493-ban húnyt el.⁶⁾ Fia, *Ferencz*, túlélte a parasztháborút, mely zádorlaki várat feldúlta s részt vett a Jagellóknak a törökök ellen vívott utolsó hadjáratában. 1526-ban a péterváradai táborból kérte feleségét, Forgách Margitot, ki Zádorlakán tartózkodott, hogy a török ellen használandó nyerges és hámos lovakról, valamint fegyverekről sietve gondoskodjék.⁷⁾

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 33,449.

²⁾ *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 87. és 124.

³⁾ *Nagy I.*, Magyarorsz. családai, III. 334. *Heltai* (Magyar krón. 393.) Daczó Györgynek írja.

⁴⁾ *Budai*, Polg. Lex. III., számozatlan 4. l.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,862.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 20,099. és 20,108. már özvegynek írják Dóczynét, ellenben ugyanazon év első felében Dóczyt s nejét még együtt igtatják be Nyék birtokába. (Dl. 19,954.) Egyszer 1490-ben már néhainak nevezték Imre urat s özvegynek nejét, Margitot (Dl. 20,143.). Alkalmassint az ekkor meghalt Lászlóval tévesztették össze, mert Aradmegye ugyanazon ülésén kétszer ismét az élők közt említi Dóczy Imrét. (Dl. 19,614. és 19,629.)

⁷⁾ Orsz. levélt. Dl. 24,316. Általában véve az orsz. levélt. új regestrumának 92—93. kötetében igen sok adat van a Dóczy-családról.

Egykori gyámtyja,¹⁾ *Haraszthy* Ferencz boszniai és szörényi bán, Aradmegye főispánja s egyik legbüszkébb főura volt, ki azonban mohón vetette magát a birtokszerzésre²⁾ és pl. midőn 1492. Solymost és Lippát, melynek imént még kapitánya volt, zálogba vette,³⁾ némi uzsoráskodástól sem rettent vissza; úgy, hogy e miatt Corvin János 1498-ban az országgyűlésen is bepanaszolta.⁴⁾ Ugyanakkor a rendek megrótták őt Koszorú-vár elvesztése miatt s törvényt hoztak, hogy megbüntessék azt, ki ezután önhibájából juttat valamely várat az ellenség kezére. Különben úgy látszik 1478 óta, midőn már a király táborában találjuk,⁵⁾ nem dicstelenül harczolt a törökökkel, mert csálai várában sok török raboskodott. 1516-ban II. Lajos megfosztotta őt az aradi főispánságtól, sőt birtokaitól is, mert a kapzsi ember hamis pénzt veretett.⁶⁾

A Körösközben nevezetes dynasták voltak a *Massayak* és a *Czibakok*, kiknek családjai már Zsigmond idejében vagyonosak voltak ugyan, de virágzásuk kezdete szinten Mátyás idejére esik.⁷⁾ Czibak Imre már 1514-ben elhiresedett a kuruczok ellen való harczairól, részt vett 1526-ban a mohácsi csatában is; Arad vidékén 1527-ben ő verte le Cserni Jován lázadó hadát, 1530-ban hőiesen védte Budát s 1534-ben, mint erdélyi vajdát először is őt tette el láb alól Gritti, hogy nagyravágyó terveit valósíthassa.

A XV. század legjobban szereplő családai közé tartoztak a *Maróthyak*. János, a macsói bán, Zsigmondnak egyik leghíresebb hadvezére volt. Gara és Diakovár közt, 1386. szeptemberében, Mária és Erzsébet királynékat védve, megsebesülve jutott a lázadók kezei közé; a mint kiszabadult, csakhamar ismét újabb sebeket és újabb érdemeket szerzett a lázadók ellen való küzdelemben.

¹⁾ II. Ulászlónak 1494 jan. 22. rendelete szerint. Országos levéltár. Dl. 20,135.

²⁾ 1518-ban 75 faluja volt, ebből 16 Aradban,

³⁾ Münchener kir. levélt. Brand. fasc. XV. Nro 88.

⁴⁾ Hazai Okmánytár, IV. 438. és *Fraknói*, Bakócz Tamás, 71.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 18,088.

⁶⁾ *Rácz*, A zarándi egyházm. tört. 114—6. és orsz. levélt. NRA. fasc. 1660. Nro 28.

⁷⁾ A Massay-levéltár meglehetősen fenmaradt Nagyváradon ifjabb *Böloni* Sándornál, ki a Czibakokra vonatkozó adatokat is szorgalmasan gyűjti.

1392-ben Aradban Pálülését s 1403-ban már mint macsói bán, ez érdemek jutalmául kapta zarándmegyei nagybirtokait, melyeket azután ő és utódai egyre növeltek. Részt vett a törökök ellen vezetett összes hadjáratokban, míg 1415-ben Hervoja boszniai király fogságába jutott, melyből csak három év múlva, 40,000 arany forint lefizetése után, szabadúlhatott meg. Utolsó hadjárata volt az 1426-iki, midőn Dán havasalföldi vajdát újra trónra ültette.¹⁾ 1436-ban történt halála után fia, *László* kapta a macsói bánságot s aradi főispán volt már 1441. febr. 2., midőn I. Ulászló király a világosvári uradalommal jutalmazta azon szolgálatait, melyeket a Harapki *Bothos* András temesi gróf és *Sztepán* vajda, György despota világosi várnagya által támasztott lázadás leverésében tett.²⁾ Kevéssel utóbb ő fejezte be a gyulai várnak még atyja által kezdett építését.³⁾ Csak általánosságban tudjuk róla, hogy megfogadta, mire atyja, a költő szerint, esküvék:⁴⁾

«Hogy míg pogánynak karja dúl hazámon,
Kiírtok bennök annyi életet,
Míg azt nem mondod: hű szolgám, elég!»

Ez elvnek hódoltak az *Országok* is, kik közül Mihály mint kincstartó, főajtónálló s végre mint nádor szolgálta hazáját, melyet karddal védett már 1444-ben, a várnai csatában is, Mátyásnak pedig majdnem összes hadjárataiban részt vett. 1437-ben három falut kapott Aradban;⁵⁾ 1440-ben megnyerte Solymos és Lippa várak hatalmas uradalmát is⁶⁾ s 1481-ben történt haláláig, midőn javait unokaöccse, János örökölte, elég élénken érdeklődött Aradmegye iránt. Mátyásnak szintén hadvezére volt Dengeleghi *Pongrácz* János,

¹⁾ Életrajza dr. *Kardcsonyi*-tól. (Békésm. tört. társ. évk. 1—29. l.) *Vörösmarty* Marót bánja csak névleg ő; e szomorújáték czime eredetileg «Erdődi bán» volt és csupán a cenzura akadékoskodásai miatt változott. (*Gyulai*, *Vörösmarty* élete, 3. kiadás, 220. l.)

²⁾ Orsz. levélt. NRA. fasc. 957. Nro 4. és *Fábián*, id. h. I. 72.

³⁾ *Kardcsonyi*: A gyulai vár keletkezése. Békésm. tört. társ. évk. VIII. 134—5.

⁴⁾ *Vörösmarty*, Marót bán, V. felv., utolsó jelenet.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,093.

⁶⁾ Orsz. levélt. Dl. 13,597.

1475-ben Lippa egyik várnagya,¹⁾ majd erdélyi vajda, ki 1460-ban a székelyekkel Temesvár alatt szép csatát nyert a törökök ellen, részt vett Mátyás 1467. évi moldvai hadjáratában s 1476-ban húnnyt el.

Hű szolgálatainak jutalmául kapta Dobozi *Dánfy* András, Szörény egyik bánja, a maga békési, csongrádi és aradi javait,²⁾ Ripacsi *Gerdosics* Péter deák pedig 1504-ben Medgyest, mivel a végvidéken fekvő Ripacs mezővárost a törökök ellen megtartotta.³⁾

De a magyarság szemében kissé kétes értékű politikai és hadi érdemek vagy inkább érdekek is növelték az aradmegyei birtokosok számát. Láttuk már, 1439-ben mint szerezte meg a világosvári uradalmat *Brankovics* György szerb despota, kinek hintapolitikáját eléggé indokolják a körülmények s kinek a diplomatiában s a harcztéren egyaránt szomorú sorsa akkor a magyar nemzeti tőke szegényítésére, négyszáz év múlva azonban a magyar drámairodalom gazdagítására vezetett. Rövid időre ő juttatta Aradmegye büszke arisztokratái közé Veronai *Berini* Pált, István rác és bolgár császár fiát, kire Világosvár uradalmát átruházta; a szláv elem egyik legellenszenvesebb képviselője, Brandisi *Giskra* János, a felvidék réme, a zsebrákok rettegett vezére is aradi földesúr lett, midőn 1462-ben legyőzőjétől, Mátyás királytól Lippa várát kapta, hogy azután nemsokára (1464.) még dicséretet is halljon a királytól Solymosvár védelme miatt. Ugyanazon időtájban tűntek fel Csanádban és Arad nyugati részén a rác *Jaksicsok*, Nagylak, Fellak, Sasvár várak urai, kik Mátyás több hadjáratában vettek részt, kik közül István 1487-ben Dóczy Imrével együtt ostromolta Solymosvárt. — E szláv dynasták telepítései bizonyosan hozzájárultak, hogy Mátyás király híres fekete seregében aradmegyei szerbek és csehek is szolgáljanak. A király s az ő arad-zarándmegyei uradalmainak örököse évek multán s törvény ellenére ismét egy idegen lett, Brandenburgi György, kinek kapzsisága nélkül e vidéken talán nyom nélkül vonúlt volna el a parasztháború.

De a kisebb, törzökös nemesség is erélyesen részt vett a török ellen való harczokban. 1464-ben *Erdőhegyi* Miklósnak a

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 17,666. és 18,791.

²⁾ *Pesty*, Szörényi bánóság, I. 287.

³⁾ Münchener kir. levélt. Brand. fasc. XXVII. Nro 14.

török fogságból való kiváltása végett 800 arany forintot kellett összehoznia a családnak.¹⁾ Ugyanakkor juthatott fogságba Nadaby Erzsébet is három gyermekével, mert a megszorodott férj és atya, Neczpáli Balázs, 1465-ben 200 arany forinton már elzálogosította Bethlen-Össyt, hogy őket kiválthassa.²⁾ S Aradnak ezen pusztulása, úgy látszik, annyi ember szabadságába került, hogy Gerlai *Ábrahám*fy Tamás 1469-ben is egészen méltatlankodva nevezi török módnak azon eljárást, melyet békésmegyei falvainak dülésében s a jobbagyok elhurcolásában a simándiak és gyulaiak követtek.³⁾ De abban is része lehetett az arad-zarándi nemességnek, hogy 1498-ban a csálai vár börtönei viszont török rabokkal teltek meg.

Hogy a pártviszályok sem kímélték meg Aradot s a hűtlenség vagy nyílt lázadás esetei nem voltak igen ritkák, azt az eddigiekből is észrevehettük. A magyar középkor utolsó másfél századából különösen érdeklő Arad helytörténetét 1386-tól 1397-ig a *Laczk-fyak* lázadó magaviselete Mária és Zsigmond ellen; a XV. század első éveiben *Seléndi* Alberté, melynek Demeter világosi várnagy és zárándi főispán (1404—1407) a fölkelő úr elfogásával és kivégzésével vetett véget; 1437-ben az erdélyi parasztok fegyverfogása, melynek ügyében az erdélyi nemesek, székelyek és szászok a Fehér-Körös mellett levő Kápolnán tanácskoztak.⁴⁾ 1440-ben a *Botos* András temesi gróf által Erzsébet királyné érdekében I. Ulászló ellen kezdett lázadáshoz *Sztepán* világosi várnagy s *Hagymásy* László, Solymosvár ura is csatlakozott. Sztepánnak ura, *Brankovics* György, Hagymásy pedig személyesen, mint hűtlenek, jószáguk elvesztésével lakoltak. — 1457-ben Arad- és Zárándmegyében, hol a szomszéd Hunyaddal együtt a Hunyadiak törzsbirtokai feküdtek, nevezetes tápot nyert *Hunyadi* özvegyének és *Szilágyi* Mihálynak az esküszegő V. László ellen intézett fölkelése; az ellenpárton levő *Rozgonyi* János tárnokmesternek a Maroson sőt szállító hajói közül ötöt Lippánál le is foglaltak Szilágyi emberei.⁵⁾

¹⁾ Müncheni kir. levélt. Brand. fasc. XXV. Nro 48.

²⁾ Századok, 1875. 240.

³⁾ Müncheni kir. levéltár. Brand. fasc. XXVI. Nro 12.

⁴⁾ *Horváth*, Magy. Tört. II. 513.

⁵⁾ Orsz. levélt. Dl. 15,423.

Két évvel utóbb, mint láttuk, Szilágyi saját öccse, Mátyás király ellen lázadt fel, midőn világosvári fogságából kiszabadulván, párt-híveivel rakatta meg Világosvárat. — 1465-ben *Illyey* Dénes hűtlenség következtében vesztette el Zádorlaka uradalmát,¹⁾ melyért utódai, a Dienessyek, éveken át pereltek a Dóczyakkal. 1473-ban, talán az 1471. évi pártütésben való részvétele miatt, *Erdőhegyi* Miklóst és Andrást érte hasonló sors,²⁾ a mennyiben ősi fészköket, Erdőhegyet is elveszítették, 13 más birtokukkal együtt. 1487-ben a kegyvesztett *Bánffyak*-tól Aradmegye haderejének fölhasználásával akarta visszavenni Mátyás király Solymos és Lippa várakat. A XVI. század elején az 1498 óta, Koszorúvárnak török kézre jutásától kezdve, gyanús *Haraszthy* Ferenczet hamispénz-verés és egyéb okok miatt nyilvánították hűtlennek.

E jobbadán elszigetelt eseteknél azonban sokkal fontosabb az 1514. évi parasztháborúnak Aradmegyére vonatkozó története, melyben a megye főurai, nemesei kiválóbb részt vesznek az elkeseredett jobbágyságok ellen való harcokban, noha itt is van rá eset, hogy az urak a fölkelők oldalán harcolnak. E szomorú hadjárat ide vonatkozó igen érdekes részleteit azonban, czikkem igen is hosszúra terjedvén, annyival inkább mellőzhetem, mivel — levéltári adatok nyomán — máshol már feldolgoztam.³⁾

A parasztháborút gyorsan követte, 1527-ben, Fekete Iván czár, majd 1532-ben Balintics Sztevo ráczainak lázadása, melynek végső jelenetei Arad vármegyében játszódtak le; 1552 óta pedig török hódoltság volt Aradvármegye és 1556 óta Zaránd nagy része is. Az ellenség benlakott s a végvárak őrsége örökös éberségre, örökös küzdelemre volt kárhoytatva. E szünet nélkül való háborúskodásról már összefüggőbbek az adatok s egyetlen századról többet mondhatni, mint a mennyit Arad vármegye katonai életének első hetedfél századáról írhaték. Azonban ily törmelékeket is föl lehet használni a magyar hadtörténelem megalkotásánál. E tudat bátorított közlésökre.

MÁRKI SÁNDOR.

¹⁾ Orsz. levélt. Dl. 16,594.

²⁾ U. o. Dl. 17,415.

³⁾ «Dósa György korából» czímmel a Századokban, 1887. 193—209. l.

EGER OSTROMA 1552-BEN.

A császári és királyi hadi levéltár okiratai fölhasználásával.

Mielőtt Eger várának Dobó István általi védelmét leírnók, — azt a hősiés védelmet, melyben Dobó a magyar név örök dicsőségére Szulejmán seregének alig számbavehető erővel ellenállni tudott s melynek jelességét még a török történetírók is beismerni kénytelenek — néhány szóval vázolni akarjuk az okokat és eseményeket, melyek a háborút előidézték, s Eger várának ostromát megelőzték.

Köztudomású, hogy Martinuzzi György az erdélyi vajdaság, az esztergomi érsekség és a bibornoki kalap elnyeréséért a gondviselésére bízott fiatal János Zsigmondot s ennek anyját, Izabellát elárúlta, és a török főnhatóság alatt álló Erdélyt a magyar királylyá választott I. Ferdinánd kezeibe játszotta.

Természetes dolog, hogy Martinuzzi e lépése a büszke Szulejmánnak elég ok volt arra, hogy az 1547-ben öt évre kötött fegyverszünetet megtörje.

Rövid idő múlva az ellenségeskedések megkezdődtek, habár csak igen csekély eredménnyel.

Mehemed béglerbég, a nélkül, hogy nagyobb ellentállásra talált volna, Lippát s még néhány más várost megszállott. Ostrom alá fogta a bég Temesvárt is, de ezt Losonczy István hősiel védelmezvén, Szokolovics Mehemed végre is kénytelen volt elvonulni, annál is inkább, mivel zúgolódó seregei a telet táborban tölteni vonakodtak. (1551 október 27-én.)

Ferdinánd királynak Castaldo és Pallavicini tábornokok által vezetett spanyol-német, és Martinuzzi erdélyi magyar hadserege a hadműveleteket csak akkor kezdték meg, midőn az ellenség már eltűnt volt, és Lippa bevételén¹⁾ kívül más eredménnyel nem dicsekedhettek. Az álnok Castaldo és a ravasz Martinuzzi nem férhetek meg együtt; Castaldo, meg nem értvén az eszes bibornok politikáját, őt Ferdinánd előtt bevádolta s a fondorlatok végre Martinuzzi Györgynek a király meghatalmazása alapján végbement meggyilkolásával értek szomorú, sötét véget (1551 december 17-én).

Ez eseményekkel végződött az újonnan kitört török háború első éve, és megkezdődött a magyar hadtörténelemre oly nevezetes 1552-ik év.

Ferdinánd király jól tudta azt, hogy a kevély török szultán Erdély elvesztését egyrészt, Lippa megvételét másrészt nem egy könnyen fogja feledni, sem bosszúlatlanul hagyni.

Ferdinánd tehát ezt előre látva, a törököket hadkészen akarta fogadni.

A magyar országgyűlés az esetre, ha a király személyesen, vagy pedig a király fia: Miksa, állana a sereg élére, nemcsak nagy pénzbeli segítséget, hanem még az általános fölkelés kihirdetését is megszavazta.

Erdély vajdájává somlyói Báthory András²⁾ neveztetett ki. Szapolyai János özvegye, ki ez időben Kassán lakott s az ország békejét könnyen megzavarhatta volna, a hadszínhelyről, hozománya egy részének megtérítése után, eltávolított.³⁾

A német császár, a német birodalmi hercegek, valamint a lengyelek segélyadás végett megkerestettek, de eredmény nélkül. A király sem fivéréből, V. Károly császártól, sem a német biro-

¹⁾ Lippa bevételéért Castaldo János különösen megdicsértetik Cs. és kir. hadi levéltár. 1551, 11. Fasc.

²⁾ Báthory a magyar csapatoknak több ízben fővezére volt. 1550-ben ama seregnél volt, mely Salm alatt Szolnoknál (szept. 10-én) állt; később azonban Castaldo beleegyezésével a temesi és torontáli várkastélyok átvételével bízott meg. Czímei közt a «temesi gróf» czímet is viselte.

³⁾ Izabella, midőn Kassáról Lengyelországba távozott, Ferdinánd királytól évi 25,000 forint özvegyi díjat kapott.

dalmi rendektől segélyt nem nyerhetett, miután a vallási háború Németországban 1551 október 5-ike óta ismét megújult.

Ez előre nem látott események folytán, melyek a dolgok menetére Magyarországon sem maradhattak befolyás nélkül, úgy Ferdinánd, mint fia Miksa, akadályozva voltak a magyar hadszínen megjeleneni, s így az ígért, de e föltételhez kötött általános fölkelés egybehívása is elmaradt.

A lengyelek is a királyuk nővérével, Izabellával, való bánásmód által megsértve, nyugodtan és részvétlenül maradtak.

Időközben az Izabella-párt hívei, Fráter György alattomos meggyilkolása, továbbá Castaldo példátlan kegyetlenségei folytán, új erőt gyűjtöttek; a betegeskedő Báthory sem felelt meg a hozzá, mint erdélyi vajdához kötött reményeknek.

Így tehát a szegény, nagyobbára török kézben levő Magyarország, katonák, pénz és egység nélkül, az ellenségnek martalékul volt odavetve.

De mindezek daczára két vitéz magyar vezér, Tóth Mihály és Nagy Ambrás, 5000 hajdúval és néhány száz német lovassal a hadjáratot a török ellen megindította az által, hogy február 24-én éjjel Szegedet meglepőleg megtámadta. De e bátor tett a fosztogatásra és dorbézolásra vetemedett hajdúk vigyázatlansága miatt szerencsétlenséggel végződött, mert egy Buda felől előnyomuló török segélyhad¹⁾ a támadó csapatot, mely különben hőiesen védekezett, majdnem teljesen megsemmisítette. Tóth Mihály maga, 20 hí emberével csak a Tiszán átúszva menekülhetett meg. (Márczius 10-én.) Ugyanigy jutott Nagy Ambrás is a Tiszán át biztos menedékhelyre.

Ez eseményekkel egyidejűleg Szulejmán vad csapatai három irányban közeledtek Magyarország felé.

Éliás, a Havas-Alföld vajdája, 50,000 emberrel a töröcsvári szoroson át Erdélybe tört be, és azt Szebenig és Háromszékig pusztított. De miután Édenfy László a közel fekvő várakból az őrseget összegyűjtven, azt magához vonta, az oláhok megfélemlítve tetemes veszteségekkel visszavonultak.

¹⁾ Chisz bég Ali pasával galamb pósta útján tudatta a veszélyt. Hammer «Az oszmán birodalom története». II. kötet 218. lap.

Több sikerrel működött az anatóliai pasa, Ahmed, ki 16,000 válogatott harczossal, 100 tábori- és 16 ostrom-löveggel a Tiszán Titelnél átkelven, ellenállás nélkül Temesvárig hatolt s azt ostrom alá vette. A magára hagyott várat sem Losonczy István¹⁾ katonai erélye, sem az ostromlottak bátorsága meg nem menthette. Egy havi ostrom után a város megadásra kényszerítettett. Ahmed, adott szava daczára, a védőket mind fölkonzoltatta, így bosszúlván meg Lippa megvételeét és Lippa parancsnokának, Ulemán pasának Balassa Menyhért által áruló módon történt megtámadtatását. Temesvár eleste (1552 július 26-án) a közelében fekvő megerősített helyek elestét is maga után vont; alig néhány nap alatt Karánsebes, Lugos, Lippa,²⁾ Solymos a törökök kezében voltak.

Ali, a budai pasa, a harmadik támadó sereg vezére, nem kevésbé volt tevékeny és szerencsés.

Budáról kiindulva, rövid küzdelem után³⁾ hatalmába ejtő Veszprémet (június 1-én). Később, július hóban, Ali pasa az ország északi része felé fordult és a hősiessen védelmezett Drégely várát rohammal bevette (július 6—9.).

Szondi, Drégely védőjének, dicsőséges példája azonban, sajnos, nem volt hatással a többi várak gyáva őrségeire, és Szécsény, Gyarmath, Salgó, Hollókő, Buják és Sághegy verontás nélkül, részint Ali, részint Mohamed pasa kezébe kerültek.⁴⁾

Ezek után Ali pasa a hirtelenében összegyűjtött német zsoldos hadsereg parancsnokát: Teufel Rézmán győri kapitányt és

¹⁾ 1551 augusztus havában Izabella tanácsadójának Petrovicnak utasítást adott, hogy Temesvár, Becse és Becskerek a császári biztosoknak átadassanak, és kétségtelen, hogy Losonczy nemsokára Temesvár parancsnokává neveztetett ki és főkapitányi ranggal birt, miután egyidejűleg Miksa főherczeg helyettesének címét viselte. Dr. Szentkláray «A becskerei vár». 24. lap.

²⁾ Ez most Aldana gyáva szökése folytán harcz nélkül került a török kezébe.

³⁾ A hajdúk úgy ezen a napon az üldöztetés alkalmával, mint később a Szt-Miklós és Zsámbok melletti összeütközéseknél derekasan viselték magukat.

⁴⁾ Istvánffy, lib. XVIII. Ascanio Centorior, pag. 203.

guntersdorfi bárót támadta meg, ki 8—10,000 emberével Ferdinánd parancsára Léváig nyomult elő, hogy Ali és Arszlán pasák diadalútját megakassza.

A két sereg Palást¹⁾ mellett ütközött meg; az elbizakodott Teufel a csatát a kíséretében levő tapasztaltabb magyar vezérek tanácsai ellenére, kik mindenek előtt a Füleknél álló magyar fölkelő nemesség 7000 főnyi seregével való egyesülést javasolták, elfogadta.

A csata szerencsétlen véget ért. Néhány löporos kocsi fölrobbanása folytán Detrich német dandárában zavar keletkezett, mely annak megfutamodását, azután pedig az egész német-olasz-morva sereg teljes feloszlását vonta maga után. Teufel, valamint Pallavicini 4000 emberrel és 40 zászlóval fogságba jutottak (aug. 8-án).

Így tehát az ország nagy része ismét a török kezeibe került; Ferdinánd egyetlen hadserege, mely az ellenséget talán föltartoztathatja vala, szétfutott,²⁾ míg ugyanez idő alatt a két testvér-uralkodó — akkor Európának leghatalmasabb urai — a német protestánsok által Passauban a vallási türelmesség aláírására kényszerítettet.

A győzelmes törököknek útját állani nem volt mód és Erdely is, a háború főczélja, még ebben az évben hatalmukba esett volna, ha Ahmed haladék nélkül eme rosszúl védett ország ellen fordul.

Szerencséjére Erdélynek és az egész kereszténységnek a török vezér, Ali pasa, saját hiúsága és oktalan remények által elvakítva, előbb néhány kisebb vár és erősség megvívását határozta el, melyek védő őrsége őt kitöréseivel időközönként nyugtalanította.

Tervének az Erdélyre készülő Ahmedet is megnyervén, a két török hadsereg a jól megerősített, élelmi szerekkel és fegyverekkel

¹⁾ Némely író hibásan *füleki* csatának nevezi ez ütközetet, a szlávok Plechovits v. Palást mellettinek. Füle csak angusztnus 11-én, tehát 3 nappal később esett el, mint a Palást mellett csata történt, a tévedés tehát kétségtelen.

²⁾ Meglehetősen elkésve — október 14-én — az összes főpapok, bárók, főkapitányok és várnagyok királyi parancscsal (mandatum) a megszökött zsoldosok elfogására és kiszolgáltatására utasítottak. Cs. és kir. hadi levéltár 1552. Fasc. VIII.

bőven ellátott Szolnok alá vonúlt s azt — miután a várórség gyá-ván megszökött — 1552 szeptember 2-án elfoglalta.

A török vezérek figyelme ezután a már rég birni óhajtott Eger¹⁾ vár és város felé fordúlt. Ali pasa győzelemittas seregét mindenek-előtt oda kívánta vezetni.

Eger katonailag fontos pont, Felső-Magyarország kulcsa volt, bár az akkori első rangú várak közé nem volt számítható. A Mátra hegység egy bájos dombjának oldalába építve, a természet csak azon részének adott némi támaszt, mely a várost és a völgyet gyorsan átfolyó Eger folyónak van fordítva. A többi oldalon a szomszéd magasabb hegyek²⁾ dominálják a várost, a lövegeknek gyors és könnyű sikert biztosítva. Perényi Péter eme magaslatokat néhány erődítési művel látta el, melyekre később még visszatérünk.

Eger (Agria) keletkezése a homályos múltba nyúlik vissza. Már a Krisztus utáni harmadik században mint püspöki székhely említetik;³⁾ egy «testimonium martyrii» Kr. u. 250 évvel kiállítva, «Episcopus ab Agria» aláírást viselt.

Magnius és Ptolomeus földrajzai szerint Cadanum, vagy Casinumnak hívatott volna.

Az Egür folyó, melytől a város valószínűleg nevét kapta, Morva-Hunniában feküdt.⁴⁾

A *Névtelen jegyző* szerint «Árpád népét az Egür vize mellé vezette és ott táborba szállt».

István király 1009-ben püspöki székhelyet alapított Egerben és azt falakkal vétette körül, a mi mindenesetre azt bizonyítja, hogy a városnak már akkor tekintélyesnek kellett lennie. A vár is állt már az ő idejében⁵⁾ s István király több ízben lakott is ott.⁶⁾

¹⁾ A törökök Eger elleni gyűlölete leginkább onnét származott, hogy a várból folytonos és erőteljes kitérések történtek a török területekre, melyek Ali pasát gyakran fölzavarták; e kitéréseket még maga a király is helytelenítette.

²⁾ Ezeken már 1400-ban üzték a szőlőtermelést.

³⁾ Pethő Gergely krónikája 2. rész.

⁴⁾ Mások szerint a város az Agrianusoktól, kik a Rodope hegységről vándoroltak be, kapta volna nevét.

⁵⁾ Bombardi Topografia Magni Regni Hungaria libro 6. cap. 6.

⁶⁾ Korabinski, Hist. geograph. Lexicon.

A tatárok betörése alkalmával (1241) a város elpusztított, de a vár fönmaradt,¹⁾ a mit kétségtelenül jól megerősített voltának köszönhetett. Béla király visszatérte után (1261) a város részben újból fölépítettet és árkokkal, valamint falakkal vétegett körül.

Zsigmond uralkodása alatt Rozgonyi püspök a várat a föllázadt Debrő István kezeiből elvenni akarván, azt körülzárta. 1406-ban a várost maga Zsigmond király is meglátogatta.

Nehéz és szomorú idők következtek be Eger lakóira Giskra működése alatt, ki Telefuz János által a várost fölgújította. A husziták uralma 28 évig tartott.

Mátyás király ismételen tartózkodott a városban, így 1459, 1461-ben; 1468-ban pedig itt országgyűlést is tartott.²⁾

Dóczy Orbán püspöksége alatt azonban, 1491-ben, a várost már sem sánczok, sem falak nem övezték.³⁾

Három évvel később, 1494-ben Ulászló meglátogatta azt.

A Dózsa alatti parasztlázadás Egerbe is pusztulást vitt, mivel annak egyik vezére, Barnabás, 1514 áprilisban a várost porrá égette.

A mohácsi vész után Salm gróf alparancsnoka, gróf Hardegg, midőn 1527-ben a város bevételére küldetett, a várat pusztán és elhagyatva találta.

Később Bodó Ferencz és Érthy Ferencz, Szapolyai János vezéreinek, a vár bevétele könnyű dolgot adott, mivel már sem tornyokkal, sem bástyákkal nem birt.⁴⁾

Három év alatt, 1527-től 1529-ig, háromszor került Eger Szapolyai tulajdonába.⁵⁾

Eger sorsa azonban továbbra is ingadozó maradt. A város e közben mindjobban elpusztúlt s hogy pusztulása mily nagy lehetett, mutatja azon körülmény, hogy 1537-től 1539-ig sem Zalaházy Tamás püspök, sem utóda, Frangepán Ferencz gróf, ott nem lakhattak.

¹⁾ Rogerius, Canonicus Magno Varadini.

²⁾ Palma, Not. Rerum Hungariæ tom. 2.

³⁾ Bonfin, pag. 685.

⁴⁾ Gasp. Ursinus Lib. 5, pag. 43.

⁵⁾ Pray, Epistolis Procerum. tom. 1., pag. 357.

Perényi Péter alatt, ki maga is értett az építészethez, keletkezett a legtöbb erődítés és építkezés. Kapitánya, Varkocs Tamás, már 1541-ben egy bástyát építtetett, mely azontúl annak nevét viselte. Perényi maga a várat egy külső és egy belső részre osztotta, melyet erős földhányással véttetett körül oly formán, hogy a két részt csak egy híd és egy kapu kötötte össze, a mi még manapság is kivehető. A régi templom szentélye fölé egy sarok-tornyot emeltetett, és a városba dél felől vezető kapu: a *Sötét kapu* fölé, mely egy fölvonó hiddal volt ellátva, egy kőtáblát illesztetett be a következő fölírással: «Hæc nova constructio hujus arcis Agriensis cœpta per Petrum de Perên comitum Perpetuum comit. Abaujvariensis ect. ect. festum Sti. Georgii 1542.»¹⁾

Egy királyi parancs szerint, 1548 december 20-áról keltezve, a püspöki jövedelmekből mindenkor 150—200 embernyi helyőrség volt Egerben fönntartandó. Hogy ezen parancs azonban rosszúl, vagy egyáltalán nem teljesítettet, kitűnik Dobó István 1550 aug. 20-án kelt jelentéseiből, melyeket a kormányhoz Pozsonyba küldött,²⁾ valamint Verancsics Antalnak Oláh Miklós püspökhöz ugyanez év szeptember 26-án és 28-án intézett leveleiből, melyekben világosan és tisztán ki van mutatva, miféle kiegészítés kellene Egernek védő őrségben, élelmi szerek s más szükségletek dolgában. Különösen kiemeltetik e levelekben, hogy a várfalak és lakóházak rendkívül elhanyagolt állapotban vannak.

Verancsics a katonáknak a várban és városban véghezvitt garázdálkodásairól is panaszkodik és azt mondja: «ha a püspök ide jönne, a pásztorbot helyett a kardot kellene kezébe vennie»; még a templomnak egy része is bástyává alakíttatott át, mely most a *Dobó-bástya* nevet viseli.

Eger ostroma, Istvánfi és mások leírásai szerint,³⁾ azt mu-

¹⁾ Megfoghatatlan dolog, hogy 1806-ban az akkori érsek, Fuchs Ferencz, a kapu lebontása alkalmával ez emléktáblát eltávolíttatta s azt befelé forlított írással üvegházának ajtaja fölé helyeztette.

²⁾ Miután a király gyakran tartózkodott az országon kívül, egy kormányt állított föl, mely az ország főnemességéből állott; köztük volt Oláh Miklós, egri püspök kancellár is.

³⁾ Eger váráról egykorú tervrajzot szereznem nem sikerült; csak egy 90 évvel későbbi, 1642-ből származó rajz került a kezembe, mely Star-

tatja, hogy a belső várat háromszoros fal vette körül, melyek közül a középső négy kiszögelléssel birt és lőrésekkel volt ellátva. Három kapu vezetett ezekbe, melyek közül, Vályi szerint,¹⁾ egy az északi oldalon volt.

A külső vár, mely még elszakadás esetén is a belsőnek védelmére szolgált, Alexandrina²⁾ (Sándor) várnak hívatott és sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint a belső. Jelenleg a szép sánczváros terül itt el, mely kettős fallal volt övezve s janicsár-sáncznak is hívatott.

A város külső kerítése a várfalakhoz csatlakozott.

A külvárosban a Chaby (talán helyesebben Chappi) nevű, bástyával ellátott torony emelkedett.

A magaslatokon szétszórta egyes tornyok (Rondellák) voltak; így egy nagyobb gömbölyű torony, a hegyoldal szögletében napkelte felé, és egy másik a régi kapu fölött.

A Szolnok előtt álló nagy számú török sereg Eger bevételére bizton számított; de a két derék várkapitány: *ruszakai Dobó István*³⁾ és *Metskey István*⁴⁾ rettentetlen bátorsága, fáradhatatlan tevékenysége, kitartása minden hiányt pótol, minden akadályt elhárított és így a törökök reményeit meghiúsította.

Sem Ferdinánd király, sem Oláh Miklós egri püspök, kinek a vár három év előtt adatott át, nem voltak azon helyzetben, hogy

hemberg Camillo herczeg efferdingi gyűjteményéből kölesönképen a cs. és kir. hadi levéltárban Bécsben van elhelyezve.

¹⁾ Tudományos gyűjtemény 1826. év. Eger viszonyai. — Gorove László 4. kötet.

²⁾ Hogy ez elnevezés talán Sandrini Ferencztől származnék, ki állítólag a védelemben részt vett, kétséges; mi nem tartjuk valószínűnek, miután Istvánffy 9. könyvében őt a többi vezérférfakkal egyetemben, úgy Desewffy Ferencz, Keglevich György, Rátkay Pál, Dombay Mihály, Zarkondy Pál, Székely Miklós, Trax István, Jagosich Ferencz, Matuska Sebestyennel, mint Teufel seregében lévőket sorolja föl.

³⁾ Dobó István már 1550-ben csapataival Salm által Szolnokra rendeltetett, hogy az erődítési munkálatok megkezdését fedezze és támogassa. Szendrey. Szolnok eleste 1552. Hadt. Közlemények 1889. 2. füzet, 124. lap.

⁴⁾ Metskey neve az okmányokban először 1545-ben fordul elő; 1551-ben Zay Ferencz visszahívása után ő kapta a második kapitányi tisztet. Istvánffy Netskeynek nevezi.

tetemesebb segítséget küldjenek,¹⁾ a Szikszó mellett összegyűlt megyei bandériumok pedig a támogatást kérő Mecskeynek gúnyosan azt válaszolták, hogy ha a várak jövedelmeit elfogyasztani tudták, tudják azokat megvédeni is.

De a két kapitány ismételt sürgetésére és kérelmére mégis néhány hazafias érzelmű és gondolkozású megye, város, egyházi és világi főúr segítségével sikerült megnyerniök.

Tinódi adatai szerint beérkeztek:

Pethő Gáspár	40	lovassal.
Zoltay István	40	„
Bornemissza Gergely, más néven Deák	250	gyalogossal.
Bolyki Tamás, Borsod megye	50	„
Kozon Farkas, Abaúj megye	50	„
A két Perényi, Ferencz és Mihály, Nagy Barnabás alatt	25	„
A kassai kapitány György, Kende Bálint alatt	50	„
Regéczről, Fekete Valentin alatt 64 drabant és	64	„
A szabad városok, Lökös Mihály alatt	100	„
Báthory György, Nagy Pál alatt	30	„
A jászói prépost, Jászói Márton alatt	40	„
Sáros megye, Bor Mihály alatt	76	„
Szepes megye, Szentzi Márton alatt 40 drabant		
Ung megye, Szalokai György és Nagy Imre alatt	18	„
Homonnay Gáborné Gabriella asszony, Somogyi Ferencz és Nagy Tamás alatt	25	„
Figedi János	27	lovassal.
Gömör megye, Kiss Péter alatt	50	gyalogossal.
A Kassáról Szolnokra szánt csapatból, Blasko Antal és Zadornik Ambrus alatt, Egerben maradt	250	„
A Karthausiak a város mellől	4	„
<hr/>		
Összesen 104 drabant, 107 lovas, 1081 gyalogos.		
Ehhez számítandó még az állandó védő őrség	200	„ 200 „ — „
továbbá az urak által behívott ispánok, lövészek, vadászok stb.	110	„
<hr/>		
Összesen 304 drabant, 307 lovas, 1191 gyalogos.		

Dobó ezenkívül még 13 orvost, két papot, Bálint és Márton papot, hívott be, — továbbá 7 kovács, 5 ács, 4 molnár, 8 mészáros, 14 pék és 180 paraszt maradt a városban.

¹⁾ A király augusztus 25-én megparancsolja, hogy az Eger és Csábrágh felé küldendő 200 gyalogos útnak indítandó. Csász. és kir. hadi levéltár, 1552.

A káptalan drabantjai még zsoldért sem akartak a várba hurczolkodni; sokan meg is szöktek; Tinódi számukat 67-re teszi.

A fegyveres védők száma tehát mintegy 1800-ra tehető.

Dobó bölcs előrelátással a várost a környékről elegendő élelmiszerral és a védelemhez szükséges anyaggal látta el, miben Pethő János¹⁾ királyi főpohárnok és élelmező-biztos nagy segítségére volt.

E csekély számú, de hősies, halálra szánt kis csapat várta a 150,000, mások szerint 180,000 főre rugó török sereget, Ahmed és Ali pasa alatt, kikhez a többi bég és pasa is csatlakozott; nevezetesen: Hanivár Belgrádból, Arszlán Székesfehérvárról, Dervis Pécsről, Mehemet Szendrőről, Musztafa Szegedről, Veli Hatvanról, Kamber Illiriából, Ulemán Boszniából.

Kémek és portyázó csapatok által igyekezett a körültekintő Dobó az ellenség mozdulatai és tervei felől lehetőleg pontos tudomást szerezni; a vett hírekből kétségtelenné vált, hogy a törökök már a legközelebbi napok alatt Eger falai alá érkeznek.

Pethő Gáspár, Fekete János, Figedi János és Zoltay az ellenség kipuhatolására néhány lovassal és 90 gyalogossal egész az isaszeghi erdőig — Gödöllő felé — nyomultak, hol Arszlán bég elővédjének közeledéséről hírt vettek. Egy jól választott lesállásból a közeledő törököket meglepték, s azokat szétvervén, dús zsákmánnyal megrakva, minden veszteség nélkül tértek vissza Egerbe.

Ahmed Dobót még Szolnokról²⁾ fölszólította, — személyes szabadságát, tulajdonának biztonságát ígérve — hogy a várost adja föl.

Midőn Dobó ez írást a várpiaczon az összegyűlt katonák előtt fölolvasta, mind egyhangúlag megesküdtek, hogy ha még egy második levél érkezne, az olvasatlanul elégettessék, és halál érje azt, a ki bármikép is az ellenséggel alkudozásokba bocsátkoznék.

Ezután az őrségek parancsnokaikkal együtt fölállították.³⁾

¹⁾ Pethő Gáspár testvére.

²⁾ Istvánffy Lib. IX. azt állítja, hogy e levél Tihamér várából 1552 szept. 5-én küldetett el.

³⁾ Paxy Tamás és Nagy Orbán (100 emberrel) ama kaput védelmezték, mely a két várat összekötötte.

Mecskey a belső, Bornemisza a külső vár védelmét vette át.

Az egésznek vezetésén kívül még a különböző lövegek irányának meghatározása is Dobónak tulajdonítottatik; a lövegek kezelésére parasztokat alkalmazott, mivel összesen csak 9 tüzér állott rendelkezésére.

A szolnoki fölszólítást nemsokára a török sereg útnak indítása követte.

Szeptember 9-én már egyes török csapatok mutatkoztak Maklár környékén; a következő napon, szeptember 10-én, Ali pasa mintegy 25,000 ember élén, Arszlán béggel együtt, megjelent a város előtt; Arszlán a Mária-templomnál a külvárosban négy nagy löveget állíttatott föl a vár ellen.

Szeptember 11-én reggel Ali Fény-Némethhez ért, honnan csapatait Királyszerék felé,¹⁾ északon pedig az Eger folyó balpartján előre tolta és így a várost egyik oldalról körülfogta. A janicsárok a maklári kapu előtt táboroztak.

Ahmed és Mohamed azonban az egri völgyben és a Szent-Egyed hegyen ütötték föl sátraikat.

Ezeket látva, Dobó a várbeli építmények könnyen lángot fogó tetőit lehordatta és a vesszőfonatokból álló földsánczokat, melyek a védelemre amúgy sem voltak alkalmasak, fölgújtatta, nehogy azokat a támadók fölhasználhassák.

Kilencz ágyúlovással, a legnagyobb méretű lövegekből, kezdte meg Ali pasa még ugyanaz nap (szeptember 11-én) a vár lövetését.

Két nap múlva, mialatt közelítő művek építésével volt elfoglalva, Ali a várat a Királyszerék magaslatán emelt, közelebb fekvő földművekből kezdé lövetni. Dobó lövegei viszonzták a tüzelést; irányuk oly jó volt, hogy miután a törökök soraiban tetemes kárt okoztak, azokat a tüzelés megszüntetésére kényszerítették; a tüzelést ekkor Dobó is meglassítá, mert löporkészletével takarékosan

Vitéz István és Gyulai György 125 emberrel az Alexandrini (Sándor) bástyánál állott.

A külváros védelme a toronyig, 90 emberrel, Rhédey és Parnus Dénesre bízott; a többi pontokon Teghe Pál és Garsei Benedek állottak 140 emberrel. Istvánffy Lib. IX.

¹⁾ Innen szemlélte István király állítólag az általa kezdeményezett építkezések folyamatát.

kelle bánia. Az ostrom teljes erővel azonban csak a főserég működésbe lépésével indult meg.

Az ostrom ötödik napján, *szeptember 16-án*, a törökök a várost teljesen körülférfolták és Almagyar,¹⁾ Tihamér és Kis-Tállya helységeket megszállották.

A bécsi udvar részéről, szeptember 11-én és 16-án kelezve, tudósítás küldetett, hogy Eger segélyére két zászlóalj cseh zsoldos fog küldetni.²⁾

Az ostromlottak, kik idáig még lovaikat az Eger vizében itathatták, kénytelenek voltak most a várost teljesen odahagyni, mire a törökök azt megszállván, *szeptember 19-én* három nagy (köztök egy 55 fontos) és 11 kis lövegből a temető felől a lövetést újból megkezdtek. — Az ostromlottak közül sok vitéz elesett, de ez a többieket csak annál nagyobb bátorságra és kitarásra lelkesítette: a megrongált falak éjjel kijavítottak, újak emeltettek; vas kapcsokkal összekötött gerendák, földdel töltött hordók új védő műveket alkottak és az újonnan hányt földsánczok az egész napi tüzeléstől kimerülteknek biztos menedéket nyújtottak.

A legnagyobb károkat Arslán bég lövegei, melyek a Mária-templomnál állottak, okozták, mivel Dobó lövegei ezeknek mit sem árthattak.

Dél tájban a vakmerő Zoltay és Pethő kirohanást kísérlettek meg, még pedig igen jó sikerrel; a kirohanó vitézek a templom melletti kolostort megrohanták, a meglepett török tűzereket szétverték, az ágyúk csöveit beszegezték, a lövegtalpakat elpusztították, és még mielőtt a janicsárok megérkeztek volna, csekély veszteséggel ismét visszavonultak.

A várat még további nagy veszedelem fenyegette az által, hogy a törökök azt szünet nélkül tüzes golyókkal és nyilakkal árasztották el, különösen az élelmi raktárak és istállók tájékán. Ennek folytán Dobó kényszerítve volt ezen épületek tetőit lehordatni, a földhalmozott gabona-, széna- és szalma-készlet nélkülözhető részét pedig maga fölgújtatni; a még fönmaradó készletet elásatta, vagy nedves bőrökkel takartatta be.

¹⁾ Almagyar helység jelenleg a maklári utca által a várossal össze van kötve.

²⁾ Már nem juthattak be a várba. Cs. és kir. hadi levéltár.

Midőn Ahmed arról értesült, hogy a vár falain már három helyen rés van löve, annak őrségét ismét megadásra szólította föl, de az, esküjéhez híven, nem is válaszolt. Erre a törökök általános rohamot rendeltek el.

Szent Mihály előtti éjjelen, *szepember 28-án*, a török sereg legkiválóbb csapatai a várhoz legközelebb eső műveknél csendesen gyülekeztek.

A hajnal szürkületével dobpörgés, sípok üvöltése, trombiták harsogása és lövegek dörgése hirdetéik az ostrom kezdetét, mely az északi oldalon, hangos «Allah» kiáltásokkal, a győzelem biztos reményével indult meg. De úgy itt, mint később a sarok-, vagy Bolyki-bástyánál¹⁾ a törökök visszavettek. A kétszer visszavert, körülbelül 27 zászlóaljából álló török sereg annál nagyobb dühvel tört az Ó-Kapu ellen. A véres küzdelem sokszor megújulva ingadozik, míg a sebesült Pethő végre is kénytelen a tornyot az ellenség kezeiben hagyni; a janicsárok örömrivalgással tűzik lobogójukat a véráztatta falakra és a vártérre szorított magyar őrséget lekaszabolják. Hiába igyekszik Bornemisza, ki övéivel a Bolyki-bástyától győzedelmesen közeledik, az ellenséget ismét kiűzni; a törökök megtartják a vérrel és halállal szerzett helyet és most már a külső várat is pusztulással fenyegetik. De ekkor Dobó összes lövegeit ezen fontos pont felé irányította. Az ingadozó torony hirtelen összeomlásától félvén, a megijedt janicsárok elmenekültek, Dobó lelkesült, bátor harcossai által egész a táborig üldöztetve.

Az elkeseredett roham reggeltől az est beálltaig tartott. A törökök vesztesége ezer emberen felül volt; a harcz Ahmed pasát ellenségei hősiességének elismerésére kényszerítette, s megmutatta azt, hogy azok, kik a dicsőséges halált a szegyénteljes életnél többre becsülik: legyőzhetetlenek maradnak.

De mindezek daczára Arszlán bég még egyszer megkísérelte a várost írásban föladásra fölszólítani.²⁾

A magyarok azonban a hírnököt megkötözték s akkori szokás

¹⁾ A bástya nevét Bolyki Tamástól, a Borsod-megyeiek vitéz vezéré-
től, ki az ostrom alatt elesett, kapta.

²⁾ Hírnöke bizonyos Sály György lett volna Székesfehérvárról, ki
Arszlán béggel tartott. Istvánffy Lib. IX.

szerint az írat egyik felét megenni kényszerítették, míg a másikat tűzbe dobták.

Csak később, az ostrom megszűnte után tudták meg, hogy Arslán bég nemcsak szabad elvonulást, hanem annak nagyobb biztossága okáért táborának három óra járásnyira való visszatolását is megígérte.

Miután ez ajánlat is felelet nélkül maradt, a törökök hangos kiáltozással, mindenféle ígéretekkel és fenyegetésekkel igyekeztek az őrseget megadásra és vezetőik elhagyására bírni.

E csábítások nem is maradtak hatás nélkül. Hegedűs István, a Serédi György által küldött gyalogság hadnagya, rábeszélte társait, hogy a várat odahagyják. A gyáva árulás azonban hamar kitudódott, a vétkesek elfogattak s Hegedűs István, a hadi törvényszék által halálra ítélve, a vár piacán felakasztatott, társainak pedig — örök megbélyegzésül — füleik levágattak.

Ugyanekkor a török táborban is kivégzés történt.

Néhány vakmerő magyar lovas ugyanis, kik a várba igyekezvén, a török tábor háta mögött fosztogattak, elfogatott és az ostromlottak szeme láttára borzasztó kínok közt kivégeztetett.

Ezen a napon, szeptember 29-én, írja Ferdinánd király Bécsből Móricz szász választó fejedelemnek: «Egerről, a törökök elvonulásáról még nincs biztosabb hírünk, csak az, a mit Szarvaskő ura: Zarkhan (Sárkány) Balázs írt, hogy t. i. a törökök kissé visszahúzódva hátul táboroznak, és hogy a mieink, daczára a heves lövetésnek, férfiasan és vitézül védekeznek.» Október 3-án a király ugyanannak azt írja: «Gondoskodjék módról, hogyan lehetne a törököket Eger alól elűzni». ¹⁾

A szeptember 29-iki roham után a törökök nyugodtan maradtak, de a várbelieket csakhamar más veszedelem érte.

Október 4-én éjjel a főtemplom sekrestyéjében, hol a löporkészlet volt fölhalmozva, véletlen robbanás következett be, mely az ostromlottakra könnyen végzetessé válhatott volna, mert nemcsak a klostrom, hanem még két malom és a várfalak egy része is, Nagy Pál drabant-hadnagygyal és nyolcz emberrel, valamint a vágó marha egy részével légbé röpült. Az egész vár megrendült a

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár.

rêmes robbanás következtében s a várbelieket rettegéssel töltötte el. De Dobó és Metskey rendületlen lélekjelenléte a félelemtől és ijedségtől megrémült emberekbe új erőt öntött; a támadt tüzet a parasztok által eloltatták, a megijedt őrségeket állásaikra visszahelyezték, az egész védőőrséget fegyver alá hívták, és oly sikeresen bátorították a csüggedőket, kintartásra és vitézségre buzdítván őket, hogy mire a törökök, a láрма által figyelmessé téve, az ostromlottak zavarát fölhasználni akarván, a legszélső sánczokban újabb rohamra gyülekeztek: a rend a várban ismét helyre volt állítva. A törökök nem mertek most már támadni s a robbanás minden nagyobb veszély nélkül múlt el.

A löporban szenvedett veszteség, mely a 20—24 löporos hordó fölrobbanása által keletkezett, egy löpormalom fölállításával, melyben éjjel-nappal dolgoztak, nemsokára fődözve volt.

A király továbbra is igyekezett Eger fölmentését szorgalmazni. *Október 11-én* ismét ír a szász választó fejedelemnek, — ki még mindig a Győr melletti táborban állott, — hogy szándékát, miszerint a győri tábort elhagyva, Eger fölmentésére sietne, helyesli, és reményli, hogy Castaldo alezredes sem fog semmit elmúlasztani, a mi nevezett vár megmentésére szolgálna. Következik az utóirat: ad mandatum Regis, Schmirzel: a választófejedelem Eger megmentésére nézve — mely oly bátran védekezik — tanácskozzék vele.¹⁾

Mialatt az ostromlottak a szerencsétlen események következményeivel küzdöttek, az ostromlók sem maradtak tétlenek; a várat szakadatlanul elárasztották lövedékeikkel, melyekkel lassan-lassan mind nagyobb réseket törtek a vár falaiban. Daczára a gyakori kirohanásoknak és az állandóan folytatott ellen-tüzelésnek, a törökök mindinkább közeledtek a vár falaihoz. Naponkint ismétlődő rohamok által is folyton nyugtalanították az őrséget, de a vezérek szakadatlan tevékenysége és szorgossága megedzette ezeket amaz elhatározásukban, hogy Eger védelméért inkább meghalnak, semmint a várat földadják s a támadók minden ponton hősies ellentállásra találtak.

Az összelőtt falak a lehetőségig folyton kijavítottak, sőt he-

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár 10. Fasc. Nr. 19^{1/2}.

lyenkint nagy erőmegfeszítéssel újból fölépíttettek. Az erőnek erőt, a cselnek cselét állítottak szembe.

A bőrökkel borított tetők, melyeknek védelme alatt az ellenség a várfalakhoz közeledett és ott megállapodott, tüzes vasakkal átfúrattak, forró vízzel, zsírral és kátránnyal öntöztettek, és a törökök végre is azok elhagyására kényszerítették. Egy másik ponton az ott felhalmozott óriási famennyiség, melylyel a ravasz Arszlán bég az árkokat akarta megtölteni, löporral telt hordók és égő szalma segélyével hamvasztatott el, és a tűz fényénél az annak oltására siető janicsárok közt a védők vérengző pusztitást vittek végbe. Midőn a törökök nehéz lövegeiket már a vár-árok szélére vontatták és a várfalakat végpusztulással fenyegették, az ostromlottak pisztolyokkal és könnyen éghető anyagokkal telt, égő hordókat hengerítettek az árokba. A guruló, égő szerszámok, melyek golyókat szórtak, annyira megijesztették a törököket, hogy ismét védműveik mögé vonultak. Megint máskor, midőn az ellenség a várat légbe röpíteni szándékozott, az ostromlottak a föld színének ingásából az akna ásását észrevevén, azt feltörték, a munkásokat onnan elűzték és a kész aknákat szétrombolták.

Az őrség, Bornemisza találékony szellemétől támogatva, így igyekezett az ellenség erőlködéseit tönkre tenni, a nélkül azonban, hogy ez által a veszély a várra nézve kisebbedett volna.

A várfalak, valamint a többi épületek is, a szakadatlan ágyúzás folytán már annyira meg voltak rongálva, hogy inkább romhalmaznak, mintsem védő műveknek látszottak lenni. Sok helyt könnyen át voltak lovagolhatók. A szomszédos magaslatokról a védők minden intézkedése, mozgalma kivehető volt; azoknak száma pedig a folytonos erőmegfeszítés, betegség és halálesetek, sebesülések miatt napról-napra fogyott.

A szigorú köteletségérzeten kívül azonban az őrséget még azon remény is fönn tartotta, hogy a király által ígért segítség végre is meg fog érkezni.¹⁾

¹⁾ Az őrség eme bizalma alkalmasint a királynak Oláhhhoz (1548 decz. 20-án) intézett azon leiratában gyökerezett, melyben a király biztosítja a püspököt, hogy Eger fenyegetése vagy körülzárása esetén fölmentő csapatok küldéséről gondoskodni fog.

De nemsokára ezen reményök is tünedezett.

Dobó hű vitézei, Vass Miklós, Nagy Lukács és Varsányi Ferencz, 24 huszárral egész Váczig portyáztak és segélyhadakra nem akadván, a vártól elzárva, csak nagynehezen és példátlan vakmerőséggel birtak az ostromló török táboron áttörni és a várba vissza menekülni — sok ígéretet, de kevés biztató hírt hozva magukkal.

A passauai egyezmény értelmében Móricz szász választófejedelem csapataival megjelent ugyan Magyarországon, de azon ürügy alatt, hogy a többi német fejedelmet kell előbb bevárnia, az időt a Győrnél való vesztegléssel fecsérelte el. Sem Miksa herczeg, ki Rimaszombatnál állott, sem Bebek Ferencz nem mozdultak Eger segélyére.¹⁾ A gyűlölt Castaldotól, ki az elidegenedett Erdélyből úgy sem igen távozhatott el s kinek német zsoldos csapatai közt elégedetlenség mutatkozott, szintén nem volt segély várható.

Nádasdy Tamás,²⁾ valamint Balassa Menyhért³⁾ sem tudtak a háborúk által elgyöngült hazában segélyhadakat gyűjteni.

A király törekvései őszinték és komolyak voltak ugyan, de mint az az idézett iratokból kiténik, már elkésztettek valának.⁴⁾

Eger folmentésére sok buzgó ima küldetett az egek Urához, de mint Timódi mondja: «emberi segély nem hozatott vala».

Egy maroknyi hősnek volt fenntartva a dicsőség, Ázsia és Európa egyesült erejének ellentállani.

A vezérek, saját kétségbeesésüket szivök mélyében elrejtve, czélszerű intézkedések, hazafias buzdítások és saját önfeláldozó példájok által katonáikba ama hősiességet öntötték, mely őket mindvégig el nem hagyta.

¹⁾ A királyi levél folytán Móricz szász fejedelem írt Bebek Ferencznek, tudósítaná őt a módrról Eger fölmentésére.

²⁾ 1552 okt. 23-án a pozsonyi kormány megbizta Nádasdyt, kísérlené meg, nem lehetne-e a törököket valamely ügyes diversióval Eger alól elvonni. Pray, epistol. Prærum.

³⁾ 1552 okt. 13-án a király ír Balassának, hogy Eger számára segélyt gyűjtsön; néhány nappal később pedig megrója a vármegyéket, a miért nem csatlakoztak Balassához.

⁴⁾ Móricz szász választófejedelemhez írott levél, 1552 szept. 29-én; Ferdinánd király a szorongatott egri őrségnek segélyt, valamint a vár megerősítését ígéri. Cs. és kir. hadi levéltár.

A pasáknak harmadik, megadásra szólító levele is olvasatlannúl égettetett el és egy, a várfalakon két lándzsa közt fölállított fekete koporsó a törökökkel azt volt hivatva tudatni, hogy a védők a gondjaikra bizott vár romjai alá akarnak temetkezni inkább, semhogy megadnák magokat.¹⁾

Ilyen körülmények közt hajnalodott október 12-ike, mely mint azt a török táborban észlelt mozgalom gyaníttatá, általános rohamra volt szánva.

A támadás négy helyen történt. Metskey, Dobó, Zoltai és Bornemisza a fékevesztett szenvedélylyel rohanó törököket nyugodtan, hideg vérrel fogadták; kétszer űzetek vissza a Bolykylbástyától, kétszer tértek újult erővel vissza; a sarok bástyánál a rést már megmászniok sikerült, midőn a sebeitől alig felépült Petheő Zákány és Pribek segítségére sietett. Kevéssel ezután a leszálló éj a 12 órai vérontásnak véget vetett. Az őrseg hősiesség, elszánt ellentállása folytán a legádázabb dühig fokozódott a moszlimok gyűlölete, de végre is kénytelenek voltak a hazájokért halálmegvetéssel küzdő vitézek előtt minden ponton hátrálni.

Ahmedet mélyen bántotta, hogy egy ilyen jelentéktelen erőd, melyet Ali pasa előtte eddig fitymálva «rossz akol»-nak, «gyermekszobá»-nak nevezett, győzedelmes előnyomulásának gátot vetett és makacs ellenállást fejt ki.

A következő nap, október 13-dika²⁾ reggelére tehát újabb, az előbbieket számra és erőre fölűlmúló rohamot rendelt.

A sereg délig az egész környékről összpontosítva volt; megszámlálhatlan mennyiségben vette körül a kis várost és három oldalról tört reá. A vezír jelenléte a harcosok bátorságát emelte, nehéz lövegek a várat végveszélylyel fenyegették.

A harci zene hangjai, a kürtök vad kiáltásai, a fegyverek ropogása, az ágyúk dörgése közt a roham mind általánosabb lett; a túlerő a vár csekély számú őrsegét elnyomni látszott.

Az első, Mehmed által vezetett rohamoszlopot az ó-kapunál Metskey közáporral fogadja, mely az első sorokat eldönti, de nehány vakmerő ember mégis megszállja a rést és a magyarokat

¹⁾ Commentarii d'Ascanio Centorio pag. 222.

²⁾ Mások szerint október 14-én.

visszanyomja. E válságos pillanatban a sebesült Metskey utolsó erejét összeszedve, övéibe új bátorságot önt és a már félig győztes ellenséget erős, véres küzdelem után visszaveti. Hiába igyekszik a janicsár aga katonáit újabb rohamra buzdítani, annyi csatában edzett bátorságuk megtört és szökésben kerestek menekülést.

A második rohamoszlopota harcziars Arszlán bég a Bolyky bástya ellen vezette, hol Bornemisza Deák György állt neki ellen; de miután úgy ő, mint vitéz alvezérei, Zoltay és Fígedi, megsebesültek, a védők lassanként hátrálni kezdtek; már-már néhány vitéz török harczos lobogóját a falra tűzte, midőn Deák az öt üldözőkre váratlanul néhány ágyúlövést intézett. Pillanatnyi csend következett be. A magyar katonák új bátorságot merítve, ellenségeikkel olyan harczba elegyedtek, hogy azoknak 8000 ember és néhány zászló veszteséggel visszavonulniok kellett.

De leghevesebben folyt a küzdelem a tömlöcz-bástyánál, mert ott a a kérlelhetetlen Ali pasa intézte a rohamot, a harmadik oszloppal.

Dobó, bár mindjárt a harcz kezdetén elvesztette fegyverhor-dóját és maga is két sebből vérzett, meggátolta ugyan az ellenség törekvéseit, de már a védők is kifáradtak a mészárlásban. De ekkor tüntették ki az egri nők hősiességeiket, mikor is a már-már hátrálóknak segélyére siettek. Hazaszeretettől lelkesítve, feltűzelve a veszély által, mely férjeiket, gyermekeiket, atyjaikat, testvéreiket fenyegette, köveket hengerítettek, téglákat dobáltak, forró vizet és szurkot öntöttek az ostromlókra sőt utoljára magok is fegyvert ragadtak és az előnyomuló ozmánoknak halálmegvetéssel, elhatározott önfeláldozással, a férfakkal versenyezve ellenálltak, úgy hogy a vad pogányok ereje e nemes nők hősiessége, másrészt meg Pethő idejekorán érkezett segítsége folytán végre is megtörtetett.

A büszke Ali bosszúsággal telve hátrálni kénytelen, miután legjobb harczosait, köztük néhány alvezérért, de még aranyos bíbor zászlóját is, mely a győzők kezében maradt, elvesztette.

Ez volt az ostrom diadalmas vége. A törökök ugyan a várat még néhány napig lötték, de annak bevételéről lemondva, újabb rohamot nem intéztek.

A hirtelen beállt hideg, a hamis hír, miszerint Móricz szász fejedelem és Castaldo közelednek, félelemmel töltötték el a török

sereget. Az Eger körül fekvő helységek nagy részét fölgyújtották s oly hirtelen vonultak el, hogy még néhány ágyú, kevés lőpor és tábori szerek a kirohanást intéző magyarok kezeibe estek.

Midőn az ostromlottak az ellenség elvonulásáról meggyőződtek, összegyűjtötték a várban talált golyókat, szám szerint 12,000-et egy csomóba, az összelőtt falakat a kivívt zászlókkal földíszítették, fegyvereiket kilőtték s az egész vidéket örömmel töltve be, megköszönték a Mindenhatónak, hogy a kis csapat 70-szeres túlerővel szemben 37 napon¹⁾ át 13 rohamot visszaverni és így szeretett hazájuk nagy részét a török járom alól megmenteni és koronázott királyuknak megtartani képes volt.

Majdnem hihetetlen, a mit egykorú írók a két részen szenvedett veszteség különböző arányáról mondanak; a törökök seregek mintegy harmad részét, körülbelől 50,000 embert vesztek Eger falai alatt, míg a magyarok csak 300 halottat és 200 nehéz sebesültet számláltak. Különb a vezérek és katonák majd mind egyike véres emléket kapott az ostrom alatt.

Ferdinánd király az egri hősök szolgálatainak fontosságát méltánylandó, Dobó tisztjeit, Vajda Jánost, Iván Györgyöt, Somogyi András és Köszei Albertet, kik a győzelem híret vitték Bécsbe, nagy kitüntetéssel fogadta. A küldöttség a budai, székesfehérvári és hatvani pasától elfoglalt, arannyal és ezüsttel gazdagon himzett bíbor zászlókat a királynak felajánlotta, ki méltón megajándékozván a küldöttség tagjait, őket ismét hazájokba bocsátotta.

A tisztek előléptetéssel, nemesi levelekkel vagy donatiókkal, a legénység részint pénzzel, részint, mint az okmányokból kiténik, só és posztó utalványozásával, jutalmaztattak meg.

Késő ősszel a király meghatalmazottja, Sforza Pallavicini ezredes, jelent meg Egerben, hogy a tiszteknek még hátralékos zsoldjaikat kifizesse, és miután legnagyobb része leköszönt, Dobótól a várkulcsokat átvette.

Dobó helyett, ki az ország zászlósa közé emeltetett s a következő évben Erdély vajdájává neveztetett ki, Oláh ajánlatára Bornemisza, mint Dobó méltó utóda, kapta Eger várának parancs-

¹⁾ Szept. 11-étől okt. 18-áig számítva.

nokságát, míg másod-parancsnok Zarkándy Pál lett; Metskey ideiglenesen még néhány hónapig megtartotta állását, míg az újonnan kinevezettek hivatalukat tényleg átvették.

Az 1552-dik év végén Eger vegyes őrséggel bírhatott, mert az okmányokban Káldy Márton kapitány mint a magyar, és Dóczy Gábor mint a német legénység kapitánya említetik.¹⁾

Az 1553 február 20-án kelt adománylevéllel Bornemisza a sárosmegyei Bartusfalva birtokot kapta; ezenkívül a király még két arany, drágakövekkel ékített serleget és egy bársony díszruhát ajándékozott neki.

Metskey már nem élvezhette a neki szánt kitüntetések, mivel nemsokára, a várkonyi parasztlázadás alkalmával életét vesztette.

Figedi Jánosnak is egy birtok adományoztatott, hova visszavonulva, haláláig 1560-ig nyugodtan élt.

A magyar országgyűlés is, mint azt az 1553-dik évi 15-dik és 18-dik cikk meghagyja, gondoskodott arról, hogy az összegyűlt pénz az Eger védelmében megsebesült csonka, harczképtelen katonaságnak kiosztassék.

Bornemisza sem élvezhette sokáig állásának és kitüntetései-nek előnyeit; egy portyázás alkalmával Keresztes felé, Eger-től két mérföldnyire, 1554 október 16-án Nagy Balázsszal egyetemben Véli hatvani bég által elfogatott, Konstantinápolyba hurczoltatott, és ott a Jedikulába záratott, hol valószínűleg halálát is lelte.

Mint a megelőzőkből kitűnik, a sors nem kedvezett soká Eger főbb vezéreinek; Dobó vajdasága sem volt tartós; Kendi Ferenczcel, kivel együtt viselte e tisztséget és ennek kapcsában Perényi Gáborral is viszályba keveredvén, számos üldöztetésnek volt kitéve, sőt bilincseket is viselt, míg nem a halál 1572 május havában minden bajától megszabadította.

Eger 1552-dik évi védelme gazdag lélekemelő jelenetekben, s katonailag is kétségtelenül fölötte tanulságos. Nagy kár azonban, hogy megfelelő részletes adatok hiányában ez emlékezetes védelem behatóbb katonai tanulmányozás tárgyává nem tehető.

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár.

Azonban Eger védelméből mindenesetre megtanulhatjuk, hogy helyes, erélyes vezetés mellett, hazafias, önfeláldozó bátorsággal és szigorú kötelességérzettel párosulva, még nehéz körülmények közt is győzedelmeskedni lehet.

Az Eger védelméért 350 előtt lefolyt harczt méltán sorakozhatik a legdicsőbbek mellé, melyeket mi magyarok hazánk és a kereszténység védelmére oly hosszú időn át folytattunk.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

THÖKÖLY ERDÉLYI VÁLLALATA 1686-BAN.

Nemrég jelent meg a Történeti Életrajzokban Thököly Imre életrajza. Nagy előnye e műnek, hogy szerzője — Angyal Dávid — különbséget tud tenni a lényeges és lényegtelen dolgok között és az episodikus eseményeknek és alakoknak csak ott és annyi figyelmet szentel, a hol és a mennyiben egy vagy más szempontból jellemző voltakra nézve azt megérdemlik. Zsinórmértékül kellene azt tartani egyáltalában olyan biographiáknál, hol nem egy szerény, a viszonyok által kiszabott körben munkálkodó ember élete s a korszak általános történeteire nézve semmi fontossággal nem bíró események forognak szóban, de a hős egyénisége a maga kora inspiratióinak, vágyainak, törekvéseinek, küzdelmeinek központja s élettörténete szorosan összefügg a nemzet köztörténetével, melyből mint epochalis alak hatalmasan kidomborodik s az események alakulására egyszer-másszor elhatározó befolyást gyakorol.

Tudjuk pedig, hogy Thököly Imre ezek a férfiak közé tartozott.

Hasonló életrajznál az episodikus események bőséges tárgyalását teljesen fölöslegesnek tartjuk. Elég ha rámutat ezekre az író, vázlagszerűleg érinti, és számot vet következményeivel, mert nem ritka esetben — a nélkül, hogy tudásunkat öregbíténé, vagy az események megértéséhez kulcsot szolgáltatna, — mellékútkakra tereli a figyelmet, megzavarja a mű összhangját, sőt irodalmi értékét is alább szállítja.

Az elmondottak azonban távolról sem zárják ki azt, hogy az efféle episódok gyakran fölülte érdekesek ne lehessenek. Sőt ellenkezőleg gyakran igen tanulságos dolgok nyomára vezetnek ezek bennünket, s ez észrevételeket nem is az episódoknak az elbeszélésbe való beszövése ellen, csakis a tárgyalás módja és arányaira vonatkozólag tettük.

Thököly életének egy ily episodikus eseményéről kívánok ez alkalommal megemlékezni, melyet Angyal következményeiben ismer ugyan, de részint erre vonatkozó adatainak gyér voltánál fogva, részint az említett s általunk is helyeselt szempontból céljaihoz képest csak röviden foglalkozok vele.

Elmondhatjuk pedig, hogy bár ez is, mint igen sok más dolog, valódi érdeket, fontosságot csak a részletekben s a szereplők egyéniségében talál, mindamellett oly eseményeket világosít meg, melyek történetírásunk előtt idáig teljesen homályban voltak.

Az 1685-ik év folyamán úgy látszott, hogy a szerencse az egykor hatalmas *«kurucz királynak»* végkép hátat fordított. Sokáig hordozta szárnyain és magasra, mondhatnók szédítő magasra emelte az egykori kalmár kis unokáját, de bukása nem volt dicsőséges, fokról-fokra sülyedt, hatalma, tekintélye szemlátomást hanyatlott, mint a fogyó hold. Egyik kudarczot a másik után vallotta, naponként szegényebb lett egy-egy reménnyel, s gazdagabb egy-egy csalódás vagy megaláztatással. De a csalódások bölcsebbé nem tették, megmaradt sírjáig a *«régí álmodozó»*-nak.

A császári generálisok, kivált az öreg Schultz, diadalmasan nyomultak előre, s a fölkelőket mindinkább szűkebb térre szorították. Elfoglaltak Eperjes, Érsekújvár, Kassa, Tokaj, Sárospatak stb. mellett, csaknem minden nevezetesebb erősséget s az év vége felé már egyedül Munkács állott, Thököly reménységének utolsó menedéke. A török uralkodásának napjai meg voltak számálva hazánkban; győzött a kereszténység, de haldoklott a nemzeti ügy, melynek védelmében annyi drága vért pazaroltak. Belefáradt a magyar a hosszas küzdelembe, mindenki tudta már, hogy elérkezett az utolsó óra, csak a bukott fejedelem nem akarta ezt belátni, még belgrádi fogságában sem. Kiszabadulása után kétségbe esett erőfeszítéseket tett, esztelen reménységet táplált, hogy Munkácsról még országokat hódíthat.¹⁾ Udvarmesterét, *Ubrisi Pált*, még 1685 december 24-én útnak indította Belgrádból, hogy kiáltványával lelket verjen a csüggedőkbe s új életre keltse a fölkelés ügyét. De a nemzet már kiábrándult, elvesztette hitét megmentőjében. Buzdító szavai hatás nélkül hangzottak el, pénze fogyatekán,

¹⁾ L. alább idézendő levelét a szerdárhoz.

a török szép szerével le akarta rázni nyakáról, s a pasák ünnepélyesen fogadták ugyan, de segítséget nem rendeltek mellé és midőn 1686. február elején Erdély határaihoz szállott, a német hadak már körülvették s erősen lövették Munkács várát, melyet hőselkü felesége, Zrínyi Ilona, védelmezett.

Erdélybe való jövetelének bevallott célja az volt, hogy szabad átvonulást eszközöljön ki Munkács fölmentésére siető seregének, de Apaffy udvarában igen jól tudták hányadán áll a dolog, mert bizalmas hívei előtt maga sem titkolta, hogy a fejedelmi süveg után törekszik, bár egyelőre azzal is beérte volna, ha elkobzott jószágait visszaadják és Apaffy támogatja őt Munkács felszabadítására célzó vállalatában. Bizalma a törökben, bizalma önmagában még ekkor rendithetlen volt, fenyves ábrándokat szőtt a jövődre nézve és nem vetett számot, nem alkudott meg a változott viszonyokkal, nem akarta belátni, hogy Erdély önállósága már csak rövid idő kérdése s a kiről leginkább remélte céljainak elősegítését, Teleki a mindenható minister, már meg volt nyerve a bécsi udvar részére és már aláírta a híres *kercesorai* szerződést, melyben kötelezte magát, hogy Erdélyt a legkedvezőbb pillanatban Leopold kezére játssa. — Igaz ugyan, hogy a pillanat még nem érkezett el és Telekinek — két tűz közé szoritva — a törökkel és a német generalisokkal örökösen kétszínű, a kortársak ítélete szerint, család politikát kellett folytatnia, de már a német hadak bent teleltek az országban, s míg egyfelől Thököly követeit, *Kende Gábort* és *Báncsi Ádámot* — kik 1685 októbere óta a fejedelmi udvarban időztek — szép szóval, ígéretekkel tartotta, addig másfelől óvatosan került mindent, melyből a különben is gyanakodó császáriak a szerződés megszegését következtethették volna. Ha Thököly nagyobb erővel jön, és kenyértörés esetén sikerrel szembe szállhat vala a német hadakkal, meglehet, hogy Teleki ideig-óráig támogatja őt már csak azért is, hogy a bécsi udvarral függetlenebbül alkudozhassék, s ne a fegyveres erőnek kelljen meghódnia. A következmények legalább e föltevés mellett bizonyítanak. De mikor a bujdosó fejedelem hada, a szedett-vetett török csapatokkal együtt is, alig képviselt számba vehető erőt s még hozzá az erdélyieknek kellett volna éléssel, takarmánnyal, hadiszerekkel stb. ellátni, Teleki nem szívesen fogadta őket s bizonyára örvendett rajta —

sőt aligha nem része is volt a dologban — mikor Thököly a német hadak közeledésére 1686. február elején kitakarodott Erdélyből.

A *«magyarországi király»* azonban — a mint ebben az időben Thökölyt nevezik vala a törökök — makacsul ragaszkodott régi tervéhez s esztelen reményeket táplált, hogy Apaffyt könnyű szerrel kiforgathatja fejedelemségéből. Másfelől pedig Munkács sorsa felett aggdott, s mindúntalan rimázkodott a pasáknál, hogy megtekintvén a nagyvezír fermánját, segítségére siessenek és egyesült erővel szabadítsák fel Munkácsot a szoros ostromzár alól. *«Jaj hová legyek édes nsgos uram -- írja 1686. február 18-án szerdár Amhát pasának — ha feleségem, gyermekem ellenség kezében esik és ily szorongatásban meg nem segítetik, jobb halálom, mintsem életem, kivált oly időben, az midőn abbul az várbul országokat hódíthatnék.»* A munkácsiak vitézül tartják magukat — folytatja levelét — de pár ezer emberre szükség volna, mert Karaffa már a Máramarosban lévő hadakat is ostromra vezette. — Pedig a vár megmaradásától függ szerinte Erdély sorsa is, ha Munkács elesik, a német tábor behódoltatja Erdélyt a mikor akarja. — Nagyban számít az erdélyi urak és a lutheránus szászok támogatására: *«azok igen-igen hínak és készek engem urallani, csak hatalmas császár kegyelmessége legyen, és ugyanazt izenték, addig vigyem véghez az fényes portán, míg Munkács vára el nem vész, mert onnan segíthetem» stb.* Tudósítja még a szerdárt, hogy egy titkos deákja érkezett Erdélyből a fejedelemasszony izenetivel. Apaffy kész vele megalakodni, visszaadja minden elfoglalt jószágát, ha viszont hitlevelet ad magáról, hogy mindenkoron igaz barátságot tart a fejedelmi házzal.

Reménysége volt tehát bőven, de se pénze, se katonája; ezek nélkül pedig országokat hódítani egy kissé bajos dolog. Panaszkodik, hogy nincs több 50 aranyánál, a többi mind elkölt a hadfogadásra, mégis csak 300 végbeli lovas legényt, két sereg tatárt kétszáz lóval, s 200 gyalog vitézt tudott összetoborzani, a váradi és jenei pasák ezer embert sem adtak mellé, pedig ha akarják 4000 fegyverest is képesek kiállítani.¹⁾

A szerdár azonban nem segíthetett rajta s a pasák hol egy, hol más kifogással éltek, zsoldosokat nem tudott miből fogadni,

¹⁾ Deák Farkas: Thököly Imre levelei 262. l.

még a régi megcsöknyösödött kuruczok sem bíztak többé szerencsésillagában, Budára függesztette szemét a magyar és Thököly, a «*polgári halott*» megszünt politikai súlylál bíró egyéniség lenni; nevének varázsa elenyészett s a kereszténység közös szent ügye, nemzeti függetlenségünknek s az alkotmányos szabadságunknak védelmét egy pillanatra háttérbe szorította.

Ezalatt Caprara 1686. márczius 9-én Munkács alá érkezett, s megkezdődött a derék ostrom, mely kemény próbára tette az őrség vitézségét s az erős lelkű hölgy bátorságát. A császáriak érkezésének hírére Thököly sem habozhatott többé; gyorsan megmozdult seregével és Erdély felé vette ismét útját, intézkedvén, hogy követei a fejedelemmel félbeszakadt alkudozásokat tovább folytassák. Útközben egyre-másra irogatja Telekinék a leveleket, s kéri őt, — mint a kibe teljes bizodalját helyezi, — hogy Apaffyt az általa ajánlott egyezés megkötésére vegye rá. A követek azonban urok kívánságát nyíltan nem terjesztették elő, csak általánosságban emlegették az uniót, mely mindkét országnak boldogságára fog válni, de óvatosan eltitkolták Thököly valódi szándékát, s elkobzott jószágainak visszaadásán kívül, csak az Erdélyen való szabad átvonulás képezte az alkudozás, a jó egyezés bevallott célját. Említettük már, hogy Apaffy udvarában tökéletesen tisztában voltak a bujdosó fejedelem szándékai felől, mindazonáltal színleg tárgyalásokba bocsátkoztak a követekkel és Teleki úgy tudta intézni a dolgot, hogy Thökölyt sem el nem riasztotta, sem alapos reményt nem nyújtott annak a rég sürgetett unió megkötésére nézve, szóval függőben tartotta elméjét, és Thökölynél józanabb politikai belátással bíró ember bizonyára rövid időn észre veszi, hogy játékot űznek vele, s mint mondani szokás, orránál fogva vezetik. Ha a török fenyegetőleg nincs háta mögött, valószínű, hogy Teleki könnyű szerrel elbánik vele, de a viszonyok kényszerítő hatalma végzetesen uralkodott e nagytehetségű államférfi elhatározása és cselekvései fölött, s jó részben ez okozza, hogy politikai egyénisége, valamint a kortársak, úgy az utódok szemében sem rokonszenves.¹⁾

Thököly ápril végével már erdélyi területre lépett. Kevés számú, rosszul fegyelmezett s egy útközben előforduló kudarcz

¹⁾ Deák Farkas: Thököly Imre levelei 176, 263, 264. l.

miatt teljesen demoralizált tarka vegyületű sereg élén szállotta meg egykori birtokát, Hunyadot, s csaknem vele együtt érkezett el Erdélybe a szegedi vereség híre is. Mert a szerdár a helyett, hogy segítséget nyújtott volna neki merész vállalatához, maga szorult a *«kurucz király»* segedelmére, s együtt indultak Mercy tábornok hadteste ellen, mely az alföldön — támadástól nem tartva — épen takarmánygyűjtéssel foglalatoskodott. A generális azonban idejekorán értesülve a török szándékáról, megelőzte a támadást s 1686 ápril 24-én Szeged alatt egész váratlanul megütötte, s tökéletesen szétverte a szerdár seregét, a menekülők egy részét a Tisza hullámaiba szorítván. — Thököly, noha életveszélyek között, szerencsesen kivágta magát s átkelven a Maroson, ápril 28-án már Jenőnél táborozott, honnan Lessenyei Nagy Mihályt küldé Apaffyhoz, hogy a követei által régóta sürgetett uniót megkötven a fejedelemmel, az Erdélyen való szabad átmenetelt kieszközölje. — Maga pedig Ilyéről Hunyadba tevén át főhadiszállását, míg egyfelől élelét gyűjtött, katonákat, párthíveket toborzott, másfelől élénk diplomatiái alkudozást kezdett a szebeni udvarral, mely ekkor két oldalról is fenyegettetve, igazán gonosz napokat élt át.¹⁾

Scherffenberg tábornok ugyanis a bécsi udvar — állítólag Leopold egyenes meghagyásából — május elején már a határokon tartózkodott, szinleg, hogy megvédelmezze Erdélyt a török és tatár hadaktól, valóban, hogy fegyveres erővel hatalmába kerítve az országot, szorosabban csatolja azt a magyar koronához. Nagy lett a rémület Apaffy környezetében, maga Teleki sem tudta, hogy ily körülmények között mitévő legyen, mert nyíltan még nem mert szakítani a törökkel, viszont azt sem tartotta tanácsosnak, hogy a német hadaknak ellentálljon, bár erre nézve elegendő erővel nem is rendelkezett. Pedig már Bécsben azzal vádolták, hogy Thökölyvel czimboráskodik. Váltig mentegette magát, hogy senki ez ideig az ország akaratjából vele szemben nem volt, követeit azonban már csak a töröktől való félelem miatt is el kell fogadniok, mert Thököly a nélkül is vádaskodik ellenük a portán és veszedelmüket munkálja. És míg Scherffenberget szép szóval, ígéretekkel, biztatásokkal akarták feltartóztatni, addig Sárosi Jánost a portára kül-

¹⁾ L. Angyal Dávid id. h. Alvinczy Péter Okmánytára I. k.

dötték, kinek instructiójához híven elő kellett adni, hogy Thökölyt többféle okokból nem bocsáthatják keresztül az országon. Mindenekelőtt az utak rosszaságára s a 17 mérföld kerültre hivatkoznak, bár eddig is megsegítették volna már Munkácsot, ha a német nyakukon nem volna. Thököly jövetelének hírére Scherffenberg közelebb nyomult Erdélyhez, attól lehet tartani, hogy bekvártélyozza magát az ország belsejébe, elfoglalja az erősségeket, a mikor aztán nem szabadúlhatnak meg többé tőle. Különben is Thököly már úgy viseli magát, mintha törvényes ura volna Erdélynek, a lakosság menekül előle, mert jól tudják, nem azon igyekeznek, hogy a fényes portának szolgáljon, hanem hogy a maga bosszúját töltsse stb. Különben sem érdemi meg a rendektől, hogy segítségére legyenek: *«Nem kicsiny szomorúságunkra esett az is — így hangzik a Sárosinak adott instructió egyik pontja — hogy másfél száz esztendőül fogva, mióta Erdély behódolt, közelebb a mi időnkben soha az fényes portáról olyan parancsolat Erdély országára nem jött, hogy egy privatus ember várát megsegítse, a mi nagyobb, olyan ember mellé adjon segítséget, az ki ezeknek a bódult állapotoknak kiváltképen való oka, és Erdély országának nyilvánvaló ellensége, ma is nem szűnik kérkedni az mi gyalázatunkra azzal, hogy minden rossz dolgot vagyon felöllünk az fényes portán elvégezve.»*¹⁾

Egyidejűleg a szebeni gyűlésből Kabós Gábort küldötték a rendek Thökölyhöz, nyilván értésére adva, hogy arra, miszerint az ország mellette felüljön vagy a fejedelem haddal segítse, ne is számítson, mert a német különben is keresi az ürügyet, hogy Erdélylyal összetűzzön, s ez tökéletesen elegendő ok volna az ellenségeskedések megkezdésére. — De a portától e tárgyban még nem is érkezett parancsolatuk, sőt ha érkeznek is, nem engedik az országot *«sedis belli»*-vé tenni, főleg mert már nyilvánvaló, hogy Caprara eltávozott Munkács alól, s a vár a legnagyobb veszélytől megszabadult stb. Elhatározták egyszersmind, hogy szükség esetén erővel is meggátolják Thökölynek az országon való keresztülmenetelét, de ha önkényt eláll szándékától, Apaffy is hajlandó megbízottakat küldeni hozzá, hogy az ajánlott unió felett tanácskozzanak.²⁾

¹⁾ A Bécsben tartózkodó erdélyi követekhez írott levél 1686. május 7-én Sárosi János portai instructiója *Alvinczy Okmánytár* I. 129. l.

²⁾ Kabós Gábor instructiója. U. o. 89. l.

Ez ígéretet azonban csak a kényszerítő szükség tétette a jedelemmel, s bizonyosra vehetjük, hogy annak megtartására komolyan sohasem gondolt. Valószínű, hogy Telekitől eredt, ki az utolsó pillanatig áltatta Thökölyt s egyelőre legalkalmasabb módnak vélte a nyugtalan embert üres ígérekkel tartani féken, míg a cselekvés órája megerkezik.

Az bizonyos, hogy Caprara már április végén felhagyott Munkács sikertelen ostromával. Pedig nagy készüléttel, teljes erejéből lövette a várat, de minden igyekezete meghiúsult az őrség és a parancsnok hősiességével szemben. Elvonulásával azonban még korántsem múlt el a veszély, tudni lehetett előre, hogy nagyobb erő jön ismét Munkács ellen, a mikor aztán, ha külső segítséget nem nyer, okvetetlenül feladja magát. Természetes dolog tehát, hogy Thökölyt Kabós Gábor követsége csak jobban elkeserítette, be kellett látnia, hogy a rendek szép módjával meg nem segítik, pedig felesége és saját sorsa fölött komolyan aggódott, arra az esetre, ha Munkács elvész. Válaszolt tehát a rendeknek, mentegtevén magát, hogy nem Erdély romlására, de épen azért jött, hogy az uniót — *«járulván az iránt a fényes porta akarátja s engedelme is»* — annál könnyebben megköthessék, titkon azonban ravaszszághoz folyamodott s álutakon akarta keresztülvinni célját.

Míg a szebeni gyűlésből futárt küldöttek a Bécsben időző követekhez, abban a reménységben, hogy elfordíthatják Erdélyről a fenyegető veszélyt, míg Thököly Hunyadban egy mérges összeküvés első szálait szötte, katonái pedig — magyarok, törökök, szászok, tatárok — széltére dúlták, rabolták a környéket: addig Scherffenberg Zsibó körül és a Szilágyságban táborozott, célzatosan hirdetve mindenfelé, hogy nem mint ellenség, de mint jó barát közeledik s nincs egyéb szándéka, mint az ország megvédelmezése. *«Az német had bizony jó fegyveres, vasas, paripás»* — tudósítja a Bécsbe utazó futár Apaffyt — a magyar már selejte-sebb. Huszonhatezer embert emlegetett a közhír, ennyien azonban nem voltak, bár kétségtelenül szép számú, hadiszerekkel bőségesen ellátott sereg várta a fővezér parancsát, minden pillanatban készen arra, hogy Kolozsvárt, vagy Erdély bármelyik erősségét ostrom alá fogja. De Scherffenberg ki akarta kerülni a haszontalan vérontást, becsületes jó német katona volt, a kivel lehetett beszélni s

nem ütött mindjárt kardjára, ha neki nem tetsző vagy akaratával ellenkező dolgokat mondottak szemébe. A többi vezérek Veteráni, Piccolomini, Vallis s a magyarság előljárói Csáky, Károlyi István, Kis Balázs, Jaxó Dénes, Deák Ferencz stb. mind egyetértettek abban, hogy csak végső esetben nyúlnak fegyverhez; kivált Csáky László biztatta a fejedelmet, hogy jó végre jönnék, senkinek semmi bántódása nem leszen, ha befogadják a császári örséget egy pár nevezetesebb erősségbe.¹⁾

De az erdélyiek épen ettől irtóztak. Nyakra-főre küldözgetik a követeket a portára, a szerdárhoz, a fővezérhez, hogy haladéktalanul segítségükre siessenek, mert *«az német had sok is lévén és tüzes had is»*, nem bírnak vele. *«Mi az országgal hatalmas császár hűségétől soha el nem akarunk állani, — írják a szerdárnak, — hanem az országot ő hatalmassága számára akarjuk megtartani, az minthogy arra az országgal összecsküdtünk mostani gyűlésünkben.»*²⁾

Thököly igen jól volt értesülve az eseményekről. Láttá az országos rémületet, és számított arra, hogy az erdélyieknek sem erejük, sem bátorságuk nem lesz szembe szállani a német hadakkal s nolens-volens a törökhöz fordulnak ismét, a mikor aztán az ő elhomályosult szerencsecsillaga újra felderül. Mint a viszonyokkal s a maga korának politikai nézeteivel teljesen ösmérs, azt is tudta, hogy az erdélyiek, kivált a szabad vallásgyakorlatukra féltékeny szászok, a fajrokonság daczára örömeztobb uralják a törököt s a többség irtózik a német uralomtól, melyet Erdély önállósága sirjának tekint. De viszont Teleki kétszínű politikája sem kerülhette ki figyelmét s minden rövidlátósága daczára tudta, hogy létezik egy párt, mely a nemzet közérzete ellenére, nem idegenkedik a Leopolddal való szövetkezés illetőleg a magyar koronától való szorosabb függés eszméjétől, ha erre alkalmas módokat s eszközöket találhat és a kellő időpont már elérkezett. Azonban a vágy megszabadulni a török igája alól, nem volt erősebb a honfiakban annál a félelemnél, a mit a Leopold fegyvere előtt való

¹⁾ Nagy Pál levele u. o. 141. l. Krajnik István levele u. o. 134. l. Csáky levelét Apaffyhoz l. alább.

²⁾ Jósika István instructiója. Alvinczy Okmánytúra I. 137. l.

föltétlen meghódolás teremtett. Erre nézve Teleki is együttértett a nemzet többségével, mert a hazaszeretetről nem is szólva, bizonyára sokkal több politikai eszélyességgel, belátással birt, semhogy a fegyveres erő beavatkozásának, a császári őrség befogadásának következményeivel számot ne vetett volna. Oda irányult tehát minden igyekezete, hogy Scherffenberget jó szerével visszatérésre bírja, a nélkül, hogy a bécsi udvar haragját a fegyveres ellenállás különben is kétes kimenetelű tényével magára vonja. Mindazonáltal végszükség esetére, de főleg azért, hogy a törökök gyanúját a viszonyok által parancsolt kétszínű eljárásával még jobban ne élessze, maga állott élére annak az országos mozgalomnak, mely a német hadak ellen közfölkelést sürgetett, de gondja volt arra is, hogy minduntalan a törökkel takarózzék s eljárásának oly színezetet adjon, mintha a porta boszújától való félelmében kénytelen-ségből fegyverkeznek.¹⁾

Az erdélyi politika ezen habozásából Thököly többet következtetett, mint a mennyit tulajdonképen lehetett volna. Igaz, hogy a rendek közül sokan részint személyes ellenszenvből, részint az ország sorsa felett való aggodalmunkban, rossz szemekkel nézték Teleki eljárását. Fölmerült s mind szélesebb körben terjedt az a gyanú, hogy a mindenható miniszter Erdélyt el akarja adni Leopoldnak. Thököly némileg megfigyelő helyzetéből, a közügyektől távol, igen jól látta az elégületlenséget, tapasztalta a németek ellen nyilvánuló gyűlöletet s jövő-menő követei a szebeni udvar hangulatáról túlzott értesítéseket hordottak számára Hunyadba, s vérmes reményeket ébresztettek benne. Sok igaz volt abban is, a mit még bejövetele előtt irt a szerdárnak, mert a lutheranus szászok örömet látták volna őt mint felekezetükbelit a fejedelmi széken s ha bőrüket nem féltik vala, a circumspectus urak bizonyára nyiltan pártjára is állnak. De a rendek között is akadtak olyanok, kik részint a küszöbön lévő változásoktól előmenetelüket, promotiójukat remelve, részint Thökölyvel való szorosabb viszonyuknál fogva, titkos mozgalmat indítottak a bujdosó fejedelem érdekében, melynek czélja Apaffy megbuktatása volt, ki ebben az időben már úgyszólván játékszer vala Teleki kezeiben s az állam-

¹⁾ Erre vonatkozólag l. *Alvinczy* i. h. *Angyal Dávid* i. h.

ügyek intézésével alig törődött. Az összeesküvés főembere *Pekrovinai Pekry Lőrincz* volt, Thökölynek gyermekkori barátja, tanultársa, s unokahúgának, Petrőczy Kata Szidóniának férje, különben gazdag, befolyásos s nagy összeköttetésekkel bíró protestáns főnemes, ki titkon párthíveket gyűjtött sógorának a rendek között, megnyerte a szebeni szászokat s mikor a német hadnak Bonczidához való érkezése felett nagy riadalom támadt Apaffy környezetében, váltig ösztökélte, hogy késedelem nélkül induljon meg Hunyadból és az általános zűrzavar közepette foglalja el Gyulaféjervárott a fejedelmi széket. Daczó János segítségével, a ki Csik, Gyergyó és Kászon székek főkapitánya s a fejedelemnek meghitt embere volt, a székelységet remélte Pekry Thököly pártjára vonni: «*Nsgod bár specificice ígérjen Daczó uramnak valami jószágot vagy 100 jobbágyot — írja egy levelében — igen kap az promotión és a jószágon, mindenre a mire akarja Nsgod rája veheti.*» Természetes dolog, hogy Thököly nem fukarkodott a fényes ígéretekkel, s így Daczó is be lett avatva az összekesüvésbe s rajta kívül *Reichart Krisztián* szebeni polgármester, s állítólag a Teleki által kedvelt *Székely László*, voltak még ama mozgalom főintézői, melyről történetíróink alig tudnak valamit s csak Bethlen önéletírásában és Csereynél találunk róla egy pár töredékes adatot feljegyezve.¹⁾

Thököly meg is tette előkészületeit s míg egyik kapitányát, *Gyulaffy Györgyöt*, kémszemlére küldé, *Almási Márton* gyaloghadnagyát és *Malatinszki Gábort* katonák toborzására, élelmi- és hadiszerek gyűjtésére bocsátotta ki,²⁾ addig a Pekry által felbujtogatott szebeni szászok nyílt lázadást támasztottak érdekében. Ez elhamarkodott dologgal azonban csak ártottak az ügynek, mert Apaffy kormánya észbe kapott s egyfelől a német, másfelől Thököly közelléte által fenyegettetve, nagy tevékenységet fejtett ki, és rövid idő alatt *Bethlen Gergely* fővezérsége alatt az ország összes haderejét egybegyűjtötte. Pekry egy kelet nélküli, de minden valószínűség szerint 1686. május 16-án írott levelében tudósítja Thö-

¹⁾ Pekry leveleit l. alább. Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Kiadta Szalay László. II. k. 45. l.

²⁾ Thököly levelei i. h. 265, 266. l.

kölyt az események felől: «Az szásztság tegnapelőtt feltámadott volt — így hangzik az érdekes tudósítás — *Teleki Mihált akarták agyon verni*. Oly lárma volt egész éjjel, mind az erdélyi fejedelem németi s mind Teleki Mihály szolgálai, maga is, fegyverben voltak már, kényszerítették az szászokat arra, hogy hitet agyanak az szászok az magyaroknak, az magyarok az szászoknak, hogy az városból senkit se magát se javait ki nem aggyák, az francia királytul és az portátul el nem szakadnak, az az hitlés úgy ment végbe. Az hitlés ntán az polgármester maga hivatott, *deklarálta erős hittel magát, Nagyságodat szívvel várják, de nsgod jó erővel jöjjön*, hogy ezek meg ne tréfálják Nsgodat, mert ezek bizony azon vadnak, hogy szép szóval és szín alatt Nsgodat reá szedhessék . . . Nsgod erővel jöjjön, az szászok azon kéri Nsgodat, tudósítsa mikor penetrálhat ide, hogy ők is szaporithassák valami fegyveres néppel magok erejét, és Nsgod, ha lehet, ne is késsék, siettesse az erőt. Diminoczki most érkezék az lengyel királtul, de mivel jött, még nem tudhatjuk, mihelyt kitanulhatjuk mingyárt tudósítom Nsgdot. Az lengyel király Sztriben van, az lengyel hadai mind ott körül, mindeneket azon vagyok kitanulhassak, mingyárt sietek tudósítani Nsgdat más katonátul. Ezt azért kültük Nsgd elméje ne legyen in suspensio, mert Nsgod magára vigyázzon, *Teleki Mihálnak nincs hiti*. Az erdélyi fejedelem ajándékát nem vette el Saffenberg. Szintén most bomlott el az conferentiájok az deputatusoknak, nem német, hanem Nsgd ellen volt az tanácsok. Igen megbódultak az Gyulaffi uram Aranyhoz való érkezésén, kivált azon, Nsgd gyalog hadnagya tanálta mondani, harmad nap alatt az vármegye Nsgodé lészen. Felnek, hogy Nsgd Fejérvárra az székhöz megyen, ma mind ez volt a tractán. Naláczival irattak Nsgodnak, *vigyázzon magára, mert bizony érte vadnak, hogy Nsgodat elveszessék.*»¹⁾

¹⁾ Az országos Levéltár táblai osztályában egy 10 levélre terjedő kéziratot találtam, mely a következő czímet viseli homlokán: «*Minémü leveleket írott légyen Pekry uram ő nsga Tökölyi Imrének, mikor az mi kegyelmes koronás királyunk ő Felsége armadájával néhai méltóságos Generalis Saffenberg uram ő nsga Erdélyben volt, mely is 1686. esztendőben volt.*» Végén: Bécs 1691. február 17-iki datum alatt *Domanoszki János* magyar kancellariai registrator bizonytságot tesz az általa eszközölt másolat hitelessége felől.

A szebeni tumultus tehát könnyű szerrel elnyomatván, Apaffy kormánya levonta abból a tanulságot. Siettek is nyakra-főre biztosítani a szászok hűségét s 1686 május 17-en egyrészről a városi tanács, másrészről a fejedelem és a rendek erős hit alatt egyezséget szereztek, melynek értelmében, a szebeni tanács és az egész község hűséget fogadott Apaffy Mihály, felesége, fia és minden rendű hívei iránt, hogy a várost soha el nem árulják, bármely ellenség ellen fejöik fennállásáig közösen oltalmazzák, mindenkit érdeme szerint megbecsülnek, szükség idején az ellenségnek senkit ki nem adnak stb. stb. Viszont Apaffy és a rendek magok részéről is biztosították a szász nátió és a szebeni lakosok minden jogait, szabadságait, törvényeit, szokásait stb. hitlevelet adván arról, hogy semmiben is a szászok veszedelmére nem munkálódnak, kikötven még, hogy azonképen a szebeniek is minden háborgatást és ellenkezést szerezhető idegen szókat eltávoztatnak stb.¹⁾

Hogy a szász atyafiak nem sokat gondoltak az adott hit megtartásával, Pekry Lőrincz levele eléggé bizonyítja, s valóban nem rajtok múlt, hogy Thököly tervei nem sikerültek. Mindezideig hasztalanul várta, hogy a török megsegíti, csekély számú gyülevész hadával pedig nem mert elindulni a fejedelmi szék elfoglalására. Kétségtelen dolog azonban, hogy az erdélyiek szint nem valló két kulacos politikája következtében a porta figyelme újból felé fordult, biztatták, jó reménységgel tartották s bizonyára nem alaptalan dicsekvés volt tőle, hogy a fejedelemséget is megígérték neki arra az esetre, ha a németet kiveri az országból. Thököly azonban a jutalmat előbb szerette volna megkapni, mintsem a kikötött szolgálatot teljesítette volna, mert igen jól tudta, hogy saját erejéből erre nem képes, de ha már egyszer övé a fejedelmi süveg, nagyon bizott magában, hogy könnyű szerrel elbánik majd a némettel, «*ki — mint Naláczihoz írott levelében nem csekély önérzettel mondja — másoknál engem tartott eddig is mérgesebb ellenségének*».²⁾ Pekry biztatásai, a szebeni conspiratió, és a porta jóakarata következtében vérszemet kapva tehát, ismét sürgette az Apaffy udvará-

¹⁾ A szebeniekkel való szerződések Alvinczynél I. 152. 155. 156. l.

²⁾ Thököly levelei i. h. 267. l. Thököly jövendő fejedelemségéről szél-tére beszéltek Magyarországon s ez jó ürügy volt Leopoldnak a beavatkozásra.

ban felbeszakadt diplomatai alkudozások folytatását, remélve, hogy ha legalább a fejedelmi czímet megnyeri és elkobzott jószágai visszaadtnak, nagyobb tekintelyvel léphet föl, mint eddig s egy szerencsés fordulattal czélját érheti. Most már egyenesen azt kívánta, hogy az egyezség megkötése végett hozzá küldendő megbizottak a tanácsurak közül választassanak és Teleki is közöttük legyen. Erre azonban a fejedelem nem volt hajlandó. A német had bent van az országban, ellepte már a Mezőséget — írja május 17-ről Thökölynek, — ezért nem bocsáthat hozzá a tractára oly nevezetes embereket, kiváltképen pedig Telekit, a kit kötelessége — ország generálisa lévén — a harczmezőre hív. Kész azonban vele egyetérteni a török iránt való hűségben, barátságos egyezkedésre lépni, jó correspondentiát tartani is kész, de viszont elvárja tőle, hogy «*ez mostani alkalmatosságokban ez hazához való kötelességének s hozzám való háladatosságának megfelelni el nem mulatja*». ¹⁾

A barátságos egyezséget óhajtó felek tehát kölcsönösen ámitották egymást. Apaffy kormánya gyanútlanságot színelve, a viláért sem árulta volna el, hogy már két oldalról is figyelmeztetve lett, hogy mit forral Thököly a fejedelem ellen. Mert *Székely László* — ki úgy látszik csak azért vett részt az Apaffy ellen szőtt összeesküvésben, hogy árulása által még jobban behízelegje magát ura kegyeibe vagy talán nem bízott annak sikerében, s igyekezett idejekorán megmenteni bőrét, elég az hozzá, hogy leleplezte a dolgok állását Teleki előtt, másfelől pedig a havasalföldi vajda is tudósította a fejedelmet Thököly szándéka felől s ez utóbbi, mint a fővezér rokona, valószínűleg a törökök útján jött nyomára az összeesküvésnek. ²⁾ A «*kurucz király*» azonban félremagyarázta Apaffy hirtelen készségét az ajánlott unió iránt, illetőleg nem látta be, hogy Teleki keze működik a dologban, noha Pekry ismételtén figyelmeztette, hogy óvatos legyen és ne adjon hitelt a fon-

¹⁾ Apaffy levele Thökölyhez Alvinczy i. h. 151. l.

²⁾ «Az ő kgylme hozzánk való affectatióját külön-különbféle dolgokban, nevezetesen pedig az *Tökölyi uram ellenünk feltött gonosz szándékáról való tudósításból* . . . megértettük és jó emlékezetben is tartani kívánjuk.» A havasalföldi vajdához küldött követ instructiójából Alvinczy I. 178. l.

dorkodó embernek: «*Az mit sokszor írtam Nsgodnak, úgy látom betölt. Teleki Mihály is eddig csak szóval kívánja Nsgodat contentálni, minden dolgok tökéletlenség. Kende uram íratja Nsgdnak, Teleki uram ma sokat hánykódott vele, azt mondotta, már nem félnek Nsgd vádlásától az fővezér előtt*» stb. Tudatja tovább Pekry, hogy az a hír van elterjedve, miszerint Csákyt erdélyi fejedelemségre hozza Karaffa, s csak ennek tulajdonítható, hogy Apaffy kormánya eddig is meg nem egyezett a némettel. A havasalföldi vajda követét elfogták, s elvették tőle a német császárnak, a bécsi nuncius apostolicusnak és cardinalisnak küldött leveleket. Most a török fővezér elébe akarják vinni, «*jó volna, ha Nsgod proveniálná, de nem kéne az vajdát árulni, mert az fővezérnek atyafia, mert az erdélyi fejedelem, Teleki Mihály is avval akarnak gratiát kapni.*»¹⁾

Thököly — mint a következmények bizonyítják — nem sokat hajtottsógora figyelmeztetéseire. Úgy látszik szentül meg volt afelől győződve, hogy Apaffy szorongatott helyzetében megrettent s kész az általa szabott föltételeket elfogadni. Erre mutat *Naláczihoz* írott válasza is, ki a rendek meghagyásából fölszólította őt, hogy tartózkodjék az ország pusztításától s ne engedje, hogy katonái a föld népét zsarolják. Nem hiszi, hogy *Gyulaffy György* s a vele való vitézek raboltak, zsákmányoltak volna, de ha élest nem adnak, sőt mesterségesen mindent elvitetnek előle, holott jól kell tudni *Naláczinak*, hogy az erdélyiek a török császár hadait élelmezni tartoznak, ezentúl kénytelen lesz ott szerezni be a szükségeseket, a hol épen találja. Inkább neki volna méltó oka szemrehányást tenni, hogy az unió tractálását napról-napra halasztják. Csudálkozik azon is, «*hogy az Isten az méltóságos fejedelemnek nem maga faratsága, szerencsétlétése, hanem ingyen való jóvolta és az fényes porta kegyelmessége által országot, fejedelemséget adván, mégis elkívánják, lefoglalják az ő örökös jószágait*» stb.²⁾ Végre Apaffy

¹⁾ Pekry levele i. h. Csákytól úgy látszik komolyan tartott Apaffy s 1686. május 10-én a bécsi követekhez írott levelében panaszkodik azon, hogy Scherffenberg bejövetele által a szerdárt, a fővezért, Thökölyt, s a tatárokat Erdély ellen lázította: «*Vele vagyon Csáky László is (t. i. Scherffenberggel), ki azzal kérkedik, hogy erdélyi fejedelemségre jó stb.*» Alvinczy Okmánytára III. k. 132. l.

²⁾ Thököly levelei i. h. 267. l.

fölszólította őt, hogy adja elő nyíltan, mily föltételek alatt kívánja megkötni a régóta tervezett uniót vele és a rendekkel. Úgy látszik le akartak vele számolni egyszer s mindenkorra, mert az idő sürgetett, a nemet hadak már Kolozsvár alá szállottak, nem volt tanácsos tehát tovább halogatni a dolgot, el kellett vele dobálni az álarcot, hadd tudja meg az egész ország, jó barát-é, ki a szükségben segítő kezet nyújt, vagy ellenség, ki a fenyegető veszedelemből hasznot akar húzni.

Thököly ennek következtében hét pontból álló utasítást küldött a fejedelmi udvarban időző követeinek, szoroson meghagyva nekik, hogy ha Szebenben húzni, vonni, halogatni akarnák a dolgot, vagy más egyéb okból késnének a válaszadással, félbeszakítva a tárgyalásokat, jöjjenek tüstént vissza. Hasonló értelemben tudósította Apaffyt és a rendeket, kérve, hogy föltételeinek el nem fogadása esetében, a követeket haladéktalanul bocsássák vissza hozzá.¹⁾

Kende és Báncsy jóformán még elő sem terjeszthették Thököly végső föltételeit, mikor az erdélyi rendek levelét megadák ennek Hunyadban. A levél hangja után ítélve a bujdosó fejedelem nem sok jót remélhetett a szebeni tanácskozásoktól, mert szemére hányták a rendek, hogy egymásután érkeznek ellene a panaszok, hogy nem csak a szegénységen, de a nemeseken, a főrendeken is hatalmaskodnak katonái, és a községet mindenképen zaklatják. Arra nem is számíthat a történetek után, hogy az ország felüljön mellette, a portától sincs parancsolatjuk, hogy garázdálkodásait tovább tőrjék. «*Nem is gondolhatjuk Nsgd ezen actusát egyébnek, hanem hogy látja az németnek ez országban való lételét, ezért bátorodik ennyire.*» Egyébiránt, ha meg nem becsüli magát, a mi történni fog, magának tulajdonítsa stb. stb.²⁾

A rendek e határozott fenyegetéséből Thökölynek tudni kellett volna, mihez tartsa magát a jövődre nézve, de még mindig számított Teleki Mihály pártfogására, s megmagyarázhatatlan rövidlátással ettől várta Apaffy udvarában leginkább az egyezség

¹⁾ Kende Gábor és Báncsy Ádám instructiója Alvinczy i. m. I. 174. l. Thököly levele a rendekhez. Deák f. i. m. 269. l.

²⁾ Az erdélyi rendek Thökölyihez. Alvinczy i. m. I. 179. l.

ügyének előmozdítását. Pedig Teleki csak eszközül akarta őt felhasználni arra, hogy Erdély semlegességét megmentse, és örömet kikapartatta volna vele a gesztenyét a parázsból, a mint azt az éles látású Pekry is korán észrevette. *«Azt akarnák — írja a Kolozsvárt ostromló német hadakra vonatkozólag Thökölynek — ha Nsgd vagy penig az török kiverné az ő interessentiájok nélkül, hogy lehetnének neutralisak ők.»* De mikor már hasztalanul sürgettek a töröktől segítséget, s a szerdár, a fővezér, a váradi pasa meg sem mozdultak állomásaikról, mikor meggyőződött Teleki, hogy a *«kurucz király»*-nak semmi hasznát sem veheti többé, ellenkezőleg közelléte csak annál nehezebbé teszi feladatát a némettel szemben, arról kezdett gondolkodni, mikép szabaduljon meg tőle a porta haragja nélkül. Igen jó víz volt malmára a Thököly által végsőképen előterjesztett föltételek tárgyalása alatt keletkezett hangulat. Mert nemcsak Apaffy, de a rendek nagy része is méltó felháborodással vette tudomásul Thököly merész kívánságait, s tüstént követet küldöttek a portára, ki vádat emelt ellene, egyszersmind *Nalácsi Lajost* föltételeinek egy példányával útnak indították a havasalföldi vajdához, kérve annak továbbra is jóakarátát Erdély országa iránt. Így akarták előkészíteni a portát s az ehhez közel álló köröket, egy már tervbe vett, és nem sokkal utóbb bekövetkezett eseményre.

Valóban a bujdosó fejedelem föltételei oly formán hangzanak, mintha egy hódító hadsereg állana háta megett, mely pusztá intésére minden pillanatban kész elseperni a föld színéről Apaffy trónját. Követel, de a maga részéről nem ígér semmit, noha reméli, hogy ebből az unióból: *«Isten dicsősége, a haza java és a nemzet megmaradása fog következni»*. Egész nyugodt lelkiösmerettel hozzá tehetne volna még, ha őszinte akar lenni: *«első sorban pedig Apaffy bukása»*. Követeli pedig a *fejedelemi címet*; adják meg egymásnak illendő becsületét, s a ki ez ellen vét, példásan bűnhődjék. A fogadott apa és a fogadott fiú viszonya legyen közöttük. Minthogy Thökölynek anyja után édes hazája Erdély, tekintessék a haza igaz fiának. Kíván hitlevelet, védelmet, protekciót, hogy sem titkon, sem nyilván kárára, becstelenségére nem igyekeznek. Adják vissza elfoglalt jószágait *Küküllő várával* együtt. Engedjessék át neki az országnak egy nevezetes erőssége *«bizonyos conditiókkal»*. Rendeljenek mellé 2000 embert, kiknek zsoldját ő fizeti.

Küldjenek táborára nehány ezer köből lisztet, abrakot, vágó bar-mokat, veder borokat, mint jó szomszédokhoz illik stb.¹⁾

Elképzelhetjük, hogy ha szinte gondolt volna is valaha Apaffy komolyan a Thökölyvel való egyezés megkötésére, a föltételek előterjesztése után hallani sem akart többé arról. Mióta ezt a buj-dosók vezérükké választották s a szultántól megkapta a fejedelmi jelvényeket, örökösen féltette tőle székét, és ha módjában áll, min-den okvetetlen elteszi láb alól, mert a különben jó lelkű ember engesztelhetetlen tudott lenni azok iránt, a kikről elhittették vele, hogy trónjára vágyakoznak. Thököly pedig jóformán titkolni sem igyekezett ebbeli szándékát, főleg a német had bejövetele után. Emberei széltere híresztelték, hogy Thökölynek meg lett ígérve a fejedelmi süveg és Apaffy uralkodásának napjai meg vannak szám-lálva, sőt állítólag maga is kérkedett, hogy «*arról való assecura-tiója az foszlányában vagyon*».²⁾ A «*kurucz király*»-lyal azonban nem lehetett oly könnyen elbánni, mint Bánffy Dénessel vagy Béli Pállal s a helyzet mindenek fölött óvatosságot és diplomatai ravasz-ságot igényelt, mert a török bármennyire meg is volt eddig elé-gedve Apaffyval, már gyanakodott s a némettel való hosszas alku-dozást rossz szemekkel nézte. Nem siettek tehát a válaszszal, remélve, hogy ezalatt a körülmények is változni fognak, de meg a török szándékát kitudni, a porta magatartásával is tisztába akar-tak jönni, mielőtt Thökölyvel szemben végsőre határozták magokat.

Pekry Lőrincz — ki úgy látszik sejtelmével sem bírt annak, mit hoz a közel jövő — *1686. május 23-án*, mint valami örven-detes eseményről tudósítja Thökölyt, hogy Daczó Jánost a szerdár-hoz küldötték követségbe. «*Úgy látom az Istennek vagyon gongya Nsgodra, mert az erdélyi fejedelem Daczót küldi a szerdárhoz, ki is igaz addictus Nsgodhoz, azért Nsgd alkalmaztassa hozzája magát és kegyelmességét ígérje neki bő mértékben, az dolgokat inculcálja neki s ő azt fogja mondani az szerdár előtt, tractálja is úgy, az mint Nsgd fogja parancsolni az szerdár előtt. Malatinszki Gábor által hitlevelet küldött volna, de mivel maga mégyen oda Nsghoz,*

¹⁾ Alvinczi Péter Okmánytára I. k. 174. l. Nalácsi instructiója u. o. 178. l. Thököly feltételei a Kendéék instructiójában.

²⁾ Nagy István instructiója a fővezérhez. Alvinczy i. m. I. 193. l.

annélkül ne hagyja, hanem obligálja hittel, nekem azt mongya, ha Nsgd kívánnya, ad obligatoriát magárul. Már midőn Isten így kiszolgáltatja Nsgdnak az alkalmatosságot, éljen vele és kormányozza ez által is úgy dolgait, mentül hamarább gyümölcsös effectumát tapasztalja. Én bizony tam *jactura etiam Capitis Nsgd* dolgait csak valóban jó rendbe hoztam, *három emberen és azoknak asseclájín kívül, mind ardentem várják Nsgd uralkodását . . .* Sub rosa adá ki Székely László most, hogy ezek az németek, ha szinte derekassint obsideálják is Kolozsvárt, meg nem vehetnék, hanem most tractába indulnak velek . . . Egy étekgógót postán külték az portára, hogy Nsgd pusztítja az országot, úgy hiszem Daczó úramnak is megparancsolták, hogy Nsgdat az szerdár előtt vádolja.»¹⁾

Ebben már csalódott a jó úr, mert Daczónak utasítása szerint pusztán a török segítséget kellett sürgetni, sőt egyenesen meghagyatott neki, hogy Thökölyt is fölkeresvén, szólítsa fel, hogy ne kedvetlenitse tovább a fejedelmet, hanem igyekezzék inkább «*dis-tractiót*» csinálni a német hadaknak s a Várad felől támadó törökkel egyetértőleg két tűz közé szorítani.²⁾ Talán mondanunk nem szükséges, hogy abban is túlzott és minden bizonynyal hizelkedni akart a bujdosó fejedelemnek, hogy oly szívek szerint várták a szebeni udvarnál Thököly uralkodásának bekövetkeztét. Mert voltaképen a lutheranus szászokon kívül kevés számú igazi híve volt a rendek között, még a régi híres kurucz kapitányok is elpártoltak tőle, a mint *Petneházy, Deák Ferencz, Hatházy* példája bizonyítja. Bizonyos dolog, hogy sokan mellé állottak volna, ha Scherffenberg ellen indul, de már fejedelmöknek nem igen óhajtották, és csak Apaffyt rémítgették ezzel kivált a császáriak, hogy annál könnyebben czélt érhessenek vele. «*Tökölynek portán erdélyi fejedelemség bizonynyal megígértetett — írja a Scherffenberggel való alkudozások alatt Csáky László — ki kegyelmes urunknál ő felségénél világos, nem is kétlem hozzá való hajlandóságát sokaknak, Nsgd jobban tudhattya, melyet kegyelmes urunk ő felsége soha nem szenved.*»³⁾

¹⁾ Pekry levele i. h.

²⁾ Daczó instructiója. Alvinczy id. m. I. 162. l.

³⁾ Csáky levele i. h.

Még Daczó János el sem indult a szerdárhoz, még Apaffy nem is válaszolt a Kende és Báncsy által előterjesztett föltételekre, mikor Pekry ismét tudósítja Thökölyt a szebeni dolgok felől: «Kende uram nagy sietve jöve hozzám jelenteni, *hogy kitanulta Teleki Mihálynak ebségét*, most azon vadnak minden úton módon, hogy a fővezért lecsinálják pénzzel és egyébbel, az magyarországi dolgot újrolag kezekre vegyék. A magyar hadak csalogatására elküldenek *Hatházit*, hogy azzal complaciálhassák az török előtt, hogy ő hozzájok vagyon nagyobb reflexiójok az magyaroknak, mintsem Nsgdhoz. Nsgd ezekről provideáljon tempestive. Daczó arra ajánlotta magát, ha Nsgd hozzá ereszkedik egészben detegálja az dolgokat, az török leveleket is, az melyeket az török császár küldött volt az végre Erdélybe segícsege felől megmutatja Nsgdnak. Javalljuk, ha Nsgd egy okos embert adjungálna melléje, kivált ha az fővezérhez talál az szerdártul menni. Hatházinak egy erős levelet írjon Nsgd, azt javallja Kende uram, kiben fenyegetés is legyen elegytve.¹⁾ Thököly megfogadta a tanácsot, írt Hatházinak, felszólítva őt, hogy adott hite és tartozó kötelessége szerint késedelem nélkül álljon mellé, mert ha jövetelét tovább halasztja, méltó büntetését el nem kerüli, ellenkező esetben kegyelmességét nagyobb mértékben várhatja, mint ennek előtte «*már Isten jóvoltából innen-tova, dolgainknak is jobb folyamatját remélhetvén*».²⁾ Vajon komolyan hitte-e a mit leírt s nemcsak másokat, hanem önmagát is ámitotta? Annyi bizonyos, hogy reménységének nem sok alapja volt, ő azonban mindig illúsiókat táplált s a véletlennek egy parányi kedvezésétől elvakítatva, a legfényesebbnek hitte a jövedőt ott, hol józan politikai belátással bíró ember kétségbe esett vagy mindenről lemondott volna. Összes hadereje néhány száz főnyi rabláshoz szokott rakonczátlan emberből állott, mindazonáltal a ki elolvassa az országban szétküldözött patens leveleit, valóban azt hinné, hogy korlátlan ura Erdélynek s nem egy hazátlan bujdosó, a kit ha épen akarja a fejedelem, egy dandárral tovább kergethet határaitól, mikor aztán földönfutó lesz belőle s nem fogja tudni fejét hová lehajtani. Ez bizony könnyen eszébe jutha-

¹⁾ Pekry levele i. h.

²⁾ Thököly levele Hatházilhoz 1686. május 23-án. Levelek 271. l.

tott volna Hunyadban való tartózkodása alatt, de a hatalmas császár köntösébe kapaszkodva, szentnek és sérthetetlennek hitte magát, s legtávolabbról sem fordult meg elméjében az a gondolat, hogy a portával Erdély valaha dacolni merjen. Pedig Hunyad Szebenhez nem is oly nagy távolság, főleg egy jó lovas csapatnak, a pasák azonban messze vannak, s egy pár óra alatt sok minden történhetik.

Apaffy május 27-én válaszolt a feltételekre: *«Kegyelmed levelét becsülettel vettem, követi által küldött punctumit olvastam; sokat mi haszon írnom?»* — így hangzik a bekezdés, és a fejedelem ugyancsak röviden végzett versenytársával. Előadja, hogy ő a nemzet megmaradásán mindenkor igaz szívvvel munkálkodott, de mióta Thököly a portától botot, kardot és zászlót kapott, nem szólt többé a magyar ügyekhez. Az uniótól azonban nem idegen, s kész vele egyetérteni a nemzet javában, az általa szabott föltételek azonban oly annyira fontosak, hogy azokra elhamarkodva nem válaszolhat, de nem is fog válaszolni addig, a míg meg nem győződik Thököly szándékainak tisztasága felől, mert mostani cselekedetei merőben ellenkeznek a jó egyezséggel, melynek megkötésére különben sem alkalmas az idő stb.¹⁾

Ez egyenes visszautasításból más ember okvetetlenül levonta volna magára nézve a következtetést, és jót vagy rosszat, de mindenesetre határozott volna; Thököly azonban úgy viselkedett, mintha még Apaffy levelét nem olvasta volna, vagy pedig nem tartaná azt irányadónak az ügy teljes befejezésére nézve. Mire várt még, kiben bízott? bajos volna megmondani. Pekry levelei hirtelen megszűntek, a személyéhez való nagy ragaszkodás semmiképen sem akart nyilvánulni, mily reményeket táplált tehát újra? Azt kell hinnünk, hogy ismét Teleki ártotta bele magát a dologba, mert Thököly követeit nem csak feltartóztatták Szebenben, de úgy látszik, még a fejedelem leveléről sem volt ezeknek tudomásuk, sőt a correspondentiában is meggátolták őket. Erre pedig fontos okai lehettek Telekinek.

A szerdár ugyanis végre valahára elhatározta magában, hogy megsegíti az erdélyieket, s Ibrahim és Mehemed pasák parancsot

¹⁾ Apaffy levele Thökölyihez. Alvineyz id. m. 187. 1.

kaptak, hogy Lippa táján táborba szállva, s Apaffyval egyetértve intézzenek támadást a német ellen.¹⁾ Hire futott azonban, hogy a török hadak Thököly mellé rendeltettek, a mi nem csekély rémtületet idézett elő a fejedelem bizalmas környezetében. Mert ha a «kurucz király» csalhatatlanul meggyőződik arról, hogy az unióhoz kötött minden reménysége hiába való, a mellé rendelt török csapatok, s a hozzá nagy hajlandóságot mutató szászok segítségével oly zenebonát támaszthat, mely ha szinte nem is buktathatja meg Apaffyt, de a német had beavatkozását okvetetlenül előidézi. Ezt pedig Teleki minden áron ki akarta kerülni, mert hisz Erdély sorsa e pillanatban attól függött s oly körmönfont ravaszsággal hálózta be a bujdosó fejedelmet, hogy mikor végre észére tért, már késő volt s az egy életen és reménységen kívül csaknem mindent veszített.

Míg ugyanis Thököly követeit hol egy, hol más szín alatt Szebenben tartóztatta, nem sokat gondolva ennek határozott óhajlásával, hogy re infecta is bocsáttassanak vissza hozzá, s míg őt magát atyafiságos jó akaratával, szolgálni kész szándékával ámitgatta; addig emberei a fővezérnél és a szerdárnál minden követ megmozgattak, hogy Thököly visszahivassék Erdélyből, kijelentve a fejedelem nevében, hogy nagy hálaadással veszik ugyan a porta segedelmét, Thökölyt azonban semmiképen sem acceptálhatják, vele együtt nem hadakoznak, sőt ha szép szerével ki nem megy az országból, erővel is kiigazítják, mint olyan embert, ki a fejedelmet szüntelenül vádolja, az országot pusztítja, s a parasztságot, fő és nemes rendeket egyaránt botránkoztatja. Kérik tehát a fővezért, hogy a mit Apaffy ezután saját méltósága és az ország megoltalmazása érdekében fog cselekedni, azt rossz néven ne vegye, azért semmi nehézséggel ne terheltessek, mert a sok injuriát tovább már nem tűrheti, s a község is igen el van keseredve stb., fel kellett még sorolniok Thököly minden rendbeli kihágásait, hatalmaskodását, hitszegését, álnokságát, szóval a legsötétebb színekkel jellemezni őt a török előtt, hogy ily módon a történeendőkért való felelősséget elhárítsák Apaffyról, vagy legalább is eljárását igazolhatóvá tegyék.²⁾

¹⁾ A szerdár levele Jósika Miklós által. Alvinczy id. m. 198. l.

²⁾ Nagy István és Jósika instructiója 1686. május 28-áról a fővezérhez és a szerdárhoz.

Thököly ezalatt követeinek hosszas elmaradása felett tünődve, egyre másra írogatja hozzájuk a leveleket Hunyadból. Nem tudja mire velni a dolgot, eleinte azonban, úgy látszik, a késlekedést jóra magyarázza, bizonyosan oly események jöttek közbe — vigasztalja magát — *«hogy az particularis és privatumból álló tekintetek postpositiójával az jó egyezésnek kívánása és az én ajánlott szolgálatomnak s atyafiságomnak is vétele tapasztaltatnék nagyobb mértékben»*. 1686. május 30-án még derültnek látja a jövőndöt, szétkülözött emberei mindenfelől örvendetes híreket hoznak, óránként várja Izdenczit a konstantinápolyi francia oratortól *«olyan resolutiókkal, a melyekből hazánk és magam dolgainak boldogabb folyamatja remélthetessék»*; számít Teleki jóakarátára s viszont ígéri, hogy Isten módot adván benne, feleségével együtt háladatos lesz stb. A következő napon, az Erdélybe rendelt damaskusi vezér pasa küldöttjének érkezéséről tudósítja követeit, s igen boldognak érzi magát, mert Hunyad vármegye lakosai esedeznek előtte, hogy a Vaskapura jövő tatárokat fordítsa el róluk. Hajlandó is kegyelmesen teljesíteni kérésüket. Úgy látszik már képzeletében a nemrég múlt dicsőséges napokat éli ismét, jövőnd hatalmas tudatában a jelen bajairól megfeledkezve. Követei azonban május 25-ike óta egyetlen egyszer sem értesítették a dolgok állása felől. Gyanakodni kezd, gonosz sejtelmek fogják körül. Június 2-án erős szemrehányást tesz nekik, miért nem jöttek már vissza, ha igaz, hogy az erdélyi fejedelem hallani sem akar jószágainak megadatása felől és nyilatkozatai nem barátságot vagy egyezséget, hanem ellenséges szándékot s személye iránt való gyűlöletet jelentenek? Azóta a rendek már régen hozzá foghattak volna a tárgyalásokhoz, és ha nem tették, mi az oka, hogy a követek négy rendbeli levelét válasz nélkül hagyták? Írjanak vagy fejéret vagy feketét, ha csak fogásban vagy szoros őrizet alatt nincsenek. De nem várja be a választ, nincs nyugta s a következő nap holmi magyarországi hírek ürügve alatt ismét levelet küld hozzájuk. Izdenczi bizony még nem érkezett el, csak a felől tudósította, hogy a fővezér követet bocsátott hozzá, *«és noha már tudta volt ez hazában való bennlételemet, mindazonáltal az által fogom vehetni tovább való dispositiójának determinatióját»*. Ez ugyan elég kétes kilátás a tegnapi vérmes remények után, főleg ha meggondoljuk, hogy Apaffy követe, Nagy

István, már útban volt a fővezérhez; Thököly azonban még mindig nem akarta belátni erőfeszítéseinek sikertelen voltát. Különösen lelkére köti megbízottjainak, hogy Telekit vegyék körül, kérve, hogy az ő atyafiságos viszonzatszolgálatáért ne tartózkodjék «*az eddig való confidentia jeleinek terjesztésétől*», és működjék közre továbbra is a haza javát czélzó munkában. Ez alkalommal, *tehát 1686. június 3-án*, még külön, hasonló tartalmú levéllel is megkereste Telekit, ki az utolsó pillanatig remekül játszotta szerepét s kevésbe múlt, hogy a «*kurucz király*» fejével nem fizette meg hiszékenységét.¹⁾

Apaffy kormánya ugyanis csak arra várt, míg az ország hadai a kiadott parancs értelmében Szeben alá gyűlekeznek és a követelek — valószínűleg ajándékokat is bőven küldvén azokkal — elegyengetik az utat a töröknél s ennek megtörténte után késedelem nélkül leszámolt gyűlölt ellenségével. 1686 június 2-án «épen Pünkösöd első napján — beszél az öreg Cserey — az szebeni mezőre szállíták az erdélyi hadakat; oda jöve ki nagy kevélyen s pompásan *Teleki Mihály* s eljárván mind a sergeket elválogata a hadakban, és egy részét *Kálnoki Sámuel* commandója alá adván, elküldik Hunyad vármegyében, hogy Thökölyt kikergesse az országból.»²⁾ Kálnoki vezértársa *Kabos Gábor*, a csiki székely hadnagyok közül pedig *Elekes Péter*, *Bors István* és *Bodó Mihály*, július 5-én virradóra feles számú lovas és gyalog hadi néppel közeledtek Hunyad felé, hol Thököly, állítólag mert Teleki azt üzenté volna neki, «hogy legyen vesztegségben, mert az országtól semmi bántódása nem lészen»,³⁾ gyanútlanul tartózkodott. Az erdélyi hadak már alig egy óra járásnyira voltak a vártól, mikor Thökölyt valaki értesítette a veszélyről. Fővezére, *Gyulaffy György*, a sereg javával őrzáraton volt, a körülötte tartózkodó s mindössze is csekély számú magyar, rác és török vitézekkel nyílt ütközetbe bocsátkozni nem vélte tanácsosnak, lovára kapott tehát s mindenét az ellenség zsákmányául hagyva, menekült a merre szemeivel látott. Mikor Kálnoky

¹⁾ Thököly levelei i. h. 273—276. l.

²⁾ Cserey az *Újabb nemzeti könyvtárban*. 156. l.

³⁾ Erre nézve igaza lehet Csereynek, mert Thököly is panaszkodik később a szerdárnak, hogy az erdélyiek «*titkos hamissággal*» jöttek rá.

reggel négy óraker Hunyadba érkezett, Thökölynek már csak hült helyét találta. Háromszáz lovas fedezte futását, Kálnokiék üzőbe vették őket, de Thököly egy félórai előnyben volt s így nem érheték utól, azonban a lovas csapat legnagyobb része s közöttük számos török a csatatéren maradt. Hintói, társzekerei, élése, szóval egész tábori készülete a győzők kezébe került, maga néhány főből álló kíséretével meg sem állott a török határig.¹⁾

Ez alatt Daczó János is visszaérkezett a szerdártól s vele együtt egy aga, kinek kötelességévé tétetett, hogy ha «*Thököly Imre király*» nem hasznos Apaffy szolgálatjára, sőt valami panaszra ad okot, tüstént kivigye őt a lippai táborba Ibrahim pasa mellé, s még állítólag arra is felhatalmazta a szerdár Apaffyt, hogy szükség esetén — persze ha módjában fog állani — meg is ölethesse őt.²⁾ A fejedelem nem késett tudósítani Kálnokiékat Daczó küldetésének eredménye felől, de már akkor késő volt s a «*kurucz király*» török területen teljes biztonságban érezte magát. «Adta volna a nagy Isten — írják a vezérek június 5-ről Apaffynak, — hogy az aga tegnap érkezett volna a fermánnal, mert úgy emberi intézés szerint az Nsgd nevezetes árulója nagyobb büntetést vett volna az gyalázatos futásnál; bizonyosan írhatom Nsgdnek, két egész mélyföldig üztük meg az török határig, négy óraker ütöttünk rája, ő félórával elébb nállunknál szállatt volt el. Mü kegyelmes urunk teljes tehetségünkkel azt akartuk volna, hogy Nsgd sok bajoskodásnak ma lett volna vége, de Istennek titkos ítéleti most így hozta.»³⁾

Mikor az erdélyi hadak Hunyadot feldúlták, Pekrynek Thökölyhez írott levelei is kézre kerültek. Most tehát az összeesküvés, melyről különben a havasalföldi vajda és Székely László besúgása alapján is tudomása volt már Apaffynak, teljesen napfényre jutott s Pekry Lőrincz Daczóval együtt fogságra vettetett. Teleki a legnagyobb szigorúságot ajánlotta Apaffynak a bűnösök irányában, s Pekryt azzal fenyegette, hogy ha saját jószántából töredelmes val-

¹⁾ Za. Mikó János naplójegyzetei. Közli Torma Károly. 16. l.

²⁾ Alvinczy id. m. 207. l. Donáth János instructiója. U. o. 224. l.

³⁾ Kálnoki Sámuel és Kabós Gábor levele. *Török-magyar Államokmánytár*. VII. 176. l.

lomást nem tesz, irgalmatlanul megkínkoztatja. A jó úr módfelett megrémült, mert tudta, hogy Teleki be is váltja fenyegetőzését. Alázatos könyörgő levelet írt tehát szebeni fogságából Telekinéhez, kérve őt, hogy vesse közbe magát érte, mert úgymond, *«inkább akarnék meghalni, mintsem gyalázatos kinzás után élni»*. Mennyre-földre esküdözik, hogy az általa már megnevezettekén kívül több ember nem volt részes abban a *«rossz munkában»*. Megnevezte pedig Daczó Jánost, a szebeni polgármestert és *Székeley Lászlót*, ki az egész összeesküvésnek feje lett volna.

Pekry tehát kétségtelenül erősen volt compromittálva s téved *Thaly Kálmán*, mikor őt ártatlannak s Teleki személyes boszúja áldozatának hiszi.¹⁾ Persze az öreg Cserey — ki a történetek idején, saját bevallása szerint, igen ifjú legényke volt — így beszéli el a dolgot, de a közügyek terén már régóta szereplő, különben is szélesebb látkörű Bethlen Miklós nyíltan bevallja: *«vétkek bizony volt, kivált Pekrynek»*, s egyedül a törvénytelen eljárás ellen zúgólódik emlékiratában.²⁾ Nem volt szükséges Telekinek ráfogni

¹⁾ Irodalom és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczy-korból. Budapest, 1885 130. l., hol a következő sorokat olvasom: *«... a Thököly eilen irányzott visszatorlás műve azonban Pekry Lőrincz üldözésével kezdődött meg. Pekry ugyanis nem csak sógora, de még a gyulafejérvári főiskolából gyermekkori kedves pajtása s később Erdélyben is ifjúsági legbensőbb barátja volt Thököly Imrének. A ravasz Teleki tehát úgy számított, hogy a gyűlölt Thökölynek először is egy csapással kedvelt unokanővérét s ennek férjét Imre gróf testvérként szeretett barátját, Pekry Lőrinczet, semmisíti meg s jószágait magának foglalja... Ürügyet találni épen nem volt nehéz: rá fogja Pekryre, hogy részes Béli Pál ligájában, s azzal mint annyi másokat csak elfogatta, jószágait zár alá vetette, s hosszasan tömlöczöttetvén őt, mindenképen sanjargattatá.»* Minthogy azonban *«az ártatlanul szenvedő»* ellen Thaly Kálmán szerint semmi főben járót nem lehetett bizonyítani, szoros kezesség mellett szabadon bocsáttatott (i. h.).

A históriai igazság érdekében rá kellett mutatnunk Thalynek ezen tévedésére, s az általunk előadottakból az is nyilvánvaló, hogy a Teleki fejére halmozott vád tökéletesen alaptalan. — Különben is megjegyzendő, hogy Pekry elfogatása nem közvetlenül Thökölynek 1685-iki meguótázatása után történt s így nem is lehet a *«visszatorlás műve»*, ellenkezőleg a Thököly érdekében támasztott 1686-iki mozgalom következése volt, — s bizony a jó úr nem ártatlanul szenvedett.

²⁾ Bethlen Miklós önéletírása II. k. 45 s köv. l.

Pekryre, hogy részes a Béli Pál ligájában, — melynek nyomát különben sehol sem találom, — a kézrekerült levelek föltétlen bizonyosságot tettek bűnössége mellett. Nem is tudott mentségére egyebet felhozni annál, hogy a levelek nagyobb részét hízelkedésből írta, és hogy Thököly azokból a bejöveteleire bátorságot nem kaphatott. A levelek azonban épenséggel az ellenkezőről tanúskodtak és Telekinek nagy szeget ütött fejébe az a passus, hogy Szebenben három emberen és ezek hozzátartozóin kívül, mind buzgón várják Thököly uralkodását. Pedig ezt már csakugyan a hízelgés íratta Pekryvel, noha kevésbe múlt, hogy Teleki börtönében kínpadra nem vonatta e miatt, gyanakodván reá, hogy konokul tagadja a bűnrészesek nevét. Szegény jó úrnak majd torkára forrott a hízelkedés. *«Hiszen édes asszonyom — írja Telekinek, kihez egyúttal feleségét Petröczy Kata Szidóniát is elküldötte kegyelmet kérni — futó bolond, és megvakított rossz lelkiösméretű és Istennek oly bokros és terhes látogatási alatt megkeményített szívű örökké való tűzre érdemes ember volnék én, ha ilyen élet és halál között lévén, ki nem mondanám.»*¹⁾ Annál pedig becsületesebb ember volt, semhogy hamis vádló legyen, noha állítólag Teleki azt üzenté neki, hogy ha Bethlen Miklóst, Nemes Jánost és Keresztes Sámuelet vétkesnek adja ki, kegyelmet szerez fejének. Ezzel azonban — főleg az öt halálból gyűlölő *Bethlen Miklós* tanúsága után — nem merjük gyanúsítani Apaffy hatalmas ministerét, s meg sem tudjuk magunknak magyarázni, mi okból cselekedte volna. Utóvégre is *Székely László* mentette meg a szerencsétlen embert a megkínztatástól, a ki — noha nem kételkedhetünk a felett, hogy csakugyan részt vett az összeesküvésben — elnöke volt a törvényszéknek, mely Pekryt és Daczót az örökös hűtlenség nótájában marasztalva, fej- és jószágvesztésre tartotta méltónak.

Az 1686. augusztus havában összeült szebeni országgyűlés el is marasztalta őket. Daczó érdekében azonban közbenjártak a rendek Apaffynál s minthogy különben sem volt oly mértékben compromittálva, mint Pekry Lőrincz, és alig lehetett valamit bizonyítani ellene, felesége és fia kezessége és saját hitlevele mellett csakhamar kegyelmet nyert fejére s börtönéből kibocsátattott.²⁾

¹⁾ L. i. h.

²⁾ Alvinczy Péter okmánytára I. 62. Bethlen Miklós önéletírása i. h.

Alig mondták ki Pekry felett az ítéletet, Teleki Mihály összes Erdélyben fekvő jószágait felkérte magának a fejedelemtől. Utóbb azonban *Bethlen Elek* tanácsúr, *Ráthóti Gyulaffy László*, altorjai *Apor János* s több tekintélyes főrendek kérésére 1686. augusztus 25-én kegyelmet szerzett fejének, sőt birtokai egy részét is vissza adta neki. Hasonló nagylelkűség Teleki részéről valóban szokatlan dolognak tetszik előttünk, a ravasz úr azonban bölcsen tudta, mit cselekszik. Az erdélyi állapotok válsághoz közeledtek, s ő a jövődre felesége, gyermekei sorsára gondolt. Ideig-óráig való haszonért nem akart semmit is kockáztatni. Augusztus 26-án tehát megaludott Pekryvel, ki összes *máramarosi*, *Küküllő vármegyei* s más Erdélyben fekvő jószágait ítélmester előtt bevallotta neki és két ágon lévő maradékainak, szabadságot adván, hogy Teleki tetszése szerint való donatiót szerezhessen magának róluk. Ezen örökvalást mostoha testvére, *Bethlen Sámuel* és felesége *Petróczy Kata Szidónia* is aláírta, úgy hogy Teleki bármely eshetőség ellen biztosítottnak hitte magát, sőt valószínűleg az az öntudatja is fennmaradt, hogy jót cselekedett.¹⁾ Mindazonáltal Pekry csak novemberben szabadult ki börtönéből, feleségével együtt erős hitlevelet adván a fejedelemnek, melynek egyik legfőbb pontja, *hogy soha beleegyezések nélkül Erdélyországot el nem hagyja.*²⁾ Nemsokára

«Néhány clavissal elfogott levelei voltak Pekrynek és vétke világos, de az illetlen processus ezekben áll. Az ország előtt, a mint perlették, irtóztató lélek, ördögágyában született fattyú lélek, beste lélek, kuruczfiazta Teleki, és hasonló szörnyű esküvésekkel: megcsigáztatlak ilyen s ilyen etc.» Cserey a maga históriájában azt sem tudja, hogy voltaképen mivel vádoltatott Pekry, s Erdélyből való kibujdosását is Teleki cselszövéseinek tulajdonítja.

¹⁾ Apaffy kegyelemlevele, Bethlen, Gyulaffy és Apor obligatóriája, Pekrynek ítélmester előtt tett örök bevallása, melyben elismeri, hogy «*életem s némely rész jószágom felszabadulását Istenem s az én kegyelmes uram ő nga után az méltóságos Urnak Széki Teleki Mihály urannak ő kgylmének köszönöm*», a már idézett országos levéltári kéziratban található. — Ugyancsak ezek között van Leopold mandatumma 1691. február 15-ről, hogy Pekry elkobzott javai Teleki Mihály özvegyétől és maradékaitól vétessenek el és adattassanak vissza. — Domanoszki másolata 1691. február 17-én, tehát két nappal utóbb kelt, mint Leopold eredeti mandatumma.

²⁾ Pekry és felesége hitlevele 1686. november 14-éről, Alvinczynél II. k. 16. l.

azonban a kedvező alkalmat fölhasználva, Magyarországba szökött, s miután a katolikus hitre tért, mint az erdélyi ügyekkel teljesen ösmerős, Leopold udvarában gyorsan emelkedett. Elkobzott jószágait 1691-ben visszanyerte, s úgy fölvitte Isten a dolgát, hogy — más méltóságait nem is említve — Leopold által grófi rangra emeltetett.¹⁾ Tehetséges, de ingatag jellemű ember volt, ki elveit és meggyőződését köpenyeg gyanánt forgatta. A megpróbáltatás napjaiban eldobott protestáns hitet ismét fölvette, II. Rákóczy Ferencz zászlajához csatlakozva, mint tábornagy fejezte be viszontagságos életét.²⁾

* * *

Thököly kiűzetése s a magyar módra nagy zajjal, hűhóval szőtt összeesküvés szerencsés elnyomatása után, Apaffy kormányának minden igyekezete oda irányult, hogy a porta netán feltámadó haragját Erdélyről elfordítsa. Bizonyos dolog, hogy a császáriak jó néven vették a fejedelemtől, hogy a «*kurucz király*»-t világgá szalasztotta, most azonban attól lehetett tartani, hogy Thököly a németekkel való egyetértéssel fogja vádolni Apaffyt a vezérek előtt s talán módot nyujtanak neki arra, hogy a rajta esett kudarczot s a Hunyadnál elhullott török vitézek vérért megboszulhassa. Más körülmények között nem is maradt volna el a visszatorlás, mert a portán már kitanúlták az erdélyiek kétszínű politikáját s örömezt látták volna Apaffy helyén Thökölyt, de most szemet kellett hűnyniok a bevégzett tények előtt, sőt úgy mutatták, mintha Thököly vállalatához soha beleegyezésüket sem adták volna. A bujdosó fejedelem 1686. június 12-én értesíti a szerdárt a történetek felől. Úgy látszik, első levelére választ sem kapott. «*Micsoda titkos hamissággal és elvesztésemre való gonosz szándékkal ellenségképen jüttenek vala az erdélyiek reám, Nsgdnak megírtam, de az Isten most is pár-*

¹⁾ Thaly azt hiszi, hogy 1686. nyarán szabadult, illetőleg szökött meg Erdélyből, de ez csak jóval később a német hadak befogadása idején történt.

²⁾ Erre vonatkozólag l. Thalytól «*Az első magyar költőnő b. Petrőczy Kata Szidónia*» életrajzát, a már említett «*Tanulmányok*»-ban.

tomat fogta, mert magam és hadaim is noha harcok alatt, de ugyan hála Istennek, eljűttenek, hintóim, szekeres lovaim, öszvéreim, társzekereim, feles élékes szekereim, s azokkal együtt minden táborig készületeim hintóban lévő ládáimban és sepeiteimben való költséggem, köntöseim és minden portékáim oda maradtanak, úgy hogy hitemre, lelkemre írhatom Nsgdnak egy mentém, rajtam lévő köntösömön kívül egy ingem vagy dolmányom nem maradt.»¹⁾ Könyörög a szerdárnak, hogy ne vonja meg tőle pártfogását, vegye tekintetbe, hogy a fővezér fermánja mellett, «az erdélyieknek magoknak hivataljokra» ment volt be, és saját városába szállott stb.

A szerdár azonban már semmit sem tehetett érdekében, mert a töröknek szüksége volt Apaffyra s június 3-án «egy pár örvendezettő köntös» kíséretében a fővezér levele érkezett hozzá, hogy az erdélyi hadakkal halogatás nélkül táborba szálljon, sőt pénzzel s egyéb ajándékok által megvesztegettetve el sem akarta fogadni a hozzá panaszra jövő Thökölyt, hanem a mellé rendelt csapatokat elvéve tőle, magát Belgrádba küldötte. Azt is kereken megtagadta, hogy az ő beleegyezésével és fermánja mellett ment volna be Thököly Erdélybe: «Mit kerestél ott, ki küldött téged oda? — rivallt rá egy későbbi szemben létel alkamával — az mit tanáltál, azt magadnak tulajdonítsd.»²⁾ Ez azonban csak színjátzás volt tőle, hogy Apaffy követéinek legyen mivel kedveskedniök oda haza, mert a portán különben hitelt adnak vádaskodásainak, s midőn a némettel való alkudozást hasztalanul tagadták többé, nagy esküvések között fenyegetőztek a vezérek, hogy kő kövön nem marad Erdélyben, széllal fujtatják föl az ország porát, s olyan példát csinálnak belőle, a mit még a késő maradék is meg fog siratni.³⁾ De már ekkor a keresztyén tábor erősen vívta Buda várát s az erdélyieket a török tehetetlen haragja meg nem rémitette, Thökölyt meg nem vígasztalhatta. Ütközeteket nyerhettek, nyertek is még, de a félhold hatalma örökre meg lett törve Magyarországon, s ez határozott a

¹⁾ Deák Farkas: Thököly levelei 278. l.

²⁾ Alvinczy Okmánytára I. 206. 350.

³⁾ U. o. 357. 328.

bujdosó fejedelem sorsa felett is. A szerencse még visszamosolygott rá néha, a hazai földet érezve lábai alatt, mint Anteus új erővel állott ismét talpra a bukásból, még egyszer győztes hadsereg élén diadallal nyomult Erdélybe, halálos ellensége a vén Teleki Mihály testén keresztül, elnyerte a fejedelmi süveget, de pünkösdi királysága után rövid idő múlva hazátlan bujdosóvá lett megint, s idegen országban keserű kenyéren búsán gondolt vissza letűnt dicsőséges napjaira.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY HADI REND-
TARTÁSA A LENGYEL SEREGBEN SZOLGÁLÓ
MAGYAR HUSZÁROK SZÁMÁRA. ¹⁾

(1576—1586.)

Hadi szertartások, melyekhez kelljen mindeneknek magát tartani, kik az ü felsége szolgálatjára jöttek, mind hadnagyoknak, mind egyéb rendbelieknek etc. etc.

István, istennek kegyelmességéből Lengyelországnak királya, nagyhercege Litvaniának, Russiának, Prussiának, Masoviának, Somogitiának, Livoniának etc. Erdéll országnak fejedelme etc.

Minden ember, valaki az mi hadunkban vagyon fizetett vagy fizetetlen, akármi nemzet és rendbeli legyen, tartozik ez ide alá

¹⁾ Somlyai *Báthory István* (szül. 1522.) előbb I. Ferdinánd király, majd Izabella királyné szolgálatában állott s 1571-ben Erdély fejedelmévé, majd III. Henriknek Lengyelországból való távozása után 1575-ben lengyel királyllyá választatott s mint ilyen 1576-ban Krakóban meg is koronáztatott.

Báthory István uralkodása alatt visszatértek Lengyelország dicsőségének szép napjai. Lengyelország már 1562 óta harcban állott IV. Iván orosz czárral s a háború eredménye a lengyelekre nem volt kedvező, minek főoka az volt, hogy Lengyelország megfelelő, rendezett és fegyelmezett hadsereggel s ügyes vezérekkel nem rendelkezett. Báthory István újjászervezte a lengyel hadsereget, kiegészítette azt számos magyar, német és más idegen csapatokkal, személyében pedig a lengyel hadseregnek kitűnő vezért adott, ki az orosz háborút több évi sikeres küzdelem után dicsőségesen befejezte.

Báthory szervezési tehetségéről tanúskodnak: 1. A lengyel huszárság (huszarze) szervezése, mely a lengyel lovasság legkittünőbb részévé vált; 2. a lengyel gyalogság megteremtése, mely ezentúl a lengyel hadsereg

megírt hadi szertartásokhoz és törvényekhez tartani magát, miért-hogy senkinek nem azért kellett ide júni, hogy az jó szertartásnak akadályja legyen, hanem hogy az mi közönséges hasznunknak szolgáljon.

Azért holott minden jóknak és gyözödelmeknek csak egyedül az mennyei isten oka és kegyelmes szerzője, szükség minden kapitányoknak, hadnagyoknak gyakorta inteni alattok valókat az isteni félelemre, tiszteletre, imátságra és igaz lelki ismeretnek megtartására, hogy ű szent felsége minden tanácsinkat igazgassa, igyekezetünket segítse és minden előttünk való dolgainkat jó szerencsével megáldja.

Az úton minden sereg, az mint elrendeltetett, az ű rendiben járjon, és senki egyéb seregéből másikban ne járjon, senki az menésben való rendet meg ne háborítsa, hanem mind elől utól csak úgy járjon, az mint elrendelik, kinek kinek terhe, serege után járjon.

Azért megjelentse minden ember szekérének számát, mind posztós szekérnek s mind pengig koleszának. Kufárok, bor és serárosok ha mellik seregében akarnak menni, azelőtt megjelentsék, hogy helt adhassanak nekik, ne akadozzanak imitt amott.

Hogy pengig az úton való rend inkább megtartassék, minden

főerejét tette; 3. a tatár lovas csapatok szervezése, melyek száma Báthory idejében néha 30,000 főre is rúgott.

A magyar csapatokat és pedig úgy a gyalog hajdúkat, mint a huszárokat Báthory testvére, Kristóf, közvetítésével nagyobbára Erdélyből szerezte.

Báthory István nemcsak saját lengyel hadseregében honosította meg a fegyelmet és a szigorú rendtartást, de megkövetelte azt az ideiglenesen vagy állandóan szolgálatába állott idegen csapatoktól is.

Az itt közlött okmány fényesen tanuskodik ebbeli törekvéseiről s egyszersmind — mivel Báthory minden csapat nemzeti szokásait s régi hagyományait tiszteletben tartotta — érdekes emlék a XVI. századbeli magyar hadügy állapotáról; emeli az okirat értékét, hogy azt Báthory magyar lovassága számára *magyar nyelven* adta ki.

E folyóirat ez évi I. füzetében közöltük Bocskay István 1606-ban kiadott Statutumát; Báthory hadi rendtartása, melynek keletkezési idejét körülbelől 1579—1581-re tehetjük, a mikor tudniillik legtöbb magyar szolgált Báthory seregében, még egy negyed századdal régibb, s így érdekessége s katonai értéke annál nagyobb.

Szerk.

seregből két két rott mesterre kell ez dolgot bízni. Ha ki az menésben mód nélkül szekerét más seregben elegyíti és az menésnek rendit megbántja: efféle embert szabad leszen nemcsak a sereg hadnagynak, de az rend őrző rott mesternek is megbüntetni, vagy verni akarja, vagy szekerét akarja elrontani.

Az mi magunk szekerinknek, álgyuinknak és egyéb terheknek úton való rendit senki el ne szakaszsa és meg ne tartóztassa, mert az megbüntetésre szabadsága leszen annak, az ki mi szekerink előtt leszen.

Ha valamell seregben való, kinek szekere eltörendik, ki kell vetni az útból, hogy az utánna valóknak akadályja ne legyen; de mihelt úgy megcsinálják, hogy elmehet, akármellik seregnek szekere rendiben bevegység az rott mesterek, kik az útra vigyáznak. Ha valami szekér vagy kolesza vagy sárban, vagy egyéb helyen megakad, mindjárt kiemeljék, valakiknek az rott mesterek parancsolják.

Minden sereg az ő neki rendeltetett helyen szálljon, lovát azon helyen tartsa és ló élést onnan szerezzen, senki más ember helyét el ne foglalja, főképpen pedig az mi magunk szálló helyére senki szállani ne merjen.

Senki az strázsán kívül zsákmányra ne menjen még az úton is; valaki különben cselekedik, megfogja az strázsá mester, kinek hogyha valaki ellene állana, úgy kell véle cselekedni, mint ide alá meg vagyon írva.

Az poroszló mesternek is, kit profosznak hinak, hatalma leszen mindent megfogni mind táborban, mind tábor kívül, akármi nemzet és rendbeli legyen. Négy ember választatik pedig: egyik lengyel, másik littva, harmadik magyar, negyedik német, hogy minden dolgok könnyebben eligazultassanak.

Ezek mindenkor jelen lesznek és az kiket az profosz valami vétékért megfog, ezekhez viszik és ezek itileti szerént igazittatik el dolga. Ha ki pedig az négy embertől az mi fő generalisunkra veszi (*így*) dolgát, az is megengedtetik.

Nem is nyulnak ezek afféle dologhoz, ki az vitézlő szertartás ellen történik, hanem affélét az fő generalisra hagynak; minden, akármiféle dolgok az régi szokás szerént azok által végeztetnek el, kikre az generalis bizta.

Valaki kezét veti vagy az profoszra vagy annak szolgájára, minden kegyelem nélkül fejével éri meg; az ki pedig boszszú be-széddel illeti, kerekre tétetik.

Az kozákok, kik szabad akaratjuk szerint az ellenség földére mennek, mindenféle imide amoda ne búdosanak, de minnyájan egybe gyűljenek és az kit előttök hagynak, annak birtoka alatt legyenek, kinek híre és akaratja nélkül ha valamellik széllel búdo-sik, fejével éri meg; szabad is azt akárkinek is az mi hadunkból megfogni és az generalishoz vinni.

Az kozák rott mesternek sem szabad sem szolgávu! meg-fogadni, sem társaságokban venni az mi seregünk! szökött embert; ha ki befogadandja, az tanács itéleti szerint megbüntetik, az szökött szolgának pedig feje esik el.

Senki az mi seregünk! sohova, de főképpen zsákmányra az strázsán túl és generalis híre nélkül ne bocsásson. Az ki az strázsát meghaladja, megfogják az strázsza állók és az generalis igen megbünteti. Ha pedig az strázsza ellen állana és meg nem hagyná magát fogni, ha megöli, az strázsza vére is elvesz; ha pedig elszalad is az strázsza előtt, valahol kézben akad, fejével éri meg. Az rott mester, kire az strázsát bízzák, ha gondviseletlen leszen, igen meg-büntetik. Mikor pedig az ellenség földére kell küldeni, mód ada-tik abban, mint lehessen bátorsággal.

Semmiféle vetemint senki lovával, barmával ne tapod-tasson, hanem az mennyire szüksége vagyon, kaszáljon és aras-son benne.

Senki házat, falut, templomot ne égessen, parasztságot, muszka gyermeket, papot, asszonyállatot meg ne öljön, se rabbá ne tegyen.

Senki se fő legény, se hadnagy, se kufár semmiféle barmot, kit az ellenség földén találtak, haza ne hajtasson, hanem az tábor-ban tartsa és ott adja el, hogy az élés ezféle dolog miatt meg ne szüküljön.

Senki hirt az mi hadunkban ne hordozzon, mert kerekre tetetik. Ha ki pedig oll hirt értend, hadnagyának titkon jelentse meg, ki nekünk adja értenünk. Azonképpen ha valaki maga eszé-tül valami haszonra való dolgot ismer, csak hadnagyának jelentse meg, mert nem szabad egy közönséges legénnek is egymás között

hadi dolgokról tanácskozni és tractálni, mert azféle tractálás gonosz példát és engedetlenséget szokott szerezni.

Senki az táborban szállásban más ember helyét se sátorával, se lovaival el ne foglalja, hanem minden az új szekere előtt való helylyel megelégedjék. Senki az táborban szekerét az rendből ki ne mozdítsa, akármilyen szükségére is, mert nagy büntetése leszen.

Minden rott mesternek jelen kell lenni az úton s mind mikor készülőt fúnak.

Senki háborúságot, öszve való suttogást ne indítson feje veszése alatt; ki hogy inkább eltávoztassék, valaki vagy generalis eleiben vagy attúl rendeltetett bírák eleiben idéztetik, két vagy három barátjával, többel oda ne menjen; ezt minden egyéb dolgokban is meg kell az vitélő nép között tartani.

Azért ha valakinek valami dolga mi velünk vagyon, minden zene bona nélkül hadnagya által tegye hírré az fő generalisnak, ki nekünk tudunkra adja. Valaki azoknak ellene áll, ellenek szól és ellenek tusakodik, kikre az generalis vagy közönséges dologban áll (*igy*) tractálását vagy éjjeli őrzést és strázsát bizta, fejével éri meg.

Semmiféle ember hadi dologban semmit ne késértson, se indítson az fő generalis végezése és parancsolatja nélkül, tisztessége veszése alatt.

Senki semmiféle élést az táboron kívül ne vigyen, kufárnak és egyéb élés hordónak eleiben ne menjen, hanem az táborban illendő áron vegyék az ki mit akar venni.

Ha valaki valami versengést indít és öszveveszést, az generalis akarátja szerént büntettetik meg. Valaki vért teszen, fejével éri meg.

Ha csak kardot kap, vagy csak kardhoz futamik is, hogy valakinek ártson vele, fél kezével éri meg. Ha két ember egyben vesz és egymással vinni kezd, feje veszése alatt senki meg ne segítse egyiket is. Ha ki valakit bajra kihí, igen megbüntetik.

Minden búdosó és vándorló és tisztátalan személl az mi hadunkból távol legyen, afféle asszonyállatoktól még, valakik férjekkel egyetemben élést hordanának és tisztán élnek; valakit penig tisztátalan személylyel kapnak, mindkettő fejével éri meg.

Valaki rabot fog, mindjárt hírré tegye az generalisnak és valamit az hagy, azt művelje vele, mert igen szükség tudni az generalisnak, kik és micsoda rabok vannak az hadban. Viszont, kit isten eltávoztasson, ha valakinek innét vagy szolgáját vagy társát az ellenség elfogja, mindjárt megjelentse az generalisnak.

Kémségnek eltávoztatásáért senki idegen és ismeretlen embert nála ne tartson, hozzá se fogadjon az generalis híre nélkül; az ki különben cselekedik, nagy büntetése léssen.

Senki lovát, kire hó pénzt veszen, se szekérben ne fogja, se költsön másnak ne adja, se új maga szükségére másuva ne adja.

Senki egy éjnél tovább lelt marhát magánál ne tartson, hanem az generalistól rendeltetett emberhez vigye, és az tábor közepin való oszlophoz tétessék, hogy minden hamarébb megtaláljon elveszett marhájára. Az ki ezt nem műveli, orv gyanánt büntetetik.

Az jelt minden ember értse minden nap, mert ha valaki nem tudja és éjjel megkapják, kerékre kötöztetik. Azért mikor az trombitás jelt fú, minden megértse.

Az jel után senki ne zajogjon, puskával ne löjjön, korszomán ne igyék és ne hujagasson, mert nagy büntetése léssen. Az úton is akár vadat, akármit lásson, senki meg ne sivalkodjék nagy büntetés alatt.

Valamíg személl szerént mi magunk az hadban leszünk, senki meg ne térhessen; sőt ha mi magunk valami okért az sereget itt hagyván el kelletnék mennünk is, tartozik minden hogy itt maradjon. Ha kinek penig oll nagy és fő gondja vagyon vagy peri, kiben kételen volna jelen lenni, efféle szükségnek méltó helyt adni, hogy bizonyos ideig távol lehessen az hadból, csak oll embert hagyjon képében, ki hadi dologban forgott legyen.

Senki se úton, se táborban lovát, kire fizetést veszen, fűre ne bocsássa, hanem az óránként történhető szerencseért mindenkor mellette tartsa.

Sem táborban, sem tábor kívül akkor nem szabad senkinek doboltatni és trombitáltatni, hanem egyedül csak az generalisnak, avagy azoknak, kiknek az generalisok engedik meg valami bizonyos szükségére; az úton penig szabad ez minden hadnagynak.

Mihelt éjjen az generalisnak megütik az dobot, minden rott mesterek, kik betegek nem lesznek, mindjárt az generalishoz sieszenek, hogy megertsék, mihez kell magokat tartaniok és mit adjanak értésére az társaságnak. Ez pedig legakkor szükségesb, mikor valami dolog esik, kire hamar gondot kell viselni.

Az tábor indulásakor senki galibáját és istállóját meg ne gyujtsa, meg ne égesse.

Minden hadnagynak kérdetlen, az ő maga embersége és hűsége alatt, mustra nélkül is meg kell mondani, ha valami hiza vagy az seregnek és ki mennyi hijával vagy.

Más ember szolgáját generalis híre nélkül meg ne fogadja; nem is szabad senkinek egyik seregből másban állani.

Korcsomárosok hó pénzt fel ne vegyenek, hanem megelegedjenek kereskedésekkel; szállások se legyen az táborban, hanem kívül, a hol nekik helt mutatnak.

Senki fegyverét és ruháját másnak ne adja, se kölcsön más-tól ne vegyen. Ha ki lopott marhát adna tartani, senki be ne fogadja. Az korcsomárosok se vegyenek zálagban se fegyvert, se ruhát.

Az ki ezek kívül cselekedik, akasztófa leszen helye. Azonképpen valaki fegyverét vagy ruháját játékra veti, mind az ki nyeri, mind az ki veszti, akasztással büntetetik meg.

Az jel után az korcsomáros senkinek semmit ne adjon és az tábortól senkit nála hálni ne hagyjon, tüzet minden megoldsa. Ha ki pedig korcsomárost erővel késziritené (*így*), hogy vagy bort vagy sert adna az jel után és egyéb erőszakot mívelne, szintén olyan büntetése léssen, mintha az táborban mívelte volna.

Szökött szolgát az táborból az kufárok és korcsomárosok el ne vigyenek és semmivel az szökéshez ne segítsenek, mert fejjel érik meg.

Tehénbélt és egyéb rútságot táborban és az táborhoz közel senki el ne vessen; vagy messze vigye, vagy másfél singnire elássa.

Azonképpen megholt lovat s mind egyéb dögöt az táborból oda vigyenek, ahol affélének helt mutatnak. Az ki ezt nem míveli, úgy bünteti az generalis, az mint akarja.

Valaki gonosz életben foglalja magát és mást megbotránkoz-

tat, az generalis büntetése szerént megbüntessék. Az is, valakī tisztit elhagyván, részegségnek adja magát.

Minden gyalognak az szertartáshoz kell magát tartani, melyet az gyalogok tisztiról külön adunk ki. Az ki penig gondviseletlenül jár el abban, úgy büntetik meg, mint az articulusok mutatják.

Egykorú másolat egy quart alakú füzetben, Orsz. ltár gyulafehérvári kápt. oszt. Cent. Kk. 45.

BARABÁS SAMU.

LOTHRINGENI KÁROLY HERCZEG SZILÉZIAI HADJÁRATA 1757-BEN.

Adalékok a sziléziai háborúk történetéhez, a gróf Nádasdy-család nádasdladányi levéltárának eredeti, kiadatlan okiratai alapján.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajz melléklettel.

II.

SCHWEIDNITZ OSTROMA ÉS BEVÉTELE.¹⁾

(Folytatás.)

Mihelyt a württembergi segélyhad október 13-án Nádasdy hadtestéhez beérkezett, Nádasdy eddigi főhadiszállását, Schönfeldet azonnal elhagyta, s a köröfzárólást egyelőre következő módon fogantatosította:²⁾

¹⁾ Az ezen eseményekre vonatkozó két rajzot már az első közleménynél, a f. évi I. füzetben adtuk. Mindkettő a következőkben előadandókhoz is nélkülözhetlen.

²⁾ Gróf Nádasdy Ferencz ez ostromról rendszeres «Naplót» (Journal über die Belagerung und Eroberung der Festung Schweidnitz) vezetett. Ez 1780 ápril havában, midőn a háborúra vonatkozó jegyzetek, emlékiratok stb. mind beköveteltettek, a bécsi udvari haditanácshoz terjesztetett föl. Itt a naplót Fabris altábornagy, udvari hadi tanácsos vette át, hogy az egy Ő Felsége parancsából szerkesztendő hadtörténelmi műnél fölhasználtassék. Fabris nyugtája ott van az iratoknál (Hadi irattár 1780—87. szám alatt, ápril hó 10-éről keltezve), de hogy a napló hova lett azután, annak nyoma nincs. Valószínűleg a sziléziai háborúk iratainak tömkelegében a hadi levéltárban van.

A főcsapat északon, tehát Schweidnitz és Boroszló közt maradt s zömével Benkendorf és Gross-Merzdorf közt foglalt állást, a gránátosokkal a jobb szárnyon; hozzácsatlakozott jobbra, tehát nyugat felé Vehla ezredes 1000 horvással, melyek Jauernignél vettek állást s a strigai utat zárták el; jobbra tovább, a freiburgi úton, Pálffy tábornok állott két huszárezreddel Kunzendorfnál; délnyugatra, a waldenburgi úton Hohengiersdorfnál, Krottendorf tábornok négy zászlóaljjal; délen Gräditznél, a reichenbachi úton Rhédey alezredes 1000 lovassal; végre keleten, Wilckau, Weizenrode és N.-Giersdorf közt Draskovics tábornok állott öt zászlóalj horvással.

Maga Nádasdy főhadiszállását *Birkholzra* tette át, hol szintén két horvát zászlóalj állott.

Október 14-én az ostromló hadtest ez állásában megmaradt; Nádasdy azonban javaslatot tesz a fővezérletnek, hogy a csapatokat Schweidnitzhez közelebb vonja.

Október 15-én ennek folytán Pálffy Kunzendorfból Kameraura, Rhédey Gräditzből Pilzenre, Krottendorf Hohengiersdorfból Bögendorfra vonatik előre;¹⁾ a württembergi csapatok Draskovics mögött Kántchennél állanak föl, a többi csapatok állásaikban maradnak. A fővezér e változást tudomásul veszi, s a megbetegedett főszállásmester: Netoliczky helyébe Kollowrat grófot rendeli a hadsereg főhadiszállására.²⁾

A mozdulat akadály nélkül ment végbe s csupán Rhédey ellen nyomult egy kisebb lovas csapat elő, melyet azonban könnyen visszavetett. Csak három lova sebesült meg. Panaszkodik azonban, hogy csapatai nem kapták a zsoldot s hogy lőszerben hiányt szenved.³⁾ Krottendorf szintén megkezdi a menetet s jelenti,

Ez alkalommal fölemlítjük még, hogy a hadügyminiszteriumtól nyert közlés szerint (Biographische Notizen über den Feldmarschall und Banus von Croatien, Franz Grafen von Nádasdy) *Nádasdy tábornagy 1740-től kezdve viselt összes hadjáratairól* följegyzésekkel, részletes leírásokkal és tervekkel bírt, melyek azonban 1776-ban Varasdon egy nagy tűzvész alkalmával megsemmisültek.

¹⁾ A körülfarolás részleteire nézve lásd az I. füzet Schweidnitz I. című 2-dik mellékletét.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X/15. Nád. lvt. Levelezések. B. 440.

³⁾ Rhédey jel. Gräditz X/15. Nád. lvt. B. 626.

hogy Jahnus tábornok Wernersdorfra megy, honnét Königrätzet fedezheti. Egy második levélben pedig jelenti, hogy Landshuton a tüzérség egy része: 12 félkarthaune, 4 hosszú ágyú, egy 60 és egy 30 fontos mozsár, 49 löszerkocsi 406 mázsa löporral, a hozzá tartozó személyzettel (2 tiszt, 161 tüzér és fedezet) megérkezett s Nádasdy parancsaira vár.¹⁾

Október 17-én Krottendorf tábornok, Bögendorfba érve, a terepet megszemlélte s erről tüzetes jelentést téve, 120—150 horvátot kért a mélyedések s más fontos pontok megszállására.²⁾ De mielőtt még ez megtörtént volna, Draskovics tábornok a Bögeneröd előtti Neue-Mühle nevű malmot 25 horvattal megszállotta. A porosz várórség erre a malmot haubitz-gránátokkal fölgújtotta s általában nagy tüzelést vitt végbe,³⁾ a nélkül azonban, hogy evvel a horvátokat elűzhette volna.

A várparancsnok erre Rebentisch tábornok parancsnoksága alatt két zászlóaljjal és két lovas századdal kitörést intéztetett; a poroszok körülfogták a malmot s a horvátokat hét kivételével elfogták, végre a malmot fölégették s szétdőlték.

A herczeg október 16-ról keltezte két levelet ír Nádasdynak. Az elsőben⁴⁾ jóváhagyja a vett új fölállítást, s kilátásba helyezi, hogy a főszeregnek Schweidnitz ostromára már kijelölt csapatait mielőbb oda küldheti; kívánja továbbá, hogy Jahnus tábornok — bár ha a herczeg Fouquet állítólagos betörési tervében nem hisz — a cseh-sziléziai határok gondos őrzésére utasíttassék, s meghagyja Nádasdynak, hogy az útban levő pénzküldemény elé fődözetet küldjön. A másodikban a krakói püspöknek Nádasdy huszárjai által elfoglalt ökrei iránt vizsgálatot rendel.⁵⁾

¹⁾ Krottendorf jel. Hohengiersdorf X/14. Nád. lvt. B. 434.

²⁾ Krottendorf jel. Bögendorf X/17. Nád. lvt. B. 434.

³⁾ Krottendorf megállapította, hogy nagyobbára 18 fontos lövegekből löttek. Krottendorf jel. u. o.

⁴⁾ Loth. lev. Lissa X/16. Nád. lev. Lev. B. 440.

⁵⁾ Loth. lev. Lissa X/16. Nád. lvt. B. 440. Az ökrök a tisztartó Richter Ferencz nevének kezdőbetűivel, F. R. betűkkel voltak bélyegezve; a huszárok azonban ráfogták, hogy e két betű Fridericus Rex-et jelent s az ökröket porosz tulajdonnak nyilvánítván, elhajtották. E tárgyban a püspök, Zaturkij András severiai herczeg, egy francia levélben emel panaszt.

Nevezetesebb az október 17-iki levél, melyben a herceg Nádasdyt a csapatok s nevezetesen a tüzérség mielőbbi megérkezése iránt megnyugtatóván, egyszersmind tudatja, hogy Riverson francia dandár-tábornok s hadmérnök-kari főnök a hadmérnöki tisztekkel szintén már a legközelebbi napokban Schweidnitz alá megy. Ennek véleménye szerint a tüzérségi és műszaki támadás Schönbrunn és Groischwitz. vagy esetleg Nieder-Grünau, tehát vagy dél, vagy kelet felől volna intézendő.¹⁾ A herceg időszerűnek tartaná, hogy most már a Freiburnál levő prágai tüzérség is közelebb vonassék; elrendeli egyszersmind a földmunkálatok megkezdését, a munkásoknak külön jutalmat ígervén.²⁾

Október 18—20-án a csapatok felállításaikban maradtak, s az idő az ostrom-anyag előkészítésére fordított, mely legnagyobb-részt Schönbrunnál és Bögendornnál hordatott össze. Az ostrom-tüzérség a fővezér 17-iki parancsához képest közelebb hozatván, egyelőre Kunzendornál szállott táborba.³⁾

A poroszok az ostromlott várból erősen tüzeltek, de eredmény nélkül; e mellett a helyőrség szökések által is gyöngült.

Míg az ostromló sereg az előkészületekkel foglalkozott, Glatz vár porosz parancsnoka, Fouquet tábornok, csakugyan betört Csehországba.

A herceg ezt Widebach alezredes jelentéséből tudja meg, ki a poroszok elővédjét Giesshübelnél (a határokon) megtámadta s visszanyomta. A herceg, ki a Königgrätzből Trautenau felé útban levő tüzérség miatt aggódik, igen fölindult ez eseményen s Nádasdy-nak megparancsolja, hogy Jahnus tábornoknak elégedetlenségét

¹⁾ Lásd az első füzethez csatolt második mellékletet.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X 17. Nád. lvt. B. 440.

³⁾ Az alparancsnokok jelentései közül kiemelendő Rhédey alezredesé, ki a porosz lovassággal ismét egy kisebb harcot vívott, melyben a poroszok 4 embert és 3 lovat vesztek. Nem érdektelen e jelentésből az a részlet sem, hogy Rhédeyt egy porosz tábori őrs *magyarul* szólította s parancsnokával beszélgetett; ettől tudta meg a poroszok veszteségét. Jelenti különben, hogy Kletschau erősen el van sánczolva, s ott állítólag egy zászlóalj gyalogság van, némi lovassággal és két kis ágyúval, továbbá hogy a várba tegnap 300 darab marhát hajtottak be s hogy takarmányt is folyton szállítanak, de nem az ő oldalán, hanem dél felől. Rhédey jel. Pilzen X 17. Nád. lvt. B. 626.

nyilvánítsa s neki megparancsolja, hogy Glatz helyőrségét féken tartsa, s annak portyázó vállalatait egyszer s mindenkorra megakadályozza.¹⁾

Az október 17-én végbement harc alkalmából figyelmezteti a fővezér Nádasdyt, hogy különítmények hasonló veszélyeknek ne tétessenek ki, s csodálkozik, hogy Draskovics a horvátokat idejekorán vissza nem vonta. Ugyanez alkalommal rendelkezik a herceg az ostrom-anyagra s 400 paraszt munkás fölvételére, kikhez a munka gyorsítása érdekében katonák osztandók be.²⁾

Ugyane napon egy harmadik levélben tudatja a fővezér, hogy Ő Főlsége a császárné (Mária Terézia) létszám-kimutatást követel az ostromló seregről, mely haladéktalanul beküldendő.³⁾

Október 19-én ertesíti a fővezér Nádasdyt, hogy az ígért erősítést, összesen 10,000 főt, most már rendelkezésére bocsátja; az első oszlop, 6000 fő, október 20-án, a második oszlop, 4000 fő, 21-én fog bevonulni; az egész Ahrenberg herceg parancsnoksága alatt. Guasco tábornok ajánlatára elrendeli egyszersmind a herceg, hogy a Zobtenberg keleti oldalán egy megfigyelő hadtest állíttassék föl, melynek erejét és összeállítását azonban Nádasdy nem a javaslat, hanem belátása szerint határozza meg. Végül újabb utasítások következnek Jahnus tábornok számára.⁴⁾

¹⁾ Loth. lev. Lissa X 18. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Lissa X/18. második levél. Nád. lvt. B. 440.

³⁾ U. o. harmadik levél.

⁴⁾ Loth. lev. Lissa X/17. Nád. lot. B. 440. Guasco tábornok javaslata emlékirat alakjában, francia nyelven, másolatban van mellékelve. Miután ez időből kevés ilyenemű okíratot ismerünk, azt eredeti szövegben adjuk:

Pro Memoria. Pour couvrir le Siège de Schweidnitz, soit que Notre Armée se tienne dans la Position présente, soit qu'Elle prenne Celle qui est projectée entre la Rivière Schweidnitz et la Zobtenberg, il paroît nécessaire, que nous ayons un Corps d'Observation sur la droite de la Zobtenberg pour occuper le front entre cette Montagne et Nimpsch, où passent divers Chemins, qui conduisent de Breslau et de Brieg à Schweidnitz. Ce front qui est de deux Meils environ, fait une Continuation de basses montagnes, dont une partie est couverte de bois du Coté de l'Orient. Si Nous ne l'occupons pas, l'Ennemi pourroit, en se courant de la Rivière Lohe, y faire avancer un Corps de Troupes, qui s'y posterait, et pour-

Október 20-án a herczeg Jahnus tábornoknak némileg igazságot szolgáltat s megengedi, hogy Widebach alezredes már érintett jelentése a dolgot túlozta.¹⁾ A herczeg e nyilatkozatot egyelőre csak Nádasdynak alattvalóját védőkiengésztelő előterjesztése alapján tehette, mert Jahnus tábornok ez ügyben csak október 21-én tett jelentést s ez a herczeghez csak október 24-én jutott. Jahnus tábornok e jelentésben hevesen kikel Widenbach ellen s jelentését egyszerűen hazugságnak bélyegzi.²⁾

A levél végen tudatja a fővezér, hogy Wredon svéd hadmér-

roit de là non seulement inquiéter les Assiégeants, et notre Communication, mais aussi avoir par ce moyen une tête pour faire avancer son Armée en cas que la nôtre dût dans la Suite se porter vers la place.

Le Corps d'Observation proposé pourroit être de 10. à 12. mille hommes de Troupes légères. Sa principale Position devroit être sur les hauteurs de Taschendorff, de Seiffersdorff, et de Hauptitz, qui sont toutes contigues, avantageuses par leur front et appuieés à des bois sur la droite, et sur la gauche.

De là on founiroit un détachement sur la gauche au passage de Tampadel defilé entre la Geysersberg et la Zobtenberg; On barreroit la Route de Breslau, qui passe par Hauptitz, et on detacheroit pareillement des Troupes à la droite pour les Chemins qui vont à Reichenbach par Lauterbach et par Abersdorff, et même plus loin jusqu'aux environs de Nimpsch en occupant aussi ce dernier Endroit.

De cette Position on pourra pousser des partis en avant dans les plaines vers Breslau et vers Brieg, pour reconnoitre les mouvement de l'Ennemi entre la Lohe et l'Oder, pendant que Notre Armée l'observeroit en deça de la Lohe Nous pourrions même à la faveur de cette Rivière établir un Cordon de Communication entre l'Armée et le dit Corps d'Observation.

Je suppose que le Corps de Troupes du General Jahnus observera l'Ennemi sur les avenues des Neisse et de Glatz.

Par ces Moyens nous serions assurés, que l'Ennemi ne sauroit avancer d'aucune part au secours de Schweidnitz, sans que Notre Armée eut le tems de se porter en avant pour le prévenir.

Il sera Essentiel, que le Corps d'Observation aille occuper le front dont il s'agit, dans le même tems que les assiégeants investirent la place. Guasco General Major.

¹⁾ Loth. lev. Lissa X 20. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Jahnus jelentése Habelschwerdt X/21. Nád. lvt. B. 367. Jahnus tábornok levelezése Nádasdyval oly érdekes, hogy azt egy külön munkában szándékozunk földolgozni, a hol e jelentést is részletesebben adjuk.

női ezredesnek s még öt svéd hadmérnöki tisztnek megengedte, hogy Schweidnitz ostrománál mint önkéntesek jelen lehessenek.

Október 20-án Rhédey alezredes megszállotta 200 emberrel Jakobsdorft, miután a porosz előőrsöket onnét elűzte.¹⁾ Ugyan e napon beérkezett Ahrenberg herczeg az erősbitések első oszlopával, mely 8 gyalog-zászlóaljban és 6 gránátos-században 6000 főt számlált.

Október 21-én megérkezett Ahrenberg 7 zászlóaljból álló második oszlopa.

Rhédey jelenti,²⁾ hogy Jakobsdorfnál jól elsánczolta magát s bármely támadásnak ellenállhat.

A herczeg e napon ismét ostrom-előkészületi ügyekben rendelkezik s Jahnusnak ismét parancsot rendel küldeni, hogy a határokat szigorúan őrizze, s más vállalatba ne bocsátkozzék.³⁾

Október 22-én tudatja a fővezér, miszerint úgy Ahrenberg herczeg, mint a szövetséges tábornokok, föltétlenül Nádasdy parancsai alatt állanak.⁴⁾

Pálffy altábornagy jelenti Camerauból, hogy tegnap (21-én) ellenséges dragoñosok mutatkoztak körletében, mire ő — kirohanástól tartva — egész éjen át készültségben volt; a kirohanás azonban nem következett be. Jelenti egyszersmind, miszerint Freiburgon két nagyobb sáncszer-szállítmány ment át Gunzendorf felé.⁵⁾

Október 23-án Nádasdy hadteste, a fővezérrel történt előleges megegyezés alapján, melyről a herczeg október 25-iki levele tesz említést,⁶⁾ Schweidnitz várát egész szoroson körülzártta. A hadtest fölállítása a következő lett:

1—3;⁷⁾ tizenkét szász könnyű lovas-század, Weiss-Kirschdorf és Zultendorf közt.

¹⁾ Rhédey jel. Pilzen X 20. Nád. lvt. B. 626.

²⁾ U. o. X/21.

³⁾ Loth. lev. Lissa X/21. Nád. lvt. B. 440.

⁴⁾ U. o. X/22.

⁵⁾ Pálffy jel. Camerau X/22. Nád. lvt. B. 547.

⁶⁾ Loth. lev. Lissa X/25. Nád. lvt. B. 440.

⁷⁾ A számok az első füzetben közölt Schweidnitz I. felíratú térkép-mellékletre vonatkoznak.

4—7; egy-egy zászlóalj a Neipperg, Molk, Pálffy L. és Daun L. ezredektől, Sabisdorf és Tunkendorf közt.

8—10; egy-egy zászlóalj a Clerici, Forgách és Maquiere ezredtől; — 11; két zászlóalj Bayreuth-gyalogság; — 12; nyolcz zászlóalj Ahrenberg herceg tartalék-csapataiból; — 13—15; egy-egy zászlóalj Pálffy L., Batthyány és Haller; — 16—17; egy-egy zászlóalj Thierheim- és Arberg-gyalogság, Tunkendorf és Schönbrunn közt.

18—19; egy zászlóalj Luzani és Botta; — 20; két zászlóalj Daun H.; — 21; egy zászlóalj Károly főherceg gyalogság Schönbrunn és Bögendorf közt.

22—23; öt-öt század Modena- és Szász-Gotha dragonyos; — 24, 10 bajor; — 25; 10 württembergi; — 26; 22 császári gránátos-század Bögendorf és Polnisch-Weistritz közt.

27; hat század Nádasdy-huszár P.-Weistritznél és — 28; egy vegyes huszár-különítmény Jakobsdorfnál.

29—33; tíz bajor zászlóalj Jakobsdorf és Nieder-Grunau közt s ez utóbbi helységben.

34—38; tíz zászlóalj württembergi gyalogság Weizenrode mögött.

Végre 39; Draskovics horvát csapatai Nitschendorf, Wilkau és Weizenrode falvaknál.

A Zobtenberg biztosítására Nádasdy rendelt ugyan csapatokat, de nem 10—12,000 főt, mint azt Guasco közölt emlékirata kívánta, hanem csupán két magyar huszárezredet és 400 dragonyost, kik Kálnoky tábornok parancsnoksága alatt Langenseifersdorfnál foglaltak állást.

Mind e mozdulatok részben még 23-án, részben pedig csak 24-én kezdettek meg s október 25-én fejeztettek be. Nádasdy főhadiszállását október 25-én Bögendorfba tette át.

Az egész ostromló hadtest számereje 30,000 főt tett, bele nem számítva Jahnus tábornok különítményét, mely Glatz megfigyelésével közvetve szintén az ostrom céljait szolgálta.

Az ostrom műszaki vezetésére kirendelt *Riverson* dandártábornok szintén megérkezett már Nádasdy táborában; mellette, mint végrehajtó közeg: *Colliquet* francia műszaki ezredes működött.

Riverson a műszaki támadást Schönbrunn és Bögendorf felől határozta megindítani, mit a fővezér jóváhagyólag tudomásul vett.¹⁾

A herczeg tudatja egyszersmind Nádasdyval, hogy Bosfort őrnagy ma (23-án) megérkezett *Hadik* altábornagytól s hat porosz zászlót hozott magával, melyeket Hadik Berlin falai közt foglalt el s hogy Hadik, ki az egész vállalat alatt az elesett Babocsay tábornokon kívül veszteséget alig szenvedett, csapataival már Sprennberget (kiindulási pontját) ismét elérte. Lothringeni Károly herczeg közli egyszersmind Nádasdyval a berlini expeditoról vett jelentés kivonatát.²⁾

Különös dolog azonban, hogy a herczeg ez ügyekről részletebben, vagy melegebben nem nyilatkozik, mi azon föltevésre vezet, hogy a herczeg e dolgról Nádasdyval már személyesen értekezett s hogy a futár jöveteléről és az egész vállalat sikeréről már Nádasdy is eleve értesülve volt.

Október 24-én rendelkezik a fővezér a freibergeri tüzérségre nézve s tudomásul véve Jahnus jelentését a Widebach-ügyben, meghagyja Nádasdynak, hogy nevezett alezredest ama csekély dolog fölfúvásáért dorgálja meg.³⁾

Október 25-én helybenhagyja a fővezér az ostromló hadtest

¹⁾ Loth. lev. Lissa X 23. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ E nagyérdékű kivonatot szó szerint a következőkben adjuk:

Extract aus dem von General-Feldmarschall Lieuth. von Haddick gemachten Relation.

Der General Haddick trafe mit seinen Troupen den 16. bey Berlin ein, und verlangte 500 M. (500,000) Reichsthaler Contribution und 100 M. für die Troupen zur abhaltung der Plünderung, (t. i. a csapatoknak kárpótlásul azért, hogy a városban nem zsákmányolnak) da aber diese sogleich nicht erfolgte, forçirte selber die Spree-Brucken und das Schlesische Thor, schlugte zwey ihnen sich entgegen gesetzte Bataillons gänzlich, nahm ihnen die eingeschickte 6 Fahnen ab, machte einen Obrist-Leuth., einen Major, 11 Ober Officiere und 426 gemeine zu Kriegsgefangenen, und zohe so dann nach erhaltenen 200 M. (200,000) Reichsthaler Brand-Steuer von der Stadt widerum ab, nach dem Er selbe 8 Stunden lang behauptet, und den Rath zur Submission gezwungen, unter welchen Begebenheiten die Königin von Preussen sich mit der gesambten noch übrigen Garnison in möglicher Eile nach Spandau reterirte.

³⁾ Dass er eine so geringe und wenig gegründete Sache dergestalt exageriren wollen. Loth. lev. Lissa X 24. Nád. lvt. B. 440.

új föllállítását s tudatja, miszerint Ő Felsége a ma érkezett legfelsőbb kéziratral Schweidnitz ostromát igen sürgeti.¹⁾

Október 26-án az ostrom este 6 óraker a futóárkok megnyitásával megkezdett.²⁾ Az első árok Schönbruntól, a landshuti országút mentén, indult ki s a III. számú, úgynevezett kerti erőd ellen volt irányítva. A megnyitáson 700 munkás dolgozott, míg fődözetül 12 gránátos-század, négy zászlóalj gyalogság és négy dragonyos-század szolgált.

A herczeg Bevern porosz hadseregének jobb megfigyelésére Tige őrnagy alatt a Serbelloni-ezredtől 200 német lovaszt küldött Boroszló felé s utasítja Nádasdyt, hogy ő 100 huszárt küldjön e különítményhez.³⁾

Október 27-én és 28-án az első árok folytatása mellett Croischwitzből a Neue-Mühle felé egy második vívóárkok kezdetett meg; ugyanez oldalon 3 gátöny 66 löveg számára (a rajzon 3-al jelölve) s két mozsár-állás (4. szám) 4—4 mozsár számára megkezdett.

Nádasdy 27-én egy lopás-ügyben írt a várparancsnoknak; a várparancsnoknak az akkori viszonyokat jellemző válaszát az iratokban szintén föltaláltuk.⁴⁾

¹⁾ U. o. X 25.

²⁾ Az ostrom-munkálatokat az első füzet harmadik (Schweidnitz II.) melléklete tünteti föl.

³⁾ Loth. lev. Lissa X 26.

⁴⁾ Nádasdy-levéltár, Levelezések B. 856. sz. A válasz szövege a következő.

Hochgebohrener herr Graff! Hochgeehrtester Herr General von der Cavallerie.

Ew. Excell. durch gegenwärtigen Trompeter an mich überschicktes Schreiben hab ich richtig Erhalten! Ich habe also darauf ein schuldige Anwerth davon sollen, dass ich die Sachen welche der Knecht von den Capit. v. Hofi entwendet und sich hier in der Stadt befinden sollen, nach alle möglichkeit werde auskundschaften, und morgen durch einen Trompeter an Ew. Excell. übermachen Lassen. Was Ew. Excell. übrigens zu melden belieben, und dass Hochdieselben nicht mit dem Land-Manne und der Stadt Krieg zu führen gewohnt seyend, solches bin ich von Ew. Excell. æquanimität versichert! Ew. Excell. werden aber dabey auch von mir zu glauben die Gütigkeit haben, dass ich den mir allergnädigst anvertrauten Posten mit derjenigen exactitude versehen werde, als wie solches von Se.

A herczeg ugyan-e napon tudatja, hogy Bécsből egy száz mérnököt s négy francia műszaki tisztet (Lambert és Descombes ezredek, Gallon és La Roche századosok) küldtek az ostromhoz. Tudomásul veszi a vívó-árkok nyitását s napról-napra jelentés beküldését rendeli el.¹⁾

Október 28-án Bögendorfból egy harmadik vívó-árok nyitattott, mely irányát a IV., vagyis Bögen-erőd ellen vette. A poroszok a várból folyton tüzeltek ugyan, de nagyobb hatás nélkül.

Október 29-én a várparancsnok a már 17-én szétdőlt Neue-Mühlét fölrobbantatta; a végrehajtó altiszt azonban nem tért vissza a várba, hanem a császáriakhoz szökött.

A fővezér értesíti Nádasdyt, hogy a boroszlói ellenség Kletendorf irányában előtörvén, Schröger tábornok csapatait visszavetette, de aztán visszatért; elrendeli, hogy Kálnoky elővigyázatra intessék.²⁾

Az e napra következő éjjelen az első párhuzam (7. szám) elkészült.

Október 30-án hajnalban a várórség 400 önkéntessel, a Kurzel-zászlóaljjal s két huszár-századdal kirohanást intézett a III. erődből s a téglagyárnál levő csapatokat meglepve, visszanyomta; Röbel ezredes, a kirohanó csapat parancsnoka, ezután a magával hozott 300 munkással az árkok nagy részét behányatta s csak a császári gránátosok közeledésére tért a várba vissza, magával vivén a császáriaktól Malza ezredest, egy őrnagyot, három fő-tisztet s 221 legényt, mint hadi foglyot. A kirohanás a poroszoknak 3 tiszt és 71 fő, a császáriaknak 15 tiszt és 400 fő veszteségébe került.

A herczeg nem veszi a dolgot különös rossz néven s vigasztalja Nádasdyt, hogy az ily események ostromoknál ki nem kerülhetők; de mégis elővigyázatra inti. Elrendeli, hogy Stollberg herczegnek s a bajor gránátos-századnak, kik ez alkalommal kiténtek,

Königl. Majs. mein gnädigste Herr mir immer eingebunden und aufgegeben worden. Übrigens aber habe ich die Ehre mit vollkommener Hochachtung zu beharren. Ew. Excell. dienstschuldigster Diener: Seers, m. p.

¹⁾ Loth. lev. Lissa X/25. Két lev. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o. X/29.

dícséretét fejezze ki. Végül közli a vár helyőrsége felől szerzett adatokat, egy szökevény vallomása szerint.¹⁾

Az árkokban keletkezett károk még 30-ika folyamában helyreállították, az első párhuzam kiegészítették s a Croischwitz melletti gátonyok befejeztettek.

Október 31-én a város már 10 ágyúból és 4 mozsárból lövegett, minek folytán a bögendorfi külvárosban s számos más helyen tűz keletkezett, mely azonban a védők által csakhamar elnyomatott.

A herczeg ennek daczára a tűzérség működésével nincs megelégedve s reméli, hogy a csekély hatás kiváltképen a várharczban való gyakorlatlanságnak tulajdonítandó s hogy az a jövő napokban jobban fog menni. Közli, hogy boroszlói hírek szerint a várbeliek hiányt szenvednek ivóvízben.²⁾

November 1-én a császári tűzérség valóban oly jó sikerrel működött, hogy a IV. számú erőd ágyúinak nagyobb részét elhallgattatta. Delután 2 óraker egy nagy széna-raktár kigyúladván, a tűz az egész várost pusztulással fenyegette.

Nádasdy nemes gondolkozásáról igen szép bizonytságot tesz, hogy a pusztító tűzről értesülve, a lövegek tüzelését beszüntette, hogy az ostromlottak a tüzet elfojthassák s így a várost megmenthessék. De így is az egész bögendorfi külváros, és a város egy része is, porrá égett.

A tűz által keletkezett zavart a szász csapatok fölhasználva, tömegesen és tisztjeikkel együtt átszöktek a császáriakhoz.

Estig a III. számú erőd ágyúi is nagyobbára leszereltettek.

A futóárkokban gyülekező gránátosokat látva, a poroszok rohamot vártak, mely azonban nem következett be.

November 3-án Nádasdy az Ober-Grunau előtti magaslaton két üteget állítottatott föl, hogy a megtámadott erődöket (III. és IV.) hátulról is lövesse. De a tűz a nagy távolság folytán hatástalannak bizonyult, mire a lövegek visszavonattak.

Ellenben elfoglalták a császáriak Kletschkau falut s azt a vízi erőd (V.) heves tüze daczára megtartották.

Az ostrom-ütegek tüze e napon oly hatásos volt, hogy úgy a

¹⁾ Loth. lev. Lissa X/31. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o. XI/1.

III., mint a II. erőd nagy mértékben megrongáltattak, a miért a IV. számú erődnek a poroszok által történt kijavitása nekik kevés kárpótlást nyújtott.

November 4-én elkészült a bögendorfi patak mellett emelt új gátöny (11.) és Croischwitz melletti sáncozat (14.) és gátöny (15.).

November 6-án a vár már 43 lövegből és 8 mozsárból lövetetett. Délelőtt 9 óraker a városban ismét nagy tűz támadt, melyet most már oltani sem lehetett, mert Nádasdy a tüzelést — tekintettel a közeledő válságra — be nem szüntethette. A tűz 7-én ismétlődött, még pedig az által, hogy a császáriak egy bombája egy szalmakazalba ütött be, a tűz által okozott zavart növelte még egy lőporraktár légberöplése is.¹⁾

Miután híre jár, hogy az ellenség Schweidnitzet fölmenteni akarja, a fővezér — bár e hírekben nem hisz — megfelelő erőt készletbe helyezett a vállalat megghiúsítására.²⁾

November 8-án elkészült a második párhuzamos vívó-árok s számos gátöny, melyekből 56 löveg és 17 mozsár működött a vár már amúgy is gyöngé művei ellen.

November 9-én hozzájárult ehhez a második párhuzam előtt épített gátöny (19.), melyből a bögeni kapu s a fölötte levő torony néhány óra alatt rommá lövetett.

November 10-én a vár külső műveiben levő ütegek mindannyian hallgatásra voltak bírva s a bögeni kapunál nagy rész volt löve.

Nádasdy most Koch alezredest küldte a várba s a parancsnokot megadásra szólította föl. Seers tábornok időt akart nyerni s néhány napi fegyverszünetet kért, hogy Bevern herczegtől utasításokat kérhessen.

E kérelmet Nádasdy megtagadta s a tüzelés folytattatott.

A herczeg a vár bevételeét most már a legközelebbi jövőben valószínűnek tartván, Nádasdynak utasítást ad az esetre, ha a vár elesik. Ezek fővonásokban a következők:

¹⁾ A herczeg sajnálkozik a tűzön s reméli — úgymond — hogy tüzéségünket vád nem illetheti, s hogy a tűz csak véletlen esély (?). Loth. lev. Lissa XI/7.

²⁾ U. o.

1. Mihelyt a vár bevétetett, az összes árkok fogadott munkásokkal azonnal betemetendők.

2. Ugyan e munkások által, műszaki tiszték felügyelete alatt, a vár védőművei helyreállítandók.

3. A vár parancsnokául *Krottendorf* tábornok hagyandó vissza. 2000 főnyi helyőrséggel, s megfelelő tüzérséggel.

4. A lovasságból 200 német lovas és 100 huszár hagyandó a várban.

5. A hadifogoly várőrség megfelelő fődözet alatt *Königgrätzre* kísérendő.

6. Az összes fönmaradó csapatokkal Nádasdy két menetben Boroszló elé meneteljen, hogy ott a fősereghez csatlakozzék, *a már szóbelileg megállapított terv véghezvitelére.*

Egyébiránt — írja tovább a herczeg — szándékom egy tábornokot Nagyméltóságodhoz küldeni, ki tervem részleteire nézre fölvilágosítást adjon, még jobb szeretem azonban, ha a csapatok elindítása után Nmlgod személyesen hozzám jön, hogy a részleteket is szóbelileg megbeszéljük.¹⁾

A dolog valóban közeledett a válsághoz. Miután Nádasdynak tudomása volt arról, hogy a várnak aknái vannak, sem a harmadik párhuzam, sem a réselő ütegek építésébe fogni mindaddig nem lehetett, míg az ostromló sereg a föld alatt is nem közeledik.

Ámde aknaharczra idő nem volt. A tél közeledett, a fagy és hó már beköszöntött. Ami pedig télnél, fagynál még sokkal fontosabb volt, II. Frigyes november 6-án Rossbach mellett fényes győzelmet aratott Soubise herczeg seregén s most már mi sem gátolta, hogy a császári sereg ellen forduljon.

Nem volt tehát vesztegetni való idő; a rohamra kelle gondolni. Ezt annál inkább meg lehetett kísértetni; mert a külső védő műveket képező csillag-sánczok — mint azt már említettük — egymással összekapcsolva nem voltak, közlekedés hiányában egymást nem támogathatták s így egyenkint voltak megrohanhatók. Ha pedig a külső művekből egy vagy több a császáriak kezébe jutott, a többi hátba fogható, maga a város pedig gyöngsége s a helyőrséghez képest roppant kiterjedésű mellvédével, magát nem tarthatja.

¹⁾ Loth. lev. Lissa XI 10. Nád. lvt. B. 440.

A roham a november 11-ike s 12-ike közti éjjelre határozottatott. A támadás a III. és IV. számú erőd és a közbeeső lünett ellen volt intézendő. Mindegyik ellenébe három gránátos-század és három zászlóalj rendeltetett oly módon, hogy egy zászlóalj a rohamot végrehajtó három gránátos-századot követi, kettő pedig mögötte tartalék-viszonyban marad s a szükséghez képest használatik föl.

Rummel százados a Daun-ezred gránátos-századával kezdette meg a rohamot, támogatva a Pálffy- és egy württembergi gránátos-század és egy zászlóalj által, még pedig a közbeeső lünett ellen, míg ugyanaz időben Rhédey alezredes, hasonló erővel a III. számú erődöt támadta meg. Rummel százados lövés nélkül jutott a lünett birtokába s annak három ágyúját rögtön a visszavonuló őrség ellen fordítá; Rhédey alezredes ellenben az erődöt védő Gablenz ezredesben méltó ellenfélre talált. A gránátos-századok es az első zászlóalj már a sánczok alatt állottak, midőn a fölrobbantott aknák a hátulsó két zászlóaljat szétrobbantották, s így Rhédey, ki a leghevesebb tűzben nyomúlt elő, a támogatástól meg volt fosztva. A rohamot azonban ennek daczára végrehajtotta s a III. számú erődöt, bár nagy veszteséggel, hatalmába ejtette.

A IV. számú erőd ellen a támadást Schmidt őrnagynak kellett volna vezetni; de miután ő mindjárt kezdetben megsebesült, a vezetést az Eszterházy-ezredhez tartozó Amadei ezredes vette át; a már-már visszahúzódó gránátosok élére állva, a rohamot Kiss őrnagy s a Batthiány-zászlóalj támogatása mellett végrehajtotta s az erőd parancsnokát, Königsegg századost, a várőrséggel együtt foglyúl ejtette.

Elősegítették a sikert a horvátok által más irányokban végrehajtott cseletáadások is, kiváltképen Orsich ezredes támadása, ki a IV. számú erőd ellen intézett rohamot hathatósan támogatta.

Éjjel után 2 órakor mindhárom mű a császáriak kezében volt. Az erődökbe azonnal megfelelő védőrség tétetett s az ágyúk a város felé fordítottak; a roham támogatására előrevont zászlóaljak az erődök és a város közt foglaltak állást. Az élen levő csapatok megpróbálták ugyan a városba való behatolást is, de visszavetettek. A veszteség halottakban 6 tiszt és 52 legény, sebesültekben 26 tiszt és 365 legény, összesen 449 fő volt.

Másnap, *november 12-én*, Seers tábornok már reggel 4 órakor Nádasdyhoz küldött s két napi fegyverszünetet kért; de csak két órát kapott a halottak eltakarítására; Nádasdy figyelmeztette egyszersmind, hogy föl nem adás esetén új roham fog intézteni.

A herczeg nagy meglepéssel vette tudomásúl ez eredményt, melyet Nádasdy bölcs és óvatos intézkedéseinek, még inkább pedig a *személyes jelenléte* által emelt vitézségnek tulajdonít, melyet a csapatok fényesen bizonyítottak be; reményli, hogy Schweidnitz teljes megadása most már csak rövid idő kérdése. ¹⁾

Valóban ez már csak órák kérdése lehetett. A város körsáncza tartós védelemre nem volt alkalmas s már több helyen meg is volt rongálva; a város nagyobb része porrá égett, a sütőkemenczékkel együtt s bár liszt volt elég, kenyeret sütni nem lehetett. A helyőrség részben a harc, részben a szökések következtében erősen megfogyott; a szökevények száma a november 11-iki rohamig 911 volt; az erődök védőrsége a roham alkalmával nagyobbára fogságba került; a tüzérek száma harminczra apadt, míg a lövegek száma hatszor annyi volt.

Vége pedig, s ez volt a földolog, a vár fölmentésre egyáltalán nem számíthatott. Bevern herczeg seregét a Lothringeni Károly herczeg által vezetett császári főszereg Boroszlóban lekötve tartotta; Frigyes pedig még sokkal távolabb volt, semhogy a vár körüli eseményekre befolyást gyakorolhatott volna.

Seers tábornok tehát, ki az ötszörte nagyobb ostromló sereg ellenében magát s a várost egy teljes hónapig sikerrel védelmezte, most már nem tehetett egyebet, mint hogy a feladást bejelentse s a szerződést megkösse.

A *november 12-ikén* megkötött capitulatio főbb pontjai a következők:

1. A vár védő őrsége a bögeni kapun át fegyveresen és kibontott zászlókkal kivonúl, a császári hadseregen áthalad s azután fegyvereit lerakja. A huszár-lovak fölszereléssel együtt átadandók. A tisztek és a legénység málhájukat elvihetik.

2. Mindennemű királyi és csapatpénztár azonnal átadandó.

¹⁾ Loth. levele; Lissa XI.12. Nád. lvt. B. 440.

3. A hadi foglyok ellátásáról a császári hadsereg gondoskodik, ki a betegek és sebesültek gondozását is átveszi.

4. Az összes levéltárak, kataszterek, írástárak stb. átadandók; a városi előljárók s királyi hivatalnokok megmaradása, vagy esetleges kivándorlása Ő Felsége elhatározásának tartatik fenn.

5. A védőrség november 14-én reggel 8 órakor vonúl el.

6. A bögendorfí és az alsó kapu a császári és királyi csapatoknak még ma átadatnak.

7. A királyi porosz csapatok semmi módon gúnyoltatni, vagy sértegettetni nem fognak.

8. A város szabadalmi és az evangélikusok szabad vallás-gyakorlata Ő Felsége kegyelmébe fognak ajánlatni.

9. A vár raktárai, az ágyúk, mindennemű fegyverek és lőszer, térképek, rajzok stb. átadandók, az aknák s földalatti helyiségek becsületszóra megjelölendők.

10. A várparancsnok egy tisztet elküldhet Bevern herczeghez Boroszlóra.

11. A capitulatio legkésőbb délutáni 3 óráig aláírandó.

E szerződés valóban már délután 3 órakor érvénybe lépett s a megjelölt két kapu a császári csapatoknak átadott.

November 13-án a vár összes tartozékaival átvétetett.

Hadi fogságba jutott 4 tábornok, 20 törzstiszt, 168 főtiszt és 5652 fő legénység.

Átvétetett továbbá 355,576 forint készpénz, 164 ágyú, 16 mozsár, 1,581,183 darab tömör golyó, 13,000 bomba, 4500 mázsa lőpor, tömérdek kézi lőfegyver és lőszer és egy nagy raktár, telve élelmi szerekkel és lőtáppal.

Nádasdy a szerződést Stolberg herczeg által küldte a lissai főhadiszállásra. A herczeg azt minden részében helybenhagyta s szerencsekívánatát fejezte ki Nádasdynak a vállalat sikeres befejezéseért¹⁾ s helybenhagyja azon intézkedését is, hogy Schweidnitz

¹⁾ «Ich gratuliere deroselben hiemit nochmahls, dass Sie bey dieser Gelegenheit ihren Ruhm so staatlich vergrösseret haben. Sie haben dadurch Ihre Kays. Königl. Mayst. einen neuen und so wichtigen Dienst geleistet, dass Höchstdiesselbe solchen nebst all-vorhinnigen nimmermehr vergessen werden. Loth. lev. Lissa XI/13. Nád. lvt. B. 440.

bevétele hírével azonnal egy futárt küldött Bécsbe, Mária Terézia császárné és királynőhöz.¹⁾ Elrendeli azután a hadifoglyok, az átvett anyag stb. szorgos és gyors összeírását, hogy a jegyzéket az elfoglalt ellenséges zászlókkal együtt egy tábornok vagy törzstiszt által Bécsbe küldhesse. Megengedi különben, hogy a hálaadó istenitiszteletet a porosz helyőrség kivonulása után azonnal, még pedig az ellenségtől elfoglalt összes lövegeknek háromszor való el-sütése mellett, megtarthassa.²⁾

Schweidnitz bevétele nagy örömet okozott nemcsak a táborban, de Bécsben is. Fröhlich, bécsi ágens, november 21-éről értesíti Nádasdyt, hogy a győzelem megünneplésére fényes «Te Deum» tartatott. Migazzy gróf ezredes, mint Lothringeni Károly herczeg futárja, délután 1 órakor érkezett meg a zászlókkal; a kocsi előtt 13 póstás fújta a kürtöt s a nép ezrei kísérték azt.³⁾

Mária Terézia császárné és királynő a következő legfelsőbb kézírattal köszönte meg Nádasdynak a győzelmet:

«Kedvelt Hivünk! E hó 12-én kelt tudósításodból Schweidnitz várának oly szerencsésen történt elfoglalásáról igen nagy örömmel vettem tudomást és én ezt, különösen pedig az ottani előművek oly gyors és sikeres elfoglalását és a várnak ez által előidézett megadását kiváltképen a Te gondos és jó intézkedéseidnek tulajdonítom. Evvel nemcsak az ebből eredő legkegyelmesebb meglegedésemet akartam irántad kimutatni, hanem arra is utasítalak, hogy az ezen ostromnál alkalmazott összes tábornokoknak, tiszteknek és csapatoknak kimutatott vitézségökért, különösen pedig Riverson dandárnoknak és a többi hozzá beosztott hadi mérnököknek, előbbinek az ostrom kitünő vezetéseért, az utóbbiaknak pedig a közreműködésért kiváló tetszésemet és jóakaratomat nevében nyilvánítsd és nekik tudtúl add. Császári és királyi kegyelemmel és jóindulattal maradok: Bécs, 1757 november 18-án. *Mária Terézia* s. k.»⁴⁾

De nemcsak a császárné és királynő levele, hanem még szá-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ Nádasdy-levéltár, levelezések B. 294.

⁴⁾ Eredetije német nyelven, Nádasdy-levéltár, levelezések, B. 49.

mos más üdvözlő levél kereste föl Nádasdyt. Fröhlich, midőn gratulál, értesíti, miszerint híre jár, hogy Nádasdynak a tábornagyi pálcza adományozására nézve már tárgyalások folynak.¹⁾ Üdvözlő levelek vannak még a Nádasdy-levéltárban Marchese Doriától és az egri püspöktől, melyekről már más helyen megemlékeztünk²⁾ s még számos más magas állású személyektől.

A porosz hadi foglyok Königrätzbe kísértettek. A fogolykíséret parancsnoka Trautenaug Cassio gróf alezredes, innét tovább Orsitzky gróf ezredes volt. Az előbbi november 21-éről jelenti Nádasdynak, hogy a hadi foglyok közül Trautenaug két tiszt és 71 legény, minden elővigyázat daczára, megszökött, a többit azonban átadta.³⁾

A herczeg Schweidnitz parancsnokává az előbbi rendelkezéstől eltérőleg nem Krottendorf tábornokot, hanem Thierheimb⁴⁾ altábornagyot nevezte ki, de Krottendorf is Schweidnitzben maradt. Az anyag egy része Königrätzbe, más része (nevezetesen 12 tizenkét fontos, 6 hat fontos és 6 három fontos löveg és 4 mozsár, lösszerrel együtt) a működő sereghez küldetett, míg a többi a várban visszamaradt. A vár helyőrsége egyelőre 3000 főben állapítottat meg.⁵⁾

Schweidnitz ostroma és bevétele ezzel véget ért, s Nádasdy még ugyancsak a november 13-iki rendelvényben parancsot kapott, hogy mielőbb a fősereghez csatlakozzék.

III.

A BOROSZLÓI CSATA.

Lothringeni Károly herczeg most már valahára elérkezettnek vélte az időt, hogy Bevern Boroszlónál álló seregét megtámadja. Bárha az 50,000 főnyi császári sereg már közel három hét óta

¹⁾ Nád. lev. t., level. B. 294.

²⁾ Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár. Századok, 1888. 424—425. lap.

³⁾ Nád. levéltár, lev. B. 856.

⁴⁾ Thierheim, néhol Türkheim.

⁵⁾ Loth. lev. Lissa XI 13. Nád. lvt. B. 440.

állott a poroszokkal szemben, Lothringen a támadást mégis azon időpontra halasztotta, amidőn Nádasdy hadteste is beérkezett.

Ennek elindulását és a fősereghez csatlakozását a herczeg *november 14-én* a következőkép rendeli el. A hadtest három oszlopra osztandó. Az első, ugyanazon csapatok, melyeket Ahrenberg herczeg vezetett Schweidnitz alá, ugyancsak Ahrenberg által már november 15-én indítandó el, s két menetben érjen Lissához; vigyen magával a Schweidnitzben elfoglalt tűzér-anyagból 6 darab 24 fontos löveget s néhány taraczkot, megfelelő lőszerrel egyetemben. A második oszlop 16-án, a harmadik 17-én volna útba indítandó, s mindegyik arányos mennyiségű tüzérséget vigyen magával s lövegenként mintegy 200 lövésnek megfelelő löszert.

A még fenmaradó tüzér-anyag készen tartandó, hogy az első parancsra rögtön Boroszló alá legyen küldhető.¹⁾

Ugyanaz nap kelt második parancsában elrendeli a herczeg, hogy az elfoglalt porosz lovak a huszárok lovasítására használandók föl s 15 darab a herczeg testőr lovas-századának adandó át. Utasítja egyidejűleg a részletes jelentésre a Schweidnitz ellen intézett rohamot illetőleg.²⁾

November 15-én tudósítja a herczeg Nádasdyt, hogy Werner porosz ezredes hallomás szerint a hadi fogoly schweidnizti helyőrséget megszabadítani szándékozik s elővigyázatra inti.³⁾ Nádasdy Werner ellenében Kálnoky különítményét rendelte ki, mit a fővezer helyeslőleg tudomásul vesz.⁴⁾

November 18-án Nádasdy hadteste Merzdorfra ért. A herczeg ezt tudomásul véve, meghagyja Nádasdynak, hogy vagy személyesen jöjjön a lissai főhadiszállásra a már ismert terv, s kivált a Nádasdy által veendő fölállítás megbeszélésére, vagy — ha nem jöhet — egy tábornokot küldjön oda.⁵⁾

November 20-án az egyesülés végbement; Nádasdy a fősereg jobb szárnyát képezve, Opperau és Bettlern közt foglalt állást.

¹⁾ Loth. lev. Lissa XI 14. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. Lissa XI 15.

⁴⁾ U. o. Lissa XI 17.

⁵⁾ U. o. Lissa XI 18.

Bárha a fővezér Nádasdyval a támadás ügyében — mint az előző levelekből kitűnik — többször személyesen értekezett s szándékát ezenfelül tábornokaival együttesen közölte, november 20-án mégis egy írásbeli intézkedést is ad ki, hogy tervének végrehajtását még jobban biztosítsa, vagy helyesebben, hogy tapasztalt és nagyra-becsült alvezérének még egyszer, az utolsó órában, alkalmat nyújtson esetleges eltérő véleményének kifejezésére.

E nagyérdékű intézkedést, mely egyrészt az akkori parancsadás gyarlóságára, másrészt a hadügyi viszonyokra egyáltalán élénk világot vet, alább a jegyzetben az eredeti szöveggel adjuk.¹⁾ Most

¹⁾ Lothringeni Károly herczeg intézkedése a boroszlói csatához. Eredetije a Nádasdy-levéltárban, levelezések, B. 440. sz. a.

Hoch und Wohlgebohrner Graf. Ungeachtet ich dem Herzog von Arenberg, dem Grafen O'Donel und Graf Nostitz meine Gedanken über die bevorstehende Attaque schon eröffnet habe, um solche Euer Excellenz beyzubringen, so habe sie doch derselben schriftlich, und zwar folgender massen erinnern wollen :

Morgen eine Stunde vor Tags werden die Grenadiers zu Fuss, dann die Carabiniers, und Grenadiers zu Pferd aufbrechen, und unter Commando des Feld-Marschall Leuthnants von Sprecher zwischen Gross-Mochber und Operau sich formiren.

Alle Batterien werden noch die eingehende Nacht Verfertigt werden.

Nun wäre meine Absicht Übermorgen, als der 22-te dieses, drey attacken gegen den Feind Vorzunehmen.

Die erste mit Eurer Excellenz unterhabendem Corps gegen dasjenige feindliche Corps, welches sich heute auf der Anhöhe bey der Windmühle postirt hat.

Die zweyte auf Klein-Mochber, wobey man suchen wird erst erwähn-tes Preussisches Corps von dem andern, welches (uns gegenüber sich befindet) abzuschneiden.

Die dritte gegen Pilsnitz; Und diese wären die drei Haupt Attacken.

Ausser diesen wird man noch eine andere bey Neukirch machen, um den Feind dadurch zu amusiren(!).

Der General Baron von Beck wird zu gleicher Zeit mit einem Commando jenseits der Oder eine diversion zu machen suchen.

Mit dem Überrest der Armée gedenke ich morgen die neue Position zu nehmen, und weilen uns auf solche Art der Morgige Tag noch übrig bleibt, so werden Euer Excellenz mich Obligiren, wann Sie mir dero Gutmeinung über obige Idéen eröffnen, um die etwa nützlich findende Abänderung zeitlich veranstalten zu können.

pedig áttérünk a helyzet vázolására, amint az november 21-ikén este, tehát közvetlen a csata előtt, volt.

A császári és királyi hadsereg 73 gyalog-zászlóaljban és 116 lovas-században mintegy 80,000 főt számlált, melyből a főszeregre 60 zászlóalj és 72 lovas-század, Nádasdy hadtestére 13 zászlóalj és 44 lovas század esett. A nehéz lövegek száma 56 volt, a könnyebb ezred- és zászlóalj-lövegek, szóval a tábori tüzérség (mint azt Lothringen levelei nevezik) ereje nem ismeretes.

Braunschweig-Bevern herczeg boroszlói serege csak 39 gyalog-zászlóaljat és 110 lovas-századot számlált, melynek számereje mintegy 30,000 fő volt.

A porosz sereg zöme Boroszló előtt, Cosel és Kl.-Mochbern közt, arczczal nyugotnak foglalt állást.¹⁾ Ma egy sereg e különben kitünő védőállást, melynek arczvonala előtt a Lohe vize folyt, valószínűleg a magaslat szegélyén szállaná meg; ámde a vonal-harczászat idejében a felállításnak egyenes vonalban kellett törtenni. E nyugoti arczvonalhöz egy déli, Ziethen hadteste, csatlakozott, mely majd egészen a boroszlói Szent-Miklós külvárosig terjedt.

A császári és királyi hadsereg ez állással szemben, a Schweidnitzer-Wasser és a Lohe közt oly módon fejlődött, hogy balszárnnya Gross-Masselwitzre, közepe Strachwitzra, jobb szárnya pedig Kentschgaura támaszkodott.

Allenfalls Eure Excellenz noch eine mehrere Cavallerie nöthig zu haben glaubten, so würde ich dieselbe noch mit etwas Verstärken können.

Ich erwarte demnach dero Meinung über obiges je eher je besser zu erhalten, Verlasse mich im übrigen auf dero Kriegs-Erfahrenheit, kluge Vorkehrungen, und bekannte Tapferkeit, womit nebst ganz besonderer Consideration beharre: Hauptquartier Lissa, den 20-ten 9bris 1757, Euer Excellenz dienstwilligster diener: Carl von Lothringen m. p.

P. S. Es ist Mir eine Kundschaft zugekommen, dass zu Cattern zwey, zu Jeltsch fünf feindliche Cavallerie Regimente stehn, auch bei Jeltsch eine Brücke über die Oder geschlagen seyn solle; Wie nun das obige erstere Ort ohnweit Schönborn, das letztere aber gegen Brieg gelegen ist, und Eure Excellenz durch Patronillen Vielleicht eine verlässliche Nachricht davon einzuziehn Mittel finden dürften; so habe sie hiervon präveniren, und die allenfalls darüber erhaltene Auskunft gewärtigen wollen. Ich beharre ut in Litteris.

¹⁾ Lásd a rajzmellékletet.

Nádasdy hadteste, mint már említettük, jobbra kissé hátravonva, Operau és Bettlern közt, Klettendorf felé szöveget képezve, állott.

Az Ahrenberg herczeg alatt álló tartalék Stabelwitz és Goldschmiede közt vett állást.

Lothringeni Károly herczeg támadó terve, amint az a közölt eredeti intézkedésből kitűnik, az volt, hogy míg Nádasdy az ellenség balszárnyát képező Ziethen hadtestet (mert ez volt azon hadtest, mely a kl.-mochberni szélmalomnál fölvonúlt), a Pilsnitz ellen intézendő harmadik támadás pedig a poroszok jobb szárnyát foglalkoztatja, addig a tulajdonképeni főtámadás, (mely azonban mint ilyen megjelölve nincs) Kl.-Mochbern irányában tért nyerni, s Ziethen hadtestét Bevern seregétől elválasztani, elválni törekedjék.

E gondolat, mely nem más, mint az ellenség harczzonalának harczzászati áttörése, magában véve igen jó s bár végbevitel — mivel a Lohe folyón az ellenség szeme előtt s tüze alatt kellett átkelni — nehéz, igen szép és nagy sikert arathat vala, ha ugyan ezt az akkor uralkodó vonalharczzászat elvei megengedik. Ha a herczeg valóban főtámadást akar vala Kl.-Mochbern irányában intézni, e pont megválasztása ellen alig lehet kifogás; a csapatok a Lohen a megtámadandó ponttól elég távol kelhetnek át, harczzra fejlődhetnek s Kl.-Mochbern helységet átkarolólag támadhatják meg. Ha a támadás sikerül, az ide vont erők a porosz harczzonalat áttörték s úgy Bevern, mint Ziethen oldalában állanak.

Ámde ehhez szükséges lett volna, hogy a kl.-mochberni irányban az erő jelentékeny része, s mindenesetre az Ahrenberg herczeg alatt álló egész tartalék, alkalmaztassék, ami pedig nem történt meg. Az erő-elosztás az egész vonalon egyenlő maradt, s Kl.-Mochbern irányában nem működött nagyobb erő, mint a harczzvonal bármely más pontján.

A herczeg a harczzászati áttörést tehát csak sejtette, de nem ismerte, s a jó gondolat a végrehajtás gyarlósága folytán szétfoszlott.

Nádasdy — úgy látszik — egyetértett a herczeg tervével, mert a levelekben nincs nyoma annak, hogy valamely más ajánlatot tett volna.

November 22-én a császári hadsereg mozdúlatait már korán

reggel megkezdte s ebben nehéz köd által támogatott, mely az egész vidéket elborította.

A porosz hadsereg fölállításában már ekkor változás ment végbe. Bevern herczeg, tartva attól, hogy Nádasdy hadteste által baloldalában túlszárnyaltatik, Ziethen hadtestét a kl.-mochberni magaslatokról a Gräbischen és Gabitz közti emelkedésre, tehát balra küldte. A Gräbischen előtti sáncz és Kleinburg falu egy-egy zászlóaljjal szállatott meg.

E mozdulat által Lothringen terve még inkább elősegítettett, mert Kl.-Mochbern és Gräbischen közt közel 2000 lépésnyi hézag támadt.

A császári sereg ezalatt hozzáfogott a Lohe folyón való átkelés előkészületeihez, mely a jobb szárnyon Hartlieb és Kletten-dorf közt, a középen Kl.-Mochbern, Höffichen és Neukirch-Schmiedfeld irányában, a balszárnyon Pilsnitznél volt végrehajtható. Az átkelés biztosítására Kl.-Mochbern irányában három üteg, egyenkint 12 nehéz löveggel, Neukirchnél és Pilsnitznél egy-egy 10 nehéz löveget tartalmazó üteg állíttatott föl.

Az átkelésre Kl.-Mochbern irányában három, a többi átkelő pontokon egy-egy híd, összesen tehát hét híd veretett, s azok a poroszok tüzelése daczára, még a délelőtt folyamában elkészültek.

E közben a poroszok fölállítása ismét változott s déli 12 órakor a következő volt:

Jobb szárny: Brandeis tábornok hadosztálya, 6 gránátoszászlóalj a Lohe és Odera közti magaslaton és Pilsnitz helységben; Wiedersheim tábornok három zászlóalja Coselnél; két vértés és egy huszár-ezred Cosel és Pilsnitz közt.

Közép: Lestwitz hadosztálya, 10 zászlóalj, Höffichen és Schmiedfeld mögött, a második harcvezonalban két vértés-ezred; Schulz hadosztálya, 4 zászlóalj, a Kl.-Mochbern és Gräbischen közti hézagba elöretolva; a második harcvezonalban szintén két vértés-ezred.

Balszárny: Ziethen hadteste, mely Boroszló közvetlen megtámadásától tartva, még tovább balra húzódott s most már Gabitz és Herdam közt állott; 7 zászlóalj első harcvezonalban; tőle jobbra 2 zászlóalj a Gabitz előtti sánczokban, 2 zászlóalj Gräbischenben; ezek támogatására Gräbitznél 2 vértés-ezred; balra Herdamnál 10

dragonyos- és 10 huszár-század, második harcvezetési vonalban 20 dragonyos- és 10 huszár-század.

A császári hadseregnél az átkelést Nádasdy hadteste kezdte meg s fölvonulását Krieteren és Woyschwitz közt csakhamar végre is hajtotta.

A sorgyalogság által támogatott Draskóczy horvát hadosztálya most megtámadta Woyschwitzet s már Herdam irányában előnyomulva, Ziethen balszárnyát fenyegette, midőn Ziethen balszárny-lovassága előtört s a horvátokat visszavonulásra bírta. A porosz lovasságot ezután a Nádasdy által személyesen intézett szép lovas támadás vetette vissza.

Nádasdy ezután Wolfersdorf tábornok oszlopával Kleinburg falut támadtatta meg; a gránátosok a porosz zászlóaljkat csakhamar kivetették, mire Ziethen három gyalog-zászlóaljkat küldött előre; itt most egy hosszadalmas gyalogsági küzdelem fejlődött ki; mely az által ért véget, hogy Ziethen a második harcvezetési vonalból 4 lovaszredet előre küldvén, az osztrák gyalogságot két oldalról megtámadtatta s nagy veszteséggel visszaverte.

A harc e szárnyon ezután csak kisebb lovassági mérközések-ből állott. Nádasdy feladata csak az volt, hogy Ziethen hadtestét lekösse, mi tökéletesen sikerült is, mivel Ziethen a harc egész folyama alatt helyéről el nem mozdulhatott s a középen folyó eseményekben közre nem működhetett.

Lothringen ezalatt Kl.-Mochber irányában, Sprecher altábornagynak az intézkedésben érintett oszlopával, 35 gránátos-századdal s 12 karabélyos-századdal, továbbá az Andlau és Stahremberg által vezetett sorgyalogsággal átkelt a Lohe folyón. Schulz porosz hadosztálya megkísérelte ugyan e szándék megghiúsítását, de siker nélkül. A császári csapatok Schulzot visszanyomva, elfoglalták most Gräbischen helységet, míg más része Kl.-Mochbern és Höflichen felé tartott, hol a Lestwitz porosz hadosztály készült ellenállásra. A porosz sereg két része tehát némileg el volt választva, de ez elválasztás korántsem volt tökéletes, mert hiányzott az erő, a tartalék, a nyert előnyök kiaknázására. Ahrenberg herczegnek Schmiedfeldnél történt átkelése után Kl.-Mochber Höflichen és Schmiedfeld ideiglenesen a császáriak kezébe kerültek ugyan, de majd ismét elvesztek, s a harcznak csak az éj beállta

vetett véget, amikor is Bevern herceg, Ziethen hadtestéhez lovagolva, a csata vezetését kezéből kiadta, Lestwitz hadosztálya pedig — tekintettel a nagy veszteségekre — a küzdelmet nem folytathatván, visszavonúlt.

A jobb szárnyon Brandeis tábornok Keil három támadását sikerrel utasította ugyan vissza s állását mindvégig megtartotta, de Lestwitz és Schulz visszavonulása folytán a harcot úgy ő, mint Ziethen is feladni kényszerültek.

A császári sereg tehát a boroszlói csatát megnyerte. A harcz a császáriaknak 4000 főnyi, a poroszoknak 6000 főnyi veszteségébe került, az utóbbiaknak azonfelül 36 lövegbe.

A porosz hadsereg még az éj folyamán az Odera balpartjára kelt át, de Boroszlót megszállva tartotta.

November 23-án Bevern herceg kora reggel kémszemlére indult, hogy a császári sereg helyzetéről meggyőződjél, s ez alkalommal portyázó magyar huszárok által elfogatván, a császáriak kezébe került. Általános különben a vélemény, hogy Bevern önként adta magát az ellenség kezébe, hogy Frigyes haragjának kitörését elkerülje.

IV.

BEFEJEZÉS.

Lothringeni Károly herceg levelezése, az egész terjedelemben közölt boroszlói harcz-intézkedéssel megszűnik érdekes lenni. November 20-ától a leutheni csatáig összesen csak két levél van jelentéktelen személyi ügyekről. A mozgalmas idők, a döntő harczok között Nádasdy tán nem ért rá iratait felrakerakni, vagy talán beküldte azokat a hadi tanácsnak, — szóval, sem a boroszlói csata lefolyásáról, sem az utána következő eseményekről, a Nádasdy sorsára is döntő befolyást gyakorló leutheni csatáról, egyetlen levél, egyetlen nevezetes rendelkezés sincs, kivéve egy december 6-áról, tehát a leutheni csatát követő napról kelt rövid parancsot, melyben a herceg utasítja Nádasdyt, hogy a hadsereg málhája

Unter-Grossburgra küldetvén, fedezetül egy törzstiszt alatt négy-öt száz lovast rendeljen oda.¹⁾

Ez eseményeket levéltári adatokkal többé nem támogatván, előadásunkat rövidre szabjuk s csupán annyit mondunk, amennyit a hadjárat nagyobb részét felölelő munkánk befejezésére mondanunk okvetlen kell.

A boroszlói csata után a porosz sereg parancsnokságát, a hadi fogságba került Bevern herczeg helyett, Ziethen vette át. A tömérdek szökés és a harczbeli veszteségek által egyenlőképp megfogyott sereg alig számlált már 20,000 főt, Ziethen nyolcz zászlóaljat Boroszlóban visszahagyván, a megmaradt 15,000 fővel Glogauba, majd az Odera balpartjára átkelve, Frigyesnek Szilézia felé már útban levő serege elé menetelt.

Lothringen büszke volt a kivívott győzelemre s a bálaadó isteni tisztelet s más effélék annyira elfoglalták a császári vezéreket, hogy a poroszok üldözésére senki sem gondolt. Ziethen serege Boroszlónál még el volt vágva a királytól s erélyes, czélszerűen intézett üldözés a különben is rossz állapotban levő, rendtelenségben menekülő sereget megsemmisítheti, szétűzheti vala, de legalább is távol tarthatja a király seregétől.

A császári fővezér azonban megelégedett Boroszló megvételevel, mi november 29-én ment végbe, s mint a ki a hadjáratot fényes eredménnyel befejezte, a csapatoknak téli szállásokra való elosztását készítette elő.

Pedig a vész már közeledett. Frigyes a győzelmes rossbachi csata után visszatérve, 6000 főt Keith alatt Csehországba küldött, hogy az útjában álló Marschall és Hadik különítményeit eltérítse, s gyors menetekben Szilézia felé tartott. November 28-án Frigyes már a Katzbach melletti Parchwitzba ért, hol azután Ziethen seregével egyesülvén, most már ismét mintegy 32,000 főnyi sereg fölött

¹⁾ Loth. lev. Nád. lvt. B. 440. Gräbischen den 6-ten X-ber 1757. Euer Excellenz wissen ohnedem, dass die gesambte bagage der Armée nacher Unt. Grossberg marschiren solle. Da aber solche gar ohne aller Bedeckung nicht verlassen werden kann, so wollen Euer Excellenz von der beyhabenden Cavallerie einen Stabsofficier mit 4 bis 500 Pferden darzu beordren um nicht nur ermeldete bagage zu bedecken, sondern auch um derselben Marche bestmöglichst zu befördern. Carl von Lothringen m. p.

rendelkezett. Rögton készen is volt szándékával, hogy a Boroszlónál álló császári sereget megtámadja s Sziléziából kiúzi.

Lothringent Frigyes megérkezése nyugalmából kellemetlenül zavarta föl, mindazonáltal, fölbátorítva az eddigi sikerek által, nemcsak elhatározta a csata elfogadását, de sőt az óvatos Daun tanácsa ellenére, a boroszlói erős védő-állást elhagyva, Frigyes elé ment.

A csata *december 5-én Leuthen* mellett ment végbe. A 80,000 főnyi császári sereg ellenében 30,000 porosz állott, de Frigyes kifejtette egész művészetét a csapatok vezetésében, s a porosz sereg a számra majd háromszorta erősebb császári sereg fölött fényes diadalt aratott.

Borzasztó csapás volt ez Mária Teréziára, mert ez egyetlen csatavesztés az eddigi győzelmek összes eredményeit megsemmisítette. Oda volt a kolini fényes győzelem, a moysi, schweidnitzi, berlini sikerek, a boroszlói csata eredménye, oda volt az annyi vérrel szerzett Szilézia, s a császári sereg sietve húzódott vissza Csehországba, elvesztvén a visszavonulás alatt létszámának majdnem felét.

Nádasdy még e végzetes csatában is kitüntette magát. Ő volt az, ki Frigyes azon szándékát, hogy a császári sereg baloldalát megtámadja, legelőször észrevette s erre úgy Daunt, mint a fővezért figyelmeztette; ő volt továbbá az, ki a Schweidnitzer-Wasser vonalán hősileg kitartva, a császári sereget teljes önfeláldozással fedezte s a csapatok nagy részét megmentette.

A visszavonulást a leutheni csatatértől kezdve általában folyton Nádasdy fedezte, ki e végből az összes lovasság fővezérletét átvette s Lothringeni Károly herczeg további levelei majd kivétel nélkül erre vonatkoznak.¹⁾ A visszavonulás Schweidnitzen át Königrätz felé hajtattott vegre, de részleteiben a levelek alapján nem követhető.

Kiemeljük csupán a Schurtzban kelt december 21-iki levelet, melyben a herczeg Kálnoky fölött panaszkodik, ki mindig csak retirál s nem elég aktiv, továbbá a königrätzit, melyben a her-

¹⁾ Loth. lev. Merczdorf XII 8, Bögendorf XII 11., 12., és 13. Lubau XII 18, Schurtz XII 21 s végre Königrätz XII/23. Nád. lvt. B. 440.

czeg a lovasság laktáborozó körletét határozza már meg s a magartásra nézve utasításokat ad. Kiváltképen a Kálnoky megdorgálására vonatkozó levél fölötté érdekes, mi okból azt a jegyzetben kivonatonlni czélszerűnek tartottuk.¹⁾

Az ezután következő s az 1757-ik év végéig terjedő levelek mind Königrätzből keltezték s majd kivétel nélkül közigazgatási intézkedésekkel, letszám-kiegészítésekkel, élelmezés és ruha-ügyekkel stb. foglalkoznak. Nagyobb érdeket ezek közül csak egy kelt, melyben kimutatás kéretik a tiszteknek a leutheni csatában elvesztett málhájáról; a tisztek a veszteséget becsületszóra vallják be, miután azt Ő Felsőge megtéríteni szándékozik.²⁾

Végre elérkeztünk Lothringeni Károly herczeg utolsó levelehez, melyhez a következőket jegyezzük meg. A leutheni csata vesztesét Mária Terézia sem szeretett sógorának: Lothringeni Károly herczegnek, sem Nádasdynak soha meg nem bocsátotta. Mindkettő kegyvesztett lón s míg a herczeg ismét Németalföld kormányzását vette át, Nádasdy Horvátországba ment, s haláláig, mi 1783 május 15-én következett be, a báni ügyekkel foglalkozott. A csatatéren sem Lothringen, sem Nádasdy többé meg nem jelentek.

¹⁾ Sonsten aber muss deroselbe ganz aufrichtig bekennen, dass ich mit dem Betragen des General-Feldmarschalleutenant Grafen von Kálnocky zufrieden zu sein gar nicht Ursache habe; indem derselbe mehr auf seine Re traite und Sicherheit, als auf die Erfüllung dessen, was man von einem eifrigen, standhaften und braven General mit Recht fordern kann, bedacht zu sein scheint. Er hat sich erst gestern von 300 feindlichen Husaren repoussieren lassen, welche endlich von dem Obristen Lasgaller mit 300 deutschen Pferden bis Reichenau zurückgetrieben worden. Ich habe daher mich nicht enthalten können, ihm den Grafen Kálnocky meine Unzufriedenheit zu erkennen zu geben, und werden Euer Excellenz mich obligiren, wann Sie auch dero Orts demselben in nach Irücklichen Terminis zu schreiben und ihn zu seiner Schuldigkeit ermahnen. Euer Excellenz wissen, wie ungeru ich daran komme, lang dienenden Generalen reprochen zu machen; ich werde aber wieder Willen dazu gezwungen, und würde mich am Ende gar bemüssigt sehen Ihro Kays. Königl. Mayst. Selbsten die Anzeige zu machen, wann es soweit kommt, dass zwey oder drey hundert *sogenannte Kurutzen* zwey oder drey unserige Regimenter weichen machen. Ich hatte vom General Kálnocky eine viel bessere Meinung, will aber auch noch hoffen, dass er mich darin zu bestättigen alles anwenden werde. Loth. lev. Schurtz XII 21. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Königrätz XII 27. U. o.

Nádasdy egyébiránt, mint az Lothringen utolsó leveléből kitűnik, a Horvátországba való visszatérhetést maga kérelmezte, de bizonyára nem hitte, hogy a poroszokkal Leuthen mellett utolszor verekedett.

Lothringen levelében, melyet a jegyzetben eredeti szövegében közlünk,¹⁾ föltűnik, hogy e két férfiú, kik életök nagy részét együtt töltötték s kik számos dicsőséges csatában együtt néztek a halállal szembe, s kiknek jó viszonya, mint az a levelekből kitűnik, még később is állandóan fönmaradt, e levélben oly fagyosan vál el egymástól. Mert bárha kétségtelen, hogy személyesen szívélyes búcsút vettek, mégis csodálatos, hogy ez értesítésben a herczeg egyetlen szót sem talál arra, hogy jóindulatát s a válasz fölötti sajnálkozását kifejezze.

A császárné és királynőnek igaza volt, midőn nemcsak derék, de szerencsés tábornokokat kívánt: de Nádasdy távozása mégis pótolhatlan veszteség volt a hadseregbe; nagy tehetségű lovas vezérek ritkán születnek, s míg a poroszoknál Ziethen után Seydlitz következett, nálunk Nádasdy után nem következett senki. Daun pótolhatta Lothringent, szerencséje nagyobb volt; de a magyar huszárok, a lovas vezérek ez eszményképét, gróf Nádasdy Ferenczet, nem pótolhatta s nem is pótolta senki.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

¹⁾ Hoch und Wohlgebohrner Graf. Noch eheden als Eure Excellenz an mich gestelltes Schreiben vom gestrigen Dato zugekommen, haben Ihre Kays. Königl. Mayst. mir zu erkennen gegeben, dass Höchstadieselbe zu Verwilligen geruhen, dass Euer Excellenz bey dermaligen Umständen von der Armée sich entfernen, und in Croatien verfügen können.

Wie mir nun ein Vergnügen macht, deroselben die diessfällige Resolution mitzuthailen, So will dem nur beygedrückt haben, dass bey Antretung der Reise, die dero Flügel untergegebene Regimenten an den Generalen der Cavallerie Grafen von Stampach zu verweisen und desswegen auch von hieraus das nöthige an ihn erlassen worden seye. Womit übrigens in Hoffnung Euer Excellenz wiederum in Wien zu sehn mit ganz besonderer Consideration stets hin verharre. Hauptquartier Königrätz den 1-ten Januarius 1758 Euer Excellenz dienstwilligster diener Carl von Lothringen m. p. Kivül: Á son excellence monsieur le Général Comte de Nádasdy à Leutomischl. Nád. lvt. Levelezések B. 440.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága szünet utáni első ülését november hó 8-án tartotta meg. Az ülésen részt vettek: Hollán Ernő altábornagy elnök, Szvetics József tábornok, Zsoldos Ferencz ezredes, Fröhlich Izor, Majláth Béla, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor és Rónai Horváth Jenő százados előadó.

Az előadó a következő munkálatokat mutatta be :

1. *Kiss Lajosnak* a f. évi pályázaton dícséretet nyert munkáját, mely a szünet alatt a bíráló követelményeihez képest átdolgoztatott. E munka közlése az 1891-ik évi IV. évfolyam első füzetében fog megkezdetni.

2. *Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkáit.* A hadtudományi bizottság még a mult év márczius 9-én elhatározta, hogy Zrínyi Miklósnak, az első magyar hadtudományi írónak, s eddig *egyetlen magyar katonai remekírónak* örökbecsű hadtudományi műveit új és korszerű kiadásban közrebocsátja ; a szövegnek a meglevő kéziratok alapján történendő felülvizsgálatával és helyesbítésével, a szövegmagyarázatok és commentárok elkészítésével s az egésznek sajtó alá rendezésével a bizottság Rónai Horváth Jenő honvéd századost, a bizottság előadóját bízta meg, ki a munkálatokat befejezván, a kéziratot bemutatta s a bizottság rendelkezésére bocsátotta.

A bizottság — úgy vélvén, hogy a magyar olvasó közönségnek Zrínyi remek munkáinál kedvesebb karácsonyi ajándékot alig nyújthat — elhatározta, hogy a munkát azonnal sajtó alá adja, hogy Zrínyi munkái még a karácsonyi könyvpiacon megjelenhessenek.

A mű tehát, az akadémia kiadásában, még a f. évi karácsonyra megjelenik.

3. *Szécsi Mór* honvéd századosnak a hadtudományi bizottság megbízásából írt: «Az 1866-évi osztrák-olasz háború» című munkáját. Szécsi százados a megbízást csak a múlt év deczember havában nyerte, annál örvendetesebb tehát, hogy e nagy fáradsággal s hosszadalmas tanulmányokkal járó munkát ez aránylag rövid idő alatt — legalább annak szövegrészét — befejezte s a bizottságnak benyújthatta.

A bizottság a beterjesztett szövegből látta, hogy Szécsi százados szándékát teljesen átértette s nagy gonddal, helyes anyag-beosztással s jeles irálylyal készült munkát végzett be. A munka bírálatát és a kiadásra vonatkozó intézkedéseket azonban azon időpontra halasztotta, amikor a szerző a rajzmelléleteket is elkészíti s a mű teljessé válik.

A bizottság teljesítette ezután *Balás György* honvéd százados azon kérelmét, hogy az általa irandó 1866-ik évi osztrák-porosz háború beterjesztésének határideje egy évvel meghosszabbítható.

Az előadó bemutatta az akadémia irattárnoka *Borovszky Samu* által beterjesztett következő kéziratot: «Katonai vagy fegyvernöki műszavak», Rittgräff után írta *Sebestyén László*, az 1839-ik évben.

Miután a bizottság által még 1886-ban kezdeményezett «Katonai magyarázó szótár» ügyét a m. kir. honvédelmi ministerium vette a kezébe, a bizottság e kézirati műnek hasznát nem veheti, de arra sem tartja alkalmasnak, hogy a honvédelmi ministerium rendelkezésére bocsássa, mert gyarló műszavai egy a nyelvtudomány mai színvonalán álló műszótárban helyet úgy sem foglalhatnak.

Végül *Majláth Béla* bizottsági tag jelenti, hogy a «*Hadtörténelmi Múzeum*» ügye ismét nagy lépéssel jutott előbbre az által, hogy a vallás-és közoktatásügyi minister úr ő Nagyméltósága az 1891-ik évi költségvetésébe, a dologi kiadásokra szánt és a múlt évihez hasonló összegben felül még 1000 forintot egy *múzeumi segédőr* fizetésére is fölvetett, ki már most kizárólag a magyar hadtörténelmi múzeum létesítésének előmunkálataira rendszeresített.

Évvel kapcsolatban megemlítendő, hogy a nevezett minister úr ő Nagyméltósága a «*Hadtörténelmi Múzeum*» előzetes szervezési munkálataival dr. *Szendrei Jánost*, az országos régészeti társulat titkárát és az akadémia hadtudományi bizottságának külső tagját bízta meg, feladatául tűzvé ki, hogy egyrészt a külföldi nevezetesebb hadi múzeumokat, úgy mint a müncheni, karlsruhei, brüsszeli, drezdai, berlini és különösen a bécsi és párisi fegyvergyűjteményeket tanulmányozva, az ott levő magyar hadi emlékeket összeírja, másrészt pedig, visszatérve, az anyaggyűjtést még az idén az országban is megkezdi s különösen az erdélyrészi köz-és magángyűjteményekben levő összeírásával foglalkozzék. Szen-

drei hosszabb időre terjedő külföldi tanulmányútjára október hó 20-ikán indult el.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Egykorú tudósítások Zrínyi Miklós a költő és hadvezér haláláról. Zrínyi Miklós halálának módja a szemtanú Bethlen Miklós önéletírása által eléggé beigazoltnak tekinthető ugyan, mindazonáltal a gyanú, hogy halála nem ily módon ment végbe, fönmaradt. Általános ismert dolog, hogy a gyanú első sorban magát Montecuccolit, Zrínyi legelkeseredettebb ellenségét érte, a mennyiben a közvélemény azon körülményből, hogy Zrínyi halála pillanatában csak egy olasz szolga volt mellette, bérgyilkosságot sejtett; legújában nem ritkán találkoznak azon föltevessel is, hogy Zrínyi, magasztos terveinek kivihetlenségéről meggyőződve, életét *saját kezével* oltotta volna ki.

A következő okíratok, a nádorhoz érkezett hivatalos jelentések alapján, beigazolják, hogy Zrínyi Miklós nemes életét valóban vadkan agyara oltotta ki, mint azt Bethlen Miklós megírta.

I.

Excellentissime Domine Princeps et Fili observandissime!

Ezen órában vöttem Méltóságos Palatinus uram ő kglme sub 30 præterlopsi mensis Posonbul nékem szóló levelét, kiből keservesen értetem annak az boldog emlékezetű vitéz horváthországi Bán Urnak véletlen halálát, melyet miképpen s hogy történt legyen ezen includált ő kglme levelének extractussábül kglmed hittem, megérteni nem neheztely. In reliquo kívánom Isten kldet minden dolgaiban tegye szöröncséssé és tartsa meg kedves egésségben. Datum in arce Szathmár, die 11 Xbris Anno 1664. Excellentiae Vestrae

Pater ad obsequium paratissimus
Comes a Rottal m. pr.

U. i. Teleki Uram ő kglme visszajövetelét óránként várni fogom, Méltóságos Fejedelem kedves Uram Fiam, sok okra nézve tanácslom s javallom; az székelyhídi dolognak érje klméd a végét. Én pedig kmk igaz szolgája maradok.

Kívül czím: Excellentissimo Domino Domino Michaeli Apafi, prin-

cipi Regni Transilvaniae, Siculorum Comiti, nec non partium Regni Hungariae Domino, Dno et Filio observandissimo.

Az előbbi levél melléklete (acclusum.)

Ez elmúlt kedden múlt egyhete, az az vitéz Horváth Bán valami vadásztul berekesztetött erdei disznok vadászatira kimönvén, egyet meglőtt közülök s az mely legnagyobb disznó volt közülök, ki szagatván az hálót előbb, ment az erdőbe; ő szegény egy puskával le szálván lovárul az kopok czihára bement a kopók után, és így nagyvéletlenül rárohanván az kopótlan bestia, nagy sebeket ejtett rajta, ugyanazon marczongtató sebekben az nagy kemény vitéz úr talpra állván, szolgálit biztatta, semmi sem, ígymond, fiaim, hozzátok el az hintomat; míg az hintóját elhozták, megbágyadván, lefeküdt és ugyanottan szörnyű halált holt meg és egy ilyen véletlen és képtelen halállal mult ki az az dicséretes vitéz, kinek lelke üdvözüljön kívánom.

Eredetije a gróf Teleki-nemzetség közös levéltárában, Maros-Vásárhelytt. Missilisek g. 885. sz. alatt.

II.

Naláczai István Teleki Mihálynak.

Ez órában érkezék urunk ő Nsgának szóló levéllel kgdnek szóló levél is Szamosujvárbul, mely levél amint intitulálva van, urunknak ő Nagának s Bethlen János uramnak is tetszésekbül felszakasztván, tetszék úgy, hogy mindjárt küldjem utána keglmednek. Mi legyen benne irva megértheti kglmed. Azonban gr. Rottal uramnak ő Nsgának Zrínyi Miklós uram szomorú hirtelen esetirül Palatinus ur ir egy levelet, melynek páriáját urunknak ő Nsgának beküldötte. Zrini Uram ő Nsga vadászi, holmi erdeieket egy erdőben békeritvén hálóval, az ur maga is kiment reájok; azonban a többi között egy, az ki legnagyobb volt, elszakasztotta a hálót s kiszaladott; hogy az kopok csiholtak, az csiholásra utánna az ur csak egyedül lovárul gyalog szállott, az mint lőtte volna az erdeit, neki az urnak veszedelmesül, elmarczangolta, sértegette úgy, hogy ugyanott meghalt csak hamar. Isten tudja, mivégre cselekedte ő Felsége. Rottal ur Székelyhíd elrontását *sok okokra* sietteti. In Katona, 19 dec. 1664. Naláczai István m. pr.

Eredetije a Teleki-levéltárban 769. sz.

Koncz József.

A székelyhídi várfölszerelés, lőszer és hadi anyag elszállítása. Megelőző füzetünk apróságai közt közöltük Székelyhíd lerombolásának történetét, okmánytárában pedig a hadi fölszerelés, lőszer és hadi anyag azon részének leltárát, mely Nagy-Károlyba szállítottatott. A következő okirat mutatja, hogy e tárgyak még 1667 szeptemberben is Nagy-Károlyban valának, s azoknak Erdélybe való szállítását Apaffy Mihály fejedelem a következő okirat szerint csak ekkor rendeli el.

Michael Apafi etc. Mivel a Székelyhídi munitiókat szükségesképpen kelletik már behozatnunk, káros lévén eddig is az országon kívül való létek, melyfelől már parancsoltunk is becsületos tanácsúr hívünk tekintetes Nemzetes Bánffy Dénes uram által. Kegyelmednek is azért serio parancsoljuk, requiraltatván ő kegyelmétől, arra a szükségre rendeljen elégséges jó puskás lovasokat válogatva, kik jóidején oly készséggel is legyenek, hogy mihelt kívántatik, indulhassanak. Eidem de reliquo gratiose propensi manemus. Datum in Castro nostro Radnoth, 28 septem-ber, 1667. Apafi m. pr.

Kívül cím: Generoso Michaeli Teleki de Szék, arcis et præsidii nostri Kőváriensis Capitaneo supremo etc.

Eredetije a gróf Teleki nemzetség levéltárában. 855.

K. J.

*Egykorú levél a lengyel örökösödési háborúról. 1734.*¹⁾ Baranyi István, özv. Kutas Istvánnénak. Édes Kedves Asszonyom-Anyám! Nem kétlem, hogy felőlünk sokféle hírek folynak; azt is elhiszem, hitelre méltó benne kevés lehet. Arra való nézve az én aláza-tos, szoros kötelességemnek megbizonyítására, — melyet eddig levellem

¹⁾ II. Ágost halálával a lengyel trón fölött ennek fia, a későbbi III. Ágost és Leszczynszky Szaniszló vitatkoztak. A császár, VI. Károly, Oroszországgal Ágost, Franciaország, Anglia, Dánia és Svédország Szaniszló pártjára állottak. A császári szövetséges sereget Savoyai Jenő herczeg, a francia sereget Berwick tábornagy vezette. Savoyai Jenő herczeg 1734 ápril 14-én ment a rajnamelléki táborba, de a sereg csekély számánál fogva (35,000, 80,000 francia ellen), mit sem tehetett s nem akadályozhatta Philippsburgnak a francziák által történt bevételeit sem. Berwick elesvén, utóda d'Asfeldt tábornagy ezután Mainz ostromába fogott, de midőn Jenő herczeg, most már 75,000 fővel, őt Mainz alá követte, d'Asfeldt szándékával fölhagyott. A két sereg ezután ide-oda mozgott, a nélkül, hogy döntő harcra került volna a sor. A magyar huszárok e rövid hadjáratban merész portyázásaikkal különösen kiténtek s az ellenséggel tulajdonkép csakis ők érintkeztek, mi a közlendő levélből is kiténik.

bizonyos kézhez juthatása módjának nem tudhatása miatt elmúlatnom kintelenítetttem, — ezúttal udvarolván, engedelmesen tudósítani Kglmedet kívántam : miképpen, hosszas masérozásunk után, a múlt július havának 14-ik napján Philipsburghoz az armádára békével elérkeztünk ; az ellenség is bennünket erős sánczából vagy tíz ágyúlövéssel köszönte, de részekről rosszul célozván, lövése mind alatt hullott és közöttünk csak görögve ment által. Mivel pedig az várban lévő kevés népünknek semmiképpen segítséggel nem lehattunk, útjának elzárása miatt : 17. Julý az szüntelen való éjjeli-nappali ágyúlövések és bombázások megszűnván, a várat feladni kéntelenítetttek, mi is armádástól 21-dik onnan kevésé visszafelé vonúltunk és ott újabb táborban szállottunk ; ott is kevés ideig múltván, midőn az ellenséget Máincz megszállására igyekezni értettük volna, elindúltunk és az három magyar regementek 9-dik Augusti általkelvén a Rajna vizén, Mainz alatt megszállánk ; az nap bennünket pihenni engedvén, 10-dik töllünk három órányira feküdt francia armádából kicsapott alkalmas ellenség ellen menénk, kivel is kevés előljáróink megegyeledvén, közüllök felest elejtettek és megszalasztották, részünkről is némely közkatonák elesvén és megsebesedvén. Utánnok az Herczegtől 100 katonákkal magam commendéroztattam, egész a táboráig, honnan is 8 rabokat, 4 egyes lovas talyigákat és 3 hordó bort hozék ; másnap ismét kimenvén, 14 lovakat nyerénk. Egy napja sem múlik, hogy valamit ne kapnánk. Úgy látszik, itt sem fogunk múlatni, mivel az ellenség egész bagázsiáját elindítván, tegnap hajnalban maga is utánnament visszafelé ; hová szándékozik ? nem tudhatjuk. Mindenféle szolgálat éjjel-nappal egyedül rajtunk fordúl meg, — a németség hever és nyugszik túl a vizen ; kivált lovaink már is igen megúnták, nem is fogják sokáig győzhetni.

Én részemről — Istené érette a dicsőség ! — mind ennyi fáradságos nyughatatlanságok között, mindez ideig jó egészségben vagyok ; szívesen örvidenek ha Kglmetek felől is hasonló hireket hallhatnék. Az Úr-Isten kegyelmes gondviselésében ajánlom, stb.

Édes Asszonyom-Anyám

Kegyelmednek

Preczenheimnál,

14. Aug. 1734.

alázatos szolgája, fia (veje)

Baranyi István m. k.

Külczim : Tek. Nzetes Kalocsa Erzsébet Asszonynak, Néhai Tek. Nztes és Vzló Kutas István Uram megmaradott árva Eözvegyének, kedves Asszonyom-Anyámnak ő Kglmének

Győr.

P. H.

(Eredeti levél, a Magyar-Kossa-család levéltárában, Tápió-Szent-Mártonban.)

Thaly.

Mennyibe került a katonatartás az erdélyi fejedelemlennek a XVII. század végével. Az erdélyi fejedelmek a XVII. században részint személyes biztosságuk, részint a fejedelmi udvartartás fényének emelése érdekében *állandó zsoldos katonaságot*, nagyobbára lovasságot tartottak. A következő okirat felvilágosítást nyújt arra nézve, hogy e fényüzés a fejedelemlennek milyen költséget okozott. Az okirat aláírás nélkül levén, nem állapítható meg, hogy az ajánlatot ki teszi, csak annyi bizonyos, hogy az az 1678—80 közti időszakból, tehát Apaffy Mihály fejedelemsége idejéből származik.

Mi formában kellene egy lovas katonát tartani. Vékony tetszésem szerint ha ő Nsgok egy lovas katonát akarnak tartani és hogy inkább a tiszték is reá érkezenek s az katonaság is ne zugolodhassék, ez idealább való mód szerint mehet jobban végben.

Vice kapitánynak egy óra	flor.	45
Karabélyos főhadnagynak	"	33
Négy főhadnagynak, egynek-egynek 30-at adván óra	"	120
Öt vice hadnagynak, egynek 15 forintjával	"	75
Öt zászlótartónak, egynek 12 forintjával	"	60
Öt dobosnak, egynek 8 forintjával	"	40
Öt trombitásnak	"	40
Öt síposnak	"	40
		facit flor.	453
Dragányok fizetése egy óra	"	173
Ezeknek egy hópénzek	in Summa facit	626.
Száz karabélyosnak 8 forintjával egy óra	flor.	800
Négy száz személyes katonának ötvenére hat-hat forinttal			
fizetvén egy óra	"	300
Kétszáznak öt-öt frtot adván óra	"	1000
Másfélszáznak 4 frtjával fizetvén egy óra	"	600
		egy hópénzek facit flor.	2700

Mind tisztekre, katonákra, drágányokra egy óra megyen 3326, ugymint háromezer háromszáz huszonhat forintra.

Mindezeknek nyolcz hópénzek esztendeig megyen huszonhat ezer hatszáz nyolcz forintra flor. 26,608.

Ha pedig Nsgtok vagy a pénzt kevesebbíteni akarja, vagy a katonaságot szaporítani, a 8 és 6 forintosok számokat kevesebbíthetni.

Az drágányokon kívül, ha a megírt módot követi Nsgtok az tisztéken kívül ötszáz személyes katona lészen, kiknek több hasznokat remélvén, mint sem ha más módon való fizetésen való katonák felesebben volnának is, mind az által áll a Nsgtok kegyelmességében.

Az vice kapitánynak conventiora fizetvén, a több tiszteknek, katonáknak dragonyoknak egy hópénzek megyen ötszáz nyolcvanhat forintra — 586.

És így esztendeig való fizetések megyen huszonhatezer kétszáz negyvennyolcz forintra -- flor. 26,248.

Teleki-levéltár 882. szám.

Koncz József.

A 16-ik huszárezred történetéből. Sück kapitány rohama 1800 junius 19-én.¹⁾ Sück kapitánynak bámulatosan sikerült keresztülvinni egy váratlan rohamot, a melynek lefolyása a következő volt:

A fűrésző csapatok azt az értesítést hozták, hogy a francziák Wangen környékén erősen buzgólkodnak azon, hogy minél több lótápot gyűjtsenek össze s hogy szándékuk azt, a még összegyűjtendő egyéb élelmi és löszerekkel együtt, a francia sereghez eljuttatni. Sück kapitány erre, egyesülve Horváth kapitánynyal a Vécsey huszároktól, junius 18-ikán éjjel gyors menetben vágatott Wolpershausen és Kislegg városokon át s elérkezett másnap reggel 6 órakor Wangen elé; itt az elővéd lovasai azt jelentették, hogy az országúton több lovas őrjárat halad teljes gondatlansággal. Erre hadicselt gondoltak ki s azonnal hozzá fogtak annak kiviteléhez. Lovasaink két százada jól elrejtett lesbe állt, s midőn az ellenséges lovasok a legnagyobb nyugalommal egészen közelbe jöttek, olyan hirtelen körülvették és elfogták őket, hogy e lovasok közül egynek sem volt módja többi társait értesíteni arról, hogy a mieink itt vannak két századnyi erőben. A merész kalandnak azonban még nem ez volt a végcélja. Alig helyezték biztonságba az elfogott őrjárákat, a két kapitány a két századot rohamra vezényelte; száguldó vágatásban, magasra emelt karddal, s olyan váratlanul, mint mikor derült égből csap alá a villám, rohantak előre a merész lovasok, hangos diadalordítással, egyenest be az ellenséges város kapuján. A francziák, a kik a legbiztosabban érezték magokat, minthogy őrjáró lovasaikban bíztak, s a két ellenséges lovas század közeledéséről semmi hírt nem kaptak, annyira meg voltak lepve, hogy nem volt idejük magukat összeszedni, komoly ellentállásra nem is gondolhattak. A mieink között mindenik olyan volt külön is, mint egy kalitjából kiszabadult oroszlán: széttépett, megsemmisített mindenkit, a ki szembe mert vele szállani; egy csapat gyalogság adott ugyan sortüzet lovasainkra, de a gyalogságot csakhamar összetaposták, szétverték. A ki

¹⁾ A mű ismertetését lásd az irodalom rovatban.

tehette, a kerteken át, keresztül a mezőn, menekült Lindau felé; de lovasságunk fele üldözte ezeket is keményen, s félóra járásnyira Lindautól még sokat levágott az ellenségből. Wangen városa azonban meg volt hódítva, s benne fogolylyá tettek 1 főhadsegédet, 11 tisztet, 84 embert; zsákmányoltak 34 lovat, 12 társzekeret, 2 élelmi szerekkel megrakott szekeret és még sok mindenfélét.

Ez a támadás, mely a maga nemében valóságos mintául szolgál a harcok történetében, kettőre tanít meg bennünket: először arra, hogy minő nagyszerű dolgokat lehet végbe vinnie gyors elhatározással annak, a kinek van merész gondolata; másodsor arra, hogy az igazi lovas-katonai szellem még akkor is nagy erőre és vitézségre képes, a mikor az egész éjen, esős időben hét mérföldnyi utat megtett; földolog itt is, mint minden harcban, az igazi bátorság, a lovas lelkesedése.

Becsülettel emlékezzünk meg azon férfiakról, kik ezredünkben elődeink voltak!

A Mollináry ezred utolsó ütközete Boszniában.¹⁾

Bandin Odziak mellett számos és erős felkelő csapat alakult, melyeknek ügyük is volt.

Ezen állás megtámadására Vécsey altábornagy parancsnoksága alatt a 37., 38. és 41. számú gyalogezredet, két tartalék ezredet, továbbá három hegyi üteget és a 7. számú huszárezred egy félszázadát rendelték ki.

A két zászlóaljából álló ezred — egy zászlóalj Romanján maradt megszálló csapatnak — ennek következtében 1878 szeptember 19-én délután a Romanja Planinára indult, hol a többi csapattal egyesülvén, éjjel 10 órakor tábort ütött.

A támadás 21-ére tüzetett ki és három oszlopban rendeltetett el; és pedig: a jobb oszlop Rakassovič ezredes, a középoszlop, melyhez a Mollináry ezred is tartozott, báró Pittel ezredes, és a baloszlop König ezredes dandárparancsnok vezetése alatt.

A szándék az volt, hogy a két szélső oszlop összeműködése által az ellent oldalt és hátban támadják meg és ily módon a középoszlop segítségével teljesen bekerítsék.

A jobb és bal oszlop már szeptember 20-án a délután és az éj folyamában, helyismerettel bíró keresztény útmutatók által vezetve, közelebb nyomult az ellenséges állás szárnyaihoz.

¹⁾ A 38. gyalogezred történetéből; a mű ismertetését lásd az irodalom rovatban.

A középoszlop szintén szeptember 20-án esti 6 órakor hagyta el báró Pittel ezredes parancsnoksága alatt a Han na Romanja melletti tábornot és Han pod Romanja tájáig vonult előre, hol az éjen át az országút mentén táborozott. Ezalatt a legnagyobb csendben kellett maradni és megtiltották, hogy a tábori tüzeket meggyujtsák.

Sötét éjjel érkezett az oszlop a menet céljához, magas, szűles fákkal borított barátságatlan, szakadozott sziklaföldre, hol előőrsök által biztosítva, tábornot ütött.

Az éj sötét és hideg volt, csak néha-néha folyt halk beszélgetés a számtalan, messzire világító, tábori tűzzel szemben, melyek az ellenség állását Bandin-Odžiak magaslatain világosan jelezték és mely másnap volt megtámadandó.

21-én reggel 3 óra 15 perczkor kezdődött az előrevonulás, hogy a magaslaton lévő felkelőkkel érintkezésbe jöjjenek és velük addig foglalkozzanak, míg a bal oszlop a támadást meg nem kezdte.

Az ezred 7. és 8. százada Otto Brunó százados zászlóaljparancsnok alatt képezte az elővédet. Midőn az oszlop reggeli 5 óra 30 perczkor a fensíkra ért, ezt sűrű köd födé s csak azon magaslatok, melyeken a lázadók táborai voltak, emelkedtek ki láthatólag a ködből.

A hadosztály-parancsnokság rendelete folytán biztosított megállást foglaltak el, bevárandók, míg a harczot a balszárnyon megkezdik. 6 óra 50 perczkor dördült el az első ágyúlövés, mire a középoszlop a 9. század (Keraus százados) jobb oldalvédül való kiküldése után 7¼ órakor az előmenetelt folytatta.

Az ellen, a bal oszlop által — König ezredes — jobb szárnyán lekötve és élénk ágyú- és fegyvertűzbe bonyolódva, az ezredre ágyúival lövöldözött s bár csakhamar be volt löve, de még sem okozott károkat.

Az elővéd félzászlóalja ennél fogva az ellenséges ágyútűzben csatarendbe oszlott fel.¹⁾ A 7. és 8. század gyors és feltartóztatlan előnyomulás közben a tűzvonalba ment át és egy kúpon foglalt állást, honnan az ellenre, mely a szemközt lévő magaslatokon volt, heves tüzelést irányzott.

A 2. zászlóalj maradéka (az 5. és 6. század) a hegyi üteggel jobb oldalt zárkózva, szintén harczrendbe ment át.

Mint hogy pedig az ellenség balszárnyán a kőgátakkal és csatárarkokkal²⁾ erősített magaslatokon számtalan lázadó kezdett tüzelni, báró Pittel ezredes reggeli 6 órakor az ezred 3. zászlóalját a harczvonalba ren-

¹⁾ Ertsd: «harczalakzatot vett föl».

²⁾ T. i. lövészárkokkal.

delte, mely szintén élénk ellenséges ágyútűzben vitte végbe felvonulását és kilejlődését.

Míg saját hegyi ütegünk előre vonúlt és lövéseivel látható hatást gyakorolt, addig a 3. zászlóalj parancsot kapott, hogy az ellenség balszárnyát átkarolólag támadja meg.

Miután fél 10 óraker az ellenséges állás háta mögött ágyúdörgés, mely a jobboldali oszloptól — Rakassovič ezredes — eredt, lón hallható, melyet a felkelők táborában észlelhető élénk mozgalom és kiabálás követett, báró Pittel ezredes oszlopának általános előnyomulását rendelte el.

A 7. és 8. század (Claricini és Bernáth századosok) a zászlóalj-parancsnok, Ottó Bruno százados ügyes és erélyes vezérlete alatt, csakhamar hatalmukba kerítették a Kule Tankovič melletti hegyormot, az ottani sánczokban elhelyezett ütegekkel együtt és az ellenséges jobbszárny visszavonuló csapatainak jelentékeny veszteséget okoztak. Ugyanekkor Pridalek százados, a helyzetet helyesen felfogván, az ezred 3. zászlóalját a Vitanj hegyen lévő ellenséges balszárny bekerítésére ügyesen elővezette, továbbá összeköttetést létesített a Rakassovič ezredes oszlopához tartozó 78. tartalék ezred 5. zászlóaljának 2. századával és így az ütközet további folyamán jelentékenyen hozzájárult ezen ellenséges szárny megsemmisítéséhez.

Közel 200 török halva maradt a harcztéren, a maradék rész nyugati irányban a legnagyobb rendetlenségben menekült. A halottak között több, a jobb osztályhoz tartozó törököt s egynehány vezért találtak. Foglyúl senkit sem ejtettek.

A 12. századnak (Sója százados) sikerült az elsánczolt magaslatokat az ellenségtől elvenni, mely alkalommal egy zászló esett zsákmányúl, melyet Merász Mihály tizedes egy zászlótartótól bátor, személyes viadalban vett el.

Ottó százados a menekülő ellenséget a 7. és 8. századdal egészen a Han-Kapic nyeregig üldözte.

Az ezred a Pittel-féle oszlop többi csapataival együtt csak délután 4 óraker ütött táborát Tankovičtól délkeletre s kelet felé előrsöket állított fel.

Az ellenséges állásban két ágyú, zászlók, lőkészlet és élelem esett zsákmányúl.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

A cs. és kir. 38. számú báró Mollináry magyar gyalog ezred történetének rövid vázlatja. Budapest, 1890. 154 lap. Werner Antal és Czögler György német eredetije után magyarra fordították: Gross Ottó és Nikolics Radivoj.

Emleklapok a gróf Clam-Gallas 16. huszár-ezred történetéből. Ajánlva az ezred altisztjeinek és huszárjainak. Budapest, 1890. 148 lap. Írta ?

Két cs. és kir. magyar ezred, egy gyalog- és egy lovas ezred, kivonatos történetét veszszük egyszerre és pedig *magyar nyelven*. Első örömlapunk megfontolta ugyan annak fölismérése, hogy a 38. ezred könyve csak fordítása a német eredetinek, s ebből gyanítjuk — nem tudjuk helyesen-e — hogy a 16. huszár ezred története szintén *csak* fordítás; de még így is nagy meglepéssel fogadjuk mindkét könyvet; hisz az első, melyek e szakban magyar nyelven megjelennek. Első bizonyítéka e két könyv annak, hogy a magyar nyelv tért hódít magának a cs. és kir. közös hadsereg magyar részében, tért hódít oly körben, honnét az eddig számkivetve volt. A remény első sugarai ezek, hogy a magyar nyelv idővel visszanyeri jogait a magyar csapatoknál, honnét a múlt század elején a központosító és egyesítő törekvés száműzte. Erős meggyőződésünk, hogy a magyar csapatok értéke hatványoztatnék az által, ha azok valóban és teljesen magyarokká tétetnének s így a legcsekélyebb lépést is örömmel üdvözljük, mely e cél felé vezet: vívmánynak tekintjük, hogy a hadsereg felsőbb vezetése, mely a magyar csapatoktól magyar eredményeket s mindenképpen magyar vitézséget kíván, legalább azt megengedi, hogy e csapatok magyar legénysége a vitézséget magyar nyelven tanulja.

Mert mindkét könyv a csapat altisztjei és legénysége számára íratott, s mindkettőnek rendeltetése, hogy őket az ezred dicső történetének előadásával vitézségre tanítsa.

Hogy mennyiben érhető el e cél az ezredtörténetek népszerűsítése által, — az más kérdés. A 16. huszár-ezred története bevezetésében hangsúlyozza, hogy az ezred a katona számára családot képez, melyben a fiatal legény újonczból férfiúvá erősödik. Ez igaz volt régen, midőn

a legény 8—10 évet, sőt néha sokkal többet is töltött az ezredben, de ma már ez nem áll. A legény csak három évet, néha még kevesebb időt tölt tényleges szolgálatban, s a kötelékek, melyek őt haza, családjá, faluja felé vonzzák, sokkal erősebbek, semhogy azokat a rövid szolgálati idő meglazíthatná; az ezredben töltött szolgálat sokkal inkább ideiglenes jellegű, semhogy benne az ezred iránt erősebb ragaszkodást fejlesszen ki, s őt az ezred múltja, dicsősége iránt fogékonnyá tegye.

Ehhez járúl még, hogy az ezred múltja reá nézve igen sokszor idegen is. Így a szóban forgó két ezred közül a 38. gyalog-ezred csak 1867-ben, a 16. huszár-ezred csak 1873-ban vált magyarrá, vagy mint a 38. ezred történése helytelenül nevezi, *magyar nemzetiségűvé*. Már pedig, hogy a magyar legény az ezrednek hajdani német, belga vagy olasz tisztjei és legénysége által véghez vitt hőstetteken lelkesüljön, kétségbe vonjuk azért, mert a rokonsági érzelem, mely a hőstetteket közössé teszi, hiányzik. Beismeri ezt a 16. huszár-ezred történetírója maga, midőn a bevezetésben a következőket mondja: «Magyarország fiaiban a családi szeretet szent érzelmei és általánosabban szólva a haza és annak első feje iránt való szeretet érzelmei hatalmasan ki vannak fejlődve; *családjukról, fájrokonairól örömet beszélnek el egymásnak sok, sok történetet, örvendeznek a szép cselekedetek emlékei fölött, lelkesednek, mikor őseik nagy tetteit emlegetik s szívvel-lélekkel csüggenek kirdlyukon.*»

E helyes és igaz kijelentés után a bevezetés további sorai, hogy: «azon hőstettek, a miket ezredbeli elődeink véghez vittek (nem mint tévesen mondva van «elkövettek»), föllelkesítik a mai ezred minden tagját» — nézetünk szerint csak elméleti értékkel bírnak. Ha valamely ezred kezdettől fogva magyar volt s így történetében magyar emberek szerepelnek, magyarok által véghezvitt hőstettek beszéltetnek el, akkor e tétel helyes, de különben alig.

E fölfogást osztja a 38. gyalog ezred jelen könyve is, a mennyiben az ezred majd 150 éves múltját az első 43 lapon csak futólagosan érinti, míg a könyv nagyobb része (több mint 100 lap) az ezred történetének legújabb, hogy úgy mondjuk, magyar időszakával foglalkozik.

Mi tehát úgy véljük, hogy az ezredtörténetek népszerűsítésénél hasznosabb volna a *magyar nemzet összességének* dicső múltját, örök időkre emlékezetes, fényes hadi tetteit népszerűsíteni, melyek a magyar csapatokat valóban és igazán lelkesítik s élesztik, megszilárdítják bennük a magyar faj legszebb erényét, a *hazaszeretetet* és a *király iránt való törhetlen hűséget*.

Mindezekről eltekintve az ezredtörténetek nyújthatják mégis azon hasznot, hogy a csapatot *ritézségre* és *kötelességérzetre* taníthatják, s e szempontból az ezredtörténetek terjesztését is igazoltnak, helyesnek

tartjuk. Hozzájárulhatnak továbbá e munkák ahhoz, hogy az ezred legénységében az *összetartozás* érzetét növeljék; a békeviszonyok közt ugyanis az ezredszellem, az előadott okoknál fogva nem igen fejlődhetik ki, nem úgy, mint a háborúban, hol az egymással megosztott közös dicsőség és a közös veszély az ezred tagjait szorosabban fűzi egybe. Ámde az összetartásra már a háború *elején* is szükség van, s így már béke idején is minden eszközzel arra kell törekednünk, hogy csapatszellemet teremtsünk, a csapatban az összetartozás érzetét fejlesztjük, növeljük.

Könyveinkre visszatérve, azok — bár egy és ugyanazon czélből írtak — egymástól igen különbözök. Egyik sem akar tudományos értékű mű lenni s csak az ezred altisztjei és legénysége számára kívánja az ezred történetének főbb mozzanatait elbeszélni.

Ezt szem előtt tartva, ki kell jelentenünk, hogy a 16-ik huszárezred könyve czéljának, rendeltetésének aránytalanul jobban felel meg, mint a Mollináryaké, de sőt ilynemű munkákra mintaszerűnek tartjuk.

Ez már a külsőségekből is rögtön szembe tűnik. A 38. ezred könyve öt fejezetre osztja az egész anyagot, melyből kettő a régi, három az új időszakot tárgyalja. Fő hibája ennél fogva az anyag czélszerűtlen beosztása; hosszú és tegyük hozzá, hosszadalmas fejezetei komoly tanulmányozást igényelnek, mely az olvasót kifárasztja s így czéljára már ez oknál fogva is alkalmatlanná teszi. E mellett számos oly részletet tartalmaz, mely nézetünk szerint ezen, a legénységnek szánt könyvbe nem való.

Oka ennek kétségtelenül az, hogy a munka nem kizárólag ez alkalmából íratott, hanem kivonatát képezi az ezred megírás alatt lévő nagy történelmének.

A 16. huszárezred könyvéből első pillanatra meglátszik, hogy szerzője a mű rendeltetését szorosan szem előtt tartotta. Nem is ezred-történet ez, mint inkább az ezred által véghezvitt dolgoknak, elbeszélésre érdemes cselekedetnek apró, csinos, könnyed modorban írt cikkekcskében való előadása, melyek közt az ember élvezettel lapozgat, s melyeket a legénység is bizonyára élvezettel olvas. Az apró cikkek száma nem kevesebb mint 83, s ezek mindegyike önálló egész, melyet elolvashat az ember a nélkül, hogy az előzményeket tanulmányoznia kellene. A könyvecske azonfelül 23 csinos képpel van díszítve; részint arcképek, részint pedig illusztrációi az elbeszélte hősöknek, mik a könyvnek — czélját tekintve — különösen előnyére szolgálhatnak.

Az egész munka általában gyönyörű, kedves kis könyv, mely szerzőjének — sajnáljuk, hogy nem ismerjük — valóban becsületére válik.

Szelleme mindkettőnek kitünő; a Mollináry-ezred könyvének ki-

válóán, mely különben már azon érintett körülményben is nyilatkozik, hogy elbeszélésében a fősúlyt az ezred magyar időszakára fekteti.

A mi végre a két mű nyelvezetét illeti, az előny ismét a huszárok részén van. Bárha mindkét munka elég jó — a huszároké helyenként igen szép — magyarsággal van írva, mi bennünket annál inkább meglep, mert a cs. és kir. közös hadsereg magyar csapatai a m. kir. honvédségnek a magyar katonai irodalom fejlesztése érdekében kifejtett fáradozásait sem mint közreműködők, sem mint pártolók számbavehetőleg nem támogatják, mégis ki kell emelnünk a 16. huszárezred könyvét, mely értelmes, világos, olvasóközönségéhez ügyesen alkalmazkodó s ennek daczára soha a közönségesig nem sülyedő nyelven beszél, míg a 38. gyalogezred történetének írói inkább a művelt közönség igényeit akarták kielégíteni s nem azokét, a kik számára a könyv megíratott. Ehhez járúl még, hogy a könyv fordítói a magyar katonai műkifejezéseket nem igen ismerik, s előadásuk ennek folytán néha oly laikus ízü, mint akár csak a napi lapok katonai tudósításaié.

Mindkét könyv tehát érdemes, derék munka, de a Clam-Gallas-huszárok könyve szerzőjének munkája sikeréhez különösen gratulálunk s örömeinkre szolgálna, ha nevét is mielőbb megismernénk.

Mutatvány mind a két könyvből e füzet apróságai közt van.

Huszar Imre.

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKAK.

Szekely Rózsef: «Világtörténelem a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyam I. évfolyama számára», I. rész, Ó-kor. Budapest, 1890, 225 lap.

A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémiának, mint katonai nevelő-és tanintézetnek különleges helyzetéből következik, hogy e tanintézet a középiskolák számára rendszeresített tankönyveket csak nagy ritkán használhatja. Az ifjak e tanintézetben a katonai pályára készítetnek elő, s a tanintézet e rendeltetése még a közművelődési tárgyak előadásánál is folyton szem előtt kell hogy tartassék. Innét magyarázandó, hogy a Ludovika Akadémiának nemcsak a katonai szakokban, de a közművelődési tárgyakban is külön tankönyvekre van szüksége, melyek az intézet rendeltetéséhez, tantervéhez alkalmazkodnak s főcéljának elérését elősegítik.

E törekvés hozta létre e tankönyvet is, mely a megírandó műnek csak első kötetét képezi, s melyből a középkort és az újkort tárgyaló kötetek megírása még folyamatban van.

Székely derekasan megfelelt a követelményeknek, melyeket ily tankönyvekkel szemben támasztani szoktunk. Az anyag terjedelme, beosztása teljesen megfelel a tantervnek, irálya tömör, zamatos. Előadásában a fősúlyt természetesen a politikai és műveltség-történelemre fekteti, mert a hadtörténelem az akadémián külön taníttatik, de jól előkészíti növendékeit a hadtörténelem leendő tanulmányozására is, a mennyiben őket a főbb hadi eseményekkel röviden, de azért elegendő terjedelemben megismerteti.

A munka egyáltalán a tankönyv-irodalomban méltó helyet foglal, s nem kételkedünk abban, hogy a következő kötetekről is csak jót fogunk mondhatni.

A könyv kiállítása csinos, de szenved a Pallas-nyomdából kikerülő tankönyveink közös bajában, t. i. bővelkedik sajtóhibákban.

Mangold Lajos: «A magyarok története» című ismert tankönyve immár az 5-dik kiadásban jelent meg.

Mangold tankönyveinek jelessége annyira elismert, hogy szükség-telen arról bővebben szólnunk. A főelőnyük, melylyel a többiek közül kiválnak: az anyag terjedelmének helyes arányban való megállapítása és czélszerű, könnyen áttekinthető módon való beosztása, történeti munkáinál pedig különösen az, hogy a történelem anyagát, forrásait kitünően ismervén, s a történetírás terén fölmerülő újabb kutatásokat a legélénkebb figyelemben kísérvén, munkái a történeti irodalom fejlődésével folyton lépést tartanak.

Melegen ajánljuk azok figyelmébe, kiknek ily tan- vagy kézikönyvre szükségük van.

Id. Szinnyei József: «Magyar írók élete és munkái». A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Budapest, 1890. Eddig 5 füzet, ára füzetenként 50 kr.

Szinnyei József e hangyaszorgalommal összeállított munkájában az összes régi és új magyar írók életét és munkáit adja; mivel pedig ezek száma igen nagy, a mű befejezése beláthatatlan időkig fog terjedni. Az eddigi 5 füzet már 800 hasábos lapot számlál s Szinnyei még mindig a B betűnél van.

Úgy véljük Szinnyei e vállalatot nagyon is széles alapra tervezte, mert ha így folytatja, hogy t. i. mindenkit, a kinek valamely munkája nyomtatásban megjelent, gyűjteményébe fölvesz, úgy ott lesz fél Magyar-

ország, miután nálunk kevés ember van, kinek legalább egy munkája nyomtatásban meg nem jelent volna.

A munka tehát túlterjedelmessé válik, s mégis — mint az közönségesen elkerülhetlen — valóban teljes nem lesz. Így például a katonai írók közül hiányzik Andrásffy Gyula tábornok neve, ki a magyar katonai irodalom újjá teremtésének egyik jeles tényezője volt és Balás György százados, a Ludovika Akadémia Közlönyének több éven át volt szerkesztője s több jeles katonai értekezés szerzője.

Palásthy Pál: «Palásthyak» cím alatt családja történetét írta meg s gazdag okmánytárral szerelte föl. Kiemelendő belőle a Teufel Rézmnán által elvesztett palásti csata leírása.

Dr. Demko Kálmán: «A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században». Budapest, 1890, VII+290 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Közelebb ismertetjük.

Hollán Ernő: «Tóth Ágoston emlékezete». Emlékbeszéd Tóth Ágoston volt m. kir. honvéd ezredes fölött; kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1890. 24 lap.

Pór Antal: «Csór Tamás» királyi főajtónálló, lipthói és kőrösi főispán, csókakői, gesztesi és budai várnagy.

Theisz Gyula: «A tüzérség múltja és jövője». III. Napoleon császár francia művének magyar fordítása. Az «Olcso könyvtár» egyik füzetét képezi.

Grünwald Béla: «Az új Magyarország». Gróf Széchenyi István.

Szirmay Antal: «A magyar Jakobinusok». A Martinovics-összeesküvéssel és az abban szerepelt egyénnel foglalkozik. A «Magyar Könyvesház» gyűjteményben adatott ki.

Margitay Gábor: «Aradi vésznapok». A szerző emlékiratai Arad városának 1848/49-iki történelméből.

Rohrbacher Miklós: «Tata története». Az érdemes munka, melyről már más alkalommal megemlékeztünk, most már befejezve van.

Emléklapok a gróf Clam-Gallas 16. huszárezred történetéből. Ajánlva az ezred altisztjeinek és huszársainak. Budapest, 1890.

Werner-Czögler-Gross-Nikolics: A cs. és kir. 38. sz. báró Molli-náry magyar gyalogezred történetének rövid vázlata. Budapest, 1890.

Mindkét utóbbi munkát jelen füzetünkben ismertetjük.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZASSAL
BÍRÓ CZIKKEL.

(1890. II. és III. negyed.)

Századok.

Wenzel Gusztáv: A Frangepánok Magyarország történetében az Anjou királyok korában. A IV. füzetben befejezést nyer.

Márki Sándor: A középkor kezdete Magyarországon. Két érdekes közlemény a IV. és V. füzetben.

Hunfalvy Pál: A magyar nemzeti krónikák. (V—VII.)

Komáromy András: Thelekessy Mihály (1576—1601). Hosszabb dolgozat, melynek nagyobb része Thelekessy Mihály híres hűtlenségi pörével és lefejeztetésével foglalkozik (VI—VIII).

Történelmi Tár.

Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája. E munka Zrínyi Miklósnak, a költőnek és hadvezérnek «Siralmas panasz» című nagy-érdekű műve, melyről a hadtudományi bizottságnak előadója már a múlt évben jelentést tett, de a melynek Zrínyi Miklós hadtudományi munkái közé való fölvételét azon okból nem ajánlotta, mert hadügyi vonatkozásai mellett inkább s túlnyomólag politikai jellegű. Kanyaró Ferencz, a Zrínyi-irodalom ez érdemes kutatója, a «Siralmas panasz»-t bevezetéssel s becses szövegmagyarázattal látta el. A mű azóta külön kiadásban is megjelent.

Szádeczky Lajos: Budavár 1684-iki ostroma. Naplójegyzetek egy ott raboskodó kereszténytől.

Gergely S.: I. Rákóczy György összeköttetései Franciaországgal. Az 1890-ik évi I. füzetben befejezést nyer.

Lehoczky Tivadar: Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok és szabadosok intézményéhez hazánkban.

Komáromy András: Szunyogi Mátyás regéczi instructiója.

Szilágyi Sándor: Zrínyi Miklós a költő és hadvezér két levele II. Rákóczy Györgyhöz.

Thallóczy Lajos: Levelek Heraclides Jakab moldvai vajda és Zay Ferencz kassai főkapitány összeköttetéseinek történetéhez.

Szilágyi Sándor: Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése (5. és 6. közlemény).

Ifj. Kemény Lajos: Kassa fegyvertára a XVI. és XVII. században. Okiratok Kassa város levéltárából.

Thaly Kálmán: Az utolsó erdélyi trónjelölt történetéhez.

Oklevelek Teleki Mihály és a bujdosók diplomáciai alkudozásainak történetéhez (1675—1685).

Adalék Csernel György 1634-iki lengyelországi követségi történetéhez.

Magyar Történeti Életrajzok.

A megjelent füzetekben folytatattik Fraknoi Vilmos nagybecsű munkája, Mátyás király életrajza.

Befejezés után e művet részletesen fogjuk ismertetni.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Gróf Andrássy Gyula. Emléksorok.

R. D.: Gházi Ozmán Nuri pasa. Egy fényképpel. Rövid életrajz a plevnai harcok hősről. (VI.)

Szécsi Mór: A varsói katonaforradalom 1830-ban. Érdekes leírása e következményeiben nagyfontosságú eseménynek, mely az 1830-iki orosz-lengyel háborút bevezette. (V.)

Fülek Henrik: Russworm Herman Kristóf tábornagy. Az 1605 november 30-án Prágában lefejezett tábornagy rövid életrajza s pörének, kivégzésének ismertetése,

Zsulyevits Ferencz: Gibraltar ostromának története 1779—1782-ig. Egy szövegrajzzal.

Szurmay Sándor: A wörthi (fröschwilleri) csata 1870 aug. 6-án. Egy térkép-melléklettel és 19 szövegábrával. Külön melléklet. Érdeemes, derék munka s a Ludovika Akadémia Közlönye, mint a modern hadi tudományok egyetlen magyar folyóirata, a honvéd tisztikarnak bizonyára nagy örömet okozna, ha az újabbkori hadjáratokat és csatákat, melyek a jelenkori hadviselésre oly nagy s gyakran átalakító hatással voltak, ilyenemű s más kisebb-nagyobb dolgozatokhan gyakrabban mutatná be.

C) HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Levy Albert, Beiträge zum Kriege recht im Mittelalter. (1889, Boroszló, Köbner. 2 Mark 80 Pf.) Szerző sorra veszi mindama háborúkat, melyeket Németország a VIII. századtól kezdve a X. századig a szomszéd

népekkel és így hát a magyarokkal is viselt, hogy a háborúk lefolyásából a középkori háborújogra nézve általános érvényű szabályokat vonhasson le.

1790 július 14-én halt meg *London Gideon* osztrák tábornagy. A centennarium alkalmával több napilap emlékezett meg a győztes hadvezérről, így a *Fremdenblatt* is 193. számában. A cikket *Tauber O.* írta, ki adatait a «*Biographien der k. k. Heerführer u. Generale*» című, e folyóiratban már ismertetett munkából merítette.

A porosz vezérkar által kiadott legújabb munka: *Die Kriege Friedrich des Grossen*. I. Theil. *Der erste schlesische Krieg*, (I. Band. 1890.) érdekesen jellemzi az akkori osztrák hadvezéreket, így Neipperg és Browne tábornokokat. Följegyzésre érdemes, hogy 1741-ben az osztrák hadsereg csak egy lovas-ezreddel számított többet, mint a mai közös hadsereg. Volt ugyanis 18 könnyű lovas-ezred, 14 dragonyos- és 8 huszár-ezred, összesen tehát 40 ezred, míg ma 41 lovas-ezreddel rendelkezünk. A kötet szerzői a legmelegebb elismerés hangján szólnak a huszárok vitézségéről, míg másrészt a porosz lovasság magatartását kifogásolják. Utóbbiról Frigyes maga ilyformán nyilatkozott: «Nem érdemes arra, hogy az ördög elvigye».

Zur Schlacht von Novara cz. al. Müntz és báró Helfert tollából két cikk jelent meg a *P. Lloyd* aug. 24. és szept. 15-iki számában, melyek czélja Huyn osztrák és Cadorna olasz tábornoknak a csatára vonatkozó eltérő elbeszéléseit egymással összeegyeztetni.

Granier Hermann, *Die Schlacht bei Lobositz*. 1756 október 1. (Boroszló, 1890, 105 old. 3 M.) A *Deutsche Litt. Zeitung* ez évi 25. száma ez új, II. Frigyesnek levelezésén és számos, idáig nyomtatásban meg nem jelent források alapján írt műről beható ismertetést közöl.

Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. (1890, 24. kötet). *Grünhagen*, *Die österr. Armee in Breslau 1757*. — *U. az.* *Die Briefe Friedrichs des Grossen über die Ereignisse zu Anfang des J. 1745*.

Organ der militärwissenschaftlichen Vereine. (1890. 6. füzet.) *Minarelli Fitzgerald*: *Die ersten Feldzüge gegen die französische Revolution*. I. Feldzug des J. 1793.

Von der Wenigen, *Karl Graf zu Wied*, preussischer Generallieutenant. (Perthes, Gotha. 1890. 10 M.). E tábornok, ki később a hétéves háborúban a porosz zászlókat ismételtlen diadalra juttatta, 1739-től 1743-ig az osztrák hadseregben szolgált és Nándorfehérvárnak 1739-ik évi ostromlásában tevékeny részt vett.

Streffleurs Österreichische Militär-Zeitung. 1890, 6. szám. *Die Schlacht bei Austerlitz*.

Militärisches Wochenblatt. 1890, 60—62. szám. Die Feldzüge des FM. Radetzky in Ober-Italien. 1848—49.

Dvorák R., III. Frigyes császár viszonya Magyarországhoz V. László és Hunyadi Mátyás korában egészen a soproni békekötésig. (1453—1463.) Ez czíme a brünni cseh állam-gymnasium 1890. évi programmjában megjelent értekezésnek.

Warnecke A., *Leben und Wirken des Lazarus von Schwendi* (I. k. Göttingen 1890. 1 Mark 40 Pf.). Schwendi I. Ferdinand és Szapolyai János ellenkirályok korában hazánkban is szerepelt.

Strefleuers Österreichische Militär-Zeitung. 1889, 10. füz. Die Belagerung und Einnahme der Cittadella S. Victor von Tortona durch die Österreicher. 1799. — Továbbá: Gefecht auf der Majejica Planina. (1878, 21. Aug.)

Unsere Zeit (1890. 1. füzet). C. Binder-Krieglstein: Radetzky, eine Studie.

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. (1889 julius és aug.). *Kunz*, Die Feldzüge des FM. Radetzky in Ober-Italien. 1848—49.

Schlachten-Atlas des XIX. Jahrhunderts, 1820 bis zur Gegenwart. (24—25. füzet.) Igló. 1889. füzetenkint 2 Mark 50 Pf.

Az ambrasi gyűjteményben őrzött nagybecsű *«Talhoffer's Fechtbuch»* című codexet kiadta *Hergsell* Gusztáv. (Prága, 1889. 50 Mark.) Tartalmazza a törvényszéki elrendelt és magán-párbajok ábrázolását. A munka kétfélekiadásban jelent meg; az egyik az ambrasi, a másik a gothai kézirat alapján készült.

Strefleur's Österreichische Militär-Zeitung. (1890. auguszt. füzet.) *Zikan*, Der Kampf um die Adria. 1866.

General-Entwurf zur Errichtung eines Cadetten-Collegiums in Ungarn. Eine militär-pädagogische Studie. (Pozsony, Heckenast. 1890. 22 old. 40 Pf.) E röpirat szerzője a pozsonyi hadapród-iskola igazgatója.

Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 38. (Mollináry). Írták Czigler G. és Werner A. — Az ezred alapítása az 1725. évbe esik. Először is Ligne herceg alatt, Németalföldön harczolt. A Napoleon-féle háborúk idején, 1809-ben feloszlatott, 1814-ben azonban újjászervezték. Kitűnt 1848-ban Brescia ostrománál, szintűgy az 1866. évi hadjáratban. 1866 óta magyar ezreddé van átalakítva, 1871 óta az ezred hadkiegészítő kerülete Kecskeméten van.

Egy orosz ezred jubileuma. (Az Egyetértés 1890. novemb. 15-iki számában.) Ez évben ülte meg az Olga-orosz huszár-ezred jubileumát. Ez ezred 1849-ben részt vett hazánk elnyomatásában, a váci csatában azonban óriási kudarcot és veszteséget szenvedett. (Elvesztett ugyanis

9 tiszttel, 176 közembert és 258 lovatt.) A mostani ezredes, Bjelogusin, hírszerint meg is emlékezett e csatáról és kiemelte a magyar Miklós-huszárok vitézségét.

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

SZENT LÁSZLÓ (1070—1095) KORA.

- A már több ízben felsorolt kézikönyvek folytatólag. *Büdinger*: Ein Buch ungar. Geschichte 1058—1100 (1866) és *Huber*: Österr. Gesch. I. köt. *Pray*: Dissert. de S. Ladislao (1794) és *Pray*: Diatribe in dissert. de S. Ladislao ab Anton. *Gánóty* conscriptam (1777.)
- A főbb kútfők*: Kézai (Mátyás Floriannál). Spalatoi Tamás, Historia Salonitana (Schwandtnernál III. köt. és Mátyás Floriannál.) — Dandolo krónikája (Muratorinál XII. köt.). A byzantinusok között: Zonaras, Cinnamus és Anna Komnena. (Bonni kiad. Utóbbit jobban kiadta Reiffenscheidt 1885.)
- Kütfő- és oklevél-gyűjtemények*: *Lucius*: Libri IV. de regno Dalmatiæ et. Croatiæ (1666 és többször.) *Farlati*: Illyricum Sacrum. (8. köt. 1751—1819.)
- Kukuljevic*: Codex Diplomaticus Regni Croat., Dalmat. et Slavoniæ. A «Mon. Hist. Slav. Meridional» sorozatnak 2. és 3. része.
- U. az.* Jura regni Croatiæ, Dalmatiæ cum privilegiis.
- **Racki*: Documenta Historiæ Croatiæ periodum antiquam illustrantia. («Monumenta spectantia Histor. Slavon. Meridionalium». VII. köt.)
- Fejer*: Codex Diplom. kivált a II. és III. köt.
- Wenczel*: Cod. Diplom. Arpad. continuens.
- Knauz*: Mon. Ecclesiæ Strigoniensis. (I. köt. 979—1273.)
- Theiner*: Vetera monum. Slavon. Meridional. (I. köt.)
- Thalčić*: Mon. Ecclesiæ Zagrabiens. (I. köt.)
- U. az.* Mon. Histor. liberæ regiæ civitatis Zagrabiæ. (I. köt. 1889.)
- Special-irodalom*: *Bomann*: Storia della Dalmazia (Venezia 1755. 2 kötet.)
- Catalinich*: Storia della Dalmazia. (1—3. köt. 1834—35.)
- Sermage*: Die ursprüngliche Vereinigung der Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmazien mit Ungarn. (Österr. Zeitschrift für Geschichtskunde. 1836. 1—3.)

- Gebhardi*: Gesch. von Dalmat. Croat. Slavonien etc. (1844.)
- Horvát István*: Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungar. Provinz. 1844.
- Gfrörer*: Byzantinische Geschichten. Kiadta Weiss. (I. köt. Byzanc és Velence. II. köt. Horvátország, Szerbia, Velence és Byzanc.)
- Dümmler Ernő* értekezése (a bécsi akadémia tört.-bölcészeti osztály 1856. évi jelentései között).
- Brasnić*: A régi horvát zsupánokról a nemzeti dynastia korában (a zágrábi Radban. 25. köt.)
- Mesić*: Demetrius vagy Crescentius Zvoimir. (Rad. 39. köt.)
- Racki*: A déli szlávok harcza a nemzeti függetlenségért a XI. században (a Rad 30—31. kötetében).
- Klaić*: Geschichte Bosniens és: «Slavonien im X—XIII. Jahrhundert».
- Kohlschütter*: Venedig unter dem Herzog Peter II. Orseolo (1868.). Részben *Hopf*, *Hertzberg* és *Hirsch* a byzanci birodalomra vonatkozó művei is ideszólnak.
- Fabianich*: La Dalmazia rei primi cinque secoli del Christianesimo. (Zara 1874.). Kisebb dolgozatok: *Cséplő P.*: Szent László. (Nagyvárad gymnas. programmértekezése 1885.). — *Benitzky L.*: König Koloman und Kaiser Josef II. Nach dem ungarischen Manuscript des Stefan *Prély*. (Pest, 1858.) *Schwab Erasmus*: K. Kolomanus (a kaszai gymnas. 1858. évi programjában). — Az apróbb olasz értekezéseket l. *Krones Grundriss* művében. (I. 91—92. l. és II. 17.)
- **Pauler Gyula*: Horvátország és Dalmátország elfoglalása. (Hadtörtén. Közlemények. II. 1888. 197—216. és 320—334. l.)
- A régi Horvátország és Szlavonia fekvéséről l. kül. *Pesty Frigyes* dolgozatait. (Századok 1885. a 746 s. k. lapon.) — Eltűnt régi vármegyék. (I. 36. l. II. 145. és 222. old.) — Száz politikai levél Horvátországról (1885.). — Továbbá: *Gyurikovits*: De situ et ambitu Slavoniæ ac Croatiae. I—III. (1844—47.). *Hunfalvy János*: Egyet. földrajz I. 59. és *Klaić*: Gesch. Bosniens. (30. és 60. lap.)
- A *közjogi viszonyokról* l. a régibb nagyszámú irodalmat: *Kiss* «Magyar Közjog» cz. művében. (80. lap.) *Gyurikovits*: De iuribus municipal. et statutis Regnor. Dalm. Croat. et Slav. (1830). Továbbá: *Anonymi Dalmatae*: De iure Hungarorum in Dalmatiam. 1783. (Kézirat a bécsi titkos levéltárban. L. Századok 1888. 524. oldal.)
- Pray G.*: Commentatio historica qua regibus Hungariæ jus in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur. (L. *Thallóczy Lajos* értekezését erről a Századokban, 1888. 529 l.)

Fejér: Croatiae et Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes. (Buda, 1839.) — Wenczel G. és Hajnik J. közjogi művei. — Plivieri és Pesty Fr. egymással polemizáló értekezései (az Ungar. Revueben. (1886. évf.) — *Havas Rezső*: Dalmácia visszacsatolása a magyar birodalomhoz. (Budapest, 1889.)

A kúnok betörései és betelepítése.

König Ladislaus Sieg über die Kumanen. *Benigni*: Charakteristische Schilderungen aus der Geschichte der österr. Staaten. 1809. II. köt.
Horráth Petri: Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. (Pest, 1801.).
Gyárfás J.: A jászok és kúnok története. II.
Jerney: A palócz nemzet és palócz krónika. (Magy. Tört. Tár. I. 1855.).

Helyreigazítás. Az utolsó (IV.) füzetben az 580. lapon, 18. sor alólól Kölcesy-egyesület évkönyve helyett olvasd: Középiskolai Szemle 1882.

A külföldi irodalmat és a magyar hadtörténeti repertoriumot összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

14-ik szám.

Zsigmond király, pozsonyi várban lévő hadi sátrainak jegyzéke 1429 és 1430-ban.

<i>Anno 1429.</i>	<i>1429. évben.</i>
Tentoria domini regis dimissa in castro Poseniensi vulgo charge, sunt xxxij	A király úrnak a pozsonyi várba elküldött sátorai, köznéven cserge — 32
Et alia tentoria majora ... vij	És más nagyobb sátorai ... 8
et feria tertia post invocavit (febr. 15.) de majoribus aportatum est j	És Invocavit vasárnap utáni kedden (február 15.) a na- gyobbakból elvitetett 1

Item de istis dominus rex recepit V. secum Wiennam, de quibus unum erat cum serico et propinavit duci Witaldo		Ugyancsak azokból a király úr ötöt vitt magával Bécsbe, melyek közül egy selyemmel vala s Witald herczegnek ajándékozta.	
Item de tentoriis Cherge ex mandato domini regis judici de Crewnicia	iii j	Ugyancsak a csergesátrakból a király úr parancsára a krewniciai bírónak	4
Item magistro Johanni pixidario de Rehnal de tentoriis	ij	Ugyancsak Rehnali Jánospuskamesternek a sátrakból	2
Item magistro Johanni pontiparo	ij	Ugyancsak János hídkészítő mesternek	2
Item de viij majoribus tentoriis duci Ffriderico de Wezela	j	Ugyancsak a 8 nagyobb sátrakból Wezelai Frigyes herczegnek	1
Item Laurentio de Hederwar magistro agazonum tentorium de majoribus	j	Ugyancsak Hédervári Lőrincz főlovászmesternek a nagyobbakból sátrat	1
Item Thome de Zolio de majoribus	j	Ugyancsak Zólyomi Tamásnak a nagyobbakból	1

Anno etc XXX-o (kitörölve).

1430. évben (kitörölve).

Item Sigismundus castellanus habet ¹⁾	v j	Ugyancsak Zsigmond várnagynak van ¹⁾	6
Item Zuhaj Paul ¹⁾	v	Zuhai Pálnak ¹⁾	5
Item Sepis Istwan ¹⁾ de istis dedimus Totaris (?) ij	viii j	Szepesi Istvánnak ¹⁾ Ezekből adtunk a Totaroknak (?) 2.	9
Item de mandato domini regis Johanni Kaplat	j	Ugyancsak a király úr parancsából Kaplat Jánosnak	1

Anno etc XXX-o.

1430. évben.

Item feria secunda post Pasca (apr. 17.) Jacobo dicto Oroz cherge	ij	Ugyancsak husvét utáni hétfőn (apr. 17.) Orosz nevű Jakabnak csergét	2
---	----	--	---

¹⁾ de tentoriis Cherge.

¹⁾ a csergesátrakból.

Item feria quarta post (<i>apr.</i> 19) Simoni de Sech ...	ij	Ugyancsak azutáni szerdán (<i>apr.</i> 19.) Szécsi Simonnak	2
Item eodem die Johanni Mi- reg et Georgis Sbudija ...	j	Ugyancsak azon napon Mireg Jánosnak és Sbudija György- nek	1
Item Botka et Vlricus habent super quibus salnitrium sic- carunt	ij	Ugyancsak Botkának és Ulrik- nak van melyeken salétromot szári- tottak.	2

Anno etc XXX-o.

1430. évben.

Item tentoria Cherge domi- nica proxima post epipha- niarum domini (<i>jan.</i> 8.) sunt portata ad castrum ..	iiij	Ugyancsak vitettek csergesátrak a várhoz vízkereszt utáni va- sárnap (<i>jan.</i> 8.)	3
Item feria 3-ia post invocavit aportatum est tentorium domini regis de majoribus (kitörölve).	j	Invocavit vasárnap utáni ked- den (<i>febr.</i> 15.) a király úr na- gyobbik sátraiból elvitetett (kitörölve).	1

Anno etc XXXII-o.

1432.

Item magnificus dominus Georgius de Hederwar re- cepit unum tentorium a Pynsis (?) Mathias quando ante Tirnaviam exercitum habuimus.		Ugyancsak nagyságos Héder- váry György úr kapott egy sátort Pynsis (?) Mátyástól, mikor Nagyszombat előtt volt a hadunk.	
<i>Hátlapján:</i> Registrum de ten- toriis domini regis et de et bombardis.		<i>Hátlapján:</i> Jegyzék a király úr sátrairól és az ágyúkról.	

Eredetije 4-rétbe hajtott félv papíron, melyből a közbeeső levelek kihullottak és elvesztek, orsz. Levéltár Dl. osztály 25,933. sz. a.

Jegyzet. Hadtörténelmi tekintetben mindaz rendkívüli beccsel bír reánk nézve, a mi a XV. századbéli hadi felszerelésünkre vonatkozik. Különösen kevés az, a minek ebből emléke a Zsigmond király korából reánk maradt. Most bemutatott oklevelünk magának a királynak hadi sátrairól ad számot;

ugyanebben az ágyúk is föl voltak jegyezve, a mely része a jegyzéknek azonban, fájdalom, elveszett.

A sátrak nálunk általában nagy szerepet játszottak. A középkor elején még nem egy községünk lakossága tanyázik sátrak alatt; a Rákoson s egybeüttl országgyűlésre egybeüttl rendeink még a XV. században is sátrak alatt tanácskoztak, hadi táborozások alkalmával pedig egész a legújabb korig főszerepet vittek. Ismeretesek voltak az egyrűdű, a négyrűdű, a kerek, a háromrűdű, a német, az udvaros és a török sátor. Különösen a török sátor az, mely ugyancsak a XV. század elejétől kezdve a XVIII. század közepéig leggyakrabban fordul elő leltárainkban. A kelet s általában úgy látszik a törökök voltak a hadi sátrak legügyesebb építői; az ő sátraik voltak egyszers-mind a legdíszesebbek is. A fürűd tetején rendszeren fényes rézgomb ragyogott, melyről a zászló lengett. Az egész rendszeren többféle, kék, zöld, vörös s fehér pamutvászonból készült s kívül-belől czifrán ki volt varrva, olykor belől atlaszszal is kibélelve.¹⁾

Hogy ezek mellett a magyar sátor szintén speciális s önálló szerkezetű volt, az adatokból szintén kétségtelennek látszik.²⁾

Zsigmond király mint tudjuk az 1429. és 1430-ik éveket csaknem teljesen Pozsonyban tölté. 1429. januárban Lengyelországba utazott, hol Ulászló királylyal és Vithold lithván nagyherczeggel Luczkban találkozott. Zsigmond itt szemrehányásokat tett szomszédjának, hogy nem támogatja a török ellen s másrészt, hogy a hussziták elleni háborúra segédül nyerhesse, Vithold nagyherczeget a lithvániai királyi czímmel kecségteté. Zsigmond e tárgyban Vitholddal azután is számos követséget váltott s már a koronázás napját is kítüzé, — mi miatt viszont Ulászló lengyel királylyal már-már háborúba keveredett, — mígnem Vitholdnak 1430 október havában történt halála az egész ügynek véget vetett.³⁾

Jegyzékünk mutatja, hogy a Vitholddal váltott követségek bizonyára kölcsönösen drága ajándékokat is vittek. Így látjuk, hogy egy selyemmel bélelt nagy sátort a király Witald herczegnek ajándékoz.

Luczkból Zsigmond 1429-ben egyenesen Pozsonyba ment, hol a husszi-

¹⁾ *Történelmi Tár.* 1886. I. 162. 186. — *Szilágyi Sándor*: *Tört. Tár.* 1878. 360. — *Thaly Kálmán*: *U. o.* 1886. I. 186—187. IV. 787. — *Koncz József*: *U. o.* 1887. II. 389. 390. — *A török sátort* részletesen leírva s rajzokkal is kísérve találjuk: Everhardo Guenero *Happelio* Schatzkammer, Hamburg. 1686. című művének 68-dik lapján. Leírja továbbá *Marsiqli Alajos* gróf Stato militare del imperio Ottomanno című művének II. k. 59. lapján. A török sátrak egyik legszebb példányát az 1886-iki történelmi kiállításon láthattuk Eszterházy Miklós hg. fraknói kincstárából. A történelmi kiállítás kalauza *Majláth Béla* 376. lap.

²⁾ *Dr. Beliczay Jónás*: *A magyar stílről.*

³⁾ *Dlugoss.* Lib. XI. 513. l.

ták követeivel értekezett, majd német birodalmi fővényszéket tartott, de meg köszvénye miatt különben sem igen tudott onnan kimozdulni.

Tudjuk különben, hogy innen 1430-ban márczius havában Nagyszombatba, a hussziták elleni táborozásra s innen július 2-án Bécsbe ment.

Jegyzékünk 1429 február 15-éről kelteződik, míg a király csak márczius hó 27-én van Pozsonyban.¹⁾ Valószínű tehát, hogy az egész nagy sátorkészlet már a király odaérkezése előtt vitetett talán Bécsből Pozsonyba. Nagybárá hadi sátraknak kellett ezeknek lenni, mit az a körülmény is bizonyít, hogy oly nagy számmal fordulnak elő, noha a király a pozsonyi várba szállván, arra ott szükség nem volt, hanem igenis a kísérletnek, a királyljal levő dandárnak volt arra szüksége, mely a vár alján táborozott, továbbá bizonyítja az is, hogy jegyzékünk szerint csapatvezéreinek rendel azokból a király adatni. Így Wezeli Frigyes herczegnek, Zólyomi Tamásnak, Szulay Pálnak, Szepesy Istvánnak, Héderváry Lőrincz főlovászmesternek a későbbi bánoknak,²⁾ Kaplat Jánosnak, Orosz Jakabnak, Szécsi Simonnak, Mérey Jánosnak, Zbugyay Györgynek, Héderváry Györgynek, sőt még Rehnali János puskaművesnek és János hídkészítő mesternek is. Botka és Ulrik is kapnak egy-egy sátor, melynek vásznán előbb salétromot szárítottak volt, tehát nem a finomabbak közül valók lehettek. Végül ajándékba kap még egy sátrat a krevniczai bíró is s kettőt adnak a tatároknak, talán jelen volt török követeknek vagy foglyoknak.

Az ezen jegyzékben említett sátrak száma 61-et tesz, de sokkal több lehetett e jegyzékbe foglalva is, mert mint föntebb említők, az eredeti füzetkének közbe eső levelei elvesztek.

Legvégül még számot kell adnunk a *cserye*, *cherye* elnevezésről. Jegyzékünk azt mondja, hogy sátor, köznéven cherge. Azt kell tehát ez alatt értenünk, hogy a sátrat általában csergének is hívták. Szótáraink a csergét, szűrposztóból való lasznaknak, gubának, tatár köpenyegnek mondják.³⁾ A cserge elnevezés tehát a sátrak anyagára, szövetére vonatkozott s nem valamely különös sátorkészítési módot jelentett.

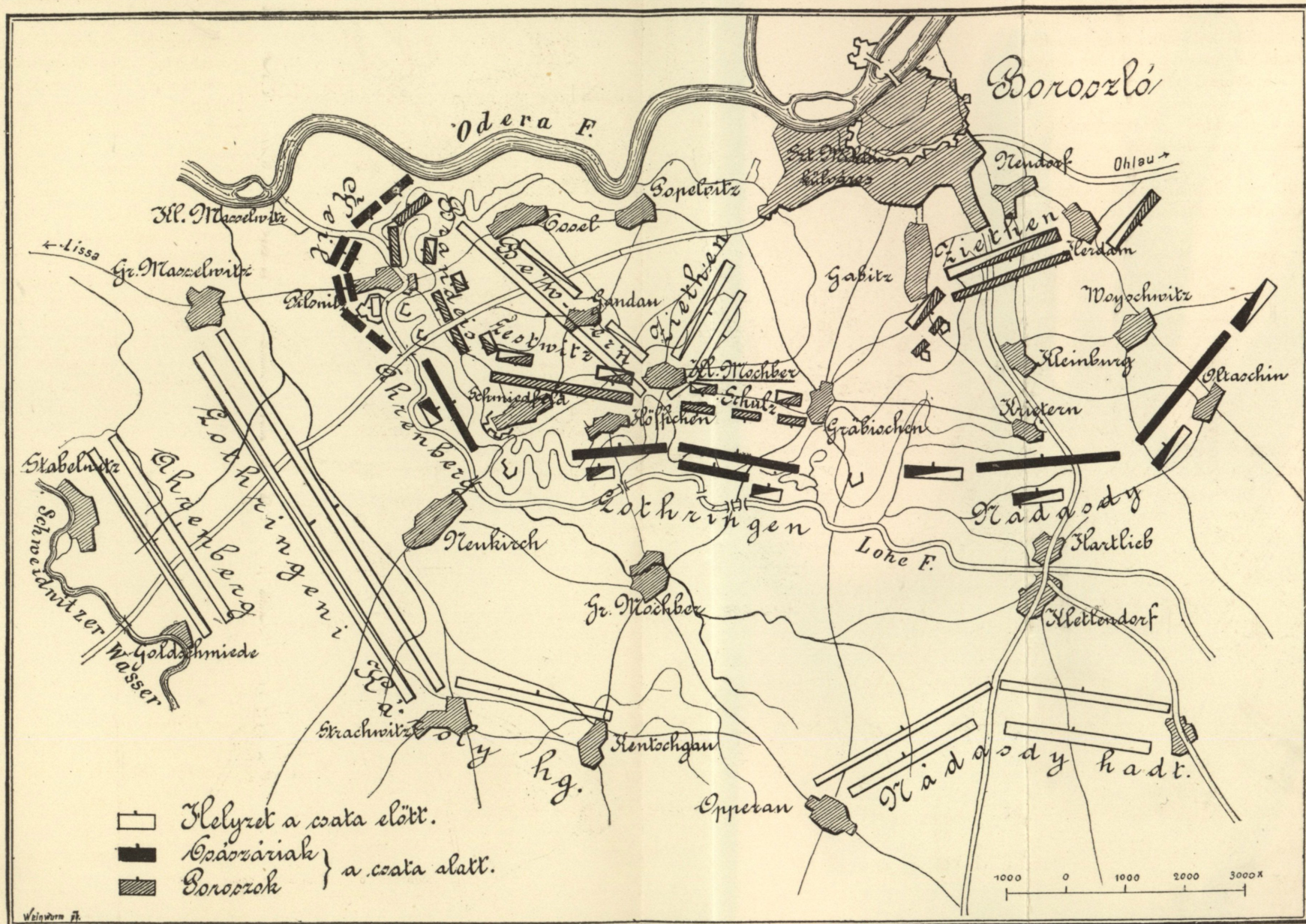
¹⁾ *Ráth Károly*: A magyar királyok hadjáratai, útazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861. 143. 144. l.

²⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. 5. k. Pest, 1859. 77. l.

³⁾ *Páriz Pápai* Ferencz: Dictionarium. Szeben, 1767. 361. l. Ambr. *Calepini*: Dictionarium undecim lingvarum. Basiliæ. 1598. II. 606. lap.

Közli és jegyzetekkel kíséri

Dr. Szendrei János.

A BOROSZLÓI CSATA. 1757. NOVEMBER 22-ÉN.